De Beweging. Jaargang 3

bron
De Beweging. Jaargang 3. Maas & Van Suchtelen, Amsterdam 1907

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bew001190701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

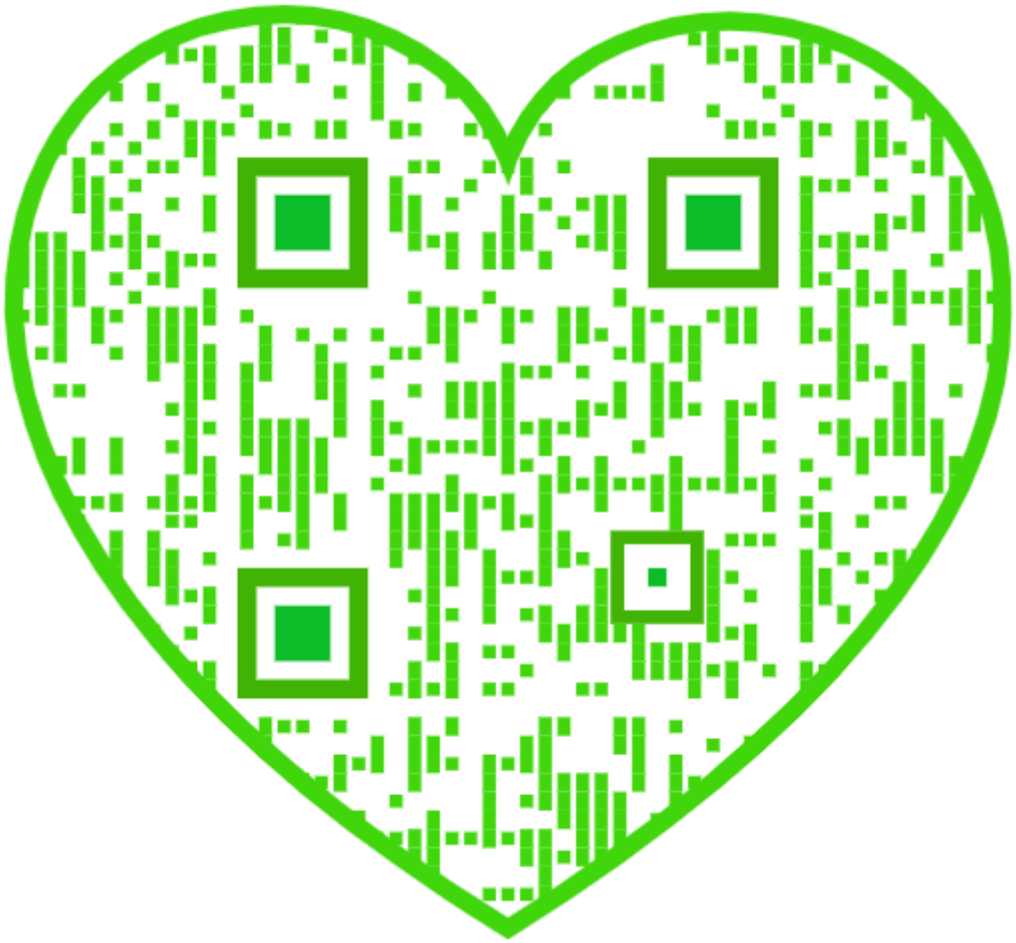

[Deel 1]

De zaaidhede
Door
Stijn Streuvels.

I

De zware, grijze lucht bleef wegen over de wereld; ééndikte lag de mist opgestapeld, alle luchtgaten vol, en drukte als een onverroerbare last van weemoed zonder einde of uitzicht. De wind was losgelaten en zweepte wolken van regenstof die rakelings langs den grond schoeren en de landen geeselden, de vlakte die onnuttig, zoppenat, eenzaam aan de onmeedoogenheid der wreede elementen was overgelaten en daar lag als een woestenij in den aanvang van den jongsten dag.

Alzoo sleepte de lange winter voort, zonder een krimmeltje klaarte, in blijvende eentonigheid. Het voorjaar was al ingezet aan den tijd, maar alles bleef gesloten, toegedekt met duisternis van lange nachten en dagen daartusschen die geen dagen waren. Hoe het te noemen het schemeren dat van al onder uit de wolken zimperde, de dofheid, doodgedaan door dikken mist, die zonder blos van morgen- of gloei van avondstond, een korte spanne tijds de nachten vaneen scheidde en de wereld van de eene duisternis in de andere dompelde.

De lucht was vol nattigheid; mist en waterstof zweefde in slunsen en drendels vóor den wind weg en daarin draaiden en wentelwiekten de kraaien als doodzonden zoo zwart en ze schreeuwden de eenbaarlijke triestheid in wilde kreten over 't land.

Vermeulen stond dat te bezien door 't venster.

- Voorjaar! spotte de boer ingrimmig, 't gelijkt beter aan de donkere zes-weken! Eene onbenamelijke verveling teisterde hem. Hij draaide rond in doelloosheid, wrokkig tegen 't

almachtige element dat hij niet bemeesteren kon en dat hem opgesloten hield in die groote, dompige keuken waar hij omdoolde met de vuisten in de broekzakken, als een noodsche winterbeer, van het venster naar 't vuur en van 't vuur weer naar 't venster. Elke dag bracht hem een nieuwe ontgoocheling. 's Morgens kwam de boer met weerzin uit den warmen polk, moe van 't liggen en kwaad omdat hij daar in de doezeling van den slaap, de komst van 't open weer niet kon afwachten.

Dat het 's winters wintert vier maanden lang, dat verdroeg Vermeulen best; dat waren zijn kweekmaanden om te belijven na de lastigheid van 't zomerwerk; maar dat er na die vier maanden nog geen opening of schof en kwam in de lucht en geen zierken troost of leven te speuren viel als de tijd er was, de zaaitijd en 't werk en de voorjaarsche dricht, als 't boerenjaar anders beginnen moest en 't altijd voort slegge en zeever bleef en altijd nieuwe vrachten nattigheid kwamen bijgemeerd...en dat er niets aan te beteren en alle vloeken machteloos bleef en de spijt moest verkropt worden:

- Zoo eens eigen herte te moeten opfretten! 't land ligt doorgrinseld als een zompe, 't wordt allangs om natter, - de grachten spoelen sleekvol en die smodderige misten...Verleden jaar was de dricht al vergeten en hadden we kweekende weer: het vlas stond al uit!

De vrouwe die gewend was hem alzoo te hooren ronsen, had er geduld in gekregen en ze luisterde niet meer. 't Was enkel uit gewoonlijke toegevenheid dat ze er onverschillig en gelaten bijdeed:

- Wat kunnen w'er aan doen? 't Betert wel - 't en heeft nog nooit gefaald van zomeren! en de goedgeloovige boerin achtte het niet noodig of geradig een blik van haar werk te slaan om naar buiten te zien en ze liet haar man in zijn hopelooze verveling.

Ja, wat was eraan te doen en wat konden de arme boerkes tenzij wachten en berusten bij de gedachte: dat Maarte wel liegen kon maar April nog nooit gefaald en had? Berusten en geduldig zijn! 't Vrouwvolk had schoon kouten maar: - De tijd die voorbij is!

- G'en zijt nog nooit te late gekomen met den oogst! meende ze.

Vermeulen besloot den mond niet meer te openen en zijn korzelen moed in te houden.

Onwetelijk en zonder inzicht stond hij weer vóor 't venster, en duwde de vuisten nog dieper in de broekzakken. De vensters, dat waren de valsche asemgaten, 't eenige wat de menschen in betrek bracht met de bestaande dingen buiten: het zicht enkel zonder den goeden blaas van den wind en den tocht der goede lucht. Men kon er tegen staan geleund en kijken totdat eens eigen adem 't gezicht verdoofde en alles duister en onduidelijk miek. Naar die kijkgaten werd hij getrokken en zijn gramstorig gemoed dwong hem de leelijkheid aan te zien.

Berusten deed hij genoeg. Mangelt het een oude boer aan berusting? Wie beter dan hijzelf wist er dat de zomer komen moest?! Dat 't oosten vol zat van schoone dagen? Maar waarom kwamen ze dan niet? Waarom scheurde die zware, verdoemelijke mist niet open en trok de grijsheid niet op? De achtkantige boer teisterde alzoo zijn eigen omdat hij daar machteloos stond en niets verpurren kon aan de dingen die in de lucht zitten. Van 't eene eind van 't jaar tot 't andere, blijft het dezelfde koppige aanval en 't zelfde terugstooten; altijd moet hij vechten en volhouden en op 't einde blijven staan in gedweeë afwachting en de domme machten laten meesteren over zijn werk over zijn have en goed.

Maar 't belet niet dat een oude boer altijd weer opstormt en ingrimmig zijn verveling uitgromt wanneer hij op de vijfde maand onder de zwarte zoldering ronddraait tusschen de vier muren van een keuken, in de duffe heerdlucht en hij 't beu wordt van door het loergat van een venster op de zelfde, lamme dingen te staan zien - op den buiten die in dezelfde spijtige duisternis gedompeld ligt. De vrije buitenlucht is hij gewend met volle teugen door de asemgaten te voelen gaan en zijn oogen zijn gewend heel de vallei te overgrijpen waar ze open en bloot ligt als voor een breed open raam, in de onmeetbaarheid van levende groen, te gloeien in zonnepraal. En nu, effen een boogscheute ver, draagt het zicht waar men een man uit een wijf niet herkent. Wegen en grachten zijn in stroomende beken herschapen en waar er vijf boomen in een nest te gare staan, gelijken ze een muur, een wolke of

een vormelooze kuil blauwe rook of een andere ongedaante. Huizen en hoven liggen verzonken als smoorhoopen in de dompigheid zonder dat men venster of deur of dak of schouwe uitkennen kan. Vijf maanden lang weegt de lucht als een zware deken op het land zonder ademgat, zonder licht of helderheid, zonder zon of mane. Afgesloten van mensch en mage leeft men elk op zijn eenigheid, op het onlands en afgelegen hof ingesloten als op een eiland, met more, slijk en wazelanden rondom. En wanneer men nu vijf maanden de dagen heeft geteld en van den eenen stoel op den anderen gereden heeft met de schenen verbrand bij den heerd en de jicht in den rugge van de koude tochten, wanneer de tijd daar is van de verlossing en de lucht veranderen moet, maar niet verandert...wanneer men erop gesteld is om te beginnen en de handen voelt jeuken, de handen die verlangen om te grijpen, te heffen, te duwen, te steken om voortgang in 't werk te krijgen...en slegge en regen altijd eenbaarlijk aanhouden en de Maarte blijft liegen als ware ze een oude winterrutte...berusting is er wel altijd bij den boer maar de verdoemelijke verveling kan hij niet blijven verkroppen en misgunnig en wrokkig staan hem alle dingen in den weg zoodat 't heele leven hem geen schop van zijn zwaargeklompte voeten meer weerd schijnt. Zou men achterna niet gaan twijfelen of er iets uit den haak is met de zon? of er ergens een klinke uit de vange van het groote raderwerk gesprongen is en de dagen nu zot voortdraaien zonder de spillen te lichten die de zon op haar hoogte en in heur macht moet brengen?

Vermeulen wist het wel beter: 't was elk jaar hetzelfde en met verouderen wordt men niet redelijker, krijgt men grillen en nukken erger dan een ongetrouwd wijf. Zijn zin stond vandage op het werk; met al zijne macht en begeerte wilde de boer nu ineens den smoor open stampen, een gat hebben in de lucht en schof maken om blauwigheid te zien - o, 't effene blauw, de diepte van den hemel. 't Verveelde hem nù en hij verlangde als een kind om voort te doen op 't land - alsof het zijn eerste en zijn laatste boerejaar ware geweest. 't Speelde hem vóór den zin als een geluk in de verte: de beweging, het leven op het land, de dricht: zijn bevelen uitbrullen over de kouters, de peerden zien trekken; 't ploeg-

ijzer zien beeren door vasten grond, 't werkvolk aan de bezigheid, de kleur van hun kleeren, de beweging, 't geruchte van hun stem, de wemeling heinde en verre door heel de vallei; - de groeite te voelen in de lucht, de lauwe, vruchtbare lucht die uit 't zuiden gevaren komt en 't zonnelicht, de warmte, de schaaierende glans over de vlakte, 't groen van een nieuwe lente!

Hij zag het liggen en leven als eene herinnering, onwezenlijk, iets dat hij zelve opmiek vanachter in zijn hoofd - iets dat vooraltijd weg was: een schoone droom herdacht na het ontwaken. Want vóor hem, met nuchteren zin, zag hij het anders: de landen liggen toegedekt, doorweekt, onvast als eene doolage. En plots voelde hij het als eene angst: zijne menschelijkheid die daar klein en nietig verzopen stond voor een vreezelijke macht; 't scheen alsof de boeren voortaan alle heerschap over hunne kouters, voor altijd verloren hadden - of er geen levend betrek meer bestond tusschen de menschelijkheid en de natuur - zoo wreed verlaten, doodsch en vaal liggen de landen in hun kleurlooze evenheid alsof 't een gestold water ware of eene wedde, waar de huizen en haven als vormlooze schuiten gestrand lagen om te vergaan. Al het beulen en heel het nijverig verkeer van de najaarsche dricht scheen nu een bespottelijke poging, een nutteloos kinderspel ten ondomme gedaan, waar niets, geen speur en zou van overblijven, niet meer dan de zwarte kraaie een strepe nalaat in de lucht waar ze voorbij wiekte. Het zaad moest gerot liggen in de waze en van 't herhaalde ploegen en eggen en zaadvoren was er geen rimpeltje gebleven in 't land: de regens hadden alles gedempt en in pap verkeerd - nergens een speur van komende groenigheid was er over heel den omtrek - de meerschen stonden overwaterd en de zaaide roggepijltjes lagen verplakt in den modder over de kouters. Op de oude en op de nieuwe mane hadden de menschen beurtelings hun verwachting gesteld en hun hoop maar 't was al wijvenpraat gebleken...

Atkeerig wendde Vermeulen den kop weg om den buiten niet meer te zien en op zijn kloefen slofte hij naar een ander venster en keek over de werf. De meid mestte het zwijnshok. Twee zwijnen plodderden over den zoppegrond van 't messingstroo en snuffelden in de vuiligheid. De koeier stond te

zingen aan den raapmolen. Een boever wierp de versche stroobundels door 't zoldervenster van de dilte. In de schuur ging het regelmatig ploffen van een paar dorschvlegels. In 't zwingelkot snorden de wielen en in gelijke keeren ging er de schuddering telkens het vlas tusschen de zwingels kwam. Alles liep af in gerusten gang, gelijk het heel den winter lang reeds afliep, alle dagen gelijk. Jan, de oude boever, voerde geschraapte beetwortels naar de stallen. Louis, de boerenzoon, de jonge Vermeulen, liep in zijn leerzen door dik en dun, over den messing van hier naar ginder, doelloos naar 't scheen, uit en in de koterij en dan volgde hij eene lachende meid die met opgesloofde mouwen, in heur losse zomerjakje, met den gistpot naar 't ovenbuur liep waar de schouwe nijverig dompte.

Louis was de struische, jonge boer, de gemaakte kerel met beenen in de leerzen en een stevig lijf in de kleeren; de kerel met den blozenden kop en de wakkere oogen, - die onwetend van slecht weer, er maar lustig door liep en geen verveling of grimmigheid en kende. Hij was in de weelde van zijn twintig jaren, de jonge boer, vrij op zijn vaders doening, eigen met alles wat er op het hof haaide en draaide omdat hij er gekweekt en geboren, in gegroeid zat als een peerd dat volkweekt en 't einde van zijn macht en weelde niet en kent. Dat was het nieuw geweld, de nieuwe stem, de opkomende kracht die onverstoord lucht geeft aan zijn overloopende levenskracht en vrij zijn eigen wegen gaat op de groote hoeve nevens den ouden boer, 't opperhoofd, 't gezag en de alheerder in persoon, die zijn vader was.

- Wat moet hij hebben van die meid in 't ovenbuur? gromde Vermeulen mistevreden.

De boerin schilde stil voort aan de aardappelen voor 't avondmaal, alsof er niemand gesproken had.

Vermeulen liet het vallen alsof hij 't in zijn eigen uitgesproken had en kwam bij den heerd zitten. Hij koterde de asch uit zijn pijp en stopte ze opnieuw.

Buiten 't slechte weer en de onhebbelijkheid van 't jaargetijde was er nog iets anders dat hem verveelde en ingrimmig miek. De lange winter en de verdrietigheid van doelloos daar te zitten, dat was de verveling die van buiten kwam en zijne

machteloosheid treiterde met altijd nieuwe teleurstelling van 't verachterde uitkomen. Dat moest voorbijgaan; met wat geduld was 't te beteren: de lente zou wel komen, dat wist hij en dan was dat nare gevoel gauwe vergeten. Maar 't andere zat dieper, hij droeg het in zijn binnenste als eene gedurige onrust en daaraan zag hij geen beternis, kende hij zich onmachtiger nog dan tegenover de natuurelementen.

Hij zat er met 't gewicht van zijn breede lijf, heel den stoel vol; zijn zwaren kop gesloten, de knieën opgetrokken en de armen in zijn schoot, te puffen aan de walmen van zijn oude, doorrookte pijp. De vlammen kronkelden op uit de spaanders vóor zijn voeten. Hij wist zich daar zitten: hij was de eenheid van de groote doening, de heerder van de wemelende nering met de wetten en de regeling van heel het boerenjaar en 't vooruitzicht van veel volgende jaren in zijn kop. 't Lag als een effene breede weg in zijn visioen al 't geen hij te doen had en de middels evenals den uitslag hield hij in zijn sterken greep als eene zekerheid. Buiten de groote lijnen van de vooruitloopende schikking hield hij even vast de kleine dingen van den loopenden dag. Tot in de kleinste hoeken van hof en schuur en stalling wist hij den toestand van alles wat er roerde en leefde. Elken knecht, elke meid kende hij als zijn eigen jongens en hij was de eerste die 't merkte wanneer er iets scheelde met gelijk welk dier uit zijn stallen, zoowel als de kleinigheden van 't een of ander stuk alm, al was 't maar eene zwenkelsloove die op 't breken stond of eene moer die ontvezen was, hij zag het. Hij wist dat zijn wil alleen al dat werk en beweging en heel dat leven in gang en stand hield en dat alles de wending nam naar volgens zijn eigen, sterken wil het dwong. Buiten winterde het en heerschte koude en nood over heel de streek rondom, maar de daking van zijn hof was de deugdelijke beschutting en iedereen die er hielp werken was gevrijwaard voor nood en nattigheid. - Hier kon iedereen zich vetmesten, den winter lang, als hij 's zomers werken wilde, meende hij, en elk vindt er een warmen polk om in te kruipen. Hij wist hoe zijn zware tegenwoordigheid overal ontzag verwekte en stilte bracht waar hij kwam. Die heerschappij had hij afgeërfd van zijn vader en met taaien wil en hard werken had hij zijn macht in stand gehouden.

Hij heerschte als een koning op zijn hof en over heel de streek stond hij gekend als de grondvaste boer, machtiger dan gelijk wie, in heel den wijden omtrek. Hij was het die stuur en barsch den raad gaf en 't woord voerde bij de andere boeren, hij die de oude gebruiken en 't leven in stand hield, die boerde volgens oude geplogenheden, naar wie de anderen wachtten om hunne dricht, hun oogst en andere werkzaamheden te beginnen en te regelen. Vermeulen doet het - Vermeulen doet het niet - gold in de streek als een ordewoord dat overal weerklank vond en indruk miek.

Vanwaar of hoe dat gezag hem toegekend werd of waarom en met wat recht hij het uitoefenen mocht, dat vroeg hij niet. Hij kende zich als de sterkste, de verstandigste en wist al de anderen onder zijn sterken wil. Het wàs zoo en nu moest het alzoo blijven.

En toch knaagde hem de onrust vanbinnen. Hij wilde niet denken, hij wilde het wegduwen, maar: 't *einde* van zijn doening en 't *begin* van een ander beheer stond als een noodlot vóór zijnen geest. De tijd had op zijn lijf geboet en gehamerd...zooveel zomers, zooveel winters - zooveel keeren had hij de dricht, den oogsttijd - 't wielen van de ronde jaren zien komen en gaan - zijn stap was zwaar geworden onder de zwaarte van zijn lijf, zijne haren waren grijs en de trekken van zijn wezen stonden nu als in steen met diepe groeven afgelijnd in 't gereuveld bruine vel als de schorse van een ouden boom. Door zijn ouderdom had zijn gezag erbij gewonnen; hij voelde zich vaster staan, zijn stemme had zwaarder klank en 't bevelen voelde hij beter afgaan nu hij was: de oude, zware boer die 't beter weet dan gelijk wie, alleen omdat hij ouder is en meer gezien heeft. Zijne uitspraken waren vaster en 't geen anderen als eene rieschelijkheid deed wankelen, besprak hij met eene overtuiging die hem en zijne lange ondervinding eigen scheen.

't Was telkens wanneer die jonge kerel van daareven, de jonge boer met de stevige, zwakke leden en zijn kloeke leerzen, de jonge kerel die overal door dik en dun over 't hof liep als op eigen goed, - telkens wanneer hij zijn zoon doende zag of aan hem dacht, dat wekte in zijn zin, het beeld van den bejaarden boom die zijn vollen wasdom heeft en alles overmeestert met zijn breede kroone, maar uit wiens wortels de spruite schiet die

opgroeit neffens den ouden stam en boom wordt mettertijd, een boom op zijn eigen die den ouden tronk overgroeit en de wijde kroone belemmert tot ze ondereen aan strijd vallen en den weister bevechten in de lucht. - Dan moet de oude begeven, meende Vermeulen, omdat hij al zijn levenssap in de jonge scheute geschoten heeft.

Vermeulen dacht aan zijn zoon. Er was geen wrok in zijn gedachte want de jongen boezemde hem geen vrees of onrust in; tot nu nog was hij zachtaardig en gewillig, een wildewagen maar zonder eigen inzicht of aanmatiging in 't bestuur - en later-van-tijd zou Vermeulen hem wel den weg toonen als 't noodig werd. 't Eenvoudige gedacht dat er een wil of een bewustzijn uit en nevens hem opgroeide, verontrustte Vermeulen als een verlies van eigen kracht; - de pezige kamper voelde dat als een macht die uit hem groeide en die hij weer intrekken moest en bijhouden voor zich zelf. Hij voelde het komen als eene noodzaak naarmate de jongens groot werden en dagelijks stond hij erop om die macht in te houden en 't leven dat hij zelf uitgeschoten had, te toomen onder zijn bedwang. Maar dat hij 't al wendde en keerde: de boom stond onder de wet van het algemeene verloop der dingen - hij voelde het glijden voor zijn greep als een water door zijn vingeren - de noodzaak drukte hem. Barbele zelf, zijn vrouw waarmede hij zoo innig vergroeid was vroeger, was nu van hem afgescheiden, vervreemd: ze handelde buiten hem, ze had haar eigen wil en woord, zelfs in de dingen van het hof en achter zijn rug gaf ze hem ongelijk bij 't volk - hij wist het...en met de jongens deed ze 't geen haar beliefte was.

De twee meisjes waren in de kostschool en 't verbitterde Vermeulen te zien hoe ze van hun vader en van de boerendoening vervreemdden om juffers te worden in plaats van boerinnen. Nu liet hij het maar gebeuren, eens dat ze er genoeg van zouden hebben en thuis blijven, zou hij de flauwigheden en aangeleerde aperijen wel afleggen; dan zou hij wel zorgen dat ze 't boerenwerk aanleerden. Maar den tijd van hunne terugkomst in huis voorzag hij nu reeds als een groote stoornis: die twee waren ook al buiten hem gegroeid en nooit zou hij ze meer krijgen onder de macht van zijne hand.

Hij zegde niets want met woorden was 't niet te doen en

middels waren niet te vinden. Vroeger, toen de jongens allemaal klein waren, dacht hij nooit dat het zóo komen zou en hij boerde zonder achterdocht, in volle heerschappij, over alles. Maar die schoone tijd was voorbij en aan veel dingen viel het te voorzien dat er verandering zou komen.

Vermeulen wilde zich zelf gerust stellen:

- 'K ben nog niet oud, meende hij en 't zullen harde pooten zijn die mij moeten neervellen! Maar de rust kreeg hij niet. - We zullen maar afwachten, besloot hij, en zien hoe ze 't aanleggen om mijn heerschap af te nemen. Wachten gelijk naar 't opengaan van 't weêr. Zonder hij 't gemerkt had, zat hij in 't donker en klaarde de heerdvlam door de keuken.

Alzoo verging de dag gelijk al de andere en de avond was er weeral veel te vroeg.

Na het eten, wanneer 't mannenvolk rond den heerd zat en 't vrouwvolk gedaan had met rotelen aan 't kateil, werd er wederom gekout over dezelfde dingen van gister: geklaagd over slecht weer en laten winter, verteld van den watersnood en ongelukken....

Toen, midden in 't bedeesde geklaag en gesleur over 't ongewillig jaargetijde, als iemand die er niets af weet en in den waan verkeert dat morgen de zonne zal rijzen - viel Louis zijn opgeruimde stemme daarin, als een blij teeken, helder in de bedompte keuken waar 't nog rook naar den damp van natte kleeren.

- Vader, waar zaaien we 't vlas, dees jaar? riep hij luidop.

Vermeulen deed een afwerend gebaar met den schouder en hij antwoordde op die ongelegen vraag als aan een kleinen jongen:

- Het lijnzaad ligt wel waar het ligt en laat het liggen. Wat spreekt ge van zaaien?

Maar de vrouwe richtte 't hoofd:

- 't Dunkt me, zegde zij, als 't zooverre half-Maart is, dat 't waarachtig niet te vroeg en wel tijd wordt om van zaaien te spreken?

- Giet uw zaad in de beke, 't zal er zoo droog liggen als op 't land, zei Vermeulen kortaf.

- 't Weer is gauwe gekeerd en eer te zaaien, mogen we wel spreken waar 't gezaaid wordt, meende de boerin.

- 't Mag zes weken aan één stuk drogen en nog en kunt ge met geen peerd op den kouter.

- Zes weken is wat veel, beweerde een boever, als de wind opsteekt kan 't op een paar dagen, zeere drogen, en de zonne kan ook al wat helpen.

- De dagen langen alsaan....meende Louis.

- En Maartemaand moet heur twaalf zomersche dagen geven....

- April is er borge voor, spotte Vermeulen. Van dan voort bemoeide hij zich niet meer in het gesprek en hij bleef alleen in zijn onwillige norschheid, als de winter zelf waarvan de anderen niet meer weten wilden. Het jonger volk verlangde naar de lente, ze verwachtten de schoone dagen, ze voelden ze naderen en ze wisten dat de dricht nakende was en met de dricht, de groote beweging van het nieuwe boerenjaar zou inzetten. Ondereen gingen ze aan 't schikken en regelen, 't werkvolk met de boerin en den jongen boer, heel 't geboerte van Vermeulens tachtig hectaren bouwland, waar de oude boer bij zat, juist alsof 't hem niet meer aanging. En Vermeulen gebaarde niet dat hij 't hoorde.

Twee groote partijen waren er voor de vlasteelt beschikbaar. In twaalf jaren was er de vrucht niet meer op gekweekt en verleden jaar had de eene aardappels en de andere chicoreiën gedragen. Twee vruchten die 't land niet te zeer uitgezogen of verarmd hadden en den grond open gehouden hadden en vruchtbaar om er een schoonen vlaschaard op te winnen. De eene partij lag in de laagte van het dal aan den oostkant van Vermeulen's gebruik en de andere op de hoogte van de glooiing, al den noordkant beschut door een eiken boschje - een schoone rondbuikte kouter zware kleigrond.

Alle twee waren ze voor den winter gelabeurd geworden en bijzonder gemest, 't was maar de wete nu om een keus te doen tusschen 't hooge en 't lage land, de zware of de lichte grond.

- Als ge op voorhand kondet weten of 't een natte of een droge zomer zal zijn...meende Poortere, de oude werkman.

- Ik zou 't durven aangaan op de hoogte, zegde een zwingelaar - vlas dat goed gemest is kan beter droogte verdragen dan nattigheid. En 't is er een gewenschte grond

voor een vlaschaard: in de klei wint men gewoonlijk veischottige vrucht en fijne herels.

- Als 't weer een beetje mee wilt, meende de boerin.

- In den kleikouter?! dan moogt ge wachten van zaaien tot Meimaand! beweerde Louis en als 't droogt moogt ge den vlaschaard eer hier en zes weken, uitrijden!

- Wie zegt er dat 't zal drogen? riep Vermeulen ineens van uit zijnen hoek. Van heel den avond sprak hij verder geen woord meer in de reden en liet de anderen tateren en hun welweterijen uitkramen, maar dàn reeds stond het vast in zijn kop: dat 't vlas op den hoogkouter zou gezaaid worden.

II

Het jong volk haalde gelijk op den duur: Maarte en bleef niet liegen!

Al op eenen uchtend, terwijl de menschen nog sliepen, was de wind opgestaan; hij kwam al over den berg gereden uit het oostergat en tegen dat 't schoone dag werd, waren mist en vorte dampen al weggeroefeld en de zware wolken dreven voort vóor zijnen adem. 't Blauw van de lucht kwam bloot en dien uchtend toonde de zonne voor 't eerst haar blijde wezen.

- Een blek voor 'ne lek! riepen de gedaagde lieden, er komt nog wat achter! en ze wezen naar den noordkant waar 't kwadiet in de lucht vergaard zat als een zwarte berghoop en gereed om te derschen met hagel en sneeuw en gauwe dien valschen schijn van de zonne zou dooven.

- Een gril van April! en 't hagelde en sneeuwde inderdaad gelijk te kerstdage als 't begint te winteren! Maar 't kwaad was nu van korten tel: de lucht brak weer open, de helderheid won het en de misten waren voorgoed weggevaagd. Nu lag de vlakte weer bloot in haar doorscheede ligging en kennelijk van uitzicht in heel haren omtrek. De boomen waren er nog en de molens stonden pal op hun moten; de hoven en huizen en de kruisende deiningen van het dal teekenden weer de lijnen van hun schuinte. Dat was de eerste schoone dag van 't jaar en hij bracht zoogauw de ver-

hemming en nieuwen levenslust bij de menschen. Maar 's anderdaags al, ging het kwaad weer aan 't moeren, heel 't noordeinde van den hemel zat er zwart van en in een ommekeer vlogen de dikke sneeuwbrokken overal rond. Maar ze vielen als op een heeten steen - effenaan ze grond genaakten, waren ze vergaan en zoogauw de wolke leeggeschud was, vocht de zon er weer door en een windzwepe joeg het overschot van de vuiligheid naar verdere oorden.

Den dag door en dagen naareen herging de strijd tusschen de vijandige elementen: den eenen stond hagelde en buischte het op zijn wintersch, maar seffens was de wind daar, en tusschen twee vlagen stak de zon haar lansen door de wolken. Er was beweging en leven in de lucht en dat beurde 't gemoed van de menschen weer op: de winter was verwonnen, de lente is in aantocht, het droogt!

Alhier, aldaar een haastige boer was er die de peerden aan den ploeg spande en naar den kouter reed.

- Ze kunnen verzinken! meende Vermeulen. Hij was op zijn kloefen op ronde en waadde door moze en waterplasschen om den stand van den grond te verkennen. Hij hield de wegels zooverre zij begaanbaar waren en verder gebruikte hij de nieuwe wegen die de menschen gemaakt hadden op de hoogten der velden waar ze heele bendschrooden in strate veranderd hadden met erop te loopen waar de straten zelf vol waterpoelen en diepe wagenslagen verreden en onbruikbaar lagen. De zwimmen konden 't niet slikken, zoo vol voerden grachten en beken het water bij. Met zijn spade wrocht de boer hier en daar om greppels te maken en 't water naar de grachten te leiden. Op elke partij van zijn landen zette hij eenige stappen om de vastheid te voelen van zijn eerde. Zijn hoogkouter lag in winterlabeur, van ends ont ends in wreede geulvoren geploegd; met schonke brokken en knuisten tot schellen in rechte lijnen overgekeerd. Maar nu hadden de vele regens en 't winterweer de noeste uitwendigheden afgespoeld en gerond zoodat het heele veld in botsbollige bonken gewerveld lag als 't aanspoelend gegolf van een zee die plots in heur kappeling gesteven is en blijft liggen. Vermeulen doog erop met de twee voeten tegelijk, maar de natte klei plakte als een detse deeg die aan 't gisten is. Het sjiepte onder de drukking en de zwaarte van zijn

stappen en hij had moeite om zijn kloefen eruit te krijgen.

Verder ging hij zijn koornvruchten bezien die in 't najaar gezaaid waren en de meerschen en dan ging hij naar huis, maar zegde niets van 't geen hij gezien had.

Intusschen had Louis ook al op zijn eigen de ronde gedaan van de velden en hij ook bracht zijn meening naar huis. Maar de jonge kerel vertelde zoo aanstonds wat er hier en ginder gelegen was en naar zijn ondervinden moest men maar aanstonds aan 't werk. Hij meende nu ook al zijn woord te mogen spreken en zonder zijn vader te zwichten, uitte hij zijn gedacht.

- De grond is vast, zegde hij en 't is over tijd. De benedenste partij is gereed, gelukkiglijk dat ze verleden jaar gedraineerd is - 't heeft wel wat veel kosten bijgebracht maar we hebben nu toch heefdedroog zaailand en 't zal een uitstekende vlaschaard zijn...'t is twaalf jaar dat hij verland is. De boeren van heel de streek zullen er mogen op staan zien. - We gaan hem opentrekken, vader? vroeg hij welgemoed en opgeruimd.

Vermeulen bezag zijn zoon met opgetrokken wenkbauwen en

- Haal een karre beeten in den stierstal, zegde hij zonder meer en draaide den rug. Al over zijn schouder riep hij nog:

- Jan kan nu beginnen mest strooien op de weide met Poortere; - Hei, ho! riep hij naar den anderen boever: mèt 't koppel zwarte naar 't zaveleinde met den beerploeg.

Aan elk gaf hij zijn bevelen en wanneer elk aan zijn werk was ging hij zelve waar hij meende noodig te zijn.

Louis bezag zijn vader voor den eersten keer van zijn leven met nijdigen blik en voor den eersten keer voelde hij spijt omdat hij zichzelfs meester niet was en zijn zin niet mocht uitwerken. Hij merkte nu ook dat zijn vaders kop zoo dik was, en zijn lijf zoo zwaar en breed en dat zijn beenen lijk stampers vast op den grond stonden. Hij zag dat zijn vader leelijk was en hij verschoot eraf omdat hij hem voor den eersten keer zag in zijn leelijkheid en omdat 't hem opviel dat hij zijn vader altijd anders gezien had: nu zag hij hem als een vreemden boer, niet als zijn vader. 't Was niet alleen de leelijkheid die op zijn wezen kwam toen hij die woorden uitsprak, maar de einschheid en de koppige norschheid was 't als van een vijand en dat miek hem ineens heel

den persoon van zijn vader tot eene afstootelijke leelijkheid en op dien stond zag hij niets dan den opgepoeft belijfden boer met iets van de doening van een ouden stier in zijne stoere norschheid. Dien boer, die zijn vader was, zag Louis daar onverschillig, onraakbaar in zijn dikke huid als de heerscher die jaloersch is van zijn macht en 't beleg en de achterdracht van het hof in zijn dikken kop gesloten houdt voor zich alleen.

Als jongen was Louis opgegroeid met een opperste bewondering voor zijn vader. In zijn meening was zijn vader de eenige boer van de heele wereld met een absolute kennis vas alles. Als vader het gezegd had, was het waarheid en 't geen vader gedaan had was goed. Een woord uit vaders mond was altijd de laatste doorslaande uitspraak gelijk over welke zaak waarover getwist werd. De boeren van de heele streek volgden Vermeulens raad en hij had zooveel invloed op 't dorp alsdat hij meesterschap uitoefende op zijn eigen hof. Veel keeren, toen Vermeulen met boeren over kweek van beesten of vruchten doende was, had Louis zijn vader in 't wezen gekeken en de vastberaden uitspraak bewonderd en gezien hoe de tegensprekers altijd moesten toegeven en onderdoen voor die opperste alwetenheid van zijn vader. Die zelfde, stoute vastberadenheid op zijn vaders wezen miek hem dit wezen nu afkeerig en weer dacht hij aan een stier die gereed staat om met de horens te vechten.

Maar nu was Louis geen jongen meer: sedert hij zelf het boerenbedrijf meêleefde, was zijn argelooze zin verstevigd: hij zag de dingen door zijn eigen oogen en links en rechts had hij menschen hooren kouten die naar 't hem scheen, ook verstandig waren en toch anders dachten dan zijn vader. Van de dingen die hij gebeuren zag, deed hij altijd nieuwe ondervinding op; hij knoopte de gebeurtenissen aaneen en spon er eigene besluiten uit die hij bijhield als eigen gevonden goed. Met er heele dagen in te zijn, leerde hij de bestanddeelen van lucht en land, de leefte van vruchten en dieren kennen en zocht wat er voordeelig of nadeelig kon zijn aan den ‘kweek’. In boeken vond hij verder, dat heel die bewetenheid van al die dingen met een opperste nauwkeurigheid nagespeurd en opgeteekend stond en met wat begrip, er uit te halen en toe te passen is in 't bedrijf. Alzoo deed hij bij zichzelf de ontdek-

king - die hem aandeed als eene teleurstelling -: dat hij, als jongen zoolang in een waangedachte verkeerd had; want nu wist de jonge boer dat zijn vader, - al was hij boer Vermeulen - die wetenschap in haar oppersten vorm voor zichzelf niet in zijn kop kon gesloten houden, gelijk hij 't beweerde en 't altijd deed gelooven - erger: dat er hoogere wetenschap was van 't bedrijf, waar Vader niet aan kon met zijn ongeschoold en ouderwetsch begrip. De jongen ondervond: dat elk zijn eigen inzicht heeft over de dingen en dat koppigheid en welweterij veelal voortkomt uit verwaandheid in plaats van grondige ondervonden en eigen opgedane wetenschap. Maar die ontdekking en die teleurstelling ging niet diep bij den jongen boerenzoon. Hij voelde zich te jong, te weeldig in zijn twintigste jaar om nu reeds over die dingen te pikkelen en rekening te maken en 't nauwste te zoeken in opbrengst en verteer! Hij veegde 't aan zijn botten en zou zijn Vader maar laten boeren - hij wilde leven van enden in, los en vrij en liet de zaken draaien: Vader was en bleef de boer en moeder deelde mild het drinkgeld - alles ging best alzoo. 't Was maar bij stonden dat het opkwam en zonder inzicht, dat zijn jonge overmoed soms botste tegen zijn vaders eigenzinnigheid. Wanneer hij zich ook iets wilde toekennen; wanneer hij voelde dat hij iets wist zoo goed als een ander en noode en weerzinnig uitrichtte 't geen hij in gemoed anders had willen doen. Dan vielen er twee drie botte woorden; de zoon gaf toe maar verschillige dagen werd er geblekt en hield men koppig stilzwijgen. Dat gebeurde meest bij gewichtige werkregeling of bij inkoop of verkoop van peerden.

't Was of deed de oude het met een inzicht om zijn zoon te tergen, hem te dwingen en te beproeven tot onderwerping. Dan voelde Louis een geweld, eene strooming die naar buiten wilde - hij onderdrukte en toomde het, maar de wrok vunsde voort, groeide tot een gedurigen afkeer tegen de grove zware gestalte van zijn vader. In hem kwam een drang om op eigen voeten, onafhankelijk te handelen, een drang om ook zijn zin te hebben, een spijt en een tegenzin in 't werk dat hij tegen zijn gemoed zóó en niet ànders mocht uitvoeren. Het hof scheen te klein geworden voor hun's getweeën en ze ontweken malkaar - ook als er uitwendig vrede was -

en keken elkaar niet meer in de oogen. Maar Vermeulens gezag stond zoo vast en van oudsher ingeworteld, dat er met woord of teeken nooit iets van dien groeienden opstand naar buiten was gekomen. Het smeulde in den jongen zijn gemoed maar hij durfde er niet aan denken zijn wrok een gestalte of een vorm te geven of tegenover zijn vader te staan met een eigen meening. De kerel gaf zich dan ook veelal meêzaam en deed 't geen hem geheeten werd en trachtte er onverschillig aan te zijn en nam de zaak al een lustigen kant. Vermeulen had aldus nog niets van een tegenstand kunnen merken en de eenige reden voor zijne onrust was enkel: de krachtige jonge gestalte van zijn zoon te zien en de zekerheid: dat die kerel hem boven den kop zou groeien en niet goedzakkig zou blijven - hij voorzag dat er een wil en een gedacht tegen zijn wil en gedacht zou botsen. Vermeulen voelde dat hij eerlang niet meer alleen zou zijn om te heeren - hij voorzag den vijand en den onvermijdelijken strijd.

Het weder bleef nu op den goeden kant en bij elk getijde kwam het werk en het zaaien te berde. Louis had zijn gedacht en meening aan zijn moeder opgedrongen en zij durfde er wel mede vooruitkomen want 't was ook hare overtuiging dat het vlas op den nieuw ontgonnen en drooggemaakten kouter moest gezaaid worden.

- Waarom moesten we dan al die kosten doen en de moeite om die kannebuizen te leggen? vroeg ze.

Vermeulen keek op, trok de wenkbrauwen omhoog en bezag zijn vrouw met gemaakte verwondering. Doodbedaard lapte hij het in haar wezen:

- Dáar zaaien we de haver, vrouwe, dat is zoo geschikt. En die uitsprake viel als eene noodlottigheid zonder meer. 't Voorstel van de ligging, 't voordeel van den grond werd hem voorgelegd en bewezen; ze overvoerden hem met woorden en redens, maar de boer achtte 't nu onnoodig daar nog een woord aan te verkletsen. Het stond vast in zijn diepste eigen wezen dat 't vlas op den hoogkouter zou staan. Hij handelde uit onbewuste ingeving: hij zag de vrucht groeien als in werkelijkheid en de bedenkingen over de gevolgen van de daad kwamen maar nadat het reeds vast stond in zijn wil. Hij voorzag dat er geen droogte zou te vreezen

zijn, dat de klei eene veischottige en fijne vrucht zou geven en de leege landen niet. Waarom of waardoor die overtuiging in hem was gekomen, onderzocht hij niet. Een boer die begint te eerselen en te wankelen is een boer die achteruit gaat en ten onder moet, meende Vermeulen -: Niemand in de bereddering of in 't aanbehoor van 't hof inzicht of bemoeiing laten - alleen meester blijven - vast op de beenen staan en...nooit twijfelen! dwingen waar 't niet meê en wil, dàt moet men doen en dan is er nog het hemelsch geweld die 't u uit de pooten kan slaan, maar anders niets of niemand.

De uitkom nam voorgoed zijn schoonen gang; de vlagen van hagel en sneeuw waren maar enkele grilligheden meer tusschen de schoone April-dagen. 't Groen sprong overal uit; de grond droogde gesporrig onder den wind van de rosse mane en alhier, aldaar, als afgesproken, gingen de boeren de velden te keere met ploeg en beer en zeven-scharre. De menschen hadden hun verdrietigheid en verveling vergeten want de lucht zat blauw, de gezichteinder was verruimd en overal was er nieuwe en luide levensblijheid op en rond de hoven. De koeien neunden om uitgelaten te worden, de hoenders kakelden en mieken taterend geruchte en de hanen stonden vol vuur. De tijd was gekomen en daar herbegonnen de werkingen gelijk verleden jaar zonder dat het den schijn had van herbeginnen. Kloeke gespannen trokken op en neer, elke boer was op zijn eigen land, over de twee hellingen van boven tot beneden het dal en in weinige dagen was het uitzicht van heel de streek veranderd.

Van verlaten en woest als eene eenoode, was het land nu bevolkt en in werking en de velden kregen een ander vertoog. De mest was ingedekt en het diepvoren was reeds begonnen. Laat de wind nu maar verleggen en verzoeten en de lente is er heeleganseh.

Een uchtend, dat de belofte van een heerlijken dag in de lucht zat, zond Vermeulen zijn twee boevers met hun gespan naar de leegte en Louis die allang zijn gewilligheid weer getoond had, voerde er zelve de kar naartoe en zaaide de haver waar hij 't vlas had willen zaaien.

Twee lange getijden ging de jonge kerel op en neer op het schuinsliggend landstuk. Met kloeken stap en ronden

zwaai, met vollen greep zaaide hij de haver in gangen zoo breed hij maar smijten kon. Dit nu was eene belanglooze, gemakkelijke bezigheid waarmede hij zijn proeftijd begonnen had. Hij keek waar de peerdenspannen voorbij hem gingen en hij luisterde naar 't kouten van de boevers. Met volle longen snoof hij de lauwe lucht en voelde de jonge wind langs zijn hoofd spelen. De lente deed hem deugd en werkende, gevoelde hij eene nieuwe kracht ontwaken in zijn jong gemoed: daar welde 't geluk en de levenslust en de onbedachte overmoed naar boven, lijk het leven in 't nieuwe jaargetijde rondom hem. Zijn arm zwaaide en de haver stroelde als reuzelende goudgruis open vóór zijn voeten. Hij liet zijn blikken verder gaan over de breede landen, hooger de helling op en daar zag hij andere boeren die hij kende, aan de bezigheid gelijk hij: den arm zwaaien en stapaans gaan met fieren, rechten hals.

- 't Is vlas dat ze zaaien, raadde hij en dat wekte zijne afgunst omdat zij hem voor waren in de schoone bezigheid terwijl hij hier nog met de zaaischorte vol haver liep.

Als Ivo of Jan hem vroegen in 't voorbijgaan:

- Wanneer zaait de boer zijn lijnzaad? moest hij de schouders optrekken en glimlachend riep hij zonder den stap te breken: - te Meie, jongens, te Meie als de kriekelaars bloeien!

- Eertijds was Vermeulen altijd de eerste, merkte een boever.

- Als ze achter hem moesten wachten! lachte de andere boever binnensmonds.

De boer werd nukkig, dat wisten de boevers en al het werkvolk van de hoeve, maar ze gebaarden het niet te weten tegenover zijn zoon. Louis voelde zich ongemakkelijk en beschaamd voor de menschen en hij wist geen reden te geven voor die koppige treuzeling. Hij zelf wachtte en verlangde naar de dricht als naar een plechtige gebeurtenis. 't Vlas zaaien was de gewichtigste daad van een heel jaar. De tweede keer van zijn leven was 't hem toevertrouwd het lijnzaad te zaaien en daar was hij eerspijtig en fier op omdat 't verleden jaar zoo goed uit viel. De vlasteelt staat in hoogste aanzien als de schoonste en fijnste vrucht die een boer kan opdoen. Het gelukken van 't vlas maakt het boerenjaar voordeelig en binst

de vrucht te velde staat tot lang nadat ze geborgen of geleverd is, maakt ze de vermaardheid uit van elken boer. Want 't is naar zijn vlaskweek dat de boer vernoemd wordt en in eere komt in de streek. Voor Louis was die vrucht de lente en de zomer zelf en de eenige reden waarom de peerden op 't land kwamen en er geboerd werd.

- Waarom was zijn vader nu niet, lijk vroeger, de eerste en de opperste boer die teeken gaf voor den aanvang van 't bedrijf over heel de streek?

Tegen avond, als het zaaikleed leeg geschud was en de rolle voor den laatsten keer over den akker liep, kwam Vermeulen aangaans om te kijken of er niet avig gewerkt was. Hij heette den boever een vore hertrekken en een zoomkant opkuischen. De jonge zaaier was moe maar niet getemd, hij stond tevreden te kijken over de afgedane bezigheid en als de nalatigheden van den boever hersteld waren, stapte hij met zijn vader nevens de ledige kar, door den schoonen lente-avond naar huis.

Ze spraken enkele woorden over 't werk van den dag, gemoedelijk en stil, overdaan door de kalme omgeving van het rustige dageinden.

- Sobrie heeft vandage zijn lijnzaad gezaaid en...Duitschave heeft ook al beginnen opentrekken, merkte de zoon - als 't zulk weere blijft, zijn ze dees week al gezaaid,..

- Laat ze maar zaaien, zei Vermeulen bedaard, er zit nog kwaad in de lucht en we hebben den tijd...

Verder en spraken zij geen woord meer en bleven elk bij hun gedachten. De jonge boer zocht in de lucht waar het kwaad wel zitten mocht en hoe 't zijn vader mocht weten dat 't er zat.

De betrokkene lucht was opengescheierd door den wind en bedeisterd met vlokke wolkjes, geappeld als melkbloeme en nergens was er speur van moerende weer. Nog nooit en was het blauw zoo zacht en 't gewolkte zoo stil en hoe gloeide de westermond waar de zonne deure viel als een ooge zoo zuiver.

Bij de dreve gekomen, week Vermeulen van de bane af om den grond van den meersch en de jonge veerzen en poetjes te bezien die sedert gister op de weide gesteken waren.

Louis bracht zijn peerd op stal. Weerzinnig beet hij de

lippen en kwam zonder spreken in huis aan tafel zitten.

Dien zelfden avond trachtte de vrouw het den boer nog aan te klappen dat hij zou voortdoen met den vlaschaard maar Vermeulen zei kortaf: dat ze niet bevattig was voor de bereddering van 't land en dat het zijn eigen zake was. - Ben ik de boer of wie is het? zegde hij ineens heel stuur en hij bleef zitten in zijnen hoek zonder nog iets te zeggen en strekte de beenen tot tegen 't vuur als iemand die gerust en vast is in zijn voornemen en weet dat hij de oppermeester is en het ook toonen wil. 't Geen alleman aanzag en uitlegde als de koppigheid van een ouden boer, was Vermeulens zorge en voorzienigheid om zeker te zijn van goede vrucht op te doen. Bij zijn eigen en zonder sprake te geven over zijne inzichten tegen zijne huisgenoten, had hij onderzocht en nagevraagd om beste lijnzaad te krijgen. Waar andere boeren zich tevreden stellen met iets van effenop zooals: Roozezaad of tweede smete, wilde hij puike Riga, eerste smete tonnezaad hebben. Heel dien tijd en van lange her, had hij uitgezet en geschreven en nu eerlang had hij zijn noodigheid gevonden en nieuws gekregen uit Rusland. - 't Zaad was verzonden. Hij wachtte het, maar 't kwam niet. Hij wachtte en zweeg en verdook zijn ongeduld. Zijn stoere kracht moest hij inspannen om gesloten te blijven en niet los te barsten want hij, meer dan iemand, leed door die treuzeling en voelde zich gekrenkt omdat hij de eerste niet was, voor de andere boeren. De vrouwe verweet hem zijn koppigheid; zijn zoon bezag hem mistrouwig gelijk men een ouden man beziet die begint te suffen. En 't zaad kwam niet. - 't Zal komen, zegde hij in zijn eigen en hij bleef uitwendig als iemand die redens heeft en weet waarom hij wacht. - En als 't niet komt, zaaien we geen vlas, meende hij, of is 't die hoogkouter die verwenscht is?

Maar 't lijnzaad kwam. Een uchtend bracht de briefdrager het gele briefje dat de aankomst van de koopwaar aankondigde. Vermeulen had al weken lang den briefdrager met kwade oogen bezien en zekeren dag, in een vlaag van ongeduld, verdacht hij den man van schuld in de vertraging en kreeg hij lust om hem zijne tesch af te snakken en ze op zijn kop te derschen...maar nu had hij het eindelijk mede. 't Was daarom dat Ver-

meulen de dagteekening onderzocht eer zijn naam neer te schrijven. Dan zond hij een koeier met kar en peerd om de koopwaar te lossen.

- Ge zult morgen beginnen op den hoogkouter, zei hij aan Louis in 't voorbijgaan.

III

't Blijmoedig teeken was gegeven! Als een slag in zijn ooren had Louis het opgenomen. Waarom 't nu juist gegeven was, vroeg hij niet. Nu maar aan den gang!

- Jan, Ivo! de peerden. Gij vooren met den breker, Ivo kan achter komen met de rol; ik zal de egge voeren. 't Bevel van den jongen boer galmde luide en opgewekt als een zegekreet. De hoogkouter moest opengetrokken en omgekeerd worden.

- 't Zal geen lachedingen zijn in die klei, meende Jan en aanstaans leiselde hij de drie felste peerden aaneen. Hij legde de haamschieren aan 't harnas en hief den schakel van 't groot zwenkel in den haak van de zware zevenscharre.

- Ju-ou! en drie kranzen bellen rinkelden aan den peerden hun hals en de ronde lijven gingen op dansenden tred het hof af, naar den kouter.

Jan was de gedaagde, goedmoedige boever die maar lust had in zijn werk en bij zijn peerden. Preusch was hij er mede als met eigen goed. Hij bezorgde ze als kinders en iedereen mocht ze zien, gelijk wanneer, de drie grijze, brabandsche merries, - kortgeblokte, dikheupige trekpeerden met kloeke pooten en eene huid als een zijde zoo lijmende en zuiver. Hij stelde er zijn eerspijt in en zijn fierheid want dat was zijn leven. Ander gedachten of begeerten en kwamen nooit zijn gemoed veronrusten. Zijn peerden en zijn werk daar had hij genoeg aan. Waar hij gewrocht had mochten de liefhebbers komen zien en geen boever uit de streek die de voren zoo rechte trok en 't land zoo effen wrocht. Dat wist hij.

Het peerdenspan klom den barm op al over 't mennegat en aan 't hoofdeinde hield Jan in om den akker te overkijken aleer 't werk in te zetten.

- Hier zal eenige dagen werk zijn om dat kleiland fijn te krijgen, dacht hij en zijn voet stampte een bonkturf open.

- We zullen zien.

En met de daad bij het woord, duwde hij den steert van den breker neer en de zeven scherpe scharren genaakten grond. Op een teeken zetten de drie peerden aan: hun zware lijven schoorden medeen vooruit en spanden de strengen. 't Gevaarte rolde vooruit en de eerde scheurde open onder de scherpe stalen neuze van elken beer. Zeven voren lagen opengewroet in 't speur bachten de wielen.

Heel den langen winter had de akker open gelegen met diepe slagen doorploegd. De zware regens, de wind, de vorst hadden er beurtelings op getimmerd en de klei muruw en vort gemaakt tot onder het spit. Te morgen nog was de opperste lage lichtjes doorvrozen en nu kantelden en rolden de hobbelige knuisten open onder 't geweld van de heffende scharren. 't Gespan ging gezapig van oppe te neer, langs den zoom eerst van het hoogbuikte stuk en keerom een tweeden gang nevens den eersten; en alzoo, streep voor streep, zou, met geduld en volharding, heel de oppervlakte omwoeld en verscheurd worden. Jan zijn linkere hand dreef den steert van den ploeg en zijn rechtere mende het roedepeerd waar hij 't hebben wilde. Heel het lijf van den landman lag voorover gebogen over zijn werk en zijn hals uitgerokken met de drift van den gang. Zijn voeten stampten vast op de botsbolligheid en van heel den tijd keek hij van zijn werk noch wijds noch zijds. Aan elk vooreinde, lichtte hij met den hefboom de messen uit den grond en dan wist de boever in vaste peerdentaal, zonder nutteloos geroep, zijn drie peerden te doen keeren om een nieuwen gang in te zetten.

Na den noen kwam Ivo, de tweede boever met een ander koppel peerden en de zwaarste landrol en Louis volgde hem met zijn halfbloed hollander die de egge sleepte.

Als ze gezamenlijk aan 't werk vielen geleek het waarachtig eene bestorming. De gespannen schrankten weg en weer elk in zijnen gang. Jan's breker purde de tuiten op en de wreede zevenscharre reet het land open in diepe geulen. En daarover rolde Ivo's zwaar ijzeren rol en pletterde de opgehaalde bonken onder 't gewichte. Louis voerde dan zijn fikschen lichten

stapper in de gangen en stond zelve met de zwaarte en de lenigheid van zijn lijf op 't achtereinde van de egge om met de scherpe houten tanden dieper den toegepletterden grond weer open te harken. In zig-zag-kronkels werd hij alzoo voortgesleept en viel de eerde multerig open bachten hem.

Elk gespan volgde zijn gang, nijverig stapten de peerden en keerden kort aan de vooreinden onder bevel der boevers. 't Was een gedurig gaan en hergaan: breken, pletteren, fijnen. En wanneer in de lengte, de heele oppervlakte van den akker van boven tot beneden alzoo geambacht was, moest hetzelfde hernomen worden van links naar rechts in de breedte, zoodat scharregroeven en rolgangen en harkkronkels kruisten.

Heel den godganschen dag overgingen de boevers bachten hun peerden en hergingen zij denzelfden weg. De frisscheid en de luwte van den lentewind aaide hun wezens en daar op het hoogland, in hun eensche afzondering, liepen zij op het verheven tafelvlak en beheerschten zij heel de vallei die vóor hen open lag en stonden zij zelve met hun peerden en alm als reuzen groot tegen den bleekgrijzen hemel gestompt in hun groot verrichten, ten tooge voor heel de wereld.

De lente hing in de lucht, de vogels verkondden het allenthenen en over het eiken boschje, over de breedgeschaarde boomen die den akker afzoomden, lag het eerste groen op de kruinen gestoven, als levende poeier in een zwaai over heel de ruimte gestrooid. De grond rook goed en de eerde lijmde onder den voet van veie vettigheid.

Heerlijk om begaan voelden de landwerkers den inzet van het jonge jaar. Niemand dacht eraan dat 't herbeginnen en herdoen was van 't geen ze zooveel jaren reeds begingen - een werk dat in gedurigen draai weerkeert. De lucht was frisch, de kracht in hun lijf was nieuw en de levenslust met de groenigheid die overal uitsloeg rondom hen, alles was nieuwgeboren en versch geschapen. De grond onder hunne voeten trilde van ingehouden leven; de gisting voelden ze bovenslaan en 't sap die 't zaad moest doen kiemen, lag in purperen blank te glimmen op de omgekeerde schellen. De lucht was rein en de wind die voorbij voer kwam uit een streke gewaaid waar nooit iemand hem geademd of beroerd had. De lente was als een groot geluk dat den eersten keer de wereld verblijden

komt. Hoe wel en hoe deugddoende voelden de menschen het langen en bedijgen der schoone dagen? - in een trapsgewijzen, tragen statigen gang klommen zij naar de heerlijkheid van den koninglijken zomer. Hij naderde en één dag teenegader zouden zij hem inhalen. Nu moesten de landlieden zorgen gereed te zijn met hun werk tegen dat hij komen zou.

Tot late in den avond waren de boevers aan den arbeid en waar ze geweest waren kon men 't wel merken dat er verandering was. De knuisten lagen gesmaldeeld en gefijnd; effen, en rusch en mulzig hebben ze de zware klei gemaakt zoodat de oppervlakte overstrooid ligt en opengestrieweld met de kronkelvoortjes erin van de eggetanden. Morgen zouden ze voortdoen om het land nog fijner te krijgen. Dien eersten, zwaren dag waren de boevers en de peerden afgeakkerd en moe; het werk woog in hun matte leden als lood maar hun geest was opgeruimd en bij tafel vertelden en lachten zij met de knapen en meiden ondereen. De boevers brachten wat van de buitenlucht mede in hun kleeren en de meiden die 't geroken hadden, kregen nu ook den lust in 't bloed om buiten in de vrije lucht haar werk te beginnen. Ze dachten aan de bezigheid die haar te wachten stond en haar oogen blonken bij 't voorgevoel van de lente en ze luisterden lijk vinken om maar iets te vernemen hoe 't op den kouter gesteld was, Want 't nieuwe getijde bracht de jacht in haar gemoed en 't kittelde haar begeerte om vrij en los de leute uit te giechelen. Zij hadden 't beurelen en 't heien gehoord van 't losgelaten vee en de zottesprongen van veulens en veerzen wilden zij achter doen op hare beurt. Maar de boevers die al van de buitenlucht geproefd hadden, werden bevangen en overdaan door de hitte in de keuken en ze vielen in slaap op hunnen stoel. Louis schudde eerst de schoenen uit en wenschte 't gezelschap goeden avond. De anderen ook, gingen elk in zijnen polk de goede, welverdiende ruste zoeken.

't Nieuwe jaar was ingezet en zes maanden lang, dag aan dag, zonder genade of verpoozen zou het zware werk aanhouden. Al vroeg in den morgen, van eer het klaar was, hadden de peerden den kost binnen en stonden ze gekuischt en gereed om uit te zetten. Jan spande de egge aan en Ivo voerde de rolle naar 't hoogland. Louis kwam achter met 't kostelijke

zaad op de kar. 't Was of reden zij naar eene kermis of gingen ze ergens eene verheugende gebeurtenis vieren. De overmoed en de tevredenheid lag op de boevers hun wezen en Louis stond wijdbeende, boven op de kar, als een held die zijn wonderkracht moet uitwerken.

Daar rolden ze eerst en eggen deden ze ook, zoolang en zooveel tot ze de weerbarstige klei zoo tam kregen en zoo fijn, dat heel de vlakte als een rolbaantje zoo effen en verpulverd lag en licht was als een kussen onder den voet. Eer ze nog gedaan hadden, daagde Vermeulen ineens in 't gezicht en stond hij aan 't hoofdeinde op zijn spade geleund en overzag zijn veld. 't Was hij die 't laatste woord uitsprak en zei: dat 't genoeg was.

Dan deed Louis als een priester die de misse gaat lezen: hij stropte zijn lang witlinnen zaaikleed aan en sloeg een kruis over zijne borst. De bindsels miek hij vast boven de schouders en hij vulde zijn schoot met lijnzaad. Hij woelde met de hand in het vettig, glimmende pulver en liet het als een watertje door de vingers stroelen om den lust van 't mollige aaien. De boevers en de oude boer stonden stil, in verwachting om den eersten stap te zien van 't inzetten. Louis miek in allen ernst en eenvoud een tweede kruis en zonder haperen of ander vertoog, met den monkel op het wezen maar de ontroering in 't herte, zette hij zijn eersten stap. Tezelfder stond, op mate, grepen de vingers in den hoop en met schoonen hoofschen zwaai, deed hij zijn eersten worp, zoodat 't zaad als onzichtbaar bloemenstof zoo fijn, in vollen kring rond den zaaier heen vloog. Niet met volle grepen lijk rogge, tarwe of haver, - die grove ware is en mindere bezigheid vergt - maar lichtjes, teeder, met de toppen van de vingers: een grepe als een snuifje amper, vloog het poerfijne lijnzaad in de aamlooze lucht. Als bij den aanzet van een verre reize, stapte de zaaier met heftige passen, den hals rechtop en de ferme beweging van den arm die bij elken stap en na elken zwaai, toehaalde om in den schoot te scheppen en weer open zwaaide naar buiten.

Vermeulen stond van op 't hoofdeinde uit te zien. De ruimte van heel de streek lag open vóor hem, het vulde zijn oogen, maar anders niets en zag hij dan den hebbelijken zaaiman die

groot en alleene verheven stond op 't vlakke land. Hij zag den kloeken stap, de hoogheffende beenen en het lijf zwak lijk een wisse en den arm die lijvelijk zwaaide aan de breede, hoekige schouders van dat jonge volgroeide lijf. Een glimlach ontplooide zijn gesloten lippen want in den jongen zaaiman verkende hij niemand anders dan zijn eigen zelf: zijn jongheid, de opgewekte levensvroede kerel van weleer, - die onversaagd en vast door 't leven gaat en over den akker, kop in de lucht, de oogen stout en...zaait. Vermeulen was ook eens zoo'n kerel, eer de zwaarlijvigheid hem verouderde en de jaren hem norsch en nukkig gemaakt hadden. Als een plotse veropenbaring was die dubbelganger daar vóor hem, zoo wezenlijk afgebeeld in dien kerel die daar zaaiende was. Voor 't eerst voelde hij hoe eigen een vader is aan zijn kind; en wist hij dat een zoon niets anders is dan 't voortzetsel en 't hernemen van 't vergane leven van den vader...de spruite en den ouden boom. Die gedachte deed hem grinnikken en krijzeltanden. De oude, pezige kamper stond daar op zijn eigen kouter met de lucht hooge boven zijn hoofd en de ruimte wijd rondom hem; hij voelde de groote dingen die draaiden en hem meêsleepten als een stommen tronk die armen of beenen heeft en machteloos meê moet in den grooten draai die uitkomt bachten den hoek. Het deerde hem nu dat zijn jeugd vergaan was en dat die kerel aan 't begin stond waar hij nu, afgeleefd moest einden: dat die zoon alles zou overerven, waaraan de oude boer een leven lang bemeesterd en beweldigd had. Nog nooit had hij het zoo tastelijk vóor zijn oogen zien staan in zijn harde, onafwendbare noodlottigheid: de oude die aan 't afzakken, aan 't begeven is en de andere die al over zijnen rug oprijdt om 't leven te bemachtigen. Vermeulen had gemeend dat zijn zoon altijd kind zou blijven - een doenderik die zonder ernst in den kop aan 't spel vast was voor altijd. Maar bezie hem daar nu gaan, zoo zwak en vaste van leden, opgeschoten van lijf! 't Was zijn eigen leven, zijn eigen macht en trots die hij buiten zich voelde en hem ontvreemd werd - door zijn eigen schuld. Nu was er geen terugtrekken meer aan: die tweede Vermeulen, de jonge had levenskracht genoeg om zonder hulpe van den oude, op te groeien en 't leven te handhaven.

Als een gierige vrek die zijn schatten wil opslokken om er niemand anders de gunst van te laten, voelde hij die wroeging en voorzag hoe zijn eigen macht moest inkrimpen voor die andere macht die uit hem gegroeid was. Maar het stond vast in zijn kop dat hij geen duimbreed begeven zou, zoolang de beenen hem dragen wilden en al moest hij lam geslagen, in den hoek bij den heerd blijven zitten, dan bleef hem nog zijn stem om bevelen uit te bulderen...en wie van zijn broodaten die niet gehoorzamen wilde naar zijn zin, zou hij doen ranselen en wegschoppen. Hij knarzetandde van spijt omdat zijn schoonste tijd voorbij was. Verleden jaar was 't de eerste maal dat die vreemde zaaiman hem de bezigheid had afgenomen; - amper twee jaar geleden en hij zelf ging nog dien zelfden stap. En nu was het onherroepelijk voorbij. Zijn pooten wilden niet meer meê - hij stond zoo vast niet meer op de eerdeknuisten die hij heel zijn leven onder den zwaren hiel gepletterd had. Nu was hij de toezichter, de heereboer die rond gaat en zijn bevelen geeft en niet meer meêwerkt omdat hij te zwaarlijvig is en versleten gerocht, - omdat hij niet meer kan 't geen 't jonge volk spelend uitricht - omdat hij de oude man is die allicht zal blijven zitten en 't leven boven zijn hoofd zal laten draaien zonder er nog aan meê te doen - die als een vreemde in eigen huis zal kijken op 't geen gebeurt en te suffen zit en te wachten naar de dood.

En stapaan ging de zaaiman zijn gangen, vastberaden en bewust van zijn jonge dadenkracht, bezig met de daad die hij doende was en met niets anders. Zaaien deed hij zonder inzicht of bedoeling, met vrijen zin. Gelijk de zonne komt op haren tijd, zoo kwam de zaaier omdat de lente naakte, omdat de lucht, het land milde en gereed waren om het zaad groeiveerdig te ontvangen. Dat stelde zijn gemoed gerust en hij zaaide met eerspijt om zijn werk wel te doen zonder dieperen zin wat er later met de vrucht gebeuren moest.

Zonder verbei of verpoozen, ging hij op en neêr om geen tijd te verliezen, met angst dat de awindsche lucht aan 't roeren zou gaan en de bezigheid storen.

Bezijds waar hij ging, zonder hoorbaren hoefslag, als op een kussen zacht, wijfelden de twee peerdenspannen mangelbeenend voorbij, op en af gelijk hij, en dekten 't zaad

effenaan in waar hij voorbij was. Die volle beweging op denzelfden akker, het meêwerken in ééne en zelfde schoone bezigheid, dat verheugde den jongen boer en hij voelde zich op het hoogland de belangvolle uitvoerder van een groote daad: - de levenwekker op het doode land! Hij voorzag de schoone vrucht in haren groei en bloei met de hitte en 't licht van den zomer erboven: de vlaschaard die heel het jaargetijde lang te praal zou staan voor heel de streek. Heel die streek lag vóor zijn blik open; als hij neerwaards stapte lagen de landen als tafelbenden uitgespreid in doorscheede hellingen die kruisten in neerschietende glooiing met dorpjes en hoven volzet; een breede barm die opwaards schoot in heel de lengte van 't gezicht, afgezoomd al boven op de neggen door 't blauw van de sperrebosschen en doorsneden in de leegte door den stillen stroom die er in zijn bedde zachtjes voortkronkelde.

En keerde de zaaier oppewaards, daar lijnde de negge van zijn eigen zaailand zwart tegen den hemel en aan 't hoofdeinde tegen de lucht, zag hij zijn vader die daar stond als een eikene vent, met één schouder opgesteken, op zijn spade geleund.

De jongen was trots op zijn vader, trots dat hij de zoon, de prinse was van het groote hof en de sterkste boerderij van 't land hielp beboeren.

Hij ging en keek neerwaards over de vallei en ging opwaards en zag den grooten vent tegen de lucht met den hoed op den kop gedeukt en de schaduw in het wezen en hij voelde geen moeheid in de beenen of dat zijn arm lam werd van 't lijvelijk zwaaien.

De zon ging al onder en de ritseling van de slapengaande vogels ving aan in het eikenboschje. In de leegte begon het moerdauwen en verduisterden de verten. En nog moesten de vooreinden en zoomen afzonderlijk begaan worden. Daarna kwam de jongen bij zijn vader staan met opene, neerhangende handen, in zijn lange zaaikleed, 't wezen in gloei van de inspanning en de oogen die blonken van geluk.

- 't Ligt erin, zei hij en de fierheid van zijn gemoed doorstraalde heel zijn opgeschoten lijf.

Vermeulen stond in zelfgenoegelijkheid en knikte bevestigend maar in plaats van naar zijn jongen, zagen de strenge

oogen van den stoeren boer over den vlaschaard om te zoeken waar er nog iets kon te doen zijn eer te vertrekken. Hij bleef staren op de twee boevers die met egge en rol hun laatsten gang overliepen.

- In mijn tijd deden we dat al te lijve en mocht er geen peerd een poot op den vlaschaard zetten....nu is dat al veranderd, zegde hij zonder iemand aan te zien. Dan nam hij zijn spade en stak hier en daar wat eerde uit een scheedvoor en zeeuwde ze open op de zaaite. De zon die rakelings tegen den einder hing, bestraalde de mulzige korreling van den buikboogden hoogkouter met een glets gloeiende rood, - dan stak zij heur gouden vimmen hooge door de wolken en ging onder. Wanneer de roode glets van 't land verdwenen was, bleef hetzelfde rood bloeien in de wolkbrobbeling heel het westen vol. Dat ook verging en over het einde van den schoonen, lauwen zaaidag beefde nu de parelgrijze lucht in effene windstilte als een zegen en een voorteeken van schoone groeite.

Ja, 't zaad lag erin en van nu voort hing er een vreemde macht over dat schoone stuk land; de boer had er niets meer aan te doen: het vriendelijke of 't vijandige element zou er over meesteren en naarmate het meêviel zou er hier eer zes weken ver, een schoone vrucht bedijgen, een zee van 't fijnste groen met rijk beschot voor den boer. Ten ware 't kwaad of de plaag erop víel en de verwoesting kwam uitmeesteren.

Vermeulen wilde nu zijne onmacht bekennen en aan wederenden van den vlaschaard sloeg hij met den rug van zijn spade, een kruis in de rullige eerde om door dat teeken er het kwaad, het wanweer en de vogels af te manen. En dan, alsof 't hem ineens heel onverschillig was en áfgedaan, keerde hij er den rug naartoe en gaf hij onderweg zijne bevelen aan Jan en aan Ivo voor den volgenden dag.

- Morgen kunt gij beginnen diepvoren op de tienhonderd. En gij beginnen op het beetenveld. 't Werk was hier afgespeeld - de vlaschaard kon nu groeien - maar daarom viel er niet te treuzelen. Op eene hoeve met zulk een gebruik en zulk een gespan volks, moest er iets geordend worden en Vermeulen droeg heel die bereddering van het hof met heel zijn aanbe-

hooren en schikkingen van werk alleen in zijn grooten kop. Hij was de heerder en de voorzienigheid en de menigvuldige verscheidenheid van opbrengst en verteer beging hij naar de wetten die hij zelve kende en waar niemand bevatting of begrip in had. 't Volk wachtte zijne bevelen als een opperste uitspraak en met gedwee te doen 't geen hun eenstondig bevolen werd, wisten ze dat het ingewikkelde leven zijn schoonen loop bleef houden en alles ordelijk in elkaar paste.

Zonder rusten of verpoozen werden de dagen alzoo voldaan en stond elk uur met werk bezet en eigen bezigheid beschikt.

Louis reed op de ledige kar naar 't hof en stond er wijdbeende te schuifelen gelijk hij er te morgen gekomen was. Ivo en Jan met de vijf peerden nevenseen, de strate vol, gingen ze samen afgeakkerd en moe door den avond. Van ver uit eene andere richting, zagen zij den koeiboever die met een volle karre schietloof over 't land naar huis reed, Het bloeiende geel in zijn gehavige verschheid, die ophoopende karre vol, vlekte als een bundel feestelijkheid over het derve avondland, Het blonk als een vlamme en 't was of sleepte er een klaarte door de lucht in 't speur van de karre waar die groote bussel heetgele bloemen voorbij was. De peerden heiden naar malkaar en hun stemme klonk als een scherpe lach over het veld. Louis zag die dingen en voelde er dien avond de vreugde van en de genoegelijkheid vulde heel zijn wezen in het einde van dien glorierijken dag.

Bachten hem hoorde hij de boevers die uitrekenden hoe lange de dricht nog duren zou en hoe de eene zegde:

- Als we gedaan hebben, zetten we er een ferme pijp op!

Die pijpe beteekende de rustpoos, de belooning die ze hun eigen toezegden in 't vooruitzicht en na elk afgedaan werk. - Verlangen naar 't werk en verlangen naar de rust, dat was hun leven, dacht de jonge boer, en hij voelde 't aan zijn eigen: hoe hij te morgen nog, vol verlangen en blijheid was om de zaaite te beginnen en hoe hij nu de volle blijheid voelde omdat 't afgedaan was...en hoe 't werk van morgen hem ook al bekoorde en hoe de doende bezigheid het heele leven vulde van het volk te lande...Dan vermoedde de jonge boer nog niet dat andere zwarigheden die binnenwaardsche ruste bij den mensch konden storen.

's Anderdaags, even neerstig en met even veel moed wrocht Jan op de tienhonderd. 't Was al jaren naareen dat de oude vent die zelfde ommegang van weerkeerende werk verrichtte op Vermeulens land. Hij was er versleten en strem geworden door koude, regen en felle hitte. Ivo, die een stuk lands verder werkte, was nog maar een nieuweling die alles vóor zich en niet veel bachten den rug had. De twee boevers wrochten gestadig elk bij zijne bezigheid, slechts gescheiden nu door een groote ruimte glasheldere lucht. Hun werk vervulde al hun gedachten en begeerten; in aanhoudend verlangen naar iets anders dat altijd hetzelfde bleek, verleefden zij hun gelijktonig bestaan. De boer was hun gerustheid, die schikte hun leven en was hunne verantwoordelijkheid en hun broodheer. Hier in de groote beweging op de hoeve, liepen ze onbekommerd; ze leefden meê met hun peerden, met hun alm en terwijl ze op het land doende waren en 't weer en de jaargetijden over hun rugge wentelden, was hun eigen geluk en de rampen en lasten van hun eigen huishoud vergeten. Hier hadden zij uit der eerste hand den geur van de heefde eerde en snoffelden zij de goede rotheid van den geteerden mest en de vochtigheid van den veischottigen grond. Van 't eene stuk land gingen ze naar 't andere met de gerustheid en 't genoegen dat hun werk in geweten goed was en het aanschijn van den dag mocht zien. In de diepere inwendigheid der levensdingen ging hun gedacht niet en in de geheimen of verhouding tusschen de verschillige toestanden hadden zij geen inzicht. De eenvoudige vreugden of ongelukken die op henzelf of op de hunnen neêrkwamen waren de eenige roerselen die hun gemoed onderging. Het leven zelf aanveerdden zij zonder denken wat er voor of na hen in die gestadige wieling bestond of bestaan zou, met den waan alleen: dat ze de dingen beheerden waarin ze zelf meegesleept werden en als nietelingen vergaan zouden.

Eens dat de groote peerden, de boevers en de zaaiman weg waren, lag de akker weer verlaten in groote eenzaamheid evenals de andere velden waar nog geen voet op gezet werd.

Maar met 't krieken van den anderen dag viel er een bende

spreeuwen op en liepen er verlaan en neerstig, knikten met den kop en pekten met den bek om er hun gerief uit te halen. En amper had de zon heur wezen getoond, daar waren de duiven, de musschen, de leeuwerikken, de meesjes en 't ander vogelvolk - al wat voorbij vaarde door de lucht, staakte zijne drift. Klapwiekend in wervels draaiden de duiven en suizewiekend beetten ze op den rulden grond. De musschen in heele kudden schooten toe en de stoute spreeuwen als donkere sneeuwbrokken; en elk aan een einde moddelden de vogels met den bek in de eerde en haalden zij er 't zaad, 't zij wormpjes, kevertjes, teerikken naar boven en sloegen het naar binnen elk volgens lust en smaak. Met rappe beweging oversnuffelden zij heel de oppervlakte van den verschen vlaschaard. Zou dat vuil gebroed nog een enkel zaadje te kenen overlaten? En was het kruis op den hoek, zonder kracht tegen de verdemeliering van die bende gieren? Was er niemand om ze te verjagen?

Geen mensch kwam er omtrent. De stilte, de eenzaamheid lag erover als een schoone kalme berusting, een stille afwachting naar 't leven dat haast ontwaken zou maar nu nog in diepen slaap lag. De reine lucht hing erover, de dauw en de luwheid van het kweekende weer en de zon stoofde den akker tot onder de koorneerde.

De groote elementen mogen nu vast hun werk doen daarbinst de boevers en werklieden elders bezig zijn en de boer leeft van nu voort in volle rust want zijn vlaschaard heeft hij toevertrouwd aan de zorg van den grooten Baas die daar hooge, den eeuwigen gang der dingen beheerscht en beheert.

Verzen
Door
Henr. Des Tombe-Drabbe.

I

Mijn mond is droog en van mijn lippen komen
De woorden strak en vreemd, ik ben een kind
Dat middernachts ontwaakt uit grillig droomen
Starend zich opricht, maar zijn troost niet vindt

Bij moeder, daar 't alleen ligt - telkens komen
De beelden weer - dan langzaam-aan begint
Een traan langs 't hulploos klein gezicht te stroomen,
Als 't zich zoo droeviglijk alleen bevindt.

Zoo sta 'k in 't leven en mijn brandende oogen
Zien het bij nacht en dag verglijden gaan,
Vragend en stil, in spraakloos onmeedoogen.

O leven zie mij niet zoo zwijgend aan,
Laat toch die tranen in mijn oogen drogen;
Ben ik dan machtig om mij zelf te staan?

II

In oorsprongdiepe vaart of ongebeelde velden
Ontspringt mijn oerzang aan 't ontwilde bloed;
De droomen drijven over 't bleeke, als helden
In ongemete' en voorbeeldloozen moed.

Ze staan in 't ondoorziene duister, welden
Al tranen in 't verhulde door dien gloed,
Zoo zal een beeld mij de' overmoed vergelden
Waarvan 'k mezelf doordring als hoogste goed.

Er was in mij niets dan het twijfelduister
Der kindren dezes tijds van bleeken val.

Nu weet ik dat in daadloos schoonen luister,
De grootheid over 't lichaam komen zal,
Ontsprongen aan haar doodverdragen kluister,

Waarnaar 'k als zelf de godheid stilstaand luister.

21 Nov. '06.

III

Uw plichtomsloten leven was niet groot,
Klein ook niet, maar zooals met fijnen regen
De dag ten einde loopt, als blad ontsproot
Uit dik kastanjeknopje, tooiend wegen

Of bosschen na des winters stillen dood,
Zoo droeg uw daad nu hier dan daar wat zegen
En wierp wat kleins en liefs in andrer schoot,
Waarin voor velen heel veel was gelegen.

Maar zooals in den zondoortrilden zomer
Geen schoonheid of geen kracht verloren gaat,

Zoo zal de aan 's levens kern ontploken droomer
Hoog opstaan in zijn lichtomzweefd gewaad:

De wereld dreunt bij dezen nieuwen komer
Van wien de weldaad slechts in 't zijn bestaat.

Pseudo-Marxisme
Door
Is. P. De Vooys.

De strijd tusschen de leiders der Nederlandsche sociaaldemokratie is meer dan een personenkwestie. Dat kan niet ontkend worden. Maar er is tevens geen twijfel mogelijk aan het feit dat die strijd buiten de arbeiders omgaat en door hen gevoeld wordt als belemmering voor de beweging. Talrijk en bijna dreigend waren de stemmen die om beëindiging van 't verwoede twistgeschrijf riepen. Doch al bereikten die hun doel, het geschil is daarmede niet uit, maar zet zich voort in gesprekken en debatvergaderingen tot aan het jaarcongres, en - niet zonder dat de aard van het geschil meer en meer aan den dag komt. Wat is die aard? Is het een zuivere strijd van beginselen? Zou dan de arbeidersbeweging alle besef van 't belang eener scherpe aanduiding en uiteenzetting harer beginselen verloren hebben? Zoo wordt werkelijk gemeend door hen die in het geding de Marxisten heeten. Zij denken dat de groote meerderheid, door momentane politieke hartstochten verleid, uit het socialistische spoor geloopen is. Wanneer dit haar maar helder en scherp genoeg aan het verstand wordt gebracht, zeggen zij, komt vanzelf de terugkeer. Was dit wezenlijk het geval, dan zou inderdaad de houding der arbeiderspartij onverantwoordelijk zijn, die een dergelijk pogen niet waardeerde, maar integendeel onderdrukte en zelfs het ‘vrije woord’ het zwijgen oplegde. Maar is de zaak wel zoo, als zich de Marxisten die voorstellen? Marxisme tegenover revisionisme is hun leus. Is die juist? Zijn zij in hun houding wel waarlijk volgelingen van Marx, en is de karakteriseering

hunner tegenstanders als revisionisten treffend? De groote meerderheid der arbeiderspartij, die zich door de ‘ruzie der theoretici’ niet in twee kampen liet splitsen, heeft daarnaar niet gevraagd. Maar het feit harer onverschilligheid dringt de vraag op, of het hier wel om beginselen gaat? Want een van twee; òf de sociaal-demokratische partij is zoo weinig jong en levend dat de ernstige beschuldiging van beginselverloochening, en nog wel door haar theoretici, haar koud laat, en zij zonder beginselen opportunistische avonturen zoekt, dan wèl de beschuldigers hebben het over zaken, die zij beginselen noemen, zonder dat deze het zijn, daar het leven der partij en niet mee gemoeid is.

Inderdaad is dit laatste het geval. Er is een pseudo-Marxisme, dat zich, in 't bijzonder onder de sociaal-demokratische politici, revisionistische tegenstanders zocht en bij dat zoeken, gevolgd door bestrijden, een ruzie verwekte, waarvan die Marxisten zelf slachtoffers werden. Maar de aldus begonnen strijd was tegelijkertijd zoo verward en zoo onwezenlijk, dat bij het hooren der verbitterde heftigheid van toon, de groote meerderheid er niets anders dan een personenkwestie in kon zien. Toch was hij meer. Hoeveel meer, kan pas blijken uit het pseudo-karakter van het Nederlandsch Marxisme, waarover de volgende beschouwing van een belangstellend buitenstaander gaat.

* * *

De tegenstelling Marxisme-revisionisme is, naar de woordelijke beteekenis dier termen, eenvoudig. Ze is een zuiver theoretische. Het Marxisme neemt aan dat de ontwikkeling van het kapitalisme zich voltrekt naar de groote lijnen, die in ‘Das Kapital’ zijn aangegeven, en dat geen enkele theorie en geen nieuwe feitenkennis revisie daarvan noodig maakt. Aan hen, die meenden dat wel degelijk de theorie van Marx gewijzigd moet worden om voor de tegenwoordige maatschappelijke verschijnselen nog een bevredigende verklaring te geven, viel daarom de naam revisionisten te beurt. Tot zoover is de zaak eenvoudig. Wetenschappelijk meeningsverschil is voor gèleerden en onderzoekers een prikkel te meer tot werken. De kennis van het kapitalisme zal daarmee dus zeker gebaat zijn, terwijl beslechting van het geschil gansch en al overbodig

is. Want de feiten zijn hier de rechters, die soms de meest onverwachte beslissingen brengen.

De feitelijke en practische tegenstelling is echter tusschen Marx*isten* en revision*isten* en is heel wat verwarder. Geen geleerden, die de feiten onderzoeken, maar partijleiders stellen hunne conclusie's tegenover elkaar en maken een keuze daartusschen noodzakelijk. De Marxisten in 't bijzonder zijn meer propagandisten dan onderzoekers, en daarom willen zij den grondslag van hun leer niet laten ondermijnen. Daartegen stellen zij zich te weer.

Vandaar dat Bernstein's boek zoo'n onwaardig heftig geschrift van Kautsky als antwoord kreeg en ook zijn zuiver wetenschappelijk streven door de partij voor den congresrechter werd gebracht. Zoo iets maakt het verder onderzoek niet gemakkelijker. Het kost toch al inspanning genoeg om de ingewikkelde maatschappelijke verhoudingen objectief aantezien en te ontleden, zoodat vertroebelende tendenz en verwarrende hartstocht uitermate belemmerend werken. Toch is dit op zichzelf niet het grootste bezwaar. De wetenschap is niet aan een partij of partijzucht gebonden. En er zijn steeds onbevangenen van geest, die zich door het warmloopen van strijders nog niet tot meedoen aan al hun gevechtsmanieren laten verleiden.

Heftig en belangzuchtig meeningsverschil is, speciaal in de ekonomie, meer vertoond, zonder dat daarmee het juister inzicht op den duur is tegengehouden. Achter die al te hartstochtelijke belangstelling voor een sociologisch probleem, staat echter iets anders, dat de scherpe gevechtshouding verklaart. En dit is niet, - zooals oppervlakkig waarschijnlijk lijkt - dat sociaal-democratische tegenstanders de z.g. ‘débacle’ van Marx' leer op groote schaal exploiteeren. Zoo iets is te boven te komen, en wekt bovendien belangstelling, waar die vroeger afwezig was. Achter de discussie staat steeds een andere tegenstelling van diepergaande beteekenis, n.l. die tusschen revolutie en reform. Dit gaat niet enkel geleerden of kenniszoekenden aan, maar elken arbeider, elken soldaat van de beweging. Want waarom gaat het? Revolutie beteekent dat geen menschwaardig bestaan voor de arbeiders mogelijk zal zijn dan na een scherpen machtstrijd van geweld tegen geweld.

Voor wie dat als stellig aannemen wordt de geheele beweging op dien eindstrijd ingericht, elke daad daarnaar beoordeeld. De arbeiders moeten daarop voorbereid en geoefend worden, de gedachte daaraan hen bezielen en in elk optreden leiden. Kleine lotsverbeteringen van meer loon, korter arbeidstijd, gezonder werk, ruimer huisvesting, goedkooper voedsel, hooger ontwikkeling, vrij kunstgenot, zijn alle nietig in vergelijking met de ekonomische vrijheid die door de revolutie zal verkregen worden.

Reform beteekent dat in al die kleine winsten de geleidelijke ontwikkeling gezien wordt om langzaam, maar dan ook zonder 'de wapenen der barbaren,' de ekonomische vrijheid van den arbeid te veroveren. Dit inzicht maakt de organisatie der arbeiders tot iets anders en meer dan tot een voorbereidingsschool voor den toekomstigen strijd. Elke lotsverbetering der arbeiders, elke demokratische hervorming, is een vergroeiing van den klassenstaat tot de socialistische gemeenschap, en dus het nastreven waard, ja zelfs het zóo krachtig nastreven, dat daarop de organisatie der arbeiders in de eerste plaats wordt ingericht.

In elken strijd tusschen Marxisten en revisionisten wordt *die* tegenstelling: revolutie-reform, als het wezenlijk geschilpunt gevoeld, zonder echter steeds scherp naar voren te komen. De verklaring hiervan wordt gewoonlijk aldus gegeven, dat het Marxisme de zekerheid van de revolutie bewijst, en dat daarentegen uit de Marx-revisie het aanvaarden van de reform voortvloeit. Is dat juist, zoo beslist de tegenstelling Marxismerevisionisme natuurlijk over al het andere en blijft voorop staan. Dit is echter een misleidende aanname, die het eerste kenmerk is voor het pseudo-Marxisme.

* * *

De tegenstelling revolutie-reform is wel het kerngeschilpunt tusschen Marxisten en revisionisten, maar kan onmogelijk het gevolg zijn van hun ekonomisch geding. Het theoretisch meeningsverschil is uiteraard zakelijk en duidelijk. Maar de beslissing daarover is geen zaak van eenige partij of eenige meerderheid. Slechts geleerden en geoefende onderzoekers zijn

bevoegd tot oordeelen, en de menschelijke rede in elk afzonderlijk individu, geen stemmenaantal, kan en zal uitspraak doen.

Anders staat het met de keuze tusschen revolutie en reform. Die beslist over leven en daden der arbeidersbeweging. Elk deelgenoot aan die beweging, elk strijder mag en moet naar zijn belang, zijn gevoelen en zijn inzicht uitspraak doen, en de meerderheid beslissen. Wetenschappelijke voorstellingen van de maatschappelijke ontwikkeling, meestal in populairen vorm, kunnen en zullen op die uitspraak invloed uitoefenen, misschien zelfs den doorslag geven, maar niet uitsluitend, dikwijls zelfs in zeer beperkte mate. De daden van den mensch worden niet geheel door zijn kennis systematisch geleid en beheerscht, maar ook door de gevoelens, die het leven in de maatschappij bij hem wekt, en - Marxistische stelling, die ook voor het Marxisme eenige waarheid bevat - vooral door zijn belangen. Daarom kan de tegenstelling revolutie-reform voorzoover zij, niet als een theoretische mogelijkheid, maar als een *feitelijk* verschil van richting, in de sociaal-demokratie zich voordoet, geen gevolg zijn van een verschil in verklaring van het tegenwoordig kapitalisme. En dit staat vast, de kwestie revolutie of reform *is* aan de orde en wordt steeds meer actueel. Waarom komt dat echter bij den strijd zoo weinig aan het licht? en waarom heeft toch naar het uiterlijk te oordeelen het Marxisme de leiding? Dit geldt hoogstens voor Duitschland, zeker niet voor Frankrijk, om van ons land nog niet te spreken. Bovendien is de verklaring daarvan gemakkelijk te geven. Het geschil Marxisme-revisionisme is, zooals gezegd, duidelijk en eenvoudig. Anders echter met revolutie of reform. Want zij die de revolutie als een toekomstige zekerheid aanvaarden, verwerpen de reform niet, al blijven zij daarbij in achterdochtige en misprijzende gemoedsstemming. En de reformisten, hoezeer zij ook in de hervormingen den groei van 't socialisme zien, achten de revolutie, zij het ook plaatselijk of gedeeltelijk, niet alleen mogelijk maar ook voor sommige gevallen noodig, en willen dus wel degelijk er bij hunne overwegingen rekening mee houden. De tegenstelling is derhalve niet scherp, bijna meer gradueel dan principieel. Zij was dan ook voor de sociaal-demokratie van geen beteekenis, zoolang hervormingen en lotsverbeteringen wel geeischt werden, maar toch niet tot

stand kwamen. Of zoolang sommigen daarin slechts een middel zagen om te bewijzen dat de kapitalistische maatschappij onmachtig was om den arbeider een redelijk bestaan te geven, terwijl anderen dat redelijk bestaan door die eischen tot een practisch uitvoerbare uitdrukking zochten te brengen.

Voor beide was het resultaat hetzelfde n.l. de revolutie. Zoodra echter hervormingen voorbereid werden en tot stand kwamen, waaruit bleek dat er een directe verbetering ook zonder de revolutie mogelijk was, *en dat de grootte dier verbetering niet onbelangrijk afhing van de houding der arbeiders*, moest het onderscheid van inzicht, - zij het ook als gradueel verschillende waardeering voor revolutie of reform - zich in daden doen kennen. Eenerzijds door het hervormen overtelaten aan de politieke tegenstanders, wier werk met scherpe kritiek werd ontleed, om door het onvoldoende van den inhoud en de practische gebreken de onmacht der makers te bewijzen. Anderzijds door ijverige medewerking en door de arbeiders op te wekken om zich alle verbeteringen zooveel als maar mogelijk is, ten nutte te maken. Komt het eenmaal zoover, dan is in die daden de tegenstelling aan 't licht gebracht. Met redeneeren en protesteeren kan men wel voorstander van uiteenloopende dingen zijn. Maar voor practisch en degelijk werk is het noodig te weten wat men wil. De arbeiders opwekken en voorgaan tot uiterste inspanning en toewijding aan eenige taak kan niet samengaan met een uiteenzetting, dat hun werk eigenlijk onbeteekenend en nutteloos is. Tenzij die arbeiders dat werk uit zichzelf en spelenderwijze toch doen zouden. Maar eenige ervaring van zulk werk hetzij in vakbeweging, coöperatie of voor betere wetgeving leert dat dit niet zoo is, en dat integendeel met minder dan geheele toewijding niets verkregen wordt.

De latere ontwikkeling der arbeidersbeweging, in de Duitsche vakvereenigingen, de Belgische coöperaties, de Engelsche afvaardiging van arbeiders in 't parlement, in de deelname aan de Fransche demokratische en vredelievende politiek heeft dan ook steeds meer de keuze revolutie of reform naar voren gebracht, zij het ook niet steeds in dezen vorm. Gewoonlijk waren het andere actueele onderwerpen, zooals de onafhankelijkheid der vakactie van de politieke partij, samenwerking

met vrijzinnigen, deelname aan de regeering, waarin het geschil tot uiting kwam. Maar de grondslag was steeds dezelfde. Het kan intusschen duidelijk zijn dat waar practisch werk het onderscheid van tactiek tegelijk met strijd over 't Marxisme naar voren bracht, daartusschen verband ontstond, zij het ook niet zoo als de Marxisten dat verband legden. Hoewel het onjuist was aan te nemen, dat de practische vraag revolutie of reform voortvloeide uit het verschil Marxisme-Revisionisme, toch is een verband tusschen beiden niet te ontkennen. Maar de wijze waarop dat verband als dwingend wordt voorgesteld, is een tweede kenmerk voor het pseudo-Marxisme.

* * *

Het beeld der kapitalistische productiewijze en de voorstelling van hare ontwikkeling tot aan den overgang of omslag naar het socialisme, door Marx in ‘Das Kapital’ gegeven, waren bedoeld als zuivere wetenschap. Tendenz om te pleiten voor de arbeidersbeweging en hare socialistische eischen, werd door hem niet gewild. Wel steun aan die arbeidersbeweging, maar steun door kennis. Haar kracht mocht niet verspild worden aan het nastreven van utopiën, maar moest door juist inzicht in de maatschappelijke evolutie den kortsten en zekeren weg nemen naar haar doel. Daar de ekonomische uitspraken van zijn tijd dat doel als onbereikbaar voorstelden en trachten te bewijzen dat de beweging der arbeiders op vernietiging der gemeenschap uitliep, zocht Marx die stellingen in hun tegendeel te verkeeren. De arbeiders deden wat noodzakelijk was en de maatschappij, die zij wilden verwezenlijken, *moest* komen. Dat wilde hij bewijzen en wel wetenschappelijk, dat is uit de feiten. Waarop steunde nu zijn betoog dat de revolutie die de socialisten in zijn tijd als eenig middel ter verbetering zagen, onvermijdelijk was? In hoofdzaak op drie stellingen. Allereerst dat de kapitalistische productiewijze voeren moest tot regelmatig terugkomende crisissen, van steeds grooter verwoesting en onheil voor de geheele gemeenschap. Daarnaast dat het aantal der bezitlooze proletariërs voortdurend zou toenemen, terwijl de kring der over de productiemiddelen beschikkende kapitalisten zou slinken tot een zeer klein getal.

Ten slotte dat de materieele toestand der proletariërs steeds slechter zou worden. Was dit waar, zoo kon verzet niet uitblijven en moest dat verzet de onteigening der bezitters en het gemeenschappelijk maken van alle productiemiddelen teweeg brengen.

Deze conclusie's wier verwerkelijking geenszins in onafzienbaren tijd, maar binnen eenige tientallen jaren werd verwacht, vormden de sterke schakels tusschen het Marxisme en de sociaal-demokratie, schakels wier kracht in 't bijzonder voor Duitschland historisch is bewezen. Wat is echter het wezen dier kracht? Het is duidelijk dat voor haar optreden twee voorwaarden verwezenlijkt moesten zijn. Allereerst dat op de absolute juistheid dier conclusie's werd vertrouwd, dus dat hun waarheid elke aanvechting kon weerstaan. Maar dit is nog niet voldoende. Want om op die waarheid te vertrouwen moet de groote menigte ook gezind zijn haar te aanvaarden, of b.v. Marxistisch uitgedrukt; voor die aanvaarding moeten ekonomische voorwaarden zijn vervuld. De ekonomische toestand der arbeiders moet dus zóo zijn dat zij geen verbetering van hun lot zagen dan door de revolutie. De juistheid hiervan wordt verduidelijkt door het verband tusschen Marxisme en socialistische arbeiders-beweging voor verschillende landen nategaan. Eerst Duitschland. Het vertrouwen op de wetenschap, dat is op de leiding van het denkend, ontledend en vooroordeelsvrije verstand, had daar in staatsorganisatie, in 't leger, op de school en niet het minst in de industrie meer dan ergens ter wereld triomfen gevierd. En juist die industrie gaf van Marx' uitbeelding van het kapitalisme een treffende verwezenlijking. Daar tegelijkertijd de arbeiders, die om de mijnen, fabrieken, en in de groote steden in menigten waren samengevloeid geen kans zagen om aan den druk van staat en industrieel te ontkomen, en bovendien de revolutie van 1848 nog scherp in het geheugen lag, waren zij omwentelingsgezind. Voor hen moest het Marxisme een evangelie zijn.

In Frankrijk was de neiging tot revolutie nog sterker maar toch kon Marx' leer er geen vat krijgen. Zijn industrieel kapitalistisch beeld verbleekte bij dat van 't handelskapitaal. En 't overheerschend klein bedrijf in landbouw en ambacht moest een rationeel agrarisch communisme of coöperatief

socialisme aannemelijker maken. En daarvoor was kennis van den ekonomischen ondergrond van minder waarde dan het krachtig persoonlijk initiatief. Daarop vertrouwden de Franschen. Engeland en Amerika stelden boven wetenschappelijke kennis de practisch technische vindingrijkheid. De zuiver rationalistische wetenschap bleef voor hen altijd nog speculatief, vandaar dat van algeheel vertrouwen weinig sprake was. Maar de werkelijkheid in die landen, en speciaal in Amerika, gaf de zuiverste verwezenlijking van Marx' kapitalisme te zien.

Toch konden zijn conclusie's niet inslaan omdat er geen revolutiegezindheid aanwezig was. In Engeland niet doordat daar de reform in vakactie, coöperatie en wetgeving reeds jaren lang werkte. In Amerika niet omdat de mogelijkheid eener individueele lotsverbetering zelfs de solidariteit der arbeiders en dus natuurlijk ook elke omwentelingsneiging voorkwam. De democratische staatsinrichting maakte bovendien in beide landen dat druk van den Staat nergens gevoeld werd.

De band tusschen Marxisme en sociaal-demokratische arbeidersbeweging blijkt niet noodzakelijk en hecht te zijn. Zoowel de aanwezigheid als de sterkte hangen af van de omstandigheden. Dit wil dus zeggen dat door de feiten uit te maken zou zijn of het verspreiden van de Marxistische kennis onder de arbeiders al dan niet in staat is om hun beweging te versterken. Het behoeft niet gezegd dat de Marxisten dit niet aannemen. Zij zien dat verband in een vrij wat inniger vorm. Voor hen is de wetenschap niet meer alleen een zoeken en een voorlichten, maar een zekerheid. En die zekerheid willen zij aan de arbeiders mededeelen. Daardoor wordt voor hen het Marxisme een geheimzinnig geestelijk voedsel, dat den zwakken dwalenden arbeider maakt tot een reus van kracht en inzicht. Is het wonder dat daarbij dikwijls gesproken wordt van geloof, leer en dogma. Want daaraan is, als van ouds bekend, een groote kracht toeteschrijven. Een geloof kan de menschen bezielen, en brengen tot opoffering van hun geheele leven aan de heilige zaak. Maar deze karakteriseering wordt door de Marxisten afgewezen, en te recht. Hoe zou Marx bij het denkbeeld gelachen hebben. Staat dit echter vast, dat Marx' leer geen dogma is en geen geloof eischt; dat aan-

vechting geen heiligschennis, en aanvullende verbetering een goed werk is, dan moet ook mogen onderzocht worden wat de juiste beteekenis van dat Marxisme is; allereerst voor de ekonomische wetenschap, maar vooral voor de arbeiders-beweging.

Marx beteekenis nu voor de ekonomie kan niet gauw te hoog geschat worden.[1)] Daarover te spreken valt echter buiten deze beschouwing. Maar zijn beteekenis voor de arbeidersbeweging is ongelijk veel grooter. Dat hij echter nu nog door zijn woord die beweging kan beheerschen is zoo iets onaannemelijks dat nader bewijs verre van overbodig is. Toch kon, wat eens zijn groote beteekenis was, nog steeds die zijner volgelingen zijn, maar is het niet meer. Het onvoltooide hoofdwerk is wel door Engels zorgvuldig uitgegeven. maar nooit voortgezet. Geen zijner volgelingen zou het trouwens gekund hebben. De geest van een Kautsky is te eenzijdig, die van een Mehring te beperkt voor zoo'n werk. En zij die, wat wetenschappelijken zin en aanleg betreft, het dichtst erbij stonden, Bernstein, David, Woltman twijfelden of het bij de aanwas van nieuwere feiten wel mogelijk was. De Marxisten hebben zich geschikt naar de Duitsche omstandigheden, en uit Marx' werken een populaire leer gemaakt, even kompleet, maar even laag bij den grond als bv. Haeckel's monisme. Dat was wat het Duitsche arbeiderspubliek wenschte. Een wetenschappelijke kant-en-klare uiteenzetting van heelal en cosmos en daarbij een verklaring van de kapitalistische maatschappij die op de revolutie uitliep. Uit die sfeer moest de bijna pedante zekerheid van eigen overtuiging voortkomen, die wel in staat is bij de groote menigte kennis te verspreiden, maar op den duur vooruitgang en inzicht moet tegenhouden. Die sfeer blijft echter steeds beneden den vrijen geest hangen. Zoo'n vrije geest was Marx geweest, en doordat hij het was heeft de arbeidersbeweging vertrouwen op haar strijd kunnen krijgen. Met arendsblik overzag hij de maatschappelijke verschijnselen. Nooit had hij genoeg gegevens en feiten verzameld. En ware hij zoo'n gemakkelijk redeneerder en stelselbouwer als de

1) Over 't oordeel van schrijver, zie de Beteekenis van Marx' Waarde-theorie in de 1e Jrg. Beweging.

tegenwoordige Marxisten geweest, wat zou hij minder getobt hebben, wat zou hij zijn boek vlug de wereld in gestuurd hebben, inplaats van aldoor weer aantevullen, aftekeuren, en omtewerken. Marx wenschte een stelsel, maar niet van losse, beteekenislooze gedachten, dichtgestopt met woorden, die al naar het valt deze of gene beteekenis dragen. Zijn stelsel werd opgebouwd uit feiten en niet uit enkele losse statistiekjes, maar uit *alle* feiten die hij maar machtig kon worden. Geen mocht achterwege blijven. En daarmee poogde hij de lijnen door te trekken, die hij meende dat het ware verband tusschen de verschijnselen aan 't licht zouden brengen. Zoo werkte hij. En waarom? Allereerst omdat zijn geest weten wou of het waar was wat hij zich voorstelde van de eindelijke verlossing der arbeiders door hun eigen macht; omdat hij weten wou hoe dat vijandelijk kapitalisme in elkaar zat. Maar dan ook om de arbeidersbeweging, opgeroepen op de leus van het ‘proletariërs aller landen, vereenigt u’ een richting te wijzen, die begaanbaar was en niet dood liep. Dat is en blijft de taak voor hen die volgelingen van Marx zijn. Aan de arbeidersbeweging te wijzen den besten en kortsten weg, waarop hun kracht niet verspild wordt, maar hen en met hen de geheele menschelijke beschaving ten nutte komt. Want ook dat laatste vooruitzicht moest Marx zichzelf en anderen stellen. De arbeiders verlossen van den druk moest zijn de menschheid verlossen van vernedering. En zoo'n voorlichting is niet en is nooit uit bekrompen eigenwijsheid en zelfoverschatting te geven. Daarvoor is allereerst noodig de groote maatschappelijke werkelijkheid zoo breed mogelijk te overzien. Pas dan, wanneer dat gebeurd is en geen enkel verschijnsel, omdat het misschien niet past in het stelsel, verwaarloosd is, pas dan kan gezien worden waarheen de toekomst het arbeidersleger roept.

De Marxisten hebben gedaan wat steeds volgers van een groot stelselbouwer deden n.l. niet de methode, maar het stelsel aanvaarden. Een stelsel hebben sluit steeds vrij onderzoek uit, omdat dit dan van geen belang meer is. Het stelsel populariseeren, propagandeeren, toepassingen daarvan geven op bekende onderwerpen. Ziet daar hun werk. Zoo deden de Darwinisten, zoo ook de Marxisten. Maar de methode dier beide voorgangers raakte bijna verloren onder den roem

hunner namen. Nergens blijkt dat beter dan door de houding der Marxisten tegenover den grooten overgang der gedachte van de revolutie naar de reform. Zij bekijken die gedachte in 't verband van hun stelsel, hoe zij past in 't historisch materialisme, of zij rijmt met den klassenstrijd, met concentratie en verelendungstheorie, en omdat dit niet gaat, gooien ze haar opzij.

Maar zij bekijken niet hoe die gedachte leeft in de werkelijkheid der verschillende natiën, en der kringen in die natiën. Hoe de Duitsche vakvereenigingen er toe komen een houding aantenemen als zij doen. Het klopt niet met het stelsel, dus oorzaak: bangheid en karakterloosheid der leiders. Hoe de Fransche socialisten en in 't bijzonder Jaurès als zeelieden op een schip waren dat stuur kwijt raakte en om hun leven de juiste koers zochten. Oorzaak der zwenkingen: beginselloosheid, regeerzucht. Hoe de stoere Engelsche vakvereenigingsleiders werken en ploeteren om groote dingen voor de arbeiders tot stand te brengen. Geen Marxistisch uiterlijk: oorzaak domheid en conservatisme. Verdere opheldering is er dan ook door het stelsel niet te vinden. Maar een betere verklaring is hoog noodig. Want bij de tegenstelling van revolutie en reform - noem het de wisselwerking daartusschen - gaat het om groote belangen. Daargelaten of Marx' conclusie's wetenschappelijk houdbaar zijn, is er behalve in de wereld van het kapitalisme, ook veel in de wereld der arbeidersbeweging veranderd. Marx kennen wil zeggen weten dat hij stellig die veranderingen en schakeeringen zoowel in 't kapitaal als in de arbeidersorganisaties nauwkeurig en onbevooroordeeld zou hebben gevolgd. Zijn blik op dit alles zou niet dezelfde kunnen zijn nu, als toen hij de resultaten zijner studie in beeld bracht. En de voorbeeldige wijze waarop hij de Engelsche arbeidswetgeving en hare gevolgen heeft waargenomen is een waarborg dat hij de reform-tendenz niet voor de revolutie-tendenz verwaarloosd zou hebben. Het is echter een feit dat in zijn tijd de verhouding tusschen die beiden geheel anders was, en de laatste als overwegend moest worden gezien. Niet dat de Marxisten meenen dat ook nu nog hetzelfde geldt, is hun fout, maar dat zij niet dit allerbelangrijkst onderwerp tot hun studie toelaten, en alle pogingen daartoe trachten aftebreken. Dat

is een fout van groote beteekenis. Want daarmede verwaarloozen zij de eerste plichten van het wetenschappelijk leiderschap, de erfenis van Marx. Daarom zijn zij pseudo-Marxisten.

* * *

De Marxisten vormden een Duitsche school. Vooral in Duitschland was hun opvoedend werk dankbaar. Nieuwe stelsels hebben altijd en voor ieder denkend mensch een bekoring. Onbekende gezichten worden geopend, en onverklaarde verschijnselen worden aannemelijk toegelicht. Daardoor wordt het gedachtenleven verfrischt. Zoo'n nieuw stelsel is inderdaad als een school en het is goed die doorloopen te hebben.

Op den duur zal het leven zich weten te ontdoen van de schoolmeesterij, die er het gevolg van is. Ook in ons land is die school ingevoerd, en ook hier is haar opvoedende kracht gebleken. Maar meer nog dan in Duitschland is het gevaar voor den dag gekomen, dat ontstaat wanneer de Marxisten hun eigen beteekenis overschatten en een plaats willen innemen die hun niet kan toekomen. De Duitschers hadden wel Marx' werken kant en klaar aanvaard zonder zijn denken en dus zijn methode meegemaakt te hebben, maar de Hollanders hadden zelfs het doen sluiten van het stelsel tot een bruikbaar opvoedingsmiddel niet meegemaakt. Alle zwakheden die bij het in elkaar passen der leerstellingen ontrefbaar gemaakt waren, door ze naar binnen op te bergen, waren voor hen zóó geheim, dat zij ze te goeder trouw konden verloochenen. Hun genoegen werd juist de scherpe aanvalskanten nog meer toetespitsen en scherp te slijpen op gevaar af zich eraan te verwonden. Filosofisch stelsel zou het heeten, *de* nieuwe wereldbeschouwing, de oplossing van alle filosofie tot de eindelijke stellige waarheid. Alsof Marx daaraan ooit gedacht had. Het maaksel der Duitsche popularisten, en dan nog in den beginne meer bedoeld als methodiek dan als stelsel, werd in Holland begroet als het nieuw Evangelie. Maar door wie? Door de arbeidersbeweging? Het tegendeel is waar. Wel was het Nederlandsche socialisme van den beginne af zeer revolutionnair, omdat de kansen ter geleidelijke verbetering van den allertreurigsten levensstandaard der arbeiders zoo goed als nul schenen. Maar gezindheid om

daarbij de conclusie's van Marx' leer te aanvaarden was er al heel weinig. En hoe zou 't ook gekund hebben. Eigenlijk industrieel kapitalisme kent ons land nu nog slechts op enkele plaatsen. En een 30, 40 jaar geleden begon pas zijn ontwikkeling.

De meer ontwikkelde arbeiders, de ontevredenen, de strijdlustigen, waren niet door de industrie samengeroepen. Zij kwamen uit de ambachten, het kleinbedrijf, den landbouw zelfs, en voor een groot deel uit handelsdienst. Zouden zij moeten wachten op lotsverbetering tot het kapitalisme zijn intocht deed, zich concentreerde enz Neen, zij hadden noodig een profeet, een nieuw evangelie, en de spoedige revolutie. Zij hebben iets dergelijks gehad in miniatuur, bijna in caricatuur.

Tegenover dat vervallend, maar toch aldoor in jongere individuen weer oplevend socialisme, dat eigenlijk niets anders is dan een diepe ontevredenheid met verlangen naar een zeer individueele toestandsverbetering, werd door de baanbrekers der S.D.A.P. het voorbeeld der Duitsche sociaal-demokratie gesteld. En zooals gebleken is met succes. Was dit nu de aanvaarding van het Marxisme? Met een schijn van waarheid zou het beweerd kunnen worden, doch ook met niet meer dan een schijn. Want aan het Duitsche voorbeeld werden voornamelijk deze twee dingen geprezen: discipline, dat is organisatie, en parlementaire actie, dat is de wetgeving ten bate der arbeiders. Deze twee eigenschappen waren zuivere levensvoorwaarden der Duitsche beweging en hadden met het Marxisme niets anders te maken, dan dat daaraan misschien enkele uitdrukkingen ontleend waren. In wezen zijn zij de wortels waaruit langzamerhand de reformgedachte opgroeide en dan ook moest opgroeien. Want uit de organisatie komt vakbeweging en coöperatie voort, uit parlementaire actie de strijd voor de demokratie en voor arbeidswetgeving. En zoodra dat alles van de agitatie en de voorbereiding in de daden overgaat is de reform aanwezig.

Inderdaad heeft dan ook nooit de Nederlandsche sociaaldemokratie het Marxisme binnengehaald. Het zou hier ook een slechte ontvangst moeten vinden, om dezelfde redenen als in Frankrijk. Agrarisch communisme, productieve coöperatie leven dan ook veel méér in de hoofden, omdat deze zich meer

aanpassen bij de ekonomische werkelijkheid, die de arbeiders omgeeft. Wat de arbeidersbeweging deed groeien en moest doen groeien was het duidelijk uitspreken dat niet alleen de Nederlandsche arbeiders, maar ons geheele land leed onder de achterlijkheid van haar werkende bevolking en dat optreden zuiver voor het arbeidersbelang beteekent te strijden voor welvaart, waarheid en recht.

Het vormen van een principieele oppositie, die overal met ijver en kennis van zaken de arbeidersbelangen aan de orde stelde en als stevige nieuwe bezem veel oud vuil opjoeg, - dat was het succes der sociaal-demokratie. Al was dit zonder Marxisme, buiten Marx ging het niet om. Juist het opkomend kapitalisme kon aangewezen worden, door te vertellen hoe dat in elkaar zat. En tegenover de ekonomen die op de jonge arbeidersbeweging afstoven, was het natuurlijk Marx, die schild en zwaard gaf. Dat is wel Marx zooals hij het moet bedoeld en gewild hebben. Maar het Marxisme richtte zich niet alleen tegen de vijanden, maar bij voorkeur naar de arbeiders. Wie brachten het hier in den stijven stelselvorm? Niet Van der Goes, die de eerste en ijverigste propagandist was voor de Duitsche tactiek. Wel was hij een Marxist, in dien zin dat hij in dezelfde richting als de Duitschers werkte n.l. in het toepassen van Marxistische principes, maar hij kwam daarmee waar ze thuis hoorden, n.l. niet onder de arbeiders, maar op de markt van het geestelijk leven, in 't bijzonder op historisch gebied. Tot de arbeiders sprak hij over hun belangen, hun vijanden en hun beweging. De eigenlijke Nederlandsche Marxisten waren een club ‘overloopers der bourgeoisie’ die niet zoozeer tot de arbeidersbeweging kwamen, maar het Marxisme hadden aanvaard, omdat zij daarin een geestelijke bevrediging vonden. Slechts omdat dit Marxisme leert dat de arbeiders georganiseerd moeten worden voor den strijd naar de nieuwe maatschappij, slechts daarom wenden zij zich, en dus als een gevolg hunner overtuiging, tot de arbeidersbeweging. Zoo is tenminste de theoretische logica. Practisch zal er ook wel op den duur sympathie zijn gekomen voor de medestrijders, voor de beweging op zich zelf.

In elk geval aan hun goede en eerlijke bedoeling kan en kon nooit twijfel bestaan. En met die brachten zij buitenge-

wone talenten van gevoel, en kennis, en kunst over naar het arbeidersleger. Hun ijver en toewijding was onuitputtelijk. Was het wonder dat zij èn als personen, èn als leiders werden gewaardeerd? En die waardeering was in staat om zeer lang te verbergen hoezeer zij groote fouten begingen en de zaak waarvoor zij streden in gevaar brachten.

Het kan niet scherp en niet duidelijk genoeg gezegd worden. Wat wilden zij, als Marxisten, zijn? De geestelijke en wetenschappelijke helpers der sociaal-demokratie? Vroegen zij zich nu af, wat die voor hulp noodig had, en hoe zij die hulp konden verstrekken? Er was een enorme hoeveelheid werk te doen. De ekonomische ondergrond der beweging lag als studieveld braak. Dan het onderzoek van de elementen onder het volk, waarop de sociaal-demokratie vat kreeg, en het opsporen der oorzaken waarom dat elders achterwege bleef. De geschiedenis van land en steden leverde een terrein voor ekonomisch onderzoek op, waar Marx schatten van feiten zou verzameld hebben. En dan de sociaal-politiek, de Engelsche vakvereenigingen, coöperatie en wetgeving, de Duitsche verzekeringsorganisatie's, de Australische wetgeving. Onderwerpen die zich voor meer leenden dan voor exerpeering van anderer artikelen en journalistieke oppervlakkigheid. Te veel om te noemen. In elk geval, het Nederlandsche Marxisme heeft er zich niet dan voorbijgaand mee bemoeid.[1] Op hun vruchteloos pogen om hun stelsel tot beteekenis te brengen in het geestelijk leven van ons land, in kunst, filosofie en wetenschap behoeft hier niet gewezen, dan voorzoover daarmee kostbare tijd en arbeid werd verspild. Hoe zou het ook anders kunnen met een stelsel dat door zijn verscherping zoo weinig wetenschappelijks, zoo weinig ekonomie en zoo weinig geschiedenis meer overhield dat het geen Marxisme, zelfs geen Engelsisme, maar een Dietzisme werd, en zich vastklemde aan een soort voorarbeid[2] van dien vlijtigen leerlooier-autodidact, wiens verdienste naast nauwkeurigheid en helderheid daarin

1) B.v. in enkele studie's van v.d. Goes, en in H. Roland Holst' Kapitaal en Arbeid.
2) Het wezen van den menschelijken hoofdarbeid, waarvan later b.v. in ‘Das Acquisit der filosofie’ het oppervlakkige door den schrijver werd ingezien.

bestaat, dat hij ons een beeld gaf van de religieuse leegheid in de Duitsche volksziel, die hongerde naar materialistisch, monistisch, of welk ander istisch geloof ook, nadat zij het verleerd had met haar groote filosofen in de diepten van de menschelijke rede af te dalen.

Na eenig zoeken en tasten zijn de Nederlandsche Marxisten daartoe gekomen. Maar in 't geestelijk leven drongen zij er niet mee door. En nu begingen zij hun groote fout. Zij gingen er mee tot de arbeiders. Op zich zelf is dat geen kwaad. 't Is hun recht. De arbeiders moeten zelf maar weten of dat Dietzisme hun aanstaat. Maar zij deden het in den vorm van sociaaldemokratische propaganda. Dat uiteenzetting van practische arbeiderseischen daarvoor achterwege bleef was reeds een nadeel. Maar erger was dat de verkondiging der leer voorgesteld werd als de wezenlijke, eigenlijke propaganda.

Een arbeider die Marxistisch was ingelicht, werd ‘bewust’ geoordeeld en daardoor vanzelfsprekend een ijverig strijder. Zoo zei het de leer. Maar de practijk? Al wou de arbeider ook vechten, hoe zou hij het doen? waarvoor? Voor de verre revolutie? De kern en kracht der sociaal-demokratie kan nooit in het weten maar in het doen zitten. En om iets te doen, moet aangewezen worden wat? Geen wonder dat het succes der Marxisten daarbij al even gering was[1)] als bij hun poging om maar op eens de kunst en wetenschap socialistisch te verklaren, en alle geestelijk levenden voor hunne blijkbaar zoo onvruchtbare theoriën te winnen. Slechts in verkiezingstijden, als practische eischen en duidelijke kritiek op bestaande toestanden werden uitgesproken kwam de ingedoezelde arbeidersbelangstelling weer tot leven.

Ten slotte bleef er met het Marxistisch stelsel niets anders te doen over dan het op actueele gebeurtenissen in de arbeidersbeweging te gaan toepassen. Zou het daardoor niet tot de beteekenis komen, die het toch toekwam? En nu gingen de Marxisten aan het gevaarlijkste wat zij doen konden. Want voor die actueele gebeurtenissen had de arbeidersbeweging haar voormannen, die door ervaring en het vertrouwen der

1) Hoe bleek het uit de vreugde, waarmee een priester v.d. Brink werd ingehaald, en uit den aanhang der Friesche christen-socialisten.

leden de leiding konden aangeven. Deze zagen de Marxisten naast zich plaats nemen en hen gelegen of ongelegen ter verantwoording roepen. Geen diepere studie van de onderwerpen, waarover het ging, geen ervaring als waarover die leiders beschikten, geen bijzonder diep inzicht in de algemeene wereldgebeurtenissen konden zij daarbij als brevet van geschiktheid doen gelden. Slechts één ding: hun Marxisme, waarvan zij zich nooit afvroegen of het ook op het juiste oogenblik te pas werd gebracht en of het voor de kracht der feitelijke beweging dienstbaar kon zijn. Het moest steeds dienstbaar zijn. Al had het op zijn eigenlijk opvoedend terrein maar een zeer matig succes gehad, doordat het al te filosofisch mager was voorgezet, toch zou de waarheid ervan zijn kracht steeds en altijd doen gelden.

Ook daarbij zijn zij tenslotte op zij gezet. Dat is voor hen de aanleiding geweest om eerst langzaam doch steeds sterker hun spiksplinter nieuwe antithese te gaan bepleiten. De practische leiders in politiek en vakbeweging, die zich door hen niet wilden laten ringelooren noemden zij de Revisionisten. Deze waren het die hun geestesrichting, die van het Marxisme, verketterden.

Dit nu is een al te groote dwaasheid. Een revisionist is er tenminste onder sociaaldemokraten in ons land nog niet geweest. De kwestie of Marx nog steeds gelijk heeft, vond hier nooit volle belangstelling. Bernstein's boek is er nimmer ernstig besproken, wel in navolging van Kautsky beschimpt. En R. Kuijper's afbreken van Marx' waardeleer vond onder zijn partijgenooten geen aandacht, omdat het onder Marxistischen naam ging. Slechts Vliegen heeft af en toe statistische studie's gemaakt die een enkel revisionnistisch tintje vertoonden, scherper genuanceerd nu het in debatten wordt uitgelokt.

Het sterkste voorbeeld dat zelfs de Marxisten meer om hun stelsel dan om Marx gaven is wel het feit dat een Nederlandsche uitgave van Das Kapital het tot twee keer toe niet verder dan het eerste deel bracht En juist de andere deelen zijn voor den wezenlijken Marx-student, die wil voortwerken bij zijn onderzoek, van de allervoornaamste beteekenis. Neen, revisionisten zijn er in Nederland niet. Maar de tegenstanders der Marxisten waren eenvoudig practische leiders, die niet

verkozen telkens voor hun voeten een theoretisch blok te vinden. Zij hadden andere dingen te doen dan optepassen niet te struikelen over de belangstelling hunner theoretische helpers. Tegenstanders der Marxisten zijn zij in hun verwijt dat die theorie met alle mogelijke aanmatiging en kritiek hen wel achteraf kon kapittelen, maar vooraf nooit hielp en hen met alle wezenlijke theoretische voorbereiding van hun veelzijdig werk alleen liet zitten. Nooit blijkt dit beter als nu de Marxisten na hun nederlaag overal hun Revisie-antithese gaan opstellen. Want wat verwijten zij aan hun tegenpartij? Geen onjuistheid in de verklaring van het kapitalisme, dus geen Marx-revisie, maar wel de reform-tendenz. Daarom gaat het dan ook.

Niet in die leiders, maar onder de arbeiders en historisch in alle moderne staten komt de groote reformstrooming op. En vooral ook in ons land.

Duidelijk wordt gevoeld hoe door den stoffelijken en geestelijken vooruitgang ons volksleven zich wringt in al te nauwe banden. Demokratische en sociale hervormingen moeten gepaard gaan met een verheffing van den levensstandaard der arbeiders. Wie zou het willen tegenhouden? het algemeen kiesrecht, arbeidswetgeving, verzekeringswezen, loonsverhooging? De Marxisten zeker niet. Maar het is even duidelijk dat dit alles slechts tot stand komt als de arbeiders zelve de handen aan 't werk slaan. Revolutie-roepen is daarvoor niet genoeg, is zelfs storend. Overlaten van 't werk en toekijken zou even schandelijk zijn als een bewijs van onkunde en onmacht. Kunnen de arbeiders het dan? Stellig nog niet, maar ze kunnen het leeren, als zij maar èn hun wil èn hun kracht èn hun ervaring èn al hun toewijding eraan geven. Minder niet. Dat is wat ook in 't besef der arbeiders leeft. Dat is de reformtendenz, die ook de sociaal-demokratische leiders niet oproepen, maar tegemoet gaan. Aan dien stroom kunnen zelfs de anarchistische arbeidersleiders, zoomin in Frankrijk als hier weerstand bieden. In Engeland is reeds de aanzwelling krachtig geleid, in Amerika aan 't opkomen. Slechts Duitschland geeft ondanks de macht der sociaal-demokratie een stilstand te zien, waardoor vergelijking met ons land is uitgesloten. Die stroom in ons land optevangen en te leiden en

daarmee theologische antithese's wegtespoelen zal een groote inspanning, zal vooral veel inzicht en veel zwaren en langen arbeid eischen. Dat in zoo'n stroom een clubje goedmeenende menschen denken een nieuwe antithesedam te kunnen opwerpen en in verblindheid niet zien hoe groote schade zij doen aan zichzelf en aan de zaak die zij voorstaan, is wel een sprekend bewijs van hun pseudo-Marxisme.

Gedichten
Door
Alex. Gutteling.

Aan een vriend

Het land ligt blank in damp, in glans.
Een jaar is 't thans
Sinds gij dees kusten
Snel zaagt verscheemren - zilver sloot
Onpeilbre nevel rond uw boot
Die vocht en koel uw voorhoofd kuste.

Toch drong door mist uw sein tot mij
Aan de overzij
In grijze duinen
Bij vrienden weer, hoopvol verblijd:
Als doode tijd was deinend wijd
Damp, waaruit doemden dorre kruinen.

Een jaar van vree, van zaligheid,
Was mij bereid,
Vriend, en uw rozen
Verrasten als een toovergroet
Ons rustig, diep ontroerd gemoed,
Toen ze aan den ochtend van ons Nieuw Heil kwamen blozen.

En gij, wat vondt ge? Ik weet het niet:
Geen beeldend lied
Zong van uw droomen,
Herschiep 't nieuw land, zoo ver, zoo vreemd,
Niet frisch en lief als weide en beemd
Wier schoon uw ziel had ingenomen.

Uw zee zelfs draagt er andre pracht:
Geen wilde kracht
Dreunt in haar klaatren.
Stormen haar golven uit den damp
Zoo schuimend? Zeeft de zonnelamp
Zoo blond door neevlen op haar waatren?

Wat was er schoon? Eén toovrig beeld
Uw droom doorspeeld',
Een sprookjeswonder:
Paleiz'ge tempels, welven zwaar,
Scheemrig, doorgloeid van sieraad klaar,
Met kleurig eelgesteente eronder.

Lokte u dat Oostersch vizioen
Tot meegaan, toen
De strijd ontbrandde?
Gij gingt, en met geestdriftgen klem
Klonk schallend uw commandostem,
Toen uw matrozen zwijgend landden.

't Kanon klonk dof en dreunend ver,
Wijl ster bij ster
Door palmenkronen
Kwam pinklen boven 't stil bivak,

Gij waakte, en zaagt, hoe gloedend brak
De duistre lucht, dáar waar de menschen wonen.

Den andren morgen stond de brand
Rood boven 't land,
Zonsopgang duistrend,
Er dreef een smook door bosch, langs veld,
Waardoor de troep kwam aangesneld
Elk ritselruchten in 't geblaart beluistrend.

Daar lag de sterkte - stil stondt gij.
En rij aan rij
Hief 't flitsend wapen,
Want uit de vlammen daagde een schaar
In lange kleeren zilverklaar,
Grijsaards en vrouwen, meisjes, knapen.

De doodszang galmde, en lans bij lans
Ving purperglans
Van 't vuur der veste...
Vuur vóor, vuur achter, overal
De dood voor hun ontzind getal
Zichzelf vermoordende ten leste.

Maar gij - verstarde niet uw blik
Van afschuw, schrik
En mededoogen?
Wijl vorst en vrouw in bloedgen klomp
Stuiptrekkend rolden romp bij romp,
Wenddet gij niet, doodsbleek, uwe oogen?

Ik ken uw zachte en eedle ziel.
Een duister viel
Zwaar in uw droomen
Die schoonheid zochten, tooverglans,
En moest het strijd zijn, dan althans
Een strijd waarin 't op moed en geestkracht aan zou komen.

Maar vondt ge ook schoonheid, na dees dag
Uw oog niets zag
Dan bloed en donker:
Bloedge robijnen drupplen hel
Aan elk sieraad, weerlichtend fel
Met trotsch en smadelijk geflonker.

Is in ons land éen kunstnaar die
Zich de evenknie
Van hen kan roemen? -
Rees in uw geest een wreed vizioen:
Hoe de geslachten eindloos woên
En ruw elkanders schoon verdoemen?

Een troost misschien was 't toen gij zaagt -
Weerom het daagd'
Aan héldre luchten -
Een stoet die smeekte om vrede, blij
Bevrijd te zijn van dwinglandij...
Was 't wel zoo zeker dat zij niets meer hoeven duchten?

Wees stil, mijn hart; wees stil, mijn vriend.
Want helderziend
Is geen in 't vreemde,

In 't eeuwge Raadsel - tijd na tijd
Wentelt en worstelt - de Eeuwigheid
Blijft ver van ons bij 't staag bevreemden.

Maar de Eeuwigheid is in uw geest,
Wen ge onbevreesd
Uitzingt in beelden
Al strijd en smart en somberheid,
Wen veilig in uw droom gij zijt
Die 't leed vertroost, verzoent met bovenaardsche weelden.

24 Nov. 1906.

Drie schilderijen

I Jan van Scorel. 'Magdalena'.

Wat zwoel geheim besluit uw urn met bronsfiguren
Die gij steil zittend heft, steunt met uw blanke hand,
Wijl de andere uitgespreid het deksel stijf bespant
Dat geur noch kracht vervliet': werk van veel zorgvolle uren?

Is 't liefdedrank die uw versmader doe bezuren
Zijn koelte in kwellend en bedwelmend heeten brand?
Lacht daarom zoo verliefd uw hoofd gouddraad-omrand.
Wijl de oogen schuins en stil, in fiere zelfzucht turen?

Zeg me uw geheim, o schoone vrouw: uw vreemdheid pijnt.
Uw blanke schouder door uw stralend haar belijnd,
't Olijfgroen kleed, paarlen-versierd, en 't schrale loover,

't Is alles lieflijk, maar de rotsge verte blauwt:
Grill'ge paleizen voor een wreeden Geest gebouwd -
Daarvóor glanst uw gelaat in hellen raadseltoover.

II Rubens. ‘Cimon en Pera’.

‘Vader wat wordt gij oud: uw huid als gelig leder
Hangt om uw lijf als 't vel van een verschrompte vrucht.’
‘“Wat wilt gij kind, geen blos gloeit in gevangnislucht.
Van honger sterf ik. Voor het laatst ziet gij mij weder.”’

‘Hoe graag bracht ik u spijs! Nooit waren wachters wreeder:
Zij loeren scherp. Hen roert geen vrouweklacht of zucht.’
‘“Maar gij zijt moeder - draagt uw lijf geen laafgenucht?
Buig tot mijn grijsaardsmond uw volle borsten neder!”’

‘Vader!’ - Maar weenend en het oog omhoog geslagen
Reikt zij haar blanken boezem aan zijn lippen ruige:
Mond als een kindermond tandeloos reê tot zuigen -

En door een tralieraam de ijzeren krijgers gluren -
Stomme verbazing stijft hun hand die haar verjagen,
Hun stem die schreeuwen wil - deernis verzacht hun turen.

III Vermeer. ‘De Brief’.

Een warme stilte is om u heen. Ivoorge wanden
Zijn in een schijnsel van getemperd wit bezond.

Uw lief en licht gelaat, teer voor den achtergrond
Van kaart olijfgroen met gelijn van zee en landen,

Staart droomerig aandachtig: in uw fijne handen
Glanst een papier...fluistert verrukt uw zoete mond?
Zijn 't dierbre woorden, die uw man, de zeeman, zond
Naar 't Hollandsch huis in kalme straat, van palmenstranden?

Sinds hij 't laatst kwam is uw zoo slanke lijf verbreed,
Liefelijk zwol 't onder uw stralend blauwe kleeren:
Een kind zal uw geluk, zoo innig reeds, vermeeren -

Droomerig staart ge, en stil tevree...is 't dat hij 't weet,
Erover schrijft misschien...voelt gij diep in u beven
De vrucht uit zoeten gloed gegroeid: uw beider leven?

Leven in droom

Wat was het landschap teer en fijn
Vannacht in droom bij zilvren schijn:
Een sierlijk brugje, een stralenbeek,
De berkentwijgen rank en bleek,
Huivrend, maar zonder ritseling.
En wijl ik peinzend glijdend ging
Over de lage heuvlen, grijs
Bemost, als licht behageld ijs,
Zag 'k eensklaps, als een avondgloed
's Winters door neevlen rozig-zoet
Achter de speelsche kruinen poost
(Gelijk een bleeke bruid soms bloost

Door van haar lokken 't weefsel blond),
Ons huisje, in vreemden droomenstond
Wonder herschapen: dak en muur
Was warm en lieflijk gloeiend vuur,
En schemervormen, toch herkend,
Hadden iets toovrigs, als een tent
In Oostersch Nachtverhaal gebouwd
Door geesten als uit zonnegoud. -
Nu is het dag, wij droomen niet,
En toch...datzelfde woudgebied:
Een sierlijk brugje, een stralenbeek,
De berkentwijgen rank en bleek,
En ginds...wat gloeit daar onverwacht
De kruinen door met wondre pracht?
Ons huisje! Maar wij zagen 't nooit
In zulk een sprookjes-glans getooid,
Een wonder op den heldren dag.
Nimmer ons oog die kleuren zag
Zoo warm, zoo teer, door 't stille woud
Scheemrend, als stond het niet gebouwd
Op wijde hei...O zaligheid,
Als ons ontzinkt de werklijkheid,
Als altijd nieuw, hetzelfde ding
Doet siddren van verwondering,
Als men zijn nuchtre leven leeft
In schijnselen als de Droom ons geeft!

Generale Biecht
Door
Mr. P. Brooshooft.

In Eykmanstad, bij Scheveningen, heeft aan het eind dezes jaars een internationaal-koloniaal congres plaats gehad, dat in de wereldgeschiedenis vermaard zal blijven.

Het was op touw gezet door de elfde Academie van het Wereld-Centrum *(Internationale Koloniale Politiek)* welker, prachtig door kunstmatige tropische cultuur omgeven, vergaderingsgebouw is gelegen in den 73sten der honderd sectoren waarin de reuzen-cirkel, die het Vredespaleis op den Musschenberg tot middelpunt heeft, is verdeeld.

Het permanente voorbereidende Comité had den heer Mr. N.G. Pierson uitgenoodigd het praesidium te aanvaarden. In overleg met dezen voorzitter was als punt van behandeling voor den eersten congresdag vastgesteld:

Wat moet het doel zijn van koloniaal bezit?

Tal van regeeringen en corporaties uit verschillende deelen der aarde hadden hunne afgevaardigden gezonden. Aan Koning Leopold II, het eenige gekroonde hoofd dat zich had gemeld, was het eerevoorzitterschap aangeboden, dat door Z.M. genadig was aanvaard. Journalisten van de geheele wereld bezetten het groote vierkant in het midden der zaal, met tallooze schrijftafels en inktkokers, geheele riemen papier, grossen pennen en pakjes potlooden.

Ook schrijver dezes was eene plaats in het modern-volmaakte

pers-parterre gegeven, zoodat hij deze merkwaardige zitting in kleuren en geuren voor *De Beweging* kan te boek stellen.

Om echter den lezer niet reeds bij de eerste regels zijn verslag met ongeloovige verbazing te doen uit de hand leggen, moet hij hun vooraf een wonderlijke geschiedenis vertellen.

Een paar dagen vóór het Congres was het Tweede Kamerlid Jhr. Victor de Stuers, na tot ongeveer middernacht met welgevallen te hebben rondgesnuffeld in zijne verzameling curiosa en antiquiteiten, kalm ingeslapen, toen hem in den droom verscheen een vrouwengestalte, met lang afhangend wit kleed, een helm op het hoofd, een kuras voor de borst, een speer in de rechter- en een schild in de linkerhand.

'Victor de Stuers herkent ge mij?' vroeg de reeds bejaarde dame met vriendelijke majesteit.

'Zou ik U niet herkennen, Mevrouw'? - antwoordde de Stuers eerbiedig - ik die reeds veertig jaar geleden met zooveel piëteit uw beeld heb geteekend op de kale witte muren van het Leidsche academie-gebouw?'

'Ik weet het, Victor, en niet minder hebt ge mij geëerd door uwe ijverige studiën. Tot belooning verleende ik u de gave der welsprekendheid, waardoor gij reeds in de vergaderingen van het Leidsche studentencorps geheele drommen éénjarigen met een enkel gebaar wist meeteslepen tot uwe zienswijze, en waardoor gij thans weer van Heutz de mishandeling van den medemensch en Viehof die van het stenografisch verslag zoo krachtig wist in het aangezicht te slingeren. Vooral die ban-bliksem tegen de indische menschenmoorden heeft mijn hart weer voor U warm gemaakt, en nu kom ik U beloonen. Ik wil U het middel aan de hand doen om al die mannen, die beweren den grond, den arbeid, de vrouwen en dochteren van den gekleurden broeder slechts daarom tot zich te trekken wijl zij hem willen opheffen tot hoogere beschaving, het masker van het gelaat te rukken.

Godin, dat zou heerlijk zijn! Dan had ik niet te vergeefs geleefd,

Juist. Ik wist wel dat dit een kolfje naar je hand zou zijn. Je weet dat overmorgen in het intellectueele Wereld-Centrum een internationaal koloniaal congres zal worden gehouden?

Ik weet het, Hooge Vrouw, en mijn koffertje staat reeds gepakt om buitenslands de ergernis te gaan ontloopen.

Integendeel, je zorgt dat je een half uur vóór den aanvang op de voorste bank van de front-galerij zit. Hier heb ik een lampje, waarin een korreltje radium, binnen een glazen bolletje liggende temidden van een paar gram pulvis veritatis, of, zooals uwe ongeletterde landgenooten zouden zeggen, waarheidspoeder. In dezen kleinen koker aan de voorzijde is een sterke lens. Zoodra gij die richt op een der redenaars, is hij buiten staat iets anders te zeggen dan wat hij wezenlijk denkt. Daardoor hebt gij 't in uw macht, op de vraag: ‘wat moet het doel zijn van koloniaal bezit’, alle koloniale specialiteiten, in plaats van hunne gewone frasen, voor de geheele wereld hunne intieme gedachten te doen uitspreken over het oogmerk, waarmeê enkele duizenden Westerlingen evenzoovele millioenen medemenschen aan hun wil onderwerpen. Ik zet het lampje hier op uw antiek beddetafeltje, en groet u, want ik word op den Olympus gewacht tot verdediging mijner nieuwe wet op het lagere goden-onderwijs.

Mèt voelt de heer de Stuers een lichten oude-dames-ademtocht op zijn neus - en weg was de godin.

Zijne verbazing toen hij 's morgens op het intieme meubel inderdaad het waarheids-lampje vond staan, zal ik met stilzwijgen voorbij gaan. Ik voeg aan dit voorwoord nog slechts toe, dat hij een getuige wenschte te hebben van de juiste toedracht der zaak, voor geval uit het rumoer, dat deze vergadering zou veroorzaken, politieke of diplomatieke moeilijkheden mochten voortvloeien. Een journalist, met een publiek orgaan tot zijne beschikking, achtte hij hiervoor den aangewezen persoon, en als oud zoogbroer aan de borsten der Leidsche Alma Mater koos hij mij. Hij ontbood mij bij zich en vertelde mij alles, behalve - wellicht uit piëteit - zijne gewaarwordingen bij den ‘Anhauch’ der oude godin. Toen ik hem dus een kwartier vóór den aanvang van het congres, met het lorgnet op de schrandere oogen, zijn leunstok naast zich en het lampje in zijn mouw vóór op de galerij zag zitten, was ik de eenige in de zaal, die wist welke leuke dingen heden in de elfde Academie van het Intellectueele Wereldcentrum stonden te gebeuren.

De heer Mr. N.G. Pierson, oud hoogleeraar, oud president der Ned. Bank, oud minister van financiën, schrijver van vele koloniale en staathuishoudkundige boeken, liberaal lid der Nederlandsche Tweede Kamer, opende de vergadering. Terecht maakte hij 't kort. Hij sprak enkele zeer schoone woorden over de heerlijkheid van kloppende begrootingen, en peroreerde met het nut van internationale congressen om zulke weldaden te brengen aan alle hongerige kleurlingen der aarde. ‘Zoo ben ik dan overtuigd’ - besloot hij zijn openingswoord - ‘dat ook na deze heugelijke wereldconferentie de toestand der indische volkeren.....ik zeg dat de economische verhoudingen (Victor's lampje wierp nu zijn volle stralen op spreker).....wel, Mijne Heeren, mij valt daar juist een oud-hollansch rijmpje te binnen, dat het best van alles mijne verwachtingen omtrent de uitkomsten van dit Congres zal weergeven:

zij dronken een glas,
zij p...ten een plas
en lieten de zaak zooals zij was.

Het rumoer onder de Hollanders in de zaal was onbeschrijfelijk. De vreemdelingen hadden het nog niet gesnapt, want de rede moest nog door tien gereed staande translateurs (het *Esperanto* was men nog niet genoeg machtig voor gebruik op congressen) in even zoovele talen worden overgezet. Het werd mij terstond duidelijk, dat het fluïdum van de Stuers' lampje de bestraalden sterk aanpakte, want de voorzitter was doodsbleek naar zijn zetel terug gewankeld, en Dr. Blooker - op het congres tegenwoordig om te controleeren of de heer Boogaardt ook plagiaat pleegde - ging hem terstond den pols voelen. Minister Fock fluisterde zacht met de tolken, dat het beter was deze rede onvertaald te laten. Dr. Blooker stelde de gemoederen gerust door de, als een loopend kruitvuurtje voortvliegende, mededeeling, dat de president aan het slot zijner rede door een lichte ongesteldheid was overvallen - en ‘l'incident était clos.’

De eerevoorzitter, Koning Leopold II van België, rees - volgens het van te voren opgemaakte plan - van den zwaar vergulden zetel in de voor hem met fluweel bekleede afzon-

derlijke loge, en nam na eenige hamerslagen van den bijgekomen voorzitter het woord. Met Zijner Majesteit's banale fransche volzinnen zal ik den lezer niet lastig vallen; ook voor volgende sprekers zal ik in dit verslag slechts het ‘moment psychologique’ weergeven, waarin Victor's waarheids-lampje hen dwong hun innig ik uittespreken. ‘Welk een voorrecht, Mijne Heeren - zoo sprak de Koning - ‘voor een godsdienstig en menschlievend hart, ook aan de zwarte zonen en dochteren van Afrika de weldaden van het christendom en der westersche beschaving te brengen. Wanneer dan ook het zeer waardige Voorbereidende Comité van dit Congres vraagt naar het doel van koloniaal bezit, dan antwoord ik met volle overtuiging: dat doel is eenig en alleen.....ook aan kleine Europeesche vorsten de middelen te verschaffen voor een weelderig leven.

Ditmaal was de geheele zaal in rep en roer. Ieder - behalve een britsche lord, die reeds als jongen geen andere taal had willen leeren dan de engelsche - had de in 't fransch gesprokene ijselijkheid begrepen. Ook deze spreker was geheel ontdaan in zijn zetel teruggevallen. Geneesheeren, adjudanten, diplomaten, bedienden met glazen water omringden den vorst. In de zaal dof gegons en gestrekte halzen. Het rijtuig van Z.M. werd voorgeroepen, men zag een stommelende groep op weg naar de deur - en de koningszetel in de vergaderzaal der elfde Akademie was ledig. De voorzitter klopte met zijn hamer - Kapitein Colijn, als vertegenwoordiger van Z.E. den Gouv. Generaal van Heutz, had het woord.

Zooals gezegd, zal ik nu zonder verdere uitweidingen de redenaars laten spreken op het kritieke moment dat het waarheids-lampje hen bestraalde. Onveranderlijk begonnen zij daarna op hunne beenen te trillen en wankelden, door vrienden of geestverwanten ondersteund, naar hunne zetels terug. Het radium, omhuld door waarheidspoeder en geprojecteerd door een sterke lens, sloeg hen blijkbaar, na de fatale biecht, voor eenige minuten met onmacht. Men zal zich wellicht verwonderen dat onder zulke, door niemand begrepen maar blijkbaar abnormale, verschijnselen de zitting nog voortgang had. Inderdaad riepen, na nog eenige compromitteerende bekentenissen, enkele stemmen: ‘la cloture!’ Maar daartegen kwam algemeen

verzet. De vergadering, schoon de oorzaak der wonderbaarlijke uitingen niet vermoedend, begon er blijkbaar pleizier in te krijgen. Hoe dan ook, men had hier eens 'nouveau jeu,' kreeg een blik op de geheime roerselen van den evenmensch, wat men aller-pikantst vond. En iedere volgende spreker, bij zijn gang naar het podium nog meesmuilend over de domheid van zijn voorganger, hield zich wel verzekerd zelf niet zulk een idioot te zullen zijn. Victor's lampje leerde hem echter anders.

Kapitein Colijn, vertegenwoordiger van Zijne Excellentie den Gouv. Generaal van Ned. Indië. Na te hebben uiteengezet de fiskaal-oeconomische hervormingen, door hem in dienst van den Gouv.-Generaal op de buitenbezittingen voorbereid, besloot spreker aldus: 'Zoo zal dan Mijneheeren, vooral onder dezen Landvoogd, Nederlandsch Oost-Indië beantwoorden aan het schoone doel van alle koloniaal bezit: een vruchtbaar arbeidsveld te openen....voor den eerzuchtigen militair, die anders zou rondslungelen op het exercitieveld of de pantoffelparade van een provincie-stadje, hem door militairen roem te doen opklimmen tot den hoogsten rang, in deze machtspositie met alle middelen het *Gezag* te doen handhaven, en subalterne officieren die zich daarbij bizonder verdienstelijk maakten doen bevorderen bij keuze.'

J.T. Cremer, Oud-minister, Commissaris van de Deli-Maatschappij: 'Dit alles heeft Nienhuys, heeft van den Honert, heeft Jansen, heeft de tabaks-cultuur op Sumatra's Oostkust tot stand gebracht. Behoef ik de geachte vergadering dan nog te zeggen dat het doel, waarmede een natie zich bezittingen verovert in Oostersche landen, geen ander kan zijn dan....energieke westersche pioniers tot millionairs te maken?

Bebel, Soc. Demokratisch lid van den Duitschen Rijksdag: 'Geen ander nut, geen ander doel van koloniale veroveringen stel ik mij voor, dan.....mij in staat te stellen om los te donderen op de Putkamers, de Arendts, de Joachims, de Arenbergs, de Peters, de geheele koloniale vuilnishoop, en daardoor het aanzien van mijne partij in den lande te verhoogen.'

Luitenant D. van het Duitsche koloniale leger: 'Wijl nu in de bekrompene Westersche samenleving alle toepassing der verhevene philosophie van den charmanten markies de Sade streng

wordt gestraft, zouden koloniën reeds alleen noodig zijn om den hedendaagschen Uebermensch gelegenheid te geven tot het vermoorden en verkrachten van vrouwen, het verdrinken van in manden gesloten kinderen en het afhouwen van menschenhanden.'

Mr. D. Fock, Nederlandsch Minister van koloniën: 'Zoo heb ik dan, Mijnheer de voorzitter, op het patroon van Nederlansch-Indië, mijne meening geschetst over de wijze waarop eene kolonie kan worden opgevoerd tot oeconomische ontwikkeling. Om het eenige maar hoogst belangrijke punt der agenda van het Congres te beantwoorden, kom ik dus tot de conclusie, dat voor mij het schoonste doel van koloniaal bezit is...Minister te worden en zoo lang mogelijk te blijven.'

De heer D. Riechelmann, Directeur der Nederlandsche Handelmaatschappij te Amsterdam: 'Het *doel*, Mijneheeren! Na al wat ik opmerkte over de weldaden van bloeienden handel en industrie, kan het antwoord geen ander zijn dan: tin- en koffieveilingen, met zoo hoog en onsplitsbaar mogelijke commissie voor het eerwaardige handelslichaam, waarvan ik de eer heb directeur te zijn.'

Presidente der Engelsche Aboriginal Society. Alzoo, ik geef het volmondig toe: de mishandeling van negers en kaffers door Belgen en Boeren is schandaleus en shocking...maar God gaf die met het doel om ook de ladies van hoogere standen eenig tijdverdrijf te bezorgen, door er tegen te kunnen agiteeren.

Een Bataviaansch advokaat: 'Chinezen plukken, mijne heeren, zietdaar ons doel!'

Amsterdamsche tabaks-makelaar: Ten slotte roep ik: 'leve de Nes, en mijn halve ton per jaar!'

Jhr. Mr. K.A. Godin de Beaufort, lid der Nederlandsche Eerste Kamer: 'Alzoo, mijnheer de Voorzitter, batige sloten voor het Moederland behouden of, zoo ze reeds verloren zijn, terug te krijgen - ziedaar het groote en schoone doel van alle koloniale politiek.'

Vertegenwoordiger der firma Tippelskirch te Berlijn: 'Contracten met douceurs voor Pod! Onbruikbare jassen en laarzen voor de soldaten, prachtige balanzen voor ons! Leve het koloniaal bezit!

C. Woeste, Belgisch minister van Staat: ‘Zoo zullen dan, Mijnheeren, de nu aanhangige plannen tot overname van den onafhankelijken Congo-Staat door het Belgische volk beantwoorden aan het schoone doel van alle koloniale politiek...een katholieken monarch af te helpen van een bezit, dat lastig wordt door inbreuk op internationale overeenkomsten.

Lord Curzon, gewezen onderkoning van Britsch Indië: ‘Zoo lang derhalve daar ginds is gelegen een land met 235 millioen bruine Britsche onderdanen, zoo lang zal het doel onzer koloniale heerschappij worden bereikt,....adelijke jonge Engelschen te helpen aan rijk bezoldigde baantjes, engelsche Bureaucratie oppermachtig te maken over morrende Hindoe's, ook al moet het westersch Imperialisme den voet zetten op karkassen van uitgemergelde hongerlijders!’

Herr Doctor Roeren, rechter in het Oberlandsgericht te Keulen: Ik vat het doel van koloniaal bezit tezamen in dit ééne woord: zegepraal voor de Roomsche zendelingen en voor het Moederhuis in Keulen.

Dernburg, nieuw directeur van de Koloniale Afdeeling te Berlijn: ‘zoodat ik reeds daarom, althans voor Duitschland, koloniaal bezit gerechtvaardigd acht, dat wij kunnen toonen het Centrum nog aantedurven en etterbuilen te durven doorprikken.’

Pichon, fransch minister van buitenlandsche zaken: ‘Ook in Marokko, Mijneheeren, zullen wij nastreven het groote doel van alle Fransche koloniale politiek: der bevolking vrede en welvaart te brengen.....ik bedoel door een krachtige houding tegenover Raisoli de fransche liefde voor sabelgerammel in 't gevlei te komen en Duitschland te toonen dat Algeciras voor ons een werkelijke overwinning is geweest.

Grosdidier, lid der fransche Kamer van afgevaardigden, wien in 't voorbijgaan de straal uit het lantaarntje even raakt interrumpeert: ‘en in Marokko afzet te vinden voor Fransche produkten!’

Jaurès, Soc. Dem. lid der Fransche Kamer: ‘Koloniaal bezit, Mijneheeren, moet voor ons een drijfveer zijn om oostersche volken door évolutie te brengen tot het begrip der gemeenschap van arbeid, van belangen van.....

Bebel interrumpeert: ‘Freunde, Wolthäter, Erzieher!

Jaurès. ‘Juist, een middel dus.....om steeds, tot propaganda voor onze partij, een agitatorisch wapen bij de hand te hebben tegen de schanddaden van het kapitalisme!

Overste Deimling: ‘Het doel? Met den sabel inhakken, niet op de Hottentotten, maar op de sociaal-demokraten, volkspartijen en ander oppositie-gespuis in den Rijksdag!’

De Heer Deterding, Directeur der Kon. Mij. tot ontginning van petroleumbronnen te Amsterdam: ‘Zoo kan dan, Mijneheeren, een welbegrepen koloniaal bestuur krachtig medewerken om een artikel van dagelijksch gebruik.....zoo duur mogelijk te maken voor het volk dat het voortbrengt.’

Gebroeders Deen van de Perlak, in de zaal interrumpeerende: Royalties!

Aan een zekere roerigheid onder de congresleden begon ik nu te bemerken dat Victor in zijn spel afwisseling bracht. Ik keek naar de galerij, en zag inderdaad dat hij de stralen van zijn lampje liet spelen door de zaal, nu dezen dan genen congresbezoeker kittelend. Met alle ordelijke beraadslaging was het toen gedaan. Vermakelijke oprechtheid klonk in allerlei kreten door de lucht:

‘Monopolies!’ ‘Concessies!’ ‘Pots de vin!’ hoorde men telkens, nu eens in het fransch, dan weer in het engelsch, duitsch, hollandsch of Japansch.

Een mooie, smaakvol gekleede Française:

‘Vogeltjes uit Nieuw Guinea voor mijn hoed!’[1)]

Een lange, magere Engelsche: Thee, thee, thee, Ceylon, China, Assam, Java!

Een Yankee in geruit pak en boorden als ezelsooren: Ook de Ster en de Strepen moeten uitwaaien!

Mr. C.Th. van Deventer riep, telkens als hij door de straal werd geraakt: ‘*Onderwijs, onderwijs!* en de heer Kielstra: ‘Ordelijke toestanden! Gezag in eigen huis! ‘Leve Coen II!’

Vlak naast mij schreeuwt de verslaggever van de *Standaard:*
‘Calvinistisch-pacifieke penetratie!’

1) Daar niet alle lezers polyglotten zijn, zal ik de kreten weergeven in het hollandsch.

Een dikke Belgische gastronoom: ‘Negerkoppen, kinderbillen! Wij moeten nieuwe *soepen* hebben!’

Een fabrikant uit Manchester roept, tezamen met een uit Twente: ‘afzet voor onze katoentjes!’

Een deftige Engelschman, die mij reeds was voorgesteld als een lid van den Britsch Indischen Wetgevenden Raad, sprak in een oogenblik van stilte, kalm maar luid: ‘Ik zal voor mijn hoog salaris steeds mijnen Onderkoning naar den mond praten, en in de lunchroom over *bridge* en mooie meiden!

‘Caoutchouc ranselen uit negers!’ schreeuwde een lange Amerikaan, zooals ik later vernam een gedelegeerde van de Amerikaansche caoutchouctrust en concessionaris van Koning Leopold II voor een terrein van een millioen hektaren in den Congo.

Mijn oude vriend van Epscheuten, directeur tot exploitatie van de suikerfabriek *Oentoeng Enak* op Java, zei met kalme zekerheid: door den loerah tot den grond.

Een landheer van bewesten de Tji-manok, die hier hypotheek kwam zoeken voor zijn land, riep: ‘ook een parteklier sadja wil wel eens den souverein uithangen!’

Renkin, de Belgische christen-demokraat, riep naar de ledige loge van Koning Leopold: ‘maak mij hoofdadministrateur der spoorwegen in Congo, en ik ben je man!’

‘Verlakte laarzen, Pilsener, vrouwen, betaald uit de ‘*Schwarze Konten*!’ klonk het daartusschendoor van een Duitschen luitenant uit Togo, waarop de President der ‘Deutsche Kolonialgesellschaft für Sud-West-Afrika’ onmiddelijk riep: ‘Oorlog met de Zwarten, twintig procent dividend!’ en de vertegenwoordiger der reederij Woermann, tezamen met den directeur der Oranje-apotheek te Berlijn: ‘Ja, ja, oorlog, expedities, monster-vrachten, pillen, hoefijzers, laudanum, paardendekens!’

Het werd allengs een rumoer, dat hooren en zien verging. Mr. N.G. Pierson lawaaide met de bel en klopte met den hamer als een politie-inspecteur op de deur van een speelhol, waarbij dan de schalksche Victor hem telkens, door korte kitteling met het waarheids-straaltje, als accompagnement deed roepen: ‘Kloppen *zal*-die, kloppen *zal*-die! waarbij hij blijkbaar dacht aan de Indische begrooting.

Hoe het zou zijn afgeloopen, kan ik zelfs niet gissen, indien

niet een plotseling incident aan het geheele congres een einde was komen maken.

Een jonge man, met zwart piekhaar en wilde oogen, drong de zaal binnen, vloog op het podium, en riep '*Stilte!*' met zulk een akelig-schelle stem, dat men opeens in de zaal een sneeuwvlok zou hebben kunnen hooren vallen.

'Het doel van koloniaal bezit!' - gilde hij snerpend - het doel? het doel?'

Ik zag de Stuers den vollen stralenbundel van zijn lampje op spreker concentreeren. Hoe groot was dus niet mijne, en zeker ook Victor's verbazing, toen niettemin de jongeling zijn roerloos gehoor toekrijschte:

'Ik zeg u: het eenige doel van koloniaal bezit is, de onderworpen volken gelukkig te maken!'

Hoe men, onder den invloed van de weer lustig spelende waarheids-stralen, den roekeloozen jongeling zou hebben behandeld, is niet twijfelachtig, indien niet plotseling een tweede personage de zaal binnen en op het podium was gevlogen, een forsche, sterke kerel, met groote handen en hard gezicht.

'Eindelijk heb ik je!' riep hij, den jongen man bij den kraag pakkende en heftig heen en weer schuddende. De aangepakte verdedigde zich, hevige worsteling volgde, een deel der toeschouwers koos partij voor den ruwen, een ander voor den jongen man, politie stoof de zaal binnen, drong ieder naar buiten...en het Congres was geëindigd vi coäctus.

'Wie was die jongen man?' vroeg ik een met mij bevrienden inspecteur van politie.

Het antwoord luidde: 'een sinds gisteren uit Oud-Rosenburg ontsnapte ongeneeslijke krankzinnige.'

's-Gravenhage, 31 Dec. 1906.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Intreê-rede van Prof. T.J. De Boer[1)]

De stem van den nieuwen professor had een trilling die verried dat aan het bearbeiden van de voorgedragen rede het hart minstens evenveel aandeel als het hoofd moest gehad hebben. Alsof door de fijnvertakte kanalen van zijn denken een gevoelsstroom de wanden schuurde, feller naarmate hij veelvuldiger werd gesplitst.

Ik heb aldoor een eerbiedig denkbeeld van aula's, vooral zooals ze zich vertoonen bij de plechtigheden waarvoor ze gemaakt zijn. De middeleeuwsche kleedij van onze hooggeleerden is oneindig veel indrukwekkender als hun hedendaagsche. Bovendien verschijnen zij niet één na één, en met tusschenpoozen, maar allen tezamen, als één lichaam, en met een ceremonieel dat u vooruit al gelijk geeft in uw meest verheven waardeeringen. Als er zijn, bij de hoogleeraren, die in den optocht meegaan zonder het minste besef van gewichdigheid, dan verhoogt dat alleen uw respekt voor lieden wien klaarblijkelijk deze hoogste vorm van het plechtige tot een tweede natuur geworden is. Dat de studenten niet onder den indruk zijn, dat is *hun* zaak: *ils appartiennent è la maison* en stellen er een eer in *à épater le bourgeois*. Bij plechtigheden als deze is de toegang - gelukkig - vrij, en wij, ongeleerde leeken, vinden er genoeg die onze gevoelens deelen en eerbiedigen.

Ik wil zeggen dat de stem van den nieuwen professor in de aula détonneerde. Ze was te hartstochtelijk, te oprecht, te

1) In druk bij Scheltema en Holkema's Boekh.

persoonlijk. Het was alleen door beminnelijkheid en takt dat ze zich haar prikkeling vergeven deed.

Zóó is het: ze was prikkelend zonder ergerend te zijn.

Prikkelend was ook het onderwerp. Nietzsche, de man die de wereld heeft willen hervormen naar zijn droom van bovenmenschelijkheid. Kom daar eens mee aan temidden van een geleerdheid, die - zooals prof. Land zich uitdrukte - 'nooit tot roeping gehad heeft om datgene te vertegenwoordigen wat nog niet als de overheerschende meening is aangenomen.' En van dezen Nietzsche zijn verhouding tot 'de Wetenschap'.

De Boer hoort tot hen die niet alleen den twijfel aan het oude Geloof, maar ook dien aan het nieuwe Weten hebben doorgemaakt. Hij spreekt van de *'relatieve* positieve wetenschap', en dat is een verklaring waarbij hij blijft. In overeenstemming daarmee deze andere dat 'de mystieke Zarathustragedachte, doorgedacht, ons (d.w.z. de beoefenaars van wetenschap) tot een zeer te waardeeren werk-hypothese leiden (kan).'

Dat er in den stroom van de wording een moment is van gedurigen weerkeer, een periodiciteit, een ritme, - dat is volgens De Boer het besef van Zarathustra. Deze wet van het leven, dit ritme, zegt hij, erkennen thans ook geleerden. 'De onderstelling van ritme in alle natuur- en levensverschijnselen wordt in den laatsten tijd in verschillende wetenschappen met een naar het schijnt gelukkig gevolg toegepast.'

Beminnelijkheid en takt, zei ik, waren in de stem van den nieuwen hoogleeraar. Maar er was nog iets meer. Er was een werkelijke afwijking van Nietzsche, waardoor hij de ernstigwillenden onder zijn collegaas naderkwam. 'Wij hebben andere idealen (dan Nietzsche), al ware het alleen maar een weinig menschelijk benaderende waarheid zonder alle bovenmenschelijkheid.'

Inderdaad is de gedachte van het ritme als levenswet niet noodzakelijk het geloof van den Uebermensch. Integendeel - zeg ik haast - zij is juist dat eenige en eeuwig menschelijke, dat alleen onder de pijnlijke afstooting door het ón-menschelijk vormlooze en vale, er toe komen kon zich als bóven-menschelijk te verstaan. Als allerhoogst-menschelijk stelt die gedachte zich óók in de Wetenschap, en wie zal zeggen of daardoor niet een

van de grootste verzoeningen van onzen tijd wordt voorbereid.

Het ritme, dat is de schepping begrepen als eeuwig, als de onbegonnen en nooit eindigende daad van het leven, - dit ritme als kern van natuur en geest, als spil van poëzie en ook van wetenschap, is dit niet de heilige cirkel, het symbool dat ons verzoenen kan?

Prikkelend, maar niet ergerend. Want nog op een andere wijs dan door sommige uitspraken, wordt in de Rede de verzoening van Poëzie en Wetenschap voorgesteld. De Boer zelf heeft den strijd tusschen die beide meegemaakt, en niet enkel door zijn onderwerp, maar ook door zijn behandeling van dat onderwerp spreekt hij het uit.

Die behandeling is eensdeels ontledend, anderdeels beeldend. Ontledend: het blijkt uit iedere opeenvolging en tegenstelling van volzinnen. Maar beeldend: het blijkt eerst wanneer de indrukken van het gehoorde bezonken zijn; wanneer geen afgetrokken beschouwing achterblijft waarin de besprokene nu zou zijn saamgevat; wanneer de volte van het ontlede levenslot een aandoening in ons nalaat, een aandoening die door den spreker-zelf werd uitgedrukt in een dichterlijk beeld.

Deze werkmanier, van namelijk resultaten van ontleding te doen dienen als materiaal voor beelding, is die van den wetenschappelijken kunstenaar. Kunstenaar is De Boer door die beelding, en door zijn stijl die berust op snelle en treffende uitdrukking. Wetenschappelijk is hij in de hoogste mate door de scherpte van zijn ontleding en de veelzijdigheid van zijn onderscheiding. Vooral deze veelzijdigheid doet vertrouwen stellen in de waarde van zijn uitbeelding. Men voelt dat geen schakeeringen vergeten zijn. Men beseft dat indien deze geleerde er zijn lust in had een Euphorion-Ikaros - het beeld waarmee hij Nietzsche's levenslot benoemde - natebootsen, hij dit gedaan heeft met een geest die - zijn motto's getuigen het - niet enkel aan den edelwagenden Byron, maar ook aan den klaaromvattenden Goethe is verwant.

ALBERT VERWEY.

Aug. Vermeylen *(Vervolg en Slot van het Maart-nummer.)*

Verzamelde Opstellen 1 & 2. De Wandelende Jood. 1906.

In het opstel ‘Constantin Meunier’ schrijft Vermeylen zijn indrukken van teekeningen en beelden. Tegelijk noemt hij de algemeene gedachte waardoor al die indrukken zijn saamgevat.

‘Het werk van Meunier, zoo (n.l. ter bezichtiging in den Brusselschen Kunstkring) bijeengesteld, verschijnt als één hymne aan den Arbeid.

De schilderijen, teekeningen, pastels en aquarellen geven ons vooral het dekor waaruit hem eens de openbaring van zijn kunst te gemoet kwam: het zwarte land, melaatsch en bar onder zijn laag van verdoofde lava, geschramd en geschorst door het vuur en het wroeten der menschen, met zijn duizenden schouwen, die rooken naar den naren hemel, waar de zon zelve versmeult als achter een morsig floers; en daarin de gedrochtelijke fabrieken en mijnloodsen, als geniepige beesten nijdig neergehurkt, boven de dorpjes met hun lage, geelachtig gekalkte kotten, riekende naar goren kost en smook en armoede.

Een hymne aan den Arbeid; maar met meer lyrische kracht nog zingt die uit zijn bronzen beelden. Daar zijn ze: de zwarte zwoeger die kolen loshakt, in de klamme lucht van lampenrook; - de halfnaakte puddeler, wroetend met langen rakel in de opbrieschende fornuizen, of uitrustend, met zwaar hijgende borst, en de plebejische lip die afhangt van vermoeienis; - zij zijn er allen, de scheppers van kracht en rijkdom, harde muilen, waar zweet en kolenpulver op plakt, de oogholten als ingevreten door vlam en duisternis, - de smid, de glasblazer, de scheepslosser, die staal en graan in de havens versjouwt, dat de wereld het hebben zou, - en de weerharde visscher, en de zwijgende landman, die van de vroegste tijden af met hetzelfde gebaar over de voren stapt en 't brood voor allen zaait, kijkend met scherpen blik over de eindelooze vlakten.’

Deze gaaf, niet enkel gedachten met verduidelijking door middel van beelden, te kunnen uitdrukken, maar beelden te bootsen die vertegenwoordigers van gedachten zijn, heeft Vermeylen tot anderen en belangrijker arbeid aangelokt.

De Wandelende Jood is zulk een gedachte-vertegenwoordigende beeldenreeks.

De opstandige mensch (Ahasverus) minacht den vrijwilligen lijder (Christus), zoekt tevergeefs zich te vereenigen met de stof, zich te verliezen in het bovennatuurlijke, vindt eerst vrede als hij samen met anderen vrijwillig het leven lijdt.

Ziehier de gedachte, en - in de tegenstelling Ahasverus-Christus - meteen haar beeldwording.

Vier groepen van beelding dus. Eerst hoe Ahasverus, het schoenlappertje te Jeruzalem, die alles verwachtte van Jezus, ertoe komt, gedurende het verhoor voor Caïphas en Pilatus, den lijder te minachten, ‘die een droom had, en geen zwaard om er een waarheid van te maken.’ Maar de blik waarmee, gestort onder den last van het kruis, Jezus hem aanziet, zal hem bijblijven, ook als hij na de kruisiging vlucht met de zekerheid dat hij nooit weer rusten zal. - Daarna Ahasverus' tocht over de aarde, de onmogelijkheid voor zijn onsterfelijken geest om zich met dat aarde-leven te vereenigen, erin weg te groeien. - Dan zijn verblijf bij een kluizenaar en hoe het verloren gaan in de hemelsche extaze hem belet wordt door de herinnering aan het aardsche lijden. - Eindelijk zijn leven onder de menschen en zijn ontmoeten van een vrouw met wie tezamen hij het leven dragen wil.

In de eerste groep was het volledige beeld vanzelf gegeven: het bekende verhaal van Ahasverus. ingelascht in het nog bekendere kruisverhaal. Het karakter van den jood die geweigerd had Jezus op te helpen, moest vervormd worden naar den geest die in nieuwere tijden aldoor de oude overleveringen omschiep: den geest van opstand en hooghartigheid. Tegenover Jezus kreeg zoo de boosdoener van vroegere eeuwen een eigen waardigheid.

Maar in overeenstemming met die waardigheid kon hem niet, als de straf voor een vergrijp, het eeuwige loopen worden opgelegd. Uit hem-zelf, onder den invloed van den blik van Jezus, moest dat rusteloos zwerven opkomen. Zoo gebeurt het

dan. Doch nu is Ahasverus ook tevens zijn *oorspronkelijke* karakter kwijtgegaan. Het karakter, bedoel ik, dat in zijn eeuwigheid gelegen was. Waaraan zou hij dat ontleenen, anders dan aan het bevel van Jezus? Vermeylen gelooft toch niet dat de enkele mededeeling: Ahasverus wist dat hij nooit meer zou rusten, - zijn wezen voor ons dermate verandert dat wij voortaan den eeuwigen wandelaar in hem zien?

Het komt mij voor dat wij hier een grove fout in de samenstelling van het boek grijpen. Van een tijdelijk wezen moest Ahasverus een eeuwig worden. Indien niet door het bevel van Jezus, dan door omkeering van zijn innerlijk. Maar hoe ook gemotiveerd of hoe ook ontstaande, deze ontzettende en verbazingwekkende omwaarding van zijn wezen moest als het feit van zijn leven en als het keerpunt in zijn geschiedenis ons onuitwischbaar zijn ingedrukt.

Vermeylen doet niets daarvan. Het is als zou hij gedacht hebben: ieder weet voldoende wie de wandelende Jood is. Maar dergelijke veronderstellingen baten geen kunstwerk. Daarin moet alles aanwezig zijn, en vóór alles het belangrijke. Niets nu - herhaal ik - is in het leven van den wandelenden Jood belangrijker dan het oogenblik waarop hij van tijdelijk eeuwig wordt. De afwezigheid van dit moment in het boek is een fout zoo groot als er ééne te maken viel.

Als dan ook in de tweede groep Ahasverus' aardsche reizen ons worden voorgevoerd, dringt niet tot ons door wat daarin het angstwekkende is, dat hij namelijk al dit tijdelijk bestaan ziet van uit de eeuwigheid.

Vermeylen zegt het: ‘hij stond buiten den tijd der menschen’, - maar waar wij niet begonnen zijn hem als voortaaneeuwig te voelen, blijft deze mededeeling ons duister. Ze verwart zelfs voor ons het verhaal van avonturen dat overigens met een dergelijke ontijdelijkheid niets te maken heeft.

Er komt nog iets bij: het besef van in aanraking te zijn met een eindeloos leven kon ons door de opeenvolging van zeer veel verschillende tijden zijn bijgebracht. Als de eene voor, de andere na, een reeks van beschavingen ons getoond waren en Ahasverus, honderd levens bij honderd verschillende volken levend, - ook dan zou onze indruk van zijn wezensverandering niet gering zijn toegenomen. Maar ook dit gebeurt

ons niet. Ahasverus reist, maar toch niet meer dan men in een zeker aantal jaren doen kan. Dat hij het langer deed - de schrijver toont het ons niet, maar spreekt ervan. ‘Hij zag nieuwe volkeren opdoemen en verzinken’ - zegt hij. Alsof ook hier weer, tegenover de afwezigheid van het zichtbare, het enkel gehoorde niet eerder verwarrend werkt! -

De eenige wijze waarop Vermeylen ons het tijdelooze tracht bij te brengen, is door verbeelde landen en verschijnselen in één adem met werkelijke te noemen. Maar ten onrechte. Wat wij willen is blijven in den tijd, om daaraan te weten het ontzettende van Ahasverus' eeuwigheid.

Door de derde groep: Ahasverus bij den kluizenaar, wordt het hoe langer hoe duidelijker dat er van een tot eeuwigheid verdoemden Ahasverus geen sprake is. De strijd tusschen geestelijke extaze en menscheleed die dezen zwerveling vult heeft met dit vonnis niets meer uittestaan.

En zoo is het ook in de vierde. Als die zwerver onder arbeiders geleefd heeft en geeindigd is zich een vrouw te vinden, dan heeft hij aan een kleine schets van hedendaagsch werkelijk leven deelgenomen; maar dat hij nu, met zijn vrouw, voort zal gaan te wandelen, wordt door niemand meer als ernst beschouwd.

De jeruzalemsche schoenlapper Ahasverus, denkt men, die zich door zijn opstandigheid den doem van een aardsche onsterfelijkheid veroverde. - deze ontembare werd in het vlaamsche land een braaf echtgenoot die nu nog eenigszins het leven van een vagebond mag voortzetten, maar zonder twijfel, als er kinderen komen, zich ook als burger vestigen, zijn beroep uitoefenen en te rechter tijd sterven zal.

Ik geloof dat het van Vermeylen een misgreep geweest is zijn idee en ervaring van een opstandige jeugd die na vergeefsch her en der dwalen huiselijken vrede gevonden heeft, in de Ahasverus-mythe te willen afbeelden. Die mythe leende er zich niet toe. En met al zijn schrijftalent is hij niet in staat geweest dat gebrek te bemantelen.

Want tot nu toe sprak ik van de samenstelling van het boek en niet van zijn uitvoering.

Vermeylen heeft zich niet alleen het innerlijk ideaal voorgesteld van een Ahasverus die zijn held zou zijn, - maar

tevens het uiterlijke van een boek dat, hoewel modern, door zijn toon en geest aan de oude volksboeken zou herinneren.

Zijn opgaaf werd hierdoor in niet geringe mate gecompliceerd.

Hij had nu: een mythe die zich niet leende tot wat hij te zeggen had, èn een toon en geest, hem niet van nature eigen, en die hij nochtans moest trachten nabij te komen.

Geen wonder zoo aan deze complicatie het boek is verongelukt.

Een voorbeeld. Als Ahasverus zijn tocht door de wereld maakt zien we hem behalve in werkelijke, ook in fantastische streken: het land van de luis-menschen, de stad der Wijzen, Luilekkerland. Dat is nu heel aardig, en het is juist als in volksboeken en oude geschiedenissen. Maar - er is dit onderscheid dat de oude schrijvers naief waren en door Vermeylen hun naiefheid wordt nagebootst.

Men vraagt zich dan ook af in *welken* toon eigenlijk het boek geschreven is. Er is de ernst van de bedoeling Ahasverus tot levens-symbool te maken - ernst van opzet en die ook in den stijl voortdurend naar voren dringt. En er is de poging zich den schijn te geven van een antieken ernst, een naieveteiten-ernst dien men niet heeft. Deze poging, dit spel, is een uiting van het ironische, en zoo ziet men den toon van het boek in een mengeling van ironie en ernst bestaan. De ernst evenwel - we zagen het - heeft zich niet in de Ahasverus-mythe de gedaante gevonden tot zijn belichaming. Aan de ironie wordt de taak opgeladen die tekortkoming te bemantelen. Zij is van de twee de sterkere. Zij dringt zich in iedere groep, in iedere beschrijving, in iedere uitdrukking. Haar rijkdom aan met hupschen geest gevonden spreekwijzen moet doen vergeten dat de ernst geen woorden heeft.

Ja, het schijnt zelfs alsof haar woorden moeten doorgaan voor die van den ernst.

En dáár, op deze proef, waar de taal van het spiegelend en ontledend verstand, van het schrijftalent, die van de ernstige uiting vervangen moet, daar vind ik dat het werk van Vermeylen bezwijkt.

Lees de allereerste bladzijde:

‘In dien tijd, 't was toen Onze-Lieve-Heer nog onder de

menschen preekte, leefde er in een kelderken te Jeruzalem een schoenlapper genaamd Ahasverus. Hij was in 't zelfde jaar als Christus geboren, een flinke opgeschoten kerel van een Jood, met een beenderig gezicht en een paar klare kijkers, waar een vlam in stak.

Die Ahasverus was niet gelukkig.

Men verkocht hem geen knollen voor citroenen. Hij stond gaarne met beî zijn voeten op den grond, en had nooit met een handvol zout achter de musschen geloopen. Wat niet recht was noemde hij krom, hield weinig van zeggen, en liet de menschjes leven.'

Mijn indruk is: geen toon; indien men onder toon de uit het hart opwellende stem verstaat. Daarentegen, van het eerste woord af, de vermoeiende bemoeienis met het uiterlijk. De eene bizonder-vlaamsche uitdrukking voor en de andere na, moet op haar plaats gebracht. Schoenlapper en kelderwoning moeten vooral evenzeer vlaamsch zijn als al het andere. Het talent dat we in Vermeylen's vroegere geschriften hebben opgemerkt overwoekert den eerlijken mannelijken ernst, dien we hem, eveneens op grond van die geschriften, hebben toegekend. Waartoe zou het dienen dat talent uit bladzijde na bladzijde te doen blijken. Het vertoont zich in dit boek niet anders dan in een strijd met de oorspronkelijke kracht, waaraan onderworpen het schoon zou zijn.

Vermeylen heeft tien jaar geleden een opstel geschreven dat zich onderscheidt van al zijn andere. 'Eene Jeugd' heet het. Het is een biecht waarvan de inhoud vrijwel dezelfde levenservaring is als die hij ook heeft toegedicht aan Ahasverus. Er is in dat opstel een gang en een klaarheid als ik, bij Vermeylen, nergens anders vind. Haast een andere stem dan zijn gewone. In elk geval, een onder den aandrang zich uit te storten, aarzellooze en onbelemmerde. Verbeelding is in de woorden niet, maar als de verzinnelijking van een ongewoon gemoedsverschijnsel, is de klank en de beweging van die woorden zelf een verbeelding, schijnen ze vrij van hun schrijver. schijnen ze werkelijk die van den vriend op wiens rekening hij ze mededeelt.

Welnu, op den stroom van dit proza is de heele *Wandelende Jood* een onwezenlijke spiegeling. De eerzucht het eigen-

doorleefde tot iets algemeens te maken, in de biecht geslaagd, schijnt mij mislukt in dit beeldgebouw.

Een misgreep, - zeker een die Vermeylen door ander, wezenlijker werk zal vergeten doen; neen, een die ter wille van vroegeren arbeid al vergeten *is*. -

Boekbeoordeelingen

Nieuw Nederlands proza I Nine van der Schaaf. *Santos en Lypra*.

> Dit opstel brengt van *Santos en Lypra* een intelligente en in menig opzicht oorspronkelijke interpretatie, benevens een kritiek die er, naar mijn meening, het zwakste deel van is. Toch is het goed dat die kritiek wordt uitgesproken. Ze geeft woorden aan de bezwaren die, tegen dit werk, opkomen bij jongeren welke, ondanks hun liefde voor verbeeldings-schoonheid, de genegenheid voor indrukkenweergave waarin ze zijn grootgebracht, niet kunnen loochenen. Hoe krachtiger hun uit dit boek die schoonheid zal toespreken, des te minder zullen zij - ik ben er zeker van - het gemis voelen van een voortreffelijkheid die bij deze soort van arbeid niet behoort. Zij zullen zien dat een eigen innerlijk hier een eigen uitdrukkings-wijs gevonden heeft, die niet naar het oude oordeel kan gemeten worden, maar integendeel een nieuwe wijs van oordeelen kweeken zal.
> A.V.

‘Ik heb die smartklanken met hun teere jubeling wel liefgehad; nu zijn ze ver van mij weg, een flauwe herinnering doet me ze nog kennen en ik moet nog verder me ervan verwijderen; weet je Santos, het niets boven ons is blauw, maar als je er lang naar staart, dan zie je wit weefsel, dat het blauwe verbleekt en het is een heerlijk streven: dat naar het echte blauw -.’ (blz. 75).

Deze woorden van Lypra bevatten een fijn-artistieke opmerking.

Zo is het ook voor den kunstenaar: zijn aandoeningen verflauwen in de herinnering. En waar hij hun helder leven weergeven moet, wachte hij er zich voor, van uit de bedachte herinnering te beelden. Want men voelt dan niet meer dat

die beelden eenmaal door den kunstenaar gevoeld zijn. Er is iets kouds, iets bleeks in de woorden; ze ontberen van uitwerking het onmiddelike, ze dragen in zich niet de vonken die in den lezer de aandoening onmiddelik aan-vuurt.

Het wil mij voor komen dat deze schrijfster vaak uit de herinnering aan haar aandoeningen geschreven heeft. Wat niet zeggen wil dat zij onaangedaan geschreven heeft, of niet gevoeld heeft wat ze schreef. Maar de indruk die dit laatste maken zou is niet zoo verscheiden van de indruk die het eerste feitelik maakt.

De meeste, geheel onbevooroordeelde lezers zullen buiten het verhaal blijven, zij zullen er niet íngetrokken worden zó dat zij hunne volstrekte en innige aandacht er aan wijden, zij zullen er tegen aan zien als tegen iets vreemds dat wel hun nieuwsgierigheid, zelfs hun belangstelling opwekken kan, maar dat zij niet voelen als iets aan zich verwants.

Dit is jammer, omdat de schrijfster toch wel wezenlik gevoeld heeft wat ze schreef, alleen vaak dit gevoel niet onmiddelik levendig genoeg heeft geuit.

En de oorzaak hiervan is, naast het schrijven uit een verflauwde herinnering, de onbedrevenheid, het gebrek aan vaardigheid van uiting, die haar belemmert in dat ‘streven naar het echte blauw’, in dat scherp benaderen van de waarlike oorspronkelikheid-van-gevoel.

Het is niet goed, bij een bespreking van een boek als dit, die onbedrevenheid te negéren. Het is niet goed te zwijgen over de fouten, omdat ieder ernstig lezer begínt zich aan die fouten te stoten, en menig gevoelig lezer zich door deze fouten laat afschrikken van een grondige kennis-making met dit boek. Daarbij komt nog dat dit werk min of meer symbolies is, dat de betekenis zich uit vormen en onderlinge combinaties van gedachten zóeken laat, en het gebrekkige van de uiting dan tot die diepere studie, die voor begrijpen vereist is, niet noodt.

Bij een werk als dit, dat uitnemend is als geheel, dat belangrijk en belangwekkend blijkt, maar dat, vooral in den aanvang juist, wemelt van gebreken die niet de minst kunstzinnige lezers noodzakelik afschrikken, kan men niet rechtvaardiger zijn dan door (ondanks genegenheid voor de arbeid

dezer schrijfster, of wel juist daarom) de gebrekkige plaatsen aan te duiden, opdat men zien kan hoe dat wat dan overblijft, in wezen van een niet geringe betekenis is. Als ware het dat een bevlekt kleed, een schoon beeld omhangende, weggetrokken dient te worden, ter algehele verzichtbaring dier schoonheid.

Gebrek aan kennis der werkelikheid is een storende fout voor ons die zo verwend zijn door beschrijvingen van zuivere waarneming, en vindt hier ook geen verontschuldiging in het sprookjesachtige van dit verhaal. Want de werkelikheidsbeschrijvingen die gebrek aan zuivere waarneming verraden, doen zich voor niet ín maar náást het sprookjesachtige. De gehele reddingsactie bijv., de redding van den drenkeling door de bemanning van Santos' schip, staat buiten de sprookjesachtige gedeelten en is een vrij nuchtere beschrijving die dan opvallend onmogelik is. Ik bedoel, in werkelikheid draagt het zich ánders toe, daardoor krijgt dit reddingsverhaal iets gebrekkigs. Zij poogde niet alleen te vertellen dát, maar ook hóe die redding gebeurde, en hierin faalde ze.

Om een verhaal doorlopend boeiend en belangrijk te doen zijn is dít een vereiste, dat men niets zegt dan dat wat men wéét; de wereld in ons-zelve uit de aandoening die ons gevoelig bewust is, de wereld buiten ons uit een minitieuse waarneming harer verschijningen. Dit is het voortreffelike bij v. Looy, en dit mag door geen der jongeren verwaarloosd zijn zonder dat hun de direkte straf treft die het kwaad inhoudt: n.l. dat hun werk aan belangrijkheid en aan onze belangstelling verliest.

Een andere fout bij deze schrijfster is, dat zij zich soms zeer onzorgvuldig uitdrukt. En zij kán het beter, zij zou het doorlopend goed kunnen; dit bewijzen de talrijke zeer mooie gedeelten. Des te hinderliker die slordigheid. Een voorbeeld: ‘Santos schudde de vreemde voorstellingen van zich weg, *om te gaan denken aan iets dat bestond* (blz. 7). Dat wegschudden is niet mooi, maar het door mij gecursiveerde twede gedeelte bepaald lelik, het is op een zeer omslachtige wijze iets direkts gezegd, en iets wat dus ook zeer direct gezegd had moeten zijn. Door omslachtigheid is hier onjuistheid. Want óf dadelik na het wegschudden der vreemde voorstel-

lingen dacht hij aan iets bestaands, óf zijn gedachten bevatten het voornemen zich op iets positiefs te vestigen.

Dergelike onhandigheden zijn er veel en dat is hinderlik jammer. Nog een voorbeeld: ‘Hij (Santos) wendde zich veelbeteekenend naar het gezelschap, dat de oogen onverschillig langs den bleeken man liet glijden en ze daarna vol belangstelling vestigde op hem, geboeid door zijn levenslustig-gloeiende oogen’ (blz. 10).

Ongerekend dat dit ‘zich veelbeteekenend wenden naar een gezelschap’ niet mooi is, valt het wel op te merken dat een enkelling eerst iemand afkeurend en daarna een ander prijzend aanziet, maar men kan dit niet zeggen van een groep mensen ‘en bloc’.

Dan doet zich nu en dan een ‘opgeschroefdheid’ voor door zwakte van innerlike verhevenheid bij het willen weergeven van iets verhevens. Blz. 30: ‘Maar het was hoogmoed van Santos, zich te voelen als een god. Als hij een god geweest was, dan zou hij gevreesd hebben....

Want een god, alwetend, zou niet wagen te strijden tegen den onzichtbaren, machtigen dood, die is in de massa van lange, eentonige urenreeksen; - een god zou zoeken om te verslaan den donkeren Man met de zeis, die in den menschenhof de levens afsnijdt.’

Afgezien nog van het geheel overbodige dezer laatste alinea: - een god toch stellen wij ons uiteraard als onsterfelik voor en behoeft geen dood te bestrijden noch te vrezen, - afgezien ook van de banaliteit: ‘de donkere Man met de zeis’, is dit een hinderlike, oneenvoudige uitdrukkingswijze. Dat plechtige: ‘die is in de massa’ enz. is een valse verhevenheid; de uitdrukking van een gevoel dat niet tot zijn recht komt.

Hiertoe reken ik ook de teatrale banaliteiten: ‘Hij naderde haar dicht en doorboorde haar met z'n oogen’ (blz. 51) ‘Maar Lypra's gezicht donkerde; ze wierp hem trotsche blikken toe die hem waarschuwden voor de kracht van haar wil.’ (blz. 75) Wat doen deze zinnen uit ‘Hintertreppen-Romane’ in dit boek?

Laat men niet zeggen dat mijn aanmerkingen kleinigheden betreffen.

Of laat men wel zeggen: kleinigheden; maar dan bedenke

men dat het die kleinigheden zijn die te-zamen de grootheid van een dichtwerk uitmaken. Een diepe gedachte gebrekkig geuit kan minder betekenis als uiting hebben dan een schoon gezegde oppervlakkigheid, omdat de eerste onvruchtbaar is en de laatste het weinige dat zij te geven heeft vol-uit geeft.

Hiertegenover stel ik enige mooie plaatsen. Het boek geeft soms uitnemende beschrijvingen, uitnemend van klank, van ritme, in één woord, van stemming.

Bijv. blz. 40 ‘Ze kwam aan de rivier en zag het water in z'n akelig avondleven. Een traag-zich-rimpelend oppervlak, een zwarte of bleeke glinstering hier en daar, een vluggere rimpeling, die er soms over toog als een rilling van konde of angst.

Een rat woelde in den oever en verbrak met licht ritselen de stilte. Bij het hooren naderen van Donita, plofte zij zich naar beneden en vluchtte zwemmend weg.

Kleine voorwerpen, nauw zichtbaar, dreven meê in den langzamen stroom.’

Wat mooi geluid in deze geruchtloze woorden: ‘een rat woelde in den oever en verbrak met licht ritselen de stilte.’ De donkerte van den nacht ligt in de donkere klank van ‘woelen’ en ‘oever’, de stilte ademt in dat ‘licht ritselen.’

Hier voelt men dat de schrijfster haar gedachten koesterde, haar woorden liefhad, die zij zórgelik geschreven heeft opdat zij geen klank zou míssen, maar elken de kracht en zachtheid meêdelen die hij behoeft.

En dan die fijne observatie: ‘kleine voorwerpen, nauw zichtbaar, dreven meê in den langzamen stroom.’

Of deze, wanneer Donita, Santos zoekend langs de nachtelike rivier, hem vindt:

‘En even vóor haar brandde eindelijk een licht, dat ze niet zag: het licht van een lantaarn. Ze zag niets, niets dan de naast-bije struiken.

Ze naderde, naderde onbesuisd en plotseling ontdekte ze het licht, het flauwe lantaarnlicht, vlak bij haar, en het leek haar verschrikkelijk, helsch.....’ (blz. 42)

Hieruit blijkt wat de schrijfster kan als ze diep voelt en een scherpe visie van haar gevoel heeft. Hieruit blijkt hoe ráák de beelden van haar verbeelding kunnen zijn.

Gevoeligheid voor natuurindrukken, en van deze niet slechts de zinnelike aandoening maar meer: ook de spirituële verrukking.

‘Buiten in den avondschemer, stil en oneindig, voelde hij het liefde-mysterie der natuur hem zacht aanraken.’ (blz. 50.)

Het ritme van dezen zin - het even zwijgen ook, voor en na de woorden ‘stil en oneindig’ - is wat de spiritualiteit verzinnelikt - in zover men van een ritme-verzinneliking spreken mag.

Nog een voorbeeld van fijne observatie: blz. 69 ‘In het stilzwijgen dat volgde, hield hij zich luisterend naar de dansmuziek en het getree van voeten, in de zaal nevens hem...

Hier hing het stille, trieste avondlicht over een menschenziel; flauw, flauw en teer, doomde een blauw, een rood, een geel, een donkere goudgloed op uit het diepe - en de kleuren stegen majestueus omhoog, en *sluierden zich weg in den nevel*.’

Wij zouden wensen dat de dichteres doorlopend deze fijnheid van gevoelsuitdrukking toonde, en haar werk altijd, zoals hier, ik zal niet zeggen goed verzorgd, maar diep doorvoeld was. Te dikwels en dan hinderlik, zijn haar gedachte-beelden vóór zij tot schrijven kwam in een koude herinnering aan dat wat gevoeld en aanschouwd werd overgegaan, en deze herinnering is dan neergeschreven ook in koude, bedachte woorden die geen ontroering geven, wat erger is: onnatuurlik en onecht aandoen.

Niet uit de koele gedachte maar uit het ontroerde gemoed, ontspringt de klank die een taal dichterlik doet zijn.

* * *

Het verhaal Santos en Lypra toont ons Santos' *gang door het leven*. Santos is de krachtige, vurige werker die in den machtigen, zich onder zijne golven uitbreidenden zeestroom, het bemoedigende evenbeeld van eigen ziels-gesteldheid ziet. Ook zíjn wil is een sterke stroom die hem - zo voelt hij het - onweerhoudbaar stuwt naar de verwerkeliking van zijn toekomstdroom. Zoals hij verlangend uitziet, op zee, naar de storm, zo dorst hij ernaar de moeiten van het leven te trotseren. Diep in zich heeft hij het ‘*bewustzijn van groote macht*.’

Dit bewustzijn zullen wij hem in het leven zien ontzinken, langzaam maar onontkoombaar. Het zal afsplijten op de rotsvaste weerstand, die door de in wisselwerking staande krachten van het rond hem levende, geboden wordt.

Eerst is zijn leven in harmonie met dat om hem heen. Zijn werklust sluit aan bij die zijner vrienden: de ondernemende Mirjastad-bewoners. Een spoorweg zal door hem voor hen over het gebergte dat zich achter de stad uitstrekt, worden aangelegd. Maar de hoogmoed van zijn kracht zal zijn zwakte zijn, de hoogmoed van zijn kracht: het roekeloze. En dit zal hem breken.

Wanneer Santos ons zo getoond is, volgt een sprookje waarin ik een beeld wil zien van wat Santos te wachten heeft. Het sprookje vertelt van de demonen die op het land tussen de zee en de Mirja-stad leefden. Boeren kwamen gewapend om het land in bezit te nemen, maar de demonen verzetten zich: ‘Strijdlustig zwierven de boeren rond, zoekend naar alle kanten. Het loopen viel hun moeilijk over den oneffen grond, en netten lagen uitgespannen, onzichtbaar in den donker. Men struikelde, men viel, men worstelde zich los uit touwen en struiken om opnieuw te zwerven en te zoeken. De boeren waren moedig en sterk. Doch de demonen namen hun voedsel weg, haalden hun tenten omver, spotlachten om al hun pogingen, - want ze vreesden geen stoerheid, geen dapperheid, geen wapenen!’ ‘En eindelijk, verzwakt door moeite en teleurstelling, zonder voedsel, zonder dek, gaven de boeren den strijd op en verlieten de woeste vlakte.’ (8)

Hierin nu zie ik het beeld van de onkenbare machten waarop ook Santos' moed en kracht zullen afstuiten, *de onkenbare krachten van het leven zonder meer, die om en in ons werken en ons leiden naar het leven wil, niet naar wij willen*.

De eerste roekeloosheid van Santos nu is dat hij op een arbeidersvergadering door een opwindende rede de arbeiders meelokt naar het clublokaal waar zijn vrienden bijeen zijn om zijn terugkomst te vieren. Of liever, het roekeloze ligt hierin: hij rekent er op dat de boosheid van zijn vrienden hierover snel voorbijgaan zal. Maar hij vergist zich, en deze daad doet hem de steun van zijn vrienden verliezen, zodat hij vrijwel

alleen komt te staan. Een van hen poogt nog eenigen invloed op hem te krijgen door zijn vioolspel. In een zaaltje naast waar Santos met de arbeiders feestviert tracht hij, triestverwonderd over Santos' handelwijze, hem toetespreken in een lied. ‘Santos kwam bij den speler en vroeg gekscherend: Is dat nu een feestlied, Beppo? En dringend smeekte hij toen: Speel een feestlied Beppo, geef ze iets vrolijks.’

Maar dit wordt beslist geweigerd. ‘Daarna zagen ze elkaar aan; in Santos' oogen was een gedachte, die hij tot den ander wou doen doordringen, maar Beppo begreep hem niet.’ (19) Santos' vrienden kunnen en willen zijn overmoed niet verstaan. Instinctmatig voelen zij het noodlottige gevolg vooruit: een scheiding tussen hem en hen, die hém in eenzaamheid onmachtig maken, en hun daardoor van een der beste krachten beroven zal. Het feestlied dat Beppo ten slotte toch speelt heeft de kracht het gejoel te temperen en de arbeiders tot luisteren te dwingen. En de schoonheid zijner vrouw - zijn vrouw die op het feest had zullen dansen en daartoe verkleed in een nevenzaaltje wachtte - heeft naast deze muziek de kracht een willoos en zwak man, die te willoos tot leven maar ook te zwak voor zelfmoord was, den moed tot sterven te geven.

Maar Santos krijgt den moed tot het streng doorgevoerde leven door hen níet. Hij trekt de rechte consekwentie van zijn roekeloosheid en aanvaart de uitdaging van Semgaart - een der arbeiders - meê te gaan werken in de fabriek. Want dit ook is vooral een sterk motief in hem: ‘Het bracht hem strijd! strijd met een sterk, boosaardig wezen, dat z'n vijand wou zijn!’ (28)

Een der beste figuren uit het boek is Donita, de vrouw van Semgaart bij wien Santos nu aan huis te wonen komt. Haar liefde voor hem, en de die begeleidende verbittering en haat door zijn onverschilligheid in haar opgewekt; de gehele uitgroeiing harer genegenheid die, ondanks haar zelf, sterker en sterker wordt, zijn knap psychologies behandeld. Donita is de meest menselike, meest levende figuur uit het boek. Maar tegenover haar is geen evenredige zorg aan de uitbeelding van Santos' wezen besteed. Hier, in zijn verhouding

tot haar, en ook wel in die tot Semgaart. wordt ons van hem een beeld opgedrongen dat niet zo door Nine v.d. Schaaf bedoeld kan zijn. De herhaalde opmerkingen over zijn jongensvoorkomen, zijn vrouwelik uiterlik, over zijn kinderachtige spotzucht, doen al dat te-niet wat in hem noodzakelik uitkomen moet, de kracht en wil van zijn wezen. Zijn beeld wordt hier bedorven en onwezenlik gemaakt.

Donita is de zinnelike vrouw die hem lief heeft en hem voor zich te winnen tracht. In haar is de zinnelike bekoring verbeeld die Santos neertrekken moet maar waarvoor hij slechts minachting en spot voelt. Maar wij zien hier Santos ook in zijn verhouding tot het zware fabrieksleven, gepersonifieerd in den onvermoeiden Semgaart. Terwijl Donita's liefde voor hem steeds sterker wordt, neemt Santos' tegenzin in het leven aan de fabriek toe. Hij is zich bewust dat hij den wedijver met Semgaart zou kunnen volhouden, dat hij in den eerst zo welkomen strijd overwinnaar blijven kan en daardoor verliest die strijd zijn bekoring voor hem, temeer daar hij weet dat doorzetten niemand tot positief voordeel strekt; ‘nu leek hem dit streven hier ijl en z'n bestaan, bleek en doelloos, ergerde hem.’ (46)

Santos wil niettemin den strijd doorzetten tot hij Semgaart een morele nederlaag heeft toegebracht; waarin hij niet slaagt. Hij zelf lijdt de nederlaag. ‘Hij voelde zich gedwongen om nog langer in de fabriek te blijven: z'n trots liet hem niet toe, dadelijk na deze nederlaag heen te gaan.’ (50)

Wij kunnen een man die zich door een gril tot een doelloos spel laat leiden, en toch dat spel niet afbreken wil ook wanneer hij het dwaze ervan ínziet, niet een sympatieke verschijning noemen. Er is iets kinderachtigs, iets kwajongensachtigs in deze figuur die de schíjn van een nederlaag niet dragen wil (zie blz. 50). En daardoor is de uitbeelding hier onvolkomen.

Het beeld van dezen strijd toch, is het symbool van innerlik zich uítwerkende krachten in 't bestaan van het door Santos gepersonifieerde menselike; en dit beeld had evenredig aan de waarde van het te-verbeeldene moeten zijn. Hier is het middel door de dichteres aangewend niet waardig aan haar onderwerp. Haar lust tot het uitbeelden ener innerlike overtuiging vond geen gerede materie. Het verhaal zínkt daardoor in dit gedeelte

en maakt den lezer moedeloos, het breekt zijn interesse méér dan de reeds aangegeven verspreide gebreken.

Wat Santos eindelik uit het fabrieks-leven trekt is niet zijn eigen kracht, maar een kracht van buiten af. Jalouzie door Donita in Semgaart opgewekt, doet dezen laatsten besluiten Santos zijn vrijheid weer te geven. Hier dus weer het leven dat leidt en de mensen die geleid wórden: Als Semgaart zich jaloers toont, voelt Santos het belachelike van hun beider houding. 'Hij moest luid lachen, als hij bedacht, hoe hij zich na de harde weken klein en overwonnen gemeend had, en nu, zonder eenige moeite, toch nog overwinnen zou. Doch schaamte-wrevel verdreef z'n brood-dronken stemming...' Schaamte, waardoor anders dan door het node toegelaten bewustzijn van eigen machteloosheid en dat hij, als ieder, overgeleverd is aan de buiten hem richtende krachten. Hier voelt hij zich reeds iets ontzinken van dat 'bewustzijn van groote macht.'

Wanneer Santos vol verlangen het oude vroegere leven weer tegemoet gaat, volgt Donita hem, en vraagt haar meê te nemen. Maar hij weigert: '"Ga terug," drong hij "ik wil het niet."

Ze glimlachte zelfbewust en zei nog eens: "Ik volg je toch, ik ben niet hier gekomen om terug te gaan."

"Je zult teruggaan, ik wil niet, dat je met me gaat," drong hij weer, en nu onverbiddelijk toornig.

"Ik zal op een afstand blijven, ik zal je niet storen," vleide ze. "Wees niet boos, Santos."' (56)

Er is een andere vrouw die mij liefheeft, zegt Santos, en met de belofte na een week met deze bij Donita terug te keren, verlaat hij haar.

Het wil mij voorkomen dat hier in deze verhouding een innerlike strijd verbeeld is. Een strijd tussen menselike hartstochten en ofschoon de personen uit dit verhaal geen dorre svmbolen zijn en daartoe te menselik, is in het hechten van de zinnelike vrouw aan den naar zijn geestelik werk verlangende Santos, een innerlike dramatiese werking gebeeld. Hier schijnt een dieper waarheid uit dit spel der werkelikheid op.

* * *

Zij, die zich naast Santos stellend, Donita tot inzicht brengen moet, is Lypra. Lypra is de vrouw die leeft in de grote eenzaamheid. Aan mensen hecht zij zich niet; zij voelt geen treurnis over den dood harer moeder. Ora is haar vriendin omdat deze Lypra en haar liederen mooi vindt. Lypra sluit zich van het leven af om te werken aan een lied dat de volkomene uiting van haar zielsleven wezen zal. Lypra leeft in de ruimteloze ijlte van haar schonen geest. Ook van Santos houdt zij niet dan om hem haar liederen te doen kennen, voor zij ze aan de wereld geeft. ‘Ik weet dat m'n bestemming is, mooi te zijn, en alleen dat. M'n heele bestaan, alles wat van mij is, behoort aan dat streven.’ (68). En Santos houdt van haar. ‘Ik moest wel dood zijn, als ik je niet liefhad.’ (70).

Het is de hoge geesteskracht - Santos - die Lypra zoekt en zonder haar zich dood voelt, en Lypra is de zuivere schoonheid der Gedachte. Zij zoeken en vlieden elkaar. Lypra trekt zich terug in de eenzaamheid van het huis aan de zee, om door haar lied te scheppen, haar schoonheid te verklanken. Santos zoekt haar daar op om van zijn werkplannen en strevingen te vertellen. Het diepere wezen dezer verhouding openbaart zich ook in de subtielste opmerkingen over hun samenzijn: ‘Zij kuste hem nooit. Alleen haar oogen drongen zacht en vleiend tot hem door, als bedoelden ze een liefkozen. En in hun samenzijn had zij haar glimlach van klaarheid en hij de schaduw van weifelen.’ (74)

Hoe mooi is even in deze weinige woorden de diepere betekenis van dit samenzijn onthuld, en in welk een eenvoud doet zich dit oneenvoudige innerlike kennen: Want niets is zo zéker als de in schoonheid uit het onbewuste ontgroeide aandoening, en niets zo wankel als het in stadige bewuste arbeid verworven begrip.

‘Doch toen hij, na z'n leven in de fabriek, haar kwam vragen, om met hem terug te gaan en hem te helpen, jegens Donita 'n belofte te vervullen, toen hij haar drong, met al z'n overredingskracht, met een afwisselen van vleien en heftigheid, van smeeken en dwingen, toen kwam er over háár eindelijk een schaduw.’ (74) Want Santos wil Lypra's schoonheid hier aanwenden tot het bereiken van iets dat hém en

niet háár betreft; en hoe kan men ooit de schoonheid ongebroken aanschouwen anders dan zuiver om haarzélf.

De schoonheid in haar zuiverste zijn, zal slechts ontvangen worden en begrepen zijn door een puur passief gemoed, een gemoed dat verlangloos is, en slechts verlangt het genot van de schoonheid, alléén óm dit genot - en ook dit nog niet eens.

Wanneer Santos van Lypra verlangt dat zij zich aan Donita toont, en wanneer zij hierin toestemt, heeft hij de aanhankelikheid van Donita, die hem bezwaarde, wel gebroken, maar ook, daardoor, breekt hij zijn verhouding tot Lypra. Want deze verhouding kon alleen ongebroken blijven, zolang Santos de zuivere schoonheid van Lypra - alles dus wat zij geven kon - verlangde, en meer niet. Mooi zegt Lypra ook als Santos haar tracht over te halen: ‘Ik weet niet, wat ik in je liefheb, Santos, maar onze levens moeten gescheiden zijn.’ (76) Want ze voelt het zelf zeer goed: ‘ze moest vrij worden, geheel vrij van wat stoorde.’ (78) En ze zegt: ‘Santos, je moogt me niet anders wenschen dan ik ben; eenmaal zal je in verrukking zijn over mij, eenmaal zal ik je in m'n muziek een zuiverheid, een heerlijk mooi voortooveren, - ik weet, dat je m'n muziek verstaan zult!’

Maar Santos wenst haar wél anders dan ze is. Hij neemt haar mêe naar Donita en als deze Lypra ziet, weet ze dat Santos nooit van haar houden zal.

De overwinning van Lypra op Donita, is de overwinning van de geestelike schoonheid op het zinnelike. Het is de overwinning van de scheppende levende schoonheid op de schoonheid die de dood, een onontwijkbare vergankelikheid, in zich draagt. Want ‘het eenige waarmee we de volkomene mooiheid zeker bereiken, is onze ziel’. (80)

Maar nu is de verwijdering tussen Santos en Lypra noodzakelik. Door deze daad van haar te vergen heeft hij getoond haar niet te begrijpen. ‘Er was een disharmonie in hun samenzijn’. ‘Ze verlangde terug naar haar huis, haar leven, - naar het worden van een heerlijk lied.’ (85).

Lypra sluit zich dan van het leven af, en in zichzelf gekeerd, met rond haar niets werkeliks dat haar zou kunnen storen - zelfs het daglicht sluit zij af en leeft in den schijn

van rood-lichtende lampen - dicht zij haar lied. Maar zó de volkomene schoonheid ontbloeid wetend, verlangt ze dat deze ook aanschouwd zal zijn. Zij verlangt naar Santos die haar verstaan zal. ‘Want’ zegt ze ‘mijn lied is toch het lied van een vrouw en Santos is een man.’ (89) Ik zei reeds hoe zij van Santos houdt opdat hij naar haar liederen luisteren zal. Vroeger (blz. 69) had zij ook gezegd tot Santos: ‘Ik ben een vrouw; ik heb naar je verlangd. Nu heb ik je gevonden.’

En hoe dit verlangen, dit vrouwelike in Lypra tegenover den man dien zij in Santos weet, anders te verklaren dan, dat de schoonheid in zichzelf niets is zo zij niet wordt aanschouwd? Eerst in die aanschouwing ís de schoonheid.

Al den tijd dat Santos zich wachten laat treurt Lypra over de leegte in haar leven; zij ‘verdwaalt in weeke zwakke gevoelens.’ Eerst als Santos komt rijst zij op ‘tot de bewustheid van haarzelf en haar lied, - nu, nu was het goed’ (101).

Maar Santos die uit de werkelikheid komt, zo van zijn vrienden en vol daden-lust, vol van de dagelikse bemoeiïngen voelde zich ‘als een vreemdeling, een indringer.’ Lypra heeft voor hem niet de schoonheid der werkelikheid die - al is zij vergankelik - door Santos gezocht wordt, zij heeft de, boven wisseling van verschijnen verheven tijdeloze schoonheid der Idee, die Santos vreemd is. Hij bedacht ‘dat hij haar liever zag, buiten, in den helderen dag, - met hem wandelend langs de rotsenkust, - overgegeven aan storm of regen, donkerheid of zonne-schittering.’ (103).

De verwijdering die ik reeds eerder aanduidde heeft verder gewerkt. Lypra verlangt haar lied te spelen, maar Santos verlangt niet het te horen. Als hij het dan toch hoort, vermeestert het hem. ‘De schoonheid van het lied was één met Lypra's schoonheid.’ Maar als het spel geeindigd is blijft de indruk niet. ‘Hij werd somber, hij streed. Hij had dagen willen blijven, om te luisteren naar het lied, en te staren naar Lypra, - en een kwellend ongeduld dreef hem, om spoedig weg te gaan.

Reeds was hij ver van de stemming, die het lied weergaf.

En zij verbleekte, toen ze raadde, *dat hij maar heel kort meer blijven zou*.

Hij zei haastig en snel: “Het is een wondermooi lied,

Lypra. Geef het mij mee; kunst behoort aan de wereld."'

'- Hij herínnerde zich dat het mooi was, hij hóórde 't niet meer, hij léefde er niet meer in; *kunst noemde hij het; dat was iets anders dan leven!*' (104).

Hier, uit dit citaat kan het duidelik zijn, heeft Santos' leven zich met dat van Lypra gekruisd. De beide lijnen kunnen niet langer samengaan dan dat éne moment, dan lopen zij uiteen. Santos vindt geen blijvende bevrediging bij de 'ééuwige schoonheid.' Hij verlangt naar de vergankelike schoonheid, of naar de schoonheid in de vergankelike verschijning, hij wiens wezen zelf een vergankelik streven is.

Ook Lypra vermag Santos niet anders dan tijdelik te bekoren. Zij is in Santos' leven hier een episode, een voorbijgaande. 'De blinde dwaalde onmachtig over hoge rotsen en zij lag hopeloos in een afgrond, - zoo tooverde haar fantasie...En nu was die afgrond in een bergland, waar Santos zich bevond, en Santos bukte zich over haar heen, met zachte oogen en 't gezicht warm van teederheid en verlangen....' (115).

Zo dacht ze, zo had zij het gewild. Maar Santos had haar blind gelaten, was zelf een blinde gebleken, blind voor haar schoonheid, blind voor wat boven zijn menselikheid gaat, en daarin niets ziende dan een maaksel van mensen - kunst - en niet wat het is: een leven, een hoger leven.

Wanneer Santos tot zijn vrienden teruggekeerd is, hoort hij dat de spoorweg-aanleg aan een mededinger vergeven is. 'Het noodlot was sterker dan hij en had hem neergeslagen'. (96) Zijn roekeloosheid heeft hij duur gekocht en zijn leven dat van zijn toekomstdroom vol en warm was, voelt hij nu kil en leeg. Wat hij zichzelf met zo grote zekerheid gesteld had heeft het leven hem ontnomen. Het leven was sterker dan hij.

Santos koestert zich eerst in het verdriet over zijn nederlaag, maar het besef van zijn gekwetste eerzucht laat hem geen rust. De weerstand die hij gevonden heeft maakt hem lusteloos en droefgeestig: 'Licht en ijl en vloeibaar wenschte hij alles; lenig en buigzaam, zooals de gedachte-beelden zijn....' (122) Anders voelt hij zich nu dan voor zijn gang naar de fabrieken, toen hij nog, op zee, naar de storm verlangde, toen hij in die machtige rustige zee het beeld zag

zijner eigen machtige, rustige kracht. Tussen het verleden en de toekomst had hij genoten van het roekeloze. (blz. 7) - maar de storm die hij wilde weerstaan, het leven van wording en wéérwerking had hij onderschat. Ik zei reeds hoe zijn ‘bewustzijn van grote macht’ hem langzamerhand ontzinken zal. Nú voelt hij nog macht in zijn besef van eigenwaarde, in zijn zich-de-meerdere-weten van Edwold, zijn gelukkigen mededinger. ‘Hij had genoten, gister, van zijn eigen fijnen spot, waarmeê hij Edwold verlegen maakte, en de anderen deed glimlachen, - van z'n kalmte ook, waarmeê hij geheerscht had over z'n neiging om te vernielen, al wat daar gebeurde en werd, zonder en buiten hem.’ (123) Maar hij weet wel dat dit machtsbesef weinig vruchtbaar is. Leeg is zijn leven en doelloos. Dan neemt hij een aanbod van Edwold aan om in de bergen het werk te beginnen. En in dit aannemen van dat werk met de woorden ‘*alles is goed,*’ in het aanvaarden van deze ‘opdracht’ die buiten de lijn van zijn oorspronkelik verlangen ligt, is zijn nederlaag volstrekt erkend.

* * *

De Geschiedenis van het kleine koninkrijkje in de bergen, de geschiedenis van Ferie die er koningin zal zijn, volgt nu. De Koning daar, is stervende, en de Kroonprins, een zwak en willoos man, verloofd met de rijke eerzuchtige Hohinde, heeft Ferie lief gekregen en heeft beloofd haar te trouwen als zijn vader gestorven zal zijn. ‘Ze heette Ferie, en ze had vurige oogen, die gloeiden en veel bewogen, een wreeden mond, stil en gesloten, in een mooi fijn gezichtje.’ (129) Ze was arm. Haar vader ‘leefde van de giften van een rijken buurman. Zij droeg de oude kleeren af van de dochters van dien buurman en stond in alle weer op de markt, om ruikers en bezems te verkoopen’. Maar zij is eerzuchtig en zo sterk is die eerzucht, dat zij zéker van haar toekomstis. Zéker weet ze dat ze koningin zal worden en al haar gedachten ‘losten zich op in dien toekomstdroom.’

Op een harer tochten door het bergland ontdekt Ferie de vreemde mensen die de spoorweg, onder Santos' leiding hier, aanleggen. Zij denkt aan vijanden die haar toekomstig konink-

rijk veroveren willen. Met enige vrienden van haar, houthakkers, trekt zij op den vermeenden vijand los en verdrijft de ongewapende arbeiders met vergiftigde pijlen. Dan keert zij triomfantelik naar het dal terug, want zij weet dat de koning stervende is. Ze dringt in het koningslot door, ze wacht daar tot het doodsgelui aanvangt, en als de kroonprins komt om haar als bruid te ontvangen, en de aanzienlike hovelingen zich daartegen verzetten: ‘Doch reeds hadden bedienden liet wonderlijk nieuws verspreid, dat er een vreemd meisje in huis was gedrongen, met den koninginnedolk bij zich, en reeds was een troep menschen bijeengekomen voor de pilaren. En tot dezen drong snel nu het gerucht door, dat die vreemde gearmd stond met den jongen koning en dat ze door hem Ferie genoemd werd.

En zoo kwam het, dat een luid gejuich dóórklonk tot in de zaal, waar men zich verzette tegen de plotselinge verbintenis van den jongen koning, en men verstond daar:

Leve koningin Ferie!

Misschien hadden de menschen, die zoo juichten, zelf nog niet eerder geweten, dat ze niet van Hohinde hielden, doch nu wisten ze het allen; de nieuwe onbekende was hun een welkome verrassing!

De aanzienliken durfden zich niet meer verzetten, en weken stil uit het sterfhuis. Ferie's gezicht gloeide onder de juichkreten.

Nog denzelfden avond, in groote haast, trouwde de jonge koning met Ferie.’ (143)

Wanneer zij, nu koningin, dan verneemt dat haar vader gestorven is: ‘ze vond hem dood op den vloer liggen, met een flesch naast zich,’ ontroerde ze ‘van blijden trots: omdat alles vluchtte, of stierf, wat haar in den weg stond.’

Er is in het leven van Ferie een bizondere overeenkomst met dat van Santos. Ook hij koesterde zich in een toekomstdroom, en ook hij bereikte even de verwerkeliking ervan, en ook hem leidde en dwarsboomde het toeval, hem ook stuwden de omstandigheden. En evenals hij zal ook zij haar toekomst gebroken zien door roekeloze overmoedigheid in en een naijverig vijand (Hohinde) náast haar.

Van Santos' vrienden waren twee door Ferie's pijlen getrof-

fen en stierven. Ik zie in dit sterven van twee in Santos' leven ingrijpende mensen, het beeld van twee stervende eigenheden van zijn wezen. Randan sterft, de vriend die het meest leed onder de slag die Santos' eerzucht trof, de vriend die hem, toen Edwold het te winnen dreigde, vergeefs gezocht had, dagen en nachten. Hij is de eerzuchtige, maar daarbij de streng rechtvaardige, die ook lijdt om het onrecht van zijn dood. Santos is verbitterd over zijn sterven: ‘hij wenschte wel al het geliefde en bewonderde van de aarde te kunnen wegnemen,’ ‘hij wenschte dat er gevloekt zou worden in de wijdste kerken’ ‘en voelde, dat het goed was, te kunnen haten en vloeken.’ (149).

Een der verpleegsters, die komen om de zieken op te passen, heeft Santos lief gekregen.

‘Zij was bij de zieken...

En zij lachte den mannen, die daar lagen, de hoop in, de hoop, die dan als een frissche, roerende Meiwind woei, uit haar gezicht, naar den zieke.

En zij neuriede zacht, als ze meende, alleen te zijn.

Zij begon met een hoogen toon aan te raken, - en een zomertuin ontsloot zich voor hem, die luisterde. En in dien tuin waren blozende, lachende kinderen.’ - (151)

‘Hij had eens gezien, hoe zij iemand een van die slanke handen in de zijne gaf, - een der gewonden, welke, van z'n wonde genezen, haar verliet.

Hij had de beweging van die hand toen zoo gretig gevolgd, en het was hem geweest, alsof dat bewegen, die zachte druk, hem iets openbaarde van haar.’

In de liefde voor haar, in haar liefde, in haar-zelf weet hij het geluk, van haar verwacht hij het. Zij is zelf de onbaatzuchtige, zelf-verloochenende liefde. Zij draagt in zich het hart dat niet eigen geluk, maar het geluk van anderen zoekt te bereiken, en, dit bereikt, daarin ook haar eigen geluk gevonden heeft. Wat nú in Santos' leven komt, is de zuivere liefde.

‘Er was zooveel ernst en weemoed in haar gezicht, als ze alleen was en peinsde. En hij bespiedde haar vaak. Hij wachtte dat haar gezicht eens blijdschap zou uitdrukken onder dat

peinzen. Wanneer ze hem liefhad, moest ze toch ook wel eens aan geluk denken, zooals hij?' (153)

Maar aan geluk denkt ze niet omdat zij zélf het geluk is, dat zichzelf niet ziet, niet zoekt, niet kent, het geluk voor een ander. Santos zoekt nog eigen geluk - ook ten koste van een ander. Daarom kan deze vrouw niet bij hem blijven. Daarom is zij in zijn leven een voorbijgaande.

De twede vriend van Santos die sterft is Beppo, de violist, de kunstenaar, die in een zich gelijk blijvende verering van schoonheid leeft en sterft. Hij trachtte Santos tot rede te brengen toen deze zijn vrienden van zich afstiet. Híj is het die de geestelike schoonheid liefheeft. Lypra wenst hij het kleed te schenken dat, haar tooiend, het wonder harer schoonheid verhogen zal. Want Lypra is de schoonste. Dit kleed is hem eens door een oosters vorst geschonken als loon voor zijn spel.

'Het kleed, het lange, slanke vrouwenkleed, zich verwijdend naar de weelderige strooken op den onderkant, - de lijnen die het begrensden, eerst zacht gebogen, dan sneller uiteengaande om ruimte, ruimte te omvatten, - de lichte witte stof en die lijnen voerden Beppo's gedachten naar wat wijd was en heerlijk, - hij dacht aan de zee, aan den hemel, aan een zonnig land, een volle stem, - aan vogelgroepen, scherende langs de lucht. Aan maanlicht, maanlicht en sterren.....

Toen hoorde hij een verheven lied. Hij hoorde het lied als kunstenaar, hij hoorde het volkomen, hij hoorde het met grooten, diepen eerbied en in een roes van zaligheid. Het was Lypra's lied van klaarheid, dat hij hoorde.....

Hij was dankbaar, dat hij verlost was uit z'n droef-hopelooze stemming.

En 't was de macht van Lypra's melodieën, die hem vrij maakte! Zij, de kunstenares, die het goddelijke, de scheppingskracht in zich had, redde hem! Nu zou hij tot z'n dood blijven staren op het mooie, het onzegbaar mooie!

Hij glimlachte, bij het voelen komen van een vreemde, heldere bewustheid.

Geef dit kleed, - geef het aan Lypra, drong hij. Zeg dat ik haar dank voor haar lied....' (164)

Met de liefde die hij liefhad is ook de minnaar der gees-

telike schoonheid van Santos heengegaan. Zo staat hij nu, arm en eenzaam, zonder toekomstdroom, zonder de heerlikheid van een schoon verleden.

Ferie heeft in de verwerkeliking van haar droom, niet de gedroomde bevrediging gevonden. Haar koningin-zijn verveelt haar. Zij is de onrustige, altijd weer opnieuw verlangende, altijd zich weer andere levensvormen scheppende, de ongebondene. Is zij het zinnebeeld van de breidelloze natuurkrachten? En, is dit zo, dan waren de spoorwegwerkers haar niet ongelijk aan een vijandig leger. Want ook de schoonheid-door-het-toevallige, door de onbewuste groei, het onbewuste leven, sterft zodra de bewuste menselike geest haar wetten stelt. Zo sterft ook Ferie wanneer zij door de mensen uit haar baan, van heerseres, van machtige vorstin te zijn, geworpen wordt.

Haar overmoed doet haar de roekeloze tocht ondernemen, het kleed te bemachtigen dat Santos voor Beppo aan Lypra brengen moet. Daartoe volgt zij hem te midden der mensen, is in de steden, is buíten haar machtsgebied, waar zij, teruggekeerd, zich verstoten vindt. Dan vlucht zij met het veroverde kleed, dat voor Lypra bestemd was, en sterft in het bos.

Die aanval van Ferie op de spoorwegwerkers doet - Ferie gezien als godin der natuur - denken aan de mythe van den vertoornden Apollo die in het den goden weerbarstige leger der Achaiers voor Troje, zijn verpestende pijlen zond.

Dit verhaal van Ferie is het meest sprookjesachtige, het meest harmonieuze en menschelik diepste uit het gehele boek.

Maar wij moeten, tot begrip van het geheel, teruggaan tot Ferie's betekenis in haar betrekking op Santos.

* * *

Op de overeenkomst tussen het karakter van Santos' leven en dat van Feries leven wees ik reeds terloops. Beiden dromen zich een heerlike toekomst en gaan onder in bittere ontgoocheling. Ook haar breekt het leven. Zij heeft, als hij, de weerstand lief: ‘Een felle strijd had toch ook z'n heerlijkheid voor een koningin, die geen vrees kent en door haar volk wordt toegejuicht!’ (170)

Ferie ontmoet Santos het eerst in de hut waar Beppo pas

gestorven is. Op zijn bed ligt het schone kleed en begeerte lokt haar binnen. Santos is ‘triest en onverschillig na z'n laatste, diepe teleurstelling.’ ‘Hij stond daar, dof en zonder gedachten, met alleen het vage gevoel, dat alle treurige dingen op hem neerdrukten.’ Ferie komt binnen, ‘langzaam en voorzichtig kwam ze, doch felle begeerte en dolle moed dreven haar.’ (174) Santos neemt haar kalm op, ‘Hij kende haar niet.’

‘Als hij de felheid van haar begeerte gezien, begrepen had, dan zou hij haar niet zóó hebben aangestaard. Dan zou hij gezwicht zijn voor die begeerte, of zich dadelijk vijandig hebben getoond!

Zij wilde, toen hij onverschillig zweeg, het kleed van het bed wegrukken, doch dat belette hij haar. Zij trok haar dolk, - ook hij had een wapen en hield zich gereed om haar af te slaan. Maar *het was hem heel onaangenaam, zoo z'n aandacht te moeten spannen en zich tot handelen gereed te houden*.’ (175) Later weer (blz. 182) ‘ergert zij hem met haar roofdier-begeerigheid, die hem stoorde en hem alweer *dwong tot handelen, waar hij niets wenschte, dan zich stil over te geven aan gepeins*.’ Ferie is de jonge, krachtige die *dwingt tot de daad*. En dit is vooral haar betekenis voor Santos' leven: de ópwekking van de in Santos nu door moedeloosheid-van-teleurstelling, ingesluimerde geestkracht, werkzaamheid; ópwekking van een herleving óndanks teleurstelling en tegenspoed.

Als Santos de begeerte van Ferie gezien heeft, haast hij zich Beppo's opdracht te volbrengen, ‘Dat wilde kind had hem gewekt uit z'n dofheid.’ ‘Het was misschien noodig voor hem, dat een toeval hem opjoeg uit z'n willoosheid.’ (176)

Hij komt aan de, nu verlaten, woning van Lypra: ‘hij vond het huis leeg, en een nieuw ontzettend iets dook voor hem op.

Hij dacht Lypra verdronken in de golven, die zoo lang en zoo luid haar hadden gesmeekt, om uit haar verschrikkelijk-eenzaam huis in hun midden te komen. Hij dacht aan geen enkele andere mogelijkheid, die oorzaak zou kunnen zijn van haars verdwijnen. *Hij vond het zoo natuurlik dat zware, droeve dingen een voor een óp hem vielen, om hem langzaam te vernietigen*. Hij meende reeds een wonde-plek te voelen, waaruit

het bloed, dat z'n leven en z'n kracht was, langzaam wegvloeide.' - (181)

In zijn droeve besluiteloosheid wordt hij door de hem aanhoudend volgende en dreigende Ferie gestoord, en daar hij Lypra nu dood gelooft gooit hij Ferie, om van haar áf te zijn, het kleed toe. 'Hij slingerde haar het koffertje minachtend toe en wendde zich van haar af. Hij staarde toen lang op de wreedheid, die het schoone had doen verdwijnen in dood; hij ging de wreedheid zien als een ijzige, grootsche vrouw, wier aanraking, als ze niet doodde, een felle pijn gat om te harden, die ze aanraakte. *Ze wilde van hem een mensch maken, gehard tegen alles en ongevoelig voor veel*.' (182)

Maar Ferie laat hem geen rust. Aanhoudend dringt zij zich aan hem op, door haar aanwezigheid al alleen: 'Ferie hinderde hem met haar nabij-zijn: hij wilde ongestoord peinzen en staren' (183) Juist dat wegzinken in gepeins voorkomt ze. Luisterend naar de muziek van de zee, en ver uitziende over haar rusteloosheid staan Santos en Ferie naast elkaar. Ieder bezig met eigen denkingen, Ferie ook nog met plannen, zij de rusteloze die weten, onderzoeken, beproeven, bezitten wil. Zij ziet de golven als sterke, krachtige willende dieren. En hoe anders ziet Santos de zee nú, als toen hij nog haar stormen zocht te trotseren. 'Hij had de zee gekend als een godheid, de draagster van alleen grootsche gedachten.' 'Nu was hij ongevoelig geworden voor het hooge, het gewijde, - nu was de zee enkel een bezielend kameraad, een die lacht,' - - 'een wiens stem krachtig en ferm klinkt, wiens hand z'n schouder omvat, zóó dat 't hem pijn geeft en goed doet tegelijk. een, wiens lachen in hém lachen opwekt, een, die de akeligziekelijke gedachte van hem afschudt, - dat hij een wondeplek zou voelen, waaruit z'n kracht wegvloeide!' (185). Eindelik dan begrijpt hij Ferie: 'Als ze nu boos was geworden en hem nog eens had willen vermoorden, dan zou hij zich 't liefst verdedigd hebben door haar hoofd te omklemmen en *uit haar oogen jeugd te drinken!* Ze beviel hem, ze deed hem lachen, in z'n hart luid lachen, *zooals hij noodig had*.' (186)

Ferie heeft Santos daarmêe gegeven wat ze hem geven moest: de teleurstelling in de dood van zijn vrienden en de kracht om die teleurstelling te dragen.

Santos werkt weer, maar niet als vroeger, Hij werkt om verveling te ontgaan en verveelt zich niettemin. Zijn illusies zijn gebroken, hij is ontgoocheld.

‘De natuurbekoring lag als een heel teer weefsel over z'n ziel, één storende gedachte kon het doen breken.’

‘En hij gaf zich over aan de trieste gedachte, dat hij oud werd. Had hij zich vroeger ooit verveeld als nu? Hij had zich verveeld, soms, als z'n werk hem weghield van gezelligheid en genot, waarnaar hij verlangde. Maar hij had nog nooit de uren van een zomer-Zondag geteld als nu.’ (197) De eenzame, de teleurgestelde blijft hij, voor wie de namen zijner vrienden geen klank weer hebben. Niets ziet hij meer in het licht ener ideale bekoring, alles ziet hij, door innerlike verbittering, als onecht, onzuiver.

Dan komt hij in de kring van den wijsgeer Ikeron. D.w.z. hij komt tot het cynisme. Hier stelt men zich de keus: ‘Lang leven of kort leven. Lang leven en veel ellende, of eigenlijk maar één groote ellende, dat is verveling, - of kort leven en enkel zaligheid,’ en men kiest het laatste. Santos kiest nú ook dit laatste. Vroeger had hij anders gedacht: ‘Ik herinner me nog Santos' - zegt een’ meisje uit die kring - ‘'t was op een avond, dat onze Ikeron er over sprak. Jullie speelden kaart, ik zat aan de piano en er werd gedanst en gezongen. Toen hield je op met kaartspelen; je was bleek en ernstig en je verklaarde, het lange leven te kiezen’. ‘Hoe zou je je nu niet vervelen?’ (203) Santos voelt dit cynisme als een verfrissing, als een wending die hem uit zijn doodlopend leven redden kan.

‘De wereld is een soort van drijfzand, en die ergens rusten gaat, zakt er in weg.’ (206)

Santos is weggezakt en als hij bij Ikeron is, weet hij hoe zijn redding alleen dáárin kan bestaan: zichzelf niet als een verloren mens te zíen. In de schemer ener gedachteloze dronkenschap leven, dit schijnt hem de redding toe uit een leven dat zonder bekoring van enige idee is.

Het is hier dat Santos werkelik redding vinden zal. Hij zal Lypra ontmoeten, Lypra die de schoonheid is, Lypra die hem,

door zichzelf, die zo zeer gemiste bekoring hergeven zal. De geestelike schoonheid zal hem nog éénmaal, vóór hij geheel verzinken kan in een leven van moordende Schijnbaarheid, opengaan, en zal hem deze Schijnbaarheid doen erkennen, hem aldus redden.

Wanneer Santos, te midden van de vrienden die bij Ikeron zijn, aan tafel zit, komt Lypra binnen. Santos ziet haar onverwacht daar, en mooi is, slechts in de beschrijving van zijn houding, getekend hoe de scheiding tussen hem en de Ikerongroep, hem bewust wordt, alleen door de aanblik van Lypra. Zodra zij bij hem is treedt hij in een andere wereld, en als van uit een droom in de werkelikheid.

'Lypra zocht Santos met de oogen, alleen hem en ze keken elkander aan.

Er was stilte en verwondering om hen heen. Santos en Lypra peilden elkanders oogen, strak en zwijgend. Eenzelfde gespannen ernst was op beider gezichten. Santos stond op.

Zij keerde zich om en ging terug naar de deur. Santos voegde zich naast haar. Als betooverde wezens gleden ze weg uit de zaal. Geen woord, geen geluid uitten ze tot de menschen daar.' (112).

Zo gaat Santos met Lypra weer het leven in. Hij heeft Lypra lief. Hij verlangt naar haar schoonheid. Naast haar voortgaande, als zij Ikerons huis hebben verlaten, op den landweg zegt hij:

'Lypra....!'

'Wat is er?'

'Heb je niets voor me? Geen lied na dat andere?'

'Dat lied was heerlijk, niet waar?'

'Beppo, de vioolspeler, heeft nog aan dat lied gedacht, kort voor z'n dood!'

'Ja? Ik zal je alles geven, wat ik later gemaakt heb. Het is niet zoo veel. - Misschien toch ook niet zoo weinig....'

'Lypra zei dit langzaam, alsof ze er over peinsde of het veel was of weinig.' (215)

Lypra geeft Santos weer moed, kracht, idealisme. 'Iets lichts en heerlijks kwam in hem: hij stond naast Lypra in den nacht en hij geloofde niet, dat er weer een dag zou komen, die was als de vorige.' (218)

Hiermede heeft Santos de kracht weer gevonden, het cynisme van zich áf te sluiten. Hij heeft vrede gevonden in de weemoed zijner herinnering: ‘Alles veranderde en alles ging voorbij.’ Maar de gedachte aan Lypra, aan haar schoonheid, is sterk in die weemoed, sterk genoeg om in die neertrekkende vergankelikheid hem een vrede-gevende steun te zijn. -

Ik verzoek den lezer, die mij tot hier gevolgd heeft, te bedenken, dat in dit verloop iets algemeen-menseliks is afgebeeld, een levensgang, en dat zich in de beschrijving van dezen gang een beschouwing van het leven kennen doet, die van een sterk spirituele energie getuigt. Een verhaal waarin een machtig besef van het leven is uitgedrukt; van de samenleving enerzijds, maar niet minder van de verhouding van mens tot natuur. Iedere figuur is opgenomen in een hoger eenheid, iedere werking vindt hare begrenzing in andre, maar ook haar kracht door andere gesterkt.

Dáárom is dit werk in dezen tijd een belangrijke verschijning, omdat niets ons zo ontbreekt als het eenheids-besef, het gevoel van die eenheid van leven die iedre daad een beweging meê doet zijn in de universele polsslag van het Al-leven.

In de hoge geesteshouding van Santos, is niets zozeer als hare onvrijheid getekend. In de scheppingsdrift van Lypra eveneens. Er is geen enkele figuur die niet in de wisselwerking is ingeschakeld.

Hoe ik ook betreuren blijf, voor de schrijfster, dat dit belangrijke werk in onderdelen zo slecht verzorgd is, moet ik den lezer verzoeken níet te overzien dat de belangrijkheid voor hém, van deze uiting, de enkele onvolkomenheden overweegt.

Wel te betreuren blijft dat aan dit werk de heldere studie van Verwey (De Beweging Juni '06) niet als inleiding toegevoegd werd, waardoor de lezing velen gemakkeliker gemaakt zou zijn.

MAURITS UYLDERT.

Twee belangrijke proefschriften J.A.N. Knuttel: *Het geestelijk lied in de Nederlanden voor de Kerkhervorming*. R. Jacobsen: *Carel van Mander. Dichter en Prozaschrijver*. (Rotterdam - W.L. en J. Brusse - 1906).

Een monografie ontleent zijn betekenis aan het verband met het geheel. Die waarheid wordt door doctorandi maar al te vaak voorbijgezien. Voor velen is het proefschrift een karweitje van de professor dat opgeknapt moet worden; geen proeve van zelfstandige, waarlik akademiese studie, geen uitvloeisel van eigen aanleg of smaak. Vandaar dat dergelijke geschriften meestal in de beperkte kring van vakgeleerden hun nut doen, maar zelden daarbuiten blijvend de aandacht trekken.

De beide Leidse proefschriften van Dr. Knuttel en Dr. Jacobsen verdienen ten volle, ingeleid te worden in de bredere kring van belangstellenden in onze letteren, juist om het ruime perspektief.

Knuttel's lijvige studie vult een lang bestaande leemte aan. Het geestelik lied uit de Middeleeuwen, door Hoffmann von Fallersleben aan het licht gebracht, door Alberdingk Thijm als een kostbare relikwie geëerd en vernieuwd, werd door Moll en Acquoy voor het eerst in zijn innig verband met de vijftiende-eeuwse devotie gezien en gewaardeerd. Acquoy verkende in 1886 grondig het terrein, maar terwijl de weg nu gebaand lag, schrikte hij de onderzoekers af door zijn hoge eis: ‘Wie het onderwerp naar behooren wil behandelen, moet niet slechts letterkundige, maar ook tot op zekere hoogte godgeleerde en muziekkenner zijn. Hij moet evenzeer hart hebben voor innigheid van godsdienst, als voor zoetheid van taal en voor schoonheid van zangwijs. Hij moet het kinderlijk naieve, het vrouwelijk teedere en het mannelijk ernstige gelijkelijk weten te waardeeren. In één woord, hij moet iemand zijn van velerlei gaven.’

Twintig jaar later verschijnt nu de eerste proeve. De heer

Knuttel bezit niet alle gaven, die Acquoy in zijn ideale historie-schrijver wenste: het musikale gedeelte laat hij geheel terzijde. Maar dat het hem niet aan liefde voor zijn rijk onderwerp ontbreekt, blijkt uit de volharding waarvan het breed opgezette werk getuigt. Een zeshonderd-tal liederen, verschillend naar afkomst en tijd, naar gehalte en vorm, lagen daar in handschriften en oude drukken verspreid, als dood overblijfsel van wat eens geleefd had. Daaruit moest het leven gerekonstrueerd worden. Zeer uiteenlopende geestesstromingen kunnen daarin te vinden zijn, naast sterk individuele uitingen van enkele begaafden; diepgevoelde weemoed en innig liefde-smachten naast litteraire affectatie; naief dichterlike visie naast berijmde dogmatiek. Een scherp onderscheidingsvermogen van verstand en gevoel wordt vereist om daar orde in te scheppen. Vooral wanneer we bedenken dat we met resten moeten werken, soms gebrekkig overgeleverd. Knuttel is wel overtuigd dat ‘de groote meerderheid der geestelijke liederen die in de 15de en 16de eeuw gedicht zijn’ voor ons bewaard bleven, maar dit optimisme lijkt mij weinig gegrond, als we in 't oog houden hoe weinig de dichters van deze liederen zich op hun werk lieten voorstaan, en hoe licht een niet opgetekend lied verloren kon gaan.

In de rangschikking sloot de schrijver zich aan bij zijn voorgangers, maar zijn uitgebreidere stof maakte een verder doorgevoerde indeling wenselik, waardoor tegelijk aan nauwkeurigheid gewonnen werd. Hij heeft zelf goed gevoeld welke gevaarlike klip te ontzeilen was: ‘Een werk als dit moet, wil het leesbaar blijven, niet al te omvangrijk worden, en een algemeene karakteristiek, geen beschrijvenden catalogus geven.’ Telkens doet hij dus een keuze van het beste, het meest typerende, terwijl een waardevolle lijst aan het einde voor aanvulling zorgt en tot kontrolering in staat stelt. Wanneer toch verscheiden hoofdstukken vermoeiend met biezonderheden overladen zijn, dan is dit slechts ten dele de schuld van de schrijver. Zowel onderwerp als materiaal zijn bij de lezers onbekend; zonder dokumenten is zijn betoog niet te volgen. Een radikale oplossing zou geweest zijn: één deel met toegelichte teksten en daarnaast een studie over het onderwerp. Maar ook nu zou door doelmatige besnoeiïng, op sommige

hoofdpunten misschien wat meer licht gevallen zijn.[1] En een afzonderlik hoofdstuk over de eigenaardige wordingsgeschiedenis van sommige liederen en hun uiteenlopende redakties, zou de andere hoofdstukken merkbaar verlicht hebben.[2]

Mijn bezwaar geldt voornamelik voor die lezers, die een boeiende, overzichtelike behandeling verlangen; die door de lezing een afgeronde voorstelling hopen te krijgen. Wie het boek bestudeert, zal de schrijver voor menige biezonderheid, kleine wenk, of dieper gaande ontleding dankbaar zijn. Met andere woorden: de schrijver heeft meer een studieboek dan een studie geschreven. Dit bezwaar is dus volstrekt geen verwijt; alleen raakt de 'algemeene karakteristiek' die bedoeld werd, door deze behandeling wel wat bedolven.

De aantrekkelike groep van Kerstliederen krijgt terecht de voorrang. Deze grotendeels zeer naïeve liederen zijn waarschijnlik de oudste, en vertegenwoordigen bovendien een ander geestelik milieu dan de meerderheid, die uit de kringen der vijftiende-eeuwse devoten voortkwamen. Met kinderlik realisme wordt de geboorte in de koude winternacht beschreven. Daar lag God zelf in de armelike kribbe, in een 'huus dat hadde so menich gat.'

> 'Die al die werrelt heeft gemaect
> End dat claer sonne schyne,
> Lach in die cribbe bloet, al naect,
> Hem vrosen die ledekyns syne.'

De gehele schepping aanbidt hem, zelfs de 'stomme dieren':

> 'Die osse ende ooc dat eselkijn
> en conden niet gespreken,
> doe Jesus in der cribben lach,
> doe lieten si hoer eten.'

En dan de moederweelde, meestal het innigst meegevoeld, en het minst traditioneel:

1) b.v. op blz. 118 de lange uitweiding over een blijkbaar foutieve opvatting van Acquoy; sonmige taalkundige, tekstvergelijkende of aesthetiese uitweidingen, die beter naar een noot verwezen waren.
2) o.a. blz. 137 vlg., maar vooral blz. 393 vlg., dat geheel de indruk van een aanhangsel maakt.

Si lechden in een cribbekijn
mit hoeren sneewitten handen
si cusseden voor sijn mondelijn
des had haer seer verlangen.

'Dat kindekijn speelde der moeder toe
met sinen cleinen armkens,
het lachede hoer also suetelike toe
mit bliden blenkenden oechkens.'

Is het wonder dat de ingenomenheid met deze bekoorlike liederen ook in de behandeling doorstraalt? De legenden die de drie koningen, de vlucht naar Egypte tot onderwerp hebben, behoren geheel tot deze kring.

Een volgend hoofdstuk behandelt de verdere liederen ter ere van Jezus, in de eerste plaats gewijd aan zijn leven en passie, maar dan ook lof- en liefdeliederen, die een geheel ander, veel meer persoonlik karakter dragen. Uit een oogpunt van analyse is dit een van de meest geslaagde gedeelten in Knuttel's werk. Hij rangschikt de liederen zó, dat we een climax zien van de eerbiedigste hulde tot innige liefdesbetuigingen en 'brandende hartstocht, geestelijk in wezen en uitbeelding.' Daarbij rijst wel eens de vraag, evenals bij de 'liederen van inkeer en zelfstrijd' (Hoofdstuk IX): worden hier de grenzen van het eigenlike volkslied niet overschreden? Zien we in deze groepen niet de verschillende nuances tussen het eigenlik 'volksthümliche' en de meest persoonlike lyriek? Het wezen is daarin toch meer beslissend dan de vorm. Mij dunkt dat de schrijver de grens te scherp trekt, wanneer hij de poëzie van Hadewijch buitensluit om het 'persoonlijk en sectarisch karakter', maar de poëzie van zuster Bertke,[1)] van Dirc van Herxen (blz. 192 en 128 o.a.) of het mystieke lied op blz. 229 kortweg tot de volkspoëzie rekent, terwille van de voorop gezette stelling: het geestelik lied *moet* volkspoëzie zijn (blz. 35). Daarentegen worden de geestelike 'balladen', het lied van de Soudaens-

1) Daarentegen wordt bij het lied van suster Bertke op blz. 392, en bij dat van Dirck van Munster op blz. 385 uitdrukkelik gezegd, dat dit *geen* volkspoëzie is.

dochter (blz. 176)[1] en van Sint Geertruid (blz. 301) maar terloops genoemd. Bij een minder vage bepaling van volkspoëzie zou de schrijver wellicht ook sommige eigenaardigheden die juist voor de *volks*poëzie en de *volks*overlevering karakteristiek zijn, juister opgevat hebben. De voordrager van volkspoëzie, evenals de verteller van volksverhalen, voelt zich vrij tegenover de vorm zowel als tegenover de stof. Zonder bezwaar worden strofen en verzen gewijzigd of toegevoegd, trekken uitgewist of uitgewerkt; soms onwillekeurig, soms willekeurig. Meermalen bleek mij dat Knuttel dit spel van de volksfantasie, de vorming van nieuwe legenden, het wijzigen van oude, als een 'vergissing', een 'wijsneuzigheid' beschouwt.[2] Ademen niet de apocryfen dezelfde geest?

De hoofdstukken VI en VII behandelen de Marialiederen en de Heiligenliederen. In het geestelike lied neemt Jezus een veel aanzienliker plaats in dan Maria. Terecht wordt dat verklaard uit het wezen van de vijftiende-eeuwse devotie. Dat geldt niet voor de eerste groep, die in nauw verband met de Kerstliederen, de annunciatie en Maria's verder leven bezingen, maar voor de groep der 'lofliederen'.

Het komt mij voor, dat Knuttel, overtuigd dat Acquoy de betekenis van de Maria-liederen overschatte, de schaal naar de andere zijde doet overslaan. De opeenstapeling van erenamen voor Maria (blz. 257) noemt hij 'groote woorden en geleerdheidskramerij' (blz. 270), waaruit geen 'vurige Mariavereering' spreekt. Geldt dat dan ook voor de Latijnse liederen en prozawerken, en voor Maerlant's poëzie? Die vergelijking stemt tot voorzichtigheid.[3] Dat is te zeer van het standpunt beschouwd, dat 'wij de liederen lezen om ons schoonheids-

1) Te meer diende dit lied besproken om de gemeenschappelike trekken met verschillende andere liederen. (Zie blz. 370-71, 380, 384).
2) Zie blz. 243 en 250; vergelijk het 'bedenksel' op blz. 248; de gewijzigde driekoningenlegende in het lied op blz. 108; de 'smakelooze legenden', blz. 113; de 'onnoozele' boodschap van de engel, op blz. 157).
3) Wat de schr. opmerkt ten opzichte van de tegenstrijdigheid van sommige symbolen, zou weerlegd kunnen worden met zijn eigen opmerking (blz. 328): 'We moeten echter bedenken, dat de naieve verbeelding heel gemakkelijk van de eene voorstelling op de andere overspringt, en daarbij niet verder ziet dan datgene, waarmee ze zich op het oogenblik juist bezig houdt.'

gevoel te laten streelen' (blz. 273), dat de onderzoeker ze toetsen moet op hun 'poëtisch gehalte' (blz. 304), een standpunt dat de schrijver blijkens de inleiding niet tot het zijne wil maken.

De Heiligenliederen bezitten, volgens de schrijver, door verheffing en innigheid een literaire waarde, die de vooropgezette stelling: 'de heiligen-vereering heeft over 't algemeen meer in zich van de formalistische dan van de mystieke zijde van het geloof', in zijn algemeenheid wel wat gewaagd doet schijnen.

Dan komen twee hoofdstukken die voor de psychologie van de Middeleeuwse vromen van het hoogste belang zijn: hun voorstellingen over de 'vier wtersten', d.z. de dood, het oordeel, de hel en de hemel; en de liederen 'van Inkeer en Zelfstrijd'. De verscheidenheid van stemming en wereldbeschouwing blijkt hier het duidelikst: soms een smachten naar de dood, dan een gruwen voor het vreselike einde, soms een onwankelbaar vertrouwen op de beloofde zaligheid, dan angst voor het onzekere lot. De voorstellingen van de hemelse zaligheid winnen het van de helse verschrikkingen. De traditionele schildering van een hemel vol verblindend licht, vol goud en edelstenen, snarenspel en dans, vinden we natuurlik ook hier; Knuttel spreekt in dit geval m.i. ten onrechte van een 'conventioneele', een 'decoratieve hemel' (blz. 320), want dat alles bleef leven in de volksverbeelding. Maar daarnaast weer opmerkelike individuele voorstellingen en aardige trekjes; b.v. wanneer van de maagden gezegd wordt:

> Ende elcken voetstap die sij in den hemel treen
> Gheeft eenen soeten clanck

De liederen die van bekering en zielestrijd spreken, zijn in hun eenvoud en innigheid van een roerende schoonheid.

Tot rijpheid gekomen wereldverachting hoort men in:

> 'O werelt, ghi slacht den schonen graven,
> Die daer buten so groene staen,
> Maer diese van binnen wel besaghe,
> Hi soude aensien een droef gelaat.'

Een wanhoopsworsteling tegen de kloostereenzaamheid, in:

‘Ic bloeijde als enen groenen twijch,
doe mi die grawe roc waert aengedaen;
och god, ic moet verdorren eer tijt,
want druc ende liden heeft mi bevaen.’

Onbedwongen wereldsgezindheid onder het monnikskleed, in de strofe:

‘Ic ben genijcht, gelijc ic plach
tot dansen ende tot springen
van tsavents totten lichten dach
met blider herten te singen
des werelts sop mi noch begiet
als nu met coude ende dan met heet
dies maect die cap die monnic niet.’

Na dit buitengewoon belangrijke hoofdstuk volgen er nog twee van minder gewicht (X en XI), waarin een aantal liederen besproken worden die moeielik in het kader van de overige pasten. Het boek wordt dan besloten met een drietal met zorg bewerkte hoofdstukken, uit een wetenschappelik oogpunt zeer merkwaardig, over de invloed van het Wereldlik Lied, over Latijnse invloeden, en over de wederkerige invloeden van het Nederlandse en Duitse Geestelik Lied.

De schrijver levert o.a. een zeer overtuigend betoog, dat de geestelike liederen, die in navolging van wereldse, op dezelfde melodie gedicht werden, niet ten doel konden hebben dat bepaalde wereldlike lied te verdringen. Ook een andere, vrij algemeen aangenomen mening, dat de Duitse invloeden aanzienlik waren, wordt na nauwkeurig onderzoek verworpen.

Deze weinige trekken kunnen moeielik een beeld geven van de rijke inhoud en de zorgzame bewerking. Het gedeelte van dit werk dat mij het minst voldeed, is de Inleiding. Om daarvan rekenschap te geven, dien ik meer in biezonderheden af te dalen.

Op zich zelf was het een loffelik streven, in een brede inleiding het verband te leggen tussen het behandelde speciale onderwerp, en de gehele kultuur van die tijd. Maar in plaats van een *schildering* van het geestelik milieu, streefde de schrijver naar een definitieve *verklaring* op histories-materialistiese grondslag. Na zijn standpunt ten opzichte van de ‘moderne devotie’ tegenover Moll en Acquoy afgebakend te hebben,

verklaart de schrijver zich een volgeling van H. Roland Holst, en verklaart met haar de mystieke neigingen uit de persoonlike verhoudingen in de feodale maatschappij, de trek naar het klooster uit de hopeloze toestand van een verdrukte klasse. Wie over het verband tussen maatschappelik en geestelik leven in de Middeleeuwen vruchtbare beschouwingen wilde leveren, zou een grondige kennis van de zeer ingewikkelde verhoudingen dier tijden met een diep inzicht in de verschillende geestelike stromingen moeten bezitten. Dat een beginner iets onrijps en oppervlakkigs levert, is te vergeven. Maar enigszins vermakelik is het, de schrijver in het duister rond te zien tasten, terwijl hij overal licht waant te zien. Voor hem is het histories-materialisme geen historiese werk-methode, maar het einde der wijsheid, evenals voor de kracht- en-stof-Multatuliaan de natuurwetenschap als bestemming had het wereldraadsel op te lossen.

Een bedreigde klasse, zegt Knuttel, die aardse idealen moet opgeven, zoekt troost in een beter hiernamaals, want hoop is nu eenmaal voor de menselike geest onontbeerlik (blz. 12). En in een noot wordt aan de laatste zinsnede toegevoegd: ‘Het zou m.i. *weinig moeite* kosten ook dit verschijnsel te verklaren - doch waar is zoodoende het einde?’

Waar een gestelde vraag niet opgelost kan worden (b.v. op blz. 14, noot 2), is alleen gebrek aan ‘speciale studie’ de oorzaak. Geen wonder, want later (blz. 338) vernemen we dat ‘de mensch ten slotte geheel een product is van de omstandigheden.’ Mysterieën zijn er dus in het mensenbestaan niet meer. Alsof de volmaaktste tuinmanskunst ooit het wonder en de schoonheid van de groei zou kunnen verklaren!

Zulke dogmatiese neigingen zijn een noodlottige ballast voor iemand die zich tot taak stelt, een religieus verschijnsel te bestuderen. Knuttel begint met de beste voornemens: hij wil billik zijn, hij wil waarderen; maar weldra wordt waarderen voor hem synoniem met: begrijpelik, verklaarbaar vinden; nièt: het bespeuren van het eeuwig menselike, ook in vormen die ons vreemd zijn.

Onrijp noemde ik deze histories-materialistiese beschouwingen. De schrijver geeft op blz. 15 zelf toe, dat zijn stelling rust op ‘aanduidingen en vermoedens’; op blz. 338 graaft hij eigenlik de grond onder zijn eigen voeten weg. Een uitvloeisel

van dit dogmatisme is de zucht om door generaliseren, geheel in strijd met de Middeleeuwse werkelikheid, de geschiedenis te vereenvoudigen en logies in elkaar te zetten. Als er keuze is tussen twee invloeden, dan moet het steeds één van beide zijn. Er zijn b.v. twee mystieke stromingen: die van de Broeders des Gemenen Levens, uit de aanzienlike burgerij voortkomende, en die der Minderbroeders Observanten, die demokraties was. Alleen uit de laatste richting kon het geestelik lied voortkomen. Dan moet uitgemaakt worden wie eigenlik met de liederdichters verwant is: Brugman als vertegenwoordiger van de Franciscanen of Mande als vertegenwoordiger van de Reguliere Kanunniken. Later dient beslist te worden of we de geest van de naieve Kerstliederen terugvinden bij de Vlaamse primitieven, *of* in het realisme van Breughel (blz. 89). Waarom niet in beide?

Weinig in harmonie daarmee is de voorliefde voor krasse stellingen met gewaagde bewijzen, b.v. de Middeleeuwers - let op de generalisatie! - zagen in de dronkenschap niet, zooals wij, iets vernederends, maar een teken van levenskracht (blz. 211); of: 'Deze overtuigingen waren natuurlijk zoo gegroeid, dus harmonisch, *dus schoon*,' (blz. 33). Bij het woordje 'dus' moeten we trouwens op meer plaatsen voorzichtig zijn;[1)] de gevolgtrekkingen zijn niet vrij van voorbarigheid.

Misschien heb ik mijn bezwaren wat breed uitgemeten, maar ik wilde wijzen op die zwakke punten als symptomen van een kwaal, die bij voortgezette studie hinderlik zou kunnen zijn. Bovendien geeft dit proefschrift op tal van plaatsen blijk, dat onder de dogmatiese schors nog iets anders en beters verborgen zit, dat de schrijver wel degelik de polsslag van het Middeleeuwse leven gevoeld heeft. Maar ook dringt zich de gedachte op, hoeveel rijker en dieper de inleiding had kunnen zijn, als de schrijver niet had zitten staren in de richting die

1) b.v. op blz. 18, r. 1. Op dezelfde blz. wordt betoogd: de volksbewegingen in Holland *moeten* een godsdienstige inkleding gehad hebben, omdat...dit elders zo was. - Een monnik van lage afkomst kon in de armoede niet allereerst een geestelik begrip zien (blz. 27). - Wie 'om sijn broot loopt' moet een Franciscaner zijn (blz. 233). - 'Ongetwijfeld'? (blz. 240). - Een man zal eer een moeder om hulp en bijstand aanroepen dan een beminde of bruid (blz. 251).

de vooraf opgezette stellingen hem wezen. Dan was zijn achtergrond breder en dieper geworden. Niet de geschriften uit de kring der devoten alleen, de gehele stichtelike prozalitteratuur, in het biezonder de populaire, verheldert ons inzicht in het geestelik volkslied, en de volksziel waaruit het voortkwam. Wat kan beter de Kerstliederen toelichten dan de proza-verhalen, die uit dezelfde kringen voortkwamen, of daar ijverig gelezen werden?[1)]

Wat een aardige trekjes in de verhalen over de drie koningen! De beschrijvingen van de passie met hun fel-realistiese ontleding van de wreedheid der beulen, om de deernis, het meevoelen met de lijder tot het uiterste te prikkelen, ze zijn onmisbaar om de passie-liederen op hun waarde te schatten. Knuttel prijst b.v. deze strofen, als ‘door de verbeelding verwerkte stof’, als 's dichters visie van het tafereel:

> Sij werpen hem neder al op dat cruys
> Met sijnen doorwonde leden,
> Sij sloegen daer plompe nagelen door,
> Met grooter wredicheden.
>
> Sij hieven dat cruys al in die locht,
> Sij lietent nederwaert sincken,
> Dat alle sijn aderkens bersten ontwee,
> Sijn bloyken wou hij ons schinken.

terwijl al deze biezonderheden, nog verder uitgewerkt, in proza-teksten te vinden zijn, om niet te spreken van de schilderkunst, want ook die parallel ligt voor de hand, en is door Knuttel in andere gevallen wel opgemerkt. Het hoofdstuk over de vier uitersten krijgt ook meer perspektief als we de volkslitteratuur over dat onderwerp als achtergrond nemen, terwijl Van Moerkerken's proefschrift menige trek tot aanvulling biedt.

Het zou onbillik zijn, aan een zo verdienstelik boek de eis te stellen - waaraan niemand nog voldoen kan - een volledig beeld van het geestelik leven in de 14de en 15de eeuw te ontwerpen. Mijn bedoeling was alleen, de oorzaak

1) Zie *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* I (1900): *Middel-nederlandsche proza-verhalen over de geboorte van Jezus*.

aan te wijzen waardoor de inleiding m.i. grotendeels mislukt is, en in welke richting iets beters geleverd had kunnen worden. In de overige hoofdstukken zien we slechts hier en daar de dunne draad van dogmatisme.[1)] De rangschikking van het zo volledig mogelike materiaal, de verstandige keuze van het meest typerende, de degelike toelichting, waarbij zoveel moeielikheden te overwinnen waren, maken dit proefschrift tot een standaardwerk.

* * *

Wat in Knuttel's boek het zwakke punt was, vormt juist een van de voortreffelikheden in de studie van Jacobsen: de inleiding schildert een achtergrond die onmiddellik bekoort en voor het onderwerp inneemt. Het is een werk van rijpe overweging en gevormde smaak. Het onderwerp zal in zijn begrensdheid menigeen minder interessant lijken: de zestiendeeeuwse rederijker was sinds lang achter de kunst-geschiedschrijver schuil gegaan. Des te verrassender wanneer de rederijker een dichter blijkt te zijn, en het boek over zijn woordkunst als diepgaande studie over de vroeg-renaissance een ware aanwinst voor de geschiedenis van onze letterkunde.

Schijnbaar had Jacobsen een veel gemakkeliker taak dan Knuttel. De levensbiezonderheden waren grotendeels bijeengebracht in de, overigens uiterst onbeduidende Van Manderbiografie van Plettinck; de bronnen van het Schilderboeck waren bestudeerd in het proefschrift van Greve. Een vermoeiend, maanden-lang détail-onderzoek behoefde niet vooraf te gaan; in het hoofdstuk over Van Mander's kring heeft de schrijver het zelfs vermeden. De nieuw-ontdekte ‘feiten’ kunnen in een paar regels vermeld worden: de zekerheid dat Van Mander geen middenman was, maar een overtuigd Mennist; en het terugvinden van de ‘Beschrijvinghe van West-Indiën.’

1) Ik wijs nog op blz. 357; de ‘teleurstelling in *materieele* dingen’ op blz. 417, en vooral blz. 345. Niet dat er liederen vol teleurstelling en gebrek aan levensmoed gedicht werden, - dat is in alle tijden mogelik - maar dat ze opgang maakten en verspreid werden, wijst op een algemene geestesstroming. Ook Maerlant klaagde immers dat trouw en eer verdwenen!

Maar even onder de oppervlakte stuit men op gewichtige problemen, die niet de eerste de beste op kon lossen. Wat was het eigenlik karakter van de latere rederijkerstijd, die in zijn kinderlike woordenpraal, in zijn imitatie van een onbegrepen kultuur en litteratuur, tegenover de sobere echtheid der Middeleeuwen een tijdperk van verval is, maar die tegelijk de kiemen bevat van een nieuwe bloeitijd? En dan het niet minder belangwekkende psychologiese probleem: hoe zag het er uit in de ziel van de renaissance-mens, die tegelijk als oprecht Christen en rederijker de *Gulden Harpe* kon samenrijmen, en als kunstenaar de levensbeschouwing en de schoonheid van de Ouden bewonderend kon opnemen?

De Inleiding dringt onmiddellik en diep in het wezen van de renaissance hier te lande. De vreemde stroming kruiste een spontane ontwikkeling. Veelal heeft men van de twee polen der renaissance voor de humanistiese de zinnelik-dekoratieve voorbijgezien. Treffend wordt de mythologiese opsiering van de renaissance-rederijkers vergeleken met het woekerende renaissance-ornament dat de Middeleeuwsche bouw- en schilderkunst aantast. Dat zijn de tekenen van een evolutie, die zich van buiten naar binnen voltrekt. ‘Het tasten in den blinde, het moeilijk zoeken, de naieve aarzeling, de zelfbewuste fierheid van het eindelijk-vinden, dat alles ligt in de Renaissance vaak schuil onder een schijnbaar gevoelloos en klakkeloos overnemen.’ Zo werd de periode van verval er tegelijk een van wording, van jeugdige groei. Dat er echt jong leven ontwaakt, blijkt uit het nieuwe rythme, het nieuwe geluid dat bij Van der Noot, bij Van Mander hoorbaar is. De laatste is als dichter-schilder in miniatuur het Nederlandsche type van *l'uomo universale* der Renaissance, waarvan de aanvankelike bloei ten onzent ‘een schrale noordelijke lente’ is. Juist het ‘picturale’ in Van Mander's poëzie is het nieuwe element.

Deze inleiding vestigt de overtuiging dat Jacobsen de aangewezen man is voor dit onderwerp. Middeleeuwse en renaissance-kunst beziet hij niet met de belangstelling van een geleerde, maar als een kunst-gevoelige. Voor de schoonheid van het woord, in het biezonder van de vers-kunst, heeft hij een scherp onderscheidingsvermogen. Daardoor weet hij ons tot het einde te boeien, ook waar de stof minder aanlokkelik schijnt.

Van Mander kwam voort uit de rederijkers-kringen, waar men ‘schoonheid zocht, los van de aandoening’, en daardoor nooit tot de schoonheid steeg. Toen de ideeën van de nieuwe tijd vat op hem kregen, leefde de dichter van de *Gulden Harpe* feitelik in twee werelden, die onderling in geen verband schijnen te staan. Naast vele dorre, onwerkelike verzen in dat Christelike ‘mopske’ schrijft hij een zwierige renaissance-strofe als deze:

‘Hoe gracelijck sie ick alree nu waeyen
Der Nymphen cleeders/ en hooft-doecken seylich
Meest al eenvoudig/ en somwijlen draeyen
Heen en weer met den windt/ en hoe daer swaeyen
De lichte Bacchanten met toortsen veylich/
Rennend' op en af den heuvelen steylich/
En Dianens Maeghden ter jacht in 't wilde/
Hoe hen slippen en wimpels golven milde.’

Maar verrassend is het hoe Jacobsen ook niet ongevoelig blijkt voor de ‘eigenaardige geur’ die van de *Gulden Harpe* uitgaat. Dat is alleen mogelik door het innig verband tussen litteratuur en leven te *voelen;* daartoe kan een verstandelike rekonstruktie van het verleden ons nooit brengen. De schrijver denkt zich in ‘de stille binnenkamer van den quiëtist, waarin de geluiden van buiten nauwelijks doordringen. De wereld ziet men er slechts van verre, achter het gelige, dikke glas, en het licht valt er bleek en mat naar binnen. - Voelt men, welk een stichtelijke oefening niet alleen, maar welk een stil genot het aandachtig zingen dezer slepende voysen voor den vrome moet zijn geweest, en hoe het juist een voordeel was, het lied over eindelooze rijen van bijbelteksten te kunnen rekken?’

Of hij verplaatst ons in het werkvertrek van de linnenwever, ‘alleen in zijn getouw den ganschen dag. Zijn handen verrichten mechanisch hun werk, maar in zijn hersens gaat het denken als zijn draden kris en kras, op den eentonigen dreun van de houten machine. Moet dan niet dit “christelijk mopsje” voor zulk een man een schat geweest zijn?’

Geen wonder dat ook in de *Gulden Harpe* de dichter niet geheel achter de rederijker verdwijnt. In zijn rederijkersperiode valt ook nog de primitieve Homerus-vertaling. Aardig is de

vergelijking met een later vertaald Homerus-fragment uit het Schilderboeck, in veranderde maat. Daaruit blijkt overtuigend, beter dan uit een breedvoerig betoog, dat de jambenmaat terecht ‘de polsslag van de Renaissance’ genoemd wordt.

Ook het derde hoofdstuk handelt grotendeels over Van Mander's vertalingen, en zijn verdere Renaissance-poëzie. In een kort bestek is het niet mogelik de grote rijkdom van nieuwe gedachten en fijne opmerkingen tot zijn recht te doen komen: over de aantrekkingskracht van de bukoliese poëzie op Van Mander's stille natuur, over ritme en versbouw, over het onderscheid tussen de alexandrijn en de vijfvoet, telkens met uitmuntend gekozen voorbeelden opgehelderd. Een zo grondige en smaakvolle studie over de artistieke waarde van een vertaling vindt men in de geschiedenis van onze letterkunde nergens. Een biezonder perspektief krijgt het onderwerp door de breed opgezette vergelijking van Van Mander's Vergilius-vertaling met die van Vondel (blz. 94-105). Dat is geen hors d'oeuvre om de letterkundige merkwaardigheid, maar een vergelijking tussen twee kultuur-perioden, de Vroeg-Renaissance en het Classicisme in onze letteren. Die twee kultuur-perioden laat de schrijver ons ook zien ‘in steen verzinnelijkt’: ‘het Leidsche stadhuis met zijn sterk-sprekende gevels, zijn behaaglijk breede statietrap, zijn geheele ietwat plompe versiering van karakteristieke, met dikke diamantkoppen doorbroken pilasters, van boersche Renaissance-godinnen, van overladen cartouches’ naast ‘de regelmatige venster- en pilasterrijen, de regelmatig herhaalde bloemfestoenen van het statigvierkante, streng-geordende, vóór alles symmetrische stadspaleis van Amsterdam’ (blz. 105).

De volgende beschouwing over de gedichten *Bethlehem* en de *Olijf-Bergh* zijn weer opmerkelik om de ontleding van dat zonderlinge mengsel van christendom en renaissance, die ‘intocht van de Arcadische maskerade in het land Kanaän.’ Hier zien we voor ogen, hoe de renaissance van buiten naar binnen werkt: ‘na de heidensche namen komen de heidensche mythen en sproken, in haar bekoorlijke schijn-onschuld, en ten slotte de heidensche philosophemen met geheel de antieke wereldbeschouwing, bewust-onchristelijk, vijandig, als zijnde buiten den Christus en het ééne noodige. Zoo geraakt het

christendom in de engte,' (blz. 117). Dat is de betekenis van het op zich zelf mislukte, 'slangachtige' gedicht De *Olijf-Bergh*.

De behandeling van het gedicht de *Schilder-consten grondt*, in keuvel-maat geschreven, dat ons Van Mander toont 'in zijn alledaagsche plunje,' in zijn eenvoudige beminnelikheid, dient als inleiding op zijn beroemd proza-werk. Van Mander's theorie wordt hier in het juiste licht geplaatst door vergelijking met de toenmalige schilderkunst (blz. 135): 'in al deze artistieke recepten proeft men de quintessens der Renaissance.' Uit de schijnbare dorheid van dit rijmwerk komt dan op eens weer de schilder-dichter te voorschijn, die ons in een breed Italiaans fantasie-landschap zijn zuivere gevoeligheid voor natuurschoon toont (blz. 142).

Opnieuw krijgen we een leerzame vergelijking; als pendant dient een ander landschap: de poldernatuur in de omgeving van Meerhuizen, zoals de meer Hollands-realistiese, nauwgezette Spieghel die schildert in zijn *Hart-Spieghel* (blz. 147). Van Mander's onwerkelik, maar stemmingsvol landschap is moderner; de Hollandse renaissancist Spieghel is in dit opzicht nog echt middeleeuws: 'zijn tafereeltjes, hoe fijn en scherp ook gezien en beschreven, zijn overladen met kleine détails, met dingen van nabij en om zoo te zeggen in één vlak gezien; ze zijn één en al voorgrond zonder ruimte en verschiet.'

Het historiese deel van het *Schilderboeck* is met veel takt behandeld; het was niet gemakkelik steeds Van Mander als prozaschrijver op de voorgrond te houden. Uit de keuze van het onderwerp zelf blijkt dat Van Mander de veranderde positie van de Renaissance-kunstenaar in de maatschappij besefte (blz. 149); uit zijn stijl de 'roemredigheid' die deze artisten 'als een koorts in het bloed zat'.

Het naïeve Middeleeuwse standpunt van voetstoots aannemen heeft hij ook in het eerste gedeelte, over de antieke schilderkunst, verlaten; maar dit blijft een levenloos tafereel: 'er straalt geen levend licht uit'. Anders is het met de heroïese periode van de Italiaanse schilderkunst, en met zijn eigen tijd. De proeven die Jacobsen geeft, zijn opzettelik zo gekozen, dat we het scherp kontrast van de verfijnde Italiaanse weelde met het burgerlike leven van onze kunstenaars voelen, en tegelijk Van Mander's talent van stemmingsvolle uitbeelding,

ook in zijn proza-kunst opmerken, b.v. in de levensbeschrijving van Goltzius. Ook om zijn kleurige taal verdient hij naast Coornhert genoemd te worden.

Bij het beschrijven van schilderijen treft ons vooral de akkuraatheid: ‘kunstlyriek moet men bij hem niet zoeken, en de kunstcritiek van zijn tijd beweegt zich niet buiten zekere grenzen.’

Uit deze opmerking blijkt reeds dat de schrijver van deze monografie niet in de fout vervalt, de belangrijkheid van zijn auteur te overschatten. Terecht meet hij dit proza met de maat van zijn tijd: ‘het mist de zoete naïveteit en vooral het onvergelijkelijk-teere rythme, de zuivere muziek van het middeneeuwsche (in de eerste plaats: het mystieke) proza, zonder nog de zelfbewuste, ingehouden kracht en de eenigszins gemaniëreerde statigheid van de klassieke periode te bezitten.’

Tot interessante opmerkingen geeft ook het aanhangsel van het *Schilderboeck:* de *Uytleggingh op den Metamorphosis Pub*. *Ovidii Nasonis* aanleiding. Van deze ‘schildersbijbel’ met allegorieën in echt Middeleeuwse trant, ging vooral op zwakke geesten een verderfelike invloed uit, doordat ze het ‘dorre geraamte der Renaissance-cultuur’ voor het leven aanzagen. Toch ziet de kenner van Van Mander's geest er nog iets meer in; van zestiende-eeuws standpunt is het zelfs een wetenschappelik en stijlvol boek; voor wie het weet te lezen, allesbehalve vervelende lektuur.

De Beschrijvinghe van West-Indiën, een niet onaardige vertaling uit het Italiaans, voegt geen nieuwe trek toe aan Van Mander's beeld; alleen bewijst het ons dat de geest van de dichter ‘ook naar deze zijde open was’; dat de renaissance ook in dit opzicht ruimte van blik bevorderde.

Het laatste hoofdstuk, over Van Mander's kring en *Den Nederduytschen Helicon*, hoewel niet minder onderhoudend dan de vorige, lijkt mij het minst geslaagd. Men voelt dat de schrijver hier niet op zulk een vaste bodem staat. Dat verbergt hij trouwens niet. Hij wil de Helicon-dichters slechts beschouwen ‘als groep’; hij luistert naar het koor van stemmen dat uit de interessante kring der ‘hervormde rederijkerij’ opgaat. Individuen zijn ze voor hem niet geworden. ‘Zij moeten dienen om des te duidelijker te doen uitkomen de figuur van hun leider Carel van Mander.’ De enigszins vage

achtergrond was voor zijn kompositie noodzakelik. Maar ook: het kwam overeen met zijn neiging. Na een tijd in die rederijkers-oase te hebben rondgekeken, had hij geen lust, zich verder in de woestijn te wagen. Dat neemt niet weg dat hij ook daar scherp gezien heeft, en menige treffende en fijne opmerking maakt, die voor het later onderzoek wegwijzend zal blijken.

De laatste bladzijden van het boek geven in enkele krachtige trekken de verhouding van Van Mander tot de toekomst aan. De invloed van de Vroeg-Renaissance, vertegenwoordigd door Van der Noot en Van Mander, op de zeventiende-eeuwse poëzie is gering geweest. ‘Als een nieuwe vloedgolf kwam een andere Renaissance over de eerste heen, die overstelpt en vergeten werd.’ - ‘Voorbereiden, ontvankelijk maken, dat is de bescheiden, maar niettemin hoogst gewichtige taak van Van Mander en de zijnen geweest.’

* * *

Leggen we deze beide gelijktijdige proefschriften. elk in zijn soort voortreffelik werk, naast elkaar, dan treft ons het opmerkelik verschil. Knuttel, met zijn positief aangelegde geest, die het verleden allereerst verstandelik wil rekonstrueren, dringt in de détails door, maar vermag geen levende voorstelling te geven. Jacobsen, artistieker aangelegd, *ziet* de litteratuur als een uitvloeisel van het leven, en doet het ook de lezer zien. Knuttel, die in alles het definitieve zoekt of bespeurt, en de logika vereert, gaat zich te buiten aan gewaagde stellingen, en stelt zich tevreden met oppervlakkige oplossingen. Jacobsen gaat uit van de overtuiging: ‘daar zijn verborgen aders, die komen, men weet niet vanwaar en gaan, men weet niet waarheen. Wat aan de oppervlakte, wat tot uiting komt, is vaak het minst belangrijke...Omdat het het eenig-waarneembare is, mag men nog niet meenen, dat het het eenig-bestaande is!’ (blz. 255). Dit behoedt voor oppervlakkigheid; dit scherpt het oog voor problemen. Terwijl Knuttel b.v. in de allegoriese vorm een ‘zucht tot mooimaken, tot opschik’ ziet (blz. 162), beseft Jacobsen dat de allegorie voor de middeleeuwse geest ‘een ethische en aesthetische behoefte’ geweest is (blz. 192). Vandaar dat Knuttel allereerst

onze kennis vermeerdert, Jacobsen ons inzicht. Het laatste is hoger te schatten, al heeft beider werk aanspraak op onze dank.

Deze proefschriften houden een belofte in. Knuttel's werk belooft een degelik geleerde, die zich oefenen moet in zelf-kritiek; in Jacobsen zit een artistiek litteratuur-kenner, die onder onze filologen maar al te zeldzaam zijn - ‘de schaerschte maecktse dier’ - maar aan wie dan ook dit proefschrift de verplichting oplegt, om de vaderlandse letteren niet voor de kunst-historie en de kunst-beschouwing uit het oog te verliezen.

Assen, Dec. 1906.

C.G.N. DE VOOYS.

De wiedsters
Door
Stijn Streuvels.

I

De lente kwam als een kermis die ineens de heele wereld verblijdt; en van eersten af waren de buitenmenschen haar zoo gewend alsof er nooit geen kwade dagen geweest waren. Zij en voelden niet, de landlieden wat er in en rond hen veranderde of gebeurende was, maar ze genoten van het nieuwe leven, van den nieuwen groei in 't schoone voorjaar; ze leefden het zonnefeest meê zonder verwondering om hun eigen, opgeruimde blijheid en de blijheid van heel den buiten, - want ze was verwacht, de lente: ze kwam immers alle jaren op gestelden tijd.

Palmen-zondag! De Paaschzonne!

De gang naar de kerk, naar de hoogmis, geleek een zegetocht met groen. Boeren en boerinnen, knechten en meiden, oud en jong, elk droeg zijn palmtak. Z'en verdoken hem niet, maar droegen den groenen twijg hoog op, welgezind en preusch omdat hij zoo groot en zoo groene was.

En na den dienst, in elk huis, werd den tak gedeeld en droeg men de scheutjes van den gewijden palm naar 't land en stak men er een op 't hoofdeinde van elken akker.

Binst de week, of kort ervoor, was het groote wonder gebeurd op de kouters: het zaad was levend geworden en de piepjonge groenigheid kipte uit de doode eerde.

Omdat het gebeuren moest en nog nooit gefaald en had, wekte 't wonder weeral geen verbazing, maar 't verheugde de boeren wel en benieuwd waren ze ook om te zien ‘hoe’ de vrucht uitkwam en stond in den groei. Over heel de streek

was dat de eenige, groot-ernstige gebeurtenis van belang; - van anders werd er niet gesproken en, na den noen, waren al wie iets gezaaid hadden, op de wegels aan 't wandelen tusschen de velden. Naar hun eigen zaaisels keken zij 't eerst maar die van hun buurman wilden ze ook bezichtigen. 's Avonds in de herbergen werd er gekout over den stand en den groei en na den ‘goên dag’ bij 't betegenen van boer met boer, was de eerste vrage: ‘Hoe staat de vlaschaard?’ Met 't vlas waren ze 't meest bezig en bekommerd. 't Vlas gold meer dan heel de andere dricht van 't geboerte. Wat er in 't najaar en in 't voorjaar gewrocht werd, lag nu voor eenieders oogen en in eenieders weten bloot; en openbaarlijk werd de faam van elken boer vernoemd naar den stand van zijne vruchten op 't veld. Er was nu niets te verduiken of te loochenen gelijk ze 't in andere dingen weleens durven, en eenieder mocht er vrij zijn oordeel over strijken - 't stond immers langs den weg - en de kenners zegden geern wat er aan 't land te kort of te veel was en wat er aan 't beschot zou haperen ten oogsttijde.

Legijn en Duitschave's vlaschaards waren de beste van de streek; Verschaeve's was nog beter. Veroken's was te mager.

- Dat heeft hij met zijnen chemiek! spotten de boeren. Maar Veroken liet de spotters begaan:

- We zullen zien wat 't were doet en als d' andere gevallen liggen, dan zullen we kouten, zegde hij.

Sobrie had te tijdelijk gezaaid: de grond lag gestremd en de plante zou vergaan. Vermeulens partij was mislukt. En ze zegden en vóor-zegden met een boudheid alsof ze 't weer en 't jaargetijde in hun hand hielden en 't was reeds vernoemd: wie er ‘primus’ zou zijn, dees jaar, en wie zonder wachten, zijne vrucht mocht uitrijden....om beeten te zaaien op den vlaschaard. De meeningen botsten ook wel eens en werden de redens weerlegd: 't geen zulkeen aan magerte van grond toeschreef, beweerde een ander, te dunne gezaaid of aan 't ondiepe bewerken van den grond of omdat de akker te grof of te gedempt lag of aan de late koude en de vele regens...maar elk hield zijn redens staande en bleef bij zijne uitspraak.

Wanneer elken vlaschaard besproken en gekeurd was, bleven ze op één punt overeenstemmen: dat Verschaeve dees

jaar de pelle zou afbijten en de baas zijn...en dat Vermeulen's groote partij mislukt was - iets om seffens uit te rijden.

Alevel zegde er niemand een woord aan Vermeulen zelf over zijn misslag - ze ontzagen den fellen boer. Ondereen bespraken ze wat zoo'n mislukte partij wel bedragen moest aan verlies van mest en zaad, maar waar hij omtrent was. zwegen de boeren.

Hij zelve wist het best, hoe 't gelegen was op zijn hoogland; de vrouw die in den achternoen uitgezet was om te wandelen, wist het ook al eer ze thuis kwam; in den voornoen was Louis er palmtakjes gaan steken en had er de boevers ontmoet die er vandaan kwamen. Zoodat er dien avond bij den heerd volle sprake was en al de vlaschaards van de streke vernoemd werden. Algemeen waren ze van oordeel om te boffen op Verschaeve's vrucht.

- Al van éenen voortgang, gepast dikke en jeugdig, zonder een herelke brand! zei Sarel en hij smekte erbij om de doorvoelde deugd, de oude werkman die krom gegroeid was van werken op Vermeulen's hof.

- Van al dat ik vlas wete groeien en heb ik dat ooit gezien, meende hij.

- Als een zijdetje zoo effen en te vei noch te mager, bevestigde de boever. - Als 't weder meê wilt zal dat iets worden! De anderen zwegen en antwoordden niet want de spanning woog op eenieders gemoed om 't geen ze wisten en niet vernoemen durfden.

Vermeulen zat te rooken en sprak niet.

Louis had den spijt op 't wezen, maar de vrouw, in haar onbewimpelde rondborstigheid, sprak het uit, 't geen de anderen niet durfden.

- Me-dunkt dat 't onze wat dunne gezaaid is.

Een misprijzend gekum grijnsde op Vermeulens wezen: wisten of zagen ze 't niet dat de brand erin zat en...maar wat voordeel daarover te zeuren, dacht de boer en hij zweeg.

Maar Louis, de zaaiman, was oud genoeg en wist wel hoeveel zaad er gesmeten was en hij ook achtte het noodeloos om moeders simpel gezegde te beantwoorden.

- 't Is te nat, vrouwe, merkte Jan, de boever, 't water kan

door de klei niet zimperen - 't zaad moet vorten in grond die koud en gesloten ligt.

- 't Zijn almeer de springers, die de stengels afeten, beweerde een werkman, - de springers zitten erop: 'k heb er gepakt met mijne handen.

Hoe of wat, 't was aleven slecht en gebeteren kon het niemand. Iedereen voelde de triestigheid en 't gesprek stokte dan ook, alsof ze er radeloos vóor stonden en niemand het woord kon vinden om de groote gaping te vullen. En de groote baas, de eigenaar wien 't naast aanging, Vermeulen zat daar te kijken naar den rook uit zijn pijpe en als 't alles uitgepraat scheen, stond hij recht om buiten te gaan en, met de hand aan de achterdeur, en alover zijn schouder spotte hij grommend:

- Babbelaars, onnoozele babbelaars, weerwijsaards allegâre, - wacht, wacht! zeg ik u, - wat klapt ge al van vrucht of van stand? - wacht en laat het den tijd om boven te komen! - Wacht tot ge ziet wat het were wil en klapt tòen wie er 't schoonste vlas zal hebben!

Op zijn zware klompen stampte hij over den drempel en trok de deure bachten zich toe.

- Boven komen! mompelde Louis. Zonder ze 't durfden uitspreken, zat het verwijt gereed bij moeder en zoon om den boer zijn koppigheid, waarmede hij nu gestraft was; omdat hij tegen alle redens in, zijn eigen gedacht had gedaan. Dat er nooit geen of heel slechte vrucht zou komen, was hun diepe overtuiging. Aan de moeite of aan den onkost, daaraan dachten ze niet. Maar Louis was gekrenkt in zijn eerspijt om vóor al de boeren van de streek bekend te komen met die domme daad, als 't zoo goed anders kon zijn en veel beter, als hij maar zijn eigen gedacht had mogen uitwerken.

Gelukkig dat 't niet altijd zondag was en men binst de weke geen tijd had om te muizeneeren. De mislukte vlaschaard bleef als een knagende ongeduur op 't gemoed wegen, maar hij lag ver buiten 't hof en niemand ging er derwaard gaan zien, want de andere landnering vroeg de bezigheid der volle wekedagen. De beeten werden gezaaid, de aardappels gepoot en boven de velden en over 't werk daagde in gestadigen gang, de heerlijke zonnigheid en de

eerste weldoende warmte van het voorjaar dat naar den zomer draaide.

Nu moesten meiden en andere thuisblijvers op 't hof, waarachtig de buitenlucht niet meer snuiven uit de kleeren der boevers die van 't veld kwamen. Ze stonden er zelve in - haar tijd was gekomen - en ze ruifelden met vorke en drietand de mesthoopen open en breedden de vette op 't land. Dat was haar eerste werk en na die lange opgeslotenheid voelden ze nu den vrijen wind door haar kleeren waaien, hadden ze voor 't eerst de vrije ruimte voor de gretige oogen en mochten ze dan haar bellenden lach uitlaten naar beliefte. Nu waren ze weer in goede bende bijeen, vrij en los, de jonge meiden om te zottebollen. Want een lustige bezigheid was 't met de vorke te werken in den mest gelijk ze 's zomers weleer in 't hooi mochten vimmen. Nieuwe en versch was 't al wat ze zagen en hoe gei is 't in den wind te staan, te midden het speierende groen en haar eigen bonte kleeren te zien schaaieren in 't spel van de levende zon. 't Was een kermis, maar van al te korten duur: haar vlugge armen hadden al te gauw de hoopen uiteen gegaffeld! Dan moesten er eenige blijven om kruid en pemen te rapen waar men zaadvoorde in vervuild land en eenige mochten naar de jonge klaverij om hondsribbe te stekken - maar amper een tijdetje en ze moesten weer binnen en wachten...Nu ze er eens van genoten en geproefd hadden, was er geen houden meer aan: 't verlangen speelde haar in 't hoofd en vertelden ze elkaar de wondere plezierigheden van den aanstaanden wiedtijd.

Maar 't verlangen had niet alleen de meiden aangegrepen - alwie nu op 't land verkeerde en wrocht, was onder den indruk en aangedaan door het onbesefbaar wonder dat oud en altijd even nieuw, de groote gebeurtenis blijft van het jaar. Het ontwaken, het levend worden uit de dood van alle dingen.

Het land, de lucht het water - blad en bloem en al wat leven heeft - de nieuwe groenigheid die uitspringt en oekert onder den lach en 't streelen der zon; het schateren op de velden en boomen van 't duizendmalig getintsel dat heel de wereld inkleedt en optooit met nieuw gepraal. Het vogelvolk komt toe en elk schettert aan een einde en bij de

dieren gaat het bloed aan het gisten en schudden ze nu de loomheid af om te stormen met nieuw geweld.

Bij 't inwendig gevoel aan eigen herleven, scheppen de menschen nog 't genot om hun weelde en rijkdom te zien groeien en bedijgen. De uitkomst van hun arbeid krijgt vorm en gestalte. Elk is bezig om de belofte te zien beklijven tot vollen wasdom en beschot, elk volgt awierig den groei van zijn gezaaisel en haast zich om, binst het nog tijd is, 't overschot van zijn braak-liggend land voordeelig te maken. Nu of nooit is er genot in de boerennering.

Alle jaren had Vermeulen die vreugde genoten, maar nu was de lente bedorven voor hem. In zijn hoofd droeg hij de angst en de onzekerhoid om de mislukte vrucht, de vrucht die hem 't meest belangde. De grimmigheid woelde in zijn zinnen en zijn herte klopte van spijt en hij liep als een vergauweloosde mensch over zijn kouters. Hij was gewend den kop recht te houden en aan al wie hij ontmoette mocht hij zijn werk toonen - maar nu niet: hij verging van schaamte want nu iedereen wist dat hij de verantwoordelijkheid droeg en dat 't Barbele noch zijn zoon noch zijn werkvolk en was die boerde, maar hij zelf. Nu bezeilde hij zijn doening en dreef heel de bezigheid van de nieuwe dricht maar 't was zonder lust, omdat die verdommelijke vlaschaard zijn ziele teisterde.

Ware 't maar een algemeene ramp over de streek; was hij maar de eenige niet! Hij hoorde en hij zag hoe 't bij Sobrie, bij Verschaeve en bij de anderen gesteld was en hoe ze er hun deugd zouden in hebben en lachen zouden, de welweters! En toch, in de ziele was hij overtuigd dat hij lukken moest, dat er hoegenaamd geen oorzaak en kon bestaan of hoe er 't kwaad op gemaand was of waarom het dezen keer niet steiten en zou? 't Was beste zaad; 't land kende hij als zijn broekzak en 't was onder zijn oogen bewerkt en gezaaid. Had hij maar op iemand de schuld kunnen leggen - 'k schopte hem....in snot! en hij voelde een lust om een zwaai te halen met zijn been om te stampen.

In 't stille, maar niet zonder dat hij 't gewaar werd, had de vrouwe haar toevlucht genomen tot godsdienstige hulpmiddels: Ze was gaan dienen voor den heiligen Benedictus, de keersen had ze binst de afwezigheid van den boer op de vaute ontstoken

en Hantje, de bedevaardster had den betooverden vlaschaard belezen. Maar Vermeulen loech daarmeê, als boer wilde hij zich niet verloren geven: als 't met goed zaad, in goeden grond en wel gemest, nog niet gaan kon, dan moest hij het met tooverij niet krijgen of met lezen ook niet. De springers waren er van zelfs op gekomen, ze moesten er vanzelfs weer af. Dat iemand ze er met geheime of andere middels afkrijgen kon, dat geloofde hij niet. De eenige vermoedelijke oorzaak was de nattigheid en de koude na de zaaite, daardoor stond de vrucht zoo dun en zoo doorscheede. Maar dàt was ook geen voldoende reden - het hamerde lijvelijk in zijn hoofd en bij stonden wenschte hij dat heel het stuk in den grond zou zinken om niet met een mislukte vrucht bij de boeren van de streek bekend te staan. 't Was de eerste keer dat 't hem gebeuren zou en dat voorzag hij als de grootste schande voor zijn hof en voor zijn goeden naam. Dat zijn vlaschaard kapot geslagen wordt door hemelsch geweld, een boer schikt zich daarin; maar dat hij eene vrucht zaait die niet bedijgt, dat wordt zonder meer op den naam van den boer geschoven.

In huis werd de vlaschaard niet meer vernoemd; 't was te zien dat elk ermede bezig was, maar, om elkaar te sparen, sprak niemand erover. 't Was of voelde elk voor zich zelf, de schuld van het ongeluk dat door eigen misdrijf, als een straffe op den akker gesmeten was. Vermeulen's wezen gebaarde groote onverschilligheid en aan zijn doening was er geene onrust te speuren - de vlaschaard lag als eene bijveerde, vergeten in de breede achterdracht van 't geboerte. Maar de diepe reven in Vermeulens voorhoofd waren gedoken onder den neergeslagen rand van zijn hoed en wanneer hij de kans goed vond, wendde hij zijn wandeling al den hoogkouter en ging hij tersluiks het mennegat op, omdat 't hem bestookte om weeral erbij te zijn en te kijken naar de verandering. In zijne angst en onzekerheid, voelde hij er zich naartoe getrokken als een moordenaar bij zijn slachtoffer. Amper was hij ervan weg of hij twijfelde weeral of 't wel zoo slecht was, of hij goed gekeken had? En dan weer, telkens hij den akker naderde, geloofde hij aan tooverij, aan oogenverblinding - en verwachtte hij er alles te zien in gezonden groei. Maar 't bleek altijd dezelfde ontgoocheling!

Wel God, wat verschil bij andere jaren, toen hij preusch en blijgemoed mocht optrekken en zeggen: 'k ga naar 't vlas eens zien! Toen hij beweren mocht tegen elkendeen: dat hij de schoonste vrucht opdeed van de streek. Hoe treemde hij al meê wie hij tegenkwam om naar zijn vlaschaard te kijken en hoe vleiend klonk het hem toe, wanneer een kennis zei: ‘Maar boer, hoe doet ge het toch ? - Wij doen al wat we kunnen en krijgen toch zulk geen schoone vrucht!’

Nu moest hij in den duik er naartoe en rond kijken of niemand in den omtrek hem zien kon. Met de vrees in 't lijf naderde hij en zijn wezen verdonkerde en zijn onderste lip liet hij hangen, zoo gauw hij boven kwam. En spijt en gramstorigheid voelde hij weeral opkomen bij 't eerste zicht over zijn kouter.

't Was eigenlijk jammer om zien, hoe éenpijlde en doorscheede, bij troepjes de dunne hereltjes stonden en wat droeve verschoeperde kleur van zieketierigheid! Wat voor onhandige krutter was hier komen mooschen en had er gebeuld en 't land verbeest? Wie had hier - naderhand - het zaad verbabbezakt, gereeuwd, vermoord, of verampeneeld?

Was 't nu maar onder de oogen van den boer niet aangelegd en gezaadvoord, dat hij de schuld ervan op zijn zoon of op een boever kon leggen - hoe had hij er zijn deun en behagen in geschept om zijn gramschap uit te vloeken en te verwenschen en hoe zou hij den dwazekloot van 't hof stampen met een schop van zijn zware kloefen! Maar nu wist hij zich alleen verantwoordelijk: zijn inzicht was 't geweest hier den vlaschaard aan te leggen; zijn koppige wil alleen had het ondanks zijn zoon en zijn vrouw, doorgedreven. Moest hij nu bekennen dat zij gelijk en 't meest verstand hadden van 't bedrijf? Moest hij 't aannemen als een teeken dat hij oud werd en te suffen begon? Had hij geen begrip meer van land en vruchten? Hij stond nu vóor zijn zoon als een sukkelaar die geen weg meer weet met de gewone dingen en alles verbroddelt door dwaze koppigheid. Van wie had hij 't gehoord overlaatst? Wie had het uitgesproken: dat de haver in de leegte, zoo schoone stond, de haver waar de ‘jonge boer’ het vlas had willen zaaien? - Was dàt een eerste tergreden? Wie er nog een woord over durfde reppen, zou hij den nek breken!

- 'K en geef me om zulk een kleinigheid nog niet verloren! meende Vermeulen. Maar een verdoemelijk toeval was 't omdat 't nu zóo moest gebeuren met dien vlaschaard en zijn zoon het gelijk moest halen en dat ze er 't huis hun deugd en leedvermaak in scheppen zouden omdat de ‘oude’ gestraft werd om zijn koppigheid.

Vermeulen vloekte waar hij stond in zijne eenigheid op het land, Met zwaren stap overliep hij den akker over heel de lengte - maar één schoonen kant was er aan de partij niet te vinden. De maledictie lag over heel het vierkant. Hier en daar, bij strepen was het vlas uitgekomen en ertusschenin lagen de plekken kaal en naakt als op 't zand.

Een onduidelijk vermoeden wekte een twijfel bij den boer, maar hij schudde den kop, neen:

- Hij kan 't niet gedaan hebben, gromde hij. Zijn zoon achtte hij er niet toe in staat om kwaadwillig de vrucht bedorven te hebben - en ook:

- 'K zou 't gemerkt hebben, meende Vermeulen, ik stond er immers aan en bij toen hij 't zaaide?

Hij herinnerde zich den heftigen gang van den schoonen zaaiman en hoe 't hem gestoken en genijdigd had, den kerel zoo forsch en lenig te zien, en hoe hij jaloersch was geworden, om de jongheid van zijn zoon, en omdat hij zelve dat schoone leven niet herbeginnen kon. Neen, er was eene andere oorzaak -: 't kwaad moest in den grond zitten, in dien verdommelijken grond die 't water niet wilde opzuipen; de klei die in zijn detsche ondoordringbaarheid, zwaar als pap. te gisten en te brutselen lag als koekendeeg. 't Lijnzaad moest er rotten en vergaan van koude in dien kloerie.

En in den drang om 't laatste bescheid te weten voor zijne onrust, hurkte de boer zich tegen den grond, mooschte in de eerde met de dikke vingers en bracht er eene handvol tegen zijn gezicht. Hij beduimelde en zocht om de zaadjes te vinden en de levenskiemen te ontdekken. Hij pletste de eerde weer op den grond, veegde de hand af aan zijne broek, maar eenige stappen verder, nam hij weeral eene poote eerde uit eene plek die heel kaal en waar geen enkel vlaspijltje uitgeschoten was. Hij beerde ze open met den vinger in den palm zijner hand en doorsnuisterde ze als een goudzoeker

het doen zou in zijne angst om er de kostelijkheid in te vinden.

Dan, ineens helderde eene tevredenheid over zijn betrokken wezen. Met de nagels van zijn grove vingers pikte hij een zaadje uit en bracht het tusschen de voorste tanden. En terwijl hij het voorzichtig beknabbelde, stond hij als ware 't, te luisteren naar een inwendig geruchte. Hij smekte en verzwolg het terwijl zijn vingers haastig zochten in den kleikomp om andere zaadjes te vinden. Hij knabbelde er alzoo drie, vier naareen, nadat hij ze zorgvuldig bekeken had en openpletterde op den nagel van zijn duim. Met een zwaai sloeg hij de eerde uit zijne hand en hij grinnikte welgezind en gromde een zwijnsvloek tusschen de tanden. Hij stapte voort, 't land af en gaande groeide de ontroering en doorsidderde de tevredenheid zoodanig zijn gemoed, dat hij begon te weioogen van verteedering.

- 't Leeft, 't leeft, 't leeft! 't Woord danste in zijn hoofd; 't galmde als een breede vreugdeschreeuw door de lucht rondom hem. - 't Rust maar wat: 't zal uitschieten! 't leeft, 't leeft!

De verrassing had zijn verkropte grimmigheid gebroken: als door een lomme in de dikke ijsschaal, borrelde zijn vreugde, zijn dankbaarheid en verteedering - 't welde ineens omhoog zoodat hij ervan overdaan was. In een onbewusten drang wendde hij de oogen naar de lucht en zonder 't in woorden te brengen was 't een gedacht van dankbaarheid voor den Opperheer dat zijne oogen uitstraalden.

Hij had het niet verwacht en hij was reeds zoo vast in 't geloot van zijn ongeluk en....

De nanoenzonne schong zoo stil, zoo goudglanzend stil en warm - die zon zou nu eerstdaags met heur hitte zijn verachterde lijnzaad doen kenen en Vermeulen zou gered zijn en 't geen hij verloren waande zou niet verloren zijn!

De boer voelde nu zoo goed de groote ordening: de machtige geweldige drang naar leven en volmaking; hoe alles, tot in 't kleinste toe, zijn eigen wegen en wetten volgt en komt waar 't komen moet. Zie, rondom stond alles groen en in groei, alles, - want de tijd was daar en 't bevel was gegeven. De vruchtbaarmakende lucht, hij voelde hem, hij ademde hem in, hij rook, hij tastte hem met heel zijn lijf. En de onzekerheid en de angst die hem gemarteld hadden, 't scheen alles

zonder reden te zijn want: hoe was hij toch zoo dwaas te twijfelen en hoe was de meening in zijn kop gekomen, dat zijn vlaschaard zou gevloekt zijn om dor te blijven als een steenvloer?! De groei was een jubeling rondom hem en 't zaad dat hij vreesde dood te zijn, het sliep maar wat - 't zou uitschieten!

Een vlaschaard zou het worden van twee, drie voortgangen, maar een vlaschaard toch, een levende vlaschaard en de schande van hem te moeten uitrijden was nu medeen geweken. Wat een troost voor de eerspijt van den pezigen boer en hoe was zijne verantwoordelijkheid nu gedekt tegenover zijn volk! Ja, hij was de oude maar altijd stevige Vermeulen, de beste boer van 't land. - Laat ze maar, de zeerloopers, binnen een paar maanden zullen we zien wie er 't eerst toekomt!

Toen hij 't hof naderde, hield hij zijne blijdschap in en zijn wezen kreeg weer dezelfde statige uitdrukking van altijd. Nu wachtte hij gerust den stond af dat er iemand een woord zou reppen over 't vlas. Verder bleef hij gesloten, maar zijn wederwoord hield hij gereed. In zijn overmoed hield hij ze allen onder zich en hij bleef wie hij was: hoog in zijn eigen meening.

Nu hij weer vast van zinnen, gerust, en met den buik uitgesteken en de lippen overgekruld, op zijn zware beenen over 't hof liep, droeg hij weer de zekerheid dat alles in orde was en hij wilde aan zijne angst niet meer denken. Bachten zijnen rug hoorde hij wel nu en dan een woord, maar nooit genoeg waar grepe aan was om zijn gemoed aan den spotter te luchten en hij wachtte nu nog maar en volgde den gang van het weder om 't wonder te zien gebeuren op dien betooverden akker.

II

Af en toe wankelde het weder nog altijd en de regens vielen te zwaar voor de jonge dricht. Er werd geklaagd en geknoterd bij de menschen, maar menigeen troostte zich in 't vooruitzicht van de kruisdagen die voorzeker beternis zouden meêbrengen.

En als 't te doene kwam, ging Vermeulen twee dagen

naareen de processie mede alover 't veld en biddend met de menigte keek hij rechts en links en zag er veel kouters en vlaschaards die schooner waren dan den zijne. Maar hij koesterde geen afgunst, zijn gemoed bleef gerust. En den derden dag, toen de beêvaart langs zijne velden moest voorbijgaan, was hij weerom in den stoet en ging hij zonder davering te voelen voorbij zijn hoogkouter. Hij wendde er 't hoofd niet naartoe maar hij luisterde gespannen om een woord of eene spreuke te vernemen over zijn mislukte vrucht. Nu had iedereen het gezien en zou 't overal vermaard worden hoe 't op Vermeulen's vlasland gesteld was, maar:

- Ze zullen zooveel te meer staan gapen, later, meende hij en hij zweeg.

De boerin stelde al heur vertrouwen en heur laatste hoop in de zegening der kruisprocessie en liet het in Gods handen. En zij vond zich waarachtig niet bedrogen in hare verwachting. Want in een haal begon nu een gang van schoone dagen die den zomer inleidden en bij der ooge zag men de vruchten bekomen.

Het bleek allicht dat al het klagen en roepen voorbarig geweest was en de dricht toch niet verloren zou zijn. Met de eerste hitte verging het onzichtbaar kwaad overal; de kwijnende vruchten kregen sterkte en groei en schoten op in 't broeden van de zonnewarmte. De vlaschaards die verbrand, afgeëten en in hun vonnis lagen te wachten om uitgereden te worden, veranderden en verbeterden zoo zeer dat 't ongelooflijk was. Waar de eerste voortgang twee duimen hoog stond, kwam er nu leven op de kale plekken waar het zaad mislukt was, en stonden de nieuwe uitkomers reeds zichtbaar, gruisdikke, zoodat ze hunne eerde dekten. 't Boerenjaar was weeral gered en de zomer zou alles nog goed maken.

- Wat zult ge nu zeggen? begon Vermeulen die zoolang gewacht had van spreken. Had ik naar u geluisterd, hij was reeds uitgereden!

Barbele had er eerst versteld staan op kijken als op een mirakel en ze schreef de redding toe aan de processie:

- 't Is sedertdien dat de beternis gekomen is, meende ze.

- Voor een beetje verachtering, schreeuwt en roept ge en

geeft ge u verloren, zei Vermeulen -; ik en heb geen stonde getwijfeld of 't zou een vlaschaard worden.

- Een vlaschaard kan 't wel worden maar schoon vlas en zal 't in geen geval zijn, meende Barbele.

- Schoon, wie zegt dat? En waarom niet?

- Hij is van twee, drie voortgangen, dat is voor eenieder te zien, duwde de vrouw hem toe.

- Dat zal uitgroeien. Dat groeit uit! Binnen eene maand is hij effen als een zijdetje, beweerde de boer.

- En heeft hij de andere vlaschaards van eersten voortgang ingehaald, spotte de boerin; - we kennen dat uitgroeien! Zie maar Sobrie's vlas en Legijn's - wat wilt ge altijd de welbekende waarheid bestrijden? - Dàt zijn vlaschaards. We staan alleszins aan den steert dees jaar en boffen moeten we niet. De wiedsters zitten reeds in Legijn's vlas en 't onze is nog aan 't uitkomen.

Vermeulen voelde den spot en dat ze de schuld nog altijd op hem wilde leggen en daarmede had ze 't verkarid bij den boer. De vreugde van zijne ontdekking was ineens te niete en zijne grimmigheid kwam haastig naar boven. Hij tinselde de woorden na en zonder ander reden, - 't eene bij 't ander voegend - begon hij te schelden en haalde hij alles uit wat hem sedert lang op 't gemoed drukte. In 't haastig uitbrengen verslikte hij in zijn woorden, werd purper in zijn wezen en verloor den adem. Recht en krom, hij roefelde alles eruit, gelijk 't hem voorkwam: dat 't werkvolk moeilijk en slecht was, door hare schuld; dat zij en die nietweerd van een zoon, zochten baas te spelen op 't hof...

- En uwe twee snelle dochters! riep hij, ik en ken ze niet meer! gij maakt er snufjuffers van dat 't een schande is voor 'nen boer!

De doening en de levenswijze van zijn dochters lag hem 't opperst en 't deed hem deugd nu een reden te hebben om zijn mistevredenheid daarover eens uit te spuwen.

Met 't paaschverlof waren Louise en Anna drie weken thuis geweest en drie weken lang had de boer dingen moeten aanzien en laten gebeuren die tegen zijn aard stootten. Korzelig had hij geloopen en op de tanden gebeten en gezwegen had hij omdat hij er geen pak aan vond. In 't begin reeds had hij

noode toegegeven aan zijn vrouw om de twee meisjes naar de kostschool te laten vertrekken; eindelijk had hij toch toegegeven omdat ze hem overhaald had met redens: dat 't nu geen tijden meer waren gelijk over vijftig jaar, - dat 't een plicht was de kinders eene behoorlijke opvoeding te geven en dat hij zijn aanzien moest behouden tegenover de andere boeren die ook hunne kinders uitzonden.....Maar dat het zoo verre zou gaan, of dat het zoo zou uitloopen, had hij nooit durven denken. Ze waren nu groot gegroeid en mensch geworden en terdege bekwaam om op 't hof te helpen. Maar, zend eens uw kinders van huis, hoe krijgt ge ze terug? Vermeulen herkende zijn eigen kinders niet meer; hij was verlegen om zijn mond open te doen in haar bijzijn. Ze zaten me daar toegeregen van onder te boven in een zwart kleed en heel haar doening, houding, stap, tot haar glimlachjes toe, hadden ze aangeleerd en van ruischebuische boerenkinders gelijk ze vertrokken waren, zaten ze daar nu heele dagen aan haar eigen dingen bezig, - aan brol en tuitelingjes waarvan de boer geen inzicht of begrip en had. Werkvolk, meiden, beesten, stallen,...'t was of 't haar niet aanging, of 't niet bestond. Al haar doening gebeurde in de beste kamer; en in die beste kamer die anders éenmaal 's jaars open ging - als 't kermis was - kwamen nu vriendinnetjes van eender allooi, op bezoek en deed men wandelingjes onder een zonnescherm in de weide en naar het boschje. Drie weken lang bij elk getijde hadden die keppekinders aan een tafeltje alleen en uit eene panne afzonderlijk zitten kezen en wanneer ze 't woord tot haar ouders geweerdigden te richten was 't om te zeggen wat er al diende veranderd en gedaan te worden eens dat ze voorgoed haren intrek zouden nemen hier in huis! Eens....want 't scheen nu dat hare opvoeding nog op verre na niet voltrokken was! En moeder gaf maar altijd toe, liet maar altijd gebeuren en hield den boer buiten de wete en zegde hem wat ze wilde geweten hebben.

Heel de goddommelijke boel hing hem uit de keel en zou hij buiten stampen.

- In den stal zijn ze niet eens geweest! maar kunnen ze wel, met zulke schoentjes aan de voeten? Waarom staan er geen

paar kloefen gereed tegen ze thuis komen, voor die dochters? - Dat zijn mijn dochters niet! zwoer Vermeulen; ze zijn beschaamd dat ze van den boer zijn! 'K ben blij dat ze vertrokken zijn, 'k moet ze niet meer onder de oogen hebben: zorg maar dat ge een paar heeren gereed houdt tegen dat die vervloedige opvoeding voltrokken is! spotte hij. Nu zijn ze weer weg -'t werk komt aan en 't moet door vreemden gedaan worden - en in plaats van hulpe, hebt ge'r nog werk mede om bucht gereed te maken voor die snuffen! En hebt ge 't gehoord hoe ze hier zullen ambachten eens dat ze 't huis komen? 't huis onderst te boven en alles in 't nieuwe - heele dagen kermis en muziek!...

- Maar, maar, suste de vrouw, dan gaan ze aan 't werk gelijk alle boerendochters effenop - ge zult wel zien: 't is zoo erg niet - ge zijt altijd te geweldig. Gaat ge uw kinders in de wereld laten zonder begrip of geleerdheid? Ge zijt altijd eene halve eeuw ten achter.

Maar er was geen middel om Vermeulen redens te doen verstaan of met hem den effenaar te houden; hij was te zeer verontweerdigd en zijn dochters hadden hem te zeer verbaasd met haar aangeleerde voeren.

- 'K zie ze al gaan met den melkemmer over den messing! spotte hij.

- Er zal wel ander werk te doen zijn voor haar, meende de boerin.

Maar Vermeulen zette nu wijde oogen open:

- Ander werk? riep hij, hoe meent ge 't dat we hier zulke dingen zullen gedogen? werken zullen ze, gelijk ik 't in mijn huis en in 't uwe gezien heb!

- Ge zijt de eerste die 't niet zoudt toelaten...zie naar Verokens dochters en naar Sobrie's...merkte de boerin en ze stelde zich vierkant tegenover hem.

- Wat meer is: Met Louis handelt gij naar uwen zin; Louise en Anna houd ik in huis: de zoon is de uwe, maar de meisjes zijn de mijne!

- Zet ze in een glazen kastje tusschen twee kandelaars! riep de boer. Maar al wie op 't hof woont, moet werken: ze gaan meê met 't volk naar 't veld en in den stal zullen ze zijn en bij 't werk, overal.

Daarmede vertrok hij uit de keuken en sloeg de deur bachten zich toe.

Hij deed de ronde op 't hof en knechten en koeiers kregen zijn slechte luim te boeten. In zijn eigen vloekte hij dat 't niet gebeuren zou: dat hij ze wel ambachten ging...maar in wezen zag hij 't kwaad zoo onaantastelijk en 't vrouwvolk kende hij zoo sluw en eendrachtig in haar voornemens zoodat hij met al de hardnekkigheid om 't vol te houden en zijn wil te doen, zich op voorhand verloren gaf en...ook al besloot te berusten en af te wachten 't geen onvermijdelijk komen moest.

't Geen hem met zijn zoon te ondervinden stond mocht hij met zijnen dochters 't zelfde verwachten: ze waren ook al buiten hem gegroeid, met eigen wil en eigen meesterschap stonden ze tegenover hem en voelde hij ook dat zijn ‘grepe’ haar in geen bedwang meer houden kon - dat hij zelve ging toegeven en zich schikken naar die nieuwe macht die opkwam als eene noodzaak, en alles overweldigen zou.

Gelijk in 't handhaven van zijn meesterschap over zijn grootgeworden zoon, hield hij zich uitwendig streng, maar bachten de stoerheid van zijn hardvochtig wezen onder de korst van zijn gereuveld voorhoofd, in 't diepste van zijn gemoed, hield hij 't verdriet geborgen en de triestmoedigheid omdat de zaken zulk eene wending namen. In een vlaag van ongeduld was het losgeborsten en had hij de schuld op Barbele gelegd. Maar wie had er schuld in? Hij zelf evenveel als zij, had er schuld in en de menschen rondom en de tijd, 't deed er al het zijne toe om hem van zijn kinders te vervreemden. In een halven leeftijd had hij het rond zich zien veranderen en een deel van zich zelf had hij losgelaten, de stevige boer; hij voelde zich meegesleept in dien draaienden drang der nieuwe dingen en geplogenheden die vroeger onbekend of van den booze waren. Zijn weerzin vocht ertegen, 't knaagde zijn geweten telkens hij in iets had toegegeven, maar het kon niet anders. Met zijn boerentrots stond hij tegenover de boeren die boven hem wilden kraaien en zij haalden het van de duivels uit om ‘groot’ te doen. Mocht hij dan zijne dochters beschaamd laten staan tegenover dochters van krotekappers en boerkes van niemendal? Van den eenen kant wilde de ‘oude’ Vermeulen dat alles ging en bleef gelijk in zijnen tijd - wilde hij zijn doch-

ters zien als struische blokken, boerendeernen van 't vlaamsche ras, meiden lijk peerden die lachen als er leute is en uitgeven 't geen ze in hebben en werken nevens den sterksten werkman...Van den anderen kant wilde de stevige ‘heerenboer’ de eerste en de opperste zijn boven de andere boeren en wilde hij dochters op zijn hof als praalstukken in de weelde van haar jeugd en schoonheid zonder meer, zoodat ze over heel de streek vermaard zouden staan als wonderheden. Maar de gewone Vermeulen van-alle-dagen was zich alleens niet bewust van dien tweestrijd. 't Was maar wanneer Barbele hem de zaken voor oogen legde en hij in 't nauwe gebracht werd door zijn eigen bewijsvoering, dat hij voelde: niet te weten wat hij wilde en hij niet zeggen kon hoe 't naar zijn meening hoorde te zijn. Dan lapte hij het eenvoudig eruit en zou de zaak effen maken met een stomp van zijn zware kloefen.

Dat waren zijn kwade vlagen, maar eens dat hij weer buiten op zijn veld was en met de landnering en bereddering in zijn hoofd zat en de groot-ernstige werking volgde, was de peuterige onrust om al die kleinigheden gauwe vergeten. 't Groote bedrijf dat hij overal doende zag, kalmde hem weer en dan voelde hij spijt om zijn buitensporig opschieten en bewonderde hij 't zachtaardige gemoed van zijn goede Barbele. Hij droeg dan ook geen wrok over hunne oneenigheid maar vernederde zich ook nooit om onschuld te vragen: hij was 't eenvoudig vergeten en met zijn zelfde gewone uitdrukking van bezigen boer, vroeg hij bij zijne thuiskomst: - Hebt gij al voor wiedsters gezorgd, Barbele? 't Vlas is bekleven, we zullen er haast moeten aan vallen.

Van 't vrouwenwerk op 't hof trok Vermeulen zich niet veel aan en liet zijn vrouw alles bedìsselen. Die omgang met meisjes en wijven vermeed hij en dat woekerde als een eigen wereld waar hij geen inzicht op hield. Hij keek enkel waar 't werk verricht was en donderde er dan wel op als hij 't noodig vond.

Zoodan miek de boerin er een zondag haar werk van om al de vrouwen en meisjes te gaan vragen die zij krijgen kon. Eerst ging ze bij deze die op 't goed van de hofstede woonden en dan al de kortwoonsten af van wevers en zwingelaars, waar meisjes of vrouwen konden gemist worden.

- Hoe meerder hoop, hoe eerder gedaan, meende zij en: 't gaat al met één moeite door.

Ze vond er niet veel meer sprekelijk: 't meerendeel waren reeds bij andere boeren aan 't werk, andere waren reeds afgedankt maar hadden zich elders toegezegd. Maar zoogauw er sprake was om naar Vermeulens te gaan, was 't gegeven woord lichtelijk verbroken; want iedereen wist dat 't er beter was dan elders voor wat kost en huurloon betrof en 't jonge volk vooral hield ervan, omdat de vrouwe goed de leute en zotternij verdragen kon.

Alzoo kreeg Barbele wiedsters zooveel zij wilde.

III

Een maandag-morgend met 't pikken van den dag kwamen zij opgesteken van alle kanten. Kraaknet in haar versch gewasschen zomerlijvetjes - bleekblauwe, bleekroze, getjieperd, getikkeld of gebloemde katoentjes - en kortgerokt in donkerder ondergoed, kwamen de meisjes pertig uit en zwaaiden den breedgeranden strooienhoed aan de hand of droegen de lichte kloefjes en liepen vrij op de bloote voeten. De bleeke, de bruine, de koornblonde van haar, al dooreen, kwamen en vergaârden zij op de groote werf van 't hof waar 't allichte schetterde en kraaide met al die snelgetongde stemmen dooreen. Meisjes waren er als eerste communiekanten die de kinderrokjes nauwlijks ontgroeid waren en nuchter en bedeesd afgezonderd stonden te zien; opgeschoten, overgroeide langsels waren er die voor den eersten keer den trek meêmieken van den eenen vlaschaard naar den andere. Half-volgroeide meisjes met de slenderige losheid in de leden nog en de argeloosheid op het bloedlooze wezen. Meisjes als maagdekens uit de congregatie die niet wisten hoe doen in haar schroomvallige bedeesde zedigheid. Maar meiden ook met volle leden en rond, gemaakte lijf, vol in het spannende katoen van haar jakje en geheupt als boterstandetjes. Klibberige meiden met wangen als appels en oogen die schichtig en stout rond keken met eene lachreden of eene uitdaging altijd gereed op den mond; of schuw gelijk musschen de armen gekruist in mijde gebaar

over de schoone borst. Getrouwde vrouwen liepen er ook tusschen met haar zuigelingen mede. Magere wijven met een stemme scherp als een mes en die altijd 't hooge woord voerden. Wijven met de ellende van 't leven op 't aangezicht omdat ze overvoerd van werk, bij dage bij den boer zijn en bij nachte thuis beulen om alzoo den boel in gang te houden. En menige oude kwene was er tjankend afgekomen met een mannenvest aangetoorteld en een baalzak om onder de knieën die stijf waren van de jicht. Jong en oud, alwie maar eenigszins uitkon was opgekomen en in dikke bende stonden zij hier bijeengesneeuwd op de werf.

In afwachting van de koffie stonden zij koutend, speelden de jongsten of stonden bij groepjes vertrouwelijk te vezelen, vormden alzoo een bonte wemeling verschillend elk tot elk, maar gelijkig in 't algemeen.

Zoogauw de huisdeur openging stormde de bende naar binnen en sprong al wie kon om 't eerst op de bank bij tafel te komen en slorpten zij de warme koffie binnen en aten van de hooge hoopen boterhammen tot er geen enkele meer overschoot. En roef, de bende brobbelde weer buiten, trokken d'eene voor, d'andere achter, zwaaiden den voorschoot over den schouder, den strooien hoed of de kloefen aan de hand, stoeiden en speelden en spotterden zij vooruit met geweldig geschater van stemmen, de hofpoort uit, over de brug van den wal, door de dreef, den weg op naar den vlaschaard.

Dien eersten dag leidde Louis de bende naar 't werk. Ter plaatse keek hij hoe de wiedsters elk bij zijne weerga, in de mete schoven en op ééne, lange lijn, den eersten gang inzetten aan 't hoofdeinde van den kouter. Ze kropen vooruit op de knieën; 't lijf voorover gebogen, rustte op den gestrekten linker arm als op een pikkel terwijl de rechtere hand alleen werkend was en 't onkruid wiedde tusschen de teederde vlasherels.

Bachten de reke stond Louis in zijn lengte en keek over heel de lijn als een opzichter over een ploeg werkvolk.

Na de eerste stilte van 't aanzetten begonnen de wiedsters in haar doening te geraken en gebaarden ze niet meer te merken dat de jonge boer bachten de reke stond. Het luide getater brak al drie, vier kanten uit en waar er twee of meer vriendinnetjes bijeen gebuurd zaten, ging het gesprek vertrouwelijker of vezelde men.

Louis gaf er geen acht op, hij stond te kijken en 't verpreuvelde zijn zinnen met den schoonen morgend in de meie, te voelen hoe rustig het was rondom verre en bij en hoe die ruste overeenkwam met zijn eigen gerust gemoed van binnen.

De uchtendsmoor was effen opgetrokken onder de zon en op de vlashereltjes over heel het veld, beefden de dauwdruppels als een ruizeling van perels over een grond van groen legwerk.

De tinteling verbijsterde de oogen van den jongen boer. Verder, op de lage landen dreef de smoor als een gloed van levende rood waar boomen en huizen versmoord zaten in dien zonnedamp. Op de hoogten was de lucht helder en blekkerde 't wit en 't rood der huizen en hoven op de afgelijnde landauwen in ongeraakte reinheid. De jonge kerel stond en mijmerde zonder zijn gedachten te volgen, hij onderging de schoonheid van den uchtend en voelde de weelde met 't groene vergezicht vóor hem en 't hooge blauw van den hemel boven zijn hoofd. En moe van 't stille staren keek hij naar niets meer en kwam er een begeerte naar iets ongrijpelijks in zijn gemoed, iets dat hij niet noemen kon - 't was lust en weemoed tezelfder tijd en 't eene noch 't andere...Hij volgde de leeuwerikken die opschoten en neervielen beurtelings met een blijheid van nooit voldaan geschuifel. De stemmen der wiedsters klonken als ijle geluiden zonder zin in de opene lucht mede met al de andere geluiden van den morgend. In het eiken boschje helmde 't geschuifel en gezang der merels en nu voelde Louis den lust om ginder in de schaduw wat te gaan liggen. Zonder gerucht te maken vertrok hij alover den vlaschaard en liet hij de wiedsters aan hare bezigheid.

Een meisje alleen uit heel de bende had er 't weggaan van Louis bemerkt en tersluiks, alover haar schouder loerde ze om te zien waar hij verdween in het boschje. Alsof er een wolke vóor de zonne schoof verbleekte de helderheid rondom vóor hare oogen. Van heel de bende was er geen eene die zoozeer gehaakt had en verlangd naar 't nieuw vertij op den vlaschaard, lijk dat meisje en die uchtend dat ze voor den eersten keer meê mocht, was de gelukkigste stonde van haar leven.

Rieneke was onlangsleden een kind nog, met al hare bevalligheid die ze van huis meêbracht op 't hof gekomen en was de eerste jaren van haar dienst, in eenzame afzondering op

de weide geweest en in de stallen bij de koeien en niemand op 't hof had er veel acht gegeven op het vroolijke kind dat altijd in haar eigen leute miek en zingend over de wereld liep. Ze was nog maar vijftien jaar oud maar volgroeid en volvormd was ze als eene van twintig. Een ruischebuische, kloek van beenen, rond van heupen, vol van lijf met fijne leden, met een aanzicht als een zonne en een kop koornblond haar dat altijd wijd op en verwerreld stond en haar oogen blinken deden als karbonkels. 't Bleekroze vel van haar wezen kon de zonne niet tanen en tusschen de malschvleezige lippen blonken twee reken lavoorwitte tanden altijd bloot omdat ze altijd even welgezind was en van 's uchtends tot 's avonds weerklonk heur stemme en haar lach als een aanhoudend gerinkel over 't hof.

Om haar onberoerbare welgezindheid en haar gezang en gelach had ze den schoonen aarname gekregen van Schellebelle.

Schellebelle was van elkeen geern gezien om haar lustigheid; elk die haar betegende riep haar een schoon woord al was 't maar om er een schooner terug te krijgen. Rap aan de hand, overal bij, nooit moe en altijd werkenslustig, legde ze de bezigheid af van een deurslegene stalmeid. Vrouw Vermeulen had haar bezonder geern om haar gedienstigheid en als er iets moest gedaan zijn, riep de vrouw altijd om Schellebelle.

Dat er in het hoofd van het meisje, buiten haar lustigheid en haar lachen iets anders en dieper in haren zin stak, vermoedde niemand - ze kenden enkel haar open rond, gezond vroolijk wezen. En 't meisje was zoo zot niet om alles te vertellen wat ze zelf wist en gevoelde.

Nu hadden de andere meiden in den laatsten tijd Schellebelle zooveel wijs gemaakt van 't geen er op een vlaschaard onder de wiedsters gebeurt, dat 't meisje er nachten naareen haar slaaprust bij gelaten of er telkens weer van gedroomd had. Heur gemoed was zoo rein als een meimorgen en 't minste wat er haar in de verste verte van leute of vertij werd aangekondigd, weerklonk in haar herte als eene feestklok en ontvlamde zij in uitbundige tevredenheid en geestdrift. Zonder dat ze raden kon wàt het eigenlijk worden moest, had ze de dagen geteld en eindelijk vol van allerhande

verwachting was de eerste dag van haar geluk aangebroken: heel de blijde stoet van meisjes was afgekomen en gearmd tusschen twee van haar soort die ze kende, was ze welgemoed opgetrokken. Ze zat tusschen Marietje Verlinde en Fientje Vandoorn en onder huns gedrieën waren ze in stil gesprek.

Van den morgend was alles best begonnen: het weder was warm gelijk het behoorde voor wiedsters. Het vrije veld lag open vóor haren blik...maar dat Louis meê was naar 't veld, dat was iets wat ze niet verwacht of vermoed had en haar nu bijzonder deugd deed. Ze zegde het aan niemand - maar overal waar ze hem in de nabijheid wist, voelde ze zich gelukkig en voldaan. Hoe het kwam of dat het zóo was wist ze niet en had ze nooit aan haar zelf bekend - ze voelde het enkel zoo.

Daarom was het alsof er iets verduisterde rondom haar, toen Louis zich verwijderd had. Maar nauwlijks was het geweten bij de bende dat ze alleen waren of 't gelach en 't geroep galmde luider over heel de lijn en een werkwijf zette met slepende stem het vlasliedje in en 't klonk als eene weêklacht over den kouter:

> Een ridder jong, ging laatstmaal wandelen....

De meisjes die nieuwelingen waren, luisterden met gespannen aandacht, beangst om geen woord te verliezen van 't vertelsel dat ze opnamen als eene ware gebeurtenis. De stemme haalde het uit met traag gesleep en gedurige herhalingen na ieder klauzeken: van den ridder die naar liefde zocht en ze nergens vond zoodat hij te dwalen liep in de eenzame velden en er een maagdeken werkend zag in ‘'t jeugdig vlas.’ Het lieve, frissche kind had hem op den slag bekoord en haar schoonheid behaagde hem, en beloofde hij schatten, geld en goud om haar gunst te verkrijgen. Hij smeekte haar: enkel een stondeken maar, bij haar te mogen rusten in het jeugdig vlas.

Maar hoe het meisje schamper en oolijk ‘neen’ zegde en telkens na elke belofte weerom ‘neen’.

Schellebelle zag het meisje beeldelijk zitten alsof ze 't zelve was en den heere kende ze ook, die 't haar vragen kwam.

Ah, schoon ridder fijn
Wat komt gij mij vragen
Of ik wil liefde dragen?
Om met u te verkeeren heb ik geen tijd,
Ik ben maar een boerenmeid!

Hij beloofde haar, de hoofsche ridder, naareenvolgend: een kleed van rijk satijn; een kam van rooden goude; slifferkes van klaar kristal....

Maar nuchter en schalksch klonk het wederwoord:

‘Gij kunt er mij niet beko-ren
Ik ben er voor 't werken gebo-ren.’

Verder verhaalde de zang van een nieuw aandringen en van harder ontzeggen waarop de ridder eindelijk vertrekt vol van droetheid en tot afscheid eene harde zedeles in den rug krijgt die hem nog lang in de ooren moet tuiten:

‘Zwicht u meisjes voor de jongmans,
Die droef van zinnen,
Naar buiten gaan minnen.
't Zijn pronkers uit stad die met al hun ambras
De meisjes gaan storen die werken in 't vlas.’

Schellebelle was verrukt, de vervoering en de weelde straalden uit hare oogen. 't Was goed hier te zitten luisteren! Wie zou er nog eentje zingen? 't En leed niet lang, aan 't ander einde ging een schelle stem op en een wijf zong iets in den zelfden aard als 't voorgaande, maar steviger en forscher van gang. De verzoeker kwam er evenslecht van af want de meid, in 't tweede klauzeke antwoordde krak-af:

- Ah, meneer Baron en maak geen verdriet,
'K lach met al uw geld en ik en wil u niet!
'K ben een boerin oprecht alvan gemoed;
Loop maar naar den duivel met uw geld en goed.

Heel den uchtend en stopte het niet meer: elk zong zijn liedje, de wijven haalden er uit van den ouden tijd en de meisjes zongen van vrijagie en liefde. Lange en wreede gebeurtenissen op rijm, slepend in eentonige reeks van ontelbare

klauzen; andere, vluchtig en licht, vertelden eene klucht of eene berijmde gebeurtenis of moord uit den omtrek. Maar 't meeste bijval haalde Kate Verwee met een liedje dat ze zelf gedicht en gevooisd had en dat heur eigen geval vertelde: hoe ze met Aloïs kennis had gemaakt, hoe ze getrouwd waren en hoe hij naar Frankrijk vertrokken was en van den brief dien hij aan zijn vrouw geschreven had waarin er stond: dat hij met eene andere op zwier was en haar zitten liet in

- ‘ramp en ellende en hongersnood
in angsten en zuchten en vrees voor de dood.’

En Wantje kwam eindelijk aan de beurt - Wantje het stokoud wijveken dat voor den vijf en zestigsten keer den trek meêdeed in de vlaschaards - ze zong ‘heur’ liedje, altijd hetzelfde van: Genoveva van Brabant.

Voor het nuchtere, levenslustige meisje dat nooit anders dan koeiwachtersdeuntjes gehoord en had, was dat hier een plotse veropenbaring - een nieuwe wereld die als een zonnigheid vóor haar blootlag - dingen waarvan ze 't bestaan niet kende tenzij door een onduidelijk gevoel in haar eigen hertje - 't stond nu ineens uitgebeeld, in woorden verduidelijkt: de tale der liefde en de vele gevaarten en gebeurtenissen in 't leven tusschen meisjes en knechten.

't Danste en zong binnen en rondom haar en 't ruischte in haar ooren als 't gekwetter van vogels en ze wilde méér, nog veel méér van die dingen weten.

Te noen, met 't luiden van 't klokje, sprong heel de bende recht; elk nam zijn eigen hoopje onkruid in den voorschoot en droeg het naar den kant; ze liepen en speelden en de oude wijven kwamen gedaagd nagegaan, naar de dreve toe. Schellebelle liep gearmd tusschen Marietje Verlinde en Fientje Vandoorn. Eene van de drie zong op den stap en 't wiegen van de drie slenderige lijvetjes:

Door, Door, Door,
is er 'ne fijne kerel.
De meisjes zien hem geerne.
Hij is zoo schoon, zoo flink en snel,
En de meisjes mag hij wel!

En haar drie stemmetjes herhaalden het refrein om de deugd van den schoonen zin.

Twee lange tafels stonden gereed gezet met teelen volaardappels en schuiten vol pap en 't werkvolk en de wiedsters zaten gauwe bij. Hier was 't geruchte en 't getater niet minder dan op 't veld; de boevers en andere mannenmenschen hielpen er nog wat toe in 't plagen en scheren met meiden en wijven, en elk kraaide om boven.

Zoogauw de noenekost verorberd was, ging elk naar buiten en trantten ze over 't hof en zocht men een geschikte plaats om in rust den noenestond te verdoen. Andere hadden geen zin om te rusten - het jong goed - ze liepen alhier, aldaar; kropen op wagens en karren, alle deurgaten uit en in; naar den boomgaard of in 't gras langs den wal gingen ze zottebollen of deugnieterij bedrijven d' eene met de andere.

Kwart voor twee ging het teeken van den oproep en mocht men in huis om koffie en dan weer naar 't veld. Vermeulen zelf trok nu meê als opzichter. Met den rieten pander aan den arm en zijn wijden zonhoed op, volgde hij de uitgelaten kudde. Op 't veld gekomen overstapte hij den gang dien de wiedsters getrokken hadden; hij keek hoe ze gereekt zaten en wrochten en, wanneer 't werk naar zijn zin, goed in gang was, plaatste hij zich in 't midden, bachten de wiedsters en zette hij den pander nevens hem op den grond en haalde er zijn grooten bijbel uit. Daar in de blakende zon, op 't opene veld, begon hij traag en woord voor woord zijne lezing:

‘Als Joseph zestien jaar oud geworden was, nog een kind wezende, verwaarde hij de beesten met zijnen broederen, ende was bij de kinderen Bala ende Selpha zijns vaders wiven, ende hij beklapte zijn broeders aan den vader, van een die alder kwaadste zonde...

D'een na de andere, in weidschen gang volgden de zinsneden en groeide het schoone verhaal en kreeg het een ernst als eene alomvattende wereld-gebeurtenis.

Vóor uit blonk het vachtig groene vlak van den grooten vlaschaard met de omlandsliggende velden wijd en neêrglooiend naar de diepte van het dal toe en weer op in een tweede rijzing naar den hoogeren heuvel waar alle dingen

inblauw verwaasd lagen. Daar zaten de wiedsters als nietige stippelingjes in de dalruimte op den hoogen negge van 't buikboogde land, met niets dan den hemel die een wijden koepel spande van rein blauw en zonnelicht. Met 't wezen gestopen bij de eerde en den rugge gekromd, kropen zij voort op de knieën en zochten het onkruid tusschen de vlasherels. Bachten haar volgde de boer stap voor stap het speur en 't verhaal uit den bijbel ontrolde zich in heel zijn statige grootschheid en groeide de broederhaat en stond de onderdrukking der onschuld als een reuzen-gevaarte gebeeld in den gang der tijden.

De meizonne beglansde het jonge groen, de vogels vierden hun leute in 't boschje; de nanoenrust was die van alle dagen maar 't was of schong er een andere glans en hing er een andere rust hier in de lucht rondom - zoo plechtig galmde de stem van den boer in de stilte waar 't al scheen te luisteren naar 't geen gebeuren ging.

De wiedsters hoorden de woorden niet of wisten ze nog dat 't Vermeulen was die bachten haar stond en iets aflas uit een boek; - ze hadden het hoofd maar te heffen, zóo waren ze meêgesleept - om 't bedrijf van de ‘Twaalf Gebroeders’ te zien spelen op éene van de verre heuvelbuiken, in den glans van de namiddagzonne. Zoo glashelder, rein en doorzichtig was de ruimte en alles wat er om stond, zoo innig en eigen was het verhaal erin gelijst.

Wanneer Vermeulen ophield en zweeg, kwam de ontspanning eerst en was er menige meid die een zucht loosde en een stil gemompel van bewondering ging over heel de reek. Ze rechtten een stonde het hoofd om rond te kijken en enkele meisjes wreven onbedacht de oogen uit als om de verbijstering weg te krijgen.

Dan verscheen Krako, de koeier met zijn kordewagen op den losweg met koffie en boterhammen voor 't vesperei. Dan ook begon de kakeling weer en stoorde 't geruchte de groote rust van daareven.

Lichtvoetig wipten de meiden alover 't veld tot bij den kordewagen en daar flokten zij zich neer in een kring en elk scharrelde om zijn deel te krijgen.

Nu trok de boer met zijn pander en zijn bijbel naar huis

en kwam de boerin hem aflossen. Volgens oude gewoonte baden zij dan te samen den paternoster op 't veld en daarna hernam het zingen en 't vertellen weer. Tot in den avond, tot de beêklokke luidde op 't dorp, zaten de wiedsters te werken tot den dag heel verdaan was. En na het avondeten trok elk naar zijn huis of bleven ze op 't hof waar zij slapinge vonden. Zoo één, zoo gingen de andere dagen in 't vertij van den wiedtijd en Schellebelle en haar vriendinnen, leefden in aanhoudende leute voort, zonder dat ze de dagen aftelden of 't einde uitrekenden. Op 't veld baadden ze in de opene zonnigheid en op 't hof kenden ze al de hoeken en kanten en vertelden ze malkaar de innigheden van haar gemoed. Van 't eene getijde tot 't andere vernamen de onervaren maagden altijd iets nieuws dat altijd weer haar blik verruimde en haar nieuwe stof gaf tot nadenken over 't geen er nog verscholen zat in de geheimzinnigheid van 't leven rondom haar. De landsche minneliederen, de gevaarten van bedrogen of lichtgeloovige deernen; de ongelukkige, de verstootene, de verdrukte liefde, de liefde in hare duizende uitingen, was 't geen haar belangde en bekoorde. Daartusschen kwamen moordverhalen en andere vertelsels met roovers en spoken of verkeersels die haar herte deden kloppen en haar bloed deden krijzelen.

Alzoo was Netje Kyvere nu bezig en de schrik doofde heur stem in 't verhalen -: hoe haar vader, die pensejager was, 's nachts op loer ging waar hij een otter zitten wist. En als hij daar gelegen had langs den waterkant, zoolange tot hij stijf was en nauwelijks nog roeren kon, hoorde hij plompplomp iets afkomen op zware pooten en zag hij iets dat hij nooit heeft kunnen uitspreken of beschrijven -: zoo groot niet als een ezel, maar grooter dan een hond - en 't kwam tot vóor hem waar hij lag en 't plompte dan in 't water. Later, zegden zij hem dat de weerwulf daar verkeerde...

Triene, een ander wijf, daarop het hare: van heur man zaliger die bij nachte uitging om paling te peuren in de Schelde; dat hij zijn haak in 't goor stootte en hem in één keer niet weer uit en kreeg - dat hij er heel den nacht aan trekken bleef tot hij al in zweet hem uit kreeg en dat hij bij de pinne van zijn haak, een lijk naar boven trok. En

hoe hij met verschot en de ziekte op den hals naar huis kwam en drie dagen daarna gestorven was.

Pauline vertelde er eentje: van drie meisjes die koorn bonden in den oogst en koutend waren ondereen en kloegen over den slechten tijd en ze geen geld en hadden om kleeren te koopen, stond er medeen vóor haar een snelle heer en gaf een goudstuk aan éene van de drie op voorwaarde dat: 't eerste dat ze morgen binden zou, voor hem was. Maar 't meisje vertelde 's avonds heur gevaarte aan haar moeder die een slim scharmik was en heur dochter midden in den nacht en zonder kleeren aan, naar 't veld zond met een strooband en daar een schoof deed binden.

En waarachtig, de schoof was met rooi gebonden, hij schoot in brande en vloog de lucht in. - Zie, zei de moeder dan tegen haar dochter: had ge maar eerst al ware 't maar uw voorschoot aangebonden, de duivel had u meê! Verteer nu maar uw goudstuk 't en kan geen kwaad meer.

't Eene volgde 't andere en de meisjes luisterden gretig en vroegen altijd om nog. Dan vertelde Tale Kok van een ander meisje dat alleene moest thuis wachten en er een heere binnen kwam en vroeg om een haarken uit haar hoofd. Maar dat schamper ding had zonder verletten een haarken uit den kobbejager getrokken en gaf het hem meê, aan den heer. Maar toen hij nauwlijks buiten was, ging de kobbejager aan 't dansen en danste ter deuren uit zonder dat ooit iemand nog dien borstel weergezien heeft.

't Kwaad dat waareert langs wegen en straten werd in alle vormen voorgelegd en moest de meisjes manen om voorzichtig te zijn en vreemde heeren te schuwen.

En om te bewijzen dat de duivel in levende lijf langs de straten loopt, vertelde Zenia: hoe twee dronkebroers een man tegenkwamen dien zij meê vroegen om te helpen drinken. Hoe ze kwaad werden omdat die man niet meê en wilde en dan riepen zij luide in 't donker van den avond uitdagend: ‘We zullen met den duivel drinken!’ Ze ontmoetten werkelijk nog iemand en die wilde meê en ze namen den nieuwen makker onder den arm en djoezelden voort. En 't eerste lichtje dat ze branden zagen, gingen zij binnen en vroegen drank. Maar wanneer ze in 't licht stonden zagen ze dàn eerst wien

ze bij den arm hadden: een zwarte slunse van een wijf in 't hangende haar met twee peerdspooten en een steert die alonder haren rok uitstaken. Op den slag waren ze nuchter en baden ze St. Jans-Evangelie en 't spook was verdwenen.

Dat deed de meisjes sidderen en de wellust overkrieuwelde haar lijf.

Ander keeren liep het gesprek over dingen die nog meer belangden en zoetjes gefluisterd werden en niet verder en gingen dan de drie, vier dichtsbije die 't hoorden konden. Als eene klapschool met heur verschillige kamertjes werden er hier en daar, in de reke, waarschijnlijker dingen verteld. Gebeurtenissen en nieuws dat rondliep als verdoken vuur van 't eene wijf naar 't andere in de ooren gefluisterd en voort verteld tot er van 't geheim niets meer aan was tenzij 't geheimzinnige op 't wezen en in 't gebaar waarmede het vermond werd. Dingen die meisjes nooit gehoord of vermoed en hadden, dingen die hare inbeelding verbaasden en haar op den stond een heel ander inzicht gaven over een boel menschen en over toestanden en verhoudingen waarover ze nooit hadden nagedacht. Gebeurtenissen wierden daar opgehaald uit de verholenheid en den duik en de leelijkheid van 't leven waarover de tijd een nieuwen schijn van deftigheid had gelegd. Met smake werden de verdoken toestanden opgediept en met gretigheid werd het kwaad aangehoord tot 't laatste woordeken. 't Herte van de jonge meisjes klopte van aandoening bij de verhalen uit de ondervinding der wijven en bejaarde meiden. In 't stille, warme nanoenen, hier op den vlaschaard werden de geheimen van 't menschelijke bedrijf op 't dorp, blootgelegd en als eene openbaring voor de eersterlingen, kwam de werkelijke toestand van mensch tot mensch bloot vóor hare argelooze inbeelding.

Als een wondertijd in mengeling van geruchte en stilte, van den eenen meidag tot den anderen, hergingen de wiedsters haar werk op den vlaschaard.

Door gelijkig herhalen van dezelfde dingen kreeg elk deel van den dag zijn eigen uitzicht en brachten zij in afwisselende verschilligheid hun eigen vertij. In den nuchteren morgenstond met dauw en frischheid en glinstering van zonneperels in 't bovenaardsche, droomijle vlak, boven de misten der lagere landen,

galmden helderop de liedjes van: Eeuwige trouw; van Liefdenijd, Liefdewee en Liefdevreugd en werd er geprazeld, geplaagd en gegekt terwijl de jonge boer, als opzichter nu ook al zijn woordje meêdeed en belang scheen te stellen in de aangelegenheden der jonge wiedsters.

Rond den noen groeiden de uitzichten tot nieuwe duidelijkheid en deinden de oevers van het schijnbare eiland waar ze afgezonderd zaten, meer en meer uit en waren de wiedsters weer in 't vaste betrek met hare omgeving. Dan groeide er een andere lucht en heerschte de fellere hitte en kwam de stilte. Dan beheerschte de oude boer met zijne tegenwoordigheid, den heelen omtrek en de bijbelverhalen rezen weer in hunne hoogte vóor de verbeelding. Na Josef, verscheen Mozes, de groote reus, en de wereldheerscher die met zijn volk door de woestijne reist en den weg trekt door 't zand zooals de stroom ginder beneden zijne bedding graaft door de vallei. De ijzelijkheden van 't Boek Job werden naderhand uitgegalmd. In 't ijle van de lucht zonder wanden, gingen de woorden als eene stem die van verre komt en 't einde der wereld voorspelt.

Dan viel de stilte weer in en neeg de zonne na vespertijd bachten de heuvelruggen en werd alles te blinken in warmer toon en scheller kleur onder de reine lucht.

Wanneer de boerin of de vrouwmaarte op het veld bij de wiedsters stond en heur eenvoudige stem de weesgegroeten opzei en de bende antwoordde in gedurig herhalen hetzelfde gebed dat den zegen over den akker moest brengen, dan daalde er een ingetogen tevredenheid, een indruk van rust over 't gemoed der wiedsters en beefde de innigheid in de fijne lucht bij 't langzame dageinden.

Zoo gingen de dagen en werden zij verleefd gelijk altijd en overal als 't lente is en wiedtijd. Maar aan 't werk of aan 't wieden zelf dacht geen eene: 's morgens kwamen zij, 's avonds vertrokken zij, zonder beleg of rekenen want: God den Heere zuurt niet met de lengte zijner uren en voor 't overige was 't gauw nagerekend: vijf stuivers daags en 't werk begint met 't hazegrauwen en eindt met 't kloppen der beêklok. Anders moesten zij maar gestadig voortdoen: op de knieën rijden en de mete houden met de verantwoordelijkheid voor 't onkruid, elk in zijnen gang.

Van oppe te neer moest de vlaschaard alzoo gewied, ge-

kuist, gezuiverd worden voor distels, kantjoen en kattesteert; moesten hare handen de herels en den grond doorsnuisteren als op een haarbos waar 't ongroei in woekert, - en geen pijlke kwaad mocht erin blijven. Maar ze hadden den tijd: de dagen waren niet geteld en 't zou nog lange meêgaan eer ze eruit gegroeid waren en de herels te lang werden om eróver te kruipen. De hitte der zon droegen de wiedsters op haren rug en op den strooien hoed; regen en hagel en wind droegen ze evengoed en weerden het geweld met een baalzak van het hoofd.

Op den vlaschaard leefden ze in bende als op eigen goed, zonder 't werk meê te tellen. Door 't samenleven dag aan dag, kwam er een eigen geest en eene innigheid in hare verhouding - vormden zij een eigen meisjes-wereld met eigen geest en alwie er geen deel van miek gerocht er niet binnen of werd er niet ingewijd met de doening. Bij al het uitbundig gezwaai en geschreeuw en buitenwaardsche leute, was er een dieperen kant in hun doen en voelen, heerschte er een geest van onderlinge verstandhouding zonder tastelijken vorm. Met een vluchtig gebaar, een oogslag, een glimlach, in 't spelen en 't slaan met hare armen rond elkaars lijf, in 't fluisteren van een woord lag er eene innigheid en spraken ze onbewust eene tale die zonder inzicht of bedoeling, haar fijnste gemoedsdingen uitsprak en waar de ‘vreemde’ niets van vatte. Het gebeurde dat ze bij tafel met drie, vier in een lach uitproestten eenvoudig met elkaar te bezien, andere zegden haar geheime dingen met de wisseling van een blik harer oogen. Dagen naareen was er soms iets aan den gang dat duren bleef tusschen eenige vriendinnen waar nooit iemand van 't hof iets van gewaar werd. De aangelegenheden van haar hert en hare genegenheden werden op die wijze aan elkander medegedeeld en met éen enkel woord lag heel haar binnenste bloot en open voor wie erin kijken mocht.

Zonder ze wist wat er in haar gebeurde of veranderd was werkte die nieuwe toestand bijzonder sterk op Schellebelle. Tot nu was ze altijd met haar zelf en met haar koeien alleen geweest en had ze nooit haar eigen gevoel of gedachten nagegaan, verre van te weten hoe 't in iemand anders gemoed gesteld was en wat er bij andere meisjes gebeurde. 't Was

alsof ze nu eerst begon te leven en tevooren nooit de leute van 't leven gekend had. Ineens was er zooveel nieuws in haar hoofd gekomen en klopte en bonsde het er nu al overhoop in een zotten stoet. De zang van de liedjes ruischte haar gestadig in de ooren, hier en daar een dingen van 't diepe geredeneer der bejaarde wijven had ze onthouden en te midden dagheldere zonneschijn over veld en straat, heerschte nu een lucht van geheimzinnigheid en tooverij die ze uit de vertelsels had opgeraapt. En van haar jongere vriendinnen kreeg ze zooveel schoons te vernemen waaraan ze anders nooit zou gedacht hebben. 't Geen ze vroeger als een buitengewone aardigheid van haar eigen toestand, aanzien had, leerde ze nu kennen als iets heel gewoons waaraan alle meisjes meêdoen. Nu had ze vernomen dat de meisjes allemaal de jongens geern zien en dat ze er elk éénen uitkiezen naar haren zin om ermede te verkeeren. Wat verkeeren was, wist ze nog niet goed, maar dat moest het geluk zelve zijn - en als ge er moe van waart, wist ze - mocht elk meisje er een anderen kiezen om de leute te herbeginnen, zoolang tot de uitverkorene, de eenige vrijer gevonden was en 't voorgoed aanging om samen te trouwen. 't Moest uitloopen op trouwen, maar eens zoover, strekte haar weten niet verder en was al 't andere wat ze vernomen had nog een kluwen waar Schellebelle niet wijs uitgerocht. Maar hoe 't met haar eigen gesteld was had ze de fluisteraarsters niet medegedeeld en toen ze, om haar te plagen, zegden: dat Louis een ogje op haar had, dat hij altijd bij haar te kouten stond en zijne oogen nooit van haar af waren...dan was ze in een rellenden lach uitgebarsten en weggeloopen...om er in 't stille en alleen over na te denken. Want dat ze dat zegden van Louis, had haar buitengewoon gelukkig gemaakt en in hare onnoozelheid wenschte ze dat 't waarheid werd, want nu wist ze dat ze 't enkel deden uit plagernij. Maar wat was de leute en 't geluk groot en oneindig en de schoone zomerdagen van onderst te boven vol genot en hoe wijd was de ruimte waar 't gelach weerklonk! En in het middenpunt als een glans waar al het licht uitstraalde, stond de jonge boer, met zijn wezen, zijn oogen en zijn kloeke lenige lijf, en overal waar hij zijn stappen wendde volgde het licht als een adem van hoog geluk.

In den beginne had Louis daar onverschillig door geloopen, er op staan kijken gelijk een boerenzoon kijkt op het mindere werkvolk. Maar naderhand, door den omgang met de bende, waren de vreemde wezens hem eigener geworden, had hij er zijn behagen in en greide 't hem die levenslust en die zelfvoldane blijheid te zien en te hooren heele dagen op 't hof. In dat geringe meisjesvolk zag hij eindelijk dat er een eigen rijkdom stak en merkte hij een fijne voornaamheid in de wiegende losheid van die slenderige, half volvormde meisjeslijven. En op 't einde verlangde hij telkens naar den etenstijd om heel dat broeinest over de werf en in de keuken te zien woekeren. Tusschen de getijden drukte de stilte die in en rond het hof heerschte voelbaarder dan anders en telkens hij 't hof naderde verlangde hij weer die zotte kakeling van fijne stemmetjes en de uitgelatene lachtrillers te hooren. Hij verpreuvelde zijne oogen aan die gezonde, volvleesde deernen en hij schiep er een nieuw behagen in om haar te doen blozen voor zijn dringenden blik. In dien tijd eerst merkte hij het meisje dat al zoo lang op 't hof woonde en dat ze Schellebelle heetten onder 't volk. Hij zag haar doende tusschen de andere, hoorde haar klinkende stem bovenal uit en zag hoe haar oogen straalden wanneer zij opkeek. 't Verwonderde hem wel dat hij niet eerder gezien had dat ze zoo schoon en welgemaakt en zoo geestig was. De lenigheid en de vastheid stak van oppe te neer in haar gestalte en haar bleekrosse kroezelkop blonk uit tusschen 't bruin en 't blond der andere meisjes. En 't deed den jongen boer bijzonder aan dat hij haar wel kon doen blozen, maar dat zijn blik al duwde, haar twee blauwe kijkers bleven zonder schroom in de zijne staren zoodat hij zelf den duw terug gevoelde in zijn gemoed en elderwaards kijken moest. - Gij stoutooge! mompelde hij in zijn eigen, 'k zal u wel hebben. Daar verdoolde zij weer in de bende, zag hij nog even de kleur van haar kroezelkop blinken, volgde hij 't bleekblauwe, geperkte jakje spannend op haar lijf. Maar toen ze ook heel verdwenen was of dat hij zelf op 't veld aan 't werken en aan 't denken was, kon hij, beter dan één andere uit de bende, het blondrosse, schavuitig ding, beeldelijk in haar kleeren en doening, vóor zijn geest doen komen.

Hoe langer hoe meer belangde het hem om elken uchtend

meê met de bende naar den vlaschaard te gaan. Daar alleen, als opzichter van dien meisjesploeg, luisterde hij nu naar de liedjes en vertelsels en hielp ook al mede wanneer de eene of de andere om haar geheime verkeering met een jongen, geplaagd werd. Maar in 't kouten was 't hem altijd te doen om Schellebelle heur oogen te dwingen.

Hij zelf aanzag die doening als eene toegeeflijkheid van zijnen 't wege met 't geringe volk, eene voorbijgaande liefhebberij die niet diepe ging en zijn gemoed met volle ruste liet de andere uren van den dag. Enkele keeren, binst hij aan ernstige bezigheid was, speelde het als eene blijheid door zijn zin, hoorde hij den klank van de stemmen en zag hij de schatering van kleur; en dan welde er ook een tintje teederheid tusschen met een brijzelken weêmoed omdat hij in stand te ver verheven was om vrij met die mooie meisjes om te gaan.

Maar dan was het ook gauw weer vergeten en bleef hij weer: Vermeulens eenige zoon, de toekomende heer van 't hof.

Niet verder dan hij 't en wilde had hij nog niets van zijne aandacht laten blijken bij de meisjes en dat hij in den omgang glimlachend een vleiend woordje of eene zoetigheid had laten glippen, was maar zottigheid van zijnen 't wege, - dat wisten ze zelf best.

Dat die fijne snaken met haar pierende oogen, zijne doening verder afgespeurd hadden dan zijne bewuste bedoeling 't zelf wilde uitgeven, ontging hem. Ook was het buiten zijn weten dat er binst hij bezig was, op 't straal van zijn oogen gespied werd en dat men bachten zijnen rug Schellebelles naam mompelde. Dat bleef gedoken woekeren in de innigheid van de meisjeswereld en waar hij bij was, durfden ze met een oogknipje haar opzichter verraden d'eene aan d'andere.

Met zijn gewonen stap ging hij tegen den noen het veld af en meende hij er daarmede van af te zijn voor een dag en bleef zijn gemoed dan ook zonder merkbare rimpeling of stoornis met andere dingen bezig.

Zoolange bleef die toestand meêgaan, als het toeval plots die groote verandering bijbracht.

't Was even voor den noen dat Schellebelle als derde stalmeid aan de beurt was en vroeger van 't veld was gekomen

om 't werk te doen bij de koeien. Louis liep daar te dralen over 't hof in afwachting dat 't noeneklokje zou roepen voor 't eten en zag hij 't scherrig meisje bezig terwijl hij onder 't aanklad, in 't deurgat van den koeistal stond en hoe 't met de emmers naar den stal toe kwam om te melken. 't Scheen of lichtte het zonnelicht dweers door het roze vleesch van haar wezen en haar bloote armen en of haar hoogblonde kroezelkop een brand was die klaarte uitstraalde heviger dan het zonnelicht waardoor zij liep. Louis stond in de schaduw onder het afdak en zag haar komen.

Zonder inzicht, aangedaan alleen door 't geen hem plots als een wondere schoonheid in de oogen sloeg, besloot hij in 't deurgat te blijven staan waar ze door moest.

Maar onbewust, uit een drang van voorzichtigheid voor 't geen als eene mogelijke gebeurtenis reeds in hem zat en hem gejaagd miek, had hij omgekeken in den stal of er soms iemand bespieden kon 't geen hij vreesde op 't gebeuren stond. Van 't felle zonlicht kwam 't meisje plots in de schaduw van het aanklad en stapte zij zonder aarzelen naar den stal toe, zoodat Louis op 't laatste oogenblik uit den weg week om haar door laten. Maar op dat éene oogenblik dat 't meisje hem voorbij ging, keken zijn oogen onvoorzichtig naar 't geen hem aan 't bloedjonge maagdeken lustte. En op den stond stookte de begeerte zijn gemoed en joeg zijn bloed als een vuur naar zijne hersenen. Eer hij 't wist of overleggen kon, grepen zijne handen 't vette van 's meisjes volronde armen en duwde hij in een haastigheid een kus op haar bolle wang. Zoogauw 't gebeurd was, loste hij en voelde hij reeds spijt om 't geen hij gedaan had. Die spijt werd eene minachting van zich zelf omdat 't geen stoute roof of eene felle verovering was 't geen hij beging, maar dat 't met een meisje was dat hij toch heel in zijn macht wist en dat wekte zijn medelijden omdat hij vreesde 't kind leed gedaan te hebben.

- Weet-ge wel dat ge een snel meiske wordt? zei hij vleiend, meer om zich te verontschuldigen dan om zijne daad eene reden te geven.

Schellebelle was uit zijne grepe gesparteld als een visch en drie stappen ver gesprongen, in 't verschot en de verassing had zij een schreeuw ingehouden en nu stond ze daar hoog-

rood van aandoening, mijde te monkelpoezen. Er zweemde een trekje om haar mond dat verlegenheid of een medelijdende smeeking uitdrukte maar uit haar oogen straalde er eene streeling en blonk reeds heur volle toegevenheid en de verrassing van een groot geluk. Een tweede gedacht deed haar schichtig rondkijken langs de koeien en toen ze wist dat 't niemand gezien had, liet ze heur rellend vollen lach los dat 't galmde door den stal en rinkelend heur koperen ketels bij de einzen, liet zij ze zwieren als blinkende lichtvaten in 't schemerduister aan 't einde van elke hand. De argelooze zelfvoldoening en de trots op den rijkdom van haar eigen jeugd en haar gezond raaide lijf zat in den lenigen draai van haren stap. Onder de verste koe zette zij zich te melken en toen ze naar den klaartestraal der opene deur keek om Louis nog eens aan te lachen, was hij vertrokken.

In plaats van binst den noenestond bij 't volk te blijven om al rookend wat te zottebollen, ging Louis een rustplaatsje zoeken in 't hooi en lag daar de twee uren in 't genot van 't geen hij gedaan en ondervonden had. En binst het werk, heel dien achtermiddag, verjoeg hij het bekoorlijke beeld niet uit zijnen zin en was hij met 't verlangen bezeten om 's anderdaags weerom met de bende uit te zetten - naar den vlaschaard. 't Was Schellebelle niet alleen maar al de jonge wiedsters, haar zang en gebabbel, haar leute en levenslust - de vlaschaard met 't geen er aan en rondbehoorde dat hem verheugd miek en behagelijk was. Hij koutte en loech met elkendeen, maar telkens zijn blik de stout vranke blauwe kijkers van Schellebelle gekruist hadden, voelde hij het weer als een streeling tot in zijn ziel en was hij weer gerust omdat het teeken van hun geheime verstandhouding weerom gegeven was en weet hij het haar als eene dankbaarheid en erkentenis dat ze gezwegen had over 't geen hij in een onbedacht oogenblik met haar beging.

En zonder dat hij de oorzaak of de reden naging, was 't verlangen nu in hem opgekomen naar 't einde van den wiedtijd...'t was dat hij wilde ontdaan zijn van die druistige beweging op 't hof en om het blondrosse meidje weer haar gewonen gang te zien gaan.

- 't Als 't blijft aanslepen zullen ze eruit groeien; -

t vlas wordt te lang om erin te zitten, had hij reeds aan zijne moeder doen opmerken.

Maar dan liep het reeds op een einde en den Zaterdagavond van dezelfde week, mochten de wiedsters haar geld komen halen bij de boerin en dankte zij één voor één de wiedsters af met een -: Zoo, tot de slijtinge, newaar meisjes?

De ruste herstelde dan ook weer en de oude gang hernam met 't gewone, eigen volk op 't hof om 't zomerwerk te verrichten.

Meer dan iemand had Schellebelle verlangd naar het einde van 't geen ze eerst als een wondertijd en een kermis in haar leven aanschouwd had. Want nu wist ze dat 't geen waarmede de meisjes haar geplaagd hadden, waarheid was en nu sedert die groote blijheid en dat groot geluk gedurig in haar hoofd straalde, konden liedjes noch vertelsels haar meer bekoren en was de eenzaamheid haar liever dan alle geruchte. Ze loech en ze zong in 't werk maar 't was om haar eigen stemme te hooren en om haar opgetogen gemoed lucht te geven.

Tusschen de beslommering der groote zomerbezigheid, had Louis niet veel tijd over, maar toch, bij stonden overviel hem soms diezelfde triestmoedigheid en een onbepaald verlangen naar iets dat hij niet noemen kon: eene onvoldaanheid met al 't geen hij rond zich had, iets lijk hij 't gevoeld had dien eersten uchtend in de meie op 't hooge veld. Een zachte heimwee overviel hem als een stille wellust om 't geen voorbij was op dien vlaschaard en dan kwam het kopje met den blond-rossen haarbos en 't blankroze vel van het meisje dat de zonne niet getaand had, vóór zijn geest en hoorde hij haar lach als eene bel die rinkelt in de ijle lucht. En gebeurde 't dat hij 't meisje zelf over de werf zag loopen, dan dacht hij aan den vlaschaard, de vlakte als een rosgroene effene vacht met de ranke, fijne herels, de blauwe bloemen...

't Bekoorlijke meisje kustte hij niet meer of greep haar niet vast en miek er blijkbaar geen spel tegen, meer dan tegen andere meiden op 't hof omdat hij hield aan zijn eigen weerdigheid en dat hij niet wilde beschaamd staan vóor zijn vader. Maar wanneer als eene vlaag, het bloed in zijn lijf opsloeg en hij 't bruischen voelde, dan voorzag hij en beloofde hij zich zelf de dagen van genot en groote uitbundige vroolijkheid

die nog achter kwamen. Als de kroone van zijn blijde begeerte, voorspiegelde hij zich die goede dagen om zijn lust eens los te laten wanneer de bende weer zou komen en hij meê aan 't joelen zou gaan en vieren het groote feest der slijting.

Hij voelde dat er buiten 't boerenbedrijf en 't werk van alle dagen: 't zaaien, 't groeien, 't drichten; schoon en slecht weer, tegenslag en meêslag, stal en dieren en land, vader en moeder, huis en hof; - dat er buiten al die dingen nog iets anders was: zijn eigen jeugd, zijn levenslust en de gloed in zijn gezonde, sterke lijf; iets dat opbruischte als een macht, een geweld en hij voorzag: als dàt eens los kwam, zijn vader noch hij zelf of iemand anders het dwingen of temmen zou.

Bijdrage tot de Techniek van Potgieters Gedroomd Paardrijden
Door
Albert Verwey.

Elders heb ik meegedeeld dat Potgieter de strofe van zijn *Gedroomd Paardrijden* aan De Musset's *Namouna, Stances à la Malibran* etc. ontleend kan hebben en dat Théodore de Banville (*Petit Traité de Poésie Francaise p. 155*) haar rijkdom, de 'perpétuelle invention' waartoe zij noodzaakt, geprezen heeft.

Tegelijk heb ik opgemerkt dat Potgieter die strofe behandelde in haar acht rijmschikkingen, dat hij die schikkingen geregeld deed weerkeeren, en dat hij de eenheid van het gedicht niet in de enkele strofe stelde, maar in een achttal van die strofen volgens een vaste orde saamgesteld.

De opmerking is waar; en schrijvende voor lezers wien ik in het voorbijgaan een denkbeeld moest geven van Potgieters strofenkunst, kon ik de techniek van *Gedroomd Paardrijden* niet uitvoeriger blootleggen.

Voor den belangstellende evenwel die mijn bewering aan het gedicht toetsen wil is dat mogelijk; en ook noodig; want het scheelt veel dat de voorstelling, die ik ervan gegeven heb, volledig zou zijn.

De strofe bestaat uit zes regels, op twee rijmen. Haar eenvoudigste vorm kan dus door het schema a b a b a b worden uitgedrukt.

De vraag is nu 1^{e} of het aantal mogelijke rijmschikkingen,

naar dit schema, uit acht bestaat; - 2e of Potgieter die acht gebruikte en geregeld deed weerkomen; 3e of hij de eenheid van het gedicht in acht strofen stelde.

Ik zal van alle drie deze stellingen aantoonen *dat,* en tevens *hoe,* ze waar zijn.

Ten eerste: het aantal mogelijke rijmschikkingen.

Rekenkunstig zijn er twintig. Het staat ieder vrij dit nategaan. Maar daar a b niets anders zeggen wil dan dat het eerste eindwoord niet rijmt op het tweede, kan men evengoed b a schrijven, dat ook niet anders zeggen wil. Men kan a vervangen door b en b door a zonder dat dit iets verandert in wat de letters als schema uitdrukken.

Hieruit volgt dat van de twintig schikkingen de eene helft, als zijnde die waarin a en b elkaar eenvoudig vervangen hebben, juist hetzelfde zegt als de andere helft.

Blijven dus tien rijmschikkingen.

Het is evenwel niet de vraag welke schikkingen schematisch te vormen, maar welke voor den dichter bruikbaar zijn.

De overweging heeft ook De Musset, en ook De Banville beziggehouden. En de laatste schrijft dat het niet doenlijk is de drie op elkaar rijmende regels achter elkaar te plaatsen. Hij geeft als reden op, dat het ‘ôterait à la strophe tout son imprévu et toute sa variété.’

Potgieter is het maar ten deele met hem eens geweest. Hij verwerpt de vormen a b b b a a en a a b b b a, maar behoudt a a a b b b. Ik stel mij voor dat hij de reden die De Banville voor de weglating geeft, niet afdoend vond. Het is zeker waar - kan hij gedacht hebben - dat de afwezigheid van het onvoorziene en verscheidene een nadeel is, maar het is even waar dat er een bekoring ligt in vooruitgeweten terugkeer en gelijkmatigheid.

Er kwam nog iets bij. Juist omdat in al de andere strofen drie rijmen na elkander *niet* voorkomen, is het éénmalige terugkomen altijd verrassend, en heeft dus juist zeer bizonder de deugd die De Banville zei dat er meê verloren ging.

Men hoeft *Gedroomd Paardrijden* maar te lezen om gewaar te worden hoe treffend telkens dat onverwachte drietal is en hoe van deze soort sommige van de schoonste strofen zijn.

Er was evenwel, voor de weglating van *twee* strofen, een reden die De Banville *niet* had uitgesproken. Ze is deze dat een sixijn te kort is dan dat men een van zijn rijmen eerst met het vierde vers zou beantwoorden. Dat gaat goed in vormen van langen slag waarbij de aandacht gespannen blijft op het opvangen van rijmen, ook al komen ze na een aantal andere, - maar daarop is bij een korte strofe de aandacht niet ingericht.

Hier hielp Potgieter dat 'profond sentiment musical' dat, volgens De Banville, de bewerker van deze strofe noodig heeft.

Deze twee vormen dus, a b b b a a en a a b b b a, bleven uitgesloten, en daarmee was het tiental mogelijkheden op acht teruggebracht.

De tweede stelling is: dat Potgieter die acht vormen gebruikte en geregeld deed weerkeeren.

J.B. Meerkerk noteert in de Inleiding tot zijn uitgaaf van *Gedroomd Paardrijden* (p. 18) de *zeven* vormen van het eerste achttal strofen en zegt dan dat die 'om de acht coupletten' terugkomen.

Wat meent hij daarmeé? -

De schemaas die hij geeft, zijn de volgende: 1e a b a b a b; 2e a b a a b b; 3e a a b b a b; 4e a b b a a b; 5e a a a b b b; 6e a b a a b b; 7e a a b a b b; 8e a b b a b a.

De opgaaf is juist (een drukfout in 7 heb ik verbeterd) en bij vergelijking blijkt dat 6 hetzelfde is als 2. Zeven vormen dus.

Dat Meerkerk geen verdere verscheidenheid heeft opgemerkt, bewijst, dat hij niet verder dan het tweede achttal strofen vergeleken heeft. Het tweede is gelijk aan het eerste; behalve toch nog dit verschil dat in het eerste het vrouwelijk, in het tweede het mannelijk rijm voorgaat. Het derde evenwel, vertoont, bij overeenkomst, afwijking, - en het vierde, in een belangrijk opzicht overeenkomend met het derde, verschilt toch ook daarvan weer.

Potgieter had zijn achtsten vorm overgehouden. Hij plaatst hem aan het einde van het derde achttal.

Wat bewoog hem daartoe?

Wat bewoog hem ertoe in het eerste achttal één vorm tweemaal te geven en een anderen in het geheel niet?

Laat ons zien of er in de vormen-zelf iets is dat daar aanleiding toe gaf.

Tot een duidelijk overzicht schrijf ik ze nu alle naast elkander.

1	2	3	4	5	6	7	8
-	-	-	-	-	-	-	-
a	a	a	a	a	a	a	a
b	b	a	b	a	a	b	b
a	a	b	b	a	b	b	a
b	a	b	a	b	a	a	b
a	b	a	a	b	b	b	b
b	b	b	b	b	b	a	a

Het valt dadelijk in het oog dat hierbij zes zijn die, met a begonnen, met b eindigen; en twee die, eveneens met a begonnen, ook eindigen met a.

Wat wil dit zeggen voor de rijmen van Potgieter, die mannelijk en vrouwelijk rijm gebruikt? Dit: dat als hij de strofen van een zeker achttal begint met vrouwelijk rijm, zes daarvan zullen eindigen met mannelijk rijm; en omgekeerd. Dat hij evenwel voor twee strofen een overeenkomstigen vorm niet heeft.

Hij had daarentegen twee met afwijkend slot-rijm.

Het lag voor de hand dat hij de gelegenheid welkom heette om de laatste strofe van het achttal, en daarmee het achttal zelf, te doen sluiten met zulk een afwijking. Als hij de strofen begonnen had met vrouwelijk en gesloten met mannelijk rijm, dan was het juist mooi, een werkelijk slot, het allerlaatste rijm weer vrouwelijk te doen zijn. Een van de twee kon dus aan de beurt komen; maar in geen geval het andere, dat een afwijking midden-in zou hebben teweeggebracht.

Dit was de reden waarom hij een van zijn eerste zes schikkingen herhalen moest, en voor de 6de nog eens de 2de nam.

Wat op ons lijstje het 7de schema is, gebruikte hij voor zijn 8ste strofe.

De gedachte ook het 8ste schema te gebruiken had hij echter niet opgegeven. Ook dat kon alleen aan het eind van een achttal dienen. Aan het eind van het derde achttal verschijnt het dan ook.

Dat Potgieter de acht vormen gebruikte is hiermee aangetoond. Dat hij ze geregeld deed weerkomen wordt het best besproken tezaam met de derde stelling: dat hij de eenheid van het gedicht in acht strofen stelde.

Als ik ieder strofenschema aanduid door het cijfer dat (zie p. 170) erboven staat, dan is het volgende het geheele strofensysteem waarop *Gedroomd Paardrijden* geschreven is.

Eerste achttal:	
1.2.3.4.5.2.6.7	(rijmorde: vrouwelijk-mannelijk.)
Tweede achttal:	
1.2.3.4.5.2.6.7	(rijmorde: mannelijk-vrouwelijk.)
Derde achttal:	
1.3.6.2.5.3.4.8	(rijmorde: vrouwelijk-mannelijk.)
Vierde achttal:	
1.3.2.4.5.3.6.7	(rijmorde: mannelijk-vrouwelijk.)

Dit systeem blijft en is in het gedicht twaalf maal zonder stoornis aanwezig. Alleen staat tweemaal (str. 139, 3de van een tweede achttal en str. 318, 6de van een vierde achttal) vorm 6 waar vorm 3 moest staan.

Met één blik is het nu te zien dat het achttal de eenheid is. 1 en 5 zijn de twee vormen die voortdurend op hun plaats blijven. Dit zijn de twee eenvoudigste, maar die ook het meest van elkander verscheiden zijn (a b a b a b en a a a b b b). In drie van de vier gevallen is 7, in het vierde 8 de eindstrofe. Eveneens in drie gevallen behouden 4 en 6 hun plaats. Dit is regel genoeg om het achttal als eenheid vasttehouden.

Maar het heele stelsel van regel-met-uitzonderingen strekt zich niet uit over acht, doch over twee-en-dertig strofen.

Niet een achttal, maar een twee-en-dertigtal keert regelmatig terug, en dáárin ook de acht rijmschikkingen waarop het gebouwd is.

Ziet men nauwkeurig, dan bemerkt men dat van die rijmschikkingen tenslotte ééne onvolledig is uitgebuit. Vorm 8 namelijk, waarvan de rijm-orde mannelijk-vrouwelijk niet aanwezig is. Op de plaats waar men haar verwachten zou,

aan het einde van het vierde achttal, verschijnt, voor de tweede maal, de 7 van die rijm-orde.

Zóó is de bewust-doorbroken regelmaat waaraan Potgieter zich bij het schrijven van *Gedroomd Paardrijden* onderworpen heeft en die men kennen moet als men het gedicht wil verstaan.

Verzen
Door
J. Jac. Thomson.

Dichter's Loon

De sterke, die zich tot de daad
Bezint in 't vrij en eenzaam huis,
Die trouwlijk vroom en wijs en kuisch,
Het uur, dat nood doet, rijpen laat;
Maar midlerwijl in 't gloeiend gruis
Het zwaard bergt en straks vonken slaat
Op 't aanbeeld; dan, het hardend baadt,
Waar 't stoomend zinkt met sterk gebruis,

Vindt wel een weg, die zelf zich wijst,
Vangt wel een klank in 't luistrend oor
Van 't krachtig en verheven koor,
Dat in zijn werk den arbeid prijst.
En of zich ook een stap verloor
Op de akker, waar het nevelgrijst;
Hij gaat getroost en morgen rijst
Het nieuwe zaad uit de oude voor.

Maar wie in de versloten woon
Zijns levens lot en zin bedenkt,
Die 't een hier, 't ander ginds heen wenkt,
Tot het zich schaart en biedt als schoon,

Die, met der droomen wijn gedrenkt,
't Verrukte spel van maat en toon
Voorbij hoort gaan - wat is zijn loon,
Als hij dit schoon der wereld schenkt?

Dat hem een vreugde als om een bruid
Van dag tot dag omsluit, omvacht,
Dat de kristalgeslepen nacht
Hem vol hangt van schoon-koel geluid;
Dat eeuwig is wat hij bedacht,
Hij zint het stil of zegt het uit -
Tot zich zijn oog aan 't einde sluit,
Nog klaar in de aardsche wilde pracht.

Uit: Het spel der Seizoenen.

I. Stem der Lente.

Tot in 't hart van mijn huis dringt zoete lust,
Dees avond, nu de weemoed om 't ontrust
Gemoed bloeit als de winde bloeit om beukeheggen,
Nu zal ze zich rondom mijn voorhoofd leggen
Als teere, witte, dunne voorjaarswolken:
Berustiging; en in de onstuimge kolken
Versmelten ras de losse vlokken schuim -
Straks staan zij, vijvers, klaar en hemel-ruim
En dragen zij de gondels van 't geluk.

Is het een wonder of een droom? Ik buk
Mij tot de matte spiegels mijner ziel,
Waarover scheemrings bleeke bloesem viel,
En in het mystisch heiligdom der oogen
Wordt een nieuw lichtenspel zeer zacht bewogen,

Alsof er lampen langs elkander glijden -
Zooals de maan boven de nevelweiden
Werden zij vast en rustig brandt hun gloed.
Bloembladen, die als room zijn en als bloed
Zijn over mij gevallen, en ik gis
In schemer, half gelukkig, hun beduidenis.

Nu ben ik in een hoog-doorlicht portaal
En met 't getril van meenge zonnestraal
Beven er klanken fijn langs alle wanden;
De gouden zon valt door mijn bleeke handen
En in mij neuriet wat rondom mij zingt.
Alsof een speelsche wind tusschen de muren dringt
Is een gerucht er en een vluchtge zucht.

Dees avond, als een overrijpe vrucht,
Wier zoete smaak den zomer doet herdenken,
Ontsluit dags visioen: zijn handen wenken,
Zijn teederheid ging in zijn glimlach schuil,
En uit der smarten somber-zwarte kuil
Komt hij mij wekken - vlied' dan doodsche slaap
Van mijn ontloken oogen, waar 'k ontwaak.

Wat wekt gij, Avond, mij uit mijn gepeinzen?
Ik zie de vale schimmen angstig deinzen
En slinken, als de schaduw voor het licht.
Gij, die zoolang mijn huis bevolktet, zwicht,
Als krijgers die een uitval doen, in 't felle razen
Keeren op het signaal van stadstoren geblazen,
En laat me alleen, verbaasd en vreemd-beschroomd,
Als dien het leven roept, wijl hij het leven droomt.

Wat wekt gij, Avond, mij, die als een juwelier
Tusschen de paarlen van mijn weemoed, schier
Als een gestorvene, ingeslapen was?
Wat staat ge achter mijn raam en tikt aan 't glas,
Dat ik, half schrikkend, al mijn paarlen stort
Over den grond, wat vraagt ge of ik mij gord
En U ga volgen in uw schoon domein.
Wie wil de wachter mijner schatten zijn,
Wanneer mijn voet Uw voeten na zal treden,
Wachter der schatten van mijn rijk verleden?

Avond, gij riept me uit zoet en droomschoon wanen,
Welaan, leid mij door Uwe blonde lanen,
Geef mij Uw zegen mee en zeg mij zacht,
Wat ik, woordloos in mij zal hebben uitgedacht.

De laatste neevlen zijn nu weggezonken,
En langs den weg ligt, bijna uitgeblonken
Het water, dat den zilvren schemer mint;
In het raggroen der boomen wil de wind
Zich leggen, maar hun teedere om-kanting
Wijkt zacht uiteen, totdat hij over 't land hing
Zijn stilre pracht in wankel evenwicht.
De weien spreien, droomrig overlicht,
Zich, tot waar wilgen, rijwijs, eenzaam staan.
Een boot glijdt ruischloos over 't water aan:
Ik zie een donker man met lange halen
Den boom bewegen - hoor, de nachtegalen,
Die tusschen twijgen wiegend, samenfluiten,
En voor elkaar een klankprieëel ontsluiten
Waarin dit uur op rozen wordt gebed.
Wie kan hier snel voorbijgaan, en wie zet

Zijn voeten niet voorzichtig bij elkaar,
Om dit gekweel, en staat en hoort ernaar?

Thans is een uur, waarin zelfs 't stadig bloeden
Der wond geen pijn meer geeft; dat een vermoeden
Van vreugd tot vroomheid om de lippen maakt,
De dichte windslen voor onze oogen slaakt,
De laatste, wildst bewogen vlammen bluscht.
Wat in mij onbewust was, wordt bewust
Bij 't langzaam stijgen en het zoekt de baan
Van maat na maat om 't sterke rythmisch gaan:
't Klinkt en herklinkt in een zoet rijmverband
En voert mij zingend door dit zingend land.

O Lente, naderde ik daartoe Uw bronnen
Dat ik heur water, nauwlijks nog gewonnen,
In brooze urnen mijner woorden giet,
Vraagt gij van mij het offer van mijn lied,
Dat in 't herbeelden Uwe gunsten loont,
Hoe ge in Uw weemoed mij mijn weemoed schooner toont?

Lente, is dan niet voor heel der spotters schare,
Die in des levens spel geen eeuwge kern ontwaren,
Die nimmer zagen in Uw zoet tafreel
Den ernst achter der kleuren vlinderlijk gespeel,
Mijn zang een dwaasheid en de mijmerij
Eens droomers bij der bloemen schoon getij?

Maar als een klankboog, die in Oostersch land
Tusschen twee torens zijn broos bouwsel spant,
Klinkt in mijn ziel van de een tot de andre poort
Het ruischend-klare, zingend wederwoord.

Zoo spreekt de stem:
‘Wijke dees avond 't licht
Van 't nu, wijl 't voor een kleur-spel zwicht,
Waarin ge aanschouwt den eeuwgen ommegang
Der hovelingen van den zoeten zang.

Zij, in het sluimerdonker lang beloken,
Zien weer hun rust en diepe stilt gebroken;
Terwijl tot U in de avond 't licht genaakt
Zijn zij tot een nieuw leven herontwaakt,
En zaligblije, vorstelijke schimmen
Bevolken zij de stralend-zilvren kimmen.

Waar mijn verkorenen de voeten zetten
Is kleurig 't veld; zacht waait op de baretten
De witte veer en langs hun blonde haren
Verglijdt de zon en strijkt het licht uit harpesnaren.
Een statelijke stoet in mantels van fluweel,
Purper, roomwit, blauw als clematis, geel
Of bleekgroen, als de zee soms wezen kan,
Zoo gaan zij met elkander, man na man,
Wier namen zoeter zijn dan wierookwalm,
Een lange keten, waarvan niet een schalm
Een breuke heeft en niet een is onwaard:
Blinkende schare op Schoonheids bedevaart.

Zóó 't beeld - vat gij den inren zin nu samen:
Het is de eerste vreugd; het is het eerste amen
Op 's werelds bitterdiepe en angstig-zware klacht
En vraag, die dreunt als 't pijnwoud in den nacht.
Het is de straal, die de eigen weg vergulden
Zal, die het duistere en verhulde

Naar weerszij prijken doet, glans-overstrooid,
Het is het licht, dat met de helling glooit
Tot in het dal en over weiden spreidt
Den kalmen luister zijner heerlijkheid.

O Dichters, zij, die om de schoonheid weenen -
De regen van hun woord wordt van mijn schijn doorschenen:
De boog kleurt boven 't vocht en vruchtbaar veld;
En wie gewin kreeg zit terneer en telt:
Wat oogst hij mocht verwerven wordt bedacht;
Dan ziet hij hoog den boog en zint en lacht,
Want, aan zijn zorg en dagelijkschen druk
Ontheven, zinkt in hem een stil en diep geluk.

Zoo wijs schoonheid, die steeds en nooit verzadigt,
Ik Lente, U, Dichter en beproef uw trouw;
U, eerst geroepen, eindlijk begenadigd,
Onthul 'k mijzelf èn schoonheid in de Vrouw.

Het schoone, dat ge U telkens ziet ontglijden
Is thans bevestigd in gestaltenis
Van Die, als Eenge en als Gebenedijde
't Wezen ontsluit van al wat wankel is.

Zij, de belofte en mede de volvoering,
Die 't al vergeeft: en zonde en schuld en val,
Die tot uw stage en goddelijke ontroering
Naar 't vredige eind u veilig leiden zal.'

Ik hoor de stem; 't gezonken hoofd heft schuchter
Zich op; ik zie als lichten op een luchter
De sterren branden, ver en verder branden;

Vaal is het veld en eenzaam en ik kan de
Nevelgespinsels stijgen zien op 't gras;
Het is of ik een oud, oud sprookje las
Waarbij de droomen kleuren in 't verbeelden
En in den schijn d' ernst met zichzelven speelde.

Maar ik weet, Lief, dat 't al tot U zich richt,
Gij zijt - hoe wonderbaar - Gedicht in mijn Gedicht;
De edelknapen mijner woorden, allen,
Zij gaan slechts uit om aan Uw voet te vallen,
Hun hoofsche dienst geldt U: Schoonheid en Lente saam,
Die beiden in U bindt met eigen, nieuwen naam.
In U is de een en de ander en haar beiden
Belijd ik als ik u slechts mag belijden;
Uw is mijn zang waar ik van Lente en Schoonheid zing
Wijl aller vreugd als eén vreugd mij omving.

Dus zij mijn Lied gelijk der vlugge beken
In 't bosch, die murmlend en verstolen spreken
En over heldere kiezels schichtig schieten,
Maar stil doen lachen hem langs wien zij vlieten.
Zoo zij mijn Lied nu ik mijn schreden wend
In 't nieuwe land; er rijst in mij een ongekend
Genieten; als een net van fijne zonnestralen
Legt het over mijn weemoed zich; er wil
Wonder gevoelen klaarlijk zich bepalen
En alle wilde wenschen liggen roerloos stil.

Dan zeg ik 't mij: dit zuiver nieuw geboren'
Is 't niet de Lent, die in mij tot het zoetst
Begrijpen komt? Haar zang zingt in mijn ooren
En aan dien zang worde mijn zang getoetst.

Zij wekte in mij woorden die samenklonken
Telkens als twee schalmeien, die in 't woud
Te samen gaan; wier tonen stegen, zonken,
Waarin 't geluk zich langzaam openvouwt.

Maar te andrer kant is het der Liefde wezen,
Dat in het Lente-Schoon beloftevol zich toont -

En worde Lente of Liefde of Schoonheid zelf geprezen,
Het huis staat eeuwig vast, waarin de Dichter woont.

II. Herfst.

Nu wil de hertst zijn blad vergelen,
Nu zwijgen de geveerde keelen
En stokken stem en zangslag in
De hooge, eerlang vergeten, lanen,
Waar 'k in het ruischend loof der banen
Uit schoone treurnis vreugde win.

Zie allentwege in duizend verven,
Der Schoonheid wonderbaar versterven,
Den glimlach van een goede vrouw,
Die bij haar uiterste verscheiden
Der kindren droefenis verblijden
En gaarne iets zachts nog zeggen wou.

De wind drijft over doodschen akker,
Maakt raaklend dorre blaren wakker,
Uit dunnend loof opnieuw gerooid,
Die in de koele en hooge hallen
- Hoe brooze hulsels - aarzlend vallen,
Verwaaid, wat Zomer heeft getooid.

Dan trekken zwaar de donkre wolken,
De grimmige, verbolgen volken,
Op hemelveld geschaard ten slag,
Tot onder de te duistre vanen
Een nieuwe glans hopend vermanen
Komt: de lichtwimpels van den dag.

Want geel en rood en goud is 't Westen,
Als branden de verlaten nesten
Waaruit de schuwe zanger vlood,
En hoog en scherp met tin en torens
Staat donker, als voor vlam van dorens,
De stad, waarlangs het kimlicht schoot.

Maar in mij gaat zich schoon herbeelden
Dit beeld, dat in den geest verêelde,
Nu zuiver schijn en toch ontdaan
Van wat uit plaats en tijd verrezen,
De grens is tusschen schijn en wezen -
Waarin het wezen wordt verstaan;

En als de stad op lichte kimmen
Waar 'k zie aan dake' en torens klimmen
Het stralengeel, dat duister scheidt
Van 't licht, liggen mijn donkre droomen,
Een stad, tegen de gouden zoomen
Des brands der stille eeuwigheid.

Aernout Drost
Door
J. Koopmans.

I

Gegeven 'n Hollandse kwant, die als knaap, in 't hartje van z'n gewest, - 't verhaal spreekt van Katwijk, - door al z'n dorpelingen, de kreupelen en gebochelden inbegrepen, voor 'n innemende jongen werd gehouden, zonder door z'n makkers er scheel om te worden aangezien; die in de molen van z'n dorp al de trappen vrij op en af mocht lopen, en bij de molenaarsvrouw mee aan tafel mocht zitten; die, eenmaal jongeling geworden, en z'n hart gesteld hebbende op 'n lieve speelgenoot, doch te onbemiddeld om op haar bezit te mogen hopen, uit balorigheid wegloopt en in allerlei verdacht gezelschap, ja, onder de zeerovers, terecht komt; die, enige tijd daarna, als z'n beter ik gaat inzien, dat niets ter wereld het zedelik zelfbezit sterker verteert dan doelloze arbeid, - z'n arm in dienst stelt van de ‘Kompanjie’; die, ten slotte, na jaren van ijverige plichtsbetrachting, van genoeg middelen voorzien, om te kunnen leven, en van genoeg loffelike aanbevelingen, om verder te kunnen komen, in z'n geboortedorp terugkomt, en er z'n onverminderde trouw aan de liefde zijner jongelingsjaren met de verwerving van z'n - eerst aan 'n rijke en ruwe philister gepaarde, en daarna op wonderlike wijze door hem uit het graf geredde - Hechtje beloond ziet; - gegeven deze Aelbrecht Jansz op z'n voetreis van Leiden over Valkenburg naar Katwijk: wat voor beroemde personen en wat voor beroemde gebeurtenissen, wat voor nationale eigenaardigheden in leefwijze, en denkwijze en spreekwijze, kunnen als leerzame 17de-eeuwse geschied- en zedekundige realia om de gefingeerde ‘romanheld’

worden gegroepeerd, opdat van deze spanne levens van deze persoon 'n genoegzame straling uitga, om het oog van de toeschouwer te boeien, z'n geest aangenaam bezig te houden en met nuttige kennis en lering te verrijken?[1)]

Want ook Drost had, bij de aanblik van het later verval, Neerlands ‘Gouden Eeuw’ toegeschenen 'n nooit te volprijzen monument te zijn. Loosjes had die bloeitijd, in z'n vaderlandse romans, als 'n spiegel opgehangen voor de opkomende vaderlandse burgerijen, die, naar hij meende, te schoeien zouden zijn op de leest van de Bataafse aangelengde Vrijheids- en Gelijkheids-principes van omstreeks 1800, mits ze gevoed mochten worden met de door 't Nut verzedekundigde Kennis- en Deugdtheorieën van 'n populair-wijsgerige school; ook Potgieter zou eerlang, in dezelfde denklijn, de natie haar toekomst groot prijzen, indien in haar staatslieden, haar geleerden en haar handelslieden, zich de politiek en de geest van de 17de-eeuwse Libertijnse regenten werkzaam betoonde. Tans was, ten volle toegerust met de kennis van de geschiedenis, de taal en de zeden van 't tijdvak van Fredrik Hendrik, Aernout Drost aan 't werk getogen. Hij had door z'n aderen laten golven de polsslag van 't krachtige 17de-eeuwse leven. Voor hem was 't verleden. opgerezen als 'n indrukwekkend gebouw. Het was hem 'n ontzagwekkende schepping geworden, 'n wereld niet minder groots en homogeen als de wereld van Israël en als 't Hellenendom, en waarin alle vezelen van in- en uitwendig leven tot één geheel zijn vergroeid. In één afgehouwen brok van dit organisme had hij zich in staat gezien al de aderen van de onderlinge levensbetrekkingen te doorschouwen; zo zelfs, dat voor hem de mensen zich niet meer lieten scheiden van hun denkwijze, hun kleding of hun taal. Voor hem staan ze geschapen met die denkbeelden en met die spraak in woorden en wendingen, zonder welke hij ze niet meer in de lijst van hun tijd kan dulden. Hij kan zelfs geen 17de-eeuwer zien dan in levende omgang en in gesprek met wezenlik historiese personen, en kan niet nalaten

1) Schetsen en Verhalen. Door den Schrijver van Hermingard van de Eikenterpen. Amsterdam 1835.
Nieuwe Uitgaaf: Aernout Drost, De Pestilentie te Katwijk (1625), met Inleiding van Albert Verwey en taalkundige aanteekeningen door Dr. C.G.N. De Vooys. (Serie van Keurwerken, I) G. Schreuders. Amsterdam. 1906.

z'n in handeling gebrachte fictieve figuren, 't zij groepsgewijs of afgezonderd, in te schakelen tussen de ware gebeurtenissen. Wat meer is, hij verstout zich zelfs, tussen de ruimten en de bestekken van de werkelijk-historiese mensen en handelingen zelf-verzonnen geschiedvakken in te schuiven, die op vermetele wijze dreigen de histories-reële momenten te verduisteren; en legt, bij die vermeende gelegenheden, z'n echt-historiese personen woorden in de mond, die ze, wel is waar, in hun leven ontwijfelbaar zeker eenmaal spraken, maar dan toch in geheel andere, en zeer zeker in gans anders psychologies geboren momenten hebben geuit.

Wij menen recht te hebben, hierin 'n overmaat van ijver te zien, en het kan in ons opkomen te vragen, wat voor 'n tijdgeest in ‘De Pestilentie van Katwijk’ heeft gewerkt, dat 'n bovenmatig ernstig auteur willens en wetens historiese vervalsingen pleegt, met name het wezenlik geschiede bij tijd en wijle door de fabel waagt te ondervangen.

Doch de vraag zelf, eist, voor haar beantwoording, door nadere mededeling van gegevens, nauwkeuriger oriëntering. Drost heeft de ‘Gouden Eeuw’ willen laten kennen in haar voormannen. Zo ze werkelijk geschitterd heeft door ondernemingsgeest, door militaire roem, door geleerdheid en kunst, dan meent Drost u voor ogen te moeten voeren de wakkere en weelderig-beschaafde Van Diemen, de krijgshaftige Wijts, de kundige Barlaeus, de theologiserende Van der Kodde's, de vermaarde Mierevelt. Hoordet ge nooit van de scheuring der Kerk vóór en na '19? Drost zal u de partij-vervolgingen veraanschouweliken: op 't onverwachtst wordt een vergadering der Rijnsburger Collegianten gestoord door 'n klopjacht op voortvluchtige Arminianen: Passchier de Fijne zit haast in de val. Wilt ge 'n 17de-eeuws verhoor? Drost geeft er een, en zet er de stempel der echtheid op, met het te laten leiden door de in de litteratuur vermaard geworden ketterjagende Leidse schout Dr. Bondt. Eist ge 'n histories portret, 'n echt poëties gewrocht? Mierevelt zal voor uw ogen Wijts op't doek brengen; van twee wandelaars in de vroege ochtend, roemt er één, die Camphuizens vriend is, diens *Maysche Morgenstondt;* de avend te voren heeft, in 'n dorpsberberg, 'n jongmaat 't lied van

‘*Mooi Heintje*’ gedebiteerd. Ge zoudt voor 'n ogenblik Hollands geestelik leven op de spits wensen gedreven te zien; Drost voert u naar 't slot te Muïden, en ge kunt er in 'n uitgelezen kring, - Hooft had Vondel nog niet verlaten, en juffrouw Hellemans was nog slechts gast, - Van Baerle het vermaarde geval horen vertellen van Hechtje's verlossing; Cats hoort 't mede aan, en, wat de bewerker van de huweliks-cyclus als anekdote gaf, heeft Drost hem als levend voorbeeld, ter vermelding waardig, voor ogen gesteld. Niet minder dan met historiese personen heeft Drost u op de hoogte willen stellen met historiese toestanden en gebruiken. Hij wil dat gij bij hem Ostade's dorpskroegen zult terugvinden, het spaarzame kaarslicht flonkerend op de door drank verhitte tronies; ginds zult ge in 't donker sombere gedaanten zien wegschuilen, gebogen over hun fluiten en kroezen; aan de gesprekken zult ge in die klanten de speel- en drinkgenoten herkennen van de sujetten uit Bredero's kluchten. Ge wilt degeliker Hollanders zien; goed, ge zult kennis maken met mannen in stemmig zwart en met brede kragen, wier hand bedachtzaam de puntbaard strijkt, en wier levensernst het voorhoofd met rimpels doorploegde; ge wilt tegenstellingen: zie om u, en naast u staan schelmen in vale dracht, wier oogen van onder hun slappe hoeden begerig naar 't goud van hun evenmens blikken. Er is meer te zien. Zo aanstonds verplaatst de schrijver u midden in 't Leidse straatgewoel, even te voren heeft hij u in de eenzaamheid van de nacht op 't Katwijker kerkhof verplaatst; even vooraf heeft voor uw ogen gepraald de wijde vlakte tussen Wassenaars bossen en de voor u opdoemende duinenrij: een landschap dat hij voor u doopte in 'n gouden zonneschijn, die, spelemeiend met de vensterruitjes der boerenhoeven, ze deed blozen van opgetogenheid; later zal hij u brengen tussen de dode duinpoelen, wier bedwelmende dampen uw brein zullen bezwaren en uw gemoed neerdrukken...Over deze wereld nu heeft de auteur het vlechtwerk van z'n beeldend vermogen gelegd. De fictieve Albrecht Jansz., door de historiese Rijnsburgers gedoopt, en vergezeld door de vermomde historiese Passchier, voorkomt, op weg naar z'n geboorteplaats, 'n manslag op de fictieve Orbert, aan wie moederlike bescherming de fictieve Hechtje gepaard had; verlost te Katwijk zelf de

schijndode, door de pest bezochte, Hechtje uit 't graf; wordt de volgende dag, onder 't verplegen van z'n geliefde kranke, op aanwijzing van de fictieve Harmen de Doodt, 'n boef geworden vrijbuiter, als schuldig aan de aanslag op Orbert, door de dienaren van de historiese schout De Bondt, gevangen genomen, terwijl de dader Sijmen, de zoon van Harmen en de waanzinnige heks Entje-moer, door schelmse praktijken, de dans ontspringt. Hechtje, schoon uiterst zwak, onderneemt, om Aelbrecht te redden, de tocht naar Leiden, en weet, op voorspraak van de historiese Barlaeus, en door de invloed van de historiese Mierevelt op de historiese Wijts, voor Aelbrecht genade te verwerven. Orbert sterft aan de pest, waardoor 'n vereniging van de twee gelieven mogelik wordt.

Niemand, die van 't verhaal zelve kennis nam, zal kunnen ontkennen, dat er geen vaderlands werk is als dit, wat zozeer de indruk geeft, 'n afgewerkte reeks schilder-studies te zijn op 17de eeuwse bodem. Niemand, ook, dat hij bij elke schrede 'n nieuwe veeg, 'n nieuwe toets ziet aangebracht. Dat het licht om en over de bladzijden speelt. Dat elke maal, als men 't boek ter hand neemt, het kleurenspel even fris blijft, en men de scherp omlijnde tableau's, als figuren-mozaïek, zich concentreren ziet tot 'n kostbaar tegelwerk. Dat'n werk met zulke hoge eigenschappen, enkeling zeker, eenling waarschijnlik voor immer, wat studie en bewerking betreft, velerlei arbeid op histories-romanties gebied in de schaduw stelt en de vrijmoedigheid, bedenkingen te opperen, het zwijgen oplegt. Doch anderzijds zijn het juist de sterk-sprekende eigenschappen in dit genre, welke ons de vraag opdringen, hoe een fictief, met behulp van het zuiver-histories materiaal opgezet levensbeeld zich verhoudt tot de geschiedenis zelf; met andere woorden, hoe het verbeelde 17de-eeuwse leven staat tot de, uit de logiese noodwendigheid van de tijd, voortvloeiende feiten en handelingen der 17de-eeuwse mensen. De vraag wordt daarom van belang, omdat, zoals reeds is opgemerkt, in 't voor ons liggend verhaal, werkelik levende personen worden voorgesteld 'n deel van hun levensuren met het in die momenten doorleefde leven te hebben afgestaan ten behoeve van 'n denkbeeldige levenssfeer en van denkbeeldig geconditionneerde geestesprocessen,

terwijl die personen tegelijkertijd, - en dit vooral mag niet worden vergeten, - die zelfde oogenblikken doorleefden en die zelfde woorden spraken onder de logiese voorwaarden van 's levens werkelikheid.

Want het wezen van de historiese roman, werd voor en na opgemerkt, is van 'n zonderlinge kom-af.

Ook in de litteratuur zijn half-geburgerde Gitano's. In hun wapen, beweert men, schemert nog altijd 'n balk.

* * *

Zeer veel lezers zullen zich de scheppingen in ‘stuc’ herinneren, welke in onze tijden, waarin de verering van 't geweeste onbewust 'n soort sportspel werd, hier en daar op pleinen of bouwterreinen van enige onzer steden verrezen: - fantasieën, bekend onder de naam van Oud-Dordt, Oud-Amsterdam en Oud-Antwerpen; - ineenzettingen van typiese plaatselike gevels uit vervlogen eeuwen, tot schilderachtige markten en grachten, door bomen beschaduwd en door water weerspiegeld. Datgene, wat men zich bij 't ontwerpen van zulke ‘steden’ voorstelde, werd er mee bereikt: de bezoeker had voor zich 'n *tiepe* van 'n oude stad. Doch men lette wel op, dat in 't woord ‘tiepe’ 'n begrip ligt en in de begripsvoorstelling 'n begocheling. Want wat had men gedaan? Zeker. men had van de meest karakteristieke gebouwen, huis voor huis, het sprekend front zoo korrekt mogelik nagebootst; men had ze trouw weergegeven in dezelfde vorm waarin ze hun histories leven geleid hadden. Doch om dit doel alleen, had men ze, anderzijds te kort gedaan. Juist omdat de bouwmeesters onzer tijden de vroegere gebouwen eer genoeg dachten te hebben gegeven als nieuw-geconstrueerde bouwtiepen, dat is, als in materiaal uitgewerkte tijdmotieven, zagen ze er geen bezwaar in, ze los te maken uit het geheel van straten en huizen, waarin ze 'n deel hadden uitgemaakt van 'n gans organisme, hun bepaalde plaatsen innamen in 'n complex van volksleven; in 't kort, men had niet geschroomd ze te ontdoen van hun histories kostuum. Doch men had meer misdaan. Men had, ook al weer met de op zichzelf loffelike bedoeling, om - bij wijze van spreken - 'n album van bouw-

tranten te geven, aan die gebouwen 'n plaatsverband, en daarmee, voor sommige, 'n tijdsverband opgedrongen, waarin ze, in wezenlikheid, nooit hadden verkeerd en waarin ze alleen zouden hebben kunnen verkeren, wanneer ze als noodwendig-historiese produkten van gelijke kultuuroorzaken, onder afwijkende toevalligheden, op dezelfde wijze, als het tans de willekeur voorschreef, naast elkander waren te staan gekomen. Kortom, 'n fantasiestad is 't silhouet van 'n droomgewrocht; van de dingen zelve, te midden van hun levenscondities, hebben zich geabstraheerd hun schimmen; los en ijl hangende in de lucht, hebben ze zich gegroepeerd in bonte orde, als 't ware gereed om onder nieuwe levensassociaties'n voortgezet bestaan te beginnen. Het luchtbeeld vervloog; doch alvorens het wegzwijmde, nam er 'n handig dilettant 'n lichtdruk van, en stalde ergens op 'n geschikt plekje, 't zij een of andere stadsweide of exercitie-terrein, z'n foto uit tot 'n tableau-vivant.

Nu kunnen zich in zulk 'n ingebeelde stad zeer goed mensen van deze tijd bewegen op de wijze, als in de werkelikheid de mensen van vroeger zich hebben bewogen. In 'n ‘Oud-Amsterdam’ kan men heel goed 'n ‘Hooft’ of 'n ‘Vondel’ brengen, die woorden zeggen, zoals Hooft en Vondel ze inderdaad hebben gezegd. Evenzo zullen ‘geringe lieden,’ ‘boeren’ en ‘straatvrouwen’ in zulk 'n ‘stad’ heel goed opmerkingen en platheden kunnen debiteren in termen, zoals ze in menigte in de geschreven taal van Breerô en Coster voorkomen, en welke termen zeer zeker ook wel door de mindere man van die tijd zullen zijn gebruikt. Doch dit overwegende, zie men tevens het kwestieuze en, wat meer zegt, het gewaagde van zulk 'n spel onder 't oog! Want ook deze termen waren, met inbegrip van de klankeffecten, de zinswendingen, het ritme, en zoveel andere eigenaardigheden meer van het door de vroegere auteurs vereeuwigd idioom, niet minder dan de bouwstijlen, de kostuums en de zeden van die tijden het waren, histories-psychologiese monumenten van organies volksleven, die, evenzeer als de ‘gevels’, tans gelicht worden uit het milieu waarin ze noodwendig zijn geboren, en wederom als de ‘bouwtiepen’, met andere, ook uit hun eigen sfeer gerukte en uit andere leven-complexen getrokken vormen, tot nieuwe woordenrijen worden samengevoegd, welke

als collecties van tiepe-woorden, als meer of minder geslaagde translaties, de hedendaagse gedachten-vormen benaderen moeten. Zoals de puien en luifels zich abstraheerden van hun achtergrond, zo hebben zich eveneens de woorden los gemaakt van de bodem waaruit ze zijn ontsproten. Ver van de stemmingen en de gewaarwordingen, die hunne psychologiese geboorte of hun spontaan-individuële verschijning bepaalden, hebben die vormen elkander ontmoet en zich aaneengeschakeld tot hypothetiese formules, welke in haar meest betekenende en syntaxiële korrektheid alleen nog maar deze twijfelachtige waarde bezitten, dat zij de wijze vermogen uit te drukken, waarop door de 17de-eeuwse mensen dit of dat *zou kunnen worden* gezegd.

Wat hier is gezegd, geldt niet in mindere mate de groepen gevormd uit verdichte en werkelik-historise figuren, zoals wij ze Drost met kunstrijke hand zien opstellen in de kroegen der voorsteden, en in de studeervertrekken der geleerden. Naargelang 'n auteur diep doorkneed is in de grote en kleine historiese dingen, komt hij in de verzoeking, de voor hem levende figuren met de hen omringende realia, van de werkelikheid te ontbinden, om, zelf als schepper, de silhouetten samen te brengen in 'n nieuwe groepering; ze ineen te snoeren tot 'n nieuw gemeenschapsleven, zo mogelik belangwekkend voor alle tijden, en op welks ‘historiese juistheid,’ door nakomeling en tijdgenoot niets af te dingen zal zijn. Doch bij dit streven zal hij 't gevaar niet kunnen ontgaan, z'n beste krachten eer te geven aan 'n geleerd knutselen dan aan 'n harmonies bouwen, eer te worden 'n onderwijzend museum-gids dan te blijven 'n bedachtzaam psycholoog. Hij zal er toe komen, in 'n kort bestek, van allerlei genres, 'n album van *tiepen* te geven. Hij zal begrippen doceren, zoals de directies doen der wereldkermissen in de Westerse metropolen, als ze binnen afgerasterde terreinen Bantoe-stammen ‘krijgsdansen’ laten uitvoeren, terwijl struisen de ‘vlakte’ bewonen en antilopen de ‘rotsen’ beklimmen; of zoals schoolkartografen doceren, die op één blad papier alle mogelike land- en kustenvormen, tot begripsonderricht, onder de naam van ‘tiepenkaart’ tot één monstrum verenigen.

Hier is 't, dat wij de vaste bodem bereiken. De historiese roman, z'n oorsprong nemend in de eindeloze vlakten van

't gevoel, was, op nationaal terrein, hier meer en daar minder, maar ten onzent onontkoombaar, in 't didaktiese spoor gekomen.[1)] Het lag voor 'n groot deel in de konsekwentie van de beweging. De Romantiek, die in de lengte en in de breedte naar terreinen had gezocht, die verre moesten zijn van de werkelikheidssfeer, had zich gedrongen gevoeld haar nieuwe werelden voor de massaas en volken te veraanschouweliken in de vormen van begrippen. De Romantiek werd schoolmatres. Tastend eerst ging ze rond. Tijd en ruimte waren haar onbegrensd. Sommige van haar strijders gingen uit naar 't Oosten en haalden er uit 't verleden de Kruisvaarderromans; anderen brachten met Cooper uit 't Westen de prairie-romans; er toefden er aan oude vorstenhoven en op wijdvermaarde kampplaatsen; zij kwamen thuis met ‘Schlacht’-romans, met 'n Mühlbach-cyclus en de ganse Napoleontiese legende, met Rellstab's ‘1812’ aan de spits.

Niets echter, wat met deze wijze van werken meer moest worden gebaat, dan de studie der geschiedenis, en op steeds begrensder en nauwkeuriger terrein, het onderzoek der nationale bronnen zelve. Vele schrijvers, ook hier te lande, werden uitstekende historie-kenners. Doch 't zijn deze positieve eigenschappen tevens, 't is reeds gezegd, welke de historiese roman als compositie zoveel te krachtiger tot een abstractum stempelen, dat, onder de bedekking van uit de reële geschiedenis genomen figuren, de werkelikheid te vervangen tracht. Zo er te onzent één is geweest, die in de roman van zijn tijd de afspiegeling van willekeurige, buiten de gewone levensverhoudingen staande groeperingen heeft gezien, was het wel Geel. Niet voor niets verplaatste hij zich, ter kenschetsing van het door hun gewraakte genre, op de Drachenfels; hij, die geen schijnbeeld in de wolken voor z'n betoog nodig had, verwees slechts tot de natuur: de wereld, die bij 'n rechte stand, als 'n werkelikheid voor z'n ogen lag, hing, van tussen z'n rokspanden gezien, als 'n romantiese in de lucht.

Alleen, - de waarheid vordert het te erkennen, - met groter vrijheid tot wijziging der combinaties, en met dieper

1) Vergelijk 't Voorbericht op de ‘Hermingard.’

reflexie. Want voor vele romantici geeft de geschiedenis als zodanig niet genoeg; de geschiedenis, zoals zij ze als oppermachtige beleiders, in zelfgekozen beelden tot één tafereel verenigen, moet handeling zijn in haar beloop, moet zedeleer zijn in haar strekking; het feit moet ondergeschikt zijn aan de opvoeding; het nationale verleden moet staan in dienst van de nationale toekomst; de werkelikheid, zoals zij die willen voorstellen, moet zijn 'n Symbool....

Is 't wonder nog, dat de levensgeesten van hun werelden wortelen in de Abstractie?

Men veroorlove ons, ter verduideliking, 'n korte greep in 't hart van 't genre. Wij gaan tot Scott, de vader der historiese romantiek.

We gaan z'n staande figuren voorbij, door heel z'n arbeid heen. In z'n voor ons liggend werk ‘De Oude Pelgrim’, waarin de sterk geladen royalistiese en Puriteinse polen het werk in gang moeten houden, zijn slechts twee personen, die er beginselen op na houden: Claverhouse en Burley. De overigen, als de trots-adellike lady Margriet, de onnozele Gus Gibbie, de snaakse Cuddie, de dweepzieke Griet, de luchthartige Niel, de zelfzuchtige Jenny, worden slechts gekend aan hun aan de buitenkant liggende hebbelikheden, die in het gerekte verhaal meer ter illustratie dienen dan dat ze de roerselen der handelingen toelichten. 't Zijn aangeklede poppen, waarbij de anecdote de psychologie verdringt.

Verder laten we ongemoeid, hoe met coulissen en figuranten, als daar zijn onweders, volksfeesten, afgronden en dergelijke, wordt gewerkt, om de een of andere persoon plotseling onzichtbaar te maken, en hem met soortgelijke middelen op 't juiste ogenblik weer te laten verschijnen; en hoe rhetoriese praal 't gebrek aan psychologiese tekening en aan karakterontwikkeling goed moet maken. Nergens elders dan hier zullen op 't slagveld twee doodvijanden elkander kunnen ontmoeten, en, terwijl ze elkaar met langverbeten woede de vernijnigste slagen toebrengen, de gelegenheid kunnen vinden, elkander met de vereiste helderheid van oordeel en met de nodige adem in hun longen, in welgebouwde perioden en keur van taal hun met geest gekruide en met humor besproeide

hartsgevoelens mee te delen. Alleen hier zal 't physiek mogelik zijn, dat iemand, uitgeput reeds door de folteringen van 't beulswerk, en nauweliks in staat, de woorden van z'n eindvonnis te verstaan, met vastberaden fierheid, in 'n tamelik lange klassiek gebouwde oratie, 't voorrecht van z'n Christelik martelaarschap ontvouwt. Doch wat wij vóór alles willen aantonen, is, hoe 'n storend element de onwaarschijnlikheid wordt, wanneer, ter wille van het kenmerkende waarmee deze soort litteratuur de sympathieën van de tijdgenoot wil vleien - de draad, welke af te spinnen, de levensvoorwaarde is voor al ‘'t geschiede’, - plotseling onoordeelkundig wordt afgebroken; alle actie verlamt; de zon als 't ware stil staat; de ganse wereld ademloos luistert naar 'n hoogst willekeurige en ongemotiveerde boutade van 'n slechts ter illustratie gecreëerd sujet.

Doch ter zake.

Na de slag bij Londonhill vlucht Claverhouse de heuvels over. Op de top staat de gevangen Puriteinse drijfster Griet.

Wat krijgt ze in 't hoofd, de kolonel toe te roepen?

‘Wacht nog even, wacht even, gij, die hedenmorgen zo gaarne in 'n vergadering der vromen wildet zijn, zo zelfs dat gij door alle heidevelden van Schotland wildet rijden om ze te zoeken! Wilt gij nu niet blijven, nu gij er een gevonden hebt? Verlangt gij geen woord meer te horen en wilt gij niet op de middagpreek blijven wachten? Wee u, - moge het bloed verstijven van het dier, op welks snelheid gij vertrouwt! Pak u weg, bloedhond! gij, die zo velen het leven geroofd hebt, en die nu het uwe in een snelle vlucht zoekt te redden! Pak u weg, monster! Loop heen, godlasterende Simeï! Bloeddorstige Doëg! Het zwaard is reeds getrokken, dat u weldra treffen zal!....’

De overste is al lang de heuvels af....

Waarom laat Scott 't wijf Claverhouse eenvoudig niet toeroepen, dat hij ter helle kan varen? - -

- - Omdat boven de gepassionneerde handeling, boven de zakelike wisseling der woorden, boven 't intense leven, - bij Scott de behoefte zich laat gelden tot de geargumenteerde

uitstalling der gevoelens, welke dweepziek malende vrouwen onder dergelijke omstandigheden *geacht kunnen worden* uit te spreken. Niet de heks Griet is aan 't woord, maar 'n exemplaar uit al de geëxalteerde Grieten onder de Puriteinen. De soort gaat boven de enkling; de abstractie boven het feit; de psychologie van de massa boven de psychologie van de mens. Boven de afzonderlike individuën staan in één groep de Schotse Puriteinen, de Schotse royalisten, onder zich bewarende de Schotse zeden, octrooi houdende van de daden der Schotse geschiedenis. Zo duidelik is, onder 't dunne vlies van 't oppervlakkige leven, in deze romantiek zichtbaar de machtige stroom van 't nationaal-histories *begrip*.

* * *

Niemand had vóór Drost zo zeer op eenheid van stijl gewerkt als hij. Als hij uit de mijnen der historie en der letteren de kostbare specie van eeuwendurende kracht en weerstandsvermogen opgraaft, stelt hij zich voor in de opgetrokken muren en torens van zijn schepping dezelfde massieve organiese wereld te aanschouwen als hem de 17de eeuwse samenleving met haar maatschappelike en levensvormen, haar opvattingen van practies handelen en zedelik denken te genieten gaf. Wat rijke winst haalde hij niet voor zich uit de bewerking en schikking der bouwstoffen! Heeft hij beseft, dat het de bouwmeester schaden kon, indien hij bij 't gedurig hanteren van 't histories peillood z'n natuurlikheid in kon boeten? Heeft hij begrepen, dat het begrip, waarmee hij de persoonlikheid van z'n creaturen omhulde, het rechtstreeks gedachtenverkeer met z'n hoorders belemmeren kon; dat hij, vóór hij 't woord kon nemen, te hoog op de stelten van 't 17de eeuwse klassicisme moest klimmen, om met onze eis van de snelle beweeglikheid van 't rechtstreekse vatten en 't intense voelen, z'n onmiddellike omgeving in de regelrechte geestelike omgang te kunnen betrekken? Doch genoeg. Zo bij Drost, ondanks 't wijken van de natuur, z'n kunstwerk doel heeft getroffen, dan ligt dit in de meesterschap, waarmee hij voor de met hem harmoniërende tijdgenoot de toon heeft getroffen, waarin 't ontwakend nageslacht de schittering van de gouden tijd bij voorkeur hoorde vieren.

Doch als na Drost, Potgieter in dezelfde toonaard en met dezelfde wijding, het ideaal van z'n vriend en medestander uit zal werken, en diens motieven in z'n idealiserende historiese studiën zal verveelvuldigen, zal het welbesnaarde instrument van de begaafde voorganger, onder de gelukkige greep van de bewonderende navolger 'n milde stroom van nog welluidender akkoorden geven. Z'n kunstzin zal dezelfde zijn; ook hij zal hebben 'n buitengewoon orgaan voor klank en kleur, dezelfde voorliefde voor schetsen in mozaïek, voor groeperingen als in de Rembrandt-partijen, voor 't aanzetten in vegen en toetsen, zo meesterlik toegepast in z'n schilderpoëzie. Ontvankelik voor de afprenting van de 17de eeuw op zijn geest, 't streven van de voortijd leidende in de baan van z'n denken, geeft hij, in z'n schetsen, haar wezen, haar kracht en haar koloriet met 'n benijdenswaardige getrouwheid weer; en in z'n magistrale tekeningen, als van ‘Het Rijksmuseum’ zal de toeschouwer niet weten, wat meer te bewonderen, òf de heldere omtrekken van de voor ons opdoemende stadscomplexen rondom de in onze geest herlevende poorterijen, als wel de massieve constructies en de speelsgespitste motieven in 't smeedwerk van z'n taal, waarover voor onze ogen dezelfde slagschaduwen en lichteffecten glijden, als welke de 17de eeuwse lentezon, tussen de gevels, over de puien en luifels te toveren placht.

De zaak is, dat Potgieter zou voltooien, wat Drost was begonnen. Datgene, waarin de jongeling schitterend diletteerde, werd bij de man volleerde kunst. De archaïsmen, welke bij Drost als larven in het slijm van haar afgetrokkenheid rusten, zouden bij Potgieter uitgroeien tot volkomen organiese wezens, in staat hun plaats in te nemen in de gehoorzame rijen van 'n keurig en krachtig woordenheir. De barokke versieringen zouden opgaan in 't juist gestileerde kunstwerk. Het spiegelspel zich samentrekken in 'n harmonies afgewerkt beeld.

II

Op het ruime veld van de - zelfs Vaderlandse - Romantiek, ligt ‘De Pestilentie’ op de grens van twee domeinen.

Het werk wijst meer in de toekomst dan naar 't verleden. Zelfs is het in breuk met 't verleden. Het sluit in Drost's - schoon uiterst kort - geestesleven, 'n faze van de Europese Romantiek ten onzent af. Een faze, in miniatuur, en wellicht enkel vlees geworden in de oorspronkelike 'Hermingard', maar dan toch in ons uiterst gering prae-romanties leven alle aandacht waardig, en op zich zelve reeds eigenaardig karakteristiek.

Hechtje, de met voorliefde getekende Hollandse vrouw, trouw en standvastig, zedig en teer, wandelt niet op rozen. Als wij ze voor 't eerst ontmoeten, zit ze schreiende naast 'n doodkist; waar wij ze verlaten, weigert haar 't doodzwakke lichaam z'n dienst, en stort ze, door velerlei aandoeningen overmand, wezenloos neer. Binnen de luttele dagen tijds, die we met haar meeleefden, liep haar weg langs de rand van 't graf; letterlik heeft ze als 'n lijk in de groeve gelegen; als door 'n wonder werd ze aan de schoot van de aarde ontrukt. Om haar lijkkleed hebben de heksen gedanst; voor haar ziekbed hebben gerechtsdienaars gestaan; vrouwenlist alleen vermocht haar 'n uitweg naar de vrijheid te banen. Deze Hechtje nu heeft 'n tegenhanger in Hermingard[1.)] De rein gebleven Katwijkse, levende te midden van berekenende winzucht en onedele hartstochten, laat zich terugvinden in de schier heilige jonkvrouw van Bataafsen bloede, die, jong en schoon, teer als 'n roos en zuiver als was, zwaarmoedig aangelegd en mysties van zin, te midden van de beproevingen, waarvoor haar Heidense omgeving en opvoeding haar stellen, de verklaarde ogen en 't hoopvolle hart gericht houdt naar 't onbestemde Licht, wachtende op de Blijde Boodschap, die 't nieuwe geloof haar zal brengen. Doch wijst Hechtje, met de gehele opvatting van 'De Pestilentie', ons naar de lijn van Potgieters nationale schetsenreeks, Hermingard daarentegen dringt aan onze gedachten 'n oudere en oorspronkeliker-roman-tiese conceptie en uitvoering op. In dit werk is de wereld Christelik-Germaans gedacht; hier bevindt zich 't voorland van de Romantiek; de nationale tendenzen zijn zo goed als uitgesloten; de zege van 't Christelik geloof vooral viel hier te verheerliken; en zo er 't voorvaderlik Heidendom de traditionele

1.) Hermingard van de Eikenterpen. Een Oud Vaderlandsch Verhaal. Haarlem 1832.

lauweren oogst, dan is dit alleen om aan de naneef kond te doen, welke heilsverwachtingen al niet moesten worden opgewekt, waar hij 't Evangelie geënt mocht zien in 't hart van 'n zó kloekmoedig en trouwhartig stamvolk als in vroeger eeuwen binnen en om onze landpalen heeft gewoond. Hiermee overeenkomstig is 't land der ‘Eikenterpen’ zelf een Germaans Arcadië, en 't verhaal een Pastorale te midden van idylliese wouden, brede stromen en schilderachtige erven. Welk 'n verschil! Het 17de-eeuwse monument van ‘De Pestilentie’ mocht niet worden gebouwd, zonder dat de stenen één voor één waren uitgezocht en betast; elke lijn had zich te houden aan strenge tekening en schetsplan; - hier, in 't wijde gebied van 't Germaanse leven, kan de geest vrijer dwalen, de verbeelding forser haar wieken uitslaan; de hartstochten kunnen er onbeteugeld heersen; de natuur zich van horizon tot horizon ter beschikking stellen; over de eikenwouden kan onbelemmerd de stem van de donder rollen, de winden jagen achter de golven van 't meer, de adem van de natuur mede zuchten en fluisteren met de mensengemoeden; - hier kan de ongebreidelde Romantiek aan 't woord komen, en zingen, in volle tonen, haar stemmingsleven uit. Veel opener dan 't trillend diepbedwongen hartsgevoel der Hechtjes en Aelbrechts, klinkt over de Eikenterpen, aan 's levens oppervlakten, het melancholies lied der levenssmart. Hier drijft de Romantiek, nog onschools, haar zielen-analyse in haar vrije oorspronkelike richting; hier heerst nog onbeperkt haar gulden eenzijdigheid; hier doet nog de afkeer van de werkelikheid 't menselik bestaan en de menselike ontwikkeling als 'n lijdensweg stempelen, waarop het van smart vervulde gemoed zich lafenis put uit de hoop op 'n toekomstig geluk. In Hermingard zelf kweelt dit verlangen als 'n smeltend engelenlied, en de stemmen in de natuur, boven en beneden, geven er, fijngevoelig, antwoord op. Daardoor krijgt het werk een merkwaardig aetheries karakter; zoeken we naar mensen, die inderdaad handelen, dan is wat ze verrichten, slechts illustratief: zo moeten de op de akkers slovende horigen in dezelfde geest 't aanzien van de Frankiese hoofdman Thiederic verhogen, als in de sproke de maaiers moeten getuigen van de welstand van de markies van Carabas. Niemand besluite hieruit, dat het terrein erin niet breed verkend zou

zijn. Integendeel, de oertijd is door de schrijver ernstig in studie genomen. Onder zijn leiding wonen wij 'n Germaans offerfeest bij, huiveren voor 't fatale van hun wicheldienst, leren de wraakzucht kennen in 't Heidens geloof, de mannenfierheid en de kracht hunner berusting in de hoofdman Thiederic. Niettemin was de uitstalling van historiese realia in dit werk niet het hoofddoel; niet dus, 'n artistiek bewerkt levensbeeld van 't vroegste voorgeslacht te ontwerpen, waarin de mensen en hun gevoelens en handelingen, samengevlochten met de cultuurelementen in hun levenssfeer, 'n harmonies kunstgewrocht mochten opleveren. Neen, de Frankiese heidenwereld in de vierde eeuw onzer jaartelling zou alleen 'n achtergrond zijn. Daartegen moest uitkomen de zegepraal van het geopenbaarde Christelike geloof, als een aan de zondige en duistere wereld tegengestelde, en hart en leven reinigende en verheffende macht....

Want dit boek is 'n apologie van 't gezuiverde Evangeliese Christendom. Het is de nog uiterst jonge, reingelovige edeldenkende proponent en geboren litterator Drost, die - in de verte herinnerend aan 't streven van Chateaubriand in z'n ‘Génie du Christianisme,’ - in zijn werelddeel en in zijn oerwouden, in de confessies, de dialogen en de ontboezemingen van Hermingard's ‘Christengemeente’ - 'n oase in de wildernis -, terwijl aanvechtingen des gemoeds en tegenwerpingen van twijfelaars slechts dienen om de waarheid des te helderder doen glanzen, alsnog, staande buiten de invloeden van de latere nationale school, z'n Apostoliese belijdenis legt.

* * *

De persoon van Hermingard zal ons zeggen, hoe in 't hart van de heidense mensheid de Christelike idee is gerijpt.

Hermingard's omgeving, waarin al meer dan eens over Christenen gesproken is, toont de nieuwe leer 'n alles behalve gunstige gezindheid. Marcella, 'n Romeinse, die in haar Frankiese gevangenschap voor haar gebiedster meer 'n vriendschappelik raadgeefster dan 'n dienende slavin is geworden, is bevangen met dezelfde vooroordelen, welke de Romeinse wereld vóór Konstantijn koesterde, en welke de eerste Christen-

gemeenten meende te moeten beschouwen als lichtschuwe volkshopen, die hun vreugde vonden in onheilige komplotten, bloedige maaltijden en onreine nachtvermaken. Doch desondanks, groeit in Hermingards maagdelik gemoed, waarin de kiem van 't Christelik geloof verholen lag, de jonge plant, ook onder de druk, op, tot 'n welige boom. Reeds lang kon de maagd geen vrede vinden bij de vaderlike goden. Ze misten naar haar zin de vereiste duurzame goedertierenheid en rechtvaardigheid. Thor had boze buien, Freya nukken in de liefde, Loki schiep behagen in 't verderven van mensen. Luimen konden nooit getuigen van oppermacht. Hermingard wordt onrustig, en, als Siegbert, de vriend van haar jeugd, het oorlogspad op moet, wordt haar troosteloosheid er niet beter op. Ze zoekt 'n steunpunt. Ze tast in 't rond. Ze zoekt 'n zielestemming, waarin de menselike hartstochten en de levenssmarten als in 'n effen watervlak vervloeien. Daar ziet ze de maan: ‘in de stille nacht spreidt ze met milde glansen haar tinten over de aarde en de hemel.’ Deze noemden ze ook 'n God. Maar dat was toch 'n heel andere dan de overige Hemelbeheersers. Dat kon toch niet. Misschien was 't soms wel 'n goddelike schepping...Doch, wie zulk 'n maaksel leverde, kon niet anders zijn dan 'n algoede en liefdevolle Godheid. Ach ja, dat moest wel: zie slechts! Omsluierde haar vriendelik wezen zich tegenover de aarde niet telkens met wolken? kon de weldadige behagen scheppen in de bloedige offers en de oorlogen der mensengeslachten? Veeleer scheen 't Hermingard toe, dat ze zielevrede verkondigde. Ja, de ganse natuur ademde in haar zegeningen goedheid en wijsheid uit. Wie mocht de onbekende Herder toch zijn, die 't beheer van 't vreedzaam heelal dus scheen te beleiden! Hoe pralend toch besproeide de vriendelike zon de aarde met 't gouden licht; hoe dartel huppelde 't vee, in de duur van z'n ganse bestaan zich verheugend in onvermengd genot. Wat was het dan, dat juist de mensen zich aan de schone wereldvreugde onttrokken? Hoe kwam het, dat de goden 't dus hadden beschikt, en zij het vee welgezinder schenen dan 't menselik geslacht ? - -

Zover strekt zich reeds Hermingard's gedachtengang uit, dat zij zich eenzaam onder de mensen gevoelt. Ze scheidt zich

af van haar levenssfeer. Van Thiedric en Siegbert is ze geen stam- en geen tijdgenoot meer. Ze wordt 'n vreemdeling. - En niet alleen van 't Germanendom. Ze wordt het van alles, wat dezer wereld is. Straks ontboeit ze zich van elke verbintenis. Verder dan naar de aanvankelik begeerde gemoedsvrede, reikt haar heimwee naar 'n nauwe vereniging met het Licht, dat haar de eerste glansen gaf. Zij wordt de gewijde maagd die voor haar levenssmart de balsem zoekt in de myrtenbladen der Hemelse gaarden. Kwijnend teert de Bataafse stamdochter uit tot de prae-rafaëlistiese nonnengestalte, die smachtend de Goddelike Bruidegom zoekt. Haar wordt de smart 'n cultus. Het koesteren van haar weedom wordt haar 'n geestelike lust. Zij komt zelfs zo ver, dat zij datgene wat het gedierte verblijd doet huppelen, begint te beschouwen als de andere zijde van 'n botte ongevoeligheid. Want oneindig hoger dan 't vee staan in haar oog de mensen, aan wie't onschatbaar voorrecht was gegeven de smarten des levens te voelen, het vermogen om te lijden was verleend. Waarlik, is haar slotsom, de gave, zich ongelukkig te kunnen voelen, was van verreweg hoger waardij dan die van ongevoelig voor leed te zijn!

Voor hem, die bepalen wil, in hoeverre Drost, bij de schepping van z'n Hermingard, bevangen is geweest door de nevelbeelden der Romantiek, is de hierboven geschilderde wellust van 't jonge gemoed in de schrijningen der levensmart, aanwijzing genoeg. Het leven wordt er in voorgesteld z'n waarde te ontlenen aan de ontvankelikheid voor smarten, en de mens zelf, verre van in jeugdige kracht zich in de bruisende stroom der medelevende mensheid te werpen, herkent zich 't liefst als 't fijnbesnaarde passieve instrument, welks snaren klagend trillen onder de paukenklanken en 't klaroengeschetter van de wilde hartstochten-strijd. Het fijngecultiveerde gemoed stelt zich buiten en tegenover de massa. Het zieleleven trekt zich terug op 'n terrein, dat buiten de grenzen van z'n tijdelike en plaatselike omgeving ligt. Straks zelfs weigert het oor langer naar de geluiden der aarde te luisteren, die zoëven nog de teerste vezelen van 't gemoed in trilling vermochten te brengen; geen ander streven bejaagt voortaan de ziel, dan, zonder prikkeling van buiten, te trachten de verhoogde stemmingen aan te houden,

ze te koesteren, ze met casuïsties pogen te vermenigvuldigen, ze hoger te schroeven tot in extaties schouwen....Tot eindelik het middel het doel gaat vervangen; totdat de gevoelsverfijning zelve 'n gewijde dienst wordt, eindigende met de subtielste verrafeling van 't stemmingsleven der ziel: om mysties haar bewustzijn vervloeid te wanen in 'n verheerlikte droomstaat: om heilig in God op te gaan.

Wordt Schelling niet nagegeven, dat hij 'n Boeddhisties stelsel ontwierp?

En was 't niet juist Schelling, de wijsgerige vertegenwoordiger van de 'Romantiek, die, in de oplossing van 't hoogst gecultiveerde menselik bewustzijn in 't Goddelik harmonies heelal, het hoogste stadium van z'n natuurprocessen zag?

Hermingard dan dorst naar 't Goddelik Licht. Eenmaal heeft ze, in de nabijheid van haar ‘Eikenterpen’, 'n vreemde, eerbiedwekkende grijsaard ontmoet, die - zij voelt het intuïtief - aan haar verder leven 'n vaste richting zal geven. Z'n beeld blijft haar steeds nabij. In 'n hevige ziekte, - een gevolg van de schokkende voorvallen welke 'n voorgenomen offerfeest voorafgaan en omgeven, - krijgt ze 'n nachtelik visioen. Duidelik ziet ze voor haar sponde, terwijl 'n zachte hemelse glans hem omhult, de verheven prediker; hij spreekt haar vriendelike troostgronden toe, welke haar met zalige gevoelens vervullen. Heengaande had hij haar vermaand: ‘Gij zult Caelestius wederzien!’ Van dit oogenblik af heeft zij slechts éne gedachte: de grijsaard terug te zien, hem in z'n schuilplaats op te zoeken. Een sterk, doch onverklaarbaar gevoel blijft haar vervullen, dat 'n onverbreekbare band haar lot aan dat van Caelestius gehecht houdt, en haar geluk afhankelik is van zijn tegenwoordigheid. Na lang dwalen vindt zij Timotheus, de jeugdige gezel van de kluizenaar; Timotheus wil voor haar en Marcella 'n gids zijn. Tans vangt de tocht aan, de heilige tocht, naar 't verborgen oord, dwars door 't Germaanse woud, onder steeds gewijder stemmingen, en met steeds verhevener gevoelens. Er komt 'n nieuwe aëra. Zelfs 't wezen van de jonkvrouw is veranderd. Niet langer, als voorheen, is 't haar lichamelik schoon, 't welk, lieftallig, 't oog van de beschouwer vertedert; datgene, wat tijdens en na haar krankte haar geest

had verinnerlikt, had ook aan haar uiterlik 'n nieuwe belangrijkheid bijgezet. Tans blinkt uit haar ogen 'n verheven en heerlike aanminnigheid, welke, als bij de aanblik van engelen, slechts aan zuivere en vrome gevoelens voedsel geeft. Aan de aetheriese verfijning van haar gelaat en gestalte beantwoordt de toegenomen verklaardheid van haar geest. Wandelende door liefelike oorden, glanst haar oog van edele verrukking. Een traan van aandoening valt parelend op haar boezem. Eerbiedig, met gevouwen handen, slaat ze de haar omringende schoonheid gade. In heilige vervoering slaat zij 't vochtige oog ten hemel, met diep gevoel en met 'n zalige glimlach lispelend: ‘Ach, hoe schoon!’ Hoe weldadig moet niet de Godheid zijn, die zulk 'n schepping beleidt. In de verscheidenheid der delen heeft deze Almachtige hand klaarblijkelik de bestemming gelegd tot 'n oplossing in 'n heerlike harmonie, die tot 'n verheven aanbidding voert. In steeds toenemende mate wordt het Hermingard 'n behoefte, die Macht te aanbidden, en haar het warme dankgevoel, dat schoon nog doelloos, haar boezem vervult, toe te wijden. Tans beseft ze, hoe ver de goden van haar volk achter haar liggen, en dat ze voortaan niet dan hun verbolgenheid zal hebben te ontzien. Tans gevoelt ze, hoe ze niet dan huiverend terug kan denken aan de ruwe jachtvermaken en drinkgelagen onder haar stamgenooten; met welk 'n weerzin het slavend dienen van de zogende en wevende vrouwen in haar omgeving, haar vervult. Zij, Hermingard, zou streven naar 'n hooger levensdoel; staande boven de sleur van 't dageliks bedrijf, zou ze haar kennis uitbreiden en haar ziel beschaven. Hermingard voelt dat zij, als ontluikende Christinne, in 'n gans andere beschavingsfeer zou moeten vertoeven. En inderdaad, die sfeer is reeds 'n andere. Want als zij, enige dagen later, na de rampvolle nederlagen der Franken tegen Rome's heirscharen, de hutten van haar horigen zal binnentreden, in de gezinnen der rouwenden bemoedigende troostwoorden uit zal spreken, en uit zal weiden over de wijsheid der hemelmachten, het heerlike van 'n vroege dood en de hoop op de onsterfelikheid, zullen haar woorden 'n diepere betekenis bedekken, en wel juist die, welke in rechte spiegeling ligt met haar strelendste hersenbeelden van 'n verhoogde kleur en van 'n buitengewonen glans.

Doch waar toeft Caelestius, die aan de zwevende voorstellingen in Hermingards brein de vaste omtrekken moet geven van de Christelike geloofsleer?

Te midden van 'n dichtbegroeide woeste natuur, waarboven krijsend de roofvogels roepen, en waarin de dorre stammen en stronken de eenzame bezoeker met den dood bedreigen, - ligt een wonderlik bekoorlike plek, waar eenvoudige arbeid de wildheid van de oorspronkelike groei heeft getemperd. Een donzig mos bedekt er de grond; over 't kleurige zand stroomt 'n beekje, aan welks oevers, tussen bloemrijk gras zich de leliën spiegelen. Voor de deur van 'n eenvoudige hut, zit, op 'n zodenbank, waar boven 'n rozelaar uitschiet, de met blindheid bezochte grijsaard, 'n ree aan z'n voeten; op z'n eerbiedig gelaat rust, gemengeld met de uitdrukking van 'n rustige zielevrede, de stempel van 'n weemoedige smart. De grijsaard bidt, vroom en ernstig, zielsverheffend...

Zo ziet hem Hermingard. En, - van de andere kant, - in zulk 'n stemming begenadigt God Caelestius met h a r e komst. Want ook *hij* wist dat zij komen zou. Ook *hij* had z'n ‘Ahnung.’ Daarom vergiet ook Caelestius vreugdetranen. Dit dan is 't ogenblik, waarop ze elkander langs de weg der hope hebben gevonden; dit is de ure der hoogste vervoering, welke de onverbrekelike band zal leggen: van nu af is Hermingard de Godgewijde, die staat aan te vangen 'n leven van heiliging in gebed en in bespiegeling, met 't innigste verlangen naar 'n betere wereld, smachtend naar de martelaarsdood, met haar voeten wandelende op aarde, met haar gedachten wonende bij God.

Zelfs Marcella bezwijkt voor de wijding, die uitgaat van de in heerlikheid opgaande zielen dezer beide gelovigen. De veelbeproefde matrone, die, opgevoed door 'n stoïcijnse vader, zich de plichten des levens ten doel had gesteld, en voor 't overige in diepzinnige vraagstukken te veel gevaren had gezien om haar epicuristies evenwicht te kunnen handhaven, wordt van wege de kracht, welke 't Christelijk geloof in Caelestius vermag uit te stralen, als van zelf Hermingards mede-catecheet, en

beide ontvangen, na 't genoten onderricht, in 'n plechtig uur, van Caelestius' hand, de Christendoop. Ook tans, zoals bij elke ongewone gemoedstoestand, spreekt de natuur in haar echo's mee. Onder 't toedienen van 't sacrament des doops rolt door de wolken de machtige stem des Hemels, en door de kruinen der eiken vaart indrukwekkend de sterke adem des winds.

* * *

't Is niet volgens de bovenbeschreven weg geweest, dat onze Germaanse vrouwen tot het Christendom zijn bekeerd. De overgang geschiedde bij voorkeur in massa, en gedoogde niet veel vijven en zessen. Ook propageerden Bonifacius en verdere predikers 'n geheel ander ‘waar geloof’ dan in Drost's werk aan Hermingard wordt verstrekt. Caelestius namelik geeft niets minder dan 'n zuiver Apostolies onderricht. De kluizenaar *is* niet Rooms. Zo hij, in onze dagen, onverwachts uit de lucht gevallen, voor ons kwam te staan, zouden we hem, altans voorlopig, 't beste onder dak bestellen bij de een of andere vrije Evangeliese gemeente. Van een onzer grote kerkgenootschappen zou hij niet willen gediend zijn. 't Minst zelfs, ook al bestond het in z'n oorspronkelikste kerkvorm, zou hij van 't Katholicisme willen weten. Bij hem is 't goed Christen-zijn, naar hij zegt, - Drost's verbeelding plaatste hem in de eeuw van Konstantijns opkomst, - niet vereenigbaar met de richting die de verwereldlikende Christenheid van die tijd begeert in te slaan. Christenen, die zich aldus noemen, leraart hij, zijn het altijd niet. Hij heeft ervaren, dat de oude zuurdesem heeft uitgewerkt. De oorspronkelike standvastigheid, weet hij, heeft plaats gemaakt voor ongerechtigheid. Ze zijn er niet meer, de Christenjongelingen, die de verlokkingen der wulpsheid te leur stellen, door zich de tong af te bijten. Waar zijn de maagden, die zich kleedden met de zijde der eerbaarheid en het purper der onschuld? tans tooien ze zich met gewaden die 't lichaam slechts sieren. Zeker, er zijn er, die de marteldood zoeken; maar niet, uit versmading van de wereld en uit trouw aan de Heer, maar wijl ze walgen van 't leven, of tuk zijn op ijdele bewondering. Ook de kerkleer,

gispt Caelestius, is reeds verbasterd; menselike machtspreuken en valse wijsgerige denkbeelden hebben zich in de Blijde Boodschap van de Zaligmaker en van diens leerlingen gemengd; aardse begrippen hebben de hemelse waarheid verduisterd. Caelestius doet dan ook wat hij kan, om z'n catecheten, eenmaal aan de Scylla van 't Heidendom ontvoerd, buiten de Charybdis van de kerk van Rome te houden. Hij zet dan ook Israëls profeten en de Oud-Testamentiese tiepiek gewoonweg op zij; van Sibyllen-orakels en andere Christen-symptomen moet hij niets hebben; de goddelikheid van de Nieuwe Leer wenst hij nergens anders op te gronden dan op 't leven en de leer van de Heiland, en de duurzaamheid van diens beginselen, zichtbaar geworden in de uitbreiding van de gemeenten. Caelestius waarschuwt er dan de zijnen ook voor, wel te letten op Konstantijns bemoeingen, als zijnde van 'n lang niet onverdachte gezegendheid. Hij bekent zelfs, er de heilloze uitwerking van te vrezen. Hij vindt goed, er z'n leerlingen op te wijzen, dat de ware leer hierin moet bestaan, dat ze zich vrij weet te houden van elke afgoderij; maar dat, helaas, in de toekomst te duchten is, nu de Christelike samenleving zoveel heidense en mondaine elementen tot zich heeft getrokken, dat de onopgevoede menigte zich 't oog zal laten verblinden door pracht van sieraden, en zodoende haar nieuwe Oppergod met beelden- en altaardienst zal willen verplichten. Bij dit vooruitzicht nu, dat in 't kerkelik leven eenmaal de uiterlike glans de innerlike waarde zal verduisteren, doet hem in 't hart der vrouwen, opdat zij niet zullen aarzelen 'n godsdienst aan te hangen, die van buiten bedreigd en door z'n belijders vervalst wordt, met des te inniger aandrang de vermaning planten, dat zij zich onverdeeld aan de Goddelike Meester hebben te verbinden, en zich geensins door invloeden van buiten, maar enkel en alleen door hun verstand en hun hart hebben te laten leiden. De wereld moeten ze afsnijden, luidt z'n raad; ‘de wereld haat de waarheid’; met Christus alleen mogen ze zich verenigen; eenmaal wacht haar ‘de heilige gemeenschap met de heerscharen der geloovigen, die bij, en in, en met hun Heer in eeuwige zaligheid één zijn!’ - -

Hermingard en Marcella weten voortaan de weg. Met 't Heidendom hebben ze afgedaan. De grote gemeenschap

der ‘Christelik’ geworden wereld zal blijken voor de reinheid van haar leer en haar leven gevaarlijk te zijn. Willen ze 't diere kleinood, zooals het haar door de Apostel der Germaanse wouden overgeleverd werd, 't zuiverste bewaren, dan hebben ze van 'n verdere kennismaking met haar evennaasten af te zien, en haar credit en debit rechtstreeks in te wisselen voor 't aangezicht van haar enige Heer.

Caelestius ijver, om, als 'n wapen tegen de verleidingen der wereld, zich zelf en z'n getrouwen 't verlangen naar 'n nauwer gemeenschapsleven met Christus in te boezemen, wordt voorgesteld z'n grond te hebben in de kennis van z'n eigen hart; welke kennis zich rijpte in z'n leven, dat zowel geheiligd werd door noeste geestelike arbeid, als het door diepbetreurde struikelingen verduisterd werd. De kluizenaar is namelik van Hermingard's eikenterpen 'n oude kennis; lange jaren geleden had hij reeds, ook als Apostel der Heidenen, deze oorden bezocht; hij had er de schone Naechtilde aangetroffen, wier echtgenoot Welf als krijger uitgetrokken was; en hij had na kennismaking besloten, haar op te leiden als priesteres in de Nieuwe leer. Doch zo bij hun samenkomsten Christus op z'n lippen mocht liggen, Aphrodite was hem in 't hart geslopen. Het einde van de geschiedenis was, dat Naechtilde viel. De verleider vluchtte. Eerst, zocht hij de wroeging van z'n hart te stillen in 'n leven van pracht en geneugten, later, de inwendige stem te verdoven in het drukste strijdgewoel. Eerst toen in de beproevingen, die Diocletianus' vervolgingen hem oplegden, z'n hart gesterkt was geworden, had hij de moed in zich gevoeld, opnieuw het boetekleed aan te trekken; hij had zich van de zijnen losgescheurd, en was, alleen door 'n knaap vergezeld, wederom naar de Frankiese wouden getrokken. Tans, nu hij Hermingard heeft mogen bekeren, acht hij z'n herderstaak afgelopen. Doch Caelestius zit nog met andere draden aan 't verhaal vast, en zo ontspint zich tevens de ‘intrigue’ in deze roman. Hermingard toch is niemand minder dan Caelestius' kleindochter; haar moeder, Heile, is Naechtilde's dochter; Heile's tweelingzuster is de Bataafse wichelares Geertruud, die, na lange zelfstrijd, Caelestius aan z'n doodbed opzoekt, om, na 't aanhoren van haar vaders

bekentenis, hem met Naechtilde's schim te verzoenen. Doch Hermingard vaarwel te zeggen, is Caelestius niet veroorloofd. De haat van Welf, en de zorg van Geertruud, om haar van verdere gemeenschap met de Prediker af te houden, hadden haar van z'n verdere invloed verwijderd gehouden. Doch in de eenzaamheid van haar gevangenschap had de jonge maagd glansrijk de proef van haar martelaarschap doorstaan. Jezus was haar enige troost geworden; aan Hem alleen had haar hart geleerd zich te hechten. Als dan ook Siegbert, onverwachts uit Romeinse hechtenis teruggekeerd, haar wil huwen, en daartoe zelfs de goden van z'n stam wil verlaten, dan schenkt zij enkel en alleen dáárom de vriend haar hand, omdat zij zich door haar gelofte verbonden weet. Doch 't was bestemd, dat Hermingard maagd zou blijven. Op 't ogenblik dat Siegbert, kiezende tussen de goden zijner vaderen en de hand van Hermingard, het beslissende woord uitspreekt, spant Welf z'n zekere boog en mikt de jonkvrouw naar 't hart; Siegbert offert zich op en sterft aan 't dodelik pijlschot. Tans is Hermingards wens, spoedig opgenomen te mogen worden in de goddelike woning. Haar bede wordt verhoord: op 'n schone lentemorgen delft men onder de eiken haar graf.

Marcella keert naar haar vaderland terug. Enige getrouwen volgen haar.

Wie dit verhaal leest, - we merkten 't reeds op - toeft in 'n Arcadies landschap met trotse wouden en idylliese plekjes, waar de kamperfoelie zich langs de dichtbegroeide paden windt, en met dauw beparelde rozen zich spiegelen in het watervlak. Even rein als de maagdelike natuur zijn er de onbedorven mensen, met geen andere gebreken behept, dan die eigen zijn aan hun ras en hun tijd, en daartegenover met eigenschappen begiftigd, die rechtstreeks wortelen in de eerlijke naïvieteit van alle natuurvolken. Daarbij worden hun zuivere gevoelens, harstochtelik en teder bij beurte, uitgedrukt in 'n taal, die bloemig en kleurig, nu fors, dan zacht, maar van 't fijnste weefsel gevormd, U met uw gedachten doet stilstaan, als hoordet gij, wandelende in toversteden, golvende langs uw oren, wonderbare melodieën, uitklinkende uit 'n hooggestemd orchestrion.

En door dit landelik oord, waarin de bloemen zich, uit zon en nevel, op hun weemoedig buigende kelken schreiende tranen scheppen, voert ons de jong gestorven Drost z'n Hermingard, in wier gemoed deze fijnbewerktuigde natuur reflecteert, de weg der smarten op, en achter haar volgen in statige rij Marcella, Paulinus, Gisela en Siegbert hetzelfde spoor. Op 't einde van de tocht laat de auteur ons met enige getrouwen stilstaan bij de graven van de geliefde doden. Hun laatste woord laat hij hen spreken over de hoop op 'n later wederzien. Hij laat ze voelen, dat hun helder is bewust geworden de door hun ervaringen gevestigde zekerheid, hoe 't aardse leven slechts 'n proeftijd is, de weg van deze wereld bloot 'n lijdensschool, maar de dood 'n overwinning. Hij heeft het in hun hart en in hun mond gelegd, dat ze heel hun wandeling door, 't heimwee naar 'n beter leven hebben gevoeld. Hoe veel laat zich hier vragen! Heeft de jonge Drost het zoet verlangen van z'n Hermingards gekend? Vonden hun wensen 'n weerklank in z'n eigen hart? Fluisterde ook hem z'n voorgevoel in, dat z'n weg tot het Vaderlik Huis 'n Via Dolorosa zou zijn?

* * *

Drost is te vroeg gestorven. Niet alleen te vroeg, omdat z'n buitengewone gaven zo veel goeds voor onze litteratuur beloofden, maar - want ook dit blijkt van belang - omdat de historigraaf, wegens deze korte levensduur van nadere bescheiden verstoken, wanneer hij de ‘Hermingard’ naast ‘De Pestilentie’ en 'n paar andere fragmenten legt, op vele van de in hem oprijzende vragen zelf de antwoorden geven moet. Wellicht zal hij, om, met die verscheidenheid in deze twee scheppingen voor ogen, tot 'n syntese te komen, het ene als het andere werk willen herleiden op gelijksoortige nationale voortbrengselen, of wel, omdat Drost's belezenheid er allesins recht op geeft, langs 'n andere omweg, b.v. in de Franse litteratuur, er tegenhangers van zoeken. Doch vóór alles zal hij, om zo veel mogelik rekening te willen houden met vaderlandse gegevens, wensen te weten te komen, welke rechtstreekse invloeden de litteraire werkzaamheid van Drost, zowel in z'n

aanvankelike arbeid, als bij 't grijpen naar z'n 17de-eeuwse stoffen, in de door hem ingeslagen richting hebben gedreven. Hij zal zich 't tot 'n plicht willen stellen, na te gaan, of Drost zich in z'n studiejaren vertrouwd heeft weten te maken met de Aufklärungslitteratuur: z'n schepping van Caelestius bewijst voor 't minst z'n voorliefde voor de theologiese arbeid van Semlers school. Doch moeieliker nog zal hij 't vinden, in de jonge schrijver z'n breuk met het genre, dat in de ‘Hermingard’ z'n vertegenwoordiger vindt, en diens plotselinge greep naar de streng-nati-onale stoffen te verklaren. Waarschijnlik zal 't hem gelukken, enkele - niet al te schaarse - bewijzen bijeen te brengen, waaruit door hem en anderen kan worden nagegaan, hoe èn de smaad bij Belgiës afval, èn 't verhoogd nationaal bewustzijn na de Tiendaagse, 'n onmiddellik verwantschapsgevoel met de krachtige geest der 17de eeuwse burgerijen wakker riep, en 't ontwaakte nationalisme tot 'n intens geestesverkeer met de roemrijkste tijden onzer geschiedenis uitlokte.[1)] Hij zou dan Drost te beschouwen hebben als de toenmaals (1832) enige representant van 'n Romantiek op zich zelf, nationaal in haar strekking. Voor Drost dan zou, aldus beschouwd, de Scheiding 't keerpunt zijn geweest. Hij zou op deze grens de algemeen Europese litteratuurbodem, waarop hij voor Nederland - zo men ook hierin nationalisme begeert, - de waardige banierdrager was geweest, hebben verlaten, en zich van nu af hebben gewijd aan 'n taak, die ofschoon begrensd door vaderlandse gegevens en bepaald door specifiek-Nederlandse verwachtingen, hem tevens op 'n terrein zou brengen, waarop hij, voortgaande, de beste krachten van z'n tijd zou ontmoeten.

Indien het zo wezen mocht, dan zij het zo. De grote bewegingen in 't buitenland hebben ons niet mogen bereiken; wij waren te welvoldaan over ons zelf geweest, dan dat wij ooit hadden kunnen tasten in de diepste diepten van ons gemoed. Licht echter hadden we in de schrijver van ‘Hermingard’ altans één oorspronkelik woordvoerder van deze merkwaardige universele stroming mogen bezitten. Doch, helaas ook de ‘Eiken-

1) Zie ook Bakhuizen in ‘de Gids’ van 1837. (De Roos van Dekama.)

terpen’ staan eenzaam. Een plotselinge kentering kwam. De gevoels-uiting, die zich aan de brede mensheid refereert, moest plaats maken voor de historiese schets die zich alleen de vertegenwoordigers van 'n tijdperk tot tolken van dat tijdperk kiest; het natuurlik kleed werd afgelegd, en de spreker gehuld in 't aangewezen kostuum...

Het pleit voor Drost, dat de arbeid, die hij hierin de natie gaf, met zoveel ernst en met zulk 'n uiterste zorgvuldigheid, is volbracht.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Briefwisseling van Bakhuizen van den Brink.

Toen Bakhuizen in October 1843 voor zijn schuldeischers de wijk nam naar België had hij al een zekere werkzaamheid als letterkundige en geleerde achter zich. Hij had in *de Muzen* geschreven over Hemsterhuis, tezamen met Potgieter de nalatenschap van Drost beredderd, aan *Tesselschade* de novellen Culemborg, Sivaert Sicke en de Verzoeking van den Heiligen Antonius bijgedragen, en aan de uitgave van *de Gids* niet enkel door zijn studie over Vondels Hekeldichten en Hoofts Warenar, maar ook door letterkundige kritiek en als redakteur krachtdadig deelgenomen. In Leiden had hij getracht voorlezingen te houden over wijsbegeerte.

Tegelijkertijd was hij verloofd met mejuffrouw Toussaint, de jonge romanschrijfster.

Toen hij in Luik kwam had hij daar niets beters te doen dan ‘onder den indruk dien de stad, met hare historische omgeving, met haar omstreken, aan natuurschoonheden even rijk als aan herinneringen op (hem) maakte’ een studie te schrijven, die den titel van Andries Bourlette kreeg, en die van een novelle alleen verschilde door haar feitelijke bewijsbaarheid.

Komt hij anderhalf jaar later in Praag, dan zal hij, ook al weer onder den indruk zoowel van natuurschoon als van verleden zich zoo lang en zoo veel verdiepen in de schoonheid van haar, om zoo te zeggen zichtbare geschiedenis, dat zijn brieven erover den opzet van historische novellen schijnen, die hij alleen door tijdsgebrek niet zou hebben uitgewerkt.

Hij schrijft ondertusschen eerst het opstel over Hendrik van Brederode, daarna de Cartons voor de Geschiedenis van den Nederlandschen Vrijheidsoorlog.

Het is de ontwikkeling van een begaafde natuur die, van aanleg wijsgeerig, onder invloed van fantaseerende vrienden een schrijver van novellen en letterkundige opstellen geworden is, en die, alleen gelaten met archieven en boekerijen, zich tot geschiedschrijver vormt.

Terwijl hij in België en Duitschland reisde wist hij dat hij van Holland pijnlijker gescheiden was dan zijn leermeester Bake, dan zijn oudere vriend Geel zelfs, begrijpen kon. Hij voelde zich losgescheurd van Potgieter, aan wien hij het wezen van de dichterlijke kunst, het vorm-scheppend vermogen, bestudeerd had en tegelijkertijd gebeurde er in zijn hart nog een andere losscheuring. De goedige 'Bakkes,' voor den eenen invloed al even toegankelijk als voor den anderen, had, losbol in Leiden, zich de verloving met de Alkmaarsche novelliste laten aanleunen. Nauwelijks in Luik, vond hij daar een andere jonkvrouw, die hem 'voor wanhoop bewaarde,' hem 'tot nieuwe werkzaamheid prikkelde,' hem 'een paar deugden leerde die de tegenspoeden (hem) niet hadden kunnen inprenten: matigheid en kuischheid.' Toen hij Holland verliet had de verloofde haar grootmoedige hart getoond door hem trouw te beloven: hij moest dankbaar zijn, en wilde het. Twee jaar later, aan Bake zijn gemoedstrijd biechtende, meende hij te kunnen schrijven dat hij de liefde voor Julie Simon overwonnen had. Maar in Juni 1846, als hij weer terug is in België, wordt de hollandsche verloving afgebroken, terwijl in November 1847 te Luik het belgische huwelijk werd afgekondigd. Op reis en door eenzame dagen in kamers en bibliotheken had hij alleen zijn groote sterke hoofd om door studie zijn aandacht te boeien en zijn gemoed rust te geven. Van daar zijn woede, zijn toomeloos wraakgeroep, als in 1845 de regeering in den Haag weigert hem door een woord van aanbeveling de archieven te Weenen te openen. Vandaar de hartstocht waarmee hij arbeidde - hij die vroeger even weetgierig als nu geweest was - nadat hij er was toegelaten. 'Mijne werkzaamheid op het archief afbreken durfde ik niet, omdat ik vreesde daardoor

den draad te verliezen die ik werk genoeg had vast te houden bij alle de details van ondergeschikt belang, maar toch van belang, waarmede de correspondentie van Philips II en Margaretha mijn geheugen stoffeerde'. Vijf maanden achtereen heeft hij zeven uren daags in de ijzeren kooi van het brandvrij archief-gebouw doorgebracht. Gelukkig wie met zooveel studiekracht zijn onrust bestrijden kan!

Te Weenen bereikte hem voor het eerst weer een brief van Potgieter. 'Gij hebt de eer gehad' - antwoordt Bakhuizen - 'den eersten stap te doen, en ik wenschte uitdrukkingen te vinden voor de innige hartelijke blijdschap, waarmede ik uwen brief heb ontvangen.' Hij geeft hem dan een overzicht van zijn reisindrukken. En, wel een bewijs hoe groot hun vertrouwelijkheid placht te wezen, wat hij tegenover andere vrienden zorgvuldig verborgen heeft gehouden, dringt zoozeer naar de oppervlakte van zijn schrijven dat hij het *bijna* zou hebben uitgesproken, dat Potgieter het *zeker* kan hebben gegist. 'Te Luik vond ik mijn intrek bij een eenvoudig burgergezin, dat een toonbeeld van katholieke vroomheid en huiselijke deugden was. Zooveel zorg, dienstvaardigheid, hartelijkheid en eerlijkheid heb ik nimmer van eenigen hospes of hospita ondervonden en zal die nimmer ondervinden. Hetgeen mij in huis omgaf, bragt eene weldadige kalmte in mijn gemoed: om hunnentwille kreeg ik de Wallons lief.' Men moet maar gelooven dat Potgieter met dat vage 'hetgeen mij in huis omgaf' genoegen zal hebben genomen, of dat hij het met een hospes of een hospita zal hebben opgevuld. Gaven *deze* den licht-ontvlambare die weldadige kalmte? Heeft terwille van *hen* die hartstochtelijke vaderlander de Wallons liefgehad? - Ik zie den dichter die de toespelingen van de Vrouwe van Meerhof verstaanbaar vond, al zachtjes glimlachen.

Een paar maanden later zal zijn twijfel - als hij dien nog had - in zekerheid veranderd zijn. Naar aanleiding van het roomsche geloof dat 'de betrekking van het individu tot Christus naar zijne betrekking tot de kerk' berekent, schrijft Bakhuizen: 'Maar het veel omvattende dier formule heb ik eerst leeren verstaan, toen een engelachtige lieve vroome katholikin mij de schat van haar gemoed ontsloot, om mij, geloof ik - te bekeeren'.

De balling had bij den vriend zijn hart uitgestort: latere reisbrieven aan dezen zijn in het Potgieter-archief niet aangetroffen.

Niet met Potgieter, maar met den leidschen professor Bake heeft Bakhuizen de briefwisseling geregeld volgehouden. De jonge koopman-dichter, met de fiere fijnheid van zijn hoofsche vormen, had in den slordig gekleeden Bakkes met zijn slependen gang en zijn onoogelijke tronie de onbegrijpelijk rijke mijn erkend, en, oprichter van *de Gids*, had hij, met de hem eigen bescheidenheid, den medewerker redacteur gemaakt, zoo zelfs dat het scheen of deze de leiding had.

Maar Bakhuizen was ten slotte geen kunstenaar die boven de partijen stond. Hij deelde wel met Potgieter sommige denkbeelden, maar hij bezat niet die liefde voor schoone vormen zonder welke den dichter zelfs zijn eigen denkbeelden onvolledig schenen, - ter wille van welke hij zelfs andere denkbeelden dan zijn eigene wenschte toe te laten.

Het verschil van wezen dat zich afteekende in hun uiterlijk, kon zich ook in hun samenwerking openbaren, zoodra maar over de toelating van denkbeelden strijd ontstond.

Potgieter zag om zich heen het leven van twee machten die hem gelijkelijk boeiden, die hij voor *De Gids* gelijkelijk noodig vond, zoodra maar hun leven tot volle vorming kwam: het Geloof en de Wetenschap.

Bakhuizen trad hoe langer hoe meer op de zijde van de laatste, en of haar vormen onschoon waren of kwetsend voor het eerste, dat leek hem niet van bizondere beteekenis.

Wanneer Potgieter hem dan ook schrijft: ‘ik zie in onze jonge theologen voor *de Gids* afbrekers, maar geen enkelen aanstaanden leader,’ - dan antwoordt hij: ‘ik kan uwe moedeloosheid niet deelen. Wanneer mijne stem als oud-redacteur van *de Gids* nog gehoor verdiende, zou ik u toeroepen: Zet de blauwe deur wagenwijd open voor die afbrekers: zij voeren eene ontknooping aan, die eenmaal komen moet, en de leader, die gij wenscht, zal misschien in dat geval niet persoonlijk voor u staan; maar gij zult hem vinden in den practischen, degelijken, vrijen zin onzes volks.’

Dit was een prachtig antwoord voor alle wetenschappelijke

en politieke partijleiders en predikers van denkbeelden, - maar met een dergelijke vormeloosheid kon een dichter, leider van een letterkundig tijdschrift, zich moeilijk vereenigen.

Van de jonge theologen, waarop Potgieter doelde, was J. van Vloten de eerste; - Van Vloten, van huis uit verbreider van denkbeelden, bewonderde Bakhuizen; maar kon zich nooit gewonnen geven aan wat hem in Potgieter overbodige en belemmerende vormelijkheid scheen.

De strijd tusschen Geloof en Wetenschap was aangevangen. Leiden was de burcht van de laatste, en Bakhuizen moest, gesteund door leidsche machten, *de Gids* voor haar veroveren. Het ging tegen het *piëtisme*, heette het. Aangewend tegen Potgieter, was dat woord al een vijandelijkheid. Hoe weinig hij-zelf piëtist was bewees hij later wel toen hij over de verzen van Albertine Kehrer schreef. En hoe zou hij gelooven dat een zoo fel schrijver als Van Vloten enkel-wetenschappelijk was. Niet een *leader* zag hij in dezen, maar een partijganger, en terecht begreep hij dat *deze* partijdigheid voor de letterkunde van zijn geslacht geen voordeel zou zijn.

Toch was zijn bescheidenheid zoo groot en zijn bewondering voor Bakhuizen zoo ernstig, dat hij, gevolgd door de andere leden van de redactie het tijdschrift aan Bakhuizen overliet. Op dat oogenblik moest deze uitwijken. Jonckbloet, ook een van zijn jongere bewonderaars, vergezelde hem tot over de grens, kwam terug met een soort opdracht tot beheering van *de Gids*. Het spreekt vanzelf dat, onverantwoordelijk als ze was, hij haar niet kon uitvoeren, zonder het bestaan van het tijdschrift in gevaar te stellen. Aangenaam doet het aan dat hij dit onmiddelijk inzag en met volkomen korrektheid binnen de perken van zijn medewerkerschap wist terugtetreden. De oude redactie was hersteld en het is de nagalm van deze verschuiving die gehoord wordt in sommige brieven van Jacob Geel.

Zeker te goeder trouw, maar gedeeltelijk door overschatting van Bakhuizen, dien hij voor veel onafhankelijker hield dan hij ooit geweest is, en gedeeltelijk uit onkunde, daar hij hem misschien wel de *eerste* in de oprichting van *de Gids* noemde, oefende Geel op den vriend van Potgieter geen goeden invloed uit. In de brieven die zij beide wisselen, betreffen de tweeërlei

uitlatingen die een indruk van kleinheid geven de ‘piëtisten’ en den invloed dien zij tezamen zouden willen oefenen op de letterkundige beweging. ‘Gij hebt Groen met zijn systema zoo heerlijk op zijn plaats (ik had haast gezegd “te kakken”) gezet’ schrijft de leidsche geleerde. En als de zwerveling, die werkelijk hecht aan den tijd van zijn letterkundige werkzaamheid, nog in den herfst van 1845 bijna klagend vraagt: ‘Schrijf mij opregt: gelooft ge niet dat ik in eenige opzigten op den gang onzer Hollandsche literatuur eenigen invloed kan en moet oefenen?’ dan luidt het antwoord: ‘Gij zijt geroepen om een oog op onze literatuur te houden. Gij *kunt* het beter dan ik en gij hebt nog de volle kracht en frischheid der jeugd.’

Is het moeielijk hierin te zien dat Geel bij Bakhuizen een boosheid en een zelfoverschatting heeft aangekweekt die niet in zijn aard lagen? - Toch zal aanstonds blijken dat de laatste, bij alle blijvend verschil van beginsel, later ook Groen te waardeeren wist. En is het niet om te glimlachen dat, na 1845, Bakhuizen, voorgelicht door Geel, een oogje zou houden op de literatuur van...Potgieter?

Het was juist om dezen tijd dat Bake het zijne deed om te voorkomen dat aan Da Costa een amsterdamsch professoraat vergeven werd. Bij Potgieter bleef de herinnering na in een bitterheid die hij vijftien jaar later, in zijn lijkgedicht op Da Costa, uiten zou. Was het ook niet monsterlijk? En hoe zou het mogelijk zijn dat de dichter Potgieter dit partijdig drijven goedkeurde!

Toch prees Bakhuizen het als een zegen voor de wetenschap: ‘Ik wensch u en mijn vaderland geluk met een uitslag die voor de wetenschap heilzaam is.’ Hij kan niet anders dan aan haar zijde staan, niet boven haar en haar weerpartij. ‘Vanwaar toch het verontrustend verschijnsel dat zich bijna gelijktijdig in de gansche wereld, in Duitschland en Frankrijk zoowel als in ons vaderland openbaart: het beschaafd publiek door het piëtisme opgewonden, om alle wetenschappelijke vooruitgang te belemmeren?’ De klacht is oud, want zoolang gemoed en geest telkens weer gelijktijdig opleven, zal er strijd bestaan, onder andere tusschen Geloof en Wetenschap. Bij het begin van het Réveil (1819) liet de zwitschersche wijsgeer

Bonstetten zich nog wel feller uit. ‘Die englischen Mystiker haben sich bey uns eingenistet und sähen überall Unheil aus. Diese Menschen sind eine wahre Religionspest’ - schreef hij aan zijn vriend, den duitschen dichter Matthison. Ieder die diep voelt en ernstig denkt, zal dien strijd in zich doormaken, maar dat is wat anders dan zich, te eener of te anderer zijde, te laten indeelen als partijganger. Potgieter wilde het niet: zijn partij was de poëzie en de letterkunde van Nederland. Bakhuizen ontwikkelde in zijn brieven het gedachteleven van de wetenschappelijke en staatkundige Liberalen, - terwijl zijn hart levenslang de gevangene bleef van een ‘lieve vroome Katholikin.’

Van den Brink had te Leiden, in den kring van Bake en Geel, filologie gestudeerd. Juli 1842 was hij gedoctord op een latijnsch proefschrift. Toen hij, na zijn vlucht, in briefwisseling bleef met Bake en voornamelijk van Bake's invloed hulp en herstel verwachtte, bezwaarde het hem spoedig dat grieksche filologie zijn liefhebberij niet bleek. Hij verontschuldigt zich erover. Hij doet wat hij kan om duitsche filologen op te zoeken en over hen te schrijven. Hij koopt *Tauchnitz*-uitgaven van grieksche schrijvers en zendt zijn leermeester emendaties. Hij stelt vragen, maakt afschriften en vergelijkt oude handschriften. Maar er is geen houden aan. Hij kan niet nalaten te doen blijken dat de filologie met zijn eigenlijken arbeid niets te maken heeft.

Aan dezen strijd tusschen zijn wezenlijke ontwikkeling en de omstandigheid dat hij aan Bake schreef, is het te wijten dat er in de brieven vrij wat grieksch voorkomt waar niemand iets aan heeft en dat de lezing lastig maakt. Mr. S. Muller Fzn. die deze volledige uitgaaf bezorgde, vindt er zelfs aanleiding in ‘het langzaam verkwijnen en sterven van den veelbelovenden graecus’ te bewonderen. Het is een genoegen dat ik niet deelen kan. De schrijver zelf geeft in een brief aan Millies nauwkeurig aan om welke reden, volgens hem, de leidsche school de Ouden beoefende: ‘zij beweert dat (daardoor) de geest gescherpt, het oordeel gezuiverd, die nuchterheid van waarnemen en gevoelen onderhouden, welke voor zuivere redeneering zoo onmisbaar is, en eindelijk de noodzakelijke harmonie

tusschen gedachten en uitdrukkingen op waren prijs geschat wordt.' Zeer juist, maar dit wil zeggen: als middel, en niet als doel.

De lauweren van het wonderkind Cobet, die de Grieken verbeterde tot in zijn bruidsweken, mogen hem een oogenblik gestoken hebben, hij was, blijkens geheel zijn arbeid, nooit een graecus, maar een tusschen fantasie en geschiedschrijving zich bewegend wijsgeerig en beoordeelend letterkundige.

Aan Bake-zelf geeft hij later een beeld van zijn ontwikkeling: 'Theologant ben ik ten halve door een jaar of wat studie; aan Hollandsche litteratuur heb ik wat gedaan door den kring waarin ik ben rondgesleept; dat ik een kwart humanist ben is de schuld van u en de uwen; abstraheren van, filosoferen over hetgeen ik wist lag misschien in mijne natuur; de nood heeft mij aan de studie der geschiedenis gejaagd.'

Humanist, - maar geen graecus; en zelfs dat humanisme was nog, juist op het oogenblik dat hij het noodig had, merkwaardig beperkt geworden. 'Ik kan denken' - schrijft hij 4 Juni 1848 aan Bake - 'hoe warm uw hoofd is van de politieke gebeurtenissen van den dag. Het mijne raakt er geheel door van den koers, en ik zou in de nabijheid van u, mijn Leidsche leermeesters en vrienden, moeten zijn om uit de Ouden die kalmte van geest te vinden, welke gij met uw voorbeeld mij aanprijst. Zal ik het oprecht zeggen, zooals ik het meen? Met al den eerbied, dien ik hen toedraag: tegen de barensweeën, die Europa thans folteren, leveren zij in mijn oog geen genoegzame hulp. Hun *βασιλεύς,* waar is hij op het oogenblik? Wat is aan dien voedsterling van Zeus gelijk dan het droombeeld der Theocraten? En toch, al wat in mij is, mijne natuur, mijne nationale herinneringen, mijne vorming en de begrippen van mijnen tijd, die ik heb ingezogen, repousseren alle ten sterkste die regeringen bij de gratie Gods en door de inspiratie Gods. Ter andere zijde de republiek: ik schrei erbij, wanneer ik zie hoe die staatsvorm door Fransche en Duitsche anarchisten wordt ontheiligd. Eene andere quaestie, die mij de Ouden niet oplossen, is het proletariaat; het ruime begrip van humaniteit toch vind ik bij hen niet: het is de schepping des Christendoms, en ik voor mij zou wanhopig hetgeen thans

gebeurt moeten aanstaren, zoo ik de overtuiging verliezen moest, dat aan de woeling onzer dagen een humanistisch begrip ten grondslag ligt en een voortgang der humaniteit daarvan de ontknooping zijn zal. Zoo er eene gedachte is, waarom ik de nieuwe republiek (die ik alles behalve genegen ben) zou hebben toegejuicht, het was de ter loops aangekondigde eeuw des vredes. Het is er verre van, dat ik aan de verwezenlijking geloof: maar toch was de droom mij zoet. Maar ook hier laten mij de Ouden in de steek, die geen staat kennen zonder oorlog en zonder weerstand: Plato vooral, die eene gansche bevoorregte klasse van soldaten schept. Hoe gaarne zoude ik van u leeren, hoe uit de groote Ouden de problemen van onzen tijd te verstaan.'

Wat dan ten slotte de grieksche studie hem gegeven heeft? Zie het, als hij van den 'kwart humanist' aan Bake uitleg geeft: 'Ik was voor mijn deel humanist om vrijheid van denken en schrijven te waarderen, om waar te nemen wat de beoefening der oudheid bij de zich toen (d.i. in de zestiende eeuw) ontwikkelende beschaving uitwerkte, eindelijk om objectief de vormen waar ik die vond hoog te schatten.'

Dit en geen ander is het humanisme, dat Bakhuizen, en met hem een heel geslacht van liberalen overhield. Een humanisme dat zich aan de rijke en vrije uiting van de Grieken spiegelde, dat in onze eigen geschiedenis de herleving van het Heidendom niet wilde geloochend zien, dat anderzijds alle, ook de christelijke vormen van onze beschaving, erkennen wou.

'Hoe kan iemand als Groen op dat punt zoo 'n round-head wezen?' vraagt hij, en in de vraag-zelf ligt de erkenning dat tusschen hem en dien piëtist-gescholden Christen de kloof overbrugbaar was.

Groen had zich waardeerend over hem uitgelaten. Hij zelf schreef: 'met een dergelijken arbeid (als den zijnen) bezig, leer ik dagelijksch meer die des Heeren Groen waardeeren.'

Hoe zou Potgieter zich verheugd hebben. Want juist *dit* humanisme en *deze* waardeering waren het die hij sints 1834 met Bakhuizen had liefgehad.

Een van de eerste ontdekkingen die de uitgewekene deed

in België was die van een Alva, anders dan hij zich had voorgesteld. ‘Van Luik ging ik naar het Brusselsch archief om Alva te leeren bewonderen. Hem mangelde niets om een groot man te zijn dan menschelijkheid.’ Te Luik zelf had hij ‘curieuse boekjes’ gevonden, ‘in Holland schaars of niet voorhanden. Er was bij de lezing daarvan althans dit te winnen, dat ik onze geschiedenis eens uit de oogen van onze partij zag, en deze in botsing met mijne eigene vaderlandsche vooroordeelen konden misschien waarheid aan mijne beschouwingen geven.’

Tegelijk vond hij er zijn vrouw die een geloovige roomsche was.

Men moet een man als Bakhuizen in zijn geheel nemen, niet hart en verstand afzonderlijk. Hij had zijn breede natuur en was daardoor de oer-typus van alle latere liberalen. De hartstochten en voorkeuren die men in hem vindt waren de zijne en werden hem niet door de omstandigheden aangedaan. En één zulk een trek was zeker de verdraagzaamheid die hem - zoolang ze niet al te fel botsten tegen zijn bedoelingen van het oogenblik - alle vormen waardeeren deed.

Als hij - zie zijn prachtige bewondering voor Praag - Johs. Huss ontdekt heeft, en heeft vastgesteld ‘dat Huss en de zijnen geen geestdrijvers, maar kampioenen waren voor een onderzoek, waarop de leeken regt hadden, omdat zij, bij den stand der toemalige beschaving, er het vermogen toe bezaten,’ - dan gaat hij voort: ‘Maar zoo Huss stierf voor het regt der leeken tegenover de monopolie der kerk, moeten wij met dezelfde maat een tijdgenoot van Huss meten, die insgelijks van eene idée het slachtoffer werd. Johan von Pomuk (Nepomucenus) handhaafde het gezag der kerk tegenover het koninklijk praerogatief. Johan Huss werd de martelaar der individueel-christelijke vrijheid tegenover de aanmatiging der hierarchie; Johan von Pomuk de martelaar van de onafhankelijkheid der kerk tegenover de tyrannie van den snoodsten woestaard, König Wenzl IV. Beide heb ik besloten, in de galerij *mijner* heiligen op te nemen; - maar *beide*.’

Dergelijke uitingen komen in de brieven meer voor en met geen schijn van grond zou aan hem, die een van de vaders van het liberalisme was, deze liberaliteit kunnen ont-

zegd worden. Maar indien zijn liefde voor een Waalsche een uiting was van dienzelfden aanleg, dan heeft zij op hare beurt zeker het genoegen verhoogd, waarmee hij van andere nietprotestantsche verschijnselen de betrekkelijke deugden opmerkte.

Ik spreek nu nog niet ervan dat hij onmiddelijk, bijna van zijn eerste belgische oogenblik af, alle Walen bemind en alle Vlamingen gehaat schijnt te hebben. Maar ik wijs op de ingenomenheid waarmee hij aan Bake (in 1851) den uitslag van zijn onderzoek naar de Inkwisitie mededeelde. De lof die hij geeft aan de Pausen: 'Een kettergerigt, een gewetensonderzoek is voor mij het aanstootelijkste wat er zijn kan; doch ik moet erkennen dat de Pausen die zaken georganiseerd hebben. Ik zeg niet, dat een georganiseerd kwaad verschoonlijk werd; maar ik zeg, dat het organiseren zelf iets goeds is, en ik moet erkennen, dat de Pausen dit ten opzigte der Inquisitie gedaan hebben. Zoozeer ik de inmenging van Rome atkeur in de wereldlijke aangelegenheden der Europesche staten, zoo openhartig moet ik erkennen, dat die inmenging doorgaans in het voordeel van het regt, van de menschelijkheid van - zonder Lamennais na te schrijven - van de vrijheid geweest is' - deze lof klinkt, niet zoozeer om zijn inhoud, - een stelling waarvan hij die ze zegt moet weten of hij ze zal kunnen verdedigen, - maar om den vorm van veelvuldig voorbehoud en van - haast zou ik zeggen - goedpraten, als een bewering wier waarheid men gaarne *wenscht*. Er doet hier, neven de onpartijdigheid die er al was, de *wensch* toch vooral onpartijdig, toch vooral waardeerend te wezen, zijn intrede in de nederlandsche geschiedschrijving. Deze *wensch* was verklaarbaar uit zijn persoonlijke omstandigheden, en het is niet zeker dat hij, door Bakhuizens voorbeeld, niet in volgende geschiedschrijvers is blijven voortbestaan.

Het spreekt vanzelf dat men in de Brieven de groote gedachten ontmoet die den arbeid van Bakhuizen en de zijnen bezield hebben. Ik noem maar enkele. De erkenning 'dat godsdienst en gewetensvrijheid de schijf geweest is waarop de omwenteling van de zestiende eeuw draaide.' Deze als centrale gedachte van al onze latere geschiedschrijving. Dan voor de politieke afstamming: 'Sluit het gouvernement mij de

deur voor mijn onderzoek, dan laat ik Italië en alle mijne plannen daar varen, en ga naar Parijs of Brussel, knoop zooveel mogelijk verbindingen aan in Holland, en begin een geregelden historischen oorlog, aan de bron der archiven, met ons gouvernement. Mijne guerillerie, die bestaan zal in het opwarmen der zoogenaamde Loevesteinsche factie tegen het gouvernement, zal als historische oppositie, naast alle vrome, radicale, finantieële, staatsregtelijke oppositie, die er gemaakt wordt, hare plaats vinden.' Voor de theologie eindelijk: 'Schleiermacher, aan wien ik voor een goed deel mijne theologische overtuigingen te danken heb, die een der heiligen is, waarbij ik zwere.'

Over de verhouding van Holland tot Duitschland vindt men de volgende zinsneden: 'Bij al mijne nationaliteit, en die is tot in vooroordeelen toe sterk, geloof ik niet, dat Holland ooit weder kan worden wat het is geweest. Maar natura est conservans sui. Moet het in het groote Duitschland opgelost worden, - het stelle het oogenblik daarvan uit, totdat zijne oplossing ook van krachtigen en blijvenden invloed kan zijn.' Tegen Duitschland, of liever tegen de Duitschers met wie hij in aanraking komt, weert hij zich voortdurend: 'het is den Duitschers niet aan het verstand te brengen, dat Hollands eigenlijke roemrijke geschiedenis eerst begint met Hollands volkomene scheiding van Duitschland; - dat de taal en de ontwikkeling onzer letterkunde zelve, bij het "rege Volksleben", zouden de Duitschers zeggen, in verband met die geschiedenis staat en zonder die geschiedenis noch gekend noch gewaardeerd kan worden: dat gaat boven hunne bevatting. Zij willen onzer taal en letterkunde niets meer toestaan dan eene langwijlige, matte, logische wording uit den Plat-Duitschen stam; dat zulk een logisch proces in eene geschiedenis zoo rijk als de onze herhaaldelijk is afgebroken en gewijzigd door de duizenderlei verschijningen, die het leven er tusschen vlocht, is boven hunne sfeer: en ik heb het den dooven gepredikt, wanneer ik betoogde dat het hunne bekrompenheid was, die hen in de beweging der Vlaamsche letterkunde zooveel belang deed stellen, dat alleen aan hunne onwetendheid het onregt kon vergeven worden, dat zij ons deden door die literatuur boven de onze te schatten.'

Tegen Vlaanderen en de Vlamingen gevoelt hij dan ook zulk een ‘innige antipathie’, dat hij zelfs Willems niet wenschte op te zoeken, die hem met opgetogenheid kwam zien, en hem bij zich te gast vroeg, maar weinige weken na de uitnoodiging stierf. Persoonlijke invloeden, maar ook politieke en wetenschappelijke overwegingen waren het, die hem tegen de Vlamingen innamen. Hij zag in hun streven een door de geestelijkheid geleide poging tot volks-verdomming en meende dat het zelfs Henri Conscience onmogelijk zijn zou ‘verder te werken dan de enge kreits van zijn Antwerpsch publiek.’ Tegenover Potgieter die de belangrijkheid van een vlaamsche letterkunde en de zekerheid van haar eindelijken invloed wel beseffen moest, handhaafde hij zijn inzicht en gaf ook een vergelijkend overzicht van vlaamsch- en fransch-belgische letterkunde dat niet juist door kunde uitmunt. Er was in dit alles veel *parti-pris*, en de tijd gaf hem ongelijk.

Verdere uitingen van verschillende soort zal ik niet aanhalen. Zij zijn belangrijk voor hem die de negentiende eeuw, haar personen en denkbeelden, kent of kennen wil.

Tegen 1852 werd Bakhuizen, die sinds enkele jaren gehuwd te Ukkel woonde, aangesteld bij het nederlandsche Rijksarchief. Hij heeft na dien tijd gearbeid, maar was het zooveel en zoo ernstig als zijn vrienden van hem verwacht hadden?

Zooveel is zeker dat vele *geleerde* uitgaven die hij zich had voorgenomen, achterwege bleven en dat de *letter kundig-histo-rische* gering in aantal zijn.

Als archivaris - rijks-archivaris, beroemd, invloedrijk, hoog rijksambtenaar, als de heer Muller zegt - heeft hij groote dingen gewrocht. Het zij zoo: waarom zou niet nevens zoo vele standbeelden als we gaarne zien prijken, ook een voor den God van de Archivarissen worden opgericht.

ALBERT VERWEY.

Voor belangstellenden in de *menue histoire* van *De Gids* teeken ik aan dat de overigens zoo nauwgezette uitgever in zijn noot bij blz. 312 twee gebeurtenissen, naar het me voorkomt, met elkaar verwart. De ‘verandering in het cadre van *de Gids*’, waarover Bakhuizen daar schrijft, is toch immers die van 1848, het ophouden van de splitsing in Boekbeoordeelingen en Mengelingen. Deze heeft niets te maken met de oneenigheid van '43, die den strijd tussehen ‘wetenschappelijken’ en ‘piëtisten’ betrof. Over de laatste handelde mej. Hamaker in een Gidsartikel, waarvan ik in de derde paragraaf van dit opstel heb gebruik gemaakt.

Naschrift

Mijn opstel was gezet toen ik de brieven las die als aanvulling van zijn boek door mr. S. Muller Fz. in *Onze Eeuw* van Januari ll. zijn uitgegeven. Zij bieden tot nog een enkele opmerking de welkome aanleiding.

Zei ik dat Geel in zijn houding tegenover Bakhuizen, hoewel onverstandig, zeker te goeder trouw geweest was, - ditzelfde moet nu, naar mijn meening, omtrent zijn heele behandeling van het Gids-geschil, en ook van zijn uitlatingen tegen Potgieter gezegd worden.

Het komt er op aan deze meening vol te houden, ondanks den ongunstigen indruk dien Potgieter, volgens zijn verklaring in een van de nu verschenen brieven, van Geel gekregen had.

Zien we daartoe, o.a. gebruik makend van de door mej. Hamaker in de Gids (Sept. - Oct. 1906) gegeven geschriften, hoe Geel zich gedurende het geschil gedragen heeft.

Zijn eerste brief aan Potgieter was van 23 Oct. 1843. Jonckbloet was bij hem geweest met het mandaat van Bakhuizen. Geels advies luidde: Vorm gij, Potgieter en de uwen, de oude redactie weer en neem Jonckbloet als secretaris. Dit was buiten twijfel verzoenend; maar Geel wist niet dat het aftreden van die redactie tijdelijk geweest was en dat zij, met Bakhuizens uitwijking, vanzelf weer in haar rechten trad. Een paar dagen later kwam Potgieter het hem uitleggen. Hij vertelde hem meteen dat de heeren van Jonckbloet niet gediend waren. Geel kon hier weinig tegen inbrengen. Voldaan was hij niet, maar Jonckbloet verscheen als den man die hem onvolledig had ingelicht, en de redactie deed, met het beheer van het tijdschrift weer op te nemen, inderdaad juist wat hij, Geel, haar had aangeraden. Maar toen Potgieter vertrokken was (denzelfden dag kreeg hij nog bezoek van Jonckbloet, den volgenden van den uitgever Van Kampen) begon hij over den plotselingen ommezwaai natedenken. De redactie had gedaan waartoe ze gerechtigd was; maar zij had daarom niet minder den gemachtigde van Bakhuizen geweerd en daarmee Bakhuizen zelf voor het hoofd gestooten. En - ergste schrik die hem wel niet zal zijn bespaard

gebleven - zij kon zich voor haar optreden beroepen, niet enkel op haar recht, maar ook op *zijn* brief. Hij, Geel, de steun en voorspreker van Bakhuizen, had zich bij de verstooting van Bakhuizens vertegenwoordiger zoetsappig neergelegd en zou nu zelfs den schijn krijgen dat hij door zijn aanmoedigend schrijven tot dien uitslag had meegewerkt. Den 29sten schreef hij aan Potgieter zijn 'bullebak'-brief. Hij, die zes dagen tevoren, het optreden van de oude redactie had aangeraden, hij die Jonckbloet alleen maar had *aanbevolen* en zich, tegenover Potgieter, in de verwerping van Jonckbloet had geschikt, -hij wist geen woorden genoeg om te wraken wat, naar zijn meening, van dat optreden en die verwerping het voor Bakhuizen schadelijk gevolg zou zijn.

Ziezoo - kon hij denken - Bakhuizen is voorgestaan. En hij schreef aan den vluchteling, dat, naar hij vernam, 'de brief eenig opzien gemaakt, misschien wel eenige uitwerking gehad had.'

Dat was te zeggen - en ziehier wat we eerst weten door Mr. Mullers laatste publicatie - Potgieter stak, in een brief aan Bakhuizen, den draak met zijn hoogleeraarstoon en gaf hem na dat 'hij zich indertijd met Jonckbloet vis à vis *de Gids* vrij karakterloos gedragen' had.

Het oordeel was begrijpelijk, maar het kan, dunkt me, niet worden volgehouden. Geels *beide* brieven waren te goeder trouw geweest. Zijn eerste verzoenend, maar zonder kennis van den stand van zaken. Zijn tweede 'bullebakachtig', uit angst dat hij door zijn eersten Bakhuizen zou hebben geschaad.

Potgieters volzin over de jonge theologen die geen *leader* waren, wordt ons in den brief van 8 Juni 1845 volledig en letterlijk meegedeeld. Hij luidt als volgt:

'Om nog eens op *de Gids* terug te komen, vooral aan een theoloog hebben wij dringende behoefte, natuurlijk een man van wetenschap, maar om Gods wil ook een man van warmte. Afbrekers, die afbrekende froisseeren, dewijl zij of hun stijl niet in hun macht hebben, of inderdaad niets gelooven, of tenminste vreemd zijn aan gemoed, wij hebben die in Veth, Van Vloten en Opzoomer (die contra Oosterzee in dit nummer te velde trekt). Maar, Beste Vriend! het schijnt mij dat er in

geen van allen een *leader* schuilt: weet gij er een, geef hem dan op!'

De plaats is belangrijk: ten eerste omdat zij de termen bevat waarin Potgieters streven: vereeniging van geloof en wetenschap, door hemzelf gesteld wordt; ten tweede omdat Van Vloten er met name in genoemd wordt en deze van het drietal de eenige is die, in 1843, het jaar van het geschil, tegelijk door Bakhuizen werd gesteund en door Potgieter teruggedrongen.

Waardig om te worden opgeteekend is het antwoord van Groen toen Potgieter hem, voor Bakhuizen, die hem zoo juist in zijn Bredero-recensie bestreden had, om hulp kwam vragen: 'Ik wenschte den heer Van den Brink *om* zijn recensie eene dienst te kunnen bewijzen.' - De fransche brief, daarnevens afgedrukt, getuigt dat die wensch hem meenens was.

Een eigenaardige bijdrage tot de psychologie van Bakhuizen, is zijn brief aan Dr. U. Cats Bussemaker. (23 Nov. 1844) Deze vriend had tegelijk met hem kamers gehad bij de Simons en had dus het ontstaan van zijn genegenheid voor de dochter kunnen waarnemen. Een schrijven waarin het meisje hem eenige hoop gaf, meende hij den kamergenoot, die nu in Berlijn was, te moeten onderwerpen, alvorens te durven beslissen wat hij er op zou antwoorden.

Beminnelijk zijn de bemoedigende en steunende woorden van Potgieter. Terwijl hij zichzelf in de schaduw stelt, helpt en prijst hij, waar het hem maar mogelijk is. Hij toonde er, misschien zonder het te weten, de deugd van den *leider* door.

A.V.

Boekbeoordeelingen

Nieuw Nederlands proza II

Adriaan van Oordt. *Warhold.*

Warhold is een mooi boek, een werk van woordkunst, zoals er in onze taal maar weinig zijn. Het nadert dicht de strakke volkomenheid van v. Looy en de bewogene schoonheid van Ary Prins.

Het heeft de beheerste gebondenheid die den meester kennen doet, de sterke vastheid van toon die van een krachtig temperament kenmerk is.

Het is een schoon werk, in alle delen, en ook, die delen tesaam-gevat, als geheel.

Het hult zich in de glanzende sluier onzer bewondering. Het houdt ons voort-durend in de strakke spanning ener innige verwondering.

Wij leven ermee onder een kleurrijke betovering die ons, dááraan onttrokken, het leven bleek doet zien. Werkelik, wie enigen tijd volstrekt aandachtig en ónonderbroken in dit boek gelezen heeft en dan rond zich ziet naar het leven der werkelikheid, ziet dit bleek als in het matte licht van een bleken dag.

Wij leven te snel. Wij verlangen plotselinge ontroering, wij verlangen een spirituële dramatiek die onze aandacht tot zich trekt door snelle wisseling van scherp getekende houdingen. Wij verlangen niet een werk als dit, waaraan wij onze aandacht wijden moeten in een volkomen rust van alle naar buiten zich richtende zinnen. Want wij geraken moeielik

en niet zonder een bewuste activiteit - tot de afsluiting, welke alle áf-leiding afsluit, zó dat wij van het dagelikse leven áf, leven in de stilte, ernstige, ener geduldige toewijdendheid.

Ja, waarlik, het geduld om tot een kunstwerk in te gaan, is ons, die wel alreeds verwachten kunnen dat het tot óns komt, zich opdringt in ons, overweldigt ons, zeldzaam.

En toch, dit geduld, dit ernstige ener toewijding, behoeft het boek. Wie het verstaan wil dient het eigen leven te vergeten. Hij dient zich met dit werk te vereenzamen tot een zeer rustige aandachtigheid, zó dat de beelden, de taferelen, dóór zijnen geest trekken, één voor één, zeer scherp gezien en zeer fel gevoeld.

Want die voor-tovering van wisselende beelden in hunne geheimzinnigheid van ongewone kleuren en ongedachte houdingen, dit spel van zinnen, met recht, is de 'taal' van deze schoonheidsuiting.

Het is de 'beschrijving' die wij te volgen hebben, langzaam, rustig, nauwgezet, en waardoor het geheel van waarheid en leven, waarvan dit boek vertelt, in ons wordt opgebouwd tot een waarheid van levend schoon.

Dit werk - dat de geslotene volkomenheid ener vol-uitge-groeide bloem heeft - is geen vooruitgang op vroeger werk - Irmenlo - maar heeft, juist gezegd, niets te maken met Irmenlo, dat slechts de haperende uiting blijft van een, wel iets belovend, maar nog erg onvolgroeid talent.

In Irmenlo vinden wij wel enkele elementen, in kiem, terug, die zich verbreed en verwerkelikt hebben in Warhold, maar Irmenlo blijft, door dit elementaire der deugden, weinig boeiend of, anders gezegd, vervelend. Het is onhandig, haperend als uiting, brokkelig als verbeeldings-geheel. Het geeft aanduidingen, verwijzingen naar beelden, naar schoonheden - deze zuiver nochtans, maar deze niet verwerkt - waarvan in dit boek de delen volkomen open- en uiteen-gelegd zijn.

Zo kan men, zoekend, wel de band vinden die Warhold aan Irmenlo verbindt, maar wij zouden niettemin geneigd zijn den schrijver een geheel nieuwe verschijning te noemen in onze litteratuur.

Hier in Warhold is de stem sterk en drachtig van geluid,

en de adem die haar dit geluid toevoert, ongebroken. Het beeld, steeds kláár, wordt gedragen door het rustige en stuwende ritme van een evenwichtig gemoed. Maar in Irmenlo is het geluid zwak en hortend van kortademigheid, en het gemoed waaruit het ritme ontspringt is, nagenoeg overal, dat van een zoekende, en zelden aarzelloos.

Vergeten wij daarom Irmenlo voor Warhold en begroeten in den schrijver van dit laatste werk een nieuw dichter; ben ik geneigd te zeggen, daar, zo ooit het proza bezwaarlik áf te scheiden geweest is van poëzie, dan hier.

Want vooral deze stelling, dat proza zich tot de rede richt en uitgaat ván de rede, en poëzie uiting is ván, en zich richt náár, de verbeelding, begrenst dit werk binnen de lijnen der dichtkunst.

Dit werk is verbeeldingswerk, en geeft een reeks klare taferelen en scherp belijnde beelden die tesaam gehouden zijn door een sterke en aandoenlike gedachte - in het ritme verzinnelikt - en een gevoelige gedachte die oorsprónkelik was uit het ontroerde gemoed van den dichter.

Het is de zeer volkomene - maar ook buitengewoon eigenaardige aanwending van de - plastiek, die het karakter van dit werk uitmaakt.

Iets over die volkomenheid laat zich het best zeggen als begeleiding van een tekenend citaat.

Reeds dit zinnetje, op de eerste bladzijde geeft, wat ik bedoel in het licht te stellen:

‘De inhoud van 't woord had hij gemeten, de vogelvlucht van de gedachte nagestaard.’

Immers, overal en door ieder, wordt de uitdrukking ‘vlucht van de gedachte’ aangewend, en is geworden, daardoor, tot een dood begrip. Want wel geen sterveling meer zal, leest hij van een brede gedachtevlucht, zich voorstellen iets dat vliegt en daardoor vér gaat, een vogelbeeld zien tegen een diepen hemel, maar zal dit wat hij leest, aanvaarden als een formule, een dood begrip, een redekunstig cijfer.

v. Oordt nu, herleidt zo een formule weer tot dat waaruit zij werd samengetrokken, tot het zuivere beeld dus, zó dat wij werkelik wederom zien, werkelik, de verheffing, de gang, de

verruiming van de ‘gedachte’ in de ‘vlucht’. En hoe eenvoudig bereikt hij dit, door het enkele woordje ‘nagestaard’.

De abstractie is de formule ener gedachte - gedachte is beeld - en iedre abstractie dienen wij als zo te beschouwen.

Maar de ware dichter verlevendigt deze dode taal door de formule tot het beeld der oorspronkelikheid te herleiden.

Het gedachte-leven waarin dit niet gebeurt is dor en dood; dat, waarin dit de meeste volkomenheid heeft, het rijkst aan leven, het rijkst aan schoon.

Ik zou, lezer, u iets kunnen meêdelen - en gij zoudt het onmiddelik verstaan - door eenvoudig u-vertrouwde klanken tot uw oor te brengen, door u mijn gedachte zodanig te doen hóren, dat ze, zonder iets daaraantoe, gelijknamige gedachten in u opwekken zal.

Wat betekent dit anders dan dat ik een taal spreek die gij verstaat? Wat anders, dan dat ik mijne gedachte, die toch zeker oorspronkelik en individueel was, vast-leg in een, allen gemeenschappelik begrijpbare, vorm. Ik deed mijn gedachte haar *individualiteit* verliezen, ik deed haar ondergaan in een abstractie. En deze abstractie wordt door alle ontwikkelden met evenveel gemak opgenomen en niet dan, neen, tot een eigen levend beeld - dat zij in mij was - herleid, tot dát hervormd wat zij is geweest - wás dit zo, de abstractieschakel ware niet schadelik - ze wordt aanvaard en behouden zoals ze gegeven werd - een dood, dood ding, een cijfer.

Niets doet zij in den hoorder opleven, zij dwingt hem niet tot een buiten-gewone inspanning of tot een warme belangstelling. Nòch wordt zijn gemoed ontroerd, nòch zijn brein verhelderd. Hij aanvaardt, en niets meer, een mededeling. Ziedaar alles.

O, hoe anders is de taal van dit boek. Daar is alles leven, klaarheid, beeldrijkheid. Kleur en klank wekt in onze verbeelding leven en blijheid, klaarte van licht.

Rijk wordt de dracht onzer verbeelding en zwáár bijna. Dat wat wij vernemen zien wij meteen, lééft in ons temet, en geen woord leidt ons daar af, geen woord brengt aarzeling.

Vast, bizonder, is iedere voorstelling. Een gezicht van

beelden wordt door onzen geest gevoerd, kleurig en levendig, maar geheel als een werkelike werkelikheid, zonder de váágheid van een verbeeldingsdroom, vastgesteld, helder.

Zie hier blz. 40.

'En aan een open plek een hoorn van de hoogte hoorende krijten, zagen ze een vervaarlijk steenblok, de burg van Staveren, uit een heuvel bloot komen en laag daaronder de hamei, een omheining van palen, rond kruipen.

Binnen de ommuring op het voorplein en aan de zijden van den burg tot ver naar achteren was een veelvuldigheid van misvormde bouwsels en houten betimmeringen, van baken brouwhuizen, van spijkers, schuren en stallen, molens en slijpsteenen, te midden van het werkende volk, dat van uit de verte door elkander liep tot een warrig geheel.

En toen de ruiters onder houthollig paardengetrap de brug overreden, stolde het veelledig beweeg tot één beeld. Enkelen traden nieuwsgierig naar voren, de stompe blikken tegen het geblink en geblank van harnassen en wapenen, toen het werk zich weder in elkander schakelde, want van achter den burg kwam Kostijn van Buckhorst aanloopen, breed in zijn lijfrok, waarachter een lange mantel bolde; en bij het herkennen van den aartsdiaken de breede lippen tot een binnengesprek bewogen, riep hij een luiden groet naar de heeren.'

Wie dit aandachtig leest - en aandachtig, ik zei reeds, móet hier worden gelezen, want niets vinden wij hier van gedachte-overdraging en alles van klare voorstellingen, zoals doorlopend in dit boek, toverig schoon, waar wij ze één voor één ernstig bezien en overdenken moeten - zal begrijpen het léven uit dit boek; hij zal n.l. de 'schoonheid der schakering' zien.

De verrukkende schoonheid van het zuivere beeld: Hier waar Warhold bidt voor Maria en zijn verbeeldingen volgt.

'Hij zag de maagd, onbewust de geheimdaad wachtend, door het leven gaan, zich in barmhartigheidsovergave van haar teere lijf, dat nimmer brak in de omlijning, tot ongeluk en armoe nijgen, zoodat de ongelukkigen aan den weg verkleefden haar nastaarden, hoe ze in schredeloozen gang voortschreed. Haar kleed zuchtte over de aarde.

Ze vermeed aanstooting met het leelijke, trotseerde het wapperend rood van hartstocht onder een dwinglandij over haar ademhaling.

En 't zachtgedragen blauw van haren mantel, het paars van hare tunica schonken zichzelve weg onder de omgeving, aan het zwart, dat in een diepte blauwde, aan 't troostelooze grijs, waarin het paars regenwolkte en aan het rood, welks hittigheid verkoelde in een blauwen toon.

Maar toen zij aan een hoogte opgestegen was, vleide de kleur van haar mantel zich aan 't hemelblauw en dreven haar haren als gouden smeltwerk in 't zonnelicht.

't Was of haar lichaam rees. Haar hoofd stond in de zon, haar haren zonnestraalden en haar gelaat, zilverbleek, glimlachte naar de dalen.' (blz. 11.)

Hoe komt hier uit, het benijdbare van het dichterschap, in de ritmiese golving die draagt de schoonheid van de rustige plastiek.

Dit is de zuivere schoonheid hier, een gedicht, waar gevoegd zijn de kleuren van klank aan het ritme der muziek, en meer gegeven is in taal dan kan geven de schilder, wiens werk mist het ritmiese geluidsmozaiek, meer dan de musicus wiens werk mist de stilte van het onbewogen kleuren-beeld.

'Haar kleed zuchtte over de aarde.' ''t Was of haar lichaam rees. Haar hoofd stond in de zon, haar haren zonnestraalden en haar gelaat, zilverbleek, glimlachte naar de dalen.'

Het opmerkelike, hier, in deze plastiek, is haar eigenaardige aanwending.

Wanneer wij bijv. eens dit stukje aandachtiger beschouwen:

'De einden der gesprekken werden weder opgevat en zachtjes uitgewerkt, woorden slordig zwervend van den eenen naar den ander, zooals in dagelijksche gesprekken van menschen, die elkaars gedachten en aard van spreken kennen. Enkele woorden vielen, andere kwamen vaag te hulp. Luchters van stilte schoven tusschen.

Warhold, de kin in den schouderdoek, die een zwarten wigvorm teekende over zijn bruinen mantel, rees met een ingetogen plechtigheid en voor de heeren buigend, vroeg hij verlof, met Ursula te mogen spreken.

Bewegelijk in zijn lang gewaad steeg hij op; en binnen zette hij zich naar gewoonte bij het venster tegenover Ursula neer, zich inhuizig voelend in het groot vertrek, waar aan weerskanten van de schouw twee ledikanten achter gordijnen stonden en waar de branding van goud en zilver en de kleurendartelheid der wandtapijten door den schemer tot de oogen spraken.

De handen op de knieën, vanwaar 't gewaad al gleuvenmakend in verbreeden uitbouw neerkwam, volgde hij al vragend en verhalend het spel harer borduurvingers en elke hoofdbeweging, waarbij de vlechten als een pluizig touwwerk langs haar schouders schoven.

Zijn woorden, moeielijk uitgebracht, vloeiden allengs elkander na en in ijver voortgestuwd, zochten zij Ursula's meêgevoelen op te wekken.

Maar zij zag even op. Haar vergeet-mij-niet-gekleurde oogen, gemoedelijk blauw-door-wit in haar gelaat, welks blankheid evenals witte zijde bij een vlakkenwending fijngrijs schaduwde, bewaarden hun gelijkmoedigen glans. En langzaam sleepten enkele woorden, zoodat Warhold, die een even hoog opbrandend antwoord in haar oogen uitgevorscht had, onbevredigd bij zijn woorden zitten bleef.’ (blz. 7.)

dan zien wij hier in de eerste plaats en hoofdzakelik, dat de inhoud van het gedachte-leven der voorgevoerde personen ons nauweliks meer wordt kenbaar gemaakt dan zoals wij die ook, in de dagelikse omgang, aan onze medemensen leren zien. Ook tussen hen en ons staat geen verklarende stem, die ons het verborgene openbaart, maar wij dienen dit, in hoofdzaak, af te spieden, te raden, te lezen uit de gelaatsuitdrukking, uit de beweging, uit geheel de houding van wie wij begrijpen willen, want woorden zijn slechts een zwakke getuigenis.

Zo ook hier. Er wordt niet veel verteld van wat de een tot den ander zegt, er wordt niet veel verhaald van wat de een over den ander denkt. Wij lezen niet: zij sprak déze woorden, hij dacht die gedachte; maar wel: zó het gebaar waarmede zij haar antwoord tot hem richtte, en zó zijn gelaat terwijl hij dit vernam.

Wordt dit boek daardoor niet meer werkelik? Werd de

eis, door den schrijver hier zichzelf gesteld niet aanmerkelik strenger? Zeker, het is geen geringe daad, slechts in het leven van de klare verschijning de innerlike idee uitluiken te doen.

Juist zo als wij in het leven gedwongen zijn uit blikken en gebaren het geheim hunner oorzakelikheid te raden, zo peilen wij ook bij de lezing van dit boek het raadsel van gezichten en houdingen om te geraken tot de diepte van den psychiesen grond.

Door niets wordt een innerlikheid buiten de figuren om kenbaar gemaakt. En vooral ook deze zin, aansluitend bij het zoëven aangehaalde: ‘Hij bewaakte thans haar wel verdeelde lijfbewegingen, bewonderde de kleine steigeringen van haar kroezend haar, de teere vlakking harer slapen en de edel doorgevoerde kaaklijn, die fijnhuidig teekende al langs de blankheid van haar hals.

‘Zooals elke schoonheids-zegeviering stiet deze hem in een blijdschap, waarin hij haar teruggetrokken-zijn vergat.’

doet zien hoe noodzakelik een zó sterke plastiek hier geworden is, want waar wij teruggaan moeten ván elke zinnelik waarneembare ontroering tót de innerlike aandoening - aandoening die wij wensen mede te voelen en dus te beleven - dient ook elke zinnelike waarneembaarheid zeer sterk belijnd te zijn, en te midden van een mensen-leven aanschouwelik gemaakt te worden, dat voor zinnelike aandoening aandoenbaar is hoofdzakelik.

Op bladz. 205 vinden wij nog een fijn voorbeeld. Het doet er niet toe wát het citaat betréft. Ik wens slechts even deze beide figuren te tonen om nog eenmaal aan hen aanschouwelik te maken de volkstrekte terughouding van elke ‘mededeling van buiten af’ omtrent innerlik leven, en de zekere vastheid waarmede dit nochtans uitgebeeld werd in de gebarende houding der gestalten.

‘Verrast zag hij haar aan met een ongeloof in zijn blikken om wat zij daar zeide. Maar zijn lippen begonnen te bibberen, een zucht gutste in hem op en onder een angstkreet greep hij haar handen en zijn gelaat, versteend in den wil om haar anders te maken, naderde het hare.

Maar zij, in den waan, dat hij haar in een omhelzing be-

geerde, stiet hem af met een hard gebaar en rees, de lippen verkleurd van toorn.

Hij keek op, de handen omhoog, om de slechtheid van haar wezen te bezweeren, waarop zij haar tanden liet zien, daartusschen kleine scheldwoorden, en beslist met haar kleinen voet op den zijnen tredend, schudde zij aanhoudend van neen.

Als door een veer verhoogd, richtte hij zich thans op onder de bekoring harer kwelling en, het lijf geleend aan een onverwachte begeerte, bewoog hij zich als door een reeks van martelingen in een opstreving naar haar, terwijl zijn nek geleidelijk omhoog gleed en zijn armen zich in grijpbegeeren kromden.'

Het is geen geringe lof, dat dit boek gezegd kan zijn 'boeiend' te heten, want ook dit woord, wat kenmerkt het anders dan een doorlopende raakheid en direktheid van taal en beeld?

En zo zijn er nog vele deugden te releveren, maar die toch alle ondergeschikt aan het belangrijke, voldoende omschreven hoofdkenmerk zijn.

Niettemin kan ik mij niet onthouden te wijzen op de fijne wáárneming die zich in de plastiese uitbeelding kennen doet, waarneming van geringe details, waardoor het leven der beelden tot een sterke intensiteit opgedreven wordt.

Bijvoorbeeld dit, op blz. 99 '....toen zij naar hem toekwam, luchtig, het gewaad *wijduit aan de heupen en onder den loop nakomend in verschietend gevorm*.'

Hier is de plastiese ritmiek ook de dode stof toegedeeld, en zo is, in dit boek, een volledige samenvatting van alle details, geworden een lévend gehéél.

Dit boek geeft ook het verhaal van een levensgang. Fijn psychologies is het karakter van Warhold ontwikkeld: hoe zijn hartstochtelikheid, gepaard aan de zinnelikheid van zijn wil, hem tot een 'heftigheid van leven' drijft, waarin zijn, ook hartstochtelike, geest, de leidende macht over zijn dwalende neigingen verliest, zó dat hij afdrijft waarheen geen bewuste bedoeling hem richten zou, en óndergaat willoos en gebroken.

Er is in dit boek, anders dan in ‘Santos en Lypra’, waar de figuren symbolen zijn, een sterke realiteit, en de ontwikkeling is realisties geheel en al.

Maar wat het boek in deze realiteit een verhoging van waarde geeft, is de werkelikheid van het gevoel, de diepte van de aandoening waaruit werden gebeeld de gebeuringen uit Warholds innerlik leven, en ook die uit het leven der andere figuren.

Dáárom niet minder wil ik v. Oordt een dichter noemen omdat zijn rijke verbeelding gedragen is, niet door het reflectieve hoofdzakelik, maar door het aandoenlike. Door geheel dit boek trilt de warmte van een menselike innigheid.

Dit boek is, zoals ik reeds zei, een werk van woordkunst, kunstig gebouwd om uit te bouwen in de voor ons aanschouwbare klankbeelden de diepe menselikheid van een door talloze aandoeningen zich vervormend gemoed.

In de allereerste plaats - evenwel zonder iets bijkomstigs daarneven te veronachtzamen - is het om de schóónheid en volledigheid van deze uitbeelding te doen. Hier werd een kunstwerk voortgebracht uit de zuivere drang naar schoonheid. Naar deze schoonheid werden alle krachten gericht; hier stond niet voorop Warholds levensgang uit te beelden, maar voorop stond: iets schóóns te geven, en dat deze schoonheid tot vorm had Warholds levensgang, is een toevalligheid - geen bijkomstigheid -.

Er is in ieder kunstwerk evenwel een eigenaardigheid - juist deze gezegde vorm, deze toevalligheid - die belangrijk voor zijn betekenis is. Ik meen, de schoonheidsdrang zoekt voeling met het leven van den tijd waarin zij ontstaat, en paart zich aan beelden uit dien tijd en drukt zich uit in, verzinnelikte, aandoeningen ván dien tijd. Een groot kunstwerk is, voorzover het schoonheid geeft en uiting is van liefde tot de schoonheid, van alle eeuwen en buiten beperkende duur. Maar de vorm waarin zich deze schoonheid uit, is de weerspiegeling van de aandoeningen die buiten het gemoed van den dichter zich bestrijden, en zeker ook dit gemoed van hunne wederkerige krachten doordringen.

Zeker, Aeschylus' Agamemnoon is schoon, en van een

schoonheid, ook bevattelik voor ons. Toch heeft dit werk een bekoring voor den tijdgenoot moeten hebben die wíj niet ondervinden kunnen. En de revolutionaire Helden-geest van Shelley zal in zijn Prometheus Unbound voor gelijklevenden heviger ontroerend zijn geweest, dan deze het voor óns kan zijn, zonder dat wij ons nochtans voor de schóónheid van dit werk ongevoelig weten. Om een duideliker voorbeeld te geven: ook nu nog kunnen wij de schoonheid van Goethe's Werther genieten, zonder evenwel ook de mínste drang te gevoelen tot het zoeken van den vrijen dood.

Er was in die werken iets van den tijdgeest. Er was in de gemoederen van die dichters een sterke voeling met wat leefde in de gemoederen van de beste hunner landgenoten. Was dit bij Shelley de revolutionaire heldengeest, bij Goethe was het 't romantiese sentiment. Er was voeling tussen dichter en volk - ik meen het beste deel van dit volk - en de dichter sprak, zo te zeggen, wat de massa te horen wenste.

Laat men niet zeggen dat dit, nu ja voor den tijdgenoot wel heel aangenaam geweest is, maar toch eigenlik genoemd kan zijn een bijkomstigheid; dat toch hoofdzakelik die ontroerende schoonheid, die wij ook nú nog in die werken genieten, belangrijk en aanwezig was.

Men vergist zich als men die voeling tussen dichter en volk gering acht. Want uit het al of niet aanwezig zijn van die voeling, blijkt de gemoedsdiepte van den dichter, blijkt zijn ontvankelikheid voor wat leeft buiten hem, om hem, maar vooral mét hem. En dit is nog alleen maar wat den díchter aangaat. Ook naar buiten tóe, van hem uít, is zijn kracht, bij een bestaand kontakt, zoveel belangrijker.

Er waren een twintigtal jaren terug, dichters hier in ons land, die, individualisten, de gevoelens vertolkten die leefden niet alleen in hun eigen persoonlik gemoed, maar in die van een groote groep geïsoleerden, een groep die, zichzelf terugtrekkend van de, verachte, verburgerliking, en nog ver af van een als weerzinnig gevoeld radikalisme, op zichzelf aangewezen bleek en, in die vereenzaming een persoonlike schoonheid verheerlikte. Men gelove niet dat het bekende vers van Kloos waarin hij uitdrukt zich een gód te weten, werkelik slechts door een zeer kleine groep gelijk-levenden werd meê-

gevoeld. Er was behoefte aan en ook dankbaarheid voor verfijnd sentiment.

En wij zien: zodra de weerzin tot het burgerlike versterkt, en het radikalisme een uiting vindt hier in de uitluikende en snel opgroeiende sociaal-demokratie, verandert het karakter onzer woordkunst mede.

De jongere dichters die gevoelig bleven voor de strijdende aandoeningen rondom hen zagen in de focus hunner eigen ziel de stralen dier aandoeningen gezameld tot het beeld dat hun de vorm bracht waarin zij hun eigene drang naar schoonheid uitten.

En dit is, om niet langer uit te weiden maar terug te keren tot het onderhavige, wat ik in het werk van Adriaan van Oordt zo spijtig missen moet: voeling met de nú-levende werkelikheid.

Wat omgaat in het gemoed der nú levenden, vinden wij níet terug in dit boek, het spreekt niet daarvan, en het treft ons niet als een uiting die wij voelen dat gebeuren móest.

Van Oordt brengt iets zeer schoons. Ik zei reeds dat hij zich met dit werk stelt naast v. Looy en Ary Prins. Maar wat bij deze twee laatsten vanzelf wezen moest en natuurlik was, n.l. het individualisties karakter van hun werk, is bij hém een gemis en wij kunnen hem daarom niet noemen een kunstenaar veelbelovend voor onzen tijd nog, maar heten hem slechts een epigoon.

Er is, inderdaad, een merkbare wending in de stroming onzer litteratuur waar deze zich toont uiting van een gemoedsgesteldheid. En deze gewijzigde richting loopt van het enkeltot het véél-voudige. Er is misschien verfijning mínder, maar ruimte meer.

Dat oudere schrijvers, wier kunst ontstond in die vroegere periode, zich niet aan deze gewijzigde richting konden voegen en niet konden verklanken dat níeuwe sentiment, is duidelik. Dat zij het niet deden en nochtans voortwerken bleven, spreekt voor hun krachtige persoonlikheid - Van Looy bleef v. Looy - en waar zij het bewust wél te doen betrachtten, verloor hun kunst de spontaniteit van een van-zelf uit aandoenlike aandrang ontwekt geluid, en werd een gewílde kunst - Gorter bleef níet Gorter -.

Dat jongere schrijvers, zal hun kunst blijven in de levende

aandoening, in een zich bepalend en verkerend, een verwordend sentiment, zich meê geven moeten in de, het leven leidende, Beweging, volgt hieruit. Van Oordt deed dit niet. 't Blijkt hoe de plant van zijn kunst niet de wortels strekte, voedselzoekend, en ademde in het werk-dadig leven; niet ópgedreven werd uit de broeiende driften die zíjn dit leven, maar zich hechtte aan de vast-gewortelde stammen - die schóón wel zijn, maar geen kracht tot vrucht-barende bloei meer schenken - en leven zoog uit díe.

Van Oordts kunst is, hoewel écht want ontsproten uit eígen gevoel en geuit in de gestalten ener persoonlike verbeeldingsdrift, toch weinig levenskrachtig, zij is parasieties; zij is van de verfijnde schoonheid die een kasplant heeft.

Zich steunend op het verleden zal een bloei van déze kunst nog enigen tijd mogelik zijn - een nabloei - maar zij die haar voortbrengen reiken ons mét die bloesems niet de belofte over van een zaden-bergende vrucht.

Neen inderdaad, de hevigheid van het leven werkt niet op v. Oordt in, en de zware harteklop ervan doorschokt niet het ritme van zijn stijl.

Misschien zal, wat ik hier zeg duideliker worden, wanneer ik straks spreek over het nieuwe werk van Nico van Suchtelen: Quia Absurdum.

MAURITS UYLDERT.

Lof der Wijsheid, door Th. van Ameide. Amsterdam, 1906. W. Versluys.

Een leerdicht! Voorwaar niet een soort poëzie die onze dichtlievende tijdgenooten in verrukking pleegt te brengen. Maar daarom juist moeten wij den moed van den dichter prijzen, die zooiets ongewoons - zooiets moeielijks ook - heeft aangedurfd. Men kan hem tenminste niet verwijten, een der vele ganzen te zijn die gaggelend achter elkaar aan waggelen. Maar een andere vraag is, of zijn poging volkomen slaagde. Voor wij hierop antwoorden, is een korte uiteenzet-

ting gewenscht: welke eigenschappen didactische poëzie bezitten moet, wil zij wezenlijk poëzie zijn. Van alle goede gedichten kan men zeggen, dat zij de verklanking zijn van een werkelijkheid. Maar aangezien algemeene termen gevaar loopen, verkeerd begrepen te worden, wil ik trachten uit te leggen, wat ik hier onder werkelijkheid versta. Want ik bedoel niet slechts de waarneembare werkelijkheid: die van de Realistische school, maar ook, en vooral, die welke de scheppingen der Verbeelding levend en tastbaar doet zijn. Lees bijv. 'Algabal' van Stefan George. Het beeld van dien eenzelvigen koning die zich een nieuwe wereld onder de aarde maakt, is zóo vast en volkomen, dat het ook in de verbeelding van den lezer een Werkelijkheid wordt, gelijk het ontwijfelbaar in die van den dichter was. Maar dit is nog alles niet. Ook het abstracte kan reëel zijn. Het abstracte, d.w.z. Geloof en Gedachte. In die dichters namelijk, wier geest de dogma's en stellingen niet alleen begreep en aanvaardde, maar wier gansche ziel ervan vervuld en ermee vereend was, die dat alles voelden als een Levende en Eeuwige Waarheid, zoodat hun verzen glanzen gingen van ontroering wanneer zij zongen van Haar. Zij die alleen overtuiging, en hoogstens geestdrift bezaten, konden soms, zooals Bilderdijk en Da Costa, een hartstochtelijken volzin-zwaai bereiken, maar wie hen leest wordt meegesleept door dat breede gebaar, zonder dat zijn oor iets verneemt van die fijne samenstemming van alle geluiden, waardoor b.v. Vondels wijde bewegingen worden gevuld en gedragen. Geen wonder dat de eersten ons al heel gauw vermoeien en vervelen, terwijl wij bij den laatste in aanhoudend genieten alle klankschakeeringen in ons opnemen, zoodat zij als een atmosfeer van zang worden om de ideeën die - op zichzelf ons dikwijls vreemd en koud - den dichter hebben ontroerd, en in dien glans, dien geur, die kleur, deelt zijn ontroering zich aan ons mede. Hij heeft dat altijd-door levende, dat reëele rhythme, in wien het bezongene een Werkelijkheid is: een ding, niet alleen van het Verstand, maar ook, en vooral, van de Ziel.

Zuiver en schoon zingt Van Ameide's ziel in den aanhef van zijn gedicht. Hij spreekt daarin uit, hoe hij wenscht, dat zijn werk worden zal:

> Laat heel mijn rede, hemelsche vriendinne,
> zoo vreemd eenvoudig zijn, dat ieder kind,
> dat ieder mensch, wien niet van ijdle zinnen
> de wereld bracht, haar nedrigheid bemint,
> maar daarna diep verwondrend zich bezint
> vanwaar de dóórklank van die simple tonen,
> wier weerklank in het hart geen einde vindt,
> naar welke verten hun verteedring troone
> en welk een leven 't zij, dat zulke woorden loonen?

Werkelijk, als de dichter in dezen toon had kunnen blijven, zou zijn verheven ideaal verwezenlijkt zijn. Innigheid is er hier in hem tegenover de Wijsheid, die hem ‘kracht en sterke trouw’ schonk: meer dan zijn moeder noemt hij Haar. Hij wenscht, dat zijn eigen persoonlijkheid geheel verdwijnen zal in den glans van Haar schoonheid, die zijn ‘duister woord’ stralen doe. Deze geheele houding bewijst, dat er Ontroering was in zijn ziel, toen hij zijn zang begon, en het Geluid dat niet liegen kan bewijst het bovenal. De tweede zang is, ofschoon iets lager gestemd, ook nog gevoelig; het is een levensverhaal: van een jeugd waarin alle zucht naar vrijheid werd bekneld, een overslaan tot bandeloosheid, zoodra die dwang ophield te bestaan, het opkomen van een nieuwe neiging: zucht naar wijsheid en berouw, en de schijnlooze maar innerlijk sterke manlijkheid eindelijk die mensch temidden van menschen is, maar toch een geheim voor wie zulk een leven niet kennen.

> Die zegen is uw heil, mijn heilig lief,
> dat ik voor eeuwig mij heb uitverkoren

zoo roept hij de Wijsheid toe, en zegt haar wederom zijn voornemen:

> uw stem, die niets is dan een hemelsch licht,
> te bannen in mijn dof, mijn menschelijk bericht.

Maar dat is hem niet gelukt. Zes zangen laat hij nu de Wijsheid spreken. Inderdaad is die hier bijna uitsluitend aan het woord, en merken wij van ontroering weinig meer. Zoo in het volgende, waar hij aanheft met een verklaring die onze verwachting hoog stemt:

> Zoo kom ik tot mijn kronend eindbescheid

doch dadelijk daarop is het, of hij ons al wil voorbereiden op een teleurstelling:

> mijn hoogste woord, haast redeloos in schijn,
> dit, dat volkomenheid en werklijkheid

nu moet het hooge woord eruit:

> elkander dekkende begrippen zijn.

Ik stel mij voor, dat ook de meest welwillende lezers zich hier zullen ergeren. 'Dekkende begrippen' neen waarlijk, schoolmeesterachtiger en nuchterder kan het niet. En dat heet dan een 'kronend eindbescheid'. Niet dat het 'redeloos' schijnt, hindert hier, het is integendeel al te redelijk. Niet overal is het gebrek zoo stootend, maar haast doorloopend blijft in deze zes zangen de schoonheid-zoekende lezer uit de stemming. Hij moet zich geweld aandoen om voort te lezen, want wijsheid, ook nuchtere wijsheid, kan in proza gewaardeerd worden, maar wie voorgeeft verzen te schrijven, doch niet in staat is ze den glans der poëzie te schenken, straft zichzelf met onleesbaarheid. Nog één kras voorbeeld:

> Dat deel der werklijkheid, dat niets voornamer
> is, omdat gij toevallig zelf het zijt,
> bewerk het vroolijk met denzelfden hamer,
> dien gij voor heel de wereld houdt bereid.

De dichter vergeve het mij, dat ik hier onmiddellijk aan den befaamden hamer van dokter Metzger denk!

De woorden die de Wijsheid spreekt zijn dus een 'dof en menschelijk bericht' gebleven. Maar was deze poging niet overmoedig, was zij wel in overeenstemming met de vereering die hij Haar toedroeg? Er is een plaats waar hij haar zeggen laat:

> Zoo ziet ge, dat wat u mijn wezen schijnt,
> zijn deel maar is, dat zelf gij hebt ontgonnen,
> mijn beeld zooals uw geest het thàns omlijnt,
> morgen wellicht reeds dieper weer bezonnen:
> zoo dient de tocht voortdurend nieuw begonnen,
> mijn waarheid is geen huis voor levensduur,

doch waarom laat de dichter haar dan zooveel stellingen als De Waarheid verkondigen? Als hij slechts *zijn* opvatting

van de Waarheid wilde geven, waarom laat hij die dan uitspreken door de Wijsheid zelve, waardoor zij noodzakelijk den indruk geven als evangelie bedoeld te zijn? Wij staan hier voor de merkwaardige inconsequentie, dat De Wijsheid heel wat leeraart en er dan bij zegt:

> Geloof ook niemand dan u zelf alleen,
> geloof dus - schrik niet van dit zware woord -
> mij zelf niet,

Ik schrik daar wel degelijk van. Van Ameide had voorzichtiger en wijzer gedaan, als hij zijn meeningen, wier Waarheid hijzelf blijkbaar niet voor Eeuwig houdt, niet Haar in den mond had gelegd, van wier lippen wij onwaarheid noch halve waarheid dulden. Waarom is hij niet zelf aan het woord gebleven? Om nòg een reden zou dat wijzer zijn geweest. Zijn verzen zijn alleen daar goed, waar ze persoonlijk zijn. Ook in deze zes zangen, vooral in den vijfden, komen enkele plaatsen voor die ons wèl treffen. Maar opmerkelijk is het, dat daar klaarblijkelijk van den dichter zelf gesproken wordt. Bijv. op bldz. 33:

> De minnaar van de waarheid heeft geen vrinden:
> hij kent maar één, die heel zijn hart begeert,
> hij ziet alleen de schemervlucht dier hinde,
> die zich aan bloemen noch aan doornen keert,
> en hem ontkomt in 't woud, als hij niet volgen leert.

Zoo ook, iets verder, over dichters in 't algemeen, waarin Van Ameide's dicht-ideaal wordt verdedigd. Geheel goed en mooi vind ik alleen den eersten, tweeden en negenden zang, die alle drie lyrisch zijn. De laatste bevat een fijne allegorie: een landschap waarvan hij de bijzonderheden tot symbolen neemt van zijn innerlijk. De volgende strofe is een bewijs hoe schoon deze dichter zingen kan, als zijn ziel is ontroerd:

> En was die zon, wier glans het al verklaarde,
> niet als uw licht, mijn leidster die ik zong,
> niet als uw warmte, die mijn duistere aarde
> van groeikracht en verlangen diep doordrong,
> die al mijn blâren uit de knoppen wrong,
> mijn bloemen uit de zachte windslen lokte,

en vrucht soms al aan teere takken hong,
dat van verbaasde vreugd mij de adem stokte,
mij schreiend waar de sneeuw der blanke bloesems vlokte?

Trouwens, wij kennen Van Ameide als den dichter van verscheidene zeer mooie verzen, die de lezer in De Beweging van Juni en December 1906 kan naslaan. Hij heeft daarin bewezen, behalve zijn bespiegelende neiging ook een buitengewoon bekorende natuurliefde te bezitten, die hij niet zelden op verrassende wijze met zijn overpeinzingen weet te verbinden. Dat hij nu de kracht heeft gehad, om zijn gedachten, negen zangen lang, in moeielijke maar flink-volgehouden strofen te brengen, zal op zijn technisch kunnen zeker niet zonder invloed blijven, als hij weer tot de lyriek terugkeert, waarvan ik voor hem meer verwacht. Ik geloof, dat hij de zware eischen van een leerdicht in onzen tijd niet genoeg heeft beseft. Want een leerdicht schrijven is het tot een volkomensamenhangend, monumentaal Geheel brengen van overtuigingen die men blijkens den betoogenden vorm voor algemeen-geldig en duurzaam houdt. Vondel kon dat, omdat hij de zanger was van Christendom en Catholicisme: zijn ziel voelde die Machten als Eeuwig en Universeel en heel zijn persoonlijkheid deed hij onder gaan in de verheerlijking van dat Geloof, waarvan de vaste en kolossale bouw vanzelf samenhang schonk aan zijn arbeid. Maar zoo kan het in onzen tijd niet. Wel worden ideeën in hun eeuwige waarheid aan dichters geöpenbaard, maar er is nog geen kunstenaar geweest die de schijnbaar dikwijls zoo tegenstrijdige denkbeelden in een groot Stelsel tezamengrijpend, dat onwrikbare Geheel in een waarachtig Leerdicht heeft gedemonstreerd. Daarom zegge men evenwel niet, dat er aan onzen tijd geen geestelijke schoonheid vergund is: in lyrische uitingen of symbolen kan de dichter langzamerhand de ideeën verklanken, wier waarheid hij dat oogenblik eeuwig voelt, en zij die groot zijn van geest zullen zoodoende in hun dichtwerk de verheerlijking scheppen van hun geestelijk tijdsleven. Doch de eenzaamheid waarin zulke kunstenaars leven zal hun arbeid altijd hoogst persoonlijk doen zijn. Daarom is het Leerdicht niet van onzen tijd, en is het geen wonder dat als iemand het beproeft, de persoonlijke gedeelten alleen goed zijn. Het kan hem tot troost strekken,

dat ook van Spieghel's Hertspieghel hetzelfde gezegd kan worden. Want Spieghel's werk werd, hoe vroom hij ook was, niet beheerscht door die Algemeen Christelijke Eenheid waarvan ik sprak. Het is een arbeid, samengesteld uit Christelijke, maar vooral uit klassieke zedelessen. Alleen waar de dichter persoonlijk wordt: in talrijke verspreide uitlatingen (ik herinner slechts aan de mooie regels:

> Ik trantel vol gepeins, staeg eenzaem, ook verzuft,
> Als mijn Lieve Egaes dood, onlief in mijn vernuft
> Gestadig valt en drukt, al poog ik druk te ontvlieden,
> Door reenbesluit, en 't bidden, Heer, uw wil geschiede,)

en in de fijne landschapsbeschrijvingen, is zijn klank bewogen en schoon. Maar ik zou wenschen, dat Van Ameide tenminste ook iets had van de doorloopende uitmuntendheid van taal, die den ouden Hollander kenmerkt. Het is wezenlijk erg, dat de verwoede strijd tegen de rhetoriek, die nu al 25 jaar duurt, op dezen jongere zoo weinig indruk gemaakt schijnt te hebben:

> door elken poel en afgrond van ellend',...
> in woestenij, die niemand u ontginde,...
> den sleutel die den doolhof u ontsluit...

zoo kon ik doorgaan, voor de hand weg voorbeelden grijpend. Natuurlijk is dit gebrek zeldzaam in de gevoelvolle gedeelten, zooals het mij ook nooit is opgevallen in lyrische poëzie van dezen dichter. Daarom nogmaals: ik hoop dat Van Ameide zich dáaraan weer uitsluitend zal toewijden, en dan heb ik groote verwachtingen van hem.

ALEX GUTTELING.

Vijf en twintig jaar
Door
Albert Verwey.

Vijf en twintig jaar zijn voorbijgegaan sints in ons land de strijd voor een nieuwe poëzie begon. Heeft hij, zooals velen meenden, enkele jaren geduurd, om daarna optehouden? Is hij schandelijk geeindigd in 1894, toen de oude *Nieuwe Gids* verdween? Eindigde hij in het jaar 1904 toen het bleek dat voor het bewustzijn van ouderen en tijdgenooten tusschen het oudste en het nieuwste niet langer verschil bestond?

Hoe staat het ermee: is *op dit oogenblik* het besef dat een krachtig levende poëzie voor een volk noodzaak is, niet langer aanwezig en gelooft *niemand* meer dat de Poëzie een strijd te voeren en een overwinning te bevechten heeft? -

Ik geloof dat een onbevangen blik over de afgeloopen jaren op die vragen een afdoend antwoord geeft.

Het publiek is rijp voor zulk een terugblik. De ontwikkeling van de poëzie gedurende dat tijdperk is niet langer iets wat het onverschillig laat. Perks gedichten zijn in uitgaaf na uitgaaf verkocht en gemeengoed geworden van alle beschaafden. Literatuur-geschiedenis, vaderlandsche en vergelijkend-europeesche, houden zich met hen bezig en het laat zich aanzien dat die bemoeienis nog lang zal voortduren. Kloos' *Veertien Jaren* zijn bekend, zijn een gewaardeerde bron gebleken voor allen die in het tijdperk belangstellen. Mijn *Inleiding tot de Nieuwe Nederlandsche Dichtkunst*, door de Wereld-bibliotheek uitgegeven, vond een ongedachte verspreiding.

Het komt mij voor dat zonder overdrijving gezegd mag

worden dat de poëzie van 1880-1900 voortaan tot het vaderlandsch geestelijk bezit behoort.

Maar nevens dit eene vraag ik de aandacht voor een tweede feit.

Onmiddelijk na, neen tegelijkertijd met de nieuwere dichtkunst, openbaarde zich een nieuwe bewondering voor de oude. In Perks gedichten is invloed van Hooft en Vondel, uit Kloos' kronieken en uit menig opstel in het oude tijdschrift bleek een liefhebbende waardeering van onze heele vroegere letterkunde. Inleidingen en bloemlezingen verschenen, en, in de laatste jaren, niet meer van één zijde. Het is duidelijk dat in zeer verschillende kringen van lezers de lust onze dichters te kennen is herleefd.

Ik zei: een *nieuwe* bewondering. Nieuw, ook in dien zin, dat ze niet de romantisch-nationale was, maar eer een esthetisch-europeesche, tuk op die schoonheid die elk mensch van onzen tijd, indien hij onze taal verstond, erkennen kon.

En een gevolg van deze andere waardeering moest wel zijn een andere groepeering van onze vaderlandsche dichterlijke grootheden.

Zoo werd Potgieter naarvoren gebracht ten opzichte van Beets, moest Bilderdijk naar het plan van den veelzijdigen en belangwekkenden geest terugwijken, en kon, terwijl het volle licht viel op Hooft, Vondel en Brederoo, een straal het hoofd van Poot verhelderen, en, uit zijn schemer, Van der Noot doen opblinken.

Zelf heb ik aan het stellen en aan het verlichten van deze groepeering deel gehad, maar het heeft er niets van dat zij afkomstig zou zijn van welke bizondere persoonlijkheid ook. Het terugdringen van Bilderdijk, zoowel als het naar voren brengen van Van der Noot - onze twee belangrijkste verschuivingen - geschiedde noodzakelijkerwijs, in den geest van alle met ons voelende tijdgenooten. De uitkomst heeft het bewezen dat, al mochten zelfs voormannen hun oordeel over Bilderdijk temperen, het geheele land gelijk heeft gegeven aan hun felste jeugd-uitspraken. En evenzoo is de plaats voor Van der Noot opgeeischt hem door alle vrienden van de dichtkunst, en met geringe beperkingen ook door kenners van onze letterkunde, toegekend.

Terwijl dus de poëzie in onze dagen een nieuw heden beleefde, vernieuwde ze onze voorstelling van het verleden. Terwijl zij dat heden als niet een voorbijgaand verschijnsel voelde, maar als bestemd om in het vaderlandsch geestesleven te blijven voortwerken, kon zij niet nalaten andere verwante uitingen van dat leven in het verleden optesporen. En wat te voorzien was, gebeurde: door in het verleden te zoeken naar verwanten van het heden, gaf zij aan dat heden een afstamming.

Ook dit besef is op dit oogenblik in breede kringen van beschaafden doorgedrongen. De dichterlijke beweging van de laatste vijf en twintig jaar is voor hen niet meer een in de lucht hangende spiegeling, een *fata morgana*, die door zijn bedriegelijken schijn misschien de nederlandsche dichtlievenden zou kunnen afleiden van onze oorspronkelijke dichtkunde, maar, integendeel, van die ontwikkeling voorloopig het laatste hoogtepunt.

Wanneer wij dus nu tot het besluit komen dat de nieuwere nederlandsche poëzie, ten eerste als vaderlandsch geestesbezit aanvaard is om zichzelf, en ten tweede als voorloopig laatste verschijning van een sints eeuwen bestaande vaderlandsche dichtkunst, dan krijgt de vraag of de strijd voor die poëzie na veel of weinig jaren heeft opgehouden een nader te omschrijven beteekenis.

Gesteld, het was niet zoo geweest. Gesteld, de gedichten van die jongeren omstreeks 1880, waren, zooals velen verwachtten, de mode van een dag gebleken. Dan zou zeer zeker het instinct van het volk zich ervan hebben afgekeerd. Dan zou even zeker de mogelijkheid niet bestaan hebben het natuurlijk verloop van een eeuwenoude dichtkunst in die verzen te laten uitmonden. Zij zouden vergeten zijn en in hun afstamming zouden weinigen hebben belanggesteld.

In dat geval had de strijd voor die gedichten moeten ophouden.

Maar iets anders is het nu die gedichten blad en bloesem blijken aan een boom die de eeuwen verduurd heeft en die niet kan ontworteld worden dan met ons volksbestaan.

Het kan nu *schijnen* dat de strijd ophoudt, als blad en bloesem door de bijziendsten bemerkt en door de ongevoelig-

sten bewonderd worden; - maar blijft niet de mogelijkheid bestaan dat die boom altijd weer nieuwe knoppen drijft, even schoon, maar waar nu ook weer de menigte geen oog voor heeft? -

Het komt mij voor dat het, minst genomen, waarschijnlijk is. Het komt mij niet aannemelijk voor dat een dichtkunst, zoo krachtig als de nederlandsche, na enkele jaren zou zijn uitgeput. Het komt mij evenmin aannemelijk voor dat haar voortgezette vernieuwingen zonder moeite zouden worden erkend.

Maar indien dit zoo is, indien de poëzie van een volk als het onze voortgaat zich te ontwikkelen, dan kan het niet anders of zij, door wie dit gebeurt, de dichters, zullen voortgaan haar schoonheid te doen huldigen. En indien de menigte ervan afkeerig is, niet zonder strijd.

Waarschijnlijk is het dus dat de vraag of die strijd heeft opgehouden, ontkennend beantwoord moet. Maar ik zei dat een afdoend antwoord door een onbevangen blik op de verloopen jaren te geven is.

Het is ook wel zeker dat de strijd, dien ik bedoel, niet voornamelijk een strijd voor gedichten is. Evenals het geloof, of als de wetenschap, is de Poëzie allereerst een gemoedstoestand en een geestesaanleg. Zij die beweren voor haar te strijden verdedigen een levenshouding en een levensbeschouwing, die van alle andere, 't zij van de geloovige, de wetenschappelijke of welke ook, scherp onderscheiden zijn. Een levenshouding en een levensbeschouwing die, als de dichterlijke, minstens gelijk recht van bestaan hebben met die andere, en die, het gereedelijkst erkend door de jeugd, door ouderen in hun hart niet zelden worden teruggewenscht.

Het is er mij om te doen uit een enkelen blik op de laatste vijf en twintig jaar te doen blijken dat de strijd voor die beschouwing onafgebroken gevoerd en in de laatste jaren krachtiger dan ooit is voortgezet.

Poëzie is een gemoedstoestand. Een mensch die geen poëzie in zich heeft nadert het dichtst aan wat wij ons van de verdoemden in de hel voorstellen. Een leven zonder poëzie lijkt ons de hel zelf.

Toch valt het niet tegen te spreken dat, vooral in de latere eeuwen, de dichters die de hoogste poëzie van hun volk uitten,

op zichzelf levende eenlingen gebleven zijn, minder begrepen dan geduld.

Poëzie is ook een geestesaanleg. Er zijn er veel die, met een dichterlijk gemoed geboren, al spoedig reken-geesten blijken, die geen raad weten met hun eigen dichterlijke opwelling. Veel volwassenen zijn zoo. Het is of zij bang zijn voor hun eigen innerlijk, of tegenover hun ingeschapen poëzie hun geest zich onmachtig en klein gevoelt: zij kunnen zich niet uitspreken en volgen nu liever de veilige logica waarlangs hun verstand hun voorrekent dat drie meer is dan twee. De razende drang van dit rekenbeginsel overheerscht hen, doet hen aldoor streven naar *rekenkunstige* meerderheid, en zij eindigen met zich thuis te voelen in een maatschappij die het symbool van deze meerderheid, het Gouden Kalf, tot haar God verheven heeft.

Nochtans beseffen zij dat de weinigen in wie de poëzie gemoed en geest beide is, iets op hen voor hebben. Voor zulken zijn zij schuw; zij zouden wenschen ze te bewonderen; maar beseffen dat, indien ze dit deden, ze hun eigen leven haten moesten, en dat de afschuwlijkheid van dat leven hen dan zou neerdrukken.

Strijd voor de Poëzie, temidden van die ongelukkigen, is geen verdelgings-, maar een bekeerings-oorlog. Zij die hem voeren zijn zich bewust van een priesterschap.

Toen Perk zijn *Mathilde* schreef, had Potgieter sints jaren opgehouden zijn stem te doen hooren naar aanleiding van dagelijksche voorvallen. Vier jaar tevoren was hij gestorven, maar niet dan nadat hij zijn grootste gedichten, *Florence* en *Gedroomd Paardrijden* geschreven had. Het laatste zou nog in lang niet verstaan worden, maar het eerste trok straks onze jeugdige bewondering. Perk was als kunstenaar de onmiddelijke voortzetter van Potgieter. Tegelijk was hij als mensch volstrekt anders. Maar hun kunst en hun natuur hadden een gemeenzamen wortel in een levend schoonheids-besef. ‘In schoonheid zal het heilige overwinnen’ had de oudere dichter uitgeroepen. En de jongere schreef:

> Schoonheid, o gij, wier naam geheiligd zij,
> Uw wil geschiede; kome uw heerschappij;
> Naast u aanbidde de aard geen andren god!

‘Wie eenmaal u aanschouwt, leefde genoeg,’ voer hij voort, ‘Zoo hem de dood in dezen stond versloeg....Wat nood? Hij heeft genoten 't hoogst genot!’

Dezen toon van schoonheids-verrukking heeft Kloos doen weerklinken in zijn *In Memoriam,* en terwijl hij de gelegenheid te baat nam om heel de gelijkvloersche en gemeenplaatsige rijmkunst van die dagen aftewijzen, prees hij van alle toenmalige nederlandsche gedichten alleen Potgieters *Florence* om de ‘intellectueele passie,’ die ons uit enkele gedeelten daarvan had mogen toestroomen.

‘Intellectueele passie.’ Gemoed èn geest, zou Potgieter gezegd hebben. In dit dubbel-teeken bleef de poëzie haar loop voortzetten.

Het kan niet genoeg herhaald worden hoeveel een dichter als Perk voor een geslacht beduidt. Aan hem voelden alle jongeren dat het mogelijk was van hun tijd en schoon te zijn. Dat een volk in staat is, in ieder tijdperk personen voorttebrengen die het menschelijk schoonheids-ideaal op een nieuwe wijs vertegenwoordigen, dat is het beste bewijs van zijn levenskracht. Niet enkel het gevoel voor schoonheid, maar ook de vaderlandsche trots werd door Perk opgewekt. Na de jaren van mistroostigheid, door Huet vertegenwoordigd, was dit een glanzende verbetering. Temeer omdat de nederlandsche dichter ons tegelijk als europeesch verscheen.

Sints 1860, we weten het, is Nederland zich naar het buitenland gaan openen. Maar Potgieter door wien dit, in de poëzie, het eerst gebeurde, was vóór al het andere vaderlander; Perk daarentegen allereerst mensch.

Dien mensch goed te doen uitkomen is, in zijn uitgaaf van de *Gedichten* en in de daarbij behoorende inleiding, het werk van Kloos geweest. Zelf, elk naar zijn aard, een schoon, natuurlijk mensch te zijn, werd het streven van hem en van die jongelieden, dichters, schilders en schrijvers, die elkander kennen leerden, die, drie jaar later, het verschijnen van *De Nieuwe Gids* mogelijk maakten. Achter al hun schrijven en dichten stak alleen dat ééne: een schoon, natuurlijk mensch te zijn. Dáárom streden zij voor een natuurlijke taal tegen Beets en Bilderdijk. Dáárom gaven zij de voorkeur aan geen enkele *soort* van dicht of proza. Dáárom konden zij zoo ver-

bazend verschillend zijn en toch de een den ander gulhartig bewonderen. Zij hadden hun eenheid misschien niet eens duidelijk kunnen omschrijven, en toch voelden zij scherp de grens tusschen zich en anderen.

Elk zal mij toegeven dat een dergelijke verhouding de gunstigst denkbare is voor een strijdbare samenwerking. Naar binnen een eenheid die niet belemmerde, naar buiten een eenheid die elk helder was. Gedurende een paar jaar heeft die toestand aangegehouden. Maar het dichterlijk ideaal veranderde.

Het groote publiek, dat toen juist meer dan vroeger het tijdschrift las, kreeg door de ontbinding van *De Nieuwe Gids* den indruk dat de strijd voor een nieuwe poëzie geeindigd was. Men kon denken: wij hebben nu een heel geslacht van dichters aangehoord, er zijn andere onderwerpen, maatschappelijke bijvoorbeeld, die onze aandacht vragen, en voor Holland is het wèl geweest. Maar men vergat dat al het tot nu geschrevene jeugdwerk was, en dat de ontwikkeling van de dichtkunst niet aan een tijdschrift hangt.

Zooals ik zei: het dichterlijk ideaal veranderde. De vrije natuurlijkheid waarin ieder zich had uitgeleefd, voldeed niet meer. Men verlangde naar een kunstvolle gebondenheid. Achter de uitingen van de dichters bewoog zich hoe langer hoe meer een Idee, een grondvorm van hun gedachten, een symboolgestalte die de levensveelheid voor hen vertegenwoordigde. Nadat in 1894 de oorspronkelijke *Nieuwe Gids* was opgehouden, vereenigde zich de strijd voor de Poëzie rondom die Idee in de zeven jaargangen van *Het Tweemaandelijksch Tijdschrift*. Het aantal strijders was grooter dan vroeger; grooter ook hun verscheidenheid. En het bleek wel dat de band van een gelijken Wil vaster klemt dan die van een gemeenschappelijke Gezindheid.

Zoolang de tijd rustig bleef kon toch die band allen saamhouden, maar zoodra hij meer bewogen werd, bleek hij den eenen te los, den anderen te eng.

Het gevoel van grenzen dat de strijdbare verdedigers van de poëzie nooit willen kwijtgaan, ontbrak bij anderen die juist meenden allen, tot in het vormelooze toe, om de dichterlijke Idee te moeten vereenigen.

In *De XXe Eeuw* voltrok zich de scheiding al. Na 1904

werd binnen straffere lijnen de strijd voor de Poëzie in het Tijdschrift *De Beweging* voortgezet.

Nu ook weer waren er velen die meenden dat zulk een strijd dwaasheid was. Zij hadden niet opgemerkt dat de dichterlijke droom van het tweede tijdvak evenzeer als die van het eerste was voorbijgegaan. In een tijd geraakt van onbeslechtbaren kamp en innerlijke gisting voelde de Poëzie zich noch als vrije natuurlijkheid, noch als kunstvolle gebondenheid, maar als onberekenbaren scheppingsdrang. In dit haar wezen strijdt zij tegen alle machten die het bestaande willen handhaven, ook al werd het waardeloos. Zij vereenigt alle krachten die het nieuwe leven voorspellen en nabijbrengen.

Kan men zeggen dat een Poëzie die haar roeping zóó verstaat op dit oogenblik voor ons volk niet een noodzaak is, en gelooft niemand meer dat de Poëzie een strijd te voeren, en een overwinning te bevechten heeft?

Ik kan het niet aannemen. Veeleer geloof ik dat nu, vijf en twintig jaar na haar vernieuwde intrede, de strijd om haar schoonste overwinning nog wordt gevoerd.

Het Geloof van den Nieuwen Mensch
Door
Dr. M.H.J. Schoenmaekers.

I Nieuwe Menschen

'Nieuwe' menschen zeg ik, niet 'moderne' menschen.

'Modern' is een bepaling van *tijd*. Modern is de mensch, 'die met zijn tijd meegaat.'

'Nieuw' is, in den strikten zin van 't woord, een bepaling van *wezen*. Nieuw is de mensch, die frischjong is van innerlijkheid; nieuw is de mensch, met onverflauwde, levensvolle bezieling; nieuw is de mensch, die blij is om iedere levensstijging; nieuw is de mensch, die lééft in vollen zin en levensliefde wekt in alles wat niet geheel en al verschrompeld is en afgeleefd.

De nieuwe mensch behoeft volstrekt niet in alles 'met zijn tijd mee te gaan.' Immers, het oude-in-tijd kan in wezen veel frisscher, veel 'nieuwer' zijn dan het moderne. Van gisteren of eergisteren zijn soms de modernste versteeningen van onbezielde dingen, terwijl, wat krachtig leeft, eeuwen oud en eeuwen jong kan zijn, nieuw voor altijd. Shakespeare is nog altijd nieuw, de aloude Plotinos blijft altijd nieuw - en menig modem mensch zonder levensblijheid, zonder bezieling, is, ach zoo deerniswekkend afgeleefd.

Nieuwe menschen - wie zijn nieuwe menschen?

'Als ik honger had,' zegt Heine, 'gaven de menschen mij slangen te eten; als ik dorst had, laafden ze mij met gal; de

hel goten ze in mijn hart, dat ik gift weende en vuur zuchtte, ze kropen mij na tot in de droomen van mijn nachten.'[1] En toch, 'in mijn borst bloeit aldoor die vlammende liefde, die vol heimwee hoog boven de aarde zweeft en avontuurlijk ronddweept in de wijde, gapende ruimten des hemels - maar afgestooten wordt door de koude sterren, terug zinkt naar de kleine aarde en dan onder weenen en jubelen bekennen moet, dat er toch in de heele schepping niets schooners en niets beters is dan het menschenhart.'[2]

Heine is, in zijn 'Reisebilder,' een nieuw mensch, *omdat hij echt is in zijn levend geloof aan het Leven*. Och, daar zijn er zoo velen, die zèggen, dat ze alle vrees overwonnen hebben voor doode dogma's en wat dies meer zij; zoo velen, die zèggen, dat ze vertrouwen op het heilige Natuurleven alleen. Maar, is hun geloof *echt*? - Als zij zóó op de scheppende en vermooiende macht van het Leven vertrouwen, dat ook het volle menschenleven met al zijn teleurstellingen hun geloof niet fnuiken kan - ja. Maar als hun levensgeloof alleen ademen kan in zalig dwepen met de Natuur en zieltoogt zoodra het de laagheden der menschen ontmoet - dan is hun geloof niet meer dan een mooidoend commediantengebaar.

Het geloof aan de heilige diepten van 't menschenhart is onafscheidelijk van 't èchte geloof aan 't heilige Natuurleven. Bloemen en dieren en wolken en bergen toonen ons gewoonlijk slechts de oppervlakte van het Leven, aan hun schoonheid gelooft ook de versleten, levensmoede ziel. Maar het menschengemoed siddert in de diepten van het Leven - wie dààr nog gelooven kan, wie dààr nog hartelijk èn weent èn jubelt, mag in waarheid belijden: het Leven is mooi en goed, o mijn lief Leven!

Wie zijn de nieuwe menschen?

Zij zijn en waren altijd de harten-vol-blijheid, die de menschelijkheid peilden in hare diepten, en, trots alle verbittering van hun versmade liefde, trots allen toorn van hun edelste, bespotte bedoelingen, trots alle verkropte smarten van hun miskende zielen, het menschelijk gemoed bleven liefhebben, omdat zij in het menschelijk gemoed, ook heel diep in

1) Reisebilder. - Die Stadt Lucca.
2) ib.

het allerleelijkste, onvergelijkelijke schoonheid bleven zien.

De eerste Christenen waren de nieuwe menschen van hun tijd. Hun geloof aan den God-Mensch Jezus opende hunne zielen voor de hooge waarde van het mensch-zijn. Ook zij geloofden, ‘dat er in de heele schepping niets schooners en niets beters is dan het menschenhart.’ En hun geloof was een echt, levend geloof. De zwijmelroes van hun liefde tot Jezus, die spoedig zou terugkeeren om in verheerlijkte menschelijkheid hun den hemel te openen, bezielde hen tot heldhaftige dwepers.

Die eerste Christenen hadden een groot voorrecht, dat wij moeten missen: zij kenden nagenoeg geen ander verdriet dan grootsche zielesmart. De verwoede haat tegen hun geloof was belichaamd in het machtige wereldsche gezag dat zij zagen als een goddelijke beschikking, die hun liefde tot Jezus moest sterken en louteren. De wereld was één met het oude geloof, dat zij nu voelden als een vreeselijke booze macht, die hun zielen vermoorden wilde. Al hun strijd en al hun lijden was ontegenzeggelijk grootsch, al hun smarten werden niet verzacht, maar vermooid door heerlijk-tragische emotie.

Voor ons, nieuwe menschen van dezen tijd, is dat niet zoo. Zeker, ook wij hebben onze tragische smarten te verduren ter wille van ons vrij en levend geloof in de goddelijke waardigheid van dèn mensch. Venijnige spot en vuige laster is ons deel, bij ieder oplachen van ons geluk belaagt ons kniezerige nijd; onze liefde heet hoogmoedswaanzin, onze mooiste hartstocht heet wellust; de teere schuwheid van onze zielen is niets dan vrees voor publiciteit van al het gemeene, dat wij te verbergen hebben. - Die smarten zouden wij zeker niet willen missen. Die smarten zijn zielepijnen, en zielepijnen zijn zoo mooi; zielepijnen zijn tragische genietingen voor hen, die elken ademtocht van het heilig Leven eeren.

Maar wij hebben iets anders te verduren, dat de eerste Christenen niet kenden. De wereld en het oude geloof zijn niet meer één, als in hun tijd. De wereld - het ‘groote publiek’ en alles wat door 't groote publiek erkend wordt of erkend wil worden - heeft thans bitter weinig met ‘geloof’ gemeen. Wel zijn de kerken nog vol, maar zeker niet vol geloof. In ònze wereld leeft geen religie, geen ideaal, geen liefde, geen

haat. Die wereld *bestrijdt* ons dan ook niet, zij *plaagt* ons, zij *sart* ons met allerlei kleine beroerdheidjes, waarin wij niets tragisch kunnen voelen - omdat wij ten slotte ook niet volmaakt genoeg zijn om in alles, zelfs in 't kleinste, het Noodlot te kunnen zien. De wereld van thans is een verzameling van filisters, die schacheren en fatsoenlijk doen en zich amuseeren en lawaai maken. Die filisters plagen ons als vliegen, die telkens weer op je neus komen zitten, hoe vaak je ze ook wegjaagt; zij sarren ons als kwajongens, die de tong tegen je uitsteken en je ooren pijnigen met leelijk gegil.

O, als niets anders tot ons doordringen kon, dan wat ons zielevreugde brengt of zielesmart! O, als we met de wereld ridderlijk strijden konden, strijden met groote liefde en grooten haat, strijden op leven en dood! Dat zou zalig zijn, soms wel diep-tragisch, maar nooit vermoeiend.

Nietwaar, het kleine filistergedoe, waaraan we ons vooralsnog niet geheel onttrekken kunnen omdat we in deze wereld moeten bestaan, *vermoeit* ons zoo. En daarom hebben wij iets noodig, dat de eerste Christenen niet behoefden. Tegenover de kleinoppervlakkige bedrijvigheid van de wereld moet ons zieleleven ons heele zijn doordringen met sterken ernst en zelfbewuste kalmte. De eerste Christenen mochten dwepers zijn omdat geen oppervlakkige wereld hen vermoeide. De nieuwe menschen van onzen tijd mogen geen dwepers zijn - anders worden ook zij oppervlakkig, en de wereld krijgt contact met hen, en hun heerlijk geloof bezwijkt, niet aan groote wonden maar aan prozaische vermoeienis.

De nieuwe menschen van onzen tijd moeten dus beschut zijn tegen alle oppervlakkigheid. Zij moeten niet alleen gelooven aan zieleschoonheid en zielegeluk, zij moeten ook ernstig, degelijk *denken* over zieleschoonheid en zielegeluk. Zij moeten denkend en ervarend nagaan, hoe menschelijk zieleleven groeit en kwijnt, zij moeten zoo grondig mogelijk de psychische wetten leeren kennen van de menschelijke zaligheid. Dan kan de oppervlakkige wereld hun strenge denkerszielen niet meer deeren. De nieuwe zielen van onzen tijd hebben gedachtentempels noodig van heiligen ernst, waarin zij wegvluchten kunnen als de wuftelingen hen doodelijk vermoeid hebben.

Laten wij samen zulk een tempel bouwen. Terwijl wij daaraan werken zal misschien het Leven-zelf, het Hart der Aardezelf, zijn jubeling lachen of zijn klaging snikken in onze zielen. Dan zullen we even den gedachtentroffel neerleggen om samen blij te zijn of droef, in de heerlijke hoop eens de volle vrijheid te vieren van de kinderen des Levens, die niets anders meer kennen en voelen dan het eeuwig-machtig Lot, dat Leven is. Als die vrijheid ons deel geworden is, dàn hebben wij geen tempel meer noodig. Eens zal het nageslacht met piëteit opzien naar onze gedachtentempels, zooals wij nu met piëteit opzien naar de beelden van den gekruisten Jezus.

II Wijding

Daar is een tijd geweest, dat ik *het* Christendom beschouwde als *de* universeele religie, en ik trachtte mij toen in te voelen in het wezen des Christendoms. Eindelijk meende ik dat te vinden in de ideaalmenschelijkheid van Jezus, die ideaalmensch was omdat hij den God-Vader beminde bovenal, en aanbad.

Maar weldra moest ik inzien, dat de kracht, die de eerste Christenen tot nieuwe menschen maakte zoodat zij levensblij jubelen konden ondanks alle martelingen om hun geloof, volstrekt niet was het God-Vader-gevoel alleen, nog veel minder het geloof aan de ideaalmenschelijkheid van hun Heiland. De moderne Christenen immers, die nu eerlijk aan God-den-Vader gelooven ‘ondanks alles wat twijfel wekt,’ en ook eerlijk in Jezus den ideaalmensch blijven zien, zijn geen ‘nieuwe’ menschen. Misschien gloeien zij een tijdlang vol moed en leven - maar de wereld sleept hen weldra in haar kouden stroom: dan schacheren zij mee en doen fatsoenlijk en amuseeren zich net als de anderen. Die concrete werkelijkheid moest ik zien omdat ik oogen had, en door haar viel al mijn abstract gefilosofeer over ‘het wezen des Christendoms’ in duigen.

Wat de eerste Christenen bezielde tot heldenmoed was een zeer concreet feit, natuurlijk voor hèn een feit omdat zij 't geloofden, maar in ieder geval iets dat voor hen een concreet gebeuren inhield: het feit, dat hun Zaligmaker de menschelijke natuur vergoddelijkt had, omdat hij, God zijnde, de menschelijke

natuur in zijn goddelijke persoonlijkheid had aangenomen. Niet de zachtzinnige droomer Jezus kon die levende geestdrift doen ontvlammen die b.v. de eerste Christenen tot dichters maakte van de roerende Jezuslegenden. Nieuwe menschen waren zij geworden, omdat hun ziel gelooven kon: Jezus is onze God, ònze God, in wien een menschelijk hart als het onze beeft van menschelijke vreugde en krimpt van menschelijke droefenis.

Het diep-emotioneele besef van de oneindige waarde van iedere menschenziel - dàt is het wezen van iedere levende religie. Dat besef wordt in de religieuze menschen op zeer verschillende wijze geboren. Bij den ouden Christen ontstond het uit het geloofde feit van den God en den Mensch in één persoon: Jezus. Bij de nieuwe menschen van onzen tijd, die niet meer aan de godmenschelijkheid van Jezus gelooven kunnen ontstaat dat besef uit een ander feit - maar in ieder geval uit een feit-buiten-hen, dat al hun zinnen en heel hun wezen zoo beïnvloedt, dat iedere koude ‘redeneering’ daartegen machteloos is. Zulk alles overweldigend feit alleen kan de Priester zijn, die den devoten mensch de handen oplegt en hem wijdt tot levend-geloovige.

Zeker, tot die wijding is eigen voorbereiding noodzakelijk. Het eerste en laatste gebod dier voorbereiding luidt: Ontgin u zelven. Want de ziel kan niet gewijd worden zonder ontvankelijk te zijn voor het Mysterie, dat in de wijding tot haar komt. En die ontvankelijkheid is in haar diepste zelf, dat zij opdelven moet met eigen kracht.

Maar, hand op 't hart lezer! Hebt gij aan die zelfontginning genoeg? Kunt gij zeggen, als gij een ziel zijt, die leven wil: mijn hart is zichzelf voldoende? Neen, niet waar? De ziel, die vol ijver haar schoonste schatten tracht op te diepen uit zich zelven wordt deemoedig, en wacht, wacht geknield op de zegening van háár Feit.

Welk feit?

Vraag dat voorloopig nog niet.

Wèl kan ik u nu reeds zeggen, wie *mijn* Priester geweest is, en ik zàl 't u zeggen, omdat 't altijd heilzaam is, te spreken van ziel tot ziel.

Lang had ik bij de katholieke Kerk geleefd, en haar theologen zeiden mij, dat ik rechtzinnig was van geloof en daden. Maar de katholieke Religie-zelf had ik nog niet gezien. Ik was geblinddoekt door dichte banden van gezag, en die mij de oogen hadden dichtgebonden verzekerden mij, dat ik zelf de katholieke Maagd nooit zou kunnen zien - *zij* wilden mij wel van haar vertellen. Ik geloofde hen en luisterde aandachtig en oprecht. Maar toen gebeurde het, dat mijn hart ook begon te spreken van de Kerk wier zoon ik was en ik ontgloeide in onweerstaanbaar verlangen zelf te zien. Ik rukte de oogbanden af en langzaam léérde ik zien. Eindelijk zag ik haar in kuische naaktheid: de katholieke Maagd. En *zij* heeft mij gewijd tot nieuw mensch. Haar heilig Leven zag ik bidden in de vroomste en eenvoudigste geloovigen, wier hart vrij blijft van alle dorre godgeleerdheid, en die nog meer devotie voelen tot de 'soete, lieve Vrouwe' dan tot den gekruisten Heiland. Toen ik zelf geheel bevrijd was van alle theologenverblinding en deemoedig meeleefde wat de katholieke Religie leeft in haar kinderlijkste kinderen, toen mocht ik zeggen dat ik de katholieke Religie meer minde dan ooit, en alle theologen der wereld zullen mij niet beletten haar toe te fluisteren: 'Moeder.'

Godgeleerden zullen dit niet begrijpen. In hun boeken staat niet geschreven, dat de Zielemacht der Kerk, haar hoogste Realiteit, die ook nù nog geluk schept in vele menschen niets anders is dan datgene, wat juist de allereenvoudigste geloovige voelt als hij innig bidt: 'onze *Moeder* de heilige Kerk.' Dan denkt hij aan geen leerstuk, maar aan die vrouwelijke Macht, aan die kuische, praallooze, natuurlijk-deemoedige Mystiek, die de kloosteridealen baarde en den wijzen zieleinhoud der sacramenten, en die in zoo menig devote legende getuigde van dichtend-droomend menschengeluk. Godgeleerden begrijpen dit niet - anders zou de Kerk zelve hun harten moeten openen voor het 'ewig Weibliche' waarvan het Katholicisme der Middeleeuwen zoo sterke incarnatie was.

Een wonderbaar ontsluierd-worden is de wijding tot nieuw mensch. Het Katholicisme was niet meer dan een mooie plicht voor me, toen de menschen zeiden, dat ik geloovig-katholiek was. En nu de menschen zeggen, dat ik een afvallig roomsch

priester ben, kan ik geen katholiek kerkgebouw binnengaan, zonder met innig-devote piëteit te blikken naar het altaar, dat ik niet meer bedienen mag - omdat ik niet meer gelòòf. Ik zeide u wel, dat eigen voorbereiding zoo noodzakelijk is voor de wijding tot nieuw mensch. Vroeger zag ik niet, omdat ik niet voorbereid was, nu zie ik, omdat ik voorbereid ben.

De katholieke Kerk zal niet licht meer voor vele menschen worden, wat ze voor mij is geweest. 't Is ondenkbaar, dat het roomsche priesterdom zijn heerschzucht aflegt om religieus Leven zichtbaar te laten voor allen, die kunnen zien. Alleen benijdenswaardige naïeve naturen, die de dogma's laten voor wat ze zijn en alleen aangedaan worden door kleuren en klanken en geuren en stemmingen, kunnen nog in de katholieke Kerk hun ‘heilsfeit’ vinden - èn de zeer weinigen, die, zooals ik, alle bitterheid der dogmatiek uit plicht hebben gesmaakt en hersmaakt, zoodat hun ziel eindelijk den smaak voor die bitterheid verloren heeft en het zoete van oorspronkelijken ziele-inhoud proeft.

Het zou daarom bespottelijk zijn, als ik de menschen van onzen tijd zeide: mijn Priesteresse zal ook de uwe zijn.

Neen, het Feit, dat hedendaagsche menschen herschept tot levensvolheid en levensblijheid, zal, in de meeste gevallen iets anders zijn dan het Katholicisme. Maar over dat Feit zullen we later spreken. De inwijding-zelf is altijd de openbaring van *het* Leven, de openbaring van *het* Mysterie. De ééne verzuchting van allen, die zich voorbereiden op die inwijding is: ‘Kom, o kom, mijn lief Leven! Ik zal u nooit begrijpen, want gij zijt het ééne Mysterie. Maar toch wil mijn ziel u smaken, u liefhebben met al haar krachten.’ - De inwijding tot nieuw mensch is, in wezen, niets anders dan de geboorte der mystiek in de menschelijke ziel.

Hoe dan moeten wij ons voorbereiden op de openbaring van het Mysterie, op de geboorte der mystiek in onze zielen?

Ik hoop, dat ik deze vraag zóó kan beantwoorden, dat gij door mijn antwoord aangespoord wordt zèlf over de vraag na te denken. Dan kunt gij uit uw eigen geest eenige steenen houwen voor den gedachtentempel, waarvan ik in 't vorige hoofdstuk sprak.

Drie soorten steenen zal ik u noemen voor dien gedachtentempel: begrippen van deemoed, twijfelmoed, en heiligheid.

III Deemoed

't Lijkt wèl gewaagd, iets over mijzelven te zeggen, nu ik over deemoed spreken wil. Is deemoed dan niet ‘zichzelf vergeten,’ ‘de gemeenschap dienen meer dan zichzelven?’ enz. Zeker, dat kàn allemaal deemoed zijn maar evengoed verkapte ijdelheid....

Dien dag was ik zeker heel deemoedig en heel gelukkig.

Een kalme herfstmorgen was 't, en ik wandelde alleen in een eenzaam bosch. Toen zag ik, hoe een nauw merkbaar windje een verdord boomblaadje losmaakte. Het goudgele dingetje zweefde langzaam naar beneden. Al dalende ontmoette het een bundel zonnestralen. Even lichtte het slechts, en wiegelde dan langzaam door in 't droomerig schemer. Eindelijk raakte het den schaduw op den weg en bleef daar rustig liggen. Terwijl ik dit alles zag, voelde ik de Waarheid in mij, dat de eeuwige Kracht van het eeuwige Leven werkte in dat simpele blaadje. En het zweven en lichten en wiegelen en rusten van dat onooglijke wezentje waren grootsche daden voor mijn eerbiedige ziel. De Waarheid, die mij ontroerde begreep ik niet, maar zij maakte mij onzegbaar gelukkig.

‘Niets bizonders...’

Neen, niets bizonders. Maar juist omdat ik het Grootsche voelde in het niets-bizondere, dat iedereen is gegund, was ik toen zoo deemoedig - en zoo gelukkig. Zoo deemoedig en zoo gelukkig moeten onze nieuwe schilders wel zijn, als zij een eenvoudig landschapje droomen of een simpel binnenhuisje, waaruit zoo diep leven spreekt en zoo weinig ‘bizonders.’

Ik wandelde terug naar de stad, en de bedrijvigheid der breede straten zeide mij, hoe gejaagd de menschen hier naar ‘bizonders’ zochten, hoe gewichtig zij deden, hoe de een zijn dogma preekte en de ander zijn politiek, hoe de een zich druk maakte alleen om zijn zaken en de ander alleen om zijn

partij. Nameloos gelukkig was ik in 't stille woud. Nameloos ongelukkig zou ik mij gevoeld hebben in 't geraas der ongelukkige menschen, als ook hier de stilte van het woud niet bij me gebleven was. Want mijn ziel is geboren om eerbiedig te zijn - en zoo klein vindt zij de ‘gewichtige’ daden der menschen. En 't werd mij héél duidelijk, dat er maar één Werkelijkheid is, waarvoor mijn ziel op den duur eerbiedig knielen kan: het ééne Zijn, het ééne ondoorgrondelijke Leven, het ééne Mysterie.

Waarom verhaal ik u een gebeuren uit mijn eigen gemoed? Omdat uwe ziel in haar diepste innigheid niet anders is dan de mijne. Gij, evengoed als ik en alle levende menschen, kunt uw geluk slechts putten uit ééne bron: eerbied voor het ééne mysterieuze Leven. Vermaak u in alle genot, dat niet eerbiedig en stil is - en gij zult ondervinden, dat op den duur uw schoonst verlangen ledig blijft. Verrijk uw rede met alle begrijpelijke waarheden - en diep in u zal iets blijven klagen, een ziel, edeler dan de scherpste rede. Uw innigste menschelijkheid vraagt iets anders dan begrepen waarheid, iets anders dan druk genot - uw innigste menschelijkheid kan alleen zalig zijn in devoten eerbied voor stil Mysterie. Vraag maar aan gelukkigen: aan minnenden, kunstenaars, denkers, mystieken, vraag hun of een *begrepen* werkelijkheid hen zalig maakt. Zij zullen allen ontkennend moeten antwoorden. Of begrijpt de minnende de Liefde, die hem ontroert? Begrijpt de kunstenaar de Inspiratie, die hem tot schepper maakt? Waar is de denker, die gelukkig werd door werkelijkheid, die hij verstandelijk begreep? Als de denker gelukkig is, dan is hij 't niet door de kortstondige ‘bevrediging’ van zijn geest, die iets begrepen heeft. Men moet geen denker zijn om te meenen, dat een mensch gelukkig kan zijn door de kleine begrensde werkelijkheid, die hij begrijpt. Als de denker gelukkig is, dan is hij gelukkig door het levende, eindelooze *streven* naar wijsheid. Vanwaar echter dat rustelooze streven? Wat is die zaligmakende drang naar weten? De wijste wijze begrijpt het niet. Het Onbegrijpelijke alleen voedt ons menschelijk geluk.

‘Maar ik streef niet naar geluk! Ik wil Waarheid! Waarheid bovenal!’

Gebruik toch niet lichtvaardig dat woord ‘Waarheid.’ Zoovelen hebben dat woord verkwanseld om een bewering te mogen vasthouden, die zij niet durfden loslaten, omdat zij sleurwezens waren, die niet durfden leven.

Wilt gij Waarheid? Uitstekend! Maar dan toch *levende* Waarheid, niet waar? *Levende* Werkelijkheid wilt ge! En waar is dan het krachtigst de levende Werkelijkheid? Waar *ziet* gij het Leven 't meest bloeien?

Daar, waar geloovig wordt gehoorzaamd aan de inspiratie van het volstrekt-Onbegrijpelijke.

Waar een denker niet rust bij 't begrepene, maar steeds gedreven wordt tot verder zoeken, gedreven door den wetensdrang, waarop hij vertrouwt, maar dien hij niet begrijpt, daar is Leven, daar is Werkelijkheid, daar is Waarheid.

Waar een kunstenaar zich bespelen laat als een niet-begrijpende viool door de Inspiratie, die komt en gaat, onbegrepen, daar is Leven, daar is Waarheid.

Waar een minnende zich door de Liefde voelt bezield en weent en lacht om wat hij niet begrijpt en nooit begrijpen zal, daar is Leven, daar is Waarheid.

Is ook dìt niet Waarheid, dat alléén de Liefde ons leven doet? Dat zij alléén ons levende werkelijkheid geeft? En dit is nu eenmaal de aard van menschelijke Liefde: zij wil eeuwigheid - en wie begrijpt wat dit beteekent: zoeken naar eeuwigheid? Wie begrijpt onze hoogste werkelijkheid: de Liefde?

Dit leert de ervaring aan ieder mensch die leeft: Alleen het Mysterie geeft ons geluk en leven. En daarom is de levenservaring, de werkelijkheid, die doorléefd is, de beste school van den deemoed. Zij leert, dat niet ons begrensdpersoonlijk weten, niet onze persoonlijke overtuiging, waarop wij zoo gaarne prat gaan, ons gelukkig maken kan. Zij leert, dat de bron van menschelijk geluk, van menschelijk leven, van menschelijke werkelijkheid, van menschelijke waarheid, welt uít datgene, dat niets bijzonders is, dat gemeengoed is van alle menschen, onverschillig van wat stand, rasse, kleur, nationaliteit of...overtuiging: het ééne Mysterie.

Zoo is 't dan tòch waar, dat deemoed is ‘zichzelf vergeten,’ ‘de gemeenschap dienen meer dan zichzelven.’

Maar niet zoo, dat mijn begrensde persoonlijkheid moet knielen voor een andere begrensde persoonlijkheid, niet zoo, dat ik mij de overtuiging moet laten opdringen van een ander - dit ware alleen het eene ik verloochenen ter wille van een ander ik - maar in dien zin, dat de deemoedige levendig voelt het nietige van alle ‘persoonlijkheid’, alle ‘overtuiging’ alle ‘bizonders’ tegenover dat Eéne, dat niemand begrijpen kan, maar dat iedere levende menschelijke ziel kan voelen: het ééne Leven, het ééne Mysterie. Wie uit dàt mystieke gevoel spreekt, spreekt uit en van zichzelven - niet uit en van zijn begrensd ikheidje, maar uit de diepste diepte van zijn ziel, waar alle menschen één wezen, één levende menschelijkheid, één grootsch Zelf zijn.

De deemoedige mensch spreekt daarom onbeschroomd en gaarne van en uit zichzelven. Hij zegt altijd levende woorden als hij uit zichzelven spreekt. Maar hij zegt van zichzelven nièts ‘bizonders’.

Bepeins dit eens goed. Dan is 't niet onwaarschijnlijk, dat ge al goede gedachtesteenen zult houwen voor uw tempel van heiligen ernst. Uit het besef, dat alleen het volstrekt-Onbegrijpelijke ons geluk en werkelijkheid geven kan, worden de hechtste steenen voor dien tempel gemaakt. Zij moeten dienen om den grondslag te leggen, dien vaak vergeten en vaak miskenden grondslag: het juiste begrip van deemoed.

Ik weet 't wel, het begrip van deemoed, al is 't ook een meer of minder emotioneel begrip, is nog niet de deemoed zelf. Maar ik zeide u toch ook, dat onze gedachtentempel nog niet de wijding zelve is. Hij moet alleen onze ziel beschutten tegen de koude lucht der wereld, opdat eens de Priester ons wijden kàn.

IV Twijfelmoed

Geloof aan onbegrepenheid is een diep-menschelijke zieleeigenschap, één met 's menschen wezenheid en daarom opzich-zelf ongemaakt, natuurlijk, en altijd onuitroeibaar.

De heele menschengeschiedenis is één getuigen van 's men-

schen mystieke innerlijkheid. Alle oude godsdiensten belijden geloof aan onbegrepen werkelijkheid. En de allermodernste godsdienstige uitingen hebben dit ééne met de oudste gemeen, dat ook zij in 't onbegrepene de hoogste menschelijke waarheid zien. ‘Voor den modernen denker,’ zegt Dr. A. Kalthoff, ‘is het juist dit, wat de ziel van al zijn doen en denken uitmaakt, dit overwinnen van het bekende, opdat het iets onbekends worde, dit verslaan van het iets, opdat er een niets uit voortkome! Het Onbekende, het Onkenbare is den moderne juist als de bezielende, levenwekkende macht van den mensch openbaar geworden, zonder welke het leven ondragelijk, onmogelijk, en slechts een heen en weer slingeren tusschen genot en verveling zou zijn. Een God, die door den mensch gekend werd, zou daarmee ophouden God te zijn.’[1)]

Nu is de geschiedenis van den godsdienst de geschiedenis van 's menschen *geluks*leven. En het feit, dat *de* mensch altijd het geloof aan 't onbegrepene in zijn geluksleven heeft geduld en gewild en nog duldt en wil, bewijst, dat het onbegrepene zijn hoogste werkelijkheid is. Daarom zeide ik: geloof aan onbegrepenheid is *op-zich-zelf* ongemaakt, natuurlijk, en *altijd* onuitroeibaar.

Ja, altijd onuitroeibaar, maar *niet* altijd ongemaakt, *niet* altijd natuurlijk. Geloof aan onbegrepenheid kan ontaarden, en is bij de meeste menschen van onzen tijd ontaard.

Daar is tweeërlei soort van onbegrepenheid: het echte, volstrekt Onbegrijpelijke, en gemaakte, gezochte geheimzinnighheid.

Het echt-Onbegrijpelijke is het Leven-zelf. Geen denker, die het Leven begrepen heeft; geen denker, die het Leven ooit begrijpen zal. Gezochte geheimzinnigheid echter is de heele massa van godsdienstige en godsdienstig-getinte leerstukken, die de mensch maakte omdat hij het ééne echte Mysterie, het Leven, vreesde. Zijn mystieken drang naar 't onbegrepene kon hij niet verloochenen, het echte Mysterie vreesde hij en daarom mààkte hij zich mysteries, die zijn ontwakende rede vroeg of laat in al haar gemaaktheid ontmaskeren moet.

Voor ons, menschen van dezen tijd, zijn de voorbeelden van

1) Die Religion der Modernen. - Der neue Gott.

zulke gemaakte geheimzinnigheid voor 't grijpen. Gij weet 't even goed als ik: ieder kerkelijk geloof van onzen tijd belijdt een stelsel van meeningen, waaraan geen geloovige twijfelen màg. Onverbiddelijk trekt iedere orthodoxie scherpe grenzen tusschen meeningen, die ik aan 't oordeel van mijne rede mag onderwerpen, en meeningen, die ik aan alle critiek van mijn rede onttrekken moet, meeningen, die ik als *de* geheimenissen Gods aanvaarden moet op straffe van eeuwige verdoemenis. Wat baat 't, dat mijn rede mij aanhoudend wijst op de grofste tegenstrijdigheid in de dogma's, - ik màg de traditioneele geloofsgrenzen niet overschrijden. Zoo máákt men onbegrepenheid, zoo máákt men geloofsgeheimen, maar gemaakte geheimen zijn het echte, volstrekt-ondoorgrondelijke Mysterie niet, het ongezochte Mysterie, dat het Leven is.

De gemaakte geheimen ontstonden, zei ik, uit gebrek aan durf. in de menschen, hun hart geloovig over te geven aan het echte Mysterie, het Leven-zelf. Het Leven met zijn grootsche noodlottigheid, zijn onverbiddelijke wetten, zijn onwankelbaar dóórzetten van kracht ondanks bloed en tranen - dat Leven is alleen voor zeer moedige menschen goed en schoon. De vermoeide, de versletene, maken zich andere mysteriën, minder fataal - minder onrechtvaardig, zeggen ze.

De nieuwe menschen echter van alle tijden hebben het ééne Mysterie beleden, het Leven, en dáárop hebben zij vertrouwd. De nieuwe menschen van àlle tijden, óók de eerste Christenen. Hun levensblijheid, hun stervensmoed had niets te maken met allerlei leerstukken, die moesten aangenomen worden op straffe van de hel. Alléén hun Jezuslegenden getuigen al van zoo mooie scheppingskracht, dat wij geen slaafsche vrees in hen mogen vermoeden. Hùn ‘heilsfeit’ was: *Jezus*, *God èn Mensch*. Daarom juichte hun ziel: ‘Het almachtige, goddelijke Leven is ons geopenbaard als één wezenheid met ons menschelijk leven. Jezus is God, en Hij heeft ons zijn broeders genoemd, wier geloof bergen verzetten kan. Wij zijn van goddelijk geslacht, wij zijn één met het alvermogend Leven, wat kan ons schaden!’ - En zij phantaseerden zich hun hemel zoo mooi mogelijk. Waarom ook niet? Waren zij zich niet bewust van hun goddelijke kracht? 't Is psychisch onaannemelijk, dat

‘belooning’ in den eigenlijken, kouden zin van 't woord, een drijfveer zou geweest zijn van hun scheppende geestdrift. Hun emotie, die de aarde heerlijk maakte en den hemel schiep, was levensgeloof. Zij waren naïeve menschen, maar niet minder: *nieuwe* menschen.

De nieuwe menschen van onzen tijd kunnen niet meer zoo naïef gelooven. Zij zijn belast met gemaakte, uit-vrees-gezochte geheimzinnigheden van eeuwen, en de wereld kan hen licht zoo moe maken, dat zij zich wéer vastklampen aan die geformuleerde leerstukken, die voor de ‘uitverkorenen’ minder fataal - en minder onrechtvaardig zijn dan het Leven-zelf.

Daarom hebben de nieuwe menschen van onzen tijd noodig: twijfelmoed. Zij moeten durven dóórtwijfelen aan de echtheid van de traditioneele, mysterieuze dogma's. Dóórtwijfelen zeg ik, want een begin van twijfel komt wel vanzelf. Levend onverflauwd geloof in traditieleerstukken is zòò zeldzaam in onzen tijd, dat wij dit gerust onbesproken kunnen laten. Dóórtwijfelen zeg ik nog ééns: want hun twijfel moet niet alleen gelden de ‘kerkelijke’ leerstukken, maar bijna alle idealen hunner jeugd.

Laat me duidelijk zijn. 't Is onloochenbaar, dat heftige ideeënstormen heel de moderne gedachtenwereld doorwoeden, héél de moderne gedachtenwereld, niet alleen het specifiek kerkelijk gebied. Eeuwenoude tradities, waardeeringen, geheiligd door gebruiken, ontstaan in onheugelijke tijden, idealen, die voor ons voorgeslacht onaantastbaar waren als de godsdienst zelf en die nu nog min of meer godsdienstig zijn getint,..alles is in angstige beweging, omdat de wind des twijfels huilt door heel onze gedachtensfeer, de wind des twijfels, die geen enkele moderne ziel geheel onberoerd kan laten. God, vaderland, familie, privaateigendom, onsterfelijkheid, recht, plicht - alles wat eens onzen vaderen heilig en werkelijk levend was, wordt door nieuwe ideeën geschokt. Durven we aan dat alles twijfelen als onze rede ons zegt, dat we twijfelen moeten? Durven we logisch dóórdenken als eens onze gedachte ontwaakt is door den ademtocht van een nieuw leven? Of verbieden wij onszelven te twijfelen, houden we misschien *kunstmatig* de kleine lichtjes van onze oude versleten idealen aan, omdat we te lichtschuw zijn om te durven

zien het eeuwig-nieuwe Leven, dat zoo machtig opglanst in vele zielen van onzen tijd? - Ik weet 't, ‘kerkelijke’ leerstukken houden de gedachten van den modernen mensch niet meer tegen, maar zijn er geen andere wankelende meeningen, aan welker echtheid wij niet flink dóórtwijfelen durven?

Eén concreet voorbeeld.

Wij herinneren ons waarschijnlijk alle nog, dat het vaderland, het historisch gemaakte vaderland een onaantastbaar ideaal voor ons was: vaderlandsliefde, meenden we, is een noodzakelijke deugd van ieder goed mensch. Ik voor mij, ten minste, weet nog zeer goed, dat 't woord ‘vaderland’ zoo sterken indruk maakte op mijn jeugdig gemoed, dat 't altijd een reeks heerlijke fantasiën in mij wakker riep. Sprak mij iemand van ‘het vaderland,’ dan zag ik al de nationale driekleur wapperen, breedfier, ten groet en ten verderve; degens en bajonetten zag ik glinsteren in 't zonlicht, kanonnen bulderden strijd, fanfaren schetterden victorie. Ik zeg 't een beetje bombastisch maar 't was ook bombastisch. - Zoo is 't waarschijnlijk den meesten onzer gegaan in onze jeugd. Maar wie zal durven beweren, dat nu nog het vaderland, het historisch gemaakte vaderland, een *onaantastbaar* ideaal voor ons is! Wij kunnen nog aan de heiligheid van 't vaderland gelooven, of wij kunnen er niet meer aan gelooven, maar onaantastbaar is het vaderland zeker niet gebleven; de wind des twijfels heeft dat oude, eerbiedwaardige ideaal hevig geschokt. - Durven wij nu consequent daarover nadenken? Durven wij dat heerlijke ideaal onzer jeugd onderwerpen aan een doortastende, niets ontziende critiek onzer rede? - Ik vermoed, dat velen onzer, hoe vrij ook van ieder ‘kerkelijk’ geloof, zullen moeten antwoorden: Neen, mijn nationaal geloof dùrf ik nog niet loslaten....

Een tijd geleden las ik in de *Figaro* een artikel getiteld: ‘Tolstoï en de Russisch-Japansche oorlog.’ Dat artikel was interessant, niet om zijn bizondere degelijkheid, maar omdat 't uit het hart sprak van velen nog nationaal-geloovigen van onzen tijd. ‘Ik weet wel,’ schreef de *Figaro*, ‘dat Tolstoï zich door de macht van zijn geest en zijn wil heeft vrijgemaakt van wat men noemt: de vooroordeelen der nationaliteit. Hij is en wil zijn een waar wereldburger, zijn broeders zijn de

menschen, *alle* menschen; hij heeft diep medelijden met den armen soldaat, die van zijn vruchtbare velden wordt weggejaagd om naar de slachting gedreven te worden, hij gloeit van heiligen toorn tegen de Russische juristen, diplomaten en journalisten, die den afschuwelijk-moordenden oorlog niet konden afweren. Een zoo volkomen en grootsche onafhankelijkheid is zeker te bewonderen - maar wij zijn maar eenvoudige menschen, die nog hechten aan de idee van vaderlandsliefde, die nog gelooven aan 't heilig symbool van de vaderlandsche vlag....dit is ons eenig passend en afdoend antwoord, hoe naïef het ook zijn moge.' - Hoort ge 't? - Wij gelooven nog *naïef!* Dat is *gemaakte* naïeviteit, dat is *gemaakt* geloof. Zeker, ook ik geloof dat er een eeuwigware kern is in natuurlijke liefde tot eigen volk en eigen land, maar het historisch geworden vaderland, dat met list en geweld gemaakt is, kan niet meer 'heilig' zijn voor een denkend mensch van onzen tijd.

Ik noemde 'het vaderland' als één voorbeeld, en ik haalde een gedeelte van dat artikel aan als één sprekend staaltje van gemaakte onbegrepenheid. Een aandachtige blik om u heen geeft u andere voorbeelden ten overvloede. Bedroevend is 't te zien, hoe weinig menschen heele menschen durven zijn in hun niet-te-ontkomen twijtels aan oude waarden. Zeer ontwikkelde, zelfs hooggeleerde heeren, tuk op wetenschappelijkheid en objectiviteit, weigeren beslist over een of ander 'gevaarlijk' onderwerp na te denken of te spreken - omdat een 'fatsoenlijk' mensch zich met zulke kwesties niet bezighoudt; fatsoen mòet immers onaantastbaar zijn. Veel van het verwarrend gekrakeel over 'principepen,' dat zooveel kostbaren tijd en kostbare gedachtekracht verspilt, is te wijten aan de vrees, een oud, geliefd ideaaltje aan te tasten. Ja, 't komt mij voor, dat het rusteloos jagen naar luidruchtig vermaak, de zelfbedwelming van lawaaierige wuftheid, en zelfs het meelijwekkend angstgeploeter om geld, geld, altijd meer geld, kortom het heele wereldsche geraas, dat tegenwoordig zooveel zenuwlijders kweekt, een vertolking is van de vrees: ik wil de puinen niet zien van 's menschen oude levensidealen, ik wil vooral niet zien, hoe leeg en doodsch 't is in mijn eigen ziel. Meer nog die zieleleegte vreezen de

kleinmoedigen dan de ruïnen hunner idealen, zij willen vluchten voor de verveling meer nog dan voor de smart. Neen, de meeste moderne menschen hebben geen twijfelmoed. Kunstmatig willen ze in 't leven houden, wat ééns onbegrepen en spontaan geloofde werkelijkheid was, zij willen gemáákte onbegrepenheid - maar gemáákte geheimen zijn het ééne echt-ondoorgrondelijke Mysterie niet.

Nu weet ik wel, dat consequente twijfelmoed zeer hooge moed is. Veel meer moed is er noodig, een twijfel te durven dóórtwijfelen tot in zijn laatste gevolgen, dan een handeling te durven doorzetten tot 't einde toe. Veel moediger is 't, innerlijk de waarheid getrouw te blijven, ook als zij ons dreigt te toonen de leegheid van ons eigen hart, dan uiterlijk met doodsverachting voor de waarheid te strijden. Uiterlijke consequentie is dikwijls niets dan domme koppigheid. Innerlijke consequentie, d.i. volmaakte oprechtheid tegenover zichzelven, is altijd hooge moed, en bijna altijd miskende moed.

Toch zijn alle nieuwe menschen tot *dien* heldenmoed geroepen. In de kleine wereld van hun eigen hart moeten ze helden wezen, willen ze gelukkig zijn. Want alleen als alle gemaakte geheimzinnigheid uit hun geloofsleven verdwenen is, kan het ééne echte Mysterie zich openbaren aan hun nieuw geloof. O, 't ééne, altijd-echte Mysterie, het Leven-zelf, zal zoo ruimschoots vergoeden wat zij verliezen aan alle gekunstelde idealen. Durven twijfelen aan de echtheid van alles, wat maar eenigszins naar gemaaktheid zweemt, durven gelooven aan het ongemaákte ééne Leven - dat is de heele inhoud van 't overrijke, nieuwe levensgeloof.

Ik hoop, dat ik u geholpen heb in 't bepalen van 't ware begrip van twijfelmoed. Dan zult ge weer goede steenen houwen voor dien tempel...

V Heiligheid

Ten allen tijde zijn er zeker wel nieuwe menschen geweest, in wier harten het Leven opbloeide met de frissche blijheid van de lente. Maar soms bloeide dat Leven zoo krachtig, dat

't menschelijk hart uit allernatuurlijkste, allerreinste Levensemotie schepper werd. Dan dichtte het - geen passiekunst, geen poëzie vol mooien gloeienden hartstocht - maar mooier dan dat: heel sublieme, in-eenvoud-grootsche levenswijsheid. Die scheppingen zijn geschapen voor de eeuwigheid. Onsterfelijk is de schoonheid, die erin spreken blijft tot alle waarlijk levende menschen van alle tijden.

Zulk een schepping is het Paradijsverhaal uit ons oude Testament. Dag en uur herinner ik mij nog, dat die legende van Adam en Eva eindelijk tot mijn ziel spreken kon. Na veel smart en strijd had ik durven twijfelen aan alles, wat ik eens meende noodig te hebben om te kunnen gelukkig zijn. En toen de scheidingspijn geleden was, voelde ik die lente in mij van nieuw-mensch-worden. Toen doorvoelde ik 't aloude Paradijsverhaal als altijd nieuwe wijsheidspoëzie. Geen ander ‘standpunt’ had ik ontdekt voor bijbelverklaring, nòg moderner dan al het moderne - o neen, 't was iets heel nieuws: een nieuwe kracht-van-zien was gekomen in mijn ziel. De dichter, die Adam en Eva schiep, groette mij als een zielverwant, en ik kon mij inleven in zijn dichting als ware zij mijn eigen zielewerk.

Noem mij gerust verwaand, boekengeleerden. Mijn eigen zieleleed heb ik geleden om zoo verwaand te mogen en te kunnen zijn.

Gij kent de legende van Adam en Eva. Men heeft u gezegd, dat zij de schilderachtige voorstelling is van Gods vloek over de aarde, of (moderner) dat zij een poëtische voorstelling is van 's menschen strijd met zijn zinnelijke natuur. Maar die u dat zeiden, kenden de Lente des Levens niet. Zij waren nooit geweest, vèr van alle gekunstelde idealen, in innig samenzijn alleen, heel alleen met het Leven-zelf.

Ik zal u niets ‘bewijzen’. Wie bewijst de echtheid van een schepping? Ik zal u alleen maar zoo eenvoudig zeggen, wat 't aloude Paradijsverhaal mij zeide toen het heel nieuw voor mij werd, en hoe geheel anders het tot mij sprak dan tot de boekengeleerde bijbelverklaarders.

Adam en Eva, *de* man en *de* vrouw, waren gelukkig. Kinderlijk genoten zij de weldaden der natuur en dachten er niet aan, iets anders te willen doen of te willen zijn dan waartoe

hun eigen spontane, natuurlijke menschelijkheid hen riep. Mooier en eenvoudiger dan de bijbel kan men dit niet zeggen: ‘En zij waren beiden naakt, Adam en zijne vrouw, en zij schaamden zich niet.’ (Gen. 2:25) Adam en Eva waren onbewust Gods onschuldige schepselen. Zij waren *heilig*.

Maar zij bleven niet heilig. De zonde roofde hun waardigheid en hun geluk. Waarin bestond die zonde? - Zij aten van den boom van ‘kennis van goed en kwaad’. Zoo zegt 't de oude bijbel.

En wat zeggen nu onze theologen, ook meest moderne theologen? ‘De val van Adam en Eva was een bekoring en een overwinning der *zinnelijkheid,* der *geslachtsdrift*. De bijbel zegt dat niet zoo in ronde woorden. Hij drukt zich heel kuisch uit. En heel juist. De zonde is immers een leeren kennen van goed en kwaad. Alleen door het kwade te doen leert men het goede waardeeren....’

Armzalige kuischheid der schriftgeleerden, wat zijt ge weer anders dan gemaakte geheimzinnigheid! En armzalige juistheid, wat zijt ge weer anders dan gezochte diepzinnigheid!

Adam en Eva aten van den boom van ‘kennis van goed en kwaad’. Dàt staat er. Zij wilden kennen het goed en het kwaad, dát was hun zonde. In de heele vertelling, in zoo verre zij spreekt van den zondeval der menschen, is geen sprake van geslachtsdrift. Eva begeert de vrucht, niet uit hartstochtelijke neiging tot haar man, maar omdat ‘de slang’ haar weetgierigheid prikkelt. Dàt staat er. ‘God weet,’ bekoort de slang, ‘dat ten dage als gij daarvan eet, zoo zullen uwe oogen geopend worden en gij zult als God wezen, kennende het goed en het kwaad.’ (Gen. 3:5.) De ‘listige slang’ is niets anders dan het symbool van 's menschen vindingrijken geest, die buitengewoon listig wordt wanneer hij aangetast is door hoogmoed, wanneer hij wil ‘als God wezen.’ De ‘zonde van Adam en Eva’, d.i. de oorspronkelijkste, diepste zonde van *den* mensch, de hoofdzonde van het menschdom, de bron van heel zijn ontaarding, is geen zonde van het vleesch, maar een zonde van den geest. De rede is 't, die, als zij hoogmoedig wordt, den mensch zijn specifiek menschelijke waardigheid, zijn heiligheid, ontneemt en hem dan diep rampzalig maken moet.

De rede - gij kunt zoo vaak als ge wilt hooren beweren,

dat de rede eigenlijk de draagster is van 's menschen waardigheid. De rede, zegt men, verheft den mensch boven het dier. Misschien is 't dier ook wel 'n beetje redelijk, maar de mensch toch veel meer. - Welnu, 't is *niet* waar, dat juist de rede den mensch boven het dier verheft. De rede geeft den mensch *niet* zijn specifiek menschelijke waardigheid, zijn 'heiligheid'; en daarom kan de rede *niet* kennen menschelijk goed en kwaad, daarom is 't zondig, als de rede wil eten van den boom van 'kennis van goed en kwaad.' Zeker, daar is menschelijk goed en menschelijk kwaad, daar is heilig en onheilig. Maar de redeneerende geest is daarvan niet de drager en niet de kenner.

De rede - o, ik geef toe, dat de mensch óók door zijn rede van 't dier *verschilt*. Och ja, de mensch heeft meer rede dan het dier. Maar, in gemoede, *verheft* de rede den mensch boven 't dier? Waarachtig niet. De rede heeft den mensch veel macht gegeven, maar als geen *ziel* zijn rede beheert, is de mensch juist door de rede, het gemeenste, het meest ontaarde schepsel ter wereld. Al had de listige rede alleen maar de inquisitie-foltertuigen en den huichelenden diplomatenzwendel uitgevonden dan had ze daardoor reeds alle aanspraak verloren, de eigenlijke draagster te zijn van 's menschen waardigheid. De rede heeft den mensch machtiger gemaakt dan het dier. Ja! Maar zij zelf heeft die macht zoo gebruikt, dat haar uitvindingen menschonwaardig hongerlijden hebben gekweekt en dikbuikigen burgermanstrots. O, die rede! Als zij de bron was van 's menschen waardigheid, dan zouden fieltige maar knappe advocatenstreken heiliger zijn dan 't onbewust-geboren, geheel onberekende hartelied van een dichter.

Neen, de rede weet niets van heiligheid. De *ziel* alleen, die niet 'redeneert,' die niet gemaakt kàn zijn, de levende ziel, die zich deemoedig laat inspireeren door het Mysterie dat zij aanbidt, zij *voelt* 's menschen heiligheid èn ontaarding. Maar als onze rede bloot-verstandelijk goed en kwaad wil kennen, dan is zij bevangen door ellendigen grootheidswaanzin; dan maakt zij den mensch gemeen en rampzalig, en dan is 't eenig radicale geneesmiddel voor zijn ontaarding: weer-oprechte deemoed, waardoor hij zich weer inspireeren laat tot spontanen eerbied voor 't Grootsche, dat zijn rede nooit begrijpen kan.

Ook over dit geneesmiddel spreekt het oude Paradijsverhaal. De godheid zegt aan den mensch, welke vreeselijke gevolgen zijn begeerte naar ‘kennis van goed en kwaad’ zal na zich slepen. En aan 't einde van de gedetailleerde opsomming van 's menschen onheilen zegt de godheid: ‘...totdat gij tot de aarde wederkeert, dewijl gij daaruit genomen zijt: want gij zijt stof en zult tot stof wederkeeren.’ (Gen. 3. 19).

Geheel willekeurig weer ziet de schooltheologie in dat ‘terugkeeren tot de stof’ het sterven en begraven worden. ‘Terugkeeren tot de stof’ heeft een diepe, toch voor-de-hand-liggende *zielkundige* beduidenis. Het ‘terugkeeren tot de stof’ is niet de dood, die 's menschen lijden doet ophouden omdat hij diens bestaan als mensch uitdooft, het ‘terugkeeren tot de stof’ is een menschelijke *levens*daad, die den levenden mensch geneest van zijn jammerlijke ontaarding.

‘Gij zijt stof en gij *zult* tot stof terugkeeren’ is geen voorspelling, geen vloek, maar een *zedelijk gebod,* evengoed als 't gebod: ‘Gij *zult* niet doodslaan.’ En dit zedelijk gebod geeft 't natuurlijk geneesmiddel aan, het oorzakelijk einde van 's menschen zedelijke ziekte, en daaruit volgend ongeluk.

‘Gij zijt stof en gij zult tot stof terugkeeren’ beteekent: Zweer àf die gewilde sublimiteit van uw rede, die bloot-verstandelijk wil redeneeren over goed en kwaad. Al 't zedelijk oordeelen van uw rede is niets dan gemaakte verwaandheid. Het ongezochte, spontane, natuurlijke leven van de stof, ook van uw stof, uw zinnen, uw lichaam, is heilig. De stof der aarde is *bezielde* stof, en daarom is zij goed, daarom moet gij haar eeren, daarom moet zij door haar bezieling u doen voelen wat goed en kwaad is.

‘Gij zijt stof en gij zult tot stof terugkeeren’ - 't is de klacht van alle ongemaakte Heiligheid:

‘Gelukkig zijt ge, o mensch, zoolang ge naïef-lichtzinnig, of ernstig-deemoedig genieten kunt van wat uw oogen zien en uw ooren hooren.

Maar *te min* is u geworden de schoonheid der bloemen en vogelen, *te min* de schoonheid van uw eigen lichaam.

Uw rede wil begrijpen het goed en het kwaad, verheven boven alle stof, zooals zij boven alle stof verheven waant onzienlijke goden.

Maar stof zijt gij tòch.

Wilt ge verheven zijn, wees dan deemoedige stof, dat de godheid u kan kneeden en bezielen volgens haar verheven wil.

Verwaande mensch, gij zijt geworden als harpesnaren, die zelf spelen willen en versmaden de kunstenaarshand.

Zóó hebt gij de godheid versmaad en uzelf tot god willen maken.

Verwaande mensch, wat schaamt ge u mensch te zijn!

Diep-rampzalig zult gij blijven, zoolang uw hoogmoed de bezieling weert van het ééne Leven.'

'Gij zijt stof en gij zult tot stof terugkeeren.' - 't Spreekt van zelf, dat wij hier geen 'wetenschappelijke' beteekenis aan 't woord 'stof' moeten hechten. De dichtingen der menschen trillen van menschelijkheid, zij denken niet aan 'wetenschap.' Deze uitingen hebben dus niets uitstaande met wetenschappelijk materialisme maar alleen met het *menschelijk* waarnemen der stof, het doorvoelen van haar schoonheid, haar bezieling. Stof beteekent hier, wat iedereen er onder verstaat: alles, wat voor normale zintuigen direct waarneembaar is en vooral de menschelijke stof, het menschelijk lichaam.

Daar is veel kwaads gezegd door de moralisten over dat menschelijk lichaam. De 'geest' is goddelijk, niet waar, maar het lichaam...de vijgeblaadjes zijn nog altijd in eere. En toch is 't waar, wat de dichter van 't Paradijsverhaal voelde: dat 't lichaam veel bezielder is dan de geest. Vraag niet, wat 'bezieling' is. Dat kan niemand u uitleggen. Maar vergelijk eens een geteekend *kunst*portret met een goed-gelukte fotografie. Dan kunt ge misschien voelen, wat bezieling is. Dan beseft ge misschien ook waarom ik den geest minder bezield noem dan het lichaam. O ja, de redeneeringen van onzen geest zijn dikwijls heel correct, correct en koud als een fotografie. Slechts heel weinig menschen hebben zielekracht genoeg om ook hun geest te bezielen, zoodat er warm-leven straalt door hun gedachten. Het menschelijk lichaam echter met zijn onbegrijpelijke en toch evident-goddelijke driften, die nooit heel en àl ontaarden kunnen, is bezield. Het menschelijk lichaam met zijn ongemaakte vormen, spontaan gegroeid naar goddelijknoodlottige wetten, is bezield. Het menschelijk gelaat, het

eenige in de dierenwereld, dat lachen en weenen kan, is bezield. 't Is waar, dat niet alle menschenlichamen ‘welgevormd’ zijn - maar ook in 't misvormde lichaam leeft nog schoonheid: de tragedie van den gevallen natuurkoning, een tragedie, die ieder gevoelvol mensch tot in zijn binnenste ontroert - terwijl de geest van den grootsten wijsgeer, die niet meer dan redeneerend wijsgeer is, u met al zijn correctheid koud laat.

‘Gij zijt stof en gij zult tot stof terugkeeren.’ - Ja, eerherstel zijn wij schuldig aan de bezielde stof, vooral aan de bezielde stof van ons eigen lichaam, dat wij versmaad hebben in onzen hoogmoed. En eerst, als het verwaande schaamtegevoel over de naaktheid onzer lichamen zal verdwenen zijn, - langzaam, geleidelijk, natuurlijk, zonder gewilde brutaliteit - eerst dan zullen wij de volle kracht voelen van de menschelijke ziel, die ons lichaam boetseert, die ons boven het dier verheft, die onze menschelijke waardigheid, onze heiligheid, èn draagt èn kent.

Het Paradijsverhaal maakt een zielkundig onderscheid tusschen het ongeluk van *den* man en *de* vrouw ten gevolge van 's menschen miskenning der stof.

‘En Ik (God) zal vijandschap zetten tusschen u (slang) en de vrouw, en tusschen uw zaad en haar zaad; datzelve zal u den kop vermorzelen en gij zult het de verzenen vermorzelen.

‘Tot de vrouw zeide Hij (God): Ik zal zeer menigvuldigen uwe smart, namelijk uwer dragt; met smart zult gij kinderen baren; en tot uwen man zal uwe begeerte zijn, en hij zal over u heerschappij hebben.’ (Gen. 3. 15, 16).

Dit is werkelijk het lot van *de* vrouw in onze ontaarding: strijd, ontzettende strijd met den hoogmoed, de zonde des geestes. De vrouw voelt diep, dat de eerzucht aanhoudend haar geluk, haar liefdegeluk belaagt. Haar liefdebegeerte blijft verlangen, maar telkens voelt zij dat verlangen gesmoord door de eerzucht, die haar natuurlijk liefdewillen wondt en foltert. Onder allerlei vormen valt de eerzucht haar aan: schaamtegevoel, conventie, stand, enz. De vrouw wil zich tegen de eerzucht verzetten, maar de hoogmoed laat haar geen rust: zij wil den kop der slang verpletten, maar de slang vermorzelt

hare verzenen. Zoo is het liefdeleven, het geluksleven der vrouw, een onophoudelijke innerlijke strijd, een onophoudelijke foltering. En zij zal eerst dan overwinnen, als zij langzamerhand alle gemaakte eerbaarheid den kop indrukt.

Eerst dàn ook zal de onrechtvaardige heerschappij, die de man over de vrouw voert, ophouden. Tamelijk algemeen neemt men aan, dat de man gebieder der vrouw is geworden, doordat de vrouw van nature minder sterk in banalen zin, minder sterk van spieren is. Het oude Paradijsverhaal denkt er anders over. De dichter noemt de onderwerping der vrouw in éénen adem met haar ziek worden als vrouw, (vs. 16) en haar ziek worden als vrouw in éénen adem met haar aanhoudenden strijd met de eerzucht. (vs. 15). De eerzucht ontnam de vrouw veel van de bezielende macht die zij van nature op den man uitoefent, en daardoor werd het mogelijk, dat zij de mindere werd van den man, wiens gelijke gezellin zij behoorde te zijn. Al is de vrouw ook zwak van spieren, haar kracht als vrouw zal de man eerbiedigen, als de man niet ontaard is en de vrouw niet ontaard. Zoo meent het Paradijsverhaal. Zou 't niet werkelijk zoo zijn? Zouden de wanverhoudingen onder *menschen* niet in laatsten aanleg *menschelijke, psychische* oorzaken hebben? En zou daarom 't geneesmiddel niet een *psychisch* geneesmiddel moeten zijn?

Het lot van den man is, na 's menschen ontaarding, even treurig maar toch heel anders dan 't lot van de vrouw.

‘En tot Adam zeide Hij (God): Dewijl gij geluisterd hebt naar de stem uwer vrouw en van dien boom gegeten, waarvan ik u gebood, zeggende: gij zult daarvan niet eten; zoo zij het aardrijk om uwentwille vervloekt; en met smart zult gij daarvan eten al de dagen uws levens.

Ook zal het u doornen en distelen voortbrengen: en gij zult het kruid des velds eten.

‘In het zweet uws aanschijns zult gij brood eten....’ (Gen. 3:17-19).

De man strijdt niet zoo hevig als *de* vrouw met den hoogmoed, de zonde des geestes. Hij voelt niet zoo diep als de vrouw het rampzalige van de eerzucht, omdat hij minder dan de vrouw een stuk spontane natuur gebleven is. De man

bestrijdt den hoogmoedigen geest niet, maar gebruikt hem als cultuurmacht. Het Paradijsverhaal spreekt, in zijn grijzen ouderdom en frissche oorspronkelijkheid alleen van de allerprimitiefste cultuur: de man zal niet meer tevreden zijn zich te voeden met de vruchten der aarde, de vruchten, welke de natuur hem van zelf aanbiedt; hij zal zich gaan voeden met kunstmatig gebakken brood, kruid des velds zal hij eten. Niet het 'zweet des aanschijns' is de primaire ellende van den man. Ware dit zoo, dan moest in vers 18 reeds daarvan gesproken worden. Ware dit zoo, dan zou 'Gods vloek' niet neergedaald zijn op menigen welgedanen poen, die dezen vloek meer verdiende dan de bezweete menschen. Neen, niet het 'zweet des aanschijns' is de vloek waaronder de man en de heele aarde met hem gebukt gaat, maar de *kunstmatigheid, de verkeerd aangewende cultuur des geestes*.

Daarmee is volstrekt niet gezegd, dat we alle cultuur overboord moeten werpen en 'naar de natuur teruggaan' in dien zin, dat we weer primitief moeten worden. Neen, neen, cultuur is op-zich-zelf heel iets anders dan kunstmatigheid of gemaaktheid. Ook de cultuur kan natuurlijk zijn, ook door de cultuur heen kan de man streven naar waren eenvoud. De waardigheid der stof, die de man in eere herstellen moet, ligt niet in haar primitief-zijn maar in hare bezieling. *Bezielen* moet de man de rede. Hij moet *schoonheid* scheppen in de cultuur van den kouden geest. Dat is zijn mannelijke wijze om terug te keeren naar de bezielde stof.

De vrouw verplettere de slang van den hoogmoed, dan is zij vanzelf bezield.

De man beziele, door haar liefde gesterkt, de Gedachte.

Dan zullen beide menschen zijn, mooi in natuurlijkheid, natuurlijk in mooie beschaving.

Was eens de mensch naïef, hij moet ernstig-deemoedig, hoog-bezield worden - heilig in vollen zin.

Drie soorten steenen noemde ik u voor uwen gedachtentempel: begrippen van deemoed, twijfelmoed, en heiligheid.

(Wordt vervolgd.)

Liederen
Door
Giza Ritschl.

I

Te ver ging ik van mijn moeders huis,
Te jong scheidde ik van haar.
Nimmer vond ik een lief tehuis,
Ik zocht 't hier, ik zocht 't daar.
Ook de liefde die ik in mij droeg
Die voel ik niet meer.
Alles verloor ik, doch veel te vroeg,
En nu begeer ik niets meer.
Langzaam en droevig gaat alles heen
Voor mij die vrij in 't leven ging.
Frisch, jong, zoo gansch alleen,
Als een stout en moedig ding.
Maar wat nu, waarheen met mij?
Ik heb geen wenschen, geen gedachten,
Doelloos lijkt het leven mij -
Waarom dan nog langer wachten? -

II

Vroolijk klinkt de muziek in het huis,
Ik hoor het bruidslied zingen.

Welk een feest, welk een gedruisch,
Overal bruiloftsdingen.

Verlichte zaal met glans en pracht
En ik sta er buiten te beven.

Ach, mijn lief, in deze nacht
Beroof ik mij van 't leven.

III

't Lampje brandt, de kachel brandt
En ik beef van de kou, hoe zou dit komen?
Allen slapen zacht, doch ik blijf waken vannacht,
Want anders dan komen er wilde droomen.
Vrome gebeden en liederen uit 't verleden
Wil ik zingen stil alleen voor me heen,
Dan gaat mijn gedachte zweven, verheven,
Hoog, heel hoog den hemel in, met ziel en zin.
Ik bemin 't vrome, ik streef naar 't schoone,
Ik zoek, ik wacht, dag en nacht. -
O, ik zie 't verschijnen, mijn pijnen verdwijnen,
Het zoete geheim kust mij nu met lust
En liefde o, net als een geliefde, zoo
Drukt 't mij innig vurig en blij.
Ik geef mij over aan dien mooien toover.
't Voert mij uit het duister met een zoet gefluister,
't Klinkt niet vreemd doch mijn ziele weent,
Ontroerd werd ook zij door de lieve melodij
Die vaak wonderen deed, wanneer het leed
Ons overviel: dan zongen ik en mijn ziel
Op een vrome wijs, in ons verdriet, 't zelfde lied.

Nu staan wij samen, de oogen vol vreugdetranen.
O, wij zijn vervuld van geluk, van licht en schijn;
Van uit de smart geboren, tot 't hooge verkoren,
Gaan wij uit dit leven met een heiligen zegen.

IV

Het is stil om mij heen,
Ik hoor niets, geen bewegen,
Ik ben bang zoo alleen,
Want donker zijn alle wegen.

Ik zoek, ik tast, ik luister,
Ik huiver, ik schrei,
Doch alles blijft duister,
Duister en stil om mij.

Het is stil, angstwekkend stil,
En een jagende onrust kwelt mij zeer.
Doch gij mijn moed, gij mijn wil,
Blijft trotsch, buigt niet ter neer.

V

Immer denk ik aan U,
En aan mijn droomen,
En aan de vergane prachten.

Immer roept mijn hart naar u,
Doch gij wilt niet komen,
En toch blijf ik wachten!

In de nachten als allen slapen,
Dan zeggen de sterren mij:
Toe, blijf maar wachten en waken,
Want er ontwaken nieuwe prachten:
Een nieuwe liefde en een nieuwe mei.

VI

De bloem die in mijn harte prijkt,
Die wou ik aan mijn liefje geven,
Maar ach, als hij in mijn oogen kijkt,
Dan gaat het bloempje beven.
Dan kan ik niet spreken, hem niets bien,
En toch wou ik dat hij de bloem kon zien,
De bloem, de bloem, van liefdeverlangen,
Die in mij bloeit vurig en fel, -
Hij nam haar uit mijn harte zonder bangen,
Met een hartstochtelijk begeeren, wild en snel.

VII

Rozenblaadjes, zoet van geur!
Ik druk U aan mijn lippen.
Rozenblaadjes zacht van kleur,
Laat ik even aan U nippen.
Laat mij genieten, stil en fijn,
Laat mij, laat mij gelukkig zijn.
Met mijn bevende handen bij elkaar gebracht,
Blaadje voor blaadje, lief en zacht!
Gij lachende pracht, laat ik U innig kussen,
En met Uw geur mijn liefde sussen.

VIII

Vreemde gedachten die mij plagen,
Die mij roepen, die mij vragen,
Die mij kwellen tot verwarrens toe,
Ach ik ben moe, o zoo moe!

Graag wou ik rusten en slapen,
Nooit en nimmer ontwaken,
Ineens maar weg voor altijd,
Weg uit den bitteren levensstrijd.

IX

Donker en vol nevel was de dag,
Toen ik stond voor zijn deur.
Net of alles in droomen lag
Vol van stil getreur.

De bloemen die ik voor hem bracht
Kwijnden in mijne handen,
Maar mijn ziel met haar liefdepracht
Voelde ik in mij branden.

Zoo stond ik aarzelend uren lang,
Verlegen met mijn verlangen,
Mijn harte, mijn harte klopte bang,
Mijn ziel vol zachte zangen.

Maar ach, toen ik eindelijk binnen trad,
Zag ik mijn liefde dood,
Ik knielde neer, ik bad, ik bad,
Mijn leed, mijn leed was groot.

X

Hartemijn, zing een vroolijk lied,
Bewaar je verdriet, en klaag nu niet.
Want ik wou graag dansen vandaag,
Harte-mijn, toe! Vervul mijn vraag!
Ik hoor je klagen, ik hoor je geween,
Toe, zing nu, zeg niet neen,
Hartemijn, toe! laten wij samen zingen -
Misschien vergeet je dan de droeve dingen.

XI

Nimmer wil ik vragen om liefde of goed,
Niemand mag mij begraven, wanneer ik sterven moet,
Zonder groet, zonder scheiden laat mij dan gaan,
De sterren zullen zich verblijden die aan den hemel staan,
De sterren, mijn lieven, o zij roepen om mij,
De menschen kunnen alleen grieven en lachen erbij.

XII

Neen, ik slaap niet, ik sluimer maar.
Ik hoor, ik luister, zing maar!
Zing door, het streelt mijn oor.
Zing, blijf zingen, ik hoor!
Ik sluimer, Uw klanken wiegen mij.
Ik droom van liefde, van melodij.
Beide lokken mij, ik kan niet slapen,
Ik lig sluimerend te waken.
Te droomen, te genieten van Uw lied,
Ik sluimer - doch slapen kan ik niet.

XIII

O wind, o storm, wat zijt gij wild,
gij jaagt maar door.

Ik had 't heel anders gewild
doch ach, ik verloor.

Ik verloor mijn moed om verder te gaan
want gij houdt mij tegen,

Van angst moet ik blijven staan
en ach, heel ver leiden mijn wegen.

Wend ik mij om dan huiver ik,
voor dat, wat mij bedreigt.

Mijn hart staat stil van schrik
en mijn ziel, zij zwijgt.

XIV

Al lang reeds is de zon te ruste gegaan
Doch de sterren verschijnen niet,
Mijn lieve vriend, de bleeke maan,
Ook hij blijft in 't verschiet.

Het liefst laat ik mij leiden,
Door maan en sterreschijn:
Mijn ziel kan dan zich verblijden,
Wanneer wij in hooge sferen zijn.

XV

AAN MARTHA

Ik ging uit de stad heel ver,
Overal volgde mij een ster,
Feest, feest wou ik vieren hier,
Op mijn borst een geele en roode anjelier,
Onverschillig ging ik heen,
Ik ging met velen en toch alleen.
Peinzende keek ik, de wereld leek blij,
De schemer valt, ik zit nu alleen en schrei,
Een vogel hoor ik kweelen zacht,
En o de ster in hooge pracht.

XVI

Eindelijk zie ik een licht van verre schijnen,
't Werd tijd want mijn ziel begon te kwijnen,
Doch nu flikkert ook zij net als 't licht van ver,
Want mijn ziel is een schitterende ster.
Zacht en bleek, bijna ziekelijk teer,
Zie ik hare brandende stralen weer.
O ziel, o licht, blijf branden zacht,
Misschien haalt mij de Dood vannacht
Dan ging ik zwevend in Uw schijn
Met U tot U met mijn zijn.

XVII

De ramen staan open, de wind
waait zoel.

Ik wil stil hopen, dat er komt
wat ik voel.

Ik doel op 't geluk, dat
mij bedreigt.

Ik bedoel mijn ziel,
maar ach, zij zwijgt.

XVIII

Sombere dagen gaat heen, gaat -
ik lach nu weer.

En gij mijn ziel, gij verlaat
mij toch niet meer?

Want dan is mijn leven zwaar,
mijn zijn doodsch.

En nu hieft gij mij uit 't gevaar, -
trotsch en grootsch.

De Stormfee
Door
Nine van der Schaaf.

Langs den dijkrand van een rivier lagen eenige dorpen en gehuchten dicht bijeen, - vormend tezamen één uitgestrekt woonoord van lage, eensoortige boerenhuisjes, los verspreid in vruchtbaar land.

Er was in die streek maar één groot gebouw: de kerk, waarheen de menschen, uit al die huisjes, op bededagen gezamenlijk optrokken.

De menschen waren blauwoogige, blondharige menschen, die leefden van de opbrengst van hun land en van de rivier. Hun kleederen en gewoonten waren ruw en eenvoudig; ze hielden zich ver verwijderd van de overige wereld.

De rivier was breed en diep. Kinderen waren meest aan den heuveligen overkant nog nooit geweest. De dijk langs het water was hùn heuvel, die ze beklommen en vanwaar ze terugrolden in hun lage land.

Een der kleine meisjes, met droomerige, donkere oogen vroeg, onder 't spelen daar, eens aan haar broertje, dat weinig ouder was: ‘ - Weet je wat storm is?’

Hij wist 't niet en wilde van haar wegsnellen naar andere makkertjes, maar zij hield hem tegen en vertelde hem ernstig dat er storm zou komen dezen avond....

Aan grootere kinderen gingen ze nu samen vragen wat storm was.

- Uit den mond van oude vaarlui had het kind dien morgen dat woord ‘storm’ opgevangen; ongewoon van angstige verwachting waren toen de stemmen en gezichten dier menschen: zij kenden de teekenen van weer en wind en zeiden tot elkaar dat vanavond alles kwaads te duchten was.

't Was middag. Schuw naast wat kreupelhout stond, op kleinen afstand van de vele, in 't land spelende kinderen, een vreemde jongen, vreemd daar, met z'n bruine oogen, die hij wendde, gemelijk en verwonderd, dan naar de kinderen, dan naar het boomgewas, waarvan hij achteloos bladeren afplukte en twijgen brak.

Tegen den avond kwam de gevreesde storm. Ruim een uur had een stevige wind met steeds aanwinnende kracht gewaaid; - ‘storm’ mompelden nu de menschen, bijeen, gedrongen in hun woningen, luisterend naar 't razend geweld van den wind. De ruiten rinkelden; in de schoorsteenen huilden de tochtvlagen; stammen van zware boomen wiegden traag heen en weer, onder hun woeste koppen.

Stuwende, looden wolken toonde de hemel; in 't Westen waren nog gouden-roode vlammen van de zon, die, door zwiepend loof heen van boomen rondom, bestraalden de hooge ramen der kerk. Zoo was in die kerk het late daglicht vreemd en hel, en de wriemelende schaduw-figuren van gebladerte gleden er verbijsterend-wild heen en weer.

Van uit de dorpen en gehuchten drongen, klein en gebogen, de menschen zich naar het groote gebouw om er te bidden en er de komende onheilen af te wachten.

Nauw hoorbaar, werd hun massa grooter en grooter en 't gemurmel van hun stemmen nam toe met de hevigheid van den wind.

De angst dier menschen gold de rivier, die ze hoorden bruisen en die bij hevigen storm den dijk kon doorbreken en hun land overstroomen; - hun hoop was gericht op de geheimzinnige: de stormfee Ada, die den storm beheerschte.

Aan háár dachten ze, wijl ze baden tot hun God.

In het gebouw kwam beving, - dat gaf fijne geluiden van voorwerpen die verschoven, - wel gering bij 't vreeselijk geloei buiten, - toch even hoorbaar, even angstwekkend als dit.

Het daglicht verflauwde, - 't was nu een wisselen van nachtelijk donker en vale schemer, wijl looden wolken nog steeds voortstuwden langs den hemel.

De fluisterende stemmen der menschen voerden gesprek met elkander, één gesprek nu, de heele kerk door. En háár naam werd nu genoemd....

Nog steeds meerderen trokken op naar de kerk en vulden de wijde hal, want daar was hun leven veilig, ook bij groote overstrooming. Op een verhoogd vlak was de kerk daarvoor gebouwd. Eindelijk stak men de kaarsen aan, wier vlammetjes akelig beefden en flauw verlichtten....

- Aan het orgel boven zat de organist en speelde....Hij was oud en blind. Hij speelde een lied van erbarmen.

De oude speelde niet, omdat heden de kerk vol stroomde van angstige menschen, - hij zat 't grootste deel van z'n eentonig leven hier aan 't orgel. Doch hij speelde wel thans, omdat de storm woedde, dit lied van erbarmen.

Als immer was z'n muziek zacht, zachter nu dan de stemmen der menschen.

Men knielde niet meer tot bidden, men stond overeind, wachtend op geluiden, heviger dan die men tot nu hoorde en die den dijkbreuk zouden aanduiden.

Bange, starende oogen waren er vele.

Nog zeurde het eene algemeene stemgedruisch: - Ada wilde hun land vernielen, - of wilde ze daarvoor tòch hen nog behoeden, ondanks 't gevaar? Waarom bad men tot een God, dien niemand kende en niet tot háár? Priesters hadden hun den godsdienst geleerd en gezegd: bijgeloof was zondig! Maar zondig was het háár te miskennen, die den storm, het verderf beheerschte!

- In een hoek van de kerk stond gemelijk en nieuwsgierig, - niet bevreesd, - de vreemde jongen met de bruine oogen. Dicht bij hem was de vrouw, die hem verzorgde, sedert hij eenigen tijd geleden, zwervend hier aankwam. Een verstooteling was hij en toch zoo trotsch, dat hij het medelijden, 't welk hem deed leven, haatte, en de vriendschap van andere kinderen, allen meer bevoorrecht dan hij, niet wilde zoeken. Z'n pleegmoeder, die hem met haar eigen jongen had meegenomen hierheen, lette nu niet meer op hem en hield in haar hand alleen 't handje van haar eigen kind, dat huilde.

De knaap raakte achteloos een steenen beeldje aan, dat in zijn nabijheid op een zuil stond. Niemand merkte 't, doch 't geluid van een windruk, die hem verschrikte, deed hem het beeld met z'n hand wegstooten, zoodat het op den grond viel en brak.

De menschen hoorden, wendden zich om en bleven roerloos in stomme ontsteltenis. Het was een borstbeeldje van de stormfee, dat hij gebroken had!

'Ada,' prevelden langzamerhand de menschen in hevigste vrees. En weer: 'Ada,' en weer en nog eens....

De vrouw, die den knaap verzorgd had, huiverde en drong zich met haar kind dichter tusschen haar buurtgenooten in.

Hijzelf raadde flauw den ernst van de ramp die hij had veroorzaakt en week zoover hij kon terug in z'n schemerige eenzame hoek. Vandaar uit blikte hij onverschillig naar de menschen die hem verstieten. Vreemde en koude menschen en z'n eigen kinderhart was ook vreemd en koud.

Nu kwam eensklaps een lange zwerm witte meeuwen aanvliegen, zóó wit dat ze de duisternis in hun nabijheid verlichtten. Ze kwamen van den kant waar de rivier bruiste, recht naar de kerk, en de menschen, het wondere licht van die meeuwen ziende, openden in verrassing de breede kerkdeur, kreten verward dooreen en traden aarzelend naar buiten in het geweld van den storm, waar hun kleeren fladderden en het gehuil hun ooren verdoofde.

Grooter werden de meeuwen in den zwerm die nog steeds zich verlengde voor de verbaasde blikken der menschen en de oogen van die meeuwen waren groot en blonken als schoone vrouwenoogen. En één meeuw spreidde wijd z'n vleugels uit, wijder en wijder en de oogen straalden donker en groot als schoone vrouwenoogen, - de vogel wèrd een vrouw, een zwevende, slanke vrouw en dat was zij, wier naam men zoo veel en zoo smeekend had gepreveld in groote angst: Ada de stormfee!

En de storm raasde om haar en haar lippen waren gekruld, doch haar oogen glimlachten de menschen tegen en de menschen staarden haar aan, huiverend van vrees en bewondering.

In haar oogen blonk goedheid, zij kwam tot redding.

Om haar heen hingen lange, golvende, blonde haren, die hevig wapperden in den wind en toen zij, toevend bij het kerkgebouw, het smeeken der menschen verhoorde, met haar machtige handen stilte wenkte en de wind zich met breed gegrom neerlei, wapperden even wild nog de golvende lokken.

Zoo zweefde ze de leege kerk binnen; de lange haren sloegen langs al de kaarslichtjes in de kerk, raakten de vlammetjes aan en verbrandden toch niet, - en toen ze daarna rustig waren neergegleden langs haar rug en kronkelden als een sleep achter haar wit vederkleed, brandden de lichtjes vaster en helderder dan voorheen. '- Zoolang die lichten branden zal geen storm u bedreigen,' sprak ze met klare stem, in de taal der menschen, die, schuw en vol verwachting buiten gebleven, toch haar woorden verstonden.

En zij kwam zwevend weer in hun midden, nog de lippen gekruld en de oogen glimlachend. Doch die oogen gingen speurend langs de menschen, vonden den vreemden, stuggen knaap en de fee uitte een kort lachje, dat klonk als een schril vogelgeluidje. Daarna vatte ze liefkozend het gezicht van den jongen in haar handen, noemde zijn naam: Einar, zag hem diep in de oogen en toen de knaap van die wondere gebeurtenis sterk ontroerde, schonk ze hem een vriendelijken knik en liet hem los. Met haar klare stem sprak ze opnieuw en zei dat deze Einar, als hij groot was, hun aller meester zou zijn en wonen in een wit slot, dat zou verrijzen uit een verwaarloosde ruïne, hun welbekend, ginds bij kromming van de rivier.

Nu wiekte ze omhoog; de zwerm witte meeuwen met schoone vrouwenoogen, die in 't duister was weggeweken, omgaf haar opnieuw, - lichtend gingen ze alle terug naar de kant waar de rivier was en verdwenen spoedig. In duisternis en stilte zochten de menschen hun woningen op.

In de kerk brandden nu steeds de kaarsen voort, met onbewogen vlammetjes, zonder ooit kleiner te worden, en geen storm raasde meer door het land. De verschijning der stormfee bleef als een wonderbare zegen ieder's hart vervullen en de vreemde knaap, die door haar was begunstigd, werd met eerbiedige zorg in hun midden grootgebracht.

Aan de kinderen die met hem speelden werd geleerd, dat zij hem moesten ontzien en in alles zich naar zijn zin moesten voegen. Hijzelf was vaak heerschzuchtig, norsch en plaagziek; - niemand in z'n omgeving hield van hem, en als hij soms vroolijk was en gul met de anderen wenschte te spelen,

dan zagen z'n makkers hem toch wantrouwend aan en deden gedwongen met hem mee.

Toen hij grooter werd en in poozen, als hij alleen rondliep, bedacht, hoe niemand hem liefhad, werd hij soms bedroefd en schreide in z'n eenzaamheid. En dan herinnerde hij zich hoe eens die mooie oogen, de oogen van de stormfee, hem vriendelijk hadden toegelachen en dan verlangde hij, dat zij nog eens zou terugkomen en hem wéér zoo zou toelachen.

En hoe grooter Einar werd, hoe sterker die begeerte in hem groeide, en door het verdriet, dat hierin z'n wensch niet werd vervuld, vermeerderde nog z'n plaagzucht tegenover z'n makkers en vermeerderde ook z'n droefheid, als hij alleen was.

Graag ging hij in avonddonker naar het groote kerkgebouw, waarvan de deur nimmer gesloten was, opdat de blinde organist er zoo vaak hij wenschte z'n muziek zou kunnen spelen.

Daar keek hij dan door de ramen naar buiten en hoopte dat, als op dien stormavond, de zwerm witte meeuwen zouden verschijnen en naderen.

En peinzend bekeek hij dan de kaarslichten, de tooverlichten, die steeds voortbrandden omdat ze door haar, Ada, waren aangeraakt.

Eens, toen hij weer, mistroostig van verlangen, een van die kaarsen beschouwde, ontwaarde hij plotseling daarachter op den schemerigen vloer een ander schijnsel, een vreemd, wit licht, en toen hij verbaasd daarop bleef staren zag hij iets kronkelen en herkende met een kreet een golvende, blonde lok...

Doch onmiddelijk na die herkenning verdween het voorwerp, en het witte licht verflauwde en verdween spoedig daarna.

Wantrouwend keek Einar om zich heen: niemand was met hem in de kerkhal. Alleen boven bespeelde de oude man het orgel, doch dat hoorde hij nauwelijks. Hij lette dadelijk weer scherp op de plek waar het licht was ontstaan en wachtte geduldig, langen tijd, tot hij eindelijk, mistroostiger dan ooit, de kerk verliet.

Avond aan avond kwam hij nu echter daar terug, gretig zoekend langs den vloer, door het kaarslicht maar flauw beschenen, naar dien vreemden schijn van dat witte licht en naar die geheimzinnige, golvende lok.

Hij was er zeker van: dat was een haarlok van de storm-

fee, - maar waarom verscheen ze hem niet geheel, - in haar vederpracht en met haar heerlijke oogen?

Vele avonden kwam hij tevergeefs, doch eindelijk meende hij weer het licht te bespeuren, - minder helder nu dan de vorige keer en het vergleed nu dadelijk na 't verschijnen, in het geelachtige kaarslicht.

Hij stond een poos stil, in hevige ontstemming, en booze gedachten gingen hem door 't hoofd. Eindelijk vestigde hij z'n donkere oogen, aarzelend nog, op de kaars, 't dichtst in z'n nabijheid; hij meende: als hij die uitdoofde en de omtrek dus verdonkerde, dan zou de witte gloed weer zichtbaar worden.

En vastbesloten volvoerde hij z'n vermetel plan en blies uit het lichtje, geheiligd door Ada zelf en ten zegen van de menschen, waarmidden hij leefde.

Onmiddelijk hoorde hij een windvlaag, doch tegelijk zag hij ook in de ontstane schemer werkelijk opnieuw het witte licht, helderder nu dan voorheen, en een witte meeuw rees daaruit omhoog en zag hem aan met schoone vrouwen-oogen. Niet het blonde haar, niet Ada zelf zag hij, maar het was wel een der meeuwen, die haar vergezeld hadden en achter de volgende kaars zag hij eenzelfde wit schijnsel ontstaan. Gretig en vol hoop sprong hij daarheen en doofde de tweede der tooverlichten. Waarschuwend klonk een tweede windvlaag, - weer zag hij het oprijzen van een meeuw met vrouwenoogen, hij zag weer het witte licht ontstaan achter een volgende kaars, - achter al de kaarsen ontwaarde hij nu een wit gloeien van licht, opgewonden snelde hij langs die gele vlammetjes en blies de eene na de andere uit. Iedere keer ontstond een meeuw, die nog niet Ada zelf was, doch na elke teleurstelling, doofde hij vol hoop een volgend vlammetje. Bij het laatste gekomen, aarzelde hij een oogenblik: 't was-het laatste tooverteeken dat het land voor storm bewaarde.

Vele witte meeuwen vlogen nu geruischloos in de kerk rond, - tooverig lichtten hun helwitte vederen, - maar buiten ruischte de wind hevig in de boomen.

‘Ada,’ fluisterde hij in woest verlangen en blies het overgebleven vlammetje uit.

Toen hoorde hij Ada's korte lach, die weer als een schel vogelgeluidje klonk, - maar zijzelf verscheen niet; - wel

verdwenen de meeuwen en het witte licht verdween en nog eens hoorde hij den korten lach, - buiten in 't geruisch van den wind, die gestadig aanwon in kracht. In duisternis, teleurstelling en angst, hevige angst werd hij achtergelaten! Beurtelings smeekte hij zacht: ‘Ada’ en hief hij woedend zijn vuist op, doch zij kwam niet, het bleef duister en hij hoorde slechts de wind.

Hij begreep: dit was 't begin van den storm; - onheilen, zouden nu misschien gebeuren, - en hij had de tooverlichten gedoofd!

Z'n makkers haatten hem al lang, - nu zouden de groote menschen, die hem toch geen van alle liefhadden, hem ook gaan haten. Zoo troosteloos verlaten en eenzaam als hij, was toch nog nimmer een knaap geweest!

Spoedig was het hem of hij even iets nieuws hoorde, - luisterend hoorde hij echter niets anders dan de wind. Doch z'n blik wendde zich naar boven, vanwaar hij de zachte geluiden van het orgel aldoor, bijna onbewust had vernomen en waar het nu pas geheel stil was geworden. Zou de oude man daarboven verwonderd luisteren naar den wind en daarom zijn spel afbreken?

Hij sloop de trap op en boven gekomen onderscheidde hij nauw den ouden man op z'n stoeltje voor het orgel. Hij naderde en nauw beseffend wat hij deed, verhaalde hij den man wat gebeurd was en omklemde, in z'n angst, diens oude handen.

De blinde hoorde hem kalm aan, daarna stond hij op en aarzelde nog wel even, doch op z'n vriendelijk gezicht, waarnaar de jongen in den donker vorschend de oogen wendde, bleek van die aarzeling niets.

Langzaam en troostend sprak hij toen en klom met den knaap langzaam de trap af, de duistere kerkhal binnen. Hier ontstak hij een lucifer, en, omzichtig tastend omdat hij blind was, - toch zoo kalm en zoo zeker in z'n bewegingen, bereikte hij daarmee de eerste kaars: het tooverlicht brandde opnieuw, even helder en onbewogen als voorheen!

Ademloos zag de jongen het aan, - en hoe daarna de eene na de andere kaars, langzaam en tastend, door den oude werd aangestoken, zoodat ze eindelijk alle brandden en verlichtten als vóór z'n roekeloos spel.

Onderwijl was de wind gestild en een dankbare vreugde doorstroomde den jongen. Verbaasd en bewonderend beschouwde hij den man: z'n hooge gestalte, z'n ernstig, vriendelijk gezicht, z'n houding, die hem drong tot plotseling diepen eerbied. Hij wenschte te knielen en te schreien aan z'n voeten en deed zoo, doch toen hij het deed, zag hij rondom zich op den vloer, weer witte schijnsels en ook weer 't verglijden van een blonde lok. Hij stond verschrikt op en onwillekeurig rondblikkend, vond hij geen plek in de wijde kerkhal, waar hem niet zulke witte schijnsels en zulke verglijdende haarlokken plagend voor oogen schemerden.

Hij keek weer naar den oude, die niets van die dingen zag of merkte, en glimlachend leek te staren.

'Heb je Ada nooit gezien?,' vroeg Einar zacht.

'Neen,' antwoordde de oude. De knaap hield onrustig diens hand in de zijne vast.

'Zie eens daar,' ontsnapte hem weldra, toen een van die haarlokken helderder te voorschijn kwam en langer bleef dan de vorige. En toen de oude goedig lachte om dien uitroep, verdroot Einar toch diens blindheid, die hem alleen deed zijn in dit wonderlijk omgeven. 'Ik wou dat je kon zien', sprak hij, - en daarop, dwingend, zooals hij altijd sprak met anderen, doch zachter van toon nu:

'Ik wil, dat je zult zien.'

De oude vermaande hem, dat hij niet zou zeggen: 'ik wil,' waar hij geen macht had. Maar de knaap, meer en meer verbijsterd door de vreemde dingen in de kerkhal, herhaalde koppig, schoon met teederheid in z'n stem:

'Ik wil toch, dat je zult zien.'

Wel schudde de oude z'n hoofd, - doch een machtige hoorde den wensch van den knaap: Ada zelf, die nabij was en die hem had gezegend met meesterschap in de toekomst over de menschen om hem heen.

Nu zweefde ze, - men wist niet hoe gekomen, maar naast den blinde was ze plotseling, gansch omgeven van witte donsvlokken, - en ze legde de hand op de oogleden van den man. - Stom van blijde ontroering stond Einar haar te aanschouwen.

Doch haar glimlachende oogen gleden langs de brandende

kaarsen, - zij zag hoe een mensch had gewaagd, de door haar geheiligde lichten aan te steken! Ze nam snel haar hand weg, verwijderde zich zwevend tot op een paar schreden afstands en sloeg met haar wilde, lange lokken de vlammetjes der kaarsen uit.

Opnieuw huilde de wind, - doch donker was het nu niet in de kerkhal: Ada's witte vederen lichtten er hel.

Zijzelf stond glanzende in dat licht, - haar blank, schoon feeëngelaat was naar Einar toegewend, en hij, nog steeds de oogen op haar gericht, herkende wel haar zoeten blik, waarnaar hij zoo lang en zoo vurig had verlangd.

Doch met woede in de oogen stond hij thans in haar nabijheid: hij hoorde de wreede windvlagen buiten, - z'n hart bonsde luid van angst en onrust, en met afkeer noemde hij haar fluisterend: '- slechte fee!'

Maar zij, glimlachend ook nu, nam hem in haar slanke, sterke armen, zweefde met hem de kerk uit en toen voort, met de gierende wind.

In het witte licht dat met hen ging, bleven de oogen van den knaap aldoor zien de oogen van de stormfee, die hem wou herwinnen in haar betoovering.

- De storm zwiepte gindsch de golven van de breede rivier omhoog, deed ze woest en geweldig, den te zwakken dijk teisteren, tot deze eindelijk bezweek, het water de streek, waar de huisjes der dorpen en gehuchten lagen, overstroomde en de menschen, bijeengepakt en weeklagend in de kerk, van have en goed beroofde....

Doch Ada's beschermeling lachte eindelijk met zijn oogen naar de oogen van de stormfee, toen ze ver van de wilde rivier waren verwijderd en de wind hen met een zacht gesuizel omgaf. Al de dingen die geweest waren, vergleden langzamerhand uit z'n bewustzijn; - zoo sliep hij in, onbezorgd als een klein kind, en toen hij ontwaakte, door Ada in een onbekend land alleen gelaten, stond hij op en zwierf, onbewust nog van zichzelf en z'n verleden, langs den eersten den besten weg dien hij vond, in vage verwondering voort.

Hij kreeg honger en bedelde om wat eten bij een der boerenhuizen, die hij nu en dan voorbijkwam. En tegen den avond, toen hij vermoeid en opnieuw hongerig aan een lange

reeks kleine huisjes voorbij kwam, namen de menschen hem nieuwsgierig op, de kinderen liepen hem achterna en bespotten hem, omdat hij er heel anders uitzag dan zij en z'n brood bedelde.

Bedelend ook verkreeg hij 's nachts een armoedige slaapplaats. Doch den volgenden dag bereikte hij spoedig een mooi, groot huis, met een tuin er om heen, waarin een dame bezig was haar bloemen te begieten. Hij bleef schuw bij het hek staan kijken; zij echter kwam naar hem toeloopen en noodde hem vriendelijk naar binnen. Zij vernam van hem, dat hij geen huis had en doelloos rondzwierf, - toen noodde ze hem om in haar huis te blijven wonen: er was hier ruimte genoeg en zij hield van hem. Daarbij keek ze hem glimlachend aan en 't was hem, of hij die oogen meer had gezien.

Het waren dan ook Ada's oogen, maar hij herinnerde zich de stormfee niet meer.

In huis trof hij een oude meid en knecht die stuursch hun werk deden. Meer menschen bewoonden het huis niet.

Den volgenden dag was de vriendelijke dame opeens verdwenen en zij kwam niet weer terug. Dit was vreemd en toch verwonderde het den jongen niet zoo zeer. Het was hem, alsof 't wel meer gebeurde, dat zulke oogen zoo plots verdwenen en hem in eenzaamheid achterlieten.

Met de twee oude dienstboden bewoonde hij nu voortaan het groote huis en den tuin. Zij spraken weinig met hem, doch voorzagen hem van al wat hij noodig had en dienden hem, strikt naar het bevel van de dame, die hem aan hun zorgen had toevertrouwd.

Zooals hij nu leefde, veel weelderiger dan de kinderen van het dorp in nabijheid, waar hij bedelend doorheen was getrokken, - veel beter gekleed nu dan zij, zouden die kinderen hem niet meer bespot hebben, als hij in hun midden was gekomen. Maar omdat ze hem dien eersten dag bespot hadden, wilde hij zich onder hen geen makkers zoeken en vermaakte zich alleen in z'n tuin.

Doch de kinderen, - toen ze bemerkten hoe hij meester was over al wat die tuin bevatte, al de vruchten en de bloemen, zochten zelf hem op, streefden naar z'n gunst, zoodat hij toch

spoedig een kring vriendjes om zich heen had, waarmee hij dagelijks speelde.

Einar hield echter niet van hen en zij hielden evenmin van den rijken jongen. Hij was nu niet meer plaagziek en heerschzuchtig als vroeger, doch hij was trotsch en stug en men was enkel vriendelijk tegen hem, terwille van de schatten van den tuin, die hij met hen deelde.

Nu had een van z'n vriendjes een blind zusje, dat hij soms meenam naar Einar's tuin, om haar de geurige bloemen die daar bloeiden, te laten ruiken. Voorzichtig leidde hij haar dan van struik naar struik en soms bleef ze een heelen middag daar met de jongens, die dan om beurten hun spelletjes in den steek lieten om met haar bezig te zijn. Ieder ging met evenveel zachtheid en goedheid met haar om: ze was teer en lief en zoo hulpeloos in haar blindheid, dat allen medelijden met haar hadden en blij waren iets voor haar te kunnen doen.

Ook Einar nam haar soms aan de hand mee langs de bloemen en sprak dan met haar. Ook hij was zacht en goed jegens haar: zij had hem immers nooit gezien en nooit bespot en niet gevleid ook, om vruchten machtig te worden!

Eens stond hij met haar bij het hek dat z'n tuin van een weg scheidde, toen hij eensklaps witte donsveeren zag dwarrelen om hem heen. Met verbaasden uitroep keek hij op en de vederregen was nu niet meer om hem maar vóór hem op den weg, en verwijderde zich, dien weg langs.

Doch, nog aarzelend om het witte vallende goed na te loopen, vielen grootere, witte veeren om hem heen en nu riep hij opgegewonden: ‘Kijk, kijk!’

Dadelijk bedacht hij, dat het meisje blind was, doch tegelijk drong een vage herinnering zich aan hem op en hij mompelde droomerig: ‘Ik wil dat je zult zien.’

En niet beseffend wat het was, dat ontwaken ging in hem, herhaalde hij: ‘Ik wil dat je zult zien.’

Toen dacht het meisje, dat hij een spelletje bedoelde en ze riep: ‘Ik kàn zien!’

Verrast en verblijd vroeg hij: ‘Zie je dan die witte veeren daar neervallen als groote sneeuwvlokken?’

‘Veeren, witte veeren, net als sneeuwvlokken,’ zei het meisje hem spelend na. En ze lachte om het spelletje.

Doch ook de tweede vederregen gleed den weg langs en Einar opende toen snel het hek, om deze te volgen en nabij te blijven. Onder aanmoedigende woorden trok hij het meisje met zich mee. Met veeren bestrooid was hun pad en voor en om hen, overal zweefden weldra de witte, tooverige dingen, die grooter en grooter werden. Doch de vreemde regen vergleed ook sneller en sneller, dwong hen om hard te loopen, en toen Einar weer het meisje vroeg, of ze de veeren zag, antwoordde ze hijgend: 'Ja, ja,' en waarschuwde terstond daarop: '- Einar, ik ben zoo moe, loop niet zoo hard meer met me.'

Maar hij wilde niet langzamer loopen, hij wilde den vederregen nabij blijven, hoe snel die ook wegijlde. Hij was niet moe en vertelde het meisje van de mooie dingen, die ze voortaan zou zien, nu ze niet blind meer was. Hij wist niet waarom, maar over prachtige, lange, blonde haren sprak hij en over heerlijke, lieve oogen, oogen van een fee....

Doch klagend, schreiend bleef het meisje eindelijk staan, - Einar liep alleen voort. De vluchtende regen werd dunner en dunner, - eindelijk zag hij enkel eenige meeuwen boven hem, zag hij de vrouwenoogen....

'Ada', fluisterde hij, en toen verdween al 't vreemde en stond hij op een stille plek, ver van huis.

Hij keerde terug, langzaam en peinzend, zich pogend te herinneren. Spoedig hoorde hij 't meisje schreien en hij vond haar, gewond en bloedend, daar ze, in angstige haast om den tuin terug te vinden, was gestruikeld en gevallen over een boomstronk.

Toen begreep hij, dat ze nòg blind was en enkel met hem gespeeld had; - ook de witte veeren hadden met hem gespeeld en bitter gestemd voerde hij het schreiende meisje met zich mee naar huis. Hij vermoedde wel, hoe allen het heel erg zouden vinden, dat hij 't meisje op een vreemd pad alleen had laten staan, doch hij gaf er niet om, al zouden ook z'n speelgenooten hem van nu af gaan haten, en om het verdriet van het meisje zelf gaf hij evenmin, want het was zijn schuld niet, dat ze hem bedrogen had, sprak hij tot zich zelf.

Doch toen hij midden z'n makkers kwam en werkelijk haat in hun oogen zag, die zich niet meer verborg terwille van

z'n rijkdom, toen herinnerde hij zich vaag andere, ook hatende, oogen van kinderen die hij vroeger kende, en in triest nadenken ging hij z'n huis binnen. Helderder en helderder werden hem daar die hatende oogen uit z'n verleden. Dienzelfden nacht, toen hij den slaap maar niet kon vatten, verliet hij stilletjes het huis en liep voort, uren lang één kant uit. 's Morgens was hij in een vreemde streek en na uitgerust te hebben, trok hij verder, weer in dezelfde richting. En zoo zwierf hij bedelend, eenige dagen en nachten lang.

Eindelijk kwam hij aan een zeestad en in 't midden daarvan was een tempel gebouwd, die aan den buitenkant geheel bestond uit kleurrijke schelpen. Prachtig schitterde die tempel als de zon scheen, en zelfs 's nachts was z'n schoonheid zichtbaar. 't Gebouw was de trots van de stedelingen en hoog verhief het zich te midden van plantsoen-aanleg, hooger dan de boomen, die daar groeiden en de fonteinstralen die daar koelte spreidden.

Einar liep eenigen tijd in dat plantsoen droomerig rond en beschouwde dien tempel; het zien van die kleurige schelpen maakte hem weemoedig. Dat kwam: hij herinnerde zich, hoe vroeger, als z'n makkers schelpen hadden gezocht langs de rivier waaraan ze woonden, hij hun vaak in z'n plaagzucht die schelpen had afgedwongen, om ze zelf te verzamelen of soms, om ze te vernielen.

Hij begaf zich peinzend de stadsstraten in, - ging traag voort, doch keek scherp en listig overal rond, tot hij zich eindelijk in een smederij, die open stond en op dat oogenblik door niemand werd bewaakt, eenig gereedschap wist te bemachtigen. Daarmee vijlde hij den eerstvolgenden nacht voorzichtig schelpen los van den tempelmuur, juist zooveel als hij dacht te kunnen verbergen in z'n kleederen, en toen deze, verzameld tot een kleinen stapel, naast hem lagen, was hij zeer moe en slaperig. Hij had ook vele nachten aaneen weinig geslapen en strekte zich nu uit op den grond, naast z'n buit, zoodat hij de schelpen voortdurend kon zien glinsteren, - want z'n oogen sloten zich niet spoedig, al had hij slaap. Hij kon niet slapen van weemoed, van droefheid. Want zooveel dingen had hij in z'n vroeger leven aan z'n makkers afgedwongen en al vond hij ook al die dingen en gaf ze hen alle terug, -

veel schooner dan hij ze had weggenomen, - zooals ook deze schelpen veel schooner waren dan die. welke de rivier gaf, dan bleven nog immer veel kwellingen, die hij hun had aangedaan en die hij niet kon herstellen. - Eindelijk viel hij toch in slaap. Toen hij wakker werd, - nog vroeg in den morgen, - wilde hij haastig de schelpen verbergen, maar reeds gingen eenige menschen den tempel voorbij en sloegen hem verbaasd gade, niet dadelijk begrijpend wat hij gedaan had. Wel waarschuwden ze de politie en gehelmde mannen kwamen hem met barsche stemmen gelasten om mee te gaan. Willoos en zonder tegenweer schikte Einar zich naar hun bevelen. Ze namen hem mee, brachten hem voor den rechter, - en de wetten waren streng in dat land, - bovendien, hij had den tempel geschonden!

Hij werd opgesloten in een triest, groot huis, gebouwd van grauwe steen; - daar deed men hem werken en armoedig leven, zoodat de eene dag langzaam verliep na de andere en geheel als de andere, altijd weer.

Enkele keeren mocht hij uitgaan, omdat hij wel een misdadiger, maar toch nog een knaap was, doch dan bewaakte men hem streng, en als het al de eerste keeren in hem opkwam om tenminste naar ontvluchten te streven, dan bedacht hij terstond, dat hij nergens vrienden had, en droevig, maar gelaten keerde hij naar het sombere, groote huis terug.

Vele menschen bewoonden het met hem, doch ze waren meest alle ouder dan hij en ze vroegen hem soms ruw-nieuwsgierig wie hij was en vanwaar hij kwam; - daarom ontweek hij hen zooveel mogelijk en leefde eenzaam.

Eenige jaren duurde het zoo voort; z'n geest werd dof en z'n leden werden loom en strak. Het was hem alsof hij veel langer tijd in de gevangenis had doorgebracht, dan werkelijk het geval was.

Toen brak de tijd aan die Ada had bestemd voor den aanvang van z'n meesterschap over de menschen van de rivierstreek en voor de verrijzing van het witte slot, waarin hij zou wonen. Zijzelf verloste hem uit de gevangenis, in den nacht. terwijl hij sliep, en zoo droeg ze hem mee naar z'n oude woonplaats.

Toen hij ontwaakte, aanschouwde hij zonder verrukking z'n

wondere woning, zonder aandoening zag hij daarop het oude land en de oude bekende menschen weer. In z'n ziel overheerschte de voorstelling van het sombere, grauwe gebouw, waarin hij zoolang geleefd had, al het andere.

En omdat hij volkomen meester was over het land en de menschen, gelastte hij dat men in z'n nabijheid een dergelijk gebouw zou maken, een reusachtige en sterke gevangenis.

In z'n hoofd spookte het plan, om, als dit gebouw gereed was, daarin te gaan wonen en al z'n makkers van vroeger, jonge mannen thans, met hem daarin te doen wonen, om zoo een leven te leiden en te doen leiden, even triest en eentonig als hij geleefd had, de laatste jaren.

Van ver moest men de steenen naar hier vervoeren, langzaam en moeilijk vorderde de arbeid en de dwang van dien arbeid, het zien groeien van die sombere steenmassa, drukte de menschen van de rivierstreek diep terneer.

Heviger nog dan door den zwaren storm, voelden ze zich nu beproefd door het meesterschap van Ada's beschermeling.

In trieste stemming trokken ze ook nu en vaak op naar de kerk om er te bidden en te luisteren naar de troostende stem van een priester.

Ook Einar begaf zich eens naar de kerk, ook hij was dof en triest, maar de troost van het gebed of van den priester zocht hij niet. Hij was zich zelfs niet bewust, dat hij troost zocht, doch hij klom de trap op en voegde zich boven bij den organist, die stil op z'n laag stoeltje zat, afgewend van het orgel. Z'n gelaat was gericht naar een nabijzijnd raam en dat raam bood uitzicht over wijde landerijen met de huisjes daarop, over de rivier naar de heuvels, tot aan het witte slot, waar Einar woonde. Dichterbij was de half voltooide gevangenis.

Doch de blinde oude zag deze dingen niet. Hij beantwoordde zacht Einar's groet en bleef in dezelfde houding zitten zonder verder iets te zeggen.

Einar wachtte en toen de oude bleef zwijgen, verdroot hem dit. Zinnend raakte hij z'n voorhoofd aan: hij herinnerde zich, hoe hij eens vroeger hier was gekomen, bang en bedroefd, en hoe de oude toen woorden van troost tot hem had gesproken. En hij besefte mee, dat hij om die troostwoorden weer te hooren, thans naar boven was geklommen.

Ook hij richtte zijn gelaat naar het venster en overzag het land, dat hem gegeven was om over te heerschen. Mèt hem heerschte er nu de lente: de velden zagen frisch-groen in hun nieuw graskleed en bloemen blonken er als sterretjes. Langs den glooienden graskant van den dijk draafden en rolden kinderen spelend op en af.

Einar herinnerde zich den verren tijd, dat hij daar als vreemde, kleine knaap midden spelende kinderen was. Stug en trotsch had hij hen toen bejegend en wilde hun vriendschap niet zoeken. Daarop was hem de vriendschap geschonken van Ada, van de machtige stormfee. - Hij begon eindelijk zelf een gesprek met den ouden man, en vroeg hem, of hij ooit het land had gezien, dat hij hier bewoonde.

De oude antwoordde: hij was niet altijd blind geweest, hij had in z'n jeugd kunnen zien en kende z'n land wel.

Of hij wist van het witte slot en het donkere huis, dat gindsch werd gebouwd?

De oude zei: men had er hem veel van verteld.

Toen kwamen de bekende meeuwen aanvliegen en Einar vroeg, als bij hun vorig gesprek, of hij de stormfee ooit gezien had....

Maar reeds legde zich een geheimzinnige, schoone, blanke hand over de oogleden van den oude, zooals eens vroeger gebeurd was: de man beefde en richtte zich dan met een kreet overeind. Einar week verbijsterd terug; - de hand was verdwenen en hij staarde als in droom naar den ouden man, die plotseling ziende was geworden en nu in verrukking aan 't venster stond om na zooveel jaren van blindheid, z'n land opnieuw te aanschouwen.

Vreugde doortrilde den man en z'n vreugde was zoo groot, dat die zich meedeelde aan Einar. Deze mompelde, terwijl hij mee naar buiten blikte: ‘- Is zij nu goed geworden? Gaat zij geluk brengen van nu af aan?’

Daar buiten gebeurden voor z'n oogen vreemde dingen. De vlucht meeuwen vlogen daar heen en weer over 't land en het witte slot vervaagde en verdween.

‘- Nu ben je niet meer meester over het land en de menschen,’ zei hem de oude. Daarna verdween ook het donkere gebouw en de oude zei jubelend: ‘- Nu ben je niet slecht meer, nu ben je vrij!’

En Einar ontroerde en vòèlde hoe hij nu vrij werd, vrij van de dingen, die hem drukten, vrij, nu de lente alleen heerschte over het land! Doch als in een droom mompelde hij nog eens: ‘- Is zij nu goed geworden? Gaat zij geluk brengen van nu af aan?’

Daar zonk eensklaps de oude geschokt terug op het lage stoeltje en Einar begreep met ontsteltenis dat z'n blindheid was teruggekeerd.

Na korte pauze hoorde hij den man rustig zeggen: ‘- Daarvoor heeft ze mij een oogenblik ziende gemaakt, - dat ik mijn blindheid scherper voelen zou en meer er onder zou lijden. Maar ik heb immers kracht genoeg om te dragen en te berusten?’

Even woedde nu in Einar hevige, machtelooze woede om de boosheid van de stormfee, - toen werd ook hij rustig. Hij opende het raam en lentewind omwoei hem. Witte meeuwen blonken hel tegen den blauwen hemel.

Einar's oogen flitsten een oogenblik, - toen verborgen ze, wat omging in hem. Hij fluisterde: ‘- Nu heb ik geen macht meer, - geen vrienden, - geen woning, en mijn taak is weggevallen. Ada, neem mij nu mee naar een wonderland waar enkel feeën wonen....’

Toen kwam zij aanwieken en beschouwde hem met haar schoone oogen. Doch hij trotste die oogen met de zijne, die spottend blikten. Want hij had nu den moed en den wil, zich vrienden te veroveren, zich een taak te zoeken en al wat hij meer begeerde, zich te erwinnen. Hij wist wel dat hij was in de macht van de stormfee, maar z'n blik bespotte haar, omdat ze z'n laatste, smeekende woorden had geloofd.

Hij wachtte, fier van houding. Doch haar betooverende oogen werden koel en flauw. Nu hij haar niet meer liefhad of vreesde, wenschte zij niet meer hem nabij te zijn met haar gunst of haar boosheid. Ze wiekte snel weg, groette hem ten afscheid met slanke, loome hand, die zich dan verborg onder haar vleugels, en werd spoedig een meeuw, gelijk aan andere meeuwen, die daar in de verte hel wit blonken tegen den blauwen hemel en zich allengs verwijderden naar zee.

Nietzsche en Diepenbrock
Door
T.J. de Boer.

> Und du fürchtest nicht, dass die Einsamkeit sich an dir rächen werde? Versuche es nur, ein Bildungseinsiedler zu sein - man muss einen überschüssigen Reichthum haben, um von sich aus für Alle leben zu können!
> NIETZSCHE, *Werke IX*, 241.
> Die gute Recension eines wissenschaftlichen Buches besteht darin, dass das aufgestellte Problem desselben besser gelöst wird.....alle gute Kritik heisst Bessermachen....
> NIETZSCHE, *Werke XI*^{2}, 80.

Het is meer dan 15 jaar geleden, toen Nietzsche dus nog geen mode-filosoof was, dat ik zijn geschriften voor het eerst en met bewondering heb gelezen. Ik kan mij dus eenigszins voorstellen dat een vurig bewonderaar van zijn werk teleurgesteld is, omdat de in mijn Rede aan Nietzsche gegeven lof, dien hij gaarne in majeur zou hooren, in mineur is gezet. Met dien vurigen bewonderaar bedoel ik den heer Dr. A. Diepenbrock die, in de XXe Eeuw van deze maand, aan mijn Rede de eer eener bespreking gunt. Hoewel ik nu geloof dat de heer Diepenbrock beter over mij denkt dan hij over mij schrijft, zoo zie ik me toch genoodzaakt hem hier uitdrukkelijk te verzoeken, totdat hij zijn beleedigende insinuaties waarop ik niet inga, terugneemt, het volgende als niet aan hem maar alleen aan het belangstellend publiek gericht te beschouwen.

I

Daarvoor dat de heer Diepenbrock mij in de onder den drang der omstandigheden ietwat haastig gestelde Rede op enkele germanismen en min duidelijke of minder juiste uitdrukkingen wijst, kan ik hem slechts dankbaar zijn. Dankbaar ook, omdat hij me nu de gelegenheid biedt, sommige dingen wat uitvoeriger en naar ik hoop tevens duidelijker te zeggen. Maar veel dankbaarder nog zou ik zijn als hij, die in muzikale kultuur zeker ver boven mij staat en die, dat wil ik à priori aannemen, tegelijk in congeniaal begrijpen van Nietzsche mijn meerdere is, ons zijn eigen visie van den filosoof had gegeven. Diepenbrock vindt in mijn Rede niet ‘een eenigszins levend en geconcentreerd begrip’ van Nietzsche's figuur, hij vindt dat ik ‘een geheel scheef beeld van Nietzsche's ontwikkelingsgang’ geef. Ik wil het niet tegenspreken. Ik wenschte alleen maar dat de strenge recensent ons een ander beeld gaf. Wij zouden dan misschien door vergelijking van elkanders opvatting wat dichter bij de waarheid komen.

Diepenbrock's grootste griet schijnt te zijn dat ik als een ‘weter’, als een ‘geleerde’ over Nietzsche heb gesproken. Indien dat zoo is, dan heb ik niets anders gedaan dan mijn plicht. Ik ben aan de Universiteit, die de organisatie is van het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs, geroepen om daar aan dit onderzoek deel te nemen en in een van de daar vertegenwoordigde wetenschappen onderricht te geven. Door die roeping op te volgen heb ik mij verbonden om b.v. ook over Nietzsche niet in de eerste plaats als vriend, als kunstenaar, als dichter - ik spreek onderstellender wijze en niet om me deze eigenschappen toe te schrijven - ook niet als lofredenaar, maar als wetenschappelijk onderzoeker te spreken. Ik begrijp niet wat voor stuitende heiligschennis hierin ligt. Stel, iemand bewondert de schilderkunst van Leonardo da Vinci en hoort een geleerde over het wiskundig genie van dien schilder spreken. Misschien laat hem dit koud, maar hij zal het toch eerder prijzen dan laken. Wie de dichtkunst van Goethe bewondert, zal het niet onaangenaam vinden dat een geleerd natuurkundige op de verdiensten en tegelijk dan ook op de tekortkomingen van den dichter in zijn wetenschappelijke

onderzoekingen wijst. Welnu, indien dan een ‘geleerde’ op de verdiensten van Nietzsche wijst en zijn geschriften o.a. aan psychologen en geschiedschrijvers van de kultuur ter lezing aanbeveelt, dan heeft hij wel geen recht op de waardeering van hen, die in hem den stylist of den levenskunstenaar eeren, maar hij heeft toch ook geen reden om zich hun blaam te laten welgevallen.

Diepenbrocks geraaktheid berust op het groote misverstand dat ik ‘de wetenschap’ heb gesteld als ‘Ding an sich’, waaraan de ‘Erscheinung’ Nietzsche moest worden gemeten. Zoo iets is nooit door mij bedoeld en ook nergens gezegd. Wel het tegendeel. Uitdrukkelijk heb ik er op gewezen, dat ik éene zijde in het licht wilde stellen.[1)] Ieder heeft het recht, en voor mannen als Diepenbrock schijnt het mij een plicht, om ons andere zijden van het zeer gecompliceerde wezen van den filosoof te laten zien. Ik heb de kentheorie van Nietzsche in haar psychologische ontwikkeling willen uiteenzetten, vooraf, voorzoover het mij tot beter begrip daarvan noodig scheen, een voorloopig beeld van zijn persoonlijkheid geschetst, en daarna enkele aanduidingen gegeven omtrent de beteekenis die hij m.i. voor de kultuur in het algemeen en meer bizonder voor de wetenschap heeft. Alweer met de bescheiden opmerking dat ik hier veel aan anderen moet overlaten. Diepenbrock nu, mij hoorende spreken over de beteekenis van Nietzsche voor de wetenschap, heeft daaruit de gevolgtrekking gemaakt dat ik zijn geheele beteekenis in ‘de wetenschap’ zoek en aan ‘de wetenschap’ meet. Dit is wel het toppunt van verkeerd begrijpen. Als men mij vraagt wie hooger staat: een staatsman of een veldheer of een musicus of een dichter of een bouwkundige of een geleerde, dan zou ik misschien verlegen zijn met het antwoord, maar zeker niet toegeven aan de in de praktijk zeer gezonde en nuttige menschelijke zwakheid, om zich zelf boven alle anderen te plaatsen. Ik heb er geen oogenblik aan gedacht de wetenschap te beschouwen als iets dat af is of het hoogste goed van de menschheid zou zijn. Het is mijn innige overtuiging dat de wetenschap een probleem is, een ideale taak waaraan wij, in den dienst der gemeenschap dagelijks nog hebben te werken.

1) B.v. Rede, blz. 22.

Of er dan buiten de wetenschap iets gevonden wordt, dat geen probleem is? Dit schijnt de overtuiging van den heer Diepenbrock te zijn, een overtuiging die ik eerbiedig. Voor hem is Nietzsche ‘de onvergelijkelijke en eenig-competente rechter over de moderne cultuur geweest, en bovendien een man, die met heroïsme die wancultuur in zich zelf heeft overwonnen.’ Waarin, zoo vraag ik, bestaat dit heroïsme, waarmee heeft hij die wancultuur overwonnen? Dat is toch niet zoo gemakkelijk. Diepenbrock stemt met mij in, als ik het negatieve van Nietzsche's leer (als zijn critiek van het Christendom) verwerp, en verklaart dat hij het positieve gedeelte der leer noch begrijpt noch gevoelt. Ik ben het volkomen met mijn recensent eens dat bij Nietzsche de leer niet de hoofdzaak is: hij is veelmeer een kunstenaar dan een denker. Nog eens, dat de kunstenaar Diepenbrock ons den kunstenaar Nietzsche late zien, ik zal er mij in verheugen. Maar hij had, bij deze beschouwing, allerminst reden om vuur te vatten, nu ik over den denker een en ander zeide dat hem niet vereenigbaar scheen met den eerbied dien wij den levenskunstenaar verschuldigd zijn. Wat ik met mijn Rede bedoelde was slechts een zwakke poging om te geven hetgeen Nietzsche zelf van Dr. Fuchs[1)] verlangde: een karakterizeering, geen lof- of smaadrede. Als ik van Nietzsche bizonderheden mededeelde, als dat hij een slecht gezicht had, niet teekenen kon, soms onzuivere beeldspraak neerschreef enz., dan bedoelde ik daarmee niet hem iets te verwijten, maar eenvoudig zijn eigenaardigheid te beschrijven. Diepenbrock mag die uiterlijkheden weinig belangrijk vinden. Het zou wel kunnen zijn dat het diepste van Nietzsche's ziel niet in woorden van den ‘geleerde’ is uit te drukken, maar alleen in de tonen van den musicus of in het symbool van den dichter. Zelf heb ik daarom ten slotte naar Goethe's voorstelling van den dichter Byron als Euphorion-Ikaros gegrepen. Dit in aanmerking genomen, heeft de heer Diepenbrock al weer geen recht om zich over geleerde aanmatiging te beklagen en zich te ergeren aan het onvoldoende van mijn beelding.

1) Br. I. 389 v.

II

Hoewel Diepenbrock in Nietzsche oneindig veel meer ziet dan een ‘weter’, hij wil het toch ook tegen mij opnemen voor de wetenschappelijke eer van zijn held. Ik wensch in ridderlijkheid voor hem niet onder te doen en geef aan den man der wetenschap zooveel lof als mijn filologisch geweten mij toestaat. Ik erken in Nietzsche het buitengewone van zijn wetenschappelijken aanleg, het scherpzinnige van zijn kritiek, het vernuftige van zijn invallen. Ik erken dat hij zeer goede gedachten had over de antieke metriek, betere dan de gangbare meening van zijn tijd. Ik erken dat er in zijn ‘Geburt der Tragödie’ nieuw leven was, een uit eigen levenservaring gewonnen diepere opvatting van de Grieksche kultuur dan die zijn mede-filologen hadden. Dat is, dunkt mij, geen geringe lof, indien het mij vergund is het woord lof te zijnen opzichte te gebruiken.

Volgens Diepenbrock heeft Nietzsche zijn wetenschappelijk vak als een ‘meester’ beheerscht, anders ‘zou hij toch niet op zijn 24e jaar, alleen op grond van zijne philologische publicaties tot doctor honoris causa benoemd, en door bemiddeling van Ritschl, de opvolger van Kiessling aan de Baselsche Universiteit zijn geworden.’ Het spijt me zeer, maar ik moet bekennen dat ik de kracht van dit bewijs niet gevoel. Voor den eeretitel van ‘meester’ in de wetenschap is er dunkt mij nog iets meer noodig dan een doktoraat en professoraat: zoo hoog als de heer Diepenbrock doet kan ik deze waardigheden onmogelijk schatten.

Volgens Diepenbrock heb ik weinig begrepen van Nietzsche's positie als filoloog tegenover zijn leermeester Ritschl, wanneer ik beweer dat deze hem onderscheid heeft leeren maken tusschen wetenschap en filosofie. Ik houd deze bewering staande en hoop ze nog te steunen. Nietzsche verstond in zijn eersten tijd onder een filosofische behandeling van de wetenschap een weergeven alleen van het groote, belangrijke, wetenswaardige in tegenstelling tot de mikrologische wetenschap, die alles, groot en klein, met dezelfde zorg meent te moeten opnemen. In deze opvatting nu was hij niet alleen door Schopenhauer, maar ook door zijn leermeester Ritschl ingewijd of versterkt.

Hij bewonderde vooral de welsprekendheid van Ritschl, de wijze waarop Ritschl de wetenschap voor hem deed leven, wanneer hij in groote lijnen een overzicht gaf. In vriendschappelijke brieven aan zijn leermeester schreef hij over het gepeuter van vele filologen op een toon die, en terecht, bij Ritschl instemming veronderstelde. Ik weet heel goed wat deze over de 'Geburt der Tragödie' heeft geschreven. Maar Diepenbrock weet ook wat Nietzsche zelf over het werk van zijn jeugd heeft geoordeeld: in 1886, 15 jaar na de eerste uitgaaf schreef hij in een voorrede: 'Aber das Buch, in dem mein jugendlicher Muth und Argwohn sich damals ausliess - was für ein *unmögliches* Buch musste aus einer so jugendwidrigen Aufgabe erwachsen! Aufgebaut aus lauter vorzeitigen übergrünen Selbsterlebnissen, welche alle hart an der Schwelle des Mittheilbaren lagen, hingestellt auf den Boden der *Kunst* - denn das Problem der Wissenschaft kann nicht auf dem Boden der Wissenschaft erkannt werden -, ein Buch vielleicht für Künstler...' Op deze wijze en nog krasser gaat Nietzsche door met zijn 'Selbstkritik.' Alleen dit nog: 'Sie hätte *singen* sollen, diese "neue Seele" - und nicht reden! Wie schade, dass ich, was ich damals zu sagen hatte, es nicht als Dichter zu sagen wagte: ich hätte es vielleicht gekonnt! Oder mindestens als Philologe.'[1)]

Ligt in het laatste niet de erkenning dat in 1872 het ongelijk niet geheel aan de zijde van den ouderen leermeester was? En weet Diepenbrock niet dat, na den eersten schok, de vriendschappelijke verhouding tusschen beiden is hersteld?

Ten onrechte beweert Diepenbrock verder dat ik in de tweede periode van Nietzsche's ontwikkeling te veel nadruk op 'het weten' heb gelegd. Ik heb er juist op gewezen dat het verschil met vroeger als een verandering van perspektief is te beschouwen en dat er in deze periode een altijd sterker wordende onderstrooming is van verlangen om het weten in dienst te stellen van een nieuw kultuurideaal. Toch gaat het niet aan het verschil geheel te loochenen. Nadat Nietzsche wegens ziekte bijna een jaar lang verlof had gehad, schreef hij, 1 Juli 1877, aan zijn vriendin Malwina von Meysenbug

1) WW. I, 3-5.

het volgende, dat voor de kennis van zijn toestand nog al belangrijk is: ‘In Oktober bin ich entschlossen wieder nach Basel zu gehen...Ich halte es nicht aus ohne das Gefühl, *niitzlich* zu sein; und die Baseler sind die einzigen Menschen, welche es mich merken lassen, dass ich es bin. Meine sehr problematische Nachdenkerei und Schriftstellerei hat mich bis jetzt immer krank gemacht; so lange ich wirklich *Gelehrter* war, war ich auch gesund; aber da kam die nervenzerrüttende Musik und die metaphysische Philosophie und die Sorge um tausend Dinge, die mich nichts angehen. Also ich will wieder Lehrer sein; - halte ich 's nicht aus, so will ich im Handwerk zu Grunde gehen.’[1)]

Kort te voren had hij het volgende geschreven: ‘Wenn Schopenhauer dem Willen das Primat zuertheilt, und den Intellect hinzukommen lässt, so ist doch das ganze Gemüth so, wie es uns jetzt bekannt ist, nicht mehr zur Demonstration zu benutzen...Bei gewissen Stimmungen meinen wir wohl den Willen abgesondert vom Intellect zu haben, es ist eine Täuschung; sie sind ein Resultat. Jede Regung is intellectual geworden.’[2)]

Zoo zou ik uit dezen tijd meer kunnen citeeren, maar ik voeg er dadelijk bij dat naast elk citaat waarin de wetenschap en het intellectueele of wetenschappelijke leven worden verheerlijkt, een ander te plaatsen is dat het tegendeel zegt. Dit is de reden waarom ik van een bovenstroom en een onderstrooming in Nietzsche's bewustzijn heb gesproken.

III

Van de wetenschap kom ik tot de kunst. Hier nu, met name tegenover de muziek, bekruipt mij een gevoel als dat van Diepenbrock tegenover de abstracties van kennisleer en metaphysica. Toch schijnt het mij dat wij beiden in ons oordeel niet zoo veel verschillen. De heer Diepenbrock stemt toe dat Nietzsche zich ten onrechte voor een componist hield, maar meent dat hij een buitengewoon fijn muziekgevoel had en dat

1) Br. III, 2, blz. 550.
2) W.W. XI[1], 38 v.

hij over de muzikale aandoeningen en de psychologie van den toonkunstenaar zeer goede dingen heeft gezegd. Daar ben ik het volkomen mee eens, al heb ik het misschien wat minder duidelijk en wat minder mooi uitgedrukt. Wat echter het duister konflikt tusschen Wagner en Nietsche betreft, dan zie ik niet in dat Diepenbrock met de enkele bewering dat het 'een kwestie van leven en dood' was, de zaak helderder heeft gemaakt. Mijn verwijzing naar de tragiek van Koning Saul duidt toch wel aan dat ik het konflikt niet beschouw 'alsof het slechts over een theoretisch inzicht liep, waarmede alleen het verstand gemoeid was'.

Nietzsche is van de bewondering der muziek meer en meer tot vereering van de dichtkunst gekomen. Eerst hield hij met Schopenhauer en Wagner de muziek voor de hoogste kunst en voor de meest onmiddelijke uitdrukking van het leven. Volgens Schopenhauer zijn de andere kunsten afbeelding van de ideeën, maar is de muziek afbeelding van den wil, dus van het wezen der wereld zelf. Muziek is, evenals de ideeën, objektivatie van den wil. In de beeldende kunsten hebben we dus slechts schijn, in de muziek een uitdrukking van het wezen der dingen.

Eigenaardig is het te zien bij Nietzsche's congenialen vriend Erwin Rohde, hoe deze door eigen ervaring Schopenhauer's theorie overwint. Den 27 Sept. 1872 schrijft hij aan Nietzsche: 'Namentlich habe ich mich an einer gründlichen Betrachtung der Dresdner Gallerie erquickt. Es ist ein sehr "nachdenkliches" Phänomen, dass eine Betrachtung solcher Bilder der Erscheinung uns solch reines tiefes Vergnügen gewähren kann; das ist freilich eine Lust, und eines der sichersten Zeichen, dass eine so reine Entbindung des Intellects vom Willen, wie Schopenhauer annimmt, eine *Einbildung* ist: woher sonst das bestimmte Gefühl einer reinen zwar, und unvergleichlichen, aber einer *Lust?* "Doch ich fange an zu philosophiren".'[1)]

Het genot dat Rohde in de beeldende kunst vond was, wij begrijpen het zonder er hem een verwijt van te maken, aan Nietzsche ontzegd. Deze moest dus Schopenhauer op andere wijze overwinnen, als filosoof, als dichter. Reeds 29 Maart 1871

1) Br. II, 350 v.

schreef hij aan vriend Rohde: ‘Von der Philologie lebe ich in einer übermüthigen Entfremdung...So lebe ich mich allmählich in mein Philosophenthum hinein und glaube bereits an mich; ja wenn ich noch zum Dichter werden sollte, so bin ich selbst hierauf gefasst. Einen Kompass der Erkenntnis, wozu ich bestimmt sei, besitze ich ganz und gar nicht.’[1)]

Nietzsche is woordkunstenaar geworden. Daarom heb ik in mijn Rede enkele opmerkingen over zijn proza-stijl ingevlochten, die ook al weer het misnoegen van den heer Diepenbrock hebben opgewekt. Om een voorbeeld te noemen, alleen voor de twee laatste jaren geeft hij me toe dat het tempo een presto is. Ik kan mij vergissen, maar ik meen het ook al te hooren op vele plaatsen in zijn Dagboek, in brieven, in de ‘Geburt der Tragödie’ en elders. Niet overal. Ik heb reeds in mijn Rede *onder andere* ‘Jenseits von Gut und Böse’ uitgezonderd. Uit den aard der zaak vindt men het presto het minst in de aforistische werken van de middenperiode. Welk een voorliefde Nietzsche zelf voor het presto had, blijkt uit een plaats in een van zijn kalmste werken, niet uit de laatste twee jaar: ‘Was sich am schlechtesten aus einer Sprache in die andre übersetzen lässt, ist das *tempo* ihres Stils: als welches im Charakter der Rasse seinen Grund hat...Der Deutsche ist beinahe des Presto in seiner Sprache unfähig: also, wie man billig schliessen darf, auch vieler der ergötzlichsten und verwegensten *nuances* des freien, freigeisterischen Gedankens.’[2)]

De heer Diepenbrock schijnt te willen toegeven dat Nietzsche in ‘biologischen’ zin décadent was, zonder dat dit in zijn stijl te merken zou zijn. Ik geloof niet dat leven en stijl zoo onafhankelijk van elkaar kunnen gedacht worden. Maar dat daargelaten. Voor het stijlgevoel van den jongen Nietzsche is zeer karakteristiek het volgende uit een brief aan Mevrouw Ritschl, begin Juli 1868: ‘Böse Menschen könnten sagen, dass das Buch[3)] aufgeregt und schlecht geschrieben sei, aber das Buch eines Musikers ist eben nicht das Buch eines Augenmenschen; im Grunde ist es Musik, die zufällig nicht mit Noten, sondern mit Worten geschrieben ist. Ein Maler muss

1) Br. II, 229.
2) WW. VII, 47.
3) Mevr. Ritschl had hem gezonden het werk van Louis Ehlert: Briefe über Musik an eine Freundin.

die peinlichste Empfindung bei diesem Bilderträdel haben, der ohne jede Methode zusammengeschleppt ist. Aber ich habe leider Neigung für das pariser Feuilleton, für Heines Reisebilder u.s.w. und esse ein Ragout lieber als ein Rinderbraten. Was hat es mich für Mühe gekostet, ein wissenschaftliches Gesicht zu machen, um nüchterne Gedankenfolgen mit der nöthigen Dezenz und alla breve niederzuschreiben. Davon weiss Ihr Herr Gemahl...Schliesslich ging es mir wie dem Seemann, der auf dem Lande sich unsicherer fühlt als im bewegten Schiff. Vielleicht finde ich aber einmal einen philologischen Stoff, der sich musikalisch behandeln lässt, und dann werde ich stammeln wie ein Säugling und Bilder häufen, wie ein Barbar, der vor einem antiken Venuskopfe einschläft, und trotz der "blühenden Eile" der Darstellung - Recht haben'[1)]

Nietzsche heeft later veel, zeer veel beter dingen over stijl gezegd. Indien Diepenbrock op het vele voortreffelijke dat de filosoof over stijl en over de psychologie daarvan heeft geuit, de aandacht wenscht te vestigen, dan zal mij dit zeer aangenaam zijn. Ik erken bovendien dat Nietzsche ook in de praktijk inderdaad iets bereikt heeft, dat hij een eigen stijl met groote verdiensten bezit. Maar waar ik ook hier gaarne op wijs is dit: dat theorie en praktijk niet hetzelfde zijn. Iemand kan een goed begrip van stijl hebben zonder zelf een goeden stijl te schrijven. Nietzsche zegt 'lch bin so gut wie Wagner das Kind dieser Zeit, will sagen ein *décadent:* nur dass ich das begriff, nur dass ich mich dagegen wehrte. Der Philosoph in mir wehrte sich dagegen.'[2)] Ik heb allen eerbied voor dat filosofisch begrijpen en dat verzet. Zelfkennis kan de weg tot verbetering zijn, maar niemand zal ze met de beterschap vereenzelvigen. Daarom wensch ik naast dien eerbied voor het streven ook eenige gezonde waardeering van het bereiken. En daarmee doe ik Nietzsche geen onrecht, daar hij immers zelf nog in 1885 verklaart: Das *Maass* ist uns fremd, gestehen wir es uns; unser Kitzel ist gerade der Kitzel des Unendlichen, Ungemessenen.'[3)]

1) Br. III, 1, blz. 51 v.
2) W.W. VIII, 1.
3) W.W. VII, 179.

Tenzij daartoe gedwongen zal ik niet uitweiden over wat ik het décadente vind in den stijl van Nietzsche. In het voorbijgaan wijs ik slechts op de menigte woorden, die hij onderstreept, waardoor, in vele gevallen ten minste, de harmonische werking van het geheel wordt verbroken. En dan op zijn voorliefde voor sommige woorden, b.v. *vornehm*. Toen hij zelf, in 1887, nadacht over de vereischten van een goed boek, stelde hij o.a. dezen regel: 'Vermeiden der Worte "vornehm" und überhaupt aller Worte, worin eine Selbst-in-Scene-setzung liegen könnte.'[1)] Hij had toen ingezien dat het niet voornaam is voornaam te doen.

Van meer beteekenis dan deze stijlkwestie is de vraag naar Nietzsche's verhouding tot de kunst in 't algemeen. Het is waar dat sommigen het aesthetisch karakter van zijn filosofie overschat hebben. Het is hem om een nieuwe kultuur als overwinning van de tegenwoordige décadence te doen, zooals ik op meer dan één plaats in mijn Rede heb gezegd. Maar dat ik de hoofdgedachte van de 'Geburt der Tragödie' geheel verkeerd omschreven zou hebben, kan ik Diepenbrock niet toegeven. In den tijd van die 'Geburt' leefde Nietzsche geheel in de kunst, en wel in de muziek van Wagner. Het 'Vorwort an Richard Wagner' besluit hij aldus: 'Diesen Ernsthaften diene zur Belehrung, dass ich von der Kunst als der höchsten Aufgabe und der eigentlich metaphysischen Thätigkeit dieses Lebens im Sinne des Mannes überzeugt bin, dem ich hier, als meinem erhabenen Vorkämpfer auf dieser Bahn, diese Schrift gewidmet haben will.'[2)] En 15 jaar later, in zijn zelfkritiek, schrijft hij: 'Bereits im Vorwort an Richard Wagner wird die Kunst - und *nicht* die Moral - als die eigentlich *metaphysische* Thätigkeit des Menschen hingestellt; im Buche selbst kehrt der anzügliche Satz mehrfach wieder, dass nur als aesthetisches Phänomen das Dasein der Welt *gerechtfertigt* ist. In der That, das ganze Buch kennt nur einen Künstler-Sinn und - Hintersinn hinter allem Geschehen, - einen "Gott", wenn man will, aber gewiss nur einen gänzlich unbedenklichen und unmoralischen Künstler-Gott, der

1) W.W. XV, blz. XX.
2) W.W. I, 18.

im Bauen wie im Zerstören, im Guten wie im Schlimmen, seiner gleichen Lust und Selbstherrlichkeit inne werden will, der sich, Welten schaffend, von der *Noth* der Fülle und *Ueberfiille,* vom *Leiden* der in ihm gedrängten Gegensätze löst.'[1)]

Wat Nietzsche, in de jaren 1870/71 van de kunst verwachtte, ook als verlossing van alle waanwijsheid, blijkt uit verschillende plaatsen in zijn nagelaten werken, waarvan ik er enkele aanhaal. Kunst is hem de 'einzige Existenzform...Einzige Möglichkeit des Lebens: in der Kunst. Sonst Abwendung vom Leben. Völlige Vernichtung der Illusion ist der Trieb der Wissenschaften: es würde Quietismus folgen, wäre nicht die Kunst.'[2)]

De kunst is, evenals de religie, een 'Mittel gegen den von den Wissenschaften erkannten Wahnmechanismus.'[3)] In éen woord: 'Cultur: Herrschaft der *Kunst* über das *Leben,*' dat is het grieksche ideaal. Daarom vooral 'Heilighaltung von *Sprache* und *Musik*'[4)]

Vijf jaar later dacht Nietzsche anders, toen hij schreef: 'Eine Kunst, wie sie aus Homer, Sophokles, Theokrit, Calderon, Racine, Goethe *ausströmt,* als *Ueberschuss* einer weisen und harmonischen Lebensfürung - das ist das Rechte, nach dem wir endlich greifen lernen, wenn wir selber weiser und harmonischer geworden sind: nicht jene barbarische, wenngleich noch so entzückende Aussprudelung hitziger und bunter Dinge aus einer ungebändigten chaotischen Seele, welche wir früher als Jünglinge unter Kunst verstanden.'[5)]

IV

Den lezer die mij tot hiertoe gevolgd is ben ik een waarschuwing schuldig. Met enkele citaten, vooral uit Nietzsche, bewijst men alles en bewijst men niets. Het zijn woorden waarbij men voorzichtig moet bedenken of men geen 'Worte über Worte' spreekt. Alleen gedwongen doe ik daaraan mee. Wie, per bladzijde berekend, de meeste vergissingen maakt, de heer Diepenbrock of ik, dat acht ik een vraag van ondergeschikt belang. Ik zal dus thans niet verder op bizonderheden ingaan, zonder daarmee te willen zeggen dat ik alle hier niet

1) Versuch einer Selbstkritik (1886).
2) W.W. IX, 45v.
3) W.W. IX, 63.
4) W.W. IX, 335 vv.
5) W.W. III, 94.

genoemde aanmerkingen als gegrond erken. Ik wensch tot de hoofdzaak te komen. En dan verklaar ik dat de heer Diepenbrock, die zich voortdurend, more filologorum, aan mijn woorden ergert, den geest en de bedoeling van mijn Rede geheel miskent.

Nietzsche tegenover het lijden, tegenover den bitteren strijd van het leven, ja, dat is wel het hoofdprobleem van zijn geniale persoonlijkheid. Ik heb niet beloofd het te behandelen, maar het toch geen oogenblik uit het oog verloren. Het is een onderwerp van uiterst kieschen aard. Er zijn menschen die een wellust vinden in het met schrille kleuren weergeven van het schrikkelijkste leed. Er zijn anderen die er met een sober gebaar of een zacht woord uiting aan geven. De laatsten noemt men wel eens ongevoelig, maar het zou bij sommigen ook kunnen zijn dat zij dieper voelen en begrijpen dan die eersten.

Nietzsche heeft perioden gehad, waarin hij het lijden zocht, waarin lijden hem een behoefte, zelfkastijding hem een genot was. Hij heeft dan tijden gehad, waarin hij over eigen lijden nadacht en dingen zei die zelfs zijn beste vrienden niet anders dan als Galgenhumor wisten te verklaren. Als ik hem ergens waardeering van het gezonde aktieve en afkeer van het lijden toeschrijf, dan is daarmee vooral de laatste tijd bedoeld, waarin hij tot alle dingen (dus ook tot het lijden) ja zegt, maar waarin hij toch boven alles verheerlijkt wat gezond en krachtig en moedig, i.e.w. levensvol is, waarin hij het ideale tegenbeeld van eigen zwakheid en lijden in den Uebermensch heeft gezien. Daarmee nu geloof ik de tragiek van zijn leven niet te miskennen.

Wat wil de heer Diepenbrock?

Ziehier zijn woorden aan het slot van zijn artikel:

‘...wanneer zich voor den spreker de moeilijke keus voordeed tusschen Nietzsche en den door dezen gebrandmerkten “Bildungsphilister” te kiezen, dan ware het zoo schoon geweest, indien hij den Bildungsphilister zijn compliment *niet* had gemaakt. Hiervoor was het reeds genoeg, indien de heer De Boer, al ware het ook slechts eenmaal met één enkel woord had gewaagd van de schoone tragiek in het leven van Nietzsche, wien de Satan der moderne wancultuur de schatten der aarde toonde als hij neerviel en hem aanbad, en die niet neer is gevallen en niet heeft aanbeden.’

Wat mij zelf betreft, zeg ik daarop alleen dit. Den Bil-

dungsphilister bewijs ik de burgerlijke beleefdheid en meer niets. Maar dezelfde Nietzsche die den ‘Bildungsphilister’ karakterizeerde en met zijn genialen spot vervolgde, heeft ook het woord van den ‘Bildungseinsiedler’ gevonden. Welnu, de eigenschap die de filosoof in dezen ‘Einsiedler’ eischt, geloof ik niet in die mate te bezitten dat ik het recht zou hebben mij op een hoogte te plaatsen, waar men den dienst eener gemeenschap, welke dan ook, versmaadt.

En wat verder Nietzsche aangaat, dan vind ik de laatst aangehaalde plaats Diepenbrock onwaardig. In verband met andere uitdrukkingen is het mij onmogelijk die ‘schatten der aarde’ symbolisch of in een anderen dan den eigenlijken zin te verstaan. Daarmee nu wordt aan Nietzsche een onrecht gedaan, dat ik zelfs bij vijanden van zijn persoon of leer niet heb durven onderstellen. Niet alleen is het mij een raadsel, wat hiermede in het leven van den filosoof bedoeld kan zijn, maar, wat alles afdoet, het afwijzen van de schatten der aarde zou hem geen tragischen zielestrijd hebben gekost. Nooit ofte nimmer heeft hij geld of een lucratief ambt of zingenot gezocht, maar zijn ideaal was het te leven in dienst van een hoogere kultuur, van de nieuwe menschheid der toekomst. Hoe er in zijn leven, wat de verachting van aardsche schatten betreft, een schoone tragiek kan liggen, is mij dus volstrekt onbegrijpelijk. In dit opzicht zijn de reinheid van zijn karakter en de zuiverheid van zijn bedoelingen hoog boven alle verdenking verheven.

Maar er is een veel dieper tragiek, een bittere zielestrijd in zijn leven, waarop ik niet nagelaten heb de aandacht te vestigen. Bitter is geweest zijn inwendige strijd met de geestelijke machten van het verleden, met de grootste geesten van zijn tijd, met eigen wil en hooge eerzucht; tragisch het konflikt tusschen zijn individualiteit en den trek naar gemeenschapsleven, tusschen de begeerte om elk oogenblik voluit te genieten en de behoefte aan een levensstijl van algemeenmenschelijke kultuur. Voor wie dezen strijd kent zijn al de door Satan aangeboden schatten geen vraag van leven en dood. Om leven en dood gaat het namelijk niet bij de verzoeking in de woestijn, maar wel bij de zieleworsteling in den somberen hof van Gethsemane.

Een nachtmerrie in Arti
Door
Alex. Gutteling.

Dezer dagen, omstreeks elf uur 's morgens, kwam een student, die van een gerekte fuif naar huis ging, langs Arti en zag de blauw-en-witte vlag stilhangen in den winternevel. Door een dubbelen nevel zag hij het, want zijn tred was niet bepaald vast en zijn blik niet bepaald helder meer, en uit deze beide omstandigheden: dat hij student, en dat hij aangeschoten was, is het te verklaren dat hij plotseling meer behoefte gevoelde aan Duitsche schilderkunst dan aan gemarineerde haring -. iets waaraan hij wel kort tevoren met innig begeeren gedacht had. Hij duwde de deur open en laveerde de trappen op, kocht een entree-biljet en liep de eerste zaal in. Links afslaand, kwam hij in een lange hooge ruimte, maar de warmte en de wilde warreling van affiches-achtige kleuren brachten hem van zijn stuk. Een geweldige slaaplust trok hem neer, niet op, maar onder een van de lange pluche zitbanken die in het midden stonden. Hij kon het onopgemerkt doen, want de zaal was leeg.

Bestond er een vaag bewustzijn bij hem, dat, indien hij óp de bank ging liggen, zijn rust van korten duur zou zijn? Wie bepaalt de gedachten van wie boven zijn wijn is! In elk geval was de plaats goed gekozen, want den geheelen dag sliep hij er, achter de laag-neerhangende franje-gordijnen, ongestoord, hetzij doordat niemand kwam kijken, afgeschrikt door de hooge entree, hetzij doordat de kijkers volkomen geabsorbeerd werden door het schoone dat hun te zien werd gegeven, hetzij eindelijk doordat het zoo vol was, dat men

meer aandacht moest wijden aan schoenen en sleepen dan aan mogelijke verdachte snurk-geluiden van uit de diepte. In elk geval, het werd middag en het publiek verdween of kon niet meer komen; het werd avond en de geruchten van jolige Arti-leden klonken op door de plafonds - tot alles stil werd en de portier zelf naar huis ging, na de voordeur te hebben afgedraaid.

Toen was de student de eenige levende ziel in het gebouw, en ontwaakte hij.

Door de franjes scheen een vreemd, valsch-blauwachtig licht en hij hoorde een paar beestachtig-grove mannenstemmen, die radder Keltisch praatten dan hij op college. Zijn nieuwsgierigheid: wat daar te doen zou wezen, overwon zijn verbazing om de eigenaardigheid van zijn bed. Hij gluurde en gluurde, en onderscheidde eindelijk in een donker rotsenlandschap drie gestalten: een witte vrouw, naakt, met roode haren en een mannengezicht, het magere lijf van een substantie die het midden scheen te houden tusschen marmer en kaarsvet; en twee schonkige mannen met aapachtige bakkessen, wier woordenwisseling juist overging in een gevecht op leven en dood - om de mooie vrouw zeker, die zich van de zaak weinig aantrok en kalm afwachtte wie den strijd en haar winnen zou.

De student, die niet bang was, sprong te voorschijn en riep in het Keltisch (zij het ook in een meer professoraal dialect): ‘Laat mij scheidsrechter zijn. Jullie vecht je dood om een wijf dat niks om je geeft, anders zou ze wel partij kiezen!’ De mannen waren minder verbaasd dan men wellicht denken zou: aangekleede menschen hadden ze den laatsten tijd veel gezien. Zij vonden den raad verstandig, vooral toen zij in de zee, die niet ver was, plotseling allerlei dartele vrouwe-gedaanten door elkaar zagen duikelen: daar moest het vrijen meer vermaak brengen en was er keus genoeg om hersens-inslaan te vermijden. Zij holden er heen en leerden gauw op triton-horens te blazen. Maar de roodharige vrouw verkoos andere horens. Zij liep naar een rots waarop een faun met rossige bokspooten zat te fluiten, en bij een bron zat ze neer. De student keek door een boschje en zag, dat zij nu een rose-doorschijnig kleed droeg, dat spiegelde in het donkerblauwe water.

Zij smeekte den boschgod, die eindelijk zijn fluit wegborg, haar op den hals nam en met wilde sprongen de rotsen afrende, beken en watervallen over, zoodat het gewaad wegfladderde en de vrouw alleen haar vlammende wild-waaiende haren behield. Zij verdwenen achter een klip.

Toen zwierf de student langen tijd door wonderlijke landschappen. Er waren stilstaande watervallen, breed en laag als omgekeerde schotels, vreemd-kleurige bergen en boomen, en hier en daar zat in het gras een heer of dame met een hond, weinig fantastisch, maar zoo stil en stijf dat hij ze voor opgezet hield. Hij hield nergens stil, voelende dat er nog groote dingen op komst waren. Weer naderde hij de zee, zeepsopgroen met gore schuimlijnen. Wat was dat nu? Zat daar niet boven het water, op een rotspunt, zijn roodharige vriendin, nu luchtig bedekt met een naar 't scheen uit gesponnen geronnen bloed geweven sluiertje? Maar naast haar...brrr, wat een spookgedierte! Was de Keltische Audromeda geworden, was dit de draak, en zou hij haar Perseus zijn? De draak was metaalblauw, met een staart als een kanonloop, of als een telegraafkabel die in de zee verdween, zijn lijf was zwaar gepantserd en de kop leek die van een reuzeninsect, met lange voelhorens en uitpuilende oogen.

‘Je moet mij verlossen’ zei de vrouw in zuiver Hollandsch, ‘ja, kijk maar verbaasd, ik kan jullie taaltje ook wel; ik ben hier in allerlei vormen aanwezig en de menschen verdringen zich om naar me te kijken. Dan hoor ik zooveel dat ik zoo dom moest wezen als deze lobbes hier, die alleen maar Duitsch brabbelt, als ik het nog niet geleerd had. Die faun, je weet wel, was een smeerlap. hij heeft me verkocht aan dit lievertje. Maar als je nu recht tegenover hem gaat staan - en niet bang wezen voor zijn voelsprieten, die doen net zooveel kwaad als kattesnorren - en je twee vingers uitspreidt als een zwaluwstaart, en op zijn beide oogen mikt, dan wordt hij bang en verandert zich in den Minotaurus. Dan ben ik Ariadne, en jij Theseus. Je krijgt dan een klosje rood garen van me, dat hoort er zoo bij, en een koevoet, dan kun je hem doodslaan.’

Perseus deed alzoo. De draak werd een reusachtige stier met een mannenlijf en -kop, heel akelig, met een Assyrischen baard, een halsketting en horentjes, net als de faun. En alles

veranderde mee: Perseus werd een naakte Theseus, met klos en koevoet; het tooneel een ronde zaal, en Ariadne was niet alleen maar te midden van honderd jammerende meisjes, in kanten strooken: s!achtoffers van het monsterdier.

Theseus duwde de twee vingers, die hij nog altijd uitgespreid hield, in de oogen van den stier, en gaf hem meteen een flinken slag op het hoofd. Daarmee was de betoovering verbroken; lijf en kop krompen samen tot een gewonen koeiensnuit, die zich vreedzaam naar den in een wei veranderenden marmervloer boog om te gaan grazen. De dames omfladderden in hun kanten Theseus die gelukkig ineens weer student was, d.w.z. zijn kleeren aan had. Er werden paarden gebracht en het heele gezelschap begon een *steeple-chase:* dat werd een gespring en gegaloppeer met stijve pooten, dat er zeker weer wat tooverij in het spel was, anders hadden er enkelen den hals moeten breken.

Eensklaps holde de stoet een Russisch dorp binnen. Boeren met pelsmutsen vloekten en zweepten de paarden voor hun hotsende wagens. 'Nu wordt het ordinair' vonden de dames, en daarom steeg men af bij een Café. Daarbinnen was al de goedkoope pracht van houterig-geschilderde vogels, bloemen en vruchten, ook wel van hammen en bierpotten, die men in een restaurant verwachten kan - al was het voor een Russisch dorp heel mooi. De student had zin in wat eten, al was het maar de verkeerdelijk-versmade haring, maar daar kwam niets van.

De dames schikten zich nu in een kring om den eenigen man, die haar afwisselende kleederdracht ging bestudeeren, want de eenvormige kanten japonnen waren vervangen op allerlei, fatsoenlijke en onfatsoenlijke, manieren. Er was een Spaansche schoone met gitzwart haar en smachtende oogen, een soort winkeljuffouw met paarsen rok, die met sierlijke gebaren een sigaret opstak, een interessant meisje met licht knevel-begin, die van het sigaretten-dóosje weggeloopen leek, terwijl de ontbloote schouders en was-achtige boezems niet zeldzaam waren. De Keltische Andromeda-Ariadne evenwel was tot haar oorspronkelijk costuum teruggekeerd. Toen de student, duizelig van alles, frissche lucht ging zoeken, vergezelde zij hem, en door den van onder met rozenguirlanden versierden, door gordijnen in drieën verdeelden uitgang traden

zij op den groenen heuvel onder den blauw-wit-grijs-vlekkerigen hemel. Daar zat zij neer, de naakte schoone, en hij hurkte achter haar in zijn zwarten jas en in vervoering om zooveel gedeeld leed kuste hij haar op den schouder.

Rrrroef! - daar beschreven twee stukken van het idyllische landschap een boog en klapten dicht over het derde. Het paar zat gevangen, en niet heel ruim! Het spijt mij, dat een gaping in het verhaal hier nu onvermijdelijk is, maar door een op die wijze samengestelde kooi kan ik evenmin heenkijken als door een gesloten drieluik. Gelukkig, dat spoedig daarna de student en zijn schoone weer zichtbaar worden. Mevrouw ligt in zwierig avondtoilet op een sofa, maar de voorliefde voor het naakt is nog zichtbaar in de primitieve wijze waarop haar twee zoontjes zijn aangekleed. Papa - stiefpapa waarschijnlijk, ofschoon ik niet weet of een der Kelten, de faun, de draak of de Minotaurus de heusche vader was - zien wij schimachtig in het verdonkerend spiegelglas opduiken, alsof hij er niet bij hoort. Zou de verhouding te wenschen overlaten? Geen wonder.

De student, zullen wij maar weer zeggen, nam zijn hoed en zocht wijzer gezelschap. Hij trad in een vergaderzaal waar op hooge leunstoelen langs de wanden allerlei beroemdheden troonden: Gladstone en Moltke herkende hij. Maar hoe ijzig star, kil en hard stonden die versteende of uit hout gesneden, in leer geperste trekken, onnatuurlijk geel en bruin, als verdorde eikeblaren.

Zij verroerden zich niet; het leken wel schilderijen, zij moesten levend zijn, maar het waren als opgezette lijken: een gezelschap honderdmaal griezeliger dan een wassenbeeldenspel. En ginds, in dien hoek, was dat niet de vrouw, herrezen als vaal-kleurig spooksel met visschenoogen en een paddensnuit?

De student vluchtte, in doodsangst. Hij zag een deur, *de* deur, en geen schijnbeeld. Daar dicht bij stond een meisje, dat er niet al te afstootelijk uitzag, maar dat wanhopige pogingen deed om een groenen mantel aan te trekken. 't Was of zij daar al jaren gestaan had en nooit verder kwam. ‘Zal ik u even helpen,’ vroeg hij, ‘maar ga dan wat voor me staan, dat ik ongemerkt uit de deur kan sluipen’ want hij was bang dat Gladstone hem zou biologeeren of dat Moltke

een Pruisisch soldaat zou zenden om hem vast te houden.

En hij hielp de dame, zij ging voor hem staan en hij wipte naar buiten. Een rinkelende slag - en hij stond in een schemerdonker portaal. Nog waren er omhoog vage gedaanten te zien, maar ze bleven in hun lijsten en dus holde de student de trappen af, vond de deur gesloten en zocht verlossing in de societeitszaal waar hij doodmoe op een stoel viel.

De morgen lichtte bleek door de hooge vensters en terwijl er een kalmte en koelte op hem viel begon hij de innigheid van dat echte licht te genieten.

Vlak voor hem hing een groot schilderij, en ofschoon de figuren zich niet bewogen en hij heel goed wist dat hij in een zaal op een stoel zat, drong de werkelijkheid van het daar afgebeelde diep in zijn ziel. Het was een gracht met oude huisjes aan den overkant, en een span paarden zeulde er een wagen door de vochtig-vuile dooisneeuw. Een rustige, vriendelijke droom, als van een wien in zijn slaap, ver van het vaderland, het liefelijke beeld van zijn geboortestad wordt voorgetooverd. En zijn lippen fluisterden in groote ontroering: ‘welk een zaligheid, uit die ziellooze spookwereld van monsterachtige fantasie in de zilvergrijze tinten en warme kleuren van ons lieve Holland te komen, waar de kunstenaars de Natuur zien en kennen, beminnen en verheerlijken.’ Toen stond hij op, want hij hoorde een sleutel knarsen. Kalm ging hij naar de voordeur, en toen de portier binnentrad ging hij hem snel voorbij. De arme man schrok: dacht hij dat een portret uit de bovenzalen op den loop ging? Dat zou een schade zijn geweest voor de kunst en den schilder, voor Arti en den portier. Neen, de man was nuchter: hij vond het waarschijnlijk, dat het een introducé was, den vorigen avond onder tafel gegleden en door het gezelschap vergeten.

Maar de student ging snel den hoek om en voelde met blijdschap den frisschen wind op zijn wangen. Hij was als een, die een toren beklommen heeft: duistere spelonken door, langs tralies waar vleermuizen lijken te hangen en spinnen in hun webben gekraald zitten, en die op den top den hevigen wind moet weerstaan met de voeten wijd uit elkaar, maar die blij is om de frischte en de wijd-opene wereld.

De Nederlaag der Duitsche Sociaal-Demokratie
Door
Is. P. de Vooys.

De sociaal-democratie heeft een nederlaag geleden. Dit is zoozeer het voornaamste der jongste Duitsche verkiezingen, dat de kwestie waarvoor de Rijksdag ontbonden werd, alsook de overwinning van het centrum daarbij vergeten wordt. En terecht, want deze nederlaag der sociaal-demokratie is een gebeurtenis van grooter beteekenis, dan de kredietweigering voor de West-Afrikaansche kolonie, of het machtsgekonkel der centrummannen. In plaats van tien zetels te winnen, zooals Singer en Bebel voorspeld hadden, verloor de sociaal-demokratie er 35 van de 79. De periodieke, steeds onverwacht groote aangroei van het 'roode' Duitsche kiezerscorps, was een verschijnsel dat de aandacht van de geheele beschaafde wereld tot zich trok, en dat natuurlijk in het land zelf groote spanning veroorzaakte. Dit is nu het gewicht van den uitslag dezer jongste verkiezing, dat er duidelijk een kentering is gekomen.

Naar feiten en cijfers te oordeelen en in nuchtere beschouwing is de nederlaag zoo groot niet. Het aantal roode stemmen steeg vergeleken bij 1903 met 248.197,[1)] en het percentage van het totaal der kiesgerechtigden steeg nog zelfs een kleinigheid.

Dat bijna een vierde deel van hen sociaal-demokratisch stemde wijst nog op een groote macht. En bij den weinigen invloed die hun Rijksdagleden op den gang van zaken konden

1) Van de 11.262.574 kiesgerechtigden stemden 3.258.968 sociaal-demokratisch.

uitoefenen, doet het er weinig toe of 44 dan wel 79 personen hun meening kunnen zeggen en hun kritiek aan 't woord brengen. Toch is er een nederlaag geleden, en een die zich lang zal doen gevoelen, en die ook voor de partij groote gevolgen moet hebben.

Dit blijkt het best uit den indruk, die zoowel bij de winners als bij de overwonnenen teweeggebracht werd. Onmiddellijk is gevoeld dat een zware en rake slag is gegeven en ontvangen. Dit psychologisch moment toont aan dat er groote onzekerheid in de geesten heerschte. Hoezeer ook door de z.g. 'nationale' partijen met nadruk op de slechte kansen der sociaal-demokratie was gewezen, hoezeer ook door de voormannen met schijnbare zelfbewustheid nieuwe overwinningen der sociaal-demokratie voorspeld zijn, in wezen was er weerzijds een gespannen verwachting. Wat zou het worden? Alle vorige verkiezingen hadden steeds weer een grooten sprong vooruit van den socialistischen geest onder het volk doen zien, zoodat ieder zich *moest* afvragen wat er gebeuren ging, als dit zoo bleef voortgaan. Booze reactionnaire plannen van kiesrechtinkrimping en uitzonderingswetten gingen niet alleen hun stillen gang door de bezorgde hoofden der regeerders, maar hingen al in de lucht en brachten een drukkende atmosfeer. Daarentegen werden bij de 'Umstürzler' fantasiën wakker van een eindelijke beslissing en werd gezonnen op doelmatige wapenen van verweer en aanval. Wat zou nu gebeuren? Vandaar groote spanning, toen de verkiezing plotseling ging geschieden, groote spanning, hoezeer ook verborgen achter opgewarmde belangstelling voor een zoo kleine kwestie als die der koloniën en voor betrekkelijk onbeduidend achterbaksch politiek gekonkel. Maar naast spanning ook onzekerheid. Niemand wist met eenige juistheid te zeggen wat de stemming onder het volk was.

De verkiezingsuitslag hief nu opeens èn de onzekerheid èn de spanning op. De sociaal-demokratie bleef ongeveer de macht die zij was, maar de geheimzinnige, de geesten spannende betoovering van haar werking op een naaste toekomst was weg. En weg was ook de noodzaak om te overleggen wat te doen stond, onderdrukking eenerzijds, opstand daartegenover. Het behoeft niet te verwonderen, indien dan ook na deze verkiezing de geesten zich eenige rust zullen geven.

Er valt voorloopig niet veel te bespiegelen of plannen te maken. Ten minste voor Duitschland.

Voor hen echter, die in de sociaal-demokratie niet uitsluitend de Duitsche politiek zien, maar voor alles een maatschappelijk verschijnsel, komt noodzakelijk de vraag op, om welke redenen zoo'n nederlaag werd geleden. De Duitsche sociaal-demokratie toch gold lang als een model. Haar leer was de zuiverste, haar taktiek het meest overlegd en principieel, en bewijs daarvoor was haar succes. Nu dat succes twijfelachtig geworden is, moet van zelf gevraagd worden of die leer en taktiek dan wel zoo goed zijn, en of deze ook mede schuld kunnen hebben aan de waargenomen kentering van haar invloed. Met die vragen wordt doorgedrongen tot in de kern, het wezen der sociaal-demokratie zelf. Daarom zijn zij belangrijk. Daarom ook is het goed ze onder den eersten indruk der gebeurtenis te bespreken.

* * *

De redenen die voor de nederlaag der sociaal-demokratie kunnen worden aangegeven zijn tweeerlei. Allereerst van tijdelijken politieken aard, en daarom van ondergeschikte beteekenis. Daarnaast echter van meer algemeen karakter, omdat het optreden der partij zelf oorzaak kan zijn van haar verzwakking.

De politieke oorzaken dienen eerst besproken. Was toch de invloed daarvan overwegend, zoo zou het overbodig zijn verder te onderzoeken.

Dat bij de jongste verkiezingen de van boven af geleide en met haat tegen het Centrum tot anti-clericalisme aange wakkerde agitatie, die tegelijkertijd met ongekende betuigingen van liefde het liberalisme volledig wakker schudde, een ongewoon groot aantal kiezers aan de stembus bracht, is ontegenzeggelijk de oorzaak voor het verlies van verschillende sociaaldemokratische zetels. Onverklaard laat het echter den afval van vele roode kiezers in tal van districten, b.v. in Saksen, Wurtemberg, Breslau enz. Onverklaard laat het den evenredig kleineren aanwas van stemmen elders.

Dat er ook op de kiezers, geneigd tot - en deels al ge-

woon aan - het stemmen op een sociaal-demokraat invloeden werkten die hen tot afval brachten, staat evenzeer buiten twijfel. Vooraan staat als negatieve agens de lust om het gehate Centrum een lesje te geven tot meer bescheidenheid, en het een nederlaag te bezorgen. Doordat de sociaal-demokraten de politieke gebeurtenissen niet beheerschten, zagen zij zich in een misschien onvrijwillig bondgenootschap met dat centrum gebracht. Rood stemmen beteekende in zekeren zin tegen den vijand van het centrum ingaan, dus den centrum-overmoed begunstigen. Daarnaast staat echter een positieve invloed om de kiezers te bewegen een regeeringscandidaat boven den rooden oppositieman te verkiezen. Centrum en sociaaldemokratie hadden steeds met groot succes koloniale schandalen onthuld. Met zooveel succes dat de regeering ten slotte genoodzaakt was door den ‘nieuwen man’ Dernburg een groote schoonmaak te doen houden. Die was beloofd en op zoo'n wijze, met zóoveel energie en zelfbewustheid, dat het publiek vertrouwen begon te krijgen. Dit vertrouwen werd nu door centrum en sociaaldemokratie ontzegd; door het eerste om redenen, die algemeen ontstemming wekten en Dernburg een heldenglorie verleenden. Door de sociaal-demokraten omdat zij *altijd* tegen koloniale uitgaven stemden. Daarbij verzuimden zij echter hunne oppositie te versterken, door tegenover den vagen goeden wil der regeering een vast plan van practische beteekenis te stellen. Zij konden dat niet, omdat zij tegenover koloniën slechts negatieve beginselen hebben.

Onder deze omstandigheden moest Dernburg populair zijn, als de ‘sterke man’, de Bismarcktype, terwijl de sociaaldemokraten daartegenover wel kritiek, maar geen geestdrift konden stellen.

Hiermede is de rij der politieke oorzaken voor de nederlaag afgeloopen. Die oorzaken zijn gering van beteekenis en zeer tijdelijk. Dat zij op 25 Januari overwegend zouden geweest zijn, indien de sociaal-demokratie - zooals steeds haar kracht was - tegenover deze invloeden groote maatschappelijke vooruitzichten had kunnen openen, is niet aantenemen. Ook zouden die oorzaken niet overwegend hebben kunnen zijn, indien de kritiek der sociaal-demokraten de kiezers even sterk

als vroeger had doordrongen van de onhoudbaarheid der maatschappelijke en politieke verhoudingen. Want de belangen die hiermee gemoeid zijn leven veel directer in het volk, als de onpopulaire Herrero-oorlog of de relletjes van hooge heeren.

Te meer daar er reden tot kritiek te over was. De vleeschnood allereerst, de stilstand der sociale wetgeving, de bevoorrechting der agrariërs, de bij geluk afgeweerde Marokko-oorlog, het persoonlijk regiment, en zóoveel meer dat dit zelfs vóor de Rijksdagontbinding de liberalen aan hun verleden van 1848 had herinnerd.

Dat zulke kleine politieke invloeden als de genoemden, een groot aantal kiezers van de sociaal-demokratie deden afvallen of afhielden, is alleen verklaarbaar hierdoor, dat het vertrouwen op de kracht der sociaal-demokratie is afgenomen. Wat is daarvan de oorzaak?

* * *

Zou de onophoudelijke ruzie tusschen de partijleiders' het onheusche en op schandalen beluste gekrakeel der laatste twee jaar, de ‘werfkracht’ der sociaal-demokratie verzwakt hebben? Zou alleen reeds de liberaler houding van den nieuwen Saksischen ministerpresident en een heele kleine kiesrecht-vrijzinnigheid in Wurtemberg den revolutionnairen gloed hebben doen slinken? Dat zijn de twee voornaamste verklaringen, die liberale tegenstanders wisten te ontdekken. Maar deze verklaringen zijn zoo geheel en al van den uiterlijken kant, dat ze geen antwoord op onze vragen geven. Want zij stellen de vraag niet eens goed. Nuchter bezien is de nederlaag der sociaaldemokraten zoo groot niet. In 't algemeen beschouwd is de partij niet verzwakt maar op haar oude kracht gebleven. De overwinning waarover zelfs de keizer en de Saksische koning zich openlijk verheugden, is dan ook volstrekt geen waarborg voor de toekomst, alsof nu voor goed de sociaal-demokratie van de baan was. De nederlaag die geleden werd is niet door cijfers van stemmen en zetels aan te duiden. Zij heeft deze groote beteekenis, dat gebleken is hoe de sociaal-demokratie iets verloren heeft dat zij tot nu toe op alle andere partijen voor had. Zij had n.l. niet alleen eigenschappen voor de po-

litiek van den dag, zij wekte de overtuiging dat zij de toekomst beheerschte. Daardoor werd zij in behoudende kringen zoo gevreesd. Maar daardoor ook was zij de steun voor alles wat naar groote verandering verlangde.

Die toekomstkracht heeft de sociaal-demokratie verloren. Zij is nu de gelijkwaardige geworden van andere politieke partijen. Zal zij een toekomst hebben, zal zij vertrouwen op die toekomst willen wekken dan kan zij dat niet langer doen door de geheimzinnige toekomst-suggestie, maar zal zij het moeten doen door haar daden.

Dat dit zoo is, bleek bij de jongste verkiezing en dat het bleek was de nederlaag. Maar om te kunnen blijken moest ook inderdaad de wondere bekoring van de sociaal-demokratie geweken zijn. De tegenstanders wisten niet dat het gebeurd was; zij hoopten het wel, maar dat hadden zij altijd al gedaan en gewoonlijk zonder resultaat. Maar bij de sociaal-democraten zelf moet het wel gevoeld zijn, vandaar hun onzekerheid, zoowel vóor de crisis, als tijdens de verkiezingen.

Dat de toekomstkracht der sociaal-democratie weggeblazen zou zijn door het teere zuchtje der Saksische en Wurtemburgsche vrijzinnigheidsplannen, is geheel onaannemelijk. Wanneer dat zuchtje iets heeft gedaan, dan is het omdat de roode kracht weg was.

Ook kan het verdacht maken en twisten der sociaal-democraten niet de oorzaak zijn van het verlies hunner tooverkracht. Hier wordt een gevolg voor de oorzaak genomen. Juist door dat verlies, door de onzekerheid die het deed ontstaan, kwam er oneenigheid. De een gaf den ander de schuld van de malaise, van misgrepen, en spoedig knetterden overal de twistvuren, waarbij de ‘volkstoon’ zonder gevaar van majesteitsschennis beoefend kon worden.

Neen, als het waar is, dat de sociaal-demokratie haar nimbus van toekomstkracht verloren heeft, - en het ophouden van den ‘jongen-reus-groei,’ is er het sprekendst bewijs van - dan liggen de oorzaken dieper dan in de uiterlijke verschijnselen. Niet hoe de tegenstanders der sociaal-demokratie zich houden, liberaal of reactionnair, niet ook hoe zij zelf zich *gedraagt,* maar hoe zij in haar wezen *is,* vermag alleen de nederlaag te verklaren.

Evenmin als de ‘nationale’ partijen het centrum konden verslaan, evenmin hadden zij het de sociaal-demokratie gekund, indien deze haar vroegere innerlijk zelf gelijk was gebleven. Zij was echter een andere. De nederlaag is niet veroorzaakt door de vijanden, maar door haar zelf.

Hoe toch verloor de sociaal-demokratie haar vermogen om het vertrouwen te wekken dat zij de toekomst beheerschte? Voor dat nagegaan kan worden moet duidelijk zijn, waarin dat vermogen bestond en hoe het ontstaan was.

* * *

De sterkte der Duitsche sociaal-demokratie was haar Marxistische leer. Dit is al te bekend om nog nader betoogd te worden. Die leer was niet van het heden maar van de toekomst, en dat niet door utopistische vooruitzichten, doch door wetenschappelijke voorspelling. De ekonomische kennis der tegenwoordige maatschappelijke verhoudingen bewees hoe, en dat, het kapitalisme moest ondergaan in den strijd tegen de vereenigde arbeiders. De politiek was de ideële weerspiegeling van dit overgangsproces, zoodat achter die politiek steeds met wetenschappelijke stelligheid de onwrikbaar ekonomische natuurmacht haar werk verrichtte.

Dit Marxisme vond in Duitschland ingang; van daar dat de sociaal-demokratie zich zelf bij haar politiek optreden gesteund dacht door die machtige, alles beheerschende ekonomische tendenzen, die tegelijkertijd haar tegenstanders den grond onder de voeten weggroeven, zoodat deze òf moesten zweven in leege ideologiën, als de liberalen, òf zich handhaven door brute verouderde machten als de conservatieven.

Zoolang dit vertrouwen ongeschokt bleef, voelde zich de sociaal-demokratie de eenige macht, die groeien kon en groeien moest. En dat geloof in zichzelf imponeerde ook tegenstanders, zoolang de verkiezingsfeiten de leer schenen te bevestigen.

Deze bevestiging ontstond langzamerhand. Niet een enkele verkiezing, maar de achtereenvolgende reeks stemmingen leverden pas het volledige bewijsmateriaal. En dit werd verkregen door een vaste politieke tactiek; de ‘oude beproefde’ zou die spoedig heeten.

Die tactiek had haar gronden in de Marxistische leer. De wetenschappelijk ekonomische overtuiging van den kapitalistischen ondergang deed inzien dat de geweldadige revolutie doelloos was, zoolang niet de productie-verhoudingen een ontwikkeling hadden gekregen, die den overgang tot het socialisme mogelijk en noodig maakten. Als het zoover was moest de vereenigde macht der arbeiders den slag slaan. En om dit te doen moesten zij den staat veroveren. Het stembiljet was daartoe, en ook voornamelijk daartoe, het middel. Den staat veroveren was allereerst in het parlement doordringen en dit beheerschen. Op die wijze werd de tactiek, als in hoofdzaak door dit pogen gekenmerkt: parlementair. Als gevolg moest een gedragslijn vastgesteld worden voor het optreden èn bij de verkiezingen, èn in 't parlement.

Die gedragslijn moest natuurlijk in haar verloop historisch zijn, d.w.z. voor verschillende tijden en tijdskwestie's kunnen gelden.

Daar nu de historische leer van 't Marxisme die van den klassenstrijd is, was de houding èn bij de verkiezingen èn in 't parlement aan te geven door dit eene woord: isolatie.

De sociaal-demokraten moesten steeds alleen staan en steeds tegenover alle anderen. Ook deze tot in overdreven exclusivisme strak volgehouden taktiek droeg er toe bij in hun politiek iets anders, iets principieelers en beters te doen zien dan in elke andere.

Daardoor toch kon steeds een scherpe en zuivere kritiek uitgeoefend worden op alles wat verkeerd was, hoe hoog ook de persoon die het betrof, hoe uitgebreid en ingeworteld het kwaad dat aangetast werd. Aan geen beloften of bondgenootschap vastgeklonken, waren de sociaal-demokraten de echte mannen van het vrije woord. En niet het minst door hun bevoorrechte positie van hoogrechterschap over alles en allen, meest met bekwaamheíd, redenaarstalent en rechtschapen belangeloosheid van den persoon uitgeoefend ten aanhoore van 't geheele volk, verwierven zij zich uitgebreide belangstelling en sympathie.

Dat zij deze voor hun doel wisten te gebruiken bewezen zij door hun partij-organisatie. Onder de socialistenwet waren de geheime maar hechte grondslagen daarvoor gelegd. De

dwang van boven dwong niet alleen tot geheime actie, maar ook tot onderling vertrouwen, toewijding en degelijk werk. De propaganda in de pers, in brochures, in boeken, in cursussen werkte vlijtig en grondig. Zoo was de sociaal-demokratische partij door haar wetenschappelijken zin, haar zelfbewuste kracht, haar eenvoudige tactiek, haar toewijding en geestdrift een voorbeeld van sterk innerlijk leven. Haar te zien werken, en daarna haar succes waartenemen, moest vertrouwen wekken. Hoe kon dit betrekkelijk vlug verloren gaan?

* * *

Ofschoon de Marxistische leer zuiver ekonomisch, materialistisch ekonomisch, was, mag niet voorbijgezien dat de sterkte der sociaal-demokratie bestond in een toekomst-vertrouwen. Dit nu berustte niet op ekonomische feiten, maar op conclusie's uit de generaliseering der feiten. Ook al noemt men die conclusie's wetenschap, ook al kent men die wetenschap naar de gewoonten van de eerste 19e eeuw-helft zekerheid toe, toch zijn die conclusie's denkbeelden. Door denkbeelden heeft de sociaal-demokratische politiek haar groote spankracht gekregen. Daardoor ook kon de tactiek zuiver en strak blijven. De idee van een revolutionnair parlementairen strijd ter verovering van 't socialisme; aldus zou men 't geheel der denkbeelden kunnen betitelen. Maar juist omdat een idee en wel een nieuwe veel belovende idee zooveel aanhang kreeg, daarom moest eens het oogenblik komen dat naar de verwezenlijking gevraagd zou worden. De kans daartoe is echter voor geruimen tijd verkeken. Dat het ernst moest worden, is in de laatste jaren begrepen, maar de pogingen om daartoe overtegaan zijn mislukt. Hoe is dat gebeurd?

In hoofdzaak geleidelijk en langzaam. Zoolang de sociaaldemokratie slechts weinig zetels in de Rijksdag bezette, kon volstaan worden met kritiek. Toen echter haar macht meer en meer groeide leek het doelloos, zich door zooveel mannen te doen vertegenwoordigen, wanneer hun stemmen als aantal geen invloed uitoefenden. Daarvoor toch streeft elke politieke partij naar een zoo groot mogelijke atvaardiging. Nu bleek duidelijk dat hoe sterker de Rijksdagfractie uitkwam, hoe minder haar

invloed op den gang van zaken werd, zij kon tegenhouden, maar niet eens voor de arbeiders schadelijke wetten afweren, en tot stand brengen niets. Ja zelfs de angst voor het groote stemmencijfer dreef de regeeringen tot inperking van de volksrechten en versterking van absolute en aristokratische machten.

Konden de sociaal-demokraten vroeger beweren dat zij *direct* wel niets tot stand brachten, maar dat toch *indirect,* nl. door vrees voor hun macht sociale wetten aan hen te danken waren, in de latere jaren zouden zij zich met dezelfde redeneering het tot stand komen van Saksische en Hamburgsche kiesrechtbeperking moeten toeschrijven, en evenzoo het uitblijven der kiesrechtherziening voor den Pruisischen Landdag. De machtsuiting door het stembiljet waarvan in 1903 gemeend werd dat nog een paar aanloopjes voldoende zouden zijn om het eindpunt te bereiken, bleek meer en meer onvruchtbaar. En het was duidelijk dat de regeeringen in geen geval zich door dat stembiljet zouden laten overrompelen. Ze zouden stellig den strijd eerder aanvangen, voor het te laat was.

En zij konden dat, daar de isolatie-tactiek, aldoor exclusivistisch vinnig en afstootend doorgevoerd, alle andere partijen had ‘samengeworpen tot een compacte reactionnaire massa’ in elk geval tot een combinatie die de regeering ten koste van alles in een strijd tegen de sociaal-demokratie zou steunen.

Zoo liep de parlementaire isolatie-tactiek vast. Slechts één middel bleef over. Zou de regeering den strijd beginnen, dan zou de massa van het volk haar op andere wijze weerstaan. Voor dit weerstaan nu is slechts één woord, n.l. revolutie. Het baat niet daarvoor andere namen te zoeken als b.v. algemeene werkstaking. Er moest verwacht worden dat de Duitsche sociaal-democratie zich zou verdedigen als haar de parlementaire weg gebarricadeerd werd.

Dat echter het vertrouwen op de parlementaire Staatsverovering verdwenen was bleek vooral hieruit dat wat uiterste verdedigingsmiddel voor 't behoud der ‘oude beproefde’ tactiek moest zijn, daarvoor in de plaats werd geschoven als aanvalsmiddel. Het werd wel niet gezegd, maar toch bedoeld. Dit gebeurde onder den invloed der Russische revolutie. Misleid door de verregaande overdrijving en het gebrekkig inzicht van Marxisten in Rusland, die zich inbeeldden, dat zij de

revolutie dreven en beheerschten, kwam er in Duitschland een revolutionaire strooming op. Eerst al van anarchistische antiparlementairen in Berlijn. Daarna in de partij zelf.

De bekende Jena'er-motie kwam tot stand, en de groote vergaderingen, in Pruisen tot verkrijging van beter kiesrecht, in Saksen tot afweer van 't slechter kiesrecht, begonnen dreigend te worden. Toen echter de troepenmacht klaar gehouden werd en in Saksen zelfs al er op los trok was de beweging uit. Mede door de weigering der vakvereenigingen was de algemeene werkstaking van de baan.

Op zichzelf waren deze gebeurtenissen van weinig beteekenis. Maar voor de sociaal-democraten was hiermee de laatste steun voor het vertrouwen op staatsverovering ‘met nog een paar aanloopen’ verdwenen,

Wat hierbij vooral van belang was, is de weigering der ‘Gewerkschaften’ tot steun aan de organisatie van de algemeene werkstaking.

Hieruit toch bleek dat naast de sociaal-demokratie, en wel onder haar eigen leiding een macht was gegroeid, die de leiding afwierp en zich zelfstandig voelde. En die zelfstandigheid sprak zich daarin uit, dat met de algemeene werkstaking ook de idee van de parlementaire staatsverovering werd op zij geschoven. Niet omdat dit afgekeurd werd, maar omdat iets anders hooger werd gesteld.

Dat hoogere was de eigen vakorganisatie, die niet voor denkbeelden, maar voor directe belangen, en met groot succes, werkte.

Had de sociaal-demokratie uitsluitend voor de verwezenlijking van dat denkbeeld: verovering van den staat voor het socialisme door het stembiljet gestreden, zij zou door deze nederlaag voor lang gekortwiekt zijn. Al strijdende is zij echter een macht geworden, die op zichzelf en door zichzelf beteekenis heeft. Juist het besef daarvan, zoowel in de politieke partij, maar nog meer in de vakvereenigingen moest het onvoldaan gevoel wekken bij het zien van de onvruchtbaarheid der parlementaire bemoeiingen. Maar dat besef moet meer doen dan twijfel wekken aan de oude leer en tactiek. Dat besef moet een nieuwe sociaal-demokratische politiek scheppen. Waarop toch komt het aan? Die macht van 3¼

millioen kiezers is niet alleen een leger aanhangers van de socialistische idee. Het zijn veel meer geschoolde soldaten in den klassenstrijd. Dit wil zeggen dat zij een belang, het belang der loonarbeiders, met alle kracht voorstaan. En omdat zij als hun grootste te verwerven winst, de socialisatie der productiemiddelen zien, zijn zij sociaal-demokraten. Dit zijn dingen die vast staan en blijven staan, al is ook het vooruitzicht om in een naaste toekomst en nog wel met dat eenvoudig en gemakkelijk middel van 't stembiljet dat doel te bereiken, weggenomen. De politiek der sociaal-demokratie moet en kan hieraan voldoende kracht ontleenen. Behartiging van het loonarbeidersbelang is tegelijkertijd bevordering van een algemeen belang en behoeft de geestelijke cultuur niet te schaden, integendeel kan ze daaraan nieuwe levenskracht geven. Het komt er slechts op aan dat de groote ten dienste staande politieke macht voor dat doel met beleid wordt aangewend.

Heeft de Duitsche sociaal-demokratie dit dan tot nu toe niet gedaan? Stellig wel, maar als bijzaak. De hoofdzaak was het loopen met sprongen en aanloopjes naar het einddoel. Daarvoor diende vooral de isolatie-tactiek. Daarom kon veel opbouwend werk verwaarloosd worden, indien slechts werd afgebroken. Nieuwbouw, die voorbarig met behulp van niet-sociaal-demokraten tot stand zou komen, werd afgewezen. En de bijzaak, het directe arbeidersbelang, leed daaronder.

Zoowel de arbeids-wetgeving als de ontwikkeling van het staatsleven in demokratische richting stonden stil of gingen zelfs achteruit. Burgerlijke demokraten gaven den moed op, waar de socialisten niet wenschten samen te werken.

‘Scharfmacher’ waren er niet alleen in hooge kringen. De grootste ‘scharfmacher’ was de isolatie-tactiek.

Nu het einddoel is achteruit geschoven, - wel te weten niet het socialistisch einddoel, maar dat der staatsverovering door verkiezingen - nu moet het directe belang der arbeiders tot meer invloed komen. In de vakvereeniging hebben de arbeiders het op zijn allerduidelijkst uitgesproken door het verwerpen der algemeene werkstaking. Die was de laatste toevlucht voor het lang gekoesterde denkbeeld. Daardoor alleen kon het zich nog ophouden.

En dat wisten de ‘Gewerkschaftler’ heel goed. Toch was

hun uitspraak beslist. Hebben de sociaal-demokraten in Mannheim 1906 des ondanks gepoogd hun *recht* van staakbevel te handhaven door dat bevel zelf in te trekken, de verkiezing moet hen leeren 't bevel der vakvereeniging op te volgen. Want haar uitspraak was een bevel, al werd zij niet in dien vorm opgesteld.

Hoe die nieuwe politiek zal moeten zijn? Wie zal 't zeggen? Dit is zeker, dat zij niet zoo zuiver, niet zoo rechtlijnig, en vooral niet zoo in de ekonomische leerstelligheid zal kunnen zijn als tot nu toe. En wel om eenvoudige redenen. Een tactiek uit de leer afgeleid en ook niet door groote daden uit het spoor getrokken, kan niet anders dan zuiver zijn. Maar een tactiek die voortkomt uit het behartigen van een groot belang, en die dit wil doen volgens groote lijnen om een breede toekomst mogelijk te maken, is als een schip op zee, inplaats van als een telegram langs de seindraden. De golfslag van 't maatschappelijk leven, de winden der geestelijke stroomingen werken er op in. Die tactiek in de richting te houden eischt groote stuurmanskunst. Is daarom de leer-tacticus zooveel beter, die aan het Morse-toestel van zijn Marxisme tikkende, de ekonomische (electrische) elementen langs de strakgespannen geïsoleerde koperdraden van zijn leerstellige organisatie telegrammen naar de toekomst doet sturen?

De ware politiek eischt staatsmansbeleid en in dit beleid historischen zin; met beide wordt uitgesproken dat de aandacht gevestigd is op dat wat de gevolgen zullen zijn van daden en gebeurtenissen, die op dit oogenblik den tijd doordringen. Dit ontbrak aan de Duitsche sociaal-democratische politiek; kon en moest zelfs ontbreken.

Inplaats van staatsmansbeleid had zij de leer, in plaats van historischen zin, ekonomisch inzicht. En zoeken wat de toekomst zou brengen, om daarop eigen daden te richten was overbodig: zij *had* de toekomst. Dit kon nooit ware toekomstpolitiek zijn. Het was en kon niet anders zijn dan kritische afbrekende politiek. Want om op te bouwen, om te *willen* bouwen zelfs, ontbrak haar de werkelijkheid.

De Duitsche sociaal-democratische politiek was ekonomisch, niet historisch, d.w.z. zij richtte zich naar de abstractie die de ekonomie moet zijn en verwaarloosde den veelvormigen

stroom der werkelijkheid, die de geschiedenis vormt. Ook hier was het de leer die toch niet den historiestroom doet aanzwellen met ekonomische werkelijkheden, doch dien stroom wil kanaliseeren in de steenen bedding der ekonomische abstractie; ook hier was het de leer, die de strakke sterkte gaf. Want sterk was die ekonomische politiek, n.l. in haar kritiek. Maar die sterkte had een maat. En de spankracht is beproefd, maar moest tenslotte wijken voor de macht die binnen haar dradennet van abstracties uitbarstte, n.l. de macht der arbeiders, die beseften dat zij sterk genoeg waren om voor hun belangen iets werkelijks tot stand te brengen.

Zal de Duitsche sociaal-democratie tot een minder ekonomische en meer historische politiek overgaan? Wie vooral let op de overmoedige onverdraagzame Marxistentoon in Duitschland, die 't geestelijk leven aldaar verkilt, moet die kans niet hoog schatten. Doch er is een krachtige onderstrooming onder de geestelijke leiders; er is vooral een ijzersterke vakbeweging. En er is nu ook een harde les, de nederlaag bij de jongste verkiezingen.

De Verkiezingen in Duitschland
Door
J.J. de Roode.

Of de verkiezingen een nederlaag zijn geweest voor de sociaal-demokratie - dat is geen vraag meer. Het partijbestuur in Duitschland zelf noemt ze een nederlaag; daarmee is die kwestie uit. Wij zijn geslagen, niet verslagen, zegt het partijbestuur, en het heeft, als klinkend argument voor die stelling, de stijging van het stemmental van 3 op 3¼ millioen. Wil men de dingen zien zooals zij zijn, dan heeft men hier den maatstaf voor de hoegrootheid der nederlaag. Zij zou alleen een teleurstelling zijn, over een te geringe toename van het stemmental, als het kiezerscorps sedert 1903 niet van ruim 12.500.000 tot bijna 13.200.000 was vooruitgegaan, met ruim 660.000 stemmen, en als niet het aantal uitgebrachte geldige stemmen was aangegroeid van bijna 9½ millioen, tot ruim 11¼ millioen. Van die 13/4 millioen toename heeft de sociaal-demokratie maar een zevende deel gekregen. In 1903 kreeg de partij 31.7 pct. der uitgebrachte stemmen, in 1907 29.4 pct. Bestond er in Duitschland evenredige vertegenwoordiging, dan zou de socialistische Rijksdagsfraktie in 1903 126 leden hebben geteld, en thans 117.

En de katholieken? De campagne was immers op touw gezet tegen centrum en sociaaldemokratie samen. Hun stemmental is van een kleine 1900.000 op een kleine 2200.000 gestegen, met 300.000. Bovendien kregen de Polen 100.000 stemmen meer. De groote katholieke partij was 104 man sterk bij de ontbinding, nu 108; de Polen kwamen van 16 op 20.

Het resultaat van den slag zou dus voor de regeering maar nauwlijks gunstig kunnen heeten, als men bij deze ver-

kiezingen niet met bijzondere verschijnselen had te doen. Een daarvan is het enorm verlies van zetels voor de sociaaldemokratie: 79 man was de partij in den vorigen Rijksdag sterk; met slechts 43 komt zij in den nieuwen terug. Dat dit mogelijk was, terwijl zij in het land zoo weinig van haar stelling prijs behoefde te geven, vindt zijn verklaring in het feit, dat in 1903 in een groot aantal distrikten de overwinning maar juist even was behaald. In 44 van de 81 veroverde of behouden distrikten bleef de meerderheid beneden 55 pct. van het aantal uitgebrachte stemmen; in 37 beneden 54 pct., in 31 beneden 53 pct., in 23 beneden 52 pct., in 10 beneden 51 pct. Uit de stijgende golven der sociaaldemokratie was een voorlooper onverwacht ver het strand opgeschoten; de vloed kwam niet snel genoeg na, om het bestreken gebied te behouden.

Het gevolg van deze verzwakking van de sociaaldemokratie in den Rijksdag is, dat de keizer thans nog zekerder is dan vroeger van de toestemming van al wat hij aan de volksvertegenwoordiging vraagt. Van volksinvloed zal nog minder sprake zijn dan voorheen, tenzij men met volk het deel der natie bedoelt, dat van demokratische aanvechtingen geen last heeft. Meer dan ooit een bewilligingsmachine voor de eischen van leger en vloot, van grondbezitters en groot-industrieelen, zal de Rijksdag van zijn beteekenis nog meer inboeten, zal het parlementaire stelsel nog meer een schijnbestaan voeren, zal niet de volksvertegenwoordiger, maar de ambtenaar het symbool der politieke macht zijn in Duitschland: de man van de wet, in de koninklijk-keizerlijke uniform, die de bevelen van hoogerhand uitvoert blindelings, of naar de eerbiedwaardige besluiten zijner onnaspeurlijke Pickelhaubenwijsheid.

De achteruitgang van het aantal socialistische stemmen in den Rijksdag is een nadeel voor de demokratie; een nadeel dat niet wordt goed gemaakt door de stijging van het totaal der drie soorten van vrijzinnigen van 36 op 49 stemmen. Ook hierom dus heeft de sociaaldemokratie reden tot bezorgheid. Het getal der zetels dat zij inneemt, is voor haar een zaak van gewicht; voorloopig voor haar nog meer, dan voor een der andere partijen.

Zonder de bijkomstige omstandigheid van het aanzienlijk

verlies van zetels door de sociaaldemokratie, bij een slechts betrekkelijk verlies van stemmen, zouden Bülow en Wilhelm niet met de Berlijnsche jongelui van de Rijksverzekeringsbank de nachtrust der burgerij hebben verstoord. Dat de regeering er op hoopte, is niet onmogelijk; de verkiezingsstatistiek van 1903 zal haar wel niet verborgen zijn gebleven. Maar Wilhelm verklaarde aan zijn aanhankelijke onderdanen, dat hij ontzaglijk had geboft, en dat was een waar woord. Hij is nu verlost van de lastige pretenties der katholieken, en bovendien van het drukkend gevoel der ondanks alles stijgende macht van de vaterlandslose Gesellen.

Er is nog een andere reden, waarom de regeering zich over de verkiezingen kan verheugen, niettegenstaande de grootste oppositiepartij in den Rijksdag er nog versterkt terugkomt. Het is de blindheid, waarmee de vrijzinnigen in den strik zijn geloopen, hen gespannen. De logika van het konflikt, ontstaan door de verwerping der aanvullingsbegrooting van Zuidwest-Afrika, liep uit op een aktie tegen de katholieken, en voor het imperialisme, den modernen vorm van kolonisatie. Voor beide leuzen is het liberalisme, heel de wereld over, uiterst ontvankelijk. Hoe de erfgenamen van Kant en Goethe aan hun anti-klerikalisme zijn gekomen, heeft geen uitleg noodig, en een rijk dat zijn plaats wil handhaven onder de groote mogendheden, is gedwongen, zich afzetgebieden te veroveren in vreemde werelddeelen, op volkeren van een lagere beschaving. Socialisten en klerikalen toonden beiden, deze laatste overweging te stellen beneden andere, voor hen van meer gewicht. De eersten staan in theorie tegenover kolonisatie niet afwijzend, maar in de praktijk steeds lijnrecht tegenover de gewelddadige onderwerping van halfbarbaarsche volken die voor het ontvangen van den zegen der nieuwste beschaving zijn uitverkoren. Zij staan op het recht van ieder volk, om over zijn eigen lot te beslissen, en terwijl zij erkennen, dat het niet aangaat, de schatten van geheele werelddeelen aan de menschheid te onthouden, hebben zij in alle europeesche parlementen steeds een scherp verzet gevoerd tegen de taktiek van inbraak met diefstal en moord, die door de christelijke natiën van onzen tijd in het groot op Hottentotten, Maleiers, Hindoe's en Papoea's wordt toegepast,

en die een levensvoorwaarde is voor ‘den vooruitgang’, voor de ontwikkeling van handel en nijverheid.

De socialistische taktiek in de koloniale kwestie wordt totnogtoe niet door overwegingen van ekonomischen, maar louter door humanitaire opvattingen beheerscht.

Anders is het met de katholieken. Een afzonderlijke katholieke opvatting van de groote politieke en ekonomische vraagstukken van onzen tijd bestaat niet, en kan niet bestaan. De pogingen, ze te konstrueeren, hebben geen grootere waarde dan de kommentaren der midden-eeuwsche monniken voor de bijbelverklaring. Het eenige wat de leden eener katholieke staatspartij bindt, is het belang van de wereldheerschappij der roomsche priesterschap. Het imperialisme gaat in haast ieder land met die heerschappij samen, want de missionaris en de leekenpionier zijn in het verre barbarenland op elkanders hulp aangewezen. Geschillen rijzen eerst, als de twee het niet met elkander kunnen vinden: als heerschzucht hun verhouding bederft, of al te woest fanatisme, al te hevige Tropenkoller beider bestaan in gevaar brengt. In Zuidwest-Afrika was het tot botsing gekomen tusschen de katholieke zending en de dragers van het wereldlijk gezag, die in versch-bekeerde, van broek en stroohoed voorziene negers Hottentotten bleven zien. Terwijl het centrum voor Zuidwest-Afrika anderhalf milliard had toegestaan, weigerde het thans de laatste 20 millioen te geven die nog voor de onderwerping van de Bondelzwarts noodig heetten, omdat te Berlijn het Rijksdagslid Roeren bij zijn betoogen voor den verongelijkten christenneger Wistuba tegen bureaukratendeuren het hoofd had gestooten. Hij was de achtertrap afgegooid; zijn val was een beleediging, aan het geestelijk imperialisme van Rome aangedaan, en riep om wraak.

Met een fijnen neus voor de liberale ziel heeft Bülow tegen die frontmakerij van het centrum de vrijzinnigen in het geweer geroepen. Geestdriftig heeft het intellekt in de burgerij, hebben de jonge liberalen zich geschaard om Dernburg, den Uebermensch, Rijksdagbraveerder, optimist en man van de daad, die niet alleen stemmen wierf voor de koloniale politiek, maar ook geld voor koloniale ondernemingen: die de trots van den Duitscher streelde; die aan het nationalisme lang verloren zelfvertrouwen hergaf.

Waarschuwend heeft Barth, de zonderlingste leider die ooit een partij had: het steeds onverhoorde geweten der vrijzinnigen, hen voorgehouden, dat zij bezig waren hun ziel te verkoopen voor klatergoud. Dernburg had hun een nieuw ideaal gegeven: Groot Duitschland; Duitschland in Afrika, Duitschland in Azië, Duitschland in Australië. Daarvoor streden zij, en daar tegen het centrum niet veel viel uit te richten, streden zij des te dapperder tegen de sociaal-demokratie, de partij van de negatie. De ouderen, minder vatbaar voor idealisme, waagden bescheiden te vragen, of er ook loon zou worden uitgekeerd voor het verrichten dezer hand- en spandiensten. Bülow antwoordde genadig, dat adel en clerus, geldvorsten en industriebaronnen, voorloopig met hun positie tevreden waren, en dat misschien, als de partij een schitterende verkiezingscampagne maakte, een paar hooge regeeringsposten voor haar waren weggelegd. Eerst echter moest zij laten zien, wat zij kon.

Maar van een nieuwen koers, op eenig gebied, kon geen sprake zijn. Regeeringspartij mocht het liberalisme worden, niet hervormingspartij.

De heele wereld is op het oogenblik vervuld van de nederlaag der sociaal-demokratie. Zij is een feit van beteekenis, al is de nederlaag op zichzelf in de verte geen onherstelbare ramp, en al is er voor verslagenheid geen reden, waar het partijbestuur zoo koel de oorzaken vaststelt. Maar is het roekeloos prijsgeven van eigen standpunt, door de heele vrijzinnige wereld, niet een verschijnsel, dat veel langer beteekenis zal houden, dan het stuiten, voor een oogenblik maar wellicht, van den ontzagwekkenden groei der sociaaldemokratie? De toestand is in Duitschland zoo: een rijk, waar een moderne beschaving, een moderne maatschappij, een moderne staat, zich hebben gevestigd te midden van een verleden, dat hier en daar geheel tot ruïne vervallen, elders tot fundament dient van het nieuwe leven, en weer elders met het moderne vergroeit tot een monsterachtig geheel. Een agglomeratie van deels uiteengevallen staten, van zeer nauw verwante rijken, die zijn samengevoegd tot, maar niet volkomen opgelost in een groot wereldrijk. De organisatie daarvan: leger, bestuursambtenaren, wetgeving, justitie, in een woord: de staat, is terwille van de rijks-eenheid een zwaar gebouwd

apparaat geworden, reikt met zijn ontzagwekkende polypenarmen in volle zwaarte van Oost tot West, van Noord tot Zuid. Zijn hoofkenmerk is dat hij zijn doel zoekt in zichzelf. Niet voor de onderdanen is het leger, maar voor den keizer. Niet voor de onderdanen worden de provincies bestuurd, maar voor den keizer. Niet voor de onderdanen wordt recht gesproken, maar voor de instandhouding van de monarchie, van den staat. Feodaal, militair, is zijn bouw. De soldaat is een burger van hooger orde, van den ondergeschikte wordt geëischt, dat hij denkt naar de bevelen van den meerdere. De volksvertegenwoordiging, oorspronkelijk demokratisch gedacht, is allengs, door de beweging der bevolking, de samentrekking van menschen in de hoofdsteden en industrieplaatsen, de ontvolking van het platteland, een optisch instrument geworden, dat van de machtsen meeningsverhoudingen in het land een zonderling karikatuurbeeld geeft. Achter iederen sociaaldemokraat die in den nieuwen Rijksdag zit, staan 75790 kiezers; achter iederen liberaal 25416; achter iederen konservatief 23500, en achter iederen katholiek 20794. Berlijn I, het distrikt dat den vrijzinnige Kämpf afvaardigt, heeft nauwelijks 13000 kiezers; Berlijn IV, Liebknecht's oude distrikt, thans door Ledebour vertegenwoordigd, heeft er een 140.000, Teltow-Beeskow, dat den *Vorwärts*-expediteur Zubeil afvaardigt, 200.000. Een keuterboer, een ministerslakei, heeft in het land van het algemeene en gelijke kiesrecht drietot tien- en meermalen zooveel invloed op de wetgevende macht, als een industrie-arbeider.

Er moet dus al een geweldige stroom van demokratie door het land gaan, zal de Rijksdag onder den invloed ervan geraken. Maar ook dan nog is het land niet overgeleverd aan den volkswaan van een dag. Naast en tegenover den Rijksdag staat de Bondsraad, het konvent der verbonden regeeringen, samengesteld uit de regenten der oorspronkelijke vorstendommen van het Duitsche rijk. Het koninkrijk Pruisen is er nummer een. De Rijksdag kan veel besluiten, maar in den Bondsraad kan haast evenveel weer te niet worden gedaan. Mochten de landskinderen in jeugdige onbezonnenheid eens over de schreef dansen, de landsvaders kunnen ze binnen de perken van de eerbaarheid terugbrengen. De Bondsraad is het die de wetsontwerpen maakt, de Bondsraad die de wetten invoert, - of niet invoert.

Alleen het begrootingsrecht geeft aan den Rijksdag macht; maar ook dat wordt menigmaal verijdeld, door het beruchte systeem der nevenregeering. Oppositie tegen vlootplannen, wordt ondervangen door voorafgaanden handel. De oppositiepartij die den doorslag geeft, verkoopt haar stemmen tegen de een of andere concessie.

Om aan dit vernederende stelsel een eind te maken, heeft de regeering een beroep gedaan op de vrijzinnigen, die totnogtoe buiten de zedelijke gemeenschap der staatserhaltende partijen waren gesloten. Als Bülow erover sprak, trilde zijn stem van verontwaardiging. En het hart der vrijzinnigen trilde mee. Ook zij, verlichte Duitschers, gevoelden het als een vernedering, dat hun regeering geregeld bij de partij van Rome moest aanbellen om voor haar plannen den zegen der zwartrokken af te pingelen. Trilde er ook naijver in hun hart, als zij vernamen, hoe Roeren aanmatigend de regeeringsbureaux binnendrong en aan de koninklijk-keizerlijke ambtenaren zijn wetten wilde stellen? Of hoop, dat het eindelijk hun beurt zou worden, om in die bureaux geëerde, ontziene persoonlijkheden te worden? Is het alleen heilige toorn geweest, die hen ontroerde, en hebben zij in het geheel niet bemerkt, dat Bülow's beroep, om hem van de roomsche nevenregeering te verlossen, een beroep was om hem de handen geheel vrij te geven?

Dr. Barth heeft zijn tijdschrift opgedoekt, en zijn pen neergelegd. Hij wanhoopt aan de toekomst van het bestaan van het liberalisme in Duitschland. Van den staat hebben twee groote maatschappelijke groepen zich meester gemaakt: de grondbezitters en de groot-industrie. Onderscheiden in wezen, en in vroeger jaren met scherp tegen elkander indruischende Ievensvoorwaarden, hebben zij bij de voortgaande ontwikkeling der maatschappij allengs meer gemeenschappelijke belangen gekregen. Oorspronkelijk heeft Bismarck hen bijeengebracht met het schrikbeeld der sociaaldemokratie; het schrikbeeld heeft vleesch en been gekregen; de driehonderd duizend socialistische stemmen zijn drie millioen geworden, en zoowel de landjonker, die het Gesinde naar de steden zag trekken, omdat zelfs het recht van koalitie aan den landarbeider is onthouden, als de textielfabrikant van Krimmit-

schau, de scheepsbouwer van de moderne zeekasteelen, en de leider van het steenkool-syndikaat, die de vakvereeniging vervolgen met stelselmatige grimmigheid, beschouwen den staat als hun werkzaamste verdedigingsmiddel tegen de deinende massa's van het arbeidersvolk, waarin het verzet vaste vormen aanneemt; dat de breede grondslagen legt van een toekomstmaatschappij, waarin afkomst noch bezit meer aanspraak zullen hebben op macht.

Reaktionair heeten de machten van land-, industrie- en geldadel. Zij zijn het ook, voor zoover zij de oude leuzen van het liberalisme, de gelijkheid, de vrijheid, de broederschap, honend verloochenen. Maar tegelijk zijn zij op-en-top modern, geboren uit ongekende maatschappelijke verhoudingen. Een nieuwe moraal, een nieuwe afgodendienst, nieuwe politieke gedachten zijn met hen ontstaan. De markt is hun shibboleth, het grootboek hun bijbel. De nationale eenheid bestaat voor hen als een markt, die moet worden afgesloten voor den vijand. Het verbond met een andere natie beteekent voor hen, dat deze haar markt opent voor hun producten; kolonisatie, dat met zachten of harden dwang een minder sterk volk afnemer wordt van hun waar. Het vaderland is de nationale industrie. de nationale landbouw geworden. De landgenooten hebben geen andere roeping, dan deze groot te maken; de arbeider met de hand, de minderwaardige, heeft zijn begeerten op peil te houden, en zich te voegen naar de eischen van het bedrijf. Lange arbeidstijden, lage loonen, werkloosheid van korteren of langeren duur, hij heeft zich eraan aan te passen, op straffe van de vaderlandsliefde te verraden. De godsdienst verliest haar recht van bestaan, waar zij niet aan de massa gedweëe onderworpenheid weet te prediken, met den troost van het hiernamaals. De wetenschap wordt gehoond, als haar uitkomsten voor de moderne tyrannen gevaarlijk schijnen, de kunst vervolgd, als zij zich afkeert van het tyrannendom, en bij de zwoegende massa weerklank zoekt voor haar zangen van heldenmoed en vrijheid. De keizer stelt den kunstnorm vast, wat daarvan afwijkt, gebeeld of geschreven, moet den druk van zijn ongenade dragen.

Wat aan middeneeuwsch feodalisme in Duitschland overleefde, heeft zich met dit moderne feodalisme nauw verbonden. De

alles omvattende ambtenaarswereld heeft zich in zijn dienst gesteld; politie, justitie kussen zijn hand. En onder zijn almachtige en drukkende heerschappij leeft de ontelbare massa der bezitloozen, rechtloozen, hopeloozen haast, als er geen sociaaldemokratie was. die aan het nieuwe roofridderdom den dood voorspelt, door de organisatie in staat en maatschappij, van de demokratie. Demokratie in het landsbestuur, maar ook: demokratie in de mijn, in de fabriek. Het oude liberalisme, het idealisme van de wereldindustrie, van den wereldhandel, in zijn vlegeljaren, vindt geen voedingsbodem meer. Vrijheid is niet bestaanbaar met bescherming van de nationale welvaart tegen den buitenlandschen uitzuiger. Gelijkheid niet met den bloei van het industrieele koningschap. Waar het ekonomische vrijheidsideaal is vergaan, kan ook het politieke maar armelijk voortleven, als een eerbiedwaardige traditie, of als bruikbare verkiezingsleus.

Een nieuw liberalisme is mogelijk, zal komen. Het zal het verzet zijn van de intellektueele arbeidskrachten, van de ekonomische tusschengroepen, die, niet direkt het lot van den handarbeider deelend, toch leven in volslagen afhankelijkheid van den modernen Moloch, en den druk van zijn tyrannie als een beleediging van hun menschentrots gevoelen. Groepen, in wie òf de hoop leeft, van miniatuur en karikatuur van den grootkapitalist, nog eenmaal tot een werkelijk industriekoning omhoog te worstelen; groepen die prat op hun geestelijk bezit, zich liever in de schijnbeschaving der grooten zonnen, dan hun aristokratie verslingeren in de vunzige en afzichtelijke arbeiderswoning.

In deze groepen zal het besef ontwaken, dat zij bij het heerschend maatschappelijk stelsel niets hebben te winnen, de zekerheid, dat zij datgene wat hun trots uitmaakt, hun ekonomisch, hun wetenschappelijk, hun zedelijk, hun artistiek bestaan, onvermijdelijk verliezen. Dit zal het nieuwe liberalisme zijn, de bondgenoot der arbeidersklasse.

Wanneer zal het komen?

Het zal niet in den nacht worden geboren, en plotseling in zijn vollen glans voor de verbaasde wereld verschijnen. Het groeit uit, en het groeit in de oude partijen. Het is ook in Duitschland reeds aanwezig. Maar het treffende in den nu

afgeloopen verkiezingsstrijd is, dat het heeft gezwegen, dat het zich op den achtergrond heeft laten dringen door het antiklerikalisme, en door het nationaal-koloniaal krijgsgeschreeuw van het geldmacht-idealisme.

Van de nieuwe burgerlijke demokratie, die sterker of zwakker in alle moderne landen aanwezig is, valt geen afgerond politiek stelsel te verwachten. Een getemperd kapitalisme zal haar ideaal zijn, een toestand, die ook al kon hij precies worden omschreven, toch geen der twee worstelende reuzenmachten, kapitaal noch arbeid, zou kunnen bevredigen. Even vaag als haar leuze, zal de beweging zelf zijn in haar wezen. Het stellen van zeer bepaalde eischen, als algemeen kiesrecht, den tienurendag e.d. is daarom niet uitgesloten. Zij zal voortdurend haar grenzen zich zien verplaatsen: overloopers naar de sociaal-demokratie, en renegaten naar konservatisme en reaktie zullen als drijfzand uit haar gelederen wegvloeien; maar de voortgaande ontwikkeling der maatschappij zal haar steeds nieuwe elementen toevoeren.

Het is de taak der sociaal-demokratie, door de onhoudbaarheid, door de minderwaardigheid in het geestelijk leven niet het minst, van het tegenwoordig heerschende stelsel, voor ieder aan te toonen, de tusschen-elementen uit de burgerlijke wereld van den ban van het kapitalistische denken en gevoelen te bevrijden, opdat zij, òf onmiddellijk de rijen van het socialisme komen versterken, òf de arbeidersbeweging de hand reiken tot het tot stand brengen van de hervormingen, die zij als noodzakelijk of rechtvaardig hebben leeren beschouwen.

En het is een levensvoorwaarde voor het oude en het nieuwe feodalisme, met alle middelen hen in het harnas te jagen tegen de politieke vertegenwoordiging der arbeidersklasse. De nu gehouden verkiezingen hebben bewezen, dat de moderne reaktionairen beter zijn geslaagd dan de sociaal-demokratie. In 1903 was het andersom. De inwendige krisis in de arbeiderspartij heeft haar niet belet, de organisatie der arbeiders, vooral door middel van de vakbeweging, krachtig te voeren. Zij heeft haar ook niet belet, uit de katholieke arbeidersmassa opnieuw aanzienlijke scharen tot zich te trekken. Maar zij heeft in de burgerlijke wereld het ongeloof ge- en bevestigd in haar hervormende kracht. Het liberalisme is teruggekeerd

tot zijn kapitalistisch instinkt, en heeft zich zonder een enkele voorwaarde, van politieken of ethischen aard te stellen, in de armen geworpen van een regeering, die ook door de liberalen zelf zoo vaak voor reaktionair is gescholden. De vrijzinnigen droomen nu van een herleving. Als eerst de drie partijen, waarin zij gescheiden leven, maar eens tot een organisch geheel zijn vereenigd - het program komt er minder op aan ! - dan zal ook de vrijzinnigheid zelf wel weer trotsch het hoofd oprichten in Pruisen-Duitschland. Sommigen betrekken zelfs de nationaal-liberalen in hun al-vrijzinnige omhelzing, de partij die, dat is waar, reeds een kwart-eeuw geleden het voorbeeld heeft gegeven van het overboord werpen van alle burgerdeugd, op de onderdanigheid na.

Toch is de herleving van de demokratie in Duitschland niet onmogelijk. Zij kan door de regeering, door de ondernemers, worden gewekt, wanneer de overwinningsroes de machthebbers in staat en maatschappij naar het hoofd slaat, en nieuwe aanslagen plaats hebben op de arbeidersorganisaties. Zij kan ook worden gewekt door de sociaaldemokratie, wanneer deze, voortgaande op den ouden, beproefden weg, de mogelijkheid, de nuttigheid en de noodzakelijkheid blijft bepleiten van de politieke hervormingen, wier invoering de voorwaarde is, om eenmaal ook in de maatschappij, ook in het produktiestelsel, de demokratie te vestigen.

Voor de toekomst der sociaaldemokratie kan het niet onverschillig zijn, of dat nieuwe liberalisme alleen is geboren uit reaktie tegen de uitspattingen van het kapitalisme, dan of het, opgestuwd door de arbeidersklasse, voor de nieuwe levensvormen die in haar ontluiken, verstand en waardeering heeft.

Boekbeoordeelingen

Nieuw Nederlands proza III

Nico v. Suchtelen. *Quia Absurdum*.

Het verhaal *Quia Absurdum,* dat de vorm heeft van een brief die iemand over een vriend aan zijn meisje schrijft, een vriend van wie in die brief niet verteld wordt alleen, maar van wie ook dagboekbladen en brief-fragmenten worden meêgedeeld, bevat in hoofdzaak niets anders dan het leven van dien vriend - Odo geheten - in die dagboekbladen door zichzelf geschetst en afgetekend tegen zijn omgeving, tegen de gestalten die hem omringen.

De bekoring van een dagboek is de bekoring der direktheid. De hoofdpersoon vertelt over eigen innerlik en uiterlik leven, en wij horen, reeds in de eenvoudige beschrijving daarvan, zijn oordeel over dit leven en over zijn omgeving. De wijze waarop hij zich tegenover de mensen stelt in wier samenleving hij zich bevindt, tekent geheel zijn levenshouding - waaruit zich weer laat sluiten op zijn karakter. Wordt in een andere verhaalvorm verteld óver de figuren en over hunne verhoudingen, hier vertelt de hoofdfiguur zelf en stelt die verhoudingen uit eigen gedachten vást, onmiddelik en begrijpelik. De vele lijnen die in een ander verhaal kruisende en snijdende lopen, verward, trekken zich hier tenslotte samen op één centraalpunt, de figuur van den dagboekschrijver die, zijn eigen wezen tekenend, daarmede het karakter der andere figuren, het karakter der maatschappelike verhouding waarin zij leven óók, omtrekt.

Zien wij in een ander verhaal tegen de figuren en hunne houdingen, hun handelingen aan, hier vinden deze handelingen direkt hunne verklaring, en zien wij dus direkt in de karakters. Dit is de betekenis van de bekoring; hierdoor boeit dit soort werk lichter.

En *Quia Absurdum* is dus wel al híerdoor een scherpe tegenstelling tot *Warhold* van v. Oordt, dat ons juist dwingt tegen de houdingen der figuren áán te zien, en daaruit op hun innerlike zijns-grond te sonden.

Dit wat het vóórkomen betreft van *Quia Absurdum*. De mens die zich doet kennen uit de meêgedeelde dagboekbladen, de moderne mens, is een wereldfiguur. Wij kennen hem reeds uit Chateaubriands *Réné*, uit Goethe's *Werther* - in fijnere gedaante ook reeds uit Shelley's *Alastor*. Hij is de zoekende en zwervende, de lang aarzelende en plots doortastende en tóch weer weifelende speurder naar de oplossing van het Wereld-geheim - die, dit niet vermogend te ontdekken, geheel de wereld smártelik voelt. Het zoeken naar de eindelike openbaring van een Wereldziel, werd weer de Wereldsmart die neertrekt en vernietigt wie haar lijdt. -

* * *

Onze kultuur heeft geleid tot een scherpe menselike zelfbezinning die in de massa zeker zuiverend werkdadig, den geest van menig enkelling versplintert en heenleidt naar een verwarrende zelf-beschouwing, dodend vaak, derend altijd en zelden meer ontkoombaar voor de rustige geneugten van een kinderlik wereldgezicht.

De menselike geest de ónbewuste en bewúste organiese geest tevens, die, in de eerste plaats, het verstand richt op de omstandigheden, om daaruit te zoeken die dingen die het leven weldadig, en daarin, ter ontwijking, te speuren naar al die krachten die het leven schadelik zijn, heeft, in grotere volmaking, ook tot objekt van waarneming zichzelve genomen en aldus zich waarnemend niet als tot nu toe een zuiver waarnemer van een buiten-leven maar ook, en vooral, déél van dit buitenleven - dat nu, daar dit gezegde buitenleven ook binnen waarneembaar werd ook binnen-leven geheten kan zijn - de

menselike geest heeft dat deel van zijn wezen dat verstand heet gericht op een onderzoek waarvoor het geenszins berekend blijkt, en heeft getracht ook buiten het onderzoek van het naastliggende te gaan en te komen tot een begrip van het gehele Leven, dat nochtans raadsel gebleven is.

Wanneer tot mijn bezinning zich de vraag opent, naar doel en oorzaak, naar de aard, in een woord, van het leven, het verschijnende zozeer als dat wat achter die schijnbaarheid ligt als ongeweten drijvende macht in-enen, dan bewijst dit de gesteldheid van een taak die de geest zichzelve ter vervulling stelt en ik dien aan deze vervulling te werken.

Zó kan men spreken en daarbij dus aan de mogelikheid geloven dat deze taak door de middelen ons gegeven, vervuld kan zijn.

Het doet er niet toe hoe men, wat men tenslotte te vinden meent, noemt en of men spreekt van de Wereldziel, de Substantie, God, het Onbewuste, het Absolute, de Wil, het doet er wél toe dat wat men tenslotte vindt, hoe ook benoemd, onbevredigend blijkt en geen oplossing geeft.

En tot de erkenning van een volslagen machteloosheid, door zwakheid en onzeggelike geringheid-van-betekenis van onzen persoonliken menseliken geest - ik zeg niet geest zonder meer - komt men niet algemeen. Maar wel soms.

De hoofdfiguur uit *Quia Absurdum* komt er toe, maar voor hém na een te heftig zoeken dan dat dit negatief resultaat bevredigen kan.

Naast het jachtende van het, door economiese verwarring verzwaarde leven, is het de te scherpe bezinning van den persoonliken geest, die de ziekte onzer kultuur heten mag. En het komt mij voor dat in de hoofdpersoon van dit boek - Odo - zo een, tot oplossing van het ter oplossing gestelde, onmachtige en daardoor zich versplinterende geest getekend werd. Niet bewust niettemin door den schrijver te tonen gewild als afschrikwekkend vóór te houden beeld, of als ziektefantoom merkwaardig, maar slechts getekend als het beeld van een leven, dat de schrijver ook wel zelf heeft doorleefd, en wenste te uiten zonder meer.

De spontáne uiting die dit boek deed worden, heeft de deugd

dat - hoe ook een weinig sentimenteel hier en daar - voor velen gezegd werd wat velen voelen; voor velen verklaard werd wat in velen een chaöties aandoeningen-complex is, waarin zij zich gevangen weten en zuchten, vergeefs, naar bevrijding.

Dit boek beweegt diep het gemoed van den tijdgenoot.

En dit is de deugd die *Warhold* mist, niet omdat dit werk daardoor opzichzelf groter kunstwerk zou zijn dan *Warhold* - voorzeker niet - maar omdat, dóórdat de schrijver blijk geeft zozeer ontvankelik te zijn voor wat rondom hem leeft, ons de mogelikheid geopend is dit leven te zien en - onze verhouding tot dit leven te begrijpen uit de ervaring van den schrijver. Wat niet gezegd kan worden van v. Oordt die, schepper van een min of meer verbloeide kunst, tot een vereenzaming zich dwingt, waar hem de prikkels van geest en gemoed, die den leven-beelder wekken, niet bereiken meer.

* * *

Quia Absurdum is niet zo aktueel omdat het verhaalt van een kolonieleven waarin wij Walden - liever Monte Verita - zouden kunnen herkennen, want dit kolonieleven was wel voor enigen tijd aktueel toen de niet scherp dóórdenkende, meende dat zijn belangstelling zich hier hechten mocht aan een belófte; maar heeft, geen lichtvaardige verwachting bevredigend, belangstelling en daarin aktualiteit, verlóren.

Het is ook niet aktueel door de beschrijvingen van menselike samenleving, en door de karakteristieke toon der conversatieën die, zeer realisties en voortreffelik hier, evenwel ook in menig ánder verhaal te vinden zijn van een schone voortreffelikheid.

Maar het is aktueel, geheel alleen door het gemoedsleven van de hoofdfiguur - Odo - en ook weer niet door de bewegingen van dit gemoedsleven waar het zich op een gebroken, liever: zich langzaam brekende, liefde betrekt, maar door de bewegingen van dit gemoedsleven waar het zich vernietigt in een gestadig zelfverkeer.

Gelijk de wijn, boven de bekerrand gestegen, stort, zó stort ook de menselike geest die zich verruimend, vergrotend, zijn beperkende lijn overstijgt.

Wij vinden hier het leven van Odo - geen levensgáng hier zozeer als wel een levensverwording, liever: levensverwoesting - getekend. Een jeugd in een, voor een gevoelig en bizonder kind lelike, dorre, doodse, benepen en vooral liefdeloze omgeving. Dan een studietijd zonder vastheid van levensbeginsel - zoals dit bij ieder is - maar waar hier in de imitatie van grote beginsel-stelsels geen bevrediging wordt gevonden, juist omdat dit slechts imitatie blijft. En Odo weet zich, studerende, werkzaam in een door hem verfoeide maatschappij, de eigen krachten aldus doelloos verspild of, wat erger, ermee steunend de heersende klasse tot meerdere onderdrukking der lijdende. En dan, ik zei het reeds, een scherp verstand dat zich, geen oplossing vindend van de opdringende vraagstukken omtrent doel en toekomst van leven, op zich zelve richt, analyserend, splitsend, tenslotte splinterend. Een liefde voor een meisje dat hem niet lief heeft voldoende; een vriend die hij acht, een vriendin die hij vereert; een ander vriend weer die de mededinger in zijn liefde voor zijn liefde wordt - dit, de verhouding van hem tot deze figuren, hun verhoudingen onderling: bijkomstigheden die slechts een zeer betrekkelike wijziging in zijn leven zijn. Dit leven bepaalt zich tot een denk-leven voornamelik, waarin enig en eeuwig resultaat de erkende Absurditeit blijft zijn.

Daarmeê is vrijwel alles gezegd, en het is, erken ik, niet veel.

Want al komt tenslotte na Odo's dood in anderen de erkenning ook van de absurditeit van dit speuren naar absurditeit, een erkenning neergelegd in de woorden: ‘Ik heb iets begrepen van het leven. Dat het anders is, veel geweldiger en veel schooner dan ons kinderlijk verdriet het wenscht’ - ja en dan ons kinderlik verstand bevatten kan - toch blijft het, niet veel.

Ware het niet dat de schrijver in de uitbeelding van Odo's leven een merkwaardige waarheid van gevoel gegeven heeft die het gehele verhaal - het is iets te lang, ik geef het toe, daardoor herhaling die verslapt - belangrijk maakt en boeiend doet zijn.

Deze waarheid van gevoel is zo sterk dat wij, gaven de dagboekbladen daartoe niet te volledig het be-leefde weer, te volledig en te veel in samenhang, menen zouden een waar dagboek openbaar gemaakt te zien.

Het verhaal is doorlopend belangrijk gehouden, de schakering tussen de verscheidene overdenkingen van Odo die toch alle op 't zelfde, de absurditeit van het overdachte - of óndoordachte - uitlopen ten slotte, is nooit zó fijn dat zij eentonig wordt - of vervelend - maar is altijd verrassend en opwekkend. Veerkrachtig is de geest van dezen schrijver, en gezien de lengte en vooral het afmattende gehalte van het beschrevene, van een niet gering te schatten veerkrachtigheid.

MAURITS UYLDERT.

Klein-industrie of huis-industrie?

Klein-industrieën ten platten Lande. Uitgaven van het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen I bewerkt door Mr. E.M. Meyers. Het vervaardigen van rolmatten in het Noorden van Overijssel.

Het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen is een belangrijk onderzoek begonnen. Dit blijkt ten minste uit het boekje hierboven genoemd.

Met een aantal goedgelukte fotografiën wordt daarin een uitvoerige beschrijving gegeven van toestanden in een beklagenswaardig oud hoekje van Nederland. Om den IJsselmond, waardoor reeds in 8ste en 9e eeuw de groote handelsweg van de Rijnvaart liep, liggen verschillende oude, grootendeels vervallen plaatsen, waar biezen rolmatten vervaardigd worden. De loonen die er mee verdiend worden zijn ongeloofelijk laag. De gezondheidstoestand der matters 'en vooral der vrouwen is treurig. En helaas is er bitter weinig kans om in de huisjes waar die matten in staande ramen geweven worden wat meer loon en gezondheid te brengen. Dat dit beeld duidelijk en sprekend voor een groot publiek is opgezet, verdient stellig lof. Ook de wijze waarop het onderzoek is geschied, en de gegevens verwerkt zijn, eischt waardeering. Toch is ook

kritiek hier niet misplaatst. Allereerst omdat door algemeene belangstelling voor het bestaan der treurige toestanden, die zoo weinig bekend waren en die zoo onverwacht in helder licht komen te staan, uit het oog verloren wordt wat met deze uitgave is bedoeld. Het kan toch het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen niet te doen zijn om een sensatieboekje uit te geven. Het heeft een andere en verdere bedoeling. En juist daar het hier een instelling als het Bureau geldt, dat met deze uitgave voor het eerst een geheel nieuw werkterrein betreedt, mag kritische bespreking daarvan niet achterweg blijven, alleen omdat het zoo verdienstelijk was de Noord-Uverijsselsche toestanden bekend te maken.

Wat nu bedoelt het Centraal Bureau met hare uitgaven? Het ‘Voorwoord’ geeft een duidelijk antwoord n.l. ‘een reeks van studiën aan de klein-industriën ten plattenlande gewijd.’ Waar terecht opgemerkt wordt, dat ‘Nederland bij de meeste West-Europeesche volkeren verre ten achter staat bij de beschrijving der verschillende bestaansmiddelen van ons volk’, in 't kort in kennis der ekonomische structuur van ons land, is dit een uitstekend plan.

De wetenschappelijke beteekenis van zoo'n onderzoek reikt veel verder dan het bekend maken van treurige toestanden, hoe nuttig dit op zich zelf moge zijn. Het is dit uitgebreidere onderzoek, waarover deze bespreking gaat, en wel deze kritische bespreking. Want wij meenen, dat naar de breedere bedoeling beoordeeld, deze eersteling der reeks uitgaven iets te veel en te gelijk iets te weinig bevat. De beschrijving der rolmattenindustrie wordt n.l. voorafgegaan door een Inleiding. Wat staat hier nu in? ‘Men verwachte niet een gecondenseerd overzicht der verschillende klein-industriën in Nederland’ zegt het voorwoord eenigszins raadselachtig. Hoe toch is een overzicht te condenseeren zonder op te houden overzicht te blijven? Het zijn, zegt het voorwoord verder, ‘algemeene beschouwingen’ wier kennisname wenschelijk geoordeeld werd ‘voor een juiste waardeering van iedere klein-industrie’.

Die algemeene beschouwingen zijn geworden tot een theorie van het onderwerp, een theorie van zeer persoonlijken aard en waartegen gegronde bezwaren zijn in te brengen Ons schijnt zoo'n theorie, voorafgaande aan de studie, alles behalve

wenschelijk, overbodig, ja zelfs schadelijk voor een ‘juiste waardeering’ der later te beschrijven toestanden en verhoudigen. Dat is er dus te veel in de uitgave.

Wat was er van een goede Inleiding tot een onderzoek te verwachten? Zou die niet van zelfsprekend moeten bevatten een overzicht, niet gecondenseerd, maar uitgespreid van wat te onderzoeken was; van de wijze waarop dit zou geschieden, en van de publicatie-resultaten die verder verwacht mogen worden. Van dit alles is er echter niets. Wel is er medegedeeld, dat door het Bureau voor eenigen tijd een enquête is gehouden naar de industrieele nevenverdiensten van den Boerenstand.

Daarop volgt echter deze weer raadselachtige verklaring: ‘het verkregen materiaal leende zich niet tot een zelfstandige bewerking, maar bevatte zeer belangrijke gegevens voor de klein-industriën ten platten lande.’ Het is duidelijk dat op die ‘belangrijke gegevens’ het verder onderzoek gebaseerd is. Hoe is dat in zijn werk gegaan? Welk plan is door het Bureau ontworpen? Dit zijn de vragen die in de Inleiding beantwoord hadden moeten worden. Allereerst omdat dit wetenschappelijke plicht kan heeten, daar de geleerde in tegenstelling met den kok niet zijn gerechten naar eigen smaak voorzet, maar ieder belangstellend medeonderzoeker in de keuken toelaat en over de wijze van vervaardiging inlicht. Dan ook omdat de belangstelling voor het onderwerp, ook in ons land in opkomst is. Geen concurrentie maar samenwerking bij 't onderzoek te bevorderen mag vooral van 't ‘Centraal’-Bureau verwacht worden. Daarvoor is het zeer gewenscht dat medegedeeld wordt wat nog onderzocht zal worden, hoe, en waarmede men nog bezig is.

Dit is dus het te weinig, waarover natuurlijk verder niets meer te zeggen valt. Over het te veel, n.l. over de theoretiseerende Inleiding volgen hier eenige bezwaren, die in 't kort samen te vatten zijn in de vraag: Waarom Klein-industrie en niet Huis-industrie?

* * *

Doet het er iets toe of men die plattelandsche industriën, het matten weven, klompen maken, hoepels maken enz., de een

of de andere naam geeft? De vraag dient van twee kanten bezien te worden. Allereerst van een practische kant n.l. met het oog op de wetgeving. Daarnaast wetenschappelijk.

In de inleiding geschiedt alleen het laatste. Dit is mijn eerste bezwaar. De wetgeving op de huisindustrie is overal in studie en voorbereiding. Het is bekend dat een der grootste moeilijkheden voor die wetgeving is om een aangrijpingspunt te krijgen. Er is bijna geen definitie te verzinnen, of de huisindustrieel, patroon of arbeider kan trachten tusschen de mazen der redactie doortesluipen. De verhouding tusschen werkgever en werknemer is zoo vaag dat elke greep die de wetgever daarnaar doet, is als een greep in de lucht. Daarom ligt het voor de hand het begrip huisindustrie aantenemen als iets dat een vaststaande beteekenis heeft, en dus de wet zonder meer te doen spreken van huisindustrie, en aan de rechter overtelaten naar 't spraakgebruik te oordeelen.

Nu komt echter de Inleiding en de uitgave van het Centraal Bureau geheele bedrijfstakken die vrij algemeen voor huisindustrieel golden, tot klein industrie verklaren en nog wel met het gezag van dat ‘Centraal’ en met dat der wetenschap. Kon nu de wetgever ook met evenveel gemak over klein-industie spreken dan was de zaak eenvoudig. Dit is echter totaal onmogelijk. Het woord kleinindustrie omvat in het spraakgebruik zoovelerlei, dat de grens niet dan door een definitie is vasttestellen. En die definitie zou juist ontgaan moeten worden. Inderdaad is dan ook de jongste herdooping in de Bureau-uitgave een belemmering voor een goede wettelijke regeling van huisindustrieele toestanden. Dit is de practische kant.

Wanneer nu inderdaad wetenschappelijk gezien de Inleiding onaanstootbaar gelijk heeft, dan zou het zwakheid zijn te wijken. Het tegendeel is echter waar. De zwakte zou niet in het wijken maar in het volhouden bestaan. Het geheele betoog der Inleiding komt hierop neer dat voor de huisindustrie een definitie gekozen wordt die niet past voor de plattelandsche industriën, waarover het onderzoek gaat. Die definitie neemt aan dat in de huisindustrie een tusschenpersoon (sweater) behoort voortekomen, of dat het een ‘gedecentraliseerd grootbedrijf’ is. Het één noch het

ander klopt - zoomin in de publieke opinie, als in de geheele buitenlandsche beschrijvende litteratuur der huisindustrie - met de algemeen gangbare begrippen over wat de huisindustrie is. Op dezen lichtvaardigen grond wordt de naam huisindustrie verworpen, waarschijnlijk omdat de Inleider slechts oppervlakkig kennis genomen heeft van den strijd om Sombart's huisindustrie-definitie, die de *aard* en het *karakter* niet de *begrenzing* van dat begrip betrof.

Nog lichtvaardiger dan de naam huisindustrie verworpen werd, is die van klein-industrie opgenomen.

Dit woord toch mist inzichzelf een juiste kenmerkende beteekenis. Het is eigenlijk niet anders dan een verzamelnaam van die bedrijven welke nòch ambacht, nòch groot-industrie genoemd kunnen worden, en die daartusschen zweven. Een eigen ekonomisch karakter is er niet aan toetekennen.

Het ekonomisch karakter der plattelandsche industriën staat danook veel dichter bij dat der huisindustrie in den Sombart'schen zin, dan bij wat onder klein-industrie wordt verstaan. Er is n.l. geen enkele werkelijke huisindustrie die niet zonder eenige moeite het kenmerk door de Inleiding voor klein-industrie gegeven kan aannemen: n.l. ‘kleine werkplaatsen, inplaats van huiswerk’ en ‘het niet noodzakelijk zijn van een arbeidsovereenkomst of een verhouding van aanneming van werk’ ‘het mogelijk zijn der verhouding van koop en verkoop’. In de eigenlijke kleinindustrie is er daarentegen van dit alles geen sprake. De kleine patroon, die met eenige knechts tegelijk voor klanten en voor grossiers werkt, dat is liet type van den klein-industrieel. Zoo is dus de wetenschappelijke zijde.

Geheel lichtvaardig is hier de ‘ontdekking’ der ‘kleinindustriën’ gedaan. De herdoop is hinderlijk, verwarrend en geheel overbodig, indien slechts het begrip huisindustrie wat wijder en wat meer in overeenstemming met de opvatting van alle West-Europeesche huisindustrie-beschrijvers wordt genomen, dan deze Inleiding deed.

* * *

De besproken naam-kwestie is niet het eenig bezwaar wat tegen de theoretiseerende Inleiding aangebracht kan worden.

Het geheel daarvan is oppervlakkig en eigengerechtigd. Stippen wij hier slechts aan deze merkwaardige geheel onbewezen ‘noot’. ‘De invloed, die in Duitschland de huisindustrie zoozeer bevordert, het niet van toepassing zijn der arbeidswetten op de huisindustrie is in ons land niet waarneembaar.’ Deze wijze van oordeelen is kenmerkend. Het is jammer, dat de Inleider blijkbaar meende door zijn wezenlijk verdienstelijk onderzoek van de mattenindustrie een man van gezag te zijn geworden, en nu autoriteits oordeelen gaf, waar ze niet gegrond waren, of niet pasten.

J. MOLENMAKER.

Arbeiderspensioen.

Over sociale verzekering, door Mr. M.W.F. Treub. *Staatspensioneering*, door F.M. Wibaut.

Het arbeiderspensioen is een der grootste beloften, die de sociale politiek van allerlei partijen aan de arbeiderskiezers heeft gedaan. En begrijpelijk. Want zoo er iets is wat de onhoudbare toestand der arbeiders scherp doet gevoelen, dan is het wel het lot der invalieden en ouden van dagen. Wat dat lot wezenlijk is heeft de heer Wibaut nog eens uitvoerig en duidelijk in zijn brochure uit eengezet. Voor verreweg de grootste meerderheid is het armoe en onderwerping aan een grievende armenzorg. Waar de ingestelde onderzoekingen dit zoo klaar openleggen, moet ieder direct inzien, dat het voor de arbeiders zelve van een bekendheid is, die over hun geheele leven een schaduw werpt. Of zij al trachten met groote inspanning en zuinigheid dat leed van den ouderdom te ontgaan, zij mogen zich niet voorspiegelen dat daarvoor goede kans bestaat. Daarom houdt het woord arbeiderspensioen een groote belofte voor hen in. Oud geworden zouden zij zeker zijn van een rustig bestaan zonder te bedelen, en zonder dankbaar te moeten zijn voor bedillende maar toch schamele hulp.

Voor korten tijd scheen het vrijwel uitgemaakt hoe er voor

dat arbeiderspensioen gezorgd zou worden. Duitschland had door zijn invaliditeits- en ouderdomsverzekering een voorbeeld gegeven, dat men slechts had natevolgen. En het scheen dat een wetsontwerp in dien zin goede kans had. Een Staatscommissie beval het aan. Eerst Lely, daarna Dr. Kuyper maakte een plan, dat op het Duitsche stelsel berustte. Voordat een dezer beide ontwerpen in ernstige bespreking kon komen, is er nu een kentering te bespeuren. Weliswaar had de S.D.A.P. steeds den eisch van staatspensioen gesteld, doch zonder dat hierop in andere partijen eenige weerklank kwam, zoodat bij de gegeven machtsverhoudingen, de kans op belichaming van dien eisch in de wet uiterst gerlng was.

Van de kentering in de meeningen over het arbeiderspensioen was de vergadering der Vereeniging voor Staathuiskunde en Statistiek in 't vorig jaar het bewijs en de twee te bespreken brochures geven daarvan blijk. Een ongevraagd praeadvies voor die vergadering is het boekje van Mr. Treub genoemd. En Wibaut's brochure is een verder uitgewerkte uitgave van het praeadvies door hem ingediend en verdedigd. In elk geval brengen zij het onderwerp onder oogen van een grooter publiek en stellen beide duidelijk deze vraag: Zal de Nederlandsche arbeiderspensioneering een kopie van de Duitsche zijn, of zullen wij een eigen weg kiezen? Want hoe zeer de twee geschriften aan elkaar vijandig zijn, op dit punt stemmen zij overeen, dat zij het ‘Duitsche model’ bestrijden. De vraag verdient alle aandacht, en zelfs nog meer dan er door beide schrijvers aan is besteed. Meer, omdat Mr. Treub, ondanks dat hij de geheele sociale verzekering in den kring zijner beschouwing trekt, zich minder los maakte van dat bestreden ‘model’ dan uit zijn woorden wel schijnt, en daarop eigenlijk slechts een variant leverde, dat zelfs in het gevarieerde deel niet diep op de Duitsche fouten ingaat. En meer wat betreft Wibaut's brochure, omdat die ondanks de degelijke behandeling van het ouderdomspensioen te weinig rekening houdt met andere deelen der arbeidersverzekering, siechts vaag met die voor invaliditeit. Op zichzelf zijn dit geen fouten van beide geschriften. Die behooren slechts getoetst te worden aan de bedoelingen der schrijvers.

Juist echter die bedoelingen zijn te zien als merkwaardige

kenteringsverschijnselen in de publieke opinie over de arbeidersverzekering. Wat wij er *meer* in wenschen, richt zich slechts naar het scherper en duidelijker stellen van de vragen, die zich bij regeling der arbeidersverzekering voordoen. Er is een afkeer van het Duitsche stelsel in wording. Wanneer die afkeer toeneemt zal ook aantewijzen zijn, wat voor organisatie dan wel gewenscht is. En om dit te doen moet onvermijdelijk gevraagd worden, wat de eigenlijke onveranderbare kern dier regeling is.

Wat ook voor kwaads er gezegd moge worden over de 'dwangverzekering', zooals Wibaut met groote scherpte doet, het Duitsche stelsel, dat volgens Treub 'op zijn voetstuk zou wankelen', was en is nog steeds een grootsch werk van organisatie. Het getuigt niet van kracht, integendeel van zwakte, dit te ontkennen. Trouwens het zou ook weinig succes hebben. Want hoezeer Frankrijk en Engeland trachten tot een andere organisatie te geraken, zij gaan daarbij uit van de erkenning, dat in Duitschland het terrein hunner studie ligt. En wat betreft al de plannen, - bergen papier - over de hervorming en unificatie der verzekerings-organisaties, het zou een groote dwaling zijn te meenen dat daarin een veroordeeling lag opgesloten. Het tegendeel is waar.

De groote ekonomische en organisatorische beteekenis der Duitsche arbeiders-verzekering, die ook door de sociaal-demokraten ten volle wordt erkend, dwingt allen tot belangstelling en tot pogingen om dit werk zoo goed en nuttig mogelijk te maken door verschillende gebleken fouten te verbeteren.

Neen, de beteekenis der Duitsche verzekering staat nog even vast als vroeger, toen ieder geloofde dat dit voorbeeld slechts overal elders behoefde te worden toegepast. Mits daaronder verstaan worde niet de papieren wet en de cijfers en verhoudingen maar het geheele maatschappelijk wezen.

Wat niet vast staat is daarom, dat ieder land vertalingen der Duitsche wet moet maken.

In zoover is juist dat, zooals Wibaut zegt: 'de naaktheid van koning (dwang)verzekering, wiens prachtige kleeding door omstanders en voorbijgangers als om strijd werd geroemd' eindelijk is ingezien. Doch ook in zijn naaktheid blijft het een koning. Niet de kleedij, maar het wezen worde opgezocht.

Dat hier in Nederland de vroegere, o zoo gemakkelijke houding, om zich een kopie der Duitsche verzekering te willen maken, niet meer is voltehouden, wordt bijna geheel door buitenlandsche gebeurtenissen verklaard. Vooraan komt de steeds sterker wordende beweging in Duitschland en Oostenrijk ter ‘versicherungsreform.’ Toen dat hier bemerkt werd, nam het aan de vaderlandsche kopie-sociaalhervormers den grond onder de voeten weg. Dit moet wel de oorzaak zijn voor Mr. Treub's vergissing, dat door die reformbeweging het Duitsche model op zijn voetstuk wankelt. Een vergissing, want het verschijnsel beteekent duidelijk dat het teere wetsplantje uit den bureaukratischen broeikas, wortels schoot in het volksbestaan en nu naar nieuwgroei streeft.

Maar er wankelde wel iets, n.l. hier in Nederland. Het vraagstuk was toch al zoo moeilijk om voor toepassing van het Duitsche stelsel uit te rekenen hoeveel het zou kosten, n.l. om het zóó uit te rekenen, dat het geld te vinden was. En nu wordt de zaak nog veel moeilijker, nu wegvalt wat achter die berekening stond.

Daarbij komt dat de lust tot navolging meer en meer bij andere volken verging. Frankrijk maakte in 1904 een wet ter verzorging van oude arbeiders op gelijke wijze als Denemarken in 1891 reeds had gedaan, en bracht voor zijn verzekeringsorganisatie het denkbeeld der vrijstelling van premiebetaling voor lage loonen naar voren. En in Engeland blijkt het staatspensioen als eisch der vakvereenigingen bij de liberale regeering weerklank te vinden.

Dergelijke verschijnselen moesten wel op de Nederlandsche sociaalpolitiek een wakkerschuddenden invloed uitoefenen. De grootste pret hadden daarbij de conservatieven, die de kopiesociaal-hervormers al zoo lang hadden zien dommelen, en wel genegen waren daarbij een instemmingsslaapdeuntje te zingen. Zóo hervormen, wilden zij ook wel, n.l. met staatscommissie's en opduikende niet al te dure, toch weer verdwijnende, lijvige en onleesbare wetsontwerpen. Doch pret hadden ze toen dat spelletje werd onderbroken. Tegen de wakkergeschrikten lieten ze nu hard hun afkeer van de ‘dwang’verzekering in de ooren tuiten.

Aan de ongerustheid die daardoor ontstond, is blijkbaar Mr. Treub's brochure te danken.

Met den practischen zin hem eigen, en met zijn gemakkelijk assimilatievermogen om nieuwe denkbeelden en nieuwe toestanden op te nemen zag hij een oplossing.

In hoofdzaak behield hij het oude plan, n.l. het Duitsche stelsel natevolgen. Dwangverzekering bleef grondslag. Er moest echter gewijzigd worden, en daartoe nam hij twee nieuwe buitenlandsche voorstellen over, n.l. dat der unificatieplannen van Dr. Freund en het in de Fransche Kamer aangenomen stelsel van 't amendement Jaurès, om lage loonen van premiebetaling vrijtestellen. Bij het eerste vergat hij echter te bespreken de kernvraag der reformplannen, n.l. wie de baas zou zijn over de plaatselijke kassen. Volgens Mr, Treub gaat het daarbij slechts om het zoeken van ‘geschikte’ personen. In wezen moet echter beslist worden, of de arbeiders, de patroons, of de ambtenaren het heft in handen zullen hebben. Het tweede voorstel neutraliseerde hij, door de eerste twintig jaar geen pensioen uittebetalen. Want naast het opnemen der nieuwigheden, bleef dit behouden, dat er ‘gerekend’ moest worden, gerekend naar goedkoopte. De grootste moeilijkheid was echter om dit plan aannemelijk te maken. Twee middelen zijn daartoe aangewend. Allereerst wordt er de schijn van een gloednieuwe glans aan gegeven, door...het Duitsche stelsel zwart te maken. Het tweede middel is een principieele verdediging van de dwangverzekering. Deze verdediging is echter meer juridisch dan ekonomisch principieel. Niet omdat zonder dien dwang de groote sociale beteekenis in gevaar komt, maar omdat het onderwerp publiek- inplaats van privaatrechtelijke regeling eischt, acht Mr. Treub dien dwang gerechtvaardigd. Dat die juridische onderscheiding van publiek- en privaatrecht voor het nieuw opkomende arbeidsrecht meer naam geeft dan wezenlijk splitst en meer verwart dan opheldert, heb ik reeds vroeger in dit tijdschrift betoogd[1]. Voor den schrijver is het echter een gemakkelijk middel om zich aftemaken van de moeilijkheid om evenwicht tusschen bijdragen en uitkeeringen te ‘verzekeren’.

In hoofdzaak geldt echter dit laatste middel zijn mede-

1) De toekomst der Nederlandsche Arbeidswetgeving, Arbeidswet en Arbeidscontract, 1e jaargang.

juristen van conservatiever gezindheid, die de vrijheid tegenover den dwang hoog hielden. En dat Mr. Treub zich naar deze zijde richtende met warmte strijdt voor arbeidersverzekering, maakt zijn brochure tot een uitstekende propaganda, die haar doel niet missen zal.

Tegenover de taak om aan die arbeidersverzekering een goeden en doelmatigen vorm te geven is echter zijn poging te veel tegenstribbelend tegen de opkomende kritiek dan dat zij de helderheid van inzicht zou brengen, die nu niet langer gemist kan worden.

De heer Wibaut stond heel wat vrijer. Zijn partij had nooit meegedaan aan de kopiëerlust der verzekerings-wetten. Met haar eisch van staatspensioneering was zij wel geïsoleerd maar toch vrij origineel. Geen wonder dat de wankel-kentering in de pensioenopinie hem evenveel pret bezorgde als aan de oudliberalen. Meer pret dan misschien goed voor hem was, want in gezelligheid is 't aangenaam vereenigd te zijn, zoodat Mr. Treub hem niet ten onrechte op sympathie voor oudliberale loontheorien betrapte. In elk geval kon hij in de verwarring zijn staatspensioen met élan ten tooneele brengen. Nooit waren de omstandigheden zoo gunstig. En inderdaad maakt dat zijn verdediging bijzonder sterk. Er is bijna overmoed. Waar dat voor den dag komt breekt het betoog. Zoo komt hij ertoe het staatspensioen voortestellen als aannemelijk voor den kapitalistischen staat ‘die lustig voortgaat de belangen der ondernemersklasse te dienen, hare rijkwording willens en wetens te bevorderen,’ terwijl het tegelijk voor de arbeidersklasse is: ‘een *welberaamde* aanval op deze maatschappelijke orde’ die ‘*rechtstreeks* ingaat tegen de voortbrengingswijze zelve, deze aantast in hare grondslagen’ ‘Het is’ zegt hij dan echter weer verder ‘geen eisch voor alle tijden. Enkel voor dezen overgangstijd.’

Met dergelijke theoriesprongen, die in zijn brochure slechts een paar opborrelingen van overmoed zijn, is echter tegelijk gekenmerkt wat de wezenlijk opbouwende beteekenis van zijn geschrift beperkt. Dat de directe omkeering der als gunst verleende ondersteuning aan oude arbeiders tot een rechtens verleend pensioen, zooals Denemarken en Frankrijk invoerden ook voor ons land wenschelijk is, verdedigt

Wibaut door de dwangverzekering te bestrijden. De arbeiders kunnen en mogen geen premie voor hun pensioen betalen. Zelfs gaat hij zoover te betoogen dat het ook onrechtmatig is daarvoor een bijdrage van de werkgevers te vergen. Niet ten onrechte en met goede argumenten neemt Mr. Treub hem hierover onderhanden. En waar Wibaut voor een regeling, die van de arbeiders premie eischt het ‘onaannemelijk’ decreteert en een kras verzet oproept, heeft hij een consekwentie bereikt, die uiterst gevaarlijk is. In zijn betoog voor het staatspensioen gaat dat nog op, omdat het Deensche en Fransche stelsel, door hem aangeprezen, op zichzelf redelijk en practisch is. Het gevaar blijkt echter reeds wanneer hij de invaliditeitsverzekering gaat bespreken, maar zou evident geworden zijn indien hij de geheele arbeidersverzekering had moeten doorgaan. En al deed hij het in zijn brochure niet, de arbeiders kunnen het niet ontgaan daarbij een eenvoudig en duidelijk program te formuleeren. Dan zal pas blijken, waartoe de krasse kritiek op de dwangverzekering leidt; wat die theoretisch principieele weigering van arbeiderspremie beteekent, hoe in de oud-liberale leer van de aansprakelijkheid der werkgevers de voetangels en klemmen werkten, en wat er van een scherp arbeidersverzet tegen dwangverzekering terecht kon komen.

Nergens blijkt dit beter dan door de geneigdheid van Wibaut aan het slot zijner brochure om het Belgische stelsel van vrijwillige verzekering naast de Deensche omgezette armenzorg te aanvaarden. Daarmee toch is feitelijk overboord gezet, wat alleen in staat is om een grootsche nationale arbeidersverzekering tot stand te brengen. Afgezien van de bedragen der uitkeeringen is dit een combinatie die voor de conservatieven het aannemelijkst is.

Ondanks en ten deele juist door deze theoretische consekwentie's is Wibaut's pleidooi voor staatspensioneering van een indringende sterkte, waardoor stellig de eisch der S.D.A.P. een veel grooter practische beteekenis krijgt, dan zij nog ooit heeft gehad.

Maar dat daarvoor zooveel sterk geschut in 't vuur gebracht is, zonder aftevragen of dit voor de zaak der arbeidersverzekering in zijn geheel wel juist gesteld en gericht was, noopt tot voorzichtigheid bij het aanvaarden der verdediging,

waar zij een algemeen karakter aanneemt. Dat algemeen karakter, dus theoretische juistheid, komt aan Wibaut's betoog niet toe.

* * *

Nu de Ongevallenwet langzamerhand in haar werking bestudeerd kan worden, een ontwerp ziekteverzekering aangepast aan een wijziging dier ongevallenwet in behandeling komt, nu verder de regeering de ouderdoms-verzekering van de invaliditeits-verzekering gesplitst wil houden, en aan de eerste voorrang geven, nu ten slotte in allerlei groote gemeenten de werkloozen-verzekering wordt georganiseerd, is het onvermijdelijk het onderwerp der arbeiders-verzekering als een grootsch geheel van nieuw arbeidsrecht te beschouwen, en nategaan wat het wezenlijk verband tusschen de onderdeelen is en moet zijn.

Dit is juist de groote en voornaamste les van het Duitsche stelsel, dat al de verzekeringen voortdurend in elkaar grijpen en dat zonder eenigen twijfel in de toekomst dit alles tot één groote organisatie moet samengroeien. Deze les is niet anders te leeren dan door zorgvuldige studie, en Duitschland is daarvoor het terrein. De verzekering daar moge van pronkgewaden ontdaan zijn, des te beter, maar levend is zij en vol beloften van nog grooter en krachtiger groei. Zich van haar afkeeren om haar fouten, is begrijpelijk voor strenge individualisten als de oud-liberalen zijn. Wie echter meent dat de toekomst van de maatschappij alleen mogelijk is door organisatie en wel door organisatie, waarin de arbeiders aan de samenleving nieuwe vormen zullen geven, dwaalt indien hij om de fouten niet de groote verdienste ziet van eén groote organisatie, waardoor niet alleen de nooden in het arbeidersleven bij loonderving worden gelenigd, maar tevens krachtig wordt gestreefd om die nooden te beperken tot het minst mogelijke. Vooral dat laatste is uitsluitend door gemeenschappelijke, georganiseerde arbeidersverzekering, onder toezicht en beheer der arbeiders zelf tot stand te brengen.

En wie dat inziet mag niet verzuimen om bij de regeling van elk onderdeel der verzekering te letten op het groote belang dat daarachter staat. Premiebetaling der arbeiders af-

tewijzen en daarmede ook het recht der arbeiders om over hunne eigen belangen te beschikken, kan daarbij een groote fout zijn. Wat door de arbeiders betaald zal worden en kan worden is een vraag, die in verschillende tijden, telkens anders beantwoord zal worden. 't Bedrag van premiën en uitkeeringen is niet principieel, maar veranderlijk. Wat wel principieel is, dat is het bevorderen van een individualistische, van den staat geheel uitgaande regeling, die verbrokkeld is en blijft, of het leggen van de grondslagen voor een organisatie vóor en door de arbeiders, die hun materieel belang in velerlei opzichten kan ten goede komen.

Het streven naar die principieele tegenstelling was het meerdere dat de brochures van Mr. Treub en Wibaut niet gaven, maar wat mogelijk geworden is door de kentering in de meeningen, waarvan die geschriften merkwaardige uitingen zijn.

J. MOLENMAKER.

Den Heer Carl Smulders, schrijver van *Les Feuilles d'Or*, Bruxelles, 1906

Geachte Heer,

Ik las in de krant de wonderbaarlijke ontdekking die Theodore M. Davis gedaan heeft: het graf van de egyptische koningin Teje. Haar gouden kroon in den vorm van een gier met in elken klauw een zegelring. Haar portretten van albast met wen kbrauwen van lazuursteen en oogen van obsidiaan als stoppen op de ‘canopische’ vazen. Haar eigen gebalsemde lichaam in bladgoud, maar al aangetast door het water dat zijn bedding over het graf gegraven had, en uiteenvallend toen het onderzocht werd. De trekken van haar gezicht zijn niet zuiver egyptisch, maar eer europeesch, - staat er, en door schedelmeting hoopt men te vinden van welk ras zij was.

Ge verbaast u zeker niet dat ik bij de lezing aan *Les Feuilles d'Or* dacht, dat ge zoo vriendelijk waart mij toe te zenden. Ook gij beschrijft daar een wonderbaarlijke ontdekking: een grot in de Ardennen, die eveneens het graf van eeuwenoude koninklijke menschen blijkt. Ook gij vindt daar die gouden

kunstvoorwerpen, die u die menschen kennen doen. Ook gij leert, terwijl hun gestalte tot stof ineen stort, hun afkomst. En, evenals door menig merkteeken de ontdekker in Egypte de geschiedenis van de hervonden koningin voor zijn oogen herrijzen ziet, zoo, maar nog veel zichtbaarder, aanschouwt ge in de tafreelen die zij etsten, het heele verhaal van die geheimzinnige bewoners van Atlantis, die, hun heldere en palmenrijke land verlatend, naar het nevelige westen stevenden en daar stierven in de grotten van het Barbarenland.

Maar ik vergeet dat ik niet noodig heb u aan de gedaanten van uw eigen vinding te herinneren. Ik bedoel ook niet ze te beoordeelen. De vraag of de ethnologische verbeelding zich met de zeer-verschillend-soortige andere motieven tot een geheel van evenwichtige plans vereenigd heeft, zou dan door mij moeten worden beantwoord, en niet enkel gesteld. Ik bedoel uitsluitend u te danken voor de lezing, die mij genoegen deed, die door menigen fijnen trek, en door een niet-vermoeiend en wel-verheugend spel van verbeelding, aan een paar avonduren haar droom en lichtschijn gaf.

ALBERT VERWEY.

[Deel 2]

Wat wil ‘De Beweging’?

De laatste jaren is de vraag meermalen gesteld: Wat wil *De Beweging*? Er werd dan geklaagd: waartoe die scheiding, waarbij telkens weer een groep zich afzondert en een eigen orgaan verlangt! Er werd uitgemaakt dat er van een groep zelfs geen sprake was, dat enkel een persoon zich opwierp met een nieuw tijdschrift. Er werd geschimpt van persoonlijke ijdelheid, van hoogheidswaan, van zichzelf op de lijst plaatsen, op de lijst namelijk van voorgangers en leiders. De zachtmoedigen treurden: dat het toch jammer bleef, dat uit elkander gaan van goede krachten. De bedachtzamen tobden: dat het toch kostbaar was, dit verdubbelen van den prijs dien de welgezinde belangstelling voor tijdschrift-jaargangen heeft neer te leggen. De zwartgalligen gisten dat het eind wel wezen zou dat geen sterveling meer tijdschriften las.

Wat wil *De Beweging*?

Men kan zeggen dat zij, in de eerste plaats, *niet* den stilstand wil.

Dit is waarlijk veel. Overal. Maar vooral in Nederland. Waar ter wereld toch is een land waar men zóó gauw tevreden is met het harde loopen dat men in zijn jeugd gedaan heeft, waar men zóó gauw bezadigd wordt, en zich inricht, en op ambten aast, en op eeretitels, en op onderscheidingen, - en de kunst den bons geeft, de kunst, of de wetenschap, of de edelmoedige denkbeelden van zijn blonde jaren.

Wanneer men *beweging* zegt, wil men *dat* alles niet. Men gelooft dan dat het eigenlijke leven *niet* schuilt in hen die afstand doen van levenslust, levensmoed en levensadel. Men beseft dan dat er in de Toekomst een schoonheid ligt *waarnaarheen* we ons bewegen, en in het Oogenblik een schoonheid die tot *alle* beweging bezielt.

Dit geloof in de schoonheid van Toekomst en Oogenblik is de tweepolige magneet die ons leven gaande houdt. Dit geloof is de spil, óók van *De Beweging*.

Dit is wel verbazend onwereldsch. Haast al te dichterlijk. En toch ben ik zeker dat het niets is dan de kern van die levenspraktijk die vroegere tijden bezaten, en waarvan het gemis de ellende van den onzen is. Ieder die niet de schoonheid van Toekomst en Oogenblik als één onverbrekelijk besef, als een onophoudelijke stroom en kringloop in zich heeft, is ziek en zal met zichzelf en de wereld nooit raad weten.

De Poëzie is werkelijk niets anders dan de meest onmiddelijke uiting in de mensche-spraak zelf van *dit* schoonheidsgevoel, dat het gezondheidsgevoel van de menschheid is. Zij geeft den toon aan waarin ieder gezond schepsel leven moet.

Vandaar - want wij komen terug tot *De Beweging* - dat ik in een algemeen tijdschrift aan de Poëzie niet de plaats geef van versierster der overigens voor haar te ernstige woningruimte. Zij is integendeel de Bezielende, die bij alles vooraan gaat, bij alles tegenwoordig is, - niet om gezien te worden of om zelf te doen wat veel beter door anderen gedaan wordt, maar om dat uit te drukken wat aan allen gemeen is en duurzaamheid en bekoring verleent: ritme en evenmaat.

Een waarlijk leven - wordt door haar tegenwoordigheid uitgedrukt - is altijd allereerst een dichterlijk leven. En zoo begrijp ik noch een Hoogeschool, noch een Algemeen Tijdschrift, noch een Samenleving, waarin niet de Poëzie vóór al het andere bemind en geëerd en begrepen wordt. *De Beweging* is een dichterlijk tijdschrift, zooals *Het Tweemaandelijksch Tijdschrift* en *De Nieuwe Gids* het vroeger waren, en zooals in zijn goeden tijd ook *De Gids* onder Potgieter het is geweest.

Wie die tijdschriften gekend heeft weet dat de eigenlijke poëzie, de dichtkunst, toch maar een kleine plaats erin besloeg; doch hij weet ook dat het háár geest was die aan de denkbeelden en de studies dat eigenaardige leven gaf: dien lust om er te zijn, dien moed in het uitspreken, dat edele in vormen en bewegingen. Van het oogenblik af dat hun schrijvers, geleerden, staatkundigen, novellisten, het gevoel verloren van den dichterlijken tijds-adem waaruit zij waren voortgekomen, zonk hun arbeid terug tot het levenlooze, verloor het moed en edelheid.

Wat ik in *De Beweging* wensch is een verzameling van schrijvers en van opstellen, waarin de dichterlijke drift die onzen tijd onmiskenbaar doorgolft, tot uiting komt, en waarin elk en een ieder doordrongen is van het besef dat hij zonder dien geheimnisvollen aandrang een dor blad in een poel zou zijn.

Op dit oogenblik zijn er, naar het mij voorkomt, behalve de dichterlijke, verschillende stroomingen. Het nieuwe levensen schoonheidsbesef, het gevoel dat Oogenblik en Toekomst omvat en de kracht geeft schoon te zijn en te worden in éénzelfde levensbeweging, heeft zich in onzen tijd over alle gebieden uitgestort. Het zijn nieuwe scheppingen in de kunst, nieuwe idealen in de wijsbegeerte, nieuwe denkbeelden in de wetenschappen, - in die heele falanx van wetenschappen die gaat van zielkunde tot staathuishoudkunde, van scheikunde tot geschiedschrijving, - en in heel het menschelijk leven nieuwe onderzoekingen en nieuwe daden. Wanneer wij denken hoeveel er is dat op dit oogenblik kunst, wijsbegeerte, wetenschap en dagelijksch leven doorwoelt, omver werpt en tot nieuwe gestalten schept, dan wordt ieder denkbaar tijdschrift daartegenover pover, maar tegelijkertijd wordt ook de mogelijkheid van wat een tijdschrift zou kunnen worden, reusachtig.

De Beweging bedoelt niets anders dan deze verhouding waarin al het levensgebeuren tot een nieuwe dichterlijke opleving staat, in hoofdtrekken te doen uitkomen. Niets anders dan deze verhouding; want daarom gaat het. Wanneer in Frankrijk sints enkele jaren Rémy de Gourmont en Edouard Dujardin een *Revue des Idées* uitgeven, dan doen zij dat in de overtuiging dat al de verschillende wetenschappen in onze dagen groeien naar een nieuwe synthese. Wanneer in Duitschland *Die Blätter für die Kunst* of in Parijs *Vers et Prose* de Poëzie afzonderen uit al het andere, dan doen zij dat uit de zekerheid dat in de Poëzie van een tijd de kiem tenminste van een nieuwe synthese *ligt*. In een klein land als het onze is het eerder mogelijk - het is tot tweemaal toe gebleken - de Poëzie en enkele andere uitingen van geestelijk leven saamtebrengen in eenzelfde kader en de lijnen van de nieuwe synthese uit de Poëzie naar andere gebieden doortetrekken. Dit verbond tusschen de dichterlijke en de meer

daadwerkelijke en wetenschappelijke elementen van een land lijkt mij in de hoogste mate belangrijk. Overal waar het gebeuren kan zullen beide groepen er baat bij vinden: de Poëzie, die niets zijn kan zonder gedurig verkeer met al het levende, het Andere dat aan zijn openstaan voor dichterlijke ontroeringen de zekerheid van gedurige bezieling dankt.

Wil men zéér nuchter zijn, dan zal men nochtans moeten toegeven dat het verkeer van dichters en andere geesten onderling aan ieders veelzijdigheid en beschaving ten goedekomt.

Ik zou, nu wij geraken tot deze zakelijkheid van bespreking, gaarne het verwijt ontgaan, zoowel van overschatting van mezelf, als van overschatting der resultaten die met een tijdschrift gelijk *De Beweging* te bereiken zijn. Ik zeg nadrukkelijk dat, naar mijn meening, de eigenlijk-dichterlijke bemoeiing alle wetenschappelijke zoo niet uitsluit, dan toch doorgaans tot dilettantisme dwingt. Ik zeg tevens dat, indien de kleinheid van ons land het samengaan van de meest verschillende groepen mogelijk, en dikwijls noodig maakt, die kleinheid ook uit de te bereiken groepeering blijken zal. Maar het is mij niet te doen om haar grootheid, doch om de groepeering zelf.

Want *indien* het mogelijk is dat uit de woeling en gisting van onzen tijd datgene wat zich uit als Poezie, en datgene wat zich uit als Wetenschap, en datgene wat zich uit door staats- of levenspraktijk, zich vermengen en zich vereenigen tot een nieuwe Overtuiging, dan kan de samenwerking in een algemeen orgaan daartoe een middel zijn.

Dat is het wat *De Beweging* wil.

ALBERT VERWEY.

Bloei
Door
Stijn Streuvels.

I

Nu zegeviert de zomer over de wereld.

De zonne is in haar volle macht gekomen en van den morgend tot den avond schrijft ze haar zelfden schoonen gang door 't opperste geluchte. Daar hooge troont zij, waar niets of niemand haar raken kan.

Als een gloed van goud ontstroomt haar 't licht allenthenen en de hitte bakelt neer als een regen die brandt. Over veld en dal ligt de zonneschijn gespreid als een luister over de breede golving die in éen slier uit de hoogte naar beneden komt en weer òp wabbert naar de andere hoogte; - over heel de dobbele glooiing der schelde-vallei schaaiert het als een schoone galmzang, het duizendmalige groen der verschillige zomervruchten.

Elk in zijn perken, d'eene bendschroode aan de andere, vormen de velden het vachtige legwerk waar elke plante haar eerde dekt en de menigvuldigheid der gelijke planten, een eigen toon doet klinken in die groote harmonie, de groote, kleurige zomerzee. Zoo is het groen der weiden gersgroen en levendiger dan het groen der klavers wier oppervlakte met rood beveegd is, met den blos der levende bloembollen. Het groen van de beetenvelden is geboend, en de rijkdom glinstert op de blinkende groeze. Lichter, naar 't grijs-groen wendend, met wervelingen van blond-en-blauw, staan de wijde koornstukken te wiegewagen onder 't geäai van den wind. Donkerder blekt het aardappelloof als vierkante stukken donzig

ploezeweefsel. En weer lichter, naar 't geluw wendend, de tarwevelden en wit geschroeid door de hitte als groote stukken, zuivere helderheid, staat de haver met de lutterende belletjes. Maar schitterend buiten al wat groen is, liggen de vlaschaards daar, als stukken van 't zuiverste goud zoo geluw en hevig als de zonneschijn zelf, blinken ze uit op de vlakte. Als meren van licht zoo helder, als waterbekkens volgezeeuwd tot den rand, zoo effen is het oppervlak en de vlasherels staan fijn en rilde, met gebogen top, dooreengewerreld als een vacht van de fijnste wolle.

't Zonlicht kan eraan en dringt erdoor tot op den grond, zoo wazig en open staan de pijlde schachtjes dat 't een doorschijnende water schijnt of een maaschwerk waar 't geluwgoud van de zonne in nestelt.

Rakelings boven die lichtspiegels scheren de zwaluwen en schrijven er hun zwierige kringen. In hun vlucht pikken ze een kevertje alhier, een vliegje aldaar en dragen het in één haal door de blauwe lucht, over weiden en koornvelden weg; maar zooeven zijn ze daar weer te spelemeien over de vlakken der geluw groene vlaschaards.

De zonnigheid ligt als een zegen over de zomervruchten en de hitte heerscht alleen over alles wat in die breede vallei, in noensche rust, te groeien staat.

Onder de lommerkoepels en 't gebinte der moerbogen van de hooge boomen, liggen de groote hoeven als loome dingen dodsch en ingedud in dien langen noenestond. Als oasen in de groene woestijne, hoog uit, staan die boomtroppels waar, gedoken onder de groote kruinen, het menschenleven woekert en gescholen blijft.

In den openen buiten zijn alleen de groote en eeuwige dingen: 't blauw van de lucht waar de hitte in bakelt, en op het opene veld, buiten alle menschelijke bemoeiing, buiten alle ijverzucht en klein menschelijk gedoe, gaat de zomer zijn grootschen gang, heerscht de zonne almachtig over alles wat er groeit en naar den rijpdom keert. 't Zijn de vogels alleen die er 't genot van halen - de zwaluwen, de leeuwerikken, de vinken en de musschen heel het vogelvolk dat tiert en woekert in 't koorn en in de klaver, in de tronken en in de boomen en waar elk zijn wegen zoekt door 't spottelooze

blauwe ruim boven die heerlijke lustwarande van groen die voor geen ander doel aangelegd schijnt tenzij om de vogels er kermis te vieren en aanhoudend, elk in zijn tale, te zingen en te schuifelen.

De landen liggen verlaten in den praal van hun eigen rijkdom alsof de vruchten er zonder drichten of zaaien, van zelfs uit den grond waren opgeschoten om er in groei en bloei den zomer uit te vieren,

Maar op de loomliggende hoeven waar de zon op de daken dingelt, is de ruste maar een schijn. Tusschen den omhaal van huis en schuur en stalling woekerde 't klein menschelijk gedoen en tierde 't volk in nijverig bedrijf.

Als ridderheeren op hunne burcht zaten de boeren verschanst en veilig tegen 't zonnebakelen en van uit elke hoeve ging de levende bewustheid over 't omliggende land dat voogdeloos scheen te liggen in 't zonnebroeien.

Van uit de loergaten der hofsteden lagen de boeren te pieroogen; z'en merkten niet de schoonheid van 't kleurschaaieren; maar des te beter volgden zij den groei en kende elk de dracht van zijn eigendom en den stand van elke vrucht. Als op eene uurplaat waar de wijzers onmerkbaar voortschuiven, volgden zij op hunne velden, den voortgang van den zomer en 't beklijven van al wat buiten stond. In 't voorjaar hadden ze gewrocht van morgen ten avonde en alles gedaan wat ze konden om eere te halen van hun werk. Nu zaten ze erop te kijken hoe de zon het overige deed. In hun gesloten kop leefde 't genot niet van het zonnepralen want hun zinnen waren aan 't ravelen over 't bedrag en 't beschot dat de landen zou afwerpen met den oogst. Daarbij wroette de angst en de knaging hun gemoed en de onrust omdat zij méér wilden hebben dan hun evenmensch en voedden ze den nijd om eere te doen aan hun eigen en boven te zijn bij een ander.

Als een breedgevige weldoenster, schong de zon over àl de velden tegelijk en overal was de aanblik even prachtig, maar in hun wezen en bijzichtigheid, kenden de boeren niets dan hun eigen bezit. Ze aanzagen de zon als hun eigendom, net als de vruchten die er door beschongen waren en hadden elk den zonneschijn en de groeite voor hun eigen landen alleen, willen bemachtigen; want, nu wilden ze 't voor

den dag halen en den een den anderen onder den neus duwen: hoe ze met eigen beleg in de dricht of in 't zaadvoren, in heel de bereddering, al het verstand in hun eigen kop gesloten hielden en doen zien hoe hun eigen werkwijze de beste was. Iedereen wilde de groote baas zijn, de welweter in 't boeren, de kenner van land en vruchten, de kunstenaar om met de minste kosten de meeste opbrengst te doen. Heel 't jaar hadden ze daarop gepurd elk volgens zijn beste weten en oude koppigheid en nu ze met daad of raad niets meer te verrichten hadden, benijdden ze 't dat de zon haar zegen zond op de landen van hun gebuur. Want de oogst naakte en dan zou 't voor aller oogen te zien zijn wie er in de ziele de stevigste boer was en 't rechte eind hield. Met angst en bekommernis volgden ze den gang der dagen en 't groeien der hitte. Naar gelang de ligging en de aard of 't gehalte van den grond, waren er boeren die reeds om nerschheid vroegen voor hunne vruchten, waar anderen in hun poenigheid zich te verkneukelen zaten om de strave hitte die hun vruchten ophield en batig miek in 't groeien.

't Overige moesten ze afwachten: heel hun bedrijf, al hun werken en onkosten 't stond buiten aan 't genadig of 't ongenadig wisselspel van 't lot overgelaten. Met hunne handen konden ze er niets meer aan helpen - tot hiertoe was alles voordeelig mede geloopen en 't seizoen draaide reeds naar het einde, maar...de voorbarige vrees hield hunne onrust wakker; ze spiedden de wolkjes aan den hemel en de richting van den wind die ze voortvoerde...want tot de laatste weke toe, stonden de vruchten aan de rampen bloot. In de verte zagen ze de teergele vlekken uitblinken tusschen al de andere vruchten en ze kenden de broosheid van de vlasherels die geen windeken vermochten en die bij de minste slagvlaag, hoe schoone ze nu recht stonden, ineens konden gevloerd liggen en te kwiste gaan zoodat er van heel de kostelijkheid niets meer overbleef.

Maar bij al die kommernissen die den boer zijn gemoed vullen, is er in hem tevens eene breede onverschilligheid - eens dat hij zijn beste gedaan heeft, blijft hij gelaten in 't overige en berust hij in 't geen hem als een ongeluk uit de lucht valt; want in 't levenslange uitoefenen van zijn bedrijf in de opene

lucht en in 't strijden tegen de groote elementen, heeft hij zijn geduld kunnen oefenen en looft hij geen dag eer hij ten avonde gekomen is. Hij leeft als de schipper op zee, die aan 't gevaar gewend is en eene ramp, als ze algemeen is, verrimpelt alleens het oppervlak niet van zijn gemoed. Veel meer maakt hij gewicht van de dingen die door zijn eigen handeling mis uitvallen en de rampe op hem alleene werpen en den naam van zijn behendigheid belachelijk maken. Voor 't aanschijn van den hemel staan de boeren al op één mete en een hagelvlage slaat niet alleen de vruchten van een enkelen boer. Maar met hun eigen aanleg staan zij tegenover elkaar als zooveel koningen die elk op zijn wijze hun land bestieren: de boer heeft den boer voor vijand en mededinger.

Van uit de verte gezien, licht de zonnigheid als een algemeenen vredeschijn over de vlakte en schijnen de vereenzaamde hoven als de rustige daking, waar menschen wonen en er leven in vrede lijk de boomen die 't hof overschaduwen, en van eeuwen her de zelfde gedaagde uitzichten houden in den stillen schijn van den dag. Maar van dichter bij gezien staan de hoven er als sombere gedrochten, elk in zijn eigen onafhankelijken bouwtrant met lang-lage muren, met hooge puntgevels en breedeuzige stroodaken. Ze staan verzaaid over heel de streek, verre van elkaar en op hun eigen afgezonderd door veel opene lucht en vlakke velden. Naamlooze, onbekende dingen zijn het, stomp van vorm, langs heel den overkant der Schelde tot op 't hooge van den heuvelrand waar de wereld eindigt. Maar hier op de linker glooiing van het dal, in de leegte tegen de bocht van den waterstroom is 't Verokens hof met de landen er rondom. Wat hooger op is 't Legijn's, de oudste hoeve van de streek met de eigen landen van 't groote oudvaderlijke gebruik.

Verder is 't Duitschave's hoeve; Sobrie's, Verfleters, Verschaeve's en hooger tegen den einder, staat Vermeulens hof; Stubbe's en Cannaerts en Verstraetes...zooveel hoeven, zooveel onafhankelijke heerschers over de streek, zooveel harde koppen die met eigen wil en zonder iets of iemand te ontzien, hun landen beheeren en aan iedereen laten voelen dat ze meester zijn en macht hebben. Als versterkingen staan de hoven in eeuwenouden bouwtrant. Huis en stal en schuur staan met den rug

al den buitenkant gekeerd en geven met 't opene op de omsloten werf. De nauwe openingen gelijken eerder schietgaten dan vensters. De lage blinde muren en de zware stroodaken zijn met mos begroeid, groene, ros en grijs uitgeslegen van ouderdom; het metselwerk heeft zoolang en zooveel medegedeeld van regen en storm, het heeft zoolang onder den blooten hemel gestaan en nu heeft het 't uitzicht gekregen van alle gegroeide dingen als was heel 't gebouw uit den grond opgeschoten gelijk de gereuvelde ruwe schachten der eeuwenoude linden die al weerskanten van 't hofgat staan. Een breede wal omsingelt de bouwing en de groote, stevige poort, als eenige toegang, beveiligt het heele gedoen. De huizetjes en kaveeten van kortwoners en lijfeigenen staan errond geschaard en daar woekert en wemelt het van jongens die leven van den afval der groote doening omdat vader en moeder er helpen werken.

Nu is het uitzicht zoo zonnig en heerscht zienlijk de rust overal; elk weet zijn eigendommen afgepaald en verzekerd; vijandschap en weerzinnigheid bestaan enkel in slapenden vorm - waar ze elkaar tegenkomen, groeten de boeren met korten maar gullen roep en kouten ze wat over de vruchten - maar moest er door een kleinigheid of een ongelukkig toeval, iets losbarsten, dan kan het rampen regenen verschillige leeftijden naareen en 't wel te stade komen aan die groote stukken zwaar metselwerk om een aanval af te weren en dienst te doen als deugdelijke versterking.

En in vredestijd gaat het bij boeren ondereen ook niet verder dan een korten groet en een schaarsch woord; waar 't hun gemeene belangen niet geldt, blijven hunne eigene inzichten voor elkaar gesloten, betrouwen ze elkander niet en elk op zijn werf, voelt de boer zich weer de eigenzinnige eenling die trotsch is op zijn eigenzinnigheid en zich houdt als een koning die met misprijzen neerziet op al 't geen hij minder acht dan zichzelf. Buiten zijn eigen doening bestaat er niets; zijn hof is het middenpunt van de wereld en van daar uit gaat zijn wil en zijne macht over de omliggende landen, zoover, tot aan de grens waar een andere wil en een andere macht leeft die met de zijne botsen kan.

Nu draaide de machtige zomer boven hun hoofd en de boeren verleefden hem alsof zij zelf de groote heerders waren

en de oorzaak van den zonneschijn. Zij hielden zich als oude, onverroerbare tjokken, gehard tegen alles en onverschillig aan alles wat er in de lucht gebeuren kan. Als reuzen deden zij die gekweekt in de ruimte, met de groote elementen vertrouwd zijn en 't in de hand hebben om naar eigen wil en schikselen een wending te geven aan den gang der eeuwige dingen en aan het uitzicht van het groote leven rondom hen.

Zulk eene uitdrukking lag er op 't gesloten wezen van boer Vermeulen en zooiets machtigs was er in zijn stap en houding, daar hij over 't binnenhof liep en bezig was. Te morgen, gelijk alle dagen, was hij de eerste eruit en zette hij alles in gang en was hij den vollen dag lang overal bij om zijn wil te doen uitwerken. Van zijne vruchten te velde kende hij enkel de weerde der opbrengst en voelde hij maar 't genot der schoonheid voor zooveel het zijn hoogmoed streelde van sterken boer. Zoomin als de wever die op zijn getouwe zit, belang stelt in de lijnen en kronkelbloemen die uit den warboel van gekleurde draden van den boom hun vorm krijgen bachten den kam, voelde hij eenigen lust om de dingen uit hun zelfs wil: alles had maar belang voor zooveel hij 't tot zijn voordeel dwingen kon en gebruiken. Rondom hem leefde en tierde een wereld van knapen en meiden in de volle weelde hunner jeugd, en hij vermoedde niet dat er in ieder van die hoofden een eigen zin leefde en een eigen drang naar lust en leute. Dat waren voor hem niets anders dan wezenlooze dingen, de armen en handen die werken moesten waar hij 't wijzen wilde om 't boerenbedrijf te doen draaien. De oude boer had er geen besef van hoe die kerels en meiden ook hun eigen inzichten hadden in 't eenvoudige leven, hoe ze buiten het werk, een eigen innigen lust droegen en zottebollend den zomer uitvierden met kallegaaien, ravotselen, gabberen, kawauwen en schossebrokken, dat zij 't leven leidden een dag teenegader zonder zorg of kommer voor morgen en zonder afgunst of begeerte naar meer of naar beter, net als de schoongevooisde zomervogels voor wie alle dingen vol nieuwe geneuchten zitten. Zijn eigen zoon verkende de boer maar als een willooze onderdaan wien hij alle dagen eene andere taak oplegde en die verder geen eigen gedacht in den kop mocht dragen. Louis was de meesterknecht, de opziener die rekenschap moest

geven van 't werkvolk en 's avonds verantwoorden moest voor 't bedrijf van den dag. Dat hij de zoon was van 't hof en een jonge kerel met ontwakenden levenslust, gold bij Vermeulen als eene reden te meer om hem duchtig te doen werken.

Van al wie onder hem stond eischte de boer niets anders dan werk en de strenge bezigheid van alle uren van den dag; werken uit drift, werken omdat men mensch is, blindelings, zonder bezijds te kijken of te bedenken, streng en onbarmhartig, werken om boven te komen en meesterschap te krijgen en zelf dan te dwingen over 't geen men bemeesterd heeft zonder verschooning of medelijden - doen 't geen hij gedaan had, iedereen kan dat en niemand is er te goed toe, meende hij.

De diepe reven hielden zijn wezen gesloten in ondoorgrondelijke strengheid en nergens aan geen lijntje of trekje van zijn stoppelharig wezen was er eenige onrust of wankelbaarheid te speuren. 't Geen waaraan hij bezig was hield hij dieper waar geen menschenblik in peilen kon. Hij ging al over het binnenhof, waar de zon stookte als in een oven en droeg de hitte zonder schromen. Met zijn pierende oogen keek hij door het strave licht dat weerkaatste tegen de witte muren van 't voorhuis om te zien of alles in orde was en al de staldeuren open stonden. Dan begaf hij zich op de stoep, schudde zijn kloefen af bij de voordeur en stapte met de bloote voeten over de koele, blauwe schorren en de vochtigheid teekende zijn voetprentsels overal waar hij getorden had. De keuken was stil en vol deugddoende schaduw; de vrouw en de maarte wrochten aan 't eten voor 't volk gelijk ze 't dag uit, dag in, jaren lang reeds deden zonder rusten of uitscheiden. In de beste kamer, waar Vermeulen kwam, waaide de koelte nog duidelijker toe. De opgeschoven vensters gaven al den schaduwkant en de wazige gordijntjes hingen vóor de opening, Voor 't andere venster waar de zon in beet, waren de luiken dicht gedaan en priemde er een breede straal dweersch door de kamer en sloeg een gloeiende streep over den hoek van het eikene bed, en hooger op over de bloemen van het katoenen beddebehangsel tot tegen de zwarthouten zoldering. In het straal dat als het vlammende lemmer van een zweerd dweersch door de kamer stak, speelde de aaierd vol mierelende stofjes van allerhande kleurgruis dooreen. De weerschijn van dat

straal beglansde een tikje overal op de hoekigheden van het glimmend eiken bed, van het palmenhouten kruisbeeld aan den muur en op iederen zilveren beier tusschen de bloemkranzen die bezijds het lieve-vrouwbeeld stonden op het schoorsteenblad, overal op brandde er als 't ware een pinkelend lichtje. In den hoek waar 't tafeltje stond met den lessenaar, was het licht wat gedempt maar helder genoeg en goed om er te werken. De muffe lucht en de verdossemdheid was omtrent geheel opgedroogd en de reuk van schimmel en wakte bijna geheel vergaan. Maar de stand van de oude meubels en het uitzicht der vier muren, alles had zijn zelfde prente en gaf denzelfden indruk van oude onberoerbaarheid. Die kamer was de ziel, het heiligdom van de hofstede. In de eiken kast waren alle belangrijke papieren gesloten en hingen de beste kleeren. In den zwaar eiken koffer rustte de macht en het aanzien en de sterkte en de zekerheid - het leven van het hof. Het bed was een louter pronkstuk, een troon van pluimen matrassen en kussens, 't eene boven 't andere, waar nooit iemand op geslapen had; en in 't hoekje in den lessennaar lagen de rekenboeken en zware, oude registers die van vader tot zoon, al de berekeningen inhielden en al wat de Vermeulens van eeuwen her verteerd en gewonnen en verricht hadden op 't gebruik der tachtig hectaren lands en op weiden en in stallen gekweekt en verkocht was. In den hoek van de wijde schouw stond de pronkmakke, de scepter van den boer waarmede Vermeulens vader over zijn velden wandelen ging; het witijzeren schupje en 't beslag blonk als zilver en de glimmend eschhouten staf was versierd met koperen nagelkopjes.

De zomersche stilte heerschte in de kamer en van waar Vermeulen zat op den stoel bij zijn lessenaar met den elleboog op het groote schrijfboek geleund, zag hij door 't opene venster bezijds, over de wijde ruimte van veld en lucht. En over die ruimte van het veld en in de wijde lucht erboven scheen Vermeulen als een tastelijk en vormelijk dingen het nieuws te zien hangen, het groote nieuws dat iedereen wist, dat heel de streek vervulde en dat den gerusten loop van den zomer scheen te storen - het nieuws dat als een plotse wondermare ineens, de menschen geslegen had en ongeloofbaar scheen, zoolang tot ze 't werkelijk hoorden zeggen, gelijk

't Vermeulen uit Legijn's mond zelve vernomen had: dat Legijn zijn hof en zijn boerderij liet liggen en naar de plaatse ging wonen in een heerenhuis om er te rentenieren! Legijn's schoone, groote boerderij waar de boer met zijn zuster heel zijn leven versleten had, zou verkocht of verpacht worden: ze stond open voor een nieuwen beginneling of voor een boer uit 't vreemde...Toen hij 't vernomen had, was Vermeulen in eene opwelling van verontwaardiging losgebarsten en had Legijn in zijn aangezicht verweten voor dommerik, dat 't een schande was van zulk een hof te verlaten om op plaatse de dood te gaan afwachten! - Dommerik moet ge zijn daarvoor!

Maar omdat Legijn vast besloten bleef en Vermeulen toch toegeven moest dat de zaak hem belangloos en onverschillig was, had hij het laten vallen met een minachtenden schouderschok en in zich zelf had hij gebromd en later gezegd tegen zijn vrouw: - Ge zult het zien, we krijgen daar een boer van de nieuwe wet, iemand die 't al zal ommekeeren, iemand met boekenverstand die 't al alleene zal best weten!...en Legijn, 'k geef hem nog één jaar te leven! een boer die rentenier wordt moet dood! de dompelaar, wat gaat hij doen, heele dagen? Zoolang was dat eene enkele minachting geweest voor Legijns voornemen bij Vermeulen, iets dat hij overal en altijd ophaalde bij boeren en ander volk; maar een onverschillige, onbelangrijke zaak was het hem nog, een onderwerp om te kouten, meer niet; zoolang tot de eerste inval als een glimp Vermeulens hersenen beroerde en hij bedenkelijk den vinger tegen het voorhoofd klopte en de wenkbrauwen optrok...Het hamerde rond zijn hert, hij voelde het spannen in de keel, het bloed joeg hem naar 't hoofd en de zindering doorliep heel zijn lijf. Maar...hij hield den stroom tegen en dwong zijn gemoed tot bedaren. - Ik moet het overpeinzen, besloot hij, lange overpeinzen, maar...dat ware iets...'t overige dorst hij niet in woorden bedenken en hij droeg het gedoken als een voornemen dat kwaadaardig en uit den booze in hem was opgekomen. Hij droeg en bepeinsde het zoolang tot de gedachte hem gewend scheen en een redelijker aanzicht gekregen had in zijne voorstelling. Zijn strenge, oude kop rustte nu weer op den gesloten vuist en onder zijn elleboog voelde hij het zware rekenboek; vóór zijn blik lagen de velden open en stonden

de vruchten weeldig en bedegen in den zonneschijn en die gedachte, dat voornemen speelde daarboven als eene begoocheling...Al de onrust zou alzoo ineens gedaan zijn, de vreeze voor zijne heerschappij en meesterschap, ware ineens uit den weg voor altijd en als hij die gelegenheid liet gaan was 't misschien nog lang te wachten...Lag het niet gereed in zijne hand nu en zou het ergens opzien wekken en zou iemand de reden raden waarom hij 't deed?

Wie kon het beter doen dan hij? Een schoone, beste hofstede koopen voor zijn zoon en uitzien naar eene boerendochter...In zijn gedachten overliep hij heel de streek en rekende hij wat er best geschikt zou zijn voor zijn zoon...Maar dat hij hem alzoo voor altijd kwijt zou zijn, dat hij uit de voeten was daarmede en het meesterschap aan den ‘oude’ bleef, dàt was Vermeulens redmiddel dat hem als een glets, een straal uit de lucht was ingeschoten, de vondst, die hem van zijne somberheid en onrust ineens herstelde.

- In die twee pierewaaide meissefrutten van dochters zal ik mij geen kwaad bloed hoeven te maken, rekende Vermeulen, die blijven hier niet lang! Maar dat hij zooiets gevonden had om Louis, die zijn aanstaande doodbijter zou worden, dàt was iets waaraan hij nooit gedacht zou hebben, vroeger. Vermeulen koesterde en keerde zijn besluit om er de deugd van te genieten en weerom zocht en herzocht hij in zijn boeken en beraamde hij de prijzen van zulk eene overname en telde hij wat hij zou afstaan om de zaak te bespringen. Van al de levensjaren dat hij boer was had hij nooit het genot gevoeld van zijn rijkdom gelijk nu. 't Overschot van zijn geld had daar gelegen als een zware, doode klomp, een stuk gewicht dat altijd dieper zonk en moeilijker te behandelen was naarmate het vermeerderde en aangroeide, maar nu was dien onverzadelijken koffer die altijd maar inslorpte en nooit iets uitgaf, het domme tuig was een levende macht geworden, iets waarmede men bergen kon plat smijten als ze in den weg stonden en waarmede men gezag kreeg bij de menschen. Vermeulens voornemen was nu nog zijn geheim, het leefde alleen nog maar in zijn hoofd - hij kon het ding nog doodnijpen en niemand zou het ooit vermoeden wat er in dien kop had omgegaan - maar die twijfel kwam niet eens in zijn gedacht;

alleen broedde er nog eene onrust hoe hij het aan Barbele zou mededeelen en een bange verwachting hoe ze 't zou opnemen; want hij droeg 't als een vaag vermoeden van iets dat niet op de rechte mete en buiten 't geleidelijke verloop der dingen viel - een buitensporigheid die haar zou doen schrikken...moest Louis niet opvolgen hier op de hoeve? Maar Vermeulen had algauw zijn eigen bewijsvoering weerlegd: - wat was er hier op te volgen? waren ze alletwee niet vol gezondheid en leven?

Alevenwel verbeidde de boer met zijne verklaring en stelde hij het uit met vrees gelijk een jongen die de hand van zijn meisje vragen moet of een anderen gewichtigen stap gaat doen. Hij stelde het uit en bleef in de beste kamer in stilte zijne cijfers hertellen en beramingen maken.

II

Middelwijl stond Louis, de jonge boerenzoon bij 't volk op 't zonneveld waar ze de beetvelden braakten. In den laatsten tijd was hij nog meer vervreemd van zijn vader en van zijn huis en leefde hij almeer zijn eigen leven en voelde zich van langs om weeldiger met zichzelf. De hitteroes en de zonneglans stookte een aanhoudende blijheid in zijn gemoed. Waar hij wandelde door de velden zag hij de vruchten overal waar hij te voorjare gezaaid had en overal waar hij kwam, bekende hij zich als de groote dader in het schoone jaargetijde! Als een onversaagde ridder met de ruimte vóor zich, ging hij vooruit en alle dagen haalde hij met zijn machtigen zwaai, nieuwe schoonheid en nieuw genot. Alle gedacht aan ernst of strengheid ontstemde hem en paste niet in 't leven dat hem met den zonneschijn, als eene veropenbaring was bloot gelegd. De zware gestalte en 't weerbarstig wezen van den ouden boer schrikten den jongen en zoogauw in de nabijheid, hield hij zijne jubeling gedoken en wilde hij zijn overvloed van geluk niet laten blijken uit eene natuurlijke vrees voor den strengen blik zijns vaders. In huis en op 't hof waar iemand der ouders bij was, bleef Louis de deftige boerenzoon, meer dan ooit; maar zoogauw hij zich alleen voelde met 't volk liet hij den drang naar lust en jeugd weer los en robbelde

hij zijn zottigheid uit in 't volle vergeten der verhouding van stand met het werkvolk. Hij wilde de leute, den breeden lust van 't ronde leven, 't lachen en 't schateren zonder nadenken of berekenen, omdat hij zich jong voelde bij de jeugd en te midden den groei en 't geruchte en de beweging van den buiten; - omdat de zon zijn zinnen aanzette en hij 't zieden voelde als een vloed die opwaards komt en zich uitstrekken wil over heel de ruimte, als een zonneschijn. Alles was hem lief geworden en heel de streek rondom, lag open als ware 't voor zijn eigen genot en voor 't genot alleen van alle menschen.

Noch nooit voelde hij lijk nu hoe sterk heel die omgeving aan hem vast was: de velden, de wegen en wegeltjes ertusschen, de boomen langs de bane en de muren en daking van 't hof met wal en poort en brug en dreef, 't was hem al even noodzakelijk - niets wilde hij er weg of veranderd; hij leefde erin, hij kon er zijn oogen niet genoeg aan verzadigen. Hij beminde het werk en de bezigheid, hij wrocht angstig en gejaagd zonder te rekenen dat zijn arbeid winst of voordeel moest bijbrengen, maar uit drang en in 't bewustzijn dat hij meêmoest in de groote beweging, meê met heel die nijverige doening waar elk zijn eigen bezigheid wist en wrocht in beslaafdheid, elk aan zijn kant om na 't seizoen samen aan 't zelfde doel uit te komen. Elken avond, late, legde hij zich moe en mat te rusten en sliep hij in éen trek de korte spanne tot de zonne weer begon te rijzen; en welgemoed weeral, met de belofte en de begeerte van nieuw en ongenoten geluk, begon hij den nieuwen dag. Het werk en de bezigheid lag nu ook in zoo'n schoone afwisseling en 't was zoo goed buiten te zijn en de weelde na te gaan van 't zomeren op de vruchten te velde. 't Geleek een echte lustwarande, overal waar de zandige wegels liepen als aders door de deining der kouters, was 't een nieuwe lust: 't veie loof der aardappels, de tarwe, rogge, klaver en haver.., de beeten, onafzienbaar de vruchten! Maar de vlaschaard vooral lag hem opperst in 't gemoed.

Als 't gelegenheid gaf, wandelde Louis langs daar op, over den losweg tot aan het bosseltje en 't scheen hem dat heel die hoogkant een eigen bekoring had zonder dat hij vermoedde wat reden hem naar hier trok. De vrucht was het eigenlijk niet - dees jaar zou 't niet bijzonders worden: de

herels stonden ongelijkig met kale plekken en brandaders die in rosse slanglijnen door de geelgroene evenheid liepen - maar de schoonheid voor hem, lag in 't herdenken van die heerlijke meimaand en 't leven en de doening van de jonge wiedsters, droeg hij altijd als een gevoel van onzeggelijke teerheid en geluk in zijn binnenste.

En 't geluw-groene vlak dat nu zoo windstil met zijn fijne herels in de zomer te blinken stond - hoe stil ook, het behield als eene kostelijkheid besloten, de belofte van de groote vlasfooie! de slijting waarnaar hij verlangde gelijk hij nooit naar iets verlangd had.

Schellebelle! vulde dat schoone jong niet heel zijn zinnen? Dacht of deed hij iets waarin zij niet gemoeid of omtrent was? Zochten zijn oogen haar niet overal en was hij ooit met rust waar hij ze niet zag? Overal zocht hij haar bijzijn; alsof ze een onmisbare kostbaarheid meedroeg, werd het land en de vrucht hem belangrijk waar ze werkende was en doolde hij van de andere velden weg om de wegen te volgen waar hij het meisje vinden kon. De jonge kerel, hij was zijn schoone ruste kwijt en zijn gemoed was altijd in gejaagdheid; maar hij wist alleens niet wat hij verloren had en die onruste zelf miek zijn grootste geluk. De gerustheid van voortijds aanzag hij als een groot stuk grijze kleurloosheid; dat waren de dagen dat hij, als een bejaarde man zijn tijd verdaan had in lusteloosheid, zonder ander genot dan slavelijk te werken toen hij trachtte zijn vader na te doen in gemaakte deftigheid. Dan meende hij nog dat een boerenzoon zich stijf en gespannen moest houden en dat heel zijn doening een voorbereidsel moet zijn om later als boer, gezag en overhand te kunnen houden met 't volk en eere te doen aan zijn hoogen stand. Maar toen wist hij nog niet dat zijn schoone jeugd er ook was - 't kostelijkste van 't leven - iets lijk bij de planten in 't uitkomen, dat gereed zit, geloken nog, maar dat alle stonden kan openspreiden en te bloeien staan een heelen heerlijken zomer lang! Wat die zomerbloei en hoe dat heerlijk geluk voor hem zou komen, wist of vroeg hij niet. Hij genoot van het leven en dat voldeed hem nu volkomen. Hij wilde meedoen in de leute rondom hem, zonder vragen of zien naar rang of afstand met 't volk. Hij voelde hunne genegenheid en wilde de zijne geven. 't Geen hij aan

eer of gezag bemachtigen moest om heerder te worden over hof en volk, daar wilde hij niet aan denken - dat lag in de verste verte, bachten den einder en buiten de zonnigheid van den schoonen zomer waarin zijn onbekommerde jeugd met wellust baadde.

Rondom lag de ruimte onmetelijk en overal was 't genot voor 't grijpen - vooruit de ridder! De zomer scheen hem zonder einde!

Vader of moeder zagen niets veranderd aan hun jongen, Louis wist het en een ingeboren schaamtegevoel hield hem om voor hun aanschijn dezelfde te blijven. Maar in zichzelf voelde hij dat de ‘deftige boerenzoon’ er niet meer was. De ‘jongheid’ was in hem ontwaakt, ineens en met zulk een duidelijkheid dat hij in zichzelf een ander mensch scheen te verkennen. Plots was het gekomen, als het groen dat uit de boomen springt - plots had hij zich ontvoogd gevoeld, als een held die besloten heeft zijn eigen wegen te gaan. De drang naar leute en verzet was gekomen en zonder aarzelen had hij toegegeven. Zijn blik hing nu in die richting, zijn adem snoof het als een bloesemgeur uit de lucht, - hij voelde het in alles als een dronken warreling waarin hij meêmoest en zich laten gaan. 't Was of stond hij ineens op den zijkant van 't leven en had hij in één blik den nieuwen kant van zijn bestaan overschouwd.

Hij had gezien en gevat het belachelijke van 's menschen pogen en pijnen en het blinde wroeten zonder ander reden en doel tenzij om boven te komen, om de grootste te worden en anderen onder zich te zien. Wat neukte het hem hoe zijn vader, de oude Vermeulen, zijn heele leven gebeuld had met dien dommen trots en dat ééne gedacht en einddoel in al zijn daden? Wat neukte hem het koppige beuken van den eenen boerenkop tegen den andere? Wanneer hij de streek overkeek van op de hoogte, zag hij ze allen bezig in d' eerde, met al het kleinzielige van hun aanhoudend en nutteloos jagen naar iets dat dood is en alleen in hun kranke hersenen leeft. Wat genot bracht hen de lente en de zomer als ze van lucht en land en zon niets anders en kenden dan 't voordeel voor hun vruchten en van hun vruchten niets anders dan de weerde van de opbrengst in klinkende munt? Werken deden ze met

hun wezen bij d' eerde gebogen en gebroken om veel geld te krijgen en het te stapelen als een doode weerde en het te laten liggen in den eiken koffer als een voorraad en een teeken van hunne macht.

- Wie zet of stelt er perken? alles is mijn eigendom en 'k lach ermede! meende Louis in zijne driestheid - de wereld draait en we draaien meê! Leve de vreugd.

Dat riep hij wanneer de wroeging die in zijn boerenbloed den ouden stand weer boven riep en levend toonde, en hij hield zich de baas in den tweestrijd.

Op den vlaschaard was 't in hem gekomen, met 't groeien van de schoone meiedagen. Die jonge meisjes met haar spartelende, losse blijheid hadden zijn levenslust wakker geschud. Hij volgde haar pertigen, opgetogen gang, en de slenderige lijvetjes in bende door de dreef. Hij zag en verkende nog de blozende wezens en de stoute oogen die blonken; haar zang had heel het hof en de streek in roere gezet en haar rellende stemmen en dartel gezwaai...'t was als de zonneschijn zelf.

Maar Schellebelle, 't wondere meisje, was voor hem de bloeiende bloem in dien zonneschijn en 't kostelijkste wat hij bedenken kon. Overal waar ze ging of kwam droeg ze 't licht en de blijheid zonder dat ze er zelve iets van scheen te weten. Aan haar uitwendig was er niets veranderd, was ze nog hetzelfde nuchtere meisje met den zelfden eenvoud gekleed. 't Was Louis die haar niet meer zag gelijk vroeger; allang merkte hij het schrale, afgewasschen jakje niet meer met de uitgerokken naden en het versleten rokje dat over de rondheid van haar heupen spande en in gleuven rond haar hamen viel tot rakelings over de knieën. Maar waar ze vóor hem ging naar 't werk op het veld, merkte hij te beter; 't heupwiegen van haren gang en de lijnen van haar jong raaide lijf. En waar hij ze vlak vóor zich had, scheen ze een oprechte zomerbloeme met iets van den zonneschijn op haar blondrosse haarbussel, met iets van het uchtendblauw in de heldere oogen en iets van de blanke teerheid der zomerwolken op 't incarnaat van haar hals en 't vel van haar wezen. Zoogauw hij haar in de oogen keek plooide haar mond open tot een glimlach en kwamen er twee kuiltjes in haar wangen. Hij had haar niets gezegd tenzij eene lachreden en plaagde haar soms wel, gelijk men een meisje

plaagt waarvan men houdt en daarom scheen ze 't niet te weten hoe zij al zijn geneuchte uitmiek van 's morgens tot 's avonds, hoe zij heel zijn hoofd vervulde, zoodanig dat er geen plaats meer was voor iets anders. Hij zegde het haar niet en liet het zelfs niet blijken hoe hij haar beminde, want zijn liefde was zonder bedoeling of bedenking, zonder voornemen of besluit om er ernstig in op te gaan. Zijn liefde was gekomen als een groot geluk, met den zomer en zou ook met den zomer vergaan misschien. Hij aanzag het als een voorbijgaande lustigheid. Maar alevenwel was hij vol innigen eerbied en was zijne vereering oprecht en beschouwde hij het meisje als eene kostelijkheid die voor hem niet bestemd was, iets als een broos plantje dat nog te jong was en waaraan hij niet roeren mocht. Daarom was zijn voornemen: voorzichtig te zijn en zijn genot met de oogen alleen te nemen, want hij was bang het maagdeken te vernoozelen of haar verdriet aan te doen. Na dien eersten en eenigen keer dat hij in eene opwelling van drift had toegegeven, was de spijt hem bijgebleven en had hij 't meisje niet meer aangeraakt. Toen ook was zijne meening geweest aan haar niet meer te denken en te wachten tot de groote vlasfooie, om dan nog eens meê te doen in de groote lustigheid van de bende. Maar 't was geheel anders uitgevallen dan hij 't berekend had. 't Geen hem dan een kleine nietigheid scheen, had heel die omwenteling in zijn hoofd teweeg gebracht: dat geringe meisje was het ongeduur geworden van zijn geest. De dag van 't vieren der slijting wachtte hij nog altijd af als de groote gebeurtenis van den schoonen zomer; hij verlangde en begeerde om in den roes te zijn van het wilde feest en beloofde hij volop gebruik te maken van de gelegenheid en volop te genieten. Maar in afwachting waren zijn zinnen op Schellebelle blijven staan en volgde hij haar met de gedachten als hij ze met de oogen niet volgen kon. Ze wist het niet. Ze mocht het niet weten. Al haar zoekend vermeed hij haar te ontmoeten want hij vreesde voor zich zelf, hij vreesde zijn ouders en voor 't meisje vreesde hij meest van al. Hij wist dat het geen liefde worden mocht en dat het reeds liefde was - daarom was hij bang dat het breken of brijzelen zou als iemand het te weten kwam. En hij gevoelde dat, als hij maar één teeken deed, het meisje

in haar argeloozen zin naar lustigheid, hem botsbollig aan den hals zou vliegen en 't gelukspel voor haar zelf en voor hem zou gebroken zijn. Hij had haar niets te zeggen of te vragen, met de oogen alleen en in koele vriendschappelijkheid mocht hij ervan genieten.

Schellebelle scheen daar tevreden mede en ze verdroeg dat stille minnekozen en 't sprekende gelonk zonder iets meer te vragen van den schoonen, flinken boerenzoon. Ze stond als een nuchter kind dat niet weet van waar 't komt of waar 't haar leiden zal, overdaan door de veelte, ontroerd door het te hooge geluk dat ze niet begrijpen kon, dat haar bedwelmde en ze meende nog altijd, gelijk dien keer dat ze hem ontmoet had in den stal, dat 't droomen waren. Nu wenschte ze niets beter dan dat de droom lange nog zou aanhouden. Van 's morgends vroeg zag ze Louis afkomen waar ze bezig was in den stal; binst den dag waar ze wrocht op het veld, bleef ze zoolang in onrust tot ze Louis het wegeling zag opstappen. En dan voelde ze 't als een streeling op hare handen en van onder den breeden rand van haar strooien hoed wist ze dat ze in zijn blikken stond heelegansch, als in den zonneschijn. 'S noens, in de keuken at hij aan de kleine tafel bij den boer en de boerin maar zijn wezen was gekeerd naar de plaats waar zij zat bij 't volk aan de lange tafel. Na den noenestond kwam hij telkens bij de lange tafel koffie drinken en dan zat hij - als bij toeval - altijd rechtover Schellebelle en terwijl alles aan hem rustig bleef en onverschillig, zocht zijn voet onder tafel waar hij haar voet vinden kon en dan bleef hij zoolang zitten tot het meisje ook moest opstaan omdat al de anderen reeds weg waren. Schellebelle liet hem begaan, haar gemoed was zoo zuiver dat ze nergens gevaar in zag en het stille, geheime liefkozen was haar een gewoonte geworden. Maar als 't gebeurde dat ze meisjes ondereen, na 't werk of in den noenestond aan 't spel en aan 't robbelen waren, en de boerenzoon er zich ongevraagd in mengen kwam en meêdeed in de plagernij, dan dorst Schellebelle stouter dan de andere, Louis te keere gaan en verraadde ze in haar opgewondenheid haar vertrouwelijken omgang met hem. Maar als de boer ver vandaar was, kon dat ook geen kwaad en liet hij zich gildig bespringen, nat gieten of anderszins voor den

duts houden. Zoo kwam het dat Marietje Verlinde en Fientje Vandoorn naderhand Schellebelle plaagden met te zeggen: dat zij nog wel de boerin zou worden hier op de doening en ze den rijken boerenzoon zou trouwen! Dan schaterde zij van 't lachen als wilde ze den overvloed en de macht van haar geluk in klinkende trillers rond haar uitstrooien.

Maar 't geen al gekkend en voor de leute door de meisjes gezegd werd uit zottigheid, gerocht in 't stille en ernstiger bekondigd, zonder dat Louis of Schellebelle er iets van vermoedden. Zoover kwam het dat Sofie, de vrouwmaarte er eerst iets van had hooren ronken en 't naderhand met eigen oogen bestatigde dat er iets omging tusschen die twee. De ernstige, veertigjarige huismeid rekende het tot haar plicht te vermijden dat er den jongen heer een onheil zou overkomen; en 't uitbundig geschater van dat aanhalig jonge ding had haar reeds lang verveeld. Daarom nam ze de schuiverluite eens in een hoekje en zegde het haar voorzichtig maar duidelijk:

- Kind, zegde ze, ge moet u wat stiller houden, ge zijt zonder ondervinding en veel te jong om alzoo rond Louis te draaien...'K weet het wel: g'en doet het niet uit erg, anders zoudt gij 't wat meer verduiken - nu doet gij 't dat iedereen het merkt en men begint ervan te spreken! Geloof mij, meisje, daar en komt nooit geen goed van en als er iets gebeurt, 't zal gij zijn die de keerse uit blaast. Ge moet u wat stiller houden, ze zouden met u lachen, de menschen, en zeggen dat ge uw boontjes te weeken legt om den boerenzoon te visschen - foei, ge zijt nog maar een kind; Louis en peinst op geen stalmeisje, wat?! en 't en zou maar moeten gebeuren dat 't aan den boer zijn ooren komt, ge vliegt op strate!

Schellebelle stond als een deugniete die op heeterdaad betrapt wordt - ze roodde tot boven het voorhoofd, haar keel was lijk gewurgd zoodat ze geen woord uitbrengen kon. Ze beefde over heel haar lijf. 't Was zoo onverwachts gekomen en als een steen op haar gemoed gevallen en 't geen ze nooit en deed: van spijt perelden de tranen uit haar oogen en liepen in dikke druppels over hare wangen.

- 'K en kan 't niet helpen! 't Is mijne schuld niet! stamelde zij eindelijk en snikte erbij.

Sofie die 't zoo erg niet gemeend had, wilde 't nu verzachten:

- Doe 't geen ik zeg: Louis is een zottebol, laat hem loopen, hij zou u 't hoofd verdraaien u achterna uitlachen, toe.

't Was erger dan een dondervlaag op 't meisje gevallen. Spijt, ergernis, wanhoop vervulden haar. Ineens stond zij ontnuchterd, vóór de werkelijkheid. Haar voornemens waren wreed: ze zou nooit meer lachen, niemand meer bezien, niemand meer aanspreken!

Den eersten keer dat ze 't wezen afwendde, kwam Louis haar vragen wie haar gebeten had en waarom ze kwaad was. En op den stond begon het meisje-en deed hem volle bekentenis van 't geen er gebeurd was. Hij schaterde van de leute:

- Wel! riep hij, die oude meid: stoort ge u daaraan? ze is jaloersch omdat ik tegen haar niet en speel. - Er zal u niemand geen kwaad doen, zei hij ineens ernstig. En aanstonds weer op den ouden toon:

- Verlangt ge naar de slijting? vroeg hij.

- O! riep ze en de begeerte straalde naar hem op. - En gij, Louis?

- Ik ook.

Die eenvoudige afspraak herstelde weer haar geluk en de ruste. Ze wisten van wederkanten hoe hunne begeerte ging naar 't zelfde doel. Die vlasfooie gloeide in hun verbeelding en hun verlangen stond ernaar alsof ze wisten dat die dag hen iets brengen zou, meer dan wat luide en uitbundige leute en gezang en dans. Maar bij alle twee leefde dezelfde herinnering en het teedere gedroom aan 't ontluiken van hunne genegenheid en verwachtten ze van dat feest op den vlaschaard iets terug van 't geen ze er reeds genoten hadden in den schoonen lentetijd.

III

De zonne verrichtte eenbaarlijk en zonder stoornis haar grootsche zomerwerk over 't land. De vruchten te velde hadden nu hun vollen wasdom; waar ze de vochtigheid of de veite kregen uit den grond, stonden ze weelderig opgegroeid en sterk in hun groen; waar ze te kampen hadden tegen droogte begonnen ze nu te lijden en hare kleur te schieten want in langen tijd was er geen regen of lavende dauw uit de lucht

gevallen en van omhooge kwam de dingelende hitte die broeide. De vlaschaards waren als bij mirakel bewaard gebleven voor onweer en hemelsch geweld en de brooze herels stonden nu zoo ver op den zomer in hun volle lengte uitgegroeid, als draadjes zoo fijn zonder een krookje, dat 't zelfs wonder scheen hoe de vrucht zoo rilde opgeschoten, heur stand hield op de teere schachtjes. Geen wind had ze genaarsd heel den tijd van hun wasdom. De groene bast was geel geworden en al wat er nog groene aan was geleek een weerschijn uit het wazige van den ondergrond. De vlugge zwaluwen waren er nog altijd aan 't wieken over 't effene vlak. En van de schoone rust en goede eenzaamheid had de vlasvinke gebruik gemaakt om midden in den vlaschaaard haar nest te bouwen. En nu zat ze er heele dagen te weven aan het zelfde liedje en wiegde ze soms op eene van de draadfijne herels alsof ze een luchtige vlinder ware. Nog andere vogels hadden er hun woonst aangelegd en leefden er ongestoord als in blijde bijeenkomst. De zonnige uchtenden en de warme namiddagen lang kwamen zij er spelemeien en begingen zij verder in neerstigheid de werkzaamheden elk volgens staat en noodwendigheid. Maar meest zaten ze er te pruttelen en te prazelen alsof er voor 't overige nog al de tijd was en de zomer zonder einde zou zijn. Geen een van 't gevlerkte volk en scheen er bekommerd en merkte niet hoe aan elk sprietelingje en aan de uiteinden der omgebogen rankheid der vlasherels, iets te zwellen begon en hoe er stilaan over 't opperste vlak en door de wriemeling der verwerrelde ippens iets als een blauw oogje begon te ontluiken, hier en daar eentje nog maar, als een blauwigheid die in stofpoeier over het vlak der gouddraden van het gele ploezewerk geblazen werd. Een dag later was het blauw reeds uitgezet en lag het als een fijne tikkeling opengespreid en van nu voort kon men de oogblauwe klokjes zien die als struiveltjes aan ieder hereltje bengelden. De bloei lag op het vlas, zoo blauw nu werden de vlaschaards alsof ze 't blauw van den hemel over heel het vlak weerspiegelden.

Voor de menschen was de vrucht nu zoo goed als gewonnen. Nu ook zou het uit zijn met de rust en de goede stilte die als een adem van de zon over 't land gelegen had. Medeen

begon 't beweeg en de roering: overal, langs alle wegels kwamen de vreemdelingen die 't land afketsten en doorkruisten - twee en twee gingen ze elk zijn wegen, de vlaskutsers, de leiënaars, de koopmans, de aanbrengers; al stevige kerels, goed geschoeid, stapaans gaande met den krombekten stok, kwamen ze van al den westkant 't land in en overal bekende men ze aan hun blauwen kiel en zijden mutse. Ze trokken de vallei neerwaards en ze zochten rond overal waar een vlaschaard te speuren viel. En waar ze er eenen vonden naar 't gedacht, stapten ze erin met vuile voeten, woelden in de herels met de handen, monsterden en maten de lengte met de vuisten en trokken er te midden eene handsvol en vlochten de tressen en droegen ze mede op hun weg. Waar de eenen vertrokken waren, kwamen de anderen en deden hetzelfde. Dweersch door de evenheid der schoone vrucht mieken zij gangen en straten zonder op 't speur te letten van hun voorgangers.

Van nu voort kwamen de boeren ook van hun hof en waar ze malkander ontmoetten of op de makelaars botsten, begon de eindelooze kout over de ongelooflijke schoonheid van 't vlas en werden er ongelooflijk hooge prijzen uitgesproken. Al wie kenner was wilde zich ermede bemoeien; er werd getwist en getierd. Te midden 't land en allerwegen zag men boeren en koopmans groote gebaren maken, achteruitgaan, vertrekken en terugkeeren als kluchtspelers, den pandslag geven en al te samen vertrekken waar er eene herberg stond langs de bane of naar den boer zijne hofstede om 't accoord te sluiten. Alhier, aldaar stond er allicht een meitak in enkele partijen ten teeken dat de vlazzing verkocht was en dat de koopers of vlaskutsers er voortaan mochten uit blijven.

'S zondags na de hoogmis tot overnoen, en in den namiddag tot laatavond waren de boeren hard in de weer in alle herbergen over den uitval, verkoop en levering der vlaschaards. Dat was het eenige belangrijke over heel de streek. Van al hun levensdagen hadden de boeren zulk geen jaar geweten; nog nooit was 't gebeurd van zooveel en zulke hoedanigheid van vlas! En 't wonderste van al: dat het algelijk aan ongelooflijk hooge prijzen betrokken werd. Den uitslag en den stand van al de vlaschaards was nu gekend: de vrucht stond

er gelijk ze moest geleverd worden. En gekscherend werden nu de stoute voorspellingen van 't uitkomen heropgehaald en werden de vroegere welweterijen vergeleken met de uitkomst. Menige boer die te meie zoo luide gestoft had, moest nu stille zwijgen en zat zijn spijt te verkroppen. Waar ze in groepjes bij de bolletraag zaten of vóor de deur van de herberg in de koelte aan hun tafeltje elk met zijn pinte bier en zijn pijp, werd de streek nu geheel overlegd.

Die wel gemest hadden of in nat land gezaaid, waren de gelukkigen. 't Was te ziene aan Legijn's vlas en aan Verokens...en Vermeulens. Legijn had den mest gespaard uit gierigheid; Veroken had willen zijn kunsten toonen en boeren naar de nieuwen snuf en had chemiek gestrooid, en Vermeulen had beter in de leegte gezaaid, dat was de algemeene overtuiging der boeren.

- Maar wie zou er zoo'n droogte verwacht hebben?...

- Als men 't op voordeel maar weten kon.

- Een beetje meer nattigheid en Veroken zou wel vlas gehad hebben! meende Bovin; 'k heb dien vlaschaard gezien in zijn eersten groei...

- En wie had het verwacht van Verschaeve's stuk? - Laat het nog veertien dagen schoon weer en Vermeulen's vlas zal ook wel steiten - 't groeit nog!

- Verschaeve en Sobrie zijn de twee primussen! Dàt is vlas! Hebt ge nog zooiets gezien?

- Al van éenen voortgang, effen als een laken, fijne, fijne stoffe, goud geluw en een top! tien handen lang, overmeten!

Ze tinsten malkaar om prijzen te weten. De verkoopprijs was 't geen waar ze meest naar benieuwd waren.

- 'K heb hooren zeggen dat Sobrie verkocht heeft aan honderd-vijftig...merkte Stubbe.

- 'K zou 't moeten zien! zegde Bovin.

Het bleef echter bij gissingen: van al die daar zaten, was er geen een boer die uit viel en zijne koopsom bekend miek, en ze zouden het toch niet geloofd hebben van malkander omdat ze bij hun eigen wisten dat er altijd gelogen en overroepen werd in 't zeggen van den prijs. Of hij verkocht was of niet verkocht, dàt mocht iedereen wel weten - de meitak toonde het ten andere - maar vlakaf vragen: hoeveel

hebt gij gekregen? dat doet de boer niet omdat hij toch op geen betrouwbaar antwoord rekenen mag. Elk was te preusch met zijn eigen opbrengst en wilden ze overdrijven in de weerde ervan. Een ander punt dat hunne eergierigheid raakte en ook moest bloot komen, was: de aard en de hoedanigheid van de vrucht.

De slijttijd naderde en voor elken vlaschaard was er eene van de twee gevallen die de zaak beslist in 't voordeelige of in 't nadeelige sloeg: - Blauwroote? - Leiroote? - De boeren benaderden het woord en stelden de vraag zonder 't ding bij zijn naam te noemen; met een oogknipje verstonden ze 't van malkaar. - Hoe slijt ge? Hoe levert ge? Moet het naar de Leie? Wordt het hier geroot? Is 't blauw vlas? of niet? -

Dat ‘woord’ vloog nu over heel de streek. Als de boer maar zelf over die zaak had mogen beslissen, zou 't vlas wel allemaal naar de Leie gezonden worden, maar hierin viel er niet te zuren: de koopmans waren te slim. Het gemeene vlas bleef de boer gewoonlijk houden tot hij 't zelve gehekeld en geroot had in een put te lande en gebleekt op zijn kouters. ‘Blauw- of Veld- roote’ heetten ze dat. Maar 't vlas van goede hoedanigheid, 't vlas van deugdelijken aard, dat kwamen de makelaars van den leiekant voor kostelijke munte opkoopen; de boer droogde 't op 't veld en stak het dan in de schuur tot hij zes maanden later of langer nog, de levering mocht doen naar de Leie. Alwie zijn vlas op die wijze niet verkocht kreeg, werd aanzien voor een hottekrotter en hij moest doen als de koeiboertjes die hun hoopjes ‘pruts’ ergens in een put dompelen, de peste verwekken op 't land en er later, maanden lang hun werk van maken om 't open te leggen en 't te keeren tot de zwartigheid er wat uitgebleekt is. De glorie van den boer bestond in den hoogen verkoopprijs maar bovendien om zijn gesletene vrucht op 't land ten toon te stellen, in hagen eerst en dan in goudgele bundels opgebonden en gemijt, rauw in de schure te steken en later als de levering te doen viel, het in hooge voeren te laden en met vijf, zes andere boeren, als een machtige stoet in lange karavane uit te zetten met al de peerden die ze hadden, heel de reke wagens naareen, uit te zetten leiewaards! Daarom hadden ze er nu hun behagen in malkanders vrucht te verleggen:

- Er is veel schoon vlas maar ook veel paddevlas, pruts, beweerde Verstraete. Ik heb er vandage gezien: al de herels waren gestreuveld.

- Die stoppig vlas hebben, zullen ook boffen, meende Verfleter.

- Ik ben vandage langs eene partij gegaan die heel beloopen was: de roest lag op de herels lijk ijzermaal, zei Bruintje.

- Cannaert's vlaschaard is vergeven van de ruie en geen vier handen lang, riep Bovin, en wilt ge den boer hooren, aan zijn klap zal hij honderd franken krijgen voor zijn leievlas!

Ze loechen ondereen maar wisten wel dat er buiten hier en daar één die mislukt was en wat kleinigheid, er dees jaar niet veel veldroote en kerneutelig vlas zou zijn op de streek: de makelaars liepen te dul en 't was door den band àl leievlas dat te koope stond. De boeren zetten er dien avond een goede pint op en strekten de beènen uit om te toonen dat ze gemakkelijk zaten en tijd hadden.

- Te naaste weke zal de verkoop ver opgeschept zijn, meende Duitschave en eer er te slijten valt hebben de boeren niet veel te verrichten, - geef me nog een pint.

Ze bleven of gingen verder naar den Arend, 't Gemeentehuis of naar de Vlasbloeme hunnen avond verdoen in volle rust, onbekommerd over hun kostelijke vrucht die rijpe bijkans, onder den blooten hemel stond in 't gevaar van vernield en vernoozeld te worden.

Hun zware, vette, deugdelijke lach klonk door den avond en hun gladgeschoren, bruin-roode wezens glommen van lust en welgezindheid.

Eenige dagen hield de drukte alzoo aan op het land - 't vlas was al uitgebloeid en 't blijdeblauw was vergaan als een droom, maar de makelaars en kooplieden met hun blauwen kiel en mispelaren stok, ketsten nog altijd de streek af.

Dagelijks kwamen er zes tot acht van die kerels naar Vermeulens vlas en op Vermeulens hoeve, maar de boer zegde telkens en onveranderlijk, kortaf: dat hij geen vlas te koop had. Nauwelijks waren er twee weg, waren er reeds twee andere en gedurig moest men Vermeulen gaan zoeken of aan 't klokje trekken om hem te doen naar huis komen. Ze brachten de stresse vlas mede van den hoogkouter en ge-

zien den slechten uitgroei van den vlaschaard, boden ze nog een betrekkelijk hoogen prijs omdat de vrucht van nature goed was en de aard edel scheen. De vrouw had wel goesting om een voordeelig aanbod mede te nemen maar ze bemoeide haar met geen koopmanschap. En Vermeulen wilde niet verkoopen. Hij bleef koppig.

- 'K ga het een jaar of twee in de schure houden, vriendschap, antwoordde hij op alle aanbod. De boer had geen zin om te verkoopen, zijn hoofd was elders weg en zijn gedachten bewrochten nog altijd die groote zaak die hij wikkend en wegend was. In alles wat hij in zijn leven voor belangrijk aanging was hij altijd traag maar dan nam hij ook altijd eene vaste beslissing en eens dat de beslissing genomen was. dobberde of twijelde hij niet meer.

Hij wilde eerst rijpelijk overwegen om eens dat de ‘ja’ of de ‘neen’ gezegd was, geen spijt te hebben over zijn handelen. Dag en nacht liep hij nu met dat ding in den kop en hij had nog geen beslissing genomen. Met zich zelf had hij de zaak al doorgekapt: met de hapering tusschen den keus van 't geldschieten en 't behoud van zijn opperste meesterschap was 't gauw uitgemaakt: zijn zoon moest wèg! geen opkomer wilde hij waar hij aan 't zakken was, geen jonge boer tegenover een oude; dàt zou hij nooit dulden. Maar nu hij voór de daad stond en handelen moest en de gelegenheid daar te grijpen lag, stamerde hij nog om botsbollig met zijn voorstel bij zijn vrouw voor den dag te komen. Niet dat hij haar vreesde of dat haar opperen in iets zijn wil zou doen keeren, maar de vrouw was door den langen duur iets als zijn beter ik geworden, iets als zijn eigen geweten; 't was zij die hem de waarheid zegde en hem tegenhield als hij zich door drift of overmoed zou vergeten en onmenschelijk wilde zijn omdat hij in een haastigheid besloten had iets te doen waarvan hij de dracht niet meer berekenen kon. Om nu ineens zulk een hof te koopen en te stoffeeren was hij niet verlegen, maar om die ‘vrouw’ te vinden voor Louis dat was voor hem eene zaak waarvoor hij vrouwelijke hulp behoefde. Hij stond vóor die ‘vrouw’ als vóor een muur en kwam met denken en overpeinzingen niet vooruit. Legijn had hij reeds gesproken en daar had hij vernomen dat hof en land openbaar zou verkocht worden en

dat prijzie en overname uit de hand zou geschieden bij overeenkomst met den kooper. De verkooping zou aangekondigd en uitgeplakt worden, daarover mocht Vermeulen dus gerust zijn. Daarenboven was er geen felle mededinger te vreezen voor die gelegenheid want om zoo iets te bespringen moest een boer vast in zijn koorneerde zitten. Maar 't uitspreken, 't bekendmaken in huis, 't eerste woord doen dat schrikte hem af.

- Hoe zal ze 't opnemen? was voor Vermeulen de groote vraag, want 't stond in zijn verbeelding dat zijn besluit tegen den loop der dingen inbruischte, dat zijn vrouw 't niet menschelijk zou vinden...hij voelde dat er iets haperde aan 't geen hij stuk voor stuk in zijn hoofd had opgetimmerd en dat ze met één woord en haar gezond verstand, heel zijn bijgebrachte bewijsredens zou ommeslaan. Hij vreesde maar hij wilde 't toch uitvoeren, en alzoo bleef het uitgesteld. Hij liep over 't hot met de ingrimmigheid op het wezen, hij draaide in de keuken rond Barbele en trok dan weer in de beste kamer om alleen te zijn en zijn cijfers te herwerken.

Van bachten de gordijnen, aan de vensters, waar niemand hem zitten wist, loerde Vermeulen over de werf en zag hij tot in de opene deurgaten van schuur en stalling, alles wat er onder 't volk gebeurde. Dat was nu zijn beste tijdverdrijf. Met die kommernis in zijn hoofd en de stoppige misnoegdheid in den zin, kon hij min dan ooit geruchte en gerel verdragen, stak de leute en 't lachen hem tegen bij 't volk. Hij zag hoe knapen en meiden malkander zochten en meer van de leute hielden dan van 't werk. Van Louis had hij al verscheidene keeren gemerkt hoe hij lust kreeg en meedeed in die zottigheid en hoe hij zich gemeenzaam hield in den omgang met dat meissevolk. In ander geval zou hij daar geen erg in gezien hebben, nu echter dat hij aan 't pluizen was en begeerde 't geen hij vroeger uit alle macht vermijden wilde, zocht hij eene botsing met zijn zoon en eene reden om zich vierkant uit te spreken en in gramschap vast te stellen 't geen bij hem nu reeds vast stond: de scheiding.

't Was altijd bij die zelfde rosharige, jonge meid dat hij Louis doende zag. Hij had het gezien in de keuken hoe hun oogen naar malkander gingen alsof ze elkaar zouden opslikken van begeerte, zoo gaapte hun blik. In den noenestond had hij

het koppel vervolgd om iets te betrappen en er met een schreeuw tusschen te springen en ze met een vloek te doen opschrikken. Hij zag zichzelf in gramschap vervoerd, de deerne afranselen en zijn zoon schandalig 't hof ontzeggen...Hij verlangde en begeerde zulk eene ontdekking maar tot nu nog was al 't geen hij gezien had: zotternij in 't gemeene, malkander met water bespeiten en wat trekken en tinsen. Vermeulen bleef loeren en zat als een kater door de verdiepen en hield zich gereed om uit te springen.

Terwijl heerschte op 't hof de zottigheid en de leute den dag door, elken noenestond waren knechten en meiden aan 't tornooi en ging het soms geweldig en met veel geruchte. Louis die nu zijn liefhebberij in de meisjes gesteld had en goedsmoeds wilde genieten van de leute en Schellebelle die zot was als een kermispeerd - noch d'een noch d'ander wisten zij dat ze bespied waren en vreesden zij geen ongeval of dat 't zoo nakend kon uit zijn met hun leute. Louis vooral vreesde niemand. Sedert de vrouwmaarte haar neus in zijn zaken gesteken had, deed hij het als een preufstuk om haar te verontweerdigen al wist hij innerlijk dat het tegen zijn aard streed en hij zich verweet dat 't beneden zijn weerdigheid was van boerenzoon en hij betuigen moest dat 't meisje er eens of anders leed zou door hebben - hij deed het tòch en in zijn overmoed besloot hij: ik doe 't omdat mijn zinnen er nu op staan, omdat 't mij behagelijk is en omdat ik nu wil zien wie 't me verbieden zal. Wat zou het wel, als ik, jonge kerel, geen pleizier mag zoeken!?

Van een dieperen drang in zijn hert, of dat hij op het meisje verslingerd en verhankerd was en 't niet meer missen kon en haar zien moest uit behoefte voor zijn oogen, daarvan was hij nog onbewust. Bij zichzelf hield hij 't nog altijd als een liefhebberij, iets dat als een breede zwaai van genegenheid in hem was gekomen, een drang om alles te beminnen en te omhelzen, met den zomer en met de hitte en met de eerste bewuste schoonheid van 't jaargetijde en heel de omgeving sedert hij de oogen had geopend en gezien de schattige kostelijkheid waarin hij leefde. Daarbij voelde hij de zuiverheid van zijn eigen inzichten: al wat hij beging was in 't opene van den klaren dag, waar 't alleman zien mocht en niets van 't geen hij

zocht moest bachten hoeken of kanten gestoken worden. Wanneer hij de zinnelijkheid voelde stoken, kwam zoohaast zijn diep ingeboren eergevoel boven. Dat bracht op den stond de beredendheid en de verkoeling. Daarom ook vermeed hij zorgvuldig en met bewusten zin al wat hij als gevaarlijk vreesde en 't gebeurde maar heel zelden dat hij Schellebelle of een andere meid alleen of in 't halfduister ontmoette. In den laatsten tijd echter had hij reeds eenige keeren toegegeven om met bedachten raad Schellebelle alleen op te zoeken waar ze was en haar een woordeken in haar oore te klinken. Hij had haar geen geheimen te verklaren maar hij deed het alleen om dien heel bijzonderen blik van hare oogen die als diepe spiegels heel haar zuiver gemoed lieten zien...en de lachkuiltjes in haar wangen en 't vel van haar hals waren hem ook zoo verleidelijk malsch dat hij de gelegenheid niet laten kon om haar eens vrij en ongemerkt toe te lachen. Als hij voor den noen, een weinig vroeger dan gewoonlijk met de peerden naar stal kwam, wist hij dat het meisje alsdan geregeld de kalvers in den boomgaard te drinken gaf. Met 't verheugende voorgevoel om zijn oogen en zijn herte deugd te doen, draaide hij dan langs daar af en 't schaduwrijke hoekje bachten de stalling en de dikgeblaarde vliertronk aan 't poortje van den boomgaard en 't dikke veie gras stond er zoo malsch op die verloren strook grond waar men weinig kwam - heel dat hoekje had zijn eigen bekoring met de rustigheid omsloten op drie stappen afstand van de roerende doening en 't volle rumoer der opene werf.

Terwijl Louis in 't deurgat stond van den stal, dat hij de peerden uitgespannen en haver gegeven had, zag hij 't meisje afkomen met twee volle akers melk naar de keernkamer toe. Daarna moest ze de kalvers bestellen in den stal en de kalvers in den boomgaard. 't Was daarom dat hij aldoor den koeistal, de voordeur in en de achterdeur uit, al bachten de schuur naar 'tlommerhoekje ging waar hij zijn ‘zonnebloeme’ afwachtte.

Hij wilde haar nog eens zien en toonen dat 't geen waar was 't geen ze hem plagend verweet: dat hij grootsch was en fier in zijn doening.

Schellebelle scheen weeral blijde verrast en ze liet maar seffens heur blijdschap zien omdat hij gekomen was.

- Hier hebt ge 't gevonden in de koelte newaar! riep ze luid.

Hij stond met 't poortje in zijn hand en plaatste zich vóor den ingang:

- Hier niemand dóor of 't moet inkomgeld kosten! riep hij om haar te plagen.

Ze stond met een vollen aker aan iedere hand, weerloos.

- Toe, laat me voortdoen, Louis; 'k ben op mijn achterdeel - 't zal noene luiden en 'k moet nog zoovele doen.

Ze naderde en met heur borst vooruit, wilde ze hem wegstuiken, maar hij pakte haar bij den kop en nu ze toch niet anders kon en geen melk storten wilde, moest ze hem laten doen en de duchtige wribbeling van zijn harde handen verdragen.

- Bezie me nu nog met uw dulle kijkers, deugniete en zeg dan nog dat ik me gesloten houde omdat ik te fier ben!

Opeens slaakte 't meisje een kreet, liet haar twee emmers vallen en vluchtte in eenen sprong bachten de vlierstruiken weg.

Toen Louis zich verrast omwendde, stond hij vlak tegenover zijn vader en op 't zelfde oogenblik vreesde de jongen een ongeluk.

- Wat moet ge hebben van die vuile meid? riep Vermeulen en hij bezag zijn zoon als een verwoede blekstier.

- Laat gij 't vrouwvolk zóo aan uw lijf hangen? 'K stamp u van 't hof als een stomme: koeier als ik 't nog zie. De boer keerde zich om en ging alsof 't heel bij toeval was dat hij zijn zoon betrapt had met die meid.

Louis bleef staan, geslagen en de ontroering doordaverde heel zijn lijf. Hij had geen woord tegengesproken zoodanig had 't verschot hem gepakt. Zijn vaders wezen had hij nog nooit zoo ontsteld en leelijk gezien, maar hij had zijn vader vlak in de oogen gekeken zoolang tot hij in 't deurgat van den koeistal weer verdwenen was. 't Eerste oogenblik der ontsteltenis, toen hij met de handen aan die meid vóor zijn vaders oogen stond, had Louis de schaamte gevoeld die hem bemeesterde: hij stond als een beteuterde schooljongen en wist geen verschooning voor zijne misdaad. In zijn vaders oogen zag hij 't verwijt van zijn eigen trotsch gemoed omdat hij zich misgaan had als zoon van de hofstede. Die blik vernederde hem en den

spijt voelde hij omdat hij eraan hield in 't aanschijn van zijn vader te staan als een ernstige kerel die zich met geen vodderijen bezig houdt. Maar bij dat éene schimpwoord, toen zijn vader haar: die ‘vuile meid’ had geheeten - in de weerdij van een oogpink, was hij zijn verschot te boven en had hij zich opgesnapt en voelde hij dat zijne en hare deftigheid en eerlijkheid niet aan te raken waren - zijn spijt veranderde in gramschap. Dat scheldwoord ruide zijn bloed op alsof 't tot hem zelf gericht was. Nu voelde hij de schaamte omdat hij daar gestaan had zonder een woord te vinden om haar te verdedigen, was hij kwaad omdat hij 't zoo lijdelijk verdragen had als een nuchtere jongen. 't Was niet uit vrees, maar door 't verschot, dat hij gezwegen had; want allang vond hij die dwingelandij van zijn vader onverdragelijk en was hij 't moe om altijd gewillig en gedwee de grillen van den oude uit te voeren. Maar nu ineens werd de jongen een verachting gewaar voor dien stoppigen vent omdat hij zich als breekspel kwam stellen in 't geen hij zelf aanzag als zijn groot geluk en zijne onschuldige genegenheid. - Wat was er daar ‘vuil’ aan? Hij achtte zijn geluk zoo zuiver als zonneschijn; 't behagen van zijn ziel had hij nooit anders dan met de oogen aangeraakt.

- Wat vaag ik wel mijn botten aan uw dreiging, oude blekstier! ik doe wat mij aanstaat! De jonge kerel voelde zich gekrenkt door 't geen hij als een blind gezag op zich voelde drukken; in de hitte zijner vervoering, zonder te weten wàt hij wilde of wàt hij doen zou, stak hij de gebalde vuist op naar de deur van den koeistal waar zijn vader verdwenen was en met een grijnzende voldoening, knarzetandend, miek hij kwade besluiten, wilde hij opstand en in een woord uitte hij heel 't gedacht en zijn meening:

- Gij zijt oud, ik ben jong! gromde hij - wij zullen zien.

Van de twee kende hij zich van nu voort als de sterkste; zijn schoone toekomst zag hij open liggen en er kriebelde iets in zijn armen omdat hij met forsche macht zijn stand wilde overweldigen.

Eens dat zijn vader aan de innigheid van zijn gedachten roerde, zou 't uit zijn met de lamme onderdanigheid. Nu werd het waarachtig wel de tijd voor den jongen boer om den ouden boer te toonen dat er ook een wil in zijn kop gegroeid was en dat hij besloten had zijn eigen wegen te gaan. - Die

vuile meid! 'k zal er mede omgaan, al ware 't maar om u te tergen, gromde hij.

Van langerhand echter kwam de kalmte den jongen zijn gemoed bedaren: hij zag de oneenigheid in 't verschiet, den haat en dan overviel hem een groote droefgeestigheid alsof er iets schoons verbroken en te niete gedaan was dat nooit hersteld kon worden: de schoone, geruste zomerdroom was geschonden, nù juist dat 't heerlijkste te gebeuren stond.

Die schok had Louis ineens wakker en voor 't werkelijke gesteld - zijn vader wrocht hem tegen - en nu zou het onbekommerde genot, de jongenslust uit zijn. Het meisje zou hem niet meer durven bezien, of zou ze weggezonden worden? Nu, zoo onverwachts en niet voorbereid, stond hij op den scheidsweg, zou hij de eene of de andere richting op moeten; kiezen moest hij: onderdanig en brave zijn, verzaken ofwel: in opstand komen en zijn eigen gedachten, zijn geluk een gestalte geven. Hij zag: als hij het spel voort wilde drijven hoe er kortelings eene uitkomst ene en einde zou zijn, maar voor die uitkomst schrikte hij en dat einde kwam in strijd met zijn hoogen stand van boerenzoon. Nu bleek het eerst hoe gevaarlijk zijne genegenheid worden kon en hoe zijne toegeeflijkheid toch maar een meisje gold, een meisje als een blomme maar niets meer dan een blomme. Hij wist niet wat hij doen moest. Intusschentijd was het noene geluid en was de maaltijd afgeloopen en was er niets gebeurd van 't geen hij vreesde: alles bleef op den ouden voet in de keuken en op heel de hoeve.

IV

Nu meende Vermeulen eene reden te hebben; zijn haperen om met zijn voornemen uit te komen, was ineens weggevallen. Na den noen zocht hij Barbele in de keuken alleen te krijgen en zoogauw de vrouwmaarte naar buiten was, begon hij en zegde vlakaf:

- 'K ben begoest om Legijn's hof te koopen.

De vrouw had woord voor woord, de reden goed verstaan en toch bleef ze met open mond en bezag den boer met angst in de oogen als vreesde ze dat er hem iets haperde.

- Wat? hervroeg ze luide.

- Dat ik Legijn's hof meen te koopen - voor Louis, riep hij ongeduldig als tegen iemand die hardhoorig is.

- Maar boer! schreeuwde Barbele nu geheel ontsteld: dàt en zult ge toch nooit doen?

- Waarom niet? zullen we nog ooit zulk eene gelegenheid moeten weigeren?

- Gelegenheid? wat gelegenheid? voor Louis? moet Louis geplaatst worden?...hij is geplaatst!

Waar is hij geplaatst? deed Vermeulen met gemaakte verwondering.

- Wel, hier op 't hof! hij is onze eenige zoon - geen een van de meisjes zal aanleggen om met een boer....

- Hier? snapte Vermeulen haar af, hier? *wij* zijn hier geplaatst! - Louis niet! of meent ge dat we doen lijk Legijn: ons levend begraven in een renteniershuis?

- Maar wat is er? vroeg de vrouw beangst, hoe komt ge erop? wat is er met Louis? wil hij weg? ik weet er niets van.

- Weet..er..niets van! treiterde de boer haar na.

- Wel? zijn we niet goed alzoo bijeen? We worden oud, man en als we niet meer weg en kunnen, wie zal er dan hier...?

- Hier? Wij, oud? schreeuwde Vermeulen; zijt gij oud? ben ik oud? Wie zegt er dat ik oud ben? Louis heeft zijne oudde en ziet ge niet dat hij verslingerd is aan 't vrouwvolk.

- Aan 't vrouwvolk? gilde Barbele.

- Hij moet trouwen, bezorg gij hem eene vrouw, ik bezorg hem een hof, zoo hebben we dan onzen plicht gedaan, besloot Vermeulen.

- Maar word ik zot? riep Barbele, wat hoor ik? verkeert hij? met wie?

- Zijt ge blind, wijf? ziet ge niet dat hij móet verkeeren? anders verhangt hij zich met een ruffe van een meid en krijgt ge schandaal op 't hof. Daareven nog heb ik hem doende gezien, hing hij te spelen aan eene meid, een stomme meid!

De boerin wilde spreken, maar 't woord bleef haar in den mond en haar oogen droegen de verbazing. - Heere God, sta mij bij, zuchtte ze. Dan kwam de vrouwmaarte binnen en de vervaarlijkheid bleef in de stilte bevangen die plots in de keuken heerschte. Vermeulen vertrok naar den kouter.

Barbele wist niet wat ervan te houden, heur gemoed was geschokt, ze sidderde van angst en gejaagdheid en ze kon nergens op dezelfde plaats blijven. De onrust joeg haar buiten; ze vreesde dat er iets ergs gebeurd was, dat Louis zondige betrekkigen aanhield, dat de schande op 't huis zou vallen, dat Vermeulen misschien overdreef?...Hadden ze ruzie gekregen dat de boer Louis wilde weg hebben? 't Was haar vrees van overlang, ze verwachtte het als eene botsing die onvermijdelijk moest gebeuren - Vermeulen was niet goed geaard op zijn jongen en Louis was aan de jaren gekomen dat onderwerping lastig wordt. Zou ze 't nog kunnen verheelen? weer goed maken tusschen de twee? Ze wilde bescheid weten maar Louis was op 't veld. De onzekerheid pijnigde haar. Wat mocht de boer gezien hebben? wat was er met die meid? met dewelke? Heel den langen achtermiddag kwelde zij zich den geest met kwade onderstellingen. Aan Sofie durfde ze niet reppen. Ze moest wachten. Met eene meid, had Vermeulen gezegd. Schellebelle was nog maar een kind en wat speelziek en altijd aan 't gabberen...maar kwaad kon er niet in steken. Met eene andere? Louis zal 't gedaan hebben in 't spel. Dat hij zijne eere en zijne toekomst alzoo zou weggooien, dat geloofde de boerin niet. Louis kende ze daar te verstandig voor. Maar ze wilde 't hem vragen. Van lang voor schoftijd hield ze de wacht en zoogauw ze de peerdsbellen hoorde, was ze al van de stoep naar de stallen toe. Ze vervolgde Louis overal waar hij ging, in 't voederkot, in de schuur en dan draaide ze kwansuis bij den verkenstal en winkte hem stil bij haar te komen.

- Kom e-keer meê, zegde ze; 'k moet u iets vragen. Ze ging door den koeistal en leidde hem mede op 't eigenste plaatsje bij 't hekkenpoortje van den boomgaard en daar hield ze stand.

- Wat heb ik daar gehoord, mijn jongen, dat ge zoudt van hier weg willen? vroeg ze.

- Weggaan, moeder? waar? wie zegt dat?

- Hoorde ik niet dat vader een hof moet zoeken voor u; dat ge wilt trouwen?

- Een hof zoeken? Trouwen? loech hij luidop, en met wie? 'k weet er geen woord van!

- Is er iets omgegaan tusschen u en vader? Hij ziet er zoo misnoegd uit.

- Vader is altijd misnoegd.

De vrouw wilde iets vragen maar ze vond geen begin; ze stond beschaamd en verlegen, ze roodde alsof ze eene oneerlijke verdenking gedaan had.

- Wat is er? zeg het; is er iets Louis? stamelde zij. Ge bronkt heel den dag, ge loopt zonder spreken.

De groote jongen begon ineens zijn gemoed los te laten en zijn stemme stokte:

- Omdat vader niets verdragen kan, snikte hij. - Omdat hij alles in 't kwaad opneemt!

De vrouwe haar wezen helderde, haar kwade verdenking was geweken: nu wist ze dat er niets te vreezen viel met haar jongen. Dat éene woord had haar gerust gesteld. Nu durfde ze 't wagen:

- En wat neemt hij kwalijk, mijn jongen? vroeg ze.

- Omdat ik hier Schellebelle stond te plagen terwijl ze de kalvers bestelde...

- Bah, ge moet dat van vader verdragen, Louis, hij wordt oud en de leute en verstaat hij niet. Hebt ge niets anders gedaan? vroeg ze zacht.

De jongen keek verwonderd op.

- 'K wist wel dat ge nog aan geen trouwen dacht, beweerde moeder.

- Ha! ha! loech de jongen ineens opgeruimd en gerust. - Zeggen ze dàt? 'K ben hier veel te weeldig. En wat is dat van die nieuwe hofstede die vader zou koopen?

- Dat zijn klaps, jongen; de menschen zijn altijd vooruit.

- Wie zou er hier dan boeren als we oud worden? wat zouden we doen zonder u?

De jongen bezag zijn moeders open wezen, gelijk ze daar stond in haar lijvigheid met de handen in de zakken van haar blauwen voorschoot en hij voelde hoe goedhertig zij meende 't geen ze daar zegde en hoe haar gezond inzicht heel den toestand doorschouwde en hoe ze door haar kalme goedheid den evenaar en den vrede bewrocht tusschen huns gedrieën.

Hoe geheel anders voelde de jongen zich, hoe veel rustiger met zijn moeder dan tegenover zijn vader. Op haar wezen

lag de goedmoedigheid en een beetje angst scheen uit haar vragende oogen.

- Vader is zoo kwaad niet, zegde ze nog in 't voortgaan door den koeistal, zwicht hem een beetje, Louis, hij houdt zóo aan zijn meesterschap en hij is wat eigenzinnig maar toch niet kwaad...en met nog wat geduld krijgt ge 't wel naar uwen zin: hij kan alzoo niet overal meer achter.

Ze raapte een vork van den grond en terwijl Louis naar buiten ging, bleef ze nog wat doende in den stal en keerde dan langs een anderen kant weer in huis.

'S anderdaags, in den namiddag, kwam Vermeulen in huis en trok de beste kamer binnen. Door heel het huis heerschte de stilte en over 't hof laaide de hitte van den zomerschen dag. Toen spiedde de boerin en stak zoetjes de kamerdeur open en ging op haar bloote voeten. De boer zat aan zijn lessenaar en de boerin ging zitten op den rand der kermistafel met 't voornemen in alle gemoedelijkheid eens te kouten met den boer.

- Dat en zult ge toch nooit aangaan om dat hofte koopen? begon zij.
- Bah 'k doe toch, zei de boer zonder om te zien.
- G'en doet, merkte de boerin kalm, Louis en denkt aan geen trouwen noch aan weggaan.
- Wat weet gij daarvan?
- Dat hij het zelve zegt!
- Waarom houdt hij zich dan op met vrouwvolk?
- Vrouwvolk? loech de boerin en ze kruiste de armen over de borst - omdat de jongen met dat simpele meisje een keer gekscheert; maar vervloedig, hij is over zijn twintigste jaar? moet hij zulk een stijverik zijn? waart gij minder speelsch aan uw twintigste? of hebt ge 't vergeten? Ge moet er geen draailingen aan maken - als dàt uw ‘redens’ zijn, zeg dan liever dat ge Louis niet kunt uitstaan, dat ge redens zoekt; zeg liever ronduit dat ge hem wilt wèg hebben! wat, ge wilt hem op een hof steken?! en aan zich zelf overlaten! Dat hij wederspannig ware, of koppig, of slecht; maar de menschen kennen hem en ze zullen u schande spreken....

Nu keerde Vermeulen zich ineens naar zijn vrouw,

- De menschen? vroeg hij verwonderd: medeen zullen ze

weten dat ik het kàn doen en dat ik het wil doen? Waar zijn de boeren die alzoo hun zoon zouden uitzetten?

- Zoo, ge doet het om te toonen hoe rijk we zijn? Wat flauwe praat is dat? Wanneer Louis wil trouwen moet ge nòg geen hof zoeken daarom: hier is zijn hof gereed.

- Wàt? riep Vermeulen. G'en peinst toch niet dat er hier een stroo verlegd wordt zoolang ik leve!? dat ik zal plaats maken en laten meesteren boven mijn hoofd!?

De boerin bleef even kalm:

- Geen kwestie van, zegde zij. Ik herhaal u, Louis en peinst op geen trouwen. Maar als hij nu weg moest zijn, wat, in Godsnaam, zoudt gij aanvangen? we zitten zonder één mannenmensch van 't eigen volk! Gij zult ook zoo fel niet blijven om alles na te zien.

- Ik? ik kan al wat ik wil! waar er twee bazen zijn, moet er één weg - ik ben meester en blijf meester.

- Wie zegt er iets tegen? Iedereen eert u als een koning, al wat gij beveelt wordt uitgevoerd.

- Ja, spotte de boer, ik zie het komen! allicht zitten we in den hoek gesteken: eens dat de jongens verstand krijgen worden de ouden dommerikken. - Maar met mij niet: ze moeten weg eer 't zooverre komt - ik blijf de baas. Ze moeten wèg!

- Z'en moeten niet weg! zei de boerin beslist: ze moeten blijven. Luister Vermeulen, ik ga u iets zeggen: In uw huis en in veel huizen is dat 't geval: wanneer de jongens eenige oudde krijgen komt de oneenigheid, de rakerooierij, - 't leven wordt er eene helle omdat elk zijn gedacht heeft en zijne koppigheid en niemand zich ondergeven wil. Dan wordt het huis en hof te eng, te kleine - elk trekt zijn zeel en de huishoud gaat te kwiste: ze groeien uiteen, ze willen uitewaards in plaats van innewaards. Gij waart met uw vader en moeder, zes gebroers en twee gezusters en allemaal zijt ge uiteen gegroeid en vertrokken, - hebt ge elk zijn weg gezocht omdat ge malkaar niet verdragen kost, omdat ge geen asem, geen weister meer hadt in 't huis dat te kleine werd. Ge hebt gebult en gesteken om elkaar buiten te krijgen, d'een den andere - alsof ge vreemdelingen waart die elkaar wildet opslokken - en van heel den schoonen huishoud is er niets overgebleven.

We en hebben maar één enkelen zoon en hier zoudt ge 't zelfde spel spelen? Nu dat hij pas thuis is van school, dat hij volgroeid is en helpen kan, voelt ge ook al uw weister belemmerd en wilt ge hem buiten bulten. Wat steekt er u tegen? Hij is braaf, hij is neerstig, maar gij behandelt hem als een onmondig kind; ge kunt niet verdragen dat hij jong is; de leute en 't leven steken u tegen! Gij kleineert hem bij 't volk: ge wilt hem weg hebben ! Op een eigen hof steken. Ge weet dat de meisjes geen boeren in 't hoofd hebben en wij niet zullen blijven leven - voor wie moet ons eigen gelegenheid dan dienen als ge Louis ervan gejaagd hebt? moet ze in vreemde handen vallen? En dat al om uw eigen zin door te werken. Ik heb nu heel mijn leven uw gedacht en uw goesting gedaan in alles, maar is 't bijaldien dat ge nu uw koppigheid doordrijft en Louis 't leven moe maakt, dan vertrek ik mede met hem en ge kunt hier alleene boeren!

- Ja, maar neem dan uw twee schoone dochters ook meê, deze kan ik ook missen! spotte de boer.

Twee tranen blonken in de boerin haar oogen en biggelden in dikke druppels over haar wangen. Haar stemme veranderde:

- Vermeulen, dàt en meent ge niet, zeide ze. 't Is een schande zulke dingen uit te spreken. Alle ouders hebben behagen in hunne kinders: ze zien ze groeien en groot worden, hebben er hulpe van en leven gelukkig bij elkaar en houden om bijeen te blijven. En gij, ge werkt gedurig keeraafsch - ge maakt u hatelijk in plaats van bemind. Gij vervreemt de jongens van u door uwe batsche doening. Mij zelf hebt gij nooit geen schoon woord gegeven, hebt altijd de beeste gespeeld met mij, alsof ik uw maarte ware; van al dat we getrouwd zijn heb ik u nooit mijn naam hooren noemen; - maar voor mij moest ge't niet doen: mijn vader en mijne broers hebben me er thuis ook nooit aan verwend aan hun vriendelijkheid - maar de jongens, waar hebben ze 't verdiend en wat kunnen ze beter vragen van hunne ouders dan wat vriendelijkheid en geluk in huis? Wat gaat er u tegen? Waarom kunnen we niet vreedzaam nevenseen leven? We zijn weeldig, we hebben gewillige kinders. En wat kunnen we toch beter wenschen tenzij dat ze al rond ons thuis blijven?

- Ge zult wat zien met uw thuis houden, gromde de boer, ze groeien u boven den kop!

- Wel, laat ze groeien; we hebben onzen tijd gehad - zij komen op en 't is onze troost dat ze onze plaats innemen en voortleven hier op 't hof...-

- Gh! Gh! spotte de boer, schoone troost - plaats innemen! Zoolang ik leef, laat ik niemendal innemen! en ik ben nog niet dood! 'k leve nog.

- Leef hoe langer hoe liever, boer, maar steek die kwade gedachten uit uw hoofd en we zullen vrede hebben. Er zijn wel ouders die anders besteld zijn en redens hebben om klagen en spijtig mogen zijn omdat de jongens groot worden. Maar gij? wel, ge zijt meester en ge blijft meester, geen mensch zal u een stroo in den weg leggen en 't en zal nooit dwingen om een tweede hof te koopen.

Vermeulen bleef sprakeloos zitten kijken alsof de boerin hem overhaald had en hij zich verloren gaf. Barbele althans was gerust; ze kende haren man en ze wist dat er kwaad broeide in zijn hoofd, dat hij nu en dan eens moest overklapt worden. In die goede meening verliet zij de kamer om weer aan haar werk te gaan. En Vermeulen hield zijn meening diep in zijn donker hoofd.

De damp uit den heerd kronkelde de breede schouwe uit en zweefde boven 't hof als een pluime van fijn blauwe wattigheid en de vormen smolten in de lucht die witheet was en ijl. Maar van 't diepzinnige levensinzicht, van de gedachten en meeningen der bewoners kwam er minder nog dan een rookwolkje naar buiten. Elk deed zijn werk, loech en koutte maar de eigen gedachten hield elke mensch in zijn hoofd gesloten. De boer zijn stoppelhaarde wezen was als een berd vol diepe reven en voren, waar geen lijntje aan veranderde of vertrok; de boerin droeg al heur zorg en kommernis bachten de gemoedelijke uitdrukking van bezige vrouw die last heeft met haar lijvigheid, met de zorg van 't huishouden en de zorg voor 't volk en den vrede. Louis liep weeral te zingen en te schuifelen en leefde alsof elke dag hem een nieuwe blijheid bracht. Onbekommerd en druistig ging hij zijn wegen over 't hof door de druistige roering van knechten en meiden, in 't geruchte en 't schalmend geluid van 't onbekommerd breede leven. Hier

in dat nijverige wentelen van 't gestadige zomerwerk, in dat rumoer en 't neerstige verloop van 't een getijde naar 't andere en den eenen langen dag die van den morgen tot den avond den gelijken keer doorliep van 't stage zomeren, in heel die gelijkstierende, groote beweging scheen er geen plaats voor persoonlijke inzichten of kommernissen; alle enkele strooming werd uitgeweid en was er maar één groote richting, één doel waar alles naartoe streefde: nu zou die belangrijke gebeurtenis algauw een aanvang nemen, de daad zou beginnen waarbij al 't andere bedrijf van heel het jaar, een enkele voorbereiding scheen.

Buiten 't omhein der muren, over 't breede land, heerschte de zomer aanhoudend, stonden de vruchten, heel de rijkdom als een schoone praal. En over heel die ruischende schoonheid en rijkdom was er niets wat aan menschelijke engheid kon doen denken. De bloeitijd was voorbij maar de schoone zomerrust beheerschte weer volkomenlijk de wereld.

De Nederlandsche Renaissancedichter Jan van Hout
Door
Dr. J. Prinsen JLz.

De wereldbol omspannen door een narrenkap en daarboven ‘Nosce te ipsum’, dat was het embleem door Jacques de Geyn gesneden ter versiering van den berijmden epistel, waarmee de Leidsche kamerzot Piero zijn collega's uit Holland uitnoodigde tot het groote landjuweel, dat in Mei 1596 binnen Leiden zou gehouden worden.

Wie mag dat zinrijk beeld geïnventeerd hebben? Pieter van der Mersch zelf? Een te grove natuur wellicht, te zeer levend in platte, zinnelijke grollen om zelfs bij toeval en onbewust zoo scherp in een enkelen trek een geheele eeuw, een gansche periode in het leven der Westersche menschheid te typeeren en als de Shakespeariaansche nar tusschen speelschen zotteklap een geweldige waarheid te slingeren. Jacques de Geyn? Zijn rekening spreekt slechts van het ‘*snijden* van de twee plaeten, deene boven opter chaerte, wesende tblasoen van de camer, het twede boven op de chaerte van den zot....ende zijn de voorsz. twe plaetgens gelevert den broederen van Liefd es tfondament ende by de zelve opgesloten in haerluyder gemeene kiste.’ Of inspireerde een der fijne, humanistisch gevormde geesten, een Douza, een Van Hout, die het niet beneden zich achtten het oppervlakkige en barokke kunstleven hunner stadgenooten te leiden en te steunen, tot zulk een stultitiae laus in een enkel prentje? Lang niet onwaarschijnlijk!

Immers, we kunnen het vermoeden niet van ons afzetten,

dat hier iemand, die zijn tijd heeft meegeleefd met al de intensiteit, die een helder hoofd, een vurig hart, een vaardige verbeelding geven kunnen, die zijn tijd in klare scherpe omlijning welbewust voor zich heeft zien staan, er een geestig behagen in gevonden heeft, dat alles in een enkel teeken uit te drukken boven Piero's laag-bij-den-grondschen oproep aan de zotten:

> ‘De Leytsche sot die bidt ende doet nooden ter feest
> De sotten algelijc, die tSantvoort zijn geweest;
> Voorts een wt elcke camer, die daer niet en waren,
> Maer d' ongecapte sotten roept hij aldermeest,
> Terwijl dat sotten vreucht veel droefheden geneest’ etc.

Maar ook dan, wanneer we meer achter het prentje zoeken, dan de inventeerder er ooit bij gedacht heeft, wanneer de zot van Liefd es tfondament maar eenvoudig weg en toen al bij traditie de algemeene dwaasheid van het menschelijk geslacht heeft willen verkondigen, ook dan nog blijft het in zijn onbewustheid het symbool, dat uitdrukt, wat onze beschaving geworden is en worden moest in die periode van overgang, die de middeleeuwen aan den nieuwen tijd verbindt.

De jeugd der volkeren, die zich na Rome's val van het wereldrijk hadden meester gemaakt; was voorbij met al wat der jeugd eigen is: kruistochten en Gothische kathedralen, Rolandsliederen en flagellantisme; eerst de manbare jongeling leert langzaam zijn vader en grootvader begrijpen. Zoo was Rome langzaam geklommen tot het begrip van Hellas. Zoo kwam tegen het einde der middeleeuwen hier bij de besten begrip van de ontwikkelingshoogte der beschaving van Rome en Griekenland, al hebben zich nog eeuwen lang velen aan den uiterlijken vorm ervan vergaapt. En gelijk een kind geen humor voelt, maar eerst de man, die het leven begrijpt en de beteekenis en waarde der dingen doorziet, zoo hadden ook de middeleeuwen den humor niet gekend. In Reinaert en Uilenspiegel mag hij zijn voorgevoeld, beredeneerd en begrepen wordt hij eerst in de zestiende eeuw.

Erasmus eerst, - en met hem is er de nieuwe tijd - ziet den humor, dat samentreffen van de meest tegenstrijdige verschijnselen, die botsing en dat ineengrijpen van het meest

verhevene en alledaagsche, het meest edele en lage, wát de wereld maakt tot dien ‘Traum eines weinberauschten Gottes, der sich aus der zechenden Götterversammlung à la francaise fortgeslichen, auf einem einsamen Stern sich schlafen gelegt, und selbst nicht weisz, dasz er alles das auch erschafft; was er träumt,’ waarvan Heine spreekt, die tegenstelling, waardoor we in droeve vroolijkheid de steeds dolende menschheid, den eeuwigen don Quichotte, beheerscht zien door een goddelijke dwaasheid, die heel de wereld omvat en leven geeft: Ik, Stultitia, nu door onwetendheid, dan door onbedachtzaamheid, dan door het vergeten van rampspoed of de hoop op wat goeds, en door het verijdelen van de zoetste vreugd, steun en vertroost de menschen zoo in hun grootsten tegenspoed, dat ze zelfs niet graag sterven, als de maat van het Fatum is volgemeten en het leven hen eigenlijk reeds verlaten heeft.

Doch wie dat ziet en voor zichzelf daarin troost en kracht vinden kan, moet begonnen zijn met de eenig zaligmakende leer, die De Geyn sneed boven zijn narrenkap, het Ken u zelven, de lichtende fakkel, die van vader op zoon over de eeuwen heen is overgereikt. De studie van den mensch zelf is voor den mensch de altijd levende bron van nieuwe energie en levenskracht, die hem staalt voor nieuwen strijd. Hoe dieper hij in zich zelven doordringt, vorschend en onderscheidend, met koelen waarheidszin oordeelend, des te dieper begrijpt hij den mensch en de wereld om zich heen, des te juister meet hij eigen en anderer kracht. En begrijpen is vergeven, vergeven is liefhebben, lief hebben is actie, de daad, vertrouwen in het leven.

Men begon te leven in het vaste geloof aan de Socratisch-Platonische leer: Geen deugd zonder kennis. Kennis, - dit is: het juiste waarnemen, onderscheiden, begrijpen, niet eruditie, - kennis is de eenige bron der deugd en zonder deugd geen wezenlijke wijsheid.

‘Als men siet’, zegt Coornhert, ‘in 't licht met aandacht, de dinghen recht verstaat ende men dit allengskens oefent met de daadt, dan verlaat men de Loghen, dan volgt men de Waarheyt en dan werd men deughdelijck’. En elders: ‘Wijsheit is de princesse van alle deuchden, is een kennisse van Godlijcke ende menschelijcke dinghen, in haer behel-

sende die ghemeenschappe, die tusschen Gode ende den menschen is ende die si onderlinghen hebben'. En met die leer is de oppermacht der middeleeuwsche Christelijke kerk voor goed gebroken. De ware godsdienst is niet langer een onveranderlijke wet, zooals men ze een kind onvoorwaardelijk in stil geloof kon doen aannemen. Reine vroomheid kan voortaan opgroeien vrijelijk in ieder gemoed van iedereen vrijen, onbelemmerden, voor zichzelf verantwoordelijken mensch. De eerste schreden zijn gezet op den langen, vermoeienden weg naar het 'to be

> Good, great and joyous, beautiful and free;
> This is alone Life, Joy, Empire, and Victory!'

Wat moeten die zeer weinige Hollanders uit het laatste kwart der zestiende eeuw, die niet geheel en al opgingen in de drukke, spannende gebeurtenissen van hun korte kracht-leven, maar voor alles hun tijd trachtten te doorgronden, hun eeuw, aan wier begin Erasmus staat, dit alles hevig hebben gevoeld: Een felle, heerlijke strijd voor sociale en geestelijke vrijheid met zijn talrijke verheven momenten. Maar daar dreigt reeds de starre dwingelandij over stof en geest van de zijde der overwinnaars zelve. Is er droef-geestiger, bitterder humor denkbaar, wordt de humor geen sarcasme?

Doch den moed hielden ze erin, het vertrouwen in het leven hebben ze bewaard; onvermoeid hebben ze met stoere kracht voortgewerkt en de geestelijke nakomelingschap dier eerste libertijnen vormt tot op den huidigen dag de langzaam, maar vastberaden voortschrijdende schare van strijders voor de oude, onveranderlijke idealen.

Een der merkwaardige mannen uit die oude tijden is Jan van Hout, een schim, een leege klank tot heden. Voor den Nederlander, die zich in zijn ledige uren wel eens verlustigen mag in de historie en litteratuur van zijn land of wien nog van de schoolbanken iets is bijgebleven, is van Hout een nummer in de rij van namen aan Leidens beleg en ontzet met eere verbonden. Ook zweeft hem wellicht nog iets voor den geest van de invoering van zekere 'franchoische' versmaat; maar alles schimmig en vaag.

Van Hout behoeft niet langer dat schimmig wezen te blijven.

Hij kan in levende kracht voor ons komen te staan en het is dan een genot naar hem te kijken. Want al het meest kenmerkende en vooruitstrevende van zijn tijd en zijn land is op het mooist in hem aan te wijzen. Hij ademt met volle teugen in den krachtigen, frisschen luchtstroom, die sedert het eind der middeleeuwen over West-Europa waait; hij begrijpt volkomen den geest van zijn tijd; maar toch is hij niet als Erasmus een wereldburger. Hij vertoont bovenal de goede hoedanigheden, die in zijn dagen min of meer de kenmerken werden van hen, die daar woonden of zich vestigden aan de drassige oevers van Maas en Rijn; daarin vindt hij zijn opperste openbaring van mensch-zijn, die volharding in tegenspoed, die stalen ijver en werkkracht op de banen der nieuwe ideeën, die begeerte naar orde en regel, dat warme gemeenschapsgevoel, dat koel, logisch redeneerend verstand, die neiging en gave tot geestige uitbootsing der werkelijkheid, Zoo komt hij voor ons te staan in zijn streven naar sociale rechtvaardigheid, in zijn werk als ambtenaar, als man van de wetenschap, als kunstenaar. Hij vertoont in zich in hooge mate, wat men in zijn tijd wel noemen kan het nationaal Hollandsche, al zijn we in onze dagen wat bang van dat woord, uit vrees voor verwarring met die valsche en leugenachtige nationaliteitsgevoelen, die in de laatste decenniën in alle landen der ‘beschaafde’ wereld mede opgezwiept worden als trekossen voor den krakenden wagen der verouderde oeconomische en sociale toestanden.

Dat Van Hout zoo gezien kan worden, is in de laatste jaren in verschillende uitsluitend wetenschappelijke tijdschriften aangetoond. De bedoeling van dit opstel is, hem met behulp daarvan en van wat we nog bovendien konden bijeenbrengen, zoo te laten zien in den ruimen kring van allen, die wat voelen voor mooi leven en eerlijke kunst, waar en hoe die zich ook openbaren.

I

Eerst over 's mans familie en uiterlijke levensomstandigheden.

In een rapport over armenzorg, vrij zeker door Van Hout opgesteld, noemt hij de lakenwevers van Leiden ‘mijne vrinden

ende naemaegen, zoe ick van mijns vaders zijde vuyt een van de vermaerste geslachten van dien, te weten de Garrabijnen, zij gesproten, gelijck ick oock zeer gaerne bekendt stae, dat mijn over-bestevader, bestevader ende vader tambacht van weven binnen deser stede hebben gedaen ende gebruict gehadt.' Over zijn overgrootvader Jan van Hout, zijn grootvader Bartholomeus Janszoon en zijn vader Cornelis Meeszoon spreekt hij dus in vrij bescheiden termen, die doen vermoeden, dat ze wel niet tot de groote werkgevers zullen hebben behoord; van hen alleen zegt hij ook, dat ze te Leiden het ambacht hebben uitgeoefend. Cornelis Meeszn was getrouwd met Margriete Pieter-Jaspersdochter, zoodat een der beide anderen of een voorvader nog hoogerop in het geslacht, moet gehuwd geweest zijn met een juffrouw Garrabijn. Wie die Garrabijnen waren is mij onbekend. In Leidsche archivalia van voor 1600 is hun naam vergeefs gezocht. Was het een Vlaamsche weversfamilie? Mogen we op den naam af aan Italiaanschen oorsprong denken? 't Blijft voorloopig een onopgeloste vraag.

Ook van Jan senior en Bartholomeus Janszoon weten we zeer weinig. In den inventaris, na het overlijden van Van Hout in 1610 opgemaakt, komt voor 'de memorie-taeffel van Bartholomees van Hout mit de geconterfeyte effigien in het ronde,' een geslachtsboom dus waarschijnlijk, en 'stucken belangende de schulden van Bartholomees van Hout,' wat ook al doet vermoeden, dat het den grootvader niet voor den wind is gegaan. Hij is gestorven 3 Maart 1592 en in Sint Pieter te Leiden begraven.

Zijn schoondochter, Van Houts moeder, is hem eenige dagen later, 16 Maart, gevolgd. De oude Cornelis Meeszoon schrijft dit aan zijn kleinzoon Jan Janzn Orlers, den lateren stedebeschrijver van Leiden, in '92 leerling in den boekhandel te Amsterdam: 'Mon Cousyn, God de Heere zy mit u ende ons allen. Amen. Uwe zeer goede ende getrouwe grootmoeder es ten huse uus ooms in den Heere wel gefundeert ontslapen op Maendage den 16 deser naer noene tusschen 3 ende 4 ure ende op Donderdage naer noene omtrent te drien zeer eerlic mit een groote staet begraven, S. Pieters ten noordoosten inde kercke, ende Meeus Janszn ten noortoosten. tHeeft uwe oom (d.i. Jan van Hout) vele ghecost.' Jan van Hout heeft

voor zijn ouders moeten zorgen en op hun ouden dag woonden ze bij hem in.

Zijn vader is een aardige baas geweest. Een achttal brieven en een paar rederijkersverzen is al wat we van hem hebben, maar tien regels uit zoo'n brief doen den man meer levend voor ons staan dan vellen druks vol dorre uiterlijkheden des levens. De epistels zijn gericht aan zijn kleinzoon, den reeds genoemden Jan Janszn Orlers, die zijn heele opvoeding aan oom Jan van Hout te danken had; daar is één vloed van de meest hartelijke, warme belangstelling in het lichamelijk en geestelijk welvaren van den adspirant-boekhandelaar en uitgever, van de meest innige en zorgvolle ouderliefde voor den vroeg verweesde, wiens vader nu juist niet een exempel van ijver en plichtsbetrachting was geweest. En daar tusschen door spreekt telkens dat vurig meeleven in de kunst en het weten van zijn tijd, dat zelf werken en zoeken tot in den hoogen ouderdom toe. Zie hier uit een brief van Juni 1591:

'Beminde neeff, uwe schryvens ende dancbaerheyt, dat ghy in een goet huus zyt, is ons zeer lief ende aengenaem; lof zy de Heere. Dan wij vermaenen u ende gebieden niet min uut vaderlicke auctoriteyt, dat ghy u vromelic draecht als de minste, zo ghy ooc zyt; op dat tusschen uwe meester, vrouwe, tgansche huusgezinde ende u gedurige ende godlicke liefde mach comen ende blijven. Ende dat doende, zal uwe wederzake, namentl. uwe voorgaende vrouwe' (waarschijnlijk iemand, by wien Orlers in betrekking is geweest, voor hij bij den boekhandelaar Cornelis Claeszn te Amsterdam kwam) 'den mond gestopt, beschaemt, ende ons zeer lief zyn. Zijt vlytich ende iegelic dienstelick van goeder harte, niet alleen na den ooge om den mensche te behagen, mer vooral Gode, diet alle ziet, regeert ende zal oordeelen. Als ghy eenige tyt hebt, hoort, oufent ende regelt u na Gods woort. Desgelyx de const arithmeticae, nut zynde tot coopmanschape etc. Wy zyn God danc alle wel te passe, dan vroutgen gaet noch al zieckelic.'

Orlers zyn broer, Cornelis, heeft ook niet willen deugen. Soms hoopt grootvader nog op zyn behoud. In een brief van Maart 1592: 'Uwe broeder (God danc) vercrycht ooms vruntschap. Hy heeft mit zyne huusvrouwe by ons ter maeltijt geweest.' Doch slechts een paar maanden later is het al mis:

‘Och, het gaet met u broeder soe heel qualick. Ick en weet nyet, waer hy met wyff ende kinderen gebleven is’; en in een brief van Dec. 93 al weer: ‘van uwen broeder en weet ic niet (elaes); hi es zonder adieu gegaen. Zyn misdragen es mi zeer leet.’

Maar hoor nu dien zelfden oude, wel naar de tachtig gaande, in het zelfde epistel: ‘Esser wat nieuws, tzi van const of om te lesen, zo zend mi wat, schrivende de prys van dien; ik zal u tgelt zenden. Ik hadde wel eer ende meer geschreven, dan God heeft mi de lust ende macht beide genomen. Hem zi lof.’ Hoe zwak en lusteloos ook, in wijsgeerige berusting, de belangstelling voor de letterkundige noviteiten blijkt wakker. Zoo'n enkel woord teekent de heele persoonlijkheid. Ten slotte schrijf ik een brief in zijn geheel over, den laatste, dien we van hem hebben, een klein jaar vóór zijn dood geschreven:

‘Cousijn, naer alle behoorlicke groetenisse tot groote moeder, zo bedancke ic u allen zeer van de stucken mi over gezonden, twelc ic na myne crancke vermogen verhope te verdienen ende tverschulden. Ic versta, dat gi van u meester gaerne zout scheiden om buten slands wat te bezoucken, dwelc mi gantsch ongeraden dunct, zo ic verhoore, om de troubelente tijt. Dan ic rade ende gebiede niet min, dat gi blyft, want volgende doude bisprake: Wie blyft, die beclyft; item de wyseman leerde zynen zoone: waer hi wel was, dat hi daer zoude blyven. Neemt al dit ende dese oude verskens ten harten:

> Wie verde loopt ende luttel coopt;
> Es de wech lang, berout hen de weergang.

Exempleert ooc an uwe l.za. vader. Die wilde altyt op een ander gras ende quam nergens wel te pas. Doch als gi immers zout willen of moeten scheiden (zyt eerst wyslic ende wel beraden), zo doeget mit vrundschap.

Vorder es mi ter ooren gewaeit, dat gi vryet. Ziet wel toe! Bidt God mit vurigen harten. Spiegelt an u broeder etc. De verstandigen es haest genouch gepredict. Als den ouden hond bast, zal men uutzien.

Ic hebbe uwe Sonet gezien. Tbehaecht mi redelic wel. Dan gi schryft mi te wilt ende woest. Het tafelspeeltgen, dat ic u mede gaf, eest int nette gestelt of niet, zendet mi over.

Ic zalt u wel weder behandigen. Schrijft voor Devys: *Weest rechte Oordlaers*. Math. 7. 1; Luc. 6. 37; Rom. 2. 1; 1 Cor. 4. 5. Weest altijt naerstich ende getrou als dienende voor de oogen Gods, die alle harten ende nieren deurzien.

Ic zende u hier beneffens de presenten bi mi ontworpen, dienende opt bovengemelde tafelspel. Noch voor bestemoer ende u, elx een adieu-referein, dat mogelic tlaetste zal zyn mynre composities, ende item voor een goet vrunt.

Alle de vrunden doen u hartelicken zeere groeten. Voor dees tyt weet ic u niet anders te scriven, dan groet myn goet hartelic alle de vrunden.

Vale, tot Leiden desen 20 Martii anno 1594

Uw Grootvader.'

Gelooft ge, dat dit is een document eenig in zijn soort voor het Holland der zestiende eeuw, dat deze brief fonkelt als een zeldzaam kleinood te midden van de deftige, min of meer officieele pronkstukken in het museum onzer zestiende-eeuwsche humanitas! Hier staat in enkele woorden voor ons de gansche levende mensch met al zijn kleine eigenaardigheden, zijn zorg en zijn liefde, zijn lust en zijn leed; hier stijgt op de geur van een fijnen, innig vromen geest, van vertrouwelijke, huiselijke oprechtheid, van een eenvoudige, heerlijke intimiteit. Beter dan een gansche lijst gegevens, ontleend aan doop- en trouwboeken, notarisprotocollen, rekeningen en registers, voelen we aan dien éénen brief, in welk een milieu Jan van Hout in zijn jonge jaren gevormd is, hoe hij van huis heeft meegebracht die warme liefde en zorg voor de zijnen, dien drang naar kunst en wetenschap in al haar omvang, die begeerte om te werken, te werken uit alle kracht, zoolang het dag is.

De paar gedichten, die ik van den ouden Cornelis vond, staan weinig boven de gewone rederijkerij van zijn tijd, maar toch is er soms iets eenvoudigs en leuks in, dat eenige persoonlijkheid ook op dit gebied doet vermoeden.

Dit zijn een paar regels uit een referein:

> Den dach des Heeren comt als een dief inder nacht,
> Ja, als een valstric; neemt hier op acht.
> Wist de vader des huysgezins (vol vromen),
> Wanneer de dief mit listige macht,
> Behendich in der nacht zoude comen,

Hi zoud' waken, op dat hem en werde genomen
Zijn goet, bi hem mit arbeiden vergaert.
Al touft de Heer (wilt hier wel op gomen),
Hi comt voor zeker; u wacht wel bewaert.
Wel hem, die hi zal vinden onbezwaert.

Cornelis Meeszoon is getrouwd in 1537. Mij zijn drie kinderen uit dit huwelijk bekend, waarvan Jan van Hout, geboren 14 Dec. 1542, de oudste is. We weten ook, waar de oude heer in Leiden gewoond heeft. In den inventaris van den zoon komt een losrente voor op den possesseur van ‘des voorsz. Van Houts vadershuys, dat Boomgaertshouc coft, gelegen aen doostsyde van Blick opten assacxbrugge, onder 't Wolhuys’.

Jan had twee zusters, Barbara (1544-1577), gehuwd geweest met den vader van den al genoemden Jan Janszn Orlers, reeds voor 1577 overleden, en Catrijn (1548-1626), gehuwd met Joris Joostenszn. van Coulster († 1606).

Over de afkomst, jeugd en opvoeding van onzen Van Hout zegt Schotel, die zijn leven vluchtig heeft trachten te schetsen: ‘Zijn vader was Cornelis Meeszn. van Hout, zijne moeder Margriet Pietersdochter, die hem, na den dood van haar man, naar de abdij van Leeuwenhorst zond, waar hij door den kapelaan in het lezen, schrijven en de beginselen der Latijnsche taal onderwezen werd. Zijne moeder wenschte, dat hij tot priester werd opgeleid, doch hij “had meer lust tot de wereld dan tot den dienst der kerke”, verliet het klooster en vervolgde zijne aangevangen studie onder leiding van Van Gessel en vervolgens onder den Amsterdamschen rector Alard Frisius, die naderhand in Friesland tot hoogere bediening werd geroepen.’ Dat deze voorstelling onjuist moet zijn, is wat den aanvang betreft reeds gebleken. Immers de vader overleeft de moeder en beiden sterven in het laatste decennium der 16e eeuw. Wat de studie onder Van Gessel en Frisius aangaat, ook dat is onwaar. Schotel en anderen hebben eenvoudig zonder contrôle een aanteekening, vermoedelijk van den Leidschen archivaris Rammelman Elsevier, bij de notities over Van Hout door J. Koning, (ze berusten in de bibliotheek der Maatschappij van Nederl. Letterkunde en bevatten alleen dingen, die in Koning's dagen uit gedrukte bronnen bekend konden zijn) overgenomen. R. Elsevier verwijst daarbij zelf

naar Meursius, Athenae Batavae, p. 264, en wanneer we dat opslaan, dan zien we, dat deze mededeeling betrekking heeft op Professor Pieter Pauw, Van Houts schoonzoon.

Mij is geen enkel betrouwbaar bericht over de vorming buitens huis van den jongen Van Hout in handen gekomen. Onmogelijk is het niet, dat hij de Groote of Latijnsche School van zijn geboortestad heeft bezocht. Een enkel bericht slechts heb ik over de jonge jaren van Jan gevonden, een merkwaardig bericht en in de zorgelooze onschuld, waarmee het zonder eenige verbloeming door een intiem vriend tijdens Jan's leven gedrukt werd, bijzonder teekenend voor den tijd. Hij zou nl. sedert zijn twaalfde jaar *de* daad van den man verricht hebben. Janus Douza drukte het, voor zoover mij bekend is, het eerst in 1581 in een dichterlijken brief aan Van Hout. Deze zou in het onzekere hebben verkeerd over de interpretatie van een plaats uit Catullus, die in verband behoorde gebracht te worden met de 'vulnera nocturnae vestigia dulcia rixae,' de wonden, zoete sporen van een nachtelijken strijd, en, in stomme verbazing over zooveel onbekendheid met ritus en gebruiken in den dienst van Venus, roept Douza uit:

> Haeccine te, Veneris perhibet quem fama nepotem,
> Aut incognita adhuc usque, aut contempta habuisse?
> Tene, duodecimo Paphius qui miles ab anno,
> Insuetis puram contorquens viribus hastam,
> Virgineum semente novo conseveris arvum?

Hier is natuurlijk minstens overdrijving en zeer stellig zucht om eenige lascieve wendingen van de Latijnsche dichterlijke priesters der liefde te plaatsen, maar breng het feit tot de meest simpele verhoudingen terug, dan is het misschien slechts een uiting van vroegtijdige onbewuste neiging tot het zinnelijke en tot de stoffelijke procreatie, die zoo dikwijls in zusterlijke omarming het geniale vergezelt. We zullen er meer sporen van in het leven des dichters kunnen aanwijzen. Of waren de menschen in het algemeen, ook in Holland, vóór een paar eeuwen, physiek zooveel vroeger rijp dan thans? Ik mis de gegevens om deze vraag te beantwoorden.

Jan van Hout is getrouwd geweest met Lysbet Reyersdr. van Wing; eerst in 1605 is deze gestorven.

Van aanzienlijke familie was ze niet. Dit blijkt uit Jan's

testament: ‘Van gelijcken en wil ic niet, dat men Janneken van Wing, Reiniersdr., huysvrouwe van Augustijn de Waersegger, pedel van de Universiteit alhier, mijne za. waerde huysvrouwe halve suster, noch den voornoemden haren man niet en sal eyschen van 't gene ic hem gedaen, verstreckt ende verschoten hebbe, tsij de vijftich guldens, die ic hem, doen zij binnen Luyck woonden, hebbe toegeschikt, om herwaerts over te comen, doordien sy my schreven, dat sy daer in armoede leefden, als tgene hen tsedert ende alhier zijnde, es verstreckt en gedaen, ende sonderlinge het bedde met zyn toebehooren, een mantel, clederen, huysraet ende tgeene sy verder van ons by leeninge of andersints mogen hebben genoten, als haer mede mits desen gemaeckt ende besproken.’

Een andere zwager, Franc van Wing Reinierszn schijnt op dezelfde manier al eens te paard geholpen te zijn, en dat de erflater niet voor niets notaris is geweest en in de geheimen van het vak thuis is, blijkt wel hieruit, dat hij bepaalt, dat zijn familie de schuld van genoemden Franc moet opeischen voor het geval Franc ‘van syn schuldenaers weder mocht comen overvallen ende geëxecuteert te werden.’ De familie zal dan echter haar aandeel aan de berooiden na afloop van het geding hebben terug te geven.

Uit het huwelijk van Jan van Hout zijn mij twee kinderen bekend: Maria, die 8 Mei 1593 huwt met Prof. Pieter Pauw, anatoom en botanist, en Catharina, gehuwd met Mr. Jacob van Leeuwen, griffier van Leiden. Catharina is nog voor haar vader gestorven. Maria overleefde hem slechts enkele jaren. Maar van Hout moet meer kinderen gehad hebben. Rammelman Elsevier, die het weten kon, spreekt ergens zonder de bron aan te wijzen van drie dochters en een zoon Bartholomeus die kinderloos zou gestorven zijn. Ook maak ik dat op uit een rijmpje, dat Van Houts vriend Roemer Visscher schreef in diens album amicorum, zijn Vrundtbouck, zooals hij het met een purisme betitelde:

> Claes van Hout kan lopen noch springen;
> Frans van Hout kan lesen noch schryven;
> Marten van Hout kan blaten noch singen;
> Barber van Hout kan spinnen noch styven;
> Dan myn vrunt van Hout kan alle vreucht bedryven.
> Elck wat wils. Roemer Visscher.

Roemer schreef deze woorden einde September 1578 in het album. Het komt me niet onwaarschijnlijk voor, dat met de vier eerstgenoemde van Houten jeugdige spruiten van Jan worden bedoeld. Vreemd is het echter wel, dat Maria er niet bij wordt genoemd, die, daar ze toch in Mei 93 huwde, in Sept. 78 ook al wel wereldburgeres geweest zal zijn. Kunnen er ook kinderen van een broer bij zijn geweest? In de papieren van Jan komt een Jacob van Hout voor, dien ik tot heden niet kan thuis brengen. In ieder geval deze geheele tak moet dan uitgestorven geweest zijn, voor Jan in 1606 zijn testament maakte, want daarin wordt van geen Jacob of diens nakomelingen gerept,

In 1562 wordt Van Hout klerk van den secretaris der stad, meester Jacob de Milde, en na twee jaar volgt hij dezen op. Hij is secretaris gebleven tot zijn dood. Er is echter een interregnum van een paar jaar. In Februari 69 werd hij op aandrang van Bossu, daar deze vernomen had, 'dat Jan van Hout hem zeer gemoyt heeft mette voorleden oproerten ende zeer suspect is' en zijne Excellentie (d.i. Alva) gelast had, 'alsulcken personen te verlaten van heure officie', uit zijn ambt ontslagen. In de eerste jaren van den opstand heeft Leiden zich bepaald tot een min of meer sterk geprononceerd lijdelijk verzet tegen verschillende maatregelen en vonnissen. Schotel beweert, dat natuurlijk Van Hout daar de ziel van is geweest; ik heb hiervoor echter geen enkel bewijs kunnen vinden. Integendeel als Jan van Hout zijn Dienst-bouc uitgeeft in 1602 en er dus geen enkele reden bestaat, om niet rond voor de zaak uit te komen, doet hij het in zijn opdracht voorkomen, alsof de beschuldiging geheel ongegrond was.

Zijn ballingschap heeft hij gedeeltelijk te Embden doorgebracht, waar hij aan den kost schijnt gekomen te zijn door het notarisambt te vervullen. Na den Briel komt hij terug in Holland en zamelt daar met Van der Werf gelden in voor Willem van Oranje om den opstand te steunen. Als Leiden zich voor den prins heeft verklaard, vraagt Van Hout in Jan. 1573 om als secretaris in zijn ambt hersteld te worden. Aanvankelijk wordt dit geweigerd, maar in Augustus van hetzelfde jaar wordt hij benoemd, eerst onder zeer beperkende voorwaarden, maar zijn macht, invloed en bezoldiging zijn in den loop der jaren aanmerkelijk gerezen.

Intusschen voor hij zijn nieuwe aanstelling als secretaris had, was hij reeds 10 Maart 73 ‘om tgoet aenbrengen ons gedaen,’ om zijn ‘nutheyt ende bekwaemheyt’, naarstigheid en trouw, na advies van Schout, burgermeesteren en schepenen van Leiden door Willem van Oranje benoemd tot notaris ‘in allen lande, steden ende plaetsen onder onzen gouvernemente ende gehoorsaemheit.’ 27 Maart deed hij den eed in handen van een raed-ordinaris van den hove van Holland. Van zijn werkzaamheid als notaris is ons zoo goed als niets bekend, maar zijn protocol is voor den dag gekomen en wordt binnen kort onderzocht.

Sedert de stichting der hoogeschool was Van Hout secretaris van curatoren, doch eerst in 1586 wordt hij met eenigen tegenstand, waarschijnlijk van de zijde van Paulus Buys, - een zaak, waarop we later terug komen, - officieel benoemd met 24 gld. salaris en 200 gulden voor zijn diensten tot 86 toe; hij had dus tot zoo lang gratis gewerkt. Ook was hij eenige jaren secretaris van de Leidsche vierschaar, voor zoover ik kan nagaan van 1593 tot 1596.

Zijn ambt en zijn bekwaamheid hebben Van Hout blijkbaar den aangewezen man gemaakt, om zoo noodig voor de stad als afgezant op te treden. Zoo werd hij in Juni 1586 met Van der Werf naar Utrecht gezonden om Leicester terug te houden van zijn plan, de hoogeschool van Leiden naar Utrecht over te brengen. Maar hij schijnt nog al eens meer uitgezonden te zijn, ten minste in zijn inventaris komt voor ‘Bouck van gedenckcedelen, waerinne begrepen zyn gedenckenissen van tgene za. Van Hout uytreysende te doen hadde.’ 't Is niet meer te vinden.

Wanneer we nu nog memoreeren, dat Van Hout niet alleen sedert 1577 de stadsdrukkerij onder zijn beheer heeft gehad, voor correctie enz. van alle daar gedrukte officieele stukken heeft moeten zorg dragen, maar bovendien zonderlinger wijze alle uitgaven daarvoor grootendeels uit zijn eigen zak heeft voorgeschoten, zoodat de stad hem in 1597 de drukkerij behalve de persen in eigendom gaf, dan hebben we wel in hoofdzaak vluchtig aangeduid de voornaamste terreinen, waarop hij in het publieke leven zijn enorme werkkracht heeft geopenbaard.

Slaan we thans even voorloopig een blik over de rij van

Van Houts vrienden en kennissen. De intiemste was misschien wel de adellijke Janus Dousa, de Latijnsche, humanistische dichter, voortgaande in het spoor van Janus Secundus en gevormd eerst onder Johannes Faber en Henricus Junius, later aan de hoogeschool te Leuven en, wat van het hoogste belang is, te Parijs onder Dorat, den mentor der Pléiade. Verder Lipsius en Bertius, beiden Leidsche professoren, vooral in de litterarische vakken, de eerste tot op heden een man van naam en beteekenis, beiden in hun later leven tot de katholieke kerk teruggekeerd. Spieghel, Coornhert en Roemer Visscher, zoo lang de onveranderlijke trits, die onze Renaissance zou geopend hebben en waartegenover we Van Hout een eigen plaats zullen zien innemen.

Coenraet de Rechtere, de secretaris van de Staten van Holland; Jan de Groot, de vader van den grooten Huig; Lernutius, de geestelijke vader van Jonctys Roseliins Oochies; de Utrechtsche Arminiaan Dirk Canter; Johannes Bollius, de tegenstander van Hembise te Gent; de vrijzinnige maar voorzichtige Christoffel Plantijn enz.

Wanneer we deze verschillende physionomieën eens monsteren, dan treft het ons terstond, dat ze bijna zonder uitzondering behoord hebben aan die hoogere aristocraten van den geest, voor wie de hervorming slechts een noodzakelijk uitvloeisel van het humanisme was, tot die schare van mannen, die, voorzoover ze het noodig hadden geacht door opzettelijke daden of verzuimen buiten de katholieke kerk te treden, voorzoover ze zich te zamen als een aparte éénheid gevoelden, bij conscientieus onderzoek eer Erasmus dan Luther als den grondlegger van hun geloof zouden hebben moeten aanwijzen, tot die ééne der beide factoren, die de wereldtragedie, deze wonderbare inééngrijping van ‘le sublime et le grotesque’, samenstellen, den zoekenden, in het ongewisse rondtastenden geest tegenover de belachelijke arrogantie van het starre dogma.

Ten slotte nog deze vraag: hoe is het Van Hout vergaan met betrekking tot den ‘maatschappelijken welstand’? Hij is met niets begonnen. Als hij in 1606 zijn testament maakt, moet hij verklaren van al zijn bezittingen, dat hij ze ‘mit (zijn) za. huysvrouwe wt niet vergadert en van niemant eenige erffenisse genoten’ heeft. En bij zijn dood bedraagt zijn nala-

tenschap aan ‘gelt bevonden in de houte kiste, staende in de camer, daer inne de voors. Van Hout overleden is’, 2847 gh. 9 st. 8 p. Bovendien zijn er nog verschillende vreemde goudstukken, zilveren of gouden rariteiten, noodmunten enz. Hij bezit acht huizen in Leiden, waaronder een aan de westzijde van de Nieuwe stege, dat voor 310 gulden aan Joncheer Barthout van Assendelft is verhuurd, een aanzienlijke som voor die dagen. De huizen bij elkaar worden geschat op 20000 gulden. In Leiderdorp heeft hij een flinken boomgaard met boerenwoning en nog verschillende landerijen in de naburige polders; verder een rijken inboedel: meubelen, linnen, koperwerk, schilderijen; een uitstekende garderobe: verscheidene tabbaerts, mantels met bont, satijn en fluweel.

Zijn vlijt en zuinigheid hebben hem rijk gemaakt.

In Nov. 1578 woont Van Hout in het Prinsen-Hof. Dit was het vroegere St. Barbara-klooster. ‘Van dit klooster is zedert de laatste troublen en inlandsche oorlogen gemaakt het Prinsen Logement, waarin de Prinsen en Heeren van deze Landen gelogeert wierden’, zegt Orlers. Hoe lang hij daar gewoond heeft is mij onbekend; hij zal natuurlijk slechts een deel van dit gebouw in gebruik gehad hebben. Werden er misschien ook gedeelten van verhuurd aan niet bepaald vorstelijke personen? Van Kaspar van Baerle, die ook al later als hoogleeraar na den val der Remonstranten Leiden moet verlaten, wordt ten minste medegedeeld, dat hij in zijn studentenjaren zeer vertrouwelijk met Van Hout omging en met hem onder hetzelfde dak woonde.

Na den dood van zijn vrouw (1605) betrekt onze dichter een van zijn eigen huizen, dat gedeeltelijk door zijn schoonzoon Pauw werd bewoond, aan de noordzijde van de Nonnensteeg. Zijn zuster Katrijn, wier man in 1606 sterft, schijnt de laatste jaren zijns levens bij hem te hebben ingewoond. Een groot deel van zijn meubelen had hij aan zijn dochter Maria in gebruik gegeven. Ze worden in een acte van 29 October 1605 nauwkeurig opgesomd met het oog op een latere verdeeling van den boedel.

Over zijn dood heeft Orlers genoteerd: ‘Den 12 December des jaers 1609 des naermiddachs tusschen twe ende drie uyren is in den Heere ontslapen mijn oom Jan van Hout, ten huyse

van D. Pauw, mijn neef, out synde 66 jaeren, elf maenden ende 29 dagen. God wil hem ende ons allen een genadige opstandinge verleenen!' In zijn testament had Van Hout bepaald, dat zuster Katryn in het door hem bewoonde gedeelte van het huis in de Nonnensteeg tot haar dood mocht blijven wonen.

Aan den wensch over zijn begrafenis, dien hij in den aanvang van zijn testament uitspreekt, zal natuurlijk wel voldaan zijn. Hoor, hoe hij plechtig in innige vroomheid aldaar begint:

'Ende bevele in den eersten mijn ziel in de barmhartige handen Jesu Christi, mynes liefs Heeren ende Salichmakers, die deselve met het alderdierbaerste ende costelyxste pant, namentlyck met syn h. bloet an de galge des cruices van de eewige dood ende vlouc des wets verlost, my, beneffens allen' (men neme er hier voorloopig nota van, hoe V.H. staat tegenover de leer der praedestinatie) 'anderen christgelovigen tot de eewige salicheyt geroepen ende door den gelove sonder eenige myne verdiensten, maer alleen wt loutere genade, toegelaten heeft, den welcken alleen sy lof, prys, ende eere van eewicheyt tot eewicheyt. Amen.

Verder so bevele ic myn lichaem der aerde met een eerlicke begravinge, naer ende soo wanneer mijn ziele, door syne goddelicke wille daer wt sal syn verscheyden. Geef my, o barmhertige God, de genade, want sonder u en vermach ick niets, dat ic de uyre uwer comste, die u alleen bekend is, waekend, biddend ende met een vast ende ongetwyfelt gelove mach waernemen. Welcke myne voorgeroerde begraeffenisse ic verkiese in myn graf in St. Pieterskercke alhier, in den buytensten noorder ommegang, daerinne Cornelis Meesz. van Hout ende Margriete Pietersdr., myn lieve ouders, mitsgaders Lysbeth Reyniersdr. van Wing, myn waerde huysvrouwe al za. begraven liggen, twelcke ook voor hen, voor mijne kinderen, kinskinderen ende verder geslachte hebbe doen maken.'

II

Van Hout in zijn huiselijke omgeving, tegenover zijn gezin, zijne familie, zijn naaste vrienden. Tal van kleine feitjes liggen voor me door elkaar en mij bekruipt de vrees, of al die schijnbaar onbeteekenende kleinigheden wel genade zullen vinden in de oogen van het 'beschaafd publiek', of het me gelukken

kan, uit al die verstrooide brokjes zoo ongeveer den grooten omtrek van den mensch Van Hout in zijn huiselijken kring op te bouwen. En toch is bovenal bij hem de kennismaking met al die kleinigheden onmisbaar; immers het meest kenmerkende, het meest aantrekkelijke in heel zijn persoonlijkheid is juist die volkomen harmonie tusschen den vader, zoon, oom, vriend Van Hout en den ambtenaar, den artist tegenover de maatschappij; daar als hier diezelfde liefdevolle toewijding, dat volkomen geven van al de krachten van gemoed en geest, diezelfde nauwlettende zorg voor geestelijk zoowel als lichamelijk welvaren, diezelfde neiging om vreugdevol te genieten van het goede en schoone, dat het leven bieden kan. Van diepgaande abstracte studiën in kunst en wijsbegeerte der ouden zijn zoo goed als geen sporen in het leven van Van Hout te ontdekken, - waar had hij den tijd vandaan gehaald! - maar het is, of heel zijn leven een ernstig en gelukkig streven is om door de daad uit te beelden, dat wat eens Plato, Cicero, Coornhert als het ideaal van den volmaakten mensch heeft voor den geest gezweefd, en dat niet bovenal uit koel overleg om te werken naar een aantrekkelijk voorbeeld, maar uit innerlijke aandrift des harten, uit natuurlijke, nauw bewuste begeerte om dat ideaal zoo dicht mogelijk nabij te komen. En bovendien bij al die kleine brokjes, van her en der bijeen gebracht, zijn er verscheidene, die ons een alleraardigsten, frisschen kijk geven op het leven en denken in de tweede helft der zestiende eeuw en ons tevens laten zien, wat een belangwekkend man als Van Hout wel van de wereldsche zaken van zijn tijd dacht. Laat ik dus een greep doen.

Van zijn zorg voor zijn ouders en grootvader vernamen we al een en ander. Ziehier, hoe hij over den dood van den laatsten en zijn moeder in een brief aan zijn beschermeling Jan Orlers schrijft: ‘Neeff, zedert het afsterven van Bartelmees ende myn moeder, twelc ons menschelicker wijs heeft bedrouft, mer wij mit gedult hebben genomen, danckende den Almogende, dat hem belieft heeft zijn goddelicke wille mit hem te doen, hebben wij ons in goeder gesontheyt gevonden’, en onmiddellijk laat hij er op volgen: ‘Ic hebbe Pieter Janszn belast u een daelder te verstrecken tot betalinge van u schoen. Hij zal u uwe schorteckens leveren’.

De indrukken van vader Cornelis - ‘heertgevaer’ noemt Van Hout hem gemoedelijk in zijn brieven aan Orlers - stonden in een anderen toon, we zagen het reeds; toch richt ook hij weer dadelijk den blik op het gewone dagelijksche leven, dat zijn gang gaat, en hij voegt er aan toe: ‘De twee schortcleeden moeten wat beter geverwet zijn’, hij schrijft het er namelijk later bij, tusschen de regels; ook hij vergat in zijn droefheid om de dooden de zorg voor de levenden niet; maar zijn bittere aandoening schreit weer op aan het slot van dien brief, dien ge zien moet met zijn beverig schrift en zijn talrijke doorhalingen, in dat ééne woord, dat alles zegt: ‘Ken mach niet meer schrijven!’ Merkwaardig is het een derde bericht er naast te leggen, dat van den slampamper Cornelis Orlers aan zijn broer Jan: ‘Voorts, beminde broeder, ic en can u niet verbergen te schrijven, dat, als ic van u gescheyden was ende te huys gecomen was, mijn huys gesloten vant, van wegen dat onse Meus Janssen overleden was, van wiens sieckte ick niet en wist, want hi noch Saterdachs, als ic sManendaechs tot Amsterdam quam, tot mynent gheweest was. Dan doch des Heeren wille moet met ons allen geschieden, want hij heeft ons allen gheschapen ende ons leven staet in zynen handen. Voorts, beminde broeder, so vant ick onse bestemoeder seer cranck. Dan God danck sy is nu ghenesen en sal niet meer sieck worden, want sy is inden Heere gherust ende ghestorven.’

Proeft ge ook hier niet aan de manier van zeggen, aan een enkele wending de drie persoonlijkheden? Bij den laatsten voelt ge onmiddellijk het oneerlijke, gluiperige in dat gemaakte phraseeren over de almacht van den Heer naast het ietwat lugubere, bijna moppen-tapperige van ‘niet meer ziek te kunnen worden’; bij Heertgevaer de diepe bevende smart van weggerukt te zien de vrouw, aan wier zijde hij het lange, rijke leven heeft afgewerkt; bij Jan een bijna stoïcijnsche gelatenheid, die vroom vertrouwen in de toekomst verbergt en de zorg voor het tegenwoordige niet doet vergeten, den korten rustigen toon van den man, die niet meer schrijft dan strikt noodig is, omdat de drukke werkelijkheid hem geheel in beslag neemt.

In de papieren van van Hout vinden we weinig mededee-

lingen over zijn vader, een enkele maal een kort bericht over den gezondheidstoestand in de brieven aan Orlers, evenzoo in die van Pauw aan den laatsten. Zoo b.v. in November 94: ‘Heertgevaar kraakt vast, dan houtet noch over end, eet ordinaris mede ande tafel; dan de ghewoonlyke smaak is zoo ghoet niet. De ouderdom komt met al de ghebreken aan.’

Er bestaan n.l. acht brieven van Pauw aan Jan Orlers, die hem meermalen van uit Amsterdam boeken en prenten moest toezenden.

Pauw moet een schoonzoon naar Jan's hart geweest zijn. Hij was een zoon van den Amsterdamschen schepen, later rentmeester der grafelijke vroonlanden Pieter Pauw en Geertrui Laurensdochter Spieghel en dus een neef van den humanistischen dichter Spieghel. Na zijn studie te Leiden, o.a. onder Dodonaeus, was hij te Parijs gevormd onder Jean Fabre en werd hij in 1589 te Leiden een der eerste professoren, die daar de ontleedkunde, zooals die door Vesalius en Da Vinci in Italië als nieuwe wetenschap was gegrondvest, onderwezen. ‘Wij zijn tot ons oren toe in de anatomie verwert,’ schrijft hij b.v. aan Orlers, ‘hebben twee lichamen (man ende vroupersoon) ghelyk voor handen’. En elders, aardig, omdat er uit blijkt, dat hij zeer waarschijnlijk ook de kunst van zijn studiën wilde laten profiteeren: ‘Morghen beginne ick de twede anatomie. Ghelieft u.e. tzelfde Goltzium ofte iemant anders te verwittighen’.

Maar ook hij was meer dan de strakke geleerde, die enkel in de studie van zijn specialiteit opgaat. Hij is vol belangstelling voor geografische en wijsgeerige zaken en bestelt meermalen prenten van Frans Floris, Goltzius en anderen aan zijn neef, zoo b.v. van Goltzius de bekende mystificatie in den trant van Dürer.

Zie, hoe vol zorg hij schrijft over het kleuren van eenige prenten: ‘Belangende Goltzii Besnijdenis had ik ghaern afghezet vanden zelfde, die mijn crucifix van F. Floris gheillumineert heeft; dan later den afsetter op letten, dattet net ende cierlick ghedaan werde. Doch om niet te gheraken int zelve inconvenient, daar ick met mijn drie land-kaartges in blijf, zal u.e. ghelieven, zo haast ghy het stuk wit ghekregen zult hebben, daar toe een paneel van wagheschot doen maken, op dat paneel te doen brenghen doek, op dat doek (eerst ghedrooght wesende) het papier ende dan afghezet. In dier voeghen

gheillumineert wesende, wiltet my dan zoo verseynden, zonder te laten lysten, also ik hier de grote (dat is brete) vande lysten zelfs moet ramen.'

Als Van Hout over zijn vrouw spreekt, is het steeds met liefde en waardeering, maar bijzonderheden over haar vernemen we niet; ze schijnt een bescheiden en nederige plaats in zijn leven te hebben ingenomen.

Waar hij in zijn testament, zooals we hierboven reeds zagen, herinnert, hoe hij met zijn vrouw aanvankelijk niets bezat en nòoit 'eenige erffenisse genoten' heeft, gaat hij voort: 'mar darentegen van myn lieve ouders ende vrunden geen cleyne lasten, twelck voer ons beyde doch een lieve last es geweest, gedragen hebbende, in vougen dat wy luyden, alle tgeen ick sal comen naer te laten, door des Heeren segen ende genade gesamentlijck hebben overgewonnen ende overgespaert; twelck ic alhier tot geen ander eynde en stelle, dan als een prickel voor myn erfgenamen van nedericheyt ende omme daerinne sonderlinghe mijn voetstappen naer te speuren, in het toedragen van liefde ende eerbiedinge tot haer ouders, vruntschap ende eenicheyt onder den anderen, malcanderen van de middelen, elc int sijn van den Heere te verleenen, ter noot by te staen ende ter eeren voorts te helpen, versekert synde, dat sulcx doende, God almachtich heuren handel en wandel gebenedijen ende synen H. segen, by geen schatten ter werelt te vergelycken, over hen mildelyck uitstorten sal.' Ziedaar het begrip van den familieband by Jan van Hout helder geteekend.

En dat dit niet louter woorden zijn geweest, blijkt te over uit zijn testament en inventaris. Zuster Katrijn, het kroost van zuster Barbara. nl. de Orlersen, de Van Wings, zijn vrouwsfamilie, allen hebben rijkelijk van zijn weldaden genoten. meermalen heeft hij hen in financieelen nood moeten bijspringen. In zijn inventaris staat menige schuldbekentenis op hun naam, die in het testament wordt kwijt gescholden.

Jannetgen van Wing, de weduwe van Augustyn de Waersegger, woont gratis in een van zijn huizen. En een dergelijke gunst, strekte hij zelfs tot vreemden uit; een gedeelte van een zijner huizen, aan de Vischbrug, wordt 'in aelmisse gebruyct by Jaentgen Claessen, wezende een schamele wedue.'

Zijn dochter Maria, met Pauw getrouwd, krijgt de opdracht na vaders dood ‘moetgen Trijn, moet Jannetgen en Betgen Jeroens, ons dienstmaechden’ te gedenken.

't Is hier tevens de plaats eindelijk eens wat uitvoeriger stil te staan bij de verhouding tusschen Van Hout en Orlers. Jan Janszn Orlers is een van de waarschijnlijk vier kinderen uit het huwelijk van Barbara van Hout met Jan Orlers. Zijn ouders zijn beiden voor zijn zevende jaar gestorven; de kinderen bleven in armoede achter en daarop schijnt het gedrag van den vader niet zonder invloed geweest te zijn. Dat de zoon Jan een respectabel mensch in den ordinairen zin des woords wordt, een gezeten maar overigens vrij onbeteekenend burger, die het tot burgemeester van Leiden brengt en nog altijd onze dankbaarheid verdient voor het compileeren van een Beschrijving van Leiden, dankt hij niet alleen aan de financieele hulp van zijn oom Jan, maar bovenal aan de vaderlijke zorg, waarmee deze hem in zijn jeugd heeft omgeven.

Na eerst in een betrekking te zijn geweest, waar hij het minder mooi heeft laten liggen, komt hij als ruim twintigjarige jonkman in den boekhandel van ‘Cornelis Claeszn librarier int Schryffbouck opt Water,’ tevens uitgever te Amsterdam. 't Is zijn oom gelukt, hem daar een jaar of vijf aan het werk te houden, tot hij in het begin van 1596 trouwt met een Delftsche boekhandelaarsdochter en in staat is, misschien ook door het geld van zijn vrouw, zelf een zaak te Leiden op te zetten. Toch staat hij bij den dood van zijn oom bij dezen nog in het krijt, voor zich zelf en als borg voor zijn broer Willem. Dat oom ook getracht heeft, maar zonder succes zijn broer Cornelis op het goede pad te houden, is reeds uit vorige aanhalingen gebleken.

Uit Orlers' Amsterdamsche periode nu bestaan een dertig brieven van Van Hout. Ik doe daaruit een greep van een paar epistels, die voornamelijk in verband staan met zijn begeerte om te gaan reizen. Hieruit zal het best de eigenaardige verhouding van den oom tot den neef duidelijk worden.

't Is een bekend verschijnsel, die onweerstaanbare drang, niet het minst bij de Hollandsche jongelingschap der zestiende eeuw, om de wereld en het leven alleen als de school van het leven te beschouwen en daarom niet binnen de enge muren en op de schilderachtige grachtjes van de vaderlandsche steden

te blijven slenteren, maar kennis en ervaring in kunst en wetenschap, handel en zeevaart te zoeken verre van den ouderlijken haard. En met diezelfde neiging was ook onze jonge Orlers besmet. Voor hem toch was ze een onheil, want uit alles blijkt, dat hij er de jongen niet naar was om een avontuurlijk leven met vrucht te beginnen en te eindigen. Hij zou er bij ten onder zijn gegaan. Hij miste de zoo hoog noodige zelfstandigheid van karakter, de doortastendheid van wil; hij was onhandig en verlegen en uit niets blijkt, dat hem inderdaad de zucht naar meer kennen en begrijpen dreef. Hem bewoog misschien slechts zekere ongedurigheid, die ook zijn vader en broer Cornelis in het ongeluk gebracht heeft. Eenige brieven, die over deze zaak handelen, zijn te teekenend voor Jan van Hout en zijn neef, dan dat ik ze niet zou overschrijven.

In Juni 1592 vertoonen zich reeds de eerste sporen: 'U meester hebbe ic noch hier niet vernomen. Als hy comt zal ic om tgeen daer van u brieff vermaent, dencken.' In Sept. 92: 'Om u buyten te zeynden, wil ic gedencken ter gelegener tijt. Middeler tijt volhard.' In Jan. van het volgend jaar blijft het bij bedenken en zoo tracht Van Hout Janneef aan het lijntje te houden. In Juni 1593 een bewijs voor diens geringe zelfstandigheid: 'Teerst dat ic tAmsterdam come, zal ic mit u meester handelen nopende de belooninge van u loopende laetste jaer, dan scryft my alvoren over, wat u zelfs dunct, dat gy behoort te winnen ende, of ic mit u meester niet en const verdrage (twelc ic doch niet en hoope), aen wien ic my zal mogen addresseeren, om wat onderrichtens te becomen, alsoe icx my niet en verstae.'

Een brief van Maart 94 laat ons den toestand helder overzien: 'Neeff, ic hebbe uwe laetste ii brieven mit de twee afbeeldingen (die my aengenaem zyn geweest) ontfangen. Belangende uwe zaec zoude myn meening wel wesen, dat gy bleeft, achtende, dat gy zo wel zijt, als gy ter yederwys zult mogen comen. Want buyten te reysen verhindert u zwacheyt, de ongelegentheyt ende verwertheyt des tijts, gebrec aen middel, gelijc ic d. Paau, mijn zoon, hebbe belast u aen te zeggen. Indien gij zelfs niettemin een beter gelegentheyt mocht speuren, ic en ben daer niet tegens. Gy hebt nu zodanigen

ouderdomme wel, dat gy cont of behoort te zien, wat u vorderlic of hinderlic can zijn. D. Paau heeft aengenomen u zaec aengaende te spreecken mit Henric Louryszn, zijn oom. Ik weet wel, zij zullen u gaerne om mijnen wille tbeste en tgeen u meest oorbaer es, raeden. De oude spreecwoorden zijn gemeenlic waer ende uyt den put des wysheyts genomen: Die blijft, die beclyft. Ic can niet anders mercken, dan dat gij bij u volc (aen wien gij mijn dienstelicke aenbiedingen zult doen) lief en waert zijt. Ic hebbe u hier opt cort mijn uyterste meeninge ontdect. Vaert wel! Wij zijn al tsamen wel te passe. De Heer zij gedanct van alles.

Uwen Oom,
J. VAN HOUT.'

Deze brief, waaruit heel wat paedagogische zin spreekt tegenover den mopperenden, besluiteloozen jongen man van ongeveer vierentwintig jaar, werd na eenige dagen aangevuld door het heerlijk epistel van grootvader Cornelis, dat we hier: voor reeds citeerden. En wat een verschil nog weer tusschen die beide. De toon in den brief van Jan (trouwens in al de dertig) is los en gemakkelijk, maar toch eenigszins hard en droog; men voelt er wel de hartelijke belangstelling en genegenheid in voor den jongen, maar tevens, dat er iemand aan het woord is, die wel wat anders te doen heeft, dan telkens lange brieven te dichten. Toch is het een groot voorrecht Van Hout hier zoo in zijn kamerjapon eens als opvoeder en leider, aan het werk te zien en dat kleine bundeltje brieven is tevens een belangrijke aanwinst voor onze epistolaire litteratuur van de zestiende eeuw.

Tegenover den humanen oom staat de liefdevolle grootvader; van hem op den kleinzoon loopt de lijn recht door, bij oom spreekt vooral het verstand, bij grootvader het hart; de oude Cornelis schreef zinnetjes neer, die ons meer dan eenig stuk uit de zestiende eeuw voeren in den kring van de meest hartelijke huiselijkheid en zorgvolle ouderliefde.

Intusschen Orlers heeft het er blijkbaar niet bij gelaten. In April 94 krijgt hij weer het volgende van oom:

'Neef, Ic hebbe uwe brieven mit tmandeken oraengen ten danc ontfangen. Belangende u zaec, alsoe ic mij die niet en

verstae en daeromme opt getuich ende geloof van andere moet voorts varen, hebbe ic gesproken met Raphelengen ende Christopher' (de bestuurders van Plantijns drukkerij te Leiden). 'Die vinden goet, dat men u zoude mogen bestellen tzij te Parijs of op Lions, mer zout u weder ii of iii jaren moeten verbinden' (Oom wil dus in ieder geval onbestemd zwerven voorkomen en daartoe weet hij handig met de autoriteit van Raphelingius' naam te manoeuvreeren). 'Zij verwachten hier eenen binnen 4 of 5 dagen, bij wien zij mij alsdan zullen ontbieden om eyntelicken te resolveren tgeen u meesten oorbaer zal beduncken. Tselve gedaen zynde, zal u verwittigen, waer naer gy u zult hebben te dragen. Gy zout beter raecken, cont gy wat franchois. Groet u meester, zijn moeder en vrou ende alle goede vrunden. Wy zyn altsamen nog wel te passe en doen u groeten.

Tafsterven van Mr. Franchois Raphlyns huysfrou heeft my tot noch toe verhindert in uwe zaecke eer yet te connen doen.

Uwen Oom,

J. VAN HOUT.

Een paar maanden later wordt neef aldus kort en krachtig op zijn nummer gezet:

'Jan Orlers! Ic hebbe u brieven mit de bygevouchde caerten wel ontfangen ende zeynde u hier beneffens de XXVIII gl. X st. om te betalen. Belangende u voorgaende scrijven es my mede wel ter handen gebracht ende hebbe tzelve onbeantwoort gelaten, zò mits dat ic niet dan al te wel verhindert ben, zò mits ic daerinne wel verandert werde. Derft gy mit u eygen meester, daer by gy nu zoo lange gewoont hebt, zelfs niet spreecken en handelen, zonderlinge in een zaec, die gy u verstaet? Ic niet. Wat zout gy gedaen hebben, of gy buyten waert getrocken volgende u begeren. Hoe zout gy u daer hebben connen behelpen? Handelt zelfs mit u meester of bidt Henric Louryszn., Jan Paau of Roemer, dat zy u daerinne behulplich willen zijn. Zij zullen my, ooc u te gevalle tzelve gaern doen. Wy zyn noch al wel te pas' etc.

Orlers schijnt er intusschen nog weer eens een paar brieven en een 'mandeken granaetappelen' aan gewaagd te hebben, maar zelfs dit laatste kon ooms hart niet vermurven. In Nov.

94 is het antwoord nog steeds er op gericht om den jongen aan de praat te houden of van zijn plan af te brengen: ‘Belangende tscryven in uwen eersten brieff es de zaec myns bedunckens noch wat te raeu om by my voor als noch daerinne gevordert te connen werden. Ic achte de zaecke in u zin wel haest te vereysschen, mer dat die nochtans niet verhaest en behoort te werden. Zoude goet vinden, dat gy eens over quaemt, u meester voor een dach of ii verlof biddende om wat naerder daer van te spreecken.’

't Is echter mogelijk, dat dit antwoord op andere plannen slaat, misschien op de niet minder avontuurlijke reis in de huwelijksboot. In Juni 95 begint de verhouding bepaald gespannen te worden, of vindt oom als paedagoog het gewenscht, die gespannen te maken.

‘Neeff, wy zyn noch altsamen wel te passe ende doen u groeten. Ic hebbe corts ii of iii brieven van u ontfangen tot genen anderen eynde dan om wederscryvens van my te becomen. Wat gaet u over! Meyndy, dat ic zo weynich te doen hebbe, dat my ooc lusten zoude brieven te scryven, daer ic niet en weet te scryven ? Ic hebbe voor waer wel wat anders te doen. Als ic yet te doen hebbe, zal ic wel scryven.’ (Van Hout bedoelt hier: bestellingen te doen). ‘Weet gy wel, dat als tschaepken ba zeyt, dat het dan een beet verliest, datter niets costelicker es dan de tijt, twelc ic nu, alle daechs in zo groten werc steeckende en zoo weynich hulps hebbende, gevoel en leer. Quelt mij voorts mit zulcke brieven niet en vaert wel.’

Een maand of wat later, Februari 96, is de toon geheel veranderd. Orlers is getrouwd en met vriendelijke hoffelijkheid noodigt Van Hout de vrienden bij zich: ‘Naer myn hertgrondige gebiedenissen tot u mitsgaders myn nichte, u.l. huysvrouwe ende alle de vrunden, zal desen alleen dienen om u te bidden ende versoucken op Zondage toecomende binnen deser stede tmynen huyse te laeten vinden om mitten anderen vrolicken te wesen’ enz.

Ik heb niet kunnen ontdekken, of er achter dien plotselingen omkeer meer moet gezocht worden, dan men er oppervlakkig achter zoeken zou: hoffelijkheid tegen vreemden en niets meer. Was Van Hout ook geimponeerd door de huwelijksgift b.v.? In ieder geval ook hij heeft het zijne daarin bijgedragen.

Nooit heeft hij echter veel vertrouwen in zijn neef gehad. Dit blijkt weer aardig uit zijn testament. Hij liet nl. drie verweesde kleinkinderen na Claes, Margrietgen en Marietgen, de kinderen van zijn dochter Catharina en Mr. Jacob van Leeuwen, den griffier van Leiden. Pauw en Maria draagt hij de ouderlijke zorg voor die kinderen op. Als voogden wijst hij aan Pauw en nog een paar lui; maar als een van hen komt te overlijden, dan zal Orlers moeten invallen en nu acht hij het wenschelijk, om dezen voor dat geval het volgende hartig woordje toe te dienen:

'Ende soo veel u, Orlers, mijn neve, angaet, ic vermane ende belaste u, tselve aen te nemen in cracht van sodanich gesach als my over u naer recht, reden ende billickheyt toecomt, uit sake van u onderhout ende opvoedinge, twelc gy van den jare 1577 aen, dat Barbara Cornelisdr. van Hout, u moeder en mijn zuster sa. overleet, tmynen laste hebt gehadt, niet alleen tuwe montcosten angaende, mar hebbe u ooc doen cleden, reden, an u ambacht besteet, eyntelyck ooc eerlicken uitgehuwelict, alles my niet weynich gecost hebbende. Twelc ic hier geensints en stelle, noch tot eenigen roem, veel min tot u verwyt, mar alleenlyck omme u naer mijn overlyden deur de iegenwoordige myne warachtige vermaninge te meer te bewegen, dat gy den last, u by my hier voren opgeleyt, niet alleen onweygerlycken, maer ooc gaerne ende willichlyck anneempt, getrouwelyck volvoert ende soo u de Heer tleven laet, naerstelyck voltreckt, selfs ooc indien eenige van mijne kintskinderen tot armoede of gebrec souden mogen comen, twelc den hemelschen Vader genadelyck gelieve af te weren, dat gy, die u angedane weldaet gedachtich synde, vaerdich en willich syt om deselve iegens sodanige verarmde of behoeftigen te vergelden, sonder u mette schantvlecke des ondanckbaerheyts te besoedelen.'

Merkwaardig zijn ten slotte de wenschen, die Van Hout aangaande de opvoeding der drie weezen in zijn testament uitspreekt. Aanvankelijk had hij het plan om Claes te laten studeeren opgegeven, 'deur de overgroote dertelheyt ende ongebonden moetwille, in dewelc ic (God betert) tmynen grooten leetwesen niet alleen gemerckt, mar in den minen soo groffelijck gevoelt hebben, datte studenten alhier werden opge-

trocken'. (Van Hout was n.l. zelf eens bij een studentenoproer te water geraakt); hij had het plan gehad den jongen te laten leeren 'zijn Francoysche tale, schrijven, rekenen, chyfferen, bouchouden ende de mathematique const ende daer naer yewers in dienst te bestellen van enich coopman.' Mocht men echter toch tot de officieele studie besluiten, dan moet eerst den raad ingewonnen worden van Petrus Bertius, 'denwelcken ic van herten vertrouwe, dat hij om onse onderlinge vaste, vercnogte vrientschap, hem in noot onslibberlicken van mijne syde gehandthaeft, sulx gaerne van syn syde annemen ende vlytelicken voltrecken sal.'

Maar wat een voor zijn tijd kranige opvatting van de opvoeding der meisjes! Grietgen en Maritgen zullen op een goede Fransche school besteld worden, niet om 'courtisaensche manieren te leeren of 't joffertgen te spelen', maar om de taal goed te leeren spreken, verder lezen, schrijven, rekenen en cijferen, eerlijke, zedige manieren en de vreeze Gods, 'profytelicke handtwercken ende gewoonlycke huyswerck doen ende de handen (so men seyt) uyter mouwe te steken, gelijc eerbare, deuchtsame borger vrouwe gewoon syn ende noch beyde haer beste-moeders ten weder sijden, noch haer moeder selfs niet geschaemt en hebben te doen.' Als ze aldus voorbereid zijn, zal men ze besteden in een 'eerlic huys, daer men winckelneringe doet, om aldaer te dienen ende de winckelneringe te leeren.'

Behoef ik eindelijk nog te zeggen, dat Van Hout in zijn testament verklaart aan zijn kleinkinderen het bedrag te schenken, hetwelk hij als voogd voor hen boven hun eigen inkomsten mocht blijken te hebben uitgegeven.

Een paar vondsten uit de brieven aan Orlers geven ons alweer de gelegenheid, iets vast te stellen aangaande eenige persoonlijke eigenaardigheden van Van Hout.

Hij was zuinig, zooals trouwens welte verwachten was. Als hij aan zijn neef een commissie opdraagt, heet het: 'Bedinget opt nauste, gedachtich zynde tspreecwoort 'wat men afdingt, es haest betaelt.' En elders: 'Weest deun op u penning. Denct, dat alle ding costelic es, dat tgelt qualic te becomen es dan mit arbeyt en moeyte.'

Alles wat hij laat maken, moet solide en goed bruikbaar

zijn. Zoo bestelt hij te Amsterdam koffers ‘mit zeer starcke banden, van binnen mit goet lynwaet ende elk mit een doubelt slot.’ Later nog eens ‘van goet drooch hout mit goet leer overtrocken ende ysere banden’ en ‘goet styf werc mit yseren handvaten, niet alleen ter zyden, mer ooc voor in tmidden.’ Met evenveel belangstelling en zorg behandelt hy zoowel de geestelijke belangen als de stoffelijke en de dingen des uiterlijken levens. ‘Leeft eerlicken, weest onderdanich, getrou, voor al God vreesende,’ heet het hier, maar ‘past op u hant, die te zwaer es, leert se verlichten’, elders. Aan de winterbroek van zijn pupil wijdt hij evenwel aandacht als aan zijn nachtmaal.

Allerlei zaken betrekt hij door tusschenkomst van Orlers uit Amsterdam, papier, matten, bier, een clavecingel, - en een oude moet worden ingeruild, - verscheiden boeken, - maar dit onderwerp bespreek ik liever in een volgend hoofdstuk, - een kachel, zeer waarschijnlijk een uit tegels opgebouwde, zooals ze juist in de zestiende eeuw door den Neurenberger Hirschvogel in meer artistieke bewerking in zwang waren gebracht. Half November 91 begint hij er naar te verlangen. In een post-scriptum van een der brieven leest men dan: ‘Roemer Visscher spreect aen ende zegt hem mit myne gedienstige aenbiedingen tot hem en zijn l. huysvrouwe, dat ic een mr. metser mit de cacchel yverich verbeyde, immers voor de aenstaende coude.’ Maar zijn vriend had hem niet vergeten en vóór het afzenden van den brief, kon hij er nog aan toevoegen: ‘De cacheloven es gecomen.’

Van Hout had ook gevoel voor fijnen wijn. Hoor hem slechts: ‘Spreect Claes Pieterszn of Anna Vrancken, dat zy my willen bestellen een tonneken van XX of XXII stopen Spaenschen wyn Pierre Perquienes van de beste ende lieflicste, die zij zullen weten te becomen.’ Later: ‘Belangende den wijn en hebbe daer geenen haest mede. Laet Claes Pieterszn zijn slach waernemen, dat hij mij wat goets schict, zuyvere, puyre wijn,’ enz.

En dit punt brengt ons van zelf tot Van Hout's genot in vroolijke tafelvreugde. Hij kon een aangenaam gast zijn, die geestig wist te praten, zijn vertalingen van Janus Secundus en anderen voordroeg en genoot van Grieksche aardigheden, waarmee men minder geleerde tafelvrienden in het ootje nam.

Geestig dient zijn intimus Janus Douza hem een bestraffing toe in Latijnsche verzen, als hij zich eens een paar malen, waarschijnlijk door drukte overstelpt, vergeefs heeft laten wachten. Nu moet hij komen, ongenoodigd, alsof hij uit den hemel komt vallen en zijn verzen, zijn vertalingen meebrengen:

Sed venias subito neu quisquam nunciet ante,
De coelo lapsus ut videare mihi,
Adducens comites tecum quoscunque Lepores,
Adducens lusus delitiasque tuas
Utendosque tibi dedimus quos nuper Amores
Basiaque haud fictis iuncta Cupidinibus;
Quod si aliquid traductum etiam te interprete, quanto
(Dii boni) erit nobis illud amabilius.

Ook de elegieën van Secundus moet hij overzetten en Douza vestigt de aandacht op die, welke aan Gonsalvo Perez is opgedragen en waarin een zekere Justina voorkomt. Dat de dames Spaanschen zijn, komt er minder op aan; niet Justina maar Alva heeft tegen ons gevochten; moreele bezwaren zijn er niet, 't zijn geen scorta en voor de febris Hispana is dus ook geen gevaar.

Als we afgaan op de weinige gegevens, die tot ons zijn gekomen, dan moet Douza zeer zeker Van Hout's beste vriend zijn geweest. Tusschen beiden bestaat een innige broederlijke band, gevormd door gemeenschappelijke idealen van kunst en leven.

In Douza's album amicorum schreef Van Hout:

‘Vruntschap gemaect in schijn bedect,
Vergaet soubijt,
Als comt de noot,
En schielic laect. Mer die verwect
Wert in een tijt
Van angste groot,
Als elc een waect en noot deurbrect,
Geen leet, noch spijt,
Noch storm, noch stoot
Haer wortel naect, mer onbevlect
Blijft, hoe langh tlijt,
Jae, naer de doot.
1575, IIden December.

Tot een gedenckteycken van de geduyrighe ende onveran-

derlicke vruntschappe mitten hoochgeleerde, eedelen, erntfesten Joncheere Johan van der Dous, Heer tot Noortwijc, bij tijden van de tweede belegeringe der Stadt Leyden in de uyterste hongernoot en sterfte, gemaect, is dit gestelt bij mij Jan van Hout.' Het geheel omgaf hij met een niet onaardige randversiering.

Hij heeft er kort voor 1583 wel eens over gedacht Leiden te verlaten. Waarom misschien, dat komt later ter sprake. Maar met schrik vervult dit plan Douza, die alles doet om hem er van af te brengen. Hoe kan hij er aan denken, dat Leiden, waarvoor hij wel heeft willen sterven, waar hij zooveel gewerkt, zooveel bekers geledigd heeft, waar hij in goeden doen is gekomen, vaarwel te zeggen!

Pro qua perire perque virtutem emori
Haud velle visus es semel,
Ubi labores exanclati tot tibi,
Depleta ubi tot pocula,
Rebus supra votum affluentibus tibi.

Maar als hij gaat, dan gaat Douza mee, al was het naar de straat van Magelan. Voor al de schatten van Pluto zou Douza zijn vriend niet willen missen,

Namque his carere possum et omnia perpeti,
At te carere non item.

Douza troost hem, als hij teleurgesteld is over zijn gering succes als dichter in de landstaal. Wat klaagt gij, roept hij uit, dat de muzen koel zijn tegenover u, o vernuftige Hollandsche lierdichter! De roem komt soms laat, maar die laatkomende is de ware. Er moet nog wat tijd verloopen, eer eindelijk de faam met klappende vleugelen Van Hout onder de goden opneemt:

Te quoque sublatum ex oculis tua Leida requiret.
Saepe venit magno foenore tardus honos,
Tardus honos, sed verus honos; plaudentibus allis
Hautenum ut coelo postuma fama beet,
Intervallo opus est. Virtuti haec gratia semper
A sera tribui posteritate solet.

Is er in dit 'coelo fama beet' misschien eene toespeling op

het devies van Du Bellay, Musa coelo beat, dien Douza in den kring der Pléïade kan gekend hebben? Dan hebben we hier een eerste vingerwijzing naar het verband met de belangrijke beweging in Frankrijk, waardoor Van Hout voor onze litteratuur, zooals we later zien zullen, van groote beteekenis is.

Tot de zeer intiemen behoort verder Spieghel met zijn in dichtvorm gewrongen humanistisch wijsgeerige beschouwing. Telkens moet Orlers in Amsterdam hem de groeten van oom Van Hout brengen. In Nov. 92 schrijft deze o.a. 'Henric Lourenszn Spiegel spreect van mijnen wegen aen mit alle vrundlicke aenbiedingen, hem zeggende, dat ik hem mit zijn 1. huysvrouwe, comende hier om haer zoontgen tschool te brengen, verwachte om bij mij te logeren, indien hij immermeer tzijnen huyse van gelijcken begeert.'

En hoor, hoe de wijze en vrome Coornhert in plechtigen ernst zijn vriendschap voor Van Hout als een kostbaren schat voor immer, onder de hoede van Christus plaatst: 'Vruntscap volcht haer grontvest. Is die wankel of vast, zij ist mede. Scoonheit is des tyts, maer macht en rycdom des hasaerts verandering onderworpen. Const en geleertheit zyn wat bestendiger en mogen doch door mesbruyc uut goedt in quaedt verkeren. Maer ware doechde, oyten steenrootse des waerheits gebouwen, is onveranderlyc. So is mede alle vruntscappe, daer af zy die grontfest is. Gheef dan, o Christe, dat u ware doechde in bestendige vrundtscappe te zamen in u vereenicht houwe, u Johan van Hout ende ooc u D.V. Coornhert.'

Hij schreef dit onder een sonnet in Van Houts Vrundtbouc in 1579.

De verhouding tot Lipsius wordt ons geteekend in eenige brieven aan Van Hout door genen uit Spa en Leuven kort na zijn raadselachtig vertrek uit Leiden, dat door den overgang tot Katholieke kerk zou worden gevolgd, geschreven. Reeds in Juni 1591 schrijft hij aan Jan: De scheiding van u, met wien ik de vroolijkste en aangenaamste dagen doorbracht, die ik ooit gehad heb of hebben zal, doet mij leed. Mijn beste Van Hout, toon je nu wat ik weet, dat je bent, een trouw vriend, en sta mijn vrouw met raad en daad bij. In een tweeden brief van die zelfde maand herhaalt hij zijn verzoek en al weer: 'Duo vos estis (tecum Douza) a quibus divelli mihi

dolor est et erit.' En in Juli: Mijn zeer hartelijken dank voor de welwillendheid, die je me bij voortduring betoont. Ofschoon, dit is niets nieuws! Het zou me verbazen, indien hij, met wien ik steeds als een broeder verkeerd heb, anders was. En zoo zullen we zijn, waar we ons ter wereld ook bevinden. Mijn vrouw spreekt met grooten lof over je zorg en toewijding voor haar. Ik hoop en verzoek, dat je daarmee doorgaat. Op mijn terugkomst moet je niet hopen. - - Er zijn in deze zaak veel dingen, die ik voor jou en mijn vriend Douza niet zou verbergen, maar schrijven doe ik het liever niet.

En in dezen toon gaan die brieven door, steeds vol betuigingen van hartelijke vriendschap en van dank voor wat Van Hout in het belang van den afwezige doet.

Van Hout kon plotseling opstuiven en zou, niet meester van zich zelf, in staat zijn tot een dwaze daad. Hij had genoeg zelfkennis om dit te weten en later betreurde hij het toegeven aan opvliegendheid. Ziehier een aardig verhaal ter toelichting: 'Uyt de mond van P. Scriverius', schrijft Oudaen aan Brand, 'hebbe voor waarachtig hooren vertellen, dat in het beleg van Leyden, toen het papieren geld was gemunt, over het opschrift des zelfs bij den predicant, den Taling genaamt, op den predikstoel wierd geschrolt, en tegen de magistraat uytgevaren, dewijl 'er op stond Haec Libertatis ergo; maar dat 'er op had moeten staan Haec Religionis ergo; welke berisping zoo hoog ging, dat de secretaris Jan van Hout (een man van forssen inborst, en van wien een spreekwoord in zwang ging, gepast op zijn heerschachtigheyd *het Hout dwingt den Hond*, spelende op het zegswoord, dat die van Leyden Hondehangers zijn) zittende nevens den Burgemeester Van der Werf in het Heerengestoelte, een geladen pistool uyt den zak trok, zeggende tot den Burgemeester: Wil ik hem 'er aflichten? meenende van den predikstoel; tgeen de Burgemeester wysselyk schutte en zeyde, wat zoud gij beginnen, wat onrust zouwt gij aenrechten.'

Wat een kostelyke trek geeft dit typisch verhaal aan het portret van onzen held. Ja, hij moet een man van passie geweest zijn. Het vuur van den hartstocht sloeg zijn vlammen om in zijn gemoed, zette hem aan tot voortdurend handelen, dwong hem tot werken en zwoegen met brandenden ijver in

de richting, waarin hij het goede en de waarheid zag. Is het wonder, dat zoo iemand naar zijn pistool greep, als hij in zijn heiligste overtuiging, de oppermacht van de gemeenschap, voor zoover die haar uiting vond in de toenmalige regeering, boven de kerk, beleedigd werd; dat er geen plaats was voor koele redeneering, en dat hij tot een dwaasheid in staat was, die hem zelf en zijn zaak slechts ellende kon bezorgen?

Ook uit zijn proces van iniurie tegen Jan van Egmont blijkt, dat er momenten in Jan's leven zijn geweest, waarop het weinig scheelde, of de heeren der Leidsche regeering werden handgemeen.

In verband met dit proces haal ik thans, na even te hebben aangestipt, dat is aangetoond, hoe inderdaad Van Hout in deze zaak niets misdadigs had verricht en stelselmatig is gekweld, alleen een en ander aan van wat hij zelf er over zegt in dat testament, waarin de financieele en stoffelijke belangen, hoewel lang niet weggecijferd, steeds in de tweede plaats aan het woord komen. Het geve een laatste streek aan de schets, die we van den man in zijn intimiteit konden opzetten.

Nadat hij zijn onschuld nog eens heeft betoogd en zijn tegenpartij vergiffenis heeft geschonken, gaat hij voort: ‘Hebbe ooc ter sake van dien uit een onverduldicheyt somwylen wel eenige woorden gesproken, die beter geswegen waren geweest ende my nu leet zijn; de Heer wils my vergeven. Ic en kan niet verstaen, dat ic in 't voeren van tselve proces anders gedaen hebbe, dan tgeene een Christen vry staet ende vermach te doen, altyts in sodanich gevoelen geweest synde ('t is wel mogelyc, dat ic dool), dat degene, die, verongelyckt synde, de iustitie, twelc in effecte God selven es, anroept ende te bate neemt, dat die Gode de wrake opgeeft, gelyc Hy ons in Syn H. Woort heeft geboden. Heb ooc altyts in een vast voornemen en besluyt geweest,...hem alles uitten gront mynder harten te vergeven ende in gehele vergetinge te stellen, indien ic ooc het alderminste teyken van berou of leetwesen in hem hadde connen speuren of bemercken; 't welck so verre verscheelt ende van daer is, dat hy my nimmer anders dan met grote trots ende hoochmoedicheyt is bejegenende, twelc my tot gramschap, snoode ende boose gedachten, uit menschelycke swackheyt voortcomende dickwylen

heeft verweckt...O Heer almachtich, verleent hem ende ons allen kennisse, berou ende leetwesen van sonden, vergevinge ende hier naer het eeuwige leven; amen.'

Terwijl ik dit hoofdstuk schreef, heb ik mezelf nu en dan gewantrouwd. En ik vrees, dat dit gevoel me in het vervolg meer zal bekruipen. Heb ik me ook onwillekeurig laten verblinden door eenige schitterende eigenschappen van den man, met wiens daden en denken ik mij een paar jaar heb bezig gehouden? Naast zooveel licht zien we zoo weinig schaduw. Maar ik kan er niets aan veranderen. Ik heb getracht zoo eerlijk mogelijk 's mans eigen woorden en daden en het oordeel van anderen, zijn tijdgenooten, voor u te leggen.

(*Wordt vervolgd*.)

Paschen en Andere Gedichten
Door
Albert Verwey.

Paschen

Op Goeden Vrijdag
Is Hij begraven,
Niet in een graf, maar in het hellevuur,
Doch Zondagmorgen
Was Hij weer opgestaan,
Ging door de velden,
Glimlachend vredig
Naar den hemel van blinkend blauw.

De bloemen stonden,
Trossen en kelken,
Schomlend en wieglend,
Pralend en teeder,
Terwijl Hij, kijkend, kwam;
De duinrand waasde,
Leeuwriken schoten -
Paarlen van klank en

Veedren van vreugde -
Door de zonnestralen
Boven Zijn hoofd.

Hij wist niet beter
Of deze dag was
Voor Hem geschapen,
Een dag van de aarde,
Maar zóó geheven
Boven het aardgedoe,
Dat alle wandlaars
En lange slierten
Van wielen berijdende
Knapen in gele
Kurassen van de trompetbloem
Hem schenen gezien als uit hoogen hemel,
Klein en ver door de slingrende wegen
Van 't landschap, - boden
Van de ééne tijding:
‘Hij was begraven,
Zijn graf was het hellevuur,
Maar nu is Hij opgestaan,
Ging door de velden,
Steeg op naar den hemel:
Zie hoe Hij neerziet
Op ons en lacht.’

En 's avonds daalde
Hij op Zijn duintop
En zag de velden
Veelkleurig scheemren -
Nog teeder blinken -
Zag hoe de zon zich

Baadde in de golven,
Zag hoe de zee zich
Wond om Zijn aarde,
En al de sterren
Stegen en daalden
Rondom Zijn hoofd.

Andere Gedichten

I De Terrassen van Meudon

De lucht is stil: op eindloos verre heuvlen
Strekt zich de stad in blond en rozig licht -
Ik wend mij om waar lachen klinkt en keuvlen:
Daar kust een knaap een blank en zoet gezicht.

Ik zie omlaag: in vaste en strenge perken
Sombert rondom een kom een herfstge tuin.
Ik zie omhoog: een koepel, zwaar van zerken,
Stijgt, sterrenwacht, hoog boven boomenkruin.

Op trapgesteenten, broklig, maar gebleven,
Blijf ik dan peinzend en in weemoed staan, -
Want doode dingen zijn die langer leven
Dan wij die werden, welken en vergaan.

II Emmausganger

In de gestalte zien wat andren droomen,
Wat voor de meesten vaag verlangen blijft,
Dat was uw voorrecht, Vriend. Een nevel drijft
Dan voor uw oog en 't beeld is weggenomen.

Maar eeuwig zweeft voortaan die vorm u voor:
Gij beeldt hem in uw boek voor laatre geesten,
Gij meet naar hem menschlijke smarten, feesten...
Uw heden leent licht van zijn toekomst-gloor.

Gij weet dat nooit, nooit zielen zijn gescheiden
Die elkaar vonden in hun hoogsten bond:
Hun woord klinkt saam: hun kus 'hoort beider mond,
Hun wensch was: vinden, en hun vondst: verbeiden.

Zij leven saam: zij leven voor de schaar
Die altijd vraagt en nimmermeer kan vinden.
Zij vindt voortaan in wie elkaar beminden
Haar eigen liefde aanschouwlijk, waar en klaar.

III Aan 't Venster

Hul me in fluweel en goud: geef mij mijn vedel.
Open het raam: wat blinkt het landschap blauw!
Flonkre in 't kristal de wijn door bladerschauw!
Strijke mijn hand de snaar verheugd en edel!

Ontsluit dat kistje: zegel, munt en cedel
Is 't kunstrijk gearbeid klein gevang te nauw.
Plaats naast ze - omvangensgraag mijn hand trilt flauw -
D' oogholligen, kaakgrijnzenden, dien schedel.

Zijn ronde bol is de aarde in vasten dood.
Hoe vonkt en straalt en stroomt en ruischt zij buiten!
Ik wil die beide in éénen blik omsluiten,
Proevèn, o aarde, uw schoon dat bleef en vlood.

Nu is uw kleur verheldrend, valend; - fluiten
Zoo zoet, zoo teer, als nimmer vogel floot.

IV De Spiegel

Ik heb mijn spiegel stil omhoog gehouden
En wie gij zaagt was waarlijk wel uzelf.
Zie maar uw oogen die mijn glas mistrouwden!

Ik die uit licht strenge gestalten delf
Alleen door 't heffen van mijn blanken spegel,
Kon dat niet doen als niet uw wezenswelf

Zich indrukte in mijn schijn gelijk een zegel.
Gij zijt daar wel, maar vindt u toch niet gansch?
Gij speurt vergeefs naar wat geheimen regel

Mijn glas u kaatste en uitwischte in zijn glans,
Zoodat ge er zijt en niet zijt, blijde en booze
Al naar ge 't merkt? - Luister, ik zeg het thans:

Het toont u 't wezen, wischte 't wezen-looze.

Het Geloof van den Nieuwen Mensch
Door
Dr. M.H.J. Schoenmaekers.

VI De Bouwmeester

En wie zal de bouwmeester van uwen gedachtentempel zijn? Wie zal uwe begrippen van deemoed, twijfelmoed en heiligheid ordenen tot een schoon en echt geheel? De logica misschien? Als ge onder logica verstaat: onverbiddelijke innerlijke consequentie - ja. Maar als ge onder logica verstaat het kunstig aan elkaar rijgen van begrippen om een vooropgezette gedachte te verdedigen - neen. De gedachte, die *leeft*, heeft geen verdediging noodig. 't Is een beleediging van een levensgedachte, haar te willen verdedigen. Neen, de consequentie, die uw begrippen ordenen kan in levende werkelijkheid moet levensconsequentie zijn, een consequentie, wortelend in 't innige geloof aan de almacht van het Leven.

Levensconsequentie - maar wéér moet ik u zeggen, dat uiterlijk consequentie nog geen levensconsequentie is, uiterlijke consequentie is dikwijls alleen: tegen beter weten in vasthouden aan iets ouds, uit gebrek aan energie, iets nieuws te scheppen.

Innerlijke levensconsequentie - wij leerden haar reeds kennen als twijfelmoed. Maar die innerlijke consequentie twijfelt niet alleen, zij breekt niet alleen af, zij bouwt ook op; haar komt 't toe, uw gedachtentempel te bouwen. ‘Twijfelmoed’ is haar negatieve naam. Zij heeft echter ook een positieven naam: zij heet ook *geluk*.

Geluk, geen dartel genot maar kalm-ernstig, krachtig geluk, is leven. Geluk bouwt op, geluk schept, geluk is de eenig-bekwame bouwmeester voor onzen gedachtentempel. Als onze begrippen zich laten schikken en bevestigen altijd door innerlijk geluk, dan wordt onze tempel schoon en logisch. Alleen in momenten van geluk hebben wij het recht te denken en te oordeelen voor het leven, omdat wij alleen in momenten van geluk in bewuste zieleverbinding met *het* Leven zijn. Daarmee zijn niet de lijdenden onmondig verklaard. Ook in 't lijden kan de mensch gelukkig zijn, ja er bestaat zelfs lijdensweelde. Maar de echt-ongelukkigen, de mokkenden, verbitterden, moedeloozen, allen, voor wie 't bestaan tot last is, zijn menschelijk-onmondig: zij voelen het Leven niet. Immers: *het Leven is scheppende macht*, *en scheppende macht in zich voelen*, *ìs gelukkig zijn*. De bouwkunst, die wij voor onzen gedachtentempel noodig hebben, is dus theoretisch heel gemakkelijk. Zij kent maar ééne wet: *vertrouw alleen op uw denken en oordeelen*, *als dit uit geluk geboren wordt*. Ik zeg: *theoretisch*-gemakkelijk. *Practisch* blijft die bouwkunst zeer moeilijk. Gewoonlijk moet ons geluk zich jarenlang oefenen, voor het een tamelijk kundig gedachtenarchitect geworden is.

Zulk gedachtenarchitect heeft Björnson geschilderd in zijn drama: Boven Menschelijke Kracht. De held van dit drama, de prediker Sang, ‘ziet niets dan wat hij zien wil’, en hij wil alleen datgene zien, wat verlicht wordt door zijn eigen innerlijk geluk. Van 't oogenblik af, dat iets niet beschenen wordt door zijn geluk, wil hij er niet over oordeelen. Zeg, niet: dan is Sang verre van ‘objectief’. De levensgeloovige, die het Leven erkent en aanbidt als scheppende Macht zal juist beseffen, dat Sang de eenig-ware methode volgt om objectief, d.i. naar werkelijkheid te denken en te oordeelen. De ongelukkige ziet wel vele uiterlijke dingen, maar hij is niet in bewuste zieleverbinding met de ééne, groote Werkelijkheid, die in alle dingen werkt: *de* scheppende Macht, *het* Leven. - Sang kan helaas niet tot 't einde toe zijn methode trouw blijven. Hij sterft ten gevolge van een oogenblik ongeloof en Björnson dramatiseert daardoor zeer drastisch, dat het ideaal, hetwelk Sang in alle volkomenheid verwezenlijken wil, ‘boven menschelijke kracht’ is.

Nu, wij zullen wel niet de heldenfout van Sang begaan, het ideaal van levensgeloof *in alle volkomenheid* te willen verwezenlijken: *niets* anders meer te zien, dan wat door ons geluk wordt verlicht. Maar hiertoe zijn we zeker geroepen: ons geluk tot rechter te verheffen in ons hart. Wij zijn geroepen, door strenge zelfopvoeding ons eigen te maken die stemming van blijmoedigheid, die het geluk zelf is, opdat het geluk beziele ons vleesch en ons bloed èn onzen geest. Dan wordt sterker en sterker onze bewuste zieleverbinding met het Leven, dan kunnen wij het Leven leeren kennen. De pessimist pronkt gewoonlijk met ‘levenskennis’. O, hij heeft ‘zooveel gezien’ en ‘zooveel ondervonden’. Maar *niet* aanschouwd, *niet* ervaren heeft hij het Leven, de scheppende Macht. Alleen de innerlijk blijmoedige is Levenskenner, omdat hij alleen door het droevige heen aanschouwen kan den kalmen glimlach van het Leven. Geluk is levenswijsheid. Geluk is deugd.

Het ligt voor de hand, dat velen zulke beschouwingen ‘egoistisch’ noemen. Werken aan eigen blijmoedigheid! - Moeten wij dan niet ‘iets zijn voor anderen’?

Daar is een heel-eenvoudige waarheid, die we allen in 't diepst van ons gemoed huldigen, maar die nog bij heel weinig menschen vleesch en bloed is geworden. De diepste denkers, de mystici van alle tijden hebben die waarheid herhaald, ten bewijze, hoe dood-eenvoudig en hoe moeilijk-door-dringend tevens, levenswijsheid is.

Om een ander ten zegen te kunnen zijn, *moet gij zelf eerst gelukkig wezen*.

Ernstig-ongekunsteld heeft Thomas van Kempen 't gezegd: ‘Zorg eerst dat gij zelf in vrede zijt, en dan kunt gij anderen den vrede brengen’. (Nav. v. Chr. II, 3, 1.)

Meester Eckhardt, radicaal als altijd, noemt alleen hem een goed mensch, die uit overmaat van eigen geluk niet meer vraagt naar 't ‘doel des levens’. - ‘Wie aan een goed mensch zou vragen: Waarom leeft gij, - die zou ten antwoord krijgen: Waarlijk, dat weet ik niet, ik leef gaarne’. (Preek: Van den naamloozen God.)

En Maeterlinck vermaant aandringend-vaderlijk: ‘Laten wij vooral niet vergeten, dat een deugdzame daad altijd uit geluk

geboren is. Een deugdzame daad is altijd de bloesem van een langdurig en gelukkig en tevreden innerlijk leven. Zij veronderstelt altijd lange dagen van rust op de vredigste bergen onzer ziel. Geen enkele belooning achterna zou kunnen opwegen tegen de kalme belooning die eraan is voorafgegaan'. (Wijsheid en Levensl., LXXIII).

Nietszche noemt de 'schenkende' deugd, de echte deugd van den mensch, die werkelijk anderen ten zegen is: 'nuttelooze' deugd, d.i. niet met opzet nuttig, maar spontaan schenkend uit eigen wezen-vol-geluk. (Aldus sprak Zarath. I).

Om een ander ten zegen te kunnen zijn, moet gij zelf eerst gelukkig wezen. - De meeste 'menschlievenden' doorvoelen niet deze dood-eenvoudige waarheid. Zij willen 'iets zijn voor anderen' niet uit overmaat van eigen geluk, maar uit gebrek aan eigen geluk. Zij willen anderen gelukkig maken *om zelf gelukkig te worden* - alsof dit niet egoïstisch ware.

Geef, menschlievende, geef veel - maar geef als de zon, die haar stralen uitzendt uit overmaat van eigen licht.

Beziel uw gaven met eigen hartegeluk - eerst dàn zijt ge weldoener.

Verlos u van den waan, dat ieder, die overvloed heeft van geld, een 'weldoener' kan zijn! Wat baten doode gaven aan menschen, die u smeeken om levensgeluk?

Laat uw gaven zijn als levende bloemen, die ge in de harten van anderen overplant; en weet, dat 't leven van uw gaven is: uw eigen geluk.

Geld en goed kunt ge weggeven zonder gelukkig te wezen of geluk te verbreiden, zonder in 't minst 'weldoener' te zijn. Uw zweet en uw bloed kunt ge offeren, zonder gelukkig te wezen of geluk te verbreiden, zonder in 't minst 'weldoener' te zijn. Weldaden gaan alleen uit van den gelukkige. Of kan er licht vloeien uit duisternis? Kan er warmte stralen uit ijs?

Als ge zelf ongelukkig zijt kunt ge slechts weldaden ontvangen, niet geven. Als ge zelf ongelukkig zijt, zoek dan een weldoener, zoek een gelukkige. Gij zult hem vinden, als ge zoekt zonder afgunst. En als gij hem gevonden hebt, *erken zijn meerderheid,* zijn recht, u te sterken met zijne kracht. Geluk is aanstekelijk, overal waar 't geen afgunst vindt. Ge-

luk is niet alleen ‘genieten’, geluk is ook ‘zegenen.’ Geluk is deugd, deugd in vollen zin.’

VII Nieuwe Religie

Ik zeide u, dat de *begrippen* van deemoed, twijfelmoed en heiligheid nog niet de deemoed, twijfelmoed, en heiligheid zèlf zijn. Maar toch, als 't mij en u gelukt is, helder-ware denkbeelden te vormen, dan kan 't niet anders, of wij hebben ook iets gevoeld van de zielekrachten-zelf, die wij uitbeeldden in onzen geest. Want onze ziel moet opleven in verlangen of blijheid, als zij in aanraking komt met een helder-waar beeld van een kracht, die zij van nature bezitten wil.

Nu heb ik 't stoute voornemen, u een helder-waar begrip te omlijnen van wat het diepste leven, het altijd-nieuwe is in iedere menschenreligie. Als ik dàt kan, moet ik, hoe zwak ook, een snaar doen beven in u, die alleen allerheiligste tonen zingt. Daarom vrees ik, dat ik in dit zeer moeilijk werk, niet eenvoudig genoeg zal zijn. Alleen als kleine, schuchtere kinderen, ongekunsteld en volmaakt-oprecht wil ons het Mysterie zegenen, dat in elke levende religie aanbeden wordt. Of is de ‘devotie’ niet het allerkinderlijkste in den mensch?

't Is een vrijwel algemeen bekend feit, dat bij ieder herbloeien van 't religieuze leven in den mensch, de ‘mystiek’ de voornaamste stuwkracht is. Mystiek is het frissche, het altijdnieuwe in alle religie.

Wat is mystiek?

Och, denk nu niet onmiddellijk aan heel ‘bizondere’ dingen: aan tooverkrachten of geestenverschijningen of hoog-wijsgeerige stelsels. Mystiek is eerst en vooral: actief-eenvoudig geloof, levend geloof aan de onbegrensde waarde van het volstrekt-ongekunstelde. De mystieke mensch begeert vooral niets ‘bizonders’. Hij gelooft juist dat de deemoed, d.i. de actieve afwezigheid van allen wil iets ‘bizonders’ te zijn, hem ontvankelijk maakt voor de bezieling van het Al-Leven, zoodat het Al-Leven in hem leeft en werkt des te krachtiger naarmate

hij deemoediger is. Mystiek is eerst en vooral sterke en emotioneele deemoed; die deemoed is de allerhoogste in-menschelijke gelukskracht. De mysticus doorvoelt altijd eerst en vooral de bekende spreuk van Thomas van Kempen: wees gaarne onaanzienlijk.

Als mystiek echt is, en zeer krachtig, dan toont zij zich in eigenaardige werkingen. Deze werkingen verschillen zeer, al naar gelang den aanleg der mystische menschen. Daar mystiek de menschelijkheid-zelve is van den mensch, waarin zij leeft, zijn haar werkingen in ieder mensch anders - de uiting der menschelijkheid immers is in geen twee menschen volkomen gelijkvormig. Maar zooals men, ondanks de ontelbare persoonlijke verscheidenheden de menschen indeelen kan in 'typen', kan men ook in de mystieke werkingen 'typen' onderscheiden. Volgens haar werkingen zou men de mystiek kunnen indeelen in: *speculatieve* mystiek, *fantasie*-mystiek, en *psychische* mystiek.

Is de mystieke mensch een denker, dan zal zijne ziel met haar mystisch leven zijn geest bevruchten tot hooge, spontaan gegroeide wijsheid. Meester Eckhardt is een klassiek voorbeeld dezer *speculatieve* mystiek.

Is de mystieke mensch rijk aan verbeelding, dan zal zijn ziel met haar mystisch leven zijn fantasie bevruchten tot kleurige, spontaan opwellende poëzie. Deze *fantasie*mystiek is b.v. de aantrekkelijkheid van de middeleeuwsche, katholieke legenden.

Is de mystieke mensch lichamelijk zeer fijn georganiseerd, en kern-gezond, dan zal zijn ziel met haar mystiek leven dóórdringen in zijn lichaam, zoodat de onbegrijpelijke zielekrachten een gedwee werktuig in dat lichaam vinden en zich daardoor kunnen doen gelden ook buiten dat lichaam. Van deze *psychische* mystiek vinden we vele voorbeelden in de levens der 'heiligen.'[1)]

Zoo is de mystiek zeer verschillend in haar werkingen. Maar dit blijft in alle mystieke verschijnselen de essentie van mystieke geloofskracht: het emotioneel besef van de oneindige waarde van het volstrekt-ongekunstelde. Waar dit besef aan-

1) Deze typen der mystiek komen natuurlijk, zooals alle typen, vermengd en nagenoeg onvermengd voor.

wezig is, daar is mystiek, ook al is zij nog niet krachtig genoeg om gemakkelijk-waarneembare mystieke werkingen te voorschijn te roepen. Toen b.v. Oscar Wilde in de gevangenis den kostbaren schat van den deemoed vond, en geloofde, religieus geloofde aan de onbeperkt-reinigende kracht van de eenvoudige elementen in hun minst-gecompliceerden vorm, (b.v. de zee) wàs hij een mystiek mensch al had de mystiek in hem ook niet zijn roerend 'De Profundis' gebaard.

Waar dit besef echter *niet* aanwezig is als scheppende kracht, daar zijn alle verschijnselen, die op mystieke verschijnselen uiterlijk lijken, onecht. 't Is zeer verblijdend, dat de mystiek in onzen tijd herleeft, maar niet verblijdend is 't, dat de mystieke verschijnselen zoo veelvuldig worden nagebootst. Daar is zeer veel kwakzalverij op mystisch gebied. Om duidelijk te zijn moet ik hierop verder ingaan.

De drie verschillende typische verschijnselen worden alle veelvuldig nagebootst, bewust en onbewust,

De *speculatieve* mystiek wordt, o zoo dikwijls 'nagepraat.' De geest van den mystieken denker is *bezield* en daarom baart hij mystieke wijsheid. Deze levende wijsheid kan zeker in levensaanraking komen met den geest van andere mystisch aangelegde menschen. Dan wordt er een waarheid vrij in hun geest, die reeds te voren onbewust daarin leefde, maar nog niet tot klare uiting was gekomen. Hoe vaak gebeurt 't niet, dat b.v. een eenvoudig bijbellezer de uitspraken van den mysticus Jezus lezende, zeggen mag: dat voelde ik allang stamelen in mij, maar ik kon 't nog nooit zoo duidelijk in woorden brengen. Zulk bijbellezer is dan volstrekt geen namaker van speculatieve mystiek, geen 'naprater.' Zijn geloof aan die kernachtige gedachten van Jezus is dan een levend geloof. Hij doorvoelt immers de gedachten van den 'meester' als vrijgeworden eigen gedachten, die allang groeiden door zijn eigen levenskracht, maar tot rijpheid kwamen door 's meesters ziel, die hij verwant voelt aan zijn eigen ziel. Hij gelooft dus niet uit zwakheid maar uit ziele*kracht* en gevoel van zieleverwantschap. Maar ontelbare menschen van onzen tijd, die 'wegloopen' met mystieke gedachten van anderen gelooven uit zwakheid. Zij gelooven niet uit gevoel van zieleverwant-

schap, maar omdat zij toch ook zoo gaarne wat ‘bizonders' willen weten en geen zielekracht genoeg hebben, zelf-doorvoelde gedachten te baren of te verwerken. Zulke menschen zijn napraters, onbezielde napraters en zij doen veel meer schade aan de verbreiding der echte mystiek, dan de gesmade “platte materialisten.” Zij zijn gewoonlijk gemakkelijk te herkennen aan hun onoverwinnelijke behoefte, hun gestolen gedachten aan te prijzen. 't Is hun immers te doen, om iets bizonders te zijn, en wat heb je aan iets bizonders, als anderen 't *niet* zoo “bizonder” vinden! De ware speculatieve mysticus echter, die eigen wijsheid heeft gebaard of verwerkt in eigen geest, doorvoelt levendig de hoofdkracht zijner mystiek: den deemoed. Hij zegt van ganscher harte tot zichzelven, wat alle mystici zeiden: “wees gaarne onaanzienlijk” en hij is gelukkig door zijn wijsheid, ook als niemand hem huldigt. Wie zijn wijsheid zoo gaarne als iets “bizonders” wil erkend zien, haar daarom òf opdringt aan anderen, of, nòg pedanter, met een gevoel van buitengewone gewichtigheid, geheim’ houdt, bewijst, dat hij een armzalig naprater is. De ware wijze biedt zijn wijsheid aan, gelijk de boom zijne vruchten. De boom laat zijn vruchten plukken door ieder die zijn vruchten lust, maar op geen enkele vrucht staat geschreven: ‘kom pluk mij.’

Ook de *fantasie*-mystiek heeft haar - gewoonlijk onbewuste en ter-goeder-trouwe - namakers.

Gij kent hen misschien ook wel, die jonge droommenschen, die zoo gaarne, neergevlijd op malsch-groen gras, turen naar een diep-blauwen zomerhemel, of, als 't slecht weer is, op de zachte sofa liggen, de handen gevouwen onder 't hoofd en de oogen strak-starend naar de zoldering. - Ik spreek niet gaarne kwaad van hen, ze zijn dikwijls veel meer waard dan de ‘practische!’ menschen, die op hun pantoffeltjes door de wereld kunnen wandelen, alleen omdat ze zoo bitter weinig fantasie hebben. Maar één ding mis ik zoo vaak bij jonge droomers: het essentiëel mystieke: doorvoelden deemoed. Ook zij willen vaak zoo gaarne iets ‘bizonders’ zijn, bizonder in kleeren, bizonder in smaak, bizonder in liefde, bizonder in heel hun manier van doen. Nog eens: ik houd van die droomers - maar daarom juist spijt 't me zoo, dat betrekkelijk weinige van hen inzien *als*

't nog tijd is, dat hun fantasiën niet geluk aanbrengend, niet veredelend, niet *heilig,* i.e.w. niet *mystisch* zijn zoolang zij niet gedragen en gesterkt worden door krachtig zieleleven, dat uiteraard deemoedig is. - Maar laat ik hen vooral niet ‘bepreeken’ - daar zijn ze toch te frisch-levend voor. Liever geef ik hun een goeden raad - ach ja, een ‘practischen’ raad. Onze wereld, mijn vrienden, is vol van filisters, die alles verfoeien wat niet op hen lijkt. Verbergt uw mooie leven voor filisters. Loopt er in 't publiek heel gewoontjes bij en doet heel gewoontjes, dringt u niet op aan ‘publiek’ - dan *ziet* 't filisterdom u niet en maakt u niet moe. Ik denk aan heel iets anders dan aan de eerlijkste, openhartigste straatplagerijen: tong-uitsteken, naroepen, of zooiets. Dat doen nog de minstmisselijke onder de filisters, dan kan nog aardig zijn van brutaliteit. Maar dit zult gij óók wel weten: bij den tegenwoordigen stand der psychische wetenschap is 't een uitgemaakte zaak, dat gedachten en wenschen op-zich-zelf reeds werkelijkheden zijn, werkelijkheden die iets doèn. Laat de kleine haat van de kleine menschjes niet om u heen walmen als kwalijk riekende damp. Hun zieke haatje is er, wanneer ze u zien en herkennen als niet van hun gedoe. Hun zieke haatje is er, en bereikt u, al durven ze niet zoo jolig hun tong uitsteken als brutale bengels. Kom, laat u niet zien aan filisters tenzij om gegronde redenen! Lijden kan zeer mooi zijn, tragisch lijden is altijd mooi, maar lijden, moe-worden en akelig door de wereld voor...niemand, dàt is dwaas, dat is voor u: verspil van mooie krachten. Wellicht beschuldigt ge mij van lafheid. Maar denkt hier eens goed over na: *de mooiste moed vertoont zich niet gaarne in 't publiek*, *omdat hij wel lijden wil*, *maar niet bevuild wil worden*.

De *psychische* mystiek, ten slotte, wordt dikwijls verward met *occultisme*. Nu is zeker niet ieder occultisme onvoorwaardelijk af te keuren. Verschijnselen als helderziendheid, telepathie, materialisaties enz. zijn zeker waard ernstig onderzocht en overdacht te worden. De studie van zulke geheimzinnige verschijnselen heeft zeker recht van bestaan en niets belet, zulke studie ‘occulte’ studie of ‘occultisme’ te noemen. En zoolang dit occultisme geen andere pretentie heeft, dan wetenschap te zijn of practische hulp te brengen aan de menschen,

is zeker niets daartegen in te brengen. Ook kan de ‘occultist’ een mensch zijn, die door hartelijke genegenheid voor zijn dierbare afgestorvenen, middelen zoekt om met dezen in verbinding te treden. Ook dan is er, moreel, veeleer te prijzen dan te laken. Maar als zulk occultisme zich de air geeft van iets *heiligs*, iets specifiek *religieus*, iets *mystieks*, dan hebben we te doen met namaak. De ernstige occultist is een *wetenschappelijk* mensch, die zich *wetenschappelijk* moet doen gelden - maar als hij profetenmanieren aanneemt en priester speelt is hij erg naïef of een eerzuchtig kwakzalver, belust op wierook van knielzuchtige menschen. -

De zienerskracht van den mysticus heeft niets te maken met ‘helderziendheid’[1] of ‘exacte proefnemingen’ van occultisten. De occultist kan door onmiddellijke, persoonlijke waarneming of door ernstige studie méér feiten kennen dan de andere menschen. Méér, zèg ik, *quantitatief* meer. Hij kan b.v. geestenmaterialisaties zien of wetenschappelijk vaststellen. wat andere menschen niet kunnen. Maar, ofschoon de quantiteit der waarneembare wezens voor den occultist grooter is dan voor den niet-occultist, is de *qualiteit* van zijn waarnemings*vermogen* niet menschelijk-edeler dan van andere menschen. Zijn waarnemingsvermogen is misschien veel scherper, maar niet menschelijk-edeler. De occultist immers, als zoodanig, ziet, evenals de niet-occultist, uiterlijke dingen; maar hij wordt niet aangedaan door de inwezenlijke natuur der dingen zelf, die alleen als éénheid met het Leven van het ééne Heelal kan gevoeld worden. - Heel anders de mysticus. De *quantiteit* der waarneembare dingen behoeft voor den mysticus niet uitgebreider te zijn dan voor den niet-mysticus. Maar de *qualiteit* van zijn waarnemingsvermogen is noodzakelijk anders. Al ziet en bepeinst de mysticus ook maar één ding, één doodgewoon voor ieder zichtbaar ding, - één bloem, één boom, één mensch, - hij wordt aangedaan door het goddelijk Heelalleven, dat in dat wezen leeft. Hij moet daarom door zijn *diep*ziendheid, door zijn psychischen smaak, waardoor hij het goddelijke als

1) De vraag, of ‘helderziendheid’ werkelijk bestaat kan hier in 't midden blijven, omdat wij nu geen onderzoek naar feiten doen, maar de juiste omlijning van een *begrip* zoeken. Ik voor mij geloof, dat er ‘helderzienden’ zijn.

'proeft', menschelijk-edeler zijn dan de niet-mysticus. De mysticus voelt dat onbegrijpelijke maar voor hem zinnelijk-waarneembare natuurgebied, waarvan meester Eckhardt zegt: 'Hier zijn alle grassprietjes en hout en steen en alle dingen één. Dit is het allerbeste en ik heb daaraan mijn gansche liefde gegeven.'[1)] De zinnelijke waarneming van dat natuurgebied waar alle dingen één levende eenheid zijn, is het menschelijke geluk. Uit haar ontwelt alle inspiratie, alle menschenadel.

Zooals 't mystisch waarnemingsvermogen, is ook de mystischpsychische kracht, waarvan wij voorbeelden lezen in de levens der 'heiligen', ook wèl te onderscheiden van occultisme. Als de occultist opzienbarende genezingen of iets dergelijks verricht, dan kan hij dat, wijl hij sommige natuurwetten kent en zich dienstbaar kan maken, die andere menschen niet kennen of niet kunnen toepassen. Maar zijn kennis en zijn kunde zijn even heilig of onheilig als de kennis en de kunde b.v. van een gewoon geneesheer, die de werking van een gewoon geneesmiddel kent en aanwenden kan. Het 'wonder' echter van de 'heiligen' is heel iets anders. De natuurkracht van den psychischen *mysticus* is niet een min of meer exact gekende kracht, maar de hooge intensiteit van *bezieling*. De psychische mysticus 'gebruikt' geen natuurkracht zooals de occultist, maar de natuurkracht 'gaat van hem uit' van zijn heele wezen als zoodanig. Het Alleven bezielt hem in onberekenbaar hooge mate, en daarom gaat er van zelf scheppende kracht van hem uit. In zijn heele lichaam leeft heel krachtig het goddelijke, zooals het goddelijke leeft in een bijna-volmaakt kunstwerk. En zooals dat kunstwerk *van zelf* den voelenden mensch aandoet, zoo werkt de psychische mysticus van zelf, door zijn bijzijn alleen op 't lichaam van hen, die zijn mystische kracht kunnen ervaren, die levend 'in hem gelooven'. Maar het lichaam van den psychischen mysticus zal veel sterker werken op den mensch dan het kunstwerk, omdat de psychische mysticus en de aan hem geloovende geheel gelijksoortige wezens zijn.

Ziehier een duidelijk voorbeeld van mystisch-psychische kracht:

1) Meester Eckhardt's mystieke geschriften. Uitg. Wink, Amersfoort, bl. 96.

‘En eene vrouw, die twaalf jaren lang den vloed des bloeds gehad had, welke al haren leeftogt aan medicijnmeesters te koste gelegd had, en van niemand had kunnen genezen worden.

Van achteren tot hem komende, raakte den zoom zijns kleeds aan; en terstond stelpte de vloed haars bloeds...

En Jezus zeide: ‘Iemand heeft mij aangeraakt; want ik heb bekend, dat kracht van mij uitgegaan is.’ (Lukas 8. 43, 44, 46.)

Of deze geschiedenis *feitelijk* waar is, gaat ons hier niet aan. Zij biedt ons een uitstekend voorbeeld ter verheldering van een *begrip*. Als een ‘heilig,’ ‘religieus’ wonder mogelijk is, dan moet het, in meer of mindere intensiteit zóó gebeuren.

En - ook hier is dan weder de wezenstrek van alle mystiek duidelijk te herkennen: emotioneelen deemoed. Wie zoo 't goddelijk Leven doorvoelt als Jezus, wie zoo op 't goddelijk Leven vertrouwen kan als die vrouw, maakt zich zeker niet moe, om voor de wereld àls iets ‘bizonders’ te gelden.

VIII Ascese en Mystieke Moraal

Ik zeide, dat het geluk, het kalme, kinderlijk-deemoedige geluk van nature groepen is, bouwmeester van onze levensbegrippen te zijn. Ik bepaalde het geluk nader: de zinnelijke waarneming van het natuurgebied, waar alle dingen één levende éénheid zijn.

Maar is 't wel waar, dat geluk iets *zinnelijks* is?

Als ge ooit hebt liefgehad, zult ge dit niet tegenspreken. Niet waar, toen ge u geheel ineengesmolten voeldet met den geliefde, toen hebt ge oog in oog iets onuitsprekelijks gezien, dat lachte met alle scheiden, dat geen verdeeling kende van ruimte en geen verdeeling van tijd. Of was toen niet het kleinste stukje grond een heele aarde, en de heele aarde één plekje maar? En was niet het kortste oogenblik een eeuwigheid, en de heele eeuwigheid één oogenblik van zalig-zijn? Dat was 't geluk, niet waar, de heilige zaligheid, die alleen te kennen is uit eigen, eigen ervaring.

Iets zinnelijks was dat geluk; het jubelde in uw bloed en

zenuwen, 't doorstraalde uw gelaat en beeldde uw vleesch tot nieuwe, jonge schoonheid. - Er is veel kwaads gezegd over de zinnelijkheid; de zinnelijke liefde is uitgescholden voor vuile dierlijkheid en wreede vampyrslust. Wie heeft zoo gescholden? Niet zij, die dat geluk hebben gekend. Die blijven dankbaar de geliefde oogen zien, die eens met hen blikten in de eindelooze eeuwigheid - en is hun geluk ook gestorven, zij laten niet af dat geluk te eeren zooals men eert een heiligen doode. Als iemand zoo gaarne alle zinnenweelde bedrog en laagheid noemt, dan kijk hem eens diep in de oogen en vraag hem, of hij ooit liefdegeluk gekend heeft. Als hij durft zeggen *ja*, zult ge in zijn blikken de schuchtere flikkering zien van leugen, of den kwijnenden glans van nijd.

Ik zeg dit om duidelijk te zijn. Nu ik eenmaal gewaagd heb, 't te uiten: *geluk is deugd*, ben ik verplicht zoo voelbaar mogelijk te zeggen, wat ik onder geluk versta. En in 't bewustzijn van dien plicht durf ik zonder aarzelen beweren: menschelijk geluk is een zinnelijke emotie, z.g. ‘platonisch’ geluk bestaat niet.

En de speculatieve mystiek dan? - Zeker, ook de uitsluitendst-speculatieve mystiek leeft van zinnelijke emotie. Let eens goed op 't onderscheid tusschen een wijsgeer en een speculatief mysticus:

Wijsgeer en mysticus zijn beide werkers-in-gedachten, maar de mysticus is een gedachten*kunstenaar*, wat de wijsgeer, als zoodanig, niet is. Gelijk de schilder een kunstwerk schept in kleuren, de componist in tonen, en de dichter in klanken, zoo schept de mysticus een kunstwerk in gedachten. De gedachten zijn het materiaal van den mysticus-kunstenaar, het materiaal, dat hij bezielt en vormt, gelijk de schilder zijn kleuren, de componist zijn tonen, de dichter zijn klanken. De *inhoud* van speculatief-mystisch kunstwerk is dus niet een gedachte of een systeem van gedachten. De mystieke gedachten zijn de *vorm* der speculatieve mystiek, wel niet gescheiden maar toch onderscheiden van haar inhoud. De inhoud echter der speculatieve mystiek is een emotie, een schoonheidsemotie, een *zinnelijke* emotie, die niet ‘te bewijzen’ is of ‘uit te leggen’, maar wel uit te spreken in een bepaald soort

kunst: gedachtenkunst. De mysticus komt dus met den wijsgeer in zoover overeen, dat beide zich met gedachten bezig houden. De mysticus verschilt echter grootelijks van den wijsgeer hierdoor, dat van wijsgeerig werk de gedachten den inhoud uitmaken, terwijl van speculatief mystisch werk de gedachten vorm zijn en de inhoud de zinnelijke, emotioneele waarneming van het natuurgebied, waar alle dingen één levende eenheid zijn.

Een wijsgeer zal b.v. zeggen: ‘Ware liefde is grootmoedig.’ Die gedachte noemt hij een waarheid, die hij te ‘bewijzen’ of ‘uit te leggen’ heeft. En als hij die waarheid zoo begrijpelijk en aannemelijk mogelijk gemaakt heeft, ook zonder de minste liefde-emotie, den heeft hij, als wijsgeer, zijn taak volbracht.

De mysticus zegt ook: ‘Ware liefde is grootmoedig’ - maar aanstonds begint die waarheid te leven door de bezieling, die lacht en schreit in zijn hart: ‘Wie liefheeft zooals ik, is blind en doof, omdat hij verder ziet en naar andere sferen luistert dan onontroerde menschen. Wie liefheeft als ik, mint in wat hij liefheeft niet de woorden, niet de daden, niet het bestaan van den beminde. Hem min ik, mijn geliefde, hem zelf alleen, hem zelf die dezelfde blijft door alle jaren en smarten die voorbijgaan...Wat ik liefheb ben jij zelf, jij zelf alleen en niets kan in u veranderen dat niet mijn liefde groeien doet. Wat ik bemin is heel in jezelf, en jij bent heel en al in wat ik bemin. Dat hoor ik, daarnaar luister ik zonder ophouden, en ik heb het lief, altijd...’ (Maeterlinck-Joyzelle.)

Voelt gij 't onderscheid tusschen den wijsgeer en den speculatieven mysticus? Ja, ook de speculatieve mystiek is *zinnelijk,* zij leeft van menschelijk-zinnelijke emotie. Maeterlinck gebruikt hier wel gedachten, evenals een wijsgeer; hij is hier ook duidelijk evenals een wijsgeer. Maar *nuchter* is hij niet; en dat is een wijsgeer, als zoodanig, wel.

Tot voor korten mocht 't mij niet gelukken, een afdoende oplossing te vinden voor de tegenstrijdigheid, die ik meende te zien in de ‘zinnenbeheersching’ der mystieken en 't beslist zinnelijk karakter der mystiek. De mystieken zeggen zeer dikwijls, dat wij moeten ‘de zinnen dooden’ en vele mystieken kastijden hun lichaam met onverbiddelijke gestrengheid.

En toch, dat er zeer sterke zinnenemotie in alle mystieken leeft, is niet te ontkennen. Hoe is dat te rijmen?

Waar is, dat de mysticus zijn zinnen beheerscht. Hij streeft er naar, niet slaaf, maar heer zijner hartstochten te zijn en te blijven. Maar *niet* waar is, dat hij zijn zinnen beheerscht zooals zij, die men gewoonlijk asceten noemt. Ik vat 't woord ‘ascese’ op in de algemeen aangenomen beteekenis van: het beheerschen der zinnelijke emotie, *met 't doel, de emotie van zingenot te doen afsterven*. Welnu, zulke ascese is der mystiek heel en al vreemd. Zeker, ook de mysticus bestuurt zijn begeerten, hij laat zich volstrekt niet blindelings door zijn hartstochten meeslepen. Hij doet dat echter niet, om minder emotioneel te worden, maar *uit overvloed van emotioneele zinnengenieting*. Hij doet dat niet, zooals de asceet, omdat hij alles wat aan verliefdheid doet denken minder menschwaardig vindt, maar *omdat hij verliefd is* en trouw wil blijven aan het voorwerp zijner liefde. De mysticus leeft in de zinnenemotie, die alleen de verliefden kennen, n.l. de emotie waarin de mensch jubelend *voelt*, dat het leven een zegen is, òmdat het leven is. De mysticus is verliefd, en, zooals ieder werkelijk verliefd mensch, vindt hij iedere zinnenontroering, *die niet liefdeontroering is,* zeer walgelijk. Dáárom vlucht hij voor zingenot, daarom kastijdt hij zijn lichaam, als 't zijns ondanks zinnelijke ontroering dreigt te ondergaan, *die geen liefdeontroering is*. De zinnenbeheersching van den mysticus is geen liefdeleegte, maar roerende liefdetrouw.

Het liefdevoorwerp van een mysticus is dikwijls alleen voor hem zelf waarneembaar in de heerlijke gestalte waarin hij het liefheeft. Zoo is de heilige Franciscus van Assisië verliefd op de Natuur, die hij, tegenover de natuurschennende weelde van de wereld ziet als: zijn lieve bruid, de Armoede. De heilige Teresia is verliefd op Jezus, dien zij ziet, levend en schoon als iedere lievende bruid haren minnaar. Ruysbroeck spreekt in zijn ‘Sieraad van de geestelijke Bruiloft’ over de vereeniging van de ziel met Christus. Die vereeniging wordt als een minnekoozen gevat en als een minnekoozen gedetailleerd beschreven. De weelderige taal, de levende, emotioneele stijl van Ruysbroeck bewijst, dat hij wel degelijk de emotie van zinnelijke verliefdheid voelde, terwijl hij schreef. De mysticus is verliefd,

al is zijn liefdevoorwerp niet zichtbaar voor iedereen zóó als hij 't ziet. Is 't nu niet heel natuurlijk, dat hij zijn zinnen beheerscht uit liefdetrouw! Is 't nu niet heel natuurlijk dat hij walgt tot wreedwordens toe van alle zinnengenot, dat niet is liefdegenot? En is 't niet even natuurlijk, dat hij geen asceet is, die alle emotioneel-menschelijk liefdegevoel in zich zelven dooden wil - maar integendeel de volle weelde voelt van zinnen*liefde?*

Ziehier dus de twee gedragslijnen van mystieke liefdereinheid:

1°. Eer alle zingenot, dat liefdegenot is, en

2°. Vermijd alle zingenot, dat niet liefdegenot is.

Tegen den eersten regel zondigt de ascese. De asceet beheerscht zijn zinnen door ze te laten verhongeren en dus erg tam te maken. Dat is wèl heel ‘practisch’. De asceet ontkomt daardoor aan alle liefdetragiek, die wel goddelijk-mooi, doch voor levensschuwe menschen erg bezwaarlijk is. Maar, hoe ‘practisch’ ook, walgelijk is die ascese voor ieder, die bij ervaring de menschelijke liefde kent.

Tegen den tweeden regel zondigen allen, die zichzelven zingenot veroorloven zonder mystisch liefdegeluk.

De mystieke gedragslijnen zijn echte levensmoraal. Want, wie deze theoretisch-eenvoudige voorschriften moedig toepast in eigen leven en in 't oordeelen over anderen, kweekt in zich zelven de psychische kracht van 't eigen-menschelijke leven, tevens het ééne menschengeluk: mystieke liefde. Dit blijft waar, *al ontmoet hij nooit een voor allen zichtbaar liefdevoorwerp*. Als mij iemand vraagt, dit te bewijzen, zal ik gaarne bekennen, dat ik geen ‘bewijzen’ heb. Toch durf ik dit even beslist beweren als: 't is natuurlijk, dat een moeder haar kind liefheeft. Als iemand zou zeggen, dat moederliefde een product is van onnatuurlijke conventie, zouden wij hem ook niets kunnen bewijzen. Maar alle moeders, en allen, die zich kunnen invoelen in een moederhart wèten, dat moederliefde natuurlijk is.

Zoo weten ook alle verliefden, dat hun geluk *niet* is dat sterfelijke lichaam alleen, dat ze in hun armen sluiten, maar de blik, die dat lichaam hun gunt op de eeuwigheid. Wat zij zien oog in oog, is dat eene natuurgebied, aan gene zijde

van alle grenzen tusschen goed en kwaad en ruimte en tijd. De geliefde is niets dan een heldere vlam, die deze oneindigheid verlicht. Dat weten allen, die beminnen. Maar zij weten nog meer: Het oneindige, dat zij zien, lèèft. 't Is de levende oneindigheid, 't is het goddelijke in alle volheid, het goddelijke dat overal leeft om ons en in ons, het goddelijke dat al-stroomend-leven is, *dat zich dus moet doen voelen overal waar een hart gevoelig ervoor is*. Kunnen wij dan gevoelig worden voor dat goddelijke, ook in onbeantwoorde liefde, ja, ook zonder liefde tot een voor allen zichtbaar liefdevoorwerp? Franciscus van Assisië heeft het gekund, Teresia heeft het gekund, Ruysbroeck heeft het gekund. Zouden wij 't *niet* kunnen? - Nog eens: ik ‘bewijs’ u niets - *beproef* het zelf maar. Gebied dit aan uw hart: eerbied voor alle liefdeweelde en wèg met alle zingenot, dat geen liefdegenot is. En, als ge niet al te erg gedegenereerd zijt door ascese of ontucht, zult ge ervaren, dat die mystische moraal uw lichaam ontvankelijk zal maken voor de bezieling van 't goddelijke; dan zullen uw zinnen gevoed worden *van binnen uit* uw eigen ziel, en zij zullen worden de dragers van de liefdevlam, die 't oneindige verlicht. Niet alle liefdelicht is even sterk; maar als ook niet 't liefdelicht van een Franciscus uw hart doorstralen kan, gij zult toch deel hebben aan dat héél-eigen menschengeluk, dat we ‘zaligheid’ noemen.

De ascetische kuischheidsmoraal is, in wezen, niets dan onthoudingsmoraal. Zij gebiedt meer of minder strenge ‘beperking’. Ascetisch kuisch is hij, wiens zinnelijk genieten blijft binnen de perken van verstandelijk afgebakend terrein. Die moraal is dus *negatief*. ‘Onthouding’ is haar eerste en laatste woord.

De mystieke kuischheidsmoraal daarentegen erkent een levend *positief* princiep, dat de zinnelijkheid vermooit, veredelt, en haar daardoor van zelf verre houdt van alles wat walgelijk is. Dat princiep kunnen we 't best aanduiden met 't woord ‘bezieling’. Natuurlijk is 't niet mogelijk duidelijk te maken, wat bezieling is aan iemand, die niet bij ervaring bezieling kent. In den grond der zaak is bezieling in de algemeen-menschelijke zinnelijkheid hetzelfde, wat 't onderscheid uitmaakt tusschen

een levende schilderij en een doode goedgeslaagde fotografie. De oprecht-religieuze mensch, die altijd meer of minder mysticus is, kent die bezieling, en 't is heerlijk te zien, hoe 't eenvoudig religieuze volk die bezieling schept in zijn godsdienstvormen. Een roerend voorbeeld daarvan is mij zichtbaar geworden in 't Katholicisme, toen geen dorre theologie mijn oogen meer sloot voor 't menschelijke-mooie in mijn Moederkerk. Ik zal dit voorbeeld aanhalen, omdat 't zoo treffend het onderscheid illustreert tusschen ascetische en mystieke kuischheidsmoraal.

De katholieke Kerk leert, dat de mensch ter wereld komt als zondig-voor-God, n.l. met de erfzonde besmet. Die zonde wordt *voortgeplant* van mensch tot mensch, d.i. de erfzonde is niet een persoonlijke zonde, die ontstaan zou doordat de pasgeborene reeds persoonlijk een of ander gebod overtrad, maar een smet, die *door de menschelijke paring* van mensch op mensch overgaat. Herhaaldelijk is de menschelijke paring als overbrengster der erfzonde door de Kerk voorgesteld.[1)] De paring is volgens de officieele dogmatiek der Kerk iets minder menschwaardigs. Onthouding op sexueel gebied is, op zichzelf, altijd beter dan leven op sexueel gebied. Volmaakte kuischheid = volmaakte onthouding.

Maar in 1854 werd door Pius IX de ‘Ontbevlekte Ontvangenis’ van Maria als dogma gedefiniëerd. Die ‘Ontbevlekte Ontvangenis’ houdt *niet* in, zooals vele niet-Katholieken meenen, dat Jezus zonder paring van zijn moeder geboren werd. Dit leert de Kerk óók wel, maar dit is een heel ander leerstuk n.l.: de Ontvangenis door den H. Geest. De ‘Onbevlekte Ontvangenis’ echter houdt in, dat Maria geboren is uit natuurlijke paring harer ouders, *maar zonder besmet te worden door de erfzonde*. Op aandrang van 't geloovige Katholieke volk, werd dit dogma gedefiniëerd. De paus promulgeerde dit leerstuk ‘op 't smeeken en onder toejuiching van heel de katholieke wereld.’ Zoo zegt de bulle ‘Ineffabilis Deus’ en zoo was 't inderdaad. De ‘Onbevlekte Ontvangenis’ van Maria is, in 't kader der katholieke dogmatiek, geen vinding van kerkautoriteit of theologie, maar een schepping van het katholieke

1) Concilium Milev, Can. 2, Conc. Araus. Can. 2, Benedictus XII tegen de Armeniërs, enz.

religieuze volk, dat aan de ‘Onbevlekte Ontvangenis’ geloofde en wilde gelooven. Diep in het geloovig hart van 't eenvoudige katholieke volk leefde dus het besef, dat de menschelijke paring op zich zelf *niet* iets minder menschwaardigs is, *niet* iets minder volmaakts, dat alleen te verontschuldigen zou zijn omdat de mensch ‘maar’ een mensch is. In den katholieken mensch leefde het geloof, dat de menschelijke paring is een menschedaad, bezielbaar door goddelijk leven, bezielbaar door goddelijke genade. Dát menschelijk geloof vierde feest, toen Pius IX de ‘Onbevlekte Ontvangenis’ tot leerstuk verklaarde. Dat geloof aan de bezielbaarheid van menschelijk zinnengenieten is een geloof van den nieuwen mensch. En 't is mij wel een heerlijke gedachte, dat mijn eigen Moederkerk dit geloof in mij wekte toen ik haar kon zien met natuurlijkmenschelijke oogen, wèl een heerlijke gedachte, dat ik de Moederkerk nu een bruiloft zie vieren van reine menschelijkheid, waar theologen niets anders bemerken, dan een Kerkvoogd, den banvloek uitsprekend tegen ieder, die een dogmatische formule wil aantasten.

Kuische paring is bezielde paring - dit is de mystieke levensinhoud van de ‘Onbevlekte Ontvangenis.’

IX Sociale Beteekenis der Mystieke Moraal

De mystieke moraal is, in theorie, zeer gemakkelijk. In haar toepassing eischt ze echter groote psychische kracht. 't Is geen kleinigheid de vooroordeelen te overwinnen van het knokerig fatsoen, dat in de zinnelijkheid, met name in de zinnelijke liefde, alleen een menschelijke zwakheid ziet, die verontschuldigd mag worden omdat de mensch toch ‘maar’ een mensch is. 't Is ook geen kleinigheid zichzelven zooveel mogelijk iedere zinnenontroering te ontzeggen, die niet liefdeontroering is. Ja, geluk is deugd, maar het ware geluk eischt grooten lijdensdurf. Wie niet lijden durft voor zijn geluk, èn door zich zelven èn door de wereld, die is niet gelukkig, niet deugdzaam. Het ware geluk eischt martelaarsmoed..Wie de aarde en alles wat daarop is alleen aanziet als gemakkelijke

genotsmachine is een plezierwezen, maar geen gelukkig mensch, geen deugdzaam mensch.

De toepassing der mystieke moraal eischt psychische kracht. Die kracht groeit in ons, als wij de sociale beteekenis der mystieke moraal beseffen. 't Is altijd een groote kracht voor niet-banale menschen, zich een werkzaam deel te weten van de menschelijke samenleving. Geen grooter verdriet voor een eenigszins edel mensch, dan te voelen: ik ben eigenlijk *te veel* op de wereld. En geen bemoedigender vreugde dan 't bewustzijn te bezitten: ik doe toch iets, voor mij èn voor anderen.

De mystieke moraal is een sociale zegen eerst en vooral omdat zij langzaam maar zeker de menschelijke paring veredelt en daardoor het menschengeslacht tot hooger volkomenheid opvoert.

We weten het allen, al durven wij 't onszelven niet altijd bekennen: de menschelijke paring is zeer, zeer ontaard. Waaruit worden de meeste menschen geboren? Uit geestdriftige liefde? Ach, talloos zijn de kinderen, die meeslepen door 't leven den verlammenden vloek van een liefdeleege ontvangenis. De menschen worden geboren uit zucht naar teederheid, zij worden geboren uit wuft genot, zij worden geboren uit sleur, zij worden geboren zelfs uit verveling. Maar uit bezielde paring, uit geestdrift, uit liefde...niet één van de tien. Dat weten we allen wel, en ik kan me niet voorstellen, dat er één mensch op aarde is, die dit niet verschrikkelijk vindt als hij erover nadenkt.

Men spreekt over slechte maatschappelijke toestanden. Maar is 't te verwonderen, dat de maatschappij zoo ellendig is nu ze, voor 't overgrootste gedeelte, bestaat uit menschen, die niet uit liefde geboren zijn? Over de maatschappelijke vormingen en hervormingen bouwt men theoriën uit historische overwegingen. Laten we dit ééne ontzaglijke historische feit niet uit 't oog verliezen, het historisch feit, werkelijkheid van 't verleden èn van onze dagen, het feit, dat zoo bitter weinig menschen verwekt worden uit erotische liefdevervoering. Als er *iets* waar is van de erfelijkheidstheoriën dan toch zeker dit: dat 't allerinnerlijkste karakter van de daad, die

een individu doet geboren worden invloed heeft op 't temperament van dat individu.

't Is wèl om bedroefd te worden als we hierover nadenken - vooral omdat de wereld niet eerlijk wil zien hoe onze erotische verhoudingen door geld en praalzucht zijn vervalscht. ‘Men’ zwijgt daar liefst over of fluistert vuiligheidjes.

Maar van den anderen kant is 't heerlijk, dat 't in ons aller macht staat, iets bij te dragen tot de veredeling van 't mensdom, omdat wij een invloed hebben op 't zinnelijk menschenleven, die onaantastbaar blijft, zoolang wij zelf willen. Als wij krachtig en streng de mystieke moraal leven, zal zij vleesch en bloed worden in ons, vanzelf zal ze dan ook zich verbreiden onder de menschen, want zij is te evident waar en te evident schoon om op den duur doodgedrukt te worden door de lafheid en de walgelijkheid, die nu 't sexueele leven verlammen en verlagen. Zoo kan ieder zonder iets ‘eclatants’ te doen een zegen zijn voor de menschheid, en met fierheid tot zich zelven zeggen: ik leef niet vergèefs.

Dat blijft waar ook voor hen, die niet 't geluk mogen smaken, een eigen liefdekindje te schenken aan 't menschdom. De psychische invloed van de mystieke moraliteit, die leeft in den mystisch-kuischen mensch verbreidt zich van zelf als 't licht van een vlam. De mystieke moraal is immers, in tegenstelling met de ascetische, een positieve moraal, een positieve emotie, een positieve kracht - en we weten toch, dat in 't heelal geen energie verloren gaat. Ook de kinderlooze mensch is, als hij mystisch-kuisch *leeft,* een geslachtelijk *scheppend* mensch. Kan hij ook geen kinderen scheppen, hij schept toch meerder reinheid om zich heen tot heil voor de kinderen der toekomst.

Voor menschen, die spotten: ‘wat maal ik om de toekomst’ zijn deze woorden niet geschreven. Zij zijn gericht tot adelmenschen, die niet willen sterven zonder gezegend te hebben. Adelmenschen zullen kracht putten uit 't besef, dat hun leven de toekomst zegent.

Ook voor hen, die zeggen: ‘de mensch is wat hij eet’ zijn deze woorden niet geschreven. Hoe wij ook gedrukt gaan onder ‘maatschappelijke omstandigheden,’ hoe vaak ook de liefde sterft omdat zij knielt voor blinkend goud - toch blijft de erotische macht de groote herscheppende macht in de men-

schelijkheid. Ja, de éénige herscheppende macht. Alleen in haar smeult nog Liefde en Haat, en zoolang de Natuur nog Liefde en Haat kan voeden, is zij de Moeder van nieuwe menschelijkheid.

Ook voor 't *heden* heeft de mystieke moraal groote sociale beteekenis.

Daar zijn ontelbare menschen, die zeer goed voelen, dat zij alleen in omgeving van zieleverwanten gelukkig kunnen zijn. Vaak wanhopen zij echter, zieleverwanten te kunnen vinden, omdat zij zich zoo dikwijls in de menschen teleurgesteld vonden.

Maar ik zou hen willen vragen: hebt ge ook ooit iets *gedaan* om uw ziel *kenbaar* te maken? Hoe zullen uw zieleverwanten uw ziel herkennen als zij onkenbaar is? Zoolang uwe ziel verbonden is met dit uw lichaam, met deze uwe woorden en ideeën, zoolang moet zij ook, ten minste in normale gevallen, kenbaar worden dóór uw lichaam, dóór uw woorden, dóór uwe ideeën. Zij moet als door haar omhulsel heenschijnen - hoe anders zouden uw zieleverwanten haar kunnen waarnemen?

Uw ziel moet door haar omhulsel heenschijnen. - De ziel toont zich niet door *wat* men zegt of doet, maar door een geheimzinnig en toch zeer duidelijk waarneembaar verschijnen in de *wijze*, *waarop* men iets zegt of doet. Honderdmaal zult gij 't reeds ondervonden hebben: dezelfde woorden, die u sympathiek zijn in de mond van den een zijn u antipathiek in den mond van een ander. Dezelfde daden, die u sympathiek zijn bij den een, zijn u antipathiek bij een ander. Dat komt, omdat achter 't omhulsel dier uitingen iets doorschijnt, dat u sympathiek is of antipathiek. Dat ‘iets’ is de ziel; de ziel, die gij herkent of wier aard gij begint te vermoeden.

Welnu, de werkzaamheid der mystieke moraal is werkzaamheid uwer ziel; het leven der mystieke moraal is *psychisch* leven zich mededeelend aan uw lichaam, uw woorden, uw ideeën. Door de mystieke moraal beeldt uw ziel zich in al haar omhulsels uit, zoodat zij voor anderen kenbaar wordt. Zijn die anderen uw zieleverwanten dan zullen zij zich tot u aangetrokken voelen. Zoo ontstaat in u een psychisch magnetische kracht, eerst zwak en onzeker, maar steeds groeiend totdat zij vanzelf zieleverwanten om u groepeert. Dit zal u

zeker gelukkiger maken. U èn anderen, want levensblijheid is aanstekelijk. En eindelijk zal uw geluk vol genoeg zijn om alle zielen krachtig te lieven, alles wat zielengroei tegenhoudt krachtig te haten - en alle andere kleine emoties, als afgunst en praalzucht, den kop in te drukken. Kalm-zeker en openeerlijk zal dan uw haat en liefde zijn, en groot in stille kracht.

Dit is de kunstenaarsgave van iedere levende ziel: zij boetseert haar zinnen en àl wat om haar is tot haar eigen beeld, ten groet aan allen, die één van ziel zijn met haar.

En dit is de levende kuischheid van lichaam en woorden en gedachten, dat zij kunstmateriaal worden voor de beeldende ziel.

O heerlijk lot van de ziel, die kunstenaresse is in alle stof, die haar omhult!

Fier is die gelukkige ziel, want zij is geroepen, van nature geroepen, om heerlijk te zijn in haar schoonheidswerk.

Deemoedig is die gelukkige ziel, want zij beseft, dat zij nooit schoonheid genoeg gewrocht heeft in 't kunstmateriaal, dat haar werd toevertrouwd.

Levend-stil geluk schept zij in haar lichaam en haar geest. En levende stilte toovert zij om zich die duidelijker zwijgt dan alle woorden kunnen spreken. Een stilte als daar ruischt in devote orgeltonen, een stilte als daar bidt in hooge gewelven van kathedralen, een stilte als daar dweept in minnaarsblikken, een stilte als daar droomt in de wouden. Een tempel is haar stilte, waarin opwolkt blauwe wierook, geurige groet van heilige kuischheid.

Zij *zoekt* geen liefde, die levende ziel. Maar onzoekbare liefde moet zij vinden. Verwonderd-blij zal ze zijn, wanneer ze een nieuwen verwant bespeurt. Dan lacht ze zalig-vragend als een kind, dat voor 't eerst zijn moeder herkent.

Dit alles is leege fantasie voor hen, die niet bij ervaring ‘bezieling’ kennen of ten minste vermoeden. Hoelang zal men nog de ziel verwarren met den geest, die redeneert en berekent, en soms wel hartstochtelijk redeneeren en berekenen kan, maar geen *beeldend* vermogen heeft op lichaam en gedachten? *Geest*verwantschap geldt nog altijd als iets heel ge-

wichtigs. Maar *ziele*verwantschap, harmonie in beelding van lichaam of gedachten.....Vraag maar eens aan hen, die dwepen met een ‘zielehuwelijk,’ wat zij eigenlijk onder ‘ziel’ verstaan. De meesten zullen u zooiets zeggen van: overeenkomst in overtuiging, in principepen, in karakter, enz. Aan iets als harmonische zielebeelding in lichaam of gedachten denken ze niet.

Hun zij de gedachtenkunstenaar Nietzsche ten toonbeeld. Die groote denker kon zeker wel ‘redeneeren,’ maar de beelding der gedachten is hem oneindig meer waard, omdat zij, veel duidelijker dan de redeneering, toont de waarheid die in den mensch *leeft*. Nietzsche noemt zijn koninklijken denker *Zarathustra*, naar den persischen denker, die veeleer zijn tegenstander in ‘overtuiging’ was dan zijn geestverwant. Waarom doopt Nietzsche zijn held met den naam van een, die *niet* zijn *geest*verwant is? Omdat Nietzsche achter alle verschil van ‘overtuiging’ een dieper leven van zijn tegenstander voelt, het leven der ziel. Zieleverwantschap voelt hij met zijn tegenstander in ‘overtuiging’ en die zieleverwantschap is hem dierbaar bovenal, omdat de ziel hem dierbaar is bovenal. Hij voelt de scheppende kracht in dien Persiër, de zelfde scheppende kracht, die leeft in zijn eigen gemoed. Daarom zijn beide verwante zielen, die der menschheid leeren in hun witte gedachtebeelden: *levende* moraliteit.

Maar ik bid u, denk niet, als ik over gedachtebeelden spreek, aan figuurlijke gezegden, die *buiten* de gedachte staan en alleen dienen om de gedachte te verduidelijken of te illustreeren van buiten af. Een levend gedachtebeeld is de gedachte zelf, die opgroeit uit het leven der ziel gelijk een bloem uit het leven der aarde. De gebeelde gedachte is gehoorzaam aan de ziel, gelijk de bloem gehoorzaam is aan de aarde. Daarom wordt zij wèl geschapen naar der ziele beeld en gelijkenis. Geen zusterziel zal haar voorbijgaan zonder gestreeld te worden door haar geur. En zóó is aller zielen bloemengeur: kalm-zeker, open-eerlijk, en groot in stille kracht.

(Slot volgt).

De Vereenvoudigde Verdedigd
Door
Dr. R.A. Kollewijn.

(Naar aanleiding van een artikel van de heer W.H. Hasselbach in *de Gids* van Febr. 1907).

I

Hierover is men het vrijwel eens: een poging om - voor algemeen gebruik - de fonetiese spelliug in te voeren, zou heel weinig kans van slagen hebben.

In de eerste plaats dienden een niet onaanzienlik aantal *nieuwe* lettertekens te worden ingevoerd; 'n onoverkomelik bezwaar voor het grote publiek, dat niet roemen kan op een fijn taalgehoor.

Maar dan: in de beschaafde uitspraak bestaan zóveel nuances, dat in de schriftelike woordaanduiding een zeer rijke verscheidenheid in de plaats treden zou van betrekkelik grote eenheid. En streefde men naar eenvormigheid van spelling, dan gaf men dáárdoor 't foneties principe al prijs.

Dus: géén fonetiese spelling.

Maar dat betekent niet anders dan: we nemen voorlief met onnauwkeurigheden en inkonsekwenties. Die treffen we dan ook aan in ieder spellingsysteem, in de gewone orthografie van elke taal.

Hiermee is evenwel niet gezegd, dat de ene onjuistheid even zwaar wegen zou als de andere!

Dat we in het Nederlands b.v. de verschillende klinkers van *hok* en *bot,* van *tegen* en *teren* weergeven door 't zelfde teken; dat in 't woord *zeeën* de j-klank niet wordt aangeduid,

in *koeien* diezelfde klank door het teken i, dááraan neemt niemand of bijna niemand aanstoot.

Maar 't is 'n heel ander geval met de e en o die volgens de Vries en te Winkel in *meren* en *tronen* met één teken worden gespeld, in *keeren* en *hoonen* met twee. Want hier loopt zelfs iemand die veel leest en schrijft, voortdurend gevaar zich te vergissen.

Dat men al sterker en sterker aandringt op 't afrekenen met die onnodige (en wel beschouwd niet te verdedigen) moeilikheden, 't ligt voor de hand. Maar zij die pleiten voor vereenvoudiging, zijn 't over de wijze waaròp men het doel moet bereiken, niet altijd eens. Vaak staan verschillende wegen open die tot verbetering kunnen leiden. Men kan b.v. in 't bovenbedoelde geval evengoed spellen: *honen, tronen, meren, keren,* als *troonen, hoonen, meeren, keeren*. En waar men de keus heeft tussen verbeteringen, zal 't ook wel regel zijn dat elke manier iets vóór en elke iets tegen heeft. Is *meren* en *honen* b.v. eenvoudiger, korter, stemt het, wat klinkerspelling betreft, met *varen* en *duwen* overeen, *meeren* en *hoonen* geeft meer gemak bij 't eerste leesonderwijs. Nu mag men kiezen zoals men wil (het gaat er presies mee als met de man die op reis trok met zijn zoon en zijn ezel) altijd schijnt er gegronde reden tot aanmerking-maken te bestaan. Maar gaat men schouderophalend voorbij aan de kritici van de grote weg, die, zonder wikken en nadenken, hun tegenzin in scheldwoorden uiten, ernstige mannen die menen dat plicht hun gebiedt te spreken, staat men natuurlik gaarne te woord. Zelfs als moest blijken dat zij de dupe zijn van het niet zeldzame zelfbedrog, als zouden *zij* hebben ontdekt wat elk ander verborgen gebleven is; als zouden *zij* duidelik de weg voor zich zien, waar anderen in den blinde naar zoeken. Zij roepen dan luid dat men hun maar moet volgen - dàn komt alles terecht...

't Hoofdbestuur van de Vereniging tot Vereenvoudiging van de Schrijftaal deed op dit punt ervaring op! Geen regel werd voorgesteld of met adhesiebetuigingen kwamen ook brieven in bij het bestuur, van leden die op bezwaren wezen. En onder die brieven waren er steeds van mensen die

niet zozeer meenden, als wel *wisten*, dat regel 1 of 2 of 3 vervallen moest of veranderd worden, omdat hij al 't andere - dat goed was - tegenhield.

- Schrijf toch de klinkers dubbel, riep de een, dàn hebben we zeker gewonnen!

- Wat hindert die *sch*? vroeg een ander. *Mens* en *vis*...'t is wezenlik al te afschuwelik.

- -*Lik* voor -*lijk* bederft de boel, verzekerde nummer drie.

- Ik kan mij met de verandering in de *spelling* uitstekend vereenigen. *Niet* met die platte verbuiging. -

En weer 'n ander: Wat komt die spelling er toch op aan? Laat die bij 't oude, dat hindert niet. Maar tegen de malle geslachtsregeling en de overbodige n's dient gestreden!

Zo ging het een tijdlang door.

Nu moet ongetwijfeld de bloei waartoe onze Vereniging is gekomen, voor 'n belangrijk deel worden toegeschreven aan 't *overleg* dat herhaaldelik werd gepleegd met deskundigen. Het zal wel niet nodig zijn weer de namen te noemen van de hoogleraren, auteurs, taalkenners, onderwijsmannen, die over de 'voorstellen' indertijd zijn geraadpleegd. Toen de spelling van bastaardwoorden en i (**ie**) nog niet naar wens geregeld bleek, werd in 1901 een kommissie benoemd, bestaande uit de h.h. Marc. Emants, H.J. Emous, Dr. J.J. Salverda de Grave, Prof. A.G. van Hamel, Dr. D.C. Hesseling, Prof. H. Kern, Mr. Th. Ruys J.P.zn., Prof. J. Vercoullie en de ondergetekende, die in 1902 een gemotiveerd nieuw voorstel deden, waarover schriftelik werd gestemd en dat met grote meerderheid werd aangenomen.[1)]

1) Dit was de heer Hasselbach misschien onbekend? Anders toch zou hij niet hebben geschreven: 'De spellingregeling mag, moet en kan alleen plaats hebben door de bevoegde taalgeleerden, langs den weg van verstandig, wetenschappelijk overleg, zonder hartstocht, persoonlijke eerzucht, eigenliefde.....' 'Niet langs den weg van stemrecht door leden eener spellingvereeniging.'
Wat meer in 't biezonder die laatste zin betreft: is 't niet komies dat de heer Hasselbach, die niet van stemmen door leden van een vereniging weten wil, luide zijn verontwaardiging klinken doet over de weigering van 't Hoofdbestuur om verdere wijzigingen in een regeling te brengen die door een bevoegde kommissie is opgesteld? Eventuele voorstellen-Hasselbach zouden toch immers ook alleen *na stemming* aangenomen kunnen worden?

Zo is te begrijpen dat toevallige voorkeur of tegenzin van de een of ander, al heel weinig invloed kon hebben op de regeling die door de vereenvoudigers werd vastgesteld.

Er werd dan ook in de laatste jaren niet veel van grieven vernomen.

Maar nu heeft de heer W.H. Hasselbach in't Febr.-nummer van de *Gids* een reeks van bezwaren opgesteld en breedvoerig toegelicht.

De heer Hasselbach is dezelfde die in het *Schoolblad* van 29 Sept. 1903 o.a. pleitte voor ee-spelling in open lettergrepen, en die de vereenvoudigers 'gebrek aan durf' verweet omdat zij de **ei** naast de **ij** behielden. Hij schijnt intussen op deze punten bekeerd te zijn.

Dat geeft moed voor de toekomst. Het ontslaat ons echter niet van de plicht om op de hoofdzaken van zijn Gids-artikel te antwoorden.

II

De heer Hasselbach begint met een inleiding, waarin verscheiden beweringen voorkomen die de auteur m.i. bezwaarlik verantwoorden kan.

Ik zal niet vallen op uitdrukkingen als: 'er wordt een spelsysteem aan het Nederlandsche volk *opgedrongen*'[1)], of: 'men moet dan ook niet spreken van de voorstellen der Vereeniging, *maar van de decreten van het Hoofdbestuur*.'[1)]

Iedereen, ook de heer Hasselbach, weet wel beter.

Bedoelt hij met de zin: 'de Vereenvoudigde spelling wordt gebruikt door enkele auteurs, uitsluitend in enkele periodieke bladen en tijdschriften, toegelaten naast *De Vries* en *Te Winkel* in verschillende andere', de mening te doen rijzen dat er slechts krante- en tijdschriftartikels, *géén boeken* in vereenvoudigde spelling geschreven zijn?

Ik kan het moeilik geloven, en neem liever aan dat de schrijver hier iets anders op 't oog heeft gehad. Maar een protest mag niet achterwege blijven wanneer de heer Hasselbach te verstaan geeft dat wij vereenvoudigers, de taalzelf aantastend, te allen tijde optreden tegen 't gebruik van

1) Ik kursiveer.

1) Ik kursiveer.

‘woorden, uitdrukkingen, zinswendingen, zinsvormen, die in de dagelijksche spreektaal niet voorkomen, maar de hoogere spreektaal van den kansel, de balie, den redenaar in het algemeen toebehooren’. Zo zouden wij o.a. *huwen, zenden, blozen, schoon, fraai,* enz. enz. als afkeurenswaardige boeketaal veroordelen.

Neem aan dat er hier of daar een vereenvoudiger is, die zo oordeelt (ik ken er geen), volgt daaruit dan dat onze *Vereniging* zulk een dwaze leus in het vaandel schrijft?

En laat ik ook dit vragen: Heeft de heer Hasselbach wezenlik nooit met aandacht een bellettristies werk in vereenvoudigde gelezen? En is hij zó weinig thuis in de geschriften *over* zijn onderwerp? Want....niet alleen de praktijk, óók de theorie van de vereenvoudigers is anders dan hij het voorstelt.

In mijn *Opstellen over Spelling en Verbuiging* wordt gezegd dat het taalonderwijs (let wel: het *onderwijs*) zich in de eerste plaats met de beschaafde spreektaal heeft bezig te houden: ‘Onderwijzers die de gewone, algemene taal te doceren hebben, richten de blik [niet op *mooi* of *niet-mooi*, maar] op de grens tussen *goed* en *niet-goed*. Zoals wij reeds zeiden: goed is, wat overeenkomt met het gebruik in de beschaafde spreektaal. Daaruit volgt niet, dat iemand die een vorm bezigt die men nooit *hoort*, of een woord dat in de spreektaal niet voorkomt, per se een fout maakt. Wie, *om zich mooier of nauwkeuriger uit te drukken*, van archaïsmen of neologismen gebruik moet maken, heeft daartoe, in 't algemeen gesproken, alle vrijheid...’[1] En op een andere bladzijde: ‘*Helemaal* hoeft in de schrijftaal natuurlik niet veranderd te worden in *geheel en al*, wanneer het geen afkeuring verdient in de spreektaal. Toch zijn er niet weinig auteurs die plichtmatig menen te handelen door een zin als: “Ben je nu weer helemaal beter?” te verschrijftalen in: “Zijt gij tans weder geheel en al hersteld?” Natuurlik wil hiermede niet gezegd zijn dat die woorden *weder* en *geheel en al*, en *hersteld* niet goed zouden wezen. *Maar ze moeten niet staan naar de alléénheerschappij*.’[2]

1) *Opstellen,* 2e druk, blz, 113, 114.
2) Blz. 118. Laatste zin hier gekursiveerd.

Het komt dus hierop neer: *huwen* en *zenden* enz. worden volstrekt niet afgekeurd; er wordt alleen op gewezen dat *trouwen* en *sturen* niet uit de schrijftaal hoeven verbannen te worden.

Nog één dergelijk voorbeeld.

In een hoofdstuk uit de spraakkunst van de *beschaafde spreektaal* (waarin dus wordt gekonstateerd wat in de *spreek*taal gebruikelik is) schreef ik: ‘In plaats van *aan de overzij van de rivier* zal men nooit zeggen *aan gene zijde der rivier,* wat nogal eens voorkomt in ouderwetse schrijftaal; men zegt *met mijn familie*, niet ‘*met de mijnen*.’

De heer Hasselbach, die dit citeert, laat er op volgen: ‘Moeten de leerlingen hen die deze termen en genitiefvormen *in hun schrijftaal* gebruiken, nu voor ouwerwetse pruiken aanzien?’

De gevolgtrekking gaat wel een beetje...heel ver.

Het vraagstuk van de woordekeus, ten onrechte in het debat gebracht, heeft met *vereenvoudiging van spelling en schrijftaalverbuiging*[1)] niets te maken; de kwestie van archaïstiese vormen in artiestetaal evenmin.

Geen vereenvoudiger toch die van Eeden het recht betwist om te schrijven: de goudene uren, bij mijnen lieven Heere; of Kloos als hij een bepaald klankeffekt wil teweegbrengen, om te spreken van paarden en wagen*en*.

Maar heel dwaas zou het zijn om op grond van deze vormen te gaan leraren: Heer wordt gespeld He(e)re; 't meervoud van wagen is wagenen. En nòg dwazer om te verkondigen: wagens deugt niet, Heer is fout.

Wij keuren niet het biezondere als zodanig af, wij vragen alleen *erkenning* van het *algemeen gebruikelike*, en willen in de eerste plaats dat algemene op de school onderwezen zien. Maar voor 't overige is het natuurlik evengoed mogelik dat een vereenvoudiger schrijft ‘aan gene zijde van de rivier’ en ‘met de mijnen’, als dat een de-Vries-en-te-Winkeliaan die uitdrukkingen als stijf en ouderwets verwerpt.

1) De naam van onze vereniging was aanvankelik: Vereniging tot Vereenv. van onze *Spelling* en *Verbuiging*. Sommigen wilden *verbuiging* door *schrijftaalverbuiging* (wat feitelijk beter is) vervangen zien. In 1894 werd de naam gekozen: Vereniging tot Vereenv. v.d. *Schrijftaal*.

III

De spellingkwestie wordt door prof. van Hamel genoemd ‘een kwestie van toilet’. Ik voeg er aan toe: En dus voor een groot deel van mode.

Keurt men vrij algemeen een heersende mode af, dan zal toch dikwels verschil van mening bestaan omtrent de nieuwe die de oude vervangen moet.

En nagenoeg altijd zal 't wel onmogelik wezen, met onweerlegbare bewijzen aan te tonen dat deze verbetering voor dient te gaan bij die, dat, als men het beste maar wenst, de keuze ook van zelf is bepaald. Want heeft de ene verbetering in één opzicht iets voor, 'n tweede allicht in een ander. Van een in-elk-opzicht beste keus is in de regel geen sprake.

Dat blijkt weer duidelik bij sommige aanmerkingen van de heer Hasselbach.

Wat de **e**- en **o**-spelling betreft: Met de enkele klinker op 't eind van een lettergreep (*leren*, *vete, horen, stoten*), kan hij zich tegenwoordig verenigen.

Dat wij schrijven *vee, zee, mee, tee*, dat vindt hij niet enkel goed, maar ‘noodzakelijk’. Maar - dat die dubbele **ee** in samenstellingen en afleidingen *blijft* (dus: *veevoeder*, *zeemeeuw*, *meelopen*, *teekopje*, *tweede*), is volgens hem verkeerd, verwarrend, niet rationeel. Men krijgt nu ‘in de o zoo gemakkelijke vereenvoudigde spelling’ (dat is ironie van ons medelid) naast elkander *dinee* en *dineren*, *smeden* en *smeekolen* enz.!

Maar gesteld eens dat de regel luidde zoals de heer Hasselbach het wenst.

Dinee naast *dineren* - dàt bleef...Maar *smeekolen* werd *smekolen*. En *veeverzekering veverzekering;* en meesjokken werd *mesjokken;* en men vroeg iemand op *tevisite*.

En dan stonden naast elkander: *Vee* en *ve*teelt; *zee* en *ze*bad; *tee* en *te*servies, *twee* en *twede*, enz...Wezenlik, bijna zou ik geloven dat de heer Hasselbach, als het zó was bepaald, óók ontevreden het hoofd had geschud....

Bij onze **o**-regeling deugt z.i. de spelling niet van de drie woor-

den *goochelen, loochenen, goochem*. Onnodig hierover ‘drukte te maken.’[1)]

De **ie**.

Onze kritikus vraagt: ‘Zou het niet rationeel zijn denzelfden regel te volgen als bij de **a**, **e**, **o**, **u**, nl. **i** in open, **ie** in gesloten lettergrepen?’[2)]

Zeker. Rationeel zou het zijn. Maar evenmin als wij schijnt de heer Hasselbach het ernstig aan te durven bevelen. Het is toekomstmuziek. En hij voelt ook wel dat de spelling *miren, ripen, zilig, versiringen* een ‘allgemeines Schütteln des Kopfes’ veroorzaken zou.

Dus...niet **i**.

Maar toch ‘heeft men de vereenvoudiging te veel in de richting van de **ie** gezocht’.

Aanvankelik spelden veel vereenvoudigers de **ie** niet alleen in nederlandse, maar ook in alle bastaardwoorden. Dat ‘vaste’ stelsel moest worden opgegeven: het bleek niet door te voeren in de praktijk. Zou 't beter zijn: in bastaardwoorden altijd i? Maar dan kreeg men *geni*, *telegrafi; provinci*, *kroniken* enz. En bij *oli* (*olie*) en *koffi* (*koffie*) was het onzeker of men al dan niet nog met een bastaardwoord had te doen.

Ook dàn bleef dus in 't stelsel iets onafs...

Maar de heer Hasselbach heeft nòg een pijl op zijn boog: ‘Bevreemdend is het, dat de vereenvoudigers, die zóóveel door de uitspraak willen doen bepalen, den eenvoudigen klemtoonregel van *De Vries en Te Winkel* over boord werpen’.

Maar waarom willen wij dan toch niets van die eenvoudige regel weten?

Men leest het antwoord o.a. in de *Opstellen over Spelling en Verbuiging*, een boekje waarmee deheer Hasselbach niet bekend geweest schijnt te zijn: ‘Laten wij 't even nagaan: *fabrieken*, *genieën, requisieten, Jezuieten, civiele, actieve, fragiele, polieter*...

1) Voor *gochelen* enz. met één o voel ik persoonlik evenveel als voor *goochelen* met twee. Maar àls het met één o werd gespeld, zou men ons dàn niet hebben bestreden met zinnen als deze: ‘Hoor *Jochem* uit *Lochem*, die man met zijn *bochel*, eens op zijn *gegochel pochen*?’ Niet dat we c.q. in zo'n zin een gewichtig argument zouden hebben gezien...!
2) In 1903 pleitte de heer H. voor **ie** in open lettergrepen in nederlandse woorden.

de klemtoon valt op de *ie*, en werkelik de Vries en te Winkel's *Woordenlijst* schrijft voor **ie**.

Fabrikant, *leliën, Jezuïtisme, civilist, activiteit, politiek* - de klemtoon valt niet op de open **i**, en men schrijft het *enkele* teken. Dat klopt.

Maar wie nu denkt "meer heb ik niet te weten", en spellen gaat *subs***ie***die* (naast *subsidiair*), *mil***ie***tie* (naast *militair*), *prov***ie***sie* (naast *provisioneel*), *princ***ie***pe*, *miss***ie***ve*, *l***ie***ter*, *k***ie***lo*, *inval***ie***de*, *piram***ie***de*, *sol***ie***de*, enz. enz. - hij vergist zich, en hij maakt fouten. *De klemtoon geldt hier niet*.

De leergierige die zich daarvan bewust wordt, zoekt na in te Winkel's *Leerboek* of in de *Grondbeginselen* of in de Inleiding tot de *Woordenlijst*. Hij bemerkt dat die klemtoonkwestie wordt te pas gebracht bij achtervoegsels, en wel bij voorkeur bij de suffixen *-ief*, *-iek* en *iet*....

En nu zijn er toch weêr bezwaren, omdat de leek (en de deskundige veelal ook) niet begrijpt waarom het ene *iek* of *iet* een suffix zou moeten zijn en het andere niet. Waarom wèl *successievelijk*, wèl *polieter* - maar waarom **niet** *notietie, artiekel*, *visiete?* Allerlei woorden als *compositie*, *traditie*, *requisitie,* brengen de Nederlander die een verband tussen spelling en klemtoon zoekt, in de war. Zodat er voor het verbreken van dit spellers-tergend verband, werkelik reden bestaat.'[1)]

De hoofdregel voor de *i (ie)* luidt in de vereenvoudigde spelling: schrijf *ie* in nederlandse, *i* in bastaardwoorden.

Nu kan er wel eens een enkele maal verschil van opvatting bestaan, wanneer de een nog als bastaardwoord voelt, wat volgens de ander burgerrecht kreeg. Maar men kan zich ten minste rekenschap van zijn spellen geven: *Israelitisme* b.v. met *i*, want het is een bastaardwoord; *substantivies, traditie,* evenzo. Er zijn twee uitzonderingen: op 't eind van een bastaardwoord *ie: olie, notitie, genie*. En dan: als een bastaardwoord eindigt op *ief, iek, iet, ies* enz. (dus op *ie*, gevolgd door een medeklinker) blijft de *ie* in de verbogen vorm. Derhalve: *tarief-tarieven; Israeliet-Iraelieten; tragies-tragiese*.

Zo heel erg moeilik is dat niet. En al komt nu *familie* voor naast *famielie,* dan is dat nòg niet zo verschrikkelik; en in

1) *Opstellen* (2e druk), blz. 180.

ieder geval geen reden om een regeling te verwerpen die op een juiste grondslag rust.

Tegen de spelling **-lik** (voor *-lijk*) en **s** (voor *sch* die 'n **s** moet aanduiden) heeft de heer Hasselbach geen bezwaar.

Maar met de regel dat de *verbindingsletters* alléén geschreven worden wanneer ze er werkelik zijn (d.w.z. wanneer men ze uitspreekt) kan hij zich niet verenigen.

Uit hetgeen de heer H. over deze zaak schrijft, blijkt dat hij onze bedoeling niet goed begrepen heeft. Hoe zou hij zich anders verbazen over de spelling *grote***n***deels, oge***n***blik, eeuwe***n***oud, blinde***n***instituut* naast *gekkehuis* en *ogedokter?*

Het antwoordt luidt immers eenvoudig: omdat we in *grotendeels* enz. een **n** horen uitspreken, en in *ogedokter* niet.

Maar, vraagt de heer Hasselbach, is dat niet inkonsekwent? U spreekt waarschijnlik zelf uit: *bome*, *lope*, *mense* en toch schrijft u aan 't eind van het woord een **n**. In *boekekast* is *boeke*(*n*) óók meervoud, en hier schrijft u het meervoudsteken niet!

In die opmerking ligt een schijn van waarheid.

Zeker, in beschaafd Nederlands hoort men zowel *bome, boeke, lope* als *bomen, boeken, lopen*. Taalkundig gesproken is er geen reden om aan de ene vorm boven de andere de voorkeur te geven. Wij vereenvoudigers blijven hier, ter wille van de éénheid, bij de vorm die in de schrijftaal eenmaal gebruikelik is. Dat levert, ook voor degeen die *bome*, *lope* zeggen, in de praktijk geen moeilikheden op.

Maar anders is 't met de verbindings-**n**. Over de regeling van de Vries en te Winkel kunnen we wel zwijgen. De heer Hasselbach stelt voor, de **n** te schrijven als 't eerste lid duidelik een meervoud bedoelt. Maar - hoe vaak kan men niet twisten over die duidelikheid? Zou 't volgens hem moeten zijn *pere-* of *perenboom? Zede-* of *zedenleer?* Natuurlik moet het *mense*hoofd wezen en *paarde*staart. Maar in *mense*(*n*)hoofden, *paarde*(*n*)staarten is het eerste lid toch stellig en zeker een meervoud!

En hoe vreemd komt nu naast *klokke***n**winkel, *boek***winkel** en *horloge*winkel te staan! Kreeg *horloge* een **n** in 't **meerv**oud, dàn zou de heer Hasselbach die in *horlogewinkel* **schrij**ven, al sprak men die **-n**-klank evenmin uit als nu...

De vereenvoudigers houden er rekening mee, dat het eerste lid van een samenstelling heel vaak in 't enkelvoud staat, al is ook 't *begrip* meervoudig. B.v. in *schaapherder, bloembed, kaartspel* enz. enz. En dus luidt hun regel (werkelik prakties!): Vraag niet of 't eerste lid van de samenstelling als enkelvoud of meervoud moet worden opgevat; maar schrijf als tussenletters **e** of **en** of **s** wanneer **e** of **en** of **s** wordt gehoord.

Dat in *keukenpiet* (van *keuken* en *piet*), in *wagenmaker* enz. de **n** die hóórt bij 't eerste lid, geschreven wordt, ligt in de aard van de zaak.

In *ert* wenst de heer Hasselbach een **w**, in *besje* en *Kers(t)mis* een **t** te plaatsen. 'Velen', beweert hij, 'zeggen *best*, *besten, erwt, erwten*.' Ik betwijfel het. Natuurlik onder dit voorbehoud: 'Geen bewijskracht heeft het spreken van hen die zich uiten onder den invloed van conventioneele grammaticale regels [en de gebruikelike spelling], zooals dat vaak voorkomt bij menschen die taalonderwijs geven.'[1)]

Wat *Kersfeest* en *Kersmis* betreft, in 't Middelnederlands al werd de **t** niet meer gehoord.[2)] Die **t** is later door etymologiserende taalkundigen in 't geschreven woord gebracht, en - dat is waar - in onze tijd hebben sommigen zich aangewend *ook Kerstfeest, Kerstmis,* met **t**, te zeggen. Om die laatste reden spelt de *Woordelijst* dan ook *Kersmis* en *Kerstmis* allebei. Maar de bewering van de heer Hasselbach dat 'het schrappen der **t** (hem) hier een afplatting (lijkt) in de richting van *borsplaat, er zit voch in de luch*' - komt *voch* en *luch* volgens de heer H. in beschaafd Nederlands voor? - geeft juist geen blijk van helder inzicht....

Bastaardwoorden. Ja, de spelling dáárvan blijft altijd, en heel natuurlik, een teer punt. Nagenoeg algemeen is men het hierover eens: geheel vreemde woorden dienen als in de taal waartoe ze behoren, te worden geschreven: *accountant, yard, vaudeville, renaissance* enz.; oorspronkelik vreemde, die blijkens hun gewijzigde uitspraak en algemeen-gebruikt-worden 't burgerrecht hebben gekregen, worden in spelling vernederlandst:

1) *Het Stelonderwijs,* door H. van Strien e.a. *Handleiding,* blz. 114.
2) Vgl. het *Mned. Wbk.* van Verdam i.v.

koffie, sigaar, jenever, penseel, portret. Maar de bastaards staan tussen beide genoemde groepen in. Ze klinken niet geheel als vreemde, evenmin geheel als eigen woorden; zij vormen een overgang van de ene soort naar de andere. 't Zijn vreemde woorden, op weg om nederlandse te woorden.

Dat men gewoonlik ook in de spelling die overgang aanduidt, ligt voor de hand: *gracieu***s**, *imbec***iel**, *pacif***iek** enz.

Maar nu is vooreerst de grens tussen vreemd woord en bastaard niet altijd scherp te trekken; en hetzelfde geldt van de lijn tussen bastaard en vernederlandst woord. Dan heeft men rekening te houden met klanken die in onze taal maar bij benadering aan zijn te duiden, zodat men al licht aan de vreemde spelling de voorkeur geeft *(portefeuille, email)*. En wil men in andere gevallen gedeeltelik vernederlandsen, dan is 't weer de kwestie hoevèr men zal gaan.

Onmogelik hier te regelen zonder wat vrijheid te laten. **Vr**ij veel blijft subjektief, en men moet geven en nemen. Altijd zal iemand dus kunnen vragen: Waarom nu dit woord zus gespeld en waarom dat andere zo?

De regeling van onze bastaardwoordespelling is (evenals die van de *i, ie*) aan de kommissie te danken waarvan ik de namen reeds heb genoemd.[1)] En aan die regeling hebben de samenstellers van de beknopte *Woordelijst* zich zo goed mogelik gehouden. Dat ook naar hun mening nog wel iets gewijzigd kan worden in een eventuele herdruk houd ik voor zeer waarschijnlik.

Nu heeft de heer Hasselbach met scherpe blik kwestieuse gevallen in de Woordelijst opgespoord. Ik ben er hem dankbaar voor; kritiek op de *Woordelijst* tast onze regeling nog niet aan. Maar keurt hij ook de regeling af, dan is zeker de vraag gewettigd: geeft *hij* een betere?

Neen. De heer Hasselbach verwijst naar de Vries en te Winkel. En dàt nu schijnt mij wat al te gemakkelik. Want het aantal moeilikheden is bij de Vries en te Winkel groter.

Ik wees er vroeger reeds op: Naast *cabaal*, *coquet, canapé* vindt men *kazuaris, kanalje*, *kroep;* er wordt vreemd gespeld *photographie, grog, tabouret,* maar vernederlandst: *biljet, loep, mentenee. Telegraphie* staat naast *telegrafist* enz.

1) Vgl. hiervóór, blz. 111.

Door de hoofdregels: geen *c* voor *k*, (in bastaardwoorden), geen *ph* voor *f*, worden aanstonds honderden klippen ontzeild.

Bovendien - 't zal de heer Hasselbach niet zijn ontgaan, dat de praktijk ook van niet-vereenvoudigers zich in de richting van **k** (voor **c**) en **f** (voor **ph**) beweegt.

't Gezag van de Vries en te Winkel staat hier, zelfs voor de-Vries-en-te-Winkelianen alles behalve vast.

IV

Konden wij, waar het de spelling in engere zin betrof, toegeven dat er vaak twee en meer wegen te vinden waren om de orthografie van de Vries en te Winkel minder onnodig-moeilik te maken, en dat soms het voordeel van de ene weg vrijwel gelijk kon worden geacht met dat van de andere (al moest ook in dàt geval een keuze worden gedaan) - met de geslachtsregeling en de verbuiging is 't anders gesteld.

Wij staan als wij déze kwestie bespreken niet meer op het terrein van toilet en mode, hier betreden wij 't taalgebied.

Ik weet het wel, niet ieder geeft dit toe. De mannen van de grammaire raisonnée schudden onwillig en niet begrijpend het hoofd. Zij hebben zich nooit kunnen opheffen tot het standpunt van prof. J.P.N. Land: ‘dat alle schrift een uitgevonden kunstmiddel is, een ding van ondergeschikten rang; en dat het levende voertuig van 's menschen gedachte, het ware voorwerp van alle taalstudie en taalonderwijs, gegeven is in het gesproken woord’.

De mannen van de grammaire raisonnée beschouwen de schrijftaal als iets zelfstandigs, met eigen leven, eigen wetten. Zegt elk beschaafd sprekend Nederlander: ‘Er was geen plaats meer in de trem; hij was vol’, dan schrijven ze toch, opzettelik, *zij* was vol, omdat in de *Woordenlijst* ‘*tram*, vrouwel.’ staat. Zij vinden in hun hart dat de *spreek*taal ongelijk heeft met z'n *hij*; dat in ieder geval de schrijftaal evenveel, zo niet méér recht kan doen gelden op *zij*, als de spreektaal op *hij*. Zij redeneren aldus: door vergelijking met oudere vormen en andere talen kunnen wij (dat zijn de taalgeleerden) uitmaken dat een bepaald grammaties verschijnsel zó en niet anders zich

behoort voor te doen. De ‘slordige’ beschaafde spreektaal stoort er zich wel niet aan, maar voor de schrijftaal kiezen wij die vormen, die met ons inzicht in overeenstemming zijn. Wij weten heel goed, zo betogen zij verder, die schrijftaalvorm wijkt dikwels af van de gesprokene. Best. Maar aan de *spreektaal* ligt de fout.

De ervaring heeft hun sinds lang geleerd, dat de gesproken taal zich niet stoort aan hun ‘verbeteren’. Wie zijn moedertaal spreekt, denkt niet aan grammatika. Zèlf spreken ze ook als iedereen. Maar - bij het schrijven kunnen ze doen wat ze willen. En nu wordt de schrijftaal hun troetelpop, die ze bijwerken, inpennen, opdirken. En met indrukmakende stelligheid verkondigen ze, dat wie niet handelt als zij, de taal niet liefheeft maar verwaarloost.

't Gevolg van die misplaatste bemoeizucht is, dat wij met geslachtsregeling en verbuiging in zo'n dwaas-treurige toestand zijn geraakt. Waar ieder die z'n taal beschaafd spreekt, *de* zegt, moet de ene keer *de* en de andere *den* geschreven. Om dat nu uit te maken haalt men zich eerst de naamvalstheorie voor de geest en gaat na of men al dan niet met een eerste naamval te doen heeft. Dan tracht men zich te herinneren - of slaat in een woordelijst na - of de taalwetgevers goedgevonden hebben, het zelfstandig naamwoord waar het bewuste *de* bij hoort, als mannelik of vrouwelik te stempelen. Hoe willekeurig het bij die geslachtsbepaling is toegegaan, mag tans wel als bekend worden ondersteld.[1)] Maar dat doet er niet toe: in 't oog van velen is de dwaze regeling van het schrijftaalgenus véél belangrijker dan de woordgeslachtkwestie in het levende Nederlands. ‘It is the old mistake,’ zegt prof. Skeat, ‘of supposing that an object seen imperfectly in a mirror, is more original and valuable than the object itself.’[2)]

Onze Vereniging wil nu verbuigen in de *geschreven* taal, zoals beschaafde mensen het in de *gesproken* taal doen. 't Verouderde en kunstmatige zal dan verdwijnen. Waarom ook met? Jakob Grimm, wiens naam nog altijd gezag heeft, schreef in de voorrede van zijn *Wörterbuch:* ‘Lassen wir doch an den

1) *Opstellen*, 2e dr., blz. 42 vgg.
2) *The Problem of Spelling Reform*, 9.

häusern die giebel, die vorsprünge der balken, aus den haaren das puder weg, warum soll in der sprache aller unrat bleiben?'[1] Wij zouden het dwaas vinden als een auteur uit de 17e eeuw wanhopige, telkens mislukkende pogingen deed om te verbuigen zoals de mensen het in de 13e deden. Wij zouden hem toe willen roepen: Gebruik toch uw eigen taal! - Maar is het *niet* dwaas wanneer men in onze tijd verbuigen wil op papier, zo ongeveer als men het deed in de spreektaal van vier en meer eeuwen geleden?

Men voert tegen onze regeling aan: niet overal is de beschaafde spreektaal gelijk. Een Vlaming bezigt soms *den* en *zij*, waar wij zeggen *de* en *hij*.

Welnu, laat dat verschil - dat trouwens in de *beschaafde* spreektaal zeer gering is - gerust tot uiting komen, ook in de geschreven taal. Nù is er bij hen die de-Vries-en-te-Winkelen immers nog véél meer verscheidenheid? Geen boek, geen tijdschrift, geen krant, of *de* en *den*, *hem* en *haar* worden voortdurend door elkander gehaspeld!

Maar schrijft iemand *de* of *den*, of *hij*, of *zij* zoals hij het in beschaafde omgeving hóórt, dan staat hij op vaste grond, en kan er van *fouten* maken geen sprake zijn.

Roorda merkte vóór jaren al op: 'De grammatische vormen en regels van elke *spreektaal* zijn *vast,* veel vaster als die van een *schrijftaal* waar deze van de *spreek*taal verschilt; want in de *schrijf*taal worden die vormen en regels door velen verwaarloosd of dikwijls verkeerd gebruikt'.[2] Het enige middel om met de schrijftaalverbuiging tot vastheid te komen is dus: de spreektaal volgen.

En nog, die ongelijkheid! *Is* 't zo verschrikkelik, als er twee vormen staan naast elkaar? Wij zeggen en schrijven toch immers ook *u heeft* en *u hebt; jullie had, jullie hadden; appels* en *appelen; hij melkte, hij molk; hij scheerde* en *hij schoor; ik legde* en *ik lei; na den eten* en *na het eten; de schilderij* en *het schilderij; ditmaal* en *deze maal; de omslag* en *het omslag,* enz. enz. enz. En wie neemt aanstoot aan die verscheidenheid?

In de praktijk zeker niemand. 't Ligt immers voor de hand:

1) Seite LIV.
2) Geciteerd door van den Bosch, *Pleidooi voor de Moedertaal,* blz. 40.

als men evengoed hoort *u hebt* als *u heeft,* kan men ook allebei schrijven. Maar in theorie gaat nog meer dan één taalbeoefenaar gebukt onder de ‘seltsame Meinung, als könne nimmermehr Zweierlei zugleich richtig sein...’

Men zou de heer Hasselbach, die bij de geslachtsregeling principiëel weinig verschilt van te Winkel, op grond van zijn Gidsartikel voor een bewonderaar van de grammaire raisonnée kunnen houden.

Maar daarmee zou men hem onrecht doen. Het is slechts met één voet dat de heer Hasselbach op 't konservatieve terrein staat; zijn andere rust in 't land van de vooruitgang.

De heer Hasselbach houde 't mij ten goede, dat ik in het belang van de zaak daarop wijs. In zijn *Spraakkunst* treft ons op de eerste bladzij de uitspraak: ‘Een grammatica staat tot de taal, gelijk b.v. een plantkunde tot de plantenwereld; het is geen wetboek, maar een zoo logisch mogelijk geordend overzicht van de feiten en wetten, die de waarneming der levende taal, in klank en schrift, leert kennen.’

Hoe is, vragen we, dáármee te rijmen het kommissioraal vaststellen van de geslachten die de woorden *voortaan zullen hebben?!*

Een ander staaltje. De oudere taalbeschouwing maakt een scherpe scheiding tussen schrijf- en spreektaal, noemt de eerste kunstprodukt, de tweede natuurprodukt.

In Hasselbach's Spraakkunst lezen we: ‘Onder spreektaal mag men niet alleen verstaan de taal van den dagelijkschen omgang, maar ook de meer doordachte, meer vormelijke, fijnere, vaak ook schoonere taal van den kansel, de balie, van den redenaar in het algemeen.

‘Evenzoo is er verschil tusschen de gewone en de bijzondere schrijftaal, in de hoogste ontwikkeling zich openbarend als beeldende kunst: de woordkunst.’

Welk een verwarring! Een predikant, zijn preek opschrijvend, schrijft spreektaal. Van der Palm's redevoeringen: spreektaal. Wie Multatuli voorleest, zegt schrijftaal. En alle poëzie is schrijftaal...[1)]

1) Men vergelijke het helder geschreven opstel van J.H. van den Bosch, *Over het Schrijven* in de 1e afl. van De Nieuwe Taalgids.

Deze twee proefjes zijn dunkt mij voldoende om aan te tonen dat de heer Hasselbach de wetenschappelike grondslagen van zijn taalbeschouwing nog wel wat versterken mag. 't Is bij hem een mengen van oud en nieuw; of liever: het is het oude met nieuw vernis.

Zo meent hij dan dat er in onze taal bestaat een *officiëel* taalgeslacht. En dat is niet het woordgeslacht van de levende taal, neen, 't is het bedachte, 't afgesproken genus. Hij zelf, hij wil er wel aan veranderen - dat zullen wij aanstonds zien - maar wordt het afgeschaft, dan ontstaat, zo beweert hij, taalverarming, taalafplatting, taalverleliking en onduidelikheid. Die arme beschaafde spreektaal, die zich nooit stoort aan dat ‘officiële’ geslacht!

Op de onduidelikheid vooral wordt met grote nadruk gewezen. ‘Ik zal wel oppassen,’ zegt de heer Hasselbach, ‘de n niet te vergeten, als ik iemand schrijf: “Ik beschouw u als een *raren* kwibus.” - Stel u voor, dàt de heer Hasselbach die n in een onbewaakt ogenblik vergat. Iedereen zou, vreest hij, dadelik onderstellen dat hij bedoelde: ‘Ik, als een rare kwibus, houd mij onledig met u te beschouwen’.

Zou men niet zweren dat een taalkundige uit de 18e eeuw aan het woord was?

Maar de heer Hasselbach put sterker voorbeelden uit de Bijbel:

‘Omdat Ik met u zal zijn, zo zult gij de Midianieten slaan als een enige man.’

‘Toen nu de rijke man een wandelaar overkwam...’

Neem aan dat die zinnen onduidelik zijn; wat bewijst het?

Alleen dat men in oudere werken, waarin vormen en woorden werden gebruikt die nù in onbruik zijn, zijn bedoeling duidelik maakte op andere wijze dan wij het tegenwoordig doen.

Schrijft iemand uit de 13e eeuw: ‘den riddere sach die man’ dan is dat in ons hedendaagse Nederlands: ‘de man zag de ridder.’ De vastere woordorde van de taal-van-nu geeft volkomen dezelfde zekerheid als de oude buigingsuitgang.

Dat men de Bijbel echter ook in vereenvoudigde schrijftaal verstaan kan, zal, zo ik mij niet bedrieg, Zuid-Afrika eerlang bewijzen.

Wonderlik is het, dat sommige mensen niet inzien dat wij, door 't goed recht te bepleiten - ook voor de schrijftaal - van de verbuiging van het nù levende Nederlands, daarmee geen invloed wensen te oefenen op iemands partikuliere smaak, en nòg minder op de vorm van de oudere literatuur. Wij willen Potgieter, Bilderdijk, Vondel, Hooft juist laten zoals zij zijn. En wenst een hedendaags auteur zich te bedienen van archaïstiese vormen dan dient hij 't zelf immers te weten? Maar - ik herhaal wat ik voor twaalf jaren schreef - 'moet nu een middel waar een artiest gebruik van *kan* maken, dag in dag uit worden gebezigd door honderdduizenden niet-artiesten? Moet dat middel geleerd worden aan alle nederlandse kinderen [met veroordeling van de voor òns *juiste* vorm], alsof 't een onmisbaar bestanddeel uitmaakte van onze *gewone* taal?'

En dan - wat zonderlinge inkonsekwenties bij de heer Hasselbach! Als wij niet-uitgesproken verbuigings-**n**'s niet willen schrijven, vreest hij dat daardoor de bestaande letterkunde 'tot een klomp archaïsme' wordt gemaakt; wanneer wij Vondel en Kloos en Guido Gezelle herschrijven in de vereenvoudigde (alsof we dàt wilden!) en men leest het hardop, dan zal men vragen: 'waar is de welluidendheid, de taalmuziek, waar is de schoonheid die sloeg met ontroering?'

Maar - diezelfde heer Hasselbach offert twee derde (of meer) van *diezelfde* ènnetjes op in zijn *eigen* systeem - zoals we nog nader zullen zien. M'n hemel, waar blijft dàn de taalmuziek, waar de schoonheid die sloeg met ontroering??

En...loert de dubbelzinnigheid dan óók niet om 'n hoek?

Omtrent de regeling van de Vries en te Winkel oordeelt de heer Hasselbach, dat de *leek* er bij aan willekeur denken moet.

De leek? De taalkundige niet?

Maar - waarom stelt de heer Hasselbach dan een andere regeling voor? Is zijn regeling nu wèl willekeurig? Ik meen: ook volgens zijn eigen inzicht?

De Vries en te Winkel trachtten zich in verreweg de meeste gevallen te richten naar 't genus in oudere taal en volgens oude lijsten, of ook wel naar het woordgeslacht in ver-

wante talen. Dat alles heeft de heer Hasselbach niet nodig. En wij zouden roepen bravo! als hij 't oog nu maar vestigde op ònze taal! Maar neen. De grammaire raisonnée viert triomfen; en de heer Hasselbach regelt...zó maar.

Hij houdt de kwesties *hij* of *zij*[1] en *de* of *den*gescheiden: ‘Behalve de keus van de zelfstandige voornaamwoorden en hun buiging, is het bepalen van het geslacht der niet-onzijdige woorden een spellingkwestie doorgaans, en dan zonder nut voor de duidelijkheid, zonder steun in de gesproken taal, en behalve o.a. bij de namen van mannelijke personen en dieren, kwelling des geestes en tijdverspilling.’

Dat is, men merkt het, voornamelik tegen de Vries en te Winkel gericht.

Maar het onderscheid tussen *hij* en *zij*, *hem* en *haar*, ook voor zover het niet op de beschaafde spreektaal berust (b.v, van de tafel: *zij* is kapot), wil de heer Hasselbach in de schrijftaal behouden. Zo als de Vries en te Winkel dat doen? Het blijkt niet duidelijk uit zijn stuk. Maar vermoedelik niet. Vermoedelik in overeenstemming met zijn eigen systeem.

De buigingsuitgangen van de bepalende woorden geeft de heer Hasselbach grotendeels prijs: ‘In gewonen stijl mag [!] men *een*, *geen*, *mijn*, enz. onverbogen laten.’ De *n* in de derde naamval meervoud mag zelfs ‘verwaarloosd’ worden. En verder: ‘Men vereenvoudige de regels voor het geslacht zoo ver mogelijk in de richting van de Vereenvoudigde.’ Maar: ‘men behoude de bestaande mannelijke buigingsvormen met betrekking tot de namen van mann. personen en van mann. dieren...; daarbij zouden [?] komen vele [welke?] namen van dieren, waarbij maar één naam voor 't mannetje en 't wijfje is, en wilde men de grens nog verder trekken [!!] kùnnen komen de namen van bepaalde voorwerpen (boomen, bergen, schepen e.d.), misschien [hm?] sommige abstracte’.

Dat is nogal...*zwevend*, om een geliefd woord van de heer Hasselbach te gebruiken. Zonderling is het dat iemand als hij,

1) 't Kan zijn nut hebben, de heer Hasselbach te herinneren aan de woorden van prof. P.J. Cosijn: ‘We maken ons voor alle vreemdelingen belachelijk door als vrouwelijk op te vatten en te verbuigen, wat de gemeenlandsche spraak van beschaafden en onbeschaafden met een *hij* aanduidt’. (*Museum,* 1893, 403).

die toch zeker wel eens heeft nagedacht over 't wezen van taal, zo'n geheime angst heeft voor 't schrijven van *met die jongen, van de officier*, terwijl hij toch *aan de stok, aan de kant* wel aandurft. Die *n* van het lidwoord enz. schijnt voor de heer Hasselbach nog een onmisbaar mannelikheidsteken te zijn. Een *stok* is niet ècht mannelik, dáárom kunnen de bijvoegelike woorden die *stok* bepalen geen aanspraak maken op de *n*. Maar een *officier* is wel degelik mannelik; en dus kan 't woord *officier* ook verlangen dat men niet schrijft *van de officier,* maar dat het mannelikheidsteken *n* met fierheid wordt vertoond.

Dat men evenmin zegt *van den officier* als *van den stok*, doet volgens de heer Hasselbach niets af. Wie eenmaal een man is, krijgt 'n *n*. Of liever: het woord dat hem noemt int ennetjes, als 'n belastingkantoor belastingen. Totaal gebrek aan inzicht op dit punt brengt de heer Hasselbach meer en meer van de wijs.

Nu hij eenmaal aanneemt dat woorden die mannen aanduiden, *n*-rechten kunnen doen gelden; nu hij dus afwijkt van de gesproken beschaafde taal, voelt hij zich op het terrein van zijn willekeur o zo vrij, en hij denkt: waartoe karig te zijn met gunsten? Vooruit, *bomen, bergen* en *schepen* kunnen ook, wat hem betreft, die *n*-belasting heffen. En...*dergelijke* mogen het ook. *Bergen* en...dergelijke. *Schepen* en...dergelijke. We schrijven voortaan: ‘met *onzen kleinen* brik stootten wij op *een*(*en*) *kolossalen ouden bark*.’ Dat lijkt veel flinker zo. En...abstrakte woorden? Ja dat is 'n gemaal. Wie moet de *n*-rechten wel hebben, wie niet?

Enfin, dat maken we later uit. Wie er erg om verlegen is kan ze krijgen.

Maar...om nu niet al te verkwistend te zijn, ontneemt de heer Hasselbach 't n-recht ook aan sommige woorden. Aan *gulden* bij voorbeeld, en *diamant*. En...dat is nu wel wat vreemd in 't begin, maar hij wil ze - of vergis ik mij? - in het vervolg op schrift aanduiden met *zij*: ‘Het jongetje kreeg een gulden; *zij* was fonkelnieuw...’.

Blijkbaar ziet de heer Hasselbach in die hele regeling een afspraakje, waarbij men met de Taal geen rekening hoeft te houden.

De spelling, en de verbuiging veel meer, hebben invloed op het taalonderwijs. Ook de heer Hasselbach wenst dat onderwijs te verbeteren.

Maar dat kan volgens hem ‘evengoed bij de Vries en te Winkel als bij Kollewijn’. Evengoed.

Maar hoe is daarmee het volgende te rijmen: ‘Met de Vereenvoudigde zal men zeker minder dan thans genoodzaakt zijn den leerling te zeggen: “Dit moet zoo, omdat het zoo moet, omdat het nu eenmaal zoo vastgesteld is....” ‘De moeielijkheden...worden ontwijfelbaar minder, en dat is een voordeel dat men niet onderschatten mag...’?

Ik zal mij niet ophouden bij dit onlogies betoog, maar ik ontken dat *goed* taalonderwijs gegeven kan worden met de geslachtsregeling en verbuiging van de Vries en te Winkel.

Dat soms wel en soms niet moeten schrijven van *den* en *haar,* waar de leerling nóóit anders zegt en hoort zeggen dan *de* en *hem*, is voor een juist taalbegrip beslist schadelik. Het ‘déconcerte les facultés logiques, si remarquables de l'enfant’ (Brunot).[1)] Zulk onderwijs is - indien men geen tegengit toedient - ‘abêtissant, déformateur, contre-éducatif.’

Wat Brunot zegt van het verkeerde van een onjuiste uitspraak bij het dikteren in de school: *domp-teur* b.v. - geldt in nog sterkere mate van ons *mijnen, dezen, ouden, zij* (voor *hij*) enz.: ‘Ainsi rentrent dans la langue violentée des articulations que l'instinct des générations successives, conduit par d'admirables lois naturelles, avait réduites. On défait systématiquement ce que le génie de la race avait créé.’

Ik mag niet eindigen zonder met nadruk op één zaak te hebben gewezen. De vereenvoudigde-schrijftaalregeling is op het ogenblik *niet meer in staat van wording*. Wij zijn in de loop van de jaren een heel stuk verder gekomen. Het aantal werken - wetenschappelike en bellettristiese - in vereenvoudigde verschenen, is niet gering meer. Dageliks komt onze spelling in kranten, tijdschriften, boeken onder de ogen van het publiek.

1) In de *Revue de Paris,* 1 en 15 Nov. 1906, p. 4,

In Zuid-Afrika is hij officiëel erkend en ingevoerd op de meeste scholen. De leerboeken zijn en worden er vrij algemeen in opgesteld.

Wie nu - niet op ondergeschikte punten, zoals op de spelling van enige bastaardwoorden - maar in de *regels* veranderen wil, komt òf te vroeg òf te laat.

Vandaar dat wij ook geen behoefte gevoelen aan de instelling van een Staatskommissie.

Niet omdat wij menen dat, waar het de *spelling* betreft, onze weg de enige is die tot het doel, Vereenvoudiging, leidt. Maar onze weg heeft op andere voor, dat hij is gebaand, en al jaren lang wordt betreden.

Wat de geslachtskonstatering en de verbuiging aangaat, daarbij kan in principe van geen wijzigen sprake zijn. Daar leent zich de leer niet toe, dat het nooit voor fout kan gelden wanneer de beschaafde-spreektaalverbuiging bij het schrijven wordt gevolgd.

Wie een kommissie nodig vindt, moet bovendien niet vergeten dat onze regeling in kommissies behandeld, door kommissies voorgesteld is. Kommissies waar mannen zittting in hadden die dan toch zeker voor 't merendeel even bevoegd tot oordelen waren als de leden van een eventuele nieuwe kommissie zullen zijn.

Mocht echter blijken dat de Regering een staatskommissie wenselik acht, dan hopen wij dat bij de samenstelling onpartijdigheid niet uit het oog wordt verloren. Dan zien wij de dingen die komen zullen, met vertrouwen tegemoet.

Vastgewerkt
Door
Mr. P. Brooshooft.

‘De nederlandsche politiek zit, tenzij de Statenverkiezingen van het aanstaande voorjaar een vrijzinnig Zuid-Holland mochten brengen, voor jaren in de klem.’

Aldus schrijft terecht het kamerlid Mr. C.Th. van Deventer in zijn ‘parlementaire kroniek’ van het Maartnummer van de *Gids*.

Toch meent de bekwame kronikeur aan het slot van zijn artikel een middel aan de hand te doen om de nijptanden voor het beknelde vaderland opentebreken.

‘Er is - zoo schrijft hij - één middel te beproeven om de nevelen te verdrijven, die zich om onze binnenlandsche politiek hebben saamgepakt: zoo spoedig mogelijk de Grondwet te herzien, om daarna voor goed het kiesrecht te regelen op zóó breeden grondslag, dat het geheele volk tot de samenstelling der Tweede Kamer wordt geroepen. Maar indien dit werk wordt ondernomen, dan geve men vooral niet tegelijkertijd aan de Eerste Kamer nog meer macht dan zij tegenwoordig heeft; dan spiegele men zich aan het Britsche Rijk om te zien tot welke verwikkelingen een Hoogerhuis kan aanleiding geven waaraan het recht van amendement is toegekend; dan trede men de democratie tegemoet zonder wantrouwen en zonder breidel; dan toone men het vertrouwen in het nederlandsche volk, dat het verdient.’

Ik zie niet in, hoe dit procédé ons uit de klem zou kunnen helpen. De Eerste Kamer heeft een zeer bescheiden, door de Tweede aangenomen, maatregel van het Kabinet in demo-

kratische richting verworpen, en aldus door een kleine 30 geprivilegieerde heeren, tegen den uitgedrukten wil van de eigenlijke gekozenen des volks, aan het land de wet voorgeschreven. Eene ontbinding van het lichaam kan niet helpen omdat, sinds de Provinciale Staten van Zuid-Holland een clericale meerderheid kregen, die kiescolleges een clericale meerderheid naar het Hoogerhuis zullen terugzenden. Eene ontbinding der Tweede Kamer kan evenmin nut doen, vooreerst omdat op 't oogenblik slechts een zwakke anti-clericale meerderheid naar die zijde van het Binnenhof zou terugkeeren en ten tweede, al kon zelfs de gezamenlijke linkerzijde een zeer belangrijk overwicht in de Tweede Kamer krijgen, niets de zelfgenoegzame heeren van het Hoogerhuis zou noodzaken zich daardoor te laten imponeeren. Zonder dat er langs wettigen weg iets aan ware te doen, zouden zij telkens en telkens weer, na ontbinding op ontbinding, ieder ontwerp der Regeering, ja geheele begrootingen (zooals ook thans niet werd geaarzeld een geheel begrootings-hoofdstuk te verwerpen, om maar de wegzending van het ‘blijvend gedeelte’ tegentehouden) aftestemmen.

Het is mij niet duidelijk, wat een poging tot grondwetsherziening hieraan zou kunnen verhelpen. Het *Britsche* Rijk deed ons door ingrijpende amendeering van twee belangrijke wetten in den laatsten tijd zeer zeker zien, ‘tot welke verwikkelingen een Hoogerhuis kan aanleiding geven, waaraan het recht van amendement is toegekend’, maar het Rijk der Nederlanden toonde ons, èn door de jongste verwerping van minister Staal's oorlogsbegrooting, èn onder het kabinet Kuyper door de verwerping van diens *Hooger Onderwijs-wet*, even duidelijk, ‘tot welke verwikkelingen een Hoogerhuis kan aanleiding geven, waaraan het recht van amendement *met* is toegekend’. Door bij een eventueele grondwetsherziening aan de Eerste Kamer geen *meerdere* macht toetekennen, komen wij dus hoegenaamd niets verder.

Dán grondwetsherziening met *besnoeiing* van die macht, zooals het engelsche ministerie Campbell Bannerman er over schijnt te hebben gedacht (volgens de laatste berichten durft ook hij den strijd weer niet aan) een door het Lagerhuis aangenomen wet, wanneer zij door het Hoogerhuis tweemaal

zou zijn verworpen of onaannemelijk geamendeerd, ook *zonder* goedkeuring van dat Huis aan den Koning ter bekrachtiging aanbiedbaar te verklaren?

Of wel eenvoudige verwijdering der Eerste Kamer uit onze Grondwet, waarin zij in 1814 evenmin werd noodig geacht?

Dit laatste zou zeer zeker de beste oplossing zijn. Maar hoe kan men zich voorstellen, ooit een grondwetsherziening te zullen tot stand brengen, waarbij de Eerste Kamer - laat staan afgeschaft - in hare bevoegdheden eenigszins belangrijk werd besnoeid? Elke wet moet, om in het staatsblad te komen, ook de furcae caudinae der Eerste Kamer door. Reeds terstond dus de bij art. 194 Grw. voorgeschreven wet, die verklaart dat er voor zekere wijziging grond bestaat, zou ten aanzien *dezer* verandering door iedere Eerste Kamer worden verworpen. En gesteld al eens dat zij, gelukkiger dan de Romeinen van 2300 jaar geleden, door dien gevaarlijken pas zich wist heentewringen, dan nóg zou zij onherroepelijk schipbreuk lijden op de meerderheid van ⅔ der stemmen, die art. 195 Grondwet ook in de ad hoc herkozen Eerste Kamer voor iedere wijziging eischt.

Maar dan - het *Amsterdamsch Handelsblad* van 7 Maart en vele volgende dagen heeft er dit op gevonden - hals over kop herziening van de indeeling der kiesdistrikten voor de Provinciale Staten, die dateert van 1852 en door de veranderde bevolkings-verhoudingen het platteland de steden doet overheerschen, immers naar verhouding van het zielental der distrikten veel meer afgevaardigden naar de Staten doet zenden dan bij een gelijkmatige verdeeling over het geheele land 't geval zou zijn?

Ik ben de eerste om dezen maatregel toetejuichen, omdat werkelijk de onderdrukking der meer verlichte steden door het dikwijls zoo bekrompen en bigotte platteland hoogst onrechtvaardig en onlogisch is. Ook zou ik heelemaal niet, als de kerkelijke bladen die er natuurlijk niets van moeten hebben, huiveren voor zulk een ongekend snel tempo van wetgeving als het *Handelsblad* verlangt, namelijk reeds begin April indiening van het ontwerp, en afdoening door beide Kamers vóór Juni, zoodat het nieuwe distrikten-knipsel nog kon gelden voor

de verkiezing der aftredende helft van de Staten in het begin dier maand.

Maar ik vraag alweer: hoe, in naam van al wat menschelijk d.i. zich zelf het naast is, kan het *Handelsblad* een oogenblik hoop voeden, dat de Eerste Kamer een dergelijk ontwerp zal aannemen? Zij durft wel een geheel, door de Tweede Kamer goedgekeurd, begrootings-hoofdstuk verwerpen. Hoeveel minder zal hare meerderheid zich geneeren een wetsontwerp te doen buitelen, dat haar waarschijnlijk voor goed zou verhinderen hare eigenaardige opvattingen van het landsbelang den volke op te dringen?

Maar, wat meer zegt, het *Handelsblad* geeft wel een recept om moeilijkheden als de tegenwoordige en de haar natuurlijk onaangename clericale meerderheid te doen verdwijnen, maar heelemaal geen oplossing der steeds meer op den voorgrond dringende hoofdvraag, die men 'de Hoogerhuis-quaestie' kan noemen. Al werd eens een gematigd-liberale meerderheid in de Eerste Kamer verkregen, dan geeft dit nog niet den minsten waarborg voor vermijding van conflicten in de toekomst, wellicht nog veel pijnlijker dan het tegenwoordige. Om maar alleen te spreken van het kiesrecht, hoe groot zou niet de kans zijn dat een in de Tweede Kamer aangenomen algemeen kiesrecht, of zelfs maar het blanco-grondwetsartikel dat dit moest voorbereiden, door de Eerste Kamer werd verworpen? Dan zou het Hoogerhuis, in het allervoornaamste volksbelang van onzen tijd, zijn (door stand- en geld-privilege bevooroordeelden) wil opdringen aan de groote meerderheid des volks. En ook daaraan zou langs wettelijken weg, immers door geen ontbinding of zoogenaamde zedelijke pressie (waarvoor deze heeren, waar het hunne patricische vooroordeelen geldt, ongevoelig zijn) niets zijn te verhelpen.

Neen, het kwaad zit in de instelling van een Eerste Kamer zelve, waarmede, zooals Buys op blz. 405 1ste deel zijner '*Grondwet*' (toelichting en kritiek) terecht zegt, de voorstanders van een streng logische staatsordening geen vrede kunnen hebben. 'Voor hen' - zegt hij - 'is de Eerste Kamer eene anomalie, eene zonde tegen de logica, een inbreuk op het hoofdbeginsel waarop ons staatswezen rust.' En dan verwees wel de, stseds tot bezadigdheid geneigde, hoogleeraar zulke

voorstanders van gezonde rede ook in het staatswezen naar Bagehot's studiën over de engelsche constitutie, ‘opdat zij van dezen leeren, dat het eenvoudigste mechanisme op staatkundig terrein niet altijd het beste en doelmatigste is,’ maar het feit dat op grond der nieuwere gebeurtenissen een van Buys' beste leerlingen en vereerders ons nu juist de Britsche kamer-ver-houdingen als *afschrikkend* voorbeeld komt stellen, (Mr. C.Th. van Deventer, *Gids* van Maart blz. 566) geeft ons, meen ik, alle recht dien ons opgedrongen engelschen leidsman te wraken.

In 1848 is dan ook over de al of niet opneming van een Eerste Kamer in onze Grondwet heel wat van gedachten gewisseld. Thorbecke was er ten slotte beslist tegen. Op blz. 46 zijner ‘Bijdrage tot herziening der Grondwet’ noemt hij haar kortaf een ‘instelling zonder grond en zonder doel.’ Niettemin heeft de Regeering, welke haar behoud beslist wenschte, gezegevierd. Zooals Buijs zelf t.a.p. blz. 396 verklaart, ‘enkel uit wantrouwen tegenover de toekomstige Tweede Kamer’. ‘Niet bij machte den democratischen stroom te keeren, wilde men dien althans zooveel mogelijk onschadelijk maken.’ De Eerste Kamer moest dus dienen als domper op al te groote democratische neigingen der Tweede. Maar tevens wilde men er een tweede editie ‘volksvertegenwoordiging’ van maken, namelijk van zekere klassen des volks, en daarom deed men haar kiezen langs den trap der door het volk aangewezene Provinciale Staten, met beperking der verkiesbaarheid tot de rijksten in den lande (sedert 1887 ook de in hooge betrekkingen geplaatsten). Dit nu noemt Buijs op blz. 397 terecht het zoeken naar de quadratuur van den cirkel: ‘een lichaam dat tegelijk volksvertegenwoordiging en dam *tegen* de volksvertegenwoordiging zijn moest.’

Hoe komt het dat een zoo heldere kop als Buijs al deze zonden tegen de logica door de instelling eener Eerste Kamer besefte, uiteenzette, toegaf; dat hij ook de bezwaren erkende om met de verkiezing harer leden te belasten de Provinciale Staten, in de eerste plaats bestemd voor administratieve werkzaamheden (blz. 408); en dat hij niettemin ten slotte het behoud der Eerste Kamer (blz. 406), maar zelfs ook de Provinciale Staten als haar kiescollege goedkeurde (blz. 409)?

Mijns inziens is dit raadsel alleen te verklaren door de

bij den genialen en welsprekenden hoogleeraar wel wat sterk geprononceerde neiging tot bezadigdheid. Wellicht heeft deze zich nog meer bij hem ontwikkeld door zijne taak om de jongelingschap te leiden op het gevaarlijk terrein der staatkunde, waarbij zoowel de Nederlandsche professoren zelve als de benoemende regeeringen steeds groote zorg hebben getoond om ál te revolutionaire of democratische inzichten te matigen. Evenzoo in de staathuishoudkunde. Nog ten vorigen jare gaf het stof tot scherpe kritiek en algemeene verbazing, dat een vrijzinnig-demokraat als Dr. van Embden werd benoemd tot hoogleeraar in de staathuishoudkunde te Amsterdam. Zoo wist ook Thorbecke, die in 1862 Buys eerst te Amsterdam, daarna te Leiden benoemde, wel dat hij voor het hoogleeraarschap den bekwaamsten en heldersten, maar ook een tot bezadigd wikken en wegen van nature geneigden kop had gekozen. Met mij zullen zeker andere leerlingen van dezen welsprekenden en beminnelijken meester soms, na een zijner kernachtige betoogen, zijn getroffen door eene zeer getemperde en bedachtzame slotsom, waar zij een radikale conclusie hadden verwacht. En zoo zien wij ook den helderen ontvouwer der bezwaren tegen het twee-kamerstelsel komen tot een daarmeê weinig harmonieerend eind-advies, heel wat minder steekhoudend dan de logische conclusie ‘instelling zonder grond en zonder doel’ waartoe de niet minder geleerde denker en staatsman kwam, die hem tot leidsman der spes patriae had benoemd. Zijne motieven voor dat advies, te vinden op blz. 401 vlg. van ‘*De Grondwet*’, waren dan ook vrij zwak. Het Hoogerhuis zou het middel kunnen zijn ‘om de gebreken te temperen welke aan het kiesstelsel verbonden zijn’. Blijkbaar een argument faute de mieux. De ondervinding heeft bewezen, dat de Eerste Kamer het kiesstelsel juist zoo verward mogelijk maakt. Voorts kan zij ‘hare driftige zuster’ soms tot kalmte brengen, zedelijk gezag uitoefenen enz., al welke bestemmingen de bovengenoemde botsing met de logica volkomen laten bestaan en waarop ik dan ook niet verder inga. De Provinciale Staten als kiescollege verdedigt Buys op blz. 409, schoon erkennende de anomalie om aan een dergelijk lichaam politieke beslissingen op te dragen, met het zwakke argument, volgens hem de hoofdvraag, dat ‘de ervaring sedert 1848 opgedaan niet de

behoefte heeft doen kennen aan een ander kiescollege'. In 1883 kan hij recht hebben gehad om zoo te schrijven; na de ervaringen van den laatsten tijd, vooral onder het ministerie-Kuyper, zou hij het zeker *niet* hebben gedaan.

Ik houd mij liever aan zijn massief woord: 'de voorstanders van een streng-logische staatsordening kunnen met een Eerste Kamer geen vrede hebben.' Maar wat helpt het ons? Ik zie niet, hoe wij langs vredelievenden weg ooit van de, eenmaal op ons volkslichaam vastgezette, parasiet zullen afkomen. De Eerste Kamer uit onze staatsregeling te doen verdwijnen, zal nooit anders kunnen geschieden dan bij wetten, waartoe de medewerking dier Kamer zelve onmisbaar is, en de ondervinding van ons parlementair bedrijf wettigt allerminst de verwachting, dat ooit zulk een lichaam onbaatzuchtig genoeg zal zijn om, uit vrijen wil, over te gaan tot een staatsrechtelijk harakiri.

Het zal dus te eeniger tijd moeten geschieden door revolutie.

Boeken, Menschen en Stroomingen

H.P. Bremmer: Een inleiding tot het zien van beeldende kunst

De gedachtegang van Bremmer is deze: De vraag of iets mooi of leelijk is, zullen wij niet behandelen. Het antwoord erop is altijd persoonlijk. Het valt zus of zoo uit naar gelang van onzen gemoedstoestand. Mooi wil zeggen: het vóór ons gestelde voorwerp wekt in mij een gevoel van lust, - leelijk, een van onlust, op. Bovendien: onderscheiden is moeielijk. De meeste menschen, als zij een voorwerp leelijk of mooi noemen, spreken daarmee geen smaak-oordeel uit. Zij denken het maar. Wat zij uitspreken is inderdaad een afkeer of een ingenomenheid, niet ontstaande uit de reine voorstelling die in hen dat voorwerp vormde, maar uit bijgedachten, door het vluchtige zien van dat voorwerp in hen opgewekt. Zij zien een stilleven. ‘Ajakkes, een paar klompen!’ Dat dit paar klompen als het eenmaal, als voorstelling, in hen leefde, blijken zou een wereldgebeurtenis gelijk te komen, dat kunnen zij niet aannemen. Zij zien een landschap. ‘Ik houd niet van dat donkere.’ Beschouwing van ‘dat donkere’ is verder uitgesloten. Een portret. ‘Mijn hemel, wat een leelijke vent is dat!’ En zoo zijn nog maar de eerste en natuurlijkste bijgedachten die de wording van de voorstelling in menschen belemmeren. Hoe knapper die kijkers worden, hoe meer hun bijgedachten toenemen. Als zij de schilderijen van één school met zekere aandacht gezien hebben, dan is dat al oorzaak genoeg voor hen om immuun te zijn tegen de invloeden van die eener andere school. Laat ik - aldus Bremmer - nooit tot hen spreken van mooi of leelijk. Ja meer, laat ik beginnen hun

te verbieden ervan te spreken. *Zij* zijn dan bewaard voor het zeggen van dwaasheden, en *ik*, die hen onderrichten wil, kan niet in de mij niet passende houding gedrongen worden van te moeten redetwisten met mijn leerlingen.

Ik geloof dat deze gedachtegang de uitkomst is van een juist inzicht. Wie smaak heeft, heeft hem. Maar over den smaak te twisten is in de hoogste mate onsmaakvol. Smaakvol daarentegen moet men zijn om anderen hoe langer hoe meer smaak te geven in de meest verscheiden uitingen van de kunsten.

Dit te doen is de taak die Bremmer zich gesteld heeft. Hoe doet hij het?

Allereerst daardoor dat hij zijn hoorders opmerkzaam maakt op hun vooroordeelen. Denkt erom, zegt hij, wij hebben hier te doen met kunst en niet met natuur. Wat *gij* in de natuur onaangenaam vindt, kan heel wel in de kunst een werkzaam gegeven zijn. Door dit te zeggen ontneemt hij hun, wat eigenlijk de grond is van *al* hun vooroordeelen, het vertrouwen in een eigen-doorleefde werkelijkheid. Hij laat hen voelen dat, als zij kunst kennen willen, hun kijk op de werkelijkheid, en daarbij inbegrepen hun kijk op andere kunst, hen niet baten kan. Dat hij hen slechts schaden kan. Dat hij, tegenover de voorstelling die de kunstenaar hun wil bijbrengen onbeteekenend is en hinderlijk.

Het spreekt vanzelf dat dit meebrengen van eigen werkelijkheid tegenover de uitingen van kunstenaars niemand belet kan worden. Dat het natuurlijkerwijs zich altijd zal opdringen. Dat het als eerste vergelijkings-factor bij iedere kritiek wil en moet aanwezig zijn. Dat het als zoodanig aanbevelenswaardig is, en niet verderfelijk.

Toch zegt Bremmer - en zijn ervaring heeft hem zonder twijfel geleerd dat hij dit zeggen moet - laat uw werkelijkheid thuis. Stel u open. Wees ontvankelijk. Laat de kunstuiting op u inwerken. Laat haar in u groeien tot voorstelling. En dan - vergelijk dan al wat ge vergelijken wilt.

Bremmers ervaring - geloof ik - heeft hem goed geleerd. Er is niets zóó moeilijk als het gemoed open te krijgen voor een nieuwe kunst-uiting. En toch is er geen andere weg om die uiting te kennen, te beleven en te beoordeelen, dan haar optenemen in de voorstelling.

Bremmers arbeid - zijn boek, en ook zijn tijdschrift *Moderne Kunstwerken* - doet hem kennen als een man van veelzijdigen smaak, toegerust met de middelen om dien smaak meetedeelen. Doordat hijzelf *ziet*, vindt hij, slag op slag, het woord dat opmerkzaam maakt.

Zijn doel is nu den tot ontvankelijkheid gestemden beschouwer gevoelig te maken voor verschillende kunstwerken. Hij maakt hem daartoe aandachtig op de *gemoedswaarde* van die werken. Niet voor het verstand dat begrijpen, niet voor het zintuig dat genieten wil, maar voor het gemoed dat belangeloos ontroerd wordt, arbeidt de kunstenaar. Dit is zijn grondstelling. Er volgt onmiddelijk uit dat al ons toestemmen of ontkennen van wat we schoonheid noemen, ontspringt aan die belangelooze ontroering. Niet in de dingen, maar in die ontroering ligt onze schoonheidsmaat. De schoonheid is geen eigenschap van de dingen, maar een reactie van ons gemoed op de dingen, - zoo formuleert hij het. Een kunstwerk bedoelt die reactie teweeg te brengen. Doet het dit onmiddelijk, dan is verder spreken onnoodig. Indien niet, dan valt aantetoonen dat in de elementen van dat werk de ontroering die het geven wil, aanwezig is.

Bremmer heeft een groot vertrouwen in de mogelijkheid van zulk aantoonen. Hij kent de elementen waarom het gaat en vestigt daar de aandacht op. Hij zegt: Zie eerst of er eenheid van bedoeling is. Gekken en stumperts kunnen die niet aanbrengen. Maar ga dan verder en tracht te onderkennen of ge uiting van ontroering bespeurt. Lijn, kleur, toon en plastiek zijn de vier elementen van beeldende kunst die hij achtereenvolgens onderzoeken laat. Elke is hem aanleiding om het innerlijke leven te doen naspeuren dat den kunstenaar gedreven heeft, dat hij heeft willen uitdrukken.

De hoofdzaak van zijn gedachte en, in 't algemeen, zijn methode van onderricht valt uit het eerste gedeelte van zijn boek optemaken. Het tweede bevat veertien ‘beschouwingen’, die, met één uitzondering, vergelijkend zijn.

Men ziet in dit gedeelte afgebeeld: één houtsnede van Durer, twee delftsche tegels, twee lithografieën van Bosboom, twee teekeningen van A. van Ostade, een Gang naar het Kerkhof van Ch. Cottet en een van Vincent van Gogh, een

Flora van Rembrandt en een van Titiaan, een houten egyptische bokkekop van 1600-1100 v. Chr. en een geteekende van den 17de eeuwschen Hollander Doomer, een schilderij van Bastien Lepage en een van Hans Thoma, een Italiaansche meisjeskop van J. Lefebure en een van Jacob Maris, een ezelstudie van J.K.L. de Haas en een van Floris Verster, een liggende figuur van Van Gogh en een van Rembrandt, een Hooglandsche Kerk te Leiden door Verster en een door Bosboom, een kindje van Bouguereau en een van Allebé, vier voorstellingen van een monnik eindelijk, naar Giotto, Francisco Zurbaran, Nicolo dell' Arca (terracotta-beeld) en A.J. Derkinderen.

Wat in dit overzicht treft is de verscheidenheid van de beschouwings-stof. Maar deze krijgt eerst waarde door de gelijkmoedigheid waarmee Bremmer aan iedere uiting recht doet. Wat hij aan iedere poogt te benaderen is de gemoedskracht van den maker, en deze tracht hij aan te toonen. Tot dit aantoonen dient hem zijn eigen gemoedskracht. Omdat hij al de eigenaardigheden van de meest verschillende werken sterk voelt, maakt hij zich sterk die te doen voelen door anderen. Hij gebruikt daartoe beelden en redeneeringen, gissingen en veronderstellingen, die zijn eigen gevoel van het werk, zijn eigen kijk erop weergeven, maar die tevens zóó zijn dat de eenigszins gewillige hoorder er door getroffen moet worden, ze overeenkomstig de werkelijkheid van het besproken werk zal vinden. Niet bij verrassing, maar men zou zeggen proefondervindelijk ontwikkelt Bremmer het kunstgevoel van zijn beschouwers. Bij ieder woord dat hij zegt laat hij hen zien of het waar is, of het uitkomt, of zij het ook kunnen zeggen. Dan gaat hij verder, en als hij heeft uitgesproken hebben zij op het kunstwerk denzelfden kijk als hij. Het spreekt vanzelf dat de hoofdzaak dan aan hen blijft overgelaten: te weten of zij die kunst *voelen* zullen, of zij voor hun leven iets zal beteekenen.

Een enkel voorbeeld van Bremmers manier van aanduiden. Van een lithographie van Bosboom wil hij doen waarnemen hoezeer een uiterlijke belichting er hoofdzaak is. Hij zegt dan: ‘'t is of alles een onvaste cartonnen wereld is, die maar zoo gebruikt wordt om die belichtingsaardigheid te geven.’

Met de afbeelding voor zich vindt men het beeld treffend juist en is gaarne bereid het toetestemmen. Even juist is de opmerking over een figuurtje in diezelfde teekening: ‘het ziet er uit als een afgekloven poppetje.’ Weer wat verder, bij vergelijking van twee kerkvloeren: ‘Men zie eens in beide gegevallen de vloeren aan en vrage zich af van welke van beide men het meest de voorstelling heeft dat een knikker er met veerkracht van zou terugkaatsen.’ Zoo bij vergelijking van twee tonnen en hun spongaten: in het eene ‘staat het er kantig en hard in,’ in het andere is het ‘of er een gat geknipt is in een zware vilten stof.’ Van ezelsooren sprekend: op het eene voorbeeld ‘nagebootste ooren,’ op het andere ‘een zekere energie en elasticiteit in den stand; als een insect erin prikt, zullen deze veel vlugger reageeren’ dan die vorige. Het is duidelijk dat hier de verbeelding den leeraar te hulp komt, maar altijd zoo dat de leerling hem volgen en kontroleeren kan.

Naar aanleiding van een Flora van Rembrandt lezen we: ‘Het valt niet te ontkennen dat in de Flora van Rembrandt iets zit wat aan zwaarheid doet denken en vermoeiend werkt om aan te zien. Deze zwaarheid nu is een geesteseigenschap van Rembrandt, en niet een eigenschap aan 't model. Misschien dat dit laatste minder duidelijk is; wij bedoelen hier dat twee schilders 't zelfde model dat b.v. een zwaargebouwde figuur is, op geheel verschillende wijze kunnen geven. De een kan op een fijne wijze de karakteristiek van het zware uitdrukken, men heeft dan de zwaarheid als gegeven objectiviteit, en de subjectiviteit des schilders die dat weer levendig en fijn ziet. De tweede kan het daarentegen zwaar en moe geven als uitdrukking van zijn eigen innerlijkheid; men kan eraan zien dat, behalve dat het model op zichzelf een zware grofgebouwde figuur is, de schilder het op dat oogenblik op een moëe, loome wijze waarnam. 't Is of in 't eerste geval iemand ons geestig en levendig over zoo'n model staat te vertellen en 't in al zijn zwaarheid door de voorstelling des verhalers toch tot een rijk en levend gezien beeld wordt, en in het tweede geval men behalve de zwaarheid van het model dan nog de vermoeienis ondergaat van den langgerekten sleependen toon van een verteller die laat voelen, dat hij er niets over te zeggen heeft.’ Dit is minder de verbeelding,

dan de redeneering, die een bizonder geval begrijpelijk maakt door het onder een algemeenen regel begrepen te toonen.

En evenzoo kan door gissingen en veronderstellingen omtrent de bedoeling van een kunstenaar de hoorder op het spoor gebracht worden van een eigenaardigheid die hem anders misschien zou ontgaan. Zoo bv. als op een ezel van Verster een zekere haarwas moet gevat worden: 'Verster zat misschien een tijdlang te loeren tot hij het te pakken had, en duwde het toen met een nijdigen zet erop.' Of bij een Gang naar het Kerkhof van Cottet: 'Bij Cottet vindt men op den voorgrond steenklompen die een soort bakken vormen; maar zie deze steenen eens goed aan, zou hij er ooit met een echte ontroering naar gekeken hebben? Zou niet iets wat hij in een koekebakkerswinkel gezien had al ruim voldoende zijn om zulke vormen te geven? Heeft dit iets wat een aandoening geeft van steen, deze zwoele slapheid?' - Deze veronderstellende wijs van spreken zal den hoorder, ook als hij uit zichzelf niets ziet, opmerkzaam maken en misschien doen toestemmen.

Volgt men het geheel van de veertien beschouwingen dan zal men, hier en daar verspreid, ook algemeene gedachten vinden, waarin de persoonlijkheid van den leeraar nader omschreven wordt. Soms zijn het enkel denkbeelden van proefondervindelijke juistheid, als: 'Van twee menschen die iets te beweren hebben kan men zeggen dat hij de sterkste en fijnste is, die zich met de minste grofheid van uitdrukking en beelden het stelligst uitdrukt.' Maar dikwijls is er meer. Er blijkt dan in den man, die zoo onbevangen alle soorten van kunst waarneemt, nochtans een voorliefde. Uitmuntend karakteriseert hij dan de impressionnistische kunst, die ons 'vertelt dat de wereld iets is waar men tegen aan moet zien,' die 'de diepste werkelijkheid' vindt 'in het wereldbeeld zooals het op een gegeven oogenblik op het netvlies van den schilder valt,' - en daartegenover een kunst van bezonkenheid, van meditatie, van statieuze rust, van een innerlijkheid die den zin van de buitenwereld en daarmee een waarder werkelijkheid in zichzelf bezit. Beide soorten van kunst bemint hij, maar zijn voorliefde gaat naar de laatste. Zoo wordt het dan duidelijk dat ook voor dezen veelzijdigen kunstkenner

de smaak niet enkel is een ontroerbaarheid, maar dat hij naast het ontroerbaar gemoed een werkzamen geest erkent. De mensch die alle vormen ondergaat, heeft zelf zijn eigen vorm. Die vorm, bewust van zichzelf, is zijn geest. Die geest, verzichtbaard, is zijn ideaal. En zoo is de smaak niet enkel een reactie, niet enkel een wisselvallige gemoedsuiting, maar tevens het oordeel van een geest die in alle gestalten zichzelf herkent.

De eene twijg
Door
Albert Verwey.

In 't bosch waar alle boomen botten
Ben ik gegaan toen de eene twijg
Afzijds gegroeid in 't moer moest rotten
Als straks liaangroei haar omrijg'
En klemm' en nijp' in zuigende armen,
En in mijn hart bad ik: erbarmen
Dat de afgrond niet dien heemling krijg',

Toen rees de zon: een kracht door de aren
Van 't hout zwol aan en sneller schoot
Dan 't krinklend kruid, van stam tot blaren,
Een lijn, een boog, die spande en sloot
Mijn twijg zijn stam naar boven nader,
Schoon leven redt ge uit lagen dood.

Paschen 1907.

De slijting
Door
Stijn Streuvels.

I

Nog stonden de vruchten te velde in hun rijkdom als een loutere praal en 't zuivere versiersel van een schoone wereld met de heerlijke rust in de lucht der lange zomerdagen. Maar nu de bloeitijd voorbij was en 't duizendmalig getintsel der levende bloemen verbleekt - gelijk de zonneglets die alles blinken deed aan de oppervlakte van 't land, plots weer wegschuift door de jagende schaduw van een wolke die drijft vóor de zon - zoo was die adem van jeugd en van blijheid vergaan want nu waren de vruchten tot rijpdom bedegen. Medeen zou de breede rust van den groeitijd op 't land uit zijn en moest het menschelijk bedrijf herbeginnen. Nu zou die onnuttige schoonheid beroerd worden en elk zou er de hand aan 't ‘zijne’ slaan en zijn eigendom bemachtigen - den rijkdom oogsten.

Ommelands, alhier, aldaar waren de boeren reeds op wandel over de kouters, en griebelden zij met de opene hand door de hippens van 't vlas; al gaande bezagen ze de kleur en wribbelden een herel open om de taaiheid der vezels te onderzoeken.

Waarachtig: de tijd was gekomen en nu besloten de boeren maar gebruik te maken van 't vaste zonneweer om hun vlazzing te bemeesteren en binnen te palmen. Ze zegden:

- Wie weet, een onweer kan gauwe komen en binst het nu nog rechte staat en ongeschonden is....

Zonder afspraak of luide vermaan begon de roering: gelijk

te voorjare in den wiedtijd, zette 't werkvolk uit, al wie niet dagvast in de bezigheid was, begon te zoeken en vervoegde de bende. 't Waren de wijven en de meisjes alleen niet, maar de groote mannemenschen, de knapen, de jongens, alleman volgde den drijf en keek alwaar hij gaan moest om eerst verhuurd te geraken. Het geleek een grooten trek, een landverhuizing, al dat volk over de bane en nieuwe en vreemd was heel die beweging over de streek die gerust en eenzaam van uitzicht placht te zijn. De mannen gingen gedaagd en ernstig met het vest op den schouder en de kloefen in de hand; de vrouwen ook liepen barvoets en droegen den strooien hoed; meisjes en jongens liepen en stoeiden achter en vooren, half gekleed, met 't bruin van den zonnebrand in hun wezen, in hun hals en op de bloote armen en beenen en 't geleek een heele bevolking die ineens door nood gedreven of met andere inzichten erop uit trekt om den kost en 't bestaan te bemachtigen.

Alzoo, al op eenen uchtend, onverwachts, in de tijelijkheid van den dag, galmde het slijterslied geweldig en schond het de stilte van de reine morgenlucht. Het ging als de stormkreet bij een algemeenen aanval en het gebaar van die plotse, groote beweging op 't land, geleek aan een machtigen zang die ineens uit de drukkende stilte aanheft, als de kreet bij een groote overwinning. Den dag en het werk begonnen de slijters met een dans en een zang. Daarna viel men er duchtig aan: 't mannevolk, de wijven en meiden stonden met gebogen lijf en lange, neerhangende armen, gestadig te slijten terwijl een bende jongens en meisjes verlaan en joelend over en weer liepen met handsvollen vlas. In 't gemoed van die werkers die heel den zomer ten gronde gebogen en zwijgend de eerde en de vruchten bewrocht hadden, kwam er nu iets los en wakker. Waar ze anders met den ernst op het wezen, met de vrees en den deemoed op den gekromden rug, af en toe naar hun werk gingen, en ernstig wrochten van den morgend tot den avond, tot ze afgeakkerd en moe, in 't deemsteren, met slependen stap en stille ter ruste keerden; nu integendeel geleek het werk geen lastigheid of inspanning, was er een opgetogen vroolijkheid en roerde de vreugde, stak de verhemming in 't lichte heffen van den stap,

in 't ruchtig zwaaien der armen en 't uitbundige roeren van aller tongen. De groote, de langingehouden vreugdekreet galmde en weergalmde luide van den eenen vlaschaard naar den anderen. Die vreugdekreet hield het einde van al het verlangen in, het opheffen van al de vrees voor de onzekerheid van de opbrengst en de winst; de vreugdekreet bediedde het zegevieren over het jaargetijde, de overwinning van de schoone, de gouden vrucht waar zooveel aan geslaafd werd heel den zomer lang en zooveel zorg en rieschelijkheid over gehangen had. Heel het belang van al de dagen en de achterdocht en de vrees van 't begin af tot het einde was nu gedaan: nu was de gouden vrucht gewonnen en nu zou de boer de moeite van 't werk beloonen.

Als een vloed sloeg de jubeling over heel de streek; elk ondervond het als eene zuivere vreugde zonder bijgedachte aan eigen belang of winst - elk voelde 't opwellen van den breeden levenszwaai en alwie eraan geholpen of meêgewrocht had, achtte zich gerechtigd om te genieten in de vreugde van den oogst. Rauw en machtig ging de gezamenlijke kreet van de bende uit den oostkant van 't dal:

- Is de boer zijn vlaschaard rijpe?

En de langgerekte joelschreeuw van 't vrouwvolk en de jongens tierde razend scherp als een gil ten antwoorde:

- Ja - a - a!!!

Even machtig, als de weergalm uit het oosten, kwam de schreeuw uit het westen:

- Gaan we den vlaschaard slijten? en even wild en scherp antwoordde de na-kreet:

- Ja - a'w!!!

Ten zuidkant en ten noordkant, uit de vier gewesten tegelijk kruiste de vreugderoep over heel de streek. Zoo één zoo allemaal deden ze elk hun deel in 't algemeen groot geruchte want nu was men overal aan 't slijten.

Dien eigensten morgen was Vermeulens volk aan 't werk op het beetenveld en van waar ze stonden op de hoogte van het stuk, hadden ze vóor hen in de laagte tegen de helling open als een tafelvlak, Sobrie's vlaschaard die als een groot stuk effen okergeel laken, bloot lag tusschen 't groen der andere vruchten. En eer Schellebelle en de andere meisjes nog op

het stuk gekomen waren, hoorden ze reeds van verre den aanvang van het lied. Op dien afstand klonk het in zijne teerheid door de fijne lucht met woorden duidelijk gescheiden:

- Wij zijn er te morgend al vroeg op-gestaan,
't was om naar onzen vlaschaard heen te gaan.
Na - ve - va! Na - ve - va!

Daar zagen ze de bende in rondedans, hand in hand trekken en draaien, traag eerst en dapperder dan op den stijgenden gang van de mate en 't lied ging voort:

- En dat vlasken is er zoo jeugdig op gegroeid.
Nu wordt het zijn top en zijn gat gesnoeid!
Na - ve - va! Na - ve - va!

Dan kwam de boer opdagen met de geneverflesch en plots veranderde de voois en tierden de slijters luider den trippelzang:

- Waar mag er onzen schenker zoolange blijven?
Wij zullen zijnen baard vol peper wrijven!
Maar hij staat in mijnen zin,
En 't is ik die hem bemin!
Want - zie, daar is nog olie - olie - in!
maar - zie, daar is nog olie - in!

Ze sloten den boer te midden in de ronde en draaiden voort in rapperen schijverloop, terwijl één voor één van de zangers uitviel en te midden ging om te drinken. Terbinst zongen de anderen in traagslependen rondezang:

- 'K zet er dat glazeken al aan mijnen mond
En 'k drinke het uit en 'k zie er den grond!
Na - ve - va! Na - ve - va!
En onze boer is maar een kul
Hij schinkt er zijn glazekes maar half vul!
Want - zie, daar is nog olie - olie - in
Maar - zie, daar is nog olie - in!

Wanneer elk zijne beurt gekregen had en de flesschen geledigd waren, vertrok boer Sobrie. Dan ging het gemoedelijke eindrefrein:

- Wij bedanken onzen schenker van herte zoo zoet
En hij staat er zoo wel in ons gemoed!
Na - ve - va, Na - ve - va!

't Is slijtinge alhier, 't is slijtinge aldaar
't En is maar één keer slijting al op een jaar!

Daarmede viel de ronde uiteen en elk zocht haastig om aan 't werk te zijn. Met handsvollen werd het vlas gesleten, met handsvollen werd het weggedragen en gehaagd en de bezigheid vorderde als een licht en gemakkelijk spel. Vermeulens volk ook had nu gedaan met kijken en wrochten voort en na dien luidruchtigen inzet, scheen de dag zijn gewonen loop te nemen: alles werd stil gelijk altijd, en in de verte ook was 't gezang gevallen.

Tot den noene leed de stilte, maar dan herbegon de dans en de zang overal, en te vespertijde nog eens en 's avonds weerom - bij elken schoftijd in gelijke poozen schoot de vreugde weer wakker en hernam allenthenen 't geruchte en geroep. Van verre, op de vlaschaards die uit het zicht, bachten een bultkop lagen, overal ging het overschreeuwend en bovenkraaiend geroep als een weergalm zonder einde, het eeuwig: olie - olie - in!

Dagen naareen hield het aan; 't blij zwaaiend gezang scheen welhaast eigen aan de lucht en vast in heel de omgeving, zoo gestadig en juist hernam het weerkeerend bij elk getij al de dagen van de slijting.

Van op Vermeulens hoeve, door de wijde opening der hofpoort en van op de hoogliggende landen rondom, overzag men in één blik heel de streek en overal waar de vlaschaards de gele vierkante vakken uitteekenden tusschen 't andere groen, op ieder stuk zag men de slijters bezig. Als kleine mannetjes leken ze die aan 't spel zijn en zottigheid bedrijven elk op zijn stukje gronds.

Vermeulens vlaschaard was nog op verna niet rijp en 't zou nog wat aanslepen eer het volk zou mogen meêdoen in 't algemeen vertier. Intusschen wrochten zij stil voort, knapen en meiden ondereen in de beeten. Maar voor schoftijd en telkens Sobrie's slijters hun genever kregen en de zang opging, hadden zij er zelf hun behagen in om den dans en 't pleizier aan te zien en bespraken zij ondereen 't verlangen om ook te beginnen aan de groote bezigheid.

Schellebelle meer dan de anderen, omdat ze 't nooit gedaan

had en het nu voor 't eerst van dichtbij aanschouwen mocht, was erin gemoed - ze bezat haar eigen zelf niet meer; haar beenen klibberden onder haar lijf - ze had waarachtig maar de vleugels te kort, in haar verlangen zou ze er naartoe gevlogen zijn, waar de leute aan gang was. Van hier kon zij elke beweging en heel het spel nagaan, zoo helder doorschijnend was de lucht en zoo duidelijk stonden de slijters in hun bonte kleeren boven den grond die geelgroen lichtte waar 't vlas gesleten was.

Knapen en vrouwen stonden op één lijn, gebogen en sleten; meisjes en jongens liepen met de handsvollen af en toe, naar 't groot mannenvolk die op den achterkant 't gesleten vlas in hagen zette. Zoo wel kende elk zijn gang en doening dat het een aangeleerd spel geleek - gelijk de jongens die uit leute stom-ambacht doen. In heel dat levend gekrioel verkende Schellebelle: Marietje Verlinde en Fientje Vandoorn en zag ze bij de bende de twee jongens die ze wist de vrijers te zijn van haar twee vriendinnen. Heur eigen herte sloeg open en toe bij de gedachte en de verbeelding van dat opperste geluk want ze merkte hoe bij elken rondedans de twee koppels altijd bijeen, malkaar de hand gaven in de ronde; ze merkte hun doening, hoe ze elkaar bekeken en 't overige kon ze wel raden: hoe er tusschen zang en klang en bij al die lustigheid wel kans was onder al die jongens en meisjes om te fluisteren en te kokerullen en hoe het spel nu dubbel aangenaam moest zijn als er de liefde in gemoeid was.

In Schellebelle's nuchtere verbeelding lag die vlaschaard, die lichtend gele vlek, als een beloofde land, als een stuk warmte waar ze naartoe getrokken werd door heel de felheid van haar begeeren. 't Scheen haar iets waar anderen zoo lustig en onbekommerd op speelden en genoten en waar zij nooit geraken zou omdat 't voor haar als het toppunt van al haar verlangen onbereikbaar hooge lag, zoodat ze vreesde dat het nooit komen zou. Alle dagen hoorde ze van een nieuwe bende, een nieuwen aanval op een anderen vlaschaard die nog onaangeraakt gelegen had tot nu toe. Op 't veld waar ze zelf werkend was, waren knapen en meisjes van niets anders bezig; 't bestookte en 't bereed haar en dat wachten, die onzekerheid pijnigde haar ongeduld.

- 't Kan slecht weer worden, en dan is de leute er grootendeels af, zegden haar de plaaggeesten.

Maar de anderen stelden haar gerust en gebarens ernstig verzekerden zij te weten dat de boer morgen of overmorgen zou beginnen. Ze vertelden haar: hoe de ‘mei’ moest gesleten worden en wat er al gebeurde den avond der voldoening en van den slijtpap....

De lust doortrilde heel haar lijf; ze voelde de jacht en de begeerte om ook te dansen en te zingen nu 't overal en aan ieder eigen scheen, - nu 't uit alle windstreken als een stroom van geweld en blijheid door de lucht reed en men overal aan 't vieren was. Ze wist niet wat er haar geworden moest of hoe 't haar vergaan zou in die dagen waarnaar ze verlangde, want nooit was er zoo'n roes van vreugde rond haar in de lucht. Ze zag er geen einde aan en nijpen moest ze om stil te blijven op de beenen en heur lust niet los te laten.

Vóor haar, op den rand van het beetenveld stond Louis. Hij ook was bezig met de slijters en had er zijn behagen in de tuimelende bende aan de leute te zien. De boerenzoon stond en staarde heele getijden lang over de velden, hij sprak weinig tegen zijn volk, maar telkens hij op 't werk kwam, waren zijn oogen in de verte rond en rond waar er slijters doende waren. En als de meiden hem plaagden en vroegen:

- Boer, wanneer is 't onze beurt? wanneer beginnen wij?

Dan antwoordde hij monkelend:

- Als ik de boer was, morgen zouden we slijten! maar ik ben de boer niet, - ge moet het aan vader vragen.

De meiden loechen hem uit en beweerden dat hij wèl en alleen de baas was:

- Wie heeft er gezaaid? vroegen ze.

Hij liet haar lachen en in 't heengaan vroeg hij achteloos maar met een inzichtigen lonk in de oogen aan Schellebelle:

- Verlangt ge ook naar de slijtinge?

't Meisje sloeg de handen omhoog met de tien vingers open als sterren, en in haar oogen blonk dat verlangen, brandde de felle begeerte en ze lachtandde Louis in het wezen gelijk een kind dat bezeten is met een schoone belofte.

Maar wie er evenzeer verlangde - al mocht hij het niet laten blijken uit gevoel van deftigheid - was Louis zelf.

De zang van het slijtlied ruischte gedurig in zijn hoofd; hij hoorde het overal en al waar hij keek, zag hij de benden aan 't werk. In zijn verbeelding kweekte hij 't voorgevoel van die groote vreugde altijd hooger en verlangde hij naar 't geen hem al zoolang bekoorde: om eens mee te doen in den roes, om te joelen met de jeugd. De begeerte had hij opgestookt, hij verwachtte het als de kroone van 't genot in dien eersten, heerlijken zomer dien hij werkelijk meeleefde met de zon, met 't volk, met 't werk en met de vruchten - met alles wat er buiten onder den blooten hemel leefde. Hij zag zijne eigen overdrevenheid niet of't geen er werkelijk te verwachten was, hij wilde het schooner maken en dweersdoor genieten alles wat hij ervan genieten kon. Nog nooit had hij zoo geweldig naar iets begeerd en 't verheugde zijn gemoed eraan te denken. Hij verbeeldde zich de heerlijkheid om tot aan de knieën te baden in 't vlas en mee te slijten, te grijpen met de handen, te zottebollen, te lachen, te robbelen en te wentelen zonder achterdocht, als een gewone kerel uit de bende bij al dat jonge volk en 't luide getater te hooren van de lustige meisjes en de oogen te zien blinken en lijven te zien waar 't leven in klibbert. Een gevoel van teerheid en een zachte lucht hing hem nog altijd in 't geheugen als een stil geluk waarvan hij genoten had in den wiedtijd. Dan was het zoo onverwachts in hem gekomen, 't had hem overmeesterd en hij was de kostelijkheid ervan eerst gewaar geworden toen 't voorbij was. Maar nu wachtte hij dien weerkeer af, bewust en gereed om niets van die wondere tooverij te verliezen, want 't genot dat hij zich voorspiegelde scheen hem een kostelijkheid die hem heel zijn leven zou bijblijven.

Telkens hij van 't beetenveld vertrok, keerde Louis langs het hoogland om den vlaschaard weer eens te bezien. Dat was nu zijne gegeerde wandeling en zijn belang was nu aldaar gelegen. Dat vierkante stuk heldergroen met den glans van geluw goud erop, fijn en doorzichtig tusschen de rechtopgaande herels, het wekte al zijne bewondering en hoe meer hij naderde, telkens voelde hij 't opkomen, iets dat hem hevig ontroerde. 't Geluk van de schoone meidagen herleefde hij en 't deed hem aan als eene koelte, eene lavenis - de deugd van een goeden dronk, hier in de felle hitte van den namiddag. Dan

weer trachtte hij zich van punt tot draad te herinneren hoe het hier alles geweest was, hier op denzelfden vlaschaard - toen de herels amper een halven vuist lang waren en de lentedauw erop gepereld lag. Hoe nuchter was de lucht die er alsdan boven hing, hoe nuchter was zijn zin in die dagen; hoe teeder en wazig het uitzicht en de kleuren in den aanvang van dien zomer. Sedertdien was het begonnen leven in zijn binnenste, had hij de eerste onrust gevoeld, die onrust zonder reden die hem gejaagd maar gelukkig miek sedert dien. Hoe lang geleden, hoe ver achteruit lagen de dagen van zijn vroeger denkeloos gaan en staan in de kleurloosheid van zijn onberoerd gemoed? Hoe stond alles veel heviger overeind nu vóor zijne oogen, scheller van toon, rijpe bedegen in 't volle zonneblaken. Hij voelde zich anders nu vanbinnen. Hij voelde 't leven en den gang der dagen zijner jeugd. Nu dacht hij aan dien gang en aan eene uitkomst. Nu was hij bewust van die jeugd en dat ze voorbij ging, dat ze hem ontsnappen zou eerlang en medeen was hij bewust geworden van de kostelijkheid van elken dag. Van elken dag wilde hij genieten; elken dag wilde hij doorleven en geen enkele vreugde mocht hem nog ontsnappen. Zijn wil voelde hij als iets dat hij tastbaar onder de handen had; zijn macht was een levende ding dat hij gebruiken kon om al zijn begeerten te volbrengen. Zijn ingeboren ernst en overdreven eergevoel en aangeleerde deftigheid wilde hij daarmede te keer gaan. Hij wilde niet meer toegeven aan den drang die hem lang weerhouden had van schatering en onbekommerden lust.

- Later, wanneer ik zelve boer ben, en dàn nog, blijf ik mijn eigen meester en handel ik naar goeddunken, meende hij.

Zijne houding, zijn stand als boerenzoon, de deftigheid die hij meebracht van school, hadden hem ervan afgehouden om zijn jeugd te verdoen in luide lustigheid. De eerste jaren had hij erin geleefd zonder iets te voelen voor den buiten. Heel zijn drift had hij gesteld op 't werk en op de werkelijkheid van 't bedrijf en hij had niets geweten van de heerlijkheid der buitenlucht, van 't geschuifel der vogels en 't leven van 't volk; in de vruchten zelf rondom hem had hij niets gemerkt van de schoonheid van den groei omdat hij 't hoofd vol had met wetenschap en 't oog alleen hield op den aard, het

samenstel der bemesting en de berekening der opbrengst. Het leven, het algemeene alomvattende leven waarin hij zelve stond en niet meêdeed, dat was langs hem voorbij gegaan. Nu eerst was het wakker geworden in zijn binnenste; had de zon het ontbolsterd en stond hij er niet meer buiten maar ging meê in den grooten groei. Hij was de zaaier en zou de maaier worden dweers door den schoonen gang van 't jaargetijde.

De tijd dien hij onnuttig en ongenoten had laten voorbijgaan betreurde hij niet - al zijn geluk zag hij vóór zich. Alleen voelde hij het ongemak omdat hij als groote, volgroeide kerel zonder ondervinding, als een eersteling was die mijde en vreesachtig staat en zich niet geven durft, niet weet hoe hij 't doen moest. De knapen en meiden die hij onder de oogen had, wisten er meer van dan hij zelf en zij kenden de schuchterheid niet die hem tegenhield te doen gelijk zij in heel hun ingeboren natuurlijk handelen. In zijn drang naar lust en leven was er nog altijd eene bijgedachte, eene vrees voor 't buitensporige; de dwang van zijn vaders deftigheid, heel zijne omgeving en zijn vroeger gedrag stond hem in den weg en belemmerden zijn onbedachte losheid.

Maar 't zou komen, 't zat in de lucht: buiten, heel de breede ruimte zat er vol van. 't Was nog alles zoo nieuw, - 't was immers zijn eerste zomer dat de lust hem bekropen had om meê te doen en dat zijne oogen zagen 't geen er te grijpen en te genieten viel. In den haal van zijn sterk geworden armen zou hij het bemachtigen nu en ondervinden: de redelooze zottigheid, de bradde toomelooze leute gelijk de knapen en meiden er onbekommerd doorgaan zonder achterdocht. Al 't geen hem behaagde wilde hij liefhebben en hij had alles lief!

Hij wandelde en zijne hand dreelde door de fijne vlasherels. De hippens tikkelden als harde bolletjes en stroelden als een reuzeling tusschen de opene vingers van zijne hand. Maar wandelend werd de boer weer wakker in 't gemoed van den jongeling en kwam de spijt op omdat de vrucht dees jaar, zoo gemeene was:

- 't Vlas moest schooner uitgegroeid zijn, dacht hij, En medeen vergat hij ter plaatse dat hier de openbaring van zijn geluk gebeurde en de voltooing met de slijting aanstaande was; hij dacht alleen met weerzinnigheid aan zijn vaders

koppigheid. Er haperde iets aan de vrucht en heel de partij, zoo groot als ze was, misstond hem omdat ze tegen alle bestweten in, door zijn vaders schuld, mislukt was. Hier voelde hij zich de groote dader niet meer gelijk hij te voorjare, stapaan en vol moed gegaan had over 't veld en gezaaid...De verwachting van dien stond was niet uitgekomen en heel den vooropgestelden aanleg en de berekening was misloopen. Als boer verlangde hij bij elke uiting van zijn wil en bij elke daad het doelmatig bewijs van 't geen hij gedaan had; hij wilde overal en uit al zijne macht de schoonheid en den rijkdom voortbrengen; hij wilde de heerder zijn op 't land en de eerde dwingen naar zijne sterke inzichten. De landen die onder zijn bestuur lagen en die hij te bedrichten had, aanzag hij als eene ruimte om zijn wil tot schoonheid uit te werken. Daarom bracht dit hem nu geen genot en 't vlas voelde hij niet van hem, 't lag als een ongevraagd uitgroeisel tegen zijn wil ontstaan. Hij schaamde zich dat hij 't gezaaid had.

- Wacht tot ik zelf boer ben! gromde hij binnensmonds. Met dat woord schoot het als een sprankel door zijn hoofd en wenschte Louis voor den eersten keer om in zijn vaders plaats te heeren over 't hof. De minachting voor zijn vader stond nu duidelijk en vast in zijn gemoed. Maar nu wist hij dat eerlang de groote verandering zou ontstaan; hij hield het te goed als eene zekerheid waar niets aan te twijfelen viel. Gelijk de dag volgt op den nacht, zoo volgt 't eene leven 't andere op. Van jaar tot jaar zou hij het meesterschap bevechten tot dat de oude 't zou laten liggen en zijn macht als erfenis zou overlaten. Die erfenis aanzag Louis als het schoonste dat hem te wachten stond in zijn leven. Het hof met al het aanbelangende land, het volk en de beesten, heel de nering, 't lag als een koningrijk dat hij eens te bestieren zou krijgen. Dan zou hij vollen weister hebben en zijn eigen wijsheid en beleg mogen te werke stellen en zijn wil gedurig in daden omzetten.

Medeen galmde nu weer de jubelkreet over de streek, de langgerokken zang met het herhaalde:

olie - olie - in!

De slijters vierden, hun lied vulde de ijle lucht en 't klonk

als een schaterlach, 't galmen der vrije leute die om niets bekommerd is, de blijheid van 't volk dat onbaatzuchtig de winste zingt van den boer maar meer nog de zuivere vreugde van den zomer en de eigen uitbundige en redelooze baloorigheid van hun bradden levenslust.

Louis, de prins, zag zijn koningrijk en zijn meesterschap wegdeinen in 't zuiver blauw van de lucht en hij leefde weer buiten alle bedenking de eigen lusten van zijn twintigste jaar.

- Later, later, dacht hij, eerst nog wat leute maken; nu ben ik nog te jong!

Hoor, hoe 't plezier overal opslaat en galmt in wilden zang! Als een roes loopt de vreugde over heel de streek. Al drie, vier kanten tegelijk zag men dansen op de kouters en ging het gezang met volle kelen:

- 't Is slijtinge alhier, 't is slijtinge aldaar,
't En is maar een keer slijtinge al op een jaar!
Gloria - exelcia - pari - mondi
Van - domi - ni - co - dema
Van - sim - sa - la - pari
Na - ve - va! 't is komparea!

Van uit een ander geweste klonk het niet minder lustig en uitdagend:

- En zou ik niet mogen een glazetje pakken,
Zou ik daarvoor een dronkaard zijn?
- Zou ik daarvoor, zou ik daarvoor -
Zou ik daarvoor een dronkaard zijn?
Mietje schep-uit de volle teelen
Daar en zwemmen geen vliegen meer in.
Hebben we geen geld, we verkoopen ons kleeren
Daar en wonen geen vlooien meer in.

'k Pakke zoo geern de kanne bij d'oore
'k Pakke zoo geern de flessche bij 't gat.
'k Make zoo geern, 'k make zoo geem, -
'k Make zoo geern, mijn keelgat nat.

Toen Louis reeds op 't hof was en tot late in den avond hoorde hij nog duidelijk Sobrie's slijters hun slotlied zingen voor peiltijd:

- En onze boer is maar een zwijn,
Hij heeft er ons beschonken dat we dronken zijn.
Na - ve - va! Na - ve - va!

En na 't trage halen van dien aanhef, kon men den razendzotten dans raden aan de trappelende wijze van het:

En hij staat in mijnen zin!
En 't is ik die u bemin!
Want - zie, daar is nog olie - olie - in!

De onverzadelijkheid zat in den wilden zang en al werden hun stemmen heesch van 't schreeuwen, toch wilden ze 't over heel de wereld bekondigen: dat de boer zijn vlas gewonnen was en zij aan 't vieren en aan 't drinken waren tot het overliep!

Zoo luidruchtig en leutig het er buiten naartoe ging, nog nooit had Louis het zoo bang, zoo drukkend, verlaten en stil gevonden thuis op de eigen werf en over heel het hof. 't Gezang en 't gerucht sloegen door tot hier binnen, maar niemand die er acht op gaf. 't Werkvolk zweeg en aan hun kalme doening was 't niet te zien dat ze verlangden om ook hunne beurt te krijgen in 't algemeen vertij. In 't stille vroegen de meiden, die te ongeduldig waren, wel nog eens aan Louis:

- Louis, wanneer is 't?

Maar de jonge boer om haar ongeduld te plagen, antwoordde:

- Wij slijten als al de anderen gedaan hebben; dan hebben we al de leute voor ons alleen. En dan vezelde hij schalks een meisje in de ooren:

- Maar dezen keer mag er geen vrouwvolk op den vlaschaard: de meisjes moeten thuis blijven - de boer wil van die zottigheid niet.

Ze bezagen hem ondeugend met 't ongeloof in de oogen.

- Hm! zei er eene, en gij wilt het zeker ook niet!

Een volgenden keer vond hij het anders uit om haar te plagen en zegde dat de boer zijn vlas verkocht had te velde en dat de koopman het slijten moest. Maar geen eene die er een woord van geloofde.

II

De dagen vergingen alsaan en nog altijd stond er geen mei in Vermeulens vlazzing.

De koopmans en de makelaars kwamen, boden geld, maar Vermeulen die gewend was altijd de schoonste vrucht en den hoogstèn prijs te hebben, moest ze keer voor keer laten vertrekken. Hij hield zich koppig...Op 't laatste oogenblik wilde hij nog zijn ongelijk niet bekennen en wilde hij blindelings beweren dat zijn vlas meer weerd was dan gelijk welk ander. Dat deed hij om bij Barbele en bij Louis zijne eere te kavelen om hen te doen zien dat hij 't gelijk had en wel deed met den vlaschaard op de hoogte aan te leggen. Maar de koop gerocht met dat al niet toegeslegen.

- 'K zou toch redelijker zijn, beweerde de vrouw; ge weet toch zelf dat ge overvraagt. Maar dan stoof de boer op en herhaalde zijne eeuwige spreuk waarmede hij gewend was elke redenering af te schampen:

- Wat kent gij daarvan? ik ben de boer, ik verkoop de vruchten; bemoei u met boter en melk.

Louis stond daar bij met den schouder tegen de standfikke geleund en hij monkelde onnoozel als een groote klaai wien 't niet schelen kan of er verkocht wordt of niet. Hij bezag de redelooze doening van zijn vader en zweeg. Dat het verkocht wordt of niet, het moet in elk geval gesleten worden en dat is 't bijzonderste, dacht hij. Integendeel, de lust bekroop hem om toe te geven in zijn vaders koppigheid:

- We kunnen het een jaar op zolder houden, meende hij, en zelf naar de Leie doen en t'huis zwingelen binst den winter. En met een ander woord, omdat 't nu gelegenheid gaf, vroeg hij achteloos en zonder inzicht;

- Wanneer gaan we beginnen, vader?

't Kan nog wel de zonne verdragen, beweerde Vermeulen, als 't nog maar een vlage regen kon krijgen, 't zou nog een vame groeien....

- Als de vlage 't maar niet kapot slaat, vader.

De boer antwoordde met een grom en een schok van zijn schouder en daarmede was 't uitgepraat. Louis vond het onver-

dragelijk dat die mond weer gesloten was als eene ovendeur en men nu weer berusten moest tot die mond van zelfs zoù open gaan.

Elders waren de slijters overwijld bezig, ze hadden zoo lange en zoo neerstig gesleten en hagen gemaakt dat heele partijen haarnaar kaal lagen en de uitslijting algauw stond om gevierd te worden,

Schellebelle had het zoo goed gevolgd en nagevraagd en ze had den dag zien komen met benieuwdheid om de vlasfooie te zien op Sobrie's kouter.

Van 's morgens vroeg was 't al te merken dat er iets buitengewoons gaande was. De slijters zongen luider, ze dansten harder en Sobrie had een dubbele mate genever mede.

- We zullen iets zien gebeuren, vandage, merkte Kate Verwee.

- 't Zijn allemaal oude gedienden en liefhebbers van den borrel, zegde Zenia.

- En er zal gedanst worden met fatsoen, Wantje is erbij en dan gaat het altijd in regel gelijk in den ouden tijd.

- Haar beenen staan nog zwak, al is ze boven de tachtig, beweerde Poortere.

- Ze zou er nog eene van twintig omverre dansen. Nu kan 't jong volk niet meer dansen, 't zijn geirnde zottesprongen, zegde Triene Loket.

- In mijnen tijd was 't een lust om zien bij de slijting; - nu, sedert de jonge springers in de herbergen leeren dansen, beteekent het geen zier meer, wist Tale Kok.

Ze babbelden voort over de oude geplogenheden der vlasfooien en de spelen op voldoening en oogst binst ze met de houwen 't onkruid tusschen de beeten weerden. Schellebelle zweeg en luisterde en nu en dan lonkte ze naar den vlaschaard met 't verlangen om 't spel ginder te zien beginnen.

De slijters waren aan 't werk gevallen met eene gejaagdheid en eene haast om gedaan. De zonne en brandde nog nooit zoo fel maar geen één die van hitte gebaarde of slap viel. Ze moesten vandage den mei slijten! Hun hemd hing los en open aan hun lijf; ze stonden barvoets en gestopen over hun werk. Hun rechte hand greep de tresse vlas alonder tegen den grond en met een korten snok ripte de worteling uit de

eerde die hard en droog was als een dorschvloer. De tresse zwaaiden zij in een zwong onder den linker arm waar zij genepen bleef en de haarlingen uitgetrokken en de herels gelijkig geschud werden. Vandaar ging het vlas in de handen der meisjes die de ‘handsvollen’ of de ‘pootjes’ alachter wegdroegen waar de hagemakers bezig waren.

Het werk ging handig en rap en van de slijters die op één reke stonden, naar de hagemakers, was 't vangen, rapen en geven en loopen dat de meisjes deden gedurig weg en weder. Tot den noen wrochten de slijters zonder opkijken en seffens na 't noenmaal, door den noenestond, wrochten zij haastig voort. 't Was windstil en zonder geruchte over heel de streek, en de hevigheid van 't zonnelicht verbijsterde de oogen. Na den noen was de hitte nog gestegen en in de aamlooze lucht werd het bang en stikkend en lastig om werken zoodanig beet en stak de zonne.

- Er zal veranderinge komen, merkte een werkman op Vermeulens veld. Iedereen betuigde 't mede dat 't onverdragelijk was om buiten te blijven.

- Hij zal niet komen, hij zal bang zijn voor de hitte, dacht Schellebelle en ze keek nog eens achterwaards over den wagenweg om te zien of Louis niet kwam. Ze had het hem gezegd dat Sobrie's zouden uitslijten en hij had beloofd te komen, maar hij bleef weg.

't Was na vespertijd dat Vermeulens volk iets begon te merken op Sobrie's vlaskouter. Er begon iets te roeren.

- 't Zal gaan beginnen: ze gaan den mei pinten, merkte eene meid.

Ze zagen hoe drie, vier van de meisjes 't werk lieten staan en in één vleug van den vlaschaard wegliepen. Wat later waren zij daar terug met iets dat ze verdoken hielden in den voorschoot en gingen wegsteken in een grachtje aan den zoom van den vlaschaard. Schellebelle verkende er Marietje Verlinde en Fietje Vandoorn.

- 't Zijn de bloemen voor den mei, beweerde Zenia.

Nog twee andere meisjes kwamen ook helpen maar als er nog meer wilden bijkomen, werden zij zonder fatsoen weggezonden en mochten zij alleens niet zien wat er in 't grachtje gekonkeld werd. Eindelijk kwamen ze ermede voor den dag:

ze staken den mei zegevierend in de hoogte en brachten hem met luide gejubel bij de bende waar hij eerst bewonderd en dan te midden de laatste schroode van 't rechtstaande vlas werd geplant. Van verre gezien geleek de mei aan een dubbel kruis met groene vlasherels omwonden. Op een ring die over de vier kruisarmen lag, waren gekleurde keersen geplant en een kroontje van blauwe auwblauwbloemen was errond gevlochten. Tusschen de vlasherels aan den kruisstok en de armen, waren er bloedroode kollebloemen, witte margrieten, vergeet-me-nietjes en vlammend gele waterleliën - al dat veldblomme was hadden de meisjes opgezocht en geplukt en de mei stond als een bloeiende truisch gepint met vlekken rood, blauw, wit en geel te prijken boven 't laatste hoekje ongesleten vlas.

Zoover hadden de slijters gedaan, dat er maar één hoekje meer rechtstond de grootte van een tafelblad. Het werk was volbracht, nu zou het feesten beginnen.

Vermeulen's volk staakte nu ook een stonde en ze bleven op den steert van de houwe staan leunen met de geruste benieuwdheid van kalme toeschouwers die weten wat er gaat gebeuren en toezien hoe 't spel zal afloopen.

De hagemakers waren de laatste hagen aan 't maken en nu spande 't vrouwvolk een reke, arm en arm en zij trokken zingend den vlaschaard af naar de hofstede. De andere slijters bleven kalm zitten wachten rond den mei.

- Waar gaan ze? vroeg Schellebelle in haar blijde ontroering en ze keek elderwaards of ze Louis nog niet komen zag. - Is 't nu dat 't begint?

- Ze gaan de vrouwe halen, zei Paulintje. Inderdaad, zingend en roepend keerde de bende in lange-reke en ze hielden de boerin te midden bij elken arm. Ze stapten op mate en waar 't den voois vereischte, sloegen ze gezamenlijk de beenen hoog op en zwaaiden 't hoofd voorover op mate van den zang:

En de handjes deden:
plik - plok - plak!
En de voetjes gingen:
trik - trok - trak!
Hij was een man van ja - aren
zijn beentjes stonden slap
aan zijn gat!

Ter plaatse bogen de twee einden van de rei naar elkander, de armen losten en nu sloten ze hand en hand den ring toe. Terwijl ze de boerin in 't midden gelaten hadden molenden zij rond en zongen traag slepend:

En dat vlasken is er zoo jeugdig opgegroeid!
Na - veva, Nave - va!

Geduldig moest de boerin staan wachten als bij eene opgelegde plechtigheid tot ze al de klauzekes aanhoord had van het slijterslied. Dan daagde de boer zelve op met den gesuikerden genever, een heelen pander met flesschen vol. De ronde opende om den boer bij de boerinne te laten en draaiende sleepte de ring tot waar het hutje vlas met den mei erin, nog rechte stond.

Opeens werd het heel stil, hield elk den adem in - de boerinne kwam alleen vooruit en ze sleet den mei. Op den zelfden stond brak 't geruchte los: een luide hoerra, zoo luide als de kelen tieren konden, ging het driemaal naareen:

- Hebben we den mei gesleten?
Ja - a'w!

Daarop draaide de molen-gang weer op den tragen sleep van den anderen voois die de inzet was van den eigenlijken vlasdans:

- 't Is slijtinge alhier,
- 't Is slijtinge aldaar,
't En is maar één keer slijting alop een jaar!

De boer deed de ronde met de eerste flesch en de boerinne stond nog altijd met den eendlijken mei als met een last in de armen.

't Was voor valavond rond dien tijd dat Louis uitzette en trage voortwandelde langs de velden. De grootste hitte was nu afgekoeld en 't vlammende zonnelicht schong uit het westen schuin over 't land. Een waas van teerheid en een warmte van kleur lag over heel de ruimte, alsof alle dingen hun vastheid van wezen verloren hadden; licht en doorschijneud bijkans stonden de huizen en de boomen in de verte beglansd door de namiddagzon en zoo ijl en enkel onder 't effen afgebleekte blauw van den hoogen hemel. Naderend hoorde Louis op

grooten afstand het stijgen en deinen van een fijnen zang. Bij vlagen, tusschen 't algeheele zwijgen en de hooge stilte als een trek die voorbij vaart, met een zwong, galmde een klank die verdween en weerkeerde in een zelfden rondedraai. Zoo onwezenlijk als in een droom bij klaren dag en met nuchter gemoed deed hem die stilte aan met dien onduidelijken zang over het glasheldere, felgekleurde, wijdopene landschap. De hitte van den fellen dag had zijn zin wat verdoofd, hij kwam even uit een matten slaap en wandelde nu en voelde alle dingen zoo schemerachtig alsof hij zelf en alles wat hij zag aan 't zweven was en zou opdampen en smelten als een ijdel wolkje in de lucht.

De zang galmde nu op een windvlaag, op een adem van de lucht naar hem toe. Hij verstond nog de woorden niet maar de klank was heel en al lieflijkheid zoo zacht en simpel wentelden en keerden de tonen ginder verre. Nu viel het Louis te binnen 't geen Schellebelle hem met lachend gelonk, voor den noen gezegd had. De inval verheugde hem en hij sloeg langs dien kant den weg op naar de hoogte maar verhaastte zijn stappen nog niet. Toen hij genaderd was en opkeek zag hij het blondrosse meisje dat zonder omslag of bedeesdheid, opgetogen den arm zwaaide en wenkte dat hij zich haasten moest.

- Toe, ge komt te laat! riep ze, ze zijn aan den gang!

Louis ging tot aan den benedensten rand van 't beetenveld waar hij heel den vlaschaard open vóor zich had en hij zette zich neer in den gerszoom.

De slijters waren in twee gelijke kampen verdeeld en stonden al elken kant in rei op den vlakken grond. Twee meisjes kwamen vooruit en zoete nu door de stilte, ging de aanhef van het dansliedje:

- A vous Marie,
A vous Marianne

En al de andere meisjes en vrouwen in rei met gemeten stap en de voeten hoog op, traden vooruit. De mannen in hunne rei deden 't zelfde en in 't kruisen van de twee gangen kwam elke jongen eruit met een meisje bij de hand. Ze hielden

elkaar bij de toppen der vingers met den opgesteken arm alover elkanders hoofd en met een zwierig gebaar bracht elke jongen zijn meisje vooruit en zongen zij:

- Pastorij
Leidt ze bij
In 't gemeene
Gij alleene -
Ach, schoon lief, ga weg van mij!

In een nieuwe kruising waren de meisjes weer bij elkaar en en moesten de knapen ijlshands terugkeeren. Maar een nieuwe gang maagdekens stapte pertig voorwaards en zongen:

- Draai u om
willekom
In 't gemeene
met mij alleene -
Ach, schoon lief, kom wederom.

De oogen wenkten en 't gebaar van de armen bediedde een verlokkende uitnoodiging. Nu hadden ze elkaar weer gevonden en uit de zwenking had elk nog eens zijn weergade genomen en draaiden de koppels nu in warrelenden schijverdans waarbij ze zelve de mate zongen.

Van verre gezien ging de dans zoo eenvoudig en stil, galmde de zang zoo helder door de stille lucht, ingehouden om de teerheid van de wijde rust niet te schenden. 't Warme licht van den vooravond weefde daar een eigen innigheid boven en de zon beglansde de vlashagen die stonden als vergulde schermen en het tooneel afsloten waar dat wondere en onwezenlijke spel werd gespeeld.

De groote manskerels en de baardelooze jongens dansten; de meisjes en de wijven dansten en menig oud schermik flikkerde ook nog en hieven zij de beenen uit de korte rokken vlugge en genadevol als éen jong meisje. Aan geen van al was het te zien dat ze moe en afgewerkt waren. Ze voelden niet dat 't warm was. Ze waren op den vlaschaard een enkel troepje volk en de vlaschaard zelf was maar een enkel bleekgrijze vlek in 't oppervlak van de wijde vallei; - maar de slijters waren er heel in hun eigen genot verdronken en ze dachten aan niets anders of wisten niets van 't geen buiten hun vlaschaard en ver-

der rondom hen leefde of bestond, of dat er einde of uitscheiden zou komen aan 't geluk dat hen rondom omringde. De roes vervulde heel hun denken en doen; zoo hoog als 't geluchte reikte en zoo ver de einder zijn boog spande, heel de ruimte was vol van de jubeling die ze met hun gebaar en geluid vergalmden.

Na dien eersten inzet rustten ze wat, - lagen de knechten en flokten de meisjes zich op den effenen vloer om een druppel te drinkén uit de flessche die aanhoudend rondging. Maar de ruste werd zoogauw. weer opgekotterd en stond het jonge volk alweer gereed en flink om het spel voort te zetten. De oudjes deden den gang en de wijze uiteen en verdeelden jongens en meisjes elk in zijnen stand. Dan werd het teeken gegeven voor den aanvang. Heupwiegend, de handen in de zijde, stapten de meisjes in reke de knapen tegemoet en ging de reidans aan als een ernstige plechtigheid. Op gelijken stap, met eigen zwaai van armen en lijf, draaiden de reken, wisselden en schrankten de paren en kwamen na elken inzet weer uiteen en zongen ze allen gelijk het liedje dat bij elken maatgang passend was. De oude wijven zongen 't luidst en duwden om heel het spel in schoone beweging te houden. Zonder dat er iets haperde, zonder ruwheid of mateloos geweld, met heusche en genadevolle zwenking wist elk zijn wegen en doening te houden. Ze stonden twee en twee bij groepen van vier gedeeld in twee reien en wisselden uit elken groep in gedurig geven en halen met den arm boven elkaars hoofd geboogd, hand in hand of bij de toppen der vingers.

Ondereen, als tweede spel in de algemeene kruisende beweging, was elk meisje met zijn geleider in eigen doening; fijntig stapten de deernen, verlieten hun minnaar, noodden hem vriendelijk met 't knikkend gebaar en de tippen van den voorschoot als een tafeltje open; ze stapten deinzend met buigingen achterwaards en lieten zich weer inhalen terwijl het liedje altijd eenbaarlijk afspon:

- Trientje scheur mijne voorschoot niet,
't Is mijne beste gelijk ge ziet.
Als ge hem scheurt, ge zult hem naaien,
Zijt ge kwaad ge moet u paaien -
Uw lief gaat weg, maak geen verdriet.

De twee gangen naderen elkaar, de meisjesoogen lonken reeds...

Doch de uitnoodiging was maar geveinsd: effen heeft een meisje met een gebaar uit de hoogte, den jongen de vingeren geraakt, licht als eene hinde is ze weer uit zijne greep gewipt en ze staat weer op een afstand al den overkant, te monkelen. Het liedje luidt nu als een orakelspreuk die wijsheid vertelt:

- Die vervaard is van de bramen
mag er in het bosch niet gaan;
Die zijn maagdom wil bewaren
mag er bij geen jongmans gaan.

Dan keeren ze plots op haar besluit terug en komt heel de rei meisjes vooruit; ze slaan pertig de teenen uitewaards in mooidoende stappen op den nieuwen voois:

- Een solo dametje -
ga op zij'
Kijk naar mij
- madametje!

De jongens doen de meisjes na, staan rechtover elkaar met de handen op de heupen:

Een vis-à-vietje
kom bij mij
Kijk naar mij
- Marietje!

De oogen lonken naar malkaar, vleiend monkelen de monden. Ze kunnen 't malkander niet meer ontzeggen en hun weeklacht luidt in den samenzang:

Och wat lijdt er
Och wat lijdt er
Dat mannevolk toch!

En de jongens herhalen als een weerklank:

Och wat lijdt er
Dat vrouwvolk toch!

De reizang en 't over en weerschuiven herneemt:

Zou 'n we niet mogen
een zoentje geven -
Zou 'n we daarvoor een vuilbaard zijn?

In één duivelsslag, op één teeken vliegen ze elkaar in de

ronde en vormen een dichtineengekletsten troep, een haaibaai, een warreling met den herhaalden roep:

Rondom toe, de ronde alhier!
Rondom toe, de ronde alhier!
Rondom toe, de ronde
van pleizier!

De woorden vergaan in het losgelaten geweld en 't razend springen. En als de furte uitgewoed is, herneemt de reidans weer even kalm als in 't begin:

- Peperbolle kwam mij tegen
met een baard zoo wit als vlas.
Wie den duivel zou dat peinzen
dat het Peperbolle was?

Binst heel het spel, tusschenin gaat de boer met de flessche rond. De slijters drinken en dansen weer voort en nu de avond heel gevallen is en 'trondom al duistert, gaat het spel onvermoeid alsof er nooit geen einde aan moest komen. Maar de drank doet zijne werking en als het weder gaat van:

- olie - olie - in!

schalt het nu door den avond die zoo vredevol en vol wijde stilte is; het schalt als een tartende schreeuw. In wreedheid wordt de leute uitgebrald.

De slijters willen 't nog niet opgeven en ze zullen dansen en schreeuwen tot ze erbij vallen:

- Sanders katte ligt met jongen
't Is Bertcn de kater die 't heeft gedaan
Is 't een keure dat hij heeft gezongen
en heele nachten liep verlaan!

Later stijgt de uitgelaten, bandelooze vreugde zoo hoog dat ze 't met geen woorden meer uit kunnen brengen en dan vergaat het in eenbaarlijk schonderend schreeuwen, langerokken tonen zonder zin: een daverende oaêêê! waar geen einde aan komt.

Dan eindelijk kwam de boodschap van 't hof: dat de slijtpap gereed was. Het klokje luidde. De boodschap wordt met een-

barig gehuil onthaald; de mei wordt opgenomen en de keersjes ontstoken en dan reekte zich de bende arm in arm, over heel de breedte van den vlaschaard. De boer liet zich meêtrekken te midden. De lichtende mei ging voorop en de bende hief een nieuw liedje aan om te vertrekken:

Ach, Rosalie, mijn alderschoon vriendinne!
Ik ben alleen die u oprecht beminne:
Mocht ik van u maar eenen kus ontvangen
Gij stondt er voor altijd in mijn gemeend verlangen!

De keersvlammetjes pinkten in den bloementros en wakelden door de lucht voorop waar de kloekstappende bende volgde en verdween in de deemstering over de velden. In de verte hoorde men onduidelijk en vervagend met het klakken der kloefen tegeneen op mate van den zang:

- De boer nam zijnen stok.
Negen ure slaat de klok.
Hij deed zijn laatste ronde!
En die handjes gingen:
Plik, plok, plak!
En die voetjes gingen:
Trik, trok, trak!
Hij was een man van jaren,
Zijn beentjes zijn nog slap
aan zijn gat!

Korts nadien hoorde men niets meer tenzij nu en dan een kreet en 't onduidelijk vermoeden van eene wauweling al den kant waar Sobrie's hoeve gedoken stond in de duisternis.

Zoolang en binst heel 't verloop van die landelijke fooie was Vermeulens volk blijven wachten op het veld waar ze gewerkt hadden. Nu ook stond Louis eerst recht en kwam hij schijnbaar voldaan maar kalm bij 't volk.

- 't Vlas is...gesleten, zegde hij met een stillen lach in zijn eigen. Kom, 't wordt tijd, gasten, we vertrekken.

Hij keek in de lucht.

- Zou men niet zeggen dat er verandering is, Poortere? vroeg hij in 't afgaan.

De oude werkman keek ook in de lucht.

- Er zitten sterren,...maar de wind is gekeerd, meende Poortere.
- De hitte was te geweldig.
- 't Was niet doenlijk, vandage.
- 't Was geen hitte, 't was branden! werd er alhier, aldaar toegevoegd.
- 'k Geloof dat we maar best morgen ook zouden beginnen slijten, zegde Louis.
- Na zulk een hitte kan er wel onweer komen, zegde Huybrechts, een werkman.

De anderen zegden niets maar geeneen die verwonderd of verrast opkeek om het onverwacht besluit van den jongen boer. En Louis zelf dacht er geen oogenblik aan dat er kon belet komen. Nu hij de viering gezien had was zijn hoofd er zoo vol van en meende hij omdat Sobrie gesleten had, ze nu ook onmiddelijk recht hadden en hun deel moesten hebben, dat ze moesten meêdoen zonder uitstel in de algemeene vreugde van de vlasfooie.

- Schellebelle, zegde hij, wilt ge naar Sobrie's het volk gaan vragen voor morgen? Zijt ge niet bang?
- Ik bang? deed het meisije opschietend; moet heel de bende komen? 'k ben al weg! voor morgen uchtend, newaar?
- Heel de bende; morgen uchtend, om drie ure vallen we eraan.
- 'K moet zeggen dat gij 't gevraagd hebt?
- Zeg dat ik het gevraagd heb, gebood Louis beslist.

't Meisje was in drie sprongen 't veld neêr en weg in 't donker. Louis keerde met 't volk naar huis.

- Waar den blinder blijft ge zoo late? riep de boerin hen tegen van in de hofpoort. 'K zit hier met mijn eten; - zie, 't is helledonker, 't is na negen!
- W' hebben gewrocht om gedaan, moeder, zegde Louis, en toen nog wat staan kijken: 't was uitslijtinge te Sobrie's. En met een ander woord:
- We vallen er morgen uchtend ook aan, moeder: er broedt onweer in de lucht - 'k heb de bende gevraagd - ze komen van Sobrie's naar hier.

De vrouw was inwendig welgezind omdat haar jongen zijn besluit samenviel met den boer zijn meening. In den vooravond had Vermeulen het uitgesproken: dat hij vreesde voor regen -

de blauwe schorren gaven vochtigheid uit - de pauw had heel den avond zitten schreeuwen op de schuur, om regen - hij had gemerkt hoe de eenden plompten en duikelden in den wal en hoe de gerrepuiden zulkdanig leven hielden en daarom had hij besloten voort te doen aan 't vlas. Alzoo kwam het dat Louis met zijn boud besluit en zijn eigenhandige regeling het onweder dat buiten dreigde, niet seffens in huis deed losbarsten.

- Wie heeft er voor volk gezorgd, Louis? vroeg de boerin.

- Schellebelle heb ik gezonden, moeder.

- Dan zullen we dat zot spook in 't eerste half uur niet terug zien, meende de vrouw. Doe 't eten maar weg, Sofie, Schellebelle zal wel slijtpap krijgen waar ze gegaan is. En gij jongens, nu gauw naar bed want, als 't morgen schoon weer is, zal 't vroeg dag zijn.

Toen Schellebelle weer thuis kwam, was het al laat; ze zag geen licht meer; koes! riep ze naar de honden en ze opende voorzichtig de huisdeur. Ze vond alles ledig en opgeschept maar ze zocht haastig haar bed - ze dacht aan geen eten want voor den eersten keer van haar leven had ze slijtpap geproefd. Ze voelde hoe haar wangen gloeiden en als ze reeds te bedde lag, hamerde het in haar hoofd, 't geruchte en 't gewemel, 't krioelen van de bende en de ruisching van 't geruchte maalde rond haar alsof ze nog altijd aan gang was bij de razende slijters. Ze zag nog den wilden dans op de werfonder de linden en de lange tafel met de groote teelen vol slijtpap. 't Genot was zoo onverwachts gekomen dat ze er van overdaan was. Maar al de leute die zij gezien en meêgemaakt had, was nog niets bij 't vooruitzicht dat ze 't nu voorgoed zou meêmaken en herdoen in zijn geheele, morgen op de hofstede. Haar verlangen en hevige begeerte was nu werkelijkheid geworden en aan haar geluk zag het meisje geen einde.

III.

Met 't lijmen der eerste helderheid van den uchtend stond Louis reeds buiten en in de lucht te kijken. Hij stapte de werf over, ging tot buiten de hofpoort in de dreef en keek of er niemand aankwam. Het regende niet. De lucht was zoel

en het onweder scheen geweken. De witte eendjes plodderden en slagwiekten op het water van den wal - de erpels schreeuwden hun schravenden kreet door de stilte van den uchtend. De hanen op den polder waren ook al wakker en ze kraaiden kloekmoedig en onversaagd waar ze nog in 't donker van hun slaapsteê bij de hoenders zaten. De hofhonden sliepen nog en in de stallen was het volkomen stil. Buiten over 't land hing de vochtigheid in blauwe wasems als een voorhang die de verten toedekte en de dichtbije boomen omhulde en de groene kruinbollen gelijken deed aan vormelooze wolkbanken.

Louis scherpte zijn gehoor langs den oostkant waar hij dacht stemgeluid vernomen te hebben. - 't Sloeg twee ure op den dorpstoren - twee doffe slagen die ploften in de stilte en er versmachtten als in een put. Daarna bleef Louis niet lang meer in twijfel: 't geruchte van stemmen naderde duidelijk - hij hoorde gekakel en geroep uit den mist opkomen en tenden de dreef ontwaarde hij een klomp, iets dat donkerder was dan de mist zelf en dat roerde. Nu ging hij naar de slaapsteden van 't volk en met luide stem riep hij knapen en meiden wakker. In huis waren de vrouw en de maarte reeds aan 't roeren en boer Vermeulen kwam juist van den zolder en stak zijn bloote voeten in de kloefen. Hij begon zijn kennelijk gesleep over den vloer. Op de werf moest men niet vragen wie er aangekomen was - de slijtersbende, vrouwen zoowel als mannen, alhoewel ze gister afgewerkt waren en een gat in den nacht zoo dul de vlasfooie gevierd hadden, ze stonden alweer verschman, opgeruimd te tateren en gereed om den nieuwen arbeid te bekampen.

Ze waren er volledig: Houttekiet, Schaefel, Plancke, Wulleman en Palinck, de hagemakers; de slijters, wijven en meisjes en jongens, tot Wantje Krake, 't oud scharmik en de wijven met haar kleine kinders mede op den arm - heel de bende stonden zij bijeen, gereed en hun luidruchtigheid stoorde het ijle van den nuchteren morgenstond. Ze waren doende over 't weder, over de leute van gister en geeneen die zich inhield om den boer die zonder spreken en in zijn gewone misnoegdheid van 't ontwaken, door 't volk kwam en zijn ronde begon.

Na de koffie ruimde de bende zoo haastig het hof; de meisjes vooruit, liepen gearmd en zingend door de dreef; de

jongens erachter met de kloefen klakkend tegeneen deden ze den slag van den kwakkel na. De groote gedaagde manskerels volgden, barvoets in hun flodderbroek en het losse hemd dat nog nat was van 't zweet. Heel de bende volgde als een kudde denzelfden drijf, opgewekt en aperig om aan 't werk te vallen en aan de leute.

Toen Louis met de geneverflesschen op den vlaschaard kwam, hoorde hij van ver reeds het eerste klauzeken van 't slijtlied galmen en zag hij de bende bezig aan den rondedans. Hij gevoelde iets loskomen in zijn gemoed. Evenals toen hij nog een kind was en hij den uchtend van de kermis, na lang begeeren zag aanbreken, met dezelfde aandoening gelijk hij toen den peerdjesmolen op de plaatse had zien rondschijveren zag hij nu dien rondedans en beloofde het hem dezelfde genoegens maar veel heviger nu. De opgewektheid trilde door heel zijn lijf en toen hij op 't veld hwam, zwaaide hij zegevierend de flesschen in de hoogte en riep hij luide:

- Gaan we Vermeulens vlaschaard slijten?

- Ja - a'w!! antwoordde de gezamenlijke vreugdeschreeuw.

De rondedans hernam geweldiger en ging het: olie-olie-in!

Nadat de gesuikerde genever gedronken was, viel men dapper aan 't werk. Louis zelf, die maar gekomen was om inzicht over 't slijten te houden, in plaats van bezijds te staan en toe te zien, schoot hij zich in de rei en schoorde zich om ook zijn man te staan.

Een heelen tijd wrochten ze alzoo in 't heerlijke van den vroegen morgen, vereenzaamd in 't algemeene stilliggen der wereld, rondom omwonden in mist en blauwigheid. 't Versche dauwwater drupte van de herels en telkens de slijters hunne handsvol onder den arm zwaaiden, gispten ze de nattigheid in zware druppels tegen elkanders lijf. Ze stonden in 't natte vlas tot over de knieën en het moedwillig gispen die als een koele regen over de hoofden viel, verlustigde de bezigheid. De mannen hun broek en hemde waren al doorweekt; de meisjes niet minder: ze stonden te lachen met de rokken tegen de beenen geklest en 't lichte goeds dat ze op haar lijf hadden plakte op haar vel. In de verwerreling van den haarbos lagen de druppels als perels en over heel haar blozende wezen blonk het water alsof ze versch uit het bad gekropen

kwamen. Z' en lieten het zich niet verdrieten: 't was om wie het verst en 't meerst kon speerzen met den natten kwispel! Ze mikten in den zwaai om den waterstraal den een den andere in 't wezen te slaan en te haastiger werd er gesleten en in wedijver gewrocht om de leute levendiger te houden.

De meisjes gaven er Louis zijn deel van, 't scheen dat ze 't op hem gemunt hadden; hij stond zoppenat en moest nu rechts en links zijn dienaar doen om de schalke pleuten op een afstand te houden.

Maar de zonne rees statig boven de kimme aan den heuvelrand en 't begon te gloeien door de blauwigheid en te glinsteren in al de druppels die biggelden op het vlas. Een vloed van 't zuiverste rood bruischte ten oosten uit, nederwaards over heel de vallei; het woelde en draaide in de gouden misten, 't rood en blauw verkloeriede mingelmangelend. Dan ging het aan 't dampen tot de verten allengs helder gevaagd waren en de warmte begon te steken en in twee, drie stonden al de nattigheid was opgezopen. 't Vuurde uit den oostermond en 't werd al even heet als gister. Naarmate de zonne rees, droogden de klampe kleeren aan de slijters hun lijf en 't vlas dat ze handelden werd droog evenals de grond waarop hun bloote voeten stonden. En vanlangerhand week de koelte van het goede dauwwater en kwamen de zweetdruppels in de plaats.

- 'K en heb er geen trouwe in, merkte Houttekiet, 't branden gaat weer te geweldig worden - er is geen brijzelken wind. Maar 't geluchte bleef zuiver als een ooge; het levende zonnevuur dingelde uit de hoogte en eer 't halven voormiddag gerocht, werd het al lastig om asem te halen voor de slijters die gebogen stonden te werken.

Louis en de anderen schaften er niet op en wrochten voort en taterden elk al zijnen kant of in 't gemeene terwijl de vogels boven hun hoofd doende waren in de lucht. Kluchten en plaagredens deden de ronde, er werd gesproken van de slijtingen in den ouden tijd en van de leute toen en nu. Dan rechtte het oude Wantje het hoofd en:

- Te nuchtend nat van den dauw, te noene nat van 't zweet...en t'avond nat van den regen, zegde zij.

Maar de anderen loechen om de 't gezegsel van 't krom kafuk:

- 'T en mag niet regenen, ik heb het bevolen! riep Louis in zotten overmoed.

- 't Ware gedaan met slijten!

- En gedaan met de leute!

- 't Is 't ergste dat 't weer dikkens gebroken is en gebroken blijft met eene donderlage, zegde Houttekiet.

- Ja, er is veel schoon vlas en 't is heel den zomer rechte gebleven maar 't is nog tijd - en mogelijk dat 't niet groene binnen geraakt - 't kan nog wel zwart worden eer 't gemijt wordt, beweerde Plancke wijsgeerig.

- Verdoemd, dat ware een flauwe fale, bemerkte een wijf.

- 't En kan niet meer regenen, riep de boerenzoon weerom: de lucht is uitgedroogd!

Daarop luidde 't noeneklokje, eer 't iemand verwacht had. De slijters liepen haastig om te eten en daarna verdeed elk volgens eigen goeste den noenestond.

't Was binst dien noenestond dat Vermeulen merkte hoe 't begon te zaanen in de lucht. Hij ging, keek en draaide zich al de vier windstreken en schudde den kop. Hij keerde weer in huis, gromde iets binnensmonds, bleef ronddraaien in de keuken en ging van 't eene venster naar 't andere.

- 'K geloof dat we een dondervlage krijgen, zei hij tegen de vrouw die, bevangen door de geweldige hitte, te blazen stond bij den heerd waar ze 't kokende water opgoot in de koffiekan.

- Dat 't nog wachtte tot we gesleten hebben! dorst ze te zeggen.

- Wachten, gromde Vermeulen, als 't moest wachten en kwam er van 's leven geen regen meer: 't miskomt altijd voor iemand.

- 't Zal nog wel verwaaien, hoopte zij; 't ware anders jammer: nu 't vlas zoo verre gewonnen is en 't heel den zomer bewaard bleef.

Zij kwam op hare beurt buiten kijken om zekerheid tegen 't geen ze ook vreesde, maar van in het deurgat kon ze de dondertorren niet zien die samengeschold lagen ten oosten en bachten thuis vermoedde ze 't kwaad niet dat aan den einder te moeren begon.

De slijters zagen het eerst toen ze weer op 't hooge veld

kwamen, hoe dapper het zware getuig oprees ten oosten en hoe machtig de donkere klomp uitzette die te westen de lucht verduisterde.

Maar nietemin dansten en zongen zij even luide het slijtlied alsof ze zeker waren dat de vrucht ging geweerd zijn en reeds de hunne was. Na den dans gingen ze weer aan 't werk en keken niet meer wat er boven hun hoofd gebeurde.

Louis ook was bezig en gesnarig aan 't slijten tusschen de meiden die babbelden en lachten om ter meerst toen Vermeulen het wegeling opkwam en tot bij de slijters kwam zien. Hij onderzocht de handsvollen die gereekt lagen op den grond; hij wandelde tusschen de opgemaakte hagen en bij de hagenaars. Hij trok zelf een hereling vlas uit en betastte en bekeek het van dichtebij, wribbelde den bast eraf tusschen de vingeren en trok om de sterkte te weten der vezels. Hij zag hoe Louis aan 't werk hielp en eer te vertrekken, zegde hij:

- Als 't begint te regenen, seffens staken van slijten.

Louis rechtte zich juist om zijne handsvol vlas te effenen en bekeek zijn vader verwonderd. Gelijk de jonge kerel daar stond met 't wezen hoogrood en bezweet en de oogen die blonken van lust, geleek hij een gelukszak die roekeloos is en 't al naar zijn wil ziet afloopen.

- Regenen? riep hij, 't en màg niet regenen eer we gevierd hebben! ik zeg het! Hij dacht er niet aan dat er iets ter wereld in state was om de voorgenomen leute en hun aanstaande vlasfooie te storen.

- Newaar, mannen, loech hij toen Vermeulen weg was, newaar, 't en mag niet regenen?

- 't En mag niet regenen! riepen ze. Lustig zetten ze er een liedje op:

> - En is er dat vlaske
> zoo jeugdig opgegroeid....

Vermeulen hoorde het waar hij ging langs zijn tarwevelden.

Inmiddeltijd kwamen wolkenbergen bijgemeerd al de vier windstreken tegelijk. Al den zonnekant lagen ze met bollekaken beglansd als donzige zilver-wolle; ze vaarden en wentelden als lichte schuimvlokken zoo wit. Geirnde vrachten versche sneeuw geleken ze met gaten erin waar 't blijdeblauw van den

hemel doorblonk. De hoogste wolken zweefden in een lucht van ongeraakte zuiverheid haar eigen wegen volgend ongestoord.

Lager dreven ze zwaarder in keeraafsche richting, als geladen luchtschepen wit met blauwe en heetgouden glanzen. Beneden lagen de logge wolkenbergen grauw, als arduin gestapeld en heel die vervaarlijke last zwol en zette uit tot spichtige dondertorren die de zonne dreigden te raken. 't Moerende kwaad scheen uit den grond te komen, van bachten den einder ergens werd het uitgespogen en altijd nieuw bolwerk rolde boven de kimme, zwaar als lood en ontzaglijk werd het in zijn grootte. Rond en rond spande een ring waarop de hooggegroeide torren rustten. Daar in de hoogte roerde de wind en was hij geweldig aan 't werk. Hij hief, hij stootte en de groote wolkengevaarten dreef hij en wentelde ze en sloeg ze gruizelbotsend tegeneen. Vóor zijn adem vluchtten de luchtschepen met zeilen als opgespannen blaaskaken; hij haalde vrachten naar boven - als een molenaar die zijn zaken stapelt, heesch hij ze d'eene boven d'andere en roefelde dan weer heel den boel overhoop. Hooge torren dreef hij loodrecht overeind en joeg ze tegeneen als koppen met hoornen die aan 't rameien gaan. En in slunsen en vendels hervormd liet hij ze uiteen slieren en wegtrekken als kokende schuim.

Maar daarboven ging dat stooten en slaan zonder buisch of geruchte en werd men op de aardsche luchtlagen niets gewaar van de groote omwenteling omhoog in de lucht. Geen blad verroerde, geen adem voer over de evenheid van 't land, zoo zwaar lag en woog de drukkende hitte. Er gebeurde niets beneden, alles scheen er in bange afwachting naar 't geen komen moest en in aantocht was. Omhoog verging heel dat gewoel en groeide toe tot ontzaglijke eenheden, die liggen bleven als vastgemeerde ongedaanten te log voortaan om nog te rollen of te roeren.

De zonnestralen staken als schichten door de nauwe openingen tot dat er nieuwe vrachten werden bijgevoerd die de zware bergen een nieuwe kruine bijzetten en een andere gedaante gaven, tot dat alle gaten ineens gestopt waren en de zonne zelf bachten de dikte gedoken en verborgen bleef en heel de wereld geduisterd lag onder de grauwe kappe die alles dreegde toe te dekken en te smachten. Zou het nu ineens

avond en donker worden? Over heel de uitgestrektheid van het zwerk met zijn donkere diepten in den ondergrond en de donkerder uitbultingen, was er geen enkel gat meer waar de helderheid van den dag nog door kon zimperen. De vrees en de verschrikking pakten al wat leefde en in gevaar stond van vergaan. De vogels vluchtten bij heele benden en schreeuwden hunne angst uit. Een dof gedommel rommelde ten westen, uit de donkerte en 't gegrol doordaverde heel de windstreek als een zwaar getuig dat op lompe wielen afkomt gedokkerd. De boomen zelve schenen donker en roerloos als stonden ze in hun vonnis en over heel die zee van koorns, de vlaschaards, de aardappels, joeg er een ademtocht die ze rillen deed - ei, wat zal er van die brooze rechtstaande vruchten geworden? De slijters bezagen elkaar en wrochten niet meer. Ginder liepen er menschen als vluchtelingen, 't veld af naar huiswaard en lieten alles staan en liggen. De meisjes zwegen; ze waren bang en keken naar 't ander volk om te weten wat ze doen gingen. De wind kwam af, men zag hem komen - effenaan waar hij voorbij kwam woelde hij 't zand op uit de wegen. Hij rolde de deining neer, schudde de boomen en elshagen, woelde door de koorns en door de vlaschaards en voer eindelijk door 't eiken boschje waar hij met een zwaren zucht doorreed en de andere deining afvoer. Dan bleef het beneden weerom stil en hernam het angstig wachten naar 't geen nu onvermijdelijk komen moest.

De slijters hernamen het werk omdat de jonge boer geen teeken gaf om 't veld te ruimen: hij wrocht zelf en wilde niet gelooven dat er iets boven zijn hoofd gereed hing om te vallen. Hij wrocht zonder opkijken en hij gaf goeden moed aan de meisjes die ontsteld gerochten en hij loech om hare truntachtige vrees.

- Zijt ge bang voor den donder? spotte hij. 't Is maar wat geruchte! - Siska, zing een liedje!

Op den zelfden slag scheurde de hemel van ends ont ends open en 't vuur gulpte eruit als uit een ovenmond. Medeen knetterde en kraakte de donderslag en verliep hij in een grof gedommel dweers door de wolken. Een nieuwe windvlaag bracht de eerste regendruppels Zwaar als marbels pletsten ze in schuinen val. Dat was de inzet. Een tweede bliksem-

slag en een heviger donderkraak doordreunde den hemel en gulpend nu kwam het water neergeruifeld, schoot het in stralen slaggelings als één stroom, zoo geweldig dat 't striemde en ruischte door de lucht, dat 't schuimde op den grond. Daarna kwamen de hagelsteenen bij heele bressen, gruisdikke en wit trommelden en dansten ze als knikkers die wippen tegen den bodem.

Nu gilden de meisjes het uit, ze slaakten een luiden kreet en gestopen, met de rokken op haar hoofd geslagen, liepen ze in een vaart naar 't boschje toe. Daar vonden zij beschutting onder de zwaar gekruinde eiken, zij schudden er 't water uit haar kleeren en pollefokten zich in de varens en in 't mos. De manskerels hielden het ook niet meer uit, ze lieten alles vallen en kwamen onder de boomen staan aan den rand waar ze de vernieling vóor hun oogen zagen gebeuren. De wind bruischte in de boomen dat 't kraakte en zoefde; ruischend speitte het slagwater in schuine lijnen met wolken waterstof die voortzwiepten langs den grond en heel de luchtruimte als met een mist vervulden. Herhaaldelijk sloeg de hemel open en toe; de bliksem slingerde keer op keer, rap als de zwong van een goudene schicht. Schunderende donderslagen robbelden met einden zwaar gedreun en gedommel en de grond daverde bij elken nieuwen slag.

De stilte en de schoone loop der effene zomerdagen had zoolange naareen aangehouden en nu kwam zoo onverwacht die razende woeling dat de menschen er verpaft en radeloos stonden op te kijken. Het vlas dat zoo langen tijd in de vreedzaam aaiende lucht, zonder krook of stoornis was opgegroeid en gerijpt, werd nu dien uitersten dag, gepakt, vermooscht, geslegen en geslingerd en weerloos stond het in de macht van dien zelfden wind die ineens zot en baloorde scheen en 't al vernoozelen wilde. In de weerdij van een half uur was heel den schoonen zomerpraal kapot geslagen zonder dat er eene hand uitgesteken werd die helpen kon. De leute bij de slijters was ineens gekoeld. Ze voelden zoo diep de deernis en zwijgend bejammerden ze 't ongeluk van den boer. De mannen stonden met het vest op den kop en schouders, de bloote armen gekruist, den blik in de verte. Telkens een nieuwe, wilde vlaag uitbarst en de stralen met

ander geweld neersisten die 't vlas rechts en links ten gronde slingerden, ging er een algemeene klaagtoon, een langehouden o-oh! uit de bende op. Louis alleen bleef opgewekt en den moed behouden. Hem ging de rampe naarder meer dan die anderen, maar hij doorschouwde den toestand en redeneerde 't in zijn schoonsten zin:

- 't Zal wat moeilijker slijten, maar we krijgen het toch ongeschonden binnen, zegde hij, - als 't nog een maand moest buiten staan om te groeien, dan ware 't erger; nu is er toch geen vrees dat 't zal vorten.

- Ge hebt het nog niet binnen! beweerde een werkman.

- Loop, 't en zal niet blijven regenen, morgen is de lucht gekuischt en herneemt het schoon weer, wist Louis.

De wreedheid van dien schrikkelijken haaibaai wekte eerder zijne bewondering dan meewarigheid en spijt bij hem. Hij stond roerloos met wijdopene oogen 't geweld aan te zien en met de donderslagen was hij meer bezig dan met de verongelukte vruchten. Hij zag heel de vallei, van boven tot beneden, heel de luchtruimte vol pieken staan en waterstof. Het slingeren der bliksemflitsen volgde hij in de wolken en met eene angstdavering om de ontzaglijke grootheid, zag hij hoe de wreede wolkgevaarten aankwamen uit verschillige richting, hoe ze op elkaar toestevenden en te pletter botsten tegeneen. Hij zag hoe ze in vendels gescheurd openspeitten, wentelden en draaiden in kokenden kolk en weer opgeschoten in nieuwe torenzuilen die als te vooren overeind stonden om de botsing te herbeginnen. De donder en 't holde gedaver was hem een wellust. In zijn binnenste voelde hij voor't eerst een nieuw en zalig genot omdat hij iets zag dat waarlijk groot en grootsch was, iets waarbij hij zelf en al de menschen en hun verwaandheid en hun voornemens en inzichtingen en schikkingen - en hun hofsteden en hun landen en hun goed en hun hoogmoed, waarbij al wat er op 't vlakke van de wereld stond, bijkomstige nietigheid was die voor niets en telde. Al wat er bestond scheen hem nu een schamel doeningje want over heel de vlakte, alles wat boven den grond uitstak lag in angst voor 't wreede bassen van den hemelhond. Hij alleen wist zich zonder vrees, 't mocht alles verhagelen rondom hem - hij voelde zich erbuiten staan - 't wekte zijn voldoening omdat

heel dat vooruitzicht van al die taaie, bijhoudende boeren, heel die hoop voor de schoone opbrengst nu met één haai misloopen was; omdat al die eigendommen te niete waren en met één ademveeg van den sterken wind alles verslagen lag, in snot, gemalen en versnijsterd, heel die pracht waar de menschen, als waren ze er alleen de daders van, zoo preutsch op waren. Louis langde maar naar één ding, iets ontbrak er nog aan: een vonke van dat hemelsch vuur moest op het stroodak van d' een of andere hoeve neerspietsen, dat er een groote brand, klaarte, vlammen en rook, iets wonders van 't schoone onweer op de eerde zou achterblijven als uitwerksel van heel dat gedruisch en tempeesten in de lucht.

Dat ware iets om te bezien van hier hooge! en hij verbeeldde zich reeds het geloop van volk, de kreten en de ijselijke verwarring onder de menschen - de roering in het anders zoo stille dal.

De bliksemkronkels boorden alsaan gaten in de wolken, 't gedommel en gekraak volgde met grootere poozen na elken weerlicht. Een andere wind kwam opgesteken en dreef zijn adem in keeraafsche richting. Er kwamen openingen en groote klaarten in de lucht. Van langerhand verstilde 't geweld; de regen suisde nu zoetjes en de waterstralen blonken als glasdraden; - er scheen eene vermoeidheid, eene verademing te komen: 't geweld loste van kracht. De regen stroelde lijzig. De donder rolde heel in de verte, 't gevaar was geweken en de menschen kwamen weer tot sprake. De hooge kruinen der eiken waren doorweekt en uit de blaren begonnen de druppels nu te leken. De schuwe meisjes waren beschaamd om hare vreesachtigheid en wilden 't niet geweten hebben dat ze bang waren - ze gingen aan 't babbelen en loechen met malkaar waar ze zaten onder de kappe van haar bovenrokje met de kaarklessen in 't natte wezen en zoppenat in haar ondergoeds. Louis had er zijn behagen in ze daar ineengedrongen te zien zitten, beschaamd zonder dat ze roeren durfden en de plagernij begon reeds. Toen kwam Stoffel de bengelende stalknecht aanpleien alover den vlaschaard. Hij stond met een baalzaak op den kop en gluurde rond om te zien waar de slijtersbende belonden was. Als hij 't geruchte en 't geschreeuw hoorde uit den boschkant en de mannen bachten 't hakhout ontwaarde, riep hij van verre:

- Ge kunt niet te rap naar huis komen zegt de boer!

- Zeg dat we hier goed in 't droge zitten! wederriep Louis.

Maar met dat ze 't gehoord hadden en alzoo gelegenheid zagen om weg te geraken, hadden de meisjes in een wink elkaar verstaan: ze sprongen op en eer Louis iemand weerhouden kon, vluchtten ze allemaal, nat lijk ze waren, onachtzaam op haar beschaamdheid, met 't onderrokje of 't hemde tegen de beenen geplakt en met 't bovenrokje haar lijf en schouders dekkend, liepen ze in kudde en tierden in haar schuchterheid omdat ze vreesden en begeerden nagezet te worden in haar vlucht. Ze spouterden met de bloote voeten door de natte klaverij, 't veld neer recht naar 't hof.

- Haro! we komen! riep Louis en al de slijters stelden het op een jacht. Hier en daar eene van de vluchtende hinden werd achterhaald, door twee kloeke armen vastgegrepen en rondgedraaid. Met schettering als van schuwe eksters joeg de bende voort. Ze plonsden in de slijkzonken en plasschen. Ze wipten over de grachten die sleiende vol het brobbelende, blonde water voortvoerden en bemorsd en bespetterd tot over de ooren, rood van gejaagdheid kwamen meisjes en knapen op 't hof en vluchtten ze de opene schuur binnen waar ze nu gerust konden zottebollen ondereen.

't Speet Louis dat hij ze daar niet vervoegen mocht om meê te doen aan 't spel en de dertelheid. Nu eerst ondervond hij de deernis omdat de slijting en het werk op 't veld gestoord was door dat onweder. Hij was alweer bezeten door den lust van 't geen hij gezien had en gehoord en dat hij nu missen moest: de schalke lachende oogen, de wezens blozende en ongeraakt als rozeblaren, het lenige vastgevormde lijf, de tengerheid van haar zwakke leden, de wiegende heupen, de ranke dijen met de heimelijkheid die overal uit de schamele en lichte kleeding en over heel die jeugd straalde als iets dat hem bedwelmde met dronkenheid. Hij dacht aan elk een en aan allemaal die jonge deernen terwijl hij gedwongen in de keuken alleene zat; het roerde door zijn hoofd, het miek hem onrustig en 't overdeed hem met een vreemd gevoel van innige tevredenheid. Terwijl hij moeder en de maarte hoorde klagen over de ramp en de vernieling, was bij hem de eenige kleingeestige bekommernis hoe 't vergaan zou met de slijting en

de vlasfooie waar zijn verlangen nu zoodanig op gesteld was. Dan vreesde hij nog niet 't minst dat die enkele regenvlaag eenige stoornis in zijn voornemen zou teweeg brengen.

- Niemand mag 't hof verlaten! had hij bevolen, want zijn meening was: zoogauw mogelijk 't werk hervatten en er niet naar te zien om voort te slijten als 't een beetje nat was.

Vermeulen stond stil met 't voorhoofd tegen 't vensterraam geleund naar buiten te zien. Zijn tanig wezen was donker, zijn wenkbrauwen waren neergeduwd. Tusschen de stoppelharen was de scheiding van zijn lippen een enkele lijn die naar de uiteinden van zijnen mond neerboog en die verliep in de twee rechtopgaande rimpelreven die langs zijn wangen van uit de ooghoeken naar zijn kin, diep door zijn donker vel gesneden waren. Toen Louis binnenkwam, had de boer geen let verroerd om te vragen hoe 't op den vlaschaard vergaan was. Hij bleef staan zien op de spittelingen en blaasjes die uit het vlak van 't zwarte mestputwater opbrobbelden bij elken regendruppel die erin kletste. Hij volgde 't gezeever van 't euzingstroo vóor 't venster. En als de regen goed verdund was naar zijn zin, en 't geluchte opklaarde, trok hij zijn schoenen aan, nam zijn makke uit de kamer en ging de deure uit zijn vruchten bezien.

Een wonder waas en een nieuwe blauwigheid hing over heel de streek. Al de kleuren waren verlevendigd en alles scheen duidelijker omlijnd en afgeteekend tegen den grond. De lucht was frisch en weldoende in de longen als koele drank. Van blad en groen was 't stof afgespoeld en blonk het loof in versche kleurigheid. Door 't zand van de straten waren geulen gespoeld en in de grachten bezijds kabbelde 't drubbele water en klokte het door de kannebuizen aan elk mennegat. De lucht zat geschacht vol uitgerafelde wolken als witte veeren iu 't blijdeblauw van den hemel waar alles nu weer zoo rustig en stil was geworden. De zon schong en over de vreedzame streek stegen de dampen uit den geweekten grond met de sterke geuren van natte groenigheid. De vredeschijn was overal hersteld alsof de gevreesde vernieling een enkele dreiging was geweest en 't kwaad geweld met zijne uitwerksels naar elders weggevaren.

Maar 't eerste wat Vermeulens oogen zagen was de verruiming over de streek - evenals na den oogst stond er

niets meer dat 't algemeen overzicht der velden belemmerde. Zijn roggeveld dat te noene nog man-en-half hoogde recht stond, lag nu gevloerd als een rollebaan; al in één richting was de stroom der halmen gedreven tegen den grond om nooit meer op te staan. Het aardappelveld had evenveel zijn deel gekregen van hagel en wind - de groeze lag vermorzeld en heisterkapeele dooreen versmeten. De boer wandelde verder langs zijn klaverdrieschen, naar de uitgestrekte tarwevelden en daar ook lag alles plat, platgeslegen door den wind, geboet door regen en hagel die erop gerutteld had zoolang tot de schoone veie tarwestalen die anders zoo lenig te wiegen stonden in 't zomersche windeke, nu begeven hadden en hun rilde lengte geknakt was en zonder leven of beweging gestrekt lag langs den grond. De lutterende haver die in de belle stond, was ook dood, kapot. Maar Vermeulens groote vrees en zijn meeste verlangen was te zien hoe de vlaschaard zou gesteld zijn.

- Als hij maar effen gevallen ligt en hij droog weer krijgt, meende Vermeulen en hij stapte derwaard om bescheid te weten. Zoogauw hij op de hoogte kwam en de vlakte vóor zich had, schrikte hij voor 't geen zijn oogen zagen. Zooiets had hij niet verwacht! Hier op de hoogte had de wind gewerveld en gewinkeld, gemooscht als een razende zot. De herels lagen verstrooid links en rechts als een verstreuvelde haarbos. Geen pijlken stond nog recht, - 't lag àl gekrookt en platgeslegen. 't Was of de woede van 't onweer, het blind geweld van den orkaan hier zijn uitwerksel nagelaten had op die groene zee die heel den zomer, effen als een zijdetje, lichtjes gewiegeld had zonder eenige verwerreling. Van oppe te neer was 't nu één verwoesting: het effen watervlak was herschapen in een zee in wilde zwalping met onstuimig gegolf. Vermeulen ging de vooreinden langs, stapte tusschen de omgewaaide hagen. Hij zuchte niet en maakte geen misbaar alhoewel hij met zichzelf alleene stond - zijn wezen veranderde geen spier; maar de spijt en de gramschap grolden in hem, het gevoel van onmacht tegenover de ramp vernederde zijn gemoed en hij wilde zijne onmacht bij zichzelf niet bekennen. Alevenwel was hij diep geschokt, - al waar hij keek was 't zelfde, 't scheen hem een straffe; alsot heel het schoone zomergebouw ineens vergruizeld ineen was gestort, lag alles verpletterd

't geen zoo'n langen tijd vandoen had om op te groeien. Als bezadigde man betreurde hij die onberekenbare schade, al dat verloren werk en verwenschte dat domme toeval waar niemand de noodzaak van kende en niemand geen voordeel bij halen kon.

Hij wendde langs de wegen die naar de laagte leidden en daar vond hij zijn ander haverveld en dàt stond om zeggens ongedeerd omdat het geschoond was voor den wind door zijn voordeelige ligging. En de boer die bij 't overzien van heel zijn ongeluk geen grol had uitgestooten, loste nu een vloek omdat de ongeschondenheid van die haver hem zijn ongelijk deed inzien en zijn onverstandig beleg.

Hij kwam naar huis en 't eerste dat hij vroeg aan de vrouw, was:

- Waarom hebt gij de slijters naar huis niet gezonden?

Ze legde de oorzaak op Louis en, zegde zij:

- 't Kan morgen drogen en goed zijn om voort te doen...

- Binnen acht dagen is 't nog niet droog, snauwde hij kortaf.

- Is 't zoo erg? - Louis zegt...

- 't Ligt plat.

- Hadden we't maar verkocht, waagde de vrouw. De boer trok de wenkbrauwen op.

- We kunnen zelf zoogoed de schade dragen als de koopman, meende hij.

Daarmede schopte hij zijn natte schoenen uit waar ze vliegen wilden en deed zijn kloefen aan. Hij was te wege naar buiten om zelf te bevelen 't geen hij wilde zien gebeuren, maar in 't deurgat liep hij op twee koopmannen, oude kennissen, die den boer zonder dralen aanspraken. Ze hadden 't gemoed nog vol van de groote vernieling en ze waren zelf nog doornat omdat ze ook in de vlage gezeten hadden.

- Is er nog vlas te koope? vroeg de leienaar die Baekeland heette.

- Ja 't, zei Vermeulen; hoe dat ge zoo late langs hier komt? - 'K verkoope geern aan menschen die 'k kenne.

Ze gaven als reden dat ze 't walenland afgeketst hadden en nu langs hier terug kwamen.

- Hoeveel honderd hebt ge'r staan, boer?

- Staan? 'k en heb niets meer staan, 't ligt! al wat er nog te koop is, beet hij hen toe.

De eene koopman loech en de andere knikte en zei:

- Dat kunnen we raden, boer; hoeveel moet het kosten, 't geen ge *liggen* hebt?
- Hebt ge 't vlas gezien?
- We komen vandaar.
- Honderd 't honderd.
- Ware 't zoowel te voornoene geweest, merkte Baekeland, hij was 't weerd en 'k zou u een derde meer geboden hebben. En, dat 't vlas droge gemijt stond, 'k wil het er nog voor doen.
- Pakken of laten, zei Vermeulen.
- Wilt ge 't op u nemen, dat hij groene in zijn kleur geleleverd wordt, 't is gedaan.
- Meent ge dat ik 't vlas late kapot komen? riep Vermeulen.
- Weet ge of 't geen veertien dagen aan een stuk zal regenen? vroeg de koopman. Hij kan vorten op 't land! wilt ge de riesche op u, boer?
- Dàt en is geen koopen? 't Vlas ligt daar - moet ge 't hebben, koop het!
- 'k Geve tachtig franken. Hoeveel is erin?
- Veertig honderd.
- Is 't gedaan?
- Negentig.

De koopman schudde: neen.

- Hij zal moeilijk slijten en de riesche is te groot. 'k Geef tachtig.
- Geluk! gromde Vermeulen en hij sloeg de hand in de open palm die Baekeland naar hem uitstak.
- Te leveren als ik 't vrage, stelde de koopman vast. Geld bij de levering.
- We kennen elkaar, zei Vermeulen. En zonder papier of handteeken, bij enkele afspraak, was de zware koop toegeslegen.
- We hebben een dag te late verkocht, meende de boerin, toen de mannen vertrokken waren.
- Zaag daar nu niet over, zei de boer.

Louis kwam eerst binnen toen de zaak was afgehandeld en bij 't vernemen van den verkoop en den prijs hield hij zich onverschillig en sprak er geen woord op.

(*Slot volgt.*)

‘Lirica Italiana Antica’
Door
J.C. Hol.

Onder bovenstaanden titel heeft een Florentijnsche dame. Eugenia Levi, een verzameling Italiaansche gedichten doen verschijnen[1]. Zij begon met de voortbrengselen van dichters als Frans van Assisi, die wilden spreken tot het volk, en daarom de officieele taal, de Latijnsche, overlatend aan de kerk en haar geleerden, voor het eerst grepen naar het nog ruwe idioom der massa, met karakteristieken naam de ‘lingua volgare’ genoemd. Van deze primitieve uitingen, die door de kracht en eenvoud waarmee zij het onmiddelijk geziene en gevoelde weergeven, in bekoorlijkheid niet achter staan bij de kleinodiën, volkomener in vorm en beeldspraak, rijker aan vernuft en muzikale harmonie, doch armer aan sentiment, die ons tegenflonkeren uit Petrarca's *Canzoniere;* - van deze eerste kiemen, waaruit straks een wereld-omvattende en wereldbeheerschende litteratuur zou opbloeien, voert ons de verzamelaarster met evenveel tact als smaak door de dichterscharen die zongen tot aan het einde der 15e eeuw. Zij had de gelukkige gedachte de voor een dergelijk boek onmisbare verluchtingen te kiezen uit de meesterwerken der beeldende kunsten der zelfde drie eeuwen, en zoo werd haar werk reeds meer dan de titel beloofde. Maar bovendien: ‘Chi saprebbe imaginare vita italiana senza musica, comprendere interamente poesia

1) Bij Leo S. Olschki te Florence.

lirica senza la melodia colla quale essa è nata e cresciuta?'[1] Ook voor de laatste consequentie schrikte Italiaansche ondernemingslust niet terug: het boek werd versierd met een 24-tal één- tot vier-stemmige vocaal-composities, waartoe de oude toonzetters door hun tijdgenooten zijn geinspireerd. Hierdoor was de metamorphose voltooid: in plaats van een overzicht over ontstaan en ontwikkeling der Italiaansche dichtkunst tot aan haar eerste en definitieve hoogtepunt, krijgt de lezer thans voor zich een autobiographie der Italiaansche Renaissance in woord. klank en beeld; niet meer, maar ook niet minder.

Wat deze eigen-levensbeschrijving op zoo aangename wijze van haars gelijken onderscheidt, is dat hier geen kunstenaar aan het woord is, wien op de eene bladzijde zijn geheugen tekort schiet, en die op de andere meent de gebeurde werkelijkheid een beetje te moeten retoucheeren; het zijn ook geen kunstenaars-portretten met genialen oogopslag, gearrangeerde haarlok, of zorgvuldig geëtaleerde handen, die wij te zien krijgen. Hier spreken de kunstenaars (niet één, doch alle tegelijk, vertegenwoordigend alle kunsten) in datgene, waarin zij niet veinzen willen, en het ook niet zouden kunnen, zoo ze wilden: in hun kunstwerk.

In een opzicht is het schouwspel onvolledig: het is ideaal. De brutaal-middeneeuwsche achtergrond is slechts heel even, als bij vergissing, aangegeven. Dit is niet alleen verklaarbaar, van het oogenblik af dat een dame de regie bezorgde; het zal ook velen welkom zijn. De bloedige gewelddaden, voorbereid door valschheid en verraad, de gewoonte zich met de dolk den levensweg te banen, zooals dat in onze dagen hoogstens met een zilver- of goudstuk geschiedt; kortom het heidendom, dat zich aan de lichtzijde van het leven uitte in ongebreidelde, kern-gezonde zinnenvreugde, de onmisbare bodem voor een algemeene, levenskrachtige opbloei der beeldende kunsten, - deze ondergrond, onvermijdelijk als koemest voor de zonnebloem, zou ons overgevoelige modernen slechts hinderen bij het genieten der schoonheid die er op is ontbloeid.

1) Wie kan zich een Italiaansche samenleving voorstellen zonder muziek, en wie lyrische poëzie volkomen begrijpen zonder de melodie te kennen waarmee zij is geboren en opgegroeid?

Wie zich voor de piquante dessous interesseert, die kan ze immers vinden in de geschriften der tijdgenooten, bij Macchiavelli, bij Benvenuto Cellini; hij zal zich met nog minder inspanning kunnen orienteeren bij Taine, hoewel deze uit den aard zijner methode den lezer meer een geconcentreerde oplossing, dan een natuurlijk voedsel biedt, dat zorgeloos kan worden genoten. Doch hoe het hierin met onze belangstelling ook gesteld zij, in de oogenblikken dat het ons om kunstsensatie en niet om analyseerend begrijpen der oorzaken is te doen, verlangen wij niet in de eerste plaats naar 'Andrea der Gehangenen.'[1)]

* * *

De inhoud dezer 'Lirica Antica' en zijn belangrijkheid van uit muzikaal oogpunt heb ik reeds elders ter sprake gebracht.[2)] Het ligt niet in mijn bedoeling hier in herhaling te vervallen, doch ik wil ditmaal de aandacht vestigen op het nut dat jonge musici en ernstige muziekliefhebbers van dit boek kunnen hebben.

Niemand die het voorrecht heeft genoten vreemde landen te bezoeken, zal het voordeel betwijfelen dat hierin ligt voor de ontwikkeling van den menschelijken geest. Een bezoek aan Italië staat in dit opzicht niet alleen bovenaan, het neemt een geheel exceptionneele plaats in: Italie is het land waarheen ieder die zich voor kunst interesseert, zijn schreden moest richten, zoodra hem de gelegenheid wordt geboden, zijn beenen te zetten over de vaderlandsche grenzen. Hiermee is niet bedoeld, dat een schilder of musicus zijn opleiding bij voorkeur in Italië moet genieten of voltooien; het zou hem waarschijnlijk datgene kosten, wat hem bovenal dierbaar moet zijn: zijn artistieke persoonlijkheid. Alleen de beeldhouwer heeft hier niets te verliezen en alles te winnen, daar de beeldhouwkunst in Germaansche landen evenzeer een geïmporteerd artikel is als

1) Andrea da Castagno. Hem werd opgedragen de algemeene terechtstelling met het penseel te vereeuwigen, die plaats vond nadat de samenzwering der Pazzi te Florence was mislukt.
2) In een feuilleton der 'Nieuwe Rotterdamsche Courant' van 14 Dec. j.l.

het naakt menschelijk lichaam, het eigenlijk onderwerp dezer kunst.

Waarom dan den jongen kunstenaar toch vóór alles een rustig verblijf van eenige maanden in Italië is toe te wenschen? Omdat het van onschatbare waarde voor hem is, eenigen tijd te leven in een omgeving, waarin artistieke gezindheid niet onafscheidelijk is van welstand en educatie, doch waar liefde en begrip voor kunst behooren tot de natuurlijke instincten van het geheele volk.

Natuurlijk komen gegermaniseerde wereldsteden als Turijn en Milaan hier niet in aanmerking en ook Venetië, beklagenswaardige lotgenoote der ‘villes mortes de la Zuiderzee’, moet niet als voorbeeld worden genomen.

Wat ginds storend werkt, de bedrijvigheid, ontbreekt hier al te zeer; nergens echter beantwoordt het voorhandene schoon nog aan het doel waarvoor het is geschapen. Want het Marcus-plein, waarde lezer, was er niet voor bestemd, dat de vreemdelingen te Venetië er voor een paar soldi de duiven zouden voeren; daar heerschte vroeger een gansch andere drukte, waarvan de toonschilderingen der oude vocaal-componisten nog op ondubbelzinnige wijze getuigen.

Doch wanneer gij te Bologna het volk vertrouwelijk neergehurkt op de stoep-treden van San Petronio, of gracelijk leunend tegen het bassin der schriel-sproeiende Neptunus-fontein, aandachtig ziet luisteren naar de strijkmuziek, die van uit den Voltone del Podestà schuchter aanruischt tegen paleizen en portieken; als gij tegen het middaguur de trattoriëen binnentreedt, de eenvoudige restauraties, waar studenten en aankomende kunstenaars onder een oorverdoovend rumoer hun minestra verorberen met het uiterlijk amusant gekronkelde, en innerlijk pittige brood, tusschen wanden, bedekt met luchthartige krijtteekeningen en kleurrijke fresco's, zie, dan begint gij de werking van de zon en van den wijn te bespeuren, die zich terwijl ge naar het zuiden reist, al krachtiger aan u openbaart in de overvloeiende Vitaliteit, waaruit alle echte kunst geboren wordt.

‘Vitaliteit’, dat is wel het woord, waardoor de Italiaansche volksgeest het best wordt gekarakteriseerd. Het verklaart tevens de intense verwantschap tot de zinnelijk waarneembare

schoonheid, die in haar volledigheid dit volk zelfs van zijn rasgenooten onderscheidt. Wie aan de huidige persistentie dezer maximale levenskracht mocht twijfelen, wat met het oog op de huidige kunst-productie in Italië niet onmogelijk is, die hoeft er slechts aan te worden herinnerd, dat ook Napoleon Buonaparte een Italiaan was,[1] en dat de Italiaansche natie eerst door een genie dat zij zelf had voortgebracht, werkelijk voor eenigen tijd van haar veerkracht werd beroofd.

De overvloedige levenskracht roept echter niet alleen een demonische roem- en heersch-zucht in het leven, zij brengt ook een verschijnsel met zich, dat vooral voor den musicus merkwaardig is: de lust tot zingen.

* * *

Ik heb eenigen tijd aan de Adriatische zee bij een visscher gewoond. Hij noch zijn vrouw konden lezen of schrijven. Zij kon niet op de klok zien, en met de opeenvolging der maanden van het jaar was ook de man niet te best vertrouwd. Maar zingen konden ze allebei dat het een lust was. Als de visscher 's avonds van de vangst thuis kwam, daverde het huisje van zijn robuusten baryton, en 's morgens, terwijl de vrouw de kleertjes harer kinderen wiesch, wat wegens de beperkte garderobe schier iederen dag gebeurde, kortte zij zich den tijd met het volgend ritornel, dat zij Zondags op marktdag te Rimini had gehoord:
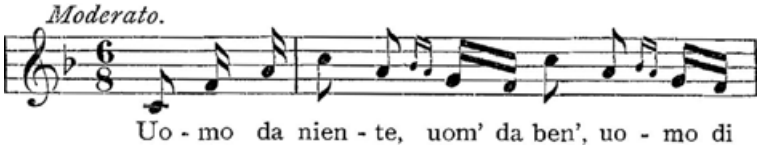
1) Naar men weet stamde Napoleon van vader's zijde uit Toscane, terwijl zijn moeder een ras-echte Corsicaansche was, die haar Fransch steeds met Italiaansche woorden doorspekte, zoo goed als haar zoon tot het einde toe tegen de regels der Fransche spelling bleef zondigen. Dat Corsica kort voor Napoleon's geboorte door de republiek Genua aan Frankrijk werd afgestaan, verandert niets aan het feit, dat de eerste Fransche keizer zuiver Italiaansch bloed in de aderen had.
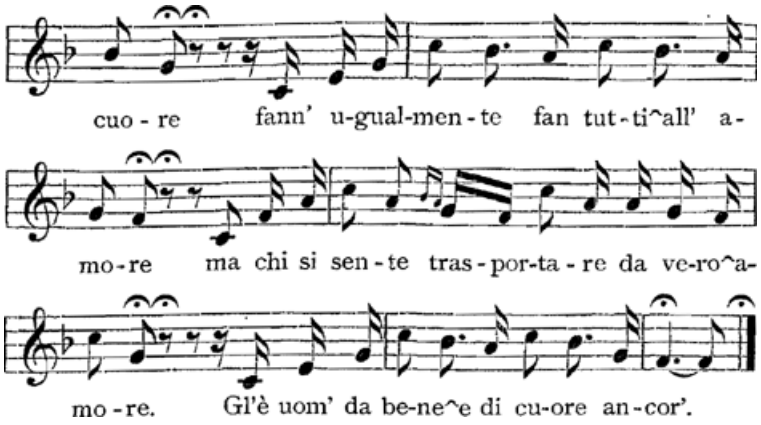
Men ga dit liedje nu niet op een Hollandsche boven-achterkamer in een te snel tempo op de piano spelen, doch denke het zich eenigszins sleepend gezongen door een bewegelijke Italiaansche gorgel, op goudzandigen oever aan diep-blauw water in warm-stralend zonnelicht. En wel gezongen, niet om het plezier van het deuntje of van de woorden, maar om de lust van het zingen, met absolute vrijheid in de maat, zooals de adem, het wasschen en de bij ieder couplet gevarieerde versierinkjes dit meebrengen. En dan vooral met een lange *messa di voce* aan het eind van iederen versregel, een uitzingen van allen adem en levensvreugde, waarna in een ongegêneerd lange pauze diep wordt ademgehaald.

Wie hierdoor nog geen blijvenden indruk heeft gekregen van de beteekenis van het zingen voor zuidelijker volken, die hure zich een kamer in een niet te groote Italiaansche stad tijdens de stagione (opera-seizoen) in de nabijheid van den schouwburg. Iederen voorstellings-avond wordt gij dan in uw eersten slaap gestoord door de luid galmende vocalises der naar huis keerende jongelieden, die vol van Bellini's, Verdi's, Puccini's melodien, niet tot rust kunnen komen, voor zij wat daar natrilt in hun gemoed, door de nauwe straten hebben doen opklinken tot de sterren, en - tot hun slapende stadgenooten. Gij keert u nijdig om op uw leger, maar het vizioen van den Hollandschen diender en zijn stereotiep ‘niet zingen,

heeren' hebt gij nauwlijks voltooid met den stralenkrans dien uw ergernis hem toedenkt, of gij zijt reeds overwonnen door de bekoring der nachtelijke tonen, en gij herkent met verrukking de bron waaruit Berlioz de poëtische schildering schepte van het nachtelijk afscheid te Verona: 'Belles Véronèses!'

Indrukken als de hierboven beschrevene eenigen tijd rustig op zich te laten inwerken, is voor een jong componist van groot gewicht, want het is een bekend woord van Goethe, dat een kunstenaar zich slechts hoeft te laten doordringen van de hem omringende ideeën, om het kunstwerk van zelf geboren te zien worden. Bovendien is een der weinige moderne denkbeelden, die de bronnen der muziek niet dreigen te verstoppen, het goed begrepen *altruïsme*. D.w.z. de scheppende kunstenaar zal er in de eerste plaats op bedacht zijn te schrijven voor het volk. Ik bedoel muziek *voor*, en niet *door* het volk; de laatste omvat in den vorm van dilettanten-koorgezang een even belangrijk als uitgebreid gebied, dat thans echter buiten beschouwing blijft.

Muziek voor het volk nu is er eigenlijk niet dan in den passé défini, en juist hieraan heeft zij haar algemeene toegankelijkheid te danken. Doch alle kunst die niet productief is, sterft af. Wil men van het volk, d.i. de groote massa die met de handen haar brood verdient, maar die toch even goed leeft in de atmosfeer van moderne denkbeelden als de hooger ontwikkelde; wil men van deze onbewuste tijdgenooten verlangen werkelijke belangstelling in de eigenlijke toonkunst, wil men probeeren hen deze te doen onderscheiden van de triviale oorstreeling of het geraas dat zij als zoodanig beschouwen, dan moet hun van tijd tot tijd ook gegeven worden: moderne, d.i. zoo even ontstane muziek.

Men moet wel zeer geborneerd of zeer onwetend zijn om niet in te zien, dat met de moderne orchest-muziek de compositie-techniek een fijnheid en intensiteit van uitdrukkings-vermogen heeft bereikt, waarover de meesters van vroeger eeuwen de handen verbaasd in één zouden slaan. Van den anderen kant valt echter niet te ontkennen dat vele moderne componisten bij voorkeur spreken in den superlatief tot 's menschen zinnen zoowel als tot zijn geest (verstand). Nu is het volk niet alleen positief, het gevolg van ontberingen en tastbare onvervulde

wenschen, het is ook ‘simpliste.’ Wanneer men muziek belooft, verwacht en verlangt het ook muziek, en niet litteraire of philosophische ideeën muzikaal geillustreerd, die een ideeënassociatie noodig maken, waartoe het den niet-cerebraal-leven-den aan oefening, en veelal ook aan capaciteit ontbreekt. Het volk wil ten slotte toch hetzelfde als Charpentier's Louise: ‘Je veux du plaisir.’ Men gunne het dit en leere het daarbij tevredenheid en zelfbeperking. Goethe heeft immers gelijk wanneer hij zegt dat het hoogste geluk bestaat in tevredenheid. Hij noemt het ‘Genügsamkeit’ en laat erop volgen: ‘die Genügsamkeit had überall genug.’ De jonge componist, die werkelijk altruist is, zal dus niet grijpen naar een altruistisch onderwerp, bijv. een werkstaking met nederlaag der werkgevers, en dit op on-altruistische wijze muzikaal-dramatisch bewerken, zoodat hij de ‘aspirations démesurées et indéterminées,’ in de hand werkt die het kenmerk zijn der moderne muziek en die het eigenlijke volk dat object is en wegens zijn veelheid geen subject worden kan, slechts ongelukkiger maken. Neen, de wezenlijk altruistische toonzetter zal in de eerste plaats trachten duidelijk, beknopt en zangerig te zijn: de hem omringende idee van het altruisme zal hem vanzelf brengen tot de vocaal-muziek, want deze is de basis en de aanvang van alle muziek. Zoolang de Italiaansche natie de leiding der muziek-beoefening in handen had, was zij dit ook in practisch opzicht, want zang-vaardigheid vormde toen de vanzelf sprekende grondslag ook voor het instrumentaal onderricht.

Voor den jongen toonkunstenaar, die den weg der hoogere volksmuziek wil inslaan, opdat men eens van hem getuige, niet: ‘hij is populair,’ maar, wat Taine zoo treffend van Rembrandt zei, ‘il est peuple,’ voor dezen toondichter is het van onbetwistbaar voordeel eenigen tijd in een omgeving te verkeeren, waar de muziek werkelijk ‘peuple’ is.

Doch er is meer. Men kan het altruisme verwerpen, en dan toch zal de vocaal-muziek waarschijnlijk het doel moeten worden van den jongen musicus, die niet het voetspoor zijner voorgangers wil volgen, doch nieuwe wegen zoekt. Wij zeggen ‘waarschijnlijk,’ want het is niet de taak van den musicoloog voorschriften te geven, zoomin als de estheticus verbodsbepalingen mag formuleeren. De eerste hooren in het kookboek,

de laatste in een politieverordening thuis. ‘Erstens kommt es immer anders, zweitens als men denkt’ zegt de pindere Berlijner, doch dit belet hem niet meer als iemand ter wereld het ‘bezint, voor gij begint’ in toepassing te brengen. En inderdaad zoo wij op muzikaal gebied de oogen openen, en goed openen zoo dat wij ook het domein der historie eenigermate overzien, zoo kan het ons niet ontgaan, dat de toonkunstbeoefening zich beweegt tusschen twee polen, de vocaal- en de instrumentaal-muziek. Toen de vocaal-muziek met Palestrina haar hoogtepunt had bereikt, kwam de instrumentaalmuziek aan de beurt.

Dit wil niet zeggen dat men plotseling ophield de zuivere vocaal-muziek te beoefenen; integendeel, men klom in de St. Pieter te Rome tot in Michelangelo's koepel om met steeds grooter middelen de *cori spezzati* (gesplitste koren) der Venetianen nog te overtreffen[1]; de Palestrina-stijl vond zelfs in de 18e eeuw nog warme aanhangers in Padre Martini, wiens muziekaal horloge was blijven stilstaan, en in Johann Joseph Fux, die men den Oostenrijkschen Palestrina heeft genoemd, doch wiens beroemd kontra-punktboek, de ‘Gradus ad Parnassum’, eigenlijk reeds verouderd was toen het verscheen. Doch een en ander belette niet dat van 1600 af(om een rond jaar te noemen) de toekomst behoorde aan de instrumentaalmuziek, die allereerst als begeleidster der opera, door ervaring haar krachten zag toenemen.

Als wij nu overwegen dat met Beethoven de bloeitijd der zuivere instrumentaal-muziek haar hoogtepunt heeft bereikt, al hebben ook Brahms, Bruckner en Mahler, om slechts de grootsten te noemen, nog uitloopers van hooge waarde doen ontspruiten, dat wij door Berlioz en Liszt in een overgangsperiode zijn gekomen, waarin het doel der meest gangbare componeerwijze is een tusschending tusschen instrumentaal- en vocaal-muziek, dat wel in den poetischen tekst zijn oorsprong heeft, maar dezen niet direct ten gehoore brengt. Wanneer men vervolgens bedenkt, dat alle menschelijke instellingen met den loop der tijden in hun tegendeel omslaan; dat op het

1) Ik behoef slechts te herinneren aan de 48-stemmige mis voor iz koren, die Orazio Benevoli in 1650 te Rome in Santa Maria Sopra Minerva deed uitvoeren.

uiterste raffinement steeds vereenvoudiging is gevolgd, evenals regeneratie een eind maakt aan iedere décadence; dat de stroom die zich aan de monding in duizend armen heeft vertakt en in het zand verliep, tenslotte slechts van zijn bronnen nieuw leven kan bekomen. Wanneer men dit alles overweegt, dan is er geen buitengewoon historisch inzicht noodig, om toe te geven, dat, zoo er in de toekomst een muzikale productie zal plaats hebben, die niet is een teren op het verledene,[1)] dat dan de vocaal-muziek een goede kans heeft. Dat de tot nog toe zoo goed als onbekende, maar reeds meer en meer de aandacht trekkende, wereldlijke vocaalmuziek der 16e eeuw hierop invloed zal hebben, niet door een terugkeer tot de oude toonaarden, waarvan de onmogelijkheid duidelijk is aan ieder, die geprobeerd heeft erin te schrijven, maar door hun volkomen vocaal-melodieus en volkomen polyphoon karakter, ook dit is een veronderstelling die niet als te gewaagd behoeft te worden verworpen.

* * *

Hoe wenschelijk het daarom voor den jongen toonkunstenaar is zich met de Italiaansche opvatting der kunst, als zijnde een werkelijk bestanddeel van het algemeene leven, vertrouwd te maken, dit verandert niets aan het feit dat Venetie niet zoo dicht bij Amsterdam ligt als men het ideëel wel heeft willen voorstellen. Bovendien is het nu eenmaal een eigenaardigheid

1) Dit hangt af van de vraag of de moderne monistische levensverklaring, die de materie niet, gelijk de dualistische philosophie, opvat als de condixio sine qua non, de onmisbare voorwaarde voor een zinnelijk waarneembare werkelijkheid, doch als het eenige grond-bestanddeel, waartoe ook de geest, als er uit voortkomend, kan gereduceerd worden; of deze levensverklaring, die bij een beperkt denkvermogen gemakkelijk ingang vindt, bij de hooger begaafden zal blijven stuiten op bewusten tegenstand. Want het zich overschattend menschenverstand, waarvoor het leven zoowel van den enkeling, als der geheele menschheid zoo klaar is als een klontje, in plaats van zich af te spelen voor een ondoorgrondelijken achtergrond, deze zelf-overschatting heeft niet alleen aan muziek geen behoefte, zij is ook niet in staat haar voort te brengen. Want de nuchtere denkkracht is op muzikaal gebied alleen in staat tot copieeren, voor *scheppen* is meer noodig. En dit meerdere is het juist wat door de modern-monistische philosophie wordt ontkend. Hierdoor verstopt zij de bronnen der muziek.

van den Hollander, dat hij het op reis minstens tweemaal zoo goed moet hebben als thuis. En alles wat op luxe gelijkt is in Italie buitengewoon duur. Uit een en ander volgt dat lang niet iedere beurs een aan het doel beantwoordende reis naar Italie toelaat. In dit opzicht komt mij de *Lirica Antica* van mej. Levi vooral aanbevelenswaard voor, daar dit boek niet alleen de beste voorbereiding is tot een verblijf te Florence, in zooverre het de proef levert op de som die Burckhardt, Ruskin, Taine en anderen ons opgeven, het kan tot op zekere hoogte ook dengene schadeloos stellen, voor wien de reis over de Alpen een onvervulbare wensch moet blijven. Want deze verzameling gedichten, muziekstukken en reproducties van beeldende kunstwerken geeft den lezer een diepen blik in de Italiaansche volksziel in de levenskrachtigste periode haars bestaans.

Bovendien kan dit boek aanleiding worden om de Italiaansche taal te gaan leeren. Twee vreemde talen zijn onontbeerlijk voor den Hollandschen musicus die eenigermate streeft naar algemeene ontwikkeling binnen de grenzen van zijn vak: de Duitsche en de Italiaansche. Dat hij de taal moet verstaan waarin Bach en Beethoven hebben gedacht (om al de anderen niet te noemen, want waar zou het einde zijn) zal elk toonkunstenaar grif toegeven. Doch wil men hiervan werkelijk nut hebben, dan moet men in die taal leeren denken en zich juist er in uitdrukken en niet met wat oppervlakkige noties tevreden zijn, zooals een jong landgenoot, dien ik gewichtig de kamer hoorde binnenstappen met de mededeeling: ‘der Reichstag ist entbunden,’ waarop hem de algemeene vroolijkheid en het antwoord: ‘So, wovon denn, von einem kleinen Reichstag?’ hoogst ongepast voorkwam.

Wat de urgentie der Italiaansche taal-studie ook voor den niet-zanger betreft, zoo is het eene feit voldoende dat men zonder haar van den geest waarin Händel's meeste composities zijn geschreven en dus ook moeten worden uitgevoerd, slechts zeer weinig zal begrijpen, en dat men bij Bach herhaaldelijk op een on-assimileerbaar residu zal stuiten, zoo goed als bij Mozart, wiens onovertroffen dramatische werken bovendien in vertaling twee derden van hun glans verliezen. Ook is het Italiaansch nog de wereld-taal der muzikale termini

technici, en heeft het zijn nut te weten dat ‘ad-agio’ beteekent: op je gemak[1)], en dat een verkleinwoord als ‘adagietto’, gelijk ik eens boven een koraal-voorspel van Bach vond (niet door den meester, doch door den modernen ‘herausgeber’ erboven geschreven), dat een dergelijk verkleinwoord bij den Italiaan en Italiaansch-kundige denzelfden weerzin opwekt, als bij den Hollander: ‘op-je-gemakje’ zou teweegbrengen. Doch voor wie over deze laatste beweegreden lichtvaardiglijk wil heen stappen, bestaat er nog een dieper gaand argument; het is, dat de toonkunst der christelijke periode evenals de Europeesche beschaving grootendeels wortelt in Italie. De oorsprong van verreweg het meerendeel der muzikale vormen[2)] en van de meeste usances en teekens voor de practische uitvoering is in Italie te zoeken, zoodat de musicus die de taal dezer bevoorrechte natie niet verstaat, om zoo te zeggen een vreemdeling is in zijn eigen huis. Bovendien stelt de steeds toenemend-historische richting onzer muziek-beoefening, die als een Janus-kop tegelijk voor- en achterwaarts kijkt, meer en meer den eisch dat de moderne musicus ook in de geschiedenis zijner kunst een meer dan oppervlakkig belang stelle, dat hij niet alleen zij ‘gros de l'avenir’ doch ook ‘imprégné du passé,’ en dat hij zich zoodoende de geschiktheid verwerve in den *geest* der oude muziekwerken door te dringen. Is men hiertoe niet in staat, - en de grondige kennis der taal van het volk bij wien de geschiedenis der toonkunst in hoofdzaak berust, is hiertoe een eerste vereischte, - dan zal men vroeg of laat, door den nood gedrongen, in plaats der innerlijke, een uiterlijke, zuiver-willekeurige maatstaf aan leggen, die de mogelijkheid eener juiste waarde-meting reeds van te voren buiten sluit.

* * *

Na de algemeene beteekenis dezer *Lirica Antica* te hebben

1) Een ‘persona agiata’ is een welgesteld man, iemand die een gemakkelijk leventje leidt.
2) ‘Die Gewandtheit der Formengebung ist der wesenlichste Gewinn, den Sweelinck aus Italien heimbrachte’ (Seiffert).

toegelicht, rest ons nog een practische opmerking, die den lezer er voor moet behoeden, van de muziek-stukken die in dezen bundel voorkomen, een verkeerden indruk te krijgen. In de eerste plaats dient te worden vermeld dat in het vierstemmig Carnavalsliedje op blz. 220, geheele noten-reeksen op een verkeerde lijn zijn te recht gekomen. Hier is blijkbaar door een ongeoefende hand ondernomen de in de oude vocaalsleutels genoteerde partijen in de viool-sleutel over te schrijven.

Een tweede punt dat eenig wantrouwen verdient is de plaats die de maatstrepen innemen. Wij bedoelen niet den heeren die de verschillende composities voor mej. Levi in modern notenschrift hebben overgebracht (prof. Gasparini te Parma en Dr. Wolf te Berlijn) hiervan een verwijt te maken. Want het is tot nog toe gebruikelijk zoowel in de 'Gesammt-Ausgaben' als in de uitgaven voor practisch gebruik van oude vocaalmuziek, de maatstrepen te trekken telkens als de maat-eenheid die de componist aan de sleutel schreef, ten einde is. Bij lezing eener aldus vervaardigde partituur moet men echter niet over 't hoofd zien, dat deze composities zoomin door de maatstreep als door de dirigeerstok in stukken werden gesneden. De zanger zong vrij naar het woord-accent, dat alleen bij de cadencen wel eens veronachtzaamd werd, uit een partij waarin geen maatstrepen voorkwamen, en waarvan het maatteeken, waarnaar de duur der noten gemeten werd, dikwijls in tegenspraak was met de maatsoort der compositie. Nog in Monteverdi's *Orfeo* komt een liedje voor, symmetrisch van bouw en in driedeelige maat, dat echter in tweedeelige maat is genoteerd. Om te begrijpen hoe dit mogelijk is, en hoe het komt 'dass sich auch in den Kompositionen unserer grössten Meister hin und wieder Stellen finden, wo man über die Lage der Taktstriche anderer Meinung sein darf'[1] moet men zich te binnen roepen, dat het meerstemmige gezang ontstaan is uit de eenstemmige Gregoriaansche melodie, waaraan men een tweede en een derde stem toevoegde. Zoodra de verschillende stemmen zich niet meer gelijktijdig bewogen, zoodat de hand van den koorleider[2] de beweging niet meer voor alle stemmen kon aangeven, werd

1) Johannes Schreyer, 'Von Bach bis Wagner.'
2) Over de *cheironmie* zie men mijn 'Muzikale Fant. en Krit.' II blz. 166.

het noodig de uit het *neuma* ontstane koraal-noot, die geen bepaalden duur had, te vervangen door de gemeten of mensuraalnoot, wier tijdsduur afhing van haar gedaante. Doch de suprematie voor den rhytmus bleef practisch aan de spraakmelodie van den tekst, die vooral bij imiteerende componeerwijze herhaaldelijk met de voorgeschreven maat (ons sterke en zwakke maatdeel) in tegenspraak was: iedere melodie ging zijn eigen weg. Hierop berust de eigenaardige bekoorlijkheid der oude vocaal-muziek, dat zij het abstracte begrip maat en diens uniformeerende belemmering der vrij-stroomende polyphonie niet kent: juist zooveel dwang als noodig is om bij elkaar te blijven, dat was de leus. Geen maatstok, koude, scherpe, gevoellooze materie, verschafte in vergroote bewegingen de eenheid, doch een lichte aanduiding met de soepele menschenhand, geleid door den regelrecht van het hart komenden pols-slag was hier voldoende; zoo bleef de bloedsomloop, de bron van het menschelijk temperament, ook de directe bron der muzikale beweging.[1)] Dat voor deze oude zangers de maat niet een abstract schema doch individueel zinnelijke werkelijkheid was, blijkt ook uit den naam dien zij eraan gaven, zij noemden haar: den klinkenden tijd.[2)] Een ander bewijs hiervoor levert de opvatting der ouden van de synkoop; voor hen was het sterke maat-deel ideëel niet voldoende om er tegen te synkopeeren, het moest door minstens één der partijen ten gehoor gebracht worden: ‘Nel fare la Sincopa s'avertirà, che le parti non si movino insieme, che....non si faccino sincopare tutte le parti: perche non parrebbe altrimente Sincopa.’ Dit verschaft ons tevens den sleutel voor het eenigszins raadselachtig begin van een madrigaal-werk uit het eind der 16e eeuw (op drie systemen te zamen gedrongen):

1) ‘Et s'imaginarono che fusse bene, se cotal segno fusse fatto con la mano; accioche ogn'uno dei cantori lo potesse vedere, & fusse regolato nel suo movimento alla guisa del Polso humano.....conciosiache essendo il Polso un certo allargamento & ristrengimento o pur vogliamo dire alzamento, et abbassamento del cuore & delle arterie.’ Zarlino 1558.
2) ‘Et questo segno dimandano i musici tempo sonoro.’ Oratio Tigrini 1588.

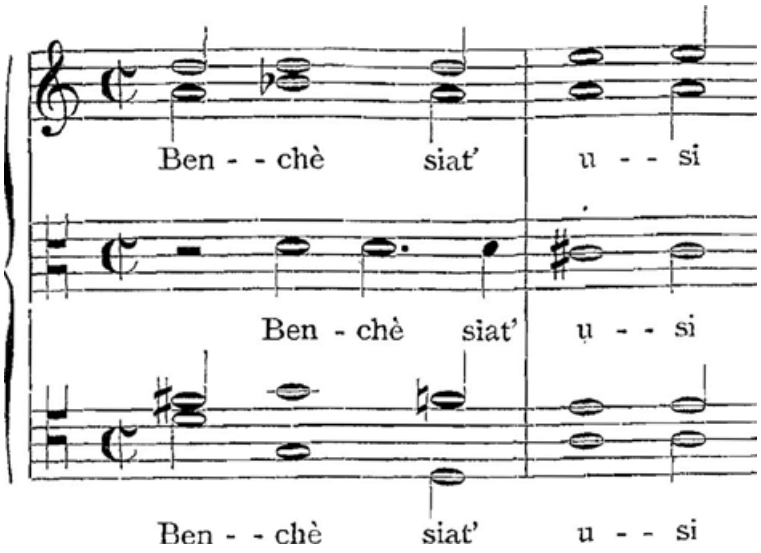

dat bij de uitvoering zóó geklonken heeft:
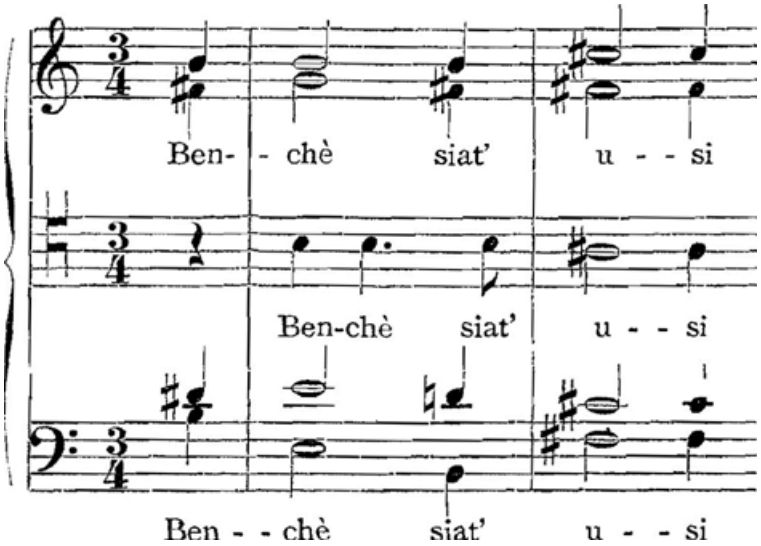
een kleine terts lager, daar het oorspronkelijk in de z.g.n. transpositie-sleutels is geschreven. Zonder bovenstaande regel, dat de synkopeering van alle stemmen te gelijk niet den indruk van een synkoop maakt, zou men allicht kunnen meenen met een algemeene synkoop te doen te hebben, vooral wanneer men de harmonie uit het oog verliest, want deze maakt door de dominant-beteekenis van het eerste akkoord de opmaat-op-

vatting even noodzakelijk, als bij den marsch in *Fidelio*, dien Beethoven ook als met een volle maat beginnend, neerschreef. Zelfs indien de oude componist een synkoop had bedoeld, dan zou het dermate tegen den genius der Italiaansche vocaalmuziek zijn geweest, *be□́nchĕ* te zingen in plaats van bĕnche□́ (een trochaeus in plaats van een jambus) dat de zangers er toch van zouden gemaakt hebben, wat wij de tweede maal neerschreven, evenals ieder goed orchest de Fidelio-marsch met een opmaat speelt. Bedenkt men echter dat het vroeger verboden was, een compositie met een opmaat te beginnen[1)], terwijl Zarlino de Battuta spondaica en trochaica wettelijk erkent, doch voor den jambus slechts een achterdeurtje aanwijst, dat hij in den zelfden adem weer verbiedt te openen, dan begrijpt men hoe de componist, wien de natuur boven de leer ging, op echt Italiaansche wijze aan de muzikale leerstelling *in schijn* getrouw bleef, en daarom in de meest gebruikelijke alla-breve maat noteerde, maar *in werkelijkheid* deed wat zijn natuurlijk instinct hem gebood.

In Jakob Archadelt's *Il bianco e dolce cigno*, een der beroemste en mooiste onder de tallooze madrigalen die de 16e eeuw heeft voortgebracht, zien wij hetzelfde verschijnsel nog duidelijker optreden. Dit begint in de oude notatie zoo:

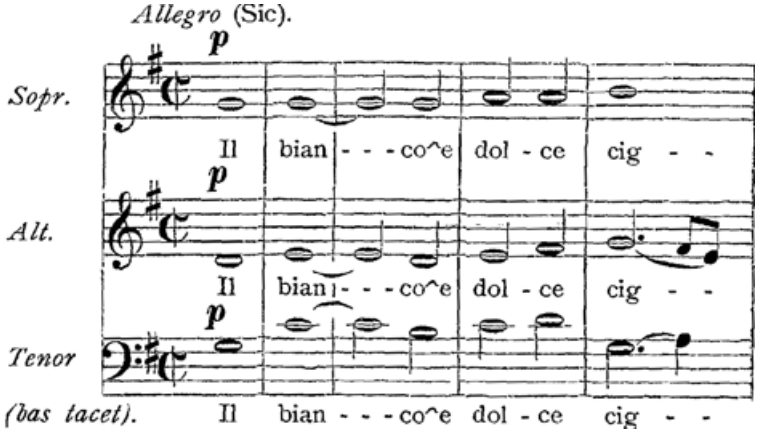

1) ‘essendo necessario che ogni Compositione incominci nella Positione della mano, cioè nel principio della Battuta.’

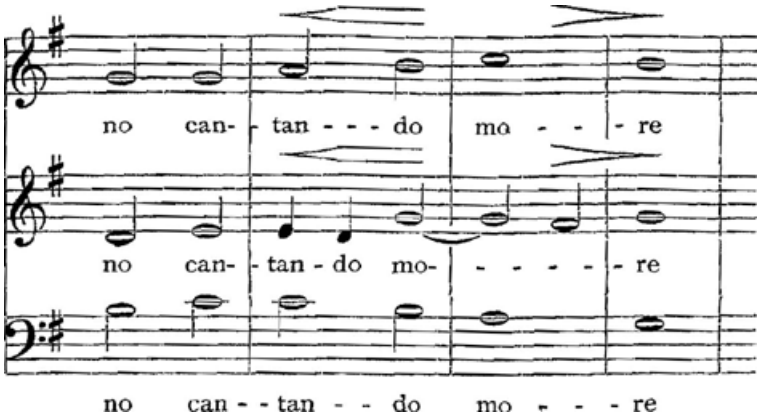

Voordrachtsteekens en maatstreepen zijn van de hand van den Engelschen musicoloog W. Barclay Squire.[1)] Doordat hij de compositie meedeelt in de oude, naar ons begrip zeer lange noten, die toen ter tijd echter slechts de helft of het vierde deel duurden van nu, is hij genoodzaakt voor de moderne zangers de tempo-aangave *allegro* er bij te schrijven, de heftigste tegenspraak met het weemoedig begin der compositie, die aan het slot in de mystieke vreugde van het verlangen naar den dood overgaat. Erger is het nog gesteld met de voorgeschreven alla breve-maat, die wanneer de dirigent zich er werkelijk aan houdt, de juiste wedergave van den aanvang voor moderne zangers bijna onmogelijk maakt. In werkelijkheid toch begint dit madrigaal met een opmaat, zoodat het aanvankelijk breed in driëen moet geslagen worden:
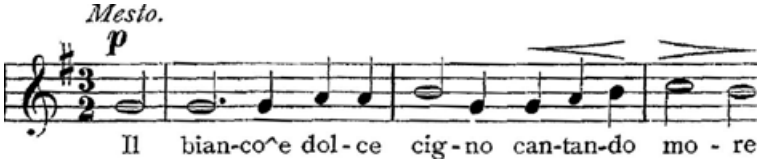
Waarschijnlijk heeft dit negeeren van de opmaat door de oude componisten onbewust plaats gehad, daar men er nu eenmaal geen acht op gaf, of het voorgeschreven maatteeken

1) Madrigale Berühmter Meister. II blz. 2. Breitkopf & Härtel.

ook met het metrum der compositie overeenkwam. Het ware gevoel voor de opmaat schijnt trouwens in vroeger tijden vaak ontbroken te hebben; als een Engelsche componist in 1603 een madrigaal ‘Say, Love, if ever thou didst find’[1] moedig met een opmaat begint, blijft het toch half werk; hij neemt slechts één kwart opmaat, terwijl ieder het met mij eens zal zijn, dat het in werkelijkheid zóó behoort te wezen:
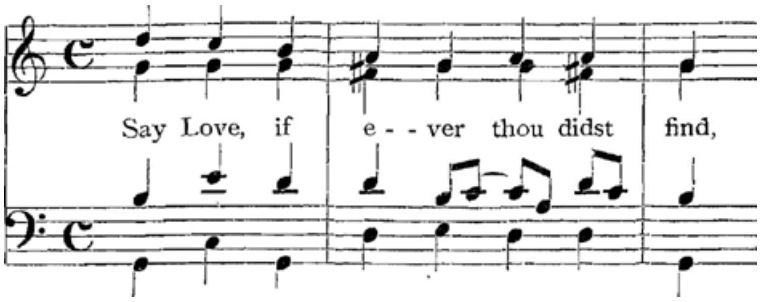
Dat Barcley Squire's uitgave in de eerste plaats bestemd is voor zangers en niet voor geleerden, had hem een reden te meer kunnen zijn, de maatstrepen op hun plaats te zetten, vooral waar dit zoo weinig bezwaar oplevert als in deze laatste volkomen homophoon gehouden compositie. Wanneer de inzetten elkaar slag op slag volgen, zooals bij de ‘fuga ad minimam’ (onze stretta-imitatie) bestaat in de oude vocaal-composities deze mogelijkheid niet, en dienen de maatstrepen slechts om de zangers bij elkaar te houden, die moeten zingen zooals melodie, woord-accent en slot-val (cadence) dit voorschrijven.

Na al het bovenstaande zal de lezer er zich niet over verwonderen, indien hij in de muziek-stukken der ‘Lirica Antica’ herhaaldelijk een maatindeeling aantreft, die met den muzikalen rhythmus in tegenspraak is, en hij zal dus zonder gewetensbezwaren de maatstrepen eenvoudig zoo plaatsen als de natuurlijke voordracht van den tekst dit vereischt, want in twijfelachtige gevallen heeft de tekst hier den voorrang boven de muziek.

Zoo late men het dansliedje op blz. 190 eenvoudig met een

1) Zie: Barcley Squire: loc. cit. I blz. 35.

opmaat beginnen, inplaats van de volle maat waarmee het in de oude notatie aanvangt; na den eersten half-zin is dan één ¾-maat in te voegen (de waarde der noten wordt het best tweemaal zoo klein, d.i. het tempo tweemaal zoo vlug genomen, als de oude notatie ons zou aangeven):
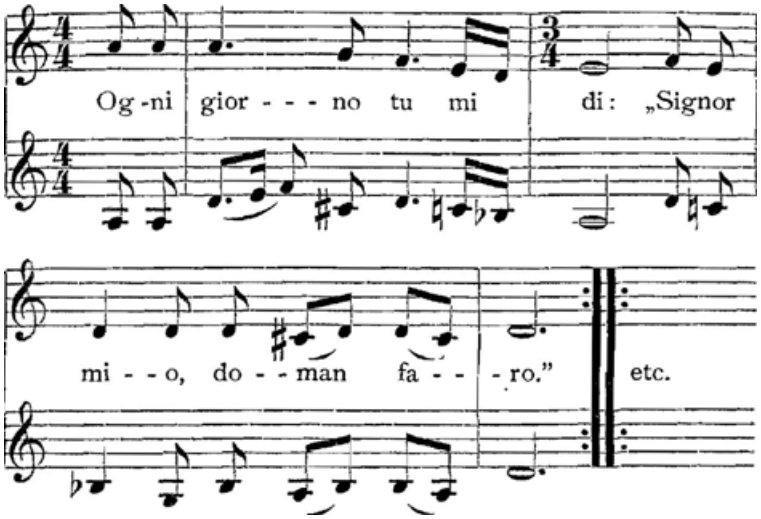
Het aardige carnavals-liedje der schoorsteenvegers op blz. 296 moet niet in tweedeelige, doch in drie-deelige maat gezongen worden:
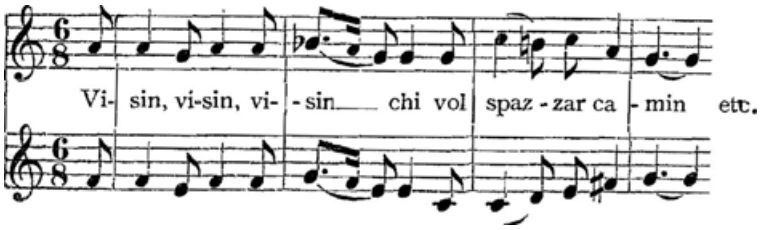
Het is waar dat het aangenamer zou zijn, zoo in dit boek, dat toch voor het groote publiek is bestemd, dergelijke ver-

anderingen onnoodig waren. Indien men echter den algemeenen stand van zaken op dit gebied, waarbij wij opzettelijk iets langer stil stonden, in aanmerking neemt, dan kan men voor dit euvel eigenlijk niemand persoonlijk verantwoordelijk maken. Daar de leemte bovendien zonder veel moeite is aan te vullen, wordt de ideëele waarde van het werk er niet door aangetast. Het blijft een in beknopten vorm saamgevatte beschavings-afbeelding, zooals wij het ieder volk, in de eerste plaats het Nederlandsche, toewenschen. Moge deze *Lirica Antica* dus als een voorbeeld van idealen vrouwelijken arbeid, tot navolging opwekken.

Het Geloof van den Nieuwen Mensch
Door
Dr. M.H.J. Schoenmaekers.

X Nieuwe Liefde

Bij iedere herleving der religie gevoelen de menschen met nieuwe helderheid en nieuwe kracht, dat het wezen, het eigenlijke leven van alle religie met geen juister en warmer naam kan genoemd worden dan: *liefde*.

En daarom gaat iedere herleving der religie gepaard met een verdieping van der menschen liefdebegrip, De nieuwe menschen van alle tijden beseffen, dat zij niet alleen meer ernst moeten maken met het *beoefenen* der liefde, die allen *theoretisch* huldigen als het heerlijkste menschenleven - maar zij weten ook, dat hun liefdebegrip zelf moet herzien, herschapen worden. Toen Jezus b.v. de herleving der religie uitzeide voor zijnen tijd, herzag en herschiep hij het liefdebegrip der menschen door hun besef te verlevendigen, dat hun liefde tot hun natuurgenooten een uitvloeisel moest zijn van hun éénheidsgevoel met de scheppende godheid. De mensch moest zich ‘kind van God’ voelen, en daarom alle menschen liefhebben als zijn broeders en zusters. En toen in de middeleeuwen het katholieke volk legenden schiep, tot levend getuigenis van zijn religieherleving, herzag en herschiep dat volk tegen de officieele kerkleer in, met onbewuste wijsheid zijn liefdebegrip, door Maria naast God te vereeren. God, *de* Liefde, werd daardoor menschelijk-vrouwelijk geaard, *de* Liefde verkreeg

door die volksschepping iets zinnelijk-teers, iets vrouwelijks, dat voordien haar strakken majesteit vreemd was.

En *nu*, in onzen tijd van religieherleving is 't wederom de taak der nieuwe menschen, zich wèl duidelijk te maken, hoe *nu* het liefdebegrip algemeen begint herzien te worden en herschapen.

Forsch en fier heeft Nietzsche, in naam der groeiende nieuwe menschheid, wier mond hij is, de verdieping van het liefdebegrip voor onzen tijd uitgesproken: 'Wee allen, die beminnen, als zij niet een hoogte bereikt hebben, die boven hun medelijden uitsteekt.'[1] - *Liefde is iets anders dan medelijden*. Dat is de bazuinstoot, die de geboorte aankondigt van het nieuwe liefdebegrip, tot schrik en tot ontwaking en tot gramschap van velen. Een bazuinstoot is 't, stout en sterk. Maar, in de vervoering van 't heerlijke vizioen der nieuwe liefde, denkt Nietzsche er niet aan, de verschillende begrippen 'medelijden' en 'liefde' te ontleden, helder en kalm, dat ieder denkend mensch, die begrijpen wil, begrijpen kan. Die begrippenontleding wil ik beproeven. Ik ben mij volkomen bewust, hierdoor het leven-zelf der nieuwe religie aan te raken en gevoel de verplichting wèl, vooral nu zoo conscientieus en zoo duidelijk mogelijk te spreken. Maar daarom heb ik ook het recht onbevangenheid van de lezers te eischen, voor wie ik dit schrijf. Dat zij niet te spoedig klaar zijn met 't gemakkelijke oordeel: zulke liefde is geen liefde, maar meedoogenlooze wreedheid.

Als de nieuwe mensch van onzen tijd aan 'liefde' denkt, denkt hij bewust of onbewust ook aan *scheppingsdrang*. Liefde zonder scheppingsdrang voelt hij als 'vriendschap', 'philantropie,' 'welwillendheid' of iets dergelijks maar niet als echte, allesoverweldigende *liefde*. Nu, zonder reeds exact te kunnen zeggen, wat 'scheppen' is, weten we allen, dat in medelijden, als zoodanig, geen scheppingsdrang leeft. Medelijden wil alleen lijden verzachten, het wil troosten en helpen. Medelijden, als zoodanig, *schept* niets - geen nieuw wezen, ook geen nieuw leven, geen geluk in een reeds bestaand wezen. De realiteit des levens leert ons, dat menschen, die medelijden met ons

1) Aldus sprak Zarathustra. Tweede Deel: Over de medelijdenden.

hebben als we lijden, ons dikwijls benijden zoodra we gelukkig zijn. Zulke menschen mogen dus zeker niet, om het feit alleen dat ze ‘medelijdend’ zijn ‘scheppenden’ heeten. Medelijden is geen scheppingskracht en daarom iets anders dan levende liefde.

Denk verder eens goed na over dit begrip: ‘scheppen.’ Scheppen is niet alleen iets voortbrengen, iets maken. Scheppen is iets voortbrengen *uit eigen innigste leven*. Een werkman, die een voorwerp maakt naar een hem voorgelegd model, zoo trouw mogelijk volgende de aanwijzingen van dit niet uit hem-zelf geboren model, is een voortbrenger maar geen schepper. De kunstenaar echter, die een schilderij, een gedicht, of wat 't ook zijn mag, voortbrengt uit de ontroering van zijn innigste leven, zoodat kleur of klank of welk materiaal ook zich schikt naar zijn intiemste levenshuivering, die zich uiten wil omdat zij zich uiten moèt - de kunstenaar is schepper. Zóó als de kunstenaar schept, schept de liefde. Ja àlle menschelijke scheppingsdrang is, in den grond, liefde. Wie liefheeft alleen voelt zich in vreugdevolle levens- en werkenslust bewogen door het Noodlot zelf, door 't levende Noodlot, dat het heelal regeert en schikt en bezielt, door 't goddelijke Noodlot dat schept en altijd scheppende is - hoe zou dan de liefde niet zijn een scheppende macht!

Maar, ik bid u, verwar niet het scheppen der liefde met de geslachtelijke voortplantingsdaad. Zeker, die daad kàn schepping zijn, en zij is schepping als zij opwelt uit het innigste leven van lievende menschen. Is zij echter een uiterlijk leven alleen, dan is zij geen scheppingsdaad maar voortplanting zonder meer, en 't uit haar geboren kind is dan geen schepping der ouders maar kroost zonder meer. 't Is ook volstrekt niet noodig, dat 't scheppingsproces altijd iets voortbrengt buiten den persoon van den scheppende. Als de mensch door de liefde tot schepper wordt, herschept hij zichzelven allereerst, hij zelf *wordt* allereerst een herschapen mensch; zijn lichaam en zijn geest, alles wat om zijn ziel leeft wordt bezield en herschapen tot hooger leven. Alleen dàn is het werk, dat uit den mensch voortkomt zijn *schepping*, als de liefde eerst hemzelf herschapen heeft.

Liefde is scheppingsdrang, zonder scheppingsdrang geen liefde - zóó gelooft levendig de nieuwe mensch van onzen

tijd. En daarom beseft hij, dat het niet-scheppend medelijden iets anders is dan liefde.

Daarmede is zeker niet beweerd, dat het medelijden *volstrekt* afkeurenswaardig zou zijn. Integendeel: ik zal nog wel gelegenheid hebben veel goeds van 't medelijden te zeggen. Maar verkeerd is 't, het medelijden te verwisselen met het edelste éénheidsgevoel, dat een mensch bezielen kan. Zeer velen in onzen tijd keuren medelijden niet alleen goed, maar willen alle menschelijke grootheid alleen zien bloeien uit medelijden. Hun aanvoerder is Schopenhauer. Maar zijn deerniswekkend voorbeeld toont, hoe de consequentie van zulke moraal naar doodend pessimisme leidt. Dat de consequente denker Schopenhauer de levensvlucht heeft verheerlijkt, is een strenge waarschuwing tegen alle medelijdenvergoding.

Medelijden zonder meer is iets anders dan liefde. Als medelijden buitendien *zich voor liefde uitgeeft*, is het een vijand der liefde. Medelijden immers, dat zich valschelijk tooit met den naam ‘liefde’ gelooft niet aan het scheppende éénheidsgevoel *als aan een oneindig hoogere macht dan medelijden*. Wee daarom allen, die beminnen, als zij niet een hoogte bereikt hebben, die boven hun medelijden uitsteekt! Want zulken beminnen in waarheid *niet*, zij loochenen het heel-eigen wezen der liefdekracht en belemmeren daardoor haar uiting en haar groei. Zeer waar is 't wel, dat liefde alleen in lijden leeft, want liefde *schept* en alle schepping heeft haar barensweeën. Maar niet waar is 't, dat liefde leeft in medelijden. Ja, liefdebloemen worden verkwikt door den dauw van zieletranen, maar niet door tranen van medelijden. Tragische tranen weent de mensch altijd als hij liefheeft, want dan voelt hij zich in de nabijheid van zijn Noodlot, bezield door zijn grootschen God, die zoo wreed schijnt omdat hij zoo sterk is. Maar zielesmart, uit liefde geboren en door liefde gevoed, is blije smart, blij in belofte van nieuwe heerlijkheden. Medelijden kent die schoone blijheid niet. Lijdensweelde kent de liefde alleen.

Medelijden zonder meer is iets anders dan liefde. Maar als medelijden *om liefde smeekt* is het weer een vijand der liefde, omdat het dan een wezenstrek der liefde miskent: haar absolute spontaniëteit. Tracht nooit door medelijden te wekken, liefde

te erlangen, want afgesmeekte liefde is geen liefde. Wie liefheeft uit deernis, heeft niet lief. En oneindig zaliger is 't u, te beminnen in 't volle bewustzijn geen wederliefde te vinden, dan dat uw liefde de aalmoes ontvangt van uit medelijden gehuicheld liefdebetoon. Moge uw liefde nooit bukken onder de vernedering haar aangedaan door een, die liefde liegt uit medelijden. Liefde lijdt gaarne - maar zij is fier als alles, wat lijden durft. Vernedering is haar eenig gehate smart. Die wreekt zij ontzettend. Leelijk is haar alle vernedering - en daarom werpt ze in afzichtelijke vuilheid alwie haar vernedering duldt. *Walgelijke ontucht is de natuurlijke wraak van vernederde liefde*. Ook als de mensch niemand ontmoeten mag, met wien hij 't gewoon-menschelijk liefdeleven leven kan, is hij krachtig genoeg, kuisch te blijven, als hij maar trotsch blijft tegenover zich zelf. Maar als hij toelaat, dat zijn liefde vernederd wordt - en dat wordt zij door een gift van medelijden - dan zal zij die majesteitschennis willen wreken door hem in zijn eigen persoon te toonen hoe gemeen-vuil een mensch zijn kan. En liefde is machtig òòk in haar wraak. Vreeselijk is 't, tegen haar wraakbegeerte te strijden.

Ik hoop, dat ge nu vraagt: kan de mensch dan niets doen om te beminnen of bemind te worden? Dit is een roerende vraag, die brandt in het hart van ontelbare menschen. En aandoenlijk is 't te zien, hoe ijverig kerken en bewegingen en vereenigingen zonder tal die vraag trachten te beantwoorden - door liefde te *preeken*, door *aan te sporen* tot liefde. Maar liefde laat zich niet dwingen noch dringen noch afsmeeken. Liefde wil spontaan zijn, en kàn niet anders dan spontaan zijn. Liefde uit plicht, of uit iets, dat maar in de verste verte op dwang of drang gelijkt, is geen liefde. Dit weten we allen zeer goed. We zijn er allen wèl van overtuigd, dat alleen heel spontane liefde echte liefde is. Maar wij durven 't ons zelf dikwijls niet bekennen. Och, laten we ons toch niet *wijsmaken*, dat we beminnen of bemind worden. Het leven zal onverbiddelijk, vroeg of laat, iedere valschheid-in-liefde ontdekken. Laten we onze gevoelens scherp onderscheiden. Wie in vollen ernst tot zichzelven zeggen durft: liever *geen* liefde dan *valsche* liefde, is reeds op weg naar het Leven-zelf, dat, o zoo vol scheppende liefde is.

Medelijden hebben we met hen, die onschoon lijden.

Hoogachting voor alles wat we erkennen als méér dan wij.

Vrees, voor krachten, die wij niet kennen.

Vertrouwen, in krachten, die wij wèl kennen.

Maar liefde voelen we voor de *schoonheid* en voor de schoonheid alleen. De schoonheid alleen kan onze ziel bevruchten tot een vruchtbaarheid, die groeien doet: spontane, vrije, echte liefde. Alle goed-zijn, alle opoffering, hulpvaardigheid of wat dies meer zij, kweekt hoogstens trouwe, innige vriendschap maar geen liefde. De schoonheid echter beminnen we of we willen of niet. Als ge liefde zoekt, zoek schoonheid, en als ge schoonheid gevonden hebt, bloeit uw liefde vanzelf.

De ware liefdeapostelen zijn daarom de schoonheidsapostelen, de werkers der schoonheid, de kunstenaars, en 't meest die kunstenaars, die schoonheid ontdekken in heel eenvoudige werkelijkheden, die onder 't bereik zijn van ieder, zoodat zij vele, vele menschen leeren schoonheid vinden en door de schoonheid: liefde.

Zulke apostelen leven zeker in onzen tijd, nu de kunst zich meer en meer vrij maakt van alle gewilde buitengewoonheid.

Schilders zijn 't, die niet meer in heftige uitzonderingspassies of bloederige krijgstooneelen inspiratie zoeken, maar de eenvoudigste dingen met bezielden eerbied op hun doek herhalen: land en zee en lucht en menschen zonder statie of imponeerende standen.

Dichters zijn 't, die niet meer laten ratelen luide woorden van uitzonderingsopgewondenheid, maar vertolken in teersterke zieleëmotie het blijvend schoon-in-'t-eenvoudige.

Danseressen zijn 't, ja ook danseressen, die zich niet meer vernederen voor lolletjeswezens en vieze smaken, maar ernstige menschen leeren, hoe schoon het eenvoudige menschelijke lichaam, eenvoudig zich bewegen kan.

Mystieken vooral zijn 't - want dit is 't juist wat den mysticus van de andere kunstenaars onderscheidt: hij beseft beter nog dan andere kunstenaars, hoe eenvoudig de schoonheid is. Daarom verfoeit hij zoo zeker en zoo sterk alles wat de eenvoudige schoonheid opdirken wil: schittering van godsdienstvormen, heftig kunstlawaai of leeg fatsoen-gedoe. Daarom

scheurt hij de dichte gordijnen der dogma's open en laat zien, hoe eenvoudig, hoe natuurlijk en hoe stil-mooi de waarheden zijn, die achter die gordijnen lichten. Daarom walgt hij van alle gewilde fraaiigheid in menschelijk verkeer.

Eén schoonheid is er, die wij alle bezitten en ook ontdekken kunnen, als we maar gestadig, volhardend kunnen willen: de schoonheid van onze menschenzielen. Onze zielen zijn onze meest eigene schoonheid, de meest algemeen-menschelijke schoonheid tevens. Iedere menschenziel is schoon en heilig, als zij zich laat zien in al haar naaktheid, d.i. ontdaan van alle bijkomstige, door omstandigheden haar opgedrongen begeerten en gevoelens. Daar zijn veel leelijke begeerten en gevoelens òm onze zielen. Maar onze zielen zelf zijn schoon in haar heilige zielenaaktheid. Waar 't ons zieleleven geldt, hebben we maar één recht en één plicht: onszelf en elkaar te leeren zien en voelen.

Nu is 't theoretisch heel eenvoudig, maar practisch zeer moeilijk, zijn ziel te openbaren aan zichzelf of aan anderen. De ziel is niet te ‘verklaren’ niet ‘uit te leggen’. Zij is alleen uit te *beelden. Hoe* dit mogelijk is zeide ik reeds, sprekend over de mystieke kuischheid. Wie de voorschriften der mystieke kuischheidsmoraal opvolgt maakt vanzelf àl wat om zijn ziel is: lichaam, geest, woorden, gebaren enz. *gedwee voor de beeldende kracht der ziel*. En als onze schoone ziel maar eens haar beeldende kracht kàn uitoefenen, omdat zij gedwee materiaal om zich gevonden heeft, dan wenkt zij zieleverwanten - tegenover deze zieleverwanten verdwijnt langzamerhand haar schaamtegevoel, zij gaat zich in alle bewustheid openen voor een, die haar kennen wil en kan - en zoo groeit door 't beoefenen der mystieke kuischheid van binnen-uit den mensch een kleine samenleving van zielen, die elkaars schoonheid zien en daarom elkaar beminnen moeten - en uit die kleine samenleving groeit dan langzaam van binnen-uit een grootere.

Dit is de ziele-ontwikkeling in 't groote hart der menschheid. De zekere, natuurlijke groei der liefde.

XI Nieuwe Strijd

De meesten, die in onze dagen denken en werken voor verlossing der menschheid, zien den strijd, die de nieuwe menschen van heden te voeren hebben als ‘klassenstrijd’, en zij verwachten het komend heil van 't beslechten van dien ‘klassenstrijd’ tengunste der misdeelden. Dat de bedoelde klassenstrijd werkelijk bestaat, is niet te loochenen. 't Is een historisch feit, dat de arbeider gescheiden is van de productie-middelen, die noodig zijn om zijn werk voort te brengen, en heel natuurlijk volgt daaruit, dat de arbeider, àls arbeider, strijd voeren wil om die productiemiddelen direct of indirect in zijn macht te krijgen. Maar zeer verkeerd is 't, als men dien klassenstrijd gaat preeken als een strijd van mensch tegen mensch, alsof de *mensch*-arbeider de natuurlijke vijand zou moeten zijn van den *mensch,* die productiemiddelen bezit of geld, waarmee hij productiemiddelen koopen kan. Zeker, de klassenstrijd is er, maar hij is in zijn natuurlijke noodzakelijkheid geen strijd van mensch tegen mensch. Dit zeg ik volstrekt niet, om allen strijd van mensch tegen mensch af te keuren. Neen, in onze dagen is er óók een strijd van mensch tegen mensch, die strijd is er en moet er nog zijn, maar hij is een heel andere en veel belangrijker strijd dan de klassenstrijd.

De strijd van den nieuwen mensch in onze dagen is geen *klassen*strijd maar een *zeden*strijd. Zedenstrijd - strijd van nieuwe scheppende zeden met oude, afgeleefde zeden. Zedenstrijd - strijd van nieuwe zedelijke waardebepalingen met oude zedelijke waardebepalingen. - Zedenstrijd - strijd van den nieuwen mensch, die heel nieuwe vormen schept van ‘goed’ en ‘kwaad’, met den ouden mensch, die zich geheel laat beïnvloeden door de traditioneele opvattingen over goed en kwaad. De oude zeden vinden verdedigers bij arbeiders zoowel als bij kapitalisten. De nieuwe zeden eveneens. De zedenstrijd verdeelt de menschen veel innerlijker dan de klassenstrijd. De zedenstrijd is strijd van den ouden *mensch* met den nieuwen *mensch*.

De menschen die nog hartstochtelijk de oude zeden aanhangen,

strijden met giftigen nijd: zij zijn afgunstig op 't geluk van den nieuwen mensch. De menschen, die werkelijk *nieuwe* menschen willen zijn met nieuwe, scheppende zeden, moeten strijden met....medelijden. Niet in den negatieven zin, dat hun strijd door medelijden moet getemperd worden, maar in den positieven zin, dat medelijden hun wapen behoort te zijn. Dit is in 't kort het goede, dat ik van 't medelijden te zeggen heb: het medelijden is het zielewapen van den nieuwen mensch. In 't hart van den nieuwen mensch is 't medelijden met den ouden mensch iets groots, iets edels, al is 't maar een strijdwapen en nog geen goddelijke extasekracht, die *liefde* heeten mag.

Laten we eens aandachtig den ouden mensch met den nieuwen vergelijken. Dan zullen we inzien, waarom de nieuwe strijden moet met medelijden.

Oude menschen - wie zijn in onzen tijd de oude menschen ? - Ik bedoel natuurlijk ouden-van-zeden, niet ouden-van-jaren.

Vooraf moet ik u nog eens doen opmerken, dat ik, waar 't ‘strijd’ geldt, niet spreek van de zich-zelf-behagende, weltevreden filisters. De menschen, die alleen van lolletjes houden en zich vervelen bij al wat ernstig is, wier hoogste ideaal is een rustig thuis en prettige uitgaansdagen, staan buiten allen menschenstrijd. Zij leven niet menschelijk. Als de wereld alleen uit filisters bestond, zou zij altijd dezelfde blijven: prettig en vervelend, lollig en saai met altijd terugkomende oppervlakkige gevoelentjes en bedenkseltjes.

De oude menschen, de menschen van oude zeden, die iets te maken hebben met onzen menschenstrijd kunnen zeer ernstig zijn. Zij leven ook wel, maar hun leven is het taaie leven, dat afgeleefd is omdat het niet meer groeien kan en toch niet sterven wil omdat 't bang is te sterven en afgunstig op de jonge levens, die zich losmaken van de knellende banden der oude zeden.

Nog eens dan: wie zijn de oude menschen van onzen tijd? Aan welke verouderde wereldbeschouwing houden zij krampachtig vast in hun hart, al heeft hun verstand die wereldbeschouwing allang laten varen?

't Is u zeker bekend, hoe de orthodoxe christelijkheid den ‘zondeval van Adam en Eva’, die in 't Paradijsverhaal verteld wordt, opvat. Tegen Gods wil was die zonde in de natuur gekomen. Het Godsplan was verijdeld door den mensch. Daarom had de vertoornde, bovennatuurlijke God den natuurlijken mensch vervloekt. Als een erfelijke ziekte deelde nu die vloek zich mede aan alle menschenkinderen. En de heele natuur buiten den mensch ontaardde mede onder dien vloek. De aarde, die bestemd was, den mensch niets dan schoonheid en geluk te bieden, verzette zich tegen hem en bracht distels en doornen voort. Slechts zwoegend onder zorgen en angst zou de mensch voortaan zijn dagelijksch voedsel eten en luttel levensgenot aan de bedorven natuur ontworstelen. De orthodoxie predikte eeuwen lang dien vloek over de natuur, omdat zij niets voelde van de natuurlijke psychologische waarheid, die leeft in 't menschelijk gebod: ‘Stof zijt gij, en tot stof zult gij wederkeeren.’ Zij verachtte, eeuwen lang, de stof als ontaarde natuur, die alleen te genezen was door 't *boven*natuurlijke. 't Ligt voor de hand, welk menschelijk gevoel met 't geloof van die oude orthodoxie zeer nauw samenhangt. 't Is het gevoel van schaamte over onze (immers bedorven!) menschelijke natuur. Dat schaamtegevoel is door de orthodoxie gekweekt, op dat schaamtegevoel beroept zij zich ook thans nog, omdat zij wel weet, dat dit het eenige menschelijke, schijnschoone gevoel is, dat haar steunen kan. Dat schaamtegevoel over natuurlijk mensch-zijn is de harteïnhoud der oude orthodoxie, en het zit menigeen nog in merg en bloed, die meent al zeer ‘modern’ te zijn.

Daartegenover leeft in 't hart van den nieuwen mensch een heel nieuw schaamtegevoel: het schaamtevoel over alles wat *niet* natuurlijk is. En dat nieuwe schaamtegevoel schept heel nieuwe normaalgedragingen, heel nieuwe zeden, die lijnrecht tegenover de oude zeden staan.

De ouden-van-zeden schamen zich als zij natuurlijk zijn. - De nieuwen-van-zeden schamen zich als zij niet natuurlijk zijn.

De ouden-van-zeden schamen zich als zij natuurlijk liefhebben. - De nieuwen-van-zeden schamen zich als zij niet liefhebben, of niet natuurlijk liefhebben.

De ouden-van-zeden schamen zich als zij niet met een of andere deftigheid hun natuurlijke menschelijkheid kunnen opdirken. - De nieuwen-van-zeden schamen zich als zij door omstandigheden gedwongen worden officiëel, d.i. onnatuurlijk te zijn.

De ouden-van-zeden schamen zich, als mooi-menschelijke natuurlijkheid hen lachen of weenen doet, zij willen vooral niet voor dwepers worden aangezien. - De nieuwen-van-zeden schamen zich, als ziellooze alledaagschheid hen dwingt ‘zakelijk’ te zijn en daardoor de eenige zaak te verloochenen, die eeuwige menschelijke belangstelling waard is: onze natuurlijke menschelijkheid.

De nieuwen-van-zeden zijn dus een heel ander geslacht menschen, dan de ouden-van-zeden. De nieuwe menschen onderscheiden zich niet zoozeer van de oude doordat ze geen ‘dogma's’ meer huldigen of zich al of niet onderwerpen aan uiterlijk fatsoen. Neen, de nieuwe menschen zijn vooral *innerlijk* heel anders dan de oude. Hun eerbied en hun schaamte verschillen radicaal van den eerbied en de schaamte der ouden. En dáárom strijden de nieuwe menschen met de oude een vreeselijken strijd van mensch tegen mensch, van hart tegen harte.

Dat kàn niet anders. De ouden moeten de nieuwen benijden. Zij durven niet, zooals de nieuwen, drinken het natuurlijke leven, en toch vermoeden zij, hoe heerlijk dat leven is, daar zij, ondanks alles, diep in hun hart tòch natuurmenschen zijn. Zij moeten de levensblijen wel grimmig misgunnen wat zij niet durven smaken, terwijl ze 't toch zoo nabij voelen: in hun eigen hart, dat toch een menschenhart is en blijft. Want diep in hen smeult tòch de schaamte en de eerbied van den nieuwen mensch. Maar bij hen mag die schaamte en die eerbied nog geen ‘gevoel’ heeten, omdat bij hen de nieuwe emoties nog geen vleesch en bloed durven worden.

De nieuwe menschen moeten de oude bestrijden. Dat kàn niet anders. Want de oude zijn hun innige vijanden, wier afgunst hun geluk dooden wil. De nieuwe menschen voelen dat, zoodra ze met de oude in levensaanraking komen. Dan brandt in hun hart een groote haat tegen die over-

geërfde levensmoeheid, die haar laatste krachten verzamelt om te vloeken al wat leven durft. Niet stand tegen stand, niet natie tegen natie, niet arm tegen rijk, maar ziel tegen ziel wordt die groote menschenstrijd gestreden. En die strijd zal des te eerder beslecht worden zooals de natuur het wil, naarmate de strijdenden meer met zielewapenen strijden en minder, den aard van den strijd verloochenend, met uiterlijke machten.

En 't is de roeping der nieuwe menschen, die beter de natuur doorvoelen dan de oude, te zorgen, dat die strijd steeds meer worde een *zielen*strijd.

Zij zijn geroepen in te zien, dat alle politieke wedijver en klassenwrijving en nationaal gewoel maar van ondergeschikt belang is in de evolutie der menschelijkheid. Als zij zich mengen in die gevechten aan de oppervlakte moeten zij weten. dat zij maar vechten om een bijzaak.

De nieuwe menschen zijn geroepen, vooràl in zich zelf een natuurvuur te doen gloeien, stil en zeker gelijk het vuur dat in de aarde gloeit en ééns opvlamt met onverwinbre kracht. De waarlijk nieuwe menschen vreezen het geweld, als zoodanig, niet. Maar zij weten, dat *goed* geweld, *natuur*geweld, is, en zij weten ook, dat *menschelijk* natuurgeweld is: *psychisch* geweld, *ziele*geweld. Wat komt 't er ten slotte op aan, of de steeds groeiende psychische kracht der nieuwe menschen eens kanonnen zal doen bulderen of liederen van vrede zal zingen - dat gaat ons oppervlakkig verstandje niet aan. Als wij de kracht maar ontwikkelen van onze ziel, die oneindig wijzer is dan ons verstand - dan zal de wijze natuur wel zorgen voor de rest.

Maar iedere kracht heeft een vorm, ook iedere zielekracht. De vorm van de zielekracht, waarmee de nieuwe menschen strijden hun menschenstrijd, is....medelijden. Wat zeide Heine ook weer? - ‘Ik word afgestooten door de koude sterren en zink terug naar de kleine aarde, waar ik onder weenen en jubelen bekennen moet, dat er toch niets schooners en niets beters is dan het menschenhart.’ - Ja, ook in de ouden van zeden herkennen wij *menschen*harten, en daarom, wàt we ook in hen haten, hun verborgen, onder schaamte verborgen menschelijkheid hebben we lief. Wij strijden juist

tegen hen, omdat onze liefde tot hun verborgen menschelijkheid niet verdragen kan, dat zij het mooiste van zich zelven zoo leelijk verloochenen. Hun menschelijkheid hebben we lief, en hoe wij hun afgunst ook haten, onze haat bezielt ons medelijden met die arme menschenharten, die snikken onder de folterende beten van hun eigen nijd.

Dàt medelijden is groot en schoon. Medelijden van den levensblijen mensch met allen, die niet leven durven; medelijden met de afgeleefden, omdat die ongelukkigen toch alléén afgunstig zijn, wijl ze ook zoo gaarne zouden leven hetzelfde mooie leven der nieuwe menschen; medelijden met de kwelling van die misdeelden, omdat hun nijd toch voortkomt uit machteloos smachten naar liefde - dat medelijden is heerlijk en machtig, omdat het bewogen wordt en gericht door grooten haat tegen al het onmenschelijke, dat die levensmoeden zoo afzichtelijk maakt - dat medelijden is heerlijk en machtig omdat 't bewogen wordt en gericht door groote liefde voor al het menschelijke, dat zoo jammerlijk verscholen blijft in hen, die zich schamen, mensch te zijn.

Het ligt in den aard der zaak, dat de ouden-van-zeden de natuurschaamte méér nog in de vrouw willen zien, dan in den man. De vrouw immers is, meer dan de man, een stuk natuur, volgens de oude orthodoxie een stuk bedorven natuur. Daarom moet, volgens de ouden-van-zeden, vooral de vrouw braaf zijn en gemaakt onnatuurlijk. Zij mag niet natuurlijk liefhebben, zij moet meer nog dan de man opgedirkt zijn, zij moet meer nog dan de man opgaan in ziellooze alledaagschheidjes, die geen natuurlijke menschenliefde waard zijn.

Maar de nieuwe mensch eischt van de nieuwe vrouw méér schaamte voor alle onnatuur en méér eerbied voor alle natuurlijk leven dan van den man, juist omdat de vrouw meer dan de man een stuk natuur gebleven is. In den hedendaagschen zedenstrijd is de nieuwe vrouw sterker dan de nieuwe man. Op de nieuwe vrouw bouwt de nieuwe mensch daarom zijn heerlijkste hoop. Die nieuwe vrouw is de vrouwelijke mensch, die vrouw durft zijn heel en al, niet alleen *moeder,* maar *vrouw,* omdat zij alleen door geheel en al vrouw te zijn geheel en al mensch kan zijn.

De vrouw, die haat met grooten haat al wat haar vrouw-zijn versiert met plechtige onnatuur,

De vrouw, wier ziel liefheeft in scheppingsverlangen,

De vrouw, die medelijden heeft met alles wat niet lieven kan, maar toch nooit uit medelijden liefde huichelt,

De vrouw, wier ziel lacht met alle mannenbeleefdheid, die ten slotte niets is dan vernederende bescherming,

Die vrouw is een scheppende vrouw, zij is moeder, of zij een kind ter wereld brengt of niet.

Want nieuwe menschelijkheid trilt uit haar en koestert stil en onzienlijk de nieuwe liefde.

Al mocht haar schoot niet baren - heel haar leven baart de toekomst, waarin heerschen zal de nieuwe menscheid.

XII Nieuwe Godsdienst

De nieuwe menschen van alle tijden worden voornamelijk gekenmerkt door hun nieuwen godsdienst. Ik gebruik dit woord *godsdienst,* omdat geen ander zoo juist uitdrukt wat ik zeggen wil. Immers, ofschoon krachtige ‘mystiek’ of ‘religie’ ook wel degelijk ‘naar buiten treedt’, doen de woorden *mystiek* en *religie* toch gewoonlijk eenzijdig denken aan innerlijke emotie alleen. Maar *godsdienst* zegt éénheid van innerlijke religieuze emotie en uiterlijk verschijnsel van die emotie. Welnu, de nieuwe mensch schept nieuwen godsdienst: nieuwe religieuze emotie, zich belichamend in nieuwe, uiterlijke verschijnselen. In onzen tijd zijn die uiterlijke verschijnselen geen nieuwe ‘ritualiën’ of ‘ceremoniën’, maar het uiterlijke leven van de nieuwe menschen: *hun nieuwe zeden*.

Wij zouden de menschelijke natuur miskennen, als we loochenden, dat iedere vernieuwing der menschelijkheid een herleving van godsdienst beteekent. Echte herleving van godsdienst is echter niet het gevolg van verstandelijke kritiek, die den godsdienst slechts ‘moderniseeren’ kan. Nieuwe godsdienst wordt geboren door 't verschijnen of 't ontdekken van een nieuw godsdienstig voorwerp, een zinnelijk waarneembaar

feit, dat tot de zielen der menschen spreekt en haar godsdienstige vereering inboezemt. Zulke feiten mogen we in waarheid ‘priesters der menschheid’ noemen.

In onze westersche beschaving zie ik drie feiten van godsdienstvernieuwende kracht.

Het eerste feit is de persoon Jezus. Als men naar den persoon van Jezus zoekt alleen met wat genoemd wordt ‘historische documenten’ dan kan 't best gebeuren, dat men Jezus in 't geheel niet in de werkelijkheid vindt en hem naar 't gebied der sage verwijst. Maar dit is toch ook waar: we voelen bij 't bestudeeren der geschiedenis, als we een hart hebben, dat er een allesoverweldigende vereering voor de persoon van Jezus bestaan heeft, een vereering zoo groot, een liefde zoo machtig, dat wij haar niet redelijk denken kunnen zonder reëel voorwerp. De hartstochtelijke Jezusliefde bewijst ons, dat er een persoon geweest is, die zulke liefde kon inspireeren. De geestdrift der eerste Christenen is alleen redelijk aan te nemen, als wij 't ontstaan der christelijke beweging toeschrijven aan een mensch van ontzettende psychische kracht.

Het tweede feit is het volkskatholicisme der Middeleeuwen. Het Volkskatholicisme leefde toen in vele bizonder begenadigde, eenvoudige vromen zoo sterk, dat wij nu nog met piëteit dat leven herkennen in hun legenden, met name in de Marialegenden. Had de kracht van Jezus' persoonlijkheid de menschen erop gewezen, dat de liefde niets te maken heeft met uiterlijke praal of macht, maar woont in ieder mensch, die in Godsbewustzijn leeft, het Volkskatholicisme der Middeleeuwen verlevendigde in de menschen het bewustzijn, dat de liefde iets menschelijks is, iets zinnelijks-teers en niet een bovennatuurlijke, door de kerk gereglementeerde en geformuleerde gave.

Het derde feit moet nog zijn grootste kracht doen gelden. 't Is niet één mensch van buitengewone wijsheid en scheppingsvermogen, niet één volk van buitengewone innigheid en kinderlijk-sublieme poëzie, maar de Aarde zelf, die wij bewonen, de moeder van *alle* menschen, de voedster van *alle* menschen. De nieuwe landschapschilders hebben dat godsdienstige feit ontdekt. Zij zijn de eersten, die gezien hebben, dat de Aardezelf godsdienstige vereering inboezemt aan wie haar doorvoelt. Zij hebben in hun werk geprofeteerd, dat de nieuwe menschen

van onze dagen de Aarde-zelf eeren zullen. Zij spraken in nieuwe kleuren het parool uit van onzen nieuwen godsdienst: onze godsdienst is een *aardsche* godsdienst.

Maar - zult ge vragen - hoe is 't dan mogelijk de Aarde te *eeren?* Al is 't ook waar, dat de Aarde leeft, bezield door het Al-leven evengoed als dieren en menschen, is zij dan niet veel *minder* dan de mensch? Hoe kunnen wij dan eerbied hebben voor iets, dat zoover beneden ons staat, voor iets, dat ons in evolutie zoo ten achteren is?

En zeker hebt gij gelijk, als gij onder 'eerbied' verstaat dat betrekkelijke kleinheidsgevoel, dat we juister 'hoogachting' noemen. Als wij ons 'klein' voelen b.v. tegenover een machtig mensch, dan heeten wij dat kleinheidsgevoel wel 'eerbied'. Maar zulke eerbied is niet meer dan 'hoogachting'. Zulke eerbied is altijd vermengd met vrees, met schaamte - maar eerbied, vermengd met vrees of schaamte is de reine eerbied niet. Reine, waarlijk *godsdienstige* eerbied is *piëteit,* die aan geen grootheid of kleinheid denkt, maar vereert wat de ziel voelt als éénheid met zichzelf, zoo groot als zij en zoo klein als zij. Reine, godsdienstige eerbied is piëteit, die vereert, *niet* uit kleinheidsbesef van zich zelf, maar uit schaamtevrije liefde, die kinderlijk lacht om alle rangsverschil.

Die schaamtevrije piëteit voelt de mensch voor zijn godsdienstig feit. De eerste Christenen b.v. erkenden Jezus wel als hunnen koning, maar als zoodanig was Jezus niet het godsdienstige voorwerp, dat hen in geestdrift deed ontvlammen. De Christenen-uit-liefde hebben Jezus altijd geëerd als den *bruidegom hunner ziel,* als hun goddelijken *broeder,* wiens vleesch zij aten en wiens bloed zij dronken, aan wiens verheerlijkte natuur zij allen deelnamen. De emotie die Jezus bij hen wekte, was heel iets anders dan zich klein voelende eerbied, die niets dan 'hoogachting' is. Hun eerbied was schaamtevrije piëteit.

En de levend-vrome, eenvoudige Katholieken der Middel-eeuwen eerden Jezus en Maria óók niet als verafstaande goden, tot wie de mensch niet naderen durft omdat hij zich zoo onwaardig voelt. Neen, zij eerden Jezus en Maria met echte *piëteits*vereering, met roerende vertrouwelijkheid. Honderden legenden getuigen dit. De officiëele kerkleer eischte voor God

‘aanbidding’ voor Maria alleen ‘heilige vereering’, maar de levend-vromen kenden dat theologische onderscheid niet. Zij eerden Jezus en Maria met piëteit, en die piëteit dacht niet aan groot of klein. ‘Knaapjes spelen met Maria en den kleinen Jezus, vrome maagden liefkoozen het crucifix als een kind haar pop. Maar die vertrouwelijkheid uit zich nog op andere wijze. Als Maria of God getrouw gediend wordt, dan hebben zij ook verplichtingen en dan komt 't niet te pas, dat zij hun dienaren in den steek laten. Deze zijn dan volkomen in hun recht als zij zich beklagen of zelfs dwang toepassen,’[1] b.v. door hun beelden minder lief te behandelen.

Welnu, die piëteit, dien echt-godsdienstigen eerbied, die alle kleinheidsgevoel heeft afgeschud om alleen kinderlijk vertrouwen en kinderlijke liefde over te houden, dien eerbied voelen de nieuwe menschen van onzen tijd voor de Aarde. Zij eeren en vertrouwen de natuur, en de Aarde is hun geopenbaard als hun meest nabije natuur, met wie ze aanhoudend in onmiddellijke levensverbinding verkeeren.

De held van Björnsons drama ‘Boven menschelijke Kracht’ spreekt bijna de piëteit uit van den hedendaagschen nieuwen mensch voor de Aarde:

‘Vandaag zag ik voor 't eerst weer de zon en ging naar buiten - welk een heerlijkheid! Niets mooiers zag ik ooit. Op een volte van geuren en kleuren dreef ik en een stemming van eerbied beheerschte mij zoo, dat ik 't een misdaad zou gevonden hebben, planten te vertreden, die zoo schoon waren en mij zulke vreugde boden. Ik ging ter zijde om, en besteeg een hoogte, vanwaar ik de bloemen in hun vochtige oogen kon zien. Wat een volheid, wat een gedrang....Ook de kleinste deden zich moeite om hun halsje te rekken naar de zon, ook de kleinste. Zoo open, zoo verlangend....Ik zou 't niet over mijn hart hebben kunnen brengen er één van te plukken.’

Een beetje sentimenteel, zult ge zeggen. Ja, Björnsons held is nog sentimenteel, en daarom zei ik, dat hij *bijna* de taal spreekt van den nieuwen mensch van onzen tijd. De nieuwe

1) Middelnederlandsche Legenden en Exempelen, door Dr. C.G.N. De Vooys, bl. 122.

menschen van heden zijn niet sentimenteel. Zeker, het gevoel van piëteit voor de Aarde en hare bloemen en àl wat natuurlijks op de Aarde en om de Aarde is, beheerscht hen - maar die piëteit is hun een zeer *practisch* gevoel.

Die practische piëteit is bovendien zeer radicaal bij de *rijpe* nieuwe menschen. Dit brengt den nieuwen mensch van onze dagen tot volle rijpheid: het besef, dat àl zijn handelingen doordrongen moeten worden van zijn piëteit voor de natuur, zijn piëteit voor onze meest nabije natuur: de Aarde. Zoodat zijn piëteit hem niet alleen tot vijand maakt van de oude wereld maar voor hemzelven *geheel nieuwe zeden* schept, geheel nieuwe normaalgedragingen. Zulke volrijpe nieuwe menschen zijn nog zeer zeldzaam. De meesten, die zich tegenwoordig ‘vooruitstrevend’ noemen, ook de modernsten onder hen, laten zich in hun zedenwaardeeringen nog altijd leiden door de oude zeden. Zij noemen nog ‘goed’ en ‘kwaad’ precies wat de oude zeden ‘goed’ en ‘kwaad’ noemen. 't Schijnt soms wel, dat dit niet zoo is. Maar als zij een beslissenden stap moeten doen, komt maar al te dikwijls aan 't licht, hoezeer nog de overgeërfde begrippen over ‘goed’ en ‘kwaad’ hen verlammen. Geheel nieuwe zeden scheppen, geheel nieuwe zedelijke waardebepalingen, dàt kunnen alleen de volrijpe nieuwe menschen, die de nieuwe liefde dragen, niet alleen in hun hart, maar ook in oogen en handen, in heel hun doen en laten.

De oude zeden, die, zooals ik zeide, gevoed worden door schaamtegevoel voor de natuur, zijn geformuleerd in de z.g.n. ‘Mozaïsche’ zedenwetten, of de ‘tien geboden Gods’. De ‘tien geboden’ zijn nog altijd onze publieke zedenwetten, zij leveren nog altijd de gangbare maat voor wat zedelijk past en zedelijk niet past. En wij zijn eerst volrijpe nieuwe menschen, als we tegenover die oude zedenwetten nieuwe zedenwetten kunnen stellen, gegroeid uit onze nieuwe liefde, één met onze nieuwe liefde en dáárom terecht: onze *godsdienstige* zedenwetten, die alle godsdienstige ‘plechtigheden’ vervangen. Wij zijn eerst vaardige strijders in den zielenstrijd onzer dagen als wij tegenover de ‘geboden Gods’ kunnen stellen de geboden der natuur, de geboden der Aarde.

Als wij de ‘tien geboden Gods’ aandachtig beschouwen,

bemerken wij gemakkelijk, dat zij in drie deelen kunnen verdeeld worden: 1) geboden, die 's menschen gedrag regelen tegenover God; 2) geboden, die 's menschen gedrag regelen tegenover zichzelven en zijne medemenschen, en 3 geboden, die 's menschen gedrag regelen tegenover uiterlijke bezittingen. - Laten wij den geest dier drie klassen van geboden Gods eens nagaan, en dan daartegenover stellen de geboden, die wij moeten huldigen, als wij van alle natuurschaamte zijn genezen en alleen luisteren naar de ongemaakte natuur, naar de naakte Aarde.

De eerste klasse der Mozaïsche zedenwetten gebiedt, God te eeren[1] en bedoelt daarmee: Gij zult u buigen voor eenen God, die buiten en boven de natuur staat, die van buiten en van boven de natuur u regeert zooals hij uit vrije keuze verkiest. Hem zult gij offers bieden en gehoorzaamheid, want gij zijt oneindig klein tegenover zijne Majesteit. Ook de machtige menschen zult gij eeren, want zij zijn Gods plaatsvervangers. Ook uwe ouders zult gij eeren, want zij zijn de familiemacht, door God over u aangesteld.

Daartegenover zegt de nieuwe, aardsche zedenwet: Er is geen God buiten en boven de natuur. De ééne onverbrekelijke natuur kent niets buiten zichzelve. De piëteit, die een boven-natuurlijk God van u eischte, zijt gij schuldig aan de natuur. Uw heel concreete menschelijke natuur echter is *aardsch*. De Aarde heeft u voortgebracht en de Aarde onderhoudt u ieder oogenblik uws levens. Haar zult gij eeren. Haar leven immers is uw leven. Ondankbaar zijt ge en onwetend, als gij een ander leven droomt dan 't aardsche. Wat ook uw lot zal zijn als eens uw lichaam breekt, geen ander leven zult gij redden over 't graf, dan het leven, dat gij ontvangen hebt van de Aarde, en van de Aarde geleerd hebt te leven.

De tweede klasse van de Mozaïsche zedenwetten verbiedt doodslag, sexueele onreinheid en leugen[2] Deze wetten bedoelen piëteit te gebieden voor 't menschelijk leven, en wel piëteit voor 't leven van den medemensch, piëteit voor zichzelf

1) Exod. 20; 2-12.
2) Exod. 20; 13, 14, 16.

als geslachtelijk wezen en voor den echtgenoot als zoodanig, piëteit voor de waarheid in 't sociale leven, dat door leugen vervalscht wordt en gedood.

De nieuwe, aardsche zedenwet gebiedt óók piëteit voor 't menschelijk leven. Maar zij ziet dieper, innerlijker dan de oude zedenwet. Waar de oude zedenwet verbiedt te ‘dooden’ en een moordenaar ziet in hem, die den evenmensch *uiterlijk* vermoordt, verbiedt de nieuwe zedenwet alle miskenning van natuurlijk menschelijk leven, alle schaamtegevoel over natuurlijkheid, en vooral alle huichelarij, die verderfelijk, levenschennend schijnleven is. Voor de nieuwe zedenwet is alle ascese en alle huichelarij innerlijke moord. - De nieuwe mensch van onzen tijd zal deze nieuwe zedenwet vooral trachten uit te leven in zijn huwelijksverbinding. Het hoogst-natuurlijke leven van den mensch viert zijn schoonste triomf als de man heel en al man wordt door de vrouw en de vrouw heel en al vrouw door den man. Het hoogst-natuurlijke leven van den mensch is zijn huwelijk, en daarom zal de piëteit van den nieuwen mensch voor menschelijk leven zich vooral verwezenlijken in zijn verhouding tot het huwelijk. De nieuwe mensch zal, tenzij hij daartoe gedwongen wordt, het huwelijk niet versieren met een of andere ‘plechtigheid.’ Officiëele huwelijksplechtigheden zal hij smakeloos vinden en onteerend. Alle versiering van het huwelijk, dat hoogst-natuurlijk menschenleven, zal hem aandoen als 't opdirken van een natuurlijke bloem met een zijden kleedje of 't besprenkelen van een natuurlijke bloem met kunstmatige parfumerie. Of hij zich aan ‘wettelijkheid’ in 't huwelijk zal onderwerpen is een àndere vraag, die niet zóó diep in zijn leven ingrijpt. Het wettige huwelijk immers is niet noodzakelijk storende dwang - hij zal zich het wettige huwelijk kalm laten welgevallen als 't geluk van derden dat eischt. Maar plechtige versiering van het hoogst-natuurlijke menschenleven zal hem doen walgen. 't Is denkbaar, dat 't geluk van derden ook eischt, dat hij zich die levensschennende versiering laat welgevallen - maar daarbij zal hij *niet* kalm blijven, een ‘plechtig’ huwelijk zal hem even weerzinwekkend zijn als walgelijke ontucht. En als *zijn* hart zegt: Gij zult niet dooden, zal hij vooral denken aan die gruwelijke levensschennis, dien innigen moord, die tevens de grondleugen is van onze heele ‘ordelijke’

maatschappij: het huwelijk-zonder-liefde, dat met breede gebaren wordt ingezegend en dan ‘godsdienstig’ of ‘zedelijk’ meent te worden, terwijl 't niets anders is dan gesanctioneerde bevuiling van 't heerlijkste menschenleven.

De derde klasse eindelijk der Mozaïsche zedenwetten verbiedt: diefstal en begeerte naar andermans goed.[1)]

De nieuwe, aardsche zedenwet verbiedt ook diefstal en begeerte naar andermans goed. Maar zij trekt duidelijk de natuurlijke grenzen van 't rechtmatig privaateigendom. Die grenzen zijn heel andere dan de machtsgrenzen, die de wereld nu nog huldigt. De nieuwe zedenwet zegt: De Aarde gaf ons haar gaven, niet om ze op te stapelen en te bewaren in onvruchtbaarheid, maar om ze dienstbaar te maken aan menschengeluk. De Aarde leeft - zij wil dat ook haar gaven leven. Zóóveel moogt ge dus bezitten, als ge kunt omzetten in menschelijk geluk. Maar al wat ge samenpakt en bewaart alleen òm het te bezitten en te bewaren zonder natuurlijke levensvreugde, is diefstal. En al wat ge samenpakt en bewaart om het tegennatuurlijk genot, macht uit te oefenen, waartoe ge niet door innerlijke superioriteit geroepen zijt, is diefstal. Gij zult niet stelen, maar weet wel, dat gij ook kunt stelen met uw hart, zonder een hand uit te steken. Weet wel, dat ge kunt stelen ook door *wettig* te ontvangen wat u niet *natuurlijk* toekomt. Al wat ge het uwe noemt, zonder 't om te zetten in natuurmenschelijk geluk voor uzelf of voor anderen, is diefstal. Uw eigendom kan alleen datgene zijn, wat ge heiligt met natuurlijk levensgeluk, wat ge herschept met geluksarbeid, wat ge bevrucht en vermooit met uw menschelijk leven.

Zoo spreekt dus de Aarde, als wij de oude, Mozaïsche zedenwetten scherp tegenover de nieuwe, aardsche zedenwetten stellen:

De ouden hebben u gezegd: Gij zult God eeren en zijn plaatsvervangers. Maar ik zeg u: Gij zult geen God eeren en geen macht buiten wat aardsch en natuurlijk is.

De ouden hebben u gezegd: Gij zult niet doodslaan. Maar

1) Exod. 20; 15-17.

ik zeg u: Alwie natuurlijk menschenleven minacht en zich schaamt mensch te zijn, is een moordenaar in zijn hart. En alwie leven huichelt, dat hem niet bezielt, is een sluipmoordenaar in zijn hart.

De ouden hebben u gezegd: Gij zult niet stelen en niet begeeren anderer goed. Maar ik zeg u: Alwie een goed bezit of wil bezitten dat niet vermooid is en gezegend door zijn eigen mooiste leven - hij is een dief in zijn hart.

Nog lang zal het misschien duren, eer de rijpe nieuwe menschen van onzen tijd niet meer behoeven te strijden. Maar nu reeds weten de weinigen, die er zijn, dat zij heilige rechten hebben, en dat hun strijd is een heilige strijd. Zij strijden in groote vreugde en groote smart, niets is klein in hen. Zij strijden ondanks alles in groot geluk, want zij weten, dat de eindoverwinning aan hunne zijde zal zijn en aan *de* menschheid zal brengen hun nieuwe liefde en hun nieuwen godsdienst.

Of hun zegetocht eens gaan zal door bloed en tranen van een groote wereldrevolutie, dat weten zij niet en dat vragen zij ook niet.

Want zij weten zoo zeker, dat zij strijden een goeden strijd.

Voor 't overige zal zorgen de heilige Natuur, de heilige Aarde. - Zoo gelooft vastelijk de nieuwe mensch.

De Nederlandsche Renaissancedichter Jan van Hout
Door
Dr. J. Prinsen JLz. *(Vervolg)*.

III

We zagen Van Houts goede hart, zijn zorg voor de zijnen, geleid door menschenkennis en een hoog begrip van familieen vriendschapsbanden; thans treedt naar voren zijn logisch denken, zijn organiseerend talent, zijn onafgebroken ijver, waar we hem gaan bekijken in de uitoefening van zijn gewichtig ambt en de talrijke andere werkzaamheden, waarmee hij zich blijkbaar gaarne wilde belasten.

Toen de tweeentwintigjarige, die als klerk reeds door zijn patroon bijzonder werd gewaardeerd, in '64 voor zeven jaar tot secretaris werd benoemd, bedroeg zijn salaris *72* gulden zonder emolumenten. Na een interregnum van Foy van Brouchoven volgt in Augustus '73 op zijn verzoek zijn herbenoeming. Hij krijgt 80 gulden plus de emolumenten, maar moet zelf klerken en schrijfbehoeften betalen. Waarom heeft men in Januari niet reeds zijn verzoek ingewilligd en waarom was de benoeming slechts voor één jaar? De meest voor de hand liggende verklaring ligt in het gebrek aan vertrouwen in de toekomst; de zaken hadden ook anders kunnen loopen, dan ze gegaan zijn, en mocht de Spanjaard weer in Leiden de baas worden, dan zou men het der Vroedschap zeker alles behalve vriendelijk hebben afgenomen, dat zij den banneling

van '69 weer met open armen had ontvangen. Maar kan ook bij sommigen toen reeds zekere vrees aanwezig zijn geweest voor Van Houts knapheid, heeft men misschien voorgevoeld, dat men in hem een ondergeschikte zou vinden, die te veel zelf de teugels in handen nemen zou? Men heeft hem evenwel in zijn gang niet kunnen stuiten. Kort na het beleg wordt hij voor zes jaar benoemd op 125 gulden. En sedert zijn zijn salaris, dat natuurlijk ook onder den invloed staat van de verandering in waarde van het geld, zijn aanzien en onmisbaarheid steeds stijgende. Het eerste wordt na de Pacificatie 350 gulden. Als hij er in '83 over denkt om het secretariaat van het Hoogheemraadschap van Rijnland te aanvaarden, dat 600 gulden en aanzienlijke emolumenten oplevert, gelukt het de stad hem te behouden door zijn tractement op 500 gulden te brengen.

6 November 1592 wordt hij benoemd voor het leven op een salaris van 900 gulden, bovendien krijgt hij laken voor een tabbaert, een aandeel in alle rantsoenen, vrijdom van alle imposten, voor hem en zijn familie, vrijdom van stadsexcynsen op wijn, bier en gemaal, ook eventueel voor zijn weduwe. Wat die tabbaert waard was, blijkt uit een post in Van Houts inventaris: ‘Noch is de stadt schuldich bij contract een tabbaert laecken van XL gh. voor de voorsz. Van Hout, gevallen Martini XVI^{c} negen.’ En dat hij ook al weer met dien tabbaert de zuinigheid betrachtte, uit een andere post: ‘Mr. Rombout Hogerbeets, raet inden hogen rade van Hollandt is schuldich XLIII gh. VI st. IIII pen. ter zaecke van 8 1/4 ellen heerensaey bij hem van de voorsz. Van Hout gecoft, d'elle jegens V gulden’. Ik houd het er ten minste voor, dat hij op deze manier een verdiend, maar niet bepaald onmisbaar kleedingstuk in contanten wist om te zetten.

Welk een omvang zijn ambt omstreeks dezen tijd had, met welk een helder oordeel hij alle plichten en rechten van zich zelf en zijn klerken had geregeld en bepaald, daarvan kunnen we ons een uitstekende voorstelling maken door even vluchtig te doorloopen de ‘Ordonnantie ende onderrichtinge vande ordre ofte geregeltheyt, die van nu voorts-aen ter secretarye of schryfcamer deser stadt Leyden zal werden onderhouden ende van tloon, dat aldaer daer voren zal werden afgeeyscht ende betaelt.

Ten bevele van die vande Gerechte der voorschreven stadt Leyden gedruct opt Raethuys alhier, int tlaetst van den jare 1592'.

Het boekje is verdeeld in 45 artikelen. Om eenig idee te geven van de inrichting volgt de hoofdinhoud van No. 1: De secretaris houdt twee journalen, om daarin alle voorvallende zaken te noteeren, 1°. het Burgermeesteren-dach-bouc, 2°. het Gerechts-dachbouc. Daarop volgt, of en in welke gevallen aan deze notities extra belooninge verbonden is. Vraagt b.v. iemand afschrift van een acte uit deze boeken, dan is dit te krijgen tegen drie stuivers, wanneer het één bladzij beslaat, 'aen de tweede zijde vier stuvers ende zo voorts van zyde te zyde, telcken een stuver verhoochende, des zal elcke volle zyde ten minste innehouden dertich regelen'.

Dan komt er nog bij een 'Cort onderwijs tot voorschreven eerste artijckel.' De klerk moet terstond op een 'memoriaelken of kladdeken' alles beknopt noteeren en na het uiteengaan van het college, moet hij, voor hij naar huis gaat, 'terwijl de memorie of tgeheuch van tgehandelde noch versch is', de zaken nauwkeurig te boek stellen, alles met een eigen titel in groote letters, om het makkelijk te kunnen terug vinden.

'Ende zal de clerc om de voorschreven dachboucken wel ende behoorlic te onderhouden mit goeder aendacht ende opsicht zorgvuldich wesen, als zijnde den gront van zijn geheelen last, zonderlinge indien besluyt genomen is van eenige zaken, in de welcke bij hem yet vorders te doen ende benaerstigen staet, te weten: om keuren, ordonnantien, aflezingen ofte yet diesgelyx te bewerpen, als yemande van stadswegen te schrijven ende diergelycke zaecken.'

Als een extract wordt gevraagd, moet de klerk boven aan den linkerhoek van het papier noteeren de bladzij, waarvan het genomen is, en beneden in den rechterhoek, den naam van dengene aanteekenen, die het vroeg; verder in het boek bij het stuk aanteekenen, dat er een extract van gegeven is. Iedere maand moet de klerk het alphabetisch register op beide boeken bijwerken.

In 92 schijnt de stad nog extra-belooning te hebben betaald, maar blijkens een aanteekening van Van Hout zelf in het exemplaar, dat ik gebruikte, werd in 99 vastgesteld, dat de

secretaris ‘van alle acten, daer by yemandt eenich profyt van de stadt trect, zyn recht zal eyschen van de goede luyden.’

We laten het hier natuurlijk bij. Men kan zich nu gemakkelijk voorstellen, hoe het werk in de 44 andere registers of dagboeken, over huwelijken, verkoopingen, vonnissen, kosten van maaltijden enz. enz. wordt besproken en zoo noodig toegelicht. Men zal tevens gelooven, hoe uit een nadere beschouwing blijken zou, dat Van Hout uit al die extra-belooningen een aardigen stuiver boven zijn tractement moet gemaakt hebben.

En men houde vooral in het oog, dat hem opgedragen was de redactie van alle genomen resolutien, van alle keuren, ordonnantien en geboden, ‘soewel de neeringhe als de burgelijke regieringhe aengaende, missiven ende gelycke handelingen’, dat dit een punt van gewicht is, waaraan ook de raadpensionaris der Staten voor een groot deel zijn macht en invloed in de regeeringszaken ontleende. De stad Leiden had ook wel een pensionaris, maar diens taak bepaalde zich hoofdzakelijk tot juridische hulp.

Nog een enkel woord over de ‘Generale onderrechtingen voor de clercken,’ die het boekje besluiten. Eerst over de bureau-uren. De bureaucraatjes met hun aanhang van heden kunnen tusschen het traditioneele uit- en aantrekken van hun jas zich eens verkneuteren over hun tegenwoordigen heilstaat. 's Morgens gaan de klerken eerst bij den secretaris aan huis vragen, wat hij te bevelen heeft; ze werken van 's morgens zeven tot 's middags twaalf uur; als de omstandigheden het eischen, ook daar na. Dan 's middags van twee tot 's avonds zeven uur. De secretarie moet geopend zijn om ‘alle partyen te hooren en te geryven’ van 8 tot 12 en van 2 tot 5. Vóór 8 en na 5 moeten de klerken ‘mit besloten deuren besoingeren.’

Ze moeten een goed leesbare en volmaakte letter schrijven, ‘wel punctueeren ende afdeylen, behoorlicken spellen, mit goed onderscheyt tusschen enckele of double vocalen; geen grooter aantal letters gebruiken dan strikt noodig is; alleen hoofdletters gebruiken bij het begin van een nieuwen zin en in eigennamen; een behoorlijke en altijd gelijke marge open laten; copieën nauwkeurig collationneeren, fouten, ‘hoe cleyn

die ooc zyn, dezelve rechten ende verbeteren.' 'Bij copien, die men maect vidimus gewys, behoort men te schrijven ende spellen, zo naer het doenlicken is, als het principael of originael, te weten van regel tot regel, van woert tot woert, ja van letter tot letter.'

Vooral merkwaardig - immers hier is meer dan enkel de secretaris aan het woord, - is nog het volgende: de klerken 'voornemelicken zullen in tbewerpen van eenige zaken hebben bevlytigen ende gewennen, dat zy goet plat Neder-duytsch schrijven, de verbastaerde of geschuymde woorden zo vermydende als mogelicken is, *doch zo*' (ik cursiveer) 'datmen de meininge claerlicken zal connen verstaen ende dat opt cortste ende mit de minste woorden, schuwende alle duysternisse, naerstich lettende, offer een of meer personen voorcomen, in wat persoon de brieven of acten gemaect worden ende diergelycke zaken meer.'

Ten slotte: een nieuw boek dadelijk zijn titel geven, een gebruikt boek dadelijk op zijn gewone plaats laten zetten; beleefd en onderdanig zijn, niet alleen tegen de superieuren, maar ook tegenover het publiek. 'Aldus voleynt dezen XVIen Decembris vyftien hondert tweentnegentich.

Een dergelijke ordonnantie teekent niet alleen den secretaris, maar evenzeer den mensch Van Hout. Men bedenke vooral, dat we hier niet te doen hebben met een bureau-hoofd, die met meer of minder kleine wijzigingen een regeling over neemt, die in hoofdzaak van het eene geslacht aan het andere is overgeleverd. Van Hout moge hier al niet geheel en al als 'scheppend genie' optreden, zeker is het toch wel, dat er genoeg oorspronkelijke nieuwe idées, geheel nieuwe hoogst practische voorschriften in deze regeling voorkomen, om te kunnen spreken van een kranig stuk oorspronkelijk werk, waarin dunkt me het meest angstvallig en secure bureaumannetje van heden nog welgevallen hebben moet, als het mij veroorloofd is over zoo heilige zaken als leek een vermoeden te uiten.

Maar laten we niet met een half smalenden glimlach op een dergelijke taak neerzien. Van Hout deed het ook niet. Integendeel, het is juist zijn groote verdienste, dat hij naast al het hoogere werk, waartoe zijn krachten en gaven hem

uitlokten, ja dwongen, steeds alle aandacht heeft geschonken aan zijn naastbij liggend plichtje, het vervuld heeft op een wijze, zóó dat hij ook daarbij niet een doode machine bleek te zijn, maar een levende voortdurend wakkere menschengeest, die in alles het beste en hoogste zoekt te bereiken; hij heeft zich zelf tot die zeldzame veelzijdigheid, die compleetheid weten te dwingen, die hem in staat stelde het nieuwe in kunst en wetenschap ten volle te begrijpen, ze beide met succes te beoefenen en tegelijkertijd zonder groote zelfkwelling een uitstekend stadsschrijver te zijn. Was zoo ook niet Potgieter een kunstenaar van groote beteekenis en tevens een goed makelaar?

Curieus is het bovendien, al staan er verscheidene gevallen ook van vóór '92 naast, met wat een volkomen rust, met wat een kalme stiptheid dergelijke klerken-zaken tot in het minutieuse toe konden geregeld worden in het hart van een land, dat dan toch in naam nog meer dan een halve eeuw om zijne zelfstandigheid zou moeten vechten. Bij het lezen van dit vredige werk van den volleerden bureauman zou men weinig vermoeden, dat, terwijl het opgesteld wordt, Maurits zijn bewonderenswaardigen veroveringstocht van Zeeuwsch Vlaanderen tot in het hooge Noorden volvoerde, dat alleen de Europeesche politiek de Leidenaars beschermde tegen de machtige veldheerstalenten van dien Parma, die wat men bijna noemen kan den martelaarsdood stierf op het oogenblik, dat dit ordelijk geregeld beheer in de Leidsche bureaux een aanvang neemt.

En nu meene men vooral niet, dat Van Hout het bij een dergelijke mooie regeling gelaten heeft, en overigens kalm zijn ambtenaarsbaantje afdraafde, om zich verder geheel aan kunst, wetenschap, familiebelangen, vriendschap te wijden. Men sla den inventaris van het Leidsche archief slechts op, om bladzij na bladzij de sporen van zijn enorme werkkracht als gemeentesecretaris buiten dit netjes afgebakend wegje, te zien aangewezen, om tal van rapporten, ontwerpen, voorstellen, berekeningen zoowel over tollen als armenzorg, belasting en de handelingen van don Juan, lijfrente en kerkelijke zaken, loterij en den toestand van de opgeheven kloosters te hooren spreken van zijn alzijdige kennis, zijn onverdroten ijver voor zijn ambt ook buiten het dagelijksch noodzakelijke, immer organiseerend,

opbouwend, logisch vorschend naar nieuwe wegen om alle zaken zoo verstandig, duidelijk, eenvoudig, practisch mogelijk in te richten.

En toch schijnt Van Hout bij zijn medeburgers in het algemeen niet steeds die welverdiende sympathie genoten te hebben, waarop de nauwgezette vervulling van zijn taak hem aanspraak gaf; tot onze verbazing schijnt hij, die in '95 zeer te recht zijn neef toeduwt, wel wat anders te doen te hebben dan onbeteekenende brieven te schrijven, juist in dien tijd officieel door de stedelijke regeering beschuldigd te zijn van ‘aan zijn aanneming niet te voldoen.’ Hierop is door Van Hout met een soort apologie, waarin hij uiteenzet, wat hij al gedurende een reeks van jaren voor de stad gedaan heeft, in 1596 geantwoord. Schotel spreekt in vage termen van deze zaak en hij heeft de oorspronkelijke bescheiden erover, die in 1874 nog in het Leidsch archief berustten, in handen gehad. Thans kan men mij aldaar er geen inzage meer van geven, en dat is zeer te betreuren, want vooral het ‘Vertoech aen de Ed. Heeren van den Gerechte der Stad Leyden, overgegeven by Jan van Hout,...bevattende kortlyk zyn bedryf en handel’, zou ons zeer zeker nog nauwkeuriger ingelicht hebben over alles, wat de secretaris bij de vervulling van zijn ambt voor de stad heeft gedaan.

Eenige jaren te voren was Van Hout juist zijn proces van injurie tegen Dirc van Egmont, secretaris van het Hoogheemraadschap van Rijnland, en tegen Paulus Buys, een man van gewicht in het college van hoogheemraden, begonnen. In détails is het elders uitvoerig besproken. Zie hier de hoofdzaken: In Mei '93 was in een vergadering van ingelanden en hoogheemraden van Rijnland door Paulus Buys openlijk verklaard, dat Van Hout eenige acten zou hebben vervalscht. Dirc van Egmont had dit bevestigd. Ook had men aan de regeering van Leiden te kennen gegeven, dat Rijnland niet meer met Van Hout wenschte te besoigneeren. Nu had inderdaad Van Hout in een afkondiging namens Rijnland, die hij in het Afleesboek moest plaatsen, de onderteekening van Dirc van Egmont doorgehaald. Maar reeds vroeger had Van Egmont Van Hout een proces aangedaan, waarbij bleek, dat de laatste den secretaris van Rijnland van malversaties had beschuldigd,

had de stad tegen Egmont geprocedeerd en daarbij geeischt, dat hij uit zijn secretarisambt zou worden ontzet.

Bovendien de afkondiging had betrekking op de hermeting van de landen in het heemraadschap, die volgens een vroegere bepaling niet mocht plaats hebben zonder toestemming van die van Leiden en waarop de laatsten volstrekt niet gesteld waren, daar zoo'n hermeting in den regel verhooging van lasten voor de eigenaars van landerijen ten gevolge had. Van Hout had dus wel iets gedaan, waartoe hij als ambtenaar niet gerechtigd was, maar misschien handelde hij niet op eigen initiatief en een vervalsching van acten kan men zijne handeling moeilijk noemen. Van vervalsching van andere acten is verder bij een onderzoek van de proces-stukken niets gebleken en zijn tegenstanders zouden zeer zeker niet nagelaten hebben, hun vage beschuldigingen nader te preciseeren, als ze daartoe kans hadden gezien.

Daarbij komt, dat Buys, curator der hoogeschool, en Van Hout, de invloedrijke en ook hier zeer verdienstelijke secretaris van curatoren, elkaar vooraf al jaren lang schijnen in het vaarwater gezeten te hebben. Zeer waarschijnlijk zag Van Hout te recht in Buys de eigenlijke oorzaak van heel het proces en van al de onaangenaamheden, die er verder voor hem uit zijn voortgevloeid. Van Hout is zijn eisch in hoofdzaak toegewezen voor de vierschaar in Leiden; bij een appel op het Hof in Den Haag is er echter nooit een uitspraak gedaan, hoewel de zaak in staat van wijzen was. En juist dit heeft hem zijn leven lang gekweld. Hoe hij ten slotte er over dacht, heeft men reeds hiervoor uit een aanhaling uit zijn testament kunnen zien.

Van Hout moet vijanden gehad hebben. Aan dezen dienaar der vroedschap was een macht gegeven, die in handen van een man met zijn gaven en karakter noodzakelijk de rollen min of meer moest doen omkeeren en menigmaal moet hij door een kleine handigheid zekere leden der vroedschap naar zijn wil hebben doen handelen.

In de dagen van het beleg hebben we daarvan al een aardig voorbeeld. Men was aan het beraadslagen over het in onderhandeling treden met Valdez. Alles was er op gericht om een beslissing ten gunste van dit voorstel te doen vallen, zelfs een troep uitgehongerde vrouwen waren opgehitst om door hun getier op den raad te influenceeren, maar dit reeds was door

een handige manoeuvre van Van Hout voorkomen. In de vroedschap ontstaat tumult, maar nu is eenvoudig zijn verzoek, dat ieder in stilte duidelijk zijn meening zou uitspreken, daar hij van ieders opinie nauwkeurig aanteekening moet kunnen houden, voldoende om de Spaanschgezinde partij, die bang wordt voor latere verwijten, tot zwijgen te brengen en men besluit te volharden, zooals Van Hout en de zijnen dat willen.

Van zekere mate van heerschzucht zal Van Hout wel niet vrij te pleiten geweest zijn. Maar kon het anders? Tegenover de voor het meerendeel weinig beteekenende leden der vroedschap moest deze ambtenaar zich voelen als een machtige beweegkracht in de stedelijke regeeringsmachine, de geniale voortbrengende geest tegenover een college van hoogst gewone burgers, wanneer men eenige van zijn vrienden, een Douza, een Van der Werf, uitzondert. Eenzelfde heerschzucht zou een anderen ambtenaar, Oldenbarneveld, eenige jaren later op het schavot brengen.

Ook onder andere omstandigheden heeft zijn ambt hem wel in onaangenaamheden gebracht. Als in de dagen van Leicester Cosmo Pascarengis en de zijnen Leiden in handen van den landvoogd willen spelen, wordt door de aanleggers van het mislukte complot ook Van Hout's huis aangewezen onder die, welke onmiddellijk bezet moeten worden. En als er in 1594 een oproerige geest onder de studenten heerscht, doen zij een aanval op zijn woning en jagen hem zelf te water, zeker wel omdat zij in hem den man zagen, die verschillende hun weinig sympathieke ‘politie-verordeningen’ ontworpen had.

Uit de gedichten van Janus Douza blijkt (we zagen het reeds hiervoor), dat Van Hout er meermalen, o.a. al kort voor of in 1583, over gedacht heeft zijn secretarisschap neer te leggen en zelfs de stad te verlaten. 't Is zeer wel mogelijk, dat deze plannen samenhingen met een eventueel secretariaat van Rijnland.

Dat zijn kennis echter ook buiten Leiden werd gewaardeerd, blijkt uit het feit, dat in December '98 de Gedeputeerde Staten van Holland en West-Vriesland hem opdragen om met Symon Franszn van der Merwen, presideerend schepen der stad, en meester Ludolff van Coelen, beiden professoren in de wiskunde aan de ingenieursschool, welke aan de Universiteit verbonden

was, te maken ‘een generalen voet van reductie jegens den penning zestien op dat die eenpaerlicken alomme mocht werden gebruyct ende onderhouden int ontfangen van den nieuwen impost van den veertichsten penning, ten dienste van den lande opgestelt.’ Van Hout heeft tot uitvoering van deze opdracht ook nog de hulp ingeroepen van meester Mathijs Mintens, Franchois schoolmeester, en Jan Pieterszn Dou, gezworen wijnroeijer, beiden in de cijfer-conste wel ervaren. Het resultaat van hun arbeid is een brochure, die in '99 op Van Houts drukkerij werd gedrukt: ‘Corte onderrichtinge dienende tot het maecken vande reductien vande jaercustingen tot gereede penningen’ enz.

Ik kan de waarde van het boekje niet bepalen, maar herinner er aan, dat Bierens de Haan het in 1879 bij de viering van het 100-jarig bestaan van een wiskundig genootschap een herdruk waard vond. Van Hout werd door zijn tijdgenooten als autoriteit erkend en dat het hier niet maar een soort eerevoorzitterschap of iets dergelijks van een commissie van deskundigen gold, dat bewijzen zijn papieren in het Leidsch archief, waar tal van eigenhandige berekeningen voor dit werk aan te wijzen zijn, waaruit tevens blijkt, dat hij het tientallig stelsel ook op maten en gewichten wilde toegepast zien.

Bij het werk van den secretaris sloot zich van zelf dat van archivaris aan. Toch scheen men dit laatste niet te beschouwen als iets, waartoe de secretaris door zijn ambt verplicht was. Ten minste Van Hout wordt telkens na de ordening van een of ander archief afzonderlijk betaald. Reeds de oudheid kende archieven en ook toen reeds kwam het voor, dat de stukken behoorlijk ingedeeld en nauwkeurig omschreven waren; in den nieuwen tijd is Van Hout echter stellig een van de eersten, die als archivaris, in den zin, dien wij aan dat woord hechten, optreedt. Zoo lezen we in zijn inventaris: ‘Noch compt den boedel beloninge van dat die voorsz. Van Hout nu ettelicke jaeren lang besich ende onledich es geweest omme de brieven, papieren ende stucken des capittels ten Hogenlande goederen aengaende, die zeer woest ende onordentlicken van den anderen lagen by den anderen te brengen ende vougen opter ordre nae den lóop des tyts, dezelve pertinentelicken te inventariseeren met sommier ver-

hael van den innehouden van elcken brief, - - alles omme voor den toecomende tyt te dienen ter kennisse ende onderrechtinge.' Met een paar kleine wijzigingen maakt men van deze regels een definitie van wat wij ons heden ten dage nog steeds in hoofdzaak als de taak van den archivaris voorstellen: de stukken chronologisch ordenen, nauwkeurig omschrijven en van een regest voorzien.

Zoo heeft Van Hout de charters en handvesten van 1306 tot op zijn tijd, de keuren en costumen, gecopieerd of geordend; hij heeft den grondslag gelegd voor het tegenwoordige archief. Ook de archieven van verschillende opgeheven kloosters en oude stichtingen zijn door hem in orde gemaakt, van het klooster Nazareth, van het Bagijnhof enz. Voor het werk aan het archief van het Bagijnhof ontvangt hij als belooning 350 gulden.

Met het archivarisschap hangt min of meer de geschiedenis van Van Houts drukkerij samen. In 1577 15 Nov. toch worden de heeren van de Vroedschap er aan herinnerd bij monde van Jan van Hout, dat reeds eenigen tijd geleden aan hem door Burgermeesteren en Gerechte opgedragen was 'ten behouve deser stede te doen coopen een prentpersse mit zyn behouften ende daertue zoo veel lettéren, dat men daermede de privilegien deser stede op zeeckere bequaeme plaetse in 't raedhuys, zoude mogen drucken' in 100 exemplaren, voor ieder lid der Vroedschap en de veertigen één. Deze exemplaren zouden bij overlijden van hun gebruiker overgaan aan diens opvolger. Van de zaak was echter nog niets gekomen, maar nu waren Burgermeesteren en Schepenen weer geweest 'in 't secreet by der stede charten, stucken en papieren' en ze hadden den toestand onhoudbaar bevonden. Door de 'reumatycheyt van de plaetse' zijn de stukken in 'peryckel van te vergaan'. Verscheidene ervan zijn zoo ruig uitgeslagen, alsof ze in kalk hebben gelegen. Er moet verandering komen. Er wordt dan ook besloten het oude archief te laten reinigen en drogen, de privilegien en octroyen te laten drukken en daartoe een pers aan te schaffen.

Van Hout heeft hiertoe de gelden verschoten en later heeft men de drukkerij als zijn eigendom beschouwd. Tal van min of meer officieele stukken hebben zijn pers verlaten, maar

het charter- en privilegieboek verscheen eerst in 1602, vijf en twintig jaar na de oprichting der drukkerij en is nimmer voltooid.

IV

Hoe stond Van Hout tegenover de maatschappij?

Hij was geen wereldburger; hij verloor zich niet in vage bespiegelingen of onpractische algemeenheden; ook was hij geen ziener als Thomas Morus, die, geïnspireerd door Plato's idealen, eeuwen vooruit in de toekomst blikte.

De maatschappij is voor hem bovenal de Leidsche gemeente geweest. Daarop had hij een helderen kijk; van zijn onmiddellijke omgeving begreep hij de nooden en behoeften, de lusten en lasten; daar wist hij oorzaak en gevolg scherp te onderscheiden; daar werkte de klare theorie, de humane innerlijke drang rechtstreeks op de hand, die aanpakt, die begeerig is naar de frissche levende daad. Dit wil niet zeggen, dat datgene, wat hij op dit gebied heeft voortgebracht en nagestreefd niet evenzeer gepast zou hebben in gelijksoortigen wijderen kring, maar Van Hout heeft zelf nooit de pretentie gehad om op een ruimer terrein zijn invloed te doen gevoelen. Zoo heeft hij gestaan tegenover de maatschappelijke kwalen, tegenover de godsdienstige strijdpunten van zijn tijd, tegenover wat men in zijn dagen misschien nog een gemeenschaps-kunst noemen kon.

Zijn tijd kenmerkt zich, mede in zijn Leiden en in het bijzonder in de lakennering, door de eerste teekenen van opkomst van het groot kapitaal. Dit is de Renaissance van den arbeid. Het bewustzijn van strijd ontwaakt; bij de heldersten komt het klaar besef van tegenstrijdige belangen, van misbruikte macht bij den heer, van beleedigde rechten bij den knecht. Beide partijen hebben elkaar voor het eerst scherp in de oogen gezien. En de absolute monarchie, ze is nauwelijks volgroeid, of de zestiende eeuw heeft de bijl reeds aan haren stam gelegd. Wel is de strijd tegen het erfelijk onbeperkt gezag reeds oud en zijn ook hiervan al in de middeleeuwen eenige sporen aan te wijzen, maar het humanisme is het toch weer, dat, geschoold in de leer der Ouden, de verhouding

scherp formuleert. Riep niet reeds in de eerste jaren der eeuw onze Amersfoortsche rector Petrus Montanus in zijn satyre De principibus uit:

> Ut dentata canum vicibus se turba repellit
> Ossibus a foedis, sic de ditione misella
> Stultorum certat miseranda insania regum.

De kinderen der vorsten erven den boozen aanleg huns vaders, het koninklijk kroost groeit op een langen stam van ongezond sap. De vorstentelgen krijgen uit der aard een onvoldoende opvoeding, ze zijn niet aan tucht gewend en schamen zich voor wetenschap. Miciolus heeft gezegd, dat een koning gelijk is aan een zuil, die Lisippus vormde en Apelles met verf bestreek. Als ge hem van binnen bekijkt, ziet ge een vormloos lichaam, een massa, saamgevoegd uit blokken, hoepels, lijm, geschikt terrein voor houtwormen en muizen. Voor de vorsten één spijs, één kleed, één paard, één huis, één vrouw; al het overige komt ons gemeenschappelijk toe. De naakte herder heeft er evenveel recht op als de koningen.

Wel heeft de absolute macht der vorsten, eveneens aan het einde der middeleeuwen uit de sociale toestanden en ‘toevallige’ uitvindingen geboren, tijdelijk gezegevierd. De zonnekoning heeft onbeperkt geheerscht. Maar als een jonge plant, die, hier onderdrukt, geheimzinnig met langen wortelstok onder den grond voortschiet om ginds jong en krachtig weer te voorschijn te komen, zoo is het zelfbewustzijn van macht en recht bij het volk in vlammende pracht, en weelderigen grilligen opbloei, weer opgeslagen uit de aarde tegen het einde der achttiende eeuw, den tijd van de nieuwe en rijpere Renaissance.

De lijdensgeschiedenis der Vlaamsche lakennering is bekend. In het hart der middeleeuwen, in de steden onder de strenge bepalingen der machtige gilden een hooge bloei, een beheerschen der wereldmarkt. Maar vóór het midden der veertiende eeuw reeds weet Engeland den Vlaamschen wever te lokken. Binnen honderd jaar is Engeland een concurrent van beteekenis. Als afnemer is het natuurlijk tevens voor Vlaanderen verloren, maar bovendien, de Merchant adventurers krijgen van Filips den Goeden privilegiën op de Antwerpsche markt. De Bourgondiërs hadden in hun politiek tegenover Frankrijk

Engeland noodig. In het begin der 16de eeuw is de overwinning volkomen over de Vlaamsche nering in de steden, die onverbiddelijk gebukt gaat onder de onwrikbare gildenbepalingen over prijs, qualiteit, vakkennis enz. Maar intusschen heeft zich trots allen tegenstand van de steden op het platteland de vrije lakennering ontwikkeld. Iedereen wordt daar aan het werk gesteld, de eerzame landbouwer van achter den ploeg zoowel als de zwervende vagebonden. Het industrieel proletariaat ontstaat, de gesalarieerde werkman tegenover de groote werkgevers, die door het verwerken van de lichtere Spaansche wol een oogenblik over Engeland triumfeeren, maar het op den duur toch moeten afleggen.

En als de hervorming komt, zoeken al die tobbende loonslaven in haar de verwezenlijking van hun hoop op sociale revolutie. Godsdienstige overtuiging is bijzaak. De beeldenstorm begint van uit Armentières en Hondschoote, de centra der plattelandsindustrie. De révolte de la Gabelle was iets dergelijks geweest.

In Leiden was de toestand in hoofdzaak dezelfde. De scherpe gildedwang bestaat daar echter niet en dus evenmin een concurrentie van het platteland; maar de tegenstelling tusschen het berooide arbeidersproletariaat en de rijke werkgevers is er minstens even sprekend als in Vlaanderen. Van Hout heeft in 1577, op verzoek van burgermeesteren en de gerechte, een rapport samengesteld over de beste middelen om in de verzorging van de armen te voorzien. Hij bespreekt daarin de soorten van armen en de oorzaken van armoede. Na het beginselloos ronddeelen van aalmoezen door de kloosters, die daartoe in staat werden gesteld door aanzienlijke legaten, en het speculeeren der rabouwen op de vrees bij den landman voor have en goed, noemt hij als derde oorzaak de lakennering, ‘die binnen deser stede tot noch toe als die hooftneringe geacht, gehouden ende mitsdien aengesien es geweest voor een schoen paerle ende cleynot ende rechts of tgeheele welvaren van de stede daeraen waere gelegen geweest, dair ter contrarie dezelve oirzaecke ende vuetsel es geweest vant voorgeroerde onnutt gespuys.’

Voor sommigen zeker was de lakennering een bron van rijkdom, enkele groote fortuinen bewijzen het immers, maar er is een groot deel schamele ambachtsluyden ‘velledelers, velledragers, vellewassers, kempsters, spinsters, spuelders, wevers,

vullers', die door de rijke bazen in het werk worden gesteld. Die werkgevers hebben echter alleen op het oog, 'omme hem zelven ryck, machtich ende geweldich te maecken ende zulcx in achtinge ende overheydt te comen, gelyck het geheele regement deser stede tot de veranderinge by zyne Princelycke Excellentie, onlang naer het denckwaerdige twede ontset deser stede gedaen, in haer subjectie es geweest.' Ze hebben nooit hun werklui een behoorlijk loon willen geven; daar ze met elkander bevriend of verwant waren en het gezag in handen hadden, regelden ze zelf de algemeene loonen op gelijken voet, zoodat de werklui 'zulcken specie van een slavernye ende dienstbaer juck om den hals ende op den schouderen was gelegt, dat zij hem mosten tevreeden houden mit zoodaenigen soberen loon, als hem bij die van de overheyt es toegevuecht geweest.' Dit heeft tengevolgen gehad, dat 'de schamele arbeytsluyden of zoo men beter mocht zeggen de slaven, als zij alschoon een geheele weeke hadden gearbeyt des Zondaechs met die mande te laewaert (zoe men plach te nommen) om haer stucken' (boterhammen) 'mosten loopen.' En hadden ze eenmaal den smaak van het bedelen weg, hadden ze de schaamte uitgeschud, dan gaven ze verder den brui van werken en zoo ontstonden de oproeren, zoo de benden zwervende, plunderende bedelaars.

Ik wil zeer kort zijn over dit hoogstbelangrijke rapport, omdat het onlangs om zijn inhoud uitvoerig in *De Beweging* is besproken. Aangestipt zij enkel, dat na de schilderachtige beschrijving en de indeeling van de armen en de oorzaken van armoede, een practisch plan wordt ontworpen om het kwaad te genezen. Al de middelen tot leniging van de armoede komen in handen van één centraal *stedelijk* beheer, dat in verschillende onderafdeelingen werkt; invloed van de geestelijkheid op de bedeelden wordt absoluut buiten gesloten; de ware arme krijgt als iets, waarop hij recht heeft, verstandige ondersteuning of werk. Onbehoorlijk gedrag, liederlijkheid, luiheid worden met voor dien tijd passende straffen bedreigd; de weg wordt aangewezen om te zorgen, dat regelmatig de noodige gelden aanwezig zijn, en om te voorzien in een tijdelijke uitgave voor eens, de verbouwing van een oud klooster, wordt een practisch middel aan de hand gedaan.

Bevestigt dit alles niet volkomen, wat ik als het karakteristieke in Van Hout tegenover de maatschappij voorop stelde?

Hij had bovendien, we zagen het al in het rapport, een warm hart voor de lijdende menschheid; hij wilde den verdrukte helpen, hij streed met liefde voor de belangen en rechten van den kleinen man. Aardig blijkt dit ook uit een ander rapport van een kwart eeuw later, van 1603.

In strijd met oude plakkaten uit de dagen van Karel V was men begonnen ook van de warmoezeniers tienden te heffen. In een ‘Deductie of Remonstrantie, van wegen de Burgermeesteren ende Regierders der Stadt Leiden, ter vergaderinge van de Mo. E. Heeren Staten van Holland en West-Vrieslant gedaen, jegens de gepretendeerde perceptie van Thienden op wortelen, cool, ajuin, saladen, ploc-boonen ende diergelycke aertvruchten, in warmoeshoven wassende’, levert hij een vurig pleidooi tegen dit misbruik van macht. Niets is van nature meer bestemd om vrij te zijn van tiend dan juist de aardvruchten. Immers de arbeid der warmoezeniers is aan allerlei wisselvalligheden onderhevig. Een morgen grond kost hem 100 à 150 gulden 's jaars aan pacht, de bewerking komt op 300 tot 500 gulden, ‘eerse een kerl zaets daerinne mogen werpen, verzwijge een stuiver daervan konnen trecken.’ - ‘Bezaeit zijnde ende tzaet opkomende, werden de arme luyden genootzaekt om nacht ende dach te employeren tot uit-wyen van het onkruit, planten ende verplanten, weder spitten ende delven; ende in summa moeten tgansche jaer met haer wyven ende kinderen leggen wroeten inde voorschreven thuynen als aertwormen, ende aldaer haer tijt zo zuirlick in hitte ende koude, in regen ende onweder overbrengen.’ Dan komen de ‘iniurien ende letselen des hemels,’ verder muizen, slakken, rotten, ‘menichmael tot zulcken haerluiden verlies, dat wyf ende kinderen tzelve bezuiren, jae hongersnoot beschreyen moeten.’ De menschen die daarvan tienden durven trekken, ‘zouden in effecten trecken de Thienden van tsweet, ende bloet van den schamelen arbeitsman, diens kinderen menichmael zulx uit haren hollen buick zouden ontberen moeten, zouden trecken de thienden van alle de groote kosten, diese daeraen leggen, zonder zelfs een stuiver uit te keeren. 't Welk

voorwaer of wel eerlijk zijn zoude, willen de Remonstranten te examineeren geven de onbedriegelijke conscientien der geenre, die hen mitte voorschreven nieuwigheden zoucken te verrijcken.'

Zoo had Van Hout begrip van sociale rechtvaardigheid. Zoo is ook te verklaren zijn belangstelling in het oproer van het kaas-en-broodvolk, waarover hij verschillende bescheiden had verzameld, uit welke hij een beknopte geschiedenis van het geval had samengesteld, die eindigt met de woorden: 'Ziet hier 't geen men noemde in genade en gratie opnemen en elk oordeelt, of hier 't minste poinct van genade ofte gratie vermengt is, en of men niet veel eer moet bekennen, dat men de arme onderzaten, die men tot beroerte geperst heeft, niet met een veel onverdragelijker jok heeft gezocht te belasten en te onderdrukken?'

Zoowel de deductie over de warmoezenierstiend als het rapport over armenzorg lichten ons in over de houding, die de opsteller tegenover den godsdienst, in het bijzonder den hervormden, als maatschappelijk verschijnsel innam.

Als Van Hout, zelf in allen eenvoud een oprecht vroom Christen, - we hadden al meermalen gelegenheid het op te merken, - in zijn deductie een vluchtig overzicht geeft van de geschiedenis der tienden, dan verhaalt hij, hoe naar de wet van Mozes tiend geheven werd van alle aardvruchten; maar dat was voor 'Leviten ende Priesters, die hen moesten employeren totten dienst Gods ende anders geen gedeelte van goederen in den beloofden landen en hadden'; maar daarna kwam de geestelijkheid, '*die van outs gewoon was altyts haer vinnen verder ende meerder te verspreyen*', en poogde ook de tienden van allen handel en handenarbeid zich toe te eigenen. Het gecursiveerde wijst ons terstond de richting, waarin Van Hout is gegaan.

Het rapport sluit zich hierbij geheel aan. Heel zijn plan van armenzorg toch is gebouwd op de humanistische ideeën, die juist in deze landen sedert het begin der eeuw, zeker wel zonder dat men zich van de uiterste consequenties der leer had rekenschap gegeven, den waren en eenigen weg hadden aangewezen, waar langs men tot een behoorlijke en menschwaardige verzorging en zedelijke verheffing der armen komen kon. Reeds Ludovicus Vives had in 1526 betoogd: de armen-

zorg geheel in handen van de wereldlijke macht, onttrokken aan den invloed der geestelijkheid, werkverschaffing. En dit is geheel en al in overeenstemming met de groote geestelijke beweging van den tijd. De hooger staanden moesten voelen, dat de ware godsdienst een te heilige, intieme, geheel subjectieve zaak was om naar een algemeen patroon te worden geknipt voor de groote massa, dat alle onwrikbare dogmata onvereenigbaar waren met het vlottend onzekere, dat ieder menschenhoofd en -hart slechts begrijpen en voelen kan van de hoogste onstoffelijke zaken. Openlijk hebben ze het verkondigd, de noodzakelijkheid om kerk en staat gescheiden te houden, den godsdienst te maken tot een particuliere zaak die ieder voor zich zelf bescheidenlijk in de intimiteit van zijn gemoed uit te maken had. In dien geest sprak ook de oude Hooft in de Amsterdamsche vroedschap. Velen hebben aanvankelijk gehoopt en verwacht in de hervorming iets van deze beschouwing verwezenlijkt te zien, maar lang niet allen. Een Coornhert, Spieghel, Roemer Visscher, P. Cz. Hooft vonden het overbodig of onvoorzichtig zich bij de nieuwe leer aan te sluiten. Anderen keerden teleurgesteld tot de oude moederkerk terug. Een zekere groep heeft vastgehouden aan het oude ideaal, is blijven strijden tegen een geloof, dat slechts op priesterheerschappij, op huichelarij bij honderden tegenover vroom, oprecht gevoel bij een enkelen uitloopen kan, wanneer een zeker aantal godsdienstig gelijkgezinden macht in den staat verleend wordt tegenover anderen. Ze heeft haar martelaren in Oldenbarneveld en de zijnen gehad, maar is gebleven tot op dezen dag de kern van alle vrij en zelfstandig streven en zoeken naar het hoogste geestelijk en lichamelijk geluk.

En aan die zijde heeft ook Van Hout gestaan. Zoo is ook te verklaren zijn woest opbruisen tegen een Taling, als deze openlijk tegenover de schare schold op de mannen van het Haec libertatis ergo en tegenover de heilige libertas zijn eigen bekrompen leer wilde stellen. Het blijft echter jammer, dat we tot heden geen kennis konden nemen van zijn ‘korte aanteekeningen van alles wat de stad Leyden gedaan heeft in kerkelijke zaken van 20 Nov. 1578 tot 20 Sept. 1580’, die de Leidsche archivaris Rammelman Elsevier blijkens zijn Inventaris van het archief in handen moet gehad hebben.

Intusschen had zich tegenover dit vrije leven en denken een nieuwe middeleeuwsche kerk ontwikkeld, gelijk die nog onlangs zoo juist is geteekend. Als in de middeleeuwen bleef ze het machtsinstrument, dat het klassebelang moest dienen, de zaligmakende en verdoemende macht aan welke de sleutels van de hemelpoort waren toevertrouwd. Vóór alles hoorde de schare wekelijks de leer van een verheerlijking en uitverkiezing hiernamaals met gelijke geringe kansen voor allen. 'Zij weerspiegelde de maatschappelijke wet, die een ieder of aan het eigen lijf of in zijn naaste omgeving voelde, dat de een door onbekende en niet te doorgronden machten tot rijkdom, aanzien en geluk werd verheven en de ander klein bleef of zelfs maatschappelijk nog daalde.' Die leer had de opkomende Hollandsche burgerij noodig en ze heeft tijdelijk, willen we hopen, gezegevierd.

Dat datgene, wat ik hierboven als Van Houts overtuiging schetste, juist is, blijkt trouwens ook uit zijn optreden in den strijd tegen Caspar Coolhaes in Leiden, die het ook in de zaak der armenzorg geheel met hem eens was. De 'Remonstrance of Vertooch by die van Leyden den heeren Ritterschappen ende steden, representeerende de Staten slants van Hollant, in Februario XV^{c}LXXXII hare medelidmaten gedaen, nopende tverhandelde der predicanten, in laetstvoorleden zomer tot Middelburch in het nationael synodus (zo zyt noemen) vergadert geweest synde, met den gevolge van dien' is wel van de hand van Coornhert, maar Van Hout heeft blijkbaar de bouwstoffen geleverd.

Terwijl wij nu door Gods genade van den pauselijken band ontbonden zijn, heet het daar, zijn sommige lieden weer door hun onverstandig ijveren opgewekt, de overheid aan te sporen den waren godsdienst voor te staan. Dit bedwang is de rechte moeder van het pausdom geweest, waardoor het gestegen is boven al wat God en majesteit genoemd wordt. Wij hebben daarom besloten geen godsdienstdwang, in het klein noch in het groot, noch eenige statuten of decreten daarheen strekkende aan te nemen. Wij hebben ons verbonden tegen de Spaansche wreedheid, niet om eenigen godsdienst alleen te beschermen en in vrijheid te bezitten; velen, die ons hiertoe geholpen hebben, als muilen gearbeid en met leeuwenharten gestaan

hebben, zijn niet allen lieden van één geloof geweest. Wij kunnen ons moeilijk verbeelden, dat men door dwang goede Christenen maakt, wel een hoop booze huichelaars. En tot de predikanten o.a. dit, beide geestverwanten teekenende zinnetje: ‘Ick wil mij nu keeren tot de predicanten ende haer met desen vermaent hebben, dat sij haren naem voldoen, daermede dat zij ghenoemt worden, dat is dienaren ende gheen oversten. Dat zij willen tevreden zijn met haren dienst ende dienen dengenen, die haer tot dienst aangenomen hebben ende steken haer niet (buiten haren dienst) in den dienst ofte ampt der Overheyt.’

Eveneens is de ‘Justificatie des Magistraets tot Leyden in Hollant teghens de calumniën ter saecken vande differenten tusschen henluyden ende eenighe van de ghemeente aldaer by den selven den magistraet min dan christelicken nageseyt’, die wel eens op naam van Van Hout gesteld wordt, door Coornhert geschreven en onder zijn werken opgenomen, maar het zou misschien niet moeilijk te bewijzen vallen, dat ook hierin Van Hout de hand gehad heeft. Toen het boekje in '97 verschenen was, kreeg Coornhert een schriftelijke dankbetuiging van Van Hout, en van de stad een fijn gouden medaille met het Leidsche wapen.

Hoe Van Hout over den zuiver katholieken godsdienst moet gedacht hebben, volgt van zelf uit wat we mochten besluiten aangaande zijn houding tegenover het streng Calvinisme. Het gevaar van beide moest natuurlijk in zijn oogen gelijk zijn; alleen het eene was jong en nam steeds dreigender vormen aan, het andere scheen weg te sterven. Uit zijn aardig verhaal over zijn bezoek aan de cellebroeders ‘die papistigerwijze heur leven aenstelden’ in 76 nog, en vroeger de lui ‘die mitte heete-ziecte der pesten waeren begaeft ende besmet’ bijstonden, en wier goederen hij inventariseeren moest, spreekt een goedmoedige geringschatting voor de monniken, hun geloof en levenswandel. In zijn opdracht voor de vertaling van Buchanans Franciscanus, zullen we hem meedogenloos met de orde van s. Franciscus zien sollen. Onder zijn beste vrienden telde Van Hout er eenigen, die nimmer openlijk de Roomsche kerk verlaten hebben.

Een eigenaardige plaats in de Italiaansche Renaissance nemen

de groote openbare feesten in; ze vormen zoo wat het eenige terrein, waarop Humanisme en Renaissance gedurende de eerste eeuwen onder het bereik der groote massa konden komen. Kenmerkend immers is hier het samenwerken van het geheele volk, van alle klassen en standen, van alle kunstuitingen, zoowel decoratieve architectuur als muziek, schilder- en beeldhouwkunst als dramatiek tot één grootsch geheel. Langs de in vergelijking met het Noorden in Italië reeds vroeg goed geplaveide, breede straten bewogen zich schitterende optochten, godsdienstige processies, triumftochten, carnavalsstoeten; in de ruime kerken en op de wijde pleinen werden begrafenis- en huwelijksfeesten, dichterkroningen gevierd, waaraan de meest verschillende krachten een glans en heerlijkheid van kleur, een geestige pracht van beteekenis hadden weten te geven, waarvoor onze Noordsche verbeelding te kort schiet.

De oorsprong van vele dier feesten lag wel in de middeleeuwen; deels zijn ze een voortzetting van, deels danken ze haar bestaan aan de kerkelijke mysteriën, en door overoude traditie hadden de symbolen en allegorieën van vrede en oorlog, hoop en vrees, winden, jaargetijden en planeten geen geheimen meer voor een gansche bevolking, was er zoo goed als niemand, die niet vertrouwd was met heel den Grieksch-romeinschen godenstoet. Maar onder den invloed der Renaissance in de vijftiende eeuw nemen deze dingen een geweldige vlucht, als kunstenaars van grooten naam op ieder gebied organiseerend optreden, als er een groote kern van de bevolking is, die dorst naar schitterende schoonheid, die gedrongen wordt door een vurige begeerte om zijn stoute fantasieën den vrijen teugel te vieren, die opleeft in de helden der oudheid, omdat ze het heldendom begrijpt door de nieuwe heldenteelt, die om haar heen opbloeit.

Maar wanneer men het verhaal van al die heerlijkheid in Italië en daarna, dikwijls in koude, dorre navolging-uit-deverte, elders doorloopt, dan ligt de conclusie tevens voor de hand, dat deze feesten en optochten mede een machtige oorzaak moeten zijn geweest, dat de beweging van Humanisme en Renaissance betrekkelijk spoedig het. eigen innerlijke leven verloor en tijdelijk in onbegrepen vormendienst verliep.

De vraag rijst, of er ook sporen van dit alles in onze lage landen zijn aan te wijzen. En dan denken we in de eerste plaats aan die plechtige uitvaart van Ferdinand den katholieke, langs de straten van Brussel en in de S. Gudule gevierd, door Geldenhauer beschreven, dat dooden-feest gearrangeerd door den bastaard Filips van Bourgondië en Jan Gossaert, dien fijnen, geestigen Bourgondiër, die in 1508, vergezeld door Gossaert de Mabuse, een gezantschap naar Rome voor Maximiliaan had volbracht en daar door eigen aanschouwing zijn humanistische vorming had voltooid, wien het ten slotte gelukt is, als we zijn biograaf en de restes van zijn inventaris mogen gelooven, gedurende eenige jaren op zijn slot Duurstede iets tot stand te brengen, wat werkelijk, - een verschijnsel, éénig in Noord-Nederland, - tot op zekere hoogte geleek op de kleine humanistische hoven van Italië.

Een enkel prentje uit dien optocht, door een anderen tijdgenoot, Rémy du Puy, geteekend, volgt hier, ter verluchting. Een wagen: ‘de raderen en waren met gheen yser beslaghen, maer ghedraeyt ende seer fraey ghesneden, op soo vremde maniere, dat men qualycken conde bemercken den keer oft draeinge derselver. Op de raderen was ghestelt eenen waghen op de maniere van een Coninckclycke tonneel, zynde onder engher dan boven ende allenskens wyer door de uutspringende listen, in de welcke ghesneden waren met groote conste poëtische antiquiteyten met de verclaringe derselver in groote gouwen letteren. Tusschen deze waren ghesneden de blasoenen van den Coninck - -. Op desen waghen waren ghestelt alle de naervolgende stucken: in den eersten eenen hooghen boom met fyn goudt verghult, ende aen de tacken van desen boom honghen vier volle oorloogsche harnassen van een vremdt ende verscheyden faetsoen, hebbende elck syn cleedt ende hooftdecksel oorlogscher wyse ghemaeckt, welcke in deser maniere ghetimbreert waren, dat het eerste harnas boven op hadde de timbre van eene schoone sirene, welcke beteeckende Naples, twelck Parthenopea ghenaempt wordt van het graf van eene soo ghenoemde sirene, dat Plinius seyt daer te wesen.’ Het tweede heeft een ‘brandenden berg’ = Pyreneen = Navarre. Het derde een ‘boschken van groene’, dat balsem voortbrengt in het in het ‘Joedsche lant’ = ‘alle tghene dat den Coninck ghe-

wonnen hadde op de vyanden des Christengeloofs.' Het vierde een granaatappel = Granada.

'Op den waghen waeren ghestelt thien morisque banieren met oorlochsche lancien, op het eynde van de welcke in plaetse van ysers waren groote silvere sterren' etc. 'eenen gauwen verheven appel, beteekenende de werelt', en daaronder de woorden 'Ulterius nisi morte'. 'Opt thooghste van desen waghen sat eenen man in syne volle wapenen gecleedt, - - representerende den Coninck, die door syne vrome daden de triomphe verdient hadde.'

Maar ook de gewone opkomende burgermaatschappij onzer noordelijke steden bleef aan de beweging niet vreemd. Wel gaat de oorsprong der rederijkerskamers terug op zuiver middeleeuwsche geestelijke broederschappen, die elkaars uitvaart verzorgden enz., maar als we kennis nemen van de schitterende wedstrijden en ommegangen, die in de laatste helft der 16e eeuw door genoemde corporaties onder leiding van menschen als Van Mander en Van Hout zijn op touw gezet, dan valt het niet te ontkennen dat ook op dit terrein de Italiaansche invloed zich in het Noorden heeft doen gevoelen.

Ik wil deze feesten geenszins idealiseeren. Thans nu de smaak van sommigen is verfijnd en gelouterd, nu bij sommigen het begrip van en de liefde voor de natuur in hooge mate is ontwikkeld en anderen zich wijsmaken in die voorrechten te deelen, zal velen een gevoel van onbehagelijkheid bekruipen, als ze zich goed in het bedrijf dier rederijkeren trachten in te denken.

Maar die feesten geven dan toch maar het heerlijk schouwspel van het samenwerken van de meest verscheiden krachten en gaven tot een groot geheel, van iets, als schoonheid bedoeld, gemaakt en begrepen door een geheele bevolking, door allen, voor allen, en we durven den tijd, die er nog verloopen moet, niet te schatten, eer we weer zullen komen tot dergelijke feesten van de geheele gemeenschap, natuurlijk op een hooger en reiner plan gebouwd.

In Mei 96 is er zoo'n groot rederijkersfeest te Leiden gehouden en ook van deze zaak heeft Van Hout de hoofdleiding in handen gehad, ook hieraan heeft hij zijn veelvuldige gaven, van financier tot kunstenaar, met algeheele toewijding geschonken.

Niet dat Van Hout met hart en ziel rederijker was. Verre van daar! Niemand heeft beter en scherper dan hij hun gebreken aan de kaak gesteld, laten voelen, dat ze aan alle echte kunst volkomen vreemd waren. Rederijkers zijn zulken, roept hij ergens uit, ‘die, als zy maer drie of vier ongebonden regelen by een anderen weten te rapen, een van tnoorden, een van tzuyden, dan een van toosten, en dan een van twesten, ende zy de zelve achter inden staert, opten anderen properlicke weten te doen rymen ende clincken, een groot stuc werx bedreven willen hebben, zunderlinge als zy haer gedichten braessems gewyze, wat weten te deurhacken, te deursnyden ende te kerven, Horatyum, dien groten orateur, meenen beschaemt te hebben; zulcke, die byden anderen in gruughen ende taveernen vergaderen, ende geen minute tijts versaemt en zouden connen wezen, zonder de eenoorde cruyck, daer zy alle haer vunstige const uyt zuygen, aen den bec te hebben; zulcke, die hare penssen met dranc verladen, zad gemaeckt ende als een varckensblaze opgejaecht hebben, zo dat haer tlyf van vadsicheyt gespannen staet, dan mit acht (*In het hs. is doorgehaald:* of negen) regelen, die zy als exters van deene tac op dander huppelende, tsamen rapen, een rondeelken weten uyt te ruspen, een meesterstuc gewracht willen hebben; zulcke die, wetende ab hoc en ab hinc een Refereynken van vier vyftienen op de knie, zo zyt nommen, te maecken, voor sancten willen aengebeden worden etc. - Ende al zoudense geen zeven regelen guede duytsche proose (zomen die nomt) zonder missen weten te spreken of te schryven, zo zy XI of XII regelen connen bij een brengen, die zoo veel sluyten als een tange up een varcken, en die dan te versieren weten mit een grooten hoep vremde, dickwyls by hen zelfs verzierde en ongehoorde termen, geschuimde woorden, slot noch wal hebbende, ende rechts zoe fraey te passe comende als of yemant de passie aan een dans zunge, strax voor groote facteurs willen gehouden wezen, ende hem zelfs daer vooren uytgeven; zulcke zegge ic noch, die niet en weten, noch niet en begeeren te leeren, noch te weten; die up geen guede vermaninge noch up geboden of verboden van haer wettige overheyt passen, die mit haer eygen neuswyzicheyt, zy hebben dan recht of onrecht, deur willen voor deze ende diergelyc

gespuys van menschen, mit eenen voor een hoop onbesneden zassen en boutspreeckende fielten, lantlopers, quaczalvers, stuytvossen ende schuyffelschappraeyen, die zij tharen hulpe weten te zuucken, te vinden ende te verwillighen; want zomen zeyt, zuuckt Hac zyns gemac ende Gelyc zyns gelyc.'. (Ik volgde het hs. niet den tekst in De Dietsche warande van Arnold, die een paar teekenachtige woorden verknoeide).

Men zal gereedelijk toegeven, dat ook Van Hout niet idealiseert. Doch laten we voorloopig constateeren, dat hij, die in zijn tijd zoo krachtig en beeldrijk zeggen kon, wat hij te zeggen had, die zoo zijn 'guede duytsche proose' verstond, zelf een artist moest wezen en het recht had van zijn hoogte zijn vernietigend vonnis uit te spreken. Als de traditie, dat Hooft eerst de toga van Tacitus moest omhangen, eer we van waardig eigen Nederlandsch proza spreken konden, niet reeds lang was uitgeroeid, dan waren deze weinige regels van Van Hout voldoende om ze voor goed naar de vlakte der leuterpraatjes te verbannen.

Van Hout had, zooals we zien zullen, nog een ander doel op het oog, toen hij aan het feest zijn krachten wijdde. Maar al was dit niet zoo geweest, er zat te veel energie in hem dan, dat hij niet zou beproeven, dat wat ordinair en laag bij den grond was, op te heffen tot zijn eigen hoogte; hij stond te zeer onder den invloed der Renaissance, dan dat hij zich niet zijns ondanks illusies zou gemaakt hebben, op het gebied van dergelijke feesten iets moois te kunnen bereiken. Hij moet bovendien voor groote algemeene feesten, het arrangeeren van optochten en praalvertooningen zekere liefhebberij gehad hebben, want telkens als de gelegenheid zich voordeed, heeft hij de leiding er van op zich genomen en getracht de zaak een waardig aanzien te geven.

Het feest, dat in de laatste dagen van Mei '96 te Leiden gevierd werd, was een wedstrijd, uitgeschreven door de 'Witte Accoleyen daer Liefd'es 't fondament,' waaraan tien kamers uit Holland deel namen, en was blijkens het gedrukte verslag, dat er in September '96 van verscheen, in de oogen der Accoleykens minstens even 'heerlick ende triomphant om zien deur de veelheyt der Consten' enz. als het beroemde landjuweel van Antwerpen in 1561 aan den vooravond der revolutie. Ze

beroemen er zich tevens op, dat ‘geen geschillen, gevechten, noch ongelucken oft in 't minste eenige ongemakken en zyn gebeurt, 't welck dengenen die dese vrije conste zoeken te dempen, zal veroorzaken geen fameuse libellen of faemrovende geschriften daertegen meer uyt te geven of te stroyen.’

Een uitvoerige beschrijving van het feest zou ons te ver van ons onderwerp brengen. Stof is daartoe echter te over. Niet alleen hebben we bovengenoemd verslag, maar Jan van Hout heeft de rekening samengesteld van alles, wat door de feestgevende kamer is uitgegeven, welke uitgaven door de stad werden vergoed, omdat zooals we zien zullen in het belang der stad een loterij aan het feest verbonden was. Ook de papieren, op deze loterij betrekking hebbende, zijn aanwezig en bijna al het letterkundig werk, dat Van Hout voor het feest heeft geleverd. Er is geen stukje lint aan een muts gezet, geen blazoen geschilderd, geen stoop wijns gedronken, geen harstgen calfsvleisch verorberd, of ik zou u kunnen zeggen, wat het gekost heeft en waar het is gekocht.

Zie hier echter beknopt het program: Den 26sten Mei zullen de kamers voor Leiden verschijnen; vrij logies wordt verschaft. De kamers zijn verplicht een vertooning als ‘intrey’ te geven van

> ‘Het leven der Tyrannen: mit een, wat een beloonen
> Zy oyt verworven hebben voor haer doot en naer.
> Wt een geloofwaerdige Historie brengt chierlicke persoonen.

Voor dit als voor de volgende nummers worden verschillende prijzen, meestal bestaande uit een aantal “stoops-vlessen” of “schenc-kannen,” ook wel een “becken en lampet fraey gedreven” uitgeloofd. Ook met het schoonste blazoen en het best pronunchieeren’ zijn prijzen te bejagen, evenzoo met ‘vier zeventienen.’

> Op deze Regele, die zeer goet te bewysen is:
> *Voor een beveynsde paeys een rechte crych te prysen is*.
> In als hout vrye maet, laat u aen geen sillaben knopen.

Een volgend nummer (reclame voor de loterij):

> Zingt een Liedeken: Hoe Godes gonst staet open
> Voor die den armen bystant doen en toonen deucht.
> Dat levert ons in prent, op dat het strec tot vreucht
> Des volx: hier toe laet een of meerder stemmen clincken.

Het laatste nummer wordt aldus omschreven:

> Zo yemant lustich is, om geen tyt leech te laten,
> En een vermaeckelic spel of boertich batement
> Geleert heeft, nieut of out, hij mach de moeyt' aanvaten,
> En hem verzeeckeren een redelic present.

Natuurlijk is er nog een prijs voor de verstkomende kamer. Over de samenstelling der jury dit:

> Ten laetsten verzoucken wy den broederen vol trouwen,
> Wt elcke Camer een te stellen opt Toonneel,
> Om de gerechticheyt dees handels daer te aanschouwen
> En zien, dat los van jicht elc een becoemt zyn deel,
> Daer Liefd' is 't fondament, valt zelden groot gescheel.

De ‘intrey’ vormde dus den eigenlijken optocht, die langs een vooraf aangegeven weg door de stad trok; de voorstellingen en voordrachten hadden plaats op een stellage in de Breestraat. Van de kamer, die voor haren intrey bekroond werd met den eersten prijs, laat ik hier de verclaringe van dien optocht volgen. Beter dan elke omschrijving zal ze u doen zien, in welk een zonderlinge, duistere, verwrongen voorstellingen de zestiende-eeuwer vermaak en stichting vond, hoe hij de uiterste wanhopige pogingen aanwendde om het meest abstracte in tastbare vormen voor zich te stellen.

Verclaringe van den Intrede van de Oude Camer van Haerlem, hebbende verthoondt de Tyrannye, mette volgende acht Persoonen:

1. In den eersten, *t' Gemeen lands Welvaren*, als een statich Man, met zyn handen gesloten in de Boeyen der benautheyt: Ende om zyn middel gebonden met de coorde van armoede, dragende op zijn hooft een Schipken, ende in d'eene handt een Hamer, als beteekenende t' Handwerck: ende in d'ander een Ploechcouter.
2. *'t Leven der Tyrannen*, als een Oorloghs Vrouwe met een Helmet opt Hooft, daer op stondt een menschverslindende Draeck, ende dragende voor de Pluym een Roede, als Gods straffe, 't welck meest alle Tyrannen geweest zyn, hebbende t'selfde Leven twee vlogels, genaemt Eygen lust, waerdoor het tot alle boosheyt gedreven wordt; hadde een Rock aen,

beset met allerley verslindende Beesten, als Leeuwen, Wolven, Draecken, Slangen ende Schorpionen, al van papier gesneden ende daer op gepapt. Om den hals een halsbandt gestoffeert van alderley schandelycke diere. De handen waren bloedich, en droech in d'eene een bloodt bloedich zwaerdt met een hert met gescheurde privilegie, in d'ander een brandende Fackel, met de coorde van Armoede, daer sy 't Ghemeents welvaren aen leyde.

3. Ende na dien is gevolcht een *Schrickelycke vreese*, gaende tussche Zwaerden, in d'eene handt eene Boghe, in d'ander een Cinckroer, beyde gespannen, en met t' scherp naer t' lijff, als schrickelycke saecken ende periculose vreesachticheyt, loopende Hasen ende Ulen, die by nacht vliegen, ende door vrese van andere gevogelten, die niet durven by daegh te voorschyn comen. Zijn hayr stondt als borstelen, recht over eynde, ende ging alomme siende als een mensch vol vresen.
4. Hier nae volchden een schrickelycke bloedige *Doodt*, dragende in d'een handt een pijl, in d'ander een gebroken uyr-glas.
5. En is noch gevolgt een *quade Faem:* droech in haer handt een Trompet, daer onder hingh t'Serpent Hydra geschildert, hebbende een cleedt besmet met veel zwarte plecken als oogen, met welcx gelycken t'aensicht mede ontsiert was.
6. Zyn noch gevolcht drie grouwelycke wrede Tyrannen:
7. Namelijk *Caligula*, *Nero*, *Domitianus*, de welcke haer
8. daden (ofte immers een deel van dien) droegen in haer schilden.

Nero, hadde opt hooft een Lauweren crans, de blaen aen de eynden verciert met loveren: voor in de spanninge met een Medaillie van Loveren; d'ander hadde elck opt hooft een Croon, gemaakt van dick papier, verciert met geele Foelgie, de Gesteenen gecoleurt met waterverwe; alle de swaerden waren houdt, met foulgie overtrocken.

Die 't Blasoen droegen, waren twee Jonghskens, gecleedt met Ruyter-rocxkens van roodt toylet, hangende moukens met wit passement gecoort, t' hooft verciert met Cranskens van Speelcoorn, de dyien, armen ende hals bloot, witte brooskens, mede bestreken met root, gelyck oock alle de andere voorgaende van gelycken gecoleurt waren met root toylet.'

Dit alles ruikt muf en smaakt wrang, zeker. Een enkel ‘naief’ *woord* verleide ons niet tot een gunstiger oordeel. Met den berg van gedichten, waarmee ze naar den prijs dongen, die rederijkers, of elkaar opkamden en complimenteerden, - ik zal er u niet mee lastig vallen, met het dichwerk, - is het net zoo. En het kost heel wat moeite en inspanning ons in den geest dier massa in te denken en met hen eenige heerlijkheid en stichtende beteekenis in deze zaken te voelen. Doch is het ons eenigermate gelukt en doorleven we dan te gelijkertijd nog eens in onze verbeelding onze kronings- en Rembrandt-bachanalen, aanschouwen we onze geestelooze, zwijnige kermissen en carnevalsfeesten, moeten we dan dat volk der zestiende eeuw niet verre plaatsen boven het tegenwoordige? Daar was toch een vrij algemeen begeeren naar begrip van een abstract geheel, dat als schoonheid bedoeld was, daar was bij velen een ernstig gemeend, zij het dan ook voor ons vrij wel ongenietbaar pogen om in allerlei vormen en klanken iets schoons uit te beelden. Wat de geesten van heel een volk bezig hield: het vreeselijke der tyrannie, de zekerheid van haar ondergang, de vrees voor de dreigende geveinsde peis, politieke, godsdienstige, humanitaire idealen worden hier door al die menschen uit het volk, van alle zijden saamgekomen, uitgebeeld voor heel de saamgestroomde massa. Dit is een begin van gemeenschapkunst, Wat zou van dit alles geworden zijn, ware het voorzichtig opgekweekt, hadde het zich rustig en geleidelijk kunnen ontwikkelen, ware het niet verstikt en versmoord onder de opkomende geldmacht en haar somberen verdoemenden handlanger! Daarom ook zou een met zorg en piëteit voorbereide herhaling van die oude vertooningen juist in onzen tijd zulk een mooi werk zijn, waarop ik waag de aandacht te vestigen van hen, die daarvoor de aangewezen personen zijn. Wat als kunst ons vrij koud laat wordt als geschiedenis hoogst belangwekkend en leerrijk.

En nu is het juist de verdienste van Van Hout, dat hij blijkbaar de beteekenis van die feesten eenigermate gevoeld heeft, dat ook bij hem na den ontkennenden geest de scheppende is ontwaakt, dat hij zag èn de laagte, waarop het bestaande stond èn de hoogte, die beklommen moest worden, al bleef een goed deel nog met wolken voor hem omfloerst. Wat hij gemaakt heeft voor deze feesten, is lang nog niet alles kunstwerk, maar met vasten tred is

hij zijn landgenooten toch eenige schreden vooruitgeloopen de helling op.

Van hem zijn de rijmpjes voor in den Lusthof van Rethorica, het gedrukt verslag van de feesten, de rijmpjes, díe niet meer waren dan een feestgids voor de meedingende kamers.

Zoo b.v.:

> Goutblomken eel,
> Ws logijs deel
> Vint bij de Craensche schepen;
> De Corper gout
> U wort vertrout,
> Want tes uyt jonst begrepen etc.

Hoogstens van belang om de maat, die er in gebruikt is.

Met het goutblomken wordt de kamer uit Gouda aangeduid, die in den 'Gulden Karper' zal gaan logeeren.

Dan is van zijn hand het 'solemnele' dichtwerk, waarmee de jury de maagd Rethorica toesprak, vóór deze met de uitdeeling der prijzen begon, waarin hij rethorikelijk wel, maar toch met iets meer geest en leven er in, een ververhaaltje uit Valerius Maximus heeft omgewerkt.

> So yemandt waer belast te wysen en een oordeel uyt te spreecken
> Van twee vaten wateren op eenen tyd geschept uyt eender beecken,
> Zulc zoude' hem billicken, doch niet zo zeer mit redenen bezwaren,
> Als wy luy Rechteren, die belast zyn rechtvaerdelicken te verclaren,
> Wie van allen hier de beste doenders waren etc.

En de speech van Rethorica zelf, waarmee ze de prijzen toekent, die ons de Leidsche broederen in den Lusthof mede zouden hebben 'geoffereert', als ze hun 'niet en ware gemaeckt afhandich', maar die wij toch in een bijna onleesbaar ontwerp onder Van Houts papieren hebben teruggevonden. Er zijn regels in, die onbetwistbaar iets aardigs en aparts hebben, als we er bij denken, voor welke gelegenheid ze waren in elkaar gegooid.

> Daer vyf en twintich schutteren, in consten even fraey,
> Zyn schietende om hooch naer eenen papegay,
> Wat meesters dander zyn, tmach hun wel wat verdrieten,
> Mer van hen allen één den zelven gaet ofschieten,
> Niet dat de schutterconst in dander zy te min;
> Soe est met uluy al, twelc ik rondelic bekin.

Carel Van Mander had het blazoen voor de Haarlemsche Vlaamsche kamer geschilderd:

> ‘Van Manderen
> De levendige druyven, die gy op te dode panelen
> Hier stelt en spreeckende maect, deur u onsterfelicke pincelen
> Den prys te boven gaen zo wyt, zo zyt, zo verre
> Als Phebus vlammighe ooch voor daldercleynste sterre.

En aan het slot den wijzen raad:

> Dit zyn myn oordeelen, wilt u hiernaer gedragen.
> Zyt gy myn broederen, zo veel van u gewagen,
> Myt u te zeer te jagen naer prys; verdempt in u
> Te groten zelfmin. Tes my gewis een gru
> Om dit te zeggen, nu de Liefde mij van dit hof dringt;
> Denct by u zelven eens, hoe schendich eygen lof stinct.
> Van als hout middelmaet; in allen zaecken
> Noch pryst u zelven niet, noch wilt u zelfs mislaecken,
> Zouct constvermeerdering, blyft in gesette percken, etc.

Dit is geen kunst, zegt ge terecht. Maar daar is toch zekere gemakkelijkheid in, soms een als toevallig, spontaan aardig samenklinkend rijm, hier en daar een zekere onbezorgde speelsche zwier, die alle iets van een kunstenaar doen vermoeden. Wie dat niet voelt, leze er het werk van de verschillende kamers, dat in den Lusthof van Rethorica bewaard is, maar eens naast.

Van Hout heeft ook een tooneelstuk geschreven voor deze feesten en dáarin openbaart zich inderdaad de kunstenaar. Ik bespreek het daarom liever in een volgend hoofdstuk.

Hier zij over de feesten alleen nog herinnerd, dat ze eigenlijk voortspruiten uit een plan reeds twintig jaar te voren door Van Hout ontworpen en aan welks uitvoering hij dus blijkbaar met taai geduld heeft voortgewerkt. In zijn ontwerp voor de armenverzorging komt voor het geheel verbouwen van het Sint-Katrynen-gasthuis, ‘omme de costen van welcke timmeragie te vervallen,’ zegt hij, ‘die zonder twyffel groot zouden zyn, doch nieuwers naer soo veel als men zoude meenen, naer dien de meeste getimmerten van dien noch staende zyn ende niet dan reparatien en behouven, zouden mijn Heeren ten eynde als boven ende opte naeme van die makinge van een gast-

huys, een zaecke by een yegelicken zeer gunstich zynde, aen den gheenen, des macht hebbende, mogen doen verzoucken oprechtinge van een Loterie; de vuytlezinge van de welcke men, om te meerder trecx ende geloop van volck te veroorzaeken, zoude mogen leggen tegen den derden Octobris toe comende ende zulcx opte nieuwe jaermarct van wegen uwer Eer. tot een eeuwige geheuchnisse van het geroerde gedenckwaerdige twede ontset, ten zelve daege anno LXXIIII gebeurt, verzocht ende gecregen.'

In den loop der jaren is de manier van uitvoering gewijzigd, maar zijn doel heeft Jan van Hout onveranderlijk in het oog gehouden en hij heeft het weten te bereiken. In Maart '93 kreeg Leiden van de Staten van Holland verlof en de loterij heeft een aanzienlijke som opgebracht, die de verbouwing van het gasthuis mogelijk maakte. Het geheele uitgewerkte plan der loterij met de uitvoering, alles door Van Hout zelf weer bewerkt, is nog aanwezig.

In optochten en praalvertooningen schepte Van Hout behagen. Een paar voorbeelden nog. Meegewerkt heeft hij aan de feestelijke inwijding der Universiteit. Langs het Rapenburg kwam een schip, waarop Apollo met de negen muzen, 'hebbende achter aen het roer staende Neptunum, die, met zyn Zee-baren de stadt Leyden bygestaen hebbende, de Geleertheyt langhs twater aldaer scheen binnen te brengen ende te willen logeren.' Bij de Universiteit worden zij ontvangen door verschillende andere 'gepersoneerden' en er werden eenige latijnsche versregels van Douza door hen uitgesproken. Van Van Hout wordt vermeld, dat hij de verschillende personen op het 'forum' geleid heeft en aan het volk heeft voorgesteld.

In '88 wordt er een landjuweel gehouden na den dankdag voor de overwinning op de Armada met toepasselijke optochten en vertooningen en Van Hout is het weer, die voor de de dichterlijke opschriften en verklaringen zorgt op triumfboogen en tooneelen. Op dezelfde wijze werkt hij druk mee, als in Augusgus '94 Maurits te Leiden, evenals elders, een soort triumftocht ten deel valt, waarin men hem wil huldigen voor de inneming van Groningen. En lang vóór Bellamy schreef hij toen een 'Onrymich vreuchdenliedt', dat in plano gedrukt

werd en waaruit ik een paar stoere regels moet overschrijven.

Gelijc een Leeu,
Nu van zyns moeders mam
En teepels geel gespeent,
Geweldich springende
Doorvliecht 't geheele wout
En zyn gecrolde manen
slingert om den cop,
Daer hem zyn strafheyt stuyrt,
Zyn toren tert, zouct wer,
Grypt, slingert, velt, verscheurt,
Wat hem comt in tgemoet,
Tzij deur een crygens-lust,
En om zyns claeuwen cracht
Te prouven, tzy om proey
Te vinden voor zyn balch;
Zo zien wy dezen Held
Ten oorloch toe gerust,
Zo zien wy dezen Held
Gebruycken zwaert en schilt,
Zoo dat alleen den strael
Van zyn gezicht, zyn stem,
Zyn glinsterende helmet
Ons crachten dwijnen doet.

Laten we ons hier even herinneren, dat het onder de sterren der Pléiade Du Baïf was, die getracht had naar Griekschromeinsch model Fransche rijmlooze metrische verzen te schrijven. Hij was wel niet de allereerste, maar is toch de meest bekende, die een poging waagde, en ook hier geeft Van Hout bewijzen met het zoeken en streven van de jonge Europeesche literatuur op de hoogte te zijn. Als Brandt in 1649 een warm pleidooi levert voor het rijmlooze vers en met ophef verwijst maar de betrekkelijke geringschatting voor het rijm bij Du Bellay en Ronsard, dan komt hij met niets nieuws aan. Toch is zijn betoog hoogst merkwaardig, al was het alleen om het bewijs, dat ook in zijn tijd de Pléiade hier niet vergeten werd.

Zoo zien we Van Hout steeds werkzaam, steeds ordenend en organiseerend in alle richtingen van het Leidsche leven. Ik teekende zijn arbeid naar een paar kanten slechts eenigs-

zins uitvoerig, maar hij heeft meer gedaan, meer dan van eenig gewoon mensch te verwachten was, in de grootste verscheidenheid van zaken en daarom is Van Hout een zeer buitengewoon mensch. Hij denkt een plan uit voor de behoorlijke ordening van de boeken in de Universiteits-bibliotheek; hij werkt mee aan de vertimmering en verbouwing van het kerkje, dat tot bibliotheek en schouwplaats voor de anatomische colleges van zijn schoonzoon Pauw moest worden ingericht. Hij schenkt boeken aan de bibliotheek. Hij opent met een redevoering het college, door de Staten des lands gesticht met het doel om het aantal theologen, waarvoor men de hoogeschool voornamelijk had opgericht, te vermeerderen, want de ‘zeylsteen van eer en ryckdommen’ had ‘'t stael der verstanden van de meeste menichte elders waer getrocken,’ naar de rechten en de medicijnen namelijk.

En zoo konden we doorgaan met de opsomming van telkens weer nieuwe werkzaamheden, die telkens weer een frisch hoofd en een helderen blik eischten.

Verwonderen behoeft het ons dus niet, dat hij buiten Leiden zoo goed als niets van zijn invloed heeft doen gevoelen, al vond hij dan ook boven zijn vrijwillig opgelegde taak nog tijd om mee te werken, zooals we reeds zagen, aan de belastingregeling van het gewest, tijd om een enkelen keer mee opmetingen te gaan doen in de buurt van Haarlem met zijn vriend Jan Pieterszoon Dou, landmeter en wijnroeyer, die toen reeds met plannen omging voor de doorgraving van Holland op zijn smalst, en deze tochten hadden dan misschien nog vooral weer de Leidsche belangen ten doel, de afwatering van het vuil uit de stedelijke grachten, waarover ook hij weer een keurboek heeft samengesteld,

Wanneer we dat weinige overzien, wat we over Van Hout bij elkaar konden brengen, te weinig bij de verbazende gecompliceerdheid van het menschelijk individu, veel in vergelijking met wat over tal van zijn beroemde tijdgenooten bekend is, wanneer we al die groote en kleine feitjes ordenen en er met onwillekeurige vastheid een beeld van gaan opbouwen, dan huiveren. we bij de gedachte aan de droeve zekerheid, dat de schijnbaar meest nobele daden zoo vaak slechts een masker zijn voor de meest ordinaire passies, dat het onmogelijk

blijft het innige zijn van het hart eens menschen ooit te doorgronden, maar onweerstaanbaar dringt zich toch telkens als vaste overtuiging naar voren: Ziehier een mensch die het in de Wel-levenskunst der Ouden en van zijn tijdgenooten ver had gebracht, bij wie de leer, voor zoover mogelijk, leven geworden was. Laten we gelooven en vertrouwen.

En zie er zijn portret op aan, zooals het, toen hij zesenzestig jaar telde door zijn stadgenoot W. Swanenburgh is gegraveerd. Naast den forschen, welgevormden neus staan klare oogen onder een hoog gewelfd voorhoofd, een flinke grijze knevel overschaduwt den breeden zinnelijken mond met wat brutaal uitstekende onderlip, een kort geknipte, grijze puntbaard omgeeft de kin en ijl wordend haar dekt den schedel. Dat gelaat kan niet liegen. Het is open en eerlijk, het spreekt van vasten wil en helder logisch verstand, van gepast zelfgevoel, van het stellen van hooge eischen aan anderen, maar evenzeer aan zich zelf, van droeve smart over verlies van wat dierbaar was, over den smaad van sommigen, van plotseling opbruisen in rechtmatigen toorn wel, maar tevens van innerlijke goedheid en toewijding, van hooge, heerlijke humanitas.

(Wordt vervolgd.)

Herfstbegin
Door
Th. Van Ameide.

De zon laat schichtig in een vluggen val
onzekre stralen vliegen in het ronde,
dra gaat een schijn in schaduw weer te gronde,
het licht en donkert hevig overal.

Er vaart een vlucht geelgrijze en paarsig blauwe
wolken, die 't luchtblauw angstig welken doen
en sterven tot een al te teeder groen,
dat nog geen groen is dan door hun benauwen.

En bont en hard onder de bonte zachte
kleuren des hemels ligt het oude veld,
in schijn te schel, in schaûw te rauw, ontsteld
worden mijn oogen door zijn grove krachten.

Maar om den top der bladerrijke boomen,
reeds lang vergrijsd in langen zomergloed,
begint een bruine en roode roest, en doet
hun naadrend schooner einde mij bedroomen.

Het vage zonlicht spint hun moede kronen
in valsche glorie, die maar even schijnt,
en als de lach is van wiens leven kwijnt
nog vóór den daagraad, die dat leven loone.

Er is een aarzeling van voor het rijpen,
of lange moeite vasten zin vervaagt
en, zwak een wijle, weifelt en versaagt
een hand, die eindlijk, nu, den krans moet grijpen.

In heel uw vreemde onzekerheid en strijd
leeft mij de ontroerende onrust en de lange
verwachting van de komende overgangen,
o doode zomer die den herfst verbeidt!

23 Sept. 1906.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Het proza *Warhold* en *Quia Absurdum*

De boeken die in het laatste jaar het meest werden besproken, zijn *Warhold* door Adriaan van Oordt, *Santos en Lypra* door Nine van der Schaaf, en *Quia Absurdum* door Nico van Suchtelen. In het vorige waren het *De Kleine Johannes* van Frederik van Eeden en *Een Zwerver Verliefd* door Arthur van Schendel. Voor en na trok Stijn Streuvels de aandacht, terwijl van de ouderen Jac. Van Looy en Ary Prins de bewondering voor hun werk zagen toenemen.

Wie het nieuwere proza eenigszins kent, weet wat dit zeggen wil. Het tij is om: het vlakke strand van de stelselmatige werkelijkheidsbeschrijving is overspoeld door den vloed van vrijer en kleuriger verbeeldingen.

Dat dit zoo is merkte men ook aan hen die op het bedoelde beschrijven hun geest en stijl hadden ingericht, en nu niet in-eens konden veranderen. Zij zijn onzeker geworden. Zij hebben hun beschrijvingen vermengd met denkbeelden, met aandoenlijkheden, met wijsgeerige en zinnebeeldige bedoelingen, die er niet in thuis hoorden en er niet mee vergroeid raakten. En zooals de schrijvers werden de beoordeelaars. Zij zochten de belangrijkheid van de beschrijving te verhoogen door te zeggen dat ze een beeld van het gemoed van haar maker was, en tegen de verbeelding werd door hen aangevoerd dat zij het niet stellen kan zonder de vormen van de werkelijkheid. Het een zoowel als het ander is zeker waar, maar wanneer men zoo spreekt op het oogenblik dat de werkelijkheidsbeschrijving het klaarblijkelijk tegen de verbeelding af gaat leggen, dan blijkt daaruit dat men die verhouding niet wil zien. Men

vestigt dan de aandacht op de *in het algemeen* bestaande eenheid juist terwijl er een *bizondere* tweeheid merkbaar wordt. Dit is vrees, een verklaarbare vrees in hen die de lijdende partij vertegenwoordigen.

Er komt bij dat van die laatste de meeste dagbladschrijvers deel uitmaken. Zij zijn in haar gedachten opgevoed en hebben aan haar arbeid meegedaan. Voor zooveel het publiek de nieuweren prijst, prijzen zij ook, maar nooit zullen zij toegeven dat er tusschen die nieuweren en de vroegeren een wezenlijk verschil bestaat. Zij loochenen dat onderscheid en beletten daardoor de nieuwe gedachte als een afzonderlijk en herkenbaar wezen vóór de lezers te treden en hun smaak omtevormen. Evenals zij nooit in staat geweest zijn de verbeelding te erkennen in de dichtkunst, integendeel het mogelijke gedaan hebben om het verschil tusschen dicht- en proza-kunst weg te doezelen, loochenen zij nu ook het verbeeldings-proza voor zooveel het volstrekt anders dan het beschrijvings-proza zou zijn.

Dit is geen ongeluk. Het noodzaakt de schrijvers zich opnieuw; net als voor vijfentwintig jaar, onmiddelijk tot de lezers te wenden, en van hen te vragen dat zij de boeken lezen en niet de kranten.

* * *

De prozaschrijvers van 1885 richtten hun aandacht op indruk en gewaarwording. Met deze hield zich hun gedachte uitsluitend bezig en de voortreffelijkheid van hun arbeid lag in de weergave van gewaarwordingen en indrukken. Zij verwaarloosden daartegenover de hoogere vormen die de geest uit die eerste aandoeningen samenstelt. Zij kenden niet de gedempte bezonkenheid, waarin al het van buiten gekomene rustig leeft, en weinig zijn saamstellende deelen zien laat, maar te machtiger zijn van binnen gekomene eenheid voelen doet. Zij streefden vergeefs naar de vrijheid waarmee de geest al het ondervondene ordent naar ingeschapen denkbeelden. Zij werden niet overweldigd door verbeeldingen, die, hoewel ze de werkelijkheid vertegenwoordigden, hun los leken van die werkelijkheid. Hun verhalen waren het kader voor hun indrukken. De koorts van die indrukken ging er in over, gaf er gang en gestalte aan; maar het was geen wonder dat zelfs het woord

kader te eng luidt voor zóó weinig geestelijke begrenzing. Vandaar dat hun boeken geen slot hadden. De onmiddelijke indruk overwon, in de voortreffelijkste ervan, alles wat de geest eraan toe wou doen.

In dien tijd waren in geringere achting zij die klaarblijkelijk iets meer wilden. Niet ten onrechte, want de genialiteit van dat oogenblik ging stellig naar de hieromschreven uiting; maar het was zoo. Die anderen hadden te wachten tot hun beurt komen zou.

Hierop kregen ze uitzicht na 1890. Bezonkenheid, plan, geestesvrijheid en verbeelding werden hoe langer hoe meer verlangd en hoe langer hoe meer in prozawerken weergegeven. Thans is de toestand zóó dat zij geëischt worden vóór al het andere.

* * *

De drie boeken *Warhold, Santos en Lypra* en *Quia Absurdum* verhouden zich zoo tot elkaar dat het eerste de verwording en ondergang van een zinnen-leven, het laatste de vrijwording van een geestesleven, en het middelste de evenzeer zinnelijke als geestelijke scheppingsdrift in beeld brengt; maar alle drie zijn ze vrije en evenwichtige verbeeldingen.

Over *Santos en Lypra* heb ik uitvoerig geschreven. Ik heb het toen een centraal geschrift genoemd en daar blijf ik bij. In geen enkel kan de doorbraak van een bezonken en tot oorspronkelijke gestalten omgeschapen leven veelzijdiger bestudeerd worden. Het heeft noch de schoone zinnelijkheid van Van Oordt, noch de fijnversponnen geestelijkheid van Van Suchtelen, maar zijn schrijfster overtreft die beiden in kracht van onmiddelijke scheppingsdrift.

Warhold is het verhaal van een utrechtschen schout, die samen met den kanunnik Martinus door den Bisschop werd afgevaardigd, om veeten te slechten en misstanden te herstellen in het rechtsgebied van de Veluwe. Hij is jong, hoogvliegend, en zal misschien trouwen met Ursula, de dochter van Hubertus den wever. Hij is zich bewust van een vaag, maar hevig verlangen, dat hij liefde noemt, ‘liefde tot alles, tot den mensch, tot dier en boom, tot alles wat door de schepping heilig, zich wederom aan deze heiligt.’ Hij zegt die woorden tot Ursula,

hij stort zich uit in het gebed voor de Moedermaagd; maar hij wordt verward als hij in het voorvertrek van den Bisschop de vrouwe van Nijebeeck behaagziek tegen hem lachen ziet en is straks, in de kerk, geheel verzwolgen door den aanblik van een geknielde vrouw. De herinnering daaraan was zoo sterk dat hij de bisschoppelijke zending haast vergeten zou. Het beeld van die vrouw zal later, in een beteekenis-vol oogenblik van zijn liefdeleven, even voor hem opdoemen, evenals in levenden lijve de vrouwe van Nijebeeck hem weer verschijnen, en, aan het eind van zijn ervaringen, hij de bij Ursula gesproken woorden tot deze herzeggen zal.

Zoo zijn de lijnen getrokken naar de eindpunten, waarlangs en waartusschen het verhaal zich bewegen blijft.

Het midden ervan is het kasteel van Staveren, waar Kostijn met zijn dochter Janne woont. In het begin als Warhold Janne liefheeft, ziet hij in haar een medestrijdster tegen de ongerechtigheden van de Veluwe. Maar het duurt niet lang of hij blijkt meer verliefd dan hervormer, ook in de oogen van de burchtheeren. Martinus waarschuwt hem en zoo verstrijkt zijn tijd in toegeven aan zijn verliefdheid en wroeging over zijn dadenloosheid. Als over Staveren de banvloek is uitgesproken vlucht hij naar Nijebeeck. Hij wenschte zich bij den Bisschop te beschuldigen over zijn zwakheid, en daarbij de voorspraak te vragen van Martinus. Maar de aarts-diaken had Nijebeeck juist verlaten en hij vond er de behaagzieke vrouwe die hij uit Utrecht kende. Haar man brutaliseert haar en werpt hem, die haar voorsprak, het kasteel uit. Dan volgt zij hem en beiden trekken *en amour* de bosschen door. Als zij hem ontvliedt gaat ze naar Staveren, hij naar Utrecht. De bisschop zendt hem in het klooster van Bennekom, waarheen ook Kostijn zich heeft laten belezen. Samen weggevlucht, vinden zij het kasteel verwoest en Janne verplicht aan Aernoud van Putten, die alleen op toezegging dat zij hem huwen zou, het beleg had opgebroken. Warhold wordt nu een dader, die bloed proeft, vrouwen verkracht en eindelijk ook Aernoud doodt. Als Janne hem dan toebehoort neemt hij ook de meisjes die spinnen bij haar in de kemenade. Zijn bloedwoede neemt toe en zijn lichaamsverzwakking ook, totdat Janne zich verdrinkt en hijzelf, naar Utrecht gegaan, daar ontdekt wordt door Hubertus, op-

gepast door Ursula en sterft in de kerk waar de banvloek van hem wordt afgenomen.

Het middeneeuwsche leven van de streek is met tal van figuren en al zijn gebruiken in het verhaal meegeweven en zoo is het een rijk tafreel geworden, men zou zeggen een tapijt, met fijne tinten en breede steken.

* * *

Quia Absurdum is een brief van Arthur aan Minka, die, gedeeltelijk vertellenderwijs, gedeeltelijk door ingelaschte brieven en dagboeken, de geschiedenis van Odo bevat. De plaats waar Arthur schrijft is Casa Bianca, aan het meer, bij de bergen, - woning van den bankier Rudolf, zijn vrouw Martha en hun jeugdige kinderen. In de nabijheid is de kolonie Harmonie, die onder den 'profeet' Olthoff staat, en waar Odo een tijd vertoefd heeft. Odo was na den dood van een begrijpenden vader door de saaist mogelijke familie opgevoed. Hij vond noch in de wereld de opwekking noch in zichzelf de kracht om te leven en al vroeg verloor hij het vertrouwen op de levenskracht, die *achter* zelf en wereld, aan die beide wezen geeft. Uit wanhoop aan het leven, zocht hij beurtelings zichzelf als zin aan de wereld en de wereld als zin aan zichzelf te geven, maar telkens ondervond hij weer dat deze verklaring van het eene afhankelijke door het andere hem niet kon bevredigen. Minka, die in zichzelf en in alles de levens-blijheid een noodzaak vindt, heeft hij lief; bij Martha die de noodzakelijkheid van het leven erkent door haar weemoed, zoekt hij troost; - maar hijzelf die de hoogste blijheid en de diepste ellende beurtelings ondervonden heeft, vindt niet de levensvloer waarop hij blijven kan. Niet hij, maar zijn vriend Arthur wordt door Minka liefgehad. En als hij, na zijn oogenblikken van hoogste zelf-erkenning in den afgrond gestort is, dan luistert Arthur naar de woorden waarmee Martha zich aan het aandenken van den gestorvene sterkt.

Toch - of moet ik zeggen want? - het leven van Odo is allesbehalve een ondergang. Als hij na den strijd met alles wat hem omgaf zich heeft vrijgeworsteld en den top bereikt van zelf-erkenning en zelf-heerlijkheid, dan is het geen wonder

dat de afgrond van de zelf-vernietiging hem nu tot zich trekt; maar deze dubbel-daad, deze dubbel-ervaring zoo klaar te hebben verwezenlijkt, is misschien de hoogste uiting van het Bewustzijn, dat met geen enkel *verschijnsel* vrede heeft. 'Het is me soms of ik verlost ben door zijn dood,' zegt Martha. Zóó is het ook: alleen door het beleefd hebben van de vrijwillige zelf-bevrijding verlost zich de geest van zijn gebondenheid.

* * *

De tegenstelling is duidelijk. *Warhold:* de verwording en ondergang van een zinnen-leven. *Quia Absurdum:* de zelfbevrijding van een mensche-geest. Beide boeken zijn uitersten. Beide verbeeldingen hebben niet alleen hun schrijvers, hebben wij allen beleefd, hebben wij allen achter ons. Laat ons zien wat aan twee geschriften die zóózeer van hun tijd zijn, bij aandachtiger beschouwing wordt opgemerkt.

Wie *Warhold* leest voelt zich in een zachtkleurige zwoelte, in een willekeur van losse en toch gebonden bewegingen. Stem klinkt er bijna niet uit op: het is een boek voor de oogen, en oogen-aandacht is het die van den lezer wordt gevergd. Wat de personen spreken doet er dan ook minder toe dan wat zij gebaren en de gebaren zijn groot en vrij, minder geteekend dan geborduurd. Dit is een wijs van werken die aan Van Looy en aan Ary Prins herinnert, maar tegenover de volmaakte karakteriseering van den een en de stijlvolle zuiverheid van den ander is het doen van Van Oordt, tegelijk vager en verfijnder, dat van een navolger. Dat is te zeggen: hij verstaat een leniger geheel te maken dan die beiden, maar hij is in gehalte hun mindere.

Zien we nu *Quia Absurdum*, dan is wel de eerste indruk een van helle hooge natuurlijkheid. Een stem, die fijn en stellig spreekt, lijnig schertst, raak teekent, en bij al haar gaan en komen, dalen en stijgen een heldere tinkelende atmosfeer om zich heen houdt waarin het niet mogelijk is iets te verdoezelen. Terwijl Van Oordt al zijn gedachten een bepaalde richting geeft naar het zichtbare, zoodat men voelt hoe hij voortdurend het afgetrokkene vertolkt in het zinnelijke, - een bemoeienis die als opzet en gemaaktheid aandoet, vooral waar tal van

uitdrukkingen met het nederlandsch taaleigen in geenen deele overeenkomen - daar schrijft Van Suchtelen al wat in hem omgaat, het denk- zoowel als het voorstelbare, elk naar zijn aard, en het een zoowel als het ander treffend en tintelend. Zijn kunst maakt den indruk natuur te zijn. Die van Van Oordt lijkt ons al te kunstvol.

Vergelijken wij zoo de beide werken dan voelen wij, dat hoewel zij beiden door het bezonkene van hun plan een vooruitgang op een vorig geslacht zijn, *Warhold* toch niet zoo dicht bij ons staat als *Quia Absurdum*.

De stijl dien iemand gewaarwordt als een natuurlijken, dat is de stijl van zijn tijdperk.

Van Oordt vergelijkende met Van Suchtelen, beseffen wij dat de eerste een tijdperk gesloten, de laatste er een begonnen heeft. ‘Incipit Vita Nova,’ schrijft hij boven het verhaal van Odo's leven. Ja, wij zijn jong, en het nieuwe leven begint.

ALBERT VERWEY.

De Slijting
Door
Stijn Streuvels.

IV

De morgenstond van den volgenden dag begon als een stille lach en de eerste helderheid hing als een witte bloesem over 't land. In de lucht was er niets meer te merken van de rampe die de menschen gister overvallen was; de vogels schuifelden weer helderop; duiven roeiden bij benden door 't spottelooze blauw van den hemel. Een lichte zilvermistje spon over de golvende veldlijnen en dekte de verwoesting der vruchten onder een sluier. Het zilvermistje was doorzichtig in de nabijheid maar omnevelde de dingen in de verte - het hing als een waas van vrede op den morgen die de aanvang scheen en de opening van eene nieuwe reeks schoone zomerdagen. De zonne zou er seffens weer doorkomen en meester blijven voor langen tijd.

De nacht voor dien dag had Vermeulen zonder slapen doorgebracht. De tegenslag met 't weer had hem gister klein man gemaakt en zijn gemoed beroerd. Het miek hem korzelig iets verkeerd te zien uitvallen dat hij anders berekend had en als cene zekerheid reeds vasthield. Hij verwenschte het als een sul te moeten staan gapen, terwijl 't geweld alover zijn kop kwam gereden en zijn werk vernietigde.

Maar dat 't vandage juist instel en verkoopdag was van Legijns pachthof en landen die al sedert een maand in de belle lag, dàt hielp nog wat aan zijne ontroering omdat hij over die zaak nog altijd met zich zelf den effenaar niet gevonden had en ontevreden bleef. Hij wist dat hij daarin tenminste

zijn macht kon gebruiken, dat hij den toestand dwingen kon naar zijn eigen wil. In zijne onrust was hij al vroeg uit het bed gesprongen en op de ronde; waar hij Louis ontmoette bij de peerden, gaf hij de bevelen.

- Na 't onbijt kunnen de slijters 't vlas oprapen dat gesleten ligt en open zetten; de hagen moeten van binnen te buiten gekeerd worden. Als er tijd over is, kunt ge aardappels verrapen en poters doen snijden - te noene kunnen de slijters vertrekken - we doen voort als 't droge is.

- Aan uw botten, boer! gromde Louis in zijn eigen, - we hebben begonnen en we voleinden- 't kan beter drogen waar 't gesleten en gehaagd staat dan langs den grond gelijk 't nu ligt. 't En kwam geen oogenblik in den jongen zijn gedacht iets te veranderen aan zijn voornemen of dat 't mogelijk was 't werk te onderbreken of de slijters weg te zenden.

- Vader trekt er vandage op uit, ik ben hier de boer, we slijten vandage en...morgen vieren we uitslijtinge, dat 't voor den duivel gaat - ik doe nu eens mijn zin!

Vermeulen zat intusschen gerust in zijn kamer bij den lessenaar een laatsten keer zijn meening te pegelen. Hij spreidde den plakbrief open, telde de koopen en schreef de nummers en teekende de ligging af op zijn zakboekje en doende liet hij zich gaan in de beslommering van 't voorbereiden en stond het vast eer hij nog gedubd had aan zijn besluit of dat hij 't nog noodig vond er een woord tegen zijn vrouw aan te verkletsen. t' Halven den voormiddag stond hij gewasschen en geschoren met zijn blauwen kiel boven zijn laken frak, zijn witte hemdboord krakende versch en zijn hoed op. Hij nam zijn zwaren mispelaar uit de horlogekast en met de klink der voordeur in de hand zei hij beslist:

- 'K ga!

- God beware u, boer, zei de vrouwe kalm zonder dat ze vroeg wat hij in 't gedacht voerde en doen ging op de verkooping. 't Was een liefhebberij en eene zaak van belang om bij te wonen zulk een verkooping. Barbele dacht wel dat hij een stuk land of een aanpalend stuk weide zou koopen. 't Andere had ze hem immers afgekout, daarover droeg ze geen onrust - de boer had er sedert ook geen woord meer over gerept alsof hij beschaamd was geworden over dien vreemden inval.

Louis was met de bende reeds naar 't veld toen Vermeulen optrok. Vandage voelde hij zich vrij en volop lustig; stouter omdat hij zich alleen wist en weister had om te bewegen. Wat zijn vader zou doen in de verkooping, liet hem onverschillig, veelmeer hield hij van den schoonen dag, om ontdaan te zijn van den opzichter die hem overal afloerde en rekenschap vroeg.

- Gasten, vandage ben ik opperbaas! riep hij; vooruit! - 't is maar jammer dat de boer geen twee dagen weg blijft: 't vlas ware gesleten eer dat hij erbij is.

Een ieder ondervond er deugd in en voldoening om ontdaan te zijn van den strengen baas en ongedwongen vielen ze wakker aan 't werk. Louis voelde zich gevleid in 't goed vertrouwen van het volk, het was zijn lust om de leute te doen opleven overal waar hij omtrent kwam en mee te doen met de jongheid omdat hij zelve jong was. Het ging hem goed te midden die wemeling om zich de baas en de beschermer te weten van meisjes en knapen die zijn werk kwamen verrichten. De welgezindheid zag hij op al de wezens; hij hoorde het aan den klank der bellende stemmen en in heel den draai en de doening. 't Scheen hem dat hij 't vandage al ontvlogen en al gewonnen had. De schoone morgenstond was hem een kermis voor de ziel en weerom deed hij zijn oogen te goed aan 't geen hem meest bekoorde en kon hij van nu al zijn overloopende blijgeestigheid niet meer inhouden. Hij voelde 't komen als een dorst in zijn binnenste, iets dat hij koelen moest, een drang waaraan hij nooit voldaan had. Hij wist zich de machtigste en de meerdere, jong bij de jongheid, met den levenslust als een gedurige lach in zijn binnenste, een ruimte in zijn ziel, iets dat openstrekte als het landschap in den heerlijken morgenstond.

Maar te midden in al dat meissevolk wist hij weeral niet hoe de blik van haar vranke gelaat, de frischheid van de wezens en de vormen onder al dat lichtkleurige kleergoeds, al de dingen die hij nu al zoolang kende - hoe dit alles hem zoo blijde stemde zonder dat hij ooit achterhalen kon waar de heimelijkheid gescholen lag of wat er hem aantrok en wat er hem jaloersch miek die schattige kostelijkheid niet te kunnen genaken. De rijzige gestalten, elke beweging die de meisjes mieken en haar

raaide leden vervormde, alles scheen hem bekoorlijk; haar oogen keken hem uitdagend aan, de fierheid om haar eigen jeugdige schoonheid speelde om haar spottenden mond. Haar stemme snebberde en schetterde boven 't geschuifel van de vogels...en als hij grijpen wilde naar 't geen hem aantrok en de heimelijkheid der bekoring wilde doorgronden, wist hij niet waar hij 't houden moest. De eene was blond, de andere was bruin; Schellebelle was goudros van haar en haar vel was doorschijnende tot op het bloed; - aan elk eene van die wezens was er iets eigens dat een eigene bevalligheid uitgaf. Het viel hem op naarvolgens hij ze bezag -; een blos die ineens als een purpere vloed het melkwitte dons van haar wezen overliep; een blik van blauwe of bruine oogen die nu eens schalksch dan weer met een diepte en een teerheid hem bekeken dat hij erbij huiverde en meende te verzinken alsof het geluk zelf hem bereed op dien eigensten stond. Maar terwijl hij 't geluk gesloten hield was 't hem reeds ontvlogen en stond hij er weer buitengesloten en als een onbeholpen jongen te hankeren naar dingen die hij niet genaken mocht. 't Was omdat hij de zoon was van den boer en meesterschap moest houden - en dan ontwaakte 't weer in hem: dat 't niet goed was 't geen hij deed; dat hij op andermans grond wilde gaan, waar hij niet hoorde. In heel hare vertrouwelijkheid zag hij dat de meisjes onder elkaar altijd iets verdoken hielden en hem met een fijn lachje paaiden als hij ongelegen haar heimelijkheid wilde betrappen. Aan een kleinigheid voelde hij veelal hoe ver zijn eigen wereld buiten haar wereld lag; hoe ze in haar argelooze natuurlijkheid den zoon van 't hof wel wilden toelachen en vriendelijk zijn, maar dat haar diepere genegenheid naar iemand ging van haar eigen stand met wie ze in volle overgave omgingen.

Bij stonden, als hij geheel onder de bekoring gerocht van die levenslustige deernen, ondervond hij den spijt omdat hij met al zijne macht en door oorzaak van zijn stand zelf, ervan at blijven moest terwijl een schamele knaap, zonder moeite te doen en uit vrije ingeving, zijn keus maar te werpen had, zijn zinnen op éene van die klibberige meisjes zette en ermede weg ging en ze hield als zijn eigendom. Hij benijdde die kerels aan wie 't voor 't grijpen lag en die in allen eenvoud konden

toegeven aan den drang van hun gemoed. Hij, de boerenzoon doorvoelde te wel dat 't van zijn kant en van de meisjes ook eene wederzijdsche toegevendheid was en blijven moest - een ongemeend spel dat hij speelde omdat 't nu zoo in zijn aard lag en waarin zij toegaven omdat ze in hare achteloosheid er wel een beetje konden afdoen en nooit van de leute verzadigd waren - ze daarom de leute namen overal en om 't even met wie. Hij wist: als hij een stap verder doenmoest, dat 't dan voor zijn eigen mis werd en dat 't geringste van de werkmeisjes hem zou uitlachen en hem verzenden naar een rijke boerendochter van zijn weerga. Na de leute op 't veld, als 't avond werd bleven zij in haar doening en werd hij voor haar de vreemde boerenzoon, iemand van hoogen rang, en wist hij dat er geen enkele van de bende aan hem meer dacht. Zelfs Schellebelle met haar speelschen zin vermoedde hij niet in staat te zijn om haar genegenheid gestadig en uitsluitelijk op hem vast te zetten. Nu weer, binst hij uitwendig meêdeed in de lustigheid van de opgeruimde bende, overviel het hem als eene vlaag van moedeloosheid omdat hij inzag dat hij er niet bij hoorde, dat zijn spel niet gemeend was; er moest iets anders zijn om hem gelukkig te maken - maar dat hij al ronddacht, overal, buiten 't leven hier op den vlaschaard, was de wereld hem vreemd en kende hij niet 't geen waarnaar hij zocht. Vader hield 't oog op al wat hij deed. Moeder had hem ook reeds vermaand, voorzichtig te zijn en dat hij zich strenger moesthouden bij 't volk. Zij getweeën waren vast en gedaagd en vonden al hun voldoening en geluk in boer te zijn en boerinne. - Hij integendeel werd hoe langer hoe meer toe te geven aan 't geen ondoordacht in hem was gekomen en naar boven wilde zonder dat hij nog berekenen kon waar of 't ergens moest uitloopen. En als hij 't voor zich zelf in woorden wilde klaar maken en gestalte geven in zijn geest, zegde hij dat het zijn eigen jongheid was die hij moest uitvieren; dat 't nu de tijd was; dat anderen het ook deden en dat hij 't wilde doen zonder te denken of te overleggen, of 't goed of kwaad was. Waarom had hij zoo verlangd en begeerd naar de dagen die nu gekomen waren?

In allen eenvoud had hij zich die vlasfooie voorspiegeld als het

opperste wat hij genieten kon van 't geen waarnaar hij nu zocht.

In de meisjes en knapen had hij die begeerte zien openbloeien en was er mede in opgegaan gelijk zij. Hoe kwam het nu dat hij te midden 't genot en ten volle in de schoone bezigheid, niet vond 't geen hij ervan verwacht had ? Waarom was het niet gekomen gelijk te meie, toen hij er niet op rekende en zijn geluk zonder stoornis of twijfel was, helder en vol? De onrust overviel hem hier te midden 't opene veld als een kwade windvlaag. - Van waar was dien heimelijken drang in hem gekomen en wat was het die gedurige onrust die hem lijden deed en hem 't ongekend genot altijd voorspiegelde? Hoe was het begonnen? In 't voorjaar, ineens, als een blomme die opengaat! Maar nu was die blomme uitgebloeid, was 't vlekkelooze genot veranderd in gedurige onrust en diep gepeins en hoe was alles veranderd sedert dien heerlijken tijd! Nu knaagde hem de twijfel voor 't geen gebeuren ging later en de onzekerheid in 't geen hij moest besluiten als zijn vader kwam beletsel stellen aan zijne genegenheid. Wat zou hij doen als Schellebelle weggezonden werd of verbod kreeg hem nog aan te spreken? Hij was haar ernstig genegen en hij was beschaamd om den ernst van die genegenheid. Hij kon opstand maken, zijn wil doordrijven, in 't geheim met 't meisje omgaan...maar bij 't eerste gedacht aan zulk een voornemen schudde zijne hooge deftigheid wakker. Voor zijn vader was Louis niet bang, maar bij 't minste inzicht van oneerlijkheid stelde hij zich den blik voor van zijn moeder en hij wist dat hij haar verwijting niet zou verdragen zonder den eerbied voor zichzelf te verliezen. Zij had een hoog gevoel voor deftigheid in hem aangekweekt en die ingeboren aard had tot nu nog zijn sterk zinnelijke natuur bedwongen gehouden. Hij wist dat hij 't niet doen mocht of dat zijn eigen aanzien zou vallen en hij wilde niet gekend zijn als iemand die gemeen is. Met op te groeien voelde hij zijn bloed geweldiger bruischen en eene macht in zich wakker worden om maar alles los te laten wat hij met moeite ingetoomd hield. Maar de invloed van zijn strenge en afgezonderde opvoeding had hem schuchter en bedeesd gehouden gelijk in zijn eerste jeugd en te midden het spel en de bradheid waarin hij nu meêdeed, bleef de onrust altijd wakker en gaf hij zichzelf rekening van al wat

hij deed. En nu dat 't zoover gekomen was dat hij bewust werd van die groote verandering in zijn gemoed, vervolgde hij den gang en den groei van de ongeregeldheid die zijn gedachten overmeesterde. Maar dat waren de voorbijgaande donkere wolken - zooseffens overmeesterde de zon weer heel de vlakte die zijn blik verduisterd had - de onbekommerde jeugd schudde al die ernstige bespiegelingen weg en weerom liet hij zich gaan met de wenteling en 't geruchte waarin hij stond. Hij kon 't niet gelooven dat de slijting er nù was en hij dwong zich om los en vrij, te genieten van 't geen waarnaar hij begeerd had.

't Onweer van gister was eene breuk bijkans. Maar nu was de vrees geweken. Louis vergat dat hij tegen 't bevel van zijn vader, algelijk aan 't slijten was en moedwillig zijn eigen ingeving volgde om voort te doen aan 't geen begonnen was. Zie de dag kwam aangewaaid met een zoele windeke uit het oosten. De lucht hing zuiver en de witte wolken dreven in 't blijdeblauw traagjes voorwaards. Op de vruchten lag de klampheid nog van den regen en de geur van 't veie groen stoorde overal door de ruimte. Sedert de koorns en stroovruchten gevloerd lagen, scheen de aanblik over de vallei veel vrijer.

't Scheen heel en al heerlijkheid buiten te zijn, zoo bleisterig was de zon en zoo deugddoende de zonneschijn na de bange hitte van gisteren voor 't onweer. In dien praal voelde Louis zijn lust weer openbloeien. Al wie jong was moest het ondervinden gelijk hij en dronken worden van moed evenals de dolle ruiter die een ongetemd ros tusschen de knieën houdt en de bergen oprijdt; gelijk de roezende weeldigaard die zijn onverzadelijken dorst verzwelgen wil en de lucht in koele teugen naar binnen haalt en geen einde ziet aan zijn genuchten.

- Wat kan het me schelen?! gromde 't in zijn gemoed. Het dobberen en aarzelen schudde hij af als kleingoed en nuttelоosheid - hij alleen was de held! Die dag hield voor hem alles in wat een dag geven kon en nu had hij het als een zekerheid: ongestoord de vlasfooie te mogen uitvieren en morgen uit te slijten. Hij hoorde het alleens niet en zou het niet geloofd hebben - als Poortere tegen zijn maat de nuchtere bemerking miek:

- Dat vroege kleisteren staat me niet aan, als er maar geen breuk en komt en we weer regen krijgen!

Maar de schreeuw van den slijtroep overtierde die vreesachtige overdenking:

- Gaan we Vermeulen's vlas uitslijten?!!

- Ja-a'w!!!

De meisjes tierden scherp, zwaaiden de armen en den strooien hoed omhoog. De mannen herhaalden den roep en hun lunderende kreet ging als eene uitdaging tegen al wat hunne vreugde wilde beletten. De boer was er niet en niemand die eraan dacht dat zijn bevel en zijn strenge woord overeind stond tegen hun roekeloozen uitroep. Z'hadden eraan begonnen en ze wilden voortdoen. De zonne schong; over heel de streek ging het licht als een schaterlach die de slijters aanzette lustig voort te doen. De dag en de dingen zelf - 't gevaar van nieuwen regen - en 't vooruitzicht van 't nakend einde, spoorde hen aan; en Louis ondervond nu en dan tusschen kouten en zingen, een nieuwen lust - als een glimp schoot het door zijn hoofd: dat hij de overmoedige aanvoerder was die voor 't eerst zijn eigen zin uitwrocht en macht tegen macht wilde doen opbruischen.

Ze stonden weer op mete, in één lange rei en wakker grepen de handen en rukten zij elk op zijn gang de volle pooten uit den grond zoodat de herels met een rip tegen of met de worteling uit den grond afscheurde. Ze wrochten en stonden met 't lijf gebogen maar met de oogen op den zoom gericht naar de lijn die den vlaschaard afteekende waar een stuk tarwevrucht begon. Geen van de slijters en merkte hoe 't lichte gezaansel in de lucht aan 't grijmelen ging tot heel 't uitspansel en de zonne zelf, bachten een floers weggesponnen zat en de hevige lichtscheiering doofde.

Na den noen, wanneer de slijters den inzet gedanst en de slijtliedjes gezongen hadden, zat de lucht reeds éendikte vol en begon het lichtjes te smuiken. Maar de slijters waren zoo goed in gang en ze stoorden zich niet om wat nattigheid. De wind keerde naar 't westen en de smoor veranderde in een nijdig regentje.

V

Toen boer Vermeulen met zijn mispelaar stekkend in den grond, opstapte, was hij welgezind gelijk altijd wanneer hij na lange dubben en beraden, den doorslag aan iets gegeven had en eindelijk iets belangrijks zou verrichten. De grondplannen en de papieren met berekeningen zaten in zijn zak en in zijn hoofd stond de daadveerdigheid klaar - alle hapering was er nu uit.

De instel en verkoop van Legijn's hoeve en landerijen was gesteld op negen ure voormiddag; alzoo had Vermeulen nu nog den tijd om de ligging van Legijn's goed eens te verkennen. Hij trok op als de fijne koopman die onderduims en zonder gebaren zijn slag wil slaan en hij ondervond de deugd om de boeren hun oogen te zien en hun bakkes, als onverwachts het nieuws in hunne ooren zou donderen. De aanzet en de groote beweegreden om met die daad zijn zoon uit den weg te gooien - die eerste inval, stond nu achteruit; dat was en bleef de eenige oorzaak - maar nu op den stond zag hij zichzelf tegenover de boeren van de streek: de man die, dikke van koorneerde, in zijne hand niet kijken moet om iets meê te pakken wat hem voordeelig of gelegen aanstaat. En dieper in zijn wezen was er ook nog de zakelijke ravelaar die alles wikt en weegt, die wel eene buitensporigheid doen wil om zijn kop te doorvoeren maar er zich toch op toelegt om geen centje te veel uit te geven.

- Wie zou er wel op begoest zijn? laat zien...Sobrie is er aan geland, Verstraete en Bovijn...de anderen zijn kroteduwers - zullen niet koopen...maar een kooper, een liefhebber die heel 't gedoen zal koopen? Zulk een zou moeten uit 't vreemde komen...

Vermeulen overstapte en bezag de landstukken, vergeleek de loten en terbinst sloeg de stand der vruchten hem in de oogen. - Die oude pernekelaars, gromde hij, hebben 't zoo goed aangelegd dat ze geen schade geleden hebben op hunne vruchten door 't onweer: uit vreeze voor regen of wind hebben ze hun mest gespaard - zie me hoe mager die tarwe staat!

Legijn en zijn zuster waren gekend voor twee vrekkige ka-

doteraars die nooit gesmijkt of gesmeerd hadden, maar geleefd en geraveld, aperig als toppers in al hun doen met dat eene gedacht: om in hun ouden dag te kunnen rentenieren! Vermeulen ging verder en overal was 't zelfde. Hij schokschouderde bij 't zien van die éénpijlde stroovruchten die afgegeten schenen van de ratten. - 't Laatste zierelke veite is er allang uitgezogen en de boer die erop komt zal niet veel vet in den grond vinden, meende hij. De mare liep door de streek dat Legijn's koeien tusschen twee houten sprieten geschoord stonden in hun sliet, dat ze anders zouden omvallen van flauwte. - 't En is waarachtig met zulke klaver niet dat ze uiers als peerdemanden zullen kweeken, loech Vermeulen in zijn eigen; maar dat en is allemaal in mijn nadeel niet - die 't niet en kent, is schuw van een slecht uithangbord - dat schrikt de koopers af!

Ginder stond het hof met zijn spitse schaliedaken en het torentje boven de trapgevels. - Een schoone doening kan 't worden, meende de boer, een keer dat die prondelboel eruit gekuischt is. 'K ben wel benieuwd om den toestand van de have en 't aanbehoor te bezichtigen.

Toen hij op 't hof kwam, vond Vermeulen er een menigte liefhebbers. Boeren uit de streek en vreemdelingen waren er nog te meer omdat 't nu zoo schikte dat er niet te werken viel na die regenvlaag van gister. Ze wandelden rond, uit en in de stallen, door schuur en kelders. Er werd gelachen en gespot met alles wat ze zagen. Duitschave roerde in de spoeling der zwijnskuip; Sobrie stootte eene graatmagere koe in de lanken om te weten of ze werkelijk vast op de pooten stond.

- Die hier op komt zal brake vinden om een nieuwe doening te bouwen! spotte Vermeulen. Hij liep er achteloos door en wanneer Veroken hem aansprak:

- Sei, Vermeulen, ge zijt ook eens komen zien? antwoordde hij meêgaande:

- Ja 'k, en 't is waarachtig 't zien weerd!

De veldwachter belde de liefhebbers bijeen - de notaris was aangekomen - men zou beginnen.

De schikkingen werden afgelezen: eerst zou men elk lot afzonderlijk instellen en verkoopen maar na den oproep bleef het de liefhebbers vrij al de landen *in-cumulo* te doen oproe-

pen. Daarna zou men de gebouwen en 't woonhuis en aangetrekken instellen. De overname van 't belaai met vruchten en beesten en alm zou uit der hand te koop komen, na den zomer. De bezitneming werd gesteld op Kerstag eerstkomend.

Gelijk Vermeulen 't voorzien had, werden de loten die afzonderlijk opgeroepen lagen, ingesteld door de boeren die eraan beland waren. Enkele partijen werden ingetrokken bij gemis aan liefhebbers. De notaris en de veldwachter trachtten vruchteloos wat fut in de verkooping te krijgen - de boeren stonden stijf, met een wezen gespannen en ernstig en alwie een instel deed, sprak zijn woord zonder drift of gejaagdheid. Tot dat de notaris heel de omschrijving opgeroepen had en vermeldde dat de koopen nu zouden ‘ineengesmeten’ worden, had Vermeulen zoolang gezwegen. En hij zweeg nog, tot hij hoorde dat alles stil bleef en niemand sprak.

- Vijftig duizend franken, stelde hij in.

Niemand deed nog den mond open en bij de eerste zitting was het land verbleven aan: Johannes Lodewijk Vermeulen.

Het hof met al de gebouwen verbleven aan denzelfden insteller voor de somme van: vijf en twintig duizend franken.

Niemand had Vermeulen durven afhoogen, maar de nieuwsgierigheid en ontsteltenis waren groot bij de boeren:

- Voor wie is 't? Wat gaat hij ermede doen? gaat hij van zijn hof? Er werd gevezeld, geruld en geronkt maar niemand durfde 't wagen hem rechtstreeks de vraag te stellen.

De dag was nu toch gebroken en ze zouden hem heelegansch verdoen - 't was te vroeg om huiswaards te gaan. De boeren hadden dorst en hier op 't hof was niets te krijgen; Legijn stond als een schijthond, met den daver der aandoening op 't lijf en de oude aamechtige zuster wist niet wat er rond haar gebeurde. Vermeulen was nu plots een ander mensch geworden, sedert 't pak van zijn gemoed was en hij vroeg zijn kennissen meê naar 't dorp. Ze gingen eerst naar de ‘Vlasblomme’ en dronken er eenige pinten bier. Maar Vermeulen werd van langs om meer bewust dat er hem een goeden koop stond te doen; 't streelde zijn hoogmoed, al de boeren van de streek als mindere menschen in zijn oogen te zien kijken en hij wilde ze allemaal beschenken met wijn. Ze dronken, ze tikten hun glas tegen 't zijne, ze werden verblijd

en koutten al overhoop erger dan een zondagavond als 't tijd wordt om naar huis te gaan. Als ze lange genoeg gestoft, gezeeverd en malkaar belogen hadden, dan zei Vermeulen in zijn eigen: die kerels maken er een mesdag van maar nu is 't genoeg en hij vertrok.

- Kijk, 't regent, zei hij verrast toen hij buiten tordt.
- 't Weer is gebroken, riep een boerke dat ook buiten kwam.
- Kijk, 't is Bovin, zei Vermeulen zich omwendend en in 't voortgaan gromde hij nog:
- Nu kan onze oogst nog vorten op 't land als hij albij in de schure zat!...
- 't Was maar 't inhalen meer, Vermeulen, loech Bovin, maar: van den lepel tot den mond, valt de pap op den grond en een boer is een triestige ambachtsman: hij krijgt maar 't geen hem gegeven wordt. En met den anderen woorde, hernam het Boerke:
- Ha! Vermeulen ge hebt daar een stevige slag gedaan tewege...
- Ja 'k, Bovin, 't is voor mijn zoon, tegen dat hij trouwt.
- Trouwt hij?
- Bah, trouwen...tegen dat hij trouwt - 'k en heb geen goeste om zelve plaatse te ruimen en als ik dat hof koope, dan kan hij optrekken als 't hem lust.
- Dat is goed gehandeld voor iemand die 't doen kan.

't Boerke bleef staan tegen eenen boom en Vermeulen kortte zijn wegen door den regen, alover de gletse slijkbane naar huis toe. Zijn hoofd draaide wat, hij voelde geen regen tenzij de deugd van de koelte, want de wijn had hem zoodanig verhit dat hij alle stappen uitslibberde en dreigde te vallen. Met den zwaren mispelaar hielp hij om 't evenwicht te houden en hij sloeg de natte koornstalen die over de smalle wegels hingen, van vóor zijn voeten weg.

In zijn hoofd roesde de welgezindheid en hij koutte bij zichzelf en herhaalde 't geen hij bij de boeren gehoord en zelf uitgesproken had. Nu voelde hij zich duizendman sterk en volkomen gelukkig. Hij had zijn wil uitgewrocht en alles was naar zijn wil uitgevallen. Wat neukte hem nu nog eene kleine schade, eene nietigheid was dat van gister en vergeten reeds!

- 't Staat onder Gods hemel, meumelde hij; daar is niets aan te doen! Maar dingen waar iets aan te doen is - hola - we hebben maar dàt!

De regen viel in fijne, heldere stofdruppeltjes; overal op de gerspijletjes langs den grachtkant, op de vruchtalmen, op de blaren van de kopwilgen langs den weg, overal runselde het waterstof en hingen de druppeltjes in ristjes te biggelen als zuiver kristal. Overal was 't een gedurig leken van blad op blad, tikkelen op den grond, maar zoo stil en zonder geweld.

- Men zou achterna toch nat worden, meende Vermeulen, de grond wordt glets als zeep! Hij schaverdijnde voort, tjaffelde op het oneffen smalle wegeltje dat opklom tusschen den elskant en een stuk manhoogde rogge die recht was blijven staan, en waarvan de natte auwen hem lijfsgenadig in 't aangezicht kwispelden.

In de lastigheid van het gaan, sloeg de aanhef van het slijtlied plots in Vermeulens ooren. Het doorschokte hem zoodat hij op den stond stil bleef staan om te luisteren. 't Was vier ure - vespertijd...De boer schudde den kop, kon het niet gelooven, maar hij hoorde de slijters zingen en tieren, duidelijk...

- Ha! grolde hij, we gaan zien of ze durven! hij stapte haastig vooruit.

Aan zijn linkere hand, nevens den weg, barmde een hooge oever en lag het stuk land zoo verheven dat 't alle gezicht over de streek benam. Tot ginder aan den omdraai van 't wegeltje moest de boer, dan eerst zou hij zien. Door eene onoplettendheid, in zijne haast, glibberde hij uit en schoot met het linkerbeen in 't grachtje en fletste met de rechtere hand in 't slijk. Hij kraakte een vloek tusschen de tanden en zonder te kijken of hij bevuild was, klom hij voort het wegeling op.

't Galmde altijd voort holsbollig en zonder schroom of achterdenken:

- Wij bedanken onzen schenker
van alle zoo zoet!
En hij staat er zoo wel in ons gemoed!
Na - ve - va!
Na - ve - va!

Met 't bovenkomen had Vermeulen ineens 't spel vóor zijne

oogen en zag hij de slijtersbende, zoppenat op den vlaschaard aan 't dansen, in 't geweld.

Hij bleef als vernageld aan den grond; hij kreeg een slag in de hertaders en al zijn bloed stond stil. Er was hem iets in de beenen geschoten en de opvlammende gramschap stikte hem de keel. Hij wilde er naartoe loopen, vloeken, bulderen maar hij bleef staan en uit zijn keel kwam niets tenzij een dof gegrol.

Nadat de rondedans uitgevoerd was, vlogen de dronken slijters elk aan den hals van hun meid en Louis, die groote loeder, zòogoed als de gemeenste kerel, hij hield die rosse meid omgrepen in de lenden en daar stonden ze te worstelen en te wringen met hun lijf tegeneen om elkaar op den grond te leggen. Daar in 't open aanschijn, op 't bloote veld stonden ze te mooschen en...tegen 't verbod van den boer - wat zaken hadden ze op dien vlaschaard, in den regen?

Vermeulen sprong vooruit; hij riep noch en schreeuwde, maar de nijd en de gejaagheid om zijn meesterschap te doen gevoelen bestookte hem - hij stapte zoo wijd zijn beenen strekken kosten en zijn mispelaar sidderde in zijn gesloten vuist. Hij wist niet wat hij ging begaan of hoe zijn gramschap zou uitbersten, - hij dacht er niet aan, - hij voelde de macht die hem vooruit dreef en liet zich gaan in zijn verontweerdigde vervoering. Nu hield hij het nog in 't geen er bruischte in zijn binnenste maar hij zou het zoogauw loslaten.

- Waren ze zot of razend? 't Vlas zou kapot zijn - zwart worden! Had hij het niet verboden? Wilde Louis hem treiteren en zijn vaderlijk gezag miskennen? Wilde hij zelf de boer zijn en bevelen geven aan 't volk op eigen hand? Ha!!

Nu zagen ze den boer afkomen, beslijkt en met kwade oogen. In één slag losten de koppels en was 't gezang uit. Op een stom teeken stonden ze weer elk op zijn plaats en waren ze neerstig aan 't werk. Ze lieten den boer naderen en wachtten naar 't geen er gebeuren ging, maar ze keken niet op en bleven gebogen aan slijten.

- Wie heet er u te slijten? riep hij.

Louis stond de eerste buitenwaards aan den kant, hij voelde zijn vader op een stap afstand, hij hoorde den adem door zijn neusgaten blazen; maar hij keek niet op en bleef gebogen staan werken.

De dans en de leute hadden hem driest en onbekommerd gemaakt en nu bleef hij koppig van gemoed inwerken tegen den plotsen weerslag die de leute kwam storen. Hij had er zich eenigszins op voorbereid dat er iets gebeuren zou; 't verwekte in hem een mengeling van angst en genot en zijn eenig belang op dien stond van spanning, was om te weten of 't de slijters zouden uithouden tegenover zijn vader zonder dat hij er tusschenkwam. Ze wrochten voort en zwegen gelijk hij.

Maar Vermeulen ondervond seffens dat men hem voor den zot hield, dat 't spel afgesproken was - hij voelde zich getergd meer dan hij 't durfde vermoeden. Nu barstte hij los!

- Voort! van mijn veld! brieschte hij. Maar de galm van zijn geroep bleef zonder uitwerksel, de woorden vergingen als een nietig geluid - als 't geroep van een koeier - die dreiging had de vogels zelfs niet verschrikt: in de stilte die volgde hoorde men hun geschuifel en niets dan den korten rrritt! telkens eene handsvol vlas uitgesleten en de worteling tegen den grond afscheurde. Wat ging er gebeuren? Al 't belang van heel de wereld scheen hier ter plaatse samengetrokken - de vogels die geruchte mieken in 't boschje en de landslieden die elders aan 't werk waren bleven er vreemd aan en 't was alsof ze tot eene andere wereld behoorden. Elke ademhaling scheen het zwaar gedreun van een hamer die in de hersenen ronkte. Elkeen wist dat er iets gebeuren moest - de jonge boer had bevolen te slijten en de oude stond daar nu tegenover met zijn bevel - wat moesten ze doen? of wat kon 't hen schelen? 't Was op Louis dat alle belang gevestigd bleef maar niemand die 't wagen durfde op te kijken. Schellebelle alleen had het gewaagd, in een plotse opwelling van vrees had ze naar den boer opgekeken en met den slag meende ze hare angst uitteschruwelen om Louis te bevrijden voor 't ongeluk dat ze voorzag. Maar de angst hield het meisje bevangen. Haar beenen daverden en haar vingers kon ze niet meer spannen om de handsvolle te omgrijpen. 't Minste geluid hamerde in die stilte en er scheen geen einde te komen aan het wachten...

Vermeulen had nochtans niet gestamerd: met de oogen had hij de gebogene gestalte van zijn zoon doortint en in die gebogene gestalte had hij de moedwillige wederspannigheid

gezien. De weerdij van een bliksemzwong had het geduurd; - als het straal van een venijnige bie had het hem gestoken en geen stonde had de boer getwijfeld aan zijn gezag. Van uit zijn borst schoot het vliemende straal hem naar 't hoofd - een trekking in den arm - en zonder tegenhouden of bedenken, liet Vermeulen hem gaan, gaf hij toe. Zonder vloek of schreeuw, verraderlijk, de daad rapper dan de gedachte - en de zware mispelaar zwaaide in de lucht en kletste met een dragenden slag in Louis zijn nekke. De jonge kerel viel voorover met zijn wezen op den grond en hij gaf geen kik meer.

De schrik en de ontzetting ging in één schreeuw uit de bende op en na dien eenen schreeuw was er de verwarring reeds en ging het gekerm en gejammer der wijven. Zij sprongen toe, de meisjes vluchtten met de armen in de lucht en riepen om hulp. De mannen stonden met hangende armen, ontsteld en radeloos op dat eerste oogenblik.

Vermeulen had den veerkrachtigen tegenstand van zijn stok en de deugd voelen zinderen in zijn arm als van een lijmenden trek die striemt op den rug van een vetten stier. Met den slag was zijne gramschap gevallen en voelde hij ook de nutteloosheid van zijn woede zoogauw hij den stand van zijn oppergezag hersteld wist. Hij stond beschaamd tegenover zijn volk en hij ondervond de deugd niet die hij in 't handhaven van zijn vaderlijk recht verwacht had. Daarom veinsde hij nog gramschap en hield hij den stok gereed maar hij wist niet tegen wie hij hem heffen moest. Niemand gebaarde nog dat de boer er was en waar hij stond keek niemand naar hem. Ze troepten rond den gevallen jongeling, ze liepen over en weer met lekende voorschooten die ze in 't water van de gracht hadden gedoopt - al 't belang was ineens bij den jongen die gevallen lag. Vermeulen aarzelde nu of hij 't volk nog moest van den vlaschaard jagen - er was ineens iets voorgevallen die al zijne inzichten veranderd had, iets dat hij niet voorzien had...Hij was de overwinnaar, hij had zijn meesterschap veroverd, hij hield, hij kneep zijn macht in de vuisten, hij knarzetandde...maar er was iets gebroken, hij had iets verloren dat kostelijker was dan al 't andere en hij had het niet gekend tot over een stonde nog; nu kende hij het en nu ook wist hij hoe zijn meesterschap voortaan onnoodig en een nutteloos ding zou

kunnen worden. De gramschap bleef alevenwel op zijn wezen.

De slijters droegen den jongen die slap was en doorviel als een slunse tusschen hunne armen - ze droegen hem van 't land - en heel de bende verlieten ze nu vrijwillig en stil den vlaschaard zonder dat Vermeulen 't nog gebieden moest. Vermeulen bleef alleen op zijn akker. In dien korten tijd was alles veranderd: de regen, 't vlas, het land en de lucht waren nu maar bijkomstige dingen meer: er was een mensch gevallen!

Daar ging de stoet - ze wisten waar ze naar toe moesten met hunne vracht - de vreemde menschen die dat ongewone vertoog in 't gezicht kregen, lieten hun werk staan, liepen alover stukken en velden - 't liep allemaal naar de hofstede toe...maar de boer alleen wist niet waar hij heen moest. De boer die heer en meester was, hij bleef op zijn vlaschaard en stond er te klappertanden; hij merkte niet dat 't regende, dat 't donker zou worden. De verwoesting van 't onweer lag nog altijd op 't ongesleten vlas dat dooreengesmeten, verstreuveld lag als barengegolf van een onstuimig water dat in de volle woeling plots gesteven blijft. - Nu poeierde een fijne stofregen en doordrenkte de herels met nattigheid zonder dat de wind er iets in verroerde. Dit alles was zonder zin voor Vermeulen; één ding alleen, de vreeselijke onzekerheid over 't geen hij gedaan had en 't geen er nu zou gebeuren: hij stond ineens buiten zijn gang gesmeten, hij durfde naar huis niet. - Hij is dood! sloeg het eenbaarlijke woord door zijn hoofd. Hij zag het volk altijd voort naar 't hof jagen; hij zag hoe alle belang en nieuwsgierigheid bij den vermoorden jongen was, maar op den stond wist hij dat die nieuwsgierigheid als een weerbots van den vermoorde naar den moordenaar zou gaan. Hij hoorde de stemmen, hoe ze 't zeggen zouden vanavond nog: zijn vader heeft hem doodgeslagen!

Het ijselijke woord hoorde hij als een vloek weergalmen over 't land en zag hij de ontsteltenis op de wezens der menschen die hem voortaan zouden bekijken met vreesachtige nieuwsgierigheid. Hij voelde zich de misdadiger, heel alleen staan tegenover heel de bevolking; maar die vereenzaming verhardde nog zijn gemoed. Hij wilde niet toegeven, hij beet erop en al waren God en de menschen tegen hem, als hij iets

verboden had, wilde hij geëerbiedigd worden, ook door zijn zoon al was hij twintig jaar oud! en wie 't anders deed zou hij...doodslaan??

't Woord stond als een gekkernij, 't was een ijdele klank, want hij wist te goed dat de tijd uit zijn voegen was en dat diep in hem, de wensch machtig overeind stond die begeerde dat er morgen geen dag meer klaren zou op 't geen hij vandage in zijn haastigheid verricht had. Hij moest hier weg van die plaats want Caïn, de moordenaar uit den bijbel spookte hem vóor. Hij wilde kalm blijven en naar huis gaan, maar vrijwillig beging hij omwegen. Hij draaide en doolde rond de hoeve. Hij die altijd zoo bewust van zijn heerschap door de dreef en alover de brug onder de poort als onder een triomfboog, zwaar stappend op zijn hof kwam, hij benijdde nu de menschen die onbelast van schuld, vrij de poort in liepen terwijl hij zelf eene doorwaadbare plaats zocht om door den wal, langs achter, ongemerkt binnen te geraken. Maar alles was zoo goed afgesloten en tegen inbraak en sluipers verzekerd, dat hij toch langs de poort binnen moest. Hij wilde eerst zijn stok wegwerpen, maar dat vond hij nutteloos - het kon hem in niets helpen nu de slag gegeven was.

- Barbele! 't woord schoot hem nu eerst door 't hoofd. 't Gedacht dat hij vóor haar zou staan als een moordenaar. - Moordenaar! 't woord schrikte hem, het was zoo nieuw nog, zoo onverwacht...

Hij schoof voort langs de schuurpoort en gaande over zijn hof herkreeg hij weer de bewustheid van zijn eigen persoon -: hij was de boer en 't geen hij gedaan had was zijn recht van strengen vader en wie er hem iets over te zeggen wist zou hij te woord staan.

Daarmede verstoutte hij zich en trok onbeschroomd binnen. Maar tezelfder tijd voelde hij zijn hert bonzen; hij wist met wat voor blikken 't volk hem zou aangapen - gelijk men een vreemdeling begaapt die op ongelegen tijd binnen komt - en hij was verlegen wie hij daar al aantreffen zou.

Van met dat hij de deur geopend had schoven al wie in de keuken waren uit den weg en treemden zonder spreken naar buiten. De boer zette eerst van al zijn stok weer in de horlogekast, deed zijn hoed af en zijn kiel en frak, trok de

leerzen uit en zette zich in de hemdsmouwen in den hoek bij den heerd, te wachten wat er nu gebeuren zou. Hij hoorde geruchte en beweging in de beste kamer; Barbele 's kermen en snikken hoorde hij en hoe ze gedurig riep: - mijn jongen, mijn arme jongen toch!

Dat kermen wekte in hem plots zijne weerzinnigheid en miek hem hardvochtig - alle spijt om 't geen hij gedaan had was weg en hij voelde geen betrek met den kerel dien hij ongenadig geslegen had.

- *Mijn* jongen! herhaalde Vermeulen binnensmonds - een schoone jongen die zijn vader tergt! - goed dat ik er een einde aan gesteld heb! Hij wist op voorhand dat 't zou losbarsten en er nieuwe ongevallen zouden gebeuren als ze 't hem lastig miek met *haar* jongen.

Hij stookte zijn gramschap op om de deernis te dooden en de ontroering te loochenen die zijn hert deed kloppen. Diep in zijn binnenste leefde de angst en een geweldige nieuwsgierigheid; onophoudend smeet hij de vraag op en knaagde hem de onzekerheid om te weten of Louis dood was of dat hij nog leefde en of hij sterven zou...

Sofie, de vrouwmaarte kwam in de keuken, maar hij durfde, wilde haar niet aanspreken. Ze droeg een schotel water naar buiten, kwam iets halen uit de dresse, dicht bij hem, vertrok weer in de kamer en ze had den boer niet aangekeken.

Dan kwam Mielke de staljongen langs de voordeur binnen, - in zijne haastigheid gaapte hij reeds om zijne boodschap uit te spreken, maar toen de jongen den boer zag zitten, kreeg hij een schok en hield zijn woorden in. Hij bleef staan bij den deurlijs tot dat er eene andere meid uit de kamer kwam en dan hoorde Vermeulen den jongen vezelen: - hij komt seffens. De boer raadde van wie de boodschap kwam en 't was hem ineens een groote ontlasting.

- Hij is niet dood! hij leeft nog! dacht hij. De ramp die hij als onvermijdelijk gevreesd had en 't verschot dat hem bijkans gepletterd had, was medeen wat geweken. Nu dat hij geen moordenaar was, herkreeg hij wat gerustheid. De dingen in de keuken stonden hem zoo vreemd niet meer vóor de oogen. Alles keerde weer in verband met 't uur van den dag en den loop van den tijd. 't Duister begon te vallen, 't was

tegen den avond. Vermeulen herwon zijn eigen beteekenis, hij zette zich vierkanter op den stoel en strekte de beenen weer openuit gelijk hij gewend was te doen.

- 't Zal allemaal op niets uitloopen, dacht hij. Maar de avond werd toch niet gelijk anders en de gewone dingen grepen geen plaats. De tijd van 't avondeten naderde en er werd niets gereed gemaakt, alles bleef verwaarloosd. De stilte bleef heerschen in de keuken; de meiden liepen blootsvoets over den vloer en dat vervelend gekerm bleef aanhouden in de kamer. De boer snaarde nu de ooren om dieper in de kamerlucht, dichter bij 't bedde, iets op te vangen, eenig geruchte, eenig teeken van leven...maar hij vernam geen zucht, geen ademhaling. Nu kwam de vrouwmaarte weer in de keuken. Ze haalde brood op en vleesch - alzoo ging ze haar verzuim herstellen en in haast dat ongewoon avondmaal gereed doen - 't volk moest toch eten, dat dwong en kon niet gelaten worden.

Vermeulen kreeg een drang om weg te gaan, daar niet te zitten in de oogen van heel die bende gapers, maar hij weerstond: hij wilde niet vluchten uit zijn keuken. 't Was te laat ten andere, ze waren er reeds, - 't was als stonden ze gereed te wachten, nu ze achter tijd besteld waren.

Ze kwamen schoorvoetend binnen, zonder gedruisch - ze wisten wel dat er iets gaande was in huis -; stil schoven zij op de bank tusschen muur en tafel en elk keek op zijn bord en aten zij zonder een woord te spreken.

Jan, de oude boever, Ivo, Poortere de oude werkman met zijn kalen schedel, Free, Bultinck, Vromant, al bekende wezens, oude gedienden, arme doppers allemaal, gedweeë sullen die vandage hun gewone bezigheid volbracht hadden en die nu hun welverdienden kost verorberden en de rust verwachtten als loon - een onbekommerde rust, een schoone, geruste slaap...Waarom mocht Vermeulen ook die rust niet verwachten? Hij durfde die arme werkers bekijken omdat zij zelve, schaamtevol en bedeesd de oogen neergeslagen hielden en den boer uit ingegeven vrees, niet durfden aankijken. Heel hun leven lang bijkans waren ze hun nooddruft komen nemen op diezelfde plaats in de keuken waar ze 't beter gewend waren dan in eigen huis, en nu hielden ze zich mijde, deden onhandig alsof

ze iets misdaan hadden en mochten bijzitten zonder dat ze hun kost verdiend hadden.

Maar Vermeulen doorschouwde hunne bedeesde doening en raadde hoe de gedachten poerden bachten hun voorhoofd en hoe ze als menschen, ook over zijn geval hun meening hadden, hoe ze die meening ondereen, stil zouden vermonden.

Vermeulen overging met de oogen de meiden die met den rug naar hem toe en haar hoofd over tafel gebogen, ook te eten zaten. Hij zocht om die rosse ruffe te verkennen die zijn zoon den kop verdraaid had. Ze was er niet. - Ze durft onder mijne oogen niet komen, dacht hij, maar eens dat de zaak hier effen is, zal ze 't ontgelden! dat was zijn besluit.

Zoogauw ze gedaan hadden, stonden de werkers op; ze mompelden hun gewonen avondgroet bij de deur en vertrokken.

Nu werd het weerom stil. Buiten de voordeur, op 't hof hoorde men ook geen woord, geen stap, geen geluid. Die stilte ontstemde Vermeulen omdat het ongewone, plechtige zwijgen de gebeurtenis eene ontzaglijkheid bijzette die hem beven deed. Dat ongewone vertoon vergrootte zijne onrust en hij die niets verdragen kon wat buiten den gewonen plooi van het dagelijksche doen bij werkbezige nering gebeurt, hij moest het nu lijdelijk verdragen en hij vervloekte 't te meer omdat 't door zijn eigen schuld gebeurde.

Alle groote gebeurtenissen of plechtigheden die 't ‘diepe’ van zijn wezen raakten, mieken hem ongemakkelijk en verlangde hij altijd om weer in zijn wekedaagsche kleeren, meester van zichzelf te worden en zijn gewonen gang te gaan. Maar nu was 't door zijn schuld dat de tijd een ander wezen genomen had dan gister en de andere dagen die zoo gerust voorbij waren en 't zou nu van den keer der omstandigheden afhangen of die ‘tijd’ voor hem, nog wel ooit zijn gewone wezen weer aannemen zou - of de dingen nog ooit weer in hun verband zouden geraken met hem en of de uren van den dag nog hun gewonen loop zouden nemen. Nu was er iets gesprongen in dat nijverig rollen van het goedgeordend raderwerk: alle belang, alle gedachten waren niet meer verdeeld in 't geen de menschen omgaf, op de dingen van 't groote, algemeene leven; dat éene ding sloot al 't andere uit: de jonge kerel, waarom zich te vooren niemand bekommerde toen

hij daar liep tusschen de levenden, nu dat hij geveld lag en niet meer meêdeed in den gang van 't leven, viel heel de omgeving uit haar haken en was eenieder ermede bezig. - Vermeulen voorzag de dagen die komen moesten - en hij zelf stond daarbij als een steenen beeld, als de domme oorzaak die 't kwaad gedaan heeft omdat hij eenvoudiglijk zijn goed recht verdedigd had.

De hoefslagen van een peerd ploften buiten over den weeken grond en de stap van een geleersden ruiter klonk op de stoep bij de voordeur.

- Wie kwam er nu nog in den avond? Medeen verkende de boer den dokter die binnenkwam en iets zeggen ging, toen de meid hem wenkte in de kamer te komen.

- Wat scheelt me dien vent! gromde Vermeulen in zijn gedacht. Maar nu bejoeg hem de nieuwsgierigheid weerom en hoopte hij bescheid te weten en uit de onzekerheid verlost te worden. Hij was jaloersch van den dokter die eerder met den toestand zou bekend geraken dan hij zelf. Hij die nooit geen vertrouwen in geneeskundige hulp gesteld had, nu voelde hij zich klein, dutsachtig in de handen van dien man die over 't lot van zijn zoon de uitspraak zou doen, beslissen over dood of leven!

Hij luisterde. Het onderzoek leed lang. Niets dan een enkel gemeumel, een woord vragen en een woord daarop van Barbele, even stil. Geen kreet, geen klacht, geen zucht van den zieke.

Toen de dokter uit de kamer kwam, zat Vermeulen weer als een stoere, norsche vent, die niets weten moet, die zich niets aantrekt van 't geen gebeurd is.

Hij keek eerst op toen de dokter vlak bij hem stond en spreken ging. De boer deed eene beweging met de oogen als iemand die schijnt te zeggen: wat moet ge van me hebben? maak het kort want de zaak raakt me niet. Maar de dokter bleef kalm, beraden en zijn stemme klonk heel gewoon gelijk iemand die spreekt over regen of zonneschijn:

- Vermeulen, zegde de oude heer, uw zoon is in gevaar - de vrouw heeft hem doen berechten en ze doet wel - de hersenen van den jongen zijn geraakt; ik zal beginnen met bloedlating, en er moet voor ijs gezorgd worden om op zijn

hoofd. 't Kan gebeuren dat hij tot bezinning komt, we moeten het afwachten. En tot de meid die mede uit de kamer gekomen was, zegde hij eer te vertrekken: zend dan iemand om lijklakens en zet er drie vanachter in den hals.

Vermeulen had niet gepinkoogd, maar toen de dokter lang reeds vertrokken was, herhaalde het in zijn hoofd, woord voor woord, als een vonnis al wat hij gehoord had. In de kamer was Barbele nu nog luider aan 't snikken.

Een oogenblik voelde hij den weemoed opkomen als een vloed die zich zoekt uit te storten en was Vermeulen haarna begeven, dan, op denzelfden stond kwam het baldadige vertoog van het volk op den vlaschaard hem te binnen en zijne verontweerdiging herstelde zijn gemoed en joeg den vloed stroomop en doodde hij de ontroering - hij bleef pal. Zijn wezen spande strak en hij zat daar, de koppigaard met de kruine gebezen en de verstreuvelde weerborstels op zijn hoofd, gelijk iemand die gedaan heeft 't geen hij wilde doen en het deed omdat hij het wilde. Hij trachtte er zichzelf van te overtuigen: hij was de vader die 't gezag heeft en zich wil doen eerbiedigen - hij had den zoon geslagen omdat hij wederspannig was. Zijne houding en 't gebaar van zijn arm toen hij geslegen had, aanzag hij als 't gebaar van een vertoornden Mozes...Maar hij had niet verwacht dat hij met dien slag zijn eigen menschelijk gemoed zoo diep zou geschokt hebben en mede met de overtuiging van zijn goed recht, kon hij de beschuldiging niet afwenden van zijn ziel en voelde hij zich de moordenaar van zijn zoon. De beschuldiging van alle menschen voelde hij op zich wegen en daarbij nog had hij te worstelen met zijn medelijden want nu die ontaarde zoon dien hij niet geluchten kon, nu zijn tegenkamper gevallen lag, voelde hij eerst dat hij zijn eigen trots, zijn eigen bloed vermoord had. De kerel die zijn vader had willen tarten, lag gevallen als een slunse en hij had het zoo erg niet gemeend voorzeker en zulk geen straffe verdiend. In de trotsche eigenzinnigheid van den zoon bewonderde de vader nu de weersplete van zijn eigen aard. De jongen lag gevallen bij zijn eerste poging om man te worden, hij lag gevallen verraderlijk geslagen, als van den bliksem getroffen en Vermeulen beeldde zich nu in dat de jongen te kermen en te smeeken lag als een kind om genade voor

zijn leven...Hij zag den jongen kruipen over den grond en vallen...Nu werd hij bang voor zijn eigen onmeedoogendheid - hij moest den slag hergaan en hij wilde den zwaai van zijn arm inhouden als de slag gegeven was. Hij stond daar nu, de oude man die in een aanval van woede gehandeld had, de vader die oud en suf en haarna kindsch, veeg was en rijpe voor de dood, hij stond te zien op 't geen hij gedaan had zonder dat een traan de hardheid van zijn gemoed vermurwde.

Buiten in de avondlucht ging het heldere geklang van de bel en de berechting naderde het hof. Vermeulen verstond het en zijn hert begon geweldig te kloppen. Daaraan had hij nog niet gedacht. Dat moest hij nu nog uitstaan en veel wreede, ongewone dingen nog meer mocht hij vewachten.

Nu wist hij zich voor 't aanschijn van heel de streek met zijne wandaad bekend staan - daar de dorpelingen nu reeds, overal het nieuws vermond hadden. En hoe zou het afloopen, - hoe zou hij zich houden op de begraving? Hij veronderstelde hoe hij daar gaan zou achter 't lijk, met ontbloot hoofd, gebogen, gebroken de oude boer...of zou hij zich recht houden en de menschen in de oogen zien? In zijne verbeelding volgde hij den lijkstoet; hij zag de dorpelingen 't hoofd bijeen steken, hij hoorde hoe ze fluisterden dezen die hem langs de straat zagen voorbij gaan - hij zag het op hun wezen 't geen ze dachten: dat hij zelf met den poot in 't graf stond en dat hij er zijn zoon in gestooten had omdat hij jaloersch was van den jongen kerel! Maar dat hij nooit geen gerust uur meer hebben zou; - dat 't uit was met Vermeulen, wist hij nu zeker.

De belleklank hield stil bij de deur. De boer wachtte 't uiterste oogenblik af, onzeker van 't geen hij doen zou. Nu stond hij tegenover 't Allerhoogste - de groote Heere zelf die ‘in zijne hand alle de einden der aarde heeft; Hij die de hoogheden der bergen aanschouwt.’

Nu of nooit moest hij zich geven en ootmoed bekennen voor 't Eerbiedweerdige. Rechts had hij de schemering van 't witte koorhemd achter den deurlijs gezien, eer nog de hooge gestalte van den pastor geheel in huis was, zat de boer op de knieën met gebogen hoofd en de handen samen. De ontsteltenis overmeesterde hem; de zelfde ontroering ondervond

hij gelijk dien anderen keer, veel jaren geleden, toen zijn eigen moeder berecht werd en hij daar ook vol vrees en angst geknield zat. Nu ook doorzinderde hem 't gevoel van eerbied voor de opperste grootheid en gaf hij zich gedwee als een schamel schepsel. Werktuigelijk prevelde hij een gebed maar zijn gemoed was bij den zin der woorden niet die hij uitsprak. Hij zat als een dienaar en bekende schuld voor God den almachtige - in zijn deemoedige houding alleen lag zijne schuldbekentenis en zijne volkomene overgaaf.

Hij wist niet hoelang hij daar geknield had. Nu stond hij eerst recht toen de pastor terug uit de kamer kwam. De pastor naderde en zegde voorzichtig:

- Louis heeft de heilige olie ontvangen - mocht hij weer tot 't verstand komen, zend mij seffens halen, dan zullen wij hem biechten en berechten. Nu zullen we allemaal voor hem bidden opdat God hem genadig zij.

Vermeulen knikte instemmend. De pastor bleef nog staan, wilde nog iets zeggen of wachtte een woord van den boer maar dat woord kwam er niet uit en de pastor ook zegde niets meer. Hij deed teeken naar den koster en omdat de zieke Ons-Heer niet ontvangen kon, klonk de belle nu in 't terugkeeren gelijk in 't komen.

Vermeulen zat weer en waar hij zat, vervolgde hij den klank der belle over het avondland. Hij kende den weg en hij volgde de berechting op 't gehoor zoo goed alsof hij ze bij klaren dag met zijn oogen over de wegen had gevolgd. Want in huis heerschte de nachtstilte reeds - het spokkeren der gewijde keers in de kamer en de ritseling der houtskolen in den dooden heerd en 't gezagwekkend tikken van den tijd, heerschten alleen nog in huis - al 't ander geruchte was dood. Barbele en de vrouwmaarte zaten in de kamer, te bidden voorzeker; ze zouden er blijven zitten heel den nacht. - Toen mijn moeder op sterven lag, heb ik ook de nachten bij haar bedde gewaakt en de triestigheid der slepende uren ondervonden, dacht Vermeulen.

Al 't ander volk was nu gaan slapen - die leefden buiten de innigheid van 't huis - ze sliepen gelijk andere avonden als er niets gebeurd is op 't hof. Vermeulen besloot nu ook te doen gelijk zij en naar boven te gaan; maar hij wilde het

doen zonder een tikje gerucht te maken, als een dief wilde hij wegsluipen. Voor den eersten keer van al dat hij boer was, verzuimde hij de klompen van 't uurwerk op te trekken en de deuren te sluiten. Die dingen die hij anders altijd deed omdat ze door lange gewoonte ingeboren behoefte geworden waren, liet hij nu ongedaan.

Er was nu toch een algemeene verwerreling in huis zoodat hij den moed niet had die oude orde nog in gang te houden. Het was hem voortaan heel onverschillig of de klok morgen nog tikken zou of niet.

Hij legde zich neer en loosde een zwaren zucht. Maar zoo gauw hij de oogen gesloten had, zag hij de slijters aan hun baldadigen dans als wilde veulens en hoorde hij de liedjes brallen over 't veld. Hij ondervond opnieuw zijn gramschap, hij wist dat hij den slag geven zou maar wederom wilde hij zijn arm tegenhouden doch de macht die hem dwong, kwam gedreven door een vreemden wil en de slag viel. Vermeulen lag in de stilte van den nacht, in de duisternis en in zijn hoofd stonden al zijne gedachten duidelijk en zag hij als van op eene hoogte, de weerde en de verhouding van al wat een mensch aanbelangt en doorschouwde hij den samenhang van heel het streven der menschen tegenover elkander en tegenover de dingen die ze bejagen. Alzoo zag hij heel het vertoog, 't lag open als een landschap vóor zijn blik. Vroeger had hij nooit geen tijd gehad om aan die dingen te denken. Nu zag hij het eerst omdat hij buiten het leven stond en er vroeger altijd zoo sterk in meegeleefd had. Nu overschouwde hij 't verloop van zijn eigen inzichten en dacht hij: hoe dat vreemde toeval al over zijn kop geheerd had en al zijne berekeningen anders deed uitvallen.

- Allang, dacht hij, had ik den zin om iets te doen waarmede ik mijn meesterschap kon behouden...gister eindelijk had ik het gevonden en koop ik een hof - ik had bereikt 't geen ik wilde...maar medeen maak ik al mijn bejagen nutteloos en sla ik mijn jongen als ik hem niet meer te duchten had. - Hij zag den spotgrijns van zijn wezen, zijn eigen wezen betreiteren en hij verstond niet wat kwade geest hem verleid had...Nu zag hij hoe nutteloos zijne vroegere ingebeelde vrees geweest was en hij mompelde uit medelijden

met zich zelf bij 't gedacht hoe hij de meesterschap toch zoo onzinnig had opgevat en hoe 't maar aan een draadje hangt omdat alles eene andere verhouding zou nemen. Nu was het hem ineens duidelijk geworden: er lag iemand te lijden in huis en op den stond was de rust en gewonen gang gebroken en 't gedacht dat iemand in huis lijdend was, belette Vermeulen gelijk aan de anderen zijn slaap; zijne rust had hij erbij verloren, al zijn zinnen stonden er strak op gericht en alles buiten dat éene gedacht was nu zonder weerde. Nu eerst wist hij dat Louis de oorzaak en 't belang van zijn eigen leven was. Gister nog was Louis gezond en gister had Vermeulen gerust geslapen. Maar nu zijn zoon te lijden lag, of te sterven misschien, was er ook geen rust voor den boer. Hij dacht niet aan slapen, hij luisterde om elk gerucht te verkennen - hij hoorde komen en gaan, deuren openen, een stoel verschuiven...in heel het huis bestond er maar één ding meer, waarbij al 't ander vergeten was: Louis! Louis lag in de kamer en al de gedachten streefden naar die kamer.

Vermeulen ondervond het verlangen en de begeerte om zijn zoon te zien om ook bij dat bedde te zijn en hij zag niet in wie 't hem beletten zou zijn zoon te zien en bij zijn bed te gaan zitten. Waarom had hij toch nooit toegegeven aan den drang van zijn hert? Waarom durfde hij zich nooit aan de menschen toonen gelijk hij was en wat kwam er altijd in strijd staan tusschen zijn binnenste geaardheid en zijn uitwendig gebaar? Waarom moest hij altijd de strenge heerder zijn die niets laten blijken mocht van zijn gemoedelijke toegevendheid met zijne huisgenoten? Waarom kon hij niet zijn gelijk Barbele? 't Leven was toch maar 't eenvoudige verbruik der dingen door den gang der gelijke dagen, de overgang van den tijd over de hoofden der menschen...en al 't andere was aanstellerij en geveinsde blindheid van wie niet zien wil 't geen er eigenlijk is...

Met 't schijnen van den nieuwen zomeruchtend bestadigde de boer dat hij toch geslapen had en met 't wakker worden werd hij weder bewust van de vreeselijke breuk in zijn bestaan en hij verweet het zich als eene lafheid dat hij geslapen had, terwijl Louis overdood en in zijn vonnis lag en iedereen in huis den slaap liet en vol angst was. 't Begin van den

nieuwen dag bracht hem geen vreugde of verhemming, de triestigheid en een moedelooze zwaarte overviel hem. Hij stond op en rechts had hij den eersten steiger van de trap betorden of zoogauw werd hij bewust dat al 't geen hij in zijne eenzaamheid zoo helder doorschouwd had, nu weer wegdeinde en voelde hij dat zijn stand en 't menschelijke opzicht hem weer dwingen zou zijn gewoon wezen en uiterlijk te behouden - dat hij hardvochtig zou blijven tegenover zichzelf en tegenover de menschen. Hij werd gewaar dat men niet geslapen had in huis, dat men gewaakt had zonder hem en dat hij de eenige was die had moeten waken er niet bij was waar er door zijn schuld geleden werd.

De koffie geurde door de keuken, maar 't was geen uchtend gelijk gister en hij voelde geen lust om te beginnen gelijk anders en de groote beweging met zijne tegenwoordigheid in gang te zetten: - hij durfde zijne ronde niet doen.

Zijn besluit om recht naar de kamer te gaan en te vernemen hoe Louis den nacht had onderstaan, was reeds geweken - hij was beschaamd om het te doen. Hij zette zich weer in den hoek en voelde zich diep ongelukkig. 't Ongewone geloop van meiden en knechten herbegon er aan de gewone bezigheid van den dag dacht geeneen. De boer zat daar met 't voornemen hoe hij den grooten stap zou wagen; hij ging een geweldigen strijd aan tegen zijn gewoonten en inborst maar kwam tot geen besluit. Hier te zitten in 't zicht van de menschen scheen hem onverdragelijk en hij durfde niet weggaan of wist zich niet waar verduiken.

Barbele was al eenige keeren in de keuken gekomen; één keer was ze naar buiten gegaan maar kwam juist terug toen Vermeulen 't met zichzelf eens geworden was en besloot naar de kamer te gaan. Bij de volgende gelegenheid zou hij 't beslist waarnemen. Hij had het leed gezien en de gelatenheid op zijn vrouw haar wezen. Hij zag hoe ze haar eigen leed verloochende en kalm bleef en vol zorge was en angst...

Tot tegen den noen wachtte de boer naar eene gelegenheid en dan, binst Barbele naar buiten was, terwijl de vrouwmaarte erop te kijken stond, was hij opgestaan en zonder zijn stappen in te houden was hij, lijk iemand die zijn plaats moet inpalmen, recht naar de kamer gegaan en zette hij zich bij 't bed waar

Louis lag. Al den kant van 't hoofdeind durfde hij de oogen niet wenden, - zijn blik bleef op het tafeltje gericht waar de rekenboeken en papieren geruimd waren en de fleschjes stonden, en de lijklakens te zwemmen lagen in een glas water. In een schotel lagen de ijsbrokken - ijsbrokken die hem zoo vreemd deden te midden de hitte van den zomer - en op de groote tafel stond het kruisbeeld tusschen twee brandende keersen.

Vermeulen was nu gerust en tevreden omdat hij zichzelf overwonnen en zijn plaats ingenomen had; zijn besluit stond vast: hier niet meer weg te gaan.

Alles had hier 't uitzicht van eene sterfkamer - de reeuwlucht ademde men met den reuk der brandende waskeersen. Vermeulen bedwong zijn gruw en van langerhand waagde hij den blik naar den kant van 't hoofdeind. Alover het kussen, naar 't wezen zocht hij dat diep lag toegedekt in 't wit der lakens. Een zware schok beroerde zijn gemoed bij 't zien van het lijkbleeke wezen en den gesloten mond met de bloedlooze lippen - nu eerst besefte hij wat er gebeurd was en hij bleet de oogen op het wezen houden van den armen jongen die daar levenloos in zijn vonnis lag en nooit meer zou opstaan.

Barbele had den boer afgespied en was komen kijken op haar koussevoeten maar uit eerbied was ze stil terug gekeerd naar de keuken om hem alleen te laten met zijn zoon.

Vermeulen wist zich daar alleen en gerust. De oogen droog, en met nuchteren zin overdacht hij 't geen hij gedaan had zonder de reden te vinden van zijn eigen doen. Hij verlangde nu niets anders dan gerust te mogen zitten hier bij 't bed en te denken want de gedachten die hem nooit bezocht hadden, bestormden hem nu en zoolang hij alleen was kon hij zich overgeven aan zichzelf en in alle oprechtheid de zaken inzien gelijk ze waren.

Hij zat er nog niet lang toen de kamerdeur zachtjes werd opengeduwd en Vermeulen een nieuwen slag kreeg die heel zijn gemoed weer omwentelde. Hij was er niet op voorbereid, had er niet eens aan gedacht dat ze 't wisten of komen zouden en nu waren ze daar! Haar gelijke gestalte in gelijkig zwarte kleeren, met de onwetendheid en bange nieuwsgierigheid op het wezen en in de groote, angstige oogen; onvast in 't geen ze doen moesten, bezig nog met hare houding en gemaakte

gebaren om de droefheid te uiten die ze niet doorvoelden, bang om bij vader te komen, stonden de twee pensionnairen daar met een snoetje op als nuchtere gansjes, versch uit school naar huis gestuurd omdat er met haar broer een ongeluk gebeurd was. Ze naderden stil het ledikant en als ze haar broer zoo veranderd zagen liggen, levenloos met gelokene oogen, dachten ze zeker dat hij dood was of sterven zou en op denzelfden stond begonnen ze te weenen; maar eerst haalden zij haar witten zakdoek uit omdat ze geleerd hadden ook in de droefheid, haar fatsoen niet te verliezen.

Het wekte den weerzin bij den boer - 't gelijkt een lesse die ze geleerd hebben, meende hij in zijn eigen en hij kreeg lust om die gematigde droefheid te bedonderen, om dat makke gebleer en schapengedoe eens te doordaveren met zijn ruwheid en te roepen: dat hij 't gedaan had - dat hij Louis met zijn mispelaar de nekkepees had afgeslagen en dat hij 't nog zou doen met haar ook als ze 't waagden wederspannig te zijn aan zijn gezag!

Maar hij zegde niets en bleef zitten omdat hij bang was voor zijn ruwheid en dat er geen geruchte mocht gemaakt worden in die kamer.

Moeder kwam juist de twee meisjes weghalen en 't drievoudig snikken ging nu op in de keuken.

Denzelfden namiddag kwam de pastor nog eens en toen hij zag dat er geen beternis of verandering was, moest hij weer vertrekken. De dokter kwam ook en deze stoorde met ruwe hand 't geen Vermeulen uit eerbied niet aanraken durfde: hij wierp de dekens weg, wendde het slappe lichaam en beulde eraan. Vermeulen die zelf van geen teere handeling hield en geern zag doortasten in alles, hij zat nu benauwd, met ingehouden adem en durfde niet kijken wat ze met zijn zoon uitvoerden. Ivo, de boever en de vrouwmaarte moesten den dokter komen helpen. Vermeulen verwachtte telken stonde een schreeuw. eene worsteling, een teeken van leven, maar na de bewerking lag Louis daar weer even stil en levenloos. De vrouwmaarte droeg een schotel met bloed weg en Ivo had de blaas met versch ijs gevuld om op den zieke zijn hoofd te leggen. Ze vertrokken weer en de boer bleef alleen bij het bed.

De trage gang van den langen dag schoof alzoo weer naar

een anderen avond. Van heel den dag had het klokje niet geluid, te noen noch te vespertijde noch te avonde - alle leven en geruchte lag gedempt rond de hoeve. De peerden bleven op stal, de boevers haalden enkel het noodige voeder bij voor de beesten. De slijters waren afgedankt en 't gewone werkvolk liep doelloos alhier, aldaar en elk zocht uit zijn eigen eene bezigheid. Ze spraken zoetjes en mieken geen geruchte; de voetstappen zelf op de stoep waren gedempt door 't stroo dat er met inzicht overal lag opengeschud. 't Volk kwam in huis om te eten en vertrok weer. In 't voorbijgaan lonkten ze over den schouder naar de kamervensters waar ze wisten dat de boer bij zijn zoon te waken zat. Niemand repte een woord over 't gebeurde; op alle wezens lag de bedenkelijke ernst en 't medelijden.

- Hoe is 't nu? was de gewone vraag die nu en dan gedaan werd. En 't woord klonk onveranderlijk -: altijd gelijk - geen beternis.

Schellebelle verrichtte gelijk de anderen haar werk in streng stilzwijgen. 't Was maar toen ze wist dat de boer in de kamer bleef, dat zij 't gewaagd had in huis te komen. Wanneer ze kans vond, kroop het meisje in een hoek van den stal en zat er te staroogen in 't donker.

's Nachts in haar bedde, diep onder 't deksel, en daar alleen durfde ze haar groote droefheid lucht geven en weende ze hertelijk. Haar ingeboren eergevoel legde het haar op dat ze de droefheid verduiken moest, dat ze geen recht had verdriet te maken; want de schaamte verteerde haar omdat ze zich schuldig wist en de oorzaak was van het ongeluk. Sofie had op haar gedoeld toen ze gister zegde: wat heb ik gezien? de zottigheid komt ten kwaden einde! Sedertdien bleef Schellebelle gesloten tegenover de oude maarte en liet niets blijken van 't geen in haar herte omging. Aan de breuk van haar eigen geluk en 't vallen van die onbedachte leute waarin ze geleefd en genoten had, daar dacht ze niet aan - haar eigen ongeluk telde voor niets, maar als ze ergens heel alleen gerocht, zei ze zoetjes in haar eigen:

- Louis, Louis! 't is mijn schuld, Louis; uw vader moest mij doodgeslagen hebben Louis, 't was mijn schuld.

Ze bedacht nu hoe ze geleefd had met hem, hoe ze naar

hem gelachen en naar hem verlangd had, hoe stout en onvoorzichtig ze 't getoond had in heel haar doen; maar 't was omdat ze hem zoo bovenmenschelijk geern zag, omdat ze 't niet laten kon - 't had zijn geluk gekost...'t was ineens allemaal uit! - Telkens keerden haar gedachten naar den vlaschaard en zag ze hoe 't gebeurd was: ze stonden juist na den dans en ze hadden elkander zoo stevig omarmd en hij dwong haar met zijn wezen tegen 't hare, naar den grond...maar de boer!...Ze was bang voor den boer, ze huiverde bij 't gedacht om hem te ontmoeten - nooit meer zou ze hem durven onder de oogen komen. 't Was zoo jammer van de Vrouwe - wreed om zien hoe ze weende heele dagen en Louise en Anna...Schellebelle voelde de schaamte branden en de spijt verteerde haar.

Voor 't eerst van haar leven moest het meisje nu ondervinden dat er iets anders is dan lachen en leute op de wereld - vóor dat ongeval nog, had ze het zoo stellig in 't gemoed en lag er in heel heur verre vooruitzicht, niets dan een aanhoudende blijheid door de blijde dagen van 't eene jaargetijde tot het andere. Haar eigen droomen en 't geen ze gezien had overal en in alle dingen, 't geen haar de andere meisjes geleerd hadden was: eén zuivere altijd durende liefde zonder stoornis of beletsel.

In die ontgoocheling en geslagen door het ongeluk, stond het meisje ineens weerloos, voelde ze hoe schamel en nietig ze was temidden de menschen die haar allemaal vreemd waren. Heur eigen jonge, gezonde lijvetje waar ze zoo trotsch en blij om was - om zijnen 't wille en sedert hij 't haar had gezegd - nu echter telde 't voor niets meer en diende 't alleen nog om te werken - alles was nu op zijn enkele weerde teruggebracht en was er niets meer dat haar belangde. De lust in haar zelf, de lust in haar werk, de lust in de leute, den zonneschijn en de schoone zomerdagen, niets meer zou haren moed nog opwekken. Hij zou er niet meer bij zijn waar ze wrocht - Louis met de weelde van zijne oogen en de sierlijkheid van zijn gestalte - nu zou ze hem overal missen.

Wanneer ze aan 't verleden dacht, stond het bewustloos, zonder ze 't vorm of woord geven kon, in haar begrip, rees het als een kostelijkheid die haar nu te meer pijnigde omdat 't genot ervan voor altijd verloren was. - Haar geluk, ze

voelde het al duizend kanten, rondom had het haar omringd - rechts, links en boven haar in de lucht die er vol van zat. Overal en in alles was Louis erbij geweest. Heel den zomer was 't één baarlijk feest met hem, elke dag was een schrede hooger naar nieuw geluk; telkens ontwaakten nieuwe begeerten en op den hoogsten trap, toen ze 't opperste van haar verlangen zou genieten op die lang verwachte vlasfooie, dien eigensten dag was 't ingestort en allemaal vergaan. - Hoe had ze 't niet voorzien? Hoe had ze 't nooit gevreesd dat het gebeuren kon? Neen, ze had maar altijd voort gezwolgen, gelachen en gegabberd zonder achterdocht, gewenteld, gedarteld, ze had met hem omgegaan als met een....met iemand die haar....

Ze durfde 't woord niet uitspreken want hij lag daar te lijden en zou misschien sterven. Ze wilde er niet meer aan denken, maar: het plaatsje bachten de schuur, de opene staldeur, den hoek bij den vlierboom, het veld, het boschje, de vlaschaard, overal zag ze zijn gestalte verschijnen, wachtte ze hem...overal waar ze keek was er iets van haar geluk aan vast; elk een van die dingen wekte eene teerheid die haar gemoed overweldigde. Nu voortaan zou alles een-en-'t zelfde worden, zou ze alles moeten vergeten; nu zou ze den haat van de vrouwmaarte te verduren hebben en de gramschap van den boer, nu zou ze 't lijden moeten aanzien van de boerin en haar eigen lijden moeten duiken. Maar ze had liever alles te verdragen dan hier weg te zijn. Hier was 't haar hemel en elders zou 't overal een helle zijn. Ze zou alles doen om hier te mogen blijven en niemand zou het ooit weten hoe zij Louis bemind had.

De rampe was te plots en te onverwachts gekomen en de aandacht was te zeer ingenomen door den zieke die voort tusschen leven en dood bleef liggen, omdat iemand acht zou geven op het doen of laten van een simpele meid. Niemand dacht meer aan haar omdat aller oogen op de vensters der beste kamer gericht bleven van waar men angstig den uitslag van dien bedenkelijken toestand afwachtte. Maar er kwam geen verandering.

Vermeulen zat nog altijd op de kamer bij het bed. Hij zat er gelijk hij eerst in de keuken gezeten had: hij durfde er niet meer weg komen. Van hier uit hoorde en beluisterde hij nu

al de geruchten in de keuken en nu hij hier vast-zat, zou hij liever bij 't volk geweest zijn maar ‘'t leven’ het vonkje leven dat hij hier waken moest, liet hem niet los. Hij bleef zitten. Den vierden dag had hij nog geen eten aangeraakt - hij had geweigerd en bleef weigeren met een stom gebaar.

De boerin liet hem geworden, ze praamde hem niet en ze gebaarde niet te weten hoe hij 's nachts in den kelder sloop en er dieveling zijn nooddruft halen kwam, maar ze liet altijd voorraad onder zijne hand. Zij zelf bleef nu in de keuken en hervatte de bezigheid en liet de zorg voor Louis aan den boer over. Heel zelden en nooit alleen, met den dokter of den pastor, kwam zij nog bij het bed en ze weende niet meer.

Met voorzichtigheid en stil geduld volbracht Vermeulen stipt alles wat de dokter hem had opgelegd. Elk uur laafde hij Louis zijn lippen met een pluimpje in wijn gedoopt; hij ververschte het ijs en zat verder zijn zoon aan te staren en den gang van zijne ademhaling te volgen. 't Was 't eenige teeken van leven dat er aan was. Eens had hij 't gewaagd een arm van den zieke op te lichten maar die arm woog loodzwaar in zijne hand en hij viel slap neer op de dekens. Eens had hij 't gewaagd de meening te vragen aan den dokter en niets had hij eruit gekregen dan een twijfelend optrekken der wenkbrauwen en dat éene woord: wachten; rust, veel rust.

Geduld voelde Vermeulen genoeg, als hij maar hopen mocht, en voor wat de rust betrof daarover waakte hij. Geen enkel geluid drong tot in de kamer. De uren kropen traag en gelijkig zonder eenige afwisseling en de boer zijn gedachten wrochten lijvelijk voort en overging hij alle hoogten en diepten van het leven: hij dacht aan 't geen hij gedaan had en aan 't geen hij had moeten doen. Door 't lang en eenbaarlijk denken begon hij klaar te zien in veel dingen en kwam hem alles met oorzaak en gevolg, rechtstreeks vóor den geest staan. De stilte en de rust doorwroette zijn gemoed en in hem heerschte nu eene kalmte en gelatenheid die hij vroeger nooit gekend had. Veel van de dingen waar hij vroeger alle belang aan hechtte, veel dingen die hem de eenige levensoorzaak geschenen hadden, aanzag hij nu als dingen van luttele beteekenis. Het was als een droom die zijn zinnen omneveld hield en toch was alles doorzichtig van helderheid. Heel het uitzicht en de lucht van

die kamer was veranderd; de zon schong nog door de vensters, de schrijftafel stond er nog, de boeken, de makke met 't wit-ijzeren schupje, de geldkoffer, alles, maar de beteekenis van die zaken was veranderd. Vroeger kwam de oude Vermeulen hier om in afgezonderde rust zijn zaken te regelen, maar nu had de jonge Vermeulen hier zijn intrek genomen en sedert dien nam de oude boer hier eene ondergeschikte plaats in, zat hij als een pachter die bij zijn heer op bezoek is - als de vreemdeling die wacht tot men over zijn lot beslissen zal.

De jongen, de levenslustige, de krachtige geweldenaar, hij lag geveld als een boom - Vermeulen vreesde hem toen hij gezond was, hij stond tegenover hem als een vijand, als een mededinger, als iemand dien hij bedwingen moest met de inspanning zijner laatste krachten; maar nu hij door eene onwillige daad zijne overwinning behaalde die hij anders reeds bewrocht had, zag hij in: hoe die angstig bejaagde meesterschap vergankelijk was en van geender weerde...De landen en 't hof had hij altijd aanzien als zijn waar-eigen bezit, zooals de kleeren hem eigen waren die hij aan 't lijf droeg; heel de almacht en 't bestaan van 't hof rustte op hem en daarom had hij gemeend dat hij de eerste en de laatste was, had hij in zijn hoogmoed niet gemerkt hoe roekeloos en verwaand het is zijn leven te wagen om dingen te verroeren die onverroerbaar zijn omdat ze uit hun natuur vast staan in den vasten gang der dingen die vergankelijk zijn.

Hij wist nu eerst hoe hij op die vaststaande doening enkel de man was die komt en die voorbijgaat - die bezit neemt en bezit weer afstaat - een nieteling in 't wentelen der grootere gebeurtenissen. Zijn groote dwaasheid was het geweest: dat hij stroomopwaards eene richting had willen geven aan den levensstand en nu zag hij hoe de hoogere inzichten over hem zelf geheerd hadden - hoe alles al over zijn hoofd was gewenteld en gedraaid en hoe hij zelf in een onbedacht oogenblik zijn eigen inzichten eene andere wending had gegeven en hoe zijn zegepraal en overwinning zijn eigen straffe geworden was. In zijne verwaandheid had hij willen indruischen tegen 't leven zelf en de groote strooming willen stremmen: met zijn vijand te slaan had hij zichzelf geslagen en nu stond hij daar, de veege, levensmoede man, beschaamd om zijne wan-

daad, bedutst, met zijn verstand verduisterd door de wanhoop, omdat hij, die zelve sterven moest, het leven in zijn bloei en in zijn eigen bloed gebroken had. Al wat hij nu doen kon was zitten weenen over zichzelf en over den armen jongen die zoo onverdiend zijn vaders verwaandheid boeten moest. Bij stonden gaf hij zich teenemaal verloren, zat er deemoedig de dingen aan te staren. Zijn hof en landen, zijn aanzien bij de boeren van de streek, zijn macht en rijkdom, hij hechtte er geen prijs meer aan. De zate op den stoel hier in de kamer was hem voldoende; hier had hij de rust gevonden en de gelegenheid om na te denken, dieper te dringen onder het oppervlak der daagsche bezigheden en 't eenige wat hem nu weer belangde was de ademhaling van zijn zoon bachten de behangsels van het pronkbed, met de vrees en den angstigen twijfel dat die ademhaling telken stonde kon ophouden - dat het kon uit zijn...

Die adem bleef het eenige levensteeken en dat was de eenige hoop; die adem ging geregeld, stil, gelijk van iemand die slaapt. Maar er kwam noch beternis noch verslechten - geen verandering bij den eersten dag.

- Lijdt hij, waar hij ligt? had Vermeulen gevraagd en de dokter had hem gerust gesteld, maar de wantrouwige boer gaf er toch geen geloof aan: hij was overtuigd dat die oude man er niet meer van wist dan hij zelf.

In de stilte van de eenzame namiddagen, dat Vermeulen niets en hoorde van de buitenwereld, naderde hij soms het bed, trok de behangsels weg en stond uren lang verslonden op dat doodswezen te staren. Louis...hij geleek dezelfde niet meer; 't was Louis niet gelijk hij liep over 't hof, met de druistigheid en 't geweld in zijn wezen; hier lag hij nu en zijn wezen was kalm met eene bleekheid over 't gelaat, met de oogen geloken in stille aandacht en een zachten monkel als een zweem van zaligheid om den mond, gelijk iemand die bezig is en in de vervoering van een gelukkigen droom. Vermeulen bleef staan vol bewondering, vol eerbied, met een stille vrees bevangen en hij vroeg in zich zelf of zijn zoon misschien vertrokken was en zijn ziel in de andere wereld reeds was opgenomen...Dan dacht hij plots aan de plekke van achter in den hals waar de jongen geschonden en geblutst was

en waar de lijklakens gezogen hadden en 't vergruwde den boer. Hij doopte de pluim in 't flesschje en laafde de bleeke lippen van zijn jongen. Noch nooit had Vermeulen iets verricht met zulke wijding en voorzichtigheid; de groote werken in 't opene veld, waar de wolkengevaarten groot als werelddeelen hoog boven zijn hoofd heenrolden, waar hij stond voor 't aanschijn voor heel de streek met 't geen hij verrichtend was, dat scheen hem maar kinderspel bij 't geen hij hier doen mocht. Dan zette hij zich weer in dezelfde vreesachtige afwachting te luisteren in de groote stilte.

Alzoo gebeurde het dat hij in de keuken de stemme verstond van den ouden Poortere, de werkman die doende was tegen de vrouw en het doorschudde hem als eene plotse beroerte toen hij de vrouw hoorde zeggen: ja, vraag het aan den boer...

Vermeulen hield den adem in en bleef zitten met de oogen op de deur.

En waarachtig de deur van de kamer ging voorzichtig open en Poortere verscheen in de opening. De oude werkman stond er als een schamele duts, barvoets met zijn versleten broek aangctoorteld en zijn hemd met de borst open; met de bloote armen neerhangend langs zijn mager lijf en de knokige handen, - hij stond verlegen tegenover den boer, hier in 't binnenste van de woning bij 't bed van den getroffenen zoon. Poortere stond en 't geen hij zeggen wilde bleef hem in den mond en hij durfde geen voet naarzen in die kamer waar 't stil was als in een heiligdom.

Vermeulen bezag hem en hij ook zegde geen woord. Eindelijk waagde de man het om eene reden te geven aan zijn stout binnenkomen:

- Boer, zegde hij stil, ze zenden mij vragen, 't volk, wat er te doen is vandaag?...

Vermeulen zweeg.

- 't Is nu zes dagen dat 't droogt, vervolgde Poortere, zouên we niet voortdoen aan 't vlas?

Vermeulen roerde niet maar er sprongen twee dikke tranen uit zijne oogen en zijn kaakbeenderen beeten toe zoodat zijne tanden hoorbaar opeen knarsden.

Zijn oude, afgeleefde, arme knecht stond daar met de woorden

verkropt in de keel en hij weende. Vermeulen was opgeschrikt bij die plotse vraag - heel het landschap lag in een zwong in den zonneschijn bloot vóor zijne oogen - maar op dien zelfden stond overviel hem de groote moedeloosheid, de grenzelooze wanhoop en een gevoel van onmacht die Vermeulen nooit gekend had. Nu lag de verlegenheid op zijn wezen en de onmondigheid was te zien in zijne verdwaasde oogen. Hij dubde, zijn kin begon te knikken. Hij deed een gebaar van hulpeloos smeeken naar den knecht - hij schudde den grooten kop en hij deed als iemand die genade vraagt en snikte het uit:

- Poortere, 'k en kan hier...niet weg, jongen! Doe maar...'t is al wel; 'k en weet het niet.

Poortere stond met verdwaasden blik en weende; in de keuken was men luide aan 't snikken - ineens brak de wanhoop en de vertwijfeling los door heel het huis. Vermeulen hoorde het huilen en snikken, 't werd hem duister voor de oogen en hij voelde het breken in zijn binnenste. Hij duwde zijn wezen in de dekens aan 't voeteinde van 't bed en lag te snorken en te grollen. Nu liet hij dweersdoor zijn verdriet uitstroomen.

Dat schoone leven dat den jongen te wachten stond, het herdoen, het voortzetten van zijn eigen bestaan...dat gedacht pijnde hem nu ineens en hij doorvoelde er de jammerlijkheid van de wreede daad die hij bedreven had.

Dan voelde hij eene hand op zijn schouder en als hij opkeek stond Barbele bij hem; zij ook weende maar haar wezen was kalm en hare oogen keken den boer goedhertig aan. - God moet ons helpen, zei de vrouw en de kalme gelatenheid en 't stil vertrouwen was te zien in hare oogen. Het pakte hem en zonder bezinning of haperen, in den eersten drang van zijn gemoed, had hij hare hand gevat en duwde ze in zijn zware hand.

- Barbele, smeekte hij, Barbele, dat hij toch mocht genezen!!

Hij had haar naam genoemd en met 't noemen van dien naam bekende hij ootmoedig zijne schuld. Hij was nu bewust van zijne overgave en liet zich gaan in de verteedering van zijn gemoed omdat hij hulpeloos stond en ergens een toeverlaat moest vinden in den grooten nood en de zwarte duisternis die over zijn ziele woog. Hij was als de gebroken man die

zijne macht kwijt is en met ledige handen staat, de man die zijn eigen geluk verbroken heeft omdat hij verwaande inzichten had aangekweekt. 't Schoone jaargetijde, het leven in de breede lucht was uit voor hem - zijn laatsten zomer had hij verdaan - nu stond de koude en de lange duisternis hem te wachten. Vermeulen met zijn verstand verduisterd, zou er nog wat blijven ronddolen, maar zonder doel, want de boer was reeds dood in hem. Nu had hij gewillig zijn meesterschap afgestaan aan een ouden knecht omdat de jonge, de heerlijke Vermeulen, die den ouden boer moest opvolgen en heerschen over hof en landen, omdat die jonge kerel geveld en in zijn vonnis lag.

- Nu is 't mijne beurt, dacht hij, 'k heb hier niets meer te goed. Maar dan kwam zijn taaie levenskracht weer in opstand; 't bonsde, 't schokte - hij wilde leven, hij wilde dat alles was zooals vroeger...Hij knarsetandde van woede om zijn onmacht, omdat hij de onverroerbare dingen niet keeren kon. En als hij uitgewoed was, overviel hem weer de wanhoop en een groote triestigheid, eene triestigheid zonder einde, waarin hij versmoren moest. De oude boer, de taaie kamper stond daar als een kind en hij keek eenieder in de oogen, smeekend waar of wie hem wat rust zou geven om kalm nu zijn oppersten uitgang af te wachten.

De Nederlandsche Renaissancedichter Jan van Hout
Door
Dr. J. Prinsen JLz. *(Vervolg)*.

V

Van Hout en de wetenschap.

> Dat brein heeft heughenis van vyftigh hondert eeuwen,
> En al haer wetenschap, in schriften afgeslooft.
> Sandrart, beschans hem niet met boecken en met blâren:
> Al wat in boecken steeckt, is in zyn hooft gevaren.

Zoo verheerlijkte Vondel den hooggeleerden Vos. Op Van Hout zou die lof niet gepast hebben en we hebben hem er des te liever om. ‘Nemo potest gloriari se accepisse omnia, nemo conqueri se accepisse nihil,’ schreef hij op het schutblad van een oud verhuurboek van het S Pancras-kapittel. Laten we aannemen, dat, toen hij dit ‘accepisse’ neerschreef zijn geest verre was van alle financieele posten van huur en pacht, laten we gelooven, dat hij, onder zijn noesten arbeid een oogenblik soezend, plotseling helder voor zich zag het beginsel, dat hem zelf bij heel zijn geestelijke ontwikkeling had geleid, dat de hand onbewust dwalend over het blad een enkele schakel achterliet uit den keten van in elkaar sluitende gedachten, die op dat oogenblik zich achter dat hooge. heldere voorhoofd in rij en orde stelden.

‘Nemo potest’ - - Niemand kan zich er op beroemen alles begrepen te hebben, niemand zich beklagen niets te

hebben begrepen. Begrijpen, leeren begrijpen, kunnen begrijpen, niet het weten, niet de logge massa eruditie is het wat den mensch op een hooger plan plaatst. Juist dat moet Van Hout helder ingezien hebben; daarvan spreekt heel zijn leven, dat er steeds op gericht is geweest, zoo veel mogelijk te doorgronden, tot de kern der zaken door te dringen overal, waar plicht iets aanwees als nuttig voor de practijk des levens, waar lust hem lokte tot zwerftochten in het wijde gebied van kennis en wetenschap, waarin de ontdekkingsreizigers zijner dagen de eerste hoofdwegen aan het hakken waren. Maar om het bezit van schoolsche wijsheid is het hem nimmer te doen geweest, een specialiteit is Van Hout nooit geworden.

Montaigne heeft ze sterk gevoeld, die dorheid van het doode weten, van het weten om het weten: ‘Les sciences - nous les avallons en les achetant et sortons du marché ou infects desià, ou amandez: il y en a qui ne font que nous empescher et charger, au lieu de nourrir; et telles encore qui soubs tiltre de nous guarir, nous empoisonnent,’ al overdrijft hij wel eenigszins, wanneer hij er op volgen laat, hij de priester van het secundum naturam vivere tusschen Cato en Rousseau in: ‘Que nostre sapience apprenne des bestes mesmes les plus utiles enseignements aux plus grandes et nécessaires parties de nostre vie, comme il nous fault vivre et mourir, mesnager nos biens, aymer et eslever nos enfants, entretenir justice.’

Van Hout is het mogen gelukken in bescheidenheid te volgen in de richting door de groote humanisten aangegeven. Het Humanisme was niet een toevallig geliefhebber in kunst en leven van een paar ten ondergegane volken. Dat hier heel de menschheid van West-Europa zeker merkwaardig punt van overgang op den ontwikkelingsweg bereikt had, blijkt uit tal van ontdekkingen en uitvindingen, die ongeveer tegelijkertijd in de meest uiteenliggende deelen van haar gebied zich opdoen, zonder dat zelfs de naam van den ontdekker of uitvinder aan de het nageslacht bekend is; uit de ontdekkingsreizen en uitbreiding van handel en wereldkennis, mogelijk gemaakt door de uitvinding van het kompas, uit dat universeele, dat een Da Vinci, Dürer, Benvenuto Cellini

kenmerkt, die overal waar ze voor hun rijke kunst een nieuw steunpunt noodig hadden, den ondergrond zelf wisten te bewerken en geschikt te maken tot het dragen der fondamenten en zoo, onopzettelijk, den grondslag legden voor nieuwe wetenschap en kunst. Om het theoretische weten was het hun niet te doen, maar om het praktisch nut. Deze menschen met hun frisschen jongen geest konden alles en als ze wilden, wisten ze alles, waren ze virtuozen op ieder gebied.

In bescheiden mate wel, - kon het anders bij een zoo veeleischende levenstaak? - maar toch volkomen op dezelfde wijze heeft Van Hout met zijn logisch denkend verstand en vaardig combinatievermogen kunnen indringen in den geest der dingen, als het hem lustte, zelf een weg kunnen zoeken op niet of zoo goed als niet betreden terrein, kon hij zijn weinige ledige uren wijden zoowel aan historie als waterbouwkunde, zoowel aan wiskunde als germanistiek.

Latijn en Grieksch heeft hij natuurlijk goed verstaan, maar vermoedelijk meer ook niet. Zijn vriend Lipsius schrijft hem altijd in het Latijn, zijn vriend Douza wijdt hem tal van Latijnsche gedichten, waarbij er zijn met aardigheden en toespelingen, die alleen genietbaar zijn voor wie Grieksch verstaat, waarin de spot wordt gedreven met kennissen, die op dit gebied niet al te sterk bleken. Van den geestigen tafelkout, die zijn geleerde vrienden het stoffelijk tafelgenot verhoogde, moet hij blijkens dezelfde gedichten volop mee hebben kunnen genieten. Ja, hoe zou hij anders geëerd, gevierd, bemind hebben kunnen zijn in dien kring van mannen, dien we reeds hebben overzien en voor wie de klassieke talen schering en inslag waren. Bovendien hij vertaalde uit het Latijn naar Janus Secundus en anderen en onder zijn papieren komt zelfs een enkel Latijnsch gedichtje voor, misschien door hem zelf tijdens zijn omzwerving gefabriceerd. Maar met dat al heeft hij nimmer een plaats ingenomen in de rij van die humanisten in beperkten zin, die geheel opgingen in de studie van de klassieke oudheid, voor wie buiten Latijn en Grieksch alles barbarendom was. De studie van de klassieke talen heeft zeer zeker haar vormenden invloed op hem doen gevoelen; ze heeft ook hem gedwongen - en daardoor blijft ze tot op den huidigen dag een onmisbaar opvoedingsmiddel, - tot dat scherp

denken en redeneeren; ze heeft hem geleerd, dat helder en vrij zich uitdrukken, maar het eigenlijke terrein van zijn werken is het leven en de maatschappij zelve geweest en waar hij daar of als hij poogt iets in de kunst voort te brengen, wil zeggen, wat hij te zeggen heeft, dan bedient hij zich steeds van zijn moedertaal. Zelfs bij de opening van het Staten-college richt hij zich tot een schare van geleerden en studenten, waaronder verschillende buitenlanders zich bevonden, met een toespraak in het Hollandsch.

De eenige wetenschap, waarin Van Hout getracht heeft iets zelfstandigs voort te brengen, dat blijvende waarde had voor de nakomelingschap, is de historie en het daaraan verwante archiefwezen.

Ook de moderne geschiedenisstudie is in de eeuwen van Humanisme en Renaissance geboren. De middeleeuwen zijn de tijd van de annalen en kronieken. Maar in de veertiende eeuw reeds, in Italië ontwaakt het besef, dat er iets hoogers en beters is. Men blijft niet langer bij een klakkeloos opschrijven van wat men maar te hooi en te gras verzamelen kon; er ontstaat een streven naar waarheid, men begint aan het opsporen van bronnen, een onverpoosd zoeken en schiften, men tracht oorzaak en gevolg te verklaren, den samenhang en het menschelijke te begrijpen en in min of meer kunstmatigen levendigen vorm te verhalen, en daar leven ten slotte een Machiavelli en een Guicciardini. Kritiek ontstaat en bovenal een grenzenlooze passie voor antiquarische zaken en dit niet alleen om de dingen zelf, maar ook omdat ze de stof zijn, waaruit de historie, het vroegere leven kan worden opgebouwd.

Het is er verre van af, dat Van Hout aan deze zijde der Alpen een baanbreker of een schitterende verdediger van de nieuwe beginselen zou geweest zijn, al is hij dan ook in Holland een der eersten, die in het Hollandsch naar aanleiding van middeleeuwsche geschiedbronnen eenige verstandige woorden gezegd heeft, tot eenige juiste conclusies gekomen is. Van vóór het midden der vijftiende eeuw trok reeds een schare van talentvolle Duitschers naar Italië en na volbrachte vorming te Bologna of elders, keerden ze terug, in eigen land in alle richtingen met enthousiasme de blijde boodschap verkondigend. Schedel, Nauclerus gaan voor om gevolgd te worden door

een Peutinger en Pirkheimer. Caesar en Tacitus doen de begeerte ontstaan naar den opbouw van een kritische geschiedenis der Germanen en hunne landen, het nationaliteitsgevoel ontwaakt. Geldenhauer was in het begin der zestiende eeuw in ons land de eerste, die iets van de nieuwe theorieën trachtte toe te passen. Veel verder dan te voelen, hoe het worden moest, en eenige kleine toepassingen zijn ze eigenlijk nooit gekomen, en eer welbewust in het groot bereikt wordt, wat als ideaal de humanisten voor den geest moet gezweefd hebben, moeten we weer wachten tot de rijpheid der nieuwe Renaissance, bij ons tot Groen en Bakhuijzen.

Zooals we zagen, was het de vrees, dat ten slotte het geheele archief zou verrotten en verschimmelen, en het gemak van de stukken gedrukt bij de hand te hebben, telkens wanneer een bedreigd recht of iets dergelijks het eischte, die de Vroedschap deden besluiten Jan van Hout op te dragen een charterboek samen te stellen. Ik houd het er voor, dat deze en zijn passie voor oude papieren van dit alles wel de causa movens geweest zal zijn; hij zal de heeren wel naar het gevaarlijke berghok gelokt hebben, hij zal het nut van een dergelijke verzameling voor de vrienden wel breed hebben uitgemeten. Van het eigenlijke charterboek is dan ook nooit veel terecht gekomen; het eischte trouwens ook te veel voorbereidenden arbeid. Tal van jaren moesten er verloopen, eer er een eerste ‘aflevering’ van verscheen en daarbij is het gebleven. Maar gedurende al die jaren heeft Van Hout zijn lust om archivaris te spelen botgevierd, menig onderdeel van het archief is door hem geordend en geinventariseerd. En hiervóór konden we reeds zijn volkomen wetenschappelijke manier van handelen bij deze werkzaamheden constateeren. Hij zal de lui maar wakker geschud hebben, om op hun medewerking en financieelen steun te kunnen rekenen.

Dat hij de praktijk bij dit alles niet uit het oog verloor, blijkt ten slotte nog uit een paar nummers van zijn inventaris: ‘Vorder heeft de voorz. Van Hout in zyn leven by geschrifte gestelt ende geminuteert ofte beworpen een nieut keurbouck der stadt Leyden groot over de vyftehalf hondert compres gescreven bladeren, daerin gevoucht ende geinsereert hebbende vele ende verscheyden oude privilegien, placcaten ende oude

costuymen, zonder dat hy ter zaecke van dien oyt eenige recompense ofte beloninge heeft genoten. Gelyck de zelve Van Hout za. ooc opgesocht ende byeen gevoucht heeft alle de stucken nopende tondervinden van de frauden, gepleecht in de zelve stadts bier-exchysen, hebbende daer van gemaect een schriftelic verbael, van twelck hy mede geen beloninge en heeft genoten.'

Wat nu het Dienst-bouc betreft, de charter-verzameling, waarvoor de drukkerij werd opgericht en waarvan in 1602 een eerste stuk verscheen, in de voorrede en tusschen de bescheiden in staan enkele merkwaardige regels, die ons een idee geven van Van Houts wetenschappelijken zin.

Zoo b.v. deze bladzijde: 'Zo en isser dan, om redenen voorschreven, geen hope omme uyt de boucken, stucken of papieren deser stede, bij mij meer dan eens ghezien, herzien ende doorlezen, yet zeeckers te vinden, aengaende tbegin of outheyt van de stadt Leyden. Ende om daer op mijn ghevoelen te openen, achte ic, dat tbegin van dien ouder is dan vande Graven, namelicken, dat, wezende deze Landen woest ende weynich bewoont, ende de dalen ende laechten, alle hooghe vloeden ende springvloeden, zonderlinge stormende uyten Zuytwesten, Westen of Noortwesten, mitten water overloopen, door dien den Rijn doen ter tijt by Catwyck noch in zee liep, eenige visschers ende ghelycke schamele lieden, zouckende aen de Burchgraven in dier tijden, tzy dan de Heeren van Wassenaer of andere, hooft ende troost, onder den vleugelen schut ende scherm vande zelve begonst hebben te schuylen, ende zulx doende, hebbende al voren den gront, namentlicken ter plaetse daer nu den blaeuwen steen leyt, hooger gemaect dan eenige vloeden belopen mochten, hare hutten, keeten, casgens of huyskens by den anderen dicht omtrent de Burcht te maecken ende bouwen; niet alleen om malcanderen jegens de opcomende roovers, tzy ghebuyren, tzy vreemden te hulp te staen, maer oock de macht van de Burchgraef ende de starcte van den Burcht te hebben tot een schilt, beuckelaer ende borstweering, in voughen dat de Burchgraef over de zodanighe, als zyne burchzaten, allengskens rechtsgebiet heeft vercregen, maer dat naderhant de Graven, mit meerder macht de regeeringhe van tgheheele lant aenghestaen hebbende,

tzelve begrip mit bewillighen van hen beyden, te weten de Grave ende Burchgrave vast ende tot een cleyn stedeken ghemaect ende zulx onder stadts-rechten ghecomen zij, twelck mit cleyne moeyten ende halve costen (zomen zeyt) te doen was, te weten, als hebbende de Ryn mitsgaders tbeschutsel vanden Burch aende Noortzyde, mit tgraven van een graft, namelick twater vant Steenschuyr ende Rapenburch, ter langde van omtrent 276 roeden.

Of zulx waer is ende by wien of wanneer zulx geschiet zoude mogen zyn, weet die Heere, voor wien niet verborghen en is, niet ic, die in dezen naectelicken schrijve mijn ghevoelen, zonder daer van yet gevonden te hebben, daer door alleen beweecht zynde mits tghespleten rechtsghebiet binnen Leyden van outs gheweest zynde tusschen den Graven ende Burchgraven, van te stellen by gebeurten een Schout, elck vier Schepenen ende de boeten ende breucken te half-deelen.

Ick bekenne, dat het oock wel mogelic zoude connen zyn, dat de Burchgraven tsedeken van Leyden voor de tyden van de Graven al vast ghemaect hadden ende dat de Graven, mit meerder macht des Lants regeeringhe aennemende, den Burchgrave genootdruct waer gheweest sich oock onder tbeschut vande Graven te begheven ende in dier voughen mitten Grave verdragende, trechtsgebiet mitten anderen te half-deelen. Dan staet daerentegens te letten, dat, indien tbeginsel vande stadt mit authoriteyt vande Burchgrave voor der Graven tyt geleyt waer, datmen jegens de gemeene gewoonte, te weten van tghetal der Schepenen om evenstemmicheyt te myden, te nemen oneffen, als vyf, zeven, negen, minder of meerder, alhier tzelve ghenomen te zyn op een effen ghetal, te weten acht. Ick houde voor zeecker, dat de Burchgraef zulx nimmermeer ghedaen en zoude hebben, en can oock gheen redenen bedencken, die hem tot acht Schepenen te stellen zoude hebben mogen beweghen, twelck my starct in myn eerste gevoelen, latende in yeghelix vryheyt tzelve te geloven of niet, zonder dat ick daerom of oock om yet anders, twelc ic als gevoelen gestelt hebbe of stellen zal, begheere te campen.

Ende of my daerover by yemant de hantschoe werden aengheboden, ick behelpe my voor nu alsdan, mit ons privilegie,

medebrenghende, dat men gheenen poorter van Leyden campen en mach, ende ghedraghe my in alles tot de waerheyt, de welcke niet jeghenstaende alle de rontsom-heer zwervende ghevoelens, de waerheyt blyft ende daermede niet verandert werden en can.'

Zie hier den historicus! Wanneer ge den vorm moderniseert, dan zou het u volstrekt niet verwouderen deze bladzij in Fruin's opstel of Bloks' boek over de Hollandsche stad in de middeleeuwen aan te treffen. Deze eene bladzij wijst terstond de plaats aan, waar Van Hout staan moet. Wat een afstand tusschen hem en de middeleeuwen. Zonder betrouwbare bescheiden, die gewikt en gewogen kunnen worden, komt hij niet tot zekerheid, tot waarheid. Hij geeft u voorzichtig en wetend wat hij doet, zijn hypothese en zal ze u niet voor meer in de handen stoppen, dan ze werkelijk is. Hij voert bescheidenlijk aan, wat hem tot zijn vermoeden gebracht heeft.

Merkt ge wel op, dat voorzichtig in het midden laten, wie eigenlijk de oudste burggraven waren? Trof het u niet, dat hij de pralerij met het Lugdunum Batavorum, Roomburg enz. geheel ter zijde laat? Wat een openheid in de wijze, waarop de hypothese wordt voorgedragen. Wat een fiere eerlijke moed van niet-weten en er voor uitkomen! En het moet toch geen kleinigheid geweest zijn in zijn tijd om zoo maar zonder blikken of blozen al die mooie fantasieën over Lugdunum en andere fraaiigheden kalm te nieeren. Geldenhauer was al begonnen in het begin der eeuw, Hadrianus Junius had het bevestigd en in 1575 schrijft Douza reeds in statige plechtigheid het 'Academia Lugdunensis.' Daar moet moed toe behoord hebben, wetenschappelijk bewustzijn en overtuiging om eenvoudig weg te beweren: Zoo lang als ik de betrouwbare stukken niet in handen heb, kan ik niets met zekerheid vaststellen, maar mijn gezond verstand zegt me, dat het waarschijnlijk zoo en zoo zal gegaan zijn.

Wel heeft men tot zelfs in 1872 toe het praatje over Lugdunum in goed geloof nagebazeld, maar het doet ons goed te kunnen constateeren, dat Fruin het in hoofdzaak met Van Hout eens was en zich geheel op diens wijze tot een eenvoudige hypothese bepalen moest.

Een voorbeeld van nauwkeurige omschrijving van een archief-

stuk in het Dienstbouc: ‘Tvoorgaende oudtste Privilegie was, volghende d' afdeelinghen hiervoren, van veertigh reghelen gheschreven op een stuck franchyns, lang eene voet, vijf duymen, drie greynen; hoog eene voet, drie duymen anderhalve greyn, mit een ploye van eene duym ende een half greyn. Ende was uyt-hanghende bezeghelt aen roden zyden drom of gaerne door den anderen ghevlochten, mit een bleyc groen wasschen zeghel, hooch in zyn dwers-linie een duym; daer in afgedruct stont een vlieghenden eenhoofdighen Aernt, de borst verwapent mit een schilt, bezet mit eenen climmenden Leeu ende in den ommeloop de volgende letteren van oudt Franxsche letteren’ etc.

Zou een tegenwoordige archivaris het Van Hout verbeteren?

Er moesten minstens een paar eeuwen verloopen, eer men de noodzakelijkheid inzag om zijn systeem regelmatig op alle stukken toe te passen.

Een proeve van kritiek in 't het Dienstbouc: ‘Op de Privilegien ende brieven, hiervoren vervatet ende inne gelyft mit ernst lettende, ick mit verwonderen ghezien hebbe tghene Pontus de Heuter stelt in zynen gheslacht-boom van den huyze van Wassenaer: dat Philips, zone Hendrix, Heere van Wassenaer, (die hij stelt in 't jaer 1319 overleden te zijn) van Hertoge Willem van Beyeren van 't Borchgraeffschap der stadt Leyden afgestelt zoude zyn omdat hy in den jare 1356, mit toorn ontsteecken zynde, ghescheurt hadde eener edeler vrouwen brieven, mit des Graven van Hollants zeghele ghezegelt zynde, daerby voughende, dat de ghemelte Heer Philips gestorven zoude zijn in den jare 1366. Niet dat ik zulx van onwarachticheyt voorghenomen hebbe te beschuldighen, maer ghedraghe my totter waerheyt ende tot de brieven, die daer van in wezen mogen zyn. Zo vele isser van, dat het voor verhaelde mitsgaders tvorder van zyn, de Heuters, schrijven, aengaende den huyze van Wassenaer mit de voorgaende by my hier voorghebrochte brieven (van onwedersprekelicken gheloove zynde) niet overeen en coemt, in voughen dat elck mit goeder redenen ophouden mach zulx volcomelicken te gelooven, zo langhe daer op, om te ghebruyken de eygen woorden van tprivilegie Graven Willems - een waerheyt verzocht, bezeten, ghehoort ende ghescheyden zal zyn.’

Ook hier weer: De waarheid is alleen te vinden uit de waarneming van de onwedersprekelijke feiten! Zoo zouden er meer plaatsen aan te wijzen zijn uit de acht en vijftig bladzijden, die van het Dienstbouc verschenen, die ons alle in de overtuiging bevestigen, dat ik hiervoor Van Hout op zijn juiste waarde schatte, door hem als een vertegenwoordiger der moderne wetenschap te schetsen.

In zijn testament vermaakt Van Hout 'de minuyten ende bewerpen tot volmaeckinge van het by my begonste der stadt Leyden dienstbouc' met een twintigtal andere collecties stukken, alle nauwkeurig aldaar omschreven en zeer waarschijnlijk de vrucht van eigen archiefstudie, aan zijn 'medebroeder in dienste' den griffier Mr. Joost van Zwanenburch. Verschillende van deze bundels en nog andere zijn later in handen gekomen van Van Houts neef Jan Orlers en zijn door dezen verwerkt tot de 'Beschryving der stad Leyden,' waarin echter betrekkelijk slechts zelden Van Hout met name genoemd wordt als de man, die de stof leverde. Zelfs tot het omwerken tot een behoorlijk verhaal van zijn aanteekeningen over het beleg heeft Van Hout zeer waarschijnlijk nimmer tijd kunnen vinden en de aanteekeningen zelf zijn, helaas, sedert 1850 spoorloos verdwenen. Absoluut onmogelijk is het niet, dat hij ook de samensteller is van het 'Summier verhaal van tgeene Pieter Adriaens vander Werf zoo voor, gedurende als na de Belegering der voorn. stadt tot welzijn van de gemeene zaak en Christelijke religie volgens authentieke bewijzen heeft uitgevoerd,' waarvan een afschrift berust in de bibliotheek der Mij van Nederlandsche Letterkunde. Men heeft er hem ten minste wel voor aangezien.

'Dewyl my nu kennelick is, dat u E. een zonderlinghen Lief-hebber zyt van alle gheschicte ordeninghen ende beleydinghen, die door deses konsts wetenschap niet weynich ontstaen, zoo hebbe ick myn arbeydt, in desen ghedaen, u E. willen toe-schryven', zegt Jan Pieterse Dou in de opdracht aan Van Hout van zijn vertaling der 'ses eerste Boecken Euclidis' in Mei 1606.

In het voorafgaande hadden we reeds meer dan eens gelegenheid ons van de waarheid van deze karakteristiek te overtuigen. Orde en beleid in denken en handelen, dat zijn wel een paar van

de meest treffende trekken in de figuur van Van Hout. Daarmee is natuurlijk nog niet gezegd, dat deze kwaliteiten noodzakelijk moeten samengaan met liefhebberij voor wiskunde of in het bijzonder door de beoefening dier wetenschap worden gekweekt. In ieder geval bij van Hout gaan ze samen, orde en beleid met de liefhebberij voor wiskunde. Hoe hij dacht over het tientallig stelsel, wat hij kon op belastinggebied, dat hij meehielp aan de plannen voor Holland op zijn smalst, we zagen het reeds. Dat er dus in zijn inventaris voorkomt 'Verscheyden Vraechstucken in de Cyfferkonste bestaende' spreekt wel van zelf.

Ook op dit terrein trad hij zelfstandig werkend op. Laat ik U ten overvloede nog overschrijven een nummer uit de Inventaris van het Leidsche archief, woordelijk zooals Rammelman Elsevier het op naam van Van Hout, gaf. Controleeren kon ik de zaak niet, want van lijfrenten heb ik niet de minste notie: 'Een merkwaardige berekening der lijfrenten, ten gevolge van een voorstel van Mr. Rombout Hogerbeets geschreven, waarin hij (Van Hout) zegt, al de thesauriers-rekeningen van Leiden te hebben nagezien, om den sterftijd, na verloop van eenige jaren, te bepalen, en komt tot het besluit, dat Hogerbeets hem Spaansche vijgen verkoopt.'

In Van Houts inventaris worden de boeken, handschriften, bundels stukken lang niet alle afzonderlijk volledig omschreven. Onder wat er genoemd wordt, wijzen we nog ter loops op een 'Register van Spreecwoorden' en op tal van geslachtsboomen van zijn familie en vrienden en van bekende Hollandsche geslachten. Beide zijn vermoedelijk wel door Van Hout zelf aangelegd of ontworpen.

Ten slotte nog een enkel woord over zijn liefhebberij voor taalstudie, in 't bijzonder voor de ontluikende germanistiek. 't Mag oppervlakkig zonderling schijnen, dat reeds zoo vroeg de aanbidders van de Grieksch-Latijnsche oudheid zich hebben verwaardigd af te dalen tot het onheilig idioom der moederspraak. De verklaring ligt in de nationale richting, die het humanisme vooral in de Germaansche landen als van zelf moest aannemen. De mannen uit het Noorden werden ijverzuchtig op Italië en zijn grootsch verleden. In de historie waren het Caesar en Tacitus, die den nationalen trots streelden en opwekten

tot onderzoek van de oude Germaansche geschiedenis en oudheden. Het oude Germaansche recht trok evenzeer zijn beoefenaren en het is vooral in onze gewesten, dat reeds in het midden der zestiende eeuw de studie der oude Germaansche talen een aanvang neemt, in het Zuiden met Becanus, in Leiden met Lipsius en Raphelengius, en de zestiende eeuw is nog niet ten einde of Vulcanius heeft een studie over de taal der Goten in het licht gegeven. Hetzelfde verschijnsel dus, dat de tweede Renaissance kenmerkt, als de Romantiek zijn legerscharen samentrekt ter verplettering van de wegstervende klassiek. In deze richting gingen ook Merula en Castricomius, toen ze in 98 de Paraphrase van het Hooglied door Willeram uitgaven. En nu is het vrij waarschijnlijk, dat Van Hout, wiens vriend Janus Douza de kroniek van Melis Stoke uitgaf, de overzetting van Willeram's taal in de taal van zijn tijd aan deze uitgave van Merula heeft toegevoegd.

Zeker is, dat hij de oudste druk van den Otfried (1571) bezat en die zoo op prijs stelde, dat hij hem slechts voor weinige dagen wilde uitleenen.

Zeker is, dat hij een uitgave van den Sachsenspiegel uit Amsterdam liet komen, toen Orlers daar in den boekhandel was, dat Lipsius, toen hij Leiden verlaten had, hem Oudduitsche psalmvertalingen zendt, omdat hij weet, dat Van Hout van zulke zaken geniet, en zeker, dat hij er Van Houts opinie over vraagt. Zeker eveneens, dat de laatste aan Lipsius schrijft over de wetten van de Saksers en Longobarden en ‘aliis illis nostris antiquitatibus’ en dat deze die dingen met groote belangstelling en dankbaarheid ontvangt.

Bewijzen te over, dat onze veelzijdige Gemeente-secretaris ook in deze richting zijn voelhoorns heeft uitgestrekt en begrepen heeft, dat hier een rijk terrein lag, welks mijnen in de eeuwen, aan wier begin hij staat, behoorden ontgonnen te worden.

Dat ook de sterrenkunde hem aantrok blijkt uit zijn vertaling van Buchanan's uitvoerig leerdicht ‘De Sphaera.

VI

Als Spieghel in het vierde boek van zijn Hert-spieghel probeert den gang van de Renaissance te schetsen, dan noemt

hij Jan van Hout in Holland het eerst. De muzen vertellen, hoe ze jaren lang vergeten zijn geweest,

> Tot dat de Lauwer-Minner koen op d'Arn brak uyt:
> In woeste basterd-taal bracht dees een zoet gheluyt.
> Dien volghden veel, ook in buur-landsche basterd'spraken.
> Op Sein, Simoon en Loir, wy vaak nu woningh maken.
> Maar in dit bolle-Hollands water-rijke kust
> Verkeren, ja te wonen is ons hertsen lust.
> Om d'ouwe Rynbargh wy dik ellik land verlaten.
> Diens vrienden choor daar *hout en wint*'s dichts rechte mate.

'Hout en wint' was de lijfspreuk van Jan van Hout, 'die uyt Petrarcha, Ronsard en ander, sulcx van in zijn jeught waerghenomen en gevolght heeft,' zooals Van Mander van hem zegt met betrekking tot het gebruik der jambenmaat.

En een andere tijdgenoot Franciscus Modius Brugensis getuigt hetzelfde reeds in 1578 in zijn

Sonnet À Monsieur Van Hout.

> Docte Van Hout, de par qui la licence
> De nos rymeurs et di-néants flamens
> Bridée, doibt recouvrer son bon sens
> Et retourner à la vraie cadence,
> Que te donneront pour digne récompense,
> Je ne di pas ceux qui te vont suivants
> Au grand galop pour se rober des ans,
> Mais bien les soeurs dont tu es guide-danse?
> De quoi pourront-elles te guerdonner,
> Selon le cas et mérite loier,
> Elles qui n'ont pour tout bien que la plume?
> Da, ce troupeau vous iettera sur l'enclume
> De la mémoire et illec fogera
> De toi un los qui à iamais vivra.
> Tout-iour croissant. F. MODDE.

'Inter poetas Belgico idiomate canentes facile coriphaeus et princeps' is een formule, die met eenige variaties door verschillende tijdgenooten met betrekking tot Van Hout gebruikt wordt.

Nu begint dit laatste wel een beetje te gelijken op de be-

kende snorkerige loftuitingen, die kunstbroeders gewoon waren elkaar toe te kaatsen, evenzeer als dat gedicht van Douza aan Spieghel, waarin de eerste Van Houts werk stelt boven dat van Pindarus, Ronsard en Du Bartas, maar we hebben hier toch bewijzen te over, dat Van Hout niet alleen door zijn tijdgenooten in het algemeen werd gewaardeerd, maar dat men in zijn tijd ook vrij wel begreep, welk een eigenaardige plaats hij in de geschiedenis van onze letterkunde moet hebben ingenomen.

Dat ik zoo begin met te vertellen, wat de tijdgenoot zei, komt hierdoor, dat Van Houts volledig oeuvre nimmer is gedrukt, bij testament door den dichter in handschrift is gelegateerd, maar sedert wel hopeloos is verloren gegaan.

Wanneer hij in zijn laatsten wil zijn boeken en handschriften gaat verdeelen, brengt hij onder de derde groep ‘tgene ic deur de lieflockende, zoete of sotte aentrecselen der poesiën in mijn jeucht (ooc sedert) off in gebonden versen (twelc men rym nomt) off in losse ende ongebonden spraecke tzy overgestelt, tzy zelver gemaect, gedroomt of gebeuselt hebbe.’ En hij besluit daaromtrent: ‘Aengaende de derde in de welcke ick (myn schult rondelicken bekennende) tzoet gesang der vleyende meerminnen wat te veel gehoors gegeven ende niet weynich tyts, die nuttelycker tot ernstige zaecken ware besteet geweest, hebbe verquist, dezelve wil ic, dat gelevert en gelaten zullen werden in handen van myn besonderen goeden vrunt, meester Pieter Bert, jegenwoordich proregent van tcollegie der theologyen alhier, die ic alle de zelve mits desen ten vryen eygen geve, niet omme die of eenige van dien op mynen name aen den dach te brengen of uyt te geven, geensins, dat zy verre. Ic ben noyt mit sodanige eerschynige ydelheyt ooc in myn jeucht grootlic becommert geweest, soude ix als nu zyn? Mer omme die by hem te werden gebruyct, bewaert, andere goede vrunden ende bekenden medegedeelt, ooc verbrant off te niet gemaect, gelyc hy 't selve in heel off deel, eerlic, oirboerlic ende stichtelic zal bevinden.’

Na van Houts dood is dus heel zijn letterkundige nalatenschap gekomen in handen van Petrus Bertius; deze, later hoogleeraar in de wijsbegeerte, kreeg het in 1619 als Arminiaan te kwaad met de overwinnende partij, moest Leiden verlaten

en trok in armoedige omstandigheden met zijn gezin naar Parijs. De Fransche predikanten wilden hem niet in hun kerkgenootschap opnemen; ten slotte is hij katholiek geworden en als koninklijk historicus en professor in de wiskunde te Parijs gestorven. Deze treurige lotgevallen hebben stellig aan de handschriften van van Hout geen goed gedaan. Ik heb er geen spoor meer van kunnen ontdekken; een onderzoek er naar in Holland, België en te Parijs bleef zonder eenig resultaat. Als Bertius werkelijk uit overtuiging katholiek geworden is, heeft hij het misschien wel stichtelijk gevonden om ze, ten minste om een deel van den inhoud, inderdaad te verbranden.

In Van Houts inventaris worden onder de boeken en papieren vermeld: een 'Bouck van de Intre vande rhetoryckers alhier, een bondel, innehoudende verscheyden zo gedructe als geschreven poëteryen, een bundel van poëteryen in het Latyn, een bondel van Franchoysche poëteryen, een bondel van translatien ofte overstellingen in Nederduytsch, een register van spreecwoorden'. Onder die vage termen moet dus ook het legaat aan Bertius verscholen zijn.

Toch heeft de dichter er tijdens zijn leven wel over gedacht zijn werk bij elkaar uit te geven. Er was tenminste indertijd in het Leidsch archief aanwezig de copie van een octrooi zonder datum, waarbij Jan van Hout vergund wordt zijn poëzie voor vijftien jaar uit te geven en waarin wordt vermeld, dat ze door Janus Douza is nagezien. We zullen trouwens straks met zijn berijmde aanvraag om dat octrooi kennis maken.

Wat we nu nog van zijn gedichten ter beschikking hebben, bepaalt zich tot eenige verzen door hem zelf tusschen zijn ander werk of als lofdicht in werk van anderen, uitgegeven, een paar gedichten, betrekkelijk kort na zijn dood door Orlers of anderen gedrukt, en dat wat eerst gedurende de laatste paar jaar door archiefonderzoek is voor den dag gekomen, alles bij elkaar hoogstens een vijf en twintig stuks, waaronder een tooneelspel van negenhonderd verzen.

Wanneer we van Van Hout de beteekenis als kunstenaar willen bepalen, hebben we echter evenzeer onze aandacht aan zijn proza te schenken, zelfs aan dat van verscheidene zijner ambtelijke stukken.

We zullen evenwel eerst trachten vast te stellen, wat hij van de

kunst van zijn tijd begreep en welken weg hij zichzelf afgebakend had.

't Is gevaarlijk om bij een verschijnsel als de Renaissance te spreken van vaste lijnen en stroomingen, waar we eigenlijk staan voor één wirwar van lijnen, één voortdurend samensmelten en splitsen van allerlei stroomen en beekjes. Toch heeft hij, die uit de verte in dien chaos meent te zien drie groote armen, die, ofschoon telkens voor korter of langer tijd samenvloeiend, zich elk als een zelfstandige rivier voordoen, niet geheel ongelijk. Hij ziet deze drie: de neiging tot navolging der klassieken, tot italianizeeren en tot het nationale. De eerste vertoont zich het eerst en het krachtigst; tijdelijk zijn de beide anderen haar de baas geweest, maar ten slotte, in de achttiende eeuw is zij oppermachtig, al het levende water opslorpend in haar breeden, tragen, drabbigen, vloed of als nauw opgemerkte sprankjes naast zich aan latende huppelen, tot zij zelf versmoort in het zand. Dit is de dood der klassiek aan het einde der achttiende eeuw.

Zeer verschillend zijn de uitingen dezer navolging. Eerst is het de hoogste eerzucht der humanisten om Latijn te schrijven als de Latijnen. Ja als men klassieke fragmenten vond, zag men er niet het minste bezwaar in er de ontbrekende stukken bij te maken, als later bij de beeldhouwwerken en de architektonische overblijfsels. Petrarca reeds schrijft zijn heldendicht en zijn brieven in het Latijn; de opperste kunst was, blijspelen te maken als Terentius en Plautus, een epos als Virgilius, satiren als Horatius en Juvenalis, brieven als Cicero, liefdeliederen als Tibullus en Propertius. En wat een Janus Secundus, een Erasmus in deze richting bereikten, is van hooge, blijvende waarde.

Dan komt de navolging in de landstaal, die bij ons in Jan Baptista Houwaert haar toppunt bereikt, die navolging van de uiterlijke krullen en versiersels, van het leege doode woord, van den opsmuk der mythologische namen van oude helden en goden.

Eindelijk in wat later tijd, komt er bij, de navolging, die zich openbaart in het nasporen van wetten en voorschriften, getrokken uit de klassieke kunst door de geleerde filologen, het onwrikbare keurslijf voor de kunst een paar eeuwen lang.

De Scaligers, Heinsiussen en Vossiussen hebben het gefabriceerd, en de kunstenaars van Vondel en Racine tot Voltaire en Wiselius toe hebben er zich in eerbiedig geloof in gewrongen. Reeds Van Hout vertoont neiging het theoretisch als het eenige ware te erkennen, maar in zijn innigste zijn heeft hij half bewust wel beter geweten.

Daarnaast is een tweede hoofdstroom, zich dikwijls vereenigend met den derden, ten slotte er geheel in verdwijnend. Het is de navolging van de jonge Renaissance-kunst in de Italiaansche landstaal met Petrarca en zijn sonnetten bovenaan; het is de verheerlijking der Platonische liefde in sonnettencyclussen, het is Ronsard, Du Bellay, Sidney, het is vooral in Frankrijk met zijn Italiaansche vorstinnen en kunstenaars aan het hof, met zijn talrijke Italiaansche relaties in oorlog en vrede, de navolging van al wat Italiaansch is, ook in de taal, waarvan nog sporen in alle Europeesche talen aan te wijzen zijn.

Maar dan is er de derde, de nationale, die ten slotte de hoofdstroom wordt, de bron van alle ware echte kunst, die eerst krachtig en breed over heel Europa stroomt, als hij gevoed is met het bloed der groote omwenteling: de begeerte om te maken groote, eigen, waarachtige kunst, naar den geest in waarde gelijk aan de klassieke. Ook vóór dien tijd heeft hij zijn merkwaardige punten gehad. In Shakespeare heeft hij zijn grooten Niagara-val. Maar meestal stroomt hij in de eerste eeuwen rustig en kalm naast den eersten stroom aan, hem telkens wat gevend van zijn levend water; daar was Vondel, Hooft, Molière -. Doch eerst in de negentiende eeuw, als de West-Europeesche menschheid zich in haar volle levenskracht vertoont, komt de groote overwinning, eerst in de negentiende eeuw wordt algemeen erkend en door de kunstenaars gevoeld de ebenbürtigkeit van alle groote, vrije, zelfstandige kunst, van de moderne naast de antieke.

En nu kunnen we bij den troebelen oorsprong van dien alleen grooten en machtigen schrijven drie namen: Du Bellay - Van Hout - Sidney. Zij hebben het eerst vaag en onzeker en vaak zichzelf in de praktijk verloochenend, in het diepst van hun ziel gevoeld wat het worden moest, en het uitgesproken.

Als in 1549 de Pléiade met haar manifest ‘La Deffence et illustration de la langue Françoyse’ voor den dag komt, is dit

niet het plotseling verschijnen van een nieuw element. Een halve eeuw vroeger zijn de eerste teekenen van dit rijk opbloeiend leven reeds aan te wijzen bij een Jehan Lemaire de Belges aan het hof der kunstrijke Marguérite d'Autriche; daarna in Lyon bij eenige vrouwen, Louise Labé en la gentille et vertueuse dame Pernette du Guillet.' De verzen van Louise Labé verschenen wel eerst in 1555, maar lang te voren waren ze reeds in handschrift verspreid. Van haar is

> Tant que ma main pourra les cordes tendre
> Du mignard luth, pour tes grâces chanter;
> Tant que l'esprit se voudra contenter
> De ne vouloir rien fors que toi comprendre,
>
> Je ne souhaite encore point mourir,
> Mais quand mes yeux je sentirai tarir,
> Ma voix cassée, et ma main impuissante,
> Et mon esprit en ce mortel séjour
> Ne pouvant plus montrer signe d'amante,
> Prierai la mort noircir mon plus clair jour.

Hier is alle allegorie verdwenen, hier is de zuivere rechtstreeksche uiting van het gevoel.

In het laatst van 1548 verschijnt van een Parijsch advocaat. Thomas Sibilet, 'L'Art poétique français', de rustige verdediging van het bestaande, van de school van Marot, van al datgene, waartegen reeds een geestdriftige jongelingsschaar aan het college Coqueret aan het samensmeden was. Dan houden ze het niet langer uit; Du Bellay schrijft zijn Deffence, misschien hier en daar met medewerking van Ronsard. De beide dichters waren toen ongeveer vijf en twintig jaar. Op dien leeftijd kan men een goed dichter zijn, maar men is het niet, wanneer men dan precies betoogen kan, hoe iemand een groot dichter wordt. De Deffence is onhandig, onzeker, vol tegenspraak en de anonieme schrijver van Quintil Horatian (1550) heeft Du Bellay te recht menigen gevoeligen tik gegeven. Kon het wel anders? Hier was niet een rustig mathematisch betooger aan het woord, die de zaken kalm jaren lang had overdacht en de theorie uit de bestaande feiten kon opbouwen, maar een jong dichter, die in gloeiend enthousiasme de schitterende schoonheid door de wolken zag stralen.

Zij spreken van navolgen der antieken, de mannen der Pléiade, als hun voorgangers, zeker, maar dat navolgen moet voor hen wat anders worden, dan het tot nog toe geweest is; niet een slaafsch copieeren, maar een vrije inspiratie naar glorieuse modellen. Wat ze willen, ligt in al zijn vaagheid reeds uitgedrukt in den titel van hun manifest; een Fransch even rijk en buigzaam als het Latijn en Grieksch. Dat Fransch zullen ze kweeken en koesteren, die bloeiende levende taal moet steeds toenemen in kracht en rijkdom, moet het eenige materiaal worden, dat de Fransche woordkunstenaar bewerkt.

Ze hebben een hartstochtelijke liefde voor de oudheid, maar wat ze voor de toekomst begeeren, is vrij, oorspronkelijk, ernstig, persoonlijk werk, dat gesteld kan worden naast, wedijveren kan met de kunst van Griekenland en Rome. Ze hebben tal van malen tegen hun eigen beginselen gezondigd, tot in hun manifest zelf toe, maar dat neemt niet weg, dat ze de ware richting voor de kunst van West-Europa, dat de jeugd der middeleuwen achter den rug had, hebben aangewezen. Ze staan nog verslagen over de diepte en rijkdom, die de kunst der Ouden had kunnen bereiken, verblind door de geweldige schittering, en in hun verblinding zal de groote massa der kunstenaars nog altijd blijven grijpen naar den vorm en de uiterlijkheden en niet kunnen bemachtigen, dat algemeen groote, dien levenden geest, die van alle tijden is. Maar als eenmaal de dagen, die Du Bellay en de zijnen hebben voorzien en ingeluid, in vervulling zullen gaan, dan zal het leven en de geschiedenis der West-Europeesche menschheid diep en rijk genoeg zijn geworden om te maken, dat de echte begenadigde kunstenaar, die dat leven begrijpt, zijn werk rustig plaatst naast het beste der Ouden.

In de zestiende eeuw gaat de dichter zich voelen als een hooger wezen, de uitdeeler der onsterfelijkheid. Hij is niet langer de veile hoveling, die op bevel een vers in elkaar rijmt; hij ziet over het graf heen, ‘l'inspiration le révoque des ténèbres d'ignorance à la lumère de vérité, de la mort à la vie, d'un profond oubli au ressouvenir des choses célestes et divines.’ Hij heeft de grootsche almacht en heerlijkheid van het dichter-zijn voorgevoeld.

Van der Noot - Verwey en Vermeylen hebben hem voor

ons geopenbaard, - is de man geweest, die zich bij ons het eerst en het innigst aansluit bij de beweging der Pléiade. Als de zestiende eeuw haar einde nadert zal zich ook uit Van Mander de Renaissancedichter ontwikkelen - Jacobsen heeft het nog zeer onlangs aangetoond. Maar Van Mander wijst reeds op Van Hout terug als den man, die hier in het noorden het eerst de nieuwe leer heeft toegepast. Doch in het toepassen alleen zit de beteekenis van Van Hout niet. Hij is tevens de man, die hier het eerst een betoog heeft geleverd, waarin de ideeën der Pléiade zijn terug te vinden en dat onder hun invloed moet zijn ontstaan.

Laten we die theorieën eerst bekijken.

Omstreeks 1550 is hier nog geen wezenlijke kunst te ontdekken. De strijd der nijverheid ontwaakt en zal gretig den geloofsstrijd aangrijpen in de hoop zich aan den klauw der wassende geldmacht nog te ontworstelen. De burgerlijke maatschappij ontstaat met haar geweldige inspanning voor politieke vrijheid, haar streven om met nuchteren geest geld te verdienen en stoffelijke voordeelen te bejagen.

In dien tijd heeft Van Hout, terwijl het alledaagsche practische leven hem bijna geheel in beslag uam, doorgrond het grootsche werk, dat daar in Europa aan het gebeuren was en scherper en juister dan één zijner tijdgenooten in deze streken gevoeld, wat de algemeene lijn voor de kunst worden moest hoog boven alle politiek en maatschappelijk gedoe.

Tusschen 1574 en 76 vertaalt hij den Franciscanus van den bekenden Schotschen humanist Buchanan en waarschijnlijk ook diens ‘Fratres fraterrimi’, de eerste een uitvoerige satire tegen de orde van S. Franciscus, de laatste kleine vinnige geeselstriemen met dezelfde bedoeling, samen een 1700 verzen. Dit staat nu wel vast, al zullen we er waarschijnlijk nooit een regel van te zien krijgen, behalve de acht, die in het Dienst-bouc staan. Evenzoo heeft hij in die jaren overgezet het astronomisch leerdicht, De Sphaera, van Buchanan, ongeveer 3000 verzen. Op het bestaan van beide eerste vertalingen maakt Janus Douza een toespeling in een zijner gedichten, die in 1576 verschenen zijn; van de vertaling der Sphaera spreekt Janus Douza Junior in een ode aan Van Hout, die mij uit een editie van 1607 bekend is.

De vertaling van den Franciscanus is opgedragen aan broer Cornelis Adriaensen van Dordrecht († 1581), een hysterisch Franciskaner monnik te Brugge, die aan sadisme leed en wiens merkwaardige preeken zijn uitgegeven onder den titel: ‘Historie van Broer Cornelis Adriaensen van Dordrecht binnen de stadt Brugge, waarin verhaalt wordt de discipline en secrete penetentie der vrouwen bij hem gebruikelijk, nevens zijne wonderlyke, vuyle, grouwelijke, bloedorstige en lasterlyke sermoonen’, welke titel voldoende 's mans practijken doet raden. Die opdracht, hoogstwaarschijnlijk ook van '76, is gelukkig bewaard gebleven en wordt in het handschrift in denzelfden katern papier onmiddellijk gevolgd door een betoog ‘Tot het gezelschap ende de vergaderinge der gener, die hem in de nieuwe universiteyt der Stad Leyden ouffenende zyn in de Latynsche of Nederduytsche poëziën ende allen anderen lief-hebberen der Nederlandsche sprake.’

Uit den inhoud blijkt, dat ook dit betoog van '76 zijn moet.

Van Hout heeft den Franciscanus overgezet in Alexandrijnen; zelf zegt hij daarover in het betoog ‘Tot het gezelschap’: ‘De verssen dan, die ic in den jegenwoordigen Franciscaender gebruyct hebbe, zijn Alexandrins, zoe die bide Francoyzen werden genomt, ende bestaen van zes voeten of twaelf sillaben, hebbende haren val, rustinge, steunsel of ademverhalinge naer de derde voet, twelc de zeste sillabe es, de welcke ic onder den anderen verdeelt of geschakeert hebbe mit masculins, opte laetste sillabe rijmende, ende mit feminins, rijmende opte naestlaetste of voor naestlaetste. Zo nu, als ic hope, de jegenwoordige mijne *eerste* vruchten u.L. eenichsins connen behagen, zal mi des een prickel zijn omme my dagelicx inde conste van poëziën, daerinne ic nu noch jong ende onervaren benne, als dezelve *noch geen twee jaren* gebruyct hebbende, zulx ende inder vugen *wij* dezelve nu ter tyt *gesamelicken* gebruycken, te weten op een zekere mate ende yegelycke sillabe op zyn juyste gewichte comende, meerder ende meerder te ouffenen ende u L. myn andere *begonste* wercken als christelicke of geestelicke poëziën, psalmen, oden, sonnetten, grafdichten, epigrammen ende liefden, geen maechden oren schadelicken noch schandelicken zynde, mitten eersten mededeelachtig te maecken, zo lange tot my de vlerken beter gewassen zullen

zyn omme naer *hoger* en *groter* zaken te connen ende derren vliegen ende uluyden *de oude spelen*, tragedien ende comedien in ons moeders sprake mede te duen zien ende horen.'

Zie hier een gansch program, welks geheele inhoud volmaakt nieuw is in 1576 in Noord-Nederland en waarvan ik eenige woorden cursiveerde, die feiten van beteekenis in Van Houts dichterlijke loopbaan vaststellen. Men ziet, wat de vervolgingszucht der Go maristen ook hier weer voor onze dichtkunst op haar geweten heeft en begrijpt, dat het weinige werk van Van Hout, dat toevallig gespaard gebleven is en dat hij zelf misschien voor het meerendeel het bewaren niet waard heeft geacht, ons slechts een zeer onvolledig beeld van zijn dichter-zijn geven kan en hoe we ons veelal tot raden en vermoeden zullen moeten bepalen.

± 1575 wordt echter in ieder geval een gewichtig jaar in de biografie van den dichter Jan van Hout, het gebruik van de jambemaat, den Alexandrijn, de door Ronsard verheerlijkte Renaissance-maat, waarin Vondel een groot deel van zijn treurspelen schrijven zal, een gewichtig jaar dus tevens in de geschiedenis onzer dichtkunst.

Uit de medegedeelte feiten mogen we bovendien concludeeren, dat de dichter onmiddellijk met de jambemaat is begonnen, dat hij, terstond als hij de kunst gaat beoefenen, begrepen heeft de hoogte, waarop deze in zijn tijd stond, en dat dus bij hem niet als bij Van Mander een lange periode van rederijkersrijmelarij is voorafgegaan.

Om de belangrijkheid van het feit deel ik hier de eenige ons bekende regels mee, die tot die eerste pogingen kunnen behoord hebben. Het is een 'epigramma bij de Hoochgeleerde, overtreffende Georgius Buchananus in Latyn gemaect' en door Van Hout aldus 'verduytscht':

> Het aertryc dwongt gy, Room, de Paep heeft u bedwongen:
> Hy u mit grooter list, gy haer mit groot gewelt:
> Mer Luter stercker was, die mit zyn penne' en tongen
> U cracht, o Paep van Room, ter neder heeft gevelt.
> Gaet nu, Gy Griecxkens yel, ende' onsluy veel vertelt
> Van uwen Herckles knods'en huyt of zulcke dromen,
> Mer kent, dat grooter is de daet van dezen Heldt,
> Die mit zyn pen verwan hem, die const winnen Romen.

En thans keeren we tot de beide prozastukken, die bij de vertaling behoorden, terug.

De opdracht aan broer Cornelis. 't Is scherpe, fijne ironie, soms schijnbaar gemoedelijk en luchtig, maar telkens weer priemend in bijtenden spot:

'Die mij, E.V.B. van jungs aen ende kintsbeene gekent hebben (zoe ic wel vermuede, dat uwe E.V.B. niet en duet) zullen mijn getuygen wezen van de zunderlinge ende grote liefde ende vande uytnemende ende eenvoudige genegentheyt, die ic altijt tot de h. kakelycsche religie ende tot h. oorden gehad hebbe, zunderlinge tot de bruederen die van buyten zoe simpelicken in spaepsgraeu gecleet gingen.' Maar daarop ga ik niet verder in, eigen lof stinkt. Alleen wil ik memoreeren, dat ik, nadat in 1569 de kloosters, in het bijzonder die der grauwmonniken in verdrukking zijn gekomen, al mijn krachten heb aangewend, om ze weer in het oude aanzien te herstellen, hoewel ik woon in dat Holland, waar men die grauwe orde zoo kwalijk gezind is, ja, in dat Leiden, dat honger en ellende heeft doorstaan om den pauselijken godsdienst en daarmee een der stevigste steunpilaren der orde uit de stad te kunnen weren. Mijn gunstige gezindheid zult ge vooral kunnen opmaken, eerwaarde broeder en vader, uit het feit, dat ik geen moeite gespaard heb, om het boekje van den hooggeleerden Buchananus, waarin al de geheimenissen der orde klaarlijk, kunstig en levendig worden afgemaald in het Nederduitsch over te zetten. Ik heb dat vooral gedaan om de orde bij elkaar te houden in deze verwarde en beroerlijke tijden, nu de heilige orde zoo deerlijk schudt en beeft en er gevaar bestaat, dat velen afvallig worden. Mijn vertaling moge bewerken, dat de broeders zich vaster aan een sluiten, vooral als ze bedenken, dat de dingen, die nu juist te Gent en Brugge gebeuren (toespelling op de zwijnerij van Cornelis zelf), bewijzen, dat Buchanan de naakte waarheid geschreven heeft. In de waarheid van het boekje geloof ik vastelijk en ik twijfel er ook niet aan, of de Italiaansche pausen hebben aan de orde, waarvan de Italiaan Franciscus de stichter is allerlei schoone bullen verleend, ook wel natuurlijk om te mogen italianizeeren (een woord, dat in dit verband een zeer bijzondere beteekenis heeft). Toen ik met zorg overpeinsde, onder

wiens vlerken, opzicht en beschermnisse ik mijn vertaling het veiligst kon uitgeven, opdat ze door de nijdige schimpers en lastersprekers, waarvan de wereld thans, helaas, vol is, niet mocht worden berispt en gecalangeerd, heb ik geen nuttiger bekwamer, heerlijker noch treffelijker personage kunnen vinden, dan U, broeder Cornelis; want al mis ik het hooge voorrecht U persoonlijk te kennen, ik heb uw heerlijke sermoenen verslonden, die sermoenen, die voor mij bijna evenveel waarde hebben, als de poëziën van Homerus voor Alexander den Groote. Wat is de welsprekenheid van Cicero bij deze sermoenen! die sermoenen, waardig niet alleen door heel de wereld gelezen, maar al waar het van ratten en muizen, ik zwijge van menschen opgegeten te worden, waardig om in de smidse van Vulcaan bewaard te worden, om gezet te worden in dat goud, dat den zwijnen ontvalt en dat zoo dikwijls in uw sermoenen te pas gebracht wordt. Wien zou ik de openbaring der wonderlijke geheimenissen en diepe verborgenheden der heilige orde beter kunnen toewijden dan juist hem, die nieuwe mysteriën heeft ingevoerd, nl. de waardige tuchtigingen en billenschouwe van allerlei schoone en jonge vrouwspersonen, welk punt Buchanan juist ganschelijk niet aanraakt, wat hij zeker zou gedaan hebben, als zoo heilige en stichtelijke werken hem bekend waren geweest.

Aan wien zal ik beter mijn eerste werk opdragen dan aan hem, voor wien iedereen bang is; aan hem, die zich niet alleen als een vroom kampioen en worstelaar heeft durven stellen tegenover Calvinisten, Martinisten, Mennonieten, Erasmianen, Cassandrianen en dergelijken, maar evenzeer tegenover de overheid van Brugge en Vlaanderen, de algemeene staten, ja zelfs tegenover meneer den ‘bijtscaep’ van Brugge en ze allen zoodanig gebreideld heeft, dat niemand meer kikken durft.

Maar met die kritiek op den Franciscanus zal het wel zoo'n vaart niet loopen. Alleen is er misschien wat te vreezen van den kant dier redenlooze zwijnen of reeckelige zinnen.

En dan laat Van Hout de geweldige uitbarsting tegen de rijderijkers volgen, die ik hiervóor al grootendeels aanhaalde. Hoe mooi ook op zich zelf, ze valt buiten den geest der opdracht. Wanneer men die passage wegdenkt, dan is in het

heele stuk de rustig breed sollende toon met zijn rake, juisten woordenkeus, met zijn gewichtig breed doenden zinnenzwaai meesterlijk volgehouden. Er is iets in van Marnix' Bijenkorf, maar de taal is rijker, 't is hoogere kunst, men voelt er ook niet den vinnigen zeloot voortdurend achter, maar den rijken, vrijen humanisten geest, die niet alleen uit heilige overtuiging, maar tevens uit puur genot het wapen van zijn spot hanteert. Er is iets moderns in, en hoe zonderling het moge schijnen, die opdracht van den Franciskaander van 1576 doet me hier en daar denken aan sommige geestige, klassiek geworden boekaankondigingen van De Nieuwe Gids.

Jammer, dat die uitval tegen de rederijkers hier detoneert.

Als men het niet beter wist uit het betoog ‘Aan het gezelschap’, zou men hem bijna niet au sérieux nemen hier. Maar bovendien die verachting voor de rederijkers lag geheel in de lijn der beweging. Ging de Pléiade niet even fel te keer tegen het werk der voorgangers. ‘Laisse moi,’ zegt Du Bellay, ‘toutes ces vieilles poësies françoises aux jeux Floraux de Toulouse et au Puy de Rouen: comme rondeaux, ballades, virelais, chants royaux, chansons et autres belles espiceries, qui corrompent le goust de nostre langue et ne servent sinon à porter termoignage de notre ignorance.’ En daarna nog, nadat hij allerlei peuterwerk heeft gebrandmerkt: ‘Je supplie à Phoebus Apollon, que la France, après avoir esté si long temps stérile, grosse de luy, enfante bientot un poëte dont le luc bien résonant fasse taire ces enrouées cornemuses, non autrement que les grenouilles, quand on jette une pierre en leurs marais.’

Onder die rederijkers waren ook Van Houts vrienden en kennissen in Leiden; misschien heeft hij zijn welgemeenden haat juist hier uitgestort, opdat hij tusschen al die spotternij minder hevig zou worden gevoeld, opdat de felheid ten minste wat getemperd zou worden door de gedachte aan mogelijke opzettelijke overdrijving. Voor zich zelf had hij dan toch het gevoel zijn hart eens te hebben gelucht.

Maar men neme er goede nota van: de toon van heel dien aanval wordt beheerscht door passie, door een geweldig temperament, dat in beroering is gebracht. Hier is voor het eerst in de Nederlandsche letterkunde een man, die met woest enthou-

siasme *strijdt* voor het juiste begrip van kunst. Dat is de nieuwe tijd.

De opdracht gaat intusschen in denzelfden spottenden toon door: Van Hout mag zich wel verzekerd houden van den beukelaar en rondasse van 's broeders welsprekende en retorisiaansche tonge, immers het geldt de zaak van broer Cornelis zelven en zijn sermoenen zijn het ware strijdmiddel. Zij zijn de ware Rethorique, die de kunst der welsprekendheid is, dienende enkel en alleen om aan de toehoorders met levendige en krachtige, fraai gesierde en schoon verbloemde redenen eene voorgestelde zaak te doen gelooven.

Wie beweert, dat Rethorica de rijmkunst is, komt den broeder te na, en hij is een kruidje-roer-me-niet.

Zoo vlecht Van Hout dus in het vervolg zijner opdracht ongemerkt zijn tegenstelling tusschen Rethorica, die hij opvat in de oude klassieke beteekenis, en de dichtkunst, een tegenstelling waar hij in zijn volgend betoog uitvoerig op terug komt.

Tot wederdienst verklaart hij zich bereid en als zijn verzen door de bescherming van Cornelis gedurigheid mochten verkrijgen, dan kan de orde op hem blijven rekenen en 't gemeen spreekwoord, aldus besluit hij, zal ‘hope ic waer gevonden worden, dat St. Peters scheepje, op hetwelck de heilige graauwe orde, als een cloec forsaet of, zo zyt nommen, galleiboef aen een van de voorste riemen zoo cloec zit, arbeyt, roeit ende trect, wel hellen (te weten te helle roeyen) mag, maer niet zincken en zal.’

't Is haast ongeloofelijk, maar toch heusch gebeurd, dat een vroegere Leidsche archivaris geheel deze opdracht als ernstig bedoeld heeft opgenomen en als resultaat van zijn studie in de annalen van een deftig wetenschappelijk instituut meedeelt, dat, blijkens het handschrift, Van Hout ‘zeer gunstig gezind was voor de Roomsch-Katholyken, althans voor de monniken der grauwe orde, d.i. Franciscanen’.

Wat zou Van Hout zich in het geval verkneukeld hebben! Men zou bijna geneigd zijn uit te roepen: Julia was groot, maar voorwaar ik zegge u: meer dan Julia is hier!

(*Slot volgt*.)

Terugblik op Stille Nagedachtenis
Door
W.L. Penning Jr.

I.

Van Ziel - alleen!

Voortschuif'lend, stom'lend, dool 'k door zwarten dag -
Waar 'k vroeger wegwijs was,
En in verbeelding zág.

Verdwaasde hand: toevallig raakt ze uw stoel,
En 'k tast naar werk'lijkheid -
Waar 'k schrikb're leegte voel.

Verdwaasder oor: gestameld hoor 'k mijn naam,
Waar 't vogeltje - nu dood -
Mijn gids was hier naar 't raam, -

Mijn gids, vrouw! naar uw grooten uitschuifstoel,
Met kijkje in breede laan
Na 't kijkje op plein-gewoel.

Hier overdag bekleedde ik liev'lingspost...
Hoe opgewekt deê 'k dienst,
Hoe arm sta 'k afgelost.

Naar om en bij u zijn droom 'k mij terug
In veel klein-allerlei
Den ziende haast te vlug;

Mag 'k meê uw last verzetten, wees geloofd!
Volhandigheid om U
Verlicht mij 't volle hoofd;

Begeer mijn hulp - en 'k dank uw zielsgeschenk!
Verlangend sta ik klaar,
't Oor spitsend naar uw wenk:

Waarschuwde omhoog een schel, hier deê 't getik
Of roep, of lach, of zucht,
Zwakker elk oogenblik.

En jokkend mor 'k dat gij uw eigen man
Noemt met den naam des broêrs -
Die 't niet meer hooren kan.

En zacht vertel 'k u uit uw eigen jeugd
Al wat ik wist door U
En 'k merk Goddank hoe 't heugt.

En al wat *mij* heugt sinds den kus der bruid
Heugt ook mijn arme vrouw -
Al brengt zij 't niet meer uit...

Soms brengt de nacht bij-wijsje nog van stem;
En weêrzijdsche uiting nu
Krijgt dubbel-teed're klem.

Verhèlderd uit zich in die stilte uw geest;
En warmer geeft zich 't hart
Aan 't hart waarin 't weêr leest.

Geen lof, geen loon ooit voor mijn hart zóó zoet
Als uw gestameld woord:
'Wat zijt ge moê - en g o e d !'

'En *gij* dan? (vraag 'k) die zittend zonder rust
Me aan 't werk zaagt en gezond,
En meêlij's klacht nog sust!'

Dan weêr bezweer 'k u onder bitt'ren nood,
Hoe 't Beetre ons-samen wacht
Uit - God geev' zàchten dood!

En stil, wen 'k sluimerrust beluist'ren kan,
Waakt wel uw d i c h t e r 't langst,
Maar dankbaarder uw m a n .

Of volgde er nacht van pijn op dag van leed,
Gezegend blijft één troost -
Dat ge alle kwaad vergeet;

Niet, als uw man, òmziende naar den steen
Waaraan uw voet zich stiet,
Maar naar geblóemte alleen.

Meest dof en droef vindt u de ontwakingstijd;
Vroeg-op, als levenslang,
Aanvaardt ge een harden strijd;

Als in een droom vervolgd en zwaar belast,
Wilt ge onder sluiers uit -
Waarnaar ge vrucht'loos tast;

Oneindig nog benauwender dan 't mijn',
Een duldeloos bestaan
Verwart u Zijn en Schijn...

Ben 'k in die uren stipt en stil geweest.
Dan (blijkt me in 't woonvertrek)
Bevrijdt zich weêr uw geest.

Uw wagentje, arme! rijdt niet langer uit;
Waarheen 'k meê-duwen mocht,
Daar wacht ons 't aardsch besluit;

Daar zaagt gij 't groen; daar dort, verwordt het nu...
In 't uitkijkhoekje aan 't raam,
Stil, stil - bereidt gij u?

Begraafnisstoet na stoet trekt hier voorbij;
‘Ik (preekt de somb're koets)
Ik héden, mórgen Gij!’

Of 't vriendlijk opschrift *Vrede* treft uw oog:
‘Een lijder minder!’ was 't,
Waarvoor uw hoofd zich boog.

En bloemen zetten we in uw raamkozijn;
Meer, mooier dan voorheen;
't Mocht eens uw afscheid zijn...

Maar vreemd ontwaakt uit minder slaap bij dag
Behagen in bezoek,
Dat vaak te hind'ren plag;

En aarz'len doet gezelligheid: misschien
Wordt ze al te druk gevierd?
Soms ook te schuw ontzien?

Mijzelf misgun ik deel aan drukke praat;
En wachter ben ik niet,
Zoo 'k wachterdienst verraad.

'Volgt ze ons gesprek? deelt zij 't met knik of blik?
Of zit zij, van ons af,
Zoo rust'loos als hier ik?'

Heraad'men doe 'k als me over wordt gebracht
Hoe 't oog, weêr opgeklaard,
Genoeglijk naar mij lacht;

O goed trouw oog! dat ik te vaak misken.
Doordien 'k waar taal ontbreekt
Ook zonder teeken ben -

Totdat me uw handdruk, steelswijze opgezocht
Herstelt in eerepost,
Door vriendschap afgekocht.

Ergst kwelt me om U 't afmattend stemgeluid
Waarmeê 'k mijn schrijfhulp jaag,
Schoon 't hart zich hortend uit;

O weif'ling tusschen liefde en levensplicht:
Mag verzen 't licht ontzegd?
Den vrienden elk bericht?

Helaas, (daar toch geen Muze viel te ontgaan)
Dat ik niet dong naar dicht,
Liefst nog door u verstaan!

Zulk pogen voor de vreugd van uw gemoed
Had mooglijk de' overlast
Van ons geschrijf vergoed.

Hiernaast aan 't werk, slaan we u desnóods nog gâ:
Vereenzaamd, wenkt ge ons weêr
Te ver zijn we of te na!

En 'k waag uw arme hoofd aan wat ik ducht,
Knoei 't werk als strafwerk af -
En beider liefde zucht.

Saam hooren lezen vleit dan nog het meest;
Maar 't winteravondboek,
Voor allen, bleef uw Feest!

Uit ziekten keert ge al kinderlijker weêr;
Bedeesd wordt uw verzoek,
Uw dank aandoenlijk teêr.

S t i l weent ge, en weent naar *mij* ook; vraagt waar 'k ben?
Uit schroom is 't mij verheeld
Schoon 'k mij onschuldig ken;

Heeft zonder u mij ooit de lucht gesmáákt?
Liefst wand'lend in Uw dienst,
Werd immer haast gemaakt.

En naast mij hoor 'k dat zacht maar diep gezucht,
Eigen aan al wie voelt
Hoe 't leven gaande ontvlucht;

Gewaarschuwd heeft me dat; en 'k repte ervan
Tot wie mij ziende leek -
En soms, ontgaf 't mij dan.

Toch angstig streel 'k die mooie handjes weêr,
Hoe warm door liefde omvat -
Niet te verwarmen meer,

En die ge al vaker in de mijne liet,
Waar gij de mijne om vróegt...
Raad? hulp? die zocht ik niét.

Stil immer hadden we om ons Kind gerouwd;
Van v r o u w werdt Gij mij 't kind -
Als kind mij toevertrouwd;

En roerend bleeft ge in alle ding altijd
Betrouwen op uw man -
Op onbetrouwbaarheid!

Sidd'ring van vrees, staêge onrust greep mij aan:
Niet arg'loos, achteloos
Liet ik de dingen gaan.

Weeklagen zou ik straks om noodloos wee;
Zelfs pijnde u dwaze scherts
Dien laatsten dag beneê.

En wreed weêr, 's morgens had ik mij beklaagd
Over te weinig rust -
Kwam *uw* rust opgedaagd?

En voorgevoel hergaf u spraakgeluid
Dat natrilt door mijn ziel:
'Rust brengt mijn d o o d ,' bracht ge uit;

Hoe kromp ik onder snerpend zelfverwijt!....
Voor 't laatst toen aan mijn borst,
Doods-droef hebt ge uitgeschreid.

Voorover op uw arm weêr zakte 't hoofd,
Dat ik met moeite hief;
En lang zat ge als verdoofd.

Toch nog, dien dag, hartstocht'lijk gaaft ge lucht
Aan teederheid voor elk;
Maar uitroep smoorde in zucht.

Na Magda's naam, en 't vurig 'k heb u lief!'
Was 't nog uw Vader's naam
Waarmeê uw stem zich hief;

Door heffing, 's and'ren daags, uit klauw en klem
Van 's levens eindbestel -
V e r t w i j f 'l e n deed me uw stem...

En jammer vult nu 't vroeg're huisvertrek,
Waar 'k als in doolhof stuit,
U zoekend leégte ontdek!

En stootrig klim 'k waar 'k daaglijks jaren lang
U dragen hielp. Trap óp -
Was laatste en zwaarste gang.

Dra liet ik u aan vreemden; stil trap áf
Naar de' eersten nacht omlaag;
Voorts - naar den nacht van 't graf.

Daarheen, noch daar, noch tredende in *mijn* huis,
Gevoelde ik met begrip:
Nooit saam weêr! nooit meer Thuis!

Gekomen is 't begrip. Toch luide en bang
Praat ik mèt u, als ééns -
Tòt u, als jaren lang!

Verbijsterd hoor 'k - begoocheld sta ik stil:
Hoorde ik geen stem?...En 'k zoek -
Hier waar 'k niet s t o m m 'l e n wil;

En 'k schrei naar u; en hartzeer schreit tot God!...
Kussend wat Uwer was,
Vraag 'k e i n d e ook aan m i j n lot:

En alles zwijgt; tot zelfs de klok, wier tik
Ook weg naar 't Sterfbed wees...
Gebroken is ze als ik.

Gebroken is mijn doel, mijn doen, mijn kroon.
Mijn z i j n was z i j n om U,
Ondanks ellende ook - schoon!

Hoorde éénig paar elkaar zóó toe als wij,
Sinds ook uw blik me ontging, -
Mijn oog u niets meer zei?

Inééngegroeid hief zich ons saambestaan -
't Zwaard des geweldenaars
Is er doorheen gegaan!

Vervreemd en huiv'rend staar 'k: Mijn waart ge altijd -
Kil eensklaps tusschen ons
Heerscht leêge oneindigheid....

Mijn zielszorg waart ge, en zijt mijn Licht geweest;
Kind! nu 'k mij blind gevóel;
Lij 'k om Uw lijden 't meest.

En 't leven zelf ontheiligt dood en rouw;
En nachtwaak torscht hun wicht -
In leêg, leêg huis der trouw

II Voor en na ons Laatste Feest

1 Aan het Venster

Blij, driftig, stiet ge me aan; en zonder noemen
Van *uw* kant, zonder dat ik zág,
Saam wezen we onze hulp naar 't ‘Vrouwtje met de bloemen’ -
Uw liev'lingswensch verstond ik uit uw lach.

Snel werd trap áf, behoedzaam ópgestegen;
Uw blik, kon 'k nagaan, gold de deur;
Gold, toen die openkraakte, uw liefsten kamerzegen -
‘Mooi!’ bracht gij uit, en meê genoot ik g e u r .

Hoe trilde uw arm, al om mijn hals geslagen
Eer nog de herfst-tuil was omvat;
‘Kijk!’ bracht gij uit; en met verrukking zagen
Ziels-oogen uw verrukking en uw schat.

‘Gauw!...’ met een smeekzucht hieft ge uw ‘doopelingen’;
Zelf hand'lend zoo aartsvlug geweest
Als aartsgeduldig nog in droef-verplichte dingen,
Joegt ge ieder op! en voorbereid was 't feest!

Fier beurde onze erf-vaas weêr een frisschen pronker;
Een vriend, juist naadrend over 't plein,
Keek op, en wuifde u toe; en boog, als hoflijk jonker,
Ook voor uw Eerewacht in 't raamkozijn.

Wat ze u vertelde, hadt ge ons graag doen weten,
Vrouw! die genoeg van 't mijmren hadt;
Gezelligst gij van aard; al jaren nu geheeten
De stille vrouw, en die geslágen zat.

2 Mijne Doode

Ik kuste uw voorhoofd, in onstoorb'ren slaap
Als door een kinderhandje gladgestreken;
Vrouw! zelf weêr kind, stil kind van stillen dood,
Glimlachte uw geest? terwijl mijn hart bleef leken
Op handjes-vouwing - stijf-koud om 't gebloemt'
Dat gister nog uw feestlach had geroemd!

Naar 't leven greep nog uit uw doodstrijd, vrouw -
Kloek-teed're vrouw! voor 't mart'laarschap geboren -
Greep door mijn hand omvat uw vrije hand...
En toen die rustte, vreesde ik Slaap te storen;
Nog eenmaal staakt ge uw hand uit, weet ik nu - -
En 'k wist het niet: leêg was mijn plaats - naast U!

Heeft, brekende al, mij 't oog der trouw gezocht
Waar samenzijn ons nog had kunnen wijden?
Fnuikte onvergeeflijkheid uw laatste beê:
Ervaring van nabijheid in het scheiden?
Mooglijk verpoozing, hoe ondeelbaar kleen?
Vrouw, niet uw dood -, zielsfoltring laat me alleen.

Wier bijstand binnen 't etmaal na ons feest
Ook strekte om 't arme lichaam af te leggen,
Zij zagen hoe verjongd mijn liefste lag,
'Als een gelukkige!' was 't mijmerend zeggen;
- Liefde's erin'ring, hoop op samenduur,
Wàt bloeide er, 't laatste stip van 't uiterste uur?

Of was 't een vriend'lijk masker, spel van stof,
Waarmeê de dood barmhartig wou misleiden,
Maar 't niet vermag! Voldongen zij een lot,
Kan 't o n g e s c h i e d ? Uw leed doorleeft de tijden,
Doorknaagt mij 't hart, dat kreunt wijl 't kreunen hoort;
Dáár duurt uw smartbestaan, ook de aanklacht voort:

Zoovaak uw lot scheen in mijn hand gelegd,
Zoovaak met dubb'le blindheid scheen 'k geslagen,
En van uw wijzer inzicht wendde ik mij,
Wreed-duid'lijk komt nu alles vóór mij dagen;
En wie uw grafrust zegent, vloekt èn mij -
En 't leven!
En *die* rust, heeft ze waardij?...

Zacht kuste ik u; toen, tastend naar de deur,
Oudergewoonte bleef ik even luist'ren...
En als nalatig haastte ik mij terug -
'Vrouw?' zei 'k, - maar ach - had Leegte hooren fluist'ren,
Hoor 't nu al maanden. Sinds uw geest ontvlood,
Schijnt me elke dag de dag nog van uw dood.

III

Ten Grave

Als wintersche overgang tot hoop op bloei,
Vraag' dooden-uitvaart om geen bloem der aarde,
Zoo strijdig met de ontzetting eener ziel
Wier liefde op sterfbed als het Uwe staarde,
- Liefde nogthans sierde ook uw kist en 't kleed;
Blij' gold g e b l o e m t e uw eerdienst, blijdst - in leed.

En ook, den dag dat ge uitgedragen werdt
Verjaarde uw bruidsdag; bléef mij in gedachten
Hoe elk jaar weêr, sneeuw-stormde ook lucht en lot,
Rein uit viooltjes trouwdagviering lachte;
En weemoed blikte aan 't graf, uit schrijnend wee,
Naar vredig heil - in neevlig-ver verleê.

IV Najaar op Nieuw-Eikenduinen

1 ‘Zelfs de Steenen roepen’

Uw rust meldt half de zerk die saam-rust roemen moge;
De weêrhelft van den steen verraadt mijn rustgebrek;
Roept de ingegrifte naam uw beeld voor zoekende oogen -
Mij roept tot U, die 'k zie, de oningevulde plek.

2 Gemeenschap

Een zerk naast de uwe, al even klein,
Draagt - wat gij liefhadt - Boschviolen;
De simp'le gave, frisch en rein,
Houdt schat van warme trouw verscholen.

Voor mijn verbeelding deelt Uw graf
In de eer, aan 't mede-graf geboden;
Geen innig-eigen rouw laat af
Van meêgaan achter and'rer dooden.

3 Witte Kerstmis

En nu is 't stille kerkhof stilst,
Onvindbaar zelfs '*de* Plek...'
Stil! alles hier, van huis uit één,
Rust onder 't zelfde dek.

Als ademtocht uit groot blank bed,
Suist en verzucht de wind;
En 't hart, waarin één doode leeft,
Voelt állen zich gezind.

Dier aller lot ontstijgt één vraag
Na werk en wensch en waan;
Stil vragend staan uw liefde en rouw,
En droom wordt al 't bestaan.

Geen naam of faam wroet ge op uit Sneeuw,
Dat feestdek voor 't gezin;
En t h u i s - treur s t i l ! De Kerstklok luidt -
Vrede, en ook Hoop luidt ze in.

V

Oudejaarsavondverrassing

Maar kort heeft naast haar leêgen stoel
Stem van haar vogelijn geklonken;
Nu 't b e e s t j e ook leegte liet en leed -
Blijkt nieuwe levenslust aan de oude kooi geschonken!

Jaar mijner smart, tot aan uw slot
Mag 'k vriend'lijkheid van menschen prijzen;
Van Nijmeeg's wal, bij felste vorst,
Heeft waakzaamheid als Prinsje een Zangertje doen reizen.

Ter wijding hier van 't kleine lied
Koos liefde uw laatste klokketonen;
Heil! wie bij uitvaartgalm van 't Jaar
Laatste eer bracht aan mijn doode, - op vleugeltjes

van 't Schoone.

VI Voorjaar op Nieuw-Eikenduinen

1 Na een Begrafenis uit *Hoek van Holland*.

Gezweept nog, buigen kerkhofkruinen
Zich minder angstig tot elkaar;
Min buld'rend van den kant der duinen,
Wijkt landgevaar.

Gezweept, wou de oude zee jong over;
Wat ze eeuwen uitjoeg, zand hield stand;
Dra zwelt in rust de knop tot loover,
En bloeit weér 't land.

Thans - niet om 't havenwaarts gezweepte,
Plots op bazalt verbrijzeld schip,
Om levensschat dien 't medesleepte,
Beeft stroefste lip.

't Wrak op de Pier juich' over de aarde
Hoe heldenmoed bij redding blonk,
Van redd'loosheid die 't zee-diep baarde
Spreekt - wat hier zonk.

En meê-rouw wil me uit de oogen lichten;
Om vrouw èn vreemde schrei 'k, en buk,
Gezweept door macht die storm doet zwichten,
In stof - 't geluk.

2 Opstandingsfeest

Weêr ruischte er vrede om klimop en om stam,
En door de twijgen die misschien al knopten,
En over 't spruitsel uit der Dooden stad,
Terwijl van verre 't hart der Hofstad klopte,
Op zand en zerk van minne een vogeltong -,
Hoog boven 't al uit zee Paaschmorgen zong.

Zal ander huis dan ge uitgedragen werdt,
Zal land'lijk oord mij ook zien herwaarts leiden?
Op minstens één tocht mag ik hopen, vrouw!
- Dien stilsten tocht om nooit van u te scheiden.
Tot zóólang, uit onze' ouderdom en jeugd,
Wil 'k zaamlen elken zegen, elke vreugd.

VII Naar Elders

1 Onder Weg

Die ons verzorgd heeft en bewaakt -
U tot den einde! -
Neemt in 't gezin, in 't droef verkleinde,
Hulprijk hem meê, wiens treurnis naar u haakt.

Op weg naar 't onbekend verschiet,
Waar zustertrouw n i e u w leven bouwde,
Schreide overvol mijn hart naar 't oude -
Mij was het of 'k u klagende achterliet.

2 Vondst in mijn Chaos

Aan vorm herken ik hier
Onduid'lijk en met beven
In bangen tijd beschreven
Stukjes papier.

Hoe 't potlood hier me ook heugt,
Waarmeê uw ongeraakte -,
Uw linkerhand, zich maakte
Van nood een deugd!

Uw zakboekje uitgescheurd,
Heeft ieder blaadje als teeken
Van taal, als zichtbaar spreken
Ons opgebeurd;

Nóg gaaf was Binnenspraak;
Beden uit verre jaren,
Bewaren deze blaêren -
Blijk uwer taak.

't Geheugen ingegrift,
Verborg de later blinde

Wat vroom zich nu laat vinden -
Onzichtbaar schrift!

Der liefde is 't kleinste ook veel:
Stof uit doorleefde tijden
Laat tot reliek zich wijden -
Tot levensdeel!

VIII Toewijding

1 In Liefdes Naam - Strijd

Uit een zorgenden kring van verwanten en vrienden
Ontrukte u de dood aan mijn strijdend bestaan;
Zwaarder strijd dan uw leven zoo armelijk diende -
U ter eere den strijd tegen rust ving ik aan.

Mag ik rústen in rouw? om uw lot en mijn lijden
Van zegepraal afzien op roest en verderf?
Tegen rust zonder baat, in mijn rouw wil ik strijden,
Onder smarten het fierst, - Uwer waard als ik sterf.

2 Lentegevoel

Hoog stijgt de leeuwrik, en de merel meldt mij 't g r o e n ;
Een ruischen als van ijlend water meldt mij 't l o o v e r ;
En geur waait me aan van 't veld, en koest'ring gaat er over, -
Lente is in 't land! en zwermt en gonst al om festoen.

Puurt ook de honigbij haar zoet uit bitterheden?
Dit weet ik hoe er lied wou opgaan uit mijn leed,
En zeggen u, mijn lief: ‘De lente onthou' mij vrede -
Ééns heeft ze ons-saam gekust, en wee mij, zoo 'k vergeet...’

3 Grafbloemen

Deerenis biedend,
Uit eerbied geschiedend,
Schim mijner dierb're! steeg luide mijn klacht;
En nu rouwende spranken
De grafsteê omranken,
Aan de bron aller Schoonheid een dauwdruppel danken,
Geurt er gebloemte door eenzamen nacht.

4 Ondanks Mijzelf

‘Nu nog aan Kunst doen, ik? al kon 'k, ik wil geen dicht;
Waard'loos werd alles, waar één waarde mij verblijdde...’
- Zie onmacht-schijn gewraakt, voor wondermacht gezwicht:
Zoet keert de Muze in 't hart dat bitter van haar scheidde.

En over hinderpalen, onder tegenstand
Stilte uit en duisternis, kom 'k met mijn lied getogen
Door (overal waar 'k ga) voor mij des rouwens land,
Doch waar mijn Hulde aan U geen kreet meer kan gedoogen.

Den Haag en Rijswijk (*Z.-H.*),
April 1907.

De ‘veertien jaar literatuurgeschiedenis’ van Willem Kloos.*)

Door
Alex Gutteling.

De literaire kritiek! Men zou kunnen denken, dat zij bijzonder vereerd wordt in onzen tijd, nu zoovelen van allerlei richting in boek en tijdschrift, weekblad en courant, hun best doen om hun meening door het publiek te doen aanvaarden. Maar dat publiek wordt door al die zeer tegenstrijdige uitingen bijzonder sceptisch, en beschouwt de kritiek over het algemeen als een liefhebberij zonder nut, die alleen schaden kan. Het vindt ons verwaand, als wij een overtuiging uitspreken; boosaardig, als wij schrijvers veroordeelen; en als wij hen prijzen, dan komt het ‘doordat wij vriendjes zijn’. Het zegt: ‘door de kritiek’ (door de slechte dan toch zeker) ‘zijn talentvolle kunstenaars vermoord, en wat blijvend schoon is, wint het toch wel op den duur’. Zoo men de boekbeöordeelingen al leest, overtuigen laat men zich zelden: ‘de een zegt er dit, en de ander dat van’ lacht men schouderophalend, en het gevolg is, dat men leest in het wilde, denkend wel voor zichzelf te kunnen uitmaken wat goed en slecht is, een handelwijze, in bijna alle gevallen dwaas en onvruchtbaar, want om waarlijk juist te kunnen onderscheiden, is een gave van smaak en een belezenheid noodig die men vereenigd bij zeer weinigen aantreft. De ove-

*) Een opstel, getiteld: ‘Willem Kloos en de laatste veertien jaar literatuurgeschiedenis’ zal binnenkort in het weekblad ‘de Amsterdammer’ verschijnen.

rigen moeten zich wel degelijk laten leiden, maar nu is de vraag: door wie?

Anderen vragen nog dieper door: *is* er wel een Waarheid in kunst, zijn alle oordeelen niet subjectieve meeningen, met meer of minder overredingskracht en stijl-voortreffelijkheid uitgesproken? Uitmuntend wordt deze vraag, die alle doordenkende menschen, en niet alleen wat kunst betreft, geschokt heeft, door Kloos geformuleerd in het begin van zijn oude Inleiding tot Perks gedichten.

'....; en zóózeer volgt de dichterlijke roem, zelfs der grootste geesten, de golving der zee, in zijn rijzing en daling, naar-mate de hoofden en harten zich neigden en wendden, dat ieder toeschouwer, wien de gave der verwondering niet geheel werd ontzegd, zich-zelven moet afvragen, waartoe die warreling en wisseling van begrippen dient, en of niet de literaire kritiek behoort gezet te worden bij de onderwerpen als godsdienst en metaphysika, waarover men onder verstandige lieden liefst het stilzwijgen bewaart. Namen schitterden en verzonken met de eeuw, die voor hen boog, om soms weêr te worden opgedolven door een snuffelend nageslacht, dat er al of niet de verspreide leden der vroegere godheid in herkende; en men mag zulks toeschrijven aan de tijdgenooten en hun onzuiver of ongeoefend kunstgevoel. Doch de fijnste en diepste zielen der menschheid, die in schoonheid aan de wereld mochten weêrgeven, wat zij met hun harte-bloed van de wereld hadden gewonnen, ook zij hebben hun dagen van duisternis beleefd, dat de wereld hen vergat; terwijl eindelijk, wie de eigene oordeelen van die hoogsten over elkander en over anderen onderling vergelijkt, wel zeer veel zelf-vertrouwen moet bezitten, om te durven gelooven, dat zijn persoonlijke meening den knoop ontbinden kan, die door ieder volgend vonnis slechts te vaster werd toegehaald. Zou de stervende dichter dit gevoeld hebben, toen hij spotte, dat alle kunst ten slotte toch een blauwe nevel was?'

In den tijd, dat Kloos dit zoo zeide, was het goed om zoo iets uittespreken. Voor menschen, die altijd met onoverdachten, gelijkmatigen stap op de vaste aarde geloopen hebben, kan het geen kwaad als zij eens op een slingerend schip kennis maken met de onbetrouwbaarheid, de verschrikkingen van een

oneindige zee. Het maakt hun geest bescheidener, dieper hun gemoed. En zoo kan voor weinig nadenkende. laag-bij-de grondsche menschen (het geslacht dat door de Nieuwe-Gids-Beweging werd omvergerend) een siddering voor deze plotsontslotene, nooit-doorschouwde atgronden haar nut gehad hebben. Maar dit geslacht, dat van twijfelmoed en scepticisme maar ál te veel heeft, behoeft een andere opvatting, waarin de vorige niet geheel ontkend, maar verwerkt en gepreciseerd is, opdat er weer wat vastheid kome in de ideeën, en wat geestdrift in de onverschillige, aan die vastheid wanhopende harten.

Vastheid van ideeën, en geestdrift, heeft Kloos zelf, veertien jaren lang, in de hoogste mate gehad. Zijn modernen twijfel uitte hij hier, maar voor het overige bewijst zijn eene kritiek voor, zijn andere na, dat hij hevig en zielvol overtuigd was van de Waarheid zijner beweringen, van de Juistheid zijner oordeelen. En hoe zou het anders kúnnen? Van den overtuiging-looze gaat geen kracht uit, en al moge men in het diepst zijner ziel erkennen, dat de Eeuwige Waarheid door geen mensche-geest te kennen is, deze erkenning moet gedaan worden niet in moedeloosheid, maar in wijdingrijken deemoed, en zij moet leiden, niet tot daadloosheid, omdat wij nu eenmaal niet God-zelf zijn, maar tot opgewektheid, om als levend mensch te doen wat volgens ons mensch-besef waar, goed en schoon is. Het is uitmuntend als het gevoel onzer kleinheid als een wierook aan den Eeuwige om onze geesten blijft wijlen, maar laten wij levend blijven, en voor ons kleine deel meedoen aan den bouw van het Heelal, als koraaldiertjes die een rif vormen: een doet zoo goed als niets, maar als zij allen daarom ermee uitscheidden, kwam er nooit iets klaar. Wij moeten levend zijn, en hoe kunnen wij dat naar den Geest anders, dan door te verdedigen wat wij schoon, goed, waar vinden, al erkent onze ziel het menschelijk-onvolmaakte in alle kunst en gedachte? Zullen wij ons bedroeven, omdat alle ‘onsterfelijkheid betrekkelijk’ is, zooals Kloos ergens anders zegt? Niet de Kunst is eeuwig, maar de Schoonheid.

Zooals ik zeide, was Kloos van de Waarheid zijner denkbeelden, en van de Juistheid zijner oordeelen diep overtuigd: anders had zijn stijl nooit die klaarheid, die doordringendheid

gekregen. Maar deze meeningen waren *niet* enkel-persoonlijk, Kloos was de richtende Tijd-geest zelf en zijn uitspraken zijn volkomen-geldig voor allen die met hart en verstand aan dien nieuwen tijd deelhebben. Kloos gaf niet de Eeuwige Waarheid, dat wist hij zelf wel, maar de Waarheid van zijn Tijd. En die Tijd stond niet op zichzelf, maar uit vele tijden ziet de aandachtige beschouwer draden van overeenkomstig artistiek inzicht samenkomen: de moderne denkbeelden blijken oud en van allerlei landen, kunstenaars van eeuwen-her werkten er naar. Voelt men nu, dat zulk een Waarheid, wel niet iets absoluutobjectiefs, maar toch iets betrekkelijk-objectiefs, en zeer zeker niet iets persoonlijks is?

Bovendien, het moge waar zijn, dat de wereldliteratuur op een veelkleurig vlechtwerk gelijkt, waarin men al de verschillende lijnen volgen kan, en zien, hoe ze telkens door andere gekruist worden, om wat verder weer omhoog te komen; het moge waar zijn, dat iedere periode uit vorige tijden zijn eigen bloemlezing haalt en dichters in het donker stoot die kort te voren als onsterfelijk werden beschouwd; éven waar is het, dat enkele weinige genieën áltijd, en door de meest verschillende scholen, als zoodanig gevierd zijn. Kloos betrekt zelfs die grootsten in de algemeene wisseling van ideeën en inzichten, zooals wij zagen, maar toch ten onrechte. Er kunnen tijden zijn geweest, dat men hen vergat, omdat men hun taal niet kende; en buiten beschouwing moet natuurlijk de eeuw blijven waarin zij leefden, omdat het moeilijk is een genie te erkennen in iemand aan wiens mensch-zijn men herinneringen heeft. Doch Homerus en Sophocles, Vergilius en Dante, om er enkelen te noemen en buiten de laatste tijden te blijven, zijn wel degelijk bemind en bewonderd in de meest verschillende perioden. Even waar is het ook, dat het absoluutslechte, - al hebben de persoonlijke betrekkingen waarvan ik hierboven sprak daarbij een omgekeerde werking, zoodat men poëtasters in hun eigen tijd wèl prijst, - datgene dus, wat arm aan gevoel en denkbeelden, artistiek-onbeduidend, smakeloos, slap en misvormd is, in geen latere tijden óóit meer in eere komt. De wisseling van smaak heeft uitsluitend bij *die* dichters plaats, die geen al-zijdige genieën en ook geen prullen zijn. Hoevelen blijken er niet, als men, zelf tot een andere

sfeer behoorende, in de hunne doordringt, in hun soort belangrijk, goed, en zelfs mooi! Is het niet, om maar iets te noemen, een waarschuwing tegen onbedachtzaamheid, als wij zien hoe de moderne Franschen, wier artistieke fijnheid wij bewonderen, groote waardeering bezitten voor schrijvers als Racine en Victor Hugo, die ons in 't meerendeel van hun werk zoo vreemd zijn? Dit geval bewijst ook, dat de sferen niet altijd even scherp zijn gescheiden, want de nieuwe Fransche dichters zijn dus blijkbaar evenzeer aan ons, als aan hun oude landgenooten verwant.

Doch vaak zijn de verschillen zoo groot, en betreffen zij zoozeer het typisch karakter, dat de strijd voor de KunstWaarheid van een bepaalden tijd noodzakelijk samen moet gaan met een oorlog tegen de dichters van een andere sfeer. Zoo kan aan de mate van onverzoenlijkheid, waarmee door onze tijdgenooten tegen Bilderdijk wordt te keer gegaan, de liefde gemeten worden die zij gevoelen voor hun eigen Ideaal. Zooals Christenen en Mohammedanen hun afzonderlijk Beeld van één Godheid hebben gemaakt, zóó verschillend, dat zij op leven en dood hebben gestreden om hun Geloof te verdedigen, dat zij de voorstellingen van den vijand afgoderij noemden. en niet uit kleinzieligheid, maar omdat zij met hun geweldige overtuiging dat zoo móesten zien, terwijl toch hij, die er geheel buiten staat, voelt hoe zij in diepste abstractie één God aanbaden, hoe Vroomheid beiden de zwaarden deed kruisen en de strijdhamers neerbeuken op de hoofden van hun broedersdoodsvijanden; zoo is het ook mogelijk dat verschillende geslachten de Schoonheid in verschillende gestalte zien en vereeren, zóózeer anders dat zij elkaar moeten haten uit Liefde voor hun Beeld. Want God of de Schoonheid kunnen wij, omdat wij menschen zijn, immers niet in vage abstractie, maar alleen in Levende Verbeelding kennen. Het Beeld *is* ons Leven. al weten wij dat het *maar* een Beeld is.

Als wij de Wereldliteratuur zoo beschouwen, zien wij haar als een bergland, met enkele weinige toppen die zilverwit. onbeneveld, boven alles uitstralen. Het overige lijkt uit de verte een onbestemd gewemel van hoogten en wouden in blauwige dampen: soms is er een heuvelrug duidelijk zichtbaar, dan wolkt de mist er eensklaps voorbij. Maar wie het geheele gebied oplettend heeft bereisd en doorschouwd, weet dat er

verschillende zônen zijn, ieder met haar eigen plantengroei en atmosfeer, maar ook kent hij er chaotische woestenijen, waar geen enkel schoon-volgroeid gewas is te vinden. De kritikus nu, is als iemand die ergens in die wereld geboren werd. Het is begrijpelijk, wanneer hij, het bergland bereizende, *die* streken het schoonst zal vinden waar hij de lucht van zijn eigen geboorte-dal inademt en de planten ziet te midden waarvan hij is opgegroeid. Maar hij zal niet weerkeeren, zonder dat zijn blik gescherpt is door het aanschouwen van heerlijke lustoorden, waar de gewassen van zijn streek in schooner volmaaktheid bloeiden; zonder dat hij het leelijke heeft gezien, dat hem tot waarschuwing zijn zal, hoezeer een tuin kan verwilderen. Ook zal hij gebieden betreden waarvan het karakter hem vreemd zal zijn; in sommige zal hij erkennen dat de Schoonheid niet ontbreekt, al kan hij haar uiterlijke vormen niet liefkrijgen als de zijne: zoo zal hij de voornaamheid der sparrenwouden waardeeren al vindt hij ze stijf en eenvormig; andere evenwel zal hij blijven haten, omdat hun wezen hem al te vijandig is: donkere doornbosschen, krachtig-kronkelig uitgegroeid op steenigen bodem, maar vreugdeloos en doodschijnend. Zijn tuin te volmaken naar zijn aard, wordt nu zijn ideaal, en daarom rukt hij de verbasterde en vergroofde misgroeisels uit en kweekt en stut het fijne gewas, opdat de streek schooner en schooner moge worden, naar het voorbeeld van de paradijzen die hij heeft aanschouwd.

Er zijn kritiekschrijvers van tweeërlei soort. De eersten lezen allerlei in hun tijd verschijnende werken en vinden het noodig, of zijn nu eenmaal gewend, om hun persoonlijke meening daarover te laten drukken. Hun impressies van het boek vergelijken zij dan met hun somtijds op de wonderlijkste wijzen verzamelde, vaak onsamenhangende theorieën, zij vergelijken ze ook met hun overige lectuur - en sommigen zijn zeer belezen - die ook al weer een uitvloeisel is van enkelpersoonlijken smaak of andere toevalligheden. In deze categorie zijn de talenten zeer verscheiden. Er zijn onder: de volstrekt onleesbare dilettanten en napraters; de schrijvers die hun tijd niet *meer* begrijpen en een vervelenden last voortzeulen van éens oorspronkelijke ideeën, de napraters van zichzelf, en die het nieuwe meten naar verouderden smaak: de bestudeerden

eindelijk, die altijd interessant zijn, ook zonder dat iemand in hun oordeel behoeft te deelen; - maar allen hebben ze *dit* gemeen: de essentie van hun tijd, dat, wat de besten doorsiddert en bezielt, het nieuwe, het Levende, de Beweging - daar staan zij absoluut buiten. Voor hen heeft het publiek het recht, de schouders op te halen, zeggende: allemaal subjectief gepraat, met meer of minder bekwaamheid en belezenheid.

Maar de anderen: de zeldzamen, de waren, naar wie het publiek wèl moet luisteren, als het zijn eigen tijd wil leeren verstaan (en dat dit kan, wordt bewezen door het feit dat Kloos' Veertien Jaren nu algemeen erkend zijn als *de* interpretatie van dat tijdvak) zijn zij, die de Waarheid zeggen over hun Tijd. Zij, die zelf ontroerd zijn door al de bewegingen ervan in harten en hoofden, die daarom alle belangrijke kunst die er gemaakt wordt, weer-voelen en begrijpen, die de theorieën kunnen formuleeren en gebruiken, waarnaar hun geslacht bewust of onbewust werkt, die in vroeger tijden en in buitenland naspeuren wat aan hen gezamentlijk verwant is, die niet hangen blijven aan een vroegere periode, hoe mooi die ook was, maar die de Kunst steeds *vooruit* willen zien gaan, wijder geesteslanden beheerschende, het stervende niet meer aanziend, het minderwaardige vertredend, het goede, óp-willende, steunend. Zij zijn het, naar wier oordeel de toekomstige onderzoeker nog luisteren zal, in den overtuiging-vollen stemklank hoorend dat zij wisten wat zij wilden, neen, wat hun *tijd* wilde. Kunst en Kritiek, de eerste zooals zij door de tweede werd gevierd, de tweede voorzoover zij de eerste waarlijk begreep, de eerste het verzinnelijkte, de tweede het denkende, vergelijkende, strijdende Schoonheids-verlangen; samen, ongescheiden, zullen zij voor dien speurder beeld en begrip worden van die periode in de literatuur. Waarlijk, het schijnt mij een nederige, nuttelooze taak, een andere kritiek te willen beoefenen dan deze, en zooals ook de kunstenaar, krijgt de ware kritikus zijn eer, zijn loon, pas van het nageslacht.

Maar het zou verdrietig wezen, als deze ook op de menschen van dezen tijd geen invloed zou kunnen krijgen. Wat het publiek betreft, hangt dit vaak van onberekenbare dingen af. Toch is het al een voldoening, als hij enkele weinige gevoeligen overtuigt en een blik schenkt in het anders wellicht

onbegrepene, ongenotene. Maar de kunstenaars zelf - men zou zeggen dat hij die wel zonder voorbehoud op zijn hand moest hebben, daar hij immers bewezen heeft, ook hen te verstaan.

Toch is het niet altijd zoo. De Tijdgeest werkt soms in de verschillende dichters zóo verschillend, dat zij niet allen hun onderlinge verwantschap kunnen inzien. dat slechts hij, die het Geheel doorziet, allen waardeeren kan. Prijst hij dan een van hen, en vlak daarna een door den eerste niet bewonderde dan verwondert die zich en twijfelt wellicht. Dan is het Ideaal van den geestdriftig-begrijpenden vertolker, zóo sterk en trotsch te getuigen van wat hij de Waarheid weet, dat de geheele schaar ten slotte hem en dus ook elkander verstaat, zoodat de kunstenaars zelf niet langer als vreemden naast elkaar zullen gaan, maar genieten van elkanders schoonheid en strijden voor het gezamentlijk doel.

In de 'Veertien Jaren' was de kritiekschrijver gelukkiger. Het gezamentlijk doel was allen strijders bewust. Zij waren onderling even verschillend van aanleg als de schrijvers van thans, maar door hun jeugd en door het heftige van hun gemeenschappelijken oorlog waren die onderscheiden gering in vergelijking met den oneindigen afstand tusschen hen allen en de partij van het behoud. Tegenwoordig vormen de kunstenaars, die levend zijn, volstrekt niet een mengelmoes zonder innerlijken samenhang, integendeel: de beweging van thans is geen reactie, maar een voortzetting, en de groote artistieke denkbeelden die de Nieuwe-Gids-partij, vooral bij monde van Kloos, voorstond, binden ook óns nog; - maar het *schijnt* zoo door gemis bij velen aan strijdgevoel, door het meer verfijnde en daarom voor de meesten onbegrijpelijke van den strijd, doordat de vijand dezelfde of overeenkomstige leuzen in het vaandel voert als wij.

Wat waren de groote denkbeelden, door menigeen in den Nieuwen Gids voorgestaan, maar het monumentaalst samengevat in de Kronieken van Kloos? Geen andere, dan die ook ons beheerschen: dat de Poëzie geen vermaak of tijdverdrijf of nuttige leering is, maar hoog-heilige kunst: uitstorting van innerlijk leven in woordmuziek, die volkomen zuiver de zielebewegingen moet weergeven door persoonlijk rhythme en

persoonlijk geluid. Dat men zich niet mag tevreden stellen met het middelmatige; dat het kleine (de huiselijke poëzie) slechts dan goed is, als het door de oorspronkelijke fijnheid van den dichter niet klein meer is; en vooral: dat de taal niet rhetorisch wezen mag, maar juist en zuiver, en in alle beeldspraak nieuw-gevoeld. De strijd tegen de ontzettendmachtige 'dichterlijke taal' is van de eigenlijke Nieuwe-Gids-Beweging wel het meest op den voorgrond tredende, en het best-geslaagde ook. De rhetoriek wérd verslagen, en wij, jongeren, hebben in de gezuiverde taal een schat van onze voorgangers gekregen, waar het ons past zorgvuldig mee om te gaan, opdat niet een nieuwe dichterlijke taal de oude vervangen moge.

De kunstenaars die door Kloos en de zijnen bewonderd en als voorbeeld genomen werden, waren vooral de Ouden en de Engelschen. Uit de 'Veertien Jaren' blijkt, waar het hen betreft, groote kennis en belezenheid. In hen vonden zij hun ideaal en vooral ook uit de *poëzie* dier jaren is aan te toonen, hoe naar een herleving van het Helleensche gestreefd werd, zooals ook de kunst van Keats en Shelley was. Want de moderne denkbeelden van den laatste mogen hun verwant zijn geweest om het revolutionaire ervan, daar zij zelf immers ook omverwerpers van het zielloos-verstijfde en nietige, en verheerlijkers van het vrij-menschelijke waren; maar de ideeën zelf van dien dichter...de tijd van zelf bezinning, dat men *die* nader zou gaan beschouwen, was nog niet daar. Wat zij in hem en in zooveel andere moderne Engelschen bewonderden, was het *artistieke*.

Perk, die in zoo menig opzicht meer dan één tijdperk verkondigde, had ook vooral Goethe lief, maar in de eigenlijke Nieuwe-Gids-jaren sprak men weinig van hem. Wat de oude Hollanders betreft: ieder kan in Kloos' 'Veertien Jaren', om van anderer werk te zwijgen, bewijzen vinden van den ernst waarmee zij werden doorgelezen en bemind voorzoover zij verwant bleken aan de nieuwe bestrevingen. En als wij ons verdiepen in Vondel, Hooft, Brederoo, Poot, dan komen wij niet tot andere inzichten. De Waarheid, voor den modernen tijd, over die kunstenaars, is reeds door. Kloos herhaaldelijk uitgesproken, om iets later volledig en met menige uitbreiding, maar in denzelfden geest, te worden samengevat in Verwey's

bloemlezingen, die nauwkeurig datgene geven, wat voor ons gevoel het schoone is. Deze bewondering voor zeventiendeeeuwers wás zeker niet nieuw, Potgieter had haar, zijn geheele leven door, geuit. Maar toch eenigszins anders. Hoe artistiek hij ook van aanleg was, hij deelde nog niet in de modernartistieke idealen, hij oordeelde ook wel naar denkbeelden die buiten de kunst stonden. Hij had de groote *Eeuw* lief, als geheel genomen, en geen wonder dus dat Huygens een van zijn meest beminde schrijvers was: Huygens in wien die eeuw zoo uitvoerig, zoo kleurig ook, herleeft, maar die artistiek zoo weinig bewonderenswaardig is. Men vergelijke Potgieters meening over Hoofts Florence-vers met die van Kloos, en erkenne het typisch verschil: de vooruitgang van het zuivere kunst-oordeel.

Kloos verdedigde (Kronieken X) den aanhef van dat gedicht tegenover Vosmaer, en bewees de artistieke voortreffelijkheid van de eerste naast de minderwaardigheid van de latere omgewerkte lezing.

Dit moet de opvatting van ieder kunstenaar wezen in onzen tijd. Maar wat vond Potgieter (Toelichtingen tot Florence) ervan? De veertien eerste regels, door Kloos niet besproken, maar waarvan Verwey er terecht zeven als bijzonder schoon cursiveerde, die schilderachtige aanhef vond bij hem geen genade. Aan die ‘haast allegorisch geworden mythologische figuren,’ dien ‘van huis meegebrachten toestel,’ gunt hij alleen een plaats, opdat het contrast met de volgende, bij de realiteit blijvende, regels er des te meer door uitkome. En wat het brok betreft, waarover de strijd tusschen Kloos en Vosmaer ging, juist daarvan zegt hij: ‘Voor mijn lezer is een ander (genot) bewaard: de vergelijking hoe *voortgezette studie onzer taal*, hoe *verkregen heerschappij over den vorm* er Hooft in leerden slagen die *ruwe* klanken eindelijk naar de zachtere van het zuiden te doen zweemen’....En het eenige, waarover Potgieter in die tweede lezing ontstemd is ‘ondanks al de verdienste der latere dictie, ondanks het hartelijk toegejuicht verdwijnen van Aurora en de Maan, - waarom voerde zij ook dien Febus in haren sleep niet mede? -’ (hier geldt het, o schrik, de *aller*-mooiste regels!) is de mindere vrijheidsliefde, het mindere meegevoel met de door de Medici verdrukte

burgers van Florence. De opmerking is juist, maar kenschetsend voor een dichter der Romantiek. Ons, modernen, hindert het meer dat vooral ook de hier bedoelde regels zoozeer verloren in artistieke waarde.

Gelukkig, dat Potgieter, niettegenstaande dit alles, zulk een prachtig kunstenaar is geweest. Ook dát is door de jongeren erkend. Het zou nog vrij lang duren voor Verwey zich zoo liefdevol zou wijden aan een diepe doorschouwing van zijn kunst en karakter, maar ook in de eerste jaren van strijd is hij geroemd als *de* dichter van zijn tijd. Van Perk sprekend zegt Kloos, dat hij bezat: '.....een wijsgeerige verstandsontwikkeling, die toch elke harer ideeën wist te verzinnelijken, en veel-malen uitsloeg in den gloed eener intellectuëele passie, zooals ons tot dusverre nog slechts uit enkele gedeelten van Potgieter's *Florence* had mogen toestroomen.'

Potgieter werd, naast de oude Hollanders, gewaardeerd; Bilderdijk en Beets werden afgestooten, met al hun volgelingen: Bilderdijk als type van den Rhetor, Beets als toonbeeld van laag-bij-de grondsheid en preeklust. Deze vijandschap was natuurlijk. 'Men moet zelf, als knaap, onder de bedwelming zijn geweest van de rollende woordenrommeling, den ratelenden rijmenvloed der "Ode aan Napoleon", om later met volle bewustheid te kunnen gevoelen, hoe ontzettend grof en allerjammerlijkst onontwikkeld de Bilderdijksche rhythmiek is.' En over Beets: 'Beets heeft in geen zijner werken ooit een beeld geschapen, dat de ziel des lezers nog lang daarna van verrukking doet trillen, zooals Shelley en Swinburne dit met een enkelen pennestreek weten te doen.' Ook in dit opzicht is de nieuwste Beweging een voortzetting van die van '80, en zij moet niet ophouden er voor te strijden - helaas als het tegen een ouden voorvechter gaat! - dat deze scheiding even scherp blijve bestaan, want wij, aller-jongsten, vinden Bilderdijk even verfoeielijk en Beets even flauw als men hen in de felste Nieuwe-Gids-jaren vond.

Wat een prachtige eigenschappen bracht Willem Kloos mee, toen hij als Kroniekschrijver van de nieuwe generatie optrad! Behalve dat hij *het* Kunstbegrip, *den* Smaak en de Kennis van verwante poezieën bezat, schreef hij in een klaren, boeienden stijl, die de algemeene ideeën altijd op een frissche

manier herhaalde en er nooit te lang op doorging, die nooit vervelend werd, vaak zeer humoristisch en soms van een breed-aanzwellende verhevenheid, een hartstochtelijk-deinende volzingolving was. In de te bespreken werken drong hij diep door en gaf daar de bewijzen van, de slechte meedoogenloos stukrafelend, de goede naar verdienste prijzend, maar vooral deugden aantoonend, de eigenschappen ontledend, en het geheel den lezer naderbrengend. Zoo heeft hij alle schrijvers, alle werken, die de moeite waard waren, in goeden of kwaden zin, veertien jaar lang besproken, en ware het niet dat het allerlaatste deel van zijn boek, dat aan die veertien jaren zijn naam ontleent, aan verzwakking leed van smaak en begrip, het beeld van de eerste periode der Dichterlijke Beweging zou er volmaakt in te aanschouwen zijn. Een overzicht van den inhoud van dat boek wil ik hier doen volgen, om aan het eind ook die verslapping nader aan te toonen.

Aan het begin staat de oude Inleiding tot Perks Gedichten, in twee hoofdstukken: het eerste algemeene denkbeelden, het tweede meer in 't bijzonder beschouwingen over dat onsterfelijke boekje bevattend, dat ‘als de Ark van Behoud vooraan kon gaan in den optocht van de dansende strijdbaren’. Zoo zegt Verwey (‘Jacques Perk Herdacht’). Maar hier wil ik het alleen hebben over die Inleiding op-zichzelf. Nooit heeft Kloos een geestdriftiger, volleddiger en verhevener opstel geschreven. Het eerste hoofdstuk zet zijn algemeene denkbeelden over kritiek en poëzie in een gloed van hartstocht, in een glans van verheerlijking, zoo zelfs, dat wij om zijn boutade tegen bovenzinnelijkheid glimlachen: zegt hij niet, mijmerend over de toekomst-wetenschap, die psychologisch-nauwkeurig het verband tusschen zieleroerselen, beelden, woorden en klanken bepalen zou, over de toekomst-kritiek, die zoodoende onfeilbaar zou wezen: ‘Zoo dan, *met het ontsluiten van den gedreven kelk*, *niet tevens de geur vervliegt*, dien wij in zijne bestand-deelen ontleden wilden, zullen wij eindelijk tot een klare bepaling zijn gekomen van die onmisbare levensvoorwaarde van alle kunst, die men gewoonlijk poëzie noemt’. Inderdaad, die geur *zou* vervliegen: bovenzinnelijker is er niets denkbaar. En toch - schijnbare tegenstrijdigheid - poëzie is ook het verzinnelijken der gemoedsbewegingen: die de Verbeelding beven, treuren

en pralen doet in haar klare, zichtbare, plastische scheppingen. ‘Poetry is imaginative passion’ zeide Leigh Hunt, en Kloos zegt het hem na. Even worden de voorredenen van Wordsworth aangeroerd, die de verbeelding veroordeelden, omdat men vóor hem de verbeelding ‘gestereotypeerd en daardoor verwrongen’ had, maar de strijd tegen de Rhetoriek, die Kloos kort daarna naar diezelfde voorredenen deed grijpen, als voorbeelden van overeenkomstigen strijd, gaat hier nog niet aan: hier is het een oorlogskreet tegen het kleine, een verheerlijking van verheven dicht-idealen. De huiselijke poëzie werd aangetast: hier in Perk was iets grooters, een begin van deelname in Europeesche kunst; maar er werd aan toegevoegd: ‘de blik van een Wordsworth kan zelfs het laagste en gewoonste onsterfelijk maken’. En aan het einde stijgt Kloos' stijl tot een geweldige dithyrambische verheerlijking van de poëzie die ‘geen genegenheid’, ‘maar een hartstocht’ is, tot de verrukte belijdenis van den dichter ‘die zich-zelven godheid en geliefde tevens is, waar hij stormt en juicht, en weent en mijmert, eenzaam met zijn ziel onder de blauwe oneindigheid.’ Hier, waar hij voor alles lyrisch is, spreekt het wel vanzelf, dat zijn woorden persoonlijker zijn dan elders. Uit den gemeenschappelijken strijd rijst zijn ziel in de ijlere gebieden, waar hij alleen is. Zijn literair opstel eindigt in een gedicht. Maar terwijl de meesten in onzen tijd zich vreemd zullen voelen aan die eenzaamheidsverheerlijking, was het toen tevens de uitdrukking van wat een poos alle geesten vangen zou in zijn stralende bedwelming.

De schoone beschouwing van Perks Mathilde, in het tweede hoofdstuk, zal ik niet nader bespreken. Alleen dit: Albert Verwey heeft terecht opgemerkt, dat: ‘de band hecht naar ééne zijde, naar die welke Kloos het meest eigen was’. (‘Jacques Perk Herdacht’).

‘Toch ware het de ruimte van zijn geest onrecht doen, niet te erkennen dat hij de hoofd-idee van de *Mathilde* volkomen zag: hij zag haar, en haar lijnen worden duidelijk door hem aangegeven; maar hij zag haar als de slotsom van persoonlijke ervaring, en niet als de vroeger zoowel als later in Perk levende, met hem geboren Idee.

‘In de *Mathilde* heeft Perk willen aanduiden’ - lees ik

in de *Inleiding* - ‘hoe zijn gemoed zich heeft ontvouwd en ontwikkeld, onder den invloed van een machtigen hartstocht en een schoone, hem nieuwe natuur.’ Zeer waar - van de gemoedszijde. Maar niet minder waar is het dat hij er de gedachte in heeft willen uitdrukken die hem als knaap al bezighield: dat de Schoonheid alleen in de verbeelding bezeten wordt. Aan de eene zijde zijn gemoedservaring, aan de andere het hem eigene geestelijk bezit.’

Maar al kan dus in de Inleiding, naast het andere, dat voor ons ook nog geldt, de oorsprong aangewezen worden van de Individualiteits-verheerlijking, en van den eenzijdigen voorkeur waarmee men een tijd lang den persoonlijken hartstocht als bron van poëzie beschouwde; geen van beide elementen zijn hier nog verstelseld tot een theorie. Integendeel. Ik haalde reeds den volzin aan, waarin de ‘intellectuëele passie’ van Potgieters Florence wordt geroemd. En over Perks wijsgeerige verzen sprekend, zegt Kloos: ‘Als bij alle poëtische philosophieën, komt het ook hier minder er op aan, wat er wordt gezegd, dan wel, hoe het wordt gezegd, en welk licht de dichter op zijn overtuiging weet te werpen door fantasie en gevoel.’ Dus er wordt erkend, dat wijsgeerige poëzie óók schoon kan zijn. Zoo is ook onze meening: het gebied der dichtkunst moet niet beperkt worden tot één hoekje, doch éenige vraag is maar: ‘hoe het wordt gezegd.’

De prachtige bladzijden over het sonnet, den belangrijksten nieuwen kunstvorm van onzen tijd, verleiden mij tot een aanhaling, waaruit blijke, hoe meesterlijk de stijl van Kloos was in zijn schoonste momenten: ‘Het sonnet - naar den wille des meesters beurtelings zoet-rokig minnedicht, of stroomende hymne uit de diepten der ziel, als een attische zuilen-rij open en helder, of met het half-licht en de mysteriën van een gothisch boog-gewelf, vat het iedere flikkering en tint van het menschelijk gemoed in een vorm, die den geheelen schat van middelen en krachten, door het rijm geschapen, met al de subtiele kunst van de lyriek der ouden verbindt, en er schuilt niet minder noodzakelijkheid en wet in de schijnbare willekeur, waarmede hier de keer van de basis afhangt, dan zich in de chorische responsie van een Pindaros en een Sophokles vertoont. Iedere aandoening is als een golf der ziel. Zij wordt

geboren en rijst tot haar toppunt en lost zich weer op in zachtere breking of forscheren slag. Deze mijmert en droomt, verliest zich in zich-zelve, en vergaat al ruischend in glimlach of tranen; gene komt en stuwt zich voort en stormt al hooger, maar valt weer terug in weemoed of hopen, of dwingt zich en staat in willend besluit. Niet anders de rhythmische golf van het sonnet, die met de quatrijnen nadert en groeit in stijgende rolling, om zich weer uit te storten met de terzinen, en te vervloeien in schuimende branding, of vonklende druppen, of rustige eb.'

De andere opstellen, voordat de reeks 'Literaire Kronieken' begint, zijn evenals dit eerste van voor de oprichting van den Nieuwen Gids. Met de 'Inleiding' vergeleken zijn het meerendeels schermutselingen. Het bekrompen en onartistieke oordeel van Boissevain over 'Lilith' wordt bespot en weerlegd, Alberdingk Thijm in de maling genomen om zijn middeleeuwsche ideeën, vereering van het klassieke en verlangen naar dichterlijke beschouwing, studie en vertolking ervan is aan te toonen uit de drie stukjes over Lina Schneider's 'Frauengestalten', de 'Serta Romana' en Burgersdijk's vertaling van Aischylos' 'Prometheus'. Behalve een voorstudie over Perk, waarvan het schoonste gedeelte in de 'Inleiding' is opgenomen, en een stukje over Brederoo, een onvolledig, maar in hoofdzaken juist oordeel, bevat deze afdeeling nog drie opstellen, waarin Kloos de 'huiselijke poezie', verpersoonlijkt door Honigh, Knoppers, Doedes, de Vrije, Waalner, Hemkes en Coens, met al de kracht van zijn humor aan de kaak stelt, de verzen der eerste vier meedoogenloos uit elkaar plukkend, en de drie anderen, met zachter ironie, de kleinheid toonend van hun werk.

Het laatste opstel is het geestigste misschien, dat Kloos geschreven heeft: hij doet het voorkomen of hijzelf ook zoo'n huiselijk dichter in den dop is geweest, maar door de raadgevingen van een vriend, die vindt 'dat een dichter ook een buitengewoon mensch moet wezen', weerhouden werd van verdere pogingen.

Dat Hemkes en Coens echter meer beteekenden dan de rest, zag Kloos ook wel: hij laat zijn dubbelganger de ontdekking doen, dat beiden 'menigmaal zich moeite gaven, om een

zuiveren vollen toon aan te slaan, om inderdaad te zingen...' Maar de soort was hem onsympathiek, en hij wist, dat de Kunst thans op andere banen moest.

Het geheel der Literaire Kronieken is als een wonderlijk tapijt. Uit de franje van het voorafgaande kleinere werk en den schitterenden zoom van de 'Inleiding' doemen al de kleurige draden, die in speelsche slingering of strenge lijning een grootsch tafereel vormen, waarin allerlei schoone figuren opschijnen en grillige monsters, omvlochten door zilverdraden van spot, wegwijken in donkere diepten. Grauwe en bonte kleuren winden er zich dooreen, doch aan het einde ziet men de schelste draden, die wel door alles waren heengeweven, maar in harmonie met het rijke veelvuldige verbeelde leven, vlammend samenkronkelen tot oppermachtige alleenheerschappij, tot één vormeloos vuur, waarin de gestalten onherkenbaar zijn - maar rondom hen verbleeken de tongen reeds en de eindfranjes slierten koolzwart in gehavende rafeling.

De eerste Kroniek bevat een beginselverklaring, een overzicht van den vorigen literatuur-tijd, een bespreking van twee jongeren: Albert Verwey en Cooplandt. De beginselverklaring is kernachtig: 'Het eigenlijke karakter der nieuwe periode,...is onkerkelijk en kosmopolitisch. Zij tracht naar het grootsche zoowel als naar het subtiele, en er is in de poëzie een streven, een zeer krachtig streven merkbaar, om van gemeenplaatsig, fijn-psychologisch; van gemoedelijk, hartstochtelijk; van "zoetvloeiend", rhythmisch, en van rhetorisch, plastisch en artistiek te worden'.

Een verzameling 'Litterarische Fantasieën' van Busken Huet geeft aanleiding tot een overzicht van het tijdperk van Potgieter, Beets, Huet, Multatuli: 'De generatie van-1840 heeft een zwaren strijd gehad, maar zij is allen tegenstand te boven gekomen en staat nu daar als een afgesloten geheel, waar veel te vergeten, maar ook veel te vereeren en veel lief te hebben is. Wie haar zou willen vonnissen, heeft zich slechts even te herinneren, wat onze literatuur vóór dien tijd was, uit welk een onnatuur en rhetoriek de oude Gids is voortgekomen, - om zijn oordeel in te houden en het hoofd te buigen'.

Huet wordt geprezen om zijn onverbiddelijke oordeelen.

Maar den nieuwen tijd begreep hij niet; Zola niet, noch de modernste vaderlandsche poëzie. Met wijzen greep heeft Kloos van dicht en proza de jonge begeerten gehuldigd, in deze rijke eerste kroniek van beide een voorbeeld gevend: in de artistieke, veelzijdige: plastische, realistische, psychologische, zangerige verzen van Verwey, en in het grijze, menschelijke proza van Cooplandt.

Dan volgt een strijdschrift. Het belangrijke ervan is, dat de aanval niet de ‘huiselijke poëzie’ maar de Rhetoriek geldt. Dezelfde wijziging van taktiek (een gelukkige wijziging inderdaad, want de eerste is niet noodzakelijk verkeerd, en de tweede wèl) is waar te nemen in Verwey's opstellen: ‘Toen de Gids werd opgericht.’ Het geheele ontstaan der ‘Dichterlijke Taal’ werd ook door Kloos uiteengezet en de noodzakelijkheid betoogd van zelf-gevoelde beeldspraak. Joan Bohl wordt, als lachwekkende uitwas van rhetorische schrijfmanier, allervermakelijkst onder handen genomen, hij, ‘de polichinel onzer poëzie’; en als voorbeeld van natuurlijke kunst worden de verzen van Winkler Prins geprezen, die niet naar den zin waren van de toenmalige kritiek.

De derde kroniek bevat interessante uitingen over oudvaderlandsche poëzie: de artistieke verdienste van Poot wordt erin aangetoond; een bloemlezing uit Pol de Mont's ‘Fladderende Vlinders’; en een geestdriftige beschouwing over het naturalisme, waarin Kloos aantoont waarom proza en poëzie een gemeenschappelijken strijd voerden: omdat beide oorspronkelijke uitbeelding wenschten van een werkelijkheid, die voor het eene buiten, voor de andere binnen den schrijver lag. Het verschil wordt niet verzwegen, maar het gezamentlijke was de oorlog tegen traditie en rhetoriek.

Het opstel over den strijd tusschen v. Deyssel en Netscher bevat over dat naturalisme nog meer belangwekkends, maar is vooral mooi om de edele, hoog-menschelijke stemming ervan. Vergis ik mij, als ik een innige verwantschap meen te bespeuren van de beschrijving hier: ‘'t Is of met den avond alles zich zachter gaat bewegen, de wolken, de boomen, alle geluid:’ en: ‘Daar loopt een kat op de schutting, behoedzaam en zeker; hij ruikt aan een overhangenden bloesem,’ met een van Kloos' allerschoonste sonnetten?

‘Nauw zichtbaar wiegen op een lichten zucht
De witte bloesems in de scheemring -
Alle geluid, dat nog van verre sprak,
Verstierf - de wind, de wolken, alles gaat
Al zacht en zachter - alles wordt zoo stil...

Ik kan mij vergissen. De slotsom is inderdaad zeer verschillend: in het vers de tegenstelling met innerlijke onrust, in het proza, ‘algeheele rust in mij en om mij’, waaruit de onverstoorbaarheid volgt, het glimlachend toezien bij de heftigheid van zijn medestrijders. Medestrijders, onderling in een zoo hevig gevecht...zou het niet onrustbarend kunnen zijn, waar de gemeenschappelijke oorlog nog alle krachten scheen te vergen? Kloos glimlacht: ‘Het is geen kwaad teeken voor een kunst...dat zoo een boek zulk een aanval ten gevolge weet te hebben’.

Dan het stuk over Hofdijk. Het brengt alle reeds verkondigde theorieën, maar met weer een nieuwen lichtschijn toch, samen in een monumentaal geheel. Men vindt er diepgaande vergelijkingen tusschen lyriek en naturalisme, tusschen stemmingskunst en rhetorische romantiek. Belangrijk voor de vergelijking met latere stellingen, is de uitspraak, dat ‘de beste dichter *hij* is, die het sterkst, dat is het individueelst gevoel het zuiverst weet te uiten.’ Waarlijk, als men onder ‘individueelst’ alleen ‘sterkst’ en ‘fijnst’ verstaat, gelijk Kloos hier doet, dan is deze theorie nog volkomen de onze.

De Kronieken VI tot XI zijn van dit alles toepassing en herhaling. De schoonheid van Winkler Prins, de bombast van Schaepman, de verdienste van Coens en Hemkes, de kleine verdienste van Elise Knuttel-Fabius, de onverdienstelijkheid van Cosman en Couperus (één gedicht uitgezonderd) worden erin aangetoond. Kroniek X bevat ook de reeds door mij besproken verhandeling over Hooft.

O hoe weemoedig-heerlijk is het, in het opstel over ‘De kleine Johannes’ en Hélène Swarth nog eens - voor het laatst - Kloos aan het werk te zien in opperste onbevangenheid! Had hij een voorkeur? De hartstochtelijke dichteres moet hem nader gestaan hebben dan de wijsgeerige droomer. Maar wij bemerken er niets van. Beiden worden zuiver en liefdevol

gekarakteriseerd: Kloos volgt de ontwikkeling in van Eedens symbolen-sprookje even nauwgezet als bewonderend.

Maar in het stukje over Vosmaer's gedichten is er al iets, dat onrust wekt. ‘Vosmaer behoort tot de dichters die, zonder nauwkeurig te wezen, natuurlijk zijn. Dit hangt ook samen met het minder sensationeele dan intellectueele karakter zijner kunst.’ Alsof intellectueele kunst niet even artistiek-nauwkeurig kon wezen! Was Kloos dan vergeten, wat hij over ‘Florence’ had gezegd? Zeker, natuurlijk was het in dien tijd, dat de poëzie van persoonlijken hartstocht de meest-beminde was, en ook in de door mij geprezen kronieken zijn daar teekenen van; maar mocht dit leiden tot de onbeschaamde eenzijdigheid, reeds hier verkondigd: ‘Vosmaer ziet een paar lijnen, een enkel mouvement, en dat niet met een plotselinge opdoeming voor zijn innerlijk gezicht, maar bedaard, algemeen. Men zou zeggen, Vosmaer weet meer hoe het wezen moet, dan dat hij ziet, hoe het is.

Niet dat dit een speciale karaktertrek van hém zou zijn. Hij is eigen aan een heele rubriek van poëten van allerlei rang. En dat dit geen oneer is voor Vosmaer behoef ik er niet bij te voegen, als ik zeg, dat de grootste van deze dichters Goethe is geweest.’

Goethe, nota bene de plastische kunstenaar bij uitnemendheid! Maar die intellectueel was, o zeker! en niet ‘sensationeel’ zooals Kloos. Vosmaer zal niet geweten hebben, wat te denken van deze afbrekende, en toch half vergoelijkende kritiek. Hij zal niet wijzer geworden zijn door het volgende: ‘Die verzen *leven niet* en ademen niet en huilen en klagen niet, zij schijnen gedreven te zijn uit goud...’ Maar waarom, als mijn verzen dood zijn, vervloekt hij ze dan niet, zooals hij tot nog toe alle doode verzen deed - zal Vosmaer niet zoo iets terecht gevraagd hebben, hij, wiens beste gedicht ‘Carrara’ zeker intellectueel, maar ook zeker zeer levend was?

Meer en meer ging Kloos het ‘leven’ en de ‘nauwkeurigheid’ uitsluitend in hartstochtelijke, liefst-zoo-persoonlijk-mogelijke kunst zien.

Tusschen de kronieken, die goed zijn maar weinig nieuws meer brengen, staan andere waaruit dat is aan te toonen. Waar zij lyrisch worden, zijn zij nog dikwijls fraai van stijl,

maar het zich-verdiepen in hem-vreemde werken mislukt meer en meer den in theorie verstarrenden eenzame.

Zijn bespreking van v. Deyssel's ‘Een Liefde’ bestaat voor het grootste deel uit aanhalingen. Na een lang stuk uit het dertiende hoofdstuk, zegt hij: ‘Al deze sensaties zijn nieuw, individueel, kunnen alleen en uitsluitend zijn van Mathilde. En het is duidelijk, dat de auteur voor die nieuwe sensaties, ook nieuwe, persoonlijke, en slechts voor die sensaties dienende woorden behoeft. En hij maakt er dan ook bij honderden, De taal, als de natuur, begint te leven onder zijn handen, en wat de geleerden, met zóó pijnlijke moeite, door de eeuwen, hebben vastgezet, gooit hij om, met éénen slag, in het hevige willen van zijn kunstenaarstemperament.’

Dit is nog niet een theorie, maar een karakteristiek, en geen onjuiste. Maar dat Kloos in van Deyssel's boek juist dat taalomverwerpend vertolken van sensaties van één wezen het belangrijkste vindt, wijst al bedenkelijk naar die bekende onware stelling heen, die hij in zijn bespreking van Gorter's ‘Verzen’ verkondigt: ‘dat kunst de aller-individueelste expressie van de aller-individueelste emotie moet zijn’. Men kon ‘Een Liefde’ ook nog wel anders zien. Voor de Kroniek van Kloos was de brochure van Verwey verschenen. Wat vond die er mooi en belangrijk in? Het dwepen met de werkelijkheid. ‘De werkelijkheid, *die* hij ondergaat, zijn lichaam *dat* haar ondergaat, dat zijn zijn twee dweperijen.’

Het gaat hier om een verschil, dat geweldig belangrijk is voor de geschiedenis van de toenmalige kunst. De jeugdige dichters, die in de straling van hun verheven poëzie alleen stonden temidden van een maatschappij, die hun vreemd en koud was, of die zij bestreden, en glorieus bestreden, met bliksemende wapenen...was het wonder dat zij zichzelf gingen verheerlijken, dat zij de Eigen Ziel gingen prijzen als het Eene Eenige? ‘Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten,’ zong Kloos, Perk reeds had uitgeroepen: ‘De Godheid troont...diep in mijn trotsch gemoed’; de gestalten van Windekind en Balder zijn, hoe verschillend ook, in dat innerlijke wezen van Individualisme dezelfde; Verwey gaf ons in ‘Cor Cordium’, in verbeeldingen vol geestelijken hartstocht, van die levensbeschouwing de bezielde Idee, de noodzakelijke

consequentie: voor dezen dichter werd de vergoddelijking van het Ik afstooting van al het andere, wereld en menschen - wat groot was boven alles moest ook zonder mededingers heerschen. Dat was het uiterste, maar wie hiertoe gekomen was moest zich wel gaan bezinnen. Verwey richtte zich uit het paleis zijner eenzame ziel naar het Leven en de Werkelijke Wereld. - Ook Mei vertoont in het drama van onvereenigbaarheid, dat er achter de bekoringen weent, een begin van zelfontleding. Die bekoringen waren niet zoozeer de fantasieënwereld, waar de oudere dichters hun poëzie in deden ademen, als de Hollandsche Werkelijkheid. Mei stierf, maar Balder zou niet heerschen: meer en meer zou Gorter stroomen van zelfbezinning worden opgestuwd, met steeds heftiger strijd tegen den golfslag. Na Windekind vond Johannes Wistik en Pluizer.

Maar Kloos alleen wilde geen zelf-bezinning. Hardnekkig hield hij vast aan dat Eene. Nog bedwelmd door den stralenden sterren-nacht, huiverde hij voor de koele morgenzon der Wijsheid en wilde hij die vliedende Heerlijkheid návluchten, inhalen, om te schuilen onder haar ambrosische vleugelen. In zijn eigen Paradijs wou hij blijven, al koos iedereen den strijd van het leven; in de vlammen van zijn zelfverheerlijking dacht hij te kunnen blijven staan, hoog en ongedeerd, als God in het Brandende Braambosch.

Hij schreef zijn opstel over Hélène Swarth, en dáár is het, dat de schelle draden samenkronkelen tot een vormeloos vuur, zooals ik hiervóor al zeide.

‘Het groote levensbeginsel, dat den lyrischen dichter maakt, is dat hij altijd naar zichzelven ziet, en ook in alles óm hem slechts zichzelven ziet.’

Zoo begint hij, en eindigt:

‘Want wie zijn leven met fantasieën vult, is voor het leven ongenaakbaar en kán niet te gronde gaan. Hij verándert alleen maar zijn fantasieën eenvoudig.’

Daartusschen staat het schoone, maar tragische proza, waarin hij, voor het laatst verheven-hartstochtelijk,...geen kritiek schrijft, neen, maar verheerlijkingen en profetieën uitstort, waarvan de eerste groot maar eenzijdig zijn, terwijl de laatste ons de leering schenken, dat geen sterveling profeteeren mág,

Van den lyrischen dichter zegt hij: ‘Hij ziet naar zich-

zelven...Hij ziet naar anderen en zoekt in hen zichzelf weer...En de gansche natuur is hem slechts een symbool van zijn eigen Zijn in smart en in vreugde, en de gansche geschiedenis der menschheid één machtige illustratie van de groote sentimenten en daaruit gekristalliseerde gedachten, waaruit zijn eigen, rijk Wezen bestaat.'

Niemand zal, zonder op zijn beurt eenzijdig te worden, kunnen beweren dat een lyrisch dichter op deze wijze niet groot kan zijn. Maar voor Kloos is deze *soort* het type. Wat anders is, wil hij niet aanvaarden.

Natuurlijk gaat het hier niet om de vraag, of niet ieder mensch alles ziet op zijne individueele manier. Dat is waar, doch het komt er hier slechts op aan, waar de kunstenaar van uitgaat, wat hij wil, met welk gevoel hij zichzelf en de dingen beschouwt. En dan zijn er zeer velen die in hun poezie *niet* in de eerste plaats zichzelf willen verbeelden, maar die bewogen zijn door de bewegingen en ideeën, strijdend en werkend in de wereld rondom, die een beeld trachten te maken van hun tijdsleven, en dat wel degelijk lyrisch. Of die de Natuur willen verheerlijken, niet als symbool van hun eigen ziel, maar omdat zij verrukt zijn door háár Schoonheid.

Dat Kloos juist in een tijd, toen deze wijzen van dichten ontstonden, zich eraan vijandig toonde, is de ondergang geweest van zijn kritische onbevangenheid. Want voortaan vroeg hij niet meer: is het een stem die *zingt*, is het een *zuiver* geluid? maar enkel: werd de dichter gedreven door persoonlijken hartstocht?

De gemeenschappelijke strijd was geëindigd: 'Het zwaartepunt der hollandsche literatuur is verplaatst' kon Kloos in zijn volgende Kroniek zonder overdrijving uitroepen. Maar de onderlinge strijd ving aan, en die zou vreeselijker zijn. Het zou een oorlog worden tusschen het Individualisme in uiterste consequentie en den drang om hart en verstand te ontsluiten voor de idealen en denkbeelden, rondom werkzaam, voor Geloof, Ethiek, Socialisme. Aan het slot van de 'Veertien Jaar' staan de artikelen door Kloos geschreven in direct verband met dien strijd. Ik ben niet bevoegd om over al deze, buiten de literatuur staande, dingen te oordeelen, maar ik wijs er slechts op, dat Kloos zich blijkbaar geheel vreemd

voelde aan den drang zijner tijdgenooten. ‘Ja, inderdaad, de sociaal-democratie, ik bedoel nu de heusche, schijnt een heel raar ding te zijn. Zij brengt ten minste de hoofden mijner vrienden, mijner allerbeste vrienden, die ik tevens de mooiste menschen vind, aller-merkwaardigst, aller-bevreemdendst op den hol.’ Lichtzinnig vind ik zijn machtspreuk: ‘Dit is nu *mijn* sociaal-democratie’ na een uiteenzetting van ideeën die er niets mee te maken hebben. Kloos heeft den ernst van dien tijd niet begrepen. Die ernst was in alles en iedereen, behalve in hem. v. Deyssel, zijn mede-voorstander van Persoonlijkheids-theorieën, bezon zich óók. Hij schreef: ‘De dood van het Naturalisme’, als eerste vingerwijzing in de richting der in een volgende periode door hem bewonderde symboliek.

Vergelijk daarmee Kloos' opstel over Fransche letteren. Verlaine wordt gevierd, de hartstochtelijk-individueele. Maar de kunst van Mallarmé, die hij erkent niet geheel te begrijpen, noemt hij ‘zwaar-op-de handsch...knutselig gedoe.’ Hoe zou hijzelf geoordeeld hebben over een kritikus die hém veroordeelde zonder hem te verstaan?

De opstellen over Albert Verwey en Herman Gorter zijn de allerduidelijkste bewijzen, dat Kloos zijn tijd niet meer begreep, dat hij, zijn Individualisme tot een kunst-theorie verstarrende, die alle bespiegeling uitsloot, en die in het meestongebondene het schoonste zag, de figuren zijner tijdgenooten in dien spiegel verwrong.

In de goed-geschreven achttiende Kroniek, waar Mei verheerlijkt en ‘Van het Leven’ gekarakteriseerd wordt, is, wat het laatste gedicht betreft, de vergissing al aan te wijzen: ‘Van een wilde natuur, die zijn lang-bedwongen donder neêr doet dreunen op datzelfde Leven, uit welks naam hij spreekt. daar hij zichzelf het echte leven gelooft en geen andere werelden kent in de wereld, die *hij* is’ -, maar in de bespreking der ‘Verzamelde Gedichten’ (XIX) brengt dit verkeerde uitzicht Kloos tot een karikatuur-beeld. Het spreekt vanzelf dat zoolang hij het alleen maar heeft over de vroegere perioden van Verwey's ontwikkeling, die hij begreep en schoon vond, zijn beschouwingen meerendeels juist en boeiend zijn.

Doch telkens duikt al zijn afkeer van het wijsgeerige op:

hij zegt dat in den cyclus ‘Van de Liefde die Vriendschap heet’ reeds op te merken is ‘een redeneerend ontleden van eigen emotie's, dat vernietigend moet werken op alle verdere ontbotting van naïef gevoel.’ Alsof alle gevoel in verzen ‘naïef’ moet wezen! Omdat het door Kloos zoo bewonderde boekje ‘Des Knaben Wunderhorn’ mooie gedichtjes bevat, daarom vindt hijzelf toch een Platen nog niet verwerpelijk!

Bij ‘Cor Cordium’ merkt hij aan, dat deze levensbeschouwing voor den dichter noodlottig is. Hij vindt het wel noodzakelijk dat een lyricus ‘in alles zichzelf’ ziet, maar schrikt blijkbaar voor de consequentie terug, dat hij de buitenwereld daarom zou afsluiten, in eenzamen omgang met zijn Diepste Zelf.

Deze vermaning is juist, maar hoogst onbillijk, en een bewijs dat Kloos de latere verzen van Verwey niet begreep, was die tegenover hem, die na ‘Cor Cordium’ juist het ijdele en verderfelijke van deze levensbeschouwing had ingezien; die zich naar de levende wereld van menschen en dingen had gekeerd; die de Grootheid van het Leven was gaan profeteeren, en de nietigheid van het individu. Tot die nieuwe opvatting zijn de ‘Zeven Sonnetten’ een overgang:

> 'k Heb in mijn ziel
> Een boek gevonden, waar 'k veel moois in lees:
> Veel mooie menschen in hun mooi bedrijf: -’

en ook het versje, waarin hij zingt:

> ‘Ik ben een deel van al wat is,
> Een warm jong groeisel in de zon;’

en het is geheel onjuist, om te beweren dat Verwey zich in die ‘Zeven Sonnetten’ ‘plaatst tegenover de anderen, menschen en dingen, als iets geheel afzonderlijks.’

En in ‘Van het Leven’, is daar eenig bewijs te vinden, dat ‘hij zichzelf het echte Leven gelooft en geen andere werelden kent in de wereld die *hij* is?’ Immers neen. Hij is alleen, als alle profeten, overtuigd van de waarheid zijner beweringen. Een profeet eischt wel dat men hem geloove, maar meent niet God-zelf te zijn. Kloos' opmerking: ‘De heer Verwey is een mengeling van twee temperamenten; hij is een Calvinist door de schoonheidskoorts bezocht,’ is niet onaardig, maar waarom zag hij dan niet het Wezen van den ‘Van het

Leven'-cyclus: het vrome Geloof, dat zich aan Gods Wil onderwerpt: 'Sla me. Uw Naam blijve geprezen!'?

'Bij den Dood van Alberdingk Thijm' is volgens Kloos 'niet langer lyriek.' 'Dit is verstandswerk, geen gevoelsuiting, maar verstandswerk hoort in het proza thuis.' Wat vroeger heette het al: 'begrippen, daar hebben dichters al heel weinig mee van doen.' Nu is dit, letterlijk genomen, zeer waar. Verstandswerk, begrippen, *zonder meer*...dat is geen poëzie. Maar, om Kloos te citeeren, het komt er maar op aan 'hoe het wordt gezegd, en welk licht de dichter op zijn overtuiging weet te werpen door fantasie en gevoel.' Nu is er van fantasie in dit gedicht werkelijk niet veel sprake, maar het is mooi doordat de realiteit van menschen en dingen er zoo ontroeringvol in is weergegeven. De ernst van dien tijd klaagt er in:

> 'En dat's óns lijden, dat wij grooter zijn,
> Grooter in voelen, en in doen somtijds,
> Maar altijd schreien naar ons eigen zelf:
> 't Werk vlot niet daar de werker zelf bij schreit.'

en als noodzakelijk vereischte voor den mensch, die vanaf zijn geboorte ''n verdrietig iets' is, wordt een vast levensrhythme genoemd. Didactisch, welzeker, maar diep gevoeld is dit vers óók. Grappig klinkt Kloos' voorspelling, dat Verwey met zulk werk populair zou worden.

Wat zijn vernietigend oordeel over de 'zes-en-twintig laatste bladzijden' betreft, ik kan er evenmin mee instemmen. 'Bosch-Wandeling' en 'In 't Bosch' zijn bijvoorbeeld lievelingsverzen van mij, en van mij niet alleen. Deze geheele verzameling bestaat uit klein, maar kleurig, natuurlijk en vaak zeer zangerig werk en is eerder met navonkeling dan met een 'donkere kool' te vergelijken, navonkeling, waaruit echter de nieuwe vlammen hooger en breeder herrijzen zouden.

Zoo weinig waardeerend Kloos zich uitliet over de latere poëzie van Verwey, zoo overdreven prees hij de 'Verzen' van Gorter. Hij noemt hem 'den man, die ik vind onzen grootsten Nederlandschen poëet', 'voor wien ieder onzer beschaafde landgenooten, van den hoogste tot den laagste, den hoed zou moeten afnemen, als maar even zijn onsterfelijke naam wordt genoemd.' Het laatste klinkt eenigszins belachelijk, maar de

toon van dit opstel is dan ook meer opgeschroefd dan opgetogen. Deze opmerking is ook reeds gemaakt door Is. P. de Vooys, in diens stuk ‘De dichter Herman Gorter’, dat Nov. 1905 in ‘De Beweging’ verscheen. Zeer terecht zegt hij: ‘De kroniek moest zwak zijn, omdat de conclusie theoretisch werd verkregen’. Want het opstel hangt van theorieën aan elkaar, die de vele vreemdheden trachten te verdedigen...of te vergoelijken, zou men haast zeggen, want blijkens allerlei uitlatingen (‘hij verwaarloost de wetten van prosodie en grammatica, en zijn beeldspraak is zoo vreemd, dat men er blind voor blijft’, ‘wat ons nu in Gorters verzen vreemd is of schijnt’. ‘Ik kan al zijne gedichten niet afzonderlijk verklaren, daar zijn zij niet voor’) voelde Kloos er zich volstrekt niet zoo thuis mee. Laten wij deze theorieën eens nader beschouwen.

Het begint met een verhandeling over oertaal, die de eerste en meest frissche poëzie zou geweest zijn. ‘In 't algemeen slechts kan men weten, dat kunst de aller-individueelste expressie van de aller-individueelste emotie moet zijn. Daarom is elk nieuw gearticuleerd geluid, dat een oermensch uitstiet, als hij erg door iets getroffen werd, de allerzuiverste literaire kunst geweest, en die oermensch de allereerste kunstenaar ook’. De manier van zeggen is hier alweer vermakelijk, vooral dat woordje ‘literair’. Nieuw was deze theorie niet. Verwey's ‘Oude Strijd’ vangt aan met een stukje, waarin dezelfde opvatting van taal- en kunst-oorsprong wordt uiteengezet. Nu vind ik het een zeer gewaagde theorie: die sensitieve aapmenschen zijn net zoo iets als Hofdijks lievelingen: de voorhistorische Kvenen (Zie ‘Veertien Jaar Lit. Gesch. I, bldz. 192). Maar in den strijd tegen de Rhetoriek kon het ermee door: taal en beeldspraak moeten niet traditioneel, maar persoonlijk zijn - op die waarheid kwam het ten slotte neer.

Kloos ging veel verder: ‘aller-individueelst’ moest het wezen, d.w.z. de bestaande taal veranderend tot onverstaanbaar wordens toe, zooals Gorter vaak al deed. Taal van één bijzonder mensch, om emoties weer te geven die van *hem alleen* waren, ziedaar Kloos' ideaal.

Want ‘aller-individueelste emotie’ beteekent: ontroering van één, zooals hij enkele bladzijden tevoren zegt: ‘de waarachtige dichter is niet een mensch, die met andere menschen

spreekt over dingen die beiden bekend zijn'. Nu is iedere ontroering, of men wil of niet, min of meer persoonlijk, maar gevoelens, die tevens van velen zijn, die in hoofdzaak eender in talrijke menschezielen, zij 't ook niet altijd even bewust, aanwezig zijn, zoodat de lezer uitroept: die aandoening was ook in mij, al kon ik haar niet uitspreken -; die gevoelens zijn voorzeker in poëzie de minste niet. Een voorbeeld. Hebbel vraagt, in een van zijn schoonste verzen:

> 'In unermesslich tiefen Stunden,
> Hast du, in ahnungsvollem Schmerz,
> Den Geist des Weltalls nie empfunden,
> Der niederflammte in dein Herz?'

Zóó overtuigd was hij van de algemeen-menschelijkheid van dit gevoel, dat hij vroeg aan zijn lezer: hadt gij het óók niet? En bij velen zal het antwoord 'ja!' zijn. Toch blijft zijn vers een persoonlijke, d.w.z. niet-traditioneele, vertolking van een persoonlijk, d.w.z. op een bijzondere wijze ondervonden, gevoel, dat echter tevens universeel is. En zoo gaat het met alle ontroeringen, die *geestelijk* zijn.

Afstooting van alles wat niet 'aller-individueelst' was, beteekende dus feitelijk vooral: afstooting van het geestelijke, wijsgeerige. Ook de drang naar het oer-mensch-achtige in de taal kan teruggebracht worden tot afkeer van het abstracte. De heele taal is abstract! roept Kloos uit, *dus:* 'een essentieele onwaarheid'...maar zonder haar begrijpen wij elkander niet, dus...in Godsnaam! Maar hoe vrijer hoe liever, dus...Eere aan Gorter!

Zóó bang was Kloos in deze periode voor het Bewuste, dat hij het heerlijk vindt dat Gorter zijn aandoeningen uitstort 'voordat de regelende functies van den geest de naïeve frischheid der emotie en der fantasie hadden kunnen nameten met hun duimstok en met hun nieuwsgierige menschen-wijsheid beslaan.' 'Want al dat latere, dat in de meer bewuste lagen er aan zou zijn blijven hangen, is toch eigenlijk uit den booze'...

Het is dunkt mij niet te kras als ik deze opvattingen verfoeielijk en verderfelijk noem: den dood van alle kunst. Want kunst is juist de gelukkige Vereeniging van het Onbewuste

met het Bewuste: zonder het laatste is het eerste Chaos, zonder het eerste is het laatste proza.

Wat Kloos *niet* merkte, was dat niemand zoozeer als Gorter in de richting van het verstandelijke ging. Is. P. de Vooys zegt zoo juist van de impressie:

'De inwerking der dingen en menschen op de dichterziel was daarin een omgekeerde als die bij den Meidichter. Bij dien traden de beelden in zijn ziel binnen als schepen in een haven, of kinderen in een speeltuin, en de ziel genoot van hare gasten.

Bij de impressie bespiedde de ziel de beelden, die buiten haar bleven, zooals een spin uit haar net de glinsterende vliegjes, om te zien of daaruit aandoeningen op te zuigen waren...'

Van bespieden werd het ontleden, van impressie ten slotte philosophie, en niet in de beteekenis van bezielde wijsheid, maar van stelselmatige begrippen-weergave. Heel de 'School der Poëzie', zooals Gorter later de 'Verzen' noemde, is werk van een zoeker, die door zijn pogingen steeds onvoldaan bleef, en niet ten onrechte. Een studie van het verloop in dien bundel zou belangwekkend zijn, maar weinig ervan kan zonder eenig voorbehoud schoon genoemd worden. Wie deze poëzie in die dagen het best begreep, was van Deyssel: *hij* uitte zich in wezenlijk opgetogen bewoordingen: hij was zelt immers een soortgelijk kunstenaar. Maar, zooals het met oordeelen van prozaschrijvers over verzen meestal gaat, de hoofdzaak: of het goede gedichten waren, bleef er buiten.

In de laatste kroniek, van twee-en-een-half jaar later, is de kritikus zoowel als de prozaschrijver ondergegaan. Het eerste wordt bewezen door een verwaandheid als: 'deze eeuw der eeuwen in dit overrijk land', en het tweede zoowel door de onsamenhangende compositie als door den brabbeligen stijl van het stuk. Over de generatie van '40 zal hij maar niet spreken, dat heeft hij al dikwijls genoeg gedaan. Over Bilderdijk en Da Costa dan soms niet? Een voorbeeld van slechten stijl is dit stotterzinnetje: 'Bilderdijk staat, zelf achttiendeeeuwer, als een arm-zwaai geweldig, als een zwaai van zich af, áf die achttiende eeuw...'

Maar ik zwijg. Beter is het, de les te verkondigen, door

Kloos' kritieken verworven, de les voor ons tegenwoordig geslacht: *wees niet eenzijdig*. Altijd zijn er dichters geweest, die hun Ik weerspiegeld zagen in het Heelal, Kloos heeft hen de éenige dichters gewaand. Maar gij, die uzelf gelijk spiegels voelt, het Heelal in u weerkaatsende, doet gij wijzer, erkent, dat men op verschillende manieren kunstenaar wezen kan, oordeelt slechts naar de eischen der kunst, dezelfde die kracht en grootheid gaven aan de beste Nieuwe-Gids-jaren.

De Poëzie is nog meerendeels lyrisch, doordat er nog geen algemeene geestes-cultuur bestaat, zooals bijv. het Christendom eenmaal was. Men zingt van-uit-zichzelf, en in dien zij zijn ook nu nog de dichters persoonlijk, d.w.z. lyrisch. Maar zij zijn veel-soortig; velen verdiepen zich in de wereld-ideeën, anderen vieren de Natuur zooals zij hun tegenstraalt, enkelen droomen in eenzame hoven van hun eigen ziel. Laten wij er niet om strijden, welke soort de ware is, laten wij alle soorten genieten, mits zij *levend* en *schoon* zijn. Naar zuiver artistieke wetten moet ons oordeel zich richten. Zoo zullen wij de voortzetters zijn van een Dichterlijke Beweging, die scheen onder te gaan in eenzijdigheid, maar die thans, naar wij vertrouwen, de openbaring gaat worden van álle leven dat groeit en bloeit in Hollands tuin onder de schijnen der Eeuwige Schoonheid.

Boeken, Menschen en Stroomingen

L. Simons: *De wereld-bibliotheek*.

Als in één zending Carlyle's Heldenboek, de *Herinneringen* van Mevrouw Bosboom benevens haar roman *Orsini* en Stijn Streuvels bewerking van den *Reinaert*, drie uitgaven van de Wereld-bibliotheek, bij ons binnenvallen, dan erkennen wij dat de Heer Simons zijn doel bereikt heeft, want hij heeft vele en goede boeken onder het volk gebracht.

Carlyle's krachtige en invloedrijke lezingen over Heldenvereering behooren tot den oorspronkelijken ideën-voorraad van onzen tijd. Menige plant die wij trotsch en eenzaam ergens staan vonden, is uit *zijn* zaad gewassen en de vlakten van ons gemeenschaps-leven zouden eentonig lijken als ze niet door *zijn* bergbosschen werden afgezet.

Niet zoo belangrijk voor Europa, maar een goed staal van inheemsche romankunst, is het verhaal *Orsini*. Deze bewogen en gekleurde en gestyleerde geschiedschrijving, met de moedige en tevens kunstige golvingen van haar voordracht, met haar wezenlijke studie, haar romantische geestdrift en haar onloochenbare kunstenaars-bezieling, - ze is uiting van een tijd, een negentiende-eeuwsch tijdperk, en familie van engelsche zoowel als fransche geschriften, maar ze heeft door de oprechtheid en den durf van een gulle vrouwelijke persoonlijkheid tegelijk iets onvergankelijks. Hoe goed komt de groote aanleg van die natuur uit in de bijgevoegde *Herinneringen:* een vrouw die noodig vond dat er *ruimte* in haar leven was.

Wat Stijn Streuvels van den *Reinaert* gemaakt heeft, kan nu nog niet geheel gewaardeerd worden. Daartoe zou een vergelijking van zijn werk met de oorspronkelijke gedichten en latere proza-bewerkingen noodig zijn. Een aanlokkelijke

studie, waarbij het blijken zal hoezeer de Vlaming zich, een enkele omlijsting daargelaten, en een enkele verzachting terwille van den hedendaagschen smaak vergeven, aan dat oorspronkelijk gehouden heeft. Zijn keus uit de verschillende lezingen ware dan vast te stellen, na te gaan of de toon van andere volksboeken den zijnen beïnvloed heeft. Want hij maakte er een volksboek van. Uit de korte houwen van het gedicht werden de breede halen van zijn proza. En daarin ligt al de eerste groote verdienste van zijn arbeid: er is hier in het Reinaert-verhaal een west-vlaamsch proza-boek geschapen dat, onovertrefbaar door zijn onderwerp, het tevens is door zijn stijl. Dit boek hoeft maar onmiddelijk ingeburgerd te worden bij de nederlandsche boeken die noch de man uit het volk, noch de geschiedschrijver van onze letteren, vergeten zal. Den heer Simons de hulde dat hij dezen West-Vlaming voor *dat* werk gekozen heeft, dien West-Vlaming zelf dat hij het deed.

Het is natuurlijk niet altijd mogelijk iets zoo goed nieuws te doen ontstaan of iets ouds te vinden van zoo groote beteekenis. Maar als men zich herinnert in de uitgaven van deze Bibliotheek de fijne *Samenspraken* van Erasmus, de mannelijke *Herinneringen* van de Tocqueville, den beschaafden *Ezel* van Limburg Brouwer, de in waarheid *volks*- (d.w.z. uit den volksaard groeiende) vertellingen van Tolstoï (waarvan vooral dat eene door Dr. Hesseling vertaalde ons de vertellersbekoring van dien schrijver kennen doet) te hebben gelezen; - als men er onze *Sara Burgerhart* vond, en een boek van Balzac, en een van Wells en een van Salzman; - Molière en Dickens, en Michelet en Ibsen; - goede boeken over Rembrandt en de Ruyter, en de voortreffelijke vertalingen van Mevr. Van Eeden-Van Vloten, en zooveel als ik nu vergeten zal; - dan blijft men erbij dat de bespreking van deze Bibliotheek grootendeels een lofspraak kan zijn.

Het is een veelzijdige opgaaf die de heer Simons zich gesteld heeft. Hij is de man van Volks-kracht, den naam van een tijdschrift, eigenlijk een reeks artikelen door verschillende schrijvers, die hij uitgaf. Die kracht te versterken is zijn doel. Hij voert daarom het volk voedsel toe, voedsel van vreemd en eigen, uit verleden en heden. Aan het aantal geschriften dat

hij met dit doel laat vertalen, behoeft inderdaad geen grens te zijn. Maar hij heeft te doen met het volk, in den breede genomen, dat altijd het zwaardere alleen neemt als het gemengd is met het lichtere. Hij heeft te doen met het volk van vandaag dat in zijn hedendaagschen smaak gevleid wil worden. Die tegenzin en die voorliefde stellen hem betamelijke grenzen, die hij erkent en waarbinnen hij zich niet zonder ingenomenheid bewegen mag. Boissevains *Koolemans Beynen*, het leven van den jongen officier die dweepte met Noordpoolreizen, is echt een uitgaaf van den redakteur van Volks-kracht; *Yellowstone-Park* door Hugo de Vries en *De Menigte als Misdadigster* door Scipio Sighele brengen wetenschappelijke tijdvragen aan het volk nader; in de keus van nieuwere literatuur krijgt iedere richting het hare: de *Inleiding tot de Nieuwere Dichtkunst* is er evenzeer als het burgerlijk beschrijvend verhaal van het laatst-verloopen tijdperk, de breede hartstochtelijke dramatiek van Hebbel is er naast de fijngestippelde tooneelschets van mevr. Simons-Mees.

Een gevaar ligt - hoewel bij slagen een voordeel - in het toegeven aan den drang van het oogenblik. Een held die gevierd wordt - over dien held een boek. Een boek dat indruk maakt - het wordt aangekocht voor de Bibliotheek. Het valt niet te ontkennen dat door deze laatste doenwijs het waagstuk van den leider grooter wordt. Hij leidt niet langer het volk langs de breede eens-bestaande wegen. Hij neemt het mee naar de kronkelpaden van de dagelijksche boeken-markt. Hij heeft niet langer het oordeel van het verleden achter zich, maar is in het heden de gids die alleen kan rekenen op zichzelf en zijn omgeving. Vertrouwen en zelf-vertrouwen, die prijselijk, maar gevaarlijk zijn. Inder daad wordt die leider daardoor het hoofd van een ontzaglijk, op de richtingen van het oogenblik, inwerkend tijdschrift. Staat zijn oordeel zoo hoog dat hij die taak aandurft? Is hij zoo zeker van zijn smaak dat hij het kwade onderkennen kan ook als het een jaar of langer den roep heeft goed te zijn?

Voelt hij zich niet bevreesd voor eigen tijdelijke voorkeuren, voor hem omgevende invloeden, voor den heelen aandrang van dien bewogen tijd waarin wij leven, en die, ten slotte, ook van het hoogste karakter de leiding overneemt?

Onbescheiden vragen! roept mij de heer Simons toe. Toch niet? want ik vraag er geen antwoord op. Ik stel ze alleen om aandachtig te maken op de grenzen waar binnen een onderneming als deze zich, naar mijn meening, in haar eigen belang houden moet. De drie laatste, door mij vooraangestelde, uitgaven bewijzen genoegzaam dat er van een meesleepen door den tijd géén sprake is, maar een aantal andere uitgaven bewijst ook dat de door mij aangegeven grenzen bestaan en genaderd worden.

Een breede, alle tijden en volken in zich opnemende verzameling, maar die als opvoedend middel werkt op onzen eigen tijd, - dat is de Wereld-Bibliotheek van haar oprichting tot heden. Het doel is voortreffelijk, de wijze waarop het wordt nagestreefd is lofwaardig, maar het gevaar bestaat dat te zeer, door middel van zulk een onderneming, het eene deel van den tijd zal willen werken op het andere deel.

Boekbeoordeelingen

Animisme en dynamisme

Alb. C. Kruyt: Het Animisme in den Indischen Archipel. (Martinus Nijhoff, 1906).

Alvorens het werk van den heer Kruyt te beoordeelen, wil ik opmerkzaam maken op een verhouding waarin doorgaans, in de etnografie (godsdienstkunde of hiérologie inbegrepen), de enkelvoudige monografieën staan tot de wetenschap die ze samenvat.

Wanneer een jongmensch een waarachtige roeping voelt, tegelijkertijd voor de natuurstudie en voor reizen, dan volgt hij bizondere cursussen, verwerft zich eenige algemeene kennis van plant-, dier- en aardkunde, werkt verscheiden jaren in een laboratorium, vraagt raad van bevoegden, en gaat eindelijk scheep naar vreemde landen voorzien van de noodige kundigheden en van een lijst waarop de onderzoekingen vermeld staan die hij zal dienen te maken, ten einde voor zijn wetenschap niet alleen iets nuttigs maar ook iets nieuws te doen.

Wie den mensch bestudeert, doet anders. Kolonist, zendeling, beambte, wie ook, zal, door het feit alleen dat het zijn gelijken betreft, zich in staat rekenen tot een wetenschappelijk onderzoek. Wat raakt het hem of hij ontdekt wat al honderd keer gevonden is; wat deren hem de theoretische bewerkingen, waaraan vroegere stof onderworpen werd en wier uitkomsten nochtans voor het heele vak geldig zijn. Zijn er sommigen waarvan hij gebruik maakt, dan zeker liefst zulke, die worden aanbevolen door hun ouderdom.

De heer Kruyt gebruikte Edward B. Tylor: *Primitive Cul-*

ture 1871: Herbert Spencer, *Principles of Sociology* 1875; G.A. Wilken, *Het Animisme*, 1884 en *Het Shamanisme*, 1887.

Ieder die zoo doet zal maanden zoek brengen met het leeren kennen van gedeeltelijk reeds bekende volksstammen, hij zal het werk van anderen overdoen, en, terwijl hij dozijnen bewijzen bijbrengt voor feiten of stellingen die geen bewijs meer behoefden, zal hij de twee of drie kenmerkende gevallen voorbijzien waaruit een nieuwe stelling valt af te leiden.

Zoodra hij meer dan een enkelen volksstam, zoodra hij een klein geheel van bevolkingen omvatten wil, hun handelingen, begrippen, mstellingen, vermenigvuldigen zich zijn fouten en vergissingen. Het boek van den heer Kruyt geeft er een leerzaam voorbeeld van. Onkundig van de vorderingen die de godsdienstwetenschap gedurende de laatste twintig jaar gemaakt heeft, liet de schrijver een heele reeks van feiten buiten beschouwing, bediende hij zich van een onnauwkeurige naamgeving en ontwierp hij een onvolledige klassificatie. Ik haast me hieraan toe te voegen dat, met een enkele uitzondering, de duitsche geleerden zich aan dezelfde werkwijze en dezelfde klassificeeringen houden als de heer Kruyt.

De heer Kruyt was sints lang van plan *Het Animisme* van Wilken voort te zetten. In 1905 ondernam hij een reis naar den Archipel. Zijn voorrede is gedateerd September 1906. Hij kon dus kennen wat vóor 1905 was uitgegeven, en inderdaad noemt hij, in zijn Bibliografie, werken van 1904.

Nu verdeelt hij zijn boek in I Animisme, II Spiritisme, III Demonologie.

'De Indonesiërs,' - zegt hij - 'hebben twee benamingen voor twee begrippen welke elkander niet dekken: de eene ziel, welke eene rol speelt in het dagelijksch leven is de levenskracht, die de geheele natuur vervult (Kruyt citeert Skeat *Malay Magic* 1900)....bezielt, doet leven, en daarom willen wij deze ziel "zielestof" (een woord dat ik aan Prof. P.D. Chantepie de la Saussaye heb te danken) benoemen en de andere (van welke) eerst sprake is na het sterven van den mensch, welke wij "ziel" noemen....De "zielestof" is onpersoonlijk, de "ziel" is persoonlijk.'

De begrippen en handelingen die betrekking hebben op 'ziele-stof', noemt nu de heer Kruyt *Animisme*, die op 'ziel' *Spiritisme*.

Ziehier nu een toepassing op de Indonesiërs, van de terminologie van Tylor, overgenomen door zijn onmiddellijke leerlingen Wilken en Skeat. Van Wilken heb ik hier niet te spreken: hij heeft de uitkomsten van engelsch, fransch en duitsch onderzoek toegepast op de Indonesiërs en in zijn land algemeen bekend gemaakt; en hij deed daarmee wat in zijn tijd nuttig was. Maar waarom zou nu de heer Kruyt weer Wilken voortzetten? Hij had het woord gevonden dat hem de wezenlijke beteekenis van de indonesische feiten verklaarde, het woord 'kracht' bedoel ik; en in *Malay Magic* van Skeat ontmoette hij twee uitdrukkingen die hem den nieuwen weg wezen, de woorden *daulat* en *kramat*. Het duitsche woord 'zielestof', hem door prof. Chantepie ingeblazeń, lokte hem naar het oude spoor. Het maakte hem blind voor feiten die moesten gezien worden en deed hem anderen een verkeerden zin geven.

Van wat hij niet zag betreur ik meest datgene wat de begrippen *gewijd* en *heilig* raakt. Voor *gewijd* hebben juist de Indonesiërs tal van woorden als *pomali* (Borneo etc.) *pantang* (Sumatra) *ta-käi-käi-käi* (Mentawei) etc. En wat *heilig* aangaat, men rekende op den heer Kruyt om ons de termen ervoor en de begrippen die er mee overeenkomen, aan te wijzen.

Kort gezegd: wat de heer Kruyt verwaarloosd heeft, is juist de inhoud en het kenmerkende van de magische en religieuse verschijnselen. Dat die konden beschreven en bepaald worden, bewijzen sommige vroegere monografieën, zooals *The Natives of Sarawak and British North Borneo* van H. Ling Roth, *Malay Magic* van W.W. Skeat, *Quer durch Borneo* van A.W. Nieuwenhuis, om maar enkele te noemen van de werken waarvan in de laatste jaren geleerden gebruik maakten. Een groot aantal hollandsche geschriften werd bovendien gebruikt door J.G. Frazer en anderen.

Van hun arbeid is het duidelijk resultaat geweest het erkennen der minderwaardigheid van de termen 'Animisme' en 'Spiritisme'. 'Ziel' en 'bezieldheid' zijn van geen enkel magischreligieus stelsel de uitsluitende grondbegrippen; wel is er een groot aantal van zulke stelsels waarin het animisme tot de samenstellende deelen hoort. De heer Kruyt heeft aan die termen, evenals aan 'fétichisme' en 'shamanisme' hun oor-

spronkelijke beteekenis laten behouden. Toen uitvoerige gegevens ontbraken was het natuurlijk, dat men onvolledige uitdrukkingen uitvond en gebruikte; men beschouwde het animisme, het spiritisme, het fétichisme en het shamanisme als 'Godsdiensten'. Maar twintig jaar lang is men doende om van deze beschouwingswijs aftewijken en ze te verwerpen, niet alleen tengevolge van rijker en nauwkeuriger waarneming, maar ook van een verstandelijke ontleding die aldoor strenger en meer indringend werd.

Ik behoef hier niet in onderdeelen den huidigen toestand van de godsdienstwetenschap uiteen te zetten. Hoe onbegrijpelijk ver de heer Kruyt ten achter is, zal blijken uit een eenvoudige opsomming van die werken, welke de nieuwe, sociologische, methode vertegenwoordigen, en van de algemeene resultaten die tot heden werden verkregen.

En dan moet ik allereerst opmerken dat Tylor en zijn school slechts met een uiterst klein deel van de magisch-religieuse verschijnselen rekening hebben gehouden. Men zal dat gemakkelijk inzien als men de goede monografiën raadpleegt, die van Spencer en Gillen over de Centraal-Australiërs[1)], van Dennett over de Bavili van het Congogebied[2)], van Rivers over de indische Toda's[3)], etc. Tylor was reeds op verschillende punten aangevuld door J.G. Frazer in zijn *Golden Bough*[4)], en door Jevons[5)].

Toch bleef nog de band te vinden die onze gedeeltelijke kundigheden zou vereenigen. Die is aanwezig in een zinsnede van Codrington's *The Melanesians,* waar wordt meegedeeld dat bij de Melanesiërs het begrip *mana* bestaat, een in alle dingen en wezens uitgestorte macht, die opgenomen, overgedragen en aangewend kan worden. De heer Kruyt haalt die zinsnede aan (p. 201) maar zonder de juistheid van Codringtons bepalingen aan te nemen. Hij wijst ze af, teneinde zijn 'zielestof', zijn 'ziel' en zijn kinderlijke definitie van het fétichisme veilig te houden[6)].

1) The Native Tribes of Central-Australia. 1899; the Northern Tribes of Central Australia 1905
2) At the Back of the Black Mans Mind 1905
3) The Toda 1906
4) 1ste uitg. 2 dln. 1890, 2de idem 3 dln. 1900
5) Introduction to the History of Religion 1896
6) Het feit alleen dat de heer Kruyt over het *mana* enkel spreekt naar aanleiding van het fétichisme, toont hoe onmogelijk het voor hem was de indonesische godsdiensten te verstaan. Oorzaak zal wel zijn een zekere geestesaanleg die uit den laatsten zin van de voorrede blijkt: 'Het is mij die een natuurvolk in zijn leven en werken heb leeren kennen, steeds een raadsel gebleven, hoe men het Christendom als een ontwikkeling uit dezen natuurgodsdienst heeft kunnen voorstellen; voor mij is het christendom de Openbaring Gods'.

Hewitt echter, Irokees van geboorte, ontdekte zijnerzijds bij zijn landgenooten een begrip dat overeenkwam met het melanesische *mana*, en daaruit werd door hem een nieuwe definitie van den godsdienst afgeleid[1]. De geleerden gingen dadelijk aan het nasporen. Zij wezen het bestaan van het *mana* aan bij tal van halfbeschaafde bevolkingen uit alle deelen van de wereld, - en gelijktijdig verschenen de werken van Hubert en Mauss[2], van Marett[3], van Preuss[4] en mijn *Tabou et Totémisme à Madagascar*[5]. Hubert en Mauss hadden, na een scherpzinnige ontleding van alle magische handelingen en begrippen, aangetoond dat het wezen van Magie en Religie door het begrip 'dynamisme' wordt uitgedrukt.

Dit algemeene begrip evenwel heeft zich, bij de verschillende volken en op verschillende hoogten van beschaving, in verschillende elementen opgelost. Dat zagen Farnell[6] en Sidney Hartland[7], terwijl door mij onlangs is aangetoond[8] dat de Arunta van Centraal-Australië het *mana*-begrip reeds in drie scherpere begrippen ontleed hebben: namelijk churinga (weldoende), arungquiltha (kwaaddoende) en atnongara (verbizonderde kracht).

Genoeg om te doen inzien dat juist deze onderzoekingen en overwegingen in den huidigen stand van de wetenschap van beteekenis zijn. En nu zal ik zeker den heer Kruyt niet verwijten, dat hij geen werken geraadpleegd heeft die eerst in 1905-1906 verschenen. Maar indien hij enkel maar van Fraser's *Golden Bough* had kennis genomen zou hij vermeden hebben een monografie in het licht te geven waarin het belangrijkste ontbreekt, waarin de feiten slecht begrepen en dientengevolge slecht gerangschikt zijn, en waarvan de terminologie vaag en verbazingwekkend aprioristisch is.

ARNOLD VAN GENNEP.

1) Orenda and a Definition of Religion, American Anthropologist, 1902.
2) Esquisse d'une Théorie Générale de la Magie, Année Sociologique 1904.
3) Preanimistic Religion, Folklore T. XI.
4) Der Ursprung der Religion und Kunst, Globus, 1904-05
5) Paris, 1904.
6) The Evolution of Religion, 1905. 10 the Anthropological Section, Brit. Assoc. Advanc. Sci. York, 1906.
7) Address.
8) Mythes et Légendes d'Australie, 1906.

[Deel 3]

Het Al-eenig Leven
Een dichterlijk-wijsgeerige geloofsbelijdenis
Door
Nico van Suchtelen.

Voorwoord

> Weltseele komm uns zu durchdringen!
> Dann mit dem Weltgeist selbst zu ringen Wird unsrer Kräfte hochberuf.
> (GOETHE, Gott und Welt.)

Schopenhauer, de denker die meende geen dichter en wijsgeer terzelfder tijd te kunnen zijn, dichtte toen hij zijn hoofdwerk voltooid had:

> 'Aus langgehegten, tiefgefühlten Schmerzen
> Wand sich's empor aus meinem innem Herzen,

en bekende in deze verzen dat zijn koel-verstandelijk doordachte, objektief gewaande wijsheid uiting was van de feldoorleefde poëzie zijner subjektiviteit. En de hartstochtelijk bewogen dichter beseft niet minder diep dat hij in zijn meest subjektieve poëzie zijn levensbegrip tot een uiterlijke, rustiggeschouwde schoonheid poogt te objektiveeren. De wijsgeer is wezenlijk dichter en de dichter wezenlijk wijsgeer. Beide uiten in het wereldbeeld dat zij scheppen...zichzelf, in hun beschouwing wordt het leven van den geest bewust. Schijnt ook, in 't algemeen, bij dien scheppingsarbeid de wijsgeer meer acht te slaan op de juist-*waargenomen* uiterlijke-, de dichter meer op de zuiver-*gevoelde* innerlijke ervaring, en schijnt de techniek van beider uitingswijzen te verschillen, dit wettigt

wel een accidenteele onderscheiding, niet een noodzakelijke tegenstelling. De wijsgeer zoekt waarheid, zegt men, schoonheid de dichter; maar is niet in de wijsheid die beide vinden het logische schoon en het schoone logisch?

Redelijke Harmonie toch is het oorzakelijk doel van het al-eenig leven dat de wijsgeer in zich weet, de dichter in zich voelt. En zoo goed als voelen en weten, dichten en denken - onderscheiden funkties voor den eenzijdigen zoeker - één ongescheiden geestesaktie is bij den wijze, evengoed is hem het gevoelde en gewetene, het intuïtief-ontwijfelbare en het logisch-niet-te-weerleggene, gedicht en gedachte, één zelfde doorleefde wijsheid.

In het ‘doorleven’ zijn voelen en weten, in de ‘Wijsheid’ zijn Schoonheid en Redelijkheid vereend en opgeheven.

Geloofsbelijdenis schreef ik boven dit werk. Maar zoo ik, op gevaar af dat de wijsgeer mij ‘phantastisch’, de dichter ‘verstandelijk’ en de leek ‘duister’ vindt, deze opstellen schrijf, is het waarlijk niet om dezen of genen in de dichterlijk-wijs-geerige wijsheid van mijn uiteraard onware en onharmonische levensbeschouwing te doen gelooven.

Moge in 't algemeen de paradoxe verwardheid mijner betogen den schoolschen man der wetenschap doen glimlachen en hun doordachte systematiek daarentegen den schoolschen gevoelsmensch ergeren, en moge de slechts in 't nuchter gezond-verstand geschoolde leek zich eenvoudig verbazen over wat hem grootendeels een nutteloos woordenspel zal schijnen; voor geen dier groepen zal ik vergeefs geschreven hebben indien mijn vele woorden de ééne gedachte die mij vervulde vermochten te herscheppen - en zij het slechts bij enkelen en voor enkele oogenblikken - van een doode klank tot een levende werkelijkheid. Die enkelen zullen in dit werk althans den prikkel vinden om zelf en zelfstandig te zoeken, om noch bij wetenschap, noch bij kunst, noch bij gezond-verstand als bij een toereikende levenswaarheid te blijven stilstaan. Preludium zal hem ons chaotisch-vereenzaamd menschelijk meenen zijn op een ééns harmonisch-gemeenzaam goddelijk denken. Alle waanvolle wijsheid preludium op de Almacht van den eenigen Geest. In dit ‘licht der eeuwigheid’ zal geen wijsheid hen meer in tegenstrijd schijnen met een andere, zoomin als hen de slag van een merel in tegen-

strijd schijnt met dien van een nachtegaal. Zij luisteren...en gaan verder. Maar verwerpen zij ook schijnbaar telkens opnieuw het moeitevol gevondene, iets toch blijft hun durend bezit - hoe zelden het ook tot hun bezinning moge komen - het geloof in den Geest, in het Leven; dit geloof dat het hoogste is wat de mensch in zijn huidige phase kan bereiken en dat hij gelooft niet langer omdat het absurd *schijnt*, maar omdat hij het als schoon en redelijk ontdekt, erkent, doorleeft. Het geloof in de oneindige macht des Geestes noemde Hegel de voorwaarde aller wijsheid. Wie dit geloof, dat eigenlijk is een geloof in-zichzelf, mocht vinden, heeft het geloof-in-anderen niet van noode, wijl hij zelf zich zijn waarheid kan dichten.

I Woord en Werkelijkheid

Elke geestes-beweging is ‘denken’, vanaf de ongenoemde werking onzer onderbewustheid en het onbestemde, halfbewuste ‘voelen’ tot het scherpe, klare ‘erkennen’ toe. Voelen, waarnemen, voorstellen, willen, denken, - werkingen door gebrek aan onderscheidingsvermogen in het gemeene spraakgebruik dikwijls min of meer onderling verward, door de wetenschap in haar onredelijke zucht tot scherp-begrensde begrippen aanvankelijk beschouwd als op zich zelf staande, toto caelo onderscheiden ‘vermogens’, blijken inderdaad niet wezenlijk van elkaar te verschillen. Een zelfde ‘leven’ zijn zij, dat slechts verschillend verschijnt naarmate het gezichtspunt waaronder de geest zich beschouwt, verschilt. Al naar de phase waarin zich dit ‘leven’, dat ons ‘Ik’, onzen ‘Geest’ uitmaakt, bevindt kunnen wij zijn aktie, zijn werkelijkheid, noemen naar datgene waarop zij zich in hoofdzaak, met de meeste ‘energie’, dat is met de meeste ‘aandacht’ richt. Wanneer de geest waarneemt of voorstelt, is zijn leven vóór alles een bewustzijnsbeweging naar aanleiding van, of gericht op, het waargenomen of voorgestelde *ding*, de aktie heeft tot voornaamsten inhoud of doel waarneming of voorstelling. Wanneer de geest ‘voelt’ is zijn aktie in hoofdzaak gericht op den eigen *toestand*, wanneer hij

‘wil’ op de voorstelling van een anderen toestand, wanneer hij redelijk ‘denkt’ op een zelf geschapen, maar andere voorstelling. Maar is de aktie zelf niet in alle gevallen identiek? Is de eigen toestand niet ‘object’, zoo goed als het uiterlijk ding? Wat is dan voelen anders dan waarnemen? Van een innerlijk object weliswaar, maar toch waarnemen. Wat is willen? Streven, van een bewustzijns*toestand* tot een anderen *toestand*, dus eigenlijk ‘voelen’. Maar die andere toestand is een *doel* dat moest worden *voorgesteld*. Het proces is dus op te vatten als beweging van voorstelling tot voorstelling. En is niet dit willen, dat ook voelen en voorstellen is, een éénduidige, noodwendige, logische aktie? Dan is het dus eigenlijk ‘denken’. Waarom dan zouden we dit leven, zoodra wij niet zijn aktie zonder meer, doch juist hare ontwikkeling willen aanduiden, niet noemen naar die funktie waarin niet alleen haar *zijn* maar ook haar *noodwendig*-zijn tot bewustheid komt? De bewegingen onzer willingen en gevoelens zijn ons - hoezeer ook feitelijk noodwendig - niet als noodwendig bewust, (tenzij in enkele pathologische gevallen als bij melancolie en dwangvoorstellingen, al voelen wij dan ook die noodwendigheid als ‘dwang’ in plaats van als vrijheid) de beweging van het bewuste, redelijke denken daarentegen altijd. Want het bewuste denken is de geweten beweging, het weten waarin tot bewustheid komt dat wat de beweging *is* nl. continuïteit, causaliteit...noodwendigheid. Ons logisch denken brengt ons tot het bewustzijn dat heel onze levensbeweging niets anders is dan...logisch denken. Het wezen van den geest is ‘das was er ist zu seinem Bewusstsein zu bringen’ (Hegel).

De Werkelijkheid is de Geest zóó als hij op zich zelf leeft en omvat dus zoowel het bewust als het onderbewust ‘Ik’. *Konkreete* werkelijkheid echter noem ik het geheele leven onzer bewustheid, het bewuste ‘denken’, waartoe dus ook het redelijke, logische denken in engeren, gemeenen, zin behoort. Een ‘abstract’ denken is dus eigenlijk ondenkbaar. Immers dit leven, die Ik-doorleving, die noodwendige ontwikkeling van bewustzijns-inhouden, dit logische geestesproces dat ik ‘denken’ noemde is per se oogenblikkelijk werkend, en dus voorzoover het in 't bewustzijn valt konkreet, werkelijk. Wel kan het redelijk denken, in zijn beperkten vorm van ‘denken in

woorden', abstrakt lijken. Voor zoover namelijk de oerbewustheden zijner elementen levender, intenser, werkelijker, konkreter waren dan de door hun vertegenwoordigende symbolen gewekte herinneringsbeelden. Maar een 'Begrip' zelf - niet in zijn vulgo-beteekenis van 'woordsymbool', maar in zijn ware beteekenis van 'iets in den geest begrepens', het moge door de ontleding van nog zooveel waarnemingen, ervaringen of andere begrippen ontstaan zijn, het moge slechts vaag of in 't geheel niet meer voorstelbaar zijn, steeds is het, indien het als element van waarachtig denken optreedt, een in een konkreet proces bewust aanwezige werkelijkheid, d.i. konkreet. Wordt het begrippelijk denken niet begrepon, is het niet meer dan een werktuigelijke aaneenrijing van woorden volgens het schema eener gedachte, zoodat alleen het proces der aaneenrijing konkreet is maar zijn inhoud niet of slechts ten deele leeft, dan zal dit onbegrepen denken abstrakt, dat is afgetrokken, verwijderd van de werkelijkheid, lijken. En dat wel abstrakter naarmate de begrippen uit omvangrijker en ingewikkelder ervaring zijn verkregen en naarmate de denker primitiever, kinderlijker is. Voor den geest welks bewuste denken nog niet veel verder gaat dan het verwerken van onmiddelijke waarnemingen, voorstellingen en eenvoudige herinneringen, zijn de rijker en hooger gedachten die eerst uit scherper en omvattender ontleding kunnen worden samengesteld 'moeilijk', dat is 'moeilijk te vatten', 'moeilijk te verwerklijken', 'abstrakt'; terwijl die zelfde gedachten voor den geoefenden denker 'konkreet' zijn en begrijpelijk. Zoo kan een bepaald philosopheem 'duistere, abstrakte spekulatie' zijn voor den een, vanzelf sprekende waarheid voor den ander, al naar hun geest de symbolen des denkens vermag te verstaan.

Zoo nu heel onze werkelijkheid wezenlijk denken is en het waarachtig 'Begrip' zijn als werkend aanwezig geweten, konkreet resultaat, hoe dan komen wij er toe eenerzijdsch het denken veelal toch te beperken tot het redeneerend denken, het zoogenaamd 'verstand', en dit te onderscheiden van, en zelfs in tegenstelling te wanen met, andere funkties zooals het 'gevoel' (trots het spraakgebruik dat, zooals ik reeds opmerkte, die funkties gemeenlijk verwart); anderzijds dit redeneerend denken uit te breiden tot een eigenlijk ondenkbaar abstrakt denken en

voornamelijk het ‘Begrip’, het wezenlijk toch alleen als een konkreet zijnde, namelijk een begrepen-zijn, denkbare, te beschouwen als een abstractum, als onwerkelijk? Eén reden is zeker deze: een uit onze diepe onbewustheid[1)] wellend ‘gevoel’ kan wijzer zijn dan kortzichtige, oppervlakkige redeneering, en evenzoo kan een met helder inzicht strijdige gril zich aan ons opdringen als zulk een ‘diepgevoelde waarheid’. De gebrekkige kennis van onze eigen geesteswerkingen, onze onnauwkeurige zelfwaarneming en de nog zóó onvolkomen eenheidsbezinning van het ‘Ik’, maken het mogelijk in beide gevallen strijd te zien, strijd van *dus* twee *verschillende* werkingen. De stem van het onbewuste spreekt in ons onvoorbereid, ongewild, vandaar dat wij zijn onbetwijfelbare wijsheid - hoezeer ook feitelijk begrepen - toch, omdat schijnbaar de logica - maar in waarheid slechts de bewuste beredeneering - er aan ontbreekt, eer houden voor een ‘gevoel’ dan voor een ‘gedachte’. Het is of wij niet zelf hebben gedacht, dus was die werking iets anders dan denken, besluiten wij, en de tegenstelling van gevoel en verstand is gerechtvaardigd. Het vermeende ‘Gevoel’ - in waarheid het Begrip, het inderdaad begrepene - was hier het levende, konkrete; de redeneering in vermeende ‘begrippen’ - in waarheid doode begrips-symbolen - leek het abstrakte. Maar hier ga ik reeds over tot de tweede reden: het bestaan der menschelijke taal, der begripssymbolen.

Het klaarst bewust zijn wij ons van den toestand waarin wij zijn, of liever die wij zijn. en eerst bij diepere bezinning herinneren of ontdekken wij hoe deze toestand is geworden. In alle wetenschappen gaat de statische beschouwing vooraf aan de dynamisch-genetische, en ook voor den zichzelf beschouwenden geest moet aanvankelijk zijn laatst ontwikkelde ‘vermogen’, het denken-in-woorden, een onveranderlijk gegeven schijnen, onderscheiden van andere evenzeer vast-begrensde vermogens. Het denken-in-woorden, de laatste en ‘heerschende’ denkvorm moet den geest die het volle besef zijner genetische Eenheid

1) Ik spreek hier van het *On*bewuste inplaats van het *Onder*bewuste, omdat ik bij dit opdoemen boven den bewustzijnsdrempel toch niet wilde wijzen op het resultaat, maar op de oer*werking* van den geest, (von Hartmann's Unbewusstes), die zich openbaart in het *onder*bewuste zoowel als in het daarvan slechts gradueel verschillende *(boven)*bewuste.

nog niet bereikte, verschijnen als ‘het denken’. Hoe is die heerschende denkvorm ontstaan?

Wat Spinoza schrijft over de volmaking van het verstand is hier van toepassing op de bewustwording der denkwetten en de ontwikkeling der taal beide: ‘Sic etiam intellectus vi sua nativa facit sibi instrumenta intellectualia, quibus alias vires acquirit ad alia opera intellectualia, et ex iis operibus alia instrumenta, seu potestatem ulterius investigandi, et sic gradatim pergit, donec sapientiae culmen attingat[1]. (Tract. de Intel. Em. 11).

Met de eerste primitieve uitingen van primitieve waarnemingen, gevoelens, voorstellingen, schiep de oermensch zich werktuigen waarmee hij de schepping der volgende kon vergemakkelijken. Het voor alle individuen eener groep analoogeenvoudige leven, de beperktheid van levensbelangrijke indrukken, de gebrekkig-langzame orgaanvorming, de zucht tot nabootsing, dit alles maakt een wederkeerig ‘verstaan’ der analoge geestesbewegingen mogelijk door bemiddeling van een gelijke uiting. En bracht de oertaal ook alleen zeer algemeene en zeer sterk verschillende aandoeningen tot verschillende uiting, deze eerste ‘verstaanbare woorden’ in telkens analoge gevallen uitend leerde men langzamerhand hen bewust als vaste symbolen te gebruiken en niet alleen steeds minder-verschillende, fijner geschakeerde gedachten *uiten,* maar ook gedachten *scheppen*. Aan de formeel mogelijke woordverbindingen konden nog potentieele of instinktieve gedachten zich eindelijk bewust worden. Met de taal was een werktuig geschapen tot verkort, verdicht denken en daardoor tot meer omvattende bewustwording. In het woord fixeert de geest een konkrete levensbeweging voor een oogenblik tot een schijnbaar constante, abstrakte, schijnbaar van de oneindig varieerende werkelijke aandoeningen ‘afgetrokken’, grootheid waarmee hij als 't ware wiskundig kan werken. In de taal lijkt ons denken geobjektiveerd, zijn bewegingen veruitwendigd tot starre abstracta. Haar woorden,

1) Zoo ook schept zich de geest (het denken) uit zijn oorspronkelijke kracht geestelijke werktuigen waarmede hij nieuwe krachten verkrijgt tot nieuwe geestelijke daden; uit deze daden wederom andere werktuigen of de macht dieper te onderzoeken, en zoo schrijdt hij stap voor stap voort, tot hij den top der wijsheid bereikt.

‘begrippen’, symbolen der buitendingen, vinden wij thans, evenals deze buitendingen zelf, als kant-en-klaar gegeven ‘objecten’, als werktuigen die wij niet zelf maakten en die wij zoo maar hebben te gebruiken. En zoozeer zijn wij inderdaad gewend en geoefend in dit werktuigelijk gebruik, - ook van die begrippen die wij wanen duidelijk te ‘begrijpen’ omdat wij hun klankvorm duidelijk ‘verstaan’ - dat wij er ons maar zelden op bezinnen dat heel ons woordelijk denken eigenlijk slechts is een rekenen met gefixeerde gevoelens en gedachten, een algebra des levens, een cijferen dat alleen dan werkelijk waarde voor ons kan hebben, wanneer wij de abstracte fixa in den eindvorm wederom kunnen oplossen tot het kronkrete vloeiende leven waaruit zij kristalliseerden.

En dit valt te moeilijker naarmate een langgewend gebruik ook hun werking verzwakt heeft. Veelal toch doorleven wij bij het ‘begrijpen’ niet de oorspronkelijke, het begrip samenstellende, begrippen, maar slechts hun flauwe herinnering, die, mag zij al gedachte heeten, toch zeker de bedoelde niet is. Niets is gevaarlijker voor het Begrip dan de begrippen.

De taal is ‘die symbolische Kapitalisierung der ganzen historischen Geistesarbeit’ (Albert Schäffle). Maar is zij niet al te dikwijls een dood kapitaal? Gebruiken wij het wel produktief, om door zijn voortdurende omzetting steeds rijker schatvelden onzer onbewustheid op steeds grootscher wijze te ontginnen? Of dwingt ons de schijnbare vastheid en bepaaldheid harer overgeleverde vormen tot een bepaald en eenzijdig gebruik, worden onze gedachten produkt der taal inplaats dat de taal blijft produkt en produktiemiddel tevens onzer gedachte? Waarlijk, maar al te zeer lijkt het alsof de mensch evenals hij in zijn ekonomische voortbrenging thans onderworpen is aan zijn eigen produktiemiddelen, evenzoo in zijn geestelijk werken werd onderworpen aan zijn geestelijke machine, de taal. Hoe dikwijls niet laten wij ons onze quasi-gedachten opdringen door de taal die wij eenmaal geleerd hebben te spreken; hoe dikwijls bepaalt niet de aangeleerde woordvolging en zinsbouw de wijze, de richting waarin ons denken - dan bloot vormelijk redeneeren - voortgaat, of suggereert ons de vlotte gemakkelijkheid der gesproken begrippen de waarheid, het begrepen-zijn van hun inhoud. Woorden, fossiele

oergedachten, starre steenen zijn zij ons waarmee wij ijverig en zorgvuldig bouwen aan den tempel waar wij wanen dat wijsheid zal wonen. Maar de Redelijke Schoonheid huist niet in het star, gladglinsterend gebouw der gesproken redeneering, doch in het windbewogen wuivende woud der levende gedachte, vol wisselend getoover van schemer en licht en vol onverwachte geluiden.

De taal is de hoogste schepping van den Geest, maar zijn gevaarlijkste. Juist doordat zij voorwaarde is tot een wijder bewustwording des denkens, geeft zij al te licht de suggestie dat wij door haar alléén denken. En toch, zoomin als ieder bestaand symbool inderdaad éénzelfde, onveranderlijk begrip aanduidt - men erkent het gemakkelijk door den zin van een woord te vergelijken met den zin zijner vertalingen, die dikwijls onnoembare schakeeringen ervan weergeven (Schopenhauer, Parerga und Paralipomena II § 309) - zoomin heeft ieder bestaand begrip zijn woordsymbool, iedere gedachte in de taal zijn uitingsvorm gevonden. Voor den waren denker leven er meer, en dikwijls schooner, gedachten dan die hij te binden weet in zijn woord. Hoe arm waren wij indien wij alleen dachten wat wij zeggen! Is de ontroering der muziek dan niet een gedachte, een in-ons-begrepen zijn van noodwendige harmonie, een redelijk begrip dus? Denken kinderen niet, of dieren? Is het geen denken wanneer zij voorstellingen, willingen, al hun bewustzijns-inhouden daadwerkelijk doel- en regelmatig verbinden tot nieuwe bewustheden zonder bemiddeling of kennis van eenig woord? Werken al de onmiskenbaar redelijke instinkten zoowel in onze individueele evolutie als in de geschiedenis redeneerend? Is al wat in ons leeft wanneer wij ingespannen denken woord-gedachte? Integendeel, juist als onze denk-aktie het hevigst is ontvalt ons of verlaten wij dikwijls het woord. Wij bemerken ons spreken, redeneeren in-ons-zelf wanneer wij over iets *beginnen* te denken, maar hoe dieper wij doordringen, hoe meer wij ons concentreeren, hoe meer ook ons woordelijk-denken verflauwt, en ten laatste, wanneer ook alle aandoening der buitendingen ophoudt, zwijgt het woordgecijfer geheel en al en gaat het bewuste denken over in het onbewuste, instinktieve, intuïtieve oerdenken. Totdat uit die diepe oceaan van onzen geest opstijgt tot de opper-

vlakte zijner bewustheid, als vanzelf, als uit-niets-geboren, een onberedeneerde en toch klaar begrepen, gansch doorleefde wijsheid; wij schouwen de schuim-ontstegene Schoonheid. Elk denker kent deze contemplatie, deze verzonkenheid - in het objekt eerst, dan in het ongenoemde - waaruit hem plotseling, onwillekeurig, verschijnt de openbaring zijner mystiek. Het bewustzijn zoekt nieuwe problemen, het onbewuste lost ze op. Voor wie de al-eenige redelijkheid aller geesteswerkingen - ook dus van die onzer onbewustheid - erkent, is deze omslag van bewust redeneeren in het ongeweten oerdenken, en van dit oerdenken wederom in mystiek Begrip volkomen begrijpelijk. Maar wie meent zich geen onbewust denken, geen onbewuste Rede te kunnen denken, bezinne zich op de onloochenbare waarheid dat ook de Redelijkheid van het bewuste redeneeren eígenlijk ónbewust is. Want tenzij wij opzettelijk onszelf observeeren of achteraf over ons denkproces nadenken, valt bij het redeneeren alleen het feit dát wij denken en het *resultaat* in ons bewustzijn; logisch, redelijk, is het *proces vanzelf*, ook zonder dat wij het weten of behoeven te weten. Zoo goed als de Intuïtie een ‘redelijk’ inzicht is - en mogelijk óók door bewust zuiver-logisch redeneeren als zoodanig zou kunnen worden erkend - zoo goed is ook elk beredeneerd Begrip eígenlijk Intuïtie. Werden de elementen van dit Begrip ook al redeneerend gevonden, wat is de aktie van het in-zichbegrijpen zelf anders dan een spontaan, volgens eigen denknatuur, doorleven? een Unio mystica, die, waren er misschien veel bewuste probleemstellingen en woordcijferingen noodig om haar *mogelijk* te maken -, zoodra zij er *is* geen woorden behoeft noch verlangt. Wij *begrijpen* door onmiddelijke aanschouwing, en het begrips*symbool* zoeken wij eerst dan, wanneer wij ook anderen ons begrip willen openbaren. Zelfs onze hoogste begrippen kúnnen woordloos in ons leven, zoo goed als eens hun lagere stamvorm in den oermensch woordloos leven móést. Schelling...verspreekt zich wanneer hij zegt dat: ‘ohne Sprache sich nicht nur kein philosophisches, sondern überhaupt kein menschliches Bewusstsein denken lässt.’

Schoone gedachte, wijsheid, leeft bewust in ons óók zonder woord-verbeelding, al was het woord veelal ook als hulpmiddel noodig om haar wording mogelijk te maken en al is het woord

ook het volkomenst middel harer uiting. De Werkelijkheid van het Begrip is zijn leven-in-onszelf, het Woord is slechts waar voorzoover het zijn adaequate herschepping mogelijk maakt. ‘Im Grunde haben nur die *eigenen* Grund*gedanken* Wahrheit und Leben. Zum eigenen, in uns *aufsteigenden* Gedanken verhält der fremde, gelesene (en ik voeg er bij: de eigene, maar uit dood overgenomen symbolen geconstrueerde) sich wie der Abdruck einer Pflanze der Vorwelt im Stein zur blühenden Pflanze des Frühlings’ (Schopenhauer). Tenzij wie leest of zelf construeert zich op zijn macht bezint, zich bevrijdt van zijn dienstbaarheid, aan het ‘abstrakte’ woord en het omtoovert tot een konkrete werkelijkheid. Om hooger, hooger wijsheid te door*leven* denken wij, redelijke zelfschepping is het wezen van den Geest. In onbewuste wijsheid schiep hij het Woord en het Woord bemiddelt bewuste wijsheid.

Hoeden wij ons doel en middel te verwarren. Wie is de machtige, de beheerscher der taal voor wien het Woord slechts middel is, begrensd middel van het onbegrensde denken, schijn-star symbool eener eeuwig vloeiende beweging? Hoe dikwijls wanen wij niet na moeitevolle redeneering iets dieper te hebben begrepen, totdat wij plotseling ontzet voelen dat wij niet machtiger, niet heerlijker *leven*. En met dit besef is ons gansche begrip ons ontvallen, geworden tot niets meer dan...een woord; een woord waartegen ons werktuigelijk verstand voor 't oogenblik misschien niets weet te...zeggen; een woord dat waar lijkt omdat wij het toch eerlijk en naar voor juist gehouden formule hadden geconstrueerd, maar dat ons toch niets, niets openbaart! Wanhopen wij niet om onze onmacht. Een andermaal denken wij, denken wij werkelijk en het Woord verschijnt ons, niet als gewaande waarheid, maar als Beeld;

> ‘Und (unsres) Geistes höchster Feuerflug
> Hat schon am Gleichniss, hat am Bild genug.’ (GOETHE)

* * *

Men erkent algemeen dat iedere beeldspraak ‘scheef’ is en ontoereikend. Maar ziet men dan niet dat *ieder woord* een

beeld is en daarom reeds fout en ontoereikend? Een logische zin lijkt zoo zeker, zoo éénduidig; en toch is hij een formule met zooveel variabelen als hij woorden bevat. Nemen wij deze variabelen onnadenkend, volgens gewoonte, als constant, wat anders dan is zijn waarheid dan een doode phrase? De poëtische, beeldende taal daarentegen, de taal die gemaakt wordt gedurende de levensaktie zelf van den geest, leeft altijd. Haar vloeiende klank, haar wisselende rythmiek, de bewijzen van haar levendzijn, wekken levensweerslag in den luisterenden geest, dwingen hem haar bewegende duiding te volgen, en het Beeld ziende, te voelen waar het woord op *doelt,* zonder ooit toch te kunnen wanen dat het woord het bedoelde *is*. Zoo wordt door het poëtische woord, (ook door muziek en elke schoone verschijning, maar door het woord het sterkst en het meest volkomen) al ware het uiterlijk zelfs duister, onlogisch of absurd, niet zelden klaarder wijsheid in onze bewustheid bevestigd als - wonderbare paradox - door de helder-logische redeneering. Immers de ware redelijkheid schuilt - zooals ik hierboven reeds uiteenzette - niet in het onweersproken woord maar in het onbetwijfeld bewustzijn van verhoogd *leven;* en daarom is niet wát er gesproken wordt het meest van belang, maar hóé. De dichter spreekt niet om iets te zeggen, maar om iets te doen denken. En vele spitsvondige, scherp-verstandelijke wijsgeerige redenaties blijken ten slotte niet schoon of belangrijk door hun woordelijke logica maar door hun poëzie. Waarom lezen wij glimlachend, maar gelukkig glimlachend, een dialoog van Plato en voelen, terzelfdertijd dat wij de sophistiek zijner redeneeringen verwerpen, toch ons levensbegrip zoo wonderbaar verruimen? Waarom doorvaart ons een huivering van ontzag en ontroerde liefde bij het hooren van menig dichterwoord in welks absurde mystiek geen verstandelijke analyse een zoogenaamd helder beredeneerd begrip kan ontdekken? Omdat die woorden uit levende liefde werden geboren en een levende liefde in ons luisterende verwekten; omdat zij, uiting van konkrete gedachte, konkrete gedachte herschiepen. Koesterende stralen zijn zij die ons beschijnen en wij voelen ons opengaan als bloemkelken en groeien, groeien...hoe? waardoor? waarheen? Beneemt deze bedriegelijke onzekerheid ons iets van de onbedriegelijke zekerheid dát wij groeien; en is dit blijde besef

minder konkreet, minder bewust, minder diep begrepen dan de vreugde om een verstandelijk begrip?

Het poëtisch woord bewijst niet, het beweert. En juist daarom gaat het zeker, is het waar en wijs voor wie poëzie verstaat. Voor hem wien het woord niets dan schoone verschijning is kan zijn duistere Bewering tot helder Bewijs worden; Bewijs, aanwijzing des wezens; en omgekeerd menig schijnbaar rijk geargumenteerd bewijs tot holle...Bewering. Wat heeft Spinoza redeneerend bewézen van de Substantie, wat Hegel van het Absolute, wat Schopenhauer van den Wil, wat Von Hartmann van het Onbewuste? Al de betogen van hun verstand, heel hun, door hen zelf zoo hoog gehouden, strenge 'wetenschappelijkheid', zij werken niets uit op den geest die niet eerst hun mystiek zelf-herscheppend doorleefde. En hoe naderen wij die mystiek? Door als poëten te luisteren naar hun poëtische...beweringen. Schijnt het voor vast gehouden verstandswoord ons den waan zijner waarheid te willen opdwingen, het vloeiendgevoelde poëtische-woord is het dat ons tot zelfdenken - niet noodzaakt - maar noodigt. De vaagheid, de ontoereikendheid, de onwaarheid der geniale bewering is het juist die ons onweerstaanbaar noodigt tot scherper aandacht, tot eigen aktie, tot zich inleven, tot zelf-denken, van haar mystieke werkelijkheid.

Wat is de waarheid van Spinoza's: 'Beatitudo in amore erga Deum consistit'? De sophistische redenaties waarlangs hij zelf meent dit hoogste begrip (zijn petitio principii) te ontdekken, kunnen den denkgeoefenden geen zekerheid meer opdringen; het schijnbaar verstandelijk bewezene is onloochenbaar een...intuïtieve bewering. Geluk, Liefde en God! O drie-eenige ontroering om drie eigenlijk ongezegdheden, om drie schoone verbeeldingen! Wat beteekende Spinoza's zuivere redelijkheid, de strenge celbouw zijner redeneeringen, zoo hij niet vol ware van dien zoeten nektar der mystieke poëzie, dien hij indronk uit het diepst leven van zijn geest en heelal? Met Spinoza kunnen wij Geluk, en Liefde, en God definieeren;...het eeuwig-oneindige begrenzen; arme zwakke woorden zoo wij hén voor waar houden; maar rijk en machtig zoo wij hun poëzie verstaan; want dan *zijn* wij God en dan *leven* wij in Geluk en Liefde.

'Was vernünftig ist das is wirklich, und was wirklich ist das

ist vernünftig.' De logica ontologie! Heeft de verstandige philosoof ooit met zijn vaste woorden bewezen wat zoo vele andere verstandige redeneerders verloochenen als 'abstract gephantaseer'? Maar vraagt niet wát de philosoof *zegt;* doch voelt, 'ahnt' als dichter waarheen de dichter *doelt,* en wat ge dan begrijpt, dat is wat ge in uw levenden geest omvat, wat ge hébt, wat ge zijt, is dat onnoembaar kosmische gebeuren dat in Hegel, den scheppenden dichter, werkte telkens wanneer hij zijn wijsheid...beweerde.

Spreken niet Schopenhauer en Nietzsche, trots hun verstandelijke scherpzinnigheid, het verstaanbaarst tot ons, het meest ontroering-wekkend, in de onbewezen poëzie hunner beweringen? Formuleer den kern eener willekeurige philosophie in een korten zin en onmiddelijk zal haar verstandelijke onbewezenheid, onhoudbaarheid of absurdheid blijken. Ja, de waarheid aller wijsheid is de levende ontroering die ons doortintelt, de blijheid bij het zich denkend voelen; en die ontroering en die blijheid worden eer geuit, en eer gewekt ook, door het poëtisch woord dan door het verstandelijk. Waarom dan redeneeren philosophen en zoeken zij vaste bewijzen, óók de groote phantasten onder hen? Omdat niet *alle* verbeelding poëzie is en niet *alle* redeneering onwerkelijk. Omdat zij komplete geesten zijn, in wie verstand en poëzie één zijn, al beseffen zij het zelve veelal niet. Want is niet de poëzie die onbewuste, instinktieve wijsheid van den Geest die het woord schiep als middel zijner ontwikkeling en openbaring? Poëzie schiep het Woord; het Verstand ontwikkelde het en het Woord werd Verstand; en in den geest die het Woord beheerscht wordt het Verstand wederom tot Poëzie. De komplete geest beweert in zijn bewijzen en bewijst door zijn beweringen. O aanbiddelijk wonder der bewustwording, zich openbarend gelijkelijk in de verstandige Phantasie der klare denkers, der pijnlijk-scherp bewijzende cijferaars die de denkmachine geduldig volmaken, en in het phantastisch Verstand der poeëten, der groote, kultuur-scheppende wargeesten!

Soms fluisteren woorden in den dichter, spontaan, hij weet niet van waar, als de openbaring van hem vreemde gedachten, waarnaar hij in blijde verwondering luistert. Dan lijkt zijn kunst hem zelf de eerste onthulling van een onvermoed wonder

en de oogenblikken waarin hij zich laaft aan dien plotseling ontsprongen bron van verborgenheid rekent hij de zaligsten die hij kon doorleven. Dan lijkt zijn woord *zijn* woord niet meer, maar het is of een god hem bezielt en door hem spreekt; hij zelf is niets dan het werktuig. Hij laat zich leiden, een heilige geest ademt in hem en denkt zijn eeuwige gedachten, die hij, begenadigd kunstenaar, devoot-gewillig spreekt. Zoo kan hij wel wanen, niet beseffend in deze zaligheid dat het eigen Ik omvang- en schoonheidsrijker is dan dit ik-deel, het bewustzijn, waarin het resultaat der geheime en ongeweten werkingen hem zoo plotseling, verhelderd en verheerlijkt, oplichtte. Maar de spontanëiteit van het onbewuste is niet het essentieele van kunst; en is het al verklaarbaar dat de kunstenaar zich, bij oogenblikken, gaarne bedwelmt aan het passief enthousiasme dezer goddelijke influistering, hij weet niettemin dat hij zijn hoogste kunst slechts zelfdenkend en zelfwillend kan scheppen uit de bezonken bezinning van al wat zijn geest, ook wel-bewust en verstandelijk ontdekt, omvat. De openbaring der redelijke schoonheid is hem niet alleen de onverwachte oasis waarheen hem, den zwerver der dorre woestijnen, een trouw gevolgde lokstem leidt, maar ook de hoog-voorziene bergtop, welks steilten hij wil bestijgen, met welberekende en weldoordachte middelen, voorzichtig, en langs zorgvuldig gekozen paden. Zulk een kunstenaar, voor wien het woord spontaan verschijnend Beeld is en berekend middel ter verbeelding tevens, is dichter, virtuoos des levens, in rijksten en diepsten zin. Hij weet dat de godheid naar wie hij luistert in hemzelf woont en slechts *zijn* taal, de taal zijner bewustheid, kan spreken; hij weet dat haar spontane inspiratie op schooner wezen doelt naarmate zijn virtuositeit grooter is van werken - niet met een eeuwig, god-gegeven - maar met het menschgemaakte woord, hij weet dat de Poëzie machtiger is naarmate het Verstand scherper. En is bij het uiten zijner geestesbewegingen de keus zijner woorden instinktief zeker en al aarzelt hij niet zich op die instinktieve zekerheid te verlaten, hij schroomt evenmin zijn woorden te wikken en te wegen, hun effekt te berekenen. Hij beredeneert zijn vaagste gevoelens en zoekt ijverig en zorgvuldig naar telkens nieuwe uiting, passend voor de telkens wisselende innerlijke beweging. Wel-

overwogen wendt hij zijn woorden aan, waar en zóó, als hij ten laatste meent dat zij het meest adaequaat hun werkelijkheid zullen verbeelden. Hij kent volkomen hun wisselvalligheid, hun metamorphose al naar gelang hunner rangschikking en rythmiek; hun veelzijdige waarde toont en bewijst hij door veelzijdig gebruik. Nu eens zijn zijn woorden als vogeltjes, tjilpend of zingend tusschen de blaren verborgen, dan weer rotsblokken die donderend storten langs een afgrond; een lentewind, suizelend over bloemige velden of een föhn die valt op een donker bergmeer. Woorden! welk een storm van leven omstuwt ons, welk een alles-willende trots laait in ons, welk een zoet-verwonderde, lijdzame deemoed zijgt over ons. Is er één Schoonheid die woorden niet kunnen verbeelden, één ontroering die zij niet zinvol beduiden? Zeker en weifelloos is hun beweging als de wenteling der werelden, en kaleidoskopisch dwarrelen zij als een deinende sneeuwjacht. Wapenen zijn woorden, waarmee de kunstenaar strijdt in welbewaakte aandacht; speelgoed evenzeer, waarmee hij speelt in zorgelooze dartelheid. Wonderlijk, wapenen en speelgoed; dartel en waakzaam, bewust en zorgeloos, speelt zijn ridderlijke geest de kletterende en glanzende tournooien zijns denkens. Woorden; voor den dichter zijn ze de zilversprankelende droppen van de fontein zijns levens, opspuitend en neerzijgend naar het geweld zijner eigene stuwkracht; de glinster-verschietende golven van den stroom zijner innerlijke rythmiek. Eenzelfde woord is hem een stille ster en een felle bliksem, een heldere avondlucht en een stormwolk, een niet-te-gruiselen rots en een op adem trillende zeepbel. Maar zoo voorzichtig weegt hij hun waarde, zoo diep doordenkt hij hun mogelijke werking, zoo fijn en zuiver regelt hij hun modulatie en volging dat elk luisteraar zijn geest voelt bewegen volgens hun ware, nu eenige bedoeling. Zulk een macht heeft de dichter, de denker die het Woord beheerscht wijl hij het maakt. Meester der kunst is hij, niet haar dienaar. Middel is zijn kunst hem, geen doel. Middel, goed en geheiligd dus zoo het zijn doel, de verheerlijking des Geestes, benadert, nietswaardig zoo het faalt. Hij heeft zijn kunst lief niet als een dweepend jongeling het gedroomd beeld eener hemelsche godin, maar als een vader zijn kind liefheeft, als God zijn wereld. Hij leidt, ontwikkelt, bestuurt, beheerscht het gescha-

pene en richt het naar zijn wil. Lief heeft hij haar, maar niet bovenal. Hij weet dat zij Beeld is, Verschijning die geen Schoonheid heeft dan die hij zelf haar schenkt. En dit eigen ongeuitte Zelf is hem schooner en liever. Als verschijningswereld van zijn innerlijk verborgen denkwereld schept de dichter zijn poezie en zijn scheppingswil is het die haar instand houdt en telkens hérschept opnieuw, opnieuw haar bezield met zijn eeuwig vernieuwende leven. O, zonder den dichter die, almachtig, zijn woorden als glans- en warmte-sproeiende zonnen plaatst in de duistere eindeloosheid van het historische denken, ware de taal voor heel het menschdom wat zij thans is voor veel te velen: een star en onontkomelijk rotsengraf dat de Geest bouwde om zich heen en waarin hij, nu gevangen, moet versmachten. Dichters zijn de waarlijk-levende denkers:

> C'est que le rythme universel traverse encor
> Comme aux temps primitifs leur corps;
> Il est mouvant en eux; ils en sont ivres...
>
> (Verhaeren.)

Maar slechts hij is dichter, en slechts hij is denker, voor wien de ondoordachte Poëzie even nietswaardig is als de onpoëtische gedachte. Het onbewuste, tot uiting dringende spontane gevoel, hij uit het, spontaan, maar met het middel dat zijn rekenend verstand in zijn juiste waarde en werking klaar erkent. Maar evenzeer bezielt hij zijn bewust geconstrueerde redenaties met levende mystiek.

Wapenen zijn woorden, zeide ik, en speelgoed; en ik herhaal het beeld in anderen zin. Hoe geweldig worstelt niet dikwijls de denker voor hij het onbegrepene overwint en kan uiten in bezonnen taal. En hoe argeloos-gemakkelijk speelt de dichter dan weder met diezelfde klanken om door hun teedere stemming het dorste begrip nog te metamorphiseeren tot een bloeiend wonder. Een bange worsteling is onze kunst en een vreugdig spel. Zulk een worsteling, zulk een spel als de Kosmos zelve verbeeldt.

Het onbewuste uit de denkende dichter zoowel als het bewuste. Niet alleen den genialen schaakspeler is hij gelijkbaar die onmiddelijk een alleen-juiste serie zetten combineert in spontane aanschouwing, maar ook den geduldig cijferenden wiskundige,

die langzaam, lijn voor lijn, en cijfer na cijfer zijn waarheid bewust construeert. Maar hoeveel berekening toch mengt zich in de intuïtie van den schaakspeler, en hoeveel intuïtie in de berekeningen en het logisch geredeneer van den wiskundige? Geen waarlijk levende geest kan eenzijdig zijn, de dichter allerminst. Ter zelfder tijd, en ongescheiden, is hij redeneerend woord-waar verstandsmensch en intuïtief, levens-wijs mysticus. Als een kind schouwt hij zichzelf en de wereld, een eenvoudig, wel-bekend en blij-doorleefd mysterie; en als een wijsgeer doordenkt hij smartelijk-zoekend hun onontwarde onkenbaarheid. Maar dit kind en deze wijsgeer zijn één,

Alles kan de dichter zeggen, maar dieper dan iemand anders beseft hij dat al het gezegde...nog ongezegd is en onzegbaar.

> 'my moth-like muse has burnt its wings.'

Als onnoozele insekten dwalen zijn woorden rondom het onontwijkbaar hen lokkende licht, en waar hij met trotsche vreugde voelt dat hij zijn schoonste Beeld heeft geschapen, moet hij terzelfdertijd deemoedig klagen:

> I measure
> The world of fancies seeking one like thee
> And find - alas! mine own infirmity. (Shelley.)

Ja, alles kan de dichter zeggen, en dit alles is niets. Daarom schuwt hij zoomin de verwarde wijsheid der onbewezen bewering als hij de fijngesponnen weefsels der verstands-redenatie veracht. Hij mijdt noch den schijn van holle diepzinnigheid, noch dien van platte van-zelf-sprekendheid of arrogante betweterij. Alle leven leeft in hem, machtig of onmachtig, hij uit het oprecht, zooals hij het doorleeft, hij kan niet anders. Hij spreke helder en rustig als een merelslag in stillen avond, of verward en woelig als rietgeruisch bij naderend onweer; statig en sterk mogen zijn woorden voortschrijden als de plechtige tempelgang eens overwinnaars, of wild en bang ronddwalen als opgejaagde buffelhorden; hoe ook zijn uiting zij, hij gelooft aan haar noodwendigheid, hij kon niet anders. Hij schept het Beeld en aanschouwt het, vol trots en vreugde om zijn heerlijke macht, en vol bescheiden weemoed om de toch onbereikte, onverbeelde werkelijkheid in hem. En toch is het Woord de tooverstaf die

ons alle poorten dier werkelijkheid ontgrendelt, toch is het Woord de formule die elk mysterie bezweert.

'In het begin was de Rede, en de Rede was bij God, en God was de Rede.'

Thans is de Rede bij ons, bij den denkenden, dichtenden mensch; als Woord is zij hem verschenen. Het licht schijnt in de duisternissen en de duisternissen hebben het niet begrepen; nog zijn onze wetenschappen onwetend, en machteloos is onze kunst; en in de zeldzame oogenblikken dat wijsheid opglanst in onze bewustheid is voor den mystieken Geest ons ernstigste spreken niet meer dan voor ons dagelijksch verstand het stamelen van een kind. Toch is het Woord de gezegende gezant die ons zal leiden tot zijn licht. De Geest denkt en dicht wat hij *is* en naarmate hij zijn oneindige macht ontvouwt leidt zijn Woord ons tot hooger Begrip. Geen Schoonheid blijft ons verborgen, geen Wijsheid onontdekt. Hem volgend stijgen wij, stijgen door sferen van ál zuiverder glans totdat eindelijk, in den hoogsten kreits van bewustheid, onze wegbereider en beduider ons verlaat en wij in mystieke vereeniging met het Al-eenige de Schoone Redelijkheid doorleven.

Het Woord werd Werkelijkheid, wij schouwen en...zwijgen.

Uit ‘Idyllen’
Door
Albert Verwey

VI De Koning

Zooveel gevoelens, die mij ooit bewogen,
Liggen nu stil.
Ik heb alleen en storeloos voor oogen
Dien éénen wil:

Koning te zijn van hen, 't zij dat zij slapen
Of, opgeruid,
Elkander wonden met het muitziek wapen
En 't war geluid

Doen stijgen naar mijn hooge en klare zale.
Ik leef voor hen,
Maar 'k duld het nooit dat zij mij te eenenmale
- Daar 'k goedig ben -

Den vreê verstoren die ik voor mijn daden,
En hen, behoef -
De liefde die ik heb voor zaad en bladen,
Voor maan en hoef.

Ik zal hen, als zij rijk zich scharen, leiden
Naar schoonen strijd,
En als een straal zal door hun rangen glijden
Mijn vorstlijkheid.

VIII De Wever

Zij kloppen aan de deur: zij klagen
Dat ik niet luister.
Ik berg voor allen die mij plagen
Mijn kalmen luister.

Ik ben veel zachter en veel stiller
Dan ooit gelooven
De durver, weter en bediller,
Drukken en groven.

Mijn huis een hooge en lichte kamer,
Mijn dag een morgen,
Ben ik een hemelsche beramer
Van aardsche zorgen.

Mijn wanden hangen vol tapijten,
Door mij geweven:
Kleuren en draden die nooit slijten
En eeuwig leven.

De zon, de maan en al de sterren,
Bergen en zeeën,
Wouden en weiden en den verren
Nevel beneeën,

De hellingen waarop verlichte
Steden zich spreien,
Stroomen waarover de opgerichte
Mastschepen glijen,

Menschen en dieren, planten, steenen,
Tallooze dingen,
Al wat doet lachen, wat doet weenen,
Droomen of zingen.

Vol is mijn huis ermee: mijn dagen
Zijn zóó niet eenzaam
Of al uw klacht, al uw behagen
Is mij gemeenzaam.

Ja, lijflijk zijt ge aanwezig: mannen
Zoowel als vrouwen,
Maar al uw luidheid liet zich bannen
In mijn stil schouwen.

Gij klopte aan de deur, zie ze is open.
Gij staat bewogen -
Uw wonden waar bloeddroppen dropen,
Uw schreiende oogen,

Uw haat, uw deernis, uw berouwen,
Uw vreugd, uw woeden,
De smart, de zachtheid en 't betrouwen
Van o hoe moeden,

Gij ziet, gij voelt ze en bij 't ontwaken
Uit zoo schoon droomen
Ziet ge mijn deur en wilt ze raken,
Maar weggenomen

Zijn uit uw hart, zijn uit uw handen
De wilde knepen -
Mijn luister blijft daarbinnen branden,
Stil, onbegrepen. -

IX De Vrouw met het Kind

Waar groene stralen nauwlijks door de twijgen drongen
In 't maagdelijke woud,
Kwam 't klare water, een fontein, omhoog gesprongen
En brak zich menigvoud.

De droppen ruischende deden de blaren deinen.
Ik die er onder zat
Boog mij te dieper neer over de woordenlijnen
Op 't schemerende blad.

Toen kwam een jonge vrouw die boschruimte ingetreden,
Blank was zij en heel naakt,
Door de bekoorlijkheid van haar bevall'ge leden
Werd de omtrek licht gemaakt.

En aan haar hand hield zij een kind, een mollige jongen,
En rond, gelijk *zij* slank,
Háár blonde lok hield zacht zich aan den hals gedrongen,
Zijn goud rees, krullige rank.

En toen zij stonden, voor me, wijl ik bleef gezeten,
Sprak zij: ik breng u 't Kind,
Waarvoor gij boek, fontein en schemer zult vergeten
Waarbij zoo diep gij zint.

Ik wil u leeren dat van duisterste gedachten
De flonkring niet zoo gloort
Als de oogen die verrukt naar de eerste raadsels trachten
In 't aarzlend kinderwoord.

Meteen verdween ze, en 't kind. Ik zat met open oogen
En zocht den straal die gleed
Van groen tot verder groen, de gangen door en bogen
Van 't bosch dat op zich deed.

Ik ging en zocht zijn zoom. Bevrijd trad ik naarbuiten.
Mijn huis stond aan een vliet.
Daar was geen berg, geen boom om d' einder af te sluiten
Tot aan het verst verschiet.

Daar leefde ik jaar aan jaar, om mij een vrouw en kinders,
De' arbeid van iedren dag,
De zon zag beurtelings ons zaaiers, maaiers, binders,
En dorschens vlegelslag.

De stad bouwde op ons aan: wij boden hulp en handel,
Breidden ons uit door 't rijk,
Maar elk van ons hield in vertrouwlijkheid en wandel
Een stil en zeker blijk.

Een blijk van 't woord, eertijds mij door die vrouw gesproken,
Van 't kind, eertijds gezien:
Nooit heeft ons, hart of mond, het aarzlend woord ontbroken
Waar elk het Kind in dien'.

De Nederlandsche Renaissancedichter Jan van Hout
Door
Dr. J. Prinsen JLz. *(Slot)*.

En nu het betoog: ‘Tot het gezelschap.’

Wat kan dat toch voor een gezelschap geweest zijn? Al mijn onderzoek en navraag er naar is vergeefsch geweest tot heden. Maar daar schijnt toch wel in die eerste jaren van het bestaan der universiteit zoo'n clubje van jongelui geweest te zijn, dat misschien onder leiding van Van Hout de Latijnsche en Hollandsche poëzie heeft beoefend. Heeft hij een Pléïade willen vormen hier in Holland? Men herinnere zich uit het slot van het betoog, dat ik hiervoor reeds aanhaalde, hoe Van Hout verklaart, dat die maat, welke hij zelf nu eerst twee jaar gebruikt, voortaan door hem en zijn auditorium *gesamentlicken* zal worden toegepast. 't Zou heel wat waard zijn, als we eens wat naders konden opsporen over dit gezelschap en op zichzelf is het al van groote beteekenis, dat we het gegrond vermoeden mogen uitspreken, dat er in 1576 hier een kring van menschen bestond, die graag dichter zouden willen zijn buiten de rederijkerij om en die in de jambemaat de toekomst zagen.

Zeer waarschijnlijk heeft het gezelschap slechts kort bestaan. De Amsterdamsche kamer toch draagt haar ‘Ruyghbewerp vande Redenkaveling’ in '84 op aan Burgemeesteren van Leiden en de verdere verzorgers der Hoogeschool en spreekt den wensch uit, dat in Leiden als in Frankrijk, ook

van de landstaal studie zal worden gemaakt en dat ten minste een deel van het onderwijs in die taal zal worden gegeven; het ‘Kort begrip des Redenkavelings’ wordt aan Van Hout persoonlijk opgedragen, in hem wordt de autoriteit geëerd, van wiens invloed men veel verwacht voor de studie van het Nederlandsch aan de Universiteit; men vindt echter in geen der beide opdrachten ook maar de minste toespeling op het feit, dat al iets in de richting, door de kamer bedoeld, wordt gedaan, en dat zou men toch wel mogen verwachten, als er een soort dichter-clubje in '84 had bestaan.

Al heeft Van Hout iets tot stand kunnen brengen, dan zal het wel weer gauw bezweken zijn voor de oppermacht van het Latijn, te Leiden vooral, waar zelfs een Douza zich tegenover het werk van zijn vriend Van Hout de woorden ontvallen laat:

> Carmina quae patrio *quamvis* sermone probantur
> Qualia non Batavis visa fuere prius, etc.

‘Ic en can mi niet genouch verwonderen,’ aldus het Betoog, ‘de slechticheit of veel eer de botticheit van zodane menschen, die zeggen ende beweren willen hare geschriften goet, prijslic ende geduyrich te wezen, om dat die de meeste menichte bevallicken ende angenaem zyn ende dat die van hem gelooft en geprezen werden, rechts of de gemeente van deser tyt tot het oordeel van zodanige zaken bequaemer, geschikter ende ervarener waer, dan die over etlycke hondert jaren, eerst bi den ouden Griecken, vinders van alle abelheyden ende vrije consten, ende naderhant bi den Romeynen geweest zyn, twelc noch waerschynlicken, noch gelooflicken en es, mer indien yemant zulx zoude willen voorstellen, meer te achten waer puyre zotticheit dan enckele botticheyt, naerdien bi elc eenen, die mer yet vande oude schriften gelezen heeft, leechlicken geoordeelt can werden, dat de gemeente van dier tijt, als de geleertheyt in zo zonderlinge achtinge ende prijs was ende die duen alle dagen zo uytnemende constige, geleerde poëziën te voren quamen, zagen ende lazen ende zo heerlicken ende treffelicke mannen mit zodanige vlueyende welsprekenheyt hoorden, deur het dagelixe gezicht ende gehoor, om van zulke zaken te oordelen, nutter ende bequamer moeten geweest zyn, dan die van onze tijt, dat de geleertheyt zo

weynich geouffent ende geacht wert, datter zo zelden yet fraeys inde nederlantsche sprake voor heurluyder ogen of oren komt, ia dat dezelve onze moederlicke tale, wiens rycheyt ende overvloedicheit men leechlicken mit alle de spraken vande ommeliggende landen vergeliken ende daer jegens inde waechschale zoude connen stellen, bi velen zo verachtelic ende spottelic gehouden wert, dat de zommige hem dezelve schamen ende liever hebben hem te ouffenen in uytheemsche talen, inde welcke zi haer leven lang arbeydende, naulix bi de minste scrivers vergeleken mogen werden, dan haer eygen zelfs moeders tale te gebruycken, daer zi anderssins ende hem bemoeyende omme dezelve te helpen eren ende vermeren, leechlicken tot de eerste ende voorneemste plaetse conden geraken. Ende al est nu zulx, dat de gemeente van outs van zodanige dingen mit meerder zekerheyts, geschictheyts ende verstants consten oordelen, dan die van onze tijt, zo hebben doch wijze ende verstandige lieden zulcken oordeel oyt gevloden, verworpen ende versmaet, twelc my genouch zi mit enige oude geschiedenissen uyt velen te bevestigen.'

Ziedaar reeds een paar voorname kenmerken van de ware Renaissance aanwezig: 1° de verachting voor het publiek, het profanum vulgus, zijn onmondigheid in het begrijpen van kunst; 2°. grenzenlooze eerbied voor de kunst van Griekenland en Rome; 3°. liefde voor, begeerte naar eigen kunst in eigen taal, drie punten, die ook in de Deffence van Du Bellay den hoofdtoon aangeven.

Volgen in het Betoog eenige voorbeelden van publieksverachting bij de Ouden: De Athener Phocion houdt een oratie tot de 'gemeente van Athenen;' men juicht hem toe in groote opgewondenheid en hij vraagt aan zijn vrienden: 'Wat esser? Hebbe ic onwetende yet qualicken of te onrecht gezeyt?'

Hippomachus, een 'constich floytspeelder,' laat een leerling voor het publiek optreden. Hij speelt slecht en wordt toch door de 'gemeente' geprezen. Hippomachus trekt hem met den stok over den rug, zeggende: 'Gi moet gansch qualicken gespeelt hebben, want andersins en zouden u dese niet prizen,' enz. Nu is het wel waar, dat die publieksverachting sedert de allereerste jaren der Renaissance in Italië al een mode ge-

worden is, maar toch is ze bij Du. Bellay en Van Hout niet iets opgedrongens; men voelt er iets echts in, en al weet Van Hout zich als kunstenaar naast andere kunstenaars dan ook nog klein, tegenover de Leidsche burgerij en haar rederijkers heeft hij toch wel in werkelijkheid en terecht die voorname hooghartige fierheid gevoeld van hem, die zijn geest voelt aangeraakt door den wiekslag van het hoogere.

'Voor zo vele mi aengaet, en hebbe noyt zwaricheit in zodanich lichtvaerdich oordeel gemaect ende, ten waer zake, dat eenige, hem zelfs wijs makende, wel ervaren te wezen in zodanige conste, die zi tonrecht Retorycke nommen, van mijne beuzelkens een quaet vooroordeel hadden gegeven ende veel daerinne hadden weten te berispen, en zoudic noyt gedacht hebben, dezen by my overgestelden Franciscaender ofte Graeumonic uyt te geven; want ic dezelve niet dan voor mijn eygen geneuchte en hebbe gemaect ende omme my zelven in onze nederduytsche poëzië ende de rycmakinge van onze moeders tale wat te ouffenen, als daertue alleenlicken gebruict hebbende de cleynen tijt, die mi boven de bedieninge van het ampt, daertoe ic ten dienste van deze mine geboortige stad Leyden geropen zi, ende de verzorginge, eerst van myne vrunden ende naderhant van myne eygen ende huyssaecken, es overschietende; dien tijt zegge ic, di by anderen of mit de herbergen te bezoucken, of mit droncken drincken, of mit spelen, tuysschen of gelycke ontucht te bedriven ofte ten minsten mit ledich gaen ende straetslypen verquist ende overgabracht wert.'

Zoo geven hem de aanmerkingen van de zoogenaamde deskundigen de overtuiging, dat hij iets goeds gemaakt heeft, en nu moet het maar de wereld in. Hij hecht meer waarde aan de goedkeuring van den minste der leden van het 'Gezelschap', dan aan al de 'berispingen ende callaengen der vermeynde Rethrozinen of afgebastaerde poëten.' Nieuw punt van overeenkomst dus met Du Bellay-Ronsard: de botsing tusschen de oude en de nieuwe school, de Pléiade tegenover Sibilet en den auteur van Quintil Horatian; bij den strijder voor het nieuwe de verachting voor het vergane.

Poëzie en Rethorica zijn twee zeer verscheiden zaken. Poëzie is 'd'aldereelste en beste conste,' onder de Hebreën reeds door Mozes en David beoefend, later door Orpheus en Homerus in

Griekenland gebracht, nog later door Livius Andronicus bij de Romeinen, ‘ten tyde als Appius Claudius en Marcus Tutidanus Burgermeesteren waren.’ En de Rethorica? ‘In deze conste is by de Grieken Demosthenes wel d'alderuytnemendste en welsprekenste geweest.’ Maar te Rome? De dichtkunst was er in hooge eer en aanzien, toen de philosophen en de retorizyns er herhaaldelijk uit verbannen zijn. Volgen een paar bewijzen. Eerst in de dagen van Cicero wordt Rethorica geacht, welke Cicero ‘al was hy inde zelve conste zoe wonderbaerlicken uytnemende, ooc mitterdaet geweest zy de zoetvloeyende fonteyne der Latynscher sprake, evenwel een quaet poëet gehouden werde, inder vougen, dat hem eenige niet en hebben ontsien mit zyn versen te spotten ende onder andere mit dit ‘*O fortunatam natam me consule Romam*.’

Van Hout eindigt met zijn program, dat we reeds kennen.

Hij heeft zelf wel gevoeld, dat er wat in zijn redeneering haperde, als hij de poëtasters van zijn tijd onder dak bracht bij de oude philosophen en rhetoren en dat hij aan het woord Rethorica een beteekenis hechtte, die het voor niemand onder hen meer had. Hij wist zeer goed; dat geen van hen zich verwant voelde met Demosthenes en Cicero, al uit hij quasi zijn verbazing over het feit, dat, toen een der rethrozijns tijdens een landjuweel te Dordrecht zich met een jeugdigen spruit gezegend zag, en het kind door de gezamelijke broeders ten doop werd gevoerd, het bloedje den naam kreeg niet van een of ander ‘vermaerden orateur’, maar van Menander ‘twelc een out comedieschryver ende zulx een poëet es geweest.’

Maar hij maakt die tegenstelling blijkbaar alleen, omdat hij een scherpe afscheiding wil zien tusschen de dichtkunst, zooals hij die om zich heen hoort beoefenen, en de nieuwe kunst, waarvan hij droomt. Deze moet iets groots en aparts worden, weer als die ‘aldereelste conste’, die de Hebreën, Grieken en Romeinen hadden gekend. En daarin ligt juist de groote beteekenis van zijn betoog en hij komt er geheel mee te staan naast het manifest van de Pléïade.

En wat hij deed in '76, zal een paar jaar later, in '8i waarschijnlijk, Sidney in Engeland doen met zijn Defence of Poesy. Hierin is niet dat militante karakter, dat strijden voor iets nieuws. 't Is meer een zuivere verdediging en verheerlijking

der kunst tegenover botte onwetendheid en domme misken ning. Zijn betoog is meer wijsgeerig gebouwd, hij gaat dieper in het begrip van kunst, maar toch zijn er tal van punten van overeenkomst met de redeneering van Du Bellay en Van Hout. Ook voor hem is de klassieke kunst en in het bijzonder het epos het hoogste, ook hij uit zijn verachting voor sommige kunstenaars van zijn tijd, hekelt de ‘courtesan-like affectation’ en het Euphuisme. Maar hij houdt toch meer vast aan de oude Engelsche traditie, zet Gower en Chaucer naast Dante, Petrarca, Boccaccio en de groote Grieken.

Bij Du Bellay en Van Hout is het bijna, of er nooit iets goeds in de landstaal voortgebracht is, de middeleeuwsche kunst hebben ze zoo goed als niet gekend en ze zouden ze misschien ook niet hebben kunnen waardeeren.

Sidney reikt meer over Frankrijk heen de hand aan de Italianen. Zijn Defence is hoogst belangwekkend, maar is toch lang niet zulk een gewichtig punt in de litteratuur-historie als het werk van Du Bellay en Van Hout en de beste les voor alle tijden gaf hij toch buiten zijn Defence om in een van zijn sonnetten: ‘Looke in thy heart and write.’

Van Hout gaat minder ver dan Du Bellay, hij waagt zich niet aan nader uitwerken van plannen en het opstellen van definities, dat was blijkbaar ook niet het doel van zijn rede. Du Bellay's werk daalt tot kleine bijzonderheden af en daardoor juist komen allerlei inconsequenties voor den dag en krijgen we den indruk, dat wel de kunstenaarsziel van de Pléiade het groote, gewichtige woord wist uit te spreken, maar dat ze over de gewone redeneerkracht tot het koel en logisch in elkaar zetten van een geheel plan de campagne, tot het nauwkeurig omschrijven van wat ze nu eigenlijk wilden, nog niet konden beschikken.

De groote verdienste van Du Bellay en Van Hout is, dat ze beiden met een breed, vaag gebaar de richting naar de levende kunst van onze moderne tijden hebben aangewezen. Na Van Hout kunnen Hooft, Breero, Vondel niet alleen, maar kunnen ook de mannen van tachtig volgen.

't Is ook merkwaardig te zien, hoe ook bij Vondel, wanneer hij soms aan het theoretiseeren gaat, nog nawerking van de Pléiade merkbaar is. De ‘Aenleidinge ter Nederduitsche Dicht-

kunste' is de rechtstreeksche voortzetting van het levende deel in Du Bellay's en Van Houts manifest. Bij Vondel komt het rustige logisch beredeneeren van wat en hoe die eigen landstaal nu eigenlijk moet zijn, die door de anderen nog maarin het wilde wordt verheerlijkt, bij hem komen de koele klare beschouwingen in breede algemeene strekking voor altijd over rijm en stijl, structuur en compositie. Waar de Pléiade tot vaste regels trachtte te komen, daar heeft ze echter mede den weg geplaveid voor de starre, geleerde wetgevers, die tot de doode klassiek zouden voeren.

In later jaren, in ieder geval na den overgang van Antwerpen - dat blijkt uit een toespeling in het gedicht -, heeft Van Hout de ideeën, die hij zoo kranig in proza had uitgesproken, nog eens berijmd in 140 verzen, die gericht zijn aan zijn vriend Kuenraet de Rechtere, tot 1601 secretaris van de Staten van Holland.

't Is weer de verheerlijking van de landstaal en haar gelijkstelling met de vreemde talen. Ze treedt er zelfin op, klagend over de geringschatting, die ze ondervindt, en over de vele uitheemsche woorden, die nog altijd niet genoeg worden geweerd. Dan komt:

> De naersticheyt ziet van dItalianen,
> Die eeuwen drie hier hebben in gewaect
> En haerluy muederstael zoo groot gemaect,
> Dat zij by hulp van dees die naerstich screven,
> Dezelve tael zoe hooch hebben verheven,
> Tot dat haer hooft den hemel const deur strijcken,
> Zoe dat zy nu dies derren wel gelijcken
> tLatyn en Griex, die deen den ander brueder zyn
> En van de rest der ander tongen mueder zijn.
> Ziet haer Petrach', Bocacio en Dante,
> Haer Ariost, - leest Bembo, Cavalcante
> En Artinum, - Messire Sannasaer.
> Haer zuete pen aenmerct, nu licht dan zwaer;
> Aenziet, hue haer zuet vlueyende funteynen
> Nu maken vreucht, dan dat de ogen weynen.
> Haer hoofden zach men nu eerelic verchieren
> Mit Phobos' croon, den telgh van Lauwerieren,
> Den schoonsten crans van alle dander cranssen.
> Naer dees, tgezicht wilt keeren opten Franssen

> En ziet, hue zij haer tael in weynich jaren
> Verbeterden en consten zeer vermaren.
> Marot, die sluuch den gront van dit gebout;
> Daer op dat voorts gesteenten, zilver, gout
> Ronsard, Bayf, D'Autels, Des Portes, Mans,
> Jodel, Garnier en menich ander Frans
> Hebben gewracht, in consten alzo aerdich,
> Dat zij den crans der zonnen ooc zyn waerdich.
> Dit ziende, wert mit weemuet mynen crop
> Zwanger gemaect. Daeromme hout doch op
> T'ontchieren my mit ander vogels pluymen,
>
> Dan zult gyt zien, eer dan gys had gelooft,
> In heerlicheyt um hooch my, dragen thooft.

Des Autels en Pelletier de Mans zijn voornamelijk bekend als taalzuiveraars, maar de laatste is tevens een niet onverdienstelijk dichter en de schrijver van een Art poétique, die door het werk van Du Bellay en Ronsard wel wat te veel op den achtergrond is geraakt.

Die brief van Van Hout is natuurlijk rijmelarij, waaraan alle wezenlijke kunst vreemd is, maar het treft ons toch, dat in die dagen een Hollander te Leiden, die alleen, voor zoover we weten, gedurende de gevaarlijkste jaren van de Hollandsche beroerten even over de grenzen van zijn land is geweest, die niet zooals Hooft in later tijd een Fransch-Italiaansche reis achter den rug heeft, die bovendien overladen is met allerlei werkzaamheden van lager orde, zoo precies den ontwikkelingsgang van de wereldlitteratuur in zijn tijd kan vertellen. Wat maakt hier tegenover het werk van de Amsterdamsche kamer, dat men tot heden wel wou laten poseeren voor de eerste uiting van het nieuwe leven in deze landen, een allerpooverst figuur. Het werk der Kamer bedoelt trouwens geheel wat anders, gaat veel meer in een zuiver grammatische richting, is ten deele veel meer een flauwe echo van werk van mannen als Henri Estienne in Frankrijk en is wel een van de eerste schreden op den weg der treurige schoolmeesterij, die tot voor een dertig, veertig jaren onze taalstudie heeft vergiftigd,

Als van Hout de Moedertaal over eenige Hollandsche dichters het woord laat voeren, staan we eenigszins verbaasd:

Aenmerct den vlyt van mynen zoon den *Corenhert*.
D' Antwerpsche (eylas omgeschoffierde) maecht
My bystant duet mit haren *Heyns*. En hacht
De stat van Gent tot my waert wert ooc milder.
Dees vuet my op *Lucas de Heer*, den schilder.
Dus kinderkens, zoe gy myn druc wilt dra bevreden,
Poocht u aldees haer vueten stappen nae te treden.

Geen woord over Van der Noot, die in '85 toch ook al wat had laten drukken, over Van Mander, dien Van Hout wel persoonlijk heeft gekend, over Spieghel, met wien hij vermaagschapt en bevriend was, en wiens werk, al was het dan ook nog niet uitgegeven, hij toch ook wel zal gekend hebben. Geen enkele duidelijke toespeling op het werk der Amsterdamsche kamer.

Waren de beide eersten hem niet genoeg purist, was hij zelf in later jaren wat te zeer ijveraar geworden in een richting, die als reactie wel te verklaren is, maar die toch altijd van ons vrijer standpunt min of meer getuigt van een onjuist begrip van taalwording en van kleinzielig chauvinisme,

Een zoogenaamde van-vreemde-smetten-vrije kunsttaal schijnt Van Houts hoogste ideaal te worden. Zeer merkwaardig is ook in dit verband zijn, ik zou bijna zeggen tegennatuurlijke afkeer voor Romaanschen invloed op het Hollandsch. Terwijl hij zelf geheel onder Franschen invloed staat, terwijl heel de beschaving van onze lage landen van het allereerste begin aan samengegroeid is met Frankrijk en ze juist daardoor van het eigenlijke Germanië afgesneden zijn, geeft Van Hout heel gemoedelijk den raad om, als we woorden noodig hebben, die dan maar liever uit het Duitsch te nemen:

‘En vint gy gans tgeryf niet in myn zalen,
Tgebrec moecht gy tot mynen brueder halen;
Mijn brueder die met tstroomen van zijn Rijn
tot onsen dranc verheucht ons mit zijn wijn.’

Van Hout is in deze dingen niet oorspronkelijk. Jan van de Werve heeft ze in het zuiden reeds in 1559 verteld en diens drukker Jan de Laet zei al: ‘Dese onse tale, al is sy vander overlantscher spraken van geluyts weghen, seer verscheyden, so heeft sy nochtans metter selver hare ghemeyn-

schap, wesende beyde tsamen van ghelycker eyghenschap ende oorspronghe: sodat wanneer in de selve onse moedertale yet ghebreect, men tselve aen de overlantsche halen ende rechtelyck mach ghebruycken.'

Coornhert zal door Van Hout wel hier genoemd zijn om dingen als zijn voorrede bij de vertaling der Officia Ciceronis van 1561, waar gelijk betoog over taalzuivering gehouden wordt.

En die Heyns is de vader van onzen Zacharias, een onbeteekenend rederijker, die na den val van Antwerpen in Haarlem Fransch schoolmeester is geweest; hij was de schrijver van een 'Spiegel des Werelts' waarin ook hij de beginselen der taalzuiveraars betrachtte en verdedigde.

> O Rechter vrunt, zint dat ik heb gehoort
> Dees drueve clacht, dat claeghelicke woort
> Uns mueders hooch geëert, zoe was ic pogelic
> Hier in te duen al tgunt, dat my was mogelic
> En heb gezocht in duytsche Poezien
> My tueffenen.

Zoo komt Van Hout aan het einde van zijn rijmbrief; hij besluit met een verzoek aan de Staten van Holland om octrooi voor het uitgeven van zijn eigen werk.

Ik moet den lezer teleur stellen, wanneer hij van mij verwacht heeft, dat ik hem uit de paar overgebleven gedichten van Van Hout, die we thans te bekijken hebben ten minste wel een enkel 'kunstjuweel' van vlekkelooze reinheid en onvergankelijke waarde zou voorleggen. De weinige verzen, die Van Hout tijdens zijn leven zelf heeft laten drukken en waarmee hij zeker wel dacht zich als renaissance-man het gunstigst te vertoonen, staan, op een enkele uitzondering na, achter bij een groot deel van die, welke het toeval ons later tusschen zijn papieren deed vinden en die misschien in zijn eigen oogen slechts waardelooze afval waren. Zijn echte Renaissance-verzen, waarin hij verschillende dichtvormen van Ronsard vooral tot model nam, kenmerken zich door iets droogs en kunstmatigs. Men voelt, dat de vaste wil om in een bepaalde maat en rijm iets te maken, gewerkt heeft en dat niet de natuurlijke drang van het talent het ding als

van zelf deed worden. We treffen er zoo goed als niets onder aan, dat ons die stille ontroering geeft van een teer, nobel gevoeld kunstwerk of dat ons plotseling aangrijpt door zijn grootschen klank en verbeelding, dat ons doet terugschrikken voor de diepten, waarin het ons blikken laat, of dat ons in verrukking brengt door de wijde horizonnen, waarlangs het ons oog laat dwalen.

Het materiaal bleef steeds min of meer stug en onhandelbaar onder zijn vingers. Had hij zich geheel aan de kunst kunnen geven, wellicht had hij de weerbarstige geheel onder zijn macht gekregen. Thans, nu we zijn leven kennen, moet het ons verbazen, dat hij in zijn snipperuurtjes, die anderen aan Wijntje en Trijntje gaven, nog zoozeer de vertegenwoordiger van het Nieuwe is kunnen worden en meer dan een zijner tijdgenooten in het Noorden, den weg heeft gewezen naar een groote kunst.

In Van Houts werk zijn hoogst merkwaardige dingen aan te wijzen, maar zijn beteekenis blijft toch bovenal een litteratuur-historische. Hij is de onmisbare schakel tusschen de middeleeuwen en onze zeventiende eeuw, waarvan we wel wisten dat hij bestaan moest hebben, maar die we hier toch pas open en bloot vóór ons krijgen te liggen. Veel wordt er verklaard, doordat we op hem kunnen wijzen.

Met al zijn verachting voor de rederijkers komen in zijn verzen toch onhebbelijkheden voor, waaraan we ons evenzeer bij hen ergeren. Om maar dadelijk een paar sterk sprekende voorbeelden te geven, herinner u dat zooeven geciteerde uit den rijmbrief:

> Zoe was ic *pogelic*.
> Hier in te duen al tgunt, dat my was mogelic.

Zoo iets levert hij herhaaldelijk; hij vervangt, als het zoo in de maat en het rijm te pas komt, het vervoegd werkwoord, om eens met den schoolmeester te spreken, door een vorm van *zijn* plus een woord, gevormd uit den stam van het te gebruiken werkwoord met het suflix *ig* of *lijk*, of wel hij neemt een vorm van *zijn* en een participium, Zoo b.v. in den bekenden ‘Lofsang opt ontset van Leyden’ (Dienst-bouc):

Als zy noch onder het gebiet
Des Princhе en Forsten van Oraengnyen
(De schric en ijsing van heel Spaengnyen)
Staende was etc.

Zoo iets bewijst, dat bij Van Hout de taal niet vrij en rijk opwelde, los en melodieus zich voegde, als van zelf den vorm aannam, die in overeenstemming was met zijn gevoel of stemming.

Van Hout schijnt nog al heel wat te hebben vertaald. Uit zijn eigen meedeelingen, uit gedichten van Janus Douza, vader en zoon, en uit eenige andere gegevens kunnen we vaststellen, dat hij uit het Latijn overzette naar Buchanan, Janus Secundus, Horatius, uit het Italiaansch naar Petrarcha, uit het Fransch naar Ronsard en Des Portes. Slechts zeer enkele van die vertalingen zijn bewaard gebleven.

We mogen aannemen, dat hij van Janus Secundus o.a. al de Basia heeft vertaald; alleen het 13de en 5de kusken hebben we nog. Het 13de:

Languidus e dulci certamine, vita, iacebam
Exanimis, fusa per tua colla manu etc.

Wat Van Hout aldus in zijn jamben weergeeft:

Vand' allerzoetste strijt was ick vermoeijt en laf,
Mijn armen om dijn hals (laes) waren heel besweeken,
Thart in my was versmoort, den geest my gansch begaf,
Myn mond was vuytgedroocht, het leven wech gestreken. -
Metdooghen ghy doen kreecht, mijn ziel ginght gij opquecken,
Met een vet kusken, lief, uyt tdiepst des longhs getogen,

en hij komt weer tot bezinning.

Basium V. Dum me mollibus hinc et hinc lacertis Adstrictum premis imminensque toto Collo etc.

Dat wordt bij Van Hout:

Als my, Neaera lief, deez zalicheyt geluckt,
Dat ghy uw borstkens styf tegens de myne druckt,
End'uw twee armkens blanck om myn hals hebt geslagen,
Als ghy dat montlijn root lieflyck te my waerts buckt,

Als ick uw zoet gewicht om mynen hals moet draghen,
Als ooghkens ende mont malcander dicht belagen,
Als ghy my vruntlick bijt, oick weer gebeten, zucht,
Oick uw tongh met gebeef tuschen myn lipkens vucht,
End' als myn spraecklyck lidt van u, lief wert bezogen,
Als ghy my voorts aenblaest deez ambrosynsche lucht,
Lucht, die myn laesten dach tot meermael heeft vertogen,
Deez zeer heilzame lucht, welck vuyt u kompt gevlogen,
Als gh'vuyt myn flauwen geest mit dynen aezem treckt
De walme dempicheit, die van myn hart vuytbreckt,
Ja stadelycken smoockt, niet wesende te blussen:
Als, zeggh' ick, uwen geest, mit meedogen verweckt,
Myn gloeyt, myn smert, myn pyn verzacht deurt lieflick kussen
Met uwen lipkens zoet, en kan ic niet versussen
O, aengename koelt, Cupidoos grote macht,
Jae zeggh: Der Goden Godt is hy alleen geacht;
Men vindt gheen meerder, ziet, in all des hemels ronden.
Oft, isser eenigh Godt voerzien met meerder kracht,
Ghy zyt, Neaera lief, voor sulcx alleen bevonden.

Of de maat, waarin de meeste Basia oorspronkelijk geschreven zijn, niet beter geschikt is dan de jambe om beurtelings het vluchtige, dartele en de languide afmatting, de doffe uitputting na verzadigden wellust en de stoeiende, uitgelaten begeerte naar nieuw genot uit te drukken, zal wel niemand betwijfelen. Er zijn in de vertaling zwakke punten in maat en woordenkeus; dat spraecklyck lid valt weer geheel onder de opmerking, die ik daar even over pogelic enz. maakte. Ook zijn er verscheiden woorden en combinaties welke den lezer, die niet gewoon is aan de lectuur van oudere schrijvers en bij de woorden alleen denkt aan wat ze thans voor hem waard zijn, vreemd moeten voorkomen, zoo *aezem* en *heilzame lucht;* maar er zijn ook onbetwistbaar schoonheden, die bewijzen dat de vertaler een kunstenaar is. Wat een energieke passievolle aanloop b.v. in den klank van de eerste twee verzen, wat een mooie vondst die *walme dempicheyt*.

Mag ik ook in zijn geheel overschrijven, de mooie vrije vertaling van Horatius' Ode (II. 14)

Eheu fugaces, Postume Postume,
Labuntur anni, nec pietas moram

Rugis et instanti senectae
Afferet indomitaeque morti?

Van Hout werkt dit aldus om:

Eylaes, eylaes, hue vliegen zo
Zeer snellic voort (o vrunt Van Loo)
Mit vlercken van de wint de scielic vliende jaren:
Want d'unbetemde doot vertrect
Geensins, of eerlic zijn bedect
Mit rimpels diep tgezicht, den cop met grize haren.

Al waert ooc dat op elcken dach
Gi, offer-duende, dedet slach-
Ten hundert stieren vet, om d'altaers te verlaeyen
Des zwarten Pluto, die niet pleecht
Van tranen brac te syn beweecht,
't Gemuet is hem versteent, gi zult hem zo niet paeyen.

Hem, die mit zyne druve vliet
Bedwungen hout en heeft tgebiet
Over den Tityum en Gereons drie liven;
Ja, alle die deur vruchten zuet
Der vruchtbaer aerden zyn gevuet,
Langs sinen sulphur-re al tsamen mueten driven.

Geen conings heerlicheit hue groot,
Geen fielen deerlicheit hue bloot,
In dezen voordeel heeft; gelijc zyn heer en bueren.
Dan est vergeefs, dat men t'un-vreen
Van 't bruyssen der bezeilde zeen,
In 't leven zi geweest of um den crijch te vueren.

Dan est vergeefs, dat men, eylaes,
Beangst was voor 't dootlic geblaes,
Bi den geel-veruden uust der midden-daechse winden,
Uns lichamen een grote scha;
'T ooch muet doch, later ofte dra,
Den zwarten Phlegeton, traech vlietende, bevinden.

Ooc Danaes unzien geslacht
En Sisiphi verloren cracht,
Daer tue hi es geduemt voor eewen veel en tiën,
Uyt land en huis werd gi gejaecht,

De scone vrou, die u behaecht,
Als cumt de bleke strael, muet gi strax laten gliën.

Van al tgeboomt, by u gepoot,
En volcht niet een u in de doot,
U, haren corten heer, dan druvige cupressen.
Dan wert den alderbesten wijn,
Die gi gesloten wildet zijn
Met sloten hundertfout, bi stope veel en vlessen

Gedrunken bi hem die geërft
Zal hebben tguet, die gi nau derft
Eens pruven, ja de vluer zal hi daer mede wassen.
En tgelt, dat gi tsaem hebt gegaert
En uyt u buyxken hebt gespaert,
Zal hi zeer gulselick verslempen en verbrassen.

Hier is lang niet een volmaakt geheel, maar er zijn toch uitstekende regels in en door maat en klank wordt toch vrij wel de expressie bereikt, die in deze ode bedoeld is.

Hier is de ruime, vrije blik over heel het wereldbestaan, die aan de middeleeuwen vreemd was. Er is hetzelfde in wat Jacobsen in zijn studie over Van Mander opmerkt bij een gedicht van Van der Noot. Dat is niet het gewone middeleeuwsche tobben over de broosheid van het leven en het onvermijdelijke van den dood, enkel beschouwd binnen de grenzen van eigen kortstondig bestaan. Hier is het gevoel van verdwijnen in een wereldstroom; er is historische perspectief in en blik over de grenzen van eigen tijd heen.

De vertaling is van 1578. Van Hout schreef haar in het Album van Aelbrecht van Loo, heer van Hodenpyl, over de jaren 1570 tot 1580. 't Is me nog niet gelukt te ontdekken, waar zich dit handschrift op het oogenblik bevindt, en dat is jammer, want onmogelijk is het niet, dat het nog meer dingen van groot belang voor de kennis van onze Renaissancekunst bevat.

Van de overzettingen uit Petrarca is alleen over die van Fontana di dolore, albergo d'ira, in het Dienst-bouc:

O Brun van alle quaet, tavern verwoet van toren,
School daermen doling leert, Kerc ketters van gemoet,
Gy waert eens Romen, mer nu Babylon verwoet,

Om wien men zo veel zuyr betraent gesuchts moet horen,
Smis van bedroch en list, wiens kerckeren versmoren
De vrome, en tadderen gespuys gy baert en voet,
Gy levendiger hel, twaer wonder, zou de goetheyt
Christi over dy in teynde' hem niet verstoren.
Reyn waerdy eerst geboren, in armoede opgequeect,
U horens gy nu heft en op u stichters steeckt.
Waer op stelt gy u hoop, verlepte hoer, gewaecht?
Op d' overspeelders? of op rycdom zeer vermeert
Door onrecht? Constantyn geensins en wederkeert,
Mer vlouct de boose werlt, dat zijt in u verdraecht.

Van de vertalingen uit Ronsard en Des Portes is niets meer te vinden. Des Portes, de Fransche hofdichter, sterk onder Italiaanschen en klassieken invloed, maar toch met een eigen gracie, moet in die dagen nog al geliefd zijn geweest. Ook Douza heeft hem vertaald. In 1578 roept hij Van Hout toe in diens Album amicorum:

U, die d' Ausoonsche Luyt in 't Duyts eerst hebt doen klincken
U, die de ravens oict een swaents geluyt kost scincken,
Van U ist, dat ick yet met Phoebus heb gemeen,
Van U ist, dat ick dorst De Portes overstellen.

En Des Portes moet veel zijn gelezen, ook onder onze zeventiende-eeuwsche dichters; als men zijn werk doorloopt, is het telkens of men een of ander Hollandsch werk zou kunnen aanwijzen, dat er mee verwant is, zonder dat men bepaald navolging bewijzen kan. Zoo geloof ik zeker dat Vondel in zijn bekenden rei van Eubeërs, waarin slechts een paar regels uit Seneca's koor voorkomen, vage reminiscenses aan Bergeries en Discours van Des Portes heeft gehad. Een enkel voorbeeld:

O Bien heureux qui peut passer sa vie
Entre les siens franc de haine et d'envie
Parmy les champs, les forets et les bois. etc.

En elders:

Un autre jour plus gay je m'en vay à la chasse,
Je cherche un lièvre ou giste ou je le suis à la trace
Ou avecques les chiens, qui de leurs longs abois
Font eclater les monts, les rochers et les bois.

Puis, las de ce mestier, j'en choisis un nouveau
Et garny de filés je vay chasser sur l'eau
A la truite -

Van Van Houts oorspronkelijk werk is misschien het meest bekend de ‘Lofsang opt ontset van Leyden’. In die negentien tienregelige strophen is echter weinig, dat mij kan bekoren.

Daar zijn lamme, duffe regels bij als:

U hooge muyren doen gewaer
Gewerden zyn, dat hem quam naer
Tbehulp der Goddelicker machten.

Het minst stroef klinkt mij nog strophe XVIII. 't Is of daarin iets van een hoogen triumfantelijken trompetgalm trilt:

Wel aen gy volcken, comt en weest
Mit ons verheucht in deze feest,
Ons straten, marcten ziet ten besten,
Betreet ons chingelen en vesten,
  Schout de hooge Kercken aen
  Daer dit wonder is gedaen
  Door de Heere der Heerscharen,
  Die den zwacken can bewaren
  En verlossing gaet betoonen.
  Wilt hem dies mit danc beloonen!

Maar zeer stellig nadert de dichter iets fijns en subtiels in dien anderen Lofzang, op de bevrijding van de burggraven:

Maeckt U van hier gy honden woedich;
Vergeefs ist dat gy my ansart;
Vergeefs is al u nijdige hart,
Hout op van tgrof geblaf trotsmoedich,
  En bijten bloedich.
Myn God ist die my selver leydet
En stuyrt als eenen harder goet,
Zyn schaepkens acht, wacht en behoet.
Zo lang dees van my niet en scheydet
  Mer lustich weydet
En zal my genes dinx ontbreecken.

Van een cleyn beexken tschuymich stromen,
Dat mit geruys van bergen af

Comt lopen, laept myn tonge laf,
En doet de cracht, mij schier benomen,
Strac weder comen.
Myn geest, door angsten veelderhandich
En droufheyts dorst by naest verstict,
Hy voedende is en maect verquict,
Terwijl de Zonne ons duynen zandich
Maect heet en brandich.
Myn harder, als de ziel wijtvluchtich
Nu hijchde door een jongheyt dom,
Naer wegen ongebaent en crom,
Daer my taenlocsel troc quaetruchtich,
Weende 'en was zuchtich,
En mit medogentlicken ogen
Heeft hy myn dolingen beschreyt.

Mijn tafel zietmen u ophopen
Mit meet, zo hooch, datse' is verlast,
En van den besten dranc, dier wast,
Schenct gy mijn schalen vol mit stopen,
Datse' overlopen.
Mijn hooft mach ellic een aenschouwen,
Mit balsemoly nat bevucht.
Myn vyant, die dit zicht, zeer zucht
En door nijt, in zijn hart gebrouwen,
Berst hy van rouwen.

Dit is toonbaar werk; hier is ook voortzetting van het middeleeuwsch geestelijk lied en invloed van de psalmvertalingen, misschien heeft de dichter ook reeds veel van Van Manders Gulden Harpe gekend; maar bovendien hier is een gevoelig kunstenaar, die al wel een enkel oogenblik heeft, waarin hij de weerbarstige stof volkomen onder bedwang krijgt. Dit werk kan wel naast het beste uit de Harpe staan door den klank en de teerheid van toon. Jammer, dat we niet het juiste jaar weten, waarin de dichter het schreef. Hij gaf het uit in zijn Dienst-bouc van 1602. Maar diezelfde dichter maakt ook met plezier een reclame-vers voor de in '78 te Leiden ter herinnering aan het beleg ingestelde nieuwe jaarmarkt.

Dus ruep' ic dan ter Feeste, ter Feest wert hier genoot,
tGetrouwe Nederlandt; voort al zodane zinnen,

Dewelcke Godes woort voor tbeste guet beminnen,
Geen dinc zo zukende als dit te maken groot.
Maect u ooc herwaerts aen, comt hier ghi Patrioot,
Al die mit uns waert bli, cumt laet u herwaerts vinnen,
Brengt zuivel, boter, kaes, leer, beesten, wullen, linnen,
Al tgunt, dat metter hant gewracht wort voor de noot, etc.

Rederijkerij, prijsuitdeeling voor de mooiste waren, voor het verst-komen, een schietwedstrijd waren aan het geval verbonden. Dit is leeg, onbeteekenend gerijmel. Wat was er trouwens anders te verwachten, waar een gemeente-secretaris de boeren uit den omtrek naar de markt moest trommelen! Maar hard, stug en leeg is zijn werk ook soms, waar hij wat beters geven kon en hij de kunst al eenige jaren heeft beoefend. Zoo b.v. in een lofgedicht vóór in 'De Spieghel der Zeevaert', door Luycas Waghenaer van 1583. Van Hout noemt het een Ode.

Men scheldt de waghenaers voor onnutte in 't ghemeen;
De daet doch, diemen hier ziet, zeyt daer teghens neen:
Want elck vindt hier sulck een,
Die van zyn kindsche iaren
Langs de onghebaende baen van tvochte velt ghevaren
Heeft en zyn besneeude haren
Oock duysentmaels bedout
Mit bracke golven, zoo dat hem nu, wesende out,
De azuren-vaer betrout
Den teughel zynder paerden.

We zien het op nieuw en zagen het reeds bij den Lofzang op het Ontzet: als Van Hout probeert om, in navolging van Ronsard, die sedert 1550 met zijn Oden bij zijn bentgenooten zooveel lof inoogst en den roem van Pindarus nastreeft, ook oden te schrijven, als hij in het algemeen tracht de Renaissancepoëzie in engeren zin hier over te planten, dan bereikt hij zeer zelden, voor zoover we mogen oordeelen naar die weinige gedichten, iets dat als geheel aan matige eischen voldoet. Hij vermaakt zich in een geleend modepakje, waarop, - we mogen het gerust aannemen, - hij verslingerd zal geweest zijn, als een aankomende jongen, die een of andere nieuw-modische kleedij door een dandy ziet dragen en 1°. in zijn verblinding niet ziet, hoe bespottelijk de dandy in questie er uitziet, 2°. zich linksch

en onbeholpen beweegt in het buisje, als het hem eindelijk gelukt is, het te doen namaken.

Voor de litteratuur-geschiedenis is het echter van beteekenis, dat we thans kunnen vaststellen: hier in Leiden zijn om en om 1580 (zij het dan ook pseudo-)Pindarische oden geschreven.

Maar laat ik u thans inleiden tot dat werk, waarin meer de eigen persoonlijkheid van Van Hout aan het woord komt. 't Is een ‘Gedicht twelc den XXen Octobris 1577 gezonden es naerden Hage tot vrolicmakinge van tgezelschap vander wuwe, duen ten huyze van Jorys van Cats vergadert zijnde, twelc een snippe, staende mit uytgestrecte wieken in een gebacken pastye, in de snebbe hadde.’ Het gezelschap van der Wuwe (de wouw, een roofvogel) zal wel een klubje van vrienden zijn geweest, die samen gingen jagen.

Gezelschap zuet,
Ontfangt dees gruet
Tot een vermaken;
Gy zijt doch vruet,
Dat u dit duet
Van Hout en Aken.

Uyt thoochste van het huys der vogelen gevlogen,
Coom' ic tot u, die hier te zamen zijt verzaemt.
Al est, dat wat te bot um zien staen bey myn ogen,
Nochtans bedunckes my, dat ict recht heb geraemt.
Want uluy vind' ic hier bij een, die 'r zijt befaemt
Voor die my en tgeslacht van myn zuuct te vermoorden.
Ach, hue veel zusterkens van my hebt gy gepraemt,
Die 'r namen haren wech tusschen het oost en noorden.
Orsa, daer met genuuch, dit zijn mer ydel woorden;
Den last, die my gedaen es, muet zyn verbreyt.
Ic zy een bod' en due als boden tuebehoorden
Zunder t' aensien, of u des wanbehaecht of greyt.
Der snippen coninc u deur mij hier heeft untzeyt,
Want gij u viant draecht tot hem en zyn geslachten;
Hy weet, hoe menich net gy hemluy hebt gespreyt
En hoe gy hem mit list wilt vangen dach en nachten.
Wat es de zaac uus haets? Wat quam in u gedachten,
Dat gij hem viant zyt? Voor waer hij niet en weet.
Had gy hem des untboon, hij hadd' hem cunnen wachten,
Op dat hy en uns volc vry mochten zyn van leet.

Draecht hy u ouden haet? Van waen comt deze veet?
Heeft hy hem oyt gevuucht by eenig' u vianden?
Vunt gy, dat hy met deez' oyt jegens u luy street?
Heeft hy de wapenen gekeert tot uwe landen?
Voorwaer neen, neen voorwaer, hy quam in dees waranden
Als vrunt, gelyc het lant voor elcken een staet open.
Wilt gy u vrunden nu viandelycke banden
Umworpen en dan noch vermoorden mit veel hopen?
Uns lyven maect gy cael, tvel derfdy daer of stropen.
In topenbaer gepaert stelt gy uns opte mart;
Aldaer men slaefsgewys uns lyven gaet vercopen
En dan uns zelfs geweer (o dootelicke smart)
Gebruyct men tot een zwaert deursnijdende unze hart.
Dit es noch niet genuuch; wy werden noch deursteken
Niet deur een haesticheyt, mer als by Turken wart
Gehandelt, die haer vient duen d' alderwreetste treken;
Want mit een scharpe pen diet fundament deurbreken
En trecken dat doer tlijf, tot dat het boven berst;
Gelike wreden aert tot ons luy es gebleken.
Dan leytmen uns voor tvuyr, tbluet wert uns uytgeperst,
Die huyt wert voor de vlam gebraen, geroost, geherst;
Met boter, heet gebrant, wert uns vel dan verladen,
Dat tot het ingewant tue brant en gluedich snerst.
Voorts muet dan unze vleys u maech en kop verzaden;
Mit messen, scharp en fel, toocht gy uns ungenaden,
Noch maelt gy uns als stof mit knersende gebit,
Gy clieft uns hoofdekens en duetse tweemael braden,
De tweede reys de kaars, de eerste reys was tspit.
Wat es de zaec, dat gy op ons dus zijt verhit?
Nu zwycht gy end' en weet een cleyn woort niet te spreken.
Ziet, al zout gy uns al te zaem van lit tot lit
Ontleden, zullen wijt aen u noch dapper wreken;
Ja, zullen u in teynd de ogen noch duen leken.
De coninc snep en tRijnsche zap verbunden zyn
In één. Dit zap zal u eerst tonen lieve streken,
Als vrunt, mer listich, u me trecken aen zijn lijn.
En als gy zijt verhet deur cracht van zijnen wijn,
Zoo zal hy yemants tung unnozel duen untslippen,
Hue dat gy unze crych meestal neemt tot een schijn
En ruupt des morgens vruuch; ‘k'muet op en gaen uyt snippen!’
En gaet daer me van tbet u vroutgen vruuch untglippen.
Dit is nu dach voor dach u luyder alder wennis ruyt;
Mer de N keert gy in L en zuuct voor snippen slippen!

Al protesteerdy nu, ruupt al de luy tot kennis luyt.
Of weet gy niet, dat tkyf der hueren brengt het schennis uyt?

Had ic
Meer tijts gehad,
Dat stic
Waer beter wat
Verschoont
En hier beschreven;
Mer dee
Twerc mitterhaest
Doer bee
Van hem, die naest
My woont
Als vrunt verheven.

Kijk, hier zijn maar weinig aardigheidjes bij gemaakt en ze doen nog niet eens zoo heel kwaad aan het begin en het slot. Er is wel eens een rijm, dat naar de rederijkers ruikt; er is wel eens een regel uit de maat. Ook is er geen sprake van hooge kunst of van eenige ontroering. Maar men voelt toch dadelijk, dat we hier met Van Hout zelf te doen hebben. Zulk werk lag in zijn natuur. Zoo'n eenvoudig, geestig ding, leuk vertellen, dat braden der snippen, aardig grotesk die oorlogsverklaring, dat bondgenootschap met den Rijnwijn en die eindelijke overwinning door den krijgslist, die 's vijands booze stukken aan het licht en hem zelf daardoor leelijk in de miserie brengt. Dit stukje is bijna volmaakt, wat het zijn kon en moest, het is zuiver hollandsch werk, realistisch van teekening met wat eenvoudigen humor. Hierin is iets dat Huygens en Staring aankondigt.

Er is nog een dergelijk werk, een vastenavondgedicht, minder harmonisch van samenstel, te lang om hier over te nemen, een rijke bron voor hen, die zich met de studie van oude volksspelen en folklore bezig houden. De dichter zette er onder: ‘Gelezen 18 Januari 1579.’ Is dit misschien nog gebeurd ten aanhooren van het bekende ‘Gezelschap?’

't Is reeds meermalen gezegd, dat wat Potgieter ietwat smalend de copiëerlust des dagelijkschen levens noemde, het meest kenmerkende is van onze Hollandsche kunst in heel haar omvang, Ook in het bijzonder van de kunst van het woord.

Maar wie er enkel een koud copiëeren in ziet, heeft ze nimmer begrepen. Dat begint al met den Reinaert van Willem, die een zoo echt Nederlander is; dan de middeleeuwsche exempelen en de middeleeuwsche kluchten. Eindelijk Breero met zijn Spaanschen Brabander en het Moortje, dan met een aanmerkelijke daling op Asselijn en Langendijk, over de Spectatormannen naar Wolf en Deken, over Hildebrand naar Van Deyssel, telkens met het cachet van eigen persoonlijkheid en den invloed van de groote schommelingen in de wereldliteratuur. De middeleeuwen gaven wel aardig het uiterlijk gedoe weer, meest om den platkomischen kant; in den Reinaert is zelfs reeds een vernuftige geest, die rustig ontleedt het menschenhart. Maar bij Breero is voor het eerst die hoog, fel opvlammende liefde voor het leven, bij hem trilt in iederen trek de passie voor de realiteit, bij hem krijgen we voor het eerst de hooge ontroering der kunst.

Ik herinner me, hoe Jan ten Brink, die toch zooveel goeds had, op een zijner colleges zonder eenige pretensie van geleerdheid, met wat actie en kleur in de stem, met volkomen beheersching van het stuk, ons voorlas, dien ganschen heerlijken Spaanschen Brabander, enkel en alleen om rustig een beeld te geven van het kunstwerk in zijn geheel. En daar is het me meermalen overkomen, tot zelfs bij de paar rake lijntjes, waarmee de knikkerende jongens worden geteekend, twee, drie levende streepen maar, die zonderlinge aandoening, welke Van Eeden in zijn schilderijen-zien de reëele echte gewaarwording van mooi noemt: tranen in de oogen en een tinteling van het hoofd langs den rug. Zie, dat ondervindt ge niet bij den Reinaert, die u een fijnen intellectueelen glimlach om de lippen roept, bij den Buskenblazer, die u hoogstens een ruwe opschatering van plezier ontlokt. Bij Breero wel. En 't is, omdat ge bij Breero voor het eerst die geweldige passie voor heel dien warklomp van wroetelend ploeteren, schaterend genieten, pralend armoe lijden, voor het leven voelt opbruisen, omdat de vaste meesterhand, waarvoor het métier natuur is geworden, dat alles scherp en raak uitbeeldt, omdat ge hoort den heeten passieadem hijgen over de eeuwen heen.

En nu is het Van Hout, die den tot heden gemisten schakel vormt tusschen de middeleeuwen en Breero. In enkele abele-

spelen b.v. is al wel de hevige ontroering van het leven, maar Van Hout is het, die voor het eerst voorzichtig en conscientieus begon te teekenen in wel bewuste studie naar de werkelijkheid om zich heen, die correctheid van lijn zoekt en tevens iets van dat leven, dat hij met het innigste van zijn ziel meevoelde, trachtte te doen trillen in zijn kunst.

Dat heeft hij gedaan vooral in zijn tooneelstuk, dat hij neerschreef voor de rederijkersfuif in woeste, bijna onleesbare krabbels, die misschien getuigen van den hartstocht, die hem bezielde. Het stuk in dien vorm is gelukkig bij de cijfers van de optochten en de loterij gevoegd, zoodat het niet mee te loor ging in de omzwervingen van Bertius.

Nu moet ik den lezer vooraf waarschuwen: het stuk mist als dramatisch werk alle waarde. Er zijn eenvoudig eenige personen die elkaar hun lotgevallen staan te vertellen en als er eindelijk sprake zou zijn van eenige handeling, dan wordt het punt, waarover wordt gedelibereerd en dat tot handeling aanleiding zou kunnen geven, in een paar regels opgehelderd en daarmee is de zaak afgeloopen. Het eerste bedrijf bestaat uit honderd regels en die vormen één alleenspraak. Maar laten we nu maar eens voorloopig vergeten, dat we met dramatische kunst te doen hebben en liever constateeren, dat die honderd regels een alleraardigst levendig beeld geven van den landbouwer en zijn treurig bestaan in die dagen van oorlog, woest geweld en plundering. Het heele stuk is eigenlijk niets anders dan een verzameling van eenige losse teekeningen.

Bouwen Aertvelt, een boer, komt klagend op. Wie is er ongelukkiger dan hij; hij is rijk geweest, was een man van aanzien in zijn dorp en nu kan hij uit bedelen gaan.

> Ic, alderarmste mensch! Hoe lydige zwaer valt my dit wicken
> Van tonlydelicke pac der armoeden, my een groot cruys om dragen!
> Tis goet te zeggen: weest verduldich, Godt zalt anders schicken.
> Jae, recht, tcruys en wert niet verlicht, mer vermeerdert deur viel clagen.
> Tis goet te zeggen. Mer kyc, als ic begin te dencken om myn voorleden dagen,
> Zo borst myn hart van druc. Aldereerst, doen Haerlem was beleyt,
> Zat ic op een schone wooning te Lis. Daer zach ic al myn beesten ofjagen.

Zijn woning werd verbrand, zijn dochter verkracht, zijn zoon

Claes vermoord en voor zijn eigen oogen zag hij met zijn wijf ook al leelijke dingen gebeuren. De papouwen hebben hem net zoolang gepijnigd, tot hij wees, waar zijn geld verborgen zat. Ze bonden hem aan den staart van een paard en voort ging het. Hij ontkwam en raakte te Sassem in het leger. Hij heeft meegevochten, tot de Gentsche pacificatie wat hoop gaf op rustiger toestanden;

> Doen greep ic weder moet. Ic troude myn tweede wyff; myn hylixgoet was een manden.
> Ic naerstich aen twerken! God gaf den zegen. De luyden toonden ons gracy;
> Kbequam een hockeling, coft ii lammers, foctese aen, en in corter spacy
> Werdet een koe. Ic huyrde wat landts; wy hebben ons vlytich erneert.
> De huyr was cleyn; boter en kies gout veel; ic raecte weer in stacy;
> Eer lang hadde ic coeyen, paerden, verckens van als verconverteert.
> Omtrent Alblas huyrde ic een wooningsken; myn huysgezin es vermeert;
> Twas al voor de wint; niemant mochtmy crencken.
> Daer naer cocht icket hiel goet coop, twas zo myn wyfs begeert;
> De dagen betaelende, loste ic de renten; niet min was myn dencken
> Dan dat ic daer eylaes, wyf, kinderen en vee zou zien verdrencken!
> Een schoonen boomgaert hebbe ic omtrent myn wooning geplant;
> Ic plouchde, ic zaeyde, ic sach, dat myn Godt in overvloet ginc schencken
> Den vollen beecker. Ic worde molener, jae, ambachtsbewaerde te handt,
> Somma ic was tcatgen en de buyren zochten raet aen myn natuyrlic verstandt.
> Twas al Bouwen-buyr voor, Bouwen-buyr midden en Bouwen-buyr naer;
> Ic en kende myn zelfs nau lange, ic moetet zeggen al est myn schandt.
> Mer hoe voer ic teynden! Tis geleden nu bycans anderhalff jaer,
> Dat ic, snachts te bed leggende by myn wyfgen zalige, die van haer vierde kint was zwaer,
> Zo hoorde ic een groot geruysch - toverdencken doet my noch de beenen bezwycken -
> Ic sprong uyt bedde, loop op myn werff. O lieve Heer, wat hoorde ic daer!
> De clocken gingen overzij. Men riep: waternoot, het water deurbreect de dycken!
> En middeler tijt zye ic het bruysschende water comen aenstrycken.
> Ic criet: Lyef wyf, bercht u lyf en u kinderen.

Hij vliegt met zijn spa naar den dijk. Vrouw en kinderen

zag hij ncoit weer terug. In een uur was hij alles kwijt. Zijn vee en paarden dreven dood over zijn bezaaide akkers. Nu is hij voor de tweede maal Job; maar hij troost zich ‘mit God, die volgens tzeggen van onse pastoor de zynen niet en verlaet.’ Hij gaat mee werken aan het herstellen van den dijk en als het water weg is, zoekt hij zijn landerijen weer op. Alles is verwoest. Zijn land is onbruikbaar geworden, zijn jonge boomen weggedreven. Hij moet geld opnemen en zit diep in de schuld. Bedelen wil hij niet, daarvoor is hij te veel het heertje geweest. Stelen? Hij wou het wel doen,

> Mer de dieven plachmen te hangen.
> Mer men doetet nu niet meer. Ten is niet geluct. Van outs te pleegen was.
> Men siet se nu al doer de vinger. De catten, die wel muysen vangen,
> En doot men niet. En of ic al de strop aen myn keel voelde prangen,
> Dan waer ic doot en teffens van alle zwaricheyt verlost.
> Zou ic doer steelen myn leven vercorten? Neen, ic wilt liever verlangen,
> Zo lang als ic mach en vertrouwen den Heer. Ic zal crygen de cost.
> Daer valt my wat in, dat mijn ons coster zeyde, als wy lest zaten in de most,
> Dat van outs als de luy, gelyc ic nu, mit zwaricheyt waren belaen
> En als zy mit tcleet der vertroostinge begeerden te zyn gedost,
> Dat se naer het Delftsche miraeckel of driaeckel plegen te gaen
> En dat se daer uyt een grote ketel al watse begeerden, conden verstaen
> Van de Heer, hoe hieten hy ooc, Ap, Appel, Appelles geheten.
> Daer staen wel zo veel grote ketelen; ic wil gaen maecken myn reys derwerts aen.
> Al te haest dat icker een vin, daer men mij zal connen doen weten,
> Hoe ic myn best zal dragen om gaern schade te lyden. Dese secreten,
> Al zouden my daeromme een hoop tjanckers rel vloucken,
> Zel ic becomen, want die dus als ic zy, zyn gebeten,
> Begeren hulp en troost, al soudense tin de hel zoucken.

En daarmee is het eerste ‘bedrijf’ uit. Ik geef u toe, dat daarin nog heel wat onhandigs en droogs is, maar hier is met zorg en studie naar de natuur gewerkt, dat is het voornaamste. Ik zag wel teekeningen van den ouden Breughel, waar net zoo enkel maar een paar boertjes of een karrepaard op staan, waaruit die zelfde zorg en liefde spreekt, die zelfde

innige begeerte om heel trouw en nauwkeurig de eenvoudige werkelijkheid weer te geven. En die zijn dan ook wel wat droog, maar toch een kunstwerk, juist om dat nieuwe, om dat zoeken naar de realiteit in haar eigenaardig karakter, om de levende aanschouwelijkheid, maar vooral ook om de liefde, waarmee is gewerkt.

In de tweede acte komt Steven Golvervliet, de varensgast, op; hij is al even ongelukkig geweest.

> Ic, die myns levens langste pas langs de schuymende baren
> Niet alleen oost en west, mer by zuyden en noorden heb gevaren,
> En nu binnen twee jaren driemael deerlicken ben berooft,
> Zullen altijts de droppelen van tongeluc vallen op myn hooft?

Bij zijn eerste reis leed hij al schipbreuk. Terwijl hij zijn ongevallen staat op te sommen, komt Bouwen binnen, ook mopperend; te Delft (Delphi) heeft hij Apollo niet gevonden; (brouw-) ketels waren er genoeg, maar geen godheid meer, die hem raden mocht. De koster heeft hem misleid. Volgt de herkenning natuurlijk en ze beginnen nu aan mekaar hun lotgevallen te verhalen.

Bouwen had het weten te brengen tot het bezit van een eigen schip en daarmee was hij naar Brazilië geweest. De Hollandsche waren had hij verkocht en weer rijk beladen, op weg terug naar Holland,

> Daer vondic een zeeroover spreeckend een onduytsche tael.
> Myn yst, dat ix verhael. De wint wast noort-west ten noort;
> Hy hout op myn aen, geeft vier. Ic stel myn te weer; hy souct te clampen aen boort.
> Ic was boven wint, schiet hem mit een goteling in de zij,
> Dat hy een groot lec creech. Hy begon te zincken; wy en bleven niet bij,
> Mer ontseylden hem bly ende calfaterden onse gaten.
> Wy haddender twee van onse cnaphandigste maetrosen gelaten
> En ic was doer myn slincker arm geschoten mit een mosquet;
> Een ander hing zyn been by, twelc wy hebben ofgeset.
> Wy hilpen hem te bet en deen tbest by hem, dat wy mochten.
> Wy zeylden vast voorts mit hoop en zorch, mer als wy er minst op dochten,
> De ongelucken ons besochten om gans te versmoren,
> Want comende omtrent Engelandts ende, hadden wy de wint verloren

En zien van voren twee oorlochschepen comen aen strycken.
Wy alle de zeylen op voor de wint of. Meenende hen te ontwycken.
Heeft ons ons voornemen grotelix gefeylt,
Want de schelmsche oorlogschepen veel beter dan wy waren beseylt.
Zy achterhaelden ons. Bycomende, zoo warent Engelschen, onse vrienden.
Zy en deen ons geen quaet, anders dan zy ons alles ontlienden,
Twelc zy zeyden in heur schepen grotelix te hebben van noot.

Dat was voor t1^{e} alle onse wyn, provande, tcruyt en loot
Mit een half last broot en tgeschut; de rest lietense ons houwen,
Trouwen, mit ons lijf. Nu moochdy by u zelven dencken, Bouwen,
In wat groote benouwen wy zeylden voorts mit drouven moe
Op gods genae.

BOUWEN.
Steven, dat lienen, naer ic de zaec bevroe
Ging al relickgens toe.

STEVEN.
Neen, neen, dat ging al genadich.
Die natie es tot ons, Neerlanders, zeer goetdadich.
Te minder peryckel hadden wy, dat ons schip zou stoten,
Tworde wel gelicht. Tgeschiede om beste wille, opdat wij overal mochten vloten.

Terwijl hij op een nacht aan het roer stond, had een stem in zijn ooren geklonken:

'Wilt gy vertroost zyn, hout recht aen op Leyden.
Daer vind gy den mensch, die u zal geven troost
En onderwysinge, dat van alle tgeen gy verloost,
De schade niet en zult achten, mer zult ze lyden gaeren.'

En dat maakt, dat Steven met Bouwen naar Leiden trekken.

Zijn de Engelschen niet dadelijk raak en met leuken humor getypeerd voor eeuwen lang. Men ziet, hier is geen sprake meer van rederijkerswerk. In gewone natuurlijke taal, passend in den mond van den verteller, krijgen we hier eenvoudig een prachtige teekening van het leven voor den zeeman in Van Houts dagen.

Bij het derde uitkomen zijn we in Leiden en dadelijk verschijnt weer een heerlijke figuur op het tooneel, Calleke de spinster, de fabrieksarbeidster. Van den hak op den tak

springend vertelt ze in taal, die Van Hout blijkbaar hier en daar wat Vlaamsch heeft willen kleuren, van haar werk bij den saeytrapier, waaraan ze het land heeft natuurlijk. Ze was liever getrouwd met iemand,

> die my van twiel verloste
> En ic hem dienen most als een eerbaer vrouwe.

Ze houdt van een potteken biers. Maar als ze daar te veel aan doet, komt ze te kort aan de huur voor haar slaapstee. In Schotland heeft ze ook al gewerkt, maar hier in Leiden is het toch beter. Haar keursken en hoyken zijn verpand. Och was ze maar rijk! Maar kom, ze wil maar liever een liedje zingen.

> Veel betreurt te wesen, es mer callaengen.

Dat liedje is ongelukkig niet meer te vinden in het handschrift.

Zou men wel vermoed hebben, dat er tusschen de fabrieksmeid van vóór 1600 en van heden een zoo volkomen overeenkomst was in omstandigheden, levens- en denkwijze?

> Och, lieve Bouwen Aertvelt, wat een zware noot
> Heeft een eerlic man, die zyn herte noch es groot,
> Begaeft mit natuyrlic verstant, die onder zyn minder moet buygen.

Met deze wijze sententie komen Steven en Bouwen weer ten tooneele. Ze klampen Calleke aan en vragen het adres van den man, die hen leeren moet, ‘dat wy onse schae gaern zullen lyden.’ Calleke natuurlijk verbluft over die zonderlinge vraag. Dat gaat haar verstand te boven! Maar na eenig geharrewar zal ze hen toch brengen bij zekeren Commer Crimpraet, ‘een noothulp’ zegt de lijst der dramatis personae. 't Schijnt een soort geldschieter te zijn, die uit alle vuile zaakjes een slaatje weet te slaan. Maar eer het nog zoo ver is, verschijnt Dignum Lichtewint, ‘een pleyter.’ Een nieuw prentje! Ook hij zit in de ellende;

> Mits tverlies van alle myn processen, daer ic in was getreden
> Zeer wel beraden. Elc zeyde my, ic hadde een goet fondament,
> Want ic was erfgenaem geinstitueert by een testament,
> Gemaect deur Twistongst, de vermaerde notarys.
> Twas institutie mit een fidei commis ende substitutie pupellarys

Mit de clausule codicillarys in fine wel geclausuleert.
Twas geprojecteert van iii advocaten, alderbest gepractiseert
En te Dolen gepromoveert. Ic won de recredentie;
Ic was in possessie, mer by de eerste sententie
Werde ic tot myn intentie verclaert ongefondeert.
Terstont daerop mit iii practisyns geconsuleert!

Voldoende om te doen zien in welken toon dit portret wordt voltooid. Als Dignum heeft uitgepraat, moet Calleke dan ook de opmerking van het hart:

Ba, vrient, wat tael es datte; daer van en versta ic niet vele.
Spreect men die mitte kele of mitter naesen?

Dignum zal mee den ‘Schaetrooster gaan zoeken, maar de slaplippige spinster heeft eerst een voorstel, dat blijkbaar in goede aarde valt:

Comt tsamen in myn logys:
Tes quaet nochteren dwaes zyn; hout myn advis;
Wy zullen tot Crimspraet wel raecken ten lesten;
Sent ons u potte biers, ic geeff myn boter ten besten.

En daarmee eindigt dit bedrijf.

Met Faustinische wanhoop wordt het volgende geopend door ‘Blasius Puf-int-vier, een alchemist.’

Wech, wech mit al dit studeren. Ic moet myn zelfs vervloucken,
Dat ic oyt de verholen secreten zocht te onderzoucken.
Sel de ama was wel geprepareert,
Myn glasen waren zuyver en claer, myn wateren wel gedistileert,
De wintoven geluteert, den oven aengesteecken.
Ic hebse meest zelfs gewaect nu by de dertien weecken,
De colen zelfs by geleyt, zelfs toegesien, zelfs geblasen,
Myn argentum vivum gesublimeert in zyn glasen,
Flores sulphuris naer den aert der consten gereverbeert,
By tvitrioel gedaen en tsamen patientelicken gecalcineert;
De mixtuur was wel geprepareert mit turbith minerael,
Vyfmaelen gepurificeert deur het arsenycsche regael.
Twas nu al in den azot getranssubstantieert, thad zijn volcomen generaty;
Hem en gebrac mer een h!, een lichte aspiraty.
Ic gryp een blaesbalch, eylacy, en geef mer een geblas;

Daer bersten al myn glasen, de spiritus vliecht wech, tcorpus loopt in de as.
O Torterblesse en Bleccas, comt, ruct my van deser aerden!

In een der kolven, die op het gewichtig moment dienst deden, was maar één ‘bladderken’ geweest.

Haddet dat niet gehadt,
Ic waer tans rycker dan de coninc van Spaengen en hadde meerder schat,
Dan heel Asien oyt besat.

En nu met zijn vieren er op uit! Maar heel casueel komt Commer Crimpraet net het tooneel op. Deze moet niet veel van het zaakje hebben, zoo gauw als hij ziet, dat er niets van te halen is. Mooie beloften anders genoeg. Dignum wil de obligatie wel schrijven.

BLASIUS.
Lief Commer, ic zal u daer en boven een confortatyf watertgen schincken,
Dat ic zelf heb gedistileert.

STEVEN.
En ic een tonneken mit Spaensche wijn,
Teerst dat ic vant Westen wedergekeert zal zijn,
Van de delicaetste slechts om de tanden mede te coteren.

BOUWEN.
En verwacht van my een vierendeel boteren
Van deerste, die ic leggen zal, omtrent St. Jan.

COMMER.
Lieve vrienden gy zyt verdoolt in de man.

CALLE.
Mer Commer, daer liechdy an.

COMMER.
Wat? Een vuyle lelster zal my dat hieten liegen?
Ic zoude u wel om een haer mit vuysten op u bachuys vliegen!
Zoude ic de luyden bedriegen? Meent gy, dat ic geen conscientie en hebbe?

CALLE.
Ba conscientie! de uwe, die regeert de man mit de snebbe,

Gy double wouckeraer, Commer zonder ziel als gy bent!
Hadden dees goe mannen eenich verhael, dat u waer bekent,
Huys, hof, landt of zant in u grypende hant te setten,
Gy zout op u conscientie als opte wint van Oosten letten.

Die man met de snebbe, de duivel, bewijst, dat Calleken de schilderijen van haar eeuw kent, misschien had ze het *Laatste oordeel* van Lucas van Leiden wel gezien.

Ten slotte weet Commer het berooide troepje naar Grijpal ‘een banckier,’ dat is iemand die een bank van leening houdt, te boegseeren. Deze Grijpal opent het Vde uytcomen. In hem zien we niet alleen uitstekend de vooze leegheid, de zucht naar weelde en vertooning in die wordende burgermaatschappij, die nauwelijks een periode van de geweldigste beroering is doorgeworsteld, uitgebeeld, maar al vertellende, komt ook hier weer de man zelf in zijn eigen karakter, de onvermurwbare, geslepen woekeraar, levend voor ons te staan.

Elc pocht en blaest in 't hoochste en toont de beurs vol gelt,
Twelck hem uyt myn casse dic es angetelt.
Mer hoet in tcantoor es gestelt, dat wil ic cort maecken.

Allerlei kleedingstukken, kostbaarheden, huisraad worden bij hem beleend,

Mer een zaeck esset, die my zeer verwondert,
Dattic zo weynich hemden cryge in de banc,
Mer wel de frasten of cragen van Camerix douc fijn en lanc,
Noesdoucken, sorbien en gelycke suuystering, die ze laten mijn.
Tmoet comen, dat de hemden dic wylen te vol gaten zijn
En op zulcken pant en souwense niet veel crygen.
Donderste cleren en clappen niet; die connen wel zwygen;
Of de hemden van de billen zygen, daer leyt niet an.
Mer waerom mogen men de luy heeten oom Jan?
Om dat ic ben zo degelicken man en geryfse, elc vooren cleyne penning.
De gulden een doyt ter weec, dats een cleyne schenning;
Van twintich ter weec, een sulc woucker een groote som baert,
Daer sou de schout naer ruycken. Die machmen hieten een lombaert,
Niet my; ic hebbe octroy en sit onder sauvegaerde;
Zulcke wouckeraers en horen niet te leven op ter aerde.
Wat is een doyt te weec? Wie zouder zijn vrienden om moeyen?
Jae, moeyt een vrient een- en tweewerf, hy sal u verfoeyen

De derde mael, en traecher spoeyen, bysonder schenckt gy twijf dan niet;
Mer wil gy danckbaer zyn en gevense voor tlienen yet,
Tloopt leechlic te helfte meer als mijn behoorlicke fret
En moeten noch gaernen danc zeggen. Tgoet dat tmynent wert verset,
Ontfangt men vriendelic; elc wert geryft, men behouft my geen danc te weten;
Ic hou de stadt in eeren, beschamende niemant. Tblyft in secreten.
Zelden worter yet gebrocht van hem, die tgoet behoort,
Tgeschiet deur een onbekende en die sluypt achter in de poort;
De schande blyft gesmoort en men doet grote winninge
Mit tgelt, dat ic se lien. Hier leyt de versinninge.
Zy lossen tgoet, als zy willen, dic uit de winst van tgelt,
Twelc ic hen op haer panden heb angetelt,
En dat men my dan voor een lombaert schelt, dat es groot ongelijc.
Ic geryf elc een, jong en out, arm en rijc.
Als laestent alle de schepen in Tessel bleven,
Wat creech ic doen versoucx; van alle myn leven
En voer ic beter. Wat trefflicker luy mit groten hopen
Doen zelver aen my quamen loopen!
Aen my stont al haer hopen. Zy dorstent haer vrunden niet clagen.
'Helpt gy ons niet, zo blyven wy beschaemt alle onse dagen!'
Ic hielp haer geloof styven en liende se heymelicken gelt,
Zo datter veel bleven in haer eer, die nu wel zyn gestelt;
Mer als de dach van lossinge es overstreecken,
Dan is tgoet verstaen; tcomt my, daer en valt geen tegen spreecken.
Dan mach elc een liedeken mit drouven moet quelen,
Dan ist 'tijt de poort uyt' of om banckeroet spelen.

't Spreekt van zelf, dat er ook hier geen heil te vinden is. Onverbiddelijk eischt hij een pand voor zijn hulp, en ook Calle, wier spullen hij beleend heeft, kan haar lijveken niet terug krijgen. Tot groote ontsteltenis van de vier mannen, die nog altijd hun hoop op Grypal gevestigd houden, scheldt ze dezen met leuke levendigheid van woorden de huid vol.

Maar hij ziet toch nog wel kans om ook van deze arme duivels wat te plukken. Bouwen kan zijn buis voor een schelling beleenen. Dat geld kan hij zetten in een loterij van Grypal die hem het hoogste lot voorspelt.

Zoo zal Steven zijn pijjakker en zijn 'mesgen' geven, de pleiter zal voortaan Grypals processen behandelen, Blasius zal hem misschien met zijn alchemie helpen in het vervalschen

der munt. Daarvoor krijgen ze allen een lot in de loterij en hebben weer de beste verwachtingen van de toekomst. Een dergelijke voorstelling is natuurlijk al bijzonder onhandig: Die vier menschen laten zich maar zonder tegenstribbelen villen en zijn dan opeens kinderlijk blij met al het moois, dat een Grypal hun voorspiegelt. Ze beloven al allerlei geschenken aan Calleke tegen den tijd, dat ze rijk zullen zijn.

En dan komt op eens de schimmige Ware Onderwijzinge.

Ook hem moeten ze hun geluk vertellen, Maar ze worden even onthaald op een preekje van humanistische wijsbegeerte:

> O, onnutte menschen, wereltsche sophisten,
> Tgene gy hier claecht te hebben verloren,
> Was dat u? Geensins! Gy en zyter niet mede geboren,
> Twas buyten u lichaem, de fortuyn onderworpen. Waervan maect gy mentie?
> Condy yet anders u eygen reeckenen, dan een goede conscientie
> In een lichaem gesont en welvarende gestelt,
> Mit een eerlicken naem en faem verzelt?
> Wat es de schade, die u quelt, die u maect bedeest?
> Weet gy niet, dat u verliesen Godes wille es geweest,
> Die gy dagelix bid en leest, dat moet geschieden?
> Meent gy zyn tuchtingen en straffen deur u dagen tontvlieden?
> Gy zyt verdoolt. Staet af! Beclaecht u niet van tegenspoet.
> Heeft u God niet evenwel als te voren gevoet?
> Betert u, doet boet! Wilt den Heer niet temteren
> Wilt u in ootmoedicheyt voor zyn hoge handt verneren!
> De Heer der heeren leerde u bidden om u daechlix broot.
> Heeft hyt u niet gegeven? Wat was u meer van noot?
> Tes u tot noch toe verleent; gy syt voorsien mit cleeren.
> Dat tot onderhout des lyfs, dit om de coude te weeren.
> Gy hebt u volcomen begeren, meer dan gy hebt van doen.
> Wat zoucty zyde en fluwele cleeren, de tong leckerlic te voen?
> Dat was u niet toegeseyt. Begeerdy vadsicheyt en u selfs te mesten,
> Tes u niet salich. De staet, daer u Godt in stelt, es de besten.
> Stelt u daerin te vreden. Godt heeft u genomen
> In zyn bescherminge; ontslaet u van dees ydele dromen;
> Heeft u Godt de Heer thuys gesocht en gevonden,
> Overlegt doorzaec recht. Warent niet u eygen zonden?
> Hebdyt nu sober, est wat te schaers in dese tyden,
> Daer zyn andere, die minder hebben. Godt cant haest gebenedyden;
> Draecht mit gedult u lyden en danct den Heer almachtich.

De man van het historisch materialisme vindt er misschien aanleiding in om te constateeren, dat Van Hout sedert het rapport over armenzorg, al zij het dan onbewust, zijn rok heeft omgekeerd en thans heult met de bourgeoisie.

Intusschen, na dit preekje zijn onze vrienden onmiddellijk bekeerd. Waarachtig, Ware Onderwijsinge je hebt gelijk, zeggen ze. Verder hooren we niets meer van hun lotgevallen. Het publiek wordt door hen toegesproken en aangespoord om toch flink deel te nemen aan de *liefdadigheids*-loterij, en de zaak eindigt zuiver middeleeuwsch met een gebed aan den 'Almogenden Heer der heeren' voor Zijne Excellentie, de heeren Staten, de magistraat enz.

Zuiver middeleeuwsch is heel de opzet van dit zinnespel van 1596. Er is geen schijn of schaduw in te bekennen van eenige poging om ook maar eenigszins de wetten van het klassieke drama, in navolging weer van de Franschen, toe te passen. Er is zelf geen eenheid van plaats. We hebben echter kunnen opmerken, dat Van Hout het klassieke drama vereerde en voor zich zelf als het summum van kunst beschouwde, waaraan hij zich eerst na veel oefening wagen zou; eer hij aan de 'oude spelen, tragediën en comediën, in ons moeder sprake' begint, moeten hem eerst de 'vlercken beter gewassen' zijn, schrijft hij twintig jaar vroeger. En in zijn uitval tegen de rederijkers smaalt hij op hen 'die by de hand durven grypen spelen te maecken niet opte maniere van den ouden tyt, te weten bluedige tragediën of zuet eindende comediën.'

En toch is zijn spel als drama middeleeuwsch en we zijn er hem zeer dankbaar voor, dat hij ons de bluedige tragedie bespaard heeft. Maar we moeten dat stuk niet als een drama beschouwen. 't Is een portefeuille: met losse teekeningen, voor den tijd, zeer moderne. In die teekeningen moet het resultaat liggen van jaren lang bewuste of onbewuste studie, ze zijn lang verwerkt in zijn geest; ze zijn de vrucht van rustige voortdurende observatie en daartoe heeft hij volop gelegenheid gehad door de uitoefening van zijn notarisambt, hetwelk in zijn tijd meebracht dat over tal van kleine rechtszaken voor hem attestatiën werden afgelegd. Van opzet kan bij dit stuk eigenlijk geen sprake kan zijn; hij heeft het in elkaar gegooid, veronderstel ik, toen er misschien gauw, gauw een

spulletje moest zijn, waar de feestgevende kamer der Witte Accoleyen in die laatste dagen van Mei 96 mee voor den dag kon komen. Zeker is het, dat dit werk treffend moet hebben afgestoken tegenover de stukken der andere kamers, voor zoover we daarvan iets weten of vermoeden kunnen.

Met heel zijn middeleeuwsch geraamte ligt er tusschen dit spel en b.v. het zoo belangwekkende Marieke van Nijmegen een enorme afstand. Als geheel, als drama staat dit laatste verre boven het stuk van Van Hout. Maar het is nog gansch en al een rederijkersspel, doortrokken van den fantastischen geest der late middeleeuwen, een rederijkersspel, in rijm en taal, in samenstel en strekking, in de verheerlijking van Retheorycke en het tooneel. Het spel van Van Hout is modern juist door zijn streven om de werkelijkheid met het eigenaardig sprekend karakter, dat zich in ieder deel van die werkelijkheid openbaart, getrouw en in geestíge correctheid weer te geven. Een grootsch gecomponeerd geheel van gansch het leven en bedrijf eener wordende wereldstad te maken, was voor Breero weggelegd. Dat lag nog ver boven de kracht van Van Hout, maar hij heeft toch de noodzakelijke voor-studie geleverd.

In hem kondigt zich aan de hartstochtelijke minnaar van het leven en de realist, die met innige liefde iederen trek van het gewone alledaagsche gedoe om zich heen zoekt uit te beelden en er de eigen ziel in te doen leven. Hij hanteert de taal nog te moeilijk om al de gepassioneerde trilling, die de werkelijkheid bij hem wekt, steeds in den juisten klank en het rake woord uit te drukken.

Dat voel ik in Van Houts zinnespel van 1596. En daarmee is voor mij eigenlijk Van Houts geheele leven verklaard. Bij hem is de middeleeuwsche mystiek, het bleeke, teere geloof, het zoet fantaseeren geweken. Hij wil de wereld en het leven met beide armen omvatten en aan zijn borst drukken; zijn woeste passie voor het leven stort hem zijn razende werkkracht in, doet hem zwoegen en slaven in iedere richting, scherpt zijn heldren geest tot steeds beter begrijpen en doordringen, tot voortbrengen op ieder gebied. Daardoor is hij de moderne mensch en voor zoover het zijn talent toelaat, de moderne kunstenaar.

Wat we als het eigenaardige van zijn talent in het tooneel-

stuk leerden kennen, openbaart zich nog sterker in zijn proza, zijn gewoon ambtelijk proza zelfs. Wie eenigen aandacht aan verschillende citaten hiervoor heeft geschonken, heeft dat reeds opgemerkt. En wie dat proza nog niet heeft genoten, kan ik door nieuwe aanhalingen niets leeren. Men herinnere zich de teekening van het leven der warmoezeniers, verschillende gedeelten uit de Opdracht van den Franciskaender en het betoog 'Aan het Gezelschap.' Men leze het rapport over armenzorg, waarin passages voorkomen, die tot het meest rijke en schilderachtige proza der zestiende eeuw behooren. In een eenvoudig proces-verbaal van het opmaken eens inventaris van een op te heffen cellebroederskloosters is een levendigheid en kleur, een frischheid en helderheid van voorstelling, waarbij niet een gewone gemeente-secretaris aan het woord is, maar een ambtenaar, die het geval als kunstenaar heeft meegemaakt en genoten.

Van Houts proza heeft niet dat rhetorische, evenmin het gemoedelijk keuvelende, dat beide Van Mander's proza eigen is. Het heeft een breed rustig schilderenden zwaai, of het is geestig gedetailleerd verhalend, of het is kalm betoogend, scherp en nauwkeurig zeggend, wat er te zeggen valt, rijk aan nieuwe, frissche beelden, helder en forsch van structuur. Hij is kunstenaar zonder het te wlllen of te weten daarin. Want wat voor hem zelf eigenlijk kunst was, heeft hij waarschijnlijk wel alleen gezocht en slechts in bescheiden mate gevonden in de richting van het leerstellige der Pleéiade en haar onmiddellijke opvolgers.

Zijn groote beteekenis voor onze litteratuur-geschiedenis is dat hij *geweten* heeft de groote Europeesche beweging. En nu bestaat voor mij die beweging uit twee deelen: 1°. Een vaag gevoel van wat het worden moet: groote, eigen, persoonlijke kunst, in innerlijke waarde gelijk aan de Grieksche en Romeinsche, een kunst, die wortelt in het kennen en begrijpen en liefhebben van het leven en die spontaan en vrij zich banen zoekt. Dat vaag gevoel is het eerst uitgesproken door Du Bellay en Van Hout heeft er zijn volle instemming mee betuigd. Dit is het beginsel, dat sedert in kracht van bewustzijn is toegenomen, het beginsel, waarvoor alle latere namen en klassificaties van Renaissance, Klassiek, Ro-

mantiek, Mystiek en wat niet al verdwijnen tot ijle schimmen.

Maar daar naast is bij de Pléiade gekomen, de redeneering, het verstand, dat verbijsterd stond tegenover die nieuwe schittering van licht en overwoog, hoe het dat dan toch wel het best naderen kon, en het zus probeerde en zoo plannen maakte en allerlei stelsels opbouwde. De Pléiade, in het bijzonder Ronsard en Du Bellay, want dat zijn de eigenlijke twee dan toch wel, hebben niet goed werk gemaakt, omdat ze die kronkelpaadjes meenden gevonden te hebben, maar enkel onder den invloed der extase van de eigen lichtschittering, die ze als begenadigde kunstenaars hadden gezien en doortdat ze door het lot een plaats in den ontwikkelingsgang der menschheid innamen, waar die menschheid in het algemeen hoog genoeg geklommen was om dat licht te kunnen verdragen. Ook Ronsard en Du Bellay zijn pas kunstenaars als ze zoo hun eigen persoonlijkheid uitstorten, ook al is het dan bij toeval in een der door hen zelfverstandelijk voorgeschreven regels.

En net zoo is het met Van Hout gegaan. Ook wel met Coornhert ofschoon voor hem steeds de kunst meer bijzaak is geweest.

Dat Van Hout op het terrein der zoogenaamde Renaissance in engeren zin niets heeft voortgebracht van absoluut hooge beteekenis, doet er minder toe. Dat komt eenvoudig, omdat bij hem de geest dieper zat dan de leer.

Hij heeft dingen gemaakt, die heel wat dichter bij wezenlijke, ernstige kunst staan, als hij heelemaal niet aan kunst dacht misschien. Daardoor is hij bij ons de eerste en belangwekkende vertegenwoordiger van die Renaissance, die tot op den huidigen dag nog doorwerkt. Wie weet, wat hij zou geworden zijn, als de omstandigheden hem hadden veroorloofd rustig tot klaarheid te komen over eigen kracht, als zijn rijke geest in de volle begeerte van het leven niet naar te veel gestreefd, in zijn overmoed niet het gansche leven in heel zijn omvang had willen omvatten.

Sedert Verwey in 1895 zijn bloemlezing uit Van der Noot gaf, hebben we geleerd, dat niet Coornhert, Spieghel en Roemer Visscher, maar Van der Noot, Van Hout en Van Mander de wording der wezenlijke Nederlandsche Renaissance beheerschen.

Van deze drie heeft Van Hout onbetwistbaar het meest eigen persoonlijkheid geopenbaard en daardoor vertegenwoordigt hij het best den innerlijken geest van de periode, die men dan met Renaissance aanduiden wil.[1)]

1) Deze studie is in hoofdzaak het resultaat van archiefonderzoek, waarover men uitvoerige berichten vindt in: Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterk., uitgeg. vanwege de Mij. der Ned. Letterk. XXII, 203; XXIII, 193; XXV, 161; Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap XXV, 444; XXVI, 113; De Beweging, Jrg. I, dl. II, 67, Oud-Holland, XXIII, afl. 3; XXIV, afl. 1.

Amazone
Door
Th. Van Ameide.

SATYR.
Ik Satyr, god van woud en veld en stroom,
ik halfgod sleep den goddelijken droom
der wereld moeilijk door mijn eenzaamheid.

De goden leven heerlijk zonder strijd
van tegen-wil, want op hun ademtochten
doen zij de wereld rijzen uit de krochten
van 't oude niets, en anders is er niet
dan wat hun goden-wil te zijn gebiedt,
dan wat zij zelve zijn, wat wisslend blijft
en blijvend wisselt naar het hun gerijft,
hun levend beeld, en nimmer zijn zij eenzaam,
schoon gansch alleen, want hun is 't al gemeenzaam,
en eenzaamheid is enkel tegenstelling.

Maar als ik Satyr van mijn steile helling,
van mijn beschâuwden bergrug naar omlaag
en rondom zie, treedt met haar starre vraag
me een wereld tegen, die ik zelf niet schiep,
die nimmer kwam, als ik te komen riep,
niet ging, als ik te gaan; die al mijn schreden
bindt aan een buiten mij bepaalde rede
en mij vernedert in mijn eigen oog,

zoodat alleen als ik in spel bedroog
mijn wetenschap, ik haar het altijd andre,
het vreemde, al dingen innig met elkandren
verbonden tegenover enkel mij,
vergeet.
Maar ook de dolende schalmei,
hoe ver de veelvertakte ranken reiken
van haar gelijn, met welke kleuren prijken
de bloesemtrossen van haar rijken klank,
geeft mij de vrijheid niet, die ik verlang:
al beeldt haar zoete vlijming mij een wereld,
het is de wereld niet, verloren dwerelt
haar schrille kronkel door een ijle lucht,
en zoo haar laatste en allerteerste zucht
stervend verfluistert, en in warmen vrede
mijn onrust zich verliest, het is de rede
niet van wie schiep, maar van wie werd geschapen.

Mijn broeders smeedden zich een ander wapen
tegen de leegte en lengte van den tijd:
zij zijn het, die met altijd nieuw jolijt
van schertsende ernst of onverholen spel
de nymfen lokken van hun koele wel
of uit de wouden, waar zij maagdlijk toeven;
die in den moeden middag om de hoeven
sluipen, waar 't landvolk vluchtge dagrust pleegt,
hen schrikkend met geluiden door de leegtê
en stilte, maar die ook de felle wolven
weren van 't vee, en aan de rijke golven
der algemeene vruchtbaarheid zijn deel
het zorgzaam schenken; die zelfs door een veelverslingerd
samenstel van vreemde stemmen
de toekomst kunnen duiden, maar ze omklemmen
wat later weer de meisjes van het dorp.

Ai mij, ik weet: als mij geen steiler worp
gelukken mag, moet ik voor altijd hongren,
want eenzaam ook onder de ruige jongren,
mijn broeders, van ons aller vader Pan,
leef ik met pijnen in den lagen ban
van 't halve dier, waarin mijn godheid huist:
als ik 't verwinnen kan en dooden, ruischt
mij de muziek der diepste en onbekropen
maar dan door mij gewonnen wereld open
en vrij door ziel en schaatrend tweeling-riet.

Wat is 't, dat eensklaps door mijn leden schiet?
Wat voel ik plotseling mijn krommen voet
den berg afsnellen en het dal temoet,
dat in den morgennevel twijfel-blauwt?

O Satyr, altijd heeft het u berouwd,
als gij uw dood in ander leven trachtte
te vinden, en in open oog dat lachte
den brand te koelen, die u 't hart verteert.
Maar ach, een onweerstaanbre drang vermeêrt
immer uw snelheid meer dan steile daling
het doen zou, en uw hijgende ademhaling
is hevig als het bonzen van uw hart.
En willoos zelve weet ge 't nu: waar mart
der Amazonen fierste en koningin,
daar houdt uw vaart, uw ijdle vaart eerst in.

Satyr, wat wilt gij van de koele en wreede?
Gij zult uw levensadem in een bede
verfluistren, zij zal lachen, en een oog,
dat niets en niet uw zachte stem bewoog,
zal blinken als een hel bevroren water.
Zult gij die starheid breken tot geklater
van zoele golven in een lentisch licht?

O Pan, daar nadert zij, haar sneeuwgezicht
straalt van nabij, o noodlotzwangre stonde,
mijn kranke moed gaat beven aan een wonde
van onbedwingbren schroom, en schokkend schiet
een wrange klacht naar 't wijkende verschiet
en breekt van spanning haast mijn zwak geluid.

AMAZONE.
Wat zoekt gij, droomer door een herdersfluit?

SATYR.
De vrijheid en mij zelf.

AMAZONE.
Zoo vlied mijn rijk
zoo snel gij kunt, want man of man-gelijk
duldde ik hier nimmer nog dan slaaf of dood.

SATYR.
Uw slavernij zij mij het morgenrood
der schoonste vrijheid, en 't zij u gegund
van mij te dooden, wat gij dooden kunt,
zoo ik maar vind, één oogenblik, in 't leven
den dood, die mij het eenig leven geve:
mij zelf, en heel de wereld als mij zelf.

AMAZONE.
Zoo speel, en laat het duistere gewelf
van deze taal een open klank verklaren.

SATYR *(speelt)*.
Nog heel jong zat ik stil
en speelde voor mij henen,
van eigen lach en weenen,
naar eigen lust en gril.

Maar plotseling begon
de fluit mijn wil te weigren,
zij daalde, als ik wou steigren,
zij zweeg, toen ik bezon.

Dan, uit het binnen-duister,
rondschouwde ik in den dag:

als ik de wereld zag,
bedroefde mij haar luister.

Ik heb mij zelf verloren,
zij was niet te bereiken:
de bok hield op te prijken,
de god is ongeboren.

Hoe sloop ik speurend rond,
hoe stal ik haar geheimen,
maar altijd meer een zwijmen
bekroop mij 's harten grond.

Zij is niet gansch te binden,
zij laat mij nimmer vrij,
dan zoo ik zelf en zij
ons één in eenheid vinden.

Maar ach, de bok en hare
starheid, die toch maar schijn,
een volle hinder zijn
voor 't eindelijk vergaren.

Wat heb ik niet gezworven
om ééne zwakke steê,
waar zij mij wijken deê:
ik heb haar niet verworven.

Nu werd de gansche macht
van 't Andre mij vereend
in u, o vrouw, en leent
u al haar kracht en pracht.

Als uw ziel mij de poort,
door diepen dood van zinnen,
zij naar het wereld-binnen,
dan valt de scheiding voort.

De bok dan sterven zal,
haar starheid leven krijgen,
bij spelen en bij zwijgen
zijn we al in al.

AMAZONE.
Gij dwaalt van kleine in grootere gevaren.
Ik Amazone, maagd en priesteres
van maagdlijke Artemis, de patrones
der vlugge jacht, en zóó van al wat vluchtig
den loomen grond nauwlijks beroert in 't luchtig
daarover zweven van den lichten voet;
van al wat eeuwig vrij en op den vloed
van eeuwge wissling eeuwig ongebonden,
van iedren nieuwen dag en iedre stonde
den beker leegen wil tot op den boôm;
nooit raakt gevangen in een eigen droom
of vreemden band, maar altijd, als een jacht
voorbijsuist, zóó de ringsom staande pracht
gevoelloos laat voor altijd nieuwe dreven;

ik Amazone van het vrije leven;

ik Amazone, volgster dier godin,
die nergens liever toeft dan eenzaam in
de koelte en eenzaamheid der diepste wouden,
waar eens den speurder zijne lust berouwde,
toen hem de honden scheurden uit elkaar;
die de eigen stilte en 't eenzame gevaar
liefheeft gelijk haar eigen maagdlijkheid;
die fier teruggetrokken nimmer lijdt
verlangen, daar zij koel en kuisch alleen
leeft voor zich zelf haar eigen leven heen;

ik Amazone zou mij laten winnen
door 't simpel fluitspel van een half van zinnen

geraakten Satyr, van een halven god,
die maakt zijn halfheid tot een heelen spot,
daar hij zich-zelf niet en geen god kan zijn;
ik zou de fiere en gave volheid mijn
verlagen tot een speeltuig in zijn handen,
ik zou mij willig voegen in zijn banden,
ik, wie de vrijheid en de wilde gang
meer zijn dan 't leven zelf; ik zou den drang
verloochnen die mijn ziel, zooals mijn lijf
in wildernissen, in de stilte drijft,
sterk in zich zelf en wars van alle liefde?

Ik zou het aanzien, dat zijn liefde kliefde
de wallen mijner hooge afzondering
en mij de glorie schooner enkeling,
schoon in zich zelf en om zich zelf, benam?

Nooit, nooit, o Satyr, als een vaste dam
werp ik mijn trots op tegen uwe stroomen.

SATYR.
Zoo zijn zij toch tot aan uw ziel gekomen?
O Amazone, ik zou uw schoone wildheid,
die voor mijn ziel is als de sterke ziltheid
van frissche zeeën, temmen als een beest,
en dooden willen wat u 't allermeest
mij waard en heerlijk maakt en wereldgroot,
zooals het leven zelf, zooals den dood?
Uw vrijheidswil leeft in mijn eigen boezem
nog sterker, dáár dreef hij zijn laatste bloesem,
wier sterke vreemde geuren gij niet kent,
gij, die niet ziet, dat heel uw vrijheid endt
in een verheven, trotsche en weidsche kerker,
een kerker niet te min. Hoor, zwak of sterker,
uit een gelijke cel vertrekt mijn klacht
tot de uwe door een donkre en leege nacht;

ook ik ben vast gevangen, maar ik weet
dat mijn gevangenschap geen vrijheid heet.

Maar dringen wij door onzen muur te samen,
dan zijn wij vrij, door plots geslagen ramen
vervult een dag ons duistere gewelf:
ik wil van u een wereld, niet uw zelf.

AMAZONE.
Ik ben mij zelf alleen, ik ken geen wereld,
Satyr, zooals in winternachten sterelt
de lucht van helle en eeuwig verre vuren,
elk voor zich zelven brandend in de pure
volkomenheid van zijn volstrekt bestaan,
zóó wil mijn ziel door haren hemel gaan,
geen wereld wetend dan zich zelf alleen:
laat mij mijn woud en eenzaamheid, ga heen!

SATYR.
Ik wil u voeren in het volle licht
der wereld en der ziel: laat uw gezicht
niet langer valen in een groene schaûw,
kom met mij onder 't hooge hemelblauw
en laat één zon ons beiden overschijnen.

AMAZONE.
Ik ben niet bang in 't volle licht te kwijnen.
Kom mee, ik voer u naar mijn heilgen stroom.
Ziet gij de golven op zijn geelen zoom
breken in altijd wisslende belijning
en hoort gij van de diep geheime deining
het weeke klappen als een stillen spot?
Ik geef u dit geluid, o Satyr, tot
beeld van mij zelf: in ongemeten diep
bergt deze stroom zooveel dat zoolang sliep,
dat eeuwig slapen zal: wie weet hoe rijke
schatten van goud en steenen, en de lijken
van al wat stierf en zonk, en alle booten,

die hier voor 't laatst de gladde vaart genoten,
duizend geheimen bergt die blanke vliet,
maar hij glijdt voort in 't helder licht en liet
nog nimmer sterflijk oog zijn bodem schouwen,
en de eenge klank, die breekt het wijd benauwen
der straffe stilten is die vreemde lach
die elken vrager onder zijn gezag
tot zwijgen brengt en zijn verlangen hoont.

SATYR.
Mij is 't, of toch mij nog iets anders toont
uit dit geluid: of onder 't weeke veinzen,
het kille lachen zich verschuilt een grijnzen
van spot, die grimmig 't eigen wezen wondt
en grinnikend van eigen diepsten grond
de vaalheid en het zwaar verlangen schreit;
alsof de hoogmoed der geslotenheid
het gouden in de zon geheven beeld
is op een leemen voet van trots verheeld
maar pijnlijk schrijnend machteloos verlangen
naar zich te geven, en zijn donkre gangen
te zien doorlichten van een minzaam oog.

AMAZONE.
O Satyr, wreede sterke, nooit bedroog
mij mijn gemoed; toen ik voor 't eerst u hoorde,
uw spel dat ik bemin en haat, doorboorde
die klank zoo fel mijn stug weerstrevend hart,
dat ik mij zeide: zooveel schoone smart
als deze u brengen zal, gaf geen u ooit.
Nu komt het, heb toch meelij, nu verstrooit
zich heel mijn arme wil op alle winden,
laat af, laat af, waarom juist mij te binden
met heel de kracht van dien onwendbren blik?
Zoo gij een wereld wilt, waarom moet ik
van alle vrouwen en van alle dingen

mijn leven geven in vernederingen
om u te dienen tot uw eigen doel?
Ik haat u en ik min u, en ik voel
dat gij mij zelf niet eenmaal kunt beminnen.

SATYR.
Ik voer u toch mijn eigen wereld binnen,
waar gij zult leven in een hoog verzaam
met mij, met mij, al kennen wij den naam
daar niet van Satyr en van Amazone.
Zou van een mindre mij de liefde loonen
met zulk een hoog en onuitspreeklijk loon?
U wil ik, en uit uwe hand de kroon,
die lichten zal door elken aardschen damp.
En zoo gij na zoo wreeden zoeten kamp
mij sterk moet noemen, 't is mijn eigen kracht
niet, Amazone, maar de diepste macht
die in u zelven ongeweten leeft.

O Pan! mijn overwinning: zie, zij beeft
van ongekende ontroeringen en drangen;
het fiere hoofd geheven op den langen,
den fijnen rechten nooit gebogen hals,
het buigt zich in verteedering, en als
van wrange vrucht, die eindlijk rijpt en zwelt,
smelten de harde trekken uit het fel, 't
uit rots gehouwen onwrikbaar gelaat.
Zij straalt, zij straalt, haar glanzend aanzicht staat
in neveling van ongeschapen licht;
o schoonheid van de ziel, o bijna dichtgeloken
leden over duizel-diep,
waar alles helder leeft, wat zóólang sliep!
Zij durft den zwaren blik niet meer te heffen
tot mijnen, vreezend van hun machtig treffen
den levenszwangren doodelijken schok;

't is of een schaamte haar te samen trok,
klein en als vreezend staat zij nevens mij,
mijn hart vergaat van eindloos medelij,
ik steun haar en mijn vast beheerschte armen
omvangen haar in vaderlijk erbarmen.
Ik voel mij zelf niet meer, wij twee zijn een,
die eenheid gaat door heel de wereld heen,
wij zijn de wereld, alles rond ons om
leeft enkel van ons leven, stil en stom.
O goddelijke hoogheid!
Mijn schalmei,
drijf thans den droom der droomen stout en vrij
in lijn bij lijn naar 't overwonnen licht!
Zie, liefste, hoe ik onze wereld dicht!
Zie op mijn klank verschijnen berg en dal,
hoor 't ruischen van den stroom, den waterval,
zie vogels zwieren door de blanke lucht,
zie boomen bloeien en een lichte vlucht
van jonge blâren zweven om hen rond.
Hoor hoor de halmen groeien en de grond
zuchten van 't zaad, dat zwelt en splijt en dringt.
Hoor hoe de windstem door de wouden zingt,
hoor hoor het draven van de zware hoeven
in late weiden, als de zon blijft toeven
en niet kan scheiden van haar heerlijke aard.
Maar eindlijk zinkt zij en verheerlijkt waart
een zilvren maan langs grondeloozen hemel,
nu zijgt er door 't gebladerte een gewemel
van weeke schijnen, en een witte wolk
stijgt uit de weiden, zie, een zinnig volk
van satyrs en van nymfen en dryaden
komt in die koele dauw zijn schemer baden
en drijft er stil zijn zacht en vroolijk spel.

Hoor hoor het klaatren van een verre wel,
het is mijn pijpen zelf, op dat geluid
heeft plots hun spel en eigen drijven uit,
zij scharen zich in 't rond en dansen vroom
de klanken van mijn goddelijken droom.
Het maanlicht straalt mijn hoogen zachten vrede
over hun vreugden, en hun voeten treden
zoo fijn en luchtig 't ongekrookte riet,
als danst mijn spel waar gij het dansen liet.

O goddelijke vreugde, o schoonste dood,
o schoon verzinken in den moederschoot,
waar dood en leven, zijn en droom zich eenen!
gaat gij nu nimmer, liefste, van mij henen,
wordt onze droom nu nimmermeer verstoord,
tot ons dit lijf ontzinkt, en 't levend woord
wordt woordloos leven, als de laatste zucht
zich oplost in de oneindig ééne lucht?

AMAZONE.
Ja, Satyr, ja, ik ga, mijn held, mijn god,
ik ga, ik ga; o dubbelzinnig lot,
o noodlot vol van listen en verraad,
nu keer ik nimmer tot mijn ouden staat
in vreê terug, toch kan ik hier niet blijven,
- wee, kan ik gaan? - waar zal ik ooit beklijven,
nu deze tweespalt mij het hart verscheurt?

Mijn duister zelf, door u in 't licht gebeurd,
kan niet het dagelijksche lichter wezen
verwinnen, dat in jacht en strijd voor dezen
een volle vreugde vond, een vol bestaan.
Dat wezen ken ik, min ik, laat mij gaan
tot haar terug, geef mij mijn vrijheid weer,
o wijk van mij en laat mij mijn begeer.

SATYR.
Ik houd u niet, ik wil u nimmer binden,
maar kom, ik smeek het, samen met mij vinden
een enkle maal het heil, dat straks verrees,

AMAZONE.
O neen, o neen, ik weet mijn vreemde vrees
niet ijdel: als 'k nog eenmaal u zal hooren,
moet u mijn ziel voor immer toebehooren
en zal ik laten wat mijn leven is.
Weet, Satyr, dat de jaagster Artemis
niet de eenge godheid is, die mij regeert:
de sombere Ares heeft ons jong geleerd,
mij en mijn zusters, onze kinderborsten
te branden van ons lichaam, daar zij dorsten
te hindren bij het spannen van den boog.
Strijd is het, strijd met allen, wat bewoog
van kindsbeen af mijn harde wilde leven.
Mijn zelf, mijn zelf alleen, en dat te geven
de volle ruimte voor zijn vollen bloei,
met dood aan alles wat daarneven groei'
en steelt mij mijne lucht, dat, dat ben ik,
dat wil ik zijn ook na dit oogenblik
van wonderzware zwakheid en vervoering:
voor mij het leven, niet de doodsberoering
bij 't ijdel pijpen van een godendroom.

SATYR.
Ik was als gij, schoon anders. Iedren boom,
zoover het oog hier reikt, heb ik gekend,
gepleegd, geliefd; van 't een naar 't ander end
dezer valleien, dezer dichte wouden
rende ik in ijver, dat zij mij vertrouwden
hun leven, waar het rijkst en innigst is;
de menschen en hun groote kommernis
hielp ik met zorgen voor hun vee en akker,
mijn beden riepen alle krachten wakker,

die sluimerden in aarde en lucht en zaad
en zwollen tot der oogsten overdaad.
Ik was van 't leven, maar een vreemde honger
verliet mij nimmermeer, het was als drong er
voortdurend een verlangen in mijn borst
naar ander water dan mijn starre dorst
vond in der wereld openbare stroomen.

AMAZONE.
Zwijg, zwijg, ik wil niet hooren, onbenomen
laat mij den dronk van 't water, dat ik min.

SATYR.
Het brengt ook u geen volle laafnis in,
hoe anders was mijn spelen u zoo zoet?

AMAZONE.
Zwijg, zwijg!

SATYR.
Zoo zeide ik eindlijk mijn gemoed,
dat het niet baatte in wisseling en schijn
te reiken naar een onbereikbaar zijn,
te leve' een levend onvolkomen iets,
dat dra verzinkt in 't grondelooze niets,
te zijn een zelf, een afgezonderd wezen,
in stagen klem en nooit gestilde vreezen
om eigen groei en bloei. Mijn leven is
niets meer te zijn van wat verganklijk is
en enkel in een klaren diepen toon
ijdel te zingen, zonder eenig loon
dan zijn het zingen zelf, het vol genot
van zelf en weerld vereenigd in den god,
die oppermachtig mijnen adem stuurt.

AMAZONE.
O Satyr, hoor, de ruwe pijlschacht schuurt
langs strak gespannen pees, en deze hand,
die onbewogen hield een tragen brand
van stille kolen tegen 't eigen lijf,

zij zal u dooden, om uw dwaas bedrijf
van mijn verbeten zelf te willen breken.

SATYR.
Hoor, hoor, daar komen wondre droppels leken
uit mijn verbaasde pijp, o zoet geluid,
o klacht, o vreugd; mijn sidderende bruid,
voelt ge u niet heffen als een lichte veder?

AMAZONE ***(doorschiet hem).***
Zoo sterf, en geef mijn zelf de vrijheid weder.

SATYR ***(stervend).***
De halfgod zinkt, nu stijgt mijn godlijkheid,
niet u, mijn lief, 't is mij dien gij bevrijdt,
vaarwel, en zij der aarde droom u licht.

AMAZONE.
Ares en Artemis, wee mij, 't gezicht
verstijft, dat ik vóór alles heb geliefd,
mijn eigen pijl heeft deze keel gekliefd,
o goden, helpt uw kind, dat eigen min
zonder meedoogen heeft geofferd in
uw harden dienst. Ik redde u mijne vrijheid,
wee, wee, voor altijd is mijn eigen blijheid
verwelkt met dit te bloedig avondrood.
O Pan! ik heb uw liefsten zoon gedood.

PAN ***(verschijnt).***
Wie riep?

AMAZONE.
Ik doodde deze' uw liefsten zoon.

PAN.
Ik wist het reeds, ik hoorde reeds zijn toon,
een schoonen klank, in 't eeuwig levend koor.
Het was hem niets, wat hij door u verloor.
Troost u, mijn kind, gij deedt naar beste weten.
Nu leeft hij vrij van kommer, en de keten,
die hem zoo schrijnde, liet voor immer af.
Breng roode rozen samen op zijn graf,

als straks een voorjaarswind heur geuren mengelt
op de oude lucht, en om uw leden strengelt
een loomen droom van onbegrepen lust,
het is zijn adem, die u minlijk kust,
het is zijn ziel, zijn liefde, die in 't al
voor eeuwig voortleeft na den aardschen val.

Potgieter en Busken Huet als critici[1)]
Door
Dr. C.G.N. De Vooys.

Busken Huet heeft door zijn meedogenloos-vinnige kritiek de meeste tijdgenoten van zich vervreemd. Toch was hij niet in dezelfde mate als Potgieter impopulair. Onder de jongere tijdgenoten had hij vereerders, die zelfs onder de bekoring van zijn geest en stijl tot overschatting geneigd waren. Hun tolk werd Dr. Polak, die in *De Gids* van 1891 een belangwekkende studie schreef: 'Tweeërlei letterkundige kritiek', een betoog dat de kritiek van Potgieter naar omvang en gehalte in de schaduw staat van Huet's kritiek.

Sedert hebben de tachtigers, Busken Huet als wegbereider erende, niet verzuimd op zijn zwakke zijden te wijzen. Bij sommige jongeren, die Huet gewoonlik zeer oppervlakkig kennen, begint het mode te worden, geringschattend over hem te spreken. Deze overdrijving aan weerszijden bracht mij er toe, de aard en de betekenis van Huet's kritiek opnieuw naast die van Potgieter te toetsen. Daarbij beperk ik mij tot de Nederlandse letteren; voor een grondige beoordeling van hun beider buitenlandse litteratuur-studie ontbreekt mij de onmisbare achtergrond.

Frankrijk is het vaderland van de moderne letterkundige kritiek, waarvan de evolutie voornamelik in de 19de eeuw valt. De heerschappij van onaantastbare klassieke regels week

1) Voordracht, gehouden op het Vijfde Nederlandse Filologen-kongres te Amsterdam, op 4 April 1907.

onder invloed van Rousseau. Gedurende de revolutie handhaaft zich tijdelik de 18de-eeuwse traditie. De studie van buitenlandse letteren gaf er de laatste stoot aan. Mad. de Staël bracht van haar reizen mee: ‘un peu moins de confiance en lui-même; une curiosité sympathique pour ce qui ne lui ressemble pas.’ Zij zoekt verband tussen de letteren en de zeden, wetten en godsdienst van een land. Chateaubriand verruimt het gezichtsveld van de kritiek door belangstelling te wekken voor de Middeleeuwen en het Kristelik ideaal. Hij stelde er een eer in, ‘qu'à la critique stérile des défauts il était venu substituer la critique féconde des beautés.’

De zwakke zijde van deze kritiek acht Brunetière - want aan zijn hand geef ik deze evolutie in een paar hoofdtrekken - de gevaarlike overhelling naar dilettantisme. Daarom ziet hij in Villemain de vertegenwoordiger van een verder ontwikkelingsstadium: de historiese beschouwing van de letteren als uitvloeisel van de gehele kultuur.

Dan komt Sainte-Beuve, die het biografies-psychologies element tot volle ontwikkeling brengt. Elk letterkundig werk is openbaring van innerlik leven. Zonder grondige kennis van de persoonlikheid en de levensbeschouwing is begrijpen en verklaren onmogelik. Letterkundige kritiek eist dus het vermogen om zich onbevooroordeeld in het zieleleven van de auteur te verplaatsen. De toepassing van dit beginsel is Sainte-Beuve's onvergankelike verdienste. Zelf zonder positief geloof, wist hij velerlei geloof te waarderen en te schilderen. Een volgend geslacht bracht Taine voort. Vanuit een streng deterministiese levensbeschouwing, vol verering voor de natuurwetenschap, meende hij de letterkundige kritiek tot een exacte wetenschap te kunnen verheffen. Zijn leer - want zo mogen we deze theorie wel noemen - scherp uiteengezet en toegepast in de *Histoire de la litérature anglaise*, behoeft hier geen nadere toelichting. Zo beroemde de 19de eeuw er zich dus op, de evolutie der letterkundige kritiek van dilettantisme tot wetenschap aanschouwd te hebben.

Hier te lande loopt de ontwikkeling daarmee niet evenwijdig. De heerschappij van het Frans klassicisme werd tweemaal doorbroken: eerst door de spektatoriale kritiek, die onder

Engels vernis een nationale inhoud verborg, maar deze schuchtere proeve is te veel afhankelik onderdeel van de algemeenmaatschappelike kritiek. Toen door de Duitse stroming, die een doelbewuste letterkundige kritiek deed ontstaan: Van Alphen bracht op aesthetiese basis de overschatte nationale letteren in hun juiste verhouding tot de grote buitenlandse kunst; Bellamy, en vooral Kinker, spraken onbeschroomd hun oordeel uit over het werk van tijdgenoten, in het besef van hun taak als leiders. Maar die toekomstbelofte bleef onvervuld. Het was een tijdelike opflikkering. De toongevende tijdschriften bezaten weldra weer de makheid die bij hun Jan-Salie-geest en hun weerhaan-politiek paste. Ze waren *tolken*, geen *leiders* van de publieke opinie. De kritiek werd - om met Potgieter te spreken - verlaagd tot ‘de onvermoeide proefleester der leesgezelschappen, de verslagengeefster in weinige regelen, des boekhandels bogtige trompet[1)]. En zo ideaalloze kritiek wapperde heen en weer door kleingeestige sympathieën en antipathieën, door ontzag of wrok. Van ideaalloos werd hij oordeelloos: het wierookvat is gemakkeliker te hanteren dan de gesel.

Eerst het geslacht dat na 1830 optrad, bracht duurzame verandering. In de *Muzen*, maar vooral in *De Gids* had de wedergeboorte van de letterkundige kritiek plaats. Potgieter was door zijn krachtig idealisme, zijn bezielende volharding gepaard met een buitengewoon en veelzijdig talent, de geboren Leider. De vroegrijpheid van het genie bezat hij niet. Maar de rijpheid van geest, en vooral de gevormde smaak waren onmiskenbaar, toen de 25-jarige autodidakt als criticus optrad. Een brede belezenheid, niet alleen in de romantiese modeschrijvers, maar ook in de 18de-eeuwse Engelsen, in de Duitse en Italiaanse klassieken, had hij zich eigen gemaakt. De kennismaking met de Skandinaviese letteren en samenleving had zijn geest verfrist en verruimd, zijn kunstenaarsgave ontplooid. De omgang met de romanties gestemde Drost, met de breder ontwikkelde, krities geschoolde Bakhuizen van den Brink deed hem zijn leemten voelen en aanvullen.

Potgieter's kritiek bezit van de aanvang af een eigen, veelzijdig karakter. Zonder lang te aarzelen of te tasten heeft hij

1) *Krit. Stud.* I, 397.

zijn weg gekozen, gevonden, en tot het einde gevolgd. ‘Het oordeel en de stijl, beiden zijn van het begin af gevormd,’ zegt Huet. Niemand heeft zo goed als deze intieme jongere vriend, de kritiese gaven van Potgieter gekend, gewaardeerd en gekarakteriseerd. En toch - hoe paradox het klinken moge - die karakteristiek heeft menigeen de juiste kijk op Potgieter ontnomen. Het pessimisme en de ironie omnevelen in dat oordeel de oprechte sympathie, en leiden de lezer op een dwaalspoor.

Het dienen van de kritiek is voor Potgieter een soort priesterschap. ‘Kritiek,’ zegt hij al in 1834, ‘mag niet in gezelschap zijn met *‘malice*’. De hoge roeping moet altijd in het oog gehouden worden, want slecht schrijven is minder gevaarlik dan slecht beoordelen. De kritiek moet zich dienares van de kunst voelen: ‘wij houden slechts van kritiek waarbij de kunst winnen kan’[1]. En elders: Kunst is een deel van het goddelike in de mens. ‘Wij kennen aan de *critici* die laauw zijn voor gebreken, naauwelijks het regt toe schoonheden te bewonderen’[2]. De ware kritiek ‘heeft regt alles wat leelijk is af te keuren, omdat het ideaal van het schoone haar blaakt’[3]. Kritiek mag niet ontaarden in onhandige verspilling van wierook; evenmin in het jachtmaken op gebreken. ‘Er is geen onvruchtbaarder kritiek’, zegt Potgieter Göthe na[4], ‘dan de kritiek van het slechte.’ Maar de kritiek mag ook het slechte niet uit de weg gaan, mag nooit het werk om de persoon sparen[5]. ‘Wanneer men eenigen invloed op zijnen tijd wil uitoefenen, moet men den geest van dezen tot in zijne afdwalingen bestudeeren[6].

Invloed uitoefenen op zijn tijd, daarin stelde Potgieter zijn hoogste roem.

Nog in 1862, tegen het einde van zijn loopbaan als criticus, getuigt hij: ‘Als wij op het gebied der letteren mannen van gezag ooit hebben benijd, we deden het niet om den ijdelen luister van deze of gene onderscheiding;...wat wij, als zij, wenschten te bezitten, het was de gelegenheid te hebben op ontluikende talenten kritiek uit te oefenen zonder deze te

1) *Krit. Stud.* II, 230.
2) *Krit. Stud.* I, 300.
3) *De Gids* 1862, I, 326.
4) *Krit. Stud.* I, 137, 224.
5) *Krit. Stud.* II, 8.
6) *Krit. Stud.* I, 243.

krenken; waarheid te kunnen zeggen zonder wee te doen.'[1)]

Bijna dertig jaar heeft Potgieter als een ware gids in 't openbaar het ontluikend talent opgespoord en aangemoedigd, gevestigde reputaties en opgeblazen populariteit niet ontzien, de middelmatigheid zorgvuldig ontleed. Als noodzakelik middel ontwikkelde zich de breed gemotiveerde, tot een studie uitdijende recensie. Dat moet in zijn kritiese werken dus het overheersende type worden.

Oppervlakkige beoordeling was hem een ergernis. 'De meeste broeders van den gilde vergenoegen zich met een vonnis uit te brengen, waaraan niets ontbreekt dan de considerantiën; - de groote menigte zweert desniettemin bij zulke regters! Voor proeven hebben hunne tijdschriften geen ruimte, welligt zouden hunne lezers er geen' tijd voor hebben'[2)]. De impopulariteit trotserende, schreef hij in De Gids dus boekbeoordelingen voor de schrijvers, en - mogen we er bij voegen - voor het nageslacht. In dubbele zin werkt de ware kritiek 'voor de toekomst'[3)].

Was Potgieter bevoegd om een zo hoog standpunt in te nemen als Gids en Rechter van zijn tijdgenoten? De aangematigde superioriteit zou zich in een tijd van opgewekt geestelik leven niet zo lang in het eerste tijdschrift hebben kunnen handhaven. Gewaardeerd door Geel, bevriend met Bakhuizen van den Brink, door de talentvolste jongere tijdgenoten als leider erkend en geëerd, was zijn positie zo goed als onaangevochten.

Maar hoeveel reputaties heeft de tijd verbleekt! Kan de zijne bestaan voor de gescherpte blik van een volgend geslacht? De lektuur van de *Kritische Studien* is een studie, nog meer voor ons dan voor de tijdgenoten. Wat ons daarin het meest treft, is de vastheid van oordeel, de diepte van inzicht. Achteraf is het niet moeielik, de poëzie van Helmers en Tollens ver achter te stellen bij die van Staring, de navolging van Byron en Scott als minderwaardige kunst te veroordelen, de invloed van Helmers' 'klatergoud', van Bilderdijk's rethoriek, in 'overvloed van klinkende woorden' en oogvermoeiende overlading, na te sporen in de verzen van Hasebroek, in het vroegste proza van Mej. Toussaint, in te zien dat Van Lennep

1) *De Gids* 1862, I, 616.
2) *Krit. Stud.* II, 62.
3) *Krit. Stud.* I, 246.

een verdienstelik navolger is, maar zonder eigen diepte, dat de poëzie van Ter Haar en Ten Kate door onoorspronkelikheid geen toekomst-waarde heeft, dat Cremer's gevierde kunst voos is van sentimentaliteit en innerlike onwaarheid. Maar wie zulke vonnissen velt vóór ieder ander, of tegen bijna alle anderen in, vindt in de bevestiging van het nageslacht zijn adelbrieven. Is het niet opmerkelik de 27 jarige criticus, kort na Bilderdijk's dood, zijn oordeel te horen samenvatten in de woorden: hij 'geeft meer gevoelens van eenen dichter dan gedichten zelve'?[1)]

Met deze opmerkingen zijn we intussen nog niet tot het wezen van Potgieter's kritiek doorgedrongen. Om de ware historiese betekenis te zien, hebben we een dubbele belichting nodig: die van de nationale romantiek, en van het jonge liberale enthousiasme.

Bij Bakhuizen van den Brink en Potgieter werd de zeventiende eeuw maatstaf en prikkel voor het heden. Het dichterlik heimwee maakte van die gouden eeuw een 'gedroomde' eeuw, een nationaal heiligdom. En de criticus werd niet moede het ontaard nageslacht de roem der vaderen voor te houden. Huet heeft dat gelukkig geformuleerd: 'Zijn dwepen met dit verleden was tegelijk de regel van zijn geloof in de vaderlandsche toekomst.'[2)] Want zonder toekomstvertrouwen is een leidende, opbouwende kritiek niet denkbaar. Dat vertrouwen schonk hem zijn liberalisme. 'Geen waarachtig genie in onze maatschappij blijft verborgen.'[3)] De vrijmaking van de bourgeoisie heeft een onuitputtelike bron van volkskracht geopend. De burgerij op haar beurt zal aangevuld worden door de 'mindere stand', die 'ten onzent het meest dat eigenaardigoorspronkelijke bewaard heeft, 't geen de jonkheid van ons volk tot eene éénige heeft gemaakt.'[4)] Deze liberale illusie dacht hij in de naaste toekomst verwezenlikt. En wie kon in die jaren vermoeden dat zoveel opkomend talent een lente was, die geen zomer zou beleven? Ook in Potgieter's litteratuurbeschouwing mag de vaderlander, de burger, de demokraat niet voorbijgezien worden[5)].

1) *Krit. Stud.* I, 123.
2) *Lit. Fant.* XXII, 25.
3) *Krit. Stud.* I, 251.
4) *Krit. Stud.* III, 365. Zo hoopt hij zelfs nog in 1863!
5) Typies is deze plaats uit zijn studie over P.J. de Béranger (*Stud. en Sch.* II, 164): 'Göthe was niet slechts voor alles en boven alles, van zijne eigene ontwikkeling vervuld; maar streefde er naar *dichter* te zijn in eene mate, als ons in de nieuwere maatschappij naauwelijks denkbaar is; mogt de mensch er door winnen, de burger schoot er het hachjen bij in, en wat is in de negentiende eeuw de eerste zonder den laatste?' Terecht zegt dus Huet: 'vaderlandsliefde is de groote hartstogt van zijn leven geweest'. (*Lit. Fant.* XVI, 162.)

In Potgieter's romantiese liefde voor de zeventiende eeuw heeft men soms, op voorgang van Huet, die van ‘monomanie’, van een ‘onveranderlijke maatstaf’ sprak, een eenzijdig chauvinisme gezien, dat zijn kritiek ‘van den aanvang af onvruchtbaar’ maakte. Het is inderdaad een leemte in Huet's studie, dat hij niet nadrukkelik gewezen heeft op de achtergrond van Europese litteratuur, die in bijna alle kritiese beschouwingen van Potgieter doorschemert. ‘Zou hij kunstenaar mogen heeten, die in de negentiende eeuw, uit kwalijk begrepen nationaliteit, zijn blikken voor den vreemde sloot, en slechts van wat er binnen de enge grenzen onzes vaderlands aan het licht kwam, notitie nam?’ zegt hij in 1861[1]. Maar al van zijn eerste optreden als criticus af, heeft juist die Europese belangstelling hem behoed voor Jan Salie's chauvinisme. In 1837 ziet hij al dat Bilderdijk geen wereldgenie is, dat hij de vergelijking met Chateaubriand en vooral met Göthe niet doorstaan kan. Bij zijn waarschuwing tegen Byron-imitatie, tegen het oordeelloos navolgen van Scott's romans, wijst hij weer op Gothe, ‘het grootste genie onzes tijds’ en de weldadige invloed die deze dichter hebben kan op de jongeren, die in zijn geest trachten door te dringen[2].

‘*Wedijver*, geen *navolging*’; dat is en blijft zijn leus. Wie zal het hem met Huet kwalik nemen dat hij de lauwerkrans wat hoog hangt, als hij de dramaturg Schimmel het drama van Schiller voorhoudt, als hij onmenskundige romanschrijvers als Cremer op Thackeray wijst? Miniatuurdichters en vertalers kunnen niet beter afgeschrikt worden dan door het besef hoe onbereikbaar ver de werkelik grote kunst boven hun macht ligt.

Wanneer dus Huet de ‘professor in partibus’ - zoals hij Potgieter schertsend noemt - op zijn ‘onzigtbare akademische leerstoel’ laat opkomen voor ‘zekere altijd geldende

1) *Krit. Stud.* III, 284.
2) *Krit. Stud.* I, 241 en 321.

beginselen'[1], dan geeft hij aanleiding tot miskenning van Potgieter's meest wezenlike verdienste als criticus. Tenzij men die 'altijd geldende beginselen' opvat als de eeuwige wetten van de schoonheid. Want doktrinair in de eigenlike zin is Potgieter nooit geweest.

Het leidende, opvoedende karakter van Potgieter's kritiek diende voorop gesteld te worden. Maar er is nog een andere zijde aan, die de verwantschap toont met de wetenschappelikkritiese litteratuurbeschouwing in Frankrijk. Sainte-Beuve heeft hij ijverig bestudeerd en hoog gewaardeerd[2]. Daarnaast las hij Hettner, Macauly; later ook Taine en Brandes en vele anderen. Het zou een aantrekkelike maar moeielike studie zijn, die verschillende invloeden op Potgieter's vorming na te gaan. Een eigenlik model te kiezen strookte niet met zijn onbuigzame natuur. Hij assimileerde slechts wat hem paste. Zijn 'geliefkoosde stelling': 'er moet individualiteit uit onze dichterlijke scheppingen spreken'[3] voerde hem tot Sainte-Beuve. De mens in de dichter heeft hij nooit over 't hoofd gezien: zijn portret van Huygens, gekonstrueerd uit de autobiografiese poëzie, verdient naast de *Portraits litéraires* gelegd te worden. Zijn kritiek op Engelen en op Da Costa krijgt perspektief, doordat hij hun poëzie ziet als openbaring van een levens- en maatschappij-beschouwing.

Een andere, vurig verdedigde stelling: 'kunst moet nationaal zijn', bracht hem tot de beschouwing van de kunst als 'de uitdrukking van den maatschappelijken en huiselijken, van den verstandelijken en zedelijken toestand des volks'[4]. Over zeventiende-eeuwse kunst kan hij niet spreken zonder er onmiddellik het krachtige en kleurige volksleven van die tijd achter

1) *Lit. Fant.* XXII, 27.
2) Faguet (*Politiques et Moralistes du dix-neuviëme siècle* III, 225) zegt van Sainte-Beuve: als hij mindere grootheden behandelde 'il refaisait leur oeuvre, il l'inventait et la créait de nouveau'. Wie herkent daarin niet een karakteristieke trek van Potgieter's opvoedende kritiek? Men denke b.v. aan de beoordeling van Hofdijk in *Grond en Geschiedenis* (1857) (*Krit. Stud.* III) of aan die van De Veer (1861). Leerzaam is het, dit laatste opstel te leggen naast Huet's geestige spotternij met De Veer's *Trou-Ringh* (1877) (*Lit Fant.* VII), gekarakteriseerd als een huweliks-bureau in de letteren.
3) *Krit. Stud.* I, 311.
4) *Krit. Stud.* II, 46.

te zien. ‘Eén band omvlecht alle kunsten’. Zijn levendige belangstelling in de nationale schilder- en bouwkunst is nooit los geweest van zijn litteratuur-beschouwing. In een van zijn eerste kritieken: *Schoone Kunsten*: (1835) zoekt hij dit verband' in zijn eigen tijd; in een van zijn laatste kritieken geeft *De Kunstkroniek* aanleiding tot een fijn-analyserende studie, waarin woord en beeld gelijkelik moeten dienen als graadmeter van ons artistiek peil. Voor het verleden behoef ik maar te herinneren aan het *Rijksmuseum*. Drie Jaar vroeger schreef hij al: ‘De eene kunst dier eeuw leert mij de andere begrijpen, waarderen, genieten, van het laagste tot het hoogste! Ik lees Camphuyzen in de vertrekken van Pieter de Hooghe; hetzelfde kalme licht blinkt mij uit beide tegen. Ik begrijp de *Kusjes* van Reael uit de *Nymphen* van Poelenburg. De heer van Zuylichem is te huis in de kluchten der Vlaamsche Bent. Jan Luyken heeft Teniers bestudeerd, eer hij de *Duytsche Lier* besnaarde. En de zee? De triomfen van Willem van de Velde blinken ons aan uit de zegezangen van Vondel.’[1)]

Daarmee hangt de laatste, en niet de minste verdienste van Potgieter's litteratuurbeschouwing samen: het dichterlik beeldend karakter. De criticus was tegelijk dichter. In het ‘retrospektief schouwen’, zegt Huet[2)] had niemand het zo ver gebracht. Ik denk daarbij aan zo menig tafereel in het *Rijksmuseum*, aan de Poot-figuur en de *Folio-bijbel* en niet het minst aan de buitenlandse-litteratuurstudie, waarvan Verwey nadrukkelik de dichterlike betekenis heeft aangewezen.

Een genie was Potgieter niet. Men kan zijn veelzijdigheid, zijn karaktervolle humaniteit bewonderen zonder blind te zijn voor zijn zwakke zijden. Daartoe zou ik allerminst willen rekenen de eigenaardigheden van zijn stijl en kompositie. ‘Indien het feilen zijn, ze zijn de voorwaarde sine qua non van zijnen schrijftrant.’ Die woorden uit zijn Staring-opstel[3)] zijn op hem zelf toepasselik. Maar buiten twijfel is het, dat het idealiseren van wat hem lief was, leidde tot overdrijving en overschatting. Vandaar zijn liefde voor Van Haren, de achttiende-eeuwer met een zeventiende-eeuws patriottisme; zijn sympathie met

1) *Krit. Stud.* I, 348.
2) *Lit. Fant.* XIII, 8.
3) *Krit. Stud.* I, 152.

Loots, die ‘het laffe tegenwoordige met het schitterende verleden vergeleek’[1]. Zijn liberalisme benevelde zijn blik op hetgeen daarbuiten was[2]. Vandaar, ondanks zijn persoonlike sympathie met het dichterschap van Da Costa en Alberdingk Thijm, geen diep doordringen in hun wezen. Zijn gespannen verwachting, dat de ontwikkeling de lijn van de nationale romantiek zal volgen, verklaart zijn te grote ingenomenheid met ieder die zijn denkbeelden uitwerkt of zijn stijl imiteert, als Hofdijk en Schimmel.

In geestelike buigzaamheid kan hij niet met Sainte-Beuve wedijveren. Sommige tijdvakken van de wereldlitteratuur: de oudheid en de Middeleeuwen blijven voor hem gesloten. Kunst die niet de eisen van ‘gemoed en geest’ beide bevredigde, b.v. die van De Balzac[3] kon hij niet genieten. Het wijsgerige denken, nòch van het verleden, nòch van zijn tijd, heeft bekoring voor hem gehad; de theologie lokte hem evenmin.

Hoewel beminnelik en edelaardig als weinigen, weet hij zijn oordeel niet altijd vrij te houden van persoonlike antipathieën. De latere Beets, de revolutionaire Multatuli, de weke Allard Pierson - om drie zeer uiteenlopende naturen te noemen - bleven hem altijd vreemd, al geldt de antipathie nog meer de levensbeschouwing dan de persoon.

Ontwikkelings-perioden zijn in Potgieter's denkbeelden niet aan te wijzen, zegt Huet. Bij een kritiek die zozeer op één doel gericht bleef, is dat ook niet te verwachten. Wel kunnen we perioden van inzinking en van opflikkering onderscheiden[4]. De gevoelige knak die zijn liberale illusie na 1850 gekregen heeft, deed de kritiek kwijnen, al verdiepte zich weldra zijn litteratuurbeschouwing, toen hij ‘zijn eerste breede wegen naar de uitheemsche litteratuur’ sloeg[5]. Het jaar 1860 brengt niet een ommekeer, maar een verjonging van Potgieter's kritiese

1) *Krit. Stud.* I, 87.
2) Vgl. Huct *Lit. Fant.* XIII, 93.
3) Zie *Brieven aan B.H.* III, 219.
4) Vgl. Huet's karakteristiek: ‘Een ideale Nederlander, de polsslag van wiens leed en lief vertraagde of sneller joeg, naarmate onze publieke zaak eene schrede voorwaarts deed, of stilstond of achteruitging’. (*Lit. Fant.* XVI, 162.)
5) Verwey *Leven van Potgieter*, blz. 277.

werkzaamheid. In dat jaar valt de kennismaking met Coenraad Busken Huet.

Busken Huet's naam had toen al in brede kringen een bekende klank. Sedert negen jaar predikant, was hij berucht als de ‘Strausz en Voltaire van Nederland’, door de geestverwanten vooropgeschoven om zijn talent en strijdbaarheid, door de tegenstanders gevreesd om zijn stekelig vernuft.

Door aanleg en ontwikkeling was hij bestemd om een der woordvoerders te worden van het jonge geslacht, ontgroeid aan de romantiek, en aan de bekoring van het doktrinair geworden liberalisme. Eerst laat werd hij zich dit bewust. Het modernisme was voor hem een doorgangsstadium geweest. De langzame scheuring was pijnlik, en liet diepe wonden na, die eigenlik nooit genezen zijn. Innerlik verdeeld, zocht hij een nieuwe levenstaak voor zijn rusteloze geest op het gebied der letteren. Ook daar was hij geen vreemdeling meer. Zijn novellen waren met ingenomenheid ontvangen; sedert 1856 schreef hij litteraire kritieken, die hem toegang verschaft hadden tot De Gids en De Spectator. Weldra trad hij op met zijn reeks lezingen over de letteren tijdens de Bataafse republiek.

De periode 1856-1861 is het voorspel van Huet's kritiese werkzaamheid. Op vier-en-dertigjarige leeftijd pleegt het karakter als auteur de plooien te hebben aangenomen die niet meer gladgestreken worden.

De meest karakteristieke trekken van Huet als criticus vinden we dan ook al in zijn vroegste werk. Zijn recensies hebben nog weinig diepte, en kunnen de vergelijking niet doorstaan met wat Potgieter op diezelfde leeftijd schreef. In de opvatting van de kritiek volgt hij geheel de Gids-traditie. ‘De roeping der kritiek is niet, knoopen door te hakken of onherroepelijke vonnissen te vellen, maar voor te lichten, te leiden, den smaak des publieks te zuiveren.’[1] Kritiek moet niet zijn ‘de zoutelooze aankondigingskritiek onzer meeste tijdschriften’, maar ze heeft een beter en edeler taak, nl. nu eens een miskend of onbekend meesterstuk zich aan te trekken;

1) *Lit. Fant.* XIV, 37.

dan een gevierd broddelwerk desnoods te ontkleeden tot op het bloote lijf, of ook in enkele der vele werken waarin deugden en gebreken telkens zijn dooreengemengd en elkaar afwisselen, aan te wijzen wat verkeerd en afkeurenswaardig is.'[1)]

De praktijk was zwakker dan de theorie. Van deze boekbeoordelingen geldt, wat hij zelf van Beets zegt: zulke kritiek 'helpt niet doordringen in de diepten des nationalen levens.'[2)]

De eerste breedopgezette litteratuur-beschouwing gaven de Bilderdijk-opstellen in de *Spectator*. Die tonen ons een andere karaktertrek, door zijn kritiek nooit verloochend: de polemiese plooi, een gevolg van aangeboren strijdlust, verstrekt door de jarenlange kerkelike strijd. Het analyseren van gebreken, het ontdekken van de zwakke zijden bij andersdenkenden was hem een intellektueel genot geworden. Zijn Bilderdijk-studie staat onwillekeurig op een partijstandpunt. Onwillekeurig. Want er werkte nog een andere invloed, die lijnrecht tegen de invloed van het strijdend modernisme inging: zijn bewondering voor Sainte-Beuve, de man die er zijn eer in stelde aan velerlei geestesleven recht te doen. Vandaar dat Huet in Pierson's *Pastorij in den vreemde* nadrukkelijk het diep begrijpen van andersdenkenden roemt.[3)].

Meer dan de psychologie vinden we het vernuft van zijn lievelingsschrijver in Huet's kritiek terug. Zijn zwierige en lenige stijl, zozeer afwijkend van Potgieter's statige massiefheid, is in de Franse school gevormd. Met Quack vereert hij in zijn Haarlemse tijd de jongere Franse publicisten als Prévost-Paradol. Aan die bekoorlike vlotheid en geestigheid had hij een groot deel van zijn populariteit te danken. 'Het vernuft ontzondigt altijd tot op zekere hoogte', heeft Huet later eens gezegd[4)]. Dat is steeds een geloofsartikel van hem gebleven. Die absolutie is vaak niet overbodig. Als scherts in plaagzucht ontaardt, doen de pijlen meer pijn dan het doel der kritiek noodzakelik maakt. De slag-om-de-arm-stijl, de zuur-zoete lof die een pleister op de wonde moet verbeelden, ergeren meer dan een onomwonden afkeuring. De hoffelikheid van Huet is dikwels een vernis van vormelikheid, en dus van een geheel andere soort

1) *Lit. Fant.* XIV, 43 (1859).
2) *Lit. Fant.* XIV, 40.
3) *Lit. Fant.* XIV.
4) *Lit. Fant.* X, 136.

dat Potgieter's hoffelikheid, waarin bijna altijd humaniteit doorschemert. Dit element, dat eerst later sterker spreekt, kenmerkt b.v. zijn Beets-kritiek uit die jaren.

De voordrachten van 1860 en 61 over de letterkunde tijdens de Bataafse republiek - onwillekeurig denkt men daarbij aan Sainte-Beuve's voordrachten van 1848 te Luik, over ‘Chateaubriand et son groupe litéraire sous l'empire’ - maakten door de nieuwheid van de stof en de boeiende behandeling terecht opgang. Hun frisheid deed de boekenstof wijken voor het leven. Toch voelt men er het werk van een beginner in. De novellistiese inkleding, de anekdotiese opsiering dienen niet zelden om leemten in de kennis, om gebrek aan dieper inzicht te verbergen. De scherpzinnige Alberdingk Thijm, die in zijn *Zondagsblad*-kritiek de spreker terecht miskenning van Bilderdijk's betekenis verweet, merkte ook dit zeer treffend op: De spreker had ‘ongelijk meer werk van de uiterlijke en pittoreske hoedanigheden zijner beelden gemaakt, dan dat hij ons het levensbeginsel van ieders kunst, het kenmerkende van ieders denkwijze en dichtstijl volkomen gedefinieerd en afgeschilderd zoû hebben.’ Een opmerking die de discipel van Sainte-Beuve zich aan kon trekken.

Opmerkelik is het, dat in Huet's vroegste kritiek al een motief te vinden is, dat steeds krachtiger te voorschijn zal komen: zijn pessimisme ten opzichte van de Nederlandse toekomst. ‘Het is te voorzien’ - heet het al in 1859[1] - ‘dat de litterarische kunst, volgeling van ons teringachtig klimaat, zonder krachtige verdediging en bijstand, met ieder jaar dieper in haar ingetreden staat van kwijning zal verzinken.’ Niet minder karakteristiek is de enige redding die hij mogelik acht. Van de liberale bourgeoisie, geroemd als de ‘kern der natie’ verwacht hij weinig meer; van de lagere standen nog minder. Een spontane ontwikkeling van nieuwe volkskracht onder het liberale régime, acht hij een romanties droombeeld. Alleen van boven af zou onze litteratuur op een hoger peil te brengen zijn. ‘Wij zouden niet wenschen’, zegt hij in zijn Kneppelhoutkritiek van 1860,[2] ‘dat er *voor*, maar *door* onze aanzienlijken geschreven wierd. Hoe onafhankelijk de kunst zij, wij gelooven

1) *Lit. Fant.* XIV, 43.
2) *Lit. Fant.* XIV.

dat opvoeding en omgeving even bepalend op haar werken als studie of inspanning.' Van dit aristokraties beginsel dient de lijn ook in Huet's kritiek gevolgd te worden.

Potgieter zag in Busken Huet de man die waardig was Bakhuizen van den Brink's plaats in te nemen. Waarop berustte dat vertrouwen? Huet zegt in de *Persoonlijke Herinneringen*, - vooral door zijn oprechtheid en warmte zo beminnelik - dat hij met Gretchen had kunnen zeggen: 'Begreife nicht, was er an mir find't.' Achteraf gezien wordt dit duideliker. Juist de Franse geest had voor Potgieter een eigenaardige bekoring. Toen vóór de Gids-tijd Drost hem in een brief verweet 'te veel in de Fransche manier te gaan werken', luidde het antwoord, 'dat hij Fransche raillerie gaarne in onze kritek de plaats van Hollandsche stijfheid en Hollandsche hekelzucht zag innemen'.[1] Het 'onbeschroomd kritiseeren' van tijdgenoten, met scherp oordeel, smaak en vernuft, de strijdlust en slagvaardigheid van deze theoloog die geen 'dominee' wilde zijn, dit alles herinnerde hem aan de dagen van zijn jeugd. En een criticus met deze eigenschappen had *De Gids* juist nodig. Gemoedelik klagen hielp niet; er moest opnieuw beulswerk gedaan worden.

Maar was de afbreker tegelijk een bouwmeester? Ook in dat opzicht boezemde Huet vertrouwen in. Uit de Novellen las Potgieter de zo schaarsche sympathie 'voor de eischen van beide geest en gemoed.' In de Bilderdijk-opstellen, in de Voordrachten vond hij, ondanks de eenzijdigheid, een onbevangenheid van blik, een opmerkelik talent van litteratuurbeschouwing, zoals geen van de jongeren bezat. In hem begroette Potgieter 'de toekomstige geschiedschrijver onzer letteren'[2] waarnaar hij verlangend uitzag.

Potgieter's omgang was voor de jongere vriend een 'nieuw hooger onderwijs.' Potgieter's invloed bleek machtiger dan alle voorafgaande. Omgekeerd getuigt Huet: 'Nooit ben ik er in geslaagd, invloed op zijne denkwijs uit te oefenen'[3].

1) Groenewegen's *Potgieter*, blz. 88.
2) *Brieven aan B.H.* I, 15.
3) *Lit. Fant.* XIII, 14. Wat natuurlik niet uitsluit dat Huet's vriendschap en invloed ook in Potgieter's litteraire ontwikkeling een belangrijke factor geweest is.

Toch stonden de vrienden verder van elkaar dan het achttienjarig verschil in leeftijd zou doen vermoeden: ze behoorden tot een verschillende generatie. Juist in die jaren valt een crisis in het Europese geestesleven. Dezelfde afstand scheidt in Frankrijk Sainte-Beuve, uit de romanties-eclectiese periode voortgekomen, van het geslacht dat omstreeks 1825 geboren was, en waarvan Taine en Renan de eminente vertegenwoordigers zijn. Dat geslacht stelt zich tot taak een wetenschappelike wereldconceptie in de plaats van de theologiese te stellen. Het zoeken van wetenschappelike waarheid wordt een nieuw gemeenschappelik ideaal. In de gehele kunst van dat tijdvak, zegt Monod[1] is diezelfde stroming na te gaan: in de schilderkunst van Meisonier en Millet, in de poëzie zowel als in het drama en de realistiese roman van Flaubert en Zola. Alleen doordat de ontwikkeling van het sociale en geestelike leven in ons vaderland bij het buitenland ten achter was, maken Huet en Pierson, Van Vloten en Multatuli de indruk van voorlopers. Het gebrek aan sterkende toekomst-gedachten veroorzaakte, dat de kracht van dit geslacht meer zat in het negatieve dan in het positieve. Het scepticisme voerde zowel Huet als Pierson op een doodlopende weg. De kiemen van verwijdering tussen Potgieter en Huet waren dus van de aanvang aanwezig; een botsing tussen hun beider levensbeschouwing was onvermijdelik. Des te treffender is de hechte vriendschap, die zelfs tegen een zo diepgaand meningsverschil bestand was. De gemeenschappelike ‘vurige liefde voor de eer der nationale letteren’ had hen saamgebracht, al sproot hun teleurstelling uit verschillende bron.

Het is een lust, gedurende de jaren 1862-65 Huet's kritiek, onder inspiratie van Potgieter, zich te zien ontplooien. Jaren daarna verheugt Potgieter zich nog, dat zijn ‘prikkelen’ dit tot stand gebracht heeft[2].

Potgieter stelt Huet voor de taak, het ‘gezeur en gewawel’ van de novellisten, waar het publiek van 1848 af op geteerd heeft, tot zwijgen te brengen. ‘Als ik de novellenschrijvers behandelen moest, ik zou weer bar, weer de blaauwe beul zijn. En daarom is het beter:

1) *Renan*, *Taine*, *Michelet*, blz. 133.
2) *Brieven aan Busken Huet* II, 14.

Dat een jeugdiger talent
Thans zoo zwaar een taak zich wijde,
Glinstrend langs die saaiheid glijde,
Vonklend waar het glad zich wendt!

Of met een ander aardig beeld: Huet moet als de Schotse juweliers de kiezelstenen in goud weten te zetten[1].

De vinnige kritiek op de Multatuliaan Admiraal, de vernietigende op Marius waren het resultaat van die aansporing. De prulverzen van Dercksen staat Potgieter graag af: 'Gij zijt thans in de gelukkige *vaag*, u met dat volkje te amuseren'[2].

Waar Huet zich tot het verleden wendt, herkent men gemakkelik Potgieter's invloed. Cats, als zeventiende-eeuwse voorvader van Jan Salie een van Potgieter's antipathieën, wordt uitvoerig onderhanden genomen. 'De 'geboren dichter' Poot uit Potgieter's *Foliobijbel* wordt wetenschappelik gedetermineerd. Potgieter's op de voorgrond brengen van Staring tegenover de school van Tollens, moet nog eens herhaald worden om de nieuwe 'haardrijmers' een lesje te geven. Het vonnis van Ter Haar als dichter was een herhaling van Potgieter's breed gemotiveerde kritiek. Dat Van Koetsveld, evenmin als Kneppelhout de belofte van hun jeugd vervuld hadden, was al door Potgieter gekonstateerd. Overal vindt men Potgieteriaanse motieven. De uiteenrafeling van de romantiese jongelingspoëzie van Beets en Van Lennep was uit krities oogpunt zelfs overbodig. Maar voor Huet was dit voor-studie en voorbereiding van de litteratuur-geschiedenis, die hij in deze tijd heeft willen schrijven[3]. Bovendien zal Potgieter een herhaling van wat hij zoveel vroeger op minder populaire wijze gezegd had, allesbehalve overbodig geacht hebben.

Intussen was Huet niet de man om de spreektrompet van Potgieter te zijn; gelijkheid van oordeel kwam veelal voort uit gelijkheid van smaak; op allerlei punten blijkt dat Huet het verleden onder een geheel andere gezichtshoek bekeek dan Potgieter. Allereerst wat de zeventiende eeuw betrof. Die 'gouden eeuw' was voor Huet een vroege bloei, voorbestemd

1) *Brieven aan B.H.*, blz. 15, 21, 17.
2) *Brieven aan B.H.*, blz. 29.
3) Zie *Brieven aan B.H.* I, 48.

om nooit vrucht te dragen; in geen geval een klassieke tijd. Vondel, die levenslang bekneld bleef in het ‘keurslijf van het bastaard-klassicisme’ heeft hem nooit aangetrokken. In zijn Vondel-opstel van 1867 - trouwens ook in de Cats-studie - vloekt de lof tegen de blaam. Tekenend is ook zijn zwijgen over Huygens. Het zeventiende-eeuwse volksleven heeft iets stuitends voor zijn aristokratiese geest, die zich beter aan het Parijse hof thuis voelde. Alleen Hooft, die feitelik buiten dat volksleven stond, vindt blijvend genade. Hoe zou de man die op het ‘diensboden-idioom’ van Cats neerzag, en dialekt als ‘kromspraak’ minachtte, het realisme van Roemer Visscher, Bredero en Huygens' *Trijntje Cornelis* met Potgieter hebben kunnen genieten? De Potgieter-motieven in het opstel over Hooft, en nog sterker in dat over Vondel, hebben dus een valse klank.

Nog duideliker is het verschil van gezichtshoek in hun oordeel over tijdgenoten: de oudere die de nabloei of de dekadentie van de romantiek vertegenwoordigen, de jongere die nieuwe wegen op willen. Hier is het oordeel van Huet onbevangener; hier heeft waarschijnlik de jongere vriend de oudere beïnfluenceerd. Kort na 1850 had Potgieter al de overtuiging dat het litteraire peil dalende in plaats van stijgende was; een klimmende teleurstelling wisselde met de opflikkering van de nooit gedoofde toekomstverwachting. Hij die de poëzie van 1848 in zijn leven gekend had en mijmerend na-genoot, had een begrijpelik zwak voor zijn oude strijdmakkers en trouwe volgelingen. Dat blijkt b.v. in Huet's oordeel over de Gidsredakteur Schimmel; dat zou gebleken zijn als hij zich over Hofdijk uitgelaten had. Potgieter stond later eveneens minder vrij tegenover de openbaringen van de nieuwere tijdgeest, in het werk van Pierson, Multatuli of Van Vloten.

De studies over Da Costa en Alberdingk Thijm geven blijk dat Huet's talent niet alleen in breedte, maar ook in diepte gewonnen heeft. Een vergelijking met de vier jaar oudere recensie van de *Slag bij Nieuwpoort* is leerzaam. De analyse en waardering van Thijm's talent vindt Potgieter terecht een van zijn beste stukken.

Ondertussen zwijgt ook Potgieter's kritiek in deze jaren

niet; met herleefde moed hervat hij zijn taak als Gids. Het glanzende talent van Huet heeft dit werk verduisterd. Wie kent b.v. zijn kritiek op De Veer of op Cremer[1)]? Huet, die daar onbedoeld enigszins schuld aan heeft, door Potgieter als 'regtgeaard patriot' bij de afgesloten romantiese periode van onze letteren in te lijven, zou de eerste geweest zijn om de superioriteit van deze rijpere kritiese beschouwing boven de zijne te erkennen[2)]. Terwijl Huet in het verleden voedsel zocht voor zijn smaak en kennis, en als tijdverdrijf een paar novellenschrijvers en dichters kreeg om mee te sollen, bleef Potgieter de man die revue hield over de tijdgenoten: in zijn *Kunstkronijk*-beschouwing (1861) over het proza en de beeldende kunst, in *Poëtisch Morgenrood* (1863) over de poëzie.

De Gids-krisis van 1865, Potgieter's breken met zijn tijdschrift, was het eind van een langzaam voorbereide vervreemding; geen plotselinge schok. Maar aan Potgieter's kritiek, in wezen leidend en opvoedend, bracht het de genadeslag toe. Die kritiek was zonder *vertrouwen* onmogelik. Van nu afreikt hij de teugels aan Huet over, al was hij niet van plan lijdelik toeschouwer te blijven. Er volgden drie jaren van isolement en innige vriendschap. Meermalen heeft men gesproken over de verkeerde invloed die Potgieter toen op zijn jongere vriend gehad heeft[3)]. De *Persoonlijke Herinneringen*, gezien in het licht van de *Brieven*, geven een ander beeld van hun omgang. In veel opzichten is Potgieter de goede genius voor Huet gebleven. De eenzelvigheid, het troosteloze pessimisme, de politieke eerzucht, de nodeloos kwetsende scherpte heeft hij veeleer bestreden of gematigd dan aangemoedigd. Zijn litteraire roeping heeft hij hem steeds voorgehouden: Huet moest een eigen orgaan hebben; Huet moest zijn studie verbreden en verdiepen.

1) Het laatste opstel, in *De Gids* van 1862 is niet in de *Werken* herdrukt. Groenewegen wees er al op, hoe zeer dit opstel een herdruk verdiende. Een *Nalezing* van Potgieter's kritieken zou nuttig zijn voor ieder die een volledig beeld wenst van onze grootste negentiende-eeuwse criticus.
2) In 1871 spreekt hij naar aanleiding van Potgieter's *Leven van Bakhuizen van den Brink* over zijn benijdbare en onmiskenbare meerderheid (*Lit. Fant.* III); in 1885 nog noemt hij de kritiek Potgieter's biezonderste eigenschap (*Lit. Fant.* XXII).
3) Ik bedoel Naber (*Vier tijdgenooten*, blz. 39), op het voetspoor van Gorter en Quack (*Persoonlijke Herinneringen*, *De Gids* 1886 II, 416).

Wanneer op *Sorghvliet*, Huet's vriendelike woning, heerst:

> ‘Een geestdrift ter ontwikk'ling van het heden,
> Die maar te vaak slechts onder de assche gloeit’,

dan kwam de warmte meest van Potgieter's zijde; de scherpe analyse en bijtende of vrolike spot van Huet's kant. Dat hun oordeel over de toenmalige litteratuur als beeld van de kultuur somber was, lag niet aan hen, maar aan die litteratuur zelf. Aan de spot met Van Lennep's onbeduidende en ‘wansmakelike’ roman *Klaasje Zevenster*, of met Ten Kate's gevierde maar karakterloze poëzie, lag een zeer ernstige verontwaardiginging ten grondslag, die Potgieter volkomen en terecht met Huet deelde[1].

Daarentegen viel Huet's bewondering voor Multatuli als ‘virtuoos van het sarkasme’, die zijn tegenstanders ‘aziatisch afmaakte’ minder in Potgieter's smaak[2]. Als men van een invloed spreekt die bij Huet ‘kweekte wat besnoeid moest worden’, dan heeft men eer te denken aan Multatuli en Van Vloten dan aan Potgieter.

In 1868 ging Busken Huet in Indië zich overgeven aan journalistiek en politiek, door Potgieter in deze periode om strijd gehaat. Dat verzwaarde de smart van de scheiding. ‘*Tout faiseur de journaux doit tribut au malin*’[3] is het verwijt, in de *Brieven* op allerlei wijzen gevarieerd. ‘*Hercule*, *réveille-toi*’ klinkt de opwekking aan de deserteur uit het gebied der vaderlandse letteren, waar hij zo onmisbaar was[4]. De vrees werd niet geheel bewaarheid. Op de verre wachtpost bleef Huet uitkijken, in voortdurende geestelike gemeenschap en onvermoeid aangespoord door de vurig belangstellende vriend in het moederland. ‘De hooge eischen die hij

1) Zie de belangrijke en uitvoerige beschouwing over Ten Kate's gebrek aan persoonlikheid in de *Brieven aan B.H.* I, 171-184. Vergelijk de vermakelike ontleding van Ten Kate's *Planeten* in 1869 (*Brieven* II, 297-306), die Huet waardig is.
2) Vgl. Huet over Multatuli (*Lit. Fant.* II) met *Brieven* I, 164, 189, 191, 193.
3) Boven een artikel in Potgieter's *Studiën en Schetsen* III, 404.
4) *Brieven* II, 59.

aan mijne krachten stelde', zegt Huet, 'hoewel somtijds overdreven, of geen rekening houdend met klimaat en gebrekkige hulpmiddelen, waren een gestadige prikkel; en aan *zijn* drijven heb ik het te danken zoo ik, in weerwil van veel onvolkomens, op de vruchten van mijn indischen arbeid met welgevallen mag terugzien'[1]. Dat dit niet te veel gezegd is, bewijst de briefwisseling. Potgieter, vol frisse belangstelling voor het gehele geestelike leven van zijn tijd, houdt Huet op de hoogte, zoekt boeken voor hem uit, geeft telkens zijn oordeel over wat Huet schrijft, waarschuwt hem voor ondoordachte oordelen of onberaden uitvallen.

Dat gedurende de Indiese jaren de journalistiek de ontwikkeling van de litterator en criticus belemmerde spreekt vanzelf. Tijd voor breed opgezette studie ontbrak. Menig artikel is echt journalistiek werk, handig ineengezet maar met weinig diepte; een smal raam gevuld met citaten. De gerechten moesten gekruid en smakelik zijn. Zo kreeg de causerie de overhand op de studie, het pikante op het pittige.

Maar zijn frisse geest, zijn bewonderenswaardige werkkracht behoedde hem voor het herhalen van zich zelf. Veeleer moeten we ons dus verwonderen dat hij in die jaren nog zoveel heeft kunnen doen. Voor een groot deel kon hij teren op de schat van kennis en inzicht, in de voorafgaande periode verworven. Een gerijpt oordeel spreekt uit de karakteristiek van De Genestet en Gorter, uit de waardering van Groen van Prinsterer en Bilderdijk. Treffender nog is zijn scherpzinnige ontleding van Multatuli's talent, die hij - in tegenstelling met Vosmaer's kritiekloze lof - ook tegen zijn bewonderaars in bescherming neemt. Een nieuw gezichtspunt opent hij door de romans van Gram en Schimmel te typeren als bourgeoislitteratuur.

Nu alle banden met het moederland verbroken waren, behoefde hij nog minder égards in acht te nemen dan vroeger. Met bittere spot kleedt hij Schaepman's rethoriek en Boissevain's opgewondenheid uit; neemt hij een loopje met de 'banketbakkersgaven' van Cremer, die de roomtaart van de

1) *Persoonlijke Herinneringen* (*Lit. Fant.* XIII, 95).

deugd doet tegen eten;[1] wordt hij door eenzijdigheid onbillik tegenover Vosmaer en Van Limburg Brouwer.

Van zulke kritiek kan de 'vurige liefde voor de eer der nationale letteren' moeielik de enige drijfveer zijn. Legt men de voorrede van 1868 waarin die woorden voorkomen, naast die van 1878, dan springt het verschil in het oog. 'Tot de fysiologische periode der litteratuurgeschiedenis, waarin wij leven, behoort ook een gedeelte pathologie.' Die pathologiese studie was in harmonie met zijn overheersende stemming. De innerlike strijd had - naar hij meende - voor berusting plaats gemaakt. Maar die berusting kwam voort uit een hopeloos scepticisme. In het opstel *De Toekomst* van 1871 predikte hij een gemoedsrust gegrond op de overtuiging 'dat het hedendaagsch scepticisme een ongeneeslijke ziekte is.' In hetzelfde jaar wees hij Multatuli op de nodeloze kwelling, altijd om de afstand te denken die ideaal en werkelikheid scheidt[2]. In zijn bestrijding van de gelovige wereldbeschouwing komt een bijna vijandige toon[3]. Het wijsgerig onderzoek is maar een 'afleiding'; de wijsgeren worden onverdragelik als ze aan 't katechiseren gaan[4].

Zulke berusting geeft geen gemoedsvrede[5]. Wel de koele stemming om eigen twijfel en zwakheden ook in anderen te vinden en meedogenloos te ontleden. En juist die eigen zwakheid, in anderen opgemerkt, wekt de meeste weerzin. Mevrouw Huet heeft gewezen op het feit dat Huet Werther haatte en verachtte als een persoonlik vijand, omdat hij in Werther een strijd tegen zich zelf voert[6]. Zou niet de vinnigheid waarmee hij Pierson's zoeken naar een nieuwe religieuse grondslag ontleedt, of waarmee hij Vosmaer's 'chaotische geest' blootlegt, een soortgelijke oorzaak hebben? Ook het 'schemer-

1) Vergelijk de geestige bladzijde in Potgieter's kritiek van 1862, waar Cremer's muze een oude tante is, die walglik zoete tee schenkt.
2) *Nalezing*.
3) Zie uit datzelfde jaar de artikelen over Des Amorie van der Hoeven, A. Kuyper en A. Pierson.
4) Artikel over Land van 1871.
5) Potgieter protesteert er dan ook krachtig tegen. Zijn berusting draagt een heel ander karakter. Zie *Brieven* II, 227 en vooral II, 317-319.
6) C. Hasselaar: *Een schrijversleven* (*De Gids* 1880 I, 445).

achtig Christendom' van De Genestet kende hij uit eigen ervaring, evenals op artistiek gebied het onvermogen om karakters uit te beelden en het geven van 'aangeklede denkbeelden' als surrogaat.

Juist op het gebied waar eigen bittere ervaring de blik gescherpt heeft, zien we dus de criticus in zijn volle kracht.

Huet was een te krachtige natuur om blijvend een dieper gaande studie te kunnen ontberen. Tegen het einde van zijn Indiese jaren, in 1874 en 1875 geven zijn *Oude romans*, zijn studies over *Tollens* en *Van Haren*, over de *Dorpsvertelling* blijk, dat de wetenschappelike litteratuur-studie niet in de journalistiek ondergegaan is. Deze jaren zijn het voorspel van de Parijse periode, de volle wasdom van zijn talent.

Potgieter's dood, in 1875, was een zware slag voor hem. Hij verloor zijn trouwste vriend, en meer dan dat: zijn raadsman, de enige van wie zijn evenwichtzoekende geest - want 'niemand is geheel en al twijfelaar'[1] - leiding had willen aanvaarden. Hij was kosmopoliet genoeg om in de nieuwe Parijse omgeving de volle maat van zijn talent te geven. Aan werkkracht en werklust ontbrak het hem niet; evenmin aan prikkels tot veelzijdige studie. Maar in het zoeken en tasten van zijn eerzuchtige geest missen we zelfbewuste kracht. In zijn *Oude Romans* volgde hij Brandes; Zola's voorbeeld verleidde hem tot het opzetten van een Nederlandse Rougon-Macquart; Taine's roem had hij voor ogen in zijn kunstbeschouwende reisbeschrijvingen, en aan Voltaire dacht hij bij het schrijven van zijn *Land van Rembrand*, de kroon op zijn werkzaamheid.

Wij bepalen ons hier tot zijn eigenlike kritiese taak. Het is opmerkelik hoe daarin de traditie van Potgieter nawerkt: van Parijs uit zal hij aan de Nederlandse letteren leiding geven[2]. Maar nog minder dan vroeger wordt hij als Gids aanvaard, nog minder bezit hij de geschiktheid. Waartoe dient leiding, als er geen toekomst is? 'Slechts in sommige opzichten mogen we spreken van een Nederlandsche Letterkunde'[3].

1) *Lit. Fant.* X, 170.
2) Zie de *Voorrede* van 1881 in *Lit. Fant.* XI.
3) *Voorrede* van 1878 in *Lit. Fant.* V.

De zeventiende-eeuwse litteratuur heeft een zeer betrekkelike waarde; na die tijd is er geen oorspronkelike kunst geweest. Alleen een kunstmatig proza, bij de zeventiende eeuw geborgd, is nog leesbaar. ‘Sedert Heemskerk's *Arcadia* heeft onze taal opgehouden zich te verrijken’[1]. Bij zulke overwegingen is er geen plaats voor een *leidende* kritiek; alleen voor een *pathologiese*. Ook die kan een zeer biezondere waarde hebben. Terecht is Huet het geweten van de Nederlandse letteren in die tijd genoemd. Zijn vernietigende revue voor de *Laatste Nederlandsche Gedichten* in 1877, over de *Nederlandsche tijdschriften* in 1878, bedoeld als doodvonnis, is het voorspel van de storm die weldra zal woeden in het dode hout om het levende plaats te verschaffen. Uit dat oogpunt krijgt Huet's kritiek een historiese betekenis, zelfs menige boekbeoordeling die slechts een illustratie schijnt van Potgieter's stelling: geen onvruchtbaarder kritiek dan de kritiek van het slechte.

Geen Nederlands tijdgenoot heeft met zooveel vastheid van oordeel en smaak, met zoveel onbevangenheid de zelfgenoegzaamheid en de middelmaat, die toen weer hoogtij vierden, aan de kaak gesteld.

Even zeker is het dat zijn pessimisme hem door deed slaan; hem blind maakte voor de tekenen van nieuw leven, te midden van het oude. Vooral waar het de poëzie gold. Kloos kon dus, met alle waardering voor Huet's historiese verdienste, er op wijzen dat de *Nieuwe Nederlandsche Letteren* een andere Gids behoefden[2]. Van Deyssel karakteriseerde hem treffend als iemand met artistieke aspiraties die nooit tot een artistieke werkelikheid zijn geworden[3]. Hij miste Potgieter's dichterschap. Dat verklaart zijn zwak onderscheidingsvermogen als beoordelaar van verzen.

Van hem geldt voor een groot deel, wat hij zelf omtrent Van Vloten gezegd heeft: ‘hij vond dichterlijk hetgeen slechts welsprekend of welgezegd was’[4]. Vandaar zijn betrekkelike waardering van Beets als dichter; vandaar - en dat is het

1) Zie het artikel over *Terburgh* in *Lit. Fant.* XI (1880).
2) *Veertien jaar Literatuur-geschiedenis* I, 126.
3) *Lidewyde* in *Verzamelde Opstellen* I (1888)
4) *Lit. Fant.* XXII, 121.

sterkste bewijs - het onvermogen om Potgieter's verzen op waarde te schatten. De bespreking van de laatste poëzie van Potgieter, die hij toch zo intiem gekend heeft, is een verle-genheids-artikel. Is het niet tekenend dat *Gedroomd Paardrijden* met geen enkel woord vermeld wordt?

Als leidend criticus is Huet tijdig gestorven. Zijn verdere arbeid in die richting zou hem zelf en anderen slechts teleurstelling gebracht hebben. Maar behalve proefveld voor experimenten waren de Nederlandse letteren in zijn laatste jaren opnieuw studie-veld geworden. Men mag niet voorbijzien, dat Huet daar eigenlik in zijn kracht is. De smaakvolle studie over Hooft als Nederlands renaissancist, de rake karakteristiek van Kneppelhout en Multatuli, van Jonckbloet en Van Vloten, hebben blijvende waarde. Zulke bladzijden geven ons de overtuiging dat Huet inderdaad 'bij kalmer lot en rustiger geest geschiedschrijver van onze letteren geworden zou zijn'[1].

Het meest blijvende gedeelte van Huet's kritieken *is* een Nederlandse litteratuurgeschiedenis, chaoties als zijn geest, maar voor het nageslacht belangrijker dan wat zijn tijdgenoten met grote ijver en geleerdheid in elkaar gezet hebben.

Is Busken Huet de Nederlandse Sainte-Beuve geworden? Is hij ten onzent de schepper van de modern-psychologiese kritiek, in wezen verschillend van Potgieter's boekbeoordelende kritiek, die op de grens van de oude en de nieuwe tijd stond? Die mening lijkt mij onhoudbaar. Huet was volkomen oprecht, toen hij Potgieter de eer gaf, de baanbreker geweest te zijn. Hij was de talentrijke volgeling, die tot het einde toe Potgieter's meerderheid heeft gevoeld en erkend. Wel heeft hij daarnaast altijd Sainte-Beuve als meester geëerd en als voorbeeld voor ogen gehad. Er is een ongewone innigheid in de verering waarmee hij de 'veeljarige weldoener' herdenkt[2]. Met vuur verdedigt hij de meester tegenover Pierson, die Vinet ten koste van Sainte-Beuve en Taine geprezen had[3]. In de jaren van zijn meest troosteloze stemming prijst hij de werken van Sainte-Beuve aan als een 'volledige huisapotheek' tegen

1) *Voorrede* van 1868 voor *Lit. Fant.* I.
2) *Lit. Fant.* III, 81.
3) *Lit. Fant.* XV.

'wilsverzwakking of zedelijke ontzenuwing'[1]. In de uitvoerige karakteristiek van de Franse meester[2] tekent hij, getuigt zijn vrouw, onwillekeurig zijn eigen portret. Onder al de behandelde auteurs 'is er niet één, of hij heeft er in een of ander opzicht iets definitiefs over gezegd.' - 'Van zijne vrijmoedigheid in het beoordeelen van tijd- en ambtgenooten kan men, in onze kleiner en lichtgeraakter nederlandsche wereld, zich geen voorstelling maken. Dienaangaande is hij onverbeterlijk; want hij stelt er een eer in, met toenemen de duidelijkheid aan het publiek zijne meening te zeggen over schrijvers en geschriften.'

Deze trekken tenminste, zijn in Huet's portret onmiskenbaar. Ook zijn scepticisme heeft veel met dat van Sainte-Beuve gemeen. Beiden wantrouwen de ideeën van hun tijd: het geloof aan de vooruitgang - dat met Renan de wetenschap tot een nieuwe religie verhief - en het geloof aan de filosofie als plaatsvervangster van de godsdienst. Bij beiden toont het scepticisme zijn innerlike tegenstrijdigheid: de twijfel of de sceptiese overtuiging wel heilbrengend is, gepaard met de afkeer van het scepticisme in anderen.

Voor beiden was het scepticisme geenszins vorm en voorwendsel van geestelike laksheid, maar prikkel tot rusteloze intellektuele arbeid, in zonderling kontrast met het ontbreken van elke toekomstverwachting[3].

Is nu Huet, onder Sainte-Beuve's leiding, aan Potgieter Ontgroeid? Daartoe ontbrak hem te zeer een van 's meesters zeldzaamste vermogens: 'tout aimer pour tout comprendre.' Ondanks zijn bredere kennis, blijft de kring van geestelik leven waarin hij dieper vermag door te dringen, evenzeer beperkt als die van Potgieter: de klassieke oudheid, het Middeleeuwse Katholicisme, het Calvinisme kent hij slechts als geleerde. Behandelt hij op latere leeftijd Onno Zwier van Haren dan gedraagt hij zich - evenals in zijn vroege Bilderdijk-studie - meer als rechter van instruktie dan als

1) *Iets over het lezen* (1871) in *Lit. Fant.* XXV.
2) *Lit. Fant.* VIII (1863).
3) Zie de mooie bladzijden over Sainte-Beuve bij Emile Faguet: *Politiques et Moralistes du dix-neuviëme siècle*. Op blz. 205: 'Personne n'a plus travaillé que Sainte-Beuve sans y être excité par l'espoir que cela serve á quelque chose.'

proever van menselik zieleleven. Wanneer hij De Genestet zal tekenen, de vriend en geestverwant van zijn predikantenjaren, dan blijft hij aan de oppervlakte, zodat Potgieter zich teleurgesteld toont[1]. Hoeveel meer is Potgieter's poging om zijn vriend 'Bakkes' te doorgronden Sainte-Beuve waardig[2]. Of als we er Pierson's studie over Huet als predikant naast leggen, hoe blijkt dan Huet's psychologiese ondiepheid. Wil men een tijdgenoot karakteriseren als de Nederlandse Sainte-Beuve, dan verdient Allard Pierson eer die naam.

Onwillekeurig trekt men daarnaast een andere parallel: het intellekt, de stijl van Huet herinneren telkens aan Taine. Van Taine zegt Monod terecht[3] dat zijn verbeelding is 'descriptive et explicative'; *niet* 'suggestive et révélatrice'.

Is daarmee ook niet het verschil aangeduid tussen de verbeelding, de 'beeldspraak' van Huet en die van Potgieter?[4]

Opmerkelik is het, dat Huet, die Taine kende en waardeerde, hem nergens in zijn portretten-galerij zelfs ook maar een bescheiden plaatsje gaf. Durfde hij deze geest niet aan? Het pessimisme van Taine, dat uitliep op de erkenning: 'le meilleur fruit de la science est la résignation froide'[5] stond hem zeer nabij. Maar kon Huet, die in 1868 er roem op droeg 'aan de heerschappij van dogmen ontworsteld' te zijn[6], de

1) *Brieven aan B.H.* III, 20-22.
2) Als Huet over Helvetius van den Berg zal gaan schrijven, is het Potgieter die hem raadt achter de schrijver de *mens* te zoeken, en die hem daartoe zijn briefwisseling aanbiedt (*Brieven aan B.H.* I, 56). Maar Huet vergenoegt zich met een geestige recensie, die geen pendant verdient te heten van Potgieter's beoordeling van *De Neven*.
3) *Renan*, *Taine*, *Michelet*, blz. 158. Vgl. Giraud's *Essai sur Taine*, blz. 142, die van een 'imagination philosophique' spreekt, die niet in staat is 'l'illusion de la vie' te geven.
4) Een typies staaltje geeft de lezing *Drie voorwaarden van kunstgenot* (*Lit. Fant.* X, 136). 'Laat mij beproeven het engelsch binnenhuis te schetsen', zegt Huet, maar...er volgt louter redenering, geen schets. Hierin zie ik navolging van Potgieter. Evenzo in de opzet van sommige kritieken, b.v. de vergelijking van Tollens' *Overwintering* met het dagboek van De Veer, die aan Potgieter's kritiek op de *Sint Paulus Rots* van Ter Haar doet denken.
Een proefje van vals vernuft, waartoe Huet's beeldspraak kan vervallen, vindt men in *Lit. Fant.* II, 41: 'Dan valt ons schoonheidsgevoel op de knieën en heft de gevouwen handen naar den dichter.'
5) Giraud a.w. blz. 134.
6) *Voorrede Lit. Fant.* I.

nieuwerwetse dogmen, gegrond op de wetenschaps-kultus, aanvaarden? Ook als leerling van de kunst-criticus Taine, zien we Huet dus geen wegen inslaan, die niet reeds door Potgieter betreden waren.

In hoofdzaak heeft Huet als criticus de lijn gevolgd die Potgieter getrokken had; de taak aanvaard die Potgieter hem met zoveel vertrouwen opdroeg: de Nederlandse letteren te meten met Europese maatstaf, van een hoog standpunt elk letterkundig verschijnsel onbevooroordeeld en onverschrokken te beoordelen.

Maar hun aspiraties waren even verschillend, als hun aanleg en hun geest.

Brandes zegt in zijn studie over Björnson: ‘Als men Björnson vroeg wat hij als het grootste geluk zou beschouwen: na te laten een in alle opzichten onberispelijk en blijvend werk, of het Noorsche volk tweemaal zoo verlicht en ontwikkeld te maken, dan zou hij het laatste kiezen.’

Dit antwoord zou ook Potgieter gegeven hebben; Busken Huet had het eerste gekozen. Beiden hebben grievend de teleurstelling gevoeld toen hun aspiraties onvervulbaar bleken, Potgieter heeft het doodvonnis aan Jan Salie niet kunnen voltrekken; Huet is geen eerste-rangs-schrijver geworden, nòch als romanschrijver, nòch als criticus.

Potgieter behaalde zijn beste lauweren als dichter, Huet als historicus van onze letteren en kultuur. Maar ook als criticus heeft geen van beiden vergeefs geleefd.

Busken Huet's invloed is onmiddellik waarneembaar: de jongere, vooruitstrevende tijdgenoten waren onder de bekoring van zijn rijke geest, van zijn boeiende stijl; het volgende geslacht eerde hem als baanbreker, en spiegelde zich aan zijn gebreken.

Potgieter, die niets liever wilde dan invloed in brede kring, bleef en blijft slechts toegankelik voor de weinigen die zich de moeite getroosten om zich met zijn stijl, de noodwendige vorm van zijn diepere geest, vertrouwd te maken. Zijn figuur als criticus ging schuil achter die van Huet. Hij scheen zijn werking op de onmiddellik volgende geslachten gemist te hebben. In 1858, toen hij de zekerheid kreeg dat zijn tijdgenoten hem alleen lieten staan, troostte hij zich terecht met de

overweging ‘dat in het rijk der gedachte de invloed onnaspeurlijk is[1].’

Het nageslacht zal hem, ook in dit opzicht, zijn ereplaats in de ontwikkelingsgeschiedenis van de Nederlandse geest niet onthouden.

ASSEN, Maart 1907.

1) *Studiën en Schetsen* II, 237.

Drie sonnetten
Door
Henr. Des Tombe-Drabbe.

Jonge Vrienden

O gele, stervenszachte najaarsblâren,
Tusschen de takjes, dun en teêr omlijnd,
Blaadjes die pas zoo sterk en groen nog waren,
Die nu als goud in 't mistig landschap schijnt -

'k Heb lief uw fijn-licht-droevige gebaren
Als herfstwind door uw teêre dunheid schrijnt,
Gelijk een trouwen vriend, die, oud van jaren,
Stil met de vredige oogen blikt naar 't eind.

- Ik houd zoo van die lieve oude menschen.
Zij dragen 't leven af aan wie hen mint,

Maar o zij gaan, zij gaan, en ach, dan vind
'k Mezelf met leege hande' en ijle wenschen. -

Late ik dan jongren in mijn leven treên,
Heffend me op sterken arm door 't leven heen.

Sonnet

Er gaat nu door mijn ziel 't geheime wonder
Van droefheid om den zomertijd die week,
Terwijl 'k toch zóó goed voel heel stil daaronder
De vreugde om wat mij altijd schooner leek.

Ben ik een mensch? Zijn alle menschen zonder
Eén vast gevoel, één weten? - of bekeek
Ik 't alles ànders, daar 'k mij zóó verwonder
En telkens weer, om al wat langs mij streek?

Zie! 't water vliedt in rustge, zachte deining:
Een blanke spiegel, klaar maar ongewis,
Der fijne takken bladerlooze omlijning
In-nemend in zijn diepe heldernis.

O water dat mijn ziel is! alles vlucht,
Maar geeft al vluchtend wonderzoet genucht.

Het Duinpad

Het padje liep door zonomgoten duinen,
En stil lag over de aarde 't heele werk
Van ondoordrongen en gedroomde tuinen,
Zooals bij 't uitgaan van een avondkerk:

De menschen voelen 't èven; de bazuinen
Van 't hart schallen een toon, de donkre zerk
Van 't aldagsleven ligt opeens in puin en
Nu stijgt zachtjes des levens innigst werk.

O gij, die dit niet weet nog, laat me u toonen
De daken rood en hel, de zonlucht, 't land,
De boomen - die vooral, die altijd wonen

In 't wiss'lend woud en van den mos'gen rand
Heffen in 't ruim hun fijne teêre leven,
Hun vaste en klare waarheid ganschlijk geven.

Rusland
Door
Maurits Uyldert.

Waar de vader tot den zoon spreekt:
- Vrees niet voor den dood, het leven
is niet schoon dan in verwachting
van den dood.
Schoner is het de vervulling
van een wens, een waan te zoeken
en den dood daarbij, dan wijken
in verbeeldingloos verdriet.
Wel! gij mint uw vrouw en kindren -
Maar hoe schoon ook 't kinderleven
op te kweken in uw zorgen
in de zorgen van uw liefde:
denk dat 't armlik is te leven
zonder Schoonheid der Gedachte.
Denk: hoe zult ge hun vreugd doen kennen
zonder Schoonheid der Gedachte?
Hoe uw vrouw, wanneer zij opwaakt
en het uchtend-zonlicht glanzen
over blaadren van de bomen
over bloemen van de weien
teder schijnt en zacht haar ogen
't overglijden, en úw ogen

dan ontmoeten en daar rusten,
hoe haar geven rust in liefde
zonder Schoonheid der Gedachte?
En het schoon van uw gedachten
is dat niet waarvoor gestreên wordt
hier en ginds en allerwegen?
Is het niet de vrijdom, vrijheid
van den geest waarvoor wij strijden?
Vrijheid van den geest die stil zich
dán eerst zal bezinne' en schoon zich
zal herscheppen over de aarde
allerwegen, overal!
O mijn zoon, gij zijt mijn zoon niet
als u niet de kruitdamp opwekt
als de adem van den opstand
u geen lust geeft die u krachtigt,
en gij niet uw vrouw en kindren
zien kunt, verder van u, verder
waar gij van uw woning heenwijkt,
kleiner in de vert' en kleiner
en onzichtbaar dan - en 't hart u
niettemin van vreugde hóóg is
en diep in u vrede leeft.

Boeken, Menschen en Stroomingen

De dichter Boutens Praeludiën

Het fijne geluid dat in de eerste *Verzen* een toon van anderen trachtte te herhalen of voorttezetten, is in de *Praeludiën* tot zichzelf gekomen.

De bundel bevat ruim veertig gedichten, die stuk voor stuk de beschouwing waardig zijn.

Goed, van geheel en gehalte, zijn er allereerst twee. Het eene is het volgende:

> Hoe schijnt van avondstrand
> Doods overkant
> Lichter dan heel dit land van leven:
> Zoo twee jonge oogen sterrestom
> Zien klaargeheven,
> Dood, uit uw schemer om.
>
> Gij hebt in blind bestaan
> Uw oud geheim verraên:
> Geen kan meer in uw duisternis gelooven,
> Nu ge die helle lampen stal,
> Die heel de reis door schaduwdal
> Niet zijn te dooven.
>
> O ik dacht altijd wel
> Menschelijk spiegelspel
> Al de verschrikking van uw schijndiep duister:
> Ons eigen oog ontwolkt
> De vrees die u bevolkt,
> Ons adem keert uit u in angstgefluister.

Mij is dit licht gezicht
Van licht tot lichter licht
Door ondiep donker onverstoord gebleven,
Voor al komenden tijd
O zoete zekerheid:
Daar is geen dood, maar enkel leven.

Voorgoed bij helder weer
Van droefnis teêr
Aan overzij van zeeëruischend klagen,
Ligt nu verklaard doods donkre schijn
Als eng ravijn
Van zomernacht doorzichtig tusschen zomerdagen.

En dit is het andere:

Ook ik was een zoon van koningen
  Eer ik kwam tot u:
Al gaven Gods als slaven in mijn woningen
  Voedden mijn haard met vlam tot nu.

En de dag was één hel feest toen ik kwam gereden
  Te zien uw aangezicht;
Ruiters en knechten, blanke banen breedden
  Achter me in 't licht.

Rijp vielen mijn bevelen, hoofsche beden
  Van een die eischen kan,
Wijl onder stille morgenzon ons troepen streden
  Man tegen man.

Met 't klimmen van de zon klom 't zwijgend moorden
  In dien vreemd-stillen slag,
Zoo stil, dat men aan glazen dagwand hoorde
  Tijds stagen slingerslag.

Maar met den middag hief uw zwellend medelijden
  Het blind vizier omhoog;
Over den hemel, over de aarde breidde
  Zich de afgrond van uw oog.

Levenden, dooden, allen trok die diepe toover,
  Wolken vervliedend naar zomerzon;
Niets bleef, het licht liep naar u over
  Alsof de nacht begon.

Gij zaagt niet eens van uit uw luister
Den spotgekroonden man,
Die dreef in waanzin tegen wal van eigen duister
Zijn steigerende span.

Die nu zal gaan tot vroegere gelijken
In onbegrepen nood,
Zooals een arm man lacht bij rijken
Den bittren lach om brood.

Wien werelds wind en eigen wreede vingren tokken
Hartstrengen broos,
Teervleezen snaren trillend overtrokken
Zieleklankbodem eindeloos.

De poëzie van Boutens is die van een ziel die zielegemeenschap zoekt. Treurnis om een verloren geluk, verlangen naar wat ze weet dat ze niet vinden zal, en toch altijd zoekt en, niet vindende, droomt, dat is het leven van die ziel.

Volste, zwaarste tranen, in de krimpende blaren van het hart opgevangen en door een manestraal bevroren, - zoo is het beeld waaronder Boutens zijn liederen wil gezien hebben. Onmiddelijk na die aanduiding, waar het boek mee opende, klinkt de roep van ziel naar zusterziel:

Neem mijn hand en waak, kind, en laat ons samen gaan,
Nu de Nacht haar late taak spint naast stervensbleeke Maan -

een liefdelied waarin de heele samenreis, van dageraad door morgen, middag en avond, voorgespiegeld wordt.

Ik zeg niet dat de bundel *Praeludiën* meer dan een verzameling, dat hij een samenstel met plan en beteekenis zijn zou. Toch is de verzameling niet willekeurig. Er is bedoeling in het begin, en ook in het einde. Het slotgedicht aan de Zee, waar ‘naakt als ziel tot ziel’ de dichter aan het eind van zijn reis gekomen is, moet klaarblijkelijk als *finale* worden gedacht.

Of tusschen begin en eind eenig verloop valt aantewijzen, merken we straks misschien.

De voorste gedichten zijn niet de beste. Zij doen nog te veel aan de vroegere *Verzen* denken. Het noteeren van de gewaarwordingen waardoor een gedachte in ons wordt opgewekt en vervolgens trachten die gedachte te uiten, dat is zeker een van de wijzen

waarop een goed gedicht kan ontstaan; - mits alleen het gevoel dat gewaarwording en gedachte verbindt, voldoende krachtig zij. In Boutens' gedichten is de voorraad gewaarwordingen verbazend rijk en bizonder waardevol: tevens is de gedachte waarin zijn ziel zich uitspreekt, altijd aanwezig. Maar het doel, de eenheid van beide, wordt niet zonder moeite bereikt. Toch kon de zekerheid dat ieder deel, zal het goed zijn, zich in de schoonheid van het ééne gedicht moet oplossen, niet zwak zijn in den dichter die de onvermijdbare saamtreffing van het verscheidene met het ééne als volgt bezongen heeft. Bij de twee die ik niet alleen naar gehalte maar ook als geheel goed noemde, komt dit gedicht zich onmiddelijk aansluiten.

Nimmer, nimmermeer en
Kunt gij mij ontgaan.
Heb elk oogenbliks begeeren:
Wees die witte zwaan, -
Blanke baan
Lig ik voor u, lange laan
Ververspiegelende watertochten
Naar mysterieuze schaduwbochten.

Alles wat gij wezen moogt
Heeft één ding waarnaar het toogt;...
Wees dan wereldweg, - o
Altijd vind ik wel dat woord
In zijn schoonheid nooit gehoord,
Dat u lokt, zijn schooner echo,
Vanwaar ge in onvindbaarheid
Schuilemeit.

Eeuwig, eeuwigdoor
Duur' die onvermoeide jacht;
Telkens achter, telkens voor
Kruist mijn zilveren uw gulden voor
Diep in 't donkre braakland van de Nacht, -
En de sterreschijn
Dien gij volgt om mij te ontwijken,
Zal ik blijken
Zelf te zijn.

Zoo lokt God een ziel
Met Zijn bloemen en Zijn zon,

Liefdes zuiver eeuwig-mild profiel
Aan den horizon,
Tot zij zit en zegt:
Al wat gij mij zendt en doet
Heb ik bij mij weggelegd,
't Is al schoon en goed,
't Is al goed en schoon,
Maar toch eisch ik beter loon;
Want al 't goud dat 'k uit uw dagen delf
Kan mij
Maar vermeeren
't Wreed begeeren;
Neem mijn leven van mij -
Of kom zelf.

Als men, zonder zich te verdiepen in de beteekenis van de gedichten, enkel oog en oor openhoudt, dan vangt men telkens mooie fragmenten op. Zoo in het eerste gedicht:

Zacht met ons mede de mindrende mijlen
Leidt ons der waatren vochtschallende zang;
Donkere schrik gaan vogels van zeilen
Over ons hoofden in ruischenden gang.

Als gewaarwording van een wandeling langs een vaart is dit prachtig, maar het verband met voorafgaande en volgende verzen is zwak: in elk geval behoort er tot het bevatten van die andere een ander soort geestesinspanning.

In het tweede vers treft een fraaie regel:

In de gulden wijlen van zijn zeilen het zonneschip zal loopen.

Goed is ook het kwatrijn:

O Zon, leer mij uw kussen,
Die schoonheid viert en doodt:
Eén koele brand van leven tusschen
Morgen- en avondrood.

Uit volgende gedichten zal ik een aantal regels die mij getroffen hebben, aanhalen.

1. In hooge bergestilte
   Praten de jonge blijde beken

Door lichte lommermildte
Uit koele keel van steile kreken.

2. Waar beddingen tot peinzen zich verdiepen.

3. O land van bergen, in wat drang naar vreugde
Mijn wilde stroom door uw valleien snelde:
Een diep-stil water dat in 't Noorden welde,
Wien maar van ver zijn sneeuwen oorsprong heugde.

4. Tevreê God achter bergen te gelooven.

5. En in de straling van den oopner hemel
De vaste bergen diafaan verwolkten.

6. Op effen kim wordt heel de hemel landschap.

Een liedje, fijn van toon, dat men alleen voller zou gewenscht hebben, eindigt:

Hoe heb ik wreed verstaan
In één stil even
De pijn van te vergaan
Uit dit schoon leven.

In al wat ik hier overschreefis in de gewaarwording zooveel aandoening gemengd dat ze onze verbeelding treft en wij hetzelfde gewaar worden. Lees ik nu de volgende regels:

In nachtstaal water
Slijpt manestraal de riemerimpelen
Tot zilverfijne sneden.

dan vind ik die zeker niet minder treffend, maar alleen voor mijn *gezicht* en *verstand*. Ik vind het fijn gezien en tracht mij door ontleding van het geschrevene hetzelfde voor te stellen.

Hier raken we een groot en belangrijk onderscheid. Het opzet van gewaarwordings-noteering is bij Boutens zóó duidelijk, en zijn talent daartoe zóó onmiskenbaar, dat wij nauw hebben te letten op de grens waaroverheen die noteering overgaat in poëzie.

Wij raken die grens in een gedicht dat het late doorbreken van de zon tot aanleiding heeft:

De zon heeft alles goedgemaakt:
De lange donkre regendag

> En al zijn leed ligt met één slag,
> Eén straal in 't hart geraakt.

Dit is uitmuntend: gevoel en beeld waaraan we onmiddelijk deelhebben.
De tweede strofe luidt:

> 'k Dacht niet, het oog des daags zoo diep
> Achter de wolken, dat er sliep
> In donkerlaag omhangen aardvertrekken
> Glorie zoo hoog te wekken.

Dit is proza. Niet eens een bizondere gewaarwording, maar een stijve poging om van het dadelijk-verbeeld-gevoelde te buigen naar een gedachtegang. In de derde strofe wordt door een nieuwe gewaarwording het dagmoment nader aangeduid:

> Goud- en wit verklaarde
> Regenwolken
> Stralen tusschen zon en aarde
> Als guldenbespraakte tolken
> Tusschen de vreugden van twee zaalge volken.

Vaag, nadenken behoevend om verstaanbaar voor ons te zijn, maar de gezichtsindruk èn het gevoel dat de gedachte wil opwekken, van elkaar gescheiden. In de vierde wordt de aanduiding voortgezet:

> De hooge hemelen neigen
> Diep in vochtverheerlijkte aardegronden,
> In zaligheid gaat aarde stijgen:
> Haar bloei berankt de kimmeronden
> En maakt zich hemel eigen...

Hier is een zeer bizondere en schoone gewaarwording: hemel en aarde zich in elkaar spiegelend, door vocht en bloei elkaar zoekend en zich vereenigend. Gedachte en gewaarwording doordringen elkaar; het gevoel heeft *bijna* deel aan hen. Wat ons nog terughoudt van diep gevoelen is de noodzakelijkheid de woorden en trekken te doorgronden en saamtehouden. De gewaarwordings-noteering overheerscht *bijna onmerkbaar*. Als dan ook de gedachte zich geheel losmaakt om nu enkel drijvende op de aandoening in ons gemoed

binnen te loopen, dan voelen we zwakte in de uitdrukkingen, die veel te algemeen gehouden zijn om ons diep aan te doen.

O God wiens licht ik voel toekomend,
Zonne verblindend nog in neevlen loomend, -
Een zoele zomersmart, -
Zult Gij eens zóo aan dit maar donkre leven
Uw late, alzeegnende lichtwijding geven,
Dat het mag klimmen aan uw hart?

Dit en wat er verder volgt is veel meer een soort woorden-mooi dan het gewenschte klinkklare beeld.

De behoefte aan ongehinderde zielsuitstorting èn de te hevige drang naar uiting van verfijnde gewaarwording zien we elkander zoeken en belemmeren.

Ziehier opnieuw een gedichtje waarin ze elkaar gevonden en doordrongen hebben. Het bezingt niets dan den kringloop van dag en nacht zooals die beleefd wordt door de ziel van den dichter, maar dat beleven is erin uitgesproken.

O, elken dag beginnen
Dit broze bezinnen
Als hartdoorgloedenden wijn, -
Iederen nacht vergeten
Dit vorstlijk weten,
Dat gij zijt mijn.

Door diepe droomedalen
Eenzamen nacht verdwawlen
Als arm man zonder wijk, -
In morgenpaleizen
Den dag zien rijzen
Over eigen wonderrijk.

Met avond sterven,
Een Koning zonder erven,
In koelen nachtedood gebed, -
Met morgen rijden
In feesttocht van verblijden
Ter kroning naar uw lichtdoorvlagde stad.

Uit iedren nacht herboren,
Tot iedren dag verkoren,

Een godgeroepen kind zoo vroom,
Dat met diepopgetogen
Jongheilige oogen
Mag opgaan tot steeds nieuwen dagedroom.

Het is eigenlijk met het tweede derde van den bundel, met het door mij aangehaalde gedicht waarin het onvermijdelijke van de eenheid wordt uitgesproken, dat Boutens den volleren toon treft waarin zijn veelheid een eenheid wordt. Aldoor nog blijft in dezen bundel de strijd tusschen zijn tweeërlei aandrift bemerkbaar: het karakter van de goede gedichten is juist de blijkbaarheid van dien strijd. Maar indien al niet een meêsleepende aandoening, een evenwichtige geest dan toch heeft alle figuren in dien kamp geordend en de kracht van dien geest belet dat de gedachte aan vroegere zwakheid verder bij ons zou opkomen.

Wij laten zijn gevoels-zwakte varen om de geestes-sterkte van den dichter ga te slaan. Boutens heeft ze al vroeg bewezen, toen hij in de *Verzen* begon wat hij in de *Praeludiën* voortzette: tegelijk *vrije* verzen te schrijven en strenge, rijmenrijke *strofen*. Zooals wij Boutens nu kennen is dat dubbele pogen het onmiddelijk gevolg van zijn aanleg. Hij was de man van de rijkste en meest verfijnde gewaarwording, die niet rustte eer hij voor elke ziels- en zinnesiddering het juiste woord, de sprekendste woordkoppeling, de teekenachtigste trek en het schilderendste ritme gevonden had. Maar tevens was hij de dichter van de ziels-uitstorting. Die uitstorting was zijn begeerte, zijn behoefte, - maar niet zonder moeite, zagen we, droeg de golf van zijn gevoel den voorraad van zijn gewaarwordingen voor zich heen. De krachtige ordenende geest moest daartoe te hulp komen. En zoo zien we tegelijkertijd een *vers* dat, ter uitdrukking van al het bizondere, in maat en lengte zich tracht vrij te houden, zelfs in de overigens regelmatige strofen, en die *strofen* vast en streng en rijmenvol. De doorwerktheid van de strofen, kan men zeggen, is zelfs in evenredigheid tot de losheid van de verzen. Ik bedoel: bewust van de losheid die hij zich vergunnen moest, spande de dichter zijn geestkracht in tot een doorwerking die soms overdadig lijkt.

Dit is de moeielijkheid die de lezer te lijden krijgt: er wordt

van hem meeleven verlangd met een dichter die in buitengewone geestelijke aktie is: wat die dichter voor schoons heeft kan hem eerst door dat meeleven geopenbaard worden. De ruil is billijk: geestes-schoonheid die geestes-arbeid kost.

Er is in de *Praeludiën* een klein gedicht dat ik hier zal afschrijven:

Haar hart is een Kind van den Dag,
Dat is uitgehuwd aan den Nacht
Met een uitzet van verbleekte vreugd
En een bruidschat van herdenken.

O een lied, één sprank, dat lach
Als licht in haar oogen bracht,
Dat zij zie haar volknoppende jeugd
En zooveel vreugde te schenken.

Eén trillende zielelach
Als nachtegaleslag
Kan slaan in dorre deugd
Felle fontein van vreugd,
En kloeken haar armen met blijde kracht,
Haar borsten met leven drenken...

Stil, laat haar onder Gods gezag,
In den schijn van wat door God wordt bemind,
Haar oogen naar verre-kustsmaragd
Waar englen wenken, -
Een Kind.

De gewaarwordingen waarmee de dichter dit meisje ziet, worden u wel eenigszins duidelijk. Ontroering wordt u weinig meegedeeld. Wel een zekere stemming, een gul willen en een daarop volgend ingetogen-zijn dat het laatste woord behoudt. Maar let nu ook eens op *hoezeer* de dichter de gulheid van zijn opwelling gebonden heeft in zijn rijmenspel. Aldoor dezelfde vier rijmen, waarvan twee nog zoo goed als gelijk aan elkaar zijn, en aan het eind alleen het veelzeggende: *bemind* en *kind*. Hier, voelt ge, moet de bindende geest terug hebben gewerkt op de aandoening van den dichter en wat hij u geeft is een schoonheid die zonder dien geest niet kan worden gedacht.

Ik beken dat dit gedicht beter zijn zou als men er dieper

ontroering in getemd voelde, maar, zooals het nu is, voelt men bizonder goed hoezeer er een werking uitgaat van den bindenden kunstenaar.

Die kunstenaar, op krachten gekomen, bewerkt nu in zijn regels en strofen alles wat hij, bewogen door zijn ééne zielsverlangen, gewaar wordt en bespiegelt, en met sterken geest geordend heeft. Een dertigtal goede gedichten schrijft hij dan, waarvan de twee die ik in het begin van dit opstel aanhaalde, de beste zijn. De oogen van een gestorvene terugziend uit het doodenrijk, en die doen blijken dat ook dáár niet enkel duister is. En de koningszoon die na doodstillen strijd tegen een hooger macht geslagen en ellendig achterblijft. Twee beelden zijn dit die klaar boven de woorden van den dichter uitleven: zij zijn meer dan rangschikking van gewaarwording: zij zijn het gevoel en de verbeelding waarin de gewaarworder van het vele zich als eenheid erkent. In de andere gedichten is de eenheid meer een band van gedachte. De elegische toon zet zich voort, zwelt aan en dit is misschien de lijn, die, door enkele voorstellingen van afscheid en ondergang heen, naar het einde wijst en dus iets als een plan van saamstelling vermoeden doet. In het slotgedicht:

> Naakt als ziel tot ziel
> Kom ik, Zee, tot U -

is de strofe streng en, ook in regellengte, vierentwintigmaal volgehouden. Ook hier evenwel minder de eene gevoelsgolf dan de vierentwintig facetten. De Kunst werd voor den dichter van *Praeludiën* het Eene en Eenige:

Eenig aardsch bed waar een ziel zich strekken kan ten voeten uit.

ALBERT VERWEY.

De Hedendaagsche Italiaansche Beschaving en Giovanni Papini
Door
Roberto Grego Assagioli.

Ofschoon de werken van Giovanni Papini bijzondere eigenschappen bezitten, die ze van zelf doen begrijpen en waardeeren, is het toch moeilijk zich een denkbeeld te vormen van de ingewikkelde persoonlijkheid en de eigenaardige ziel van hun schrijver, indien men niet de voornaamste eigenschappen kent der italiaansche beschaving gedurende het tijdperk, waarin hij zijn werk begon en den veelzijdigen en machtigen invloed, dien hij in 't vervolg op die beschaving uitgeoefend heeft.

Om alle misverstand te voorkomen wil ik dadelijk opmerken, dat indien ik in dit artikel slechts Giosuè Carducci, Gabriele D'Annunzio en Giovanni Papini noem, het stellig niet mijn bedoeling is tusschen hen vergelijkingen te maken, die altijd onaangenaam zijn, maar die in dit geval dubbel dwaas en ongepast zouden wezen, gegeven de jeugdige leeftijd en de nauwlijks begonnen werkzaamheid van Papini, en het zoozeer van dat der twee anderen verschillend arbeidsveld, waarop deze werkzaamheid zich beweegt; Carducci en D'Annunzio toch zijn bovenal dichters en literatoren, terwijl Papini alleen prozaschrijver is en zich veel met filosofie bezighoudt. Alle vergelijkingen daargelaten, blijft een bijeengroepeering van deze schrijvers noodzakelijk, omdat ze één belangrijken trek gemeen hebben, namelijk dat ze niet alleen, opgesloten in de bekende metaforische ‘ivoren toren’, schoone bladzijden hebben geschreven, maar tevens levendig deelnamen aan het italiaansche leven en trachtten een bizonderen invloed daarop uit

te oefenen. Werkelijk is dan ook ieder van hen, door een belangrijk deel van zijn tijdgenooten, als hoofd en geestelijk leider erkend en gevolgd.

* * *

In 1870, toen na een halve eeuw van bitteren en roemvollen strijd, de Italianen Rome binnentrokken en het groote werk van hun politieke eenheid volbracht was, bleef hun een ander belangrijk levenswerk over te volbrengen, dat het vervolg, zelfs de noodzakelijke voltooing van het eerste was, het welk zonder dit laatste vergeefsch en voorbijgaand zou zijn.

Zij moesten hun nationaal bewustzijn scheppen; zij moesten zich op zoodanige wijze op de hoogte stellen van den gang der italiaansche beschaving en literatuur door de eeuwen heen, niettegenstaande de politieke verdeeldheid, dat de gemeenschap van alle Italianen, gevormd om de politieke eenheid te verwezenlijken, zich niet zou oplossen, maar zou overgaan in die moreele en intellectueele eenheid, die de innerlijke kracht van een natie uitmaakt.

Degene, die de Italianen het krachtigst geholpen heeft dat werk te volbrengen, waaraan de groote geografische verschillen en de langdurige politieke scheiding zulke groote moeilijkheden in den weg legden, was Giosuè Carducci, die daarom met recht den naam verdient van nationaal dichter. Zijn geheele werk, critisch zoowel als artistiek, heeft een maatschappelijke strekking en beteekenis. In zijn talrijke, schoone geschriften over de geschiedenis der italiaansche literatuur, streeft hij er naar in 't licht te stellen hoe krachtig en onafgebroken de letterkundige traditie der Italianen is, hoe in iedere eeuw de uitstekendste schrijvers, niettegenstaande het groote verschil van persoonlijken aanleg en den invloed der tijden, gemeenschappelijke eigenschappen bezaten, die hen als Italianen deden kennen, en hoe de ijverige en liefdevolle studie van die groote mannen een krachtig hulpmiddel was tot het vormen van het nationaal bewustzijn. Zijn dichterlijk werk is grootendeels een geestdriftvolle verheerlijking van het latijnsche en italiaansche karakter in de geschiedenis en in de kunst. Hij is een classicus - om deze dubbelzinnige en onnauw-

keurige doch gemakkelijke benaming te gebruiken, - geen classicus alleen naar den vorm, maar ook naar inhoud en gedachte; hij heeft de grootheid en de poezie van het oude Rome diep gevoeld en heeft het bezongen met den trots van een romeinsch burger.[1)]

Indien hij van de Middel-eeuwen de diepe, mystieke geestelijke strooming al veronachtzaamde, zoo voelde hij er toch de krachtige poëzie der partijstrijden van en gaf ze in zijn gedichten weer, terwijl de anderen er slechts de schilderachtige en oppervlakkige kant van zagen, waaruit ze een holle, gemaniëreerde romantiek schiepen. Van de Renaissance bezingt hij het herleven van kunsten en letteren, terwijl hij van zijn eeuw de heldhaftige worsteling der Italianen voor hun vrijheid verheerlijkt; en nadat die verkregen was, geeselde hij heftig de bekrompenheden en laagheden van het politieke en parlementaire leven, en wekte de Italianen op tot hoogere dingen.

Giosuè Carducci had, ofschoon hij een grooten invloed op het intellectueel en zedelijk leven der Italianen in 't algemeen uitoefende, - voor zoover zijn artistiek werk betreft geen direkte, talentvolle navolgers. Inderdaad, Gabriele D'Annunzio, de eenige die onder zijn invloed begon te werken, volgde al heel spoedig zoo zeer zijn persoonlijken aanleg, dat hij zich geheel van Carducci los maakte, en wat opmerkenswaard is, D'Annunzio faalde juist in de poging, om die hooge, edele, maatschappelijke roeping te volbrengen, die misschien den grootsten roem uitmaakte van Carducci.

Gabriele D'Annunzio is een groote, bewonderenswaardige tolk, hij weet in zijn talentvolle en veelvoudige ziel alle

1) Dit blijkt b.v. duidelijk uit de prachtige ode:
'Nell' annuale della fondazione di Roma.'
Ik haal de vierde strofe aan:

Questa del foro tua solitudine
ogni rumore vince, ogni gloria;
e tutto che al mondo è civile,
grande, augusto, egli è romano ancora.

De diepe stilte van uw forum
overstemt ieder geluid, iederen roem;
en alles wat op de wereld beschaafd is,
groot, verheven, is nog romaansch.

stemmen der natuur, der kunst, der menschen te bevatten en ze weer te geven in prachtige liederen, schitterend van beelden en overvloeiend van melodie. En indien hij in het doen herleven van het oude Griekenland en het oude Rome, van de Middeleeuwen en van de Renaissance in Carducci zijn gelijke heeft, terwijl enkele andere dichters hem nabij streven, wist hij alleen en op een prachtige wijze, het veranderlijke, veelzijdige, intense, drukke moderne leven weer te geven, ook in die fasen, die zich minder schijnen te leenen tot een poëtische omwerking. Hij beeldde de meest verschillende toestanden van het moderne leven uit, de uitgezochtste en ziekelijkste verfijndheden en de meest esthetische en sentimenteele verwikkelingen van de zielen der decadenten, gepaard aan het grootsche, zware, machtige rythmus van de tegenwoordige, mechanische en industrieele beschaving, dorstend naar snelheid.

Maar het is niet mijn bedoeling hier een ontleding te leveren van de verschillende, bewonderenswaardige kunstenaars-gaven van D'Annunzio, wiens werken trouwens ook buiten Italië bekend zijn; ik zal mij er toe beperken in enkele woorden zijn maatschappelijken invloed aan te wijzen.

D'Annunzio heeft, juist omdat hij in de eerste plaats de tolk is der beelden, die hij in zijn ziel oproept, geen onafhankelijke geesteshouding, geen persoonlijke opvatting van de wereld gehad, maar hij heeft zonder aarzelen de filosofische gedachten van Nietzsche overgenomen, hoewel hij er de noorsche strengheid van temperde met veel zuidelijke zinnelijkheid.

De filosofie van Nietzsche, ten minste in haar bekendste en verspreidste gedeelte, heeft tot hoofdgedachte de verheffing van het individu en zijn bevrijding uit de banden van de overgeleverde zedeleer, en deze gedachte voorgedragen door een betooverend woordkunstenaar als D'Annunzio, in schitterende gedichten en aanlokkende romans, trok natuurlijk talrijke jongeren aan. De gevolgen waren echter zeer treurig.

Zonder nu de innerlijke waarde der wijsbegeerte van Nietzsche in twijfel te trekken, moet ik toch opmerken, dat de poging van D'Annunzio en zijn navolgers om die in toepassing te brengen een volslagen fiasco maakte. De maatschappelijke plannen van D'Annunzio waren edel en grootsch; hij wilde van de Italianen een moedige, krachtige, aristocratische natie

maken, hij wilde de vereering van de grootheid der antieken weder opwekken, de begeerte naar vermetele ondernemingen, de bewondering voor de schoonheid, hij wilde de burgerlijke kleinheid en de laagheid geeselen en het sombere alles gelijkmakende drijven der democraten.

Maar de twee belangrijkste practische pogingen, die hij aanwendde om een begin te verwezenlijken van zijn trotsche droomen: zijn verkiezing tot afgevaardigde en het plan voor den bouw van een groot nationaal theater te Albano bij Rome, eindigden op een belachelijke wijze na verschillende pijnlijke omstandigheden, waarvan het verhaal ons te ver zou voeren.

Er zijn verschillende oorzaken voor dit misslagen, maar de belangrijkste en diepste lijkt mij in die zelfde levensopvatting van D'Annunzio te liggen. Om een groot werk te volbrengen is een standvastige wil noodig en een groot vermogen van zelfopoffering; men moet zijn eigen kracht, zijn geheele wezen kunnen opofferen voor het geliefde werk. En dat kon en wilde D'Annunzio niet. Zijn filosofie, met de voortdurende verheffing van zijn eigen persoonlijkheid, belette hem zijn werk meer lief te hebben dan zich zelf. Hij wilde geen enkel genot opofferen, dat zich aanbood, geen enkele gelegenheid om gevoels-ondervindingen op te doen, geen enkele mogelijkheid om nieuwe sensaties te doorleven.

Zoo bleven zijn droomen, droomen. -

Terwijl het grootste deel der jonge volgelingen van D'Annunzio gaarne afstand deed van zijn al te grootsche plannen en zich liever op een gemakkelijke nabootsing van de kunst en de kunstgrepen van den meester toelegde, scheidden enkelen zich vastberaden van D'Annunzio af en hoewel zij voortgingen zijn kunst te bewonderen en te verdedigen, begonnen zij er het levensideaal van te bestrijden en er de gevaarlijkheid van aan te toonen.

Eén van die weinigen was Giovanni Papini, wiens klaarblijkelijke meerderheid boven de anderen zich al zeer spoedig openbaarde.

De eigenschappen, die Papini het meest mishaagden in het werk van D'Annunzio waren de afwezigheid van oorspronkelijke denkbeelden, de onbepaaldheid zijner gedachten, het gebrek aan ernst en volharding in zijn voornemens; en aan het ver-

wekken van de tegenovergestelde gaven bij zich zelf en bij de anderen wijdde hij van het begin af aan, al zijn krachten.

Hij begon met een uitgebreide filosofische kennis te verwerven en, wat veel belangrijker is, een persoonlijk standpunt in te nemen in het strijdperk der gedachten; na eenige jaren van volstrekte eenzaamheid, van koortsigen geestelijken arbeid, van ernstig nadenken, voelde hij zich sterk en zeker en stichtte in 1903 op twee en twintigjarigen leeftijd het tijdschrift ‘Leonardo’.

Van de eerste reeks verschenen slechts negen nummers met negen artikels, nieuw van gedachte, levendig en zelfs brutaal van uitdrukking, die Papini onderteekende met zijn geliefkoosd pseudoniem Gian Falco. De eerste reeks werd weldra afgebroken, door verschillende oorzaken, waarvan de voornaamste de te groote ongelijksoortigheid en de onvoorbereidheid van de groep jongeren was, die zich om Papini geschaard had en waarin het sympathieke, maar onstuimige en onstandvastige element der artiesten overheerschte; voor Papini echter was de uitgaaf een onschatbare ondervinding en voor veel jongeren een opwekking om zich te vereenigen, een prikkel tot het aanbinden van den strijd. Na een zomer gezwegen te hebben, hernam Papini op nieuw onder een anderen vorm en met grootere tusschenpoozen de uitgave van de ‘Leonardo’, in 't begin slechts ter zijde gestaan door Giuseppe Prezzolini, zijn eersten en dierbaarsten ‘compagno di solitudine’. Vervolgens sloten langzamerhand andere jongeren, die niet bijeengekomen waren in een oogenblik van geestdrift, maar zich aangetrokken voelden door werkelijke geestesgemeenschap, zich bij die twee aan en zoo ontwikkelde zich en ging voort zich te ontwikkelen, het leven van de ‘Leonardo’, vol afwisseling, vol bedrijvigheid, levendigheid en verrassingen, een spiegel van den moeilijken tijd der rijpwording en het schoone ontwaken tot bewustzijn van enkele onrustige jongelingszielen.

Met moeite gelukt het mij de herinneringen terug te houden, die zich voor mijn geest verdringen, terwijl ik deze regels schrijf, maar de geschiedenis van de ‘Leonardo’ zou een groot boekdeel vereischen.....dat geschreven zal worden door den eersten ‘Leonardiano’ aan wien de moed en de

kracht ontbreken zich aan nuttiger strijd te wagen in het midden van het krijgsgewoel.

Ik zal mij dus bepalen tot het aanduiden der belangrijkste eigenschappen van de zoo afwisselende, veelzijdige persoonlijkheid van Giovanni Papini. Gedurende een tamelijk langen tijd namen de filosifische studieën de geheele aandacht van Papini in beslag; 't was een koortsig doorloopen van de voornaamste wijsgeerige stelsels; en in alle vonden zijn krachtige kritische geest en zijn waakzame ziel, die zich niet tevreden stellen met vage formules of handige en logische kunstjes, de zwakke punten, de klaarblijkelijke gewrongenheden, de onjuiste veralgemeeningen, de in 't oog springende eenzijdigheid. Op het angstige zoeken volgde een woedende aanval, een felle afbrekende kritiek en naarmate het gevaar grooter was geweest om gevangen te blijven in de arglistige strikken van een aanlokkelijke wijsbegeerte, met des te grooter nadruk toonde hij aan zijn makkers de gevaren aan en wees hun den weg tot redding.

De vrucht van dit tijdperk is zijn eerste boek: 'Il crepusculo dei filosofi'[1] (De Filosofen-schemering), waarin hij in zes opstellen de zes beroemdste en gevaarlijkste moderne filosofen aanvalt: Kant, Hegel, Schopenhauer, Comte, Spencer, Nietzsche. Aan deze opstellen voegt hij een kort, maar hoogst belangrijk slot toe, dat zooals hij zelf zegt, behalve een kritiek op het verleden, een schrikwekkend programma voor de toekomst inhoudt.[2] Het is moeilijk om zonder het belachelijk te doen schijnen in 't kort deze toch reeds te beknopte beschrijving weer te geven, dat twistgeschrijf, verkeerde begrippen, geestdrift en bovenal een groote verwachting opgewekt heeft. Ik wil alleen zeggen, dat Papini vóór alles in al de uitingen van het menschelijk leven het zoeken ziet naar middelen om te handelen (ik neem het woord handelen in een zeer uitgebreide beteekenis, zoodat het aanduidt iedere verandering waarin de mensch als vrijwillige factor optreedt), daarna geeft hij een korte schets van de belangrijkste dezer uitingen, zooals kunst, wetenschap, godsdienst, wijsbegeerte; hij wijst er de punten

1) Milaan 1906.
2) Bl. 265.

van gemeenschap in aan en de begrensdheid vooral van de laatste. Hij beweert, dat wij met alle kracht er naar moeten streven de reëele wereld altijd meer aan de ideale wereld nabij te brengen[1]; verder zegt hij, dat de filosofie, om werkelijk nuttig te zijn, een theorie voor ons handelen, een Pragmatica zal moeten worden. En in die Pragmatica legt hij vooral den nadruk op het belangrijke deel, dat de inwendige psychologie daaraan zal moeten nemen. - 'De kracht, die wij moeten gebruiken,' - zegt hij, - 'de geest - is vaardig. Er blijft slechts over te ontdekken hoe hij in buitengewone gevallen werkt en er een werktuig van te maken, dat gewillig aan onze wenschen en aan onze verbeelding zal gehoorzamen.'[2]

Hij zelf begon dadelijk dit pogramma in praktijk te brengen; op wijsgeerig gebied hield hij zich lang met het Pragmatisme bezig, een leer van Amerikaanschen oorsprong (Peirce, William James enz.) en ontwikkelde deze tezamen met andere 'Leonardiani' in groote mate.

Het is niet mogelijk in enkele woorden uit te leggen wat het Pragmatisme is; men kan het beschouwen als een veelzijdige verzameling van logische en psychologische methodes, vrij onafhankelijk van elkaar, die twee voorname strekkingen gemeen hebben:

Ten eerste: de strekking om de problemen zonder begrip, de vage formules, de tweezijdige uitdrukkingen, de schijnbare oplossingen van de gangbare wijsbegeerten, vooral van de metafisica, te ontmaskeren; ten tweede: de strekking om de vraagstukken, welke de handelingen, de daad betreffen, als zeer belangrijk te beschouwen en voornamelijk den invloed van de gedachten, van het geloof, van het gevoel op de handelingen (Theorie van de 'will to believe', enz.). Ook uit dit vluchtig overzicht zal men begrijpen waarom Papini zich tot het Pragmatisme voelde aangetrokken. Het vormt inderdaad een uitstekende en noodige voorbereiding tot de door hem aangebeden Pragmatica.

Op het gebied van de inwendige psychologie zette hij zich nu dadelijk aan 't werk, terwijl hij daarvoor het fijne en

1) Bl. 271-272.
2) Bl. 279-280.

gevaarlijke instrument gebruikte der zelfbeschouwing en hiermee begon hij zijn ziel tot op den bodem te onderzoeken. Hij vergenoegde er zich niet mee om zooals D'Annunzio en zijn volgelingen gedaan hadden de analyse van indrukken, en alledaagsche gevoelens, tot in het bespottelijke voort te zetten, dit was reeds een vrij bekend en familiaar terrein geworden, hij wilde zich in de diepste afgronden wagen, in de duisterste schuilhoeken der ziel, hij wilde er de verblindendste schatten, die niemand ooit gezien had, van aan het licht brengen, hij beefde niet bij het ontdekken van haar geheimste verschrikkingen. En toen hij van die koortsachtige ontdekkingstocht in de gewone wereld terug kwam en de menschen weer zag, rustig en tevreden, bezig aan hun kleine, dagelijksche bezigheidjes, of ze zag, terwijl ze onder hunne kleine smarten leden, onrustig door hun nietige levensomstandigheden, vroolijk met een kinderachtige vreugde, zonder dat ze een oogenblik de groote en vreeselijke wereld vermoedden, die in ieder van hen leefde, toen steeg in hem een onuitsprekelijke angst op en hij vroeg zich af waarom de menschen blind en stom zijn en wat de beteekenis is van de treurige, belachelijke en terugstuitende grap, die het gewone leven uitmaakt van hen, die zich zelf nog niet ontdekt hebben. Dit is de grondtoon, die er klinkt in de zes en twintig niet te beschrijven, vreemde opstellen, die de andere werken samenstellen door Papini uitgegeven: '*Il Tragico Quotidiano 1906*' (*Het dagelijksch Tragische*) en '*Il Pilota Cieco*' (*De Blinde Loods*); dit laatste is sedert eenige dagen verschenen. Deze opstellen maken de wanhoop uit van de literaire critici, die niet weten waaronder ze te groepeeren: enkele bevatten een intrige, maar zijn toch geen novellen, allen hebben fantastische elementen, maar het zijn toch geen sprookjes, in bijna allen zijn oorspronkelijke denkbeelden, nieuwe gezichten op de wereld en de menschen, maar toch zijn het geen brokken filosofie; vele bladzijden zijn zuiver lyrisch, maar geen enkel opstel zou men een gedicht in proza kunnen noemen. Hij zelf weet er geen anderen naam voor dan: 'aanmerkingen, klanken, sprookjes, met luider stem uitgesproken bekentenissen, lyrische ontboezemingen, monologen in den vorm van gesprekken'...[1)]

1) Il Pilota cieco. Bl. 2.

Evenals de inhoud is ook de stijl persoonlijk en niet te beschrijven, het is een trillende, opbruischende, ingrijpende stijl, soms vol woede door de kracht waarmee hij aan de zielen onuitsprekelijk felle bewustheidsfases van beangstigende diepte en verwarrende verwikkelingen wil suggereeren en hij is altijd warm, hartstochtelijk, rijk aan suggestieve beelden, tooverachtige beschrijvingen, onverwachte, verwarrende overgangen, koppelingen van zonderlinge en beteekenisvolle woorden. Maar al deze eigenaardigheden van zijn stijl zijn niet gewild, gezocht of kunstmatig, ze zijn integendeel oprecht, spontaan, volmaakt in harmonie met den inhoud.

Ik heb hier slechts gewezen op de voornaamste punten van de veelzijdige werkzaamheid van Giovanni Papini, die buitendien ook blijkt uit talrijke lezingen, uit artikels in italiaansche en vreemde tijdschriften en in kranten.

Dit alles zou voldoende zijn om het leven te vullen van den meest eischenden persoon, maar voor Papini is dit nog niet genoeg, zijn ongeneeslijk onrustige geest heeft zich niet tevreden gesteld met de avontuurlijke tochten in het schemerachtige rijk van de ziel, hij zoekt een niet te bereiken steunpunt. Hij roept dit uit in de indrukwekkende inleiding van de ‘Pilota Cieco’:

‘....ik heb ontdekt, dat ik de blinde Loods ben. Ik kan nu niet meer ontkennen, dat ik de blinde Loods ben. Ik ben het tot nu toe geweest, sedert langen tijd en ga voort - arme ongelukkige! - het te zijn.

Welke daden zijn in werkelijkheid van belang voor mij? Welke droomen zijn de moeite waard gedroomd te worden? Waartoe dient het de angst voor zichzelf en voor ons leven op te wekken?

Naar welke haven moet men den “nieuwen mensch” leiden, de ziel bevrijd van de wereldsche terminologie? Ach, arme loods! arme blinde loods! Ge wildet de luie zeelieden wekken, ge wildet ze dwingen in de donkere wereld rond te varen, ge wildet hun wrakke schepen leiden en aanzetten, maar ge wist zelf niet waar heen ze te leiden en wanneer ze gevraagd hadden hen aan land te brengen, zoudt ge niets dan water rondom u gehad hebben en het altijd nieuwe spiegelbeeld van een altijd onbereikbaar eiland.

Blinde Loods - arme blinde Loods! Het is nutteloos geweest, dat ge in uw jeugd de oude en de nieuwe zeekaarten bestudeerd hebt en dat ge geleerd hebt door welke kracht het roer bestuurd wordt. Er blijven u slechts twee wegen te volgen over: of terug te keeren naar de haven die ge in ergernis verlaten hebt, terwijl ge op de oevers de stomme menigte van moeders en zusters achterliet, of de bovenzeesche landen opgeven en met geweld uw schip richten naar de wondere dalen van de diepte, waar andere wouden en andere menigten de menschen opwachten, die niet vreezen het leven opnieuw te beginnen. Misschien is de haven, die gij zocht niet van deze aarde, maar deze aarde is slechts een klein deel van de aarde. Ge kunt naar de andere gaan. Wat kost de reis? Een eenvoudig iets: het leven!'

Wat zal het einde van deze vreeslijke crisis zijn? Niemand kan het zeggen; Papini zelf zou er veel voor geven het te kunnen. Binnen enkele maanden of enkele jaren zullen we het allen weten; intusschen maakt een dergelijke onzekerheid deze vreemde ziel slechts geheimzinniger en belangrijker, deze ziel, die zich uitgesproken heeft in bevende bladzijden, die de menschen lang zullen ontroeren.

Florence 2 Juli 1907.

Het dagelijksch tragische (Il Tragico Quotidiano)
Door
Giovanni Papini.[1)]

Er zijn auteurs, die geen voorrede voor hun boeken schrijven, omdat ze er of te trotsch, of te lui of te weinig ontwikkeld voor zijn. Er zijn er ook die maar één voorrede schrijven: dat zijn kinderlijke of oppervlakkige auteurs.

Een boek wordt nooit geschreven voor een enkel mensch of voor een enkele klasse van menschen. Eén boek kan tien boeken bevatten en elk daarvan kan zich tot tien soorten menschen richten die het goed zullen vinden of het afkeuren om honderd verschillende redenen.

Om ons eigen werk aan 't publiek voor te stellen, het te verdedigen, te verontschuldigen, moet men zich tot vele klassen van lezers richten en moet men voor elk de meest passende loftuitingen, verontschuldigingen, argumenten en sofismen weten te vinden.

Voor dit boekje stel ik me tevreden met slechts drie voorredenen, maar als de gewoonte meer in zwang komt, zal ik eens een boek gaan schrijven, dat enkel uit voorredenen bestaat.

1) De Voorredenen en vier van de dertien schetsen. De vertaling is van Elise Gosschalk. Het voorafgegane artikel van R.G. Assagioli werd geschreven voor De Beweging.

Eerste voorrede Aan de Dichters

Het minste geluid is genoeg om me 's nachts wakker te maken: een krekel, die de nachtstilte verstoort met zijn zacht, eentonig trillend gezang, een windvlaag, die de bladen van mijn geliefde populieren in sneller beweging brengt. Dan kan ik niet meer slapen en ga naar buiten, langs eenzame wegen, een strootje in den mond; dan denk ik aan de vreugde en de smart die geweest zijn, en ik glimlach en zucht bij de herinnering aan woorden, die ik niet meer zou kunnen zeggen. Mijn handen liefkoozen gaarne het riet, dat hoog opschiet langs de sloten en ieder oogenblik sta ik stil, alsof ik ververwachtte teruggeroepen te worden. Nu en dan hoor ik het schreien van een kind, het tikken van een druppelende fontein, de rauwe kreet van een nachtvogel - heel de kleine, nachtelijke muziek; en al afwachtende vertel ik me zelf de een of andere onwaarschijnlijke geschiedenis; en wanneer het verhaal uit is, haasten zich ook de sterren te verdwijnen.

* * *

Zoo zijn deze duistere verhalen en deze onrustwekkende samenspraken ontstaan. Ze zijn ontstaan in slapelooze nachten in een toestand tusschen waken en droomen, wanneer de verre stemmen der dingen en de angstig verborgen gehouden geheimen der menschen gemakkelijker tot mijn half bewuste ziel onden doordringen. Gedurende die uren sliepen de menschen - mijn lotgenooten! - en terwijl zij daar slapend neerlagen, onderscheidde ik met grootere helderheid de zwijgende draden, waaruit hun lot geweven was.

En in die uren was ik met u, o dichters, alsof ik niet één van u was. Ik voelde waarom uw mond uitverkoren was om alles te zeggen, wat anderen niet durven of niet weten. Onder deze bladzijden zult gij er vele vinden, die alleen voor mij zelf geschreven zijn, maar gij zult er ook eenige voor u vinden. Ter wille

van die laatsten zult gij het mij vergeven, dat ik mijn proza niet in een aantal kleine stukjes van elf lettergrepen verbrokkeld heb en dat ik niet met een onuitputtelijk geduld dat fijne, veelgeprezen en verraderlijke instrument heb gebruikt dat u op smeden en gevangenen doet lijken.

Tweede voorrede Aan de Filosofen

Na heel veel jaren zal mij zeker op een kalmen zomeravond een mensch komen vragen, hoe men een buitengewoon leven lijden kan, en ik zal hem zeker met deze woorden antwoorden: door ons te gewennen onze buitengewone daden en gevoelens als heel gewoon te beschouwen en onze gewone gevoelens en daden als iets zeldzaams.

Dit, mijn geloof, zal ik dan aan dien mensch zeggen en verklaren, maar *ik* heb het nu reeds. Onze verwondering en onze vrees worden veroorzaakt door de *zeldzaamheid* der dingen, die ze voortbrengen en niets kan ons doen gelooven, dat sommige alledaagsche dingen niet feitelijk meer reden tot verwondering zouden kunnen geven dan die, welke enkele personen zoeken in de zeldzaamste gebeurtenissen en tooneelen.

Het is mogelijk, dat enkele gewaarwordingen, die wij iederen dag doorleven en die ons niet treffen en niet ontroeren ons zouden doen opspringen van verbazing, als ze heel zeldzaam door heel enkele menschen ondervonden werden. Wij leven te midden van dingen, die ons alleen daarom geen wonderen toeschijnen omdat ze zich te dikwijls herhalen. Wij leven onder den druk van problemen en vreeselijke oordeelen die ons daarom alleen niet doen weenen en beven, omdat ze een zóó groot deel van ons dagelijksche leven zijn geworden, dat wij er niet meer over nadenken.

Met deze gedachten heb ik sommige van de sprookjes en samenspraken, die in dit boek voorkomen, geschreven. Ik heb me voorgenomen de verwondering en de schrik op te wekken, maar ik heb niet mijn toevlucht willen nemen tot

vreemde avonturen en vergezochte tooneelen, zooals diegenen gedaan hebben, die bekend staan onder den naam van ‘fantastische schrijvers.’

Het bovennatuurlijke en vreeselijke van die verhalen - en zelfs de groote Poe maakte daarop geen uitzondering - zijn het resultaat van iets buitengewoons, maar dat bijna altijd *buiten* de ziel der menschen ligt.

Het vreesaanjagende bestaat in de vreemdheid van abnormale toestanden, waarin zich normale menschen bevinden, de verwondering wordt veroorzaakt door het contact tusschen alledaagsche geesten en een uitzonderingswereld, waarin zij zich eensklaps bevinden. De bron van wat men gewoonlijk onder fantastisch verstaat is materieel, uiterlijk en objectief.

Ik heb een andere bron willen vinden.

Ik heb het fantastische uit de ziel zelf van de menschen willen doen ontspringen, ik heb me voorgesteld ze te doen denken en voelen op bijzondere wijze tegenover gewone, alledaagsche feiten. In plaats van ze in allerlei vreemde toestanden te brengen in nooit geziene werelden, te midden van ongelooflijke gebeurtenissen, heb ik ze voor feiten van hun gewoon, dagelijksch leven gesteld en ik heb hen zelf laten ontdekken al wat er geheimzinnigs, groots en vreeselijks in is. Ik heb menschen met een grooter en meer ontwikkeld bewustzijn, met een fijner gevoel en die toch tegelijk iets kinderlijk naïefs hebben, geplaatst te midden van hun eigen bestaan, tegenover hun eigen wereld. Wij zijn gewend aan dit bestaan en aan deze wereld en wij kunnen er de schaduwen, de afgronden, de raadsels en de tragedies niet meer van zien. Daarom zijn er voortaan buitengewone geesten noodig om de geheimen der gewone dingen te ontdekken.

De alledaagsche wereld zien op een niet alledaagsche wijze: dat is de werkelijke droom der fantasie. Aan die dingen denken waaraan niemand denkt, zich over die dingen verwonderen waar niemand op let, datgene zoeken, wat iedereen natuurlijk toeschijnt - van datgene genieten wat iedereen onbeteekenend voorkomt. Al deze dingen moet de dichter en de filosoof doen - dit alles doet ook het kind. Er is dikwijls gezegd, dat de dichter als een kind tegenover de wereld moet staan, maar er zijn maar heel weinige, die

zich vrij kunnen maken van hun mannelijkheid. Om zich te kunnen verwonderen, moet men kunnen vergeten: de kunst van vergeten moet aan de kunst van verwonderen voorafgaan. Maar de menschen zoeken bij voorkeur de middelen om zich te herinneren en hebben niet den moed om het weten in zich te dooden. Daarom gaan ze langs wonderen zonder zich om te keeren en zijn ze veroordeeld tot lijden, waarvan ze zich niet bewust zijn. Het heelal wordt in hun oogen al heel gauw een doodgewone zaak, waarin de belangwekkende dingen dagelijks verminderen en waaruit met angstige zorg alle lastige en treurige twijfel verbannen is. Op een zekeren leeftijd sluiten zich de deuren van hun verstand en alleen zij, die den moed of het geluk hebben kind te blijven, doen nog ontdekkingen. 'Wij zijn minder lichtgeloovig dan kinderen' - zegt G. Archdal Reid - 'niet omdat we meer weten, maar omdat we in mindere mate het vermogen hebben om te leeren.'

Het is voor het geluk van de wereld noodig, dat de kinderlijkheid van den dichter en den wijsgeer bewaard blijve. Het is noodig, dat ze het gevoel in zich omdragen van iederen dag weer opnieuw het heelal te ontdekken en dat ze altijd weer die kinderlijke en verontrustende vragen doen, die voorzichtige vaders en domme moeders dwaas noemen. Het is noodig, dat er zielen zijn, die zich verschrikt terugtrekken voor de kalme onbewustheid der menschen.

* * *

Al deze redenen rechtvaardigen voor een deel de titel van dit boek. Sommige van deze verhalen hebben inderdaad geen ander doel, dan om ons pijnlijke vraagstukken, verborgen lotsbestemmingen, nieuwe gezichtspunten omtrent dingen voor oogen te stellen.

Ik geloof stellig aan de grootere waarde van dit *innerlijk* fantastische boven het *uiterlijk* fantastische der andere novellisten. Ik geloof, dat het gevoel van vrees grooter is wanneer het voortgebracht wordt door de overpeinzing van dingen of feiten, die ieders eigendom zijn dan wanneer het tot grondslag heeft de voorstelling van feiten, waarin men zich moeilijk verplaatsen kan. De menschelijke ziel is grooter dan de grootste

keizerrijken, en wanneer er nog ontdekkingen te doen zijn in de wereld, zullen we die alleen kunnen doen door zonder vrees in ons zelven door te dringen.

‘Zie de wereld in een zandkorrel - zong William Blake - de hemel in een wilde bloem!’ Maar het nieuwe gebod luidt: Zie de geheele wereld in u zelf!

Derde voorrede Aan de Geleerden

Gij zult in deze bladzijden figuren genoemd vinden, die tot veel nadenken aanleiding gegeven hebben: Hamlet, Don Juan, de wandelende Jood, de Duivel.

Wanneer de een of andere bibliografische moeilijkheid, zooals die licht bij liefhebbers van vergelijkende literatuur opkomt, u in dit boekje mocht doen bladeren, zult gij dadelijk bemerken, dat deze denkbeeldige burgers van het edele *Dreamland* een weinig van aard en voorkomen veranderd zijn in mijn gezelschap. Gewend als gij zijt aan de metamorfosen van de helden der *folklore*, zult gij u er niet al te zeer over ergeren. Iedereen heeft recht op deze algemeen bekende wezens van goddelijken oorsprong, geboren uit de fantasie der dichters. Na vele anderen heb ik ze geadopteerd en ik heb me voorgesteld, dat ik ze kon doen leven en spreken op mijn wijze. En wijt het aan mijn trots, zoo ik voor deze nieuwe zielen geen nieuwe namen uitgedacht heb. Ik meende, dat het een veeleischender en moeilijker onderneming was om nieuw leven in te blazen aan figuren, die al zooveel levens geleefd hebben, dan om geheel nieuwe persoonlijkheden te scheppen. Of ik daarin geslaagd ben of niet, staat zeker niet aan u om te beoordeelen.

De man die geen keizer kon zijn

Mensch en lezer, wie gij ook zijt, die dit opstel leest, ik zou u op dit oogenblik hier willen hebben tegenover mij, mijn oogen strak op de uwe gericht en uw handen in mijn handen, en ik zou u heel zachtjes vragen: Denkt ge dat ge leeft? Dat ge een werkelijk volmaakt leven leeft? Vindt ge uw leven zoo mooi en grootsch als ge het u wellicht gedroomd hebt in de nachten vol hartstocht uwer jongelingsjaren?

En nog zachter, fluisterend zou ik u willen vragen: Hebt ge werkelijk een jeugd gehad? Hebt ge in u zelf, in uwe ingewanden, in uw bloed iets gevoeld, dat gistte, dat kookte, dat opbruischte, dat trilde, dat uit wilde breken, wilde overvloeien, dat de wereld wilde overstroomen als een meer van vlammen?

Hebt ge ooit op een dag van extase of na een zonsondergang, of na de verzen van een dichter, gevoeld, dat gij, gij in eigen persoon, de voornaamste mensch waart, de ontdekker van het leven? En kwam dat leven u toen niet ellendig voor en die wereld niet klein? Verlangdet ge niet naar den dood uit liefde tot het mooie leven? Voeldet ge niet de onvoldaanheid van Alexander bij het zien van dien verren horizont?

Dat zou ik u willen vragen, o verachtelijke lezer, verzwakt menschje, dat hier zit bladzijden te doorsnuffelen om naar de polsslagen van 't leven van anderen te luisteren, omdat ge zelf geen daden volbrengen kunt, omdat ge zelf niet in staat zijt te leven. Lijkt u dat leven, dat ge bezig zijt te leven niet laag, verachtelijk, allerverachtelijkst? Ge ligt lui in een stoel, vóór u liggen ingenaaide bladen papier, op deze bladen staan teekens en gij volgt die teekens met de oogen en uw zieltje glimlacht of grient, begrijpt of begrijpt half, al naar mate de teekens met moeite de slaperige beelden in uw geest wakker roepen. En ik geloof werkelijk, dat ge meent te leven, terwijl ge die boeken leest. Wanneer ge uitgaat, zult ge de lage menigte, die niet intellektueel is, die zich niet met filosofie bezig houdt en zich niet met literatuur voedt, met groote verachting aanzien. Ik ben, zegt ge tot u zelf, een intellektueel,

een ontwikkeld mensch, een denker, een aristokraat, in één woord een superieur wezen, een deel van de élite. Om mij heen draait de wereld, voor mij is de wereld geschapen en wanneer ze niet naar mijn zin draait, geef ik den regisseur een schop en schep alles op nieuw naar mijn idee. En zoo vlei ik mijzelf en amuseer ik me; in mijn huis zult ge alleen fotografieën van beroemde schilderijen vinden en goede uitgaven van bekende schrijvers. De hooge boord en de duistere woorden zijn de teekenen van mijn waardigheid: ik ben koning over den tijd, koning over den geest, koning over de eeuwigheid. Zegt ge u dit alles, o verachtelijke lezer? Het is mogelijk, ik geloof het, ik stel het me voor, ik wensch het, omdat ik juist tot u spreek en ik u juist vóór mij zou willen hebben om u de heete adem van mijn verachting in het aangezicht te blazen. En ik veracht u, o lezer, ik veracht u om een even vreeselijke als pijnlijke oorzaak; omdat ik veel op u gelijk, omdat ik bijna ben zooals gij zelf, o lezer - *omdat ik u ben*, misschien....

* * *

Welnu, ik neem uw rol over. Ik neem hem over zonder vrees, die rol, ofschoon hij wel heel treurig is, o drinker van woorden, die mij leest. Ik heb geen vrees voor mijn vragen. Om gedwongen te zijn te antwoorden, heb ik me er toe gezet om deze bladzijden te schrijven of liever om ze uit te schreeuwen. En ik vraag me nog eens af, hardop: Geloof je, dat je leeft? Geloof je, dat je een werkelijk, volmaakt leven leeft? Ik antwoord: neen, ik geloof niet, dat ik een volmaakt en grootsch leven leef. Even als allen ben ik een verachtelijk wezen, een zwakkeling, een machtelooze. Ik heb daar in mijn kamer een geheele, geschilderde wereld: kartonnen mannetjes, met zemelen opgevulde poppen voor vrouwtjes, bergen van rook. Ik heb dat alles netjes gerangschikt, en op zonnige dagen maakt het een prachtig effect. En ik blijf in mijn kamer. En dat is mijn geheele wereld en geheel mijn leven; en iederen dag zend ik mijn gebeden op tot de goden van het huis en ik spuw op de menschen, die op de straat onder mijn vensters voorbijgaan en die thuis geen kleine kunstmatige wereld hebben, even sierlijk als de mijne.

Daar binnen leef ik in mijn eigen rijk; ziet welke mooie houdingen ik aan kan nemen. Nu eens is het die van een donderenden Zeus en zeg ik tot mijn speelgoed: past op, ik ben jullie heer en meester, ik ben jullie schepper en verdelger en ik kan jullie zelfs van plaats doen veranderen en je in stukken breken. Ik zou bijvoorbeeld jou, o hansworst met je punthoed, achter in die la kunnen leggen in plaats van je daar boven op dien ladder trotsch als een pauw te laten zitten, en jou zou ik uit 't venster kunnen gooien, o onverzadelijke danseres, die maar altijd grimassen maakt met je gekleurde, kartonnen gezicht.

Daarentegen op een anderen keer kom ik binnen met de houding van den levensmoeden Faust. Ik maak de vensters dicht om aan het tooneel een geheimzinnig waas te geven, ik bestrooi de voorwerpen met grijs poeder om hen een melankolieker uiterlijk te bezorgen, ik ga ernstig in mijn leunstoel zitten, ik verwring mijn mond, ik richt mijn oogen ten hemel en eindig met heete tranen te schreien over de ijdelheid der wijsheid en over het bedrog der wereld.

Maar het doet er weinig toe of ik klassiek of romantiek ben: ik ben altijd een arm kind, dat in zijn kamertje speelt en dat om zich te troosten, zegt: het is buiten te koud en de straten zijn vol wolven.

* * *

Ik ben - hebt ge het geraden? - een cerebralist. De cerebralisten zijn een eigenaardig ras, het is de moeite waard het te leeren kennen. Ik zal u de geschiedenis van ons aller vader vertellen, een heel grappige geschiedenis, die ik nooit heb kunnen vergeten:

Eens op een dag reeg een man zijn schoenen dicht, wikkelde zich in zijn mantel, verliet zijn huis en ging op weg in oostelijke richting om de wereld te veroveren. Hij was vol grootsche gedachten. Zijn hart was grooter dan de groote wereld. En hij dacht: ik wil me een koninkrijk veroveren zóó groot, dat de koeriers witte haren zullen hebben, vóórdat ze de grenzen er van bereiken om mijn boodschappen over te brengen - ik zal een zóó groote schat verzamelen, dat ik een zee met goudstukken zou kunnen vullen, indien ik er lust in zou hebben.

Ik zal van blanke vrouwen genieten op zeegroene bedden - ik zal op de bergen de sterkste vijanden verslaan door het vuur van mijn blik. Nu ben ik een arm mannetje met slechts één mantel om mij te bedekken, maar mijn gedachten zijn grootsch en ik wil heer worden over alles wat bestaat en meester over alles wat leeft.

En die man ging naar een stad en toen hij verkondigde, dat hij koning wilde worden en de menschen ten oorlog voeren om zich een groot rijk te stichten, lachten allen, die om hem heen stonden, hem uit. Toen nam hij zich voor deze stad te tuchtigen als hij machtig zou geworden zijn en hij ging naar een andere, waar hem hetzelfde gebeurde. En zoo ging hij door de geheele wereld, en in alle landen lachten ze hem uit en gaven ze hem geld omdat ze hem voor een krankzinnigen bedelaar hielden.

Eindelijk op een morgen stond hij weer voor zijne woning. Niets was veranderd, alleen waren zijn sandalen versleten, was zijn jas vol gaten en waren zijn haren wit geworden. Hij ging binnen en dacht: niemand heeft mij willen volgen. Ik heb niet de kracht gehad om een enkel leger op de been te brengen. Ik heb zelfs geen enkele schat veroverd. Ik zal, naar 't schijnt, nooit heer over de wereld worden. - En toen begon hij over zijn lot na te denken en was enkele dagen lang zeer treurig gestemd, maar op een morgen - het was lente en op de weiden begonnen al enkele gele bloemen uit te komen - werd hij heel vroolijk wakker en zeide tot zichzelf: Eindelijk heb ik mijn lot begrepen. Ik was blind toen ik op weg ging om de heerschappij over de wereld te veroveren. Wat ik daarvoor hield is niet de ware, de werkelijke, de hoogste wereld, maar een wereld van schijn, van zinnelijkheid, van bedrog. Het is de wereld van den lompen boer en van den marktschreeuwer. De werkelijke wereld bestaat alleen in de gedachte, in mij zelf, en daar kan ik heer over zijn, wanneer ik wil, mits ik haar in mijzelf zoek, in 't diepste van mijn ziel. - En de grijze man begon met een brandende lamp naar de ware, de diepe, de volmaakte wereld te zoeken. En deze man, - herinner het u goed! - was de vader van alle dichters, de vader van alle metaphysici, de vader van alle droomers. Hij stichtte de dynastie van hen, die geen stukje

werkelijke wereld bezittende, zich iederen dag honderd kleine wereldjes uit een ademtocht, uit klatergoud, uit leem maken. En ik en gij - o mensch, die mij leest - en al onze medemenschen zijn de laatste afstammelingen van den man, die geen keizer kon zijn.

De raadgevingen van Hamlet

Toen ik op een avond zonder sterren langs de rivier ging en over een zonderlingen droom nadacht, kwam prins Hamlet, die mij sinds langen tijd met zijn vriendschap vereert, mij op zijde en zei: Vriend, je staat op 't punt van ernstig ziek te worden. Niemand heeft zich nog het genoegen gegund je dit te zeggen, maar ik kan niet anders. Voel maar niet naar je voorhoofd, word niet bleek. Al heb ik mijn beste jaren in het sombere Wittenberg doorgebracht, ben ik toch geen dokter. Daarom onderken ik reeds van verre die vreeselijke ziekte, waarover de doktoren met hun lange, witte baarden niet spreken. Je bent ziek naar den geest, mijn vriend en alleen naar den geest. In een lang vervlogen tijd was ook ik ziek, erg ziek, en er was een scherpe degen en een heel bittere drank noodig om me heelemaal te genezen. Nu ben ik al sedert eeuwen volmaakt gezond en juist daarom heb ik er misschien pleizier in me met de gezondheid van andere menschen te bemoeien. Van avond houd ik me met de jouwe bezig. Zorg goed voor je zelf, ik herhaal het je, dat je ernstig, vreeselijk, gevaarlijk ziek bent.

Toen hij dat gezegd had, zweeg hij en bleef naast mij voortwandelen. Ik keek hem aan - wat is hij mager geworden die goede prins Hamlet! - en zei tot hem: kunt ge het mij niet zeggen, o mijn prins, wat mijn ziekte is, opdat ik mijzelf geneze?

Hamlet draaide zich om en glimlachte, hij nam mij bij de hand - wat was die hand mager en licht - en bracht mij bij een lantaarnpaal. En toen we ons in de rossige lichtkring bevonden, ging hij voor me staan in 't volle schijnsel, keek me vast in de oogen en zei zachtjes: Kijk me aan: *je gelijkt op mij*.

En sedert dat oogenblik heb ik nooit meer 't gezicht van dien dierbaren prins Hamlet gezien.

* * *

Ik heb u nooit meer teruggezien, o goede prins, maar in de avonduren met hun weelderige tinten, wanneer de lucht bezwangerd is met de geur van gemaaid gras, heb ik uwe laatste woorden overdacht! En ik heb naar de ziekte gezocht, die me op u doet lijken, o melankolieke prins, en ik geloof haar gevonden te hebben, die vreeselijke ziekte, waarvan gij zelfs den naam niet durfdet noemen. Zij was het, die u doodde, veel meer dan de degen en 't vergif, o raadselachtige Hamlet, en het is die ziekte, die ons broeders maakt in de stille avonden, waarop gij mij kwaamt bezoeken en mij met uw zachte stem die mooie, zonderlinge dingen verteldet, die noch Horatio, noch Polonius van u hoorden.

En is die ziekte, o Hamlet, die vreeselijke ziekte, niet misschien het *nadenken*, het *peinzen over zichzelf*? Of zijt gij niet de melankolieke held van dat geslacht van menschen, die denken aan wat ze zouden willen en moeten doen in plaats van te handelen? Behoort gij niet tot die vermoeide en verweekelijkte zielen, die de voorkeur geven aan woorden[1)], die vrouwelijk zijn, boven daden die mannelijk zijn?

En deze ziekte, o prins van Denemarken, broedt niet alleen in mijn ziel zijn vergif uit. Niet ik alleen gelijk op u in onzen tijd en in onze wereld, maar hoe velen om mij heen zijn als gij! Er is zelfs een heel geslacht van Hamletten, aan wien nog geen enkele geest verschenen is, die door geen ongewroken vader opgewacht worden, maar die wel zooals gij, in hun ziel de verteerende en vreeselijke ziekte rond dragen van het peinzen, dat afslijt en van de wil die aarzelt. Ook in mij, ook in hen, evenals in u, doet de sombere schaduw van hun peinzen het rijke weefsel van hun leven verkleuren.

Gij zijt van uw ziekte genezen door den dood, maar wij willen leven, weet ge? Wij willen leven zelfs met gewonde borst en met voeten, die niet vooruit komen; wij willen leven, in een geforceerde marsch, in een versneld tempo, een leven,

1) Parola-woord, is in het Italiaansch vrouwelijk.

dat geen wandelen mag heeten, maar rennen, dansen, vliegen!

Ik heb u niet meer terug gezien, o goede prins; toch is het mij, alsof ge heden in mijn hart spreekt, door mijn mond; maar ik zou het niet kunnen zweren. Even als gij geslingerd werdt tusschen zielsangst en ironie, zoo kan ik niet zeggen of mijn ziel in u spreekt of dat de uwe in mij spreekt. Maar dit zijn stellig de woorden, die ge zoudt *moeten* zeggen:

Vooruit vrienden, altijd vooruit! moed! Zijn uw wapens scherp genoeg, uw werktuigen genoeg geslepen? Schrikt niet van een beetje bloed, beeft niet bij ieder lijden van uw ziel, weest zonder zwakheid, vrienden, zonder vrees! Werkt steeds, graaft, zoekt in het diepst uwer ziel, heel diep, nog dieper, tot op den bodem, tot in de heiligste diepste diepte. Laat geen enkele zenuw bedekt. Zorgt, dat geen enkele bergplaats onberoerd blijft, geen enkel hoekje in het duister. Zoekt goed van binnen, legt iedere wonde bloot en iedere fijne zenuw en elk hard been. Laat het niet bij de beenderen; want weet ge, er leeft iets in het been, er is bloed, er is pulp, er is merg in. Hebt geen medelijden vrienden, absoluut geen medelijden. Verscheurt heel uw ziel en brengt haar in 't volle licht; zelfs al zou ze verdorren, al zou ze verbranden, het doet er niet toe. Ge moet u in stukken aan de menschen vertoonen: Weest vrienden, de chirurgen, de slachters, de vilders van uw ziel.

Even als de held van Terentius, pijnige een ieder zich zelf zonder ophouden - even als de God, die zich ten zoenoffer gaf, offere een ieder zich zelf voor anderen. Dat allen weten in de stad, in 't vaderland en zelfs daar buiten, ver ver weg als het mogelijk is, dat we tegenwoordig naar de kerk gaan om er met Christus te coquetteeren, of dat we van avonturen en denkbeeldige rondreizen gedroomd hebben. Laten we aan de wereld verkondigen, dat we gisteren met Apollo wandelden en dat we heden naar Weimar gaan, dat we oud zijn en dat we jong zijn, dat we langen tijd geleden nog veel verder dan Nietsche zijn gegaan en dat we morgen misschien den dichter verlaten zullen, die ons tot nu toe geleid heeft. Laat ons dus de vertellers, de verkondigers van ons zelf zijn. Is dat niet het teeken van onze meerderheid, de aureool van onze grootheid?

Laat ons dus de last aanvaarden, nooit moe worden om onze rekening telkens weer op te maken. Laten wij ons iederen dag op de weegschaal van 't vernuft wegen, laten we iedere tien dagen het bulletin van onze gezondheid en van onze ziekten uitgeven!

En vrienden, laten we vooral plannen maken, laten we voortdurend vele, groote plannen maken. Of is het plannenmaken soms niet de thee, de koffie, de opium, de haschisch van het leven? Is het niet de plaatsvervanger, het surrogaat, het onderpand van de werkelijkheid? Liefderijke en goedertieren God, wat heb ik U in 't geheimst van mijn ziel niet gewiegd en geliefkoosd! Wie zal ooit uw lof zingen, wie zal voor U een verdediging schrijven met voorrede, noten en slot? Wie zal U ooit liefhebben zooals ik U heb lief gehad?

Een dubbel geluk, o goddelijk wezen, geeft gij aan de menschen. Ten eerste, dat zij een voorwendsel hebben om lijdelijk neer te zitten in afwachting van de keuze - ten tweede, dat zij overtuigd zijn in het heden reeds te genieten wat zij zich voor de toekomst droomen. Gij zijt dus voor ons, o plannenmaken, het heilige pad, dat op tweeërlei wijs tot de rust leidt, de dubbele ladder, waarmee men opklimt naar de volmaakte werkeloosheid.

Laten we dus plannen maken, o vrienden! Dat ons leven geheel besta uit plannen en ontwerpen. Dat de dood in ons niets vinde dan beloften, dat het leven voor ons niets zij dan een eeuwige verwachting. Maar, wat zeg ik? Al datgene waartoe ik u opwek, doet ge reeds, hebt ge reeds gedaan. Zelfs - beken het maar - hebt ge niets anders dan dat gedaan. Zijn we niet, voor het oogenblik, menschen, die een enorm verbruik van fantasie maken en zijn we niet de kuische eeuwigdurende verloofden van het leven en den roem?

Tusschen de zangen der sirenen en het gedonder der slagvelden, hooren wij het leven ruischen als een groote zee. Maar wij zijn nog hier op den oever met de voeten in het mulle zand, wij hebben de eerste golven nog niet doorschreden. Zelfs zijn allen nog niet op het strand aangeland. Velen van ons zijn nog in hunne huizen opgesloten, in hunne oude huizen, tusschen de voorvaderlijke haard en de mystieke cel. En ik zie ze, die groote kinderen, terwijl zij groote kaarten

voor zich hebben liggen, en met hun vingers de wegen aanwijzen en met hun oogen de grenzen volgen. En boven aan iedere kaart staat geschreven: *De wereld*.

Iederen avond wanneer de sterren ons nadenkender stemmen, wanneer de menschen van hun werk terugkeeren en tijd hebben de dingen te overdenken, die zij gedaan hebben of zullen doen, wanneer door de straten de gezangen en de kreten klinken van hen, die niet kunnen vergeten, dan zetten wij ons voor onze kaarten en zoeken met vochtige oogen en bevende hand den weg, waarlangs wij ons leven willen leiden.

Welk een vreeselijke onrust bezorgen ons die uren, die wij zoekend doorbrengen. Wat een ontzettende angst voor afgronden en moerassen! Alles op die kaart is vluchtig en met verschillende kleuren aangegeven. Daar aan den eenen kant ligt het Land der Teederheid, blauw en rose gekleurd met goed onderhouden boschjes, met zilveren stroompjes, waarin de goudvischjes spartelen; maar er is ook het Land van de Verschrikking, geheel overschaduwd door bosschen, met bloed bevlekt, met steile bergen, zonder rivieren en meren, dor en onverbiddelijk als het hart van hem, die van woede sterft. En daarnaast door een vreemd toeval vindt men het Land der Droomen, gehuld in bewegende dampen, rijk aan vlugge lynxen, vol tooververschijningen, vol woestijnen, die bezield worden door de ademtocht der Morgana, met afgronden, die als door een wonder bruggen tooveren onder de voeten der reizigers. En verder ziet ge het Land der Markten met zijn vette aarde en zijn volle stallen; het Land van God met de armoedige hutten der kluizenaars en de harmonieën der basilieken; het Land van het Woord, vol rumoerige kreten en stinkenden adem.

Al deze streken en nog veel andere zien wij 's avonds op de kaart van de wereld, bij het vertrouwelijke licht der lamp. En wij zien de wegen, die naar schatten, en de wegen, die naar de extase leiden; de wegen, die ons voeren naar de bedjes onzer kinderen en de wegen, die ons werpen in den oceaan die geen oevers kent, die tot eindpaal hebben de waanzin of de macht, het graf of de troon. Wij zien ze allen en volgen ze, terwijl wij ze met koortsachtigen vinger langzaam op de kaart aanwijzen. En de uren kruipen ernstig en

treurig voort, mannen gaan voorbij die ruzie maken en vrouwen die lachen; maar wij volgen nog altijd de bochten der wegen en wij ontdekken kortere paden en raden de zijwegen en wijzen ons lichaam dat wacht op de volmaakte rust of de verovering der geheele wereld. Inmiddels gaat de tijd voorbij in zwijgende wreedheid. Wij hooren hem zacht aan onze deur trappelen als een leger duivels op bloote voeten. Iedere dag is een duivel, ieder uur is een duivel, iedere minuut is een duivel, o mijn vrienden. Merkt niemand dat, zegt niemand dat hard op? Moet ik u dan herinneren, dat iedere dag, ieder uur, iedere minuut ons minder jong, minder sterk, minder eeuwig maakt? Moet ik u dan doen beven bij de gedachte aan den dood van den tijd, aan den dood van het leven, aan den dood die geen verlosser, geen opstanding kent? Moet ik u nog eens met schrik, met zielsangst zeggen, dat wij slechts een korte draad af te wikkelen hebben, weinig lucht om in te ademen, weinig monden om te kussen, weinig oogenblikken om te scheppen?

Denkt ge nooit aan dat alles? Voelt ge nooit hoe het snelle noodlot ons op de hielen zit en nooit stil staat? En overvalt u nooit, terwijl ge uw ziel doorzoekt, terwijl ge al uw moreele ellende ten toon spreidt, terwijl ge uw reisplan opmaakt, overvalt u nooit de verachting, de walging van uzelf? Is er nooit een hevige drang in u, die u de anatomische zaal uitjaagt en de geografische kaart in den steek doet laten, hebt ge nooit een wilde begeerte gevoeld uw zielstoestand te verbergen en uw gekleurde wereldkaart te verscheuren?

Doe het dan nu eens voor goed, vrienden! Zegt: Zijn we soms hier om ons ten toon te stellen? Welke hemelsche impressario heeft ons geëngageerd? Zijn we soms op de kermis om uit onze mond allerlei gekleurde papieren ballen te laten komen als een straatkunstemaker? Moeten we ons leven stukje voor stukje, druppel voor druppel verbruiken, door te zeggen wat wij zullen doen in plaats van het te doen, om met mooie lijnen de reizen te teekenen, die wij nooit zullen ondernemen, om op onze kaart de triomfen af te beelden, die wij nooit zullen vieren, om de koninklijke wegen na te gaan, die onze voetstappen niet zullen kennen?

Moed gehouden, vrienden. Laten we onze kaarten weg-

werpen in die woedende, schuimende zee, die ons źoo aantrekt. De zee is een wijze God, die geheimen weet te bewaren, hij zal ons niet verraden. Hij zal de lijken van onze voornemens niet op het strand werpen. Laten we ophouden om met mooie woorden te vertellen wat wij zijn of trachten te zijn, - laten wij ophouden om op heroischen toon onze nachtelijke tochten en ontdekkingen voor te stellen en laten wij op weg gaan. Laat het uit zijn met die woorden, die slechts pages zijn, waarop geen koning volgt.

't Zij wij ons naar 't zuiden of naar 't noorden keeren, of wij klassiek, of romantiek zijn, wat doet het er toe! Voor Christus of voor Satan, het is om het even! Dichters of dialectici, leiders door het woord of door de daad: al wat wij maar willen of kunnen of weten.

Maar laten we in Godsnaam iets doen, laten we aan ons zelf, aan onze vrienden, aan onze vijanden, ons werk leveren, het bewijs van onze overwinnende en scheppende kracht. Laat ieder zijn eigen arbeid volbrengen, of zij groot of klein zij, dat ieder zijn eigen oogst inhale, zij 't eenvoudige haver of blond graan!

Het schip ligt in de haven, bij de kust, bestreken met zwarte teer, alle zeilen hoog, alle vlaggen wapperend in 't zonnelicht. De kapitein op den voorsteven onderzoekt de horizont; de kwartiermeester is over de zeekaart gebogen en zoekt naar den te volgen weg. Maar het schip blijft bij de kust, de ankers zitten nog in de diepte vast, het schip beweegt zich niet, het schip vertrekt nog niet.

Bij de poorten van de stad heeft de ruiter zijn paard bestegen. Het paard is opgetuigd, de ruiter heeft in zijn hand de groote boog, aan zijn zijde de degen in de schede. Maar het paard verroert geen lid, de ruiter schiet geen pijlen af, de degen verlaat de schede niet.

Gij, mensch, staat op den drempel van het leven en men ziet uw koude oogen, die in de verte schouwen, men hoort het kloppen van uw hijgende ademhaling als die van een wild beest, dat op het punt staat zich op de aarde te werpen.

Maar op het uur van de verwachting volgt dat van het ongeduld. Het schip wiegt en danst op den waterspiegel en

doet de touwen der ankers kraken, die het aan den grond vasthouden - het paard trappelt en trilt en steekt de kop vooruit naar de geurende weide en naar het weerklinkende veld.

De zielebedelaar

Iemand vertelde mij: Ik had in 't begin van den avond mijn laatste vijf stuivers uitgegeven voor een kop koffie, zonder dat die gewone avonddrank mij de inspiratie had gegeven, die ik zocht en die ik dadelijk noodig had. In dien tijd had ik bijna altijd honger, honger naar brood en honger naar roem en ik bezat vader noch broeder op de wereld. De directeur van een tijdschrift - een bleeke, zwijgende directeur - nam mijn novellen aan, wanneer hij niets beters had om uit te geven, en gaf mij iederen keer vijftig lire, niet meer en niet minder, wat ook de waarde of de lengte was van hetgeen ik hem bracht. Op dien avond in Januari woei het hevig, de wind was sterk en snijdend en aldoor hoorde men het eentonige gelui der klokken. Ik was het groote café binnengetreden, vol wit licht en slaperige gezichten, en had langzaam mijn kopje leeggedronken, terwijl ik in mijn hersens het vervlogen beeld van een ongewoon avontuur trachtte op te wekken; ik gaf het niet op mijn verbeelding te prikkelen, opdat zij mij een mooie geschiedenis te binnen zou brengen, die me weer voor eenige dagen brood kon verschaffen. Ik moest dienzelfden avond een novelle schrijven om den volgenden morgen naar den bleeken directeur te kunnen gaan, die mij genoeg zou voorschieten om eens tot verzadigens toe te kunnen eten. Ik volgde met pijnlijke nauwgezetheid de stroom mijner gedachten, gereed om de eerste de beste vast te houden, het eerste visioen te grijpen, dat mij copie zou kunnen verschaffen voor mijn stapel witte papiertjes, die, reeds genummerd, voor mij lagen. Zoo gingen vier en een kwart uur voorbij in nuttelooze en smartelijke afwachting. Mijn ziel was leeg, mijn geest loom en mijn hersenen vermoeid. Ik gaf het op, legde mijn laatste penningen op de tafel en vertrok. Nauwelijks buiten, kwam mij plotseling een zin in de gedachten, die ik

dikwijls had hooren herhalen, maar waarvan ik mij den zegsman niet meer herinnerde. De zin was deze: ‘Indien een of ander mensch, zelfs de allergewoonste, zijn leven kon weergeven, zou hij één van de interessantste romans schrijven, die ooit verschenen zijn.’ Gedurende bijna tien minuten vervulde en beheerschte die zin mijn geest, zonder dat ik in staat was er eenige gevolgtrekking uit te maken. Maar toen ik dicht bij mijn huis was, stond ik plotseling stil en vroeg ik mezelf af: ‘Waarom zou ik dat niet doen? Waarom zou ik niet het leven van een mensch vertellen, van een bestaand mensch, de eerste de beste gewone mensch, dien ik tegenkom. Ik ben geen gewoon mensch en ik heb ook al zoo dikwijls in mijn novellen van mij zelf verteld, dat ik niets meer zou weten te zeggen. Ik moet nu dadelijk een mensch vinden, onverschillig wien, een mensch, dien ik niet ken en dien ik dwingen zal mij te zeggen wie hij is en wat hij gedaan heeft. Ik heb van avond noodwendig een menschelijk leven noodig! Ik wil niemand een aalmoes in geld vragen, maar ik zal van hem eischen mij die van zijn levensbeschrijving te geven. Ik zal niet de hand uitstrekken, maar ik zal het oor leenen en met die geschiedenis van 't leven van een ander zal ik mijn leven verlengen.’ Dit plan was zoo eigenaardig en zoo eenvoudig, dat ik besloot het dadelijk uit te voeren. Ik keerde mijn huis den rug toe en richtte mij naar het midden der stad, waar ik op dit late uur nog menschen zou kunnen vinden. En zoo ging ik als een nieuwe en vreemdsoortige bedelaar op den zoek naar het slachtoffer, dat ik tot op 't diepst van zijn ziel wilde uitzuigen. Ik liep snel voort en richtte mijn oogen doorborend op de gezichten der voorbijgangers om de juiste persoon te kiezen, die mijn honger zou stillen. Als een nachtelijke dief of zakkenroller, stelde ik me toen op bij een kruispunt en wachtte op het voorbijgaan van de een of andere persoon, een alledaagsch persoon, van wien ik de aalmoes van een bekentenis zou kunnen afsmeken.

De eerste die onder de lantaarn voorbij ging - hij was alleen en iemand van middelbaren leeftijd - wilde ik niet staande houden, omdat zijn gelaat, vol vreemde rimpels, mij te interessant voorkwam en ik wilde mijn proef nemen onder

minder gunstige omstandigheden..Er kwam ook een jonge man in een mantel gehuld voorbij, maar zijn fladderende haren, en zijn verwilderde blik, die hem als een haschischeter kennen deed, hielden mij er van terug, omdat ik in hem een droomer en een dichter zag, een ziel, die niet banaal en gewoon genoeg was. De derde die voorbij kwam, was oud en had een geheel glad geschoren gezicht; hij neuriede in zich zelf, als een treurige herinnering, een populair spaansch liedje, dat hem zeker een leven vol licht en liefde moest herinneren, een leven in warmere landen, vol zonneschijn en vreugde. Ook hij was niet voor mij geschikt en ik hield hem niet staande.

Ik kan me niet meer volmaakt de woede voorstellen, die ik in die oogenblikken gevoelde. Stelt u dien vreemdsoortigen, uitgehongerden en opgewonden roover en bedelaar voor, die bij een kruisweg een mensch afwacht, dien hij niet kent, die een hem onbekend leven wil hooren vertellen, die brandt van verlangen om zich op een onbekende prooi te werpen. En door een even bespottelijk als tergend toeval, is er onder de menschen, die voorbijgaan, niet degeen dien ik zoek; het zijn allen menschen, die op hun gelaat het merk dragen van hun bizonderen aanleg en van hun niet alledaagsch leven. Wat zou ik in die oogenblikken niet gegeven hebben om één van die ontelbare filisters voor mij te zien, van wier roode onverschillige gezichten als die van jonge varkens, ik walgde zoo dikwijls ik er mij niet mee vermaakte.

In dien tijd had ik veel moed en volharding en ik bleef afwachten onder de lantaarn, waarvan de vlam hooger of lager brandde, al naarmate de wind zich verhief. Op dit uur waren de straten reeds verlaten en de wind had de nachtwandelaars verjaagd. Slechts enkele vluchtige schaduwen verlevendigden de stad. Eén van die schaduwen kwam eindelijk aan den lantaarnpaal voorbij waar ik wachtte en ik zag dadelijk, dat het iets voor mij was. Het was iemand van middelbaren leeftijd, niet mooi, en niet onaangenaam van uiterlijk, met een kalmen blik, een welverzorgden knevel en gekleed in een zware, vrij nieuwe overjas.

Toen hij nauwelijks eenige passen aan mij voorbij gegaan was, haalde ik hem in en hield hem staande. De man week

verschrikt achteruit en hief zijn arm op als om zich te verdedigen, maar ik stelde hem dadelijk gerust. ‘Vrees niets, mijnheer - zeide ik tot hem met mijn vriendelijkste stem - ik ben noch een moordenaar, noch een dief, zelfs geen bedelaar. Een bedelaar ben ik eigenlijk wel, maar geen bedelaar die om geld vraagt. Ik wil u slechts om één ding vragen, dat u geen geld zal kosten: de geschiedenis van uw leven.’

De man sperde zijn oogen wijd open en week opnieuw terug. Ik merkte, dat hij dacht een gek voor zich te hebben en daarom ging ik met de grootste kalmte voort: ‘Ik ben niet wat ge denkt, ik ben geen krankzinnige. Ik ben alleen maar iets dat er op lijkt, namelijk een schrijver. Ik moet vóór morgen een verhaal schrijven en dat verhaal zal mij voor honger bewaren, en ik zou van u willen weten, wie gij zijt en wat uw leven tot nu toe geweest is om er het onderwerp van mijn novelle van te maken. Ik heb u absoluut noodig, uw bekentenis en uw leven. Weiger mij dezen dienst niet, ontzeg die hulp niet aan een ongelukkige. Gij zijt degeen, die ik zocht, en met de stof, die gij mij leveren zult, zal ik eindelijk mijn meesterwerk schrijven!’

Bij die woorden scheen de man bewogen te worden en keek mij niet meer met schrik, maar met medelijden aan.

‘Wanneer gij de geschiedenis van mijn leven werkelijk zoo noodig hebt te weten - zeide hij - dan wil ik volstrekt niet weigeren u die te vertellen, te meer omdat zij zeer eenvoudig is. Vijf en dertig jaar geleden werd ik geboren uit welgestelde, eerlijke en weldenkende ouders. Mijn vader was ambtenaar en mijn moeder had een kleine lijfrente. Ik was hun eenige zoon en op mijn zesde jaar werd ik naar school gezonden. Op mijn elfde jaar had ik de lagere school afgeloopen, zonder mij al te zeer ingespannen te hebben. Toen ging ik naar 't gymnasium; op mijn zestiende jaar ging ik naar 't lyceum, met negentien naar de Universiteit en met mijn vier en twintigste kreeg ik mijn graad, zonder de bewijzen geleverd te hebben van een schitterende intelligentie of van een onverbeterlijke domheid. Toen ik mijn graad had verkregen, bezorgde mijn vader mij een betrekking bij de spoorwegen en stelde mij mijn aanstaande vrouw voor. Mijn betrekking neemt mij dagelijks acht uur in beslag en ver-

eischt niet anders dan een beetje geheugen en geduld. Iedere zes jaar wordt mijn traktement geregeld met twee honderd lire verhoogd. Ik weet, dat ik op mijn vier en zestigste jaar, een pensioen zal hebben van 3453 lire en 62 centesimi. Mijn verloofde leek mij wel geschikt en ik trouwde haar binnen het jaar. Er is tusschen ons nooit sprake geweest van onnoodige sentimentaliteit. Ik bezocht haar driemaal per week, en twee keer per jaar - met haar verjaardag en met Kerstmis - bracht ik haar twee geschenken en gaf haar twee kussen. Zij heeft mij twee kinderen geschonken: een jongen en een meisje. De jongen is tien jaar en zal ingenieur worden, het meisje is negen jaar en wordt onderwijzeres. Ik lijd een rustig leven, zonder emoties en zonder wenschen. Ik sta iederen morgen om acht uur op en 's avonds om negen uur ga ik naar een café, waar ik met vier van mijn collega's praat over koetjes en kalfjes, over den oorlog en het ministerie. En nu ik u tevreden gesteld heb, hoop ik dat ge me zult laten gaan, want het is al tien minuten over den tijd waarop ik gewoon ben thuis te komen.'

En toen de man dat alles met de grootste kalmte verteld had, wilde hij verder gaan. Ik was een oogenblik als versuft van schrik. Dat eentonige, alledaagsche, regelmatige, afgepaste, ledige leven vervulde mij met zoo diepe treurigheid, met zoo hevigen schrik, dat ik op 't punt stond in tranen uit te barsten en te vluchten. Maar ik hield mij toch in. Dat is dan nu - zeide ik tot mijzelf - de beroemde mensch, dien men gewoon en normaal noemt en in vergelijking met wien, de gestrenge doktoren ons minachten en ons abnormaal en gedegenereerd noemen, de modelmensch, de typische mensch, de ware held onzer dagen, het kleine rad van de groote machine, de kleine steen van het groote plaveisel - de mensch, die zich niet voedt met ongezonde en krankzinnige fantasieën, die mensch, die ik onmogelijk, onbestaanbaar, slechts denkbeeldig dacht, hij staat daar voor mij - schrikaanjagend en vreeselijk in de onbewustheid van zijn kleurloos geluk. Maar de man wachtte het eind van mijn overpeinzingen niet af, en ging, verder. Hoe ontroerd ook, wilde ik de zaak nog niet opgeven ik liep hem achterna en vroeg: 'Is er werkelijk niets anders in uw leven gebeurd? Is u nooit iets overkomen? Heeft niemand

ooit getracht u te vermoorden? Is uw vrouw u nooit ontrouw geweest? Hebben uw superieuren het u nooit lastig gemaakt?

- 'Niets van dat alles is mij overkomen - antwoordde hij mij beleefd, maar een beetje ongeduldig - heelemaal niets van wat ge mij daar vraagt. Mijn leven is kalm en gelijkmatig voorbij gegaan, zonder veel vreugde of smart en zonder avonturen...'

- 'Werkelijk geen enkel avontuur, mijnheer - viel ik hem in de reden - werkelijk geen enkel? Tracht u eens goed te herinneren, zoek eens in uw geheugen, ik kan niet gelooven, dat u nooit iets overkomen is, zelfs niet éénmaal. Uw leven zou werkelijk al te verschrikkelijk zijn!'

- 'Ik verzeker u stellig, dat ik niet één avontuur beleefd heb - antwoordde de Gewone Mensch met een uiterste poging om vriendelijk te zijn - ten minste tot dezen avond toe. Mijn ontmoeting met u, mijnheer de novellist, is mijn eerste avontuur geweest. Wanneer ge het werkelijk noodig hebt, kunt ge dat vertellen.'

En zonder mij tijd te laten om hem te antwoorden ging hij verder, terwijl hij even zijn hoed aanraakte. Ik bleef nog enkele oogenblikken onbeweeglijk staan als onder den indruk van een ongelooflijk iets; toen ging ik naar huis, maar schreef mijn novelle niet. Dagen lang kwelde mij het verhaal van dat leven, en sedert dien nacht kan ik niet meer om de gewone menschen lachen.

Ik wil niet meer zijn wat ik ben

Y tan alta vida espero
Que muero porque no muero.

Het is slechts tien uur geleden, dat ik mij bewust geworden ben van mijn vreeslijken toestand. Tot op dien tijd wist ik niet, dat er nog iets afschuwelijkers op de wereld kon zijn. Ik had sedert het gevoel alsof ik gepromoveerd was in de verschrikkelijkheid. Ik had alles ondervonden, in verbeelding doorleefd, alles gedroomd wat er vreeselijks, pijnlijks, ontzettends en tot krankzinnig makens toe beangstigends is, zal

zijn of zou kunnen zijn. Ik kende de angst van doorwaakte nachten, de wanhoop der laatste kussen, de rilling die ons bekruipt bij zwijgende geestverschijningen, de waanzin van de nachtmerrie, het tikken van onzichtbare klokken, die in den nacht eindelooze uren aangeven, de zenuwtrekkingen van onmogelijke martelingen, de bittere verzuchtingen van de eenzame ziel, de koorts die ons door het bloed waart bij gesprekken met een duivel. Maar het verschrikkelijkst, wat er op de wereld kan zijn, kende ik nog niet - ik kende nog niet de laatste, de grootste marteling. Slechts tien uur geleden kreeg ik er de openbaring van en nu schijnt het mij reeds, als of vele geslachten op aarde voorbij gegaan zijn en vele zonnen de hemel verlaten hebben.

Ik zal mij dwingen kalm te zijn. Ik zal mij dwingen duidelijk te zijn. Ik zal mijn gedachte in de kortste, de eenvoudigste, de natuurlijkste vorm uitspreken: Ik heb gemerkt, dat ik niet ophouden kan mijzelf te zijn. Ik heb gemerkt, dat ik nooit - nooit, begrijpt ge? - dat ik nooit zal kunnen ophouden mijzelf te zijn.

Misschien heb ik me niet duidelijk genoeg uitgedrukt. Luister dan: ik zou willen veranderen. Maar in ernst veranderen - begrijpt ge - volmaakt, geheel en al, in den grond veranderen. In één woord: een ander zijn. Een ander zijn, die in geenerlei betrekking tot mij stond, die niet het minste punt van aanraking met mij had, die mij noch kende, noch mij ooit gekend had.

De niets beduidende veranderingen en vernieuwingen ken ik reeds lang. Het is meestal een questie van schoonmaken, verhuizen en witten. Men verandert het behangsel, maar de kamer blijft dezelfde - men neemt een overjas van een andere kleur, maar het lichaam dat hij bedekt, is hetzelfde - men geeft de meubels een andere plaats, men slaat spijkertjes in den muur om een nieuw schilderij op te hangen, men koopt een nieuwe boekenetagère, een gemakkelijker leunstoel, een grootere tafel, maar de kamer blijft dezelfde - altijd, altijd, onverbiddelijk dezelfde. Zij heeft hetzelfde aanzien, hetzelfde uiterlijk, dezelfde *geestelijke atmosfeer*. Men verandert den voorgevel, maar binnen in behoudt het huis zijn zelfde trappen, zijn zelfde kamers; - men verandert het omslag, den titel, de letters van den tekst, de beginletters van de hoofdstukken,

maar het boek vertelt altijd dezelfde geschiedenis - altijd, altijd, onveranderlijk, hardnekkig dezelfde, oude, vervelende, jammerlijke geschiedenis.

Ik heb nu volop genoeg van dat soort van veranderingen en vernieuwingen. Hoe dikwijls, heb ook ik niet mijn arme ziel zorgvuldig afgeschuierd! hoe dikwijls heb ik niet mijn hersens nieuw opgeverfd! hoe dikwijls heb ik getracht te voorzien in de leegte van mijn hart! Ik heb mij nieuwe kleeren laten maken, ik heb in nieuwe landen gereisd, ik heb in nieuwe steden gewoond, maar ik heb altijd gevoeld, dat er in 't diepst van mij zelf iets blijft, altijd iets blijft: mijn eigen *ik*, dat van uiterlijk, van stem, van gang verandert, maar dat eeuwig blijft als een onvermoeid en onverbiddelijk wachter. Om hem heen verdwijnen allerlei dingen, maar hij vergeet ze niet; om hem heen verschijnen nieuwe dingen, maar hij wijkt er niet voor terug...

En nu verveelt het me om altijd met mij zelf te verkeeren. Het is nu vier en twintig jaar, dat ik in gezelschap van mij zelf leef. Het is nu genoeg, ik heb er nu volmaakt genoeg van. Wat zeg ik, genoeg van? Dat is niet sterk genoeg. Laat ik zeggen, dat ik er een afkeer van heb, dat het me terugstootend voorkomt, dat ik in één woord een walg heb van dat *ik*, waarmee ik reeds vier en twintig jaar verkeer.

En ik geloof ook ten laatste wel het recht te hebben mijzelf te verlaten. Wanneer een huis ons niet meer bevalt, kunnen wij het verlaten, wanneer een instrument ons van geen nut meer is, werpen wij het in 't water. En is mijn lichaam soms ook niet een huis, een hut of een tempel? Is mijn ziel soms niet een instrument, een zeis of een lier?

En toch kan ik niet uit mijn lichaam verhuizen en kan mijn ziel niet in de zee werpen. Telkens wanneer ik voor een spiegel sta, zie ik weer mijn bleek, mager gezicht met mijn half open mond als dorstend naar wind en hongerend naar prooi, met mijn verwarde, golvende haren, als die van een wilde, met mijn oogen, die de kleur hebben van een vijver bij schemeravond, en in het midden waarvan de groote, zwarte pupillen wijd openstaan als spelonken van een slang.

En zoo dikwijls ik de herinneringen van mijn vroeger leven aan mijn geest laat voorbijgaan, zie ik weer de geliefde maar

overoude bekenden; gezichten, die grijnslachen met een hopelooze teederheid; gezichten, die huilen met een weinig schaamtegevoel; geheimzinnige gezichten, verborgen onder lokken al te zwart haar en in de verte de echo's van romances van Rossini en van redeneeringen van Diderot, van synfonieën van Beethoven, van verzen van Lopo Gianni, van aria's van Scarlatti, en van beroemde gezegden van George Berkeley, cadanzen van fluiten, die het ballet begeleiden van kleine, witte vrouwen, het ruischen van orgels onder groote, gouden, violette mozaieken, en optochten van patriciërs in blauw zijden kleederen door groote, leege en half verlichte zalen.

En ik vind en hervind nog zooveel andere dingen in de ziel, die mij zoo lief was en die ik met zoo'n rijkdom van beelden gevoed en met zoo groote weelde uitgedost heb. Maar zij blijft altijd *mijn ziel*, in haar is nog altijd iets van de dingen, die geweest zijn, en niemand heeft de macht om hetgene wat zij doorleefd heeft in haar uit te wisschen. Wie van al die menschen die hun huiselijken haard en hun gedroogde bloemen liefhebben, zal mij leeren hoe ik mij van mijn lichaam en van mijn ziel bevrijden moet? Wie zal kunnen maken, *dat ik niet meer mijzelf ben*, en tot op zulk een hoogte in een ander verander, dat ik mij niets meer herinner, van wat ik nu ben? Wie, mensch of duivel, zal mij datgene kunnen geven, waarom ik roep met al de wanhoop van mijn woedend tegen mij zelf gekante ziel?

Korten tijd geleden, heeft mij een oude duivel, een verouderde manier aangeraden, n.l. zelfmoord te plegen. Ik ken hem nog niet lang, maar ik heb reden om te gelooven, dat hij in betrekking staat tot begrafenisondernemingen, want ik heb hem dikwijls om kerkhoven zien ronddwalen. En dan, waartoe zou dat dienen? Ik heb niets geen lust om mij te vernietigen, om niet te leven. Ik wil zijn, maar ik wil iets anders zijn; ik wil blijven leven, maar ik wil een ander leven leven. Ik heb niet de minste sympathie voor zelfmoord. Ik heb nooit veel van dien armen duivel van een Werther gehouden, die zich doodde omdat hij geen tweede blonde pop kon vinden, en ik houd nog veel minder van zijn volgelingen, die over 't algemeen nog melankolieker zijn dan die sentimenteele ongelukkige uit dat kleine duitsche stadje. Pistolen

met hun gepolijste loopen, die zoo dom vooruitsteken, schijnen mij al even nutteloos als instrumenten van een laboratorium; vergif verveelt mij zelfs in de engelsche romans over Italië en wat het ophangen betreft, daar acht ik mijn ellendigste en ongelukkigste vijand nog te 'goed voor.

Ik heb dus absoluut geen verlangen om *niet* te *zijn*, maar ik heb een wanhopende en ontzettende begeerte om op een andere wijze te zijn, om een ander te zijn. En ik heb ook een wanhopig verlangen om *niet* te zijn, wat ik ben, alleen omdat ik zóó geschapen ben, dat ik juist datgene wensch, wat ik nooit zal kunnen bereiken. Ik wil niet mijzelf zijn, omdat ik weet, dat ik nooit niet mijzelf zal kunnen zijn. Ik ben hier de grens van het ongerijmde genaderd. Ik ben zoover gekomen, dat niemand kan begrijpen wat ik zeg, of wat ik wil. Niemand zal ooit weten, wat er in mij omgaat in die angstwekkende oogenblikken. Niemand, volstrekt niemand, zelfs niet de meest verfijnde, de meest psychologische, de meest stendhaliaansche onder mijn huisduivels.

Hij is op dit oogenblik bij mij. Zijn gezicht is rooder en opgezetter dan gewoonlijk en onder zijn muts van wolvenhuid kijken mij zijn halfgesloten, listige oogen met een verontrustende kalmte aan. Hij heeft gezien, wat ik schrijf, en dikwijls heeft hij met een onbeschrijflijke voldoening geglimlacht. En nu op dit oogenblik zegt hij tot mij met een sarcastisch liefkoozende stem: ‘Vriendje, denk om de geneesheer, die zijn ezel zocht, terwijl hij er op zat. Je gelijkt van avond een beetje op hem. Je probeert een ander te zijn. Maar wie een verlangen heeft, dat niemand ooit gehad heeft, is reeds in de opinie der menschen op den besten weg om niet te zijn, wat hij is. En je verkeert in dat geval, mijn lieve, overijlde vriend.

‘Je staat op den drempel van je ziel en misschien - wie weet? - misschien zal je hem wel overschrijden als je tenminste niet bang zijt voor de duisternis, die buiten heerscht.’

Na deze woorden gezegd te hebben, verliet hij mij haastig, terwijl hij een wierooklucht in de kamer achterliet.

Uit ‘Idyllen’
Door
Albert Verwey

II De Golfstroom

> Te wonderbaar is niets in onzer droomen rijk.
> POTGIETER.

Een warme en zachte stroom zijn mijn gedachten:
Hij vaart door zilte zeeën wier onstuimig
Water zijn randen sprenkelt met een schuimig
Gevlaag van vlokken: speelsch en ijdel trachten,
Hèm uit zijn baan te dringen die de machten
Van aarde en hemel voor zich won:
Zwaarte en de zon.
Hij heeft de geuren
Van vruchtbegloeide kusten.
De geesten die hem door zijn waterbedding beuren
Zijn warm en levend en hun leden rusten
Blank op zijn blauwe hellingen, als kon
Geen dood hen deren, stroomende, dagen en nachten.

Hij komt van landen waar de zachtgebruinde
Menschen wandelen onder dadelpalmen.
De zon schroeit heet, de zee behoudt haar kalmen
Maatslag en flonkert blauw, als in een tuin de
Bloemen en vogels blinken. 's Avonds schuinde
Een straal over 't gebergte in 't veld
En ongeteld
Begon het gonzen
Van hier, van daar, nachtstemmen
Die zwirlen hijgen zwaatlen roepen dreunen bonzen
En van den man op zee het hart beklemmen.
Totdat het schijnt of één galm zwalpt en zwelt,
Alsof 't gebergt stortte op de kim en 't land bepuinde.

Toen 't ochtend werd bewoog mijn stroom de streken
Waar akkers naar zijn warme water daalden:
Mannen en vrouwen werkten, kinders haalden
Zijn vocht om rond de plant den grond te weeken.
Gezang weerklonk dat meer een maatvol spreken
Dan juublend juichen leek; één toon:
'Arbeid is schoon'
Doortoog gedurig
Half-grijs, half-blauwe luchten, -
Dan zagen allen op, want de avond vlamde vurig
In 't Westen. Lang nog galmt de dans en 't ruchten
Van mans en maagden. Slechts één jonge zoon
Wiens oogen wennende aan den nacht de zee in keken.

O andre dag toen van de gouden torens
En koepeldaken zonneflonkers laaiden.
Toen klokken helmden, vlag en wimpels zwaaiden
En vóór dien gloed als in een vuur van dorens
De donkre menigt draaide of iets verlorens
Zich voor hun voet op 't plein hervond.
Hun koning stond
Voor rijke haven
Monstrend schatten en schepen,
En zag rondom ruiters en paarden pronkend draven,
Mannen en muilen met de balen slepen,
Tot in haar net de nacht de sterren bond -
Boven de koepeldaken hief de maan haar horens.

Toen boog mijn stroom - hij droeg de geurge stammen
Van 't paradijs, de vruchten van die aarde,
Schat van die stad, dien hij in zich bewaarde
Als keizels in zijn gruis - hij boog de dammen
Voorbij dier haven en waar de zee-kammen
Wiegden en stortten, rijk van pluim
En blinkend schuim,
Groef hij gelaten
Zich baan naar verdre rijken,
Zeker van langen tijd breede en stoorlooze straten.
Voortaan - wist hij - zou hij daar niet van wijken
Tot van een wereld, blank, en smetloos ruim,
Op top aan top 't wit licht stralend omhoog zou vlammen.

Willem van Haren's ‘Friso’.
Door
J. Koopmans.

I

Bekend is 't oud-Friese geslacht der Van Harens, doorluchtig van naam, vermaagschapt met de Du Tours, de Jongestals, de Hemmema's, de Burmania's en de Grovestins; met mannen van betekenis, staatslieden en hoofdofficieren; met vrouwen, kloek van zin, manhaftig als krijgshelden. Van een hunner oudmoeders, Bouk Popma, weet men, dat zij, in de Fries-Saksiese burgeroorlog, tijdens de afwezigheid van haar echtvriend Doeke Hemmema, bestond met slechts 20 man een storm op haar slot te Berlikum af te weren; dat zij, gevangen, in hoog zwangere toestand naar Groningen werd gesleept en er geketend in de kerker werd geworpen; dat zij, eerst in de uiterste nood ontkluisterd, ondanks de ondergane mishandeling en ondanks de ontstentenis van verloskundige bijstand, er niet minder om de wereld met een tweling verblijdde: gelukkig vergoedden de hertogen van Saksen de geleden schade der echtelieden met een schenking van vijftig morgen best Biltland. Een andere voorvader was de bekende Watergeus Daam van Haren, een der veroveraars van Den Briel, die, beter faam dragende dan z'n wapenbroeder Lumey, kort daarop 's Prinsen hofmeester, en na Oranje's dood, huisbestierder van de Friese stadhouder werd. Van die tijd af waren de Van Harens de speelnoten en krijgsmakkers van de Friese Nassau's.

Oorspronkelik Zuid-Nederlanders,[1] vestigden zij zich van nu af in Friesland, kregen er vaste ambten, 't zij die van Grietman, waarbij zij menigmaal werden gedeputeerd naar de Gewestelike Staten of bij de Hoogmogenden, of wel, zij stonden in actieve dienst, bij voorkeur als escadronchefs bij 't leger in 't Zuiden. Daam's kleinzoon was de Ambassadeur Willem van Haren, kloek in de Raad, vertrouwd bij De Witt en de Staten, een van de vier mannen, die in 1659 en '60 de door de Raadpensionaris ietwat onzuiver gehouden arbitrage-zaak in't Noorden moesten helpen opknappen; later hielp hij de vrede van Nijmegen mee voorbereiden.[2] Zijn broer was Ernst van Haren, op wiens kleinzoon Adam Ernst, in 1698, na den dood van de Ambassadeur, diens eigendommen in de Grietenij van 't Bildt, overgingen. Zoon van Adam Ernst was de dichter Willem van Haren.

Als de oudste van drie kinderen, - Onno en Froukje waren jonger, - telde Willem slechts zeven jaar, toen in 1717, Adam Ernst op slechts 34-jarige leeftijd, aan 't gezin werd ontrukt. De grootvader Willem. destijds grietman van Weststellingwerf, leefde nog. Toen deze overkwam, vond hij de boedel van z'n zoon met een vracht van schulden bezwaard. Maar de oude heer was doortastend. Hij liet Weststellingwerf varen en vroeg van de Stadhouder voor zich zelf de Grietenij van 't Bildt aan, om altans door een spaarzaam beheer te redden, wat er nog te redden viel, en in elk geval genoegzaam fondsen vrij te krijgen om de kleinzonen aan een waardige toekomst te helpen. Gemakkelik ging het niet. Er kwam bij, dat de nagelaten weduwe, een geboren Du Tour, en in rechte linie afstammende van de manhaftige Slotvoogdes van Berlikum, zich zelf genoeg in staat achtte, de belangen van haar kinderen naar haar hand te zetten. Aan haar was, meende zij, ook zonder grootvader, de Grietenij, zij 't dan ook in naam van haar zoon, opperbest besteld. Zou haar, een vrouw van

1) Hun bakermat was Limburg; Ogier van Haren was ± 1300 voogd van Maastricht geweest; het huis Van Haren lag in 't kerspel Voerendaal. (Halbertsma, Het geslacht der Van Haren's. Deventer 1829.)
2) Halbertsma, Fragmenten No. 1-5.

niet alledaagse bekwaamheden, die haar brieven en dagboeken opvulde met regelen van zedekundige levenswijsheid, ontzegd mogen worden het beleid, om de rijke inkomsten van 't Bildt te kunnen beheren? Doch hoe kloek ze mocht wezen van wil en van daad, de oude grootvader won het geding. De weduwe moest een stuk tekenen, waarbij zij Willem van Haren als voogd van haar kinderen erkende, en de administratie van de goederen moest overlaten aan wie de voogd goeddacht ‘tans en te gelegener tijd’ aan te stellen, ‘belovende (zij) het geene welgedagte mijn Heer schoonvader doet en verrigt altijd te willen goédkeuren.’ Amelia Henriette Wilhelmina Du Tour moest het slot te St. Anna verlaten. Haar verdere intrigues baatten haar niets; het hof had er geen oren naar; de familie werd haar drijven moe, en de grootvader werd er slechts te stijthoofdiger door. Bovendien, de zaken waren in goede handen. De oude man hield orde. De inboedel werd verkocht; het zilverwerk, de bibliotheek en de equipage volgden. De kleinzonen hield hij onder z'n toezicht; het dochtertje ging naar haar moeder op Nijefenne. Gingen ze logeren, dan was 't te Wolvega bij hun oom Duco, of te Leeuwarden om te spelen met de jonge Prins. Later gingen de jongens op studie. De grootvader had eer van z'n bemoeiingen. Toen hij in 1728, op hogen leeftijd stierf, was Willem, toen meerderjarig, de aangewezen persoon om het Grietmanschap op zich te nemen. Van een verzoening met z'n schoondochter had de grootvader, ofschoon op z'n sterfbed op 't ernstigste vermaand, niet willen weten. De weduwe heeft hij niet teruggezien.

Willem lag, bij 't verscheiden van z'n grootvader nog te Groningen op studie. Veertien jaar oud, was hij naar Franeker gegaan;[1)] 't volgende jaar had de voogd hem, - waarschijnlik om hem buiten de invloed van z'n moeder te houden - bij professer *Barbeyrac* te Groningen aan huis besteld. Willem was een vlug leerling; *Barbeyrac*, een aan de oude dogmatiek ontwassen theoloog, die nu natuur- en volkenrecht doceerde, was feitelik z'n geestelike vader. Doch deze omgang had met één slag

1) Het voorbereidend onderwijs kreeg Willem te Leeuwarden van *Isaac Valckenaer*.

uit: Willem, zoo jong als hij was, betrok als Grietman het slot te St. Anna. *Jetzt wird das Leben froh*. De oude was een knorrepot geweest, had de koorden van de beurs strak gehouden: Willem had van z'n karige middelen aan Onno zelfs moeten meedelen; eens had hij geld opgenomen voor een vriend, en de oude wantrouwende landedelman had hem op krasse manier voorgehouden de tering naar de nering te zetten. Geheel anders was de kleinzoon; alles behalve zakenman, kon hij alles missen en hield zelf van vrijheid en ruimte. Het nauwe toezicht van de oude man had dan ook een toenadering bewerkt tot zijn moeder, die, door haar terugzetting gekwetst, alle middelen in 't werk stelde om haar zoon te believen, en de hoop van haar stam en de aanstaande Grietman, door allerlei attenties aan zich zocht te verplichten. Ook voor haar was de dood van de. grootvader een welkome gebeurtenis. Een herhaald beroep op Willems offervaardigheid werd nimmer afgewezen. De zoon bleef de kiesheid en de edelmoedigheid zelf. Haar tekortkomingen zag hij voorbij; des te meer schatte hij de moederlike liefde, haar hoogheid van hart, en niet het minst haar wijsheid die zij nooit had nagelaten door middel van wijze zedelessen in zijn hart te griften. In 1731 stierf zij, op 46-jarige leeftijd; de zoon wijdde haar z'n eerbiedige hulde in een gedicht. Enkele dagen daarna stierf ook z'n zuster Froukje, op 16-jarige leeftijd.

Aan Willem werden de beproevingen des levens niet onthouden. In December 1732 brandde het voorvaderlik slot te St. Anna af: alleen de vleugels van 't gebouw bleven behouden. Een schat van familiepapieren, waaronder het belangrijke archief van de Ambassadeur, ging hierbij verloren, Doch beproevingen strekken er toe, mannenkarakters te vormen. En een man heeft Willem zich, waar hij voor de keus stond van een levensgezellin, getoond. Tussen hem en de Stadhouder, had de omgang sedert hun kindse jaren altijd een vertrouwelik karakter blijven behouden, en na Friso's huwelik en terugkomst uit Engeland, was Van Haren aan 't Prinselik Hof een welkome gast gebleven. In 't gevolg van prinses Anna bevond zich evenwel een dienstbare, Miss Charles geheten; en op deze Miss, elf jaar ouder

dan hij, en verre beneden z'n rang, verliefde zich Willem. Miss Charles, van wie niets dan goeds te zeggen viel, meende echter, dat er van zulk een ongelijk huwelijk niets kon komen, en wees de jongeling af. Doch 't was Van Haren menens, en de Miss gaf na vier jaar wankelens toe. Nu meende de Stadhouder zelf reden te hebben zich er mee te moeten bemoeien. 't Ging niet aan, meende het Leeuwarder hof, eerlang de jonggetrouwden op de zelfde voet als de overige adel te moeten ontvangen. Doch Van Haren liet zich niet raden. Nu hij met zoveel moeite de genegenheid van een vrouw had verworven, wilde hij die vrouw, wier rust hij gestoord en bij wie hij gevoeligheid voor z'n genegenheid gewekt had, niet in de smart der schande laten zitten, hem hare gedachten te hebben geopenbaard. Hij trouwde Miss Charles, en de Prins nam er genoegen mee. Eenmaal dreigde de vriendschap te worden verstoord: Prinses Anna zou Mevrouw Van Haren heur vroegere betrekking tot haar hebben laten gevoelen. Willem nam het dadelik voor z'n vrouw op, en schreef de Prins een kordate brief, waarin hij liet voelen dat hij voortaan het hof zou willen mijden. Doch de altijd goedhartige Willem IV kalmeerde de drift van z'n vriend en gaf voor 't vervolg geruststellende verzekeringen. De vriendschap werd niet verbroken.

Een ander onheil trof Van Haren in 1748. Als Gedeputeerde te velde bij 't leger van de hertog van Cumberland in de Meijerij vertoevende, ontstond er in 't Bildt plotseling een jacquerie in 't klein. Het ging de ontvanger-generaal te St. Anna als destijds zoveel andere ontvangers in den lande; z'n huis werd omvergehaald, de schuldvorderingen, boeken en registers verscheurd; het kasgeld en voorwerpen van waarde ontvreemd; de ontvanger zelf vluchtte. Voor Van Haren, die voor zware hypotheken op z'n gronden stond, was deze gebeurtenis een onherstelbare slag. Van die tijd af vervreemdde Van Haren van Frieslands bodem. Eerst was hij voornemens zich uit 's Lands dienst terug te trekken, en, levende op hoogst eenvoudige voet, zich aan de studie te wijden. Doch de Prins wilde z'n trouwe diensten niet missen, deed een beroep op hun vriendschap, wees op de hachelike toestand van 't Land, en stelde zich borg voor 40.000 gulden. Van Haren nam de cautie voor de helft, menende, de rest van z'n tekort met de verkoop van

z'n stemloze landerijen te kunnen dekken. De 80.000 gulden die ze hem verschaften, bleken echter te kort. Hij zag zich genoodzaakt, rechts en links geld op te nemen, en de 60.000 gulden die hij in 1763 van de Baronesse Du Tour, geb. Rumpf, ontving, is allerwaarschijnlikst het bedrag geweest, waarvoor hij z'n Grietenij aan vreemden overdroeg.

In 1751 was de Prins gestorven; in 1758 volgde Van Harens deugdzame echtgenoot Marianne Charles. Met prinses Anna had Van Haren op de beste voet van vriendschap verkeerd; voor haar en haar gemaal was hij door z'n trouw en z'n bekwaamheid, de rechterhand in 't bestuur geweest; door z'n vernuft en z'n levendige openhartigheid de lust van haar omgeving. Kort na Marianne's dood echter meende de Gouvernante hem te moeten terecht wijzen over de geruchten, die omtrent hem in omloop gingen, als zou hij zich willen verbinden met een zekere, verre van onbesproken juffer Natalis Pfeffer. Toen de Prinses in 1759 stierf, gebeurde dan ook, wat zij had zoeken te verhoeden. Willem van Haren ging een verbintenis aan met Natalis. Had in 1758 z'n geheimschrijver hem bedrogen, en z'n hofmeester hem bestolen, na 't huwelik met Natalis kregen de aanslagen van z'n benijders vrij spel. Kort vóór de dood van de gouvernante was men begonnen hem van oneerlikheid te betichten; zij had Onno ter onderzoek naar Friesland gezonden en haar standvastigheid was over hem blijven waken. Doch met haar week de beschermengel van de Van Harens in 't graf.

In 1760 bracht een ernstige ziekte hem op de grens van z'n verscheiden. Hetzelfde jaar sloeg de brand in z'n huis te Brussel. Heftiger nog smeulde 't vuur van de tweedracht in 't gezin van z'n broer Onno. Zelf reisde hij naar Den Haag, om het ongehoorde geschil, toen nog niet ruchtbaar, bij te leggen. Helaas! De ramp, groter nog dan enige andere, was voor de familie niet af te wenden. De eer der Van Harens was bevlekt.

Willem Van Haren, sedert z'n kindsheid de vertrouweling der groten, en de boezemvriend van de machtigste en deugdzaamste Prins uit het huis der Nassau's, was, in z'n geslacht door de ontzettendste beschuldiging gedrukt, door z'n huwelik

met Natalis in z'n persoonlike naam gekrenkt, in z'n bewegingen door de uiterste bekrompenheid van middelen belemmerd, van de hoogsté invloed in 't staatsbestuur neergezonken tot een volslagen nietsbeduidendheid. Hij wist het, en hoe hij 't gevoeld heeft, - z'n Lierzang ‘Op 't Menschelijk Leven’ zegt het ons genoeg. Vergeten bleef hij te Brussel wonen. In 1766 deed hij bij de omgeving van de jonge Willem V, nog eenmaal een beroep op z'n vroegere verdiensten en op de vriendschap der Prinselike ouders. Hij was vergeten, versmaad....In 1768 overviel hem de dood, aan tafel, plotseling. Hij werd op 's lands kosten, te St. Oedenrode, begraven. De boedel kwam aan de schuldeisers. Ze vonden het zilveren tafelservies in de lommerd....

Zo stierf Willem Van Haren, straatarm, doch altijd nog onder de weidse titel van Ambassadeur bij het hof van den hertog van Lotharingen, Gouverneur-Generaal der Oostenrijkse Nederlanden. -

Splendida miseria!

* * *

Wie, ter vergelijking van de fierheid van z'n verleden met de gezonkenheid van z'n ouderdom, een zuiverder geestelike maatstaf aan wil leggen, neme, indachtig aan de smeekbede van Van Haren, in 1766, aan den Zoon, kennis van z'n epistel van 1738, aan den Vader, in zake de bejegening, die Marianne van de zijde van de Prinses zou hebben ondervonden.

Naast de stoute toon, treft ons de fierheid van de gevoelens.

‘Voudroit on alleguer sa mauvaise conduite?’ oppert hij omtrent de oorzaken, ‘je ne crois pas que personne s'y exposerait. - - La naissance? La livrée du pere ou du grandpere ne paroit pas sur le front de toutes celles ou elle pourroit paroitre, et que l'on voit. Apres cela, a moins que la verité et la raison ne soyent que des phantomes, l'honneur et la vertu meritent bien mieux l'estime des honnetes gens et le bon accueil des grands que l'heritière entravagante d'une vingtaine de tableaux d'ancetres pas moins entravagans...’[1)]

1) Bij H a l b e r t s m a , waar de brief is afgedrukt. (blz. 98)

In bijna dezelfde bewoordingen zou Onno het zeggen.[1)] Bij beide broeders heeft hun adeltrots niet z'n oorsprong in de wetenschap, dat ettelike van hun voorvaderen tot een gecharterde noblesse hebben behoord, maar putten zij hun zelfbewust adeldom uit het besef van eigen waarde, en eigen onafhankelike trots. Wat buiten hun persoonlikheid staat, telt niet mee. Zo ze verdienste hebben, blijft die verdienste, onafhankelik van de vraag wie ze tot vriend of bondgenoot willen nemen, aan hun persoon verbonden; daar valt door anderen niet aan te tornen. Deze naijver op eigen vrijheid bepaalt Willems houding tegenover het Hof; ze sloeg om in dezelfde fierheid, toen hij door prinses Anna gekapitteld werd over z'n verhouding tot Natalis.

Deze fierheid, die eer op z'n plaats is bij de Friese landedelman dan bij de hoveling, is door de uitkomst in 't ongelijk gesteld. De wereld wil nu eenmaal bij mannen van wetenschap en smaak, vernuft en fijne toon, niet die verrassingen, dat zij de hulde, aan hun verdiensten verschuldigd, op een goeden morgen voor de voeten van de eerste de beste juffrouw heeft te leggen, die zij zelf voor lief houden; gewoonlik wreekt ze haar onwil, door hen zelf met de nek aan te zien. De Van Harens waren stijfkoppen; ze zouden zich liever terug trekken dan van hun trots, hun eigen zaken te mogen regelen, af te zien. Ze waren de rechte tiepen van een oude stam; als Abraham en de herdervorsten, namen ze zich een vrouw. En ze namen lichtvaardig. Gulle mededeelzame naturen worden altijd door onrechtmatig geachte armoede geprikkeld; hun fiere zin zou er een punt van eer in zien, het geleden onrecht te herstellen; is het slachtoffer dat hun gevoeligheid heeft gewekt, daarbij een vrouw, dan straft hun belangstelling in de zaak van 't recht, zich zelf met een vertedering des harten voor de persoon. Dit nu mocht bij de Van Harens geen lichtzinnigheid heten. Gevoelens, gesproten uit manneharten, konden niet de man onterend zijn. En 't mannehart zat hoog. Wat was ten slotte geld? wat liefde? wat ten slotte alles 't geen een persoon in kontakt bracht met de buitenwereld, zo maar het karakter zich zelf bleef? Aldus was bij Willem

1) In ‘De Geuzen’, bij de lof op Rochus Meuwiszoon.

de fierheid z'n levensadem: de vrijheid zich ongedwongen te bewegen en z'n eigen rechter te zijn. Schone deugd voorwaar. maar verblindend tevens! Want langs haar voetspoor sluipt, heimelik, de eigenliefde, die minder zuiver dan de zelftrots, steelsgewijs haar spiegel aan 't oordeel der wereld houdt, en onbewust haar kracht over de willekeurige menselike meningen en tijdelike uitspraken van mode en smaak laat vervloeien. En ook dit overkwam Van Haren op een gebied, waar de nazaat. de balans opmakend voor de prijs der onsterfelikheid van geest, het twijfelachtige van z'n overwinning betreurt.

't Behoeft geen betoog, dat op politiek terrein, Van Haren's fierheid zich te meer concentreerde naarmate hij zich alleen vond staan. Hij was de auteur van 't bekende dichtstuk L e o n i d a s , die oproep aan de natie, welke de ridderlike strekking verbloemde: ‘Houd uw woord, vooral tegenover een zwakke vrouw!’ Van Haren voelde zich zitten rondom in de beroerdheid. We hadden de Pragmatieke Sanctie getekend en we waren teruggekrabbeld. Als Gedeputeerde bij Hoogmogendheden had Van Haren in 1742 al z'n welsprekendheid aangewend om de koningin van Hongarije daadwerkelik steun te bieden. Meer nochtans vermocht z'n Leonidas’. De publieke opinie werd er door bewerkt; enorm was dan ook het debiet.[1)] Het gevolg was, dat de meerderheid in de Staten-Generaal voor het mobiliseren van een hulpkorps stemde, ten behoeve van 't Pragmatieke leger.

Men achte de betekenis van deze omkering in de gemoederen niet gering. De Nederlanden lagen geïsoleerd, Frankrijk, de hekdraaier van de ganse actie tegen Maria Theresia, had machtige bondgenoten en zette zelf alles op 't spel. Engcland lag ver, en z'n ministers weifelden: Pruisens houding verlamde de Hannoverse polietiek. Daarbij had Frankrijks gezant ons gewaarschuwd: men had zich hier stil te houden, en zou tot loon, als neutrale staat niet verder worden gemoeid. En deze welwillendheid had gretige oren gevonden. Wat had men zich ook in krijgszaken te steken? Het bolwerk in 't Zuiden lag

1) Uitvoeriger hierover handelt B e e t s in z'n ‘Aanteekeningen’ op W i l l e m Van H a r e n ' s F r i s o . In de V e r p o o z i n g e n e n z .

er nog: men had er zelfs een barrière. En wat voor reden was er ten slotte om tegen Frankrijk in te gaan? De Fransen waren ons sympatiek: de beschaving verfranste bij voortduring. Aan 't Friese hof mede, korrespondeerde en sprak men Frans. De Van Harens, hoe Fries ook in aard en trots, deden het ook, aan de moeder, de zuster, en onderling. Kortom, men converseerde op z'n Frans, zoals men thans sport op z'n Engels, en men zag in 't ene destijds evenmin bezwaar. als men het tans in 't andere ziet. Op dergelijke overwegingen sliep men in. Een krachtig beroep op eigen veerkracht, een even krachtige waarschuwing voor de Franse veroveringszucht was nodig, om 't nageslacht uit de slaap te schudden. En 't wàs een sterke stem, die Frankrijks wraak dorst tarten en de Republiek tegen haar in 't harnas joeg.

* * *

Een man, een man; een woord, een woord: trouw, standvastige trouw, gegrond op achting voor zich zelf en liefde tot de deugd, ziedaar ook het motto van Willems heldendicht '*Friso*'.[1)]

Het heden smaakte hem niet; de eeuwgeest was hem te laf; 't gemis van wat hij de voorwaarde van 't duurzaam bestaan van de Staatsmacht achtte, prikkelde hem tot een schepping, waarbij hij 't heden kon wijzen op een Voorbeeld uit 't verleden, als een Waarborg voor de toekomst. Het volk van morgen zou zich spiegelen aan z'n voorzaten.

In zijn gebied, aan de Rijnmond, had in ver vervlogen tijden het voortreffelik aangelegd oervolk gewoond.

Doch de lang gewachte held, die het met een vloek beladen volk uit z'n kluisters zou verbreken en het op zou voeren tot een krachtige natie; de man, die door grote eigenschappen tot machtige dingen in staat was, zou hun eerste koning, zou Friso zijn gesproten uit oud-Indies bloed. -

Dit oude volk, hier, waren de Alanen. De Brit Argentorix, bij

1) Gevallen van Friso, Koning der Gangariden en Prasiaten. Door Jonkheer Willem van Haren. Te Amsterdam, bij Salomon Schouten, Boekverkooper, in de Kalverstraat, 1741.

wie Friso op z'n zwerftochten aanlandt, gewaagt van hun vèrverbreide lof.

Edoch, - ze staan onder een ban. Eens had over hen een slechte koning geheerst, die 't Alanenvolk vóór was gegaan in 't weerstreven van de Goddelike geboden. De vertoornde goden hadden het volk gestraft. Eerst, met het hele prinselik geslacht door 't bliksemvuur te vernietigen. Daarna hadden de verstoorde geesten het Friese Leeuwendaal met een wangedrocht bezocht. De held nu, luidde hun orakel, aan wie 't gelukken zou, dit beest der Verschrikking voor goed te verdrijven, zou de toorn des Hemels verzoenen en waardig worden bevonden als de eerste van een deugdzamer vorstengeslacht de vakante troon te beklimmen.

Alzo geschiedde. Doch de drakenjacht in 't Alanenland, gevolgd door een hellevaart en de beloofde koningskroning geschiedt eerst in 't XIe en XIIe boek van 't Epos. Friso moet zich namelik een ganse rij van tegenspoeden getroosten. 't Is eerst na allerlei omzwervingen, stormen, aanslagen en doodsgevaren, dat hij de bestemming, die het Noodlot aan z'n wegen geeft, bereiken mag.

Aldus: *arma virumque cano?*

In allen dele. Het 12-boekig dichtstuk is antiek in z'n opzet, tot in z'n vergelijkingen toe.[1)] In de afwisseling der lotgevallen, lopen eigenaardige paralellen met al de Odysseën van voorheen. Zoals Aeneas voor Dido, en zooals Ulysses' zoon in de tovergrotten van Calypso, doet Teuphis, die voor Friso is wat Mentor-Minerva is voor Telemachus, in 't twede boek een verhaal van z'n wedervaren aan 't hof van Charsis. Alleen, Telemachus, trouw aan zijn vaders traditie, keert terug vanwaar hij uitgaat. Doch Friso, doet als Francio, Brutus en zoveel andere ideale grondvesters van Westerse volken: hij is de laatste der zwervelingen, die komende uit het Oosten, zich nederzet aan de Atlantiese kusten, om de beschaving van een Aziatiese samenleving te brengen op de reine en

1) Zelfs in 't begin: Ik onderneem om van dien Jongeling te spreken,
Die, - - - - - - - - - - - - -
Veel Volkeren doorkruiste, enz.

voor ontwikkeling vatbare volksbodem van 't Germanendom. Met één voorbehoud nochtans. Friso's geestelike inboedel is onder 't rondzwalken niet onvermengd Indies gebleven. Van Haren heeft het nodig geacht z'n voedsterling onderweg wat onvervalst militair bloed en een goede dosis rechtsgevoel van 't zuiverst allooi toe te voegen, en heeft hem met dit doel naar Rome gezonden. De voorzaat der Friese koningen, meende de ontwerper, moest een Romeins geschoold staatsman en veldheer zijn. Zonder militair hart en zonder regenten- en redenaarsgaven, was voor Van Haren het mooi van een Prinselik wezen af. Hoofden van Staat en bewind moesten zich bij voorkeur thuis gevoelen in een Staatsinrichting waarin ruimte was voor de ontwikkeling van persoonlike gaven, 't zij in de taktiek van de oorlog, 't zij bij 't wikken en wegen van 't *pro* en *contra* in een Raad van Senatoren.

Dit brengt al dadelik de vraag op 't tapijt, hoe Friso, eenmaal op onze kusten beland, zich voorstelt z'n toekomstige staat, als 't meest levensvatbaar, meent te moeten inrichten. Alles komt er op aan, wat voor levensschool hij blijkt doorloopen te hebben. 't Zijn de ervaringen, die z'n oordeel hebben moeten rijpen. Daartoe heeft de dichter hem laten vertoeven bij goede en bij slechte regenten, in welingerichte en in wanordelik beheerde staten, hem kennis laten nemen van wijze en van afkeurenswaardige maatregelen. Daarbij is Teuphis, z'n Mentor en Voogd, z'n spreekbuis. Ten overvloede is deze de Wijsgeer, die leiding weet te geven aan de lotgevallen der volken, het oproer dempt, de valsheid beschaamt, en de toekomstige koning der Friese Alanen met het merg van z'n wijsgeriggodsdienstige zedeleer dient.

Friso en Teuphis zijn beide ballingen.[1)] In het land van Gangaris had Stavo geregeerd, doch niet bestand tegen de taak die op z'n schouders rustte, had hij op aandrang van z'n volk z'n broeder Teuphis tot mederegent gekozen. Teuphis nu was de lust en de liefde van z'n volk geworden; Stavo daarentegen had zich allengs afgezonderd om toe te geven aan z'n vermaken; zwak van karakter als hij was, had hij

1) IIe Boek. Verhaal van Teuphis voor Charsis.

z'n genoegens gedeeld met vertrouwelingen, van wie z'n middelmatigheid niet in staat was geweest hun eigenbelang van ware toewijding te onderscheiden. Onder die gunstelingen was het Agrammes, aan wie 't gelukt was, vaste voet bij Teuphis te krijgen. In z'n provincieën een dwingeland en schraper, aan 't hof een welkom impressario van paleisvermaken, had Agrammes in de eerste plaats van z'n voorrechten gebruik gemaakt, om Teuphis de voet te lichten. Met behulp van omgekochte handlangers was hem dit al te wel gelukt. Teuphis, die op 't gerucht van Agrammes' knevelarijen zelf op onderzoek was uitgetrokken, en onmiddellik terugkeerde toen hij gewaar werd dat er iets broeide, kwam te laat om z'n val te voorkomen. Hij werd gevangen genomen. Een duistere kerker wachtte hem.

Een oude waarheid is, dat, zo 't karakter zich stalen moge in de stromingen der menselike hartstochten, het niettemin z'n vaste vorm verkrijgt in de overpeinzingen der eenzaamheid, waar de vrijheid en de onbevooroordeeldheid van de geest aan 't gemoed een ongestoorde effenheid bereidt. Teuphis daarom, de aanstaande Mentor des prinsen, moet wijsheid vergaren bij de Magieërs, wonende aan de grenzen van 't Rijk in de wonderstad Tamasis, 't ydillies Eden van de geleerde wereld. 't Is in een droombeeld, dat hem in de kerker de stad der wijzen als z'n toekomstig altaar van de waarheidsdienst voor ogen wordt gesteld. 't Is door z'n vriend Segor, hierin gerugsteund door Stavo's rechtschapen gemalin Melite, dat zich heimelik de deur van z'n kerkerhol ontsluit. Te Tamasis nu, in de kring der Wijzen, vindt Teuphis de ware roem en de hoogste heerschappij. Daar wint hij een kroon en een scepter, groter dan de wereld. Hofstaat en koningspracht blijken hem een ijdel goed te zijn; meer nog, een hindernis in 't verkrijgen van wat hem de hoogste rijkdom dunkt: een ongekend gemoedsrust, en de juiste wetenschap van de werkelike waarde der dingen.

Zo wijs-zijn goed is, nuttig-zijn is beter, en Teuphis toont ook de kern van deze waarheid te verstaan. - Hoort! Het Vaderland is in gevaar. Eén slechts kan het redden. Segor moet hem zoeken: Segor heeft hem gevonden. - - ‘Kom

op, Theuphis, het Salaceense volk is in oproer. Driemaal zijn 's Konings troepen verslagen. De troon dreigt te vallen. De vloot drijft als een wrakhoop rond. 't Volk klaagt, en roept met éne stem om u, als de enige die het helpen kan. Geen onderdaan kan uw wijze en zachte wetten vergeten. Help, Theuphis, kom!'

Theuphis doet wat een goed patriot moet doen. De edele studieën hadden hem trouwens geleerd, aangedaan onrecht grootmoedig te vergeven; z'n leven te geven aan 't geluk van 't gemeen, en zich blijmoedig voor 't Vaderland ten dode te wijden. Theuphis verschijnt; op de tijding van z'n komst weergalmen de straten van de door 't muitend heir benauwde stad van 't volksgejubel; het oproer schrikt en staat stil; de geestdrift der menigte doet het overige; als bij 't dagen van de morgen, Teuphis met z'n benden op de belegeraars aanrukt, verstrooien de vijanden zich, en de overwinnaar wordt door de bevrijde stad als een Verlosser verwelkomd. Wie met z'n houding verlegen was, was Stavo; doch te onmannelik om openlik schuld te belijden, liet hij z'n zelfverwijt door z'n valse schaamte omzetten in een zwarte wrok, welke, ten overvloede genoodzaakt voor 't oog van de wereld een dankbaar gelaat te tonen, deze onnatuur wreekte met het broeden van plannen van verderf. Groter nog was de spijt van Agrammes, die 't oproer heimelik bewerkt had, om met behulp van omgekochte legerhoofden, schijnbaar als 's konings verdediger, doch inderdaad als z'n onmiddellike belager, aan 't hoofd van de zegepralende bestormers de kroon voor zich te winnen. Agrammes dus, bepeinsde nieuwe lagen. Door snode handlangers wist hij de vriendschappelike verhouding tussen Teuphis en Melite in verdenking te brengen. Stavo's argwaan was gemakkelik gevoed; gelukkig wist Segor, als altijd vlug bij de pinken, wederom de aanslag op Teuphis te voorkomen. Teuphis bereikte gelukkig de kust; doch daar de waakzaamheid der uitgezonden posten de vlucht over zee gevaarlik maakte, nam hij het aanbod aan van een vertrouwde herder, die, vermoedende wie de vluchteling was, hem in een van mensen onbezocht woud een veilige schuilplaats bereidde. Daar richtte de balling zich een idyllies verblijf in; de herder werd z'n vertrouwde, en tevens de bode op Segor. Het volk echter

waande hem verloren: men had een lijk gevonden en dit voor Teuphis' overschot gehouden. De zaken aan 't hof gingen haar oude gang; de dienaars heersten, de koning vermaakte zich. Van 't plan om Melite onschadelik te maken, moest men afzien: koning Porus dreigde van verre. Segor werd echter omgebracht. Eindelijk had aan 't hof de lang voorbereide katastrofe plaats: Agrammes wist Stavo over te halen tot een expeditie tegen Alexander, die tegen 't Oosten optrok. Doch de wapening tegen Alexander was slechts de aanleiding tot de staatsgreep. Zodra de troepen binnen de residentie geschaard stonden, wierp Agrammes het masker af. Stavo viel door de hand des verraders; een algemene moord volgde. Melite en twee van haar zonen werden gegrepen; de oudste ontkwam en bereikte toevalligerwijze de schuilplaats van de hem vreemd geworden Teuphis. Agrammes werd alleenheerser en drukte het land met z'n geweld.

Zo viel koning Stavo door een revolutie, nadat honderd en vijftig koningen uit zijn geslacht het land wettig hadden geregeerd.

Teuphis' school is de voorschool van Friso.

't Doet er niet toe, dat Stavo het wettig régime vertegenwoordigt, afdalende van niemand minder dan de god Bacchus.

't Doet er niet toe, dat Teuphis' regentschap een modelbewind is: een verlicht absolutisme, geregeld voeling houdende met een Staatsraad: de enige regeringsvorm die volgens z'n ervaring en inzicht, menskundig de duurzaamste, staatkundig de vruchtdragendste blijkt.

Want dit is de lering, dat de snoodheid de zwakheid misbruikt, en ze, als uitgediend werktuig verschopt, om zelf de dingen naar haar hand te zetten.

Wee de zwakheid, die zich prijs geeft!

Wel hem, die ongevoelig voor vleierij en wantrouwig jegens logentaal, zich beproefde dienaars kiest en waakzaam 't staatsroer omklemt!

Maar gelukkiger nog hij, die de ijdelheden der wereld met voeten treedt, en in 't beoefenen van de deugd en in 't doordringen tot de kern der dingen, de W a a r h e i d scheidt van de S c h i j n !

Met deze grondregels gewapend, gaan Teuphis en z'n kwekeling, in letterlike zin, in zee.

Het doel is, met de hulp van bevriende koningen het rijk der Gangariden en Prasiaten terug te veroveren en 't verraad van Agrammes te straffen.

Zij zetten koers naar Taprobane, waar de wijze en deugdzame Charsis regeert.

Charsis zal de steun der verdrukten zijn.

Edele Charsis! - de vader, niet de heerser, van z'n onderdanen; waar hij vermaant en bestraft, de verdrukten beschermt en de verdrukkers beteugelt, steeds is het onmiddellik doel, z'n volk in een tevreden ordelikheid de weg tot welvaart op te leiden. En deze verstandige, weldadige leiding was de vrucht van diep beraad en rijpe ervaring. Als jongeling had hij z'n tijd besteed met overal te reizen en alles te onderzoeken, de verschillende vormen van regering te wikken, en zich een stelsel van bestuur te beramen, dat tans in een zegenrijk bewind z'n verwezenliking had gevonden. Daarbij wist hij, ongevoelig en geleidelik, van ouds ingekankerde kwalen te verbeteren; daar, waar 't mogelik was, met behendigheid; waar hij voor 't uiterste stond, met geweld. Deze verbetering van de inwendige toestand zijner staten nu, was zijn roem; verre toch was het van hem, z'n macht en z'n bekwaamheid als krijgsoverste te misbruiken met geweldpleging tegen de machtiger nabuur. - Edele Charsis!

Toen hij stierf, volgde een tranenvloed z'n lijk: het loon van z'n vorstendeugden.

Z'n volk telde de dagen bij de roem van z'n daden.

De mare van z'n verscheiden trok als een wolk over z'n ganse gebied en wiste de verheldering weg van 't gelaat, die de voldoening over een zoëven behaalde sukses er op had getoverd.

Want, - helaas!

Charsis was aan de avond van z'n leven genoodzaakt geworden tot het plengen van bloed, het bloed van onderdanen.

Ook in deze aureool des roems zat een donkere vlek.

't Menselik goede, verpersoonlikt in de Koning en Vader, moest verbleken in de zwakheid van de Zoon, worden be-

schaduwd door het snode in de Stadhouder en onderdaan Torymbas.

De lezer zij inschikkelijk, wanneer hij inziet bij 't volgen van dit opstel in een draaimolen te zijn gezet, en niet alleen dezelfde op- en nedergaande schommelingen mee moet maken, maar ook dezelfde voorwerpen voor z'n oogen ziet verschijnen en verdwijnen.

Want in dit werk is de ene dag de andere.

Een school kàn niet anders. En dit heldendicht is een leerdicht.

De jongeling, die hem voor oogen wordt gevoerd, moet leren, overal; moet veel landen doorkruisen, veel grote mannen zien, door veler voorbeelden worden gesterkt, door wijze ervaring zich in weten te denken in de ernst van z'n roeping, en zich gewennen aan een voortdurend beroep op z'n onbevooroordeeld verstand.

Hij moet zien de Opkomst, de Straling, de Zinking en de Val, in haar oorzaken en in haar verschijnselen, en zich gedragen naar de lessen van die levensschool.

En daarom stijgt en wentelt in dit Boek het rad der Fortuin. En daarom streelt, nu eens, Friso, het uitzicht op 't herstel van de voorvaderlike troon, en dan weer drijft het wrede Lot hem over onzekere zeeën naar onbestemde kusten.

Het toeval regeert de Mensch.

Komt Friso met z'n aanhang landen op de kusten van Taprobane, dan is het juist de dag, waarop Torymbas met z'n zonen zich voorstellen aan Charsis' bewind een einde te maken. Zo aanstonds zullen hun eedgenoten, heimelik binnen de hoofdstad geslopen, haar in vlammen doen opgaan, en in de algemene verwarring zullen de toesnellende oproerbenden hun slag slaan. Juist bijtijds ontmoeten Friso en de zijnen de gewapende scharen; zij beseffen onraad, houden de troep staande, verslaan hem, en boodschappen ijlings de Koning van het dreigend verraad. De oude Charsis, die juist op de Agora z'n zitting houdt, is op het vernemen van dit verlossingswerk, blijkbaar door Jupiter beleid, zozeer in verrukking, dat hij, horende wie 't geweest is aan wie hij verplicht werd, bij ede gestand doet dat, zodra 't oproer gedempt en 't land weer in rust zal zijn, hij aan de jonge vorst der Gangariden honderd schepen van

oorlog met het nodige krijgsmateriaal zal toeschikken, om hem in z'n van rechtswege toekomend gebied te bevestigen. En zo sterk stond de oude Vorst in z'n belofte, dat hij de hulp des Hemels inriep, om, zo hem zelf het leven ontnomen werd vooraleer hij z'n wil had kunnen volbrengen, hem te straffen, die de Vaderlike toezegging niet na mocht komen, en 't Rijk tot beloning te geven aan de vreemdeling, die tans op Taprobane het koninklik gezag had gered.

Daarna rust Charsis zich uit tot de burgeroorlog. In de binnenlandse krijg, die nu ontbrandt, overdekken de emigranten zich onder hun jonge Prins met loffelike roem. Friso doodt eigenhandig Torymbas. Kort na de zege sterft Charsis. Hartzeer over het flauwhartig gedrag van z'n zoon Cosroës bewerkte z'n einde.

Deze zoon, door de al te grote tederheid van z'n vader, te zorgeloos opgevoed, is even wuft en teugelloos als z'n vader degelik en bezadigd is geweest. Van regeren weet hij niets; kennis van personen en oog voor hun verdiensten heeft hij nog minder. Wie hem omringen, zijn vleiers en ijdeltuiten. Tot overmaat van ramp is hij gehuwd aan een nog kwaadaardiger en door haar bedorven aanleg nog gevaarliker vrouw. Gemakkelik heeft aan 't hof van deze door ogendienst verblinde personen, het verraad, ter sluik, een schuilplaats kunnen vinden. Van hier uit was 't de schuilende en loerende Torymbas mogelik geweest, zich op de hoogte der zaken te houden. Hier vond de laster oor, de intrigue voet. Hier kleineerde de nijd de faam der vroede dienaren des Vaders, en bouwde de nulliteit zich voor de toekomst een voetstuk tot eigen verheffing. Vorst Charsis had geweten wie Cosroës was; de vaderlike vermaningen echter hadden niet gebaat, de vaderlike eed alleen, meende hij, zou de zoon aan z'n plichten nopens Friso binden. Doch Cosroës valt de verplichting te zwaar. Geen dankbaarheid is 't, maar nijd, wat het hart van hem, de lafhartige jegens de hoog geprezen vreemdeling vervult. Haat ook, voedt de hooghartige Pasiphaë, waar Friso's lof tegenover de blaam over Cosroës wordt gesteld. Gemakkelijk vinden de gezanten van Agrammes, die heimelik Friso's spoor zijn gevolgd, aan Cosroës' hof gehoor. Rijke geschenken doen het overige. Pasiphaë beweegt haar gemaal, de eed van Charsis te schenden. En Cosroës weifelt en toeft....

Dáár komt aan Friso en de zijnen, onzeker van hun lot doch met weinig vertrouwen op Cosroës woord, een vertrouweling van Charsis hof, heimelik ontdekken, hoe Agrammes' goud langs duistere wegen de val van Stavo's huis bewerkt, en hoe de emigranten, bij langer toeven, dreigen overgeleverd te worden aan 't verraad. Dat zij zich hoeden en peinzen op hun behoud! - Doch waarheen zich te wenden? Gelukkig is het luisterend oor van de vertrouwde, uit de mond van Agrammes' boden nog meer te weten gekomen. Melite leeft, de gemalin van de rampspoedige Stavo en Friso's doodgewaande moeder. Nog altijd had Agrammes, bevreesd voor koning Porus' bedreigingen, niet kunnen besluiten de hand te slaan aan Stavo's nagelaten panden, doch er de voorkeur aan gegeven ze te vervoeren naar verre gewesten. Dit bericht omtrent zijn moeder doet Friso zijn plannen wijzigen. Hij laat de twijfelachtige hulp van Cosroës los, scheept zich met z'n volgelingen in, en gaat naar Porus. Met zijn hulp zal hij Milete zoeken, en zo mogelik, aan Agrammes' dwingelandij een einde maken.

Cosroës toestemming tot hun vertrek kopen zij gemakkelik met het helpen bezweren van een door priesters aangesticht volksoproer, dat door Teuphis' wijze woorden wordt gestuit.

Het toneel van de handeling verplaatst zich nu van't Oosten naar 't Westen, van Ceylon naar 't Perziese Pasargadae. Zoeven heeft Alexander z'n tocht door Perzië volbracht, heeft koning Porus overwonnen, en hem, ofschoon met geknotte macht, z'n rijk gelaten. Tans rukt hij met zijn gedemoraliseerd leger uit 't Oosten naar 't Perziese stamland op. Tegelijkertijd heeft de Pers Niphates door 't uitstrooien van 't valse gerucht van Alexander's dood zich een aanhang verworven, en trekt op Pasargadae aan. Hier regeert Orsines, uit Cyrus' geslacht, en van oud-Perziesen bloede, die zich voorneemt de aanval van Niphates af te slaan. Friso, die juist is geland, steunt Orsines, op hoop Alexander gunstig te stemmen. Niphates raakt gevangen, en tot loon voor z'n dappere hulp verwerft Friso de hand van de schone en deugdzame Atosse. Tans nadert Alexander, en een nieuw treurspel begint.

* * *

In de ‘Friso’ typeert Alexander de Grote de tyran.

Hij is de door God geroepene, die z'n tocht naar 't Oosten volbrengt tot bestraffing der volken, maar die, aan de eindpaal van z'n victorie gekomen, z'n taak als afgedaan heeft te beschouwen en verder moet strekken de grote waarheid te veraanschouweliken, dat de door roem bedwelmde heerser der volken de meesterschap over zich zelf verliest, en de slaaf van z'n laagste hartstochten wordt.

In dit boek van Vorstendeugd is Alexander de banale veroveraar.

In dit boek van Mensenwaarde is Alexander de van z'n menselike natuur ontaarde.

Alexander is een onberedeneerde driftkop: hij doodde Clitus.

Hij is een verdwaasde: hij laat zich als een Godheid vereren.

Hij is een bachant, viert orgieën; is een pedaster, houdt gesnedenen.

Kan zulk een ontmenste, met z'n duizelingwekkende macht des te gevaarliker, te midden van dienaren, die beven voor z'n blikken, de vertegenwoordiger van een zegenverspreidende koningsmacht zijn? Uit de tegenstellingen laten zich de krachten der eigenschappen kennen. De deugdzame Orsines, de schoonvader van Friso, valt als offer van z'n onbevlektheid. Maar de aanslag tegen Orsines is, door de verdorvenheid van 't Macedoniese hof, en de geldzucht en de woestheid van Alexander, een pleidooi voor de ter dood verwezene, een aanklacht tevens tegen de persoon en het tyranniek régime van de Veroveraar.

Orsines, die te fier is, om bij 't verdelen van de oud-Perziese schatten aan Alexander en diens veldheren, enige aandacht te kunnen schenken aan Bogoas, de allesvermogende schandknaap van de Macedoniër, wordt door de lagen van deze diep gekrenkte hoveling ten verderve gebracht. Doch Bogoas meent na deze onrechtvaardige doodslag reden te hebben, de nabijheid van de schone Atosse en de alle harten veroverende Friso te duchten als bij machte zijnde de eenmaal gestilde toorn van de Monarch tot edelmoedige en minder gewenste beschikkingen omtrent Orsines' verwanten om te buigen. Dit wil Bogoas voorkomen. Hij verzint nieuwe aanklachten tegen het vorstenpaar. Doch Proculus, een Romeins verspieder in 't Macedoniese heir, beseft wat er broeiende is, en waarschuwt

Friso en Teuphis. Begaan met de belaagde onschuld, nodigt Proculus de verstotene emigranten uit, met hem te vluchten, te meer, daar koning Porus, in z'n gezondheid en in z'n eer geknakt, tot zijn vaderen is gegaan. Alzo wijken zij met Proculus, die een eigen schip heeft, naar de Tiberstad uit.

Voor de Regenten van het Gemenebest der Nederlanden met z'n Statenbewind en Stedelike Vroedschappen, was de oud-Romeinse staat het welkome voorbeeld. De oude Brutussen hadden hun koningen verjaagd; wij, oud-Bataven, hadden het de onze gedaan. Geringe lieden, sommige befaamd, andere wier naam verholen bleef, hadden met edele moed de jonge Republiek aan de Tiber gered; onze Hooft voorheen en Onno Zwier na hem, hebben er zich een eer in gesteld, evenzeer de huislieden en zeegeuzen uit de eerste worstelstrijd der Unie uit 't duister voor 't licht te halen. Bij Livius als bij de onzen is de landshistorie een Epos; het Epos der Vrijheid; het glansrijk betoog, dat Zelfgevoel Fierheid, en Fierheid Standvastigheid kweekt. Tans zingt Willem van Haren in dezelfde sleutel de lofpsalm der Romeinse burgerdeugd. De personen van Papirius en Proculus, de loop van de oorlog tegen de Samnieten, de nabetrachting van Teuphis, de idealen van Friso als toekomstig regent, uitgesproken bij 't verlaten van Latium, - ze getuigen met zovele woorden, dat niets als Burgerstaat te stellen is boven 't republikeinse Rome van ± 300; dat zo de volken van Indië, Taprobane, Griekenland en 't Oosten gebogen liggen onder de scepter van het éénhoofdig bewind met z'n grillige verrassingen en afwisselingen, tegenover het Oosten het Romeinse Westen staat, enig en eeuwig, sterk als graniet en standvastig als een rots, waartegen alle veroveringszucht, alle slaafsheid, alle uit menselike trots en menselike zwakheden voorkomende stelsels en mogendheden als broze en tijdelike dingen het hoofd te pletter stoten.

‘Weet gij, prins Friso, zegt Proculus, waarom, vóórdat de Romeinse Staat mag bezwijken, eerst onze trouw en liefde tot de geboortegrond versterven moet?

Gans anders, Prins, is een republiek dan een souverein beheerde Staat!

Waar de Alleenheerser spreekt, wordt nooit door zijns gelijke antwoord gegeven; zijn stem bevéélt, en de wil van de onderdaan, ja, diens hart zelfs, buigt zich gewillig voor zijn woord.

Ten onzent spreekt niet een persoon, maar een Macht; een Macht, die één is, maar zich niet doet kennen in Eén.

Want in de mens-alléén, - en een Vorst *is* een mens, - zit *de* mens; d.i. zijn zwakheid om zich te willen plaatsen boven 't gemeen. Maar die zucht kan niet leiden tot iets groots, omdat ze ontspruit uit een losse grond.

Daarom staat hier boven de enige Mens de enige Wet, de enige Souverein in de Republiek, weldadig van geest, omdat ze 't gemene welzijn bejaagt; billik van oordeel, omdat ze zich niet door de hartstocht verblindt. Zij kent nòch afpersing, nòch verdrukking. Niemand wijt haar z'n ongelijk; ieder is haar gaarne ondergeschikt, en streeft naar haar volmaaktheid, als de bron van zelfvergenoegdheid en rust. Zo is de Romein, onverheerd, in z'n vrijheid gewillig, oprecht van wandel, fier op z'n Vaderen, den lande toegewijd, en in die toewijding standvastig. Hij laat aan Athene z'n wetenschappen en kunsten, aan Babel z'n starrenleer; het volk der ware Regeerkunst, met de Vrijheid en 't Gemeenschapsgevoel tot grondslag, is daarentegen 't Romeinse. Geen Koningschap zou hier kunnen bestaan; geen Koning kon hier aarden. Men haat hier de Koningen zelfs.....Men is vast overtuigd, dat de Republiek alleen een waarborg kan zijn van de Roomse macht. Hoe kan het anders! Juist de eenvoud, die zich ootmoedig tot dienaar van 's Lands belang weet te vernederen, is 't hier, die aan 't roer staat; de Senatoren wedijveren in toewijding aan 't Vaderland; en waar zulk een richting wordt gegeven aan de Toekomst, volgen haar de eer, 't geluk en de victorie op den voet.'

Is in zulk een Staat ruimte voor de voet van een Indiese Koning?

Is daar geen afschuw voor al wat Monarch is? En drijft de herinnering aan de geleden smaad, en de vrees voor een toekomstige ontaarding, deze met onnationale begrippen behepte Prins niet buiten de Tulliese muur?

Neen; - deze Friso is zelf een Romein.

Hij is Vorst, ja, maar een voor een Volksregering op Staatsrechterlik-Romeinse voet.

Hij weet, - in z'n pleidooi ten aanhore van de driehonderd Senatoren, terwijl een machtige menigte hem op de Kapitolijnse trappen volgt, - dat de Romeinen gruwen van de naam eens Konings en zijn nabijheid mijden; doch 't is niet als een Regerend monarch, dat hij hun stad betreedt, maar als een uit een grootmachtig gebied verjaagde en een van alle kusten verdreven balling. Verre van de vrijheid der volken te willen belagen, is hij hier gekomen; integendeel, hij kwam om de vrijheid te zoeken. Hierin had hij slechts de richting van de Faam te volgen; en zo hij tans het Kapitool beklom, dan was 't om op die faam van Vrijheid en Recht een beroep te doen. En dit kan hij met een onbevangen gemoed, omdat hij de Romeinen en hun vooroordelen begrijpt. Ook hij weet waartoe Koningen vervallen: de nevel der grootheid verblindt hun ogen voor de wegen waarlangs de volken tot hun geluk worden gevoerd. Doch nimmer zouden deze fouten aan te wrijven zijn aan hem, die tot heden nooit de Kroon zijner vaderen droeg. Minder nog aan iemand, die van dergelijke fouten nog nooit dan rampen ondervond; aan wie de liefde tot de deugd reeds de hoogste achting voor de Tiberstad had afgedwongen, en wie 't een voorrecht zou zijn, door haar wijze instellingen in z'n eigen staatkundige beginselen te worden gevoed. Men beschouwe hem dan ook als een gast, wie de dankbaarheid tot enkel gevoelens van eerbiediging spoort. Bovendien is z'n inwoning slechts tijdelik. De taak van de Macedonieër is afgelopen. Zijn daden zullen de toorn des Hemels inroepen, en hij zal vallen. Maar ook, al mocht z'n heerszucht alsnog de bloedigste strepen door Afrika en Europa trekken, dan zal hij, Friso, de gast van Rome, aan de belangen van de Vrijheid gehecht, mede het zwaard opnemen tegen de overweldiger, en met haar dapperen sterven of zegepralen...

Onnodig is 't te zeggen, dat de Senatoren, ook al waren ze niet door een Papirius of een Proculus ingelicht, al spoedig in de neus krijgen, met wie ze te doen hebben, en er geen bezwaar in zien, hem de rol van tijdelik toekijker toe te wijzen. Trouwens, de mond die praten kan als deze Indieër,

is wel een nadere kennismaking waard. Hij praat niet als Brugman, zijn modellen zijn de helden van Livius. Men leze de toespraken van Teuphis, het hele gedicht door; het gesprek dat Orsines voert na Friso's aanzoek om Atosse: dat, wat Pasiphoë zegt om Cosroës te belezen, de eed van Charsis te breken; en men herkent aanstonds Van Haren's voorliefde voor het overredend betoog. In al die episoden zit gang. De dictie is krachtig, abrupt, afdwingend; de strofen houden op verzen te zijn en krijgen, hier geschraagd door rhytmiese inbindingen, ginds door 't rijmslag opheffende enjambement, het eigenaardig karakter van het dichterlik proza, dat z'n recht op de versvorm ontleent aan de stuwkracht van 't ritme, tot leven bewogen door de hoogheid en kracht der denkbeelden. Hier, in deze dichtregels, saamgeperst met opgepropte wijsheid, leeft de ware natuur van Van Haren: de natuur in haar oorspronkelikheid, met echte brokken taalgraniet, de hoeken scherp, en met harde kanten. Hier voelt de dichter zich in z'n element. Hij is hier 't beste terug te vinden, met de kloeke eigenschappen van zijn geslacht; als de staatsman, wijsgerig aangelegd en Romeins geschoold; in moeielike dagen en in verslapte tijden appelerende op de oude burgerdeugden, op de Eenvoud en de Standvastigheid, de sieraden van het rijzende Gemenebest.

De geschiedenis leverde de bewijzen.

De brand van 1732 te St. Anna, die dertig folianten Staatsgeheimen van de Ambassadeur, de oude Willem van Haren, met al de familie-papieren vernietigde, liet ons enkele deerlik gehavende brouillons, waarvan de belangrijkste brokken bovendien met een verloren gegaan cijfer zijn geschreven.

Doch 't uiterst weinige moge volstaan.

't Is in 1671. Donkere wolken pakken zich samen. De onvoorzichtige opportuniteits-politiek van Jan De Witt weet nergens uitkomst, en vooral aan 't hof te Versailles wordt bij monde van onze gezanten in de deemoedigste vertogen een beroep gedaan op 's Konings edelmoedigheid, om het onweer voorlopig af te leiden, op hoop dat de tijd hulp mag brengen....

De Ambassadeur echter, die tegen de winter weer in missie naar 't Noorden moet, voelt wat er doorstaan moet worden,

en herinnert nog eens in de Friese Staten, wat men is en wat men blijven moet.

‘Het is van allen tijden geweest E.M.H. het wijs en voorsichtigh overlegh van onse voorouderen, welckers loffelijck exempel nog heeden ten dage bij U.E. Mog. gevolcht wert, omme na expiratie van het oude aenstonts in den beginne van het volgend jaer te convoceren haere staetsche vergaderinge, om alsdan tijdelijck haere gedachten te kunnen laten gaen over de gestalte en toestant van haer lieve Vaderlandt; en omme vervolgens in tijts te dragen de nodige consenten, en daer bij te furneren sodanige suffisante middelen, als tot stuyr van het oorlogh en tot bescherminge van den gemeenen staet geoordeelt wierden nootsaeckelijck te moeten werden ingewillicht: opsettende couragieuselijck goet en bloet, en alles wat sij meenden tot conservatie van hare natuirlijcke vrijheit te konnen dienen.’

‘Door deese ordentelijcke, wel-gereguleerde en trouhartige maniere van regeringe, gesterkt door die nauwe bant van eendracht tusschen de bontgenoten van d'Unie, en krachtich gesecundeert door de wijse directie en het kloekmoedigh beleijt van die roem-waerdige helden uijt den huijse van Oranjen en Nassauw, is onder Gods genadigen zeegen uijtgewerkt, dat dien tachtich-jarigen oorlogh tegens den Koning van Spagnen eijndelijck is gekroont met vreede en vrijheit, twee de meest gewenschte saecken in deese weerelt. Daerdoor is meede te wege gebracht, dat de goede ingesetenen deeser Verenigde Nederlanden hebben verwurven een vrije en onbedwongene conscientie, de onbekommerde oeffeninge van de ware, suivere en onbevlekte Godtsdienst, en het volkomen genot van hare privilegien en gerechtigheden: ja, daer door is den staat deeser landen uijt seer kleijne beginselen geresen tot dien top van voorspoet, dat deselve is geworden tot een schrik van hare vijanden, tot een steunsel van haar vrienden en nabuiren, en tot een wonder van de gehele werelt.’

‘In dien fleur en voorspoedt E.M.H. is de republijcke door de trouhertige ijver en de voorsichtige conduite van onse voorouderen gebracht en aan ons overgelevert; het is dan ook onse schuldige plicht, om de selve door gelijcke middelen

te conserveren, op dat wij die wederom in gelijcke staet aen onse posteriteit mogen nalaten.'

'Tot dien einde is voor het tegenwoordighe ten hoogsten nodigh, dat U.E.Mog. met en beneffens d' andere leeden van d'Unie in den beginne van dit jaer, dat sich alomme so bekommerlijck en so beswaerlijck laet aensien, alle bedenckelijcke vigourense middelen bij der handt neemen, om haer selven te te stellen in een postuir van defensie tot affweeringe van de onheilen en oppressien, daer meede deesen staet schijnt gedreijcht te werden.'

'Staten en regeringen, E.M.H. die oorloge voeren, dirigeren hare saecken na den eijsch van den oorlogh: die in vreede sijn, reguleren haer na de constitutie van dien vreedigen tijt: maer Staten en regeringen, die in onseeckerheit sijn van vreede off van oorlogh, fluctueren meer in haer deliberatien en beleijt, als hebbende geen vast noch bepaelt oogmerk: en wert daeromme ook de constitutie van sodanige Staten geoordeelt te sijn de dangereuste en bekommerlijckste. Ende om door die onseeckerheit in geen swarigheit te vervallen wert niet beter geacht, als sich te stellen in sodanigen postuire, gelijck off alles ten quaetsten soude uijtvallen.'

'In deese onseeckerheit van vreede off oorlog is tegenwoordigh den staet der Vereenigde Nederlanden, sijnde met niemant ter werelt in openbare rupture off oorlogh, en nochtans rontsom haer siende so veel baerblijckelijcke teeckenen van hostiliteit en vijantschap, dat het te bevresen is, dat deesen staet eerlange in den oorlogh staet te vervallen, ten ware Godt almachtigh 't selve genadelijck geliefde te verhoeden.' - -

'De tijden sijn swaer, perplex en bekommerlijck E.M.H. maer indien U Ed. M. in hare oude ijver, lust en couragie niet komen te verflauwen; indien de selve, voor zo veel den gemeenen staet aangaet, hare deliberatien so komen te dirigeren, dat de ware religie en Godtdienst bevordert, de nauwe bandt van d'unie heiliglijk geconserveert, de militie wel bestelt en gereguleert mach werden. En, voor so veel de provincie in 't particulier aengaet; indien U Ed. Mog. goede sorge dragen voor de Collegien van Politie en Justitie, houdende een ieder binnen de palen van hun bedrijff, insonderheit uijt de selve weerende alle corruptien en vuijligheiden, pesten en kankers

van een republijcke, en indien U Ed. M. daer benevens hare finantien wel reguleren, 't is vastelijck te vertrouwen, dat de almachtige en goedertierene Godt, die deesen staet tot noch toe so krachtiglijk bewaert en uijt so veel swarigheit gereddet heeft, sal oock de tegenwoordige gedreijchde onheijlen genadelijck affwenden. Laet ons hem tot dien einde om sijnen segen bidden.' - -[1)]

Veel onverkwikkeliker dan een dergelijk betoog, zouden omstreeks 1740 de debatten zijn die de latere Willem van Haren, de dichter van 'Leonidas', had te voeren voor de eer van de natie. Zo in de 'Friso' de warmste sympatie doorstraalt voor het Gemeenebest, 't is niet aan de Republiek zijner dagen, dat hij z'n hulde bewijst. Rome behaalt de prijs. En dit mocht het doen, meent hij. Op een gans andere toon, verklaart hij, zou hij hebben gezongen, wanneer er destijds een Gemeenebest was te vinden geweest, dat even bedorven van zeden was als het Roomse uitmuntende: daar de hoge Regeering slap en veragt was: daar de Regeerders, van hunne jeugd af in de diepste onwetendheid opgebragt, hunne besmette en verwijfde zinnen alleen op Pragt en Overdaad scherpten, Geleerdheid en Kunsten verwaarlozende; - - daar men brave, ervarene, verstandige, en edelmoedige Lieden terug hield, of, uit jaloezy, in hunne voornemens tegenging, terwijl onwetende, onbekwame, onverstandige, lafhartige, en onervarene Bloedverwanten met de hoge Eerampten werden bekleed: en daar het Enigen vrijstond, hetzij door waanwijsheid, hetzij door eigenbelang, alle heilzame besluiten te doen vervallen, of in verwarring te brengen: - -

De opsomming is te lang, om niet giftig te zijn.

Maar de corresponderende en contracterende heren konden 't er mee doen.

De waarborgen welke Van Haren voor de duurzaamheid van 'het Rijk der Deugd en 't Gemene Welzijn', - zo heet bij hem Rome, - aanvoert, zijn niet de voorwaarden waarop hij het toekomstig nieuwe rijk van hem zelf in z'n bestaan verzekerd acht. Wat, naar zijn overtuiging, bij de Romeinen

1) H a l b e r t s m a , Fragmenten, No. 1.

de eigenbaat en de waanwijsheid op de vlucht hebben gedreven, is hun onophoudelike staat van oorlog geweest waarin ze leefden; waarbij de dagelikse voorbeelden van dapperheid en grootmoedige zelfopoffering het zedelik peil op zulk een hoogte hield, dat zingenot en lafhartig egoïsme zich in 't Romeinse karakter konden laten gelden. Anders, meent Friso het welzijn van z'n Germaanse heerschappij te moeten behartigen. Hij spreekt van geen oorlog, maar van een rijk des Vredes, inwendig vrij van twist en eigenbaat, van buiten geëerd en geducht. Verder dan vrome wensen echter komt hij niet; middelen geeft hij niet aan. Friso staat voor zichzelven in. Faalt hij, dan mogen z'n onderdanen ‘z'n scepter verbreken’. Onverminderd zweeft echter voor z'n ogen het Romeinse ideaal. Het slot nog van het twaalfde Boek eindigt met de bekende symboliese handeling, waarbij de Koning een speer in de grond drijft, - de plek waar Stavo's stad moet verrijzen, - en voor 't laatst de hoop uitspreekt, dat de nakomeling er het Recht en de Deugd in praktijk zal brengen, welke zich in zijn hart hebben ‘opgericht’ bij de aanblik van Rome's Republiek.

(Slot volgt.)

Een haat *(Fragment)*
Door
Nine Van Der Schaaf.

Daar was één man, dien hij haatte....

Hij had veel lief.
Hij had de bloemen van het bosch lief
Die geur verspreidden in z'n huis, in z'n klein huis
Waar hij geboren was en woonde.
Hij had de boomen van het bosch lief, de groote
De oude boomen, die stonden in hooge rijen
Langs de paden die hij beging, dagelijks,
En die voerden naar de rinkelende tramwagens,
Welke reden van stad naar bosch en van bosch naar stad,
Naar de stad, waar hij z'n ziellooze kantoorwerk verrichtte.

Hij had menschen lief. - Enkele verre gestalten
Van menschen, toch in nabijheid levende,
Minde hij met groote teerheid.
- Dat waren enkelen uit de armoedige boerenbevolking daar, die zwoegde voor schralen kost -

En bevrijen wou hij wel die menschen alle, uit den klem van hun armoe.
Armoe was droef en dwaas, wist hij,
Want het land, waar hij woonde, was schoon en vroolijk
In rijkdom. - Daar waren weiden en korenvelden
En bosschen....
Armoe was droef en dwaas, wist hij.

Hijzelf was arm, - z'n broeders en zusters,
Z'n moeder, die hij 't meest liefhad van allen....

Verstooten was zij, om haar huwen eens
Met dien drinker en droomer, die eens z'n vader was,
- Gestorven nu lang deze -
Maar zij, verstooten nog, leefde sober in het kleine huisje,
Midden de landlieden, povertjes, - en armer was ze
Dan die allen, daar ze leefde van aalmoezen
Norsch haar gegeven door de menschen die haar na waren
Doch haar verstooten hadden.

De jongen, peinzend, toen hij z'n zangen dichten ging,
Koesterde z'n haat, die toen 't grootst was,
d'Eerste was van z'n zieleschepselen.

Z'n haat gold een der menschen van wie aalmoezen vloeiden in z'n woning,
Broer van z'n moeder.
Eens zag hij dien als ruiter, rijdend
In draf langs rechte, hooge haag van eiken-geboomte
Over een smalle zandstrook, waarvan 't zand,
Droog, bleek-bruin, verstoof over de kleine
Paarsche heivlakte, aan andere zijde van hem.

Voornaam was z'n houding, - z'n gelaat norsch,
Middagzon brandde; wind roerde zich heel niet,
Haast onhoorbaar was het bewegen van den ruiter
Over 't betreden zandpad, waar de afdruk der hoeven
In menigte van andre sporen zich verloor. Waarnevens
Stil stond, in gansche breedte, 't dichte eikenloof,
Glanzend de bladeren. - Daarvan jonge en roode
Hèlrood in d'ijle toppenrij, badend in zon.
Niemand ontmoette den ruiter. - Op het heivlak was niemand
Dan alleen de jongen die later dichten zou,
En toen, lezend, dommelend, lag in de schaduw van een bremboschje
Mat van zonnehitte en van droeve droomerijen.
Die man was trotsch - trotsch omdat híj

d'Akkers bezat die ginds pronkten met rijp koren?
Omdat hij kon doen afplukken 't vetste daarvan voor hem?
Wat slecht was, wreed en slecht. - Omdat hij verpoozen ging
In z'n groote, wonder-geurige tuin, - onder
Vreemde, drieste, heerlijk-volbloeide boomen
Die z'n moeder kende van vroeger en vertelde van
En prees dan boven de bosch-boomen
Die hij kende....Groen waren die boomen wel of
Bruinbladig als de beuken, - als z'n moeder
Spotlachend hem in de droomoogen antwoordde,
Toen ze nog jong was en schoone, bruine haren had!

- Doch fòrscher dan de beuken! - Gekomen van
Verre oorden vele.....
- Onder die boomen was schaduw, - schaduw groeiend in
Den namiddag, - tot de avond langzaam, langzaam
Eindelijk verwon het daglicht....dat traag was.
Traag flauwde 't goudgloeien in 't volle loover,
En 't blanke glanzen over de vrije, bebloemde terrassen
Onder lichten hemel. - Waar vroege avondwind
Zachtjes langsstreek. - Waar voeten vergleden,
Rijke menschen luchtig voortgingen, geuren ademend gedragen door
Avondwind....Boomen omruischten het groote, grijze huis
Boomen, groote en dicht aaneen, - donker aan ééne zij
Waar 't huis schaduwde, ver in de goud-lichte tuinpracht
Somber van boosheid.....Bedwèlmend
Geurden daar wel de bloemen, de fijne, ongekende.

Geuren, die de winnende wind roofde,
Meevoerde over hooge, domme muren,
Spreidde over hei en bosch en velden rondom den tuin,
Velden waar bewogen de landlieden,
Die den rug bogen en zich krom werkten
Voor schraal loon - Die dien màn voedden....

Zoo mijmerde de jongen, zwaar mokkend,
Bij 's ruiter's verdwijnen en lang daarna nog.
- Vond, toen later hij als dichter peinsde,

't In wrok ontvangen beeld terug, - 't strakke
Ruitersbeeld, in brandende middagzon.

Met z'n lied van haat kwam hij weifelend
Tot zijn moeder. - Zij was krank,
Lag lijdend op haar ziekbed, geschoven
Voor 't open raam. - Daarbuiten was zomerbloei
In laatste weelde. - Zwaar de rijpe vruchtboomen,
Donker en forsch het gras in den kleinen hof
Terzij van 't kleine huis; - verder blonk, schemerend
Door 't groen, de hooge, blonde korenzee.
De jongen kwam uit 't bosch; - knoestige, lage
Takken hadden hem een zitplaats verleend; weg-
Gedoken in dicht loover schreef hij, en trouw
Was hij daar weergekomen, vele keeren, tot z'n lied voleind was.

De moeder lag met flauwe, groote oogen,
Vriendlijk de mondplooien. - Zwak, eentonig
Was haar stem, toen ze vermanend sprak. Gedoofde klank!
Met nog één toon die roerde, die bewoog
Haar kind om zacht te zijn; tot rust
Te dwingen z'n heftige zielestroom.
Toen stond hij bij haar, als klein, pruilend
Jongetje, beschaamd en lief-doende, om
Haar volle teederheid te herwinnen.

Zei mokkend nog: - ‘'k Zou mooiere verzen wel maken, moeder!
Natuur bezingen, zooals groote dichters doen!
'k Geloof, - neen, 'k weet het, - 't is die grove, sombre
Muur, rondom die tuin, - want, moeder,
De mij vreemde dingen daarbinnen zijn schooner,
- Heb je me verteld -, dan wat in 't bosch groeit,
- Lang geleden, toen je nog sterk was en met me wandelde.
En al die jaren, - m'n heele leven zag ik immers
Altijd die groote muur, onbeweeglijk!’ -
Boog toen dichter zich naar haar toe, en legde
Z'n hoofd te rusten op de peluw, nabij het hare.

Weer klonk de zwakke stem, thans troostend
En meewarig. - De moeder glimlachte, en
Hield hem met haar slanke armen lief omvangen.
Vermaande hem: ‘Wees toch zoo trotsch niet! Buig je,
Bedenk: de wereld staat zoo koud en harteloos
Neven je, als je trotsch bent! - Wees niet
Bitter ook, - wees vroolijk, - ga fluitend
Loopen door 't bosch, als vroeger, m'n jongen!
En ga naar dien tuin, - 'k Weet toch,
Ze zullen je niet buitenstooten, als je komt daar.’

Zij wist niet. - Verflauwd was gedachte in haar brein
Toevend nog bij een mat sprookje van goedheid.

De jongen ging heen, liep door 't bosch, in ban
Van z'n moeder's woorden, doch hij floot niet
Droef te moe zag hij de zon hoog,
Zuchtte en begaf zich naar den tuin. -

Wachtte aarzelend aan een hek, - en een meisje
Kwam uit den tuin. - Ze was geen vreemde hem.
Kind van den man dien hij haatte;
Was ze z'n moeder gansch! Verjongd en heerlijk. O, hij kende haar!
Doch bij 't aanschouwen wondde hem haar stralende
Blanke frischheid, - om 't droef verval dier andere.

Daar hij reeds tot vragen vóór haar was getreden,
Uitte hij nu een haperende wensch:
Bloemen te mogen plukken voor z'n zieke
Oude bekenden van deze....En bruut sprak hij dan van recht....
Het meisje, kalm, nieuwsgierig, - wetend wel
Wie z'n moeder was, liet hem moedig binnen,
Liep met sierlijke, lichte passen naast hem mee
En wees hem bemin'lijk, wat z'n verwarde oogen
Zonder gids niet zagen. Gaarde voor hem de bloemen,
Met zorg afplukkend hier en daar een, handig,
Zonder storing te brengen in hun vluggen voortgang.

Vroeg naar de zieke, en wist gevoelvolle woorden
Te zeggen in haar welluidende kouterij.

Verstrooid keek de jongen onder 't loopen rond en luisterde,
Morde en boog z'n hoofd, in schaamte, wijl
Hij nog morde, dwalend in zulk omgeven!
Nieuw-bekorende kleuren drongen van alle
Zijden, - hij staarde, en ze leken hem voorbij
Te glijen, in grootsche stoet.
Blanke bekkens ontvingen 't water van vreemd-fonkelende fonteinstralen; - vreemde zwanen zwommen
Naast hen voort, over donkerblauwen vijver, die plots
Was neven hen mee-verglijende; - zwommen
Door menigte van loome waterplanten
Naar 't schaduw-donker, onder een gebogen
Bruggetje, waarover de twee groote kinderen
Nauw waren heengegaan, toen ze 't bereikten.

De twee, - waarvan zij in wit-en-blauw zomer-Kleedje,
- liepen langs een klein toovermeer nu,
Waar pralend de rijzige zwanen kwamen aan-Zwemmen
uit de brugschaduw, waar terzij,
Rondom overvloedige heesters, dwaalden
Overvloedige vlinders en bijen, - waarboven,
Uit de verre toppen van reuzenboomen
Aan d'overkant, kleine vogels kwamen aanvliegen.
- In 't water spiegelden bruine beuken, roodtintige
Rhododendrons, - in 't water daalden bloembladeren,
Veelsoortige, gedragen door den wind uit nabije en verre tuinstreken.

't Paadje kronkelde, - en schuin teekenden zich
Daarover de schaduwen der zware boomstammen
En grillig van vorm waren rondom de
Zonlichte plekken, waar sappig blonken, ver-Rassend
blonken de besproeide planten, welke
't Meisje met fijnen vinger haar metgezel nu en dan aanwees.
Rijk bloeiden langs den wateroever,
Die hun paadje beurtelings naderde en ontweek,

De gele en paarsche irissen.
En vreemde rietpluimen, golvende, die zich hieven
Hooger dan hunne hoofden en ruischten luide in hun vluchtig nabijzijn.

Voorbij dat meer eindde spoedig hun paadje
In den hoogen muur, aan dèze zijde verborgen schier
Door verbloeide meidoorn- en seringenboomen. Een
Lage deur was daar in nabijheid, - waarvan de
Zware, verroeste grendels behendig werden verschoven
Door de teer-blanke handen van het meisje.
- Samen verlieten ze hier den tuin, - zij torsend
Een groote bloemruiker, hij, wrevelig vormend een boos plan,
Doch met oogen bewonderend, - als hij niet wilde, daar hij niets wilde dan z'n boos plan,
- Blikkend terzij soms naar 't meisje bij hem.

Naar de knoestige takkengroep, die hem zitplaats
Leende als hij schreef, voerde hij haar eerst, vóórbedacht, grimmig,
En zei tartend, dat een groot vers hij geschreven
Had daar....Toen gaping, stug en dwaas,
In gesprek, - voortgegleden als zij zelf, ongestoord,
Over effen, lommerige wegen, al den tijd van hun samenzijn.

Stroef bleef z'n stemming onder 't verder gaan
En hortend en hakend werden hun gezegden nu,
Waarover vriendlijk streelde wel soms haar blonde
Jonge lach. - Doch verwijtend ook vroeg 'n keer haar gedempte stem:
Of ze nog ver waren van z'n woning?
Bereikt die woning, bleef zij, vreemde zich voelend
En in bedenken dat zij, zwakke,
Niet kon verbreken sterke wetten van vijandschap,
Zinnend buiten staan, - legde, met handbeweeg,
Ontroerend den jongen, om z'n klare uitdruk
Van meêlij, de bloemen neer op de vervelooze
Vensterbank van 't keukentje. En dan reikend
Hem bei haar fijne handen ten afscheid,

Wilde ze heengaan, zag hij in verbeelding
Reeds wegvluchten haar, - doch rijp maakt hij
Z'n plan, - vraagt te wachten haar, zwijgend,
Met snellen dwang van gebaar, - verdwijnt
In z'n huis, en keert weer, dra, met z'n
Lied, - en duwt zwijgend in haar handen
't Papier, afwerend verwondering in haar oogen.

Dan heeft hij 't hoofd opgericht in voldoening bitter
En blijft zoo nakijken de wegijlende gestalt'
- Met oogen bewonderend.

Lang duurde 't, - doch eens vond hij 't meisje weer,
Zittend op een der knoestige takken waar hij gedicht had.
Hij liep door 'n rechte boschlaan. - Vóór hem
Zag hij de late namiddagzon: 'n roode,
Omnevelde bol, die sluimerde in z'n gloed.
- Gekomen in nabijheid van de bekende plek,
Keek hij terzij en zag het blinkende wezentje,
't Meisje in groen en wit. - Zachtjes, bevreemd,
Naderde hij vanaf de boschlaan.

Zij zag hem verheugd aankomen, wenkte met d'oogen,
Dat zij veel hem te zeggen had, - gesloten mond
Was een kleine, roode, gebogen streep,
Stil in naïeve hoogheid en willen winnen.
Voeten, gekruist, hingen in veerkrachte loomheid
Neer van haar hoogen tak. Fier-rechtop zat ze,
Doch goêlijk lagen haar handen bijeen, in smallen schoot.

Hij bleef leunend vóór haar staan, en zag
Vragend, met leedvolle oogen, in de hare.

Ze spraken reeds, - doch neven 't meisje
Lagen de bladen van 't lied, hulpeloos,
Verwijt-vol. Zij bleef strak in haar houding,
Doch haar stem, melodieus, klonk in golvingen
Van zachte smeeking - Haten was slecht, zei ze
En hij moest niet haten....-

Afbreken deed hij haar. - Waarvoor?
Wat streefde hij? - sprekend mat van die akkers
Met rijp koren, - van die velden, die arbeid,
Zware arbeid vroeg van de grove, arme lieden,
En die schatten opbrachten voor den wreeden,
Trotschen man die niet arbeidde....

Schor en dor klonk z'n stem en bang innerlijk
Dat hij verloren had haar die hij behouden wilde,
Zweeg hij wachtend; - hij zag 't wel:
Over haar bloemenschat, - want een bloeiende
Roos was ze, - viel een vale aschregen, die toefde
Willoos op de bloembladeren, - tot deze bewogen
In windgespeel en zich bevrijen zouden....

Dit was de aschregen van z'n haat-brand.
Hij wachtte, afgewend den blik van haar, die
Zat peinzend stil in haar tooverig lichte kleedje.

Ze zei dan nog: ‘'t Mag niet dat je wreed
En trotsch noemt, die je niet kent,
En die mijn vader is,
Ik heb hem lief....’

Ze had dien man lief, - toch was ze zonder wrok
Jegens hèm! - Z'n oogen richtte hij somber
Naar den grond. Terzij gebogen een weinig
't Hoofd, daar hij star vasthield aan z'n haat, domme haat.

Zij bewoog eindelijk. Hij blikte op,
Zag hoe ze den tak afkwam met vluggen sprong
En dan haar lenig lichaam rekkend, fier en dartel,
Dat z' een oogwenk grooter hem leek dan hij haar kende.
Een handdruk, zwijgend, haar oogen zacht, goed-Meenend,
zeggend nog dat hij niet haten moest
Dat zij niet haatte....

Toen ging ze langzaam. Kinderlijk was haar gang,
Haar hoofd edel, opgericht in hoogheid.

- Over het loover dwaalde haar blik, die hij
Niet zien kon. Vrij baadde ze daar in haar los-Fladderend
kleedje door zon en lommer.
- Toen wendde ze nog eenmaal om naar hem
En haar hand wuifde; haar oogen wenkten
Troostend; - zeiden dat hij niet haten moest,
Dat zij niet haatte....

Maar hij droeg z'n haat veilig: hij leed.
En lijdend keerde hij dag aan dag, van z'n saaie
Arbeid terug naar huis, waar z'n moeder
Steeds nog lag op haar ziekbed.

Z'n moeder stierf. Hij weende en wenschte wel
Te zinken met haar in 't graf, waar zij doode, rusten zou.
En als hij kwam later van z'n arbeid thuis, en
Keek uit 't venster, waar haar ziekbed stond,
Zag hij een doodsche wereld. - En als hij vaak,
Gekrampt de handen aan het raam-kozijn,
Volle vruchtboomen in den hof en de geschoren
Korenvelden daarachter aanzag, smartvol, en
Bewegend woest 't hoofd in opstandig kwellen
Zichzelf, en zeggen zichzelf dwaze, ruwe woorden
Van die dingen buiten, - werd hij op eenmaal stil
In verrassing vage. - Stil bleef hij en na lange
Pooze, werd een gedachte hem helder, die
Ontroerde, - doch kalm bleven thans z'n handen
Leunen op 't raam-kozijn.

Dit was háár hoogheid! - En een nieuw
Beeld zag hij thans buiten: 't Meisje in verrassing
Blije, - en hij hoorde haar zeggen goede woorden hem,
- Omdat hij eindlijk, ondanks deze droefheid groote,
Vrij met haar minachten kon, z'n haat, die lag plots
Verslagen nu, - machteloos néven hem.

En na dien hev'gen ommekeer voltooid,
Was als klein kind hij teer bewogen. Wenschte
In aandoenlijke woorden te uiten zich aan zachte

Bekende Vrouw. - Doch toen hij lang daarna
't Meisje weerzag, kwam hij forsch en fier
Haar tegemoet. Drong haar met hem mee te gaan
In ernst, onweerstaanbaar. Leidde haar.....

Nauwe paadjes, langs de kale bouwvelden, begingen ze
Langs vele huisjes van landlieden; - soms vertoonden
Menschen zich, opduikend uit schuilplaatsen, waar zij
Werkende verscholen waren; - groetten eerbiedig dan 't meisje,
De mooie, kleurige vlinder, die zij, schuwe
Kinderen, bewonderend bleven nastaren als ze voorbij was.

De jongen sprak: - beving van trots in z'n stem -
‘Zie, - nu ik niet meer haat, - zie nu mèt mij
Hoe de menschen, waarmidden je vorstelijk leeft,
Alle arm zijn, gebrek hebben. Zie hun huizen
Zie hun kleedij, zie hun kinderen,
Zie nu die dingen, die je alle kènt, - en wéét
Dan, dat dit alles droevig is! - Heb je
De korenvelden gezien, toen ze stonden in bloei laatst?
- In moeder's ziekte, - Heb je gezien wie ze maaiden?
Wie die rijkdom, groot, voerde naar de schuren?
Je stond midden korenbloemen, gebogen, en je zag op
En ik hoorde je groet, aan de mannen, die
De wagens naar huis reden. - Nu 's alles stil en naakt,
Doch zie nu die wagens rijden, zwaar en vele,
Vele na elkander, - en hoor weer de landlieden
Groeten je, als je oprijst uit de bloemen.

Slaafsch zijn die menschen, die je met eerbied groeten!
Ze moesten trotsch je aanzien, - niet haten, - doch
Zeggen: wij zijn menschen, misdeelden en wij
Klagen, dat wij misdeeld zijn!

Hóór hen zoo klagen, eenvoudig, - groet niet
Met je zoete stem, wees niet in lach en buiging
Schoon, dat ze je vereeren als een fee,
Schenk hun geen giften, als je doet gaarne,

Wees méér dan goed en schoon, - hóór nu hun
Klagen, dat ze niet zelve uiten, daar ze, armen van geest
Niet zich hun leed bewust zijn. - Doch jij nu
Wéét: hoe 't droef en slecht is, dat één man rijk
En d'andren, - welke zijn de menschen die de schuren vòl rijden,
Arm zijn. Als ik nog haatte, neen, zou ik
Je dit niet zeggen. neen, ik haat niet meer....'

't Meisje peinsde schuchter, als hij sprak zoo ernstvol, zoo hevig,
Doch toen hij zweeg en zij nog even peinsde, om
Antwoord, passend hem te geven, sprak ze, kalm-moedig,
- Waar hij luisterde, in trilling heete, van groots te doen -
'Ik wéét niet, - dus dat ik óók niet wéten kan,
Wat waarlijk droef en slecht is. Ik weet, ja,
Dat die menschen arm zijn. Dankbaar mij, wanneer
Ik schenk hun bloemen, vruchten, - aan de kindren kleingeld
Uit mijn juweelen beurs, die wel meer waarde heeft, dan wat daarin is,
Ook als ik vriendlijk in hun midden kom! - Dat alles
Doe ik gaarn' en vaak....'

Zij wachtte, aarzelend te uiten 'n denkbeeld, nieuw,
Verrassend! - Na pauze zei ze zacht:

'Arm zijn die menschen, maar ben jij niet d'armste
Van allen? - bewust je armoe en bewust
Je herkomst van een rijk geslacht! Eenzaam in je
Trots, midden landlieden die je niet kennen.
Trotsch afwerend, wie wellicht je troosten kon,
Te troosten je wenschte wel!'

Z'n oogen hieven zich omhoog, langzaam
Wijl hun lichamen al golvend zich voortbewogen.
Eindelijk bleven ze even rusten op haar, bevangen
In aarzeling den gloed dier oogen. Ontmoetten
De hare, en zij, zich buigende naar hem, met
Vreemden nadruk, die was als openbaring hem
Van méérder zeggen dat zij niet deed, - reikte hem

Rustig haar blanke hand. - Hij greep die.
Zei toen een wild, los woord, verwarrend
Den draad van hun onhoorbaar samenspreken.

Wonderbaar was hem geworden 't herfst-omgeven
Van z'n gansch eigen landschap! Een zilveren roep
Had hij gehoord, snel en kort. - Woorden,
Wegijlende, was hij in verbeelding nagesneld, -
Toovering van aanraak, door die kwam neerzweven.
Eén oogwenk hem nabij was....Want, langer
Dan dit al, duurde de korte prevling, die z'n mond ontging.
- Hij blikte rond. - Leeg was het bosch. -

Dat was een wondergroote, die zooeven
Hem ontroerde, - en verdween! - Treffend hem met
Hellen straal van wéten! - Nu zag hij 't matig licht
Als altijd van blanken vóór-avond boven 't stille bosch;
Vogels vlogen als in verte. - Maar dichtbij
Waren ze toch: - raakten aan twijgen van fijnbladerige
Heesters dichtbij, dat die bewogen even.
En waar z'n voeten gingen, bloeiden in 't vale gras
Nog de witte sterbloemetjes, die hem niet
Aanzagen, wijl ze alle sliepen.

Hand aan hand liepen de twee voort en spraken
Wichtige woorden nog dienzelfden blanken voor-avond.

Hij zei glimlachend, - in trotsche vree eind'lijk
Z'n lang opstandig gemoed: - ‘Armste van allen wèl,
Ben ik toch 't rijkst ook, daar ik dichter ben.’

En zij, glimlachend, sprak:
‘Ik kan ook méér dan troosten wie in armoe zijn,
Ik kan verzellen den dichter in z'n schoonheid!’

Zedelijkheid en socialisme
Door
Is. P. De Vooys.

Studies in socialistische Aestetika III.
Etisch-filosofische grondslagen door H. Roland Holst in De Nieuwe Tijd.

Sie Müssen door H. Kutter.
Die Stellung des modernen Socialismus zur philosophischen Ethik von Karl Vorländer in het 'Archiv fûr Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 1906.
Ethik und materialistische Geschichtsauffassung door K. Kautsky.
Weshalb giebt es in Amerika keinen Sozialismus door W. Sombart.
The Jungle, door Upton Sinclair.
Verelendungs oder Meliorationstheorie door R. Goldscheid.
Civitas. Eene inleiding tot de philosophie der gemeenschap door H. van Treslong. I en II.

Onlangs heeft H. Roland Holst in de etisch-filosofische grondslagen voor een socialistische aestetika treffend en scherp geformuleerd hoe zij zich de verhouding van zedelijkheid en socialisme denkt. Treffend vooral omdat het de dichteres van den bundel 'Sonnetten en verzen in terzinen' is die zoo schrijft. Scherp waar de schrijfster geen oogenblik terugschrikt voor de consekwenties van haar gedachtengang.

'Het etisch ideaal van het proletarisch socialisme berust op wetenschap, op kennis van den aard der maatschappij en den gang van hare ontwikkeling. En tevens komt het op uit de behoeften van het proletariaat als strijdende klasse. Zoo is het een kind van wetenschap en strijd, beide te samen bepalen het, maken het tot wat het is. Het stelt niet den met het wezen eener klassemaatschappij onvereenigbare, in haar

onvervulbaren eisch van algemeene menschen- of naastenliefde van gelijke gezindheid en handelwijze tegen allen. Het kent geen naasten, het kent slechts genooten of vijanden. Zijn eisch is niet “liefde tot alle menschen” maar “grootst moge lijke solidariteit aller verdrukten tot den strijd.” Zoo geeft het zich onomwonden als klasse-ideaal. Het stelt niet een algemeene levenshouding voor als de schoonste, éene gezindheid, één handelwijze - maar éene tegenover de eigene, een andere tegenover de vijandige klasse. Door deze laatste te stellen buiten den kring der solidariteit, tegenover haar geen verplichting van broederlijkheid en meegevoel te erkennen, is het proletarisch-socialistisch ideaal *in schijn* lager en beperkter dan het christelijke, of het burgerlijke vrijheid- en gelijkheidsideaal. *In waarheid* is het, zooals wij zullen zien, algemeener en hooger - “hooger” in dien zin, dat het voortkomt uit een grooter macht der menschen over de natuur, grooter productiviteit van den arbeid, die algemeener broederlijkheid en eenheid der menschen, dan tot nog toe het geval was, mogelijk maken.’

Na dit gelezen te hebben kon ik niet nalaten te luisteren naar de dichteres, van vroeger:

‘Zachte menschen, tot wie mijn liefde spreekt,
'k zeg u, zie toe, waaraan uw hart zich hecht.
dat niet 't verganklijke, als tijd het slecht
vallend, de liefde die uw vreugd was, breekt.
Zooals in 't vonkje een macht van vlammen steekt
zoo is de essence van het zijn gelegd
in alle dingen, liefelijk gerecht
dat bij niets, wat natuur ons biedt, ontbreekt.

En wie dit in de dingen liefheeft weet
vreugd van zijn liefde eeuwig als haar object
en deze essence is krachtigst in den geest:
want de ziel des menschen is de planeet
die 't sterkst de stralen van de abstractie trekt:
minnen wij dus den mensch het allermeest.

En dan nog dit sonnet:

‘Want deugd is de natuur der ziel, zij ligt
ten grondslag aan iedere vrije daad

waarbij de mensch geen werking ondergaat
maar die hij door zijn eigen aard verricht.
Zooals de vrijheid voor de plant bestaat
in 't groeien naar zijn wezen wil: in licht
of schaduw, neerhangend of opgericht -
zoo is die van den menschelijken staat
te handelen, naar deugd het wil altijd.
Wanneer de ziel nu deze wetten eert
dan is zij vrij van elke vreemde macht
een stad gelijk, die wijs zichzelf regeert
en in het blij bewustzijn van haar kracht
voelt zij de vreugde der volkomenheid.'

Of eindelijk nog dit andere en mooiste:

De vaste greep, waarmeê verstand de hechte
steun grijpt, die weten voor 't hart heeft gesticht,
houdt het niet zoo gedurig opgericht
als een zachte hand die streelend de slechte
gedachten weg voert en de wilde legt te
slape' en haast onmerkbaar het werk verricht
van wil te leide' en te houde' in de rechte
banen, waar hij zoo vaak uit werd gelicht.

Want naar goedheid droeg 't hart altijd den wensch,
maar eer ze in een wezen zich openbaarde,
bleek wil, om haar te bereiken te zwak:
liefde bracht toen de kracht aan die ontbrak,
en de wereld, die wijsheid maar verklaarde,
werd betreden door teerheid voor een mensch.

De tegenstelling tusschen deze vroegere gedichten en het latere studieresultaat, stel ik hier niet op om de marxistische schrijfster met de vroegere dichteres in tegenspraak te brengen, noch zelfs om naar de meerdere waarde van het een boven het andere te vragen. Inderdaad is die tegenspraak zoo groot niet voor wie de ontwikkeling der dichteres volgde en wil begrijpen. En de waarden zijn zoo ongelijksoortig, dat elke vergelijking zich zelf veroordeelt.

De tegenstelling geef ik, omdat ik ze gevoelde als de pijnlijke maar toch kenmerkende dubbelzinnigheid, die zich in het zoogenaamde wetenschappelijk proletarisch socialisme achter consekwente eenzijdigheid tracht te verbergen. Dubbelzinnigheid wel te verstaan, niet in de kwade beteekenis van onbe-

trouwbaar en huichelachtig, maar als met den dubbelen zin, eenerzijds om de nieuwe wetenschap met algeheele overgave te volgen, anderzijds om door een machtig en uitgebreid kwaad van ellende en jammer heen te breken naar een lichte toekomst van breede goedheid en vreugde.

Nergens kenmerkender, maar ook nergens pijnlijker vond ik dit dan in de dichteres H. Roland Holst. Zij heeft getracht en tracht nog steeds die dubbele zin tot een hoogere eenheid te brengen. Zoowel haar gedichten als haar studies toonen dit duidelijk aan.

Het is niet de bedoeling van dit opstel die pogingen te volgen en te waardeeren. Daartoe zou noodig zijn een beeld van de dichteres te ontwerpen, die in socialistische wetenschap naar een nieuwe en schoone levenseenheid zocht. In dit opstel wil ik trachten na te, gaan wat het verband is tusschen zedelijkheid en socialisme, en welke strikken de verschillende wendingen van dat verband leggen voor geesten, die als jonge vogels juichend omhoog vliegen, maar zich omwonden voelen, eer zij er op verdacht zijn. En voor die geesten, ijverig en ongeduldig als zij zijn is de gevierde dichteres, en welsprekende propagandiste een gaarne gevolgde leidster. Haar woord is hen meer dan een aansporing tot zoeken, meer dan een uiting van een, die in duister rondtast en de armen uitstrekt naar een nieuw licht, dat komende is.

Daarom is de voorstelling die H. Roland Holst geeft van 't ethisch ideaal van 't proletarisch socialisme een daad, die kritische bespreking eischt. Maar ik wensch dat te doen buiten haar studie om, en naar aanleiding van enkele andere geschriften, die alle doen zien hoe het tegenwoordig socialisme zoekt om zijn verband met de zedelijkheid vast te stellen.

Want de studie van H. Roland Holst, hoe zeer ook als publicatie een daad die op jongeren van grooten invloed kan zijn, kan ik niet anders zien dan als een daad van zoeken, en daarom van aansporen tot zoeken; niet als het verkondigen van een vaste meening.

Daarvoor ontbreekt aan de nog zoo scherpe formuleering de heldere begripsonderscheiding.

Blijkt dat niet duidelijk, waar de schrijfster het ethisch ideaal wil laten berusten op wetenschap, en doen voortkomen

uit strijd, terwijl toch juist het ideaal tot den strijd drijft, en wel gesteund kan worden door kennis, maar noodzakelijk moet rusten op gevoelens van recht of onrecht, goed of kwaad? Hoe kan ook het eene ideaal hooger zijn dan het andere, al naarmate het 'voort komt' uit een grooter macht, dat wil dus zeggen meer kans heeft bereikt te worden.

Deze begripsonduidelijkheid wordt echter verklaard door de studie te zien als een zoeken. De schrijfster wendt zich af van een ethika die gepreekt maar niet toegepast wordt, en die daarom wel bedrog maar geen zedelijkheid is. Zij verafschuwt een zedeleer, die door vijanden der arbeiders als een wapen tegen hen gebruikt wordt.

Daarom schrijft zij:

'Door de uit de maatschappij noodzakelijk voortvloeiende beperktheid en dualisme van haar ideaal niet met ideologische sluiers te omhullen, maar onomwonden te proklameeren, maakt de proletarische etika het opschieten van het zaad der huichelarij onmogelijk, die het gemoeds- en gedachtenleven der bourgeoisie zoo zeer heeft overwoekerd. Het vrijuit aanvaarden van een dubbele levenshouding, eene jegens den kring der genooten, een andere jegens de vijanden, geeft aan het bewustzijn en de gedraging der maatschappelijke groep die haar in practijk brengt een zuivere geur van waarachtigheid en oprechtheid, even zeker als de gewoonte der bourgeoisie, alle uitbuiting en onderdrukking, onrechtvaardigheid en wreedheid in naam van algemeen belang, eischen van vooruitgang en beschaving enz. te bedrijven, uit alle burgerlijke uitingen den stank der hyprokrisie, door haar zelve onopgemerkt, doet omhoog gaan.'

Ondanks dezen afkeer van 'onbewuste huichelarij' en dezen sterken drang naar waarachtigheid en oprechtheid, die duidelijk een edele houding meer tegenover den vijand dan tegenover den genoot beoogt, is de geproklameerde 'dubbele levenshouding' hoogstens de erkentenis van een gedragslijn als strijdnoodzakelijkheid, nooit ethisch ideaal. Dat ethisch ideaal blijft ook voor haar 'broederlijkheid en eenheid der menschen' en de schrijfster acht die gedragslijn het hoogst, die 'algemeener dan tot nog toe het geval was' haar mogelijk maakt.

Waarom echter een strijdgedraging als ethisch bestempeld?

Waarom niet liever zooals vroegere materialisten deden alle ethika opgeofferd aan natuurdrang en evolutionnaire noodzakelijkheid? Daarvoor is geen andere verklaring te geven dan de behoefte aan een nieuwe, ruime, oprechte zedelijkheid, en de drang om het socialisme daarmede in verband te brengen.

Ondanks de pijnlijke consekwente en scherpe formuleering van een proletarische, dat is historisch materialistische ethika, die practisch elken band tusschen socialisme en zedelijkheid ontkent, toont de houding van de dichteres, hoezeer een verlangen levendig wordt naar verheldering van dat verband, naar een zedelijke oprechtheid zeker, maar niet minder naar een oprechte zedelijkheid.

* * *

De moderne sociaal-demokratie is een macht, waarmede reeds nu rekening gehouden moet worden, en die bovendien door voortdurenden groei steeds meer aandacht vergt. Dat rekening houden moet natuurlijk ook geschieden door hare tegenstanders. Zoover deze niet trachten de sociaal-demokratie te bestrijden door overdreven of verkeerde voorstellingen te geven van haar leer en doel, maar de oorzaak opsporen, waarom een huns inziens onjuiste leer de menigten aantrekt, moeten zij erkennen dat de sociaal-demokratie een noodig en een goed werk heeft gedaan, door aantewijzen welke stuitende toestanden verbetering vereischen. Maar het rekening houden met de aangroeiende macht moet niet alleen door tegenstanders geschieden. De sociaal-demokraten zelf kunnen het niet ontgaan zich aftevragen wat zij met die meerdere macht zullen uitvoeren. De practijk van bijna elken dag geeft daarvan de voorbeelden. In regeeringslichamen en vrije organisaties hebben hunne beslissingen een invloed, waarvan zij noodzakelijk gebruik moeten maken en waarvoor zij verantwoording op zich moeten nemen. Moeten die beslissingen nu uitsluitend strekken om de macht der sociaal-demokratie te doen toenemen, opdat eens de gelegenheid aanwezig zal zijn het doel te verwezenlijken? Moet alleen de leer verkondigd en gepropageerd worden? Moge de theorie eens zoo

zijn geweest, de practijk van het dagelijksch leven heeft het elk oogenblik onmogelijk gemaakt. Stellig is den sociaaldemokraten hun doel voor oogen gebleven, en zagen zij in de vergrooting van hun macht den allereersten waarborg om daartoe te komen, doch onvermijdelijk hebben zij hun daden ook getoetst aan andere overwegingen. Zij moesten zich afvragen, wat de directe gevolgen zouden zijn van hun woord of hun stem, en of daarbij meer goed dan kwaad zoowel voor de betrokken arbeiders als voor de geheele gemeenschap te verwachten was. Zouden zij het ooit aangedurfd hebben op verslechtering van toestanden aantesturen, in de verwachting daardoor de revolutionaire energie der arbeiders te versterken? De ervaring heeft het tegendeel bewezen en hoe meer de kans om invloed uit te oefenen grooter wordt, des te duidelijker spreken de sociaal-demokraten het uit, dat zij zullen werken voor elke directe verbetering, en dat zij zullen vechten voor vrijheid, eerlijkheid, rechtvaardigheid en ontwikkeling.

De verhouding der sociaal-demokratie tot de zedelijkheid is daarom allereerst een onderwerp van practische politiek. Zedelijkheid is natuurlijk niet bedoeld als conventioneele moraliteit van uiterlijk fatsoen, maar als het geheel der levende oordeelen betreffende wat goed en kwaad is. Vrijheid van overtuiging, verdraagzaamheid, strikte eerlijkheid in politiek en administratie, onderdrukking van onrecht in welken vorm ook, rechtvaardigheid en menschelijkheid bij strafzaken, en misschien nog veel meer dat even onafhankelijk is van socialisme als van arbeidersbeweging, moest in sociaal-democraten energieke verdedigers vinden. Dit leert de practijk der politiek. Maar bovendien zullen zij niet alleen voor de arbeiders en voor het socialisme rechten en erkenning opeischen in naam eener toekomst wanneer de macht om die te nemen zal zijn bereikt; zij zullen te gelijkertijd niet nalaten de billijkheid ervan reeds nu te bepleiten. Zelfs wanneer zij voor het uitsluitend arbeidersbelang opkomen, zullen zij dit doen en verdedigen op grond der overtuiging, dat het een eerste belang der moderne maatschappij is de verwaarloosde belangen der loonarbeiders te behartigen. De practische daden der sociaal-demokratie zullen dus steeds een ethische toetsing moeten doorstaan, en des te nauwkeuriger naarmate hun invloed verder reikt. Is dit nu

de moeite van het constateeren wel waard? is het niet geheel van zelfsprekend? Het moest eigenlijk wel zoo zijn, want het is een alledaagsche wijsheid dat een meening naar haar juistheid wordt beoordeeld, doch een daad naarmate die goed of kwaad voorbrengt, dus ook de maatschappelijke en politieke daden der sociaal-demokraten. Inderdaad is het echter niet overbodig op het voorgaande te wijzen. Want de moderne sociaal-demokratie wilde niet gezien zijn als een ethische beweging, doch als een historisch-ekonomische macht. Haar daden moesten beheerscht worden door wetenschap, d.i. door inzicht in den noodzakelijken gang der maatschappelijke verschijnselen, en door strijd van klasse tegen klasse, van belang tegen belang. Het is de theorie, de socialistische wetenschap, die moreele overwegingen beschouwde als reflexverschijnselen, voortvloeiende uit de maatschappelijke verhoudingen, niet als een daden- en dus de toekomst-beheerschende macht. De sociaal-demokratie is dan ook geen ethische beweging. Zij roept geen aanhangers op om naar een ethisch doel te streven. Zij tracht de arbeiders bijeentebrengen tot een macht, die voor hunne gezamentlijke belangen kan opkomen, en wijst hen daartoe den weg.

Maar dit doende kan zij niet ontgaan en ontgaat dan ook niet den algemeen menschelijken eisch van ethisch te handelen. Meer nog zelfs.

Groeiende onder de solidariteitsleus voor alle loonarbeiders, is zij feitelijk geworden tot een groote ethische macht. Zij werd dit, en moest dit worden, of zij het wilde al dan niet.

En de erkenning daarvan wordt niet verworpen. Dit bleek het duidelijkst uit de wijze, waarop het boek van den Züricher predikant Hermann Kutter, ‘Sie Mussen’, is ontvangen.

Werd het alleen toegejuicht door de sociaal-demokraten, omdat het als ‘ein offenes Wort an die Christliche Gesellschaft’ een ongemeen heftigen aanval op vijanden als Stöcker en Naumann bevatte? Ongetwijfeld konden zij daarmede ingenomen zijn. Maar er moet meer in dat boek zijn geweest, waarover zij zich verheugden. Niet het afbreken van die vijanden op hun eigen terrein, maar de geestdriftige verkondiging van de sociaal-demokratie als een hooge, van levende goddelijkheid getuigende macht ten goede, die was het welke

zij aangenaam moesten vinden en in zekeren zin bewonderen.

De geestdrift die zij zelve gevoelden voor hun beweging werd hartochtelijk uitgesproken, wel is waar in ethische en religieuse bewoordingen, die geheel buiten hun theorieën lagen, maar dan toch zoo krachtig persoonlijk, zoo overtuigd toegewijd, dat de diepere waarheid ervan zich tegen elke theoretische kritiek verweerde, ja zelfs zulke kritiek onmogelijk maakte.

Want wat is dat geheele boek anders dan de scherpe toespraak aan de christelijke bestrijders der sociaal-demokratie, dat zij niet naar de leer, maar naar het wezen, naar de daden dier sociaal-demokratie moeten zien.

Kutter vecht er niet over of de verwijten tegen de sociaal-demokraten juist zijn, of zij zich zelf goddeloos verklaren, tegen 't christendom strijden, of zij 't geweld preeken, de zonde niet erkennen, slechts de materie en niet den geest voor werkelijk houden, recht en moraal slechts betrekkelijk vinden, en 't vaderland hoonen. 't Kan alles waar zijn, 't is zelfs gedeeltelijk waar, erkent hij, doch hij vindt tevens, dat het er zoo weinig toe doet.

Hij vraagt alleen, wat de sociaal-demokratie *is*, niet in theoriën en beweeringen, maar als een stuk van het groote menschenleven. En dan ziet hij in de sociaal-demokratie al die krachten werken, welke het leven doen bestaan en voortduren naar gehoorzaamheid aan den levenden God. En waar de levende God voor Kutter zich toont in de groote werkelijkheid van het menschbestaan der millioenen zielelevens die zich bewegen en uitstrekken naar 't licht van een breede alles omvattende liefde over een wereld vol van levensheerlijkheid, daar kan hij alle theoriën slechts zien als onbeduidende, invloedslooze systemen die de bewegende levenskracht - of m.a.w. de groote maatschappelijke ontwikkeling - nooit en nimmer kunnen tegenhouden.

Geen wonder dat een dergelijk hoogschattend oordeel door de sociaal-demokratie met vreugde aanvaard is. En zoo gaat het en moet het gaan met elke uitspraak die de ethische macht der sociaal-demokratie verkondigt. Hoe zouden zij die afwijzen?

Hiermede is echter niet gezegd dat het voor alle sociaal-demokraten geldt en waarschijnlijk zeker niet voor stelselminnende theoretici, doch de breedere beweging zelf en de

leiders die genoeg om zich heen en voor zich uit zien dan dat zij de lijnen der eigen geestesbeweging niet voor werkelijk-heidsstroomingen houden, hebben Kutter toegejuicht, zooals zij het in ons land de Friesche predikanten deden, en in 't bijzonder den voorganger S.K. Bakker die bijna geheel de houding van Kutter kon aannemen.

En toch, ondanks dat de erkenning dat de sociaal-demokratie een ethische macht is, door haar niet verworpen wordt, en integendeel als een eer aanvaard, blijft er een disharmonie bestaan tusschen de sociaal-demokratische werkelijkheid en haar leer. Want die leer erkent slechts den strijd van belangen, niet die van goed en kwaad in de maatschappelijke beweging. Wat als een eer aanvaard wordt moet ook als een waarheid worden erkend. Zal de sociaal-demokratie goed en volledig rekenen met haar aangroeiende macht, dan zal zij niet alleen de ekonomische oorsprongen ervan moeten kennen, maar zich ook van haar ethisch karakter scherp en zuiver bewust dienen te worden. Dat het aan pogingen hiertoe niet ontbreekt blijkt overtuigend uit Vorländer's studie in het Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.

* * *

Karl Vorländer is een der Neo-Kantianen, die met even grooten ijver als voorbeeldige toewijding zochten aantetoonen dat de leer van het moderne socialisme een zedelijke grondslag heeft in Kant's ethika. Van hun denkbeelden is tot nu toe slechts uiterst weinig in ons land doorgedrongen. In navolging van toongevende Duitsche Marxisten als Kautsky en Mehring zijn zij door de Nederlandsche theoretici als goedmeenende maar intellectueel achterlijke en vooral als ‘burgerlijke’ geleerden terzijde gezet. En voor de practische leiders is hun werk te wetenschappelijk, te filosofisch, dan dat zij tijd en lust hebben erin doortedringen. Daarnaast heeft in de Nederlandsche filosofiebeoefening hun vooropstelling van Kant's ethika geen invloed kunnen krijgen, waar zelfs een opkomende waardeering voor de zuivere ervaringskritiek in 't nauw geraakte tusschen physiologische psychologie en Hegel; tusschen Jelgersma en Bolland.

Tot een juiste waardeering van de ethische actie op de sociaal-demokratie, uitgaande van mannen als Cohen, Natorp, Stammler, Staudinger en Vorländer, gesteund door verschillende geheel of ten halve overtuigden onder toongevende sociaal-demokraten, is stellig de explicatieve studie van Kant een vereischte. Waar deze in ons land nog al te veel ontbreekt of wel kritisch wordt beoefend om ter aanprijzing van andere systemen de gebreken van Kant duidelijk te maken, mocht ook niet verwacht worden dat de Nederlandsche sociaal-demokraten groote belangstelling voor de filosofenbeweging zouden over hebben. Doch ook zelfs wanneer op filosofisch gebied de Neo-Kantianen in ons land geen vaster voet krijgen, dan tot nu toe mocht gelukken, zoo zullen toch de socialistische theoretici genoodzaakt zijn van hun streven kennis te nemen, op gevaar en straf van achterlijkheid en isolatie.

Evenzeer als in Duitschland brengt de politieke machtstoename voortdurend meer ethische problemen ter beslissing naarvoren, en zal de practijk van de theorie een zuiverder grondslag voor haar noodzakelijk ethisch optreden vragen. Bemoeiing met het onderwerp is niet te ontgaan. En dat pogingen als van H. Roland Holst op den duur niet bevredigen, daar ze hoogstens tegenover den tegenstander, doch nooit tegenover zichzelf een houdbare positie verschaffen, bewijst wat in Duitschland gebeurt. De filosofenbeweging der Neo-Kantianen dringt langzaam en zeker door, zoo niet met al zijn wetenschappelijke termen, dan toch in zijn wezenlijke beteekenis. De socialistische wetenschap kan niet langer zonder een filosofischen grondslag, waaraan een ethica ontbreekt. En in haar zoeken wendt zij zich duidelijk naar de Neo-Kantianen, ondanks den tegenstand der strengere Marxisten.

Een breed en goed gedokumenteerd bewijs daarvoor is door Vorländer geleverd. In de vaste overtuiging dat het zoo moest gaan, en sterk in de zekerheid en juistheid van Kant's ethica, heeft hij de uitingen der Duitsche sociaal-demokratische schrijvers over het onderwerp in de laatste jaren verzameld en geanalyseerd.[1)]

1) Vroeger reeds in: Die neu-Kantische Beweging im Socialismus Berlin 1902, en in: Marx und Kant, Wien 1904.

De vermelding daarvan wordt voorafgegaan door een korte verklaring van de vroegere houding der sociaal-demokratie tegenover een wetenschappelijke en filosofische ethica.

Reeds onmiddellijk wordt die vroegere houding tegengesteld genoemd aan de politieke practijk, die twijfelloos met ethische middelen, doeleinden en leuzen werkt. De verklaring daarvoor gegeven is allereerst historisch. De groote voorgangers der socialistische beweging in de 19e eeuw, Saint-Simon, Fourier, Owen en Fichte, trachten hun leer voor alles ethisch te rechtvaardigen. Omdat de socialistische staat of gemeenschap de eenige was die een waarlijk en volledig gelijk recht aan ieder zou verschaffen, moest er met alle macht naar gestreefd worden. Het socialisme zou alle maatschappelijke belemmeringen om ethisch te handelen wegnemen.

In de tweede helft der 19e eeuw greep de groote verandering plaats die tegelijkertijd de socialistische beweging maakte tot een arbeidersbeweging, en het socialisme van utopie tot wetenschap. Toch was dit niet één enkele wijziging. Want Lasalle, die de arbeiders organiseerde en tot een eigen gemeenschappelijk optreden wakker schudde was en bleef een groot bewonderaar van den idealist Fichte. Zijn 'Arbeiterprogramm' wijst den arbeiders een groote zedelijke plicht aan, 'de opvoeding en ontwikkeling van het menschengeslacht tot de vrijheid.' Met Marx en Engels had hij dit gemeen, dat het de arbeiders zelve moesten zijn, die de vrijheid hadden te veroveren. Marx en Engels hebben het echter bovendien noodig gevonden tegen elke ethika als utopistisch en ideologisch op te komen. En in hun tijd en voor hun doel te recht. Het werk dat zij te doen hadden bracht mede dat zij vele vooroordeelen moesten opruimen. Voor de organisatie der arbeiders stonden hen allerlei heerschende zedelijke oordeelen in den weg. De tegenstanders belemmerden er hun practischen strijd mee en de z.g. 'ware socialisten' zwelgden in een moraal van woorden, die elk begrip van wat noodzakelijk moest gebeuren verduisterde. Bovendien moest de socialistische, dat wilde zeggen de onbevangen ekonomische wetenschap vrij zijn van alle ethische beinvloeding. Alleen dan zou zij wetenschap zijn. Daarmede in verband stond de toepassing der dialectische methode, waar-

door het zedelijke slechts evolutionnair beschouwd werd als verschijnsel in verandering.

Zoo kon het Kommunistisch Manifest wetten, moraal en godsdienst verklaren tot ‘evenzoovele burgerlijke vooroordeelen, waarachter zich evenzoovele burgerlijke belangen verbergen.’ Toch is het duidelijk dat niet ethika in 't algemeen, niet ook het ethisch oordeelen door Marx en Engels verworpen is. Vooral van het laatste zijn al hun werken doordrongen en het kapitalistische stelsel, waarvan zij de historische noodzakelijkheid inzagen, werd niet minder daarom getoond als een groote oorzaak van veel kwaads en door Marx bijna profetisch ‘geoordeeld’.

Een zedeleer, die niet uitsluitend het ethisch oordeelen, maar den tijdelijken inhoud daarvan, zooals die zich in het belang eener burgerlijke maatschappij gevormd had, voor altijd-geldend wilde verklaren, die geen vrije wetenschap naast zich duldde en het groote moderne evolutiebeginsel ontkende, zoo'n zedeleer werd als bedrog gevoeld. Vooral Engels heeft het duidelijk uitgesproken. Daarbij kwam nu dat zij in de kapitalistische maatschappij, verdeeld in klassen, geen anderen moraalsinhoud mogelijk achtten, dan die gebaseerd op klassenbelang. En alleen in de toekomst zou er eenheid van moraal mogelijk zijn bij den ‘sprong der menschheid uit het rijk der noodzakelijkheid in het rijk der vrijheid’ waarin ‘de gemeenschapsvorm tusschen de menschen hun eigene vrije daad wordt.’ Wie een dergelijke toekomst *vóór* zich stelt, heeft die reeds *in* zich en kent den ethischen drang erheen.

Marx en Engels hebben nooit echter een filosofischen grondslag voor hun ekonomie uitgewerkt en behoefden dus niet van het feit der ethische oordeelen zich kritisch rekenschap te geven. De eenige die getracht heeft een proletarische filosofie uit te denken was Dietzgen. Dat wat Dietzgen van Marx en Engels onderscheidt is het zich losmaken van Hegel. En dit heeft hij alleen kunnen doen door het opstellen van een ervaringskritiek. Hiermede wikkelde hij zich weer los uit de dialectiek, die alles ‘betrekkelijk’ had gemaakt. Niet de eenheid der tegendeelen, maar het algemeene uit het bijzondere te ontwikkelen was voor hem de taak van de menschelijke rede. Zijn ervaringskritiek loopt voor een groot deel parallel met

die van Kant, doch is alleen wat eerder bevredigd, zoodat een groote gelijkenis te ontdekken valt met Hume, wiens ervaringsleer zoo'n grooten stoot aan de Kritik der reinen Vernunft heeft gegeven. Toch gaat Dietzgen verder als Hume. Erkent hij al niet een a-priori in de ervaring, dat aan die ervaring ten grondslag ligt, zoo is toch de wijze waarop de menschelijke rede het ervaringsmateriaal verwerkt niet gebaseerd op gewoonte en waarschijnlijkheid, zooals Hume beweerde, maar ligt die werkwijze in het wezen van het menschelijk denken. Bij dat begrip houdt Dietzgen halt. Hij vindt het niet noodig er verder op in te gaan. Maar juist daaronder ligt het transcendentale a-priori van Kant. En uitgaande van dat wezen van den menschelijken hoofdarbeid gaat Dietzgen denzelfden weg. Alleen behoeft zijn filosofie daardoor niet den vorm van het transcendentaal idealisme aan te nemen. Ongeveer hetzelfde doet Dietzgen tegenover de ethika. Uitvoerig tracht hij aan te toonen dat zijn opvatting van de moraal uitsluitend berust op de ervaringsfeiten. Hij erkent niet een zedelijkheid en een recht dat door de heerschende klassen als algemeen geldend wordt voorgesteld. De moraal berust op de behoeften van het individu, waarbij echter rekening te houden is met zijn verband tegenover anderen en met de toekomst van zich en die anderen. Daarom zijn er geen algemeene moraalwetten en rechten, doch slechts afzonderlijke voor bijzondere groepen van personen, en dus ook voor maatschappelijke klassen. Maar - en hiermede gaat Dietzgen op den ervaringskritischen en niet op den dialectischen weg - de menschelijke rede tracht toch van dit bijzondere tot het algemeene op te klimmen. Zijn vertrouwen daarop is dan ook zoo groot dat hij het mogelijk acht wetenschappelijk af te leiden wat zedelijk rechtvaardig is. En hij geeft zelf aan dat er een algemeen doel van zedelijk handelen kan zijn, n.l. het menschelijk welzijn. Daarom erkent hij ‘de zedelijkheid als een eeuwig heil’, en verstaat daaronder het zich zoover inacht nemen, als de mensch ter bereiking van eigen en anders welzijn, verplicht is. Dat daarbij ieder individu de vrijheid behoort te hebben om te bepalen in welke mate en op welke wijze dit moet geschieden, verandert niets aan het feit, dat Kant's kategorische imperatief door hem met andere woorden wordt aanvaard,

waar toch ook Kant de zedelijke autonomie heeft aangegeven.

Practisch komt dientengevolge Dietzgen tot hetzelfde resultaat als Kant. Uitgaande van het zedelijk oordeel als een gegeven uit de ervaring, vraagt hij zich niet af wat aan elk bijzonder ethisch oordeel van elk bijzonder individu ten grondslag ligt. Hij bouwt daarop slechts voort, gaat na welke vormen het onder invloed der persoonlijke en maatschappelijke omstandigheden aanneemt, met welke verschillende inhouden zich dat oordeel naar goed en kwaad, naar recht en onrecht moet vullen. Maar hij vraagt zich niet meer af, hoe in principe een ethisch oordeel mogelijk is; waarom de mensch niet alles waar of onwaar, nuttig of niet nuttig, maar ook voor zichzelf goed of kwaad moet vinden. En doordat hij dit niet doet, en Kant hierin niet volgt, kan zijn ethika den schijn van idealisme ontgaan en zich bij dialectische beschouwingen aansluiten. In wezen wordt echter erkend dat de menschelijke rede naar een zedelijkheidsleer uitgaat.

Na Dietzgen heeft geen der sociaal-demokratische theoretici de zelfstandig afgeleidde, daarom proletarisch geheeten ervaringskritiek voortgezet. Gemeend wordt zelfs dat allerlei dialectische beschouwingen zich over Dietzgen heen van Marx en Engels laten afleiden. De latere pogingen om in de sociaal-demokratie aan de wetenschappelijke leer, ervaringskritiek en ethica ten grondslag te leggen ter vervanging van de zwak en steriel geworden dialectische methode, bouwen dan ook niet voort op Dietzgen's werk, maar op de diepere en vastere grondslagen van Kant. Met onvermoeiden ijver hebben de Neo-Kantianen getracht aantetoonen, dat er door die vervanging niets te verliezen, maar integendeel veel te winnen was. Zij zijn daarbij gestuit op de groote, altijd zich weer vernieuwende misvattingen omtrent het transcendentaal idealisme, waarachter met ongeschokt wantrouwen, steeds weer het absolute idealisme met de ontkenning van ervaring en realiteit wordt vermoed.

Maar toch kunnen zij vooruitgang waarnemen doordat het onvoldoende en met practische inzichten en ervaringen tegenstrijdige van de Marxistische leer telkens nu dezen dan weer een ander duidelijk wordt. Hoezeer ook Kutter zich richtte tot de christelijke bestrijders der sociaal-demokratie, toch bevatte

zijn boek ook voor Marxisten een afwijzing der leer als dood systeem. Menger, die zich met zijn ‘Neue Sittenlehre’ niet tot een filosofische ethica wist op te werken, keerde zich toch van dogmatische dialectiek af. Verder Bernstein, wiens boek de meeste roering teweeg bracht. Zijn duidelijke aanprijzing van het ‘terug op Kant’, miste wel de heldere inzichten der Neo-Kant-beweging over 't verband tusschen de causaliteit en doelwerking maar wees er toch heen. De sterkste strijder, sterk door. zijn grondige kennis van de socialistische litteratuur, sterk ook door zijn doordringend filosofisch inzicht en zijn heldere, eenvoudige wijze van voorstelling was L. Woltmann, die zich echter na de Bernsteindebatten meer in wetenschappelijke studie terug trók en dit voorjaar door een ongeval overleed. Naast hem stonden als zuivere Kantianen S. Gunter en ook de Vorwärtsredacteur Kurt Eisner. Het resultaat van dit alles op de Duitsche sociaal-demokratie bleek het best door de wijze waarop haar pers in 1904 het Kantjubileum besprak. Bijna algemeen gebeurde dit niet formeel als nieuwtje alleen, maar met wezenlijke belangstelling. Zoowel de betrekkelijk weinig bestrijders van Kant's filosofie als ook zij die de beteekenis ervan uiteenzetten, en vooral de meerderen, die duidelijk op de waarde van Kant's werk voor het socialisme wezen, toonden toch allen aan dat de sociaal-demokraten met die filosofie iets te maken hebben. De algemeene houding toont geen antipathie of animositeit en onder de wijsgeerig aangelegden is er een duidelijk streven geweest om streng en methodisch uittemaken in welk verband het socialisme tot de filosofische ethica staat.

Op zuiver theoretisch gebied is ongeveer hetzelfde te zien, alleen met dit onderscheid dat de verdedigers der oude leer er zich krachtiger weerden.

Het belangrijkste theoretische geschrift was dat van M. Adler over ‘Causalität und Teleologie im Streite um die Wissenschaft’, verschenen in de ‘Marx-studiën.’ De schrijver, die zich geheel Marxist voelt en vijandig tegenover 't revisionisme, zoekt toch voor 't practisch werken en ook voor de theorie ‘gelukkige aanknoopingspunten en krachtig bevorderende nieuwe aansporingen’ bij Kant. Zijn conclusies zijn dan ook zuiver ethisch, en hij prijst Marx vooral daarom dat hij alle wetensresultaten

laat uitmonden in een breede politiek, als een verwerkelijking van (Kant's) groote leer der overheersching van de theoretische door de practische rede. Geen wonder dat door Pannekoek in de ‘Neue Zeit’ het boek zeer kritisch, en door Kampffmeyer in de ‘Socialistische Monatshefte’ met vreugde begroet is. Belangrijk was ook nog de strijd om Dietzgen, verdedigd door Pannekoek, aangevallen door E. Belfort Bax, en waarbij O. Ehrlich door te wijzen op Kant verzoenend trachtte optetreden. Zoowel de Engelsche Marxist Bax als de Fransche Marxist Sorel kwamen in het Duitsche kamp meer ethische opvattingen bepleiten. Van bijzonder gewicht echter werd de strijd tusschen Kautsky en Kurt Eisner, naar aanleiding van de Vorwärtsartikelen van den laatsten. Door de inmenging van persoonlijkheden gaf deze strijd aanleiding tot een partijgeding, dat even heftig was als de Bernsteinkwestie in 1900. De partijdag te Jena (1906) zou erover beslissen moeten. Door een commissie scheen de twist bijgelegd, waarbij echter erkend werd, dat aan de ruzie een ernstig en zakelijk en in 't bijzonder ook principieel meeningsverschil ten grondslag lag, welk verschil een openlijke discussie eischte. Zooals bekend gaf dit geschil achteraf aanleiding tot het ontslag van Eisner als Vorwärtsredacteur. Door oppervlakkige courantenberichten is deze heftige geschiedenis voorgesteld als een nieuwe phase in den strijd van de revisionisten tegen de Marxisten; echter ten onrechte. Zoo ooit dan was hier 't geschil zuiver theoretisch, en stonden aan weerszijden revisionisten en radikalen te samen.

Het eigenlijk geschil ging tusschen historisch-ekonomisch met Kautsky of ethisch-aesthetisch met Eisner. Ofschoon de afloop van den strijd ten gunste van Kautsky scheen te wijzen, is duidelijk daarbij aangetoond hoe sterk de strooming reeds is die nog wat meer verlangt dan historisch-materialistische kennis. Dat blijkt ten slotte ook nog uit de groote verspreiding van een brochure van Fr. Stampfer, van gelijke soort als die der Friesche christen-socialisten ten onzent.

Vorländer eindigt zijn doorwerkte en materiaalrijke studie o.a. hiermede: ‘dat in elk geval in de Duitsche sociaal-demokratie een sterke strooming aanwezig is, die aan een materialistische geschiedsopvatting niet genoeg heeft, maar

die in verband gebracht wil zien met een practisch zedelijk idealisme. Tot een filosofische bevestiging en systematiseering van dit inzicht zijn tot op heden slechts enkelen gekomen. De oorzaak daarvan schuilt eenerzijds in de omstandigheid dat de toongevende theoretici door den drang der omstandigheden zich weinig diepgaand met filosofische vragen hebben bezig gehouden, maar ook, en juist bij de radikalen, van wie men allereerst een scherp principieel vastgestelde socialistische ethika zou verwachten, door een bijzonder dikwijls te vinden wantrouwen tegen alles wat van "burgerlijke" zijde komt. Men vreest zelfs van 't neo-kantianisme, door gebrek aan kennis van zijn methode en zijn ethika, een binnensmokkelen van gelukkig reeds lang overwonnen metaphysische begrippen, en een verzwakking van 't principieele doel.'

Een goede aanleiding om deze houding der radikalen nader te bespreken geeft Kautsky's boek Ethik und Materialistische Geschichtsauffassung.

(Wordt vervolgd.)

Verzen
Door
Alex. Gutteling.

Aan Eduard Karsen

Vriend, uw ontroerend droeve droomenkunst
Is in haar weemoed toch zoo blij en groot,
Als nevelherfst, weenend in gouden dood,
Als wen een wolk, voor rooden zonschijf dunst
Sombere glorie juichen deed in 't grauw;
Neen, vreedger meest: wie een rumoerge stad
Doorreed in lichten wagen, 't gonzen zat,
En naar 't gewemel niet meer kijken wou,
Werd zóo soms opgeschrikt, verheugd, want o!
't Grijze gordijn eindloozer straten viel
En een tafreel sloeg zilvrig in zijn ziel,
Zoo droef en toch zoo blij, zoo heerlijk, zoo
Verruklijk bleek en blauw en grijs en blank:
Een avondlandschap, een klein huis stond fijn
Klimop-omgroeid, donker in droomenschijn,
En rondom enkle boomen, sierlijk rank
En grillige ook, met weinig blaadren meer...
De weiden lagen vaal, de slooten wit
Dicht naast elkaar in eindeloos gelid
En wolken dreven grijs...zoo diep en teer

Was de atmosfeer, dat er een zaligheid,
Weemoedig toch, rilde in dat menschenhart -
Zoo, vriend, is ook uw kunst; al schijnt zij zwart,
Mijn ziel hebt ge er voor eeuwig mee verblijd.

Maannacht

De sterren glommen stil en breeder
Als parels in der neevlen zee,
Zilver-doorvloeid was 't maanlicht weder,
Wij liepen zwijgend en tevreê.

Vol was de maan, wier stralen banden
In zuivren kring de dampen grijs,
Gelijk een meer in marmren randen
Omcirkelend een hel paleis.

De wegen lijnden blank door donker.
Boomen geveld de bermen langs
Leken op eindeloos gekronkel
Van slangen bleek van schubbenglans.

En in het smallere boschpad straalden
Bemoste stammen sneeuwgelijk,
Door kruinen zilvren schimmen daalden
En dwaalden door hun sprookjesrijk.

Hun sluiers wuifden...bleeke haren...
Blanke gewaden...manegloed...
Was het de ritseling dier scharen,
Dat kilte rilde door ons bloed?

't Gehakte hout lag klaar in stapels:
Altaren, Druïden-dienst bereid.
Wuifden daarheen die bleeke rafels?
Wat vreemde zucht zwol wijd en zijd?

Ons voeten stootten donkre vormen
Als vreemd gedierte op witten grond,
En angst-ontroering kwam bestormen
Ons hart dat nergens uitweg vond.

Opeens een poort van 't woud, en heide
Lag vredig wijd...geen dampen grauw:
Helstralend maan en sterren spreidden
Hun schijnslen door het glanzend blauw.

En bij een vijver tredend schouwden
We in donkren spiegel 't maanbeeld klaar,
Zuiver en rond, en de onverflauwde
Sterren, doodstil, omkringden haar.

De Leeuwerik

O zoetste zanger, duin en hei zijn blijde
Van uw klaar juichen, stijgend zachter luidend,
Maar hel nog den onzichtbren vogel duidend
In blauw befloersd van rafelblonde zijde,
Uw rhythmisch rijzen, telkens even poozend,
Uw loodrecht storten in het paarse thijm,
Als vielt gij dronken van uw zang in zwijm,
Uw stijgen als de kim slechts even blozend
De zon verkondt die gij het eerst wilt zien,
Hoog jublend haar geweldge stralen tegen,
Terwijl omlaag nog sluimren allerwegen
De donkre landen en wij sombre liên...

Somber bij u, wiens laagste tonen schallen
Verrukter dan ons hoogst-gestemde lied,
Zoodat de grootste menschenzanger ziet
Benijdend op uw rijkdom: zong hij niet
Dat gij alleen een vreugd kent zonder pijn?
O wondre vogel! En de netten vallen
Op uw klein lijf, hongrend in sneeuwgestuif,
En de pastei op 't glinsterend festijn
Pronkt honend met uw kopje, geestig-fijn
Met snavel scherp en kleinen puntgen kuif...
Vervloekte wreedaards! Dat geen vogel zinge
Voor u, geen schoone klank uw ziel doordringe,
Dat ge onontroerd en vreugdeloos moogt staan,
Bij zon en zang de eenige ontzielde dingen,
Waar vooglen hoog hun zaalge liedren slaan!

Palmpaschen

Lente, kom in mijn ziel! Mijn oogen smeeken
Voorjaar van nieuw gezang, van nieuwe droomen...
Wolken van sneeuw achter nog kale boomen
Wacht gij als ik op 't stralend openbreken
Van zomergoud? Zijt gij nog niet tevreden
Met Maartsche zon, als blonde maneschijn?
Ach, hoe de velden bleek en kleurloos zijn...
Wat zat ik lang in donkere eenzaamheden...
De grijze draden weefde ik van gepeinzen,
Die nauw een lichtstraal zilverde uit het venster,
Lichtstraal, maar bleek, want bleek, zonder geglinster
Van zon was winterhemel. Tot mij deinzen
Uit donkre cel deed een zoo zoet gewemel
Van klanken, jublend soms, dan zachtkens klagend
Of uit de verte lief en zangrig vragend,

Dat 'k hoopvol trad onder thans blauwen hemel...
Vogelen, o mijn ziel roept mee met u
Om warme zon, zonder zoo schrale winden,
Roept luider om den Droom, den steeds-beminden,
Jeugdigen zang...mijn ziel, ach zingt gij nu?
Zing hooger, want de blonde kindren treden
Blij met palmpaschen door 't bezonde land,
De krokus bloeit, en o! aan allen kant
Zie hoe de knoppen, groen, zich zwellend breeden...
Een vlinder, kijk! een bijtje bromt voorbij,
De hanen kraaien schaterend victorie...
O lente, maak mijn ziel warm van uw glorie,
Dat 'k zingen moge in nieuwen droomen-Mei!

De Nachtegaal

Zong daar de nachtegaal? De gouden maan
Drijft droomrig in een wolk, blond van haar glans,
Door 't blauw, zoo blauw als maar één enkle maal
De zee was, kalm, toen Afrodites lijf
In goudschelp stijgend als die maanschijf rond
Een kring van lichtend schuim om 't ranke bootje
Deed glinstren, als dat wolkje donzig-teer...
Zong daar de nachtegaal? Hoort gij hem, liefste?
In 't berkenboschje of 't lage hout verscholen
Doet hij zijn trillende en toch klare tonen
Vragen en klagen, ach, zoo vol van droomen
Als 't bleeke luchtrood achter zilverboomen,
Ach, als mijn ziel, die eens ook teeder zong...
Liefste, is ons leven niet een wondre droom?
De dagen zijn een hooge en grijze laan,
Waardoor wij hand in hand tevreden loopen,
Glimlachend vaak, wanneer we elkanders oogen

Zien flonkren van een kalmen manestraal...
Maar soms, uit 't bosch, lokt ons een zoet gefluit
En 't kwinkeleeren in dien droomentuin
Doet ons ontroerd elkaar in de armen zinken...
Zong daar de nachtegaal? O, dat ook mijn zang
Weer liefelijk en droomrig-teeder klinke,
Maar niet meer vragend, klagend, doch een lente
Van jubeltonen in zijn rhythmen dragend,
Tot een verkonding van ons diep geluk!

Twee liedjes
Door
Is. P. De Vooys.

I

Maart, die lichtwiss'ling 't oog bereidt
vindt mij een dankbaar kijker.
Als witte werv'ling lucht doorvlokt
en straks het hemelblauw mij lokt,
voel ik mij naar blij nieuw geleid
en onbewust veel rijker.

De wintervreugde stierf al lang
en 't donker drukt vermoeiend.
De kamertaak hoe diep doorwerkt
is in haar omvang zoo beperkt,
zoo minder dan het zwakst gezang
een inn'ger leven boeiend.

De glans van Maartsche lucht beduidt
dat wonderen gebeuren.
Al 't leven voelt vóordat het bloeit
een kracht die stil van binnen groeit.
Zoo 't lentelied met nieuw geluid
na zangloos winterzeuren.

II

Hoe zal ik 't zachtjes zingen gaan
wat ik niet eens nog heb verstaan,
zoo zwak als 't in mij leefde.
Dit weet ik weer, dat nu voortaan
mijn stem zal zijn meer dan vermaan,
nu hij bewogen beefde.

Gedachten schreden al te vast,
wijl als een kind in donker tast,
mijn hart maar zocht en dwaalde.
Dat arme hart is nu verrast
met lach en traan als lieve gast,
die om geen wijsheid maalde.

Te voelen dat zoo arm'lijk leeft
de ziel die in de menschen beeft,
en treurt om liefdedroomen;
te voelen dat hen rijk omgeeft
waarnaar vergeefs hun weten streeft,
dat is nu weergekomen.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Jacob Geel door Martha J. Hamaker

Jacob Geel (1789-1862) naar zijn brieven en geschriften geschetst door M.J. Hamaker. Leiden, Gebr. van den Hoek 1907.

De voorrede van het werk dat ik bespreken ga, begint met een vertrouwelijke mededeeling.

‘In het najaar van 1835 stierf de Leidsche hoogleeraar H.A. Hamaker aan dezelfde ziekte, die tien dagen tevoren zijn echtgenoote uit het leven had gerukt. Jacob Geel, Hamakers beste vriend, werd toeziende voogd der zes jonge weezen en ging samenwonen met den oudsten zoon, die juist student was geworden. Toen zeven jaar later de jonge Hamaker Leiden had verlaten, ontstond er een drukke, intieme correspondentie tusschen hem en zijn vaderlijken vriend. De brieven van Geel zijn in de familie Hamaker zorgvuldig bewaard gebleven; het was de lectuur van dien bundel, die de gedachte bij mij deed opkomen, deze gegevens voor de kennis van Geel's intiem leven uittegeven of in een opstel te verwerken. Het plan heeft zich uitgebreid, en dit proefschrift, aan de *persoonlijkheid van Jacob Geel* gewijd, is er de uitvoering van.’

Wij zien hieruit wat de oorspronkelijke bedoeling van de schrijfster was. Geels brieven aan haar grootvader wilde zij in druk geven. Die brieven bleven, ook toen zij er andere, en de geschriften van Geel raadpleegde, haar ‘voornaamste bron’. En het is geen wonder dat, bij de uitbreiding van haar plan, bij het opzet om uit die brieven en geschriften Jacob Geel te schetsen, die bedoeling zich niet liet verloochenen.

* * *

In de voorrede staat een bewaard gebleven blad van Bakhuizen van den Brink afgedrukt. Het is een onvoltooid *Spectator*-artikel, ter herdenking van Geel geschreven, en bevat het volgende:

'Om dien indruk [dien G. op mij maakte] te hernieuwen moet ik terugkeeren tot de Akademie van Leiden zooals die was tusschen de jaren 1830 en 1840. De uit den veldtogt teruggekeerde studenten beijverden zich om de voor eenen tijd verlaten studiën weder aan te knoopen en te verdubbelen; misschien had zelfs de veldtogt hun wat meer zelfstandigheid aangebragt. De jongeren volgden het voorbeeld hunner majores, en wedijverden met hen in vlijt en lust voor wetenschap. Ik geloof dat die jaren eene vruchtbare decade gevormd hebben, en dat voor vele verdiensten op Staatsgebied, wetenschap en letterkunde destijds de kiemen zijn gelegd. Die studenten - ik spreek van de besten onder hen - hadden in die tijden een oog van eerbied en genegenheid gevestigd op een drietal hoogleeraren, die onderling innig verbonden, slechts voor elkander schenen te leven, maar wier driemanschap zich in onverpoosde werkzaamheid voor de belangen der Akademie kenmerkte en een meer gevoelden dan begrepen invloed op de studentenwereld uitoefende. Het driemanschap bestond uit Hamaker, Bake en Geel.'

Er wordt hier door iemand die het van nabij gekend had een leidsch leven van vriendschap en geest aangeduid, een gemeenschap van hoogleeraren en studenten. Tot deze gemeenschap behoorde ook Geels pupil, de jonge Hamaker, die van 1835-42 in Leiden studeerde. Toen hij, een jaar daarna, het huis van zijn voogd verliet, en, gehuwd, zich vestigde in Hilversum, begon de brievenbundel die zijn kleindochter boeide, aan te zwellen.

Achter dien bundel zag zij die leidsche gemeenschap. Zij zag ze in het groot, zooals ze bekend was: de beroemde driemanschap, opzichzelf en in haar verhoudingen tot andere beroemdheden: Van Assen, Luzac, Peerlkamp, Thorbecke, - tot vermaarde leerlingen: Cobet en Bakhuizen, - en, meer in het bizonder Geel, tot de Amsterdamsche beweging van dichters en schrijvers.

Zoekende naar andere gegevens kon zij aan de laatste ver-

houding een nieuwen trek toevoegen. Haar uitgaaf van brieven betrekkelijk de Gids-crisis van 1843, buiten dit boek gehouden, behoort tot de algemeene letterkundige geschiedenis. Met andere vondsten, erin opgenomen: dagboek van Bake, brieven van Geel aan Bake's dochter en schoonzoon Kappeyne, aan Boot, aan Holwerda, bleef zij in den engeren kring van dat leidsche leven, waarheen ook de in haar familie bewaarde brieven haar terugvoerden.

Zeer in het bizonder de leidsche Geel in zijn nadagen hield haar bezig, en niet voorzoover hij, als prozaschrijver of geleerde, algemeen belangrijk was.

Groote vragen: wat beduidde Geel als kunstenaar? wat voor het nederlandsche, wat in het europeesche proza? wat was zijn beteekenis als geleerde? - deze vragen sluit zij buiten, uit een juist begrip van haar onvermogen - tijdelijk of blijvend - om ze te beantwoorden.

Lezing en bespreking van Geels letterkundige geschriften diende haar alleen om de voorstelling die zij zich van zijn geest en karakter naar de brieven gevormd had, waar te maken en te bevestigen.

* * *

In iedere werkzaamheid kan zich een heele mensch uitspreken.

Geel was zich bewust van een levende en hulpvaardige liefde. Daartegenover wenschte hij dat die liefde erkend zou worden. Hij zag zichzelf en wilde gezien worden zooals hij was.

Twaalf jaar was hij in één gezin goeverneur van vier zoons geweest. Daarna bibliothecaris in Leiden, werd hij de vriend van den ernstigen, gesloten Bake en van den hartstochtelijken, opbruisenden Hamaker. Toen de laatste stierf, trok hij in zijn huis, vrijwillig goeverneur van den studeerenden zoon.

De brief dien hij dien zoon een jaar later schreef, leert ons zijn karakter kennen voor al de vervlogen en al de volgende jaren: zijn liefde, zijn jaloersheid en zijn onvermogen om te verzwijgen.

Goeverneur, vriend, voogd, raadgever in letterkundige en huiselijke voorvallen, bibliothecaris en echtgenoot: deze over-

gevoeligheid van liefde die wil erkend worden, moet hem altijd eigen, ze moet zijn macht zijn geweest over anderen, zijn geluk en zijn ongeluk, en de drijfkracht, niet alleen van zijn doen en denken, maar ook van zijn stijl.

Een behaagzieke kunst is de zijne, en hier hebben we het geheim ervan.

'Ik ben ook *exigeant*, mijn lieve Gerard! kon ik niet stil en volkomen tevreden wezen in een groot hol huis, waar alle voorwerpen mij een wreed verlies herinneren, terwijl ik niemand zie, en niemand mij toespreekt, dan die ik uit pligtpleging opzoek, en opdat mijn stem in mijn mond niet verroeste? Zoo zit ik nu bijna veertien dagen. Prof. Bake is vertrokken: en zijn vertrek doet mij gevoelen dat hij, ik zou haast zeggen, het *eenigste* is, dat mij in Leyden overgebleven is, en met mij gevoelt en mij ondersteunt. - Op u heeft mijn hart gerekend als op een aangenomen zoon.' -

Die kreet van smart en van smartelijke gekrenktheid - want ook dat drukt hij uit - is aan een jong student gericht die op een vacantiereis het schrijven vergeet. Was het niet veel verwacht van een ander? Evenveel haast als hijzelf gaf? En moet de krenking hem niet getroffen hebben in zijn levenswortel dat hij ze tegen een zooveel jeugdiger niet verzwijgt?

Men moet erbij bedenken dat Geel niet in den gewonen zin ijdel was. Hij bedankte, toen hij Leiden verliet, voor het lidmaatschap van de Maatschappij voor Letterkunde, om de eer van een levensbericht te ontloopen. Hij wenschte geen portret van hem gemaakt te zien.

De jeugdige vrienden die het hem, zijns ondanks, afdwongen, wisten niet hoeveel beteekenis hij hechtte aan een geschenk dat zoozeer zijn persoon in het spel bracht. Zij vergaten hem voor de toezending van hun exemplaren te bedanken: 'al komt een tardief vriendelijk woord later' - schrijft Geel - 'de gratie is verloren'.

Het is niet dwaas den zin van iemands leven daar te zoeken waar van liefde en gratie sprake is.

In '49, bij den dood van hun grootmoeder, nam Geel, die toen zelf gehuwd was, nog eens drie kinderen Hamaker bij zich in huis. 'Indien ik deuren en armen voor die gastvrijheid niet open gezet had, zou ik geen reden gehad hebben om

over mijzelven tevreden te zijn' schreef hij aan Kappeyne.

Men is niet twaalf jaar goeverneur voor niets (en daarteboven zoon van een kostschoolhouder). Geel is het levenslang gebleven en in de brieven, zoowel aan Hamaker als Kappeyne, zijn er aardige stalen van. Ik wil juist in dat zeer-persoonlijke het belangrijke van de brieven zien. Geel was een opvoeder: daarvoor leefde hij, daar schiep hij zijn proza voor, daaruit ontstond en daarnaar regelde hij zijn werking op de nieuwe dichters en schrijvers.

Wil men kwaad van hem spreken, dan moet men zeggen dat hij een schoolmeester was. Maar hij heeft van het type dan wel iets heel moois gemaakt.

'Dag lieve beiden! Zaligen, gezegenden! gelukkigen! Ik ben mal; maar ik kan het niet helpen dat Geel op zijn beurt groen geworden is.' Als uitroep in zijn wittebroodsweken - hij was vijf-en-vijftig - kon het zeker stijver en, was hij een schoolmeester, dan verdient hij de prins van alle pedagogen genoemd te worden.

Socrates zou hem burgerlijk hebben gevonden; maar Sterne - die zou hem gemocht hebben.

Er is werkelijk uit de brieven een regelrechte weg naar zijn opstellen: alleen toonen de eerste den *over*maat van gevoel, die in de laatste door een *over*maat van verstand bijna verborgen wordt. Men zou dit soort Humor - het zijne, dat van Sterne - een te innige omhelzing van verstand en gevoel kunnen noemen. Ze zijn in hun liefde te hevig. Schreien en lachen doen ze, tegelijkertijd, jawel, en met vreugd die ook wel een weinig smart is.

Ik bedoel niets anders te doen dan dien weg aan te wijzen. Omdat, zal het geschrift van mej. Hamaker nut hebben, dan moet het zijn doordat we, daarvan uit, den waren Geel in zijn werken vinden.

* * *

Het opzet, naar zijn brieven en geschriften Jacob Geel te schetsen, was iets anders dan het plan, hoe dan ook uitgebreid, de brieven aan Hamaker uittegeven en toetelichten. Het laatste is inderdaad *gebeurd*, namelijk: wat omtrent Geel wordt mee-

gedeeld is datgene wat tot recht verstand of tot beter waardeering van de brieven dienstig is. Maar tegelijkertijd is het eerste *bedoeld*.

De schrijfster heeft zelf, in haar heldere en verstandige voorrede, opgemerkt dat zij den kunstenaar buiten beschouwing gelaten heeft, en van den filoloog alleen zijn verhouding tot Bake heeft trachten te teekenen. Toch is het een zoowel als het ander maar ten deele waar. De schrijver van *Onderzoek en Phantasie* en van *Het Gesprek op den Drachenfels* wordt wel degelijk behandeld, maar alleen om zijn persoonlijkheid, zooals die uit de brieven bleek, daarin terug te vinden. En dat de denkbeelden over filologie van Bake en anderen in den breede besproken en Geels gedachte daarover werd aangeduid, wordt alleen en voldoende verklaard door Geels zinspelen op die denkbeelden in brieven aan Hamaker. In beide gevallen dus niet: biografie, onvolledig door gebrek aan kennis of kunde; maar: brieven-uitgaaf die den *vorm* is gaan aannemen van biografie.

Wat maakt het uit - kan men vragen - hoe ge het noemen wilt, als het boek toch hetzelfde blijft? - Dat zou zoo zijn, als er niet in den geest van de schrijfster een illusie was opgegroeid, die haar helderheid verduisterde. - Het is iets *anders* zich te zetten tot het schrijven van toelichting tot een brieven-uitgaaf, iets *anders* zich te zetten tot het schrijven van een biografie. Dit andere is allereerst verschil van toon, en daarna verschil van eigenschappen. Als mijn stof zich schikt en mijn talent toereikt tot bondige uiteenzetting, dan is het een waagstuk dat talent en die stof te doen strekken tot een verhaal. In een verhaal had niet de Geel van de brieven de boeiende persoon moeten geweest zijn die door den Geel van de geschriften bijkomstig kon worden waargemaakt. Integendeel had daarin de Geel van al zijn werken door de brieven kunnen zijn geschakeerd. In een verhaal had niet het schrijftalent kunnen volstaan, dat in dit geschrift het beste is, de kloeke, bondige uiteenzetting van b.v. de bladzijden over den filologischen Bake, maar er had een talent moeten aanwezig zijn, bekwaam tot voordragen en uitbeelden.

De fout van mej. Hamaker is nu nog niet zoozeer dat de kunst van voordragen en uitbeelden haar in geringe mate zou

eigen zijn, maar dat zij in een verbastering van die kunst vergoeding zocht. Er is een ouderwetsche omslachtige soort van voordracht, die het weinig of niet belangrijke met behagen uitstalt, en er is een schijnbare uitbeelding die aan valsche of onnoodige beeldspraak de voorkeur geeft boven het zakelijke woord. Aan deze beide is de schrijfster, toen zij haar oorspronkelijke bedoeling verzaakt had, verslaafd geraakt. De goede brieven-uitgaaf is er niet alleen een zwakke biografie door geworden, maar tevens een te zwaarwichtig geschrift. Het sobere en lichtvolle proza van Geel nadert men nu langs gebogen volzinnen die onmeedoogend den tijd uitmeten, en langs beeldspraak-monumenten van bekende maar twijfelachtige schoonheid. En hoe vaster en deugdelijker van weg en werk de bouw is, hoe minder men zich verheugd gevoelt.

Wanneer, in het begin van het boek, ons zal herinnerd worden dat *Onderzoek* en *Phantasie* tegelijk met de eerste nummers van *De Gids* verscheen, dan gaat het niet aan ons dit overbekende samentreffen meetedeelen in den volzin: ‘Toevallig kwam Geel te voorschijn met het beste van hetgeen zijn fijne geest had bewerkt, in denzelfden tijd dat een letterkundig jong Holland, hooghartig neerziende op de in sleur gaande poëten en hun nasleep van duffe recensenten, zich als Gids dorst aanbieden op nieuwe wegen.’ Dit is ouderwetsch en omslachtig. Wanneer (bl. 66) men zeggen wil dat Bake ruim genoeg was om zijn beperkte studie te blijven voelen als deel van de levende wetenschap, dan is de uitbeelding: ‘De ruime geest van Bake waakte ervoor, dat zijn voorwerp van studie, hoe klein een phenomenon het ook was in het onmetelijk rijk van natuur en historie, niet een op zichzelf staand praalgraf voor hem werd, maar zich bleef handhaven als een levend deel der Encyclopaedie, die zelf steeds veranderend, groeiend in de ééne richting en elders afslijtend, aan haar deelen wijziging van beteekenis kan doen ondergaan,’ - dan is zulk een uitbeelding er inderdaad geene, daar zij valsche en onnoodige vormen in de plaats stelt van het zakelijke woord.

Door van haar oorspronkelijke plan af te wijken is de schrijfster in de figuren van een verkeerden stijl geraakt. Zij heeft ze fraai gevonden. Zij heeft niet gemerkt dat zij ijle dwalingen waren rondom het plan dat ze toch niet verlaten

kon. Dat plan is van haar werk het waardevolle. De zorg dááraan besteed is echt en deugdelijk. En wanneer later niemand die Geel kennen wil verzuimen zal haar boek op te slaan, dan zal het vooral zijn om deze reden: dat zij voor de uitgaaf van Geels brieven aan haar grootvader zooveel piëteit, zooveel geestkracht, en zooveel degelijken en nauwgezetten arbeid over had.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Over de grondslagen der wiskunde[1)]

Ce n'est que le premier pas qui coûte.

Ik twijfel er niet aan, of vele lezers van dit tijdschrift hebben de onlangs verschenen dissertatie van den heer Brouwer reeds gelezen.

Immers, de in de laatste tien jaren hier te lande toch al zoozeer verlevendigde belangstelling in de wijsbegeerte begint zich (gelukkig verschijnsel!) meer en meer te richten op de hoofdvragen, die den oorsprong van alle menschelijke zekerheid betreffen, in die mate zelfs, dat de strijd om bepaaldheid of betrekkelijkheid, om dogmatiek of dialectiek in de intellectueele kringen van onze dagen haast een *question brûlante* is geworden.

Het is waar, de man die hiertoe wel de meeste brandstof heeft aangedragen, wordt in Brouwer's boek niet genoemd, maar zijn denkbeelden en uitspraken worden toch telkens zóo rechtstreeks in het debat betrokken, dat menig lezer zich zal hebben verwonderd, in het alphabetisch naamregister aan het eind van het werkje, bij de B den naam van den ‘Leidschen geweldige’ te missen.

Onder deze omstandigheden draagt dit proefschrift dan ook eenigermate het karakter van een strijdschrift, en wat wordt ooit gretiger gelezen en besproken dan polemieken!

Ik mag dan ook wel aannemen, dat de zeker kleine minder-

1) L.E.J. Brouwer. Over de grondslagen der wiskunde. Acad. proefschr. Amsterdam - Leipzig, Maas en Van Suchtelen, 1907.

heid onzer lezers, welke nog geen gelegenheid had, met het bedoelde boek kennis te maken, toch gaarne wil vernemen ‘wat er dan toch eigenlijk in staat’, en om aan deze alleszins gewettigde nieuwsgierigheid (die mogelijkerwijze ook nog wel door een enkeling uit de overblijvende meerderheid gedeeld wordt!) te bevredigen, geloof ik niet beter te kunnen doen, dan u de verzekering geven, dat er in dit (zeer doorwrochte, zeer oorspronkelijke en zeer merkwaardige) geschrift in werkelijkheid niets anders te lezen staat, *dan dat wij wèl den visch, maar niet het heelal in mootjes kunnen snijden*.

‘Hoe nu’, hoor ik in gedachte reeds bovenbedoelde enkeling protesteeren, ‘heb ik mij daarvoor hoofdpijn en een slapelooze nacht moeten bezorgen, om per slot van rekening te moeten hooren, dat al die becijferingen en diepzinnigheden niet anders bevatten dan de meest abgeschmackte hegelarij, waar zelfs Herakliet tegenwoordig niet meer mee zou durven aankomen? En bovendien, als Brouwer de wereld niet in mootjes wil snijden, dan is hij Bollandiaan, en had dat maar liever dadelijk moeten zeggen, inplaats van zich achter zijn formules te verschansen!’

Zacht wat, lezer, beklaag u uw moeite niet te vroeg. Het is waar, aan hegelarij is tegenwoordig geen gebrek; voor dat artikel kunnen wij bij den eersten den besten Bollandiaan (gezwegen van den laatsten den verwaandsten) te kust en te keur terecht, maar het merkwaardige van *dit* boek is juist, dat de schrijver *geen* Bollandiaan is, maar mathematicus ‘van professie’. Dit boek, waarde lezer, droog en zwaar te verteren, half vol met kabalistische formules en voor de andere helft met diepzinnig-philosofische paradoxen, dit boek is geschreven met de geestdrift van een zeloot, dit boek is een geloofsbelijdenis.

En de geloofsbelijdenis van een renegaat.

Want Brouwer heeft niet alleen de wiskunde bestudeerd, hij heeft erin geloofd. Zijn geest is erin gegroeid. Hij is gegrepen door de wonderbare, meesleepende hartstocht voor het discreete. Het discreete, dat is het bepaalde, het noodzakelijke, het onomstootelijke, het absoluut-waarachtige, dat telkens lokt, telkens belooft, telkens nader komt...en telkens weer ontwijkt.

Hij heeft de uiterste schuilhoeken van zijn lievelingswetenschap doorvorscht, om den oorsprong te vinden van dat onaantastbare gezag, waarmede zij haar uitkomsten verkondigt en van die geheimzinnige harmonie, die zij aan haar ijverigste adepten het schoonst openbaart.

Hij heeft de hooge bouwsels van de wiskunst beklommen, de bouwsels vanwaar wij de diepten en de verten der natuur overzien, en hij heeft er zekerheid gevonden en waarheid, maar niet den *grond* dier zekerheid en niet het *wezen* dier waarheid. Hij heeft gezocht in de duistere fondamenten, waar balken en binten elkaar doorkruisen, hij heeft den moeizamen arbeid van Russell en Peano, van Dedekind en Hilbert gevolgd en hun strijd meegestreden, maar hij heeft niet gevonden wat hij zocht.

En toen heeft hij het geloof verloren in zijn formules en constructies en heeft het geschreven en beleden: de grond der wiskunde, de oorsprong van haar gezag, laat zich niet becijferen, doch verliest zich in het onbepaalde gebied van de menschelijke intuïtie, de ‘oer-intuïtie’, de *‘intutie van het continue*.’

* * *

...Panta rei...

Zeker, deze strijd is zoo oud als de wereld...der gedachten, en zijn geschiedenis is die der wijsbegeerte. Maar, periodiek als alle strijd, dringt hij zich weder vernieuwd aan ons op, en schijnt in onzen tijd en den naastvolgenden zijn hoogtepunt te zullen bereiken. Immers sinds honderd jaar beweegt de bovenstroom onzer beschaving zich in de richting van het exacte, het concreete, het machinale, en meer en meer heeft de taal, de wetenschap als ge wilt, der bepaaldheid zich losgemaakt van die der geleidelijkheid.

Men heeft gesproken van een bankroet dier wetenschap. En het moet gezegd, aan àlle vorderingen heeft zij niet voldaan. Zij heeft ons alles verklaard, de sterren, de steenen, onze hersenen zelfs en onze beurskoersen, alleen zichzelve verklaart zij niet. Sluit uw boek en uw oogen en gij neemt in uzelf niets waar, dat aan al die getallen, aan al dien regelmaat, aan al dien noodzaak beantwoordt. Gij neemt zelfs uw

ikheid niet waar als een scherp bepaalde entiteit, en hoe meer ge u in uzelve zoekt, hoe duidelijker het u weer wordt, dat zich niets laat denken dan het vloeiende, het samenhangende, het continue...panta rei...

Maar wij kùnnen nu eenmaal niet altijd boeken en oogen gesloten houden, wij moeten normen hebben voor ons leven, en als wij ons weer een oogenblik hebben ingedacht in dien reuzensamenstel van feiten en cijfers, dan kùnnen wij onmogelijk dat alles voor voos en ijdel houden, en schelden Herakliet voor hegelaar en nietsnutter en vinden Jelgersma's brochure ‘wel eens héel goed!’

En toch,...ook dàt kan niet blijven. De beslissende slag moet geleverd worden, en zijn terrein kan geen ander zijn dan dat van de philosophie der mathesis, waar de contradicties van den hegelaar en de apodicties van den cijferaar zich met elkaar zullen moeten meten.

En daàrom bewegen zich de beide krijgvoerende partijen, van Lobatschewsky tot Peano en van Hegel tot Bolland, meer meer in de richting van dat éene punt,...en daàrom ook heeft Brouwer zijn boek geschreven en is het voor ons een merkwaardig boek.

Vóor wij ertoe overgaan, te onderzoeken, in hoeverre het ons nader brengt tot de oplossing van het probleem, nog een enkel woord over de eischen, waaraan die oplossing zal moeten voldoen.

* * *

Il maestro heeft gezegd (en daaraan alleen reeds dien titel verdiend), dat *om iets te verloochenen, men het eerst moet vóoronderstellen*. En als het dan waar is dat de wiskunde (en met deze alle wetenschappen die haar voetspoor drukken en op haar gezag steunen) de verloochening inhoudt van het onbe-stemd-veranderlijke en vloeiend-continue, dan zal zij ook juist in dat onbestendige en samenhangende het uitgangspunt moeten zoeken van haar rechtvaardiging. Zij zal moeten aantoonen, dat evenals de regels van het menschelijke recht in laatste instantie berusten op menschelijke willekeur, zoo ook het discreete en noodzakelijke is voortgekomen uit, en in wezen niet verschilt van het continue en gegevene.

En als aan dien eisch is voldaan, dan kan het ons vrij onverschillig zijn. onder welken verschijningsvorm dat discreete zich aan ons voordoet, en kunnen wij het den mathematicus gerustelijk toevertrouwen, uit het verschafte bouwmateriaal naar hartelust systemen op te trekken. Het is werkelijk niet noodig de Euclidische of wel de niet-Euclidische meetkunde philosofisch-dialectisch te verklaren, en wie het beproeven wilde, zou even slecht slagen als de boer die uit gras en hooi wolwou maken zonder het schaap te hulp te roepen....of even goed als Hegel, toen hij de wetten van Keppler zóo knaphandig bewees, dat ieder lezer ervan overtuigd moet zijn, dat de groote man, indien die wetten bij toeval eens geheel anders hadden geluid, er evengoed een mouw aan had weten te passen! Neen, laat de wol maar komen van het schaap en de meetkunde van de getallenleer, en als Brouwer[1)] het met F. Meijer aan den stok heeft over de vraag of er één of twee dingen noodig zijn, om het getalbegrip te doen ontstaan, dan zou ik meenen, dat zij daarmede gevoegelijk konden wachten, tot zij ons het eerste 'ding op zichzelf'[2)] kant en klaar hebben thuisbezorgd.

Het is heusch zoo gemakkelijk niet!

Het geldt niet meer of minder, dan uit Bollands tuin die 'éene roode, harde, koude, zure appel' te veroveren, waar Dr. Dèr Mouw reeds de hand naar uitgestrekt had, toen hij voor 's meesters barsche knevels moest wijken,...ondanks zijn 'logisch dwanggevoel!'

Eén appel! Eén ding! Eén eenheid!

Maar dat is kleur en smaak en gevoel niet alleen, dat is ook vorm, d.i. ruimtebegrip, d.i. beweging, d.i. tijd.

En die beweging, die ruimte en die tijd zijn nu geen woorden uit een boekje, zij zijn ons zelven, onze zelfbeweging, onze zelfonderscheiding en onze zelfverkeering.

Wat zeggen wil: een beweging, waaraan geen noodzaak, maar een wil en een weten te onderkennen valt; een onderscheiding, niet naar afstand, maar naar oordeel, d.i. naar leed

1) Pag. 179.
2) Zie: G.J.P.J. Bolland, Het ding op zichzelf. Tijdschr. v. wijsbeg., Juli 1907.

of genot; een verkeering, niet van uur in uur, maar van verwachting in herinnering.

Wat wederom zeggen wil, dat de mathematicus-philosoof zijn appel niet zal kunnen verdienen, dan door psycholoog genoeg te zijn om van dat alles de hoogere eenheid en de gelijkwaardigheid te beseffen, en taalbouwer genoeg, om er over te kunnen praten, zonder dat besef weder te verliezen.

En nu het boek van Brouwer.

* * *

Wij vinden in dat boek veel over onze continuiteits-intuitie, of oer-intuitie, of mathematische-intuitie, of tijds-intuitie zonder meer (ik heb 23 ‘intuïtievormen’ geteld, sommige mèt, maar de meeste *zonder puntjes op de i!)*. Dit is het philosofische bestanddeel.

Wij vinden er ook veel over de vraag, of het getalbegrip twee of drie of meer ‘bouwelementen’ noodig heeft om gedefiniëerd te worden, en over aftelbare en oneindige en ‘onaffe’ hoeveelheden, en over den samenhang der meetkundige eigenschappen en van de formules der logistiek. Dit is het mathe-matischlogische bestanddeel.

Maar over den samenhang en het verband van die twee bestanddeelen vinden wij slechts zeer enkele aanduidingen.

Ik herinner mij, als schooljongen eens een ‘historische roman voor de jeugd’ in handen gekregen te hebben, die ik bijzonder mooi vond. Alleen had de schrijver bij het begin van elk hoofdstuk eenige alinea's gewijd aan een ‘blik op den toestand des lands’, waarbij de namen en jaartallen niet waren gespaard. Maar nade-naal ik van jaartallen een heilige afschuw had, zoo sloeg ik het ‘historische’ geregeld over, om mij aan den ‘roman’ des te meer te vergasten.

Het is deze ondervinding, die mij doet vreezen, dat de nietmathematici onder Brouwer's lezers al spoedig tot de ontdekking zullen komen dat zij pag. 4-7, 9-61, 63-77, 86-89, 99-113 en 117-118 gevoegelijk kunnen overslaan, zonder den draad van het geheel te verliezen, terwijl de volbloed mathematicus misschien juist aan die bladzijden het meest zijn aandacht zal wijden, zonder aan de overige veel behoefte te gevoelen; en ik geloof dan ook niet beter te kunnen doen, dan mij hier tot het meer philosofische gedeelte

te beperken[1]. En dan zij hier dadelijk vooropgesteld, dat wij in dit gedeelte enkele van die uitspraken vinden, die ons weder hoop geven, dat de mathesis zich nog eens zal ontwikkelen ‘als een nieuwe wetenschap, als de waarlijk wetenschappelijke wijsbegeerte, die de moeder wordt van een nieuw leven’[2].

Zoo lezen wij op bladz. 8:

‘Waar dus in die oer-intuïtie continu en discreet als onafscheidelijke complementen optreden, beide gelijkgerechtigd en even duidelijk, is het uitgesloten, zich van een van beide als oorspronkelijke entiteit vrij te houden, en dat dan uit het op zichzelf gestelde andere op te bouwen; immers het is al onmogelijk, dat andere op zichzelf te stellen.’

Nu ja, ik weet het wel, Neerlands specialiteit in veelzijdigheid zou hier zekere octrooirechten kunnen doen gelden, ook al is het handelsmerk ‘ongescheiden-onderscheiden’ hier niet aangebracht, maar hij zal toch in ieder geval moeten toegeven, dat zijn waar niet is vervalscht!

En ook in een ander gedeelte van het boek, waar de schrijver handelt over ‘het intellect en de(n) sprong van doel op middel’ geeft menige uiting blijk van het inzicht, dat de wiskunst subjectief is en menschelijk, en nauw verband houdt met onzen maatschappelijken zin en maatschappelijke behoeften.

‘Het levensgedrag der menschen, zegt Brouwer op bladz. 81, zoekt zooveel mogelijk [....] wiskundige volgreeksen te kunnen waarnemen, om telkens, waar in de werkelijkheid bij een vroeger element van zulk een reeks met meer succes schijnt te kunnen worden ingegrepen, dan bij een later, ook dan, wanneer alleen bij dat latere het instinct wordt aangedaan, het eerste te kiezen als richting voor hun daden.’ Ook in wat hij zegt over ‘massa’ (blz. 95), over het begrip ‘alle’ of ‘elk’ (blz. 135 en 163), over het geoorloofd zijn der ‘petitio principii’ (dit laatste kunt ge anders ook wel in zeker ‘Colle-

1) Te gereeder, omdat ik reeds het genoegen had, te anderer plaatse over de meer wiskundige beschouwingen een en ander in het midden te brengen (zie: Nieuw Archief voor wiskunde, Juli-aflevering 1907).

2) Fr. van Eeden. Poëzie, Wijsbegeerte en Mathesis (Beweging, Juli 1906, bldz. 32).

gium logicum' nalezen!) en nog hier en daar meer, valt een streven te ontdekken naar een meer vrije en meer breede opvatting van den grondslag der wiskunde, dan die in de werken van oudere schrijvers te vinden is.

Maar toch! die uitingen, die lichtpunten zijn sporadisch. Het inzicht, waarvan zij blijk geven, wordt niet geheel vastgehouden, de lijn, die zij bepalen, wordt niet geheel gevolgd.

Wij hebben zooeven Brouwer een renegaat genoemd. Welnu, hij heeft met renegaten dit gemeen, dat hij evenals zij, toch altijd nog iets van de oude en verworpen overtuiging heeft overgehouden. De bekeerde Australiër kan zijn goden leeren verfoeien en bestrijden, hen bannen uit zijn geest kan hij niet!

Brouwer heeft door zijn boek plaats genomen in het gelid der allermodernste philosofen, en toch....is hij conservatief.

Niet alleen omdat hij op bldz. 133 spreekt van 'pathologische geometrieën' en op bldz. 181 van de 'eigenlijke' wiskunde, maar omdat hij zich voortdurend beijvert, d e o u d e , c o n v e n t i o n e e l e w i s k u n d i g e z e k e r h e d e n t e h a n d h a v e n , ook waar hij zelf het onvoldoende der even oude en even conventioneele aanspraken dier zekerheden bewijst. Waar de logica te kort schiet, wringt en dwingt hij zijn 'continuiteits-intuitie' in allerlei bochten en ontleent er vrijelijk zooveel 'bouwelementen' aan, als hij noodig heeft, om de wiskunde te kunnen behouden, z o o a l s d i e n u e e n m a a l i s !

Eén citaat slechts moge voldoende zijn, om deze beschuldiging (want dat is het voor wie 'grondslagen' zegt te willen onderzoeken!) te staven. Het is op bldz. 132, waar te lezen staat:

'Dus in geen geval mag men denken, door middel van die taalgebouwen [n.l. die der mathematische logica] iets van andere wiskunde, dan die direct intuitief op te bouwen is, te kunnen te weten komen. En nog veel minder mag men meenen, op *die* manier [ik cursiveer niet!] de *grondslagen* der wiskunde te kunnen leggen, m.a.w. de betrouwbaarheid der wiskundige eigenschappen te kunnen verzekeren.'

Neen Brouwer, de b e t r o u w b a a r h e i d der 'wiskundige eigenschappen' verzekeren de logistici niet, maar die zult gij door uw continuiteits-intuitie evenmin verzekeren, om de eenvoudige reden, *dat zij niet bestaat*. De wiskunde is een menschelijk maaksel, een menschelijk bedenksel, waarin

geen andere waarheid ligt, dan die betrekkelijk is tot menschelijke taal, bedoeling en samenleving. Uw boek is een daad van denk-moed en een uitvloeisel van verkregen hooger inzicht, doch die denkmoed en dat inzicht,...ze zijn 'onaf'! Maak u los (maar *geheel* los) van alle conventie en afspraak, van alle taal en alle woordenbouwsels, en ik ben er zeker van, dat gij zult komen tot de erkentenis (die de eenig-ware grondslag is van de mathesis): er *is* geen onveranderlijke waarheid en geen onveranderlijke maat voor de waarheid, er *is* geen absolute eenheid, geen absolute ruimte en geen absolute tijd, er *is* geen *wis*kunde.

G. MANNOURY.

Juni 1907.

Het Staatstoezicht op de volksgezondheid door Diopter. (A. Keppler. C.I.)

Tegelijk met de Woningwet is in 1901 de Gezondheidswet aangenomen. Van dat oogenblik dateert de reorganisatie van het vroeger Geneeskundig Staatstoezicht in het Staatstoezicht op de Volksgezondheid. De groote belangrijkheid van deze diensttak rechtvaardigde ten volle een ingrijpende reorganistaie der medische dienst. Het geneeskundig staatstoezicht werd in 1865 ingesteld, maar was om tal van redenen niet in staat geweest zich te ontwikkelen tot een lichaam, dat de taak vervulde, die in hygiënisch en vooral in sociaal-hygiënisch opzicht meer en meer van haar werd gevergd. Toen in 1887 door een parlementaire enquête een onderzoek werd ingesteld naar de gezondheidstoestanden in fabrieken, toen daarnaast belangstelling opkwam voor woningtoestanden voor arbeiders en armen, bleek te zeer hoe een eng medisch toezicht niet voldoende was om te waken voor de volksgezondheid. Dat 'waken' was al reeds niet mogelijk zonder intedringen in maatschappelijke kwalen. Maar bovendien bleek dat er niet een normale volksgezondheid bestond, voor wier behoud te waken viel, doch dat er ter bevordering van een goede dat is normale volksgezondheid nog zeer veel te doen was. Het

geneeskundig staatstoezicht werd daartoe niet in staat geacht. Voor de fabriekshygiëne, die geen uitstel duldde werd alreeds de arbeidsinspectie in 't leven geroepen. Maar toen de woninghygiëne aan de beurt kwam kon het niet anders of er moest degelijk werk gedaan worden. Wat nu was er noodig? Allereerst dit: een corps, een staf van bekwame mannen met toewijding voor de zaak die ze zouden hebben te dienen en te bevorderen. Een verfrissching van personeel, dat nieuwe ambitie, nieuwe werkkracht en een nieuwen geest zou brengen. Maar daarnaast diende erkend dat niet alleen ja zelfs voor een groot deel niet de personen der geneeskundige inspecteurs schuld hadden. Achter hen hadden zij gehad een te weinig deskundige, te zeer met andere zaken, en in politiek belemmerde Minister van Binnenlandsche Zaken. En dit was vooral van grooten invloed omdat aan de medische inspecteurs geen macht tot optreden en ingrijpen gegeven was, dan alleen in oogenblikken van direct gevaar. Die fout zou verbeterd worden door een goede nieuwe organisatie. Hoe moest die organisatie zijn? Een vorm daarvoor is gemakkelijk uittedenken, maar zal die vorm goed zijn, dan moet daaraan ten grondslag liggen een duidelijk werkplan. Alleen wanneer goed en helder geweten wordt wat er te doen is kan uitgemaakt worden hoe het zal gebeuren, dat is door welk soort ambtenaar of college, en welke macht en positie daarvoor noodig zijn. Dat dit niet het geval is geweest was de groote fout der wet van 1901.

De geheele voorbereiding en de overhaaste aanneming dier wet zijn alleen te begrijpen, doordat geen helder denkbeeld bestond van de sociaal-hygiënische staatstaak. De wil was goed genoeg.

Vandaar de teleurstelling die de nieuwe dienst van het staatstoezicht op de volksgezondheid reeds in de eerste 5 jaar van haar bestaan heeft gegeven. Want de belangstelling voor de sociale hygiëne is levendig geworden. Overal en op allerlei gebied roeren zich belangstellenden, niet het minst op gemeentelijk terrein. Zij verwachten vervulling hunner wenschen, hulp en leiding van het nieuwe Staatstoezicht. Maar die machine is log en traag, en wil maar niet vlot in beweging komen. Geen enquête is meer noodig om dat aantetoonen, want van allerlei zijden wordt toegezien. Dat nu is een heugelijk ver-

schijnsel. Waar een wil is, moet een weg zijn. De eerst anonyme, daarna openlijk te voorschijn gekomen schrijver der brochure is niet de eenige kritikus. Maar zijn verdienste is dat hij helder en scherp formuleert en onder de aandacht van het publiek brengt, wat die aandacht ten volle verdient. De fout indertijd met het geneeskundig staatstoezicht gemaakt, van een diensttak, die onvoldoende functioneert, te laten voortvegeteeren mag niet worden herhaald. Verbetering is dringend vooral met het oog op de aanzienlijke bedragen, die voor de hygiënische dienst besteed worden. En niet alleen kleine verbeteringetjes, om ambtelijke gevoeligheden te sparen, maar zulke als door practijk worden aangewezen en gevraagd. De overtollige, veel en lang pratende Centrale Raad, die 't werk der inspecteurs belemmert, inplaats van te leiden, die den ijver der gezondheidscommissie's doodt inplaats van op te wekken, wordt niet verbeterd door den secretaris alleen invloed te ontzeggen, of een kostbaar laboratorium tot zijn beschikking te stellen, waarvan niet geweten wordt, waartoe het dienen zal of nuttig kan zijn. Inplaats van dat lichaam moet een wezenlijk krachttoonend centrum komen, dat niet alleen vergadert en praat, maar leidt en handelt. Dat Diopter daarop wijst, en met uitvoerig bewijsmateriaal, maakt zijn voorstellen de aandacht waard.

De Kamerdiscussies door hem uit de verslagen gehaald en toegelicht geven reeds hoop, dat zijn werk niet vergeefs zal zijn. En zijn brochure zal hopelijk medewerken dat die discussie's in volgende jaren, en met beter resultaten wordt herhaald.

J. MOLENMAKER.

Loquela van Guido Gezelle, tot woordenboek omgewerkt, Eerste Afl. L.J. Veen, Amsterdam CMMVII.

Een uitgaaf die het de moeite waard is met een enkel woord aantebevelen.

Voor Gezelle was de taalstudie niet een liefhebberij, ook niet een wetenschap, maar deel van zijn dichterlijken arbeid.

De gedichten van zijn latere jaren kunnen zonder die studie niet begrepen worden: zij zijn werk van een taalvorscher. Maar evenzeer als met den dichter was de taalgeleerde in hem verbonden met den man van gemoed en levensernst. Hij bestudeerde die taal niet *opdat* hij er gedichten uit vormen zou, maar hij had haar lief op zichzelf als wondervolle schepping - de taal ziend gelijk de sterren en als meer dan die - en omdat zij het element was waarin hij saamleefde met anderen. Dit is misschien het bepalend beginsel van een studie als de zijne: ‘door zijn bediening dagelijks met de geringe lieden, met het taalgetrouwe volk in aanraking’ - zooals de schrijver van het Voorbericht tot deze uitgaaf, J. Craeynest, opmerkt - kon hij, die door het oudere *letterkundige* Nederlandsch gevormd was, den ernst en de innigheid van zijn hart niet lang voldoen in een taal die hem buiten de zijnen hield. Hij wenschte hun te naderen, maar op *zijn* wijze. Niet door het overnemen van hun dagelijksche spreektaal, maar door uit geheel hun taal het sprekendste en edelste te heffen, te verheerlijken, in zijn gedichten. Die aandrift, dunkt me, moet aan zijn studie deel hebben gehad, mensch, dichter en geleerde in eenen bevredigend.

Pastor Verriest zei mij eens dat het beste proza van Gezelle in *Loquela* school. Een reden te meer waarom ook anderen dan taalgeleerden in deze uitgaaf zullen belangstellen.

A.V.

Studies in Hölderlin
Door
Albert Verwey.

I Inleiding

Hölderlin hoort tot mijn gelukkigste jeugdjaren. Van zijn gedichten is toen iets overgegaan in de mijne. En niet zonder een siddering van vreugd en vrees denk ik aan dien tijd, toen mijn weemoed bevrediging bij hem vond. Maar ik noemde hem nooit en ik had hem vergeten, toen later mijn duitsche vrienden weer van hem spraken. Door een nieuwe uitgaaf[1)] ken ik zijn werk nu vollediger en nu weet ik hoezeer hij een voorganger is geweest en hoe belangrijk hij voor ons blijven zal.

Hij was niets anders dan verlangen naar een schoonheid die hij in de Grieken en in de vrouw die hij Diotima noemde, verwerkelijkt heeft gezien. In Diotima vierde hij de schoonheid die goddelijk is. Hij wilde erdoor uitdrukken dat vroomheid en liefde tot schoonheid hetzelfde zijn. Wees vroom als de Grieken eens! luidde zijn raad aan jonge dichters.

Hij is een van hen in wie voor het eerst de onafwijsbare vroomheid om andere goden riep, in wie de kunstenaars, die zij waren, te doen kregen met den drang naar vergoddelijking.

In Novalis en Hölderlin wordt die drang heftig. De poëzie wil uiting van vroomheid worden, en het doet er niet toe of

1) Gesammelte Werke, herausgegeben von Wilhelm Böhm und Paul Ernst, Verlegt bei Eugen Diederichs, Jena und Leipzig 1905. 3 Bde.

haar toon uit grieksche of christelijke wereld klinkt: meest waarschijnlijk zal het zelfs een saamklank uit beide trachten te zijn.

Christelijke en grieksche vroomheid in één toon te doen saamklinken wordt de opgaaf van de nieuwere dichters. En hoewel overstemd door het marktgeschreeuw van de vorige eeuw in Europa - hij klonk door, en in onze jaren weer boven elken anderen uit.

Hölderlins werken zijn de Gedichten, het verhaal in brieven Hyperion, het drama Empedokles, en de vertalingen van Koning Edipus en Antigone.

Het is niet zonder reden dat in de aanteekeningen op de laatste hij zoo wanhopig naar de begrippen ‘ritme’ en ‘cesuur’ tast: al dat werk toch is niets anders dan een poging harmonieën te vinden tusschen de meest uitdrukkingvolle ritmen en de meest opzettelijke cesuren. Slag en tegenslag zijn in zijn gevoel zoo hoog en zoo snel mogelijk. Dat is het karakter van zijn poëzie en ook van zijn proza.

> Feiern möcht ich, aber wofür? und singen mit andern,
> Aber so einsam fehlt jegliches Göttliche mir.

Die twee regels zijn het shibboleth van Hölderlin. Niemand kan ze hem nazeggen. ‘Feiern möcht ich, aber wofür?’ - men zou kunnen beweren dat hij geleefd heeft om dit uit te spreken. In vijf woorden de hoogste hoogte saam met de diepste, diepte. Dat *Menons Klage um Diotima* is een wondervol gedicht. Een melodisch snikken is het, een klokkenspel, alsof de sterren onder elkander aanslaan en tonen storten in een maannacht, een uithalen en orgelen als van een nachtegaal in een boschje, enkel stem, en die alleen het oor vraagt om verstaan te worden, en die door het oor het hart in beweging brengt.

In het proza van Hyperion mist men de maten die door hun weerstand de gevoelsgolf tot de hoogste en ijlste ritmenverheffing noodzaakten. Maar men mist er noch ritme noch cesuur. Hun spel is er voortdurend. Een onafgebroken stelsel van zinsomzetting werkt na iederen slag den tegenslag in de hand. Op het laatst, als de stroom gaat eindigen, wordt het als een kort klotsen. Men hoort er vermoeidheid in, maar

vooral ook, omdat nu onverborgen, het zichgelijkblijvend karakter. Kenmerkend is ook hoe hij zich in dit breed en verhalend opgezet werk toch nooit van dat onmiddelijk gevoelsmoment, dat zijn wezen is, kan verwijderen. Alles wat roman en plan wil zijn is ronduit belachelijk. Het loont nauwelijks de moeite het verhaal over te vertellen van dien nieuwgriekschen jongeling, die Hölderlin-zelf is. Zijn vriendschap, zijn liefde, zijn deelnemen aan een vrijheidsoorlog, de dood van zijn Diotima, het is alles alleen belangrijk voor zoover het onmiddelijk valt terug te brengen tot het leven van Hölderlin. Maar tot het leven van Hölderlin, waaraan het *plan* van het boek geen deel heeft, hoort iedere zin van dat boek.

Een te zijn met de Natuur, medebezitter van haar scheppingskracht, dichter te zijn en dichters te eeren, vooral de Atheensche, en met hen hun volk, voor andere volken een voorbeeld, - ziedaar, door verzen zoowel als proza, de trekken waarin Hölderlins verlangen zich toont. Maar tegelijk voelt hij in zich een zwakheid. Hij die de groote natuur wil, is zelf gehecht aan allerlei kleine menschelijkheid. Hij is prikkelbaar en kan niet dragen dat de tijdgenooten hem krenken. Hun staat, hun scholen, hun sleur en wetgeving verwenscht hij: een theokratie van het schoone wil hij stichten, een nieuwe gemeenschap van vrije verheven menschen, onder wie de dichter koning is. Toch blijft hij al dien tijd, liefhebbend en lijdend, een vaderlander. Eén vrouw heeft hij lief gehad, maar die moet hij verlaten. Het niet-kunnen-dragen doet de lijn van zijn leven buigen en eenheid met de natuur wordt hem zichtbaar als ondergang van de persoonlijkheid.

Dat is Empedokles, van wien de sage gaat dat hij vrijwillig in den Etna sprong.

De stroom van zijn ritmen breekt, terwijl hij aan het drama arbeidt, hoe langer hoe meer de belemmeringen weg waarmee de maatvolle bewustheid van den kunstenaar altijd zijn onbewuste damt. Niet tot lichamelijken, maar tot geestelijken ondergang was Hölderlin voorbestemd. In het gesprek tusschen Mekades en Hermokrates (brokstuk van een tweede lezing) wordt het klaarst de noodzakelijk ondergaande onbewustheid tegenover het stellig maar daardoor beperkt verstand gesteld.

Als dit verstand hem al verlaat weet zijn gevoelige woord de golvingen van twee grieksche dramaas nog intedrinken en weer te geven. Hun bewegingen daarin zijn zelfs zwaarder en ongebondener dan hij het vermag die met lichtvollen geest in eigen ordening hen overvoert. Een krachtiger pols klopt in zijn klanken dan zelfs in de verzen van onzen Vondel. Maar wie brokstukken van beiden vergelijkt zal voelen hoezeer de grijsaard nog een vollen toon wist te handhaven en welke heilrijke beletsels de jonge waanzinnige verbroken had opdat zoo heftig de diepe stroom van zijn wezen door de uitgeholde bedding schoot.

II Zinnen uit ‘Hyperion’

O had ik toch nooit gehandeld! Hoe menige hoop zou ik dan rijker zijn!
Ja, vergeet maar, ontberend, aangevochten, duizendvoud geërgerd hart, dat er menschen zijn! en keer daarheen terug vanwaar ge uitgingt, in de armen van de Natuur, de altijd zelfde, stille en schoone.

* * *

Een te zijn met alles, dat is leven van de godheid, dat is de hemel van de menschen.

* * *

Een god is de mensch als hij droomt, een bedelaar als hij nadenkt.

* * *

De ruwe huls om den kern van het leven en meer niet, is de Staat. Hij is de muur om den tuin van menschelijke vruchten en bloemen.

* * *

Dan, als de lievelinge van den Tijd, de jongste schoonste dochter van den Tijd, de nieuwe kerk, zal voortkomen uit deze bevlekte verouderde vormen - -

* * *

De golf van het hart schuimde niet zoo schoon omhoog en werd geest, als niet de oude stomme rots het Noodlot haar tegenhield.

* * *

Wij beklagen de dooden, als voelden zij den dood, en de dooden hebben toch vrede.

* * *

Overal heb ik dit Griekenland lief. De kleur van mijn hart draagt het. Waarheen men er ziet, ligt een vreugd begraven.

* * *

Ik ging in een bosch, langs het ruischende water omhoog, waar het over rotsen omlaagdropte, waar het schâloos over kiezels gleed; en langzamerhand verengde zich en werd tot booggang het dal, en eenzaam speelde het middaglicht in het zwijgende donker.

* * *

Weet gij den naam van dat wat Een en Alles is? Zijn naam is Schoonheid.

* * *

Wat is alles wat in duizenden jaren de menschen deden en dachten, tegen één oogenblik van liefde.

* * *

Duizendmaal heb ik het haar en mij gezegd: het schoonste is ook het heiligste.

* * *

Van kinderharmonie zijn de volken uitgegaan, geestenharmonie zal het begin zijn van een nieuwe wereld.

De schoonheid redt zich uit het leven van de menschen omhoog in den geest. Ideaal wordt wat Natuur was.

* * *

Ik heb geleefd. Meer vreugde kan een god verdragen, maar niet ik.

* * *

Een betere tijd zoekt ge, een schoonere wereld.

Gij wilde geen menschen, geloof me, een wereld wilde ge.

Daarom, omdat ge alles hebt en niets, omdat het fantoom van de gouden dagen die komen moeten, u behoort en zij toch niet daar zijn, omdat gij een burger zijt in de streken

van gerechtigheid en schoonheid, een god onder goden in de schoone droomen die u daags besluipen, en als ge ontwaakt op nieuw-griekschen grond staat, - dáárom zult ge u altijd tegelijk arm en rijk voelen.

* * *

Het is ongeloofelijk dat de mensch voor het schoonste bevreesd moet zijn, maar het is zoo.

* * *

Wij spraken onder elkander over de voortreffelijkheid van de oude Atheners, waaruit zij voortkwam, waarin ze bestaat.

Een zei: het klimaat heeft het gedaan; de ander: kunst en wijsbegeerte; een derde: religie en staatsvorm.

Atheensche kunst en religie, en wijsbegeerte en staatsvorm, zei ik, zijn bloesems en vruchten van den boom, niet grond en wortel. Gij neemt de uitwerkselen voor de oorzaak.

Maar wie mij zegt dat het klimaat dit alles heeft voortgebracht, die bedenke dat ook wij daarin nog leven.

Ongestoorder in elk opzicht, van gewelddadigen invloed vrijer als eenig volk op aarde, groeide het volk van Atheners. Geen veroveraar verzwakt ze, geen krijgsgeluk vervoert ze, geen vreemde godendienst bedwelmt ze, geen overhaaste wijsheid drijft ze tot ontijdige rijpheid. Aan zichzelf overgelaten, als de wordende diamant, is hun kindsheid. Men hoort haast niets van hen, tot in de tijden van Pisistratus en Hipparchus. Maar weinig aandeel nemen ze aan den trojaanschen oorlog die, als in een broeikas, de meeste grieksche stammen te vroeg verhitte en aanzette. - Geen ongewoon lot brengt menschen voort. Groot en kolossaal zijn van zulk een moeder de zonen, maar schoone wezens of, wat hetzelfde is, menschen, worden zij nooit of eerst laat.

Het eerste kind van de menschelijke, van de goddelijke schoonheid is de kunst.

De tweede dochter van de schoonheid is religie. Religie is liefde tot schoonheid.

En zonder zulke liefde tot de schoonheid, zonder zulke

religie is iedere staat een dor geraamte zonder leven en geest en alle denken en doen een boom zonder kruin, een zuil waarvan de kroon is afgeslagen.

Dat bij de Grieken, en in het bizonder bij de Atheners, kunst en religie de echte kinderen waren van de eeuwige schoonheid - d.i. van de volkomen menschnatuur - dat merkt men klaar als men de voorwerpen van die kunst, en met onbevangen oog de religie waarmee zij die voorwerpen liefhadden en eerden, beschouwen wil.

Gebreken en fouten zijn hier zoo goed als elders. Maar dit is zeker dat men in de voorwerpen van hun kunst toch meestal den rijpen mensch vindt. Dat is niet het kleine, niet het monsterachtige van Egyptenaren en Goten, maar menschezin en menschegedaante. Zij dwalen minder dan andere naar de uitersten van het zinnelijke en bovenzinnelijke. In het schoone midden van de menschelijkheid blijven hun goden meer dan andere.

En zooals het voorwerp zoo ook de liefde. Niet te slaafsch en niet al te vertrouwelijk! -

Uit de geestesschoonheid van de Atheners volgde dan ook de noodige zin voor vrijheid.

De Egyptenaar draagt zonder smart de tirannie van den willekeur, de zoon van het Noorden zonder tegenzin de wetsdwang, de ongerechtigheid in rechtsvorm; want de Egyptenaar heeft van het moederlijf af een vereerings- en vergodingsdrang; in het noorden gelooft men aan het reine vrije leven van de natuur te weinig om niet met bijgeloof te hangen aan het wettelijke.

De Athener kan den willekeur niet verdragen, omdat zijn goddelijke natuur niet gestoord wil zijn, hij kan wettelijkheid niet overal verdragen omdat hij ze niet overal noodig heeft.

Goed, viel mij een in de rede, dat begrijp ik, maar hoe dit dichterlijk-religieuse volk nu ook een wijsgeerig volk zijn kon, dat zie ik niet.

Zij zouden zelfs, zei ik, zonder de poëzie nooit een wijsgeerig volk geworden zijn.

Wat heeft de wijsbegeerte, antwoordde de ander, wat heeft de koude verhevenheid van deze wetenschap met poëzie vandoen?

De poëzie, zei ik, is het begin en het eind van die wetenschap. Als Minerva uit Jupiters hoofd, springt ze te voorschijn uit de dichterlijke schepping van een oneindig goddelijk Zijn. En zoo loopt ten laatste ook bij haar weer het onvereenigbare in de geheimnisvolle bron van de poëzie tezamen.

De mensch die niet tenminste éénmaal volle loutere schoonheid voelde, wordt niet eens een wijsgeerig twijfelaar. Want de twijfelaar vindt daarom alleen in al wat gedacht wordt tegenspraak en tekortkoming omdat hij de harmonie van de vlekkelooze schoonheid kent, die nooit wordt gedacht. Het droge brood dat menschelijk verstand hem welmeenend reikt, versmaadt hij enkel omdat hij heimelijk aan een godenmaal zwelgt.

Het groote woord, het □*ν διαφέ*□*ον* □*αυτ*□ (het eene in zichzelf onderscheidene) van Heraklites, dat kon enkel een Griek vinden, want het zegt het wezen van de schoonheid, en eer dat gevonden was bestond er geen filosofie.

Nu kon men bepalen, het geheel was daar. De bloem was gerijpt, nu kon men ontleden. Het schoonheidsmoment was nu onder de menschen openbaar geworden, was aanwezig in geest en leven, het oneindig-eenige was.

* * *

De nieuwe geestenbond kan in de lucht niet leven, de heilige theokratie van het schoone moet in een vrijstaat wonen en die wil op aarde een plaats hebben, die we zeker veroveren.

* * *

De grenzenlooze onmacht van uw tijdgenooten heeft u om het leven gebracht.

* * *

Barbaren van oudsher, door vlijt en wetenschap en zelfs door godsdienst barbaarscher geworden, diep-onvatbaar voor elk goddelijk gevoel, verdorven tot in het merg voor het geluk van de heilige Gratiën, in iederen graad van overdrijving en armelijkheid beleedigend voor elke rechtgeaarde ziel, dof en ledig aan harmonie als de scherven van een weggeworpen vaatwerk, - zoo vond ik de Duitschers.

Het is een hard woord en toch zeg ik het omdat het de waarheid is: ik kan geen volk me denken, meer verscheurd dan de Duitschers. Handwerkers ziet ge, maar geen menschen, denkers maar geen menschen, priesters maar geen menschen, heeren en knechten, jonge en bedaagde lieden maar geen menschen - is dat niet als een slagveld waar handen en armen en alle ledematen verbrokkeld door elkaar liggen, terwijl het vergoten levensbloed in het zand verstolt?

Ieder drijft het zijne, zegt ge, en ik zeg het ook. Maar dan moet hij het met zijn heele ziel drijven, moet niet iedere kracht in zich verstikken als ze niet juist bij zijn titel past, moet niet, met die armoedige angst, letterlijk huichelachtig, alleen dat wat hij *heet* wezen, maar met ernst, met liefde, zijn wat hij *is*, dan leeft een geest in zijn doen, en is hij in een vak geduwd waar de geest heel niet leven mag, laat hij het dan met verachting weg stooten en ploegen leeren. Maar uw Duitschers blijven graag bij het noodigste, endaarom is er bij hen ook zooveel stumperswerk en zoo weinig dat vrij en waarlijk verheugend is. Doch dat zou te verduren zijn, als zulke menschen maar niet ongevoelig waren voor alle schoone leven, als maar niet overal de vloek van door de goden verlaten onnatuur op zulk een volk drukte.

De deugden van de Ouden zijn maar blinkende fouten, heeft eens ik weet niet welke kwade tong gezegd; en toch zijn zelfs hun fouten deugden, want daar leeft nog een kinderlijke, een schoone geest in, en zonder ziel werd van al wat zij deden niets gedaan. Maar de deugden van de Duitschers zijn een blinkend kwaad en meer niet, want noodwerk zijn ze maar, uit laffe angst, met slaveninspanning het woeste hart afgedwongen, en laten troosteloos ieder reine ziel die met het schoone gaarne zich voedt, ach, die verwend door den heiligen saamklank in edeler natureh, den wantoon niet verdraagt die in de doode orde van deze menschen schreeuwt.

Ik zeg u: er is niets heiligs wat niet ontheiligd, niet tot armelijk behelp vernederd is bij dit volk, en wat zelfs onder wilden goddelijk rein blijft, dat drijven deze alles berekenende Barbaren, zooals men een handwerk drijft en kunnen niet anders: want waar eenmaal een menschelijk wezen is afgericht, daar dient het zijn doel, daar zoekt het zijn nut, het

dweept niet meer, God beware! het blijft bedaard, en wanneer het feest viert en wanneer het liefheeft en wanneer het bidt, en zelfs wanneer het lieve lentefeest, de verzoeningstijd van de wereld alle zorgen ontbindt en onschuld in een schuldig hart toovert, als dronken van den warmen zonnestraal de slaaf zijn ketens blij vergeet en door de goddelijke lucht verzacht de menschenhaters vredig als de kinderen zijn, - als zelfs de rups vleugels krijgt en de bij zwermt, dan blijft de Duitscher toch in zijn hokje en bekommert zich niet veel om het weer.

Maar gij zult richten, heilige Natuur! Want wanneer zij slechts bescheiden waren, deze menschen, niet zich tot wet maakten voor de beteren onder hen! als zij slechts niet lasterden wat ze niet zijn, en zoo ze toch lasterden, als ze dan maar het goddelijke niet hoonden.

Of is niet goddelijk, wat gij hoont en zielloos noemt? Is beter, dan uw gepraat, de lucht niet, die ge drinkt; de stralen van de zon, zijn ze niet edeler dan uw wijzigheid? de bronnen van de aarde en de morgendauw verfrisschen uw boomen, kunt gij dat ook? ach, dooden kunt ge, maar niet levend maken, wanneer het de liefde niet doet, die niet van u is, die gij niet uitvondt. Gij zorgt en zint om het noodlot te ontloopen en begrijpt het niet als uw kinderkunst niets helpt; onaantastbaar gaat intusschen het gestarnte omhoog zijn gang. Gij vernedert, gij verscheurt, waar ze u duldt, de geduldige Natuur; toch leeft zij voort, in oneindige jeugd, en haar herfst en haar lente kunt gij niet verdrijven, haar Aether, dien bederft gij niet.

O goddelijk moet zij zijn, dat gij vernielen moogt, en nochtans zij niet oud wordt, en ondanks u schoon het schoone blijft.

Het is ook hartverscheurend, als men de dichters en kunstenaars ziet, en allen die den geest nog achten, die het schoone liefhebben en het kweeken. De goeden, zij leven in de wereld, als vreemden in eigen huis, zij zijn zoo zacht als de dulder Ulysses, toen hij in bedelaarsgedaante aan zijn deur zat, terwijl de onbeschaamde vrijers in de zaal te keer gingen en vraagden: wie heeft ons dien landlooper gebracht?

Vol liefde en geest en hoop groeien het duitsche volk zijn

Muzenzonen op; gij ziet ze zeven jaar later en zij gaan, als schimmen, stil en koud, zijn als een grond dien de vijand met zout bezaaide dat hij nooit een grashalm uitspruit, en als zij spreken, wee hem die ze verstaat, die in de stormende Titanenkracht, gelijk in hun Proteuskunsten, den wanhoopsstrijd slechts ziet dien hun ontwrichte schoone geest met de Barbaren voert die hun in den weg kwamen.

Op aarde is alles onvolmaakt, is het oude lied van de Duitschers. Wanneer toch eens iemand tot deze van God verlatenen zei dat bij hen daarom alleen alles zoo onvolmaakt is, omdat ze niets reins onbedorven, niets heiligs door hun plompe handen onbetast kunnen laten, dat bij hen niets gedijt, omdat ze den wortel van alle gedijen, de goddelijke natuur niet eeren, dat bij hen het leven zelf wee en zorgenzwaar en overvol van koude en stomme tweedracht is, daar zij den geest versmaden, die kracht en adel in het menschelijk doen en opgewektheid in het leed en liefde en broederschap in steden en huizen brengt.

En daarom vreezen zij ook den dood zoozeer en lijden om den wille van hun oesterleven, allen smaad, omdat zij niets hoogers kennen dan het maakwerk dat ze zich geflikt hebben.

O Bellarmin! als een volk het schoone liefheeft, als het den geest in zijn kunstenaars eert, dan waait, als levenslust, een algemeene gezindheid; de schuwe zin opent zich, de eigenwaan smelt, en vroom en groot zijn alle harten en helden baart de geestdrift. Het vaderland van alle menschen is bij zulk een volk en gaarne verwijlt er de vreemdeling. Maar waar zoo de goddelijke natuur en haar kunstenaars worden beleedigd, ach! daar is de beste lust van het leven weg en iedere andere ster is beter dan de aarde. Woester aldoor, doodscher worden daar de menschen, die toch allen schoon geboren zijn: de slaafsheid groeit, met haar de grove moed, de roes met de zorgen, en met weelde de honger en de angst om voedsel; de zegen van het jaar wordt vloek en de goden vluchten.

En wee den vreemdeling die uit liefde reist en bij zulk een volk komt, driemaal wee hem, die, zooals ik, door groot verdriet gedreven, een bedelaar zooals ik, tot zulk een volk komt.

III Gedichten

De Eiken

Uit de tuinen kom ik tot u, gij berggeboornen!
Uit de tuinen waar de Natuur geduldig en huislijk
Koestrend, gekoesterd, leeft met de vlijtige menschen.
Maar gij, heerlijken, staat als een volk van Titanen
Midden 't getemde volk, behoort uzelf en den hemel
Die u kweekte en voedde en de aarde die u baarde.
Geen van u allen is ooit gegaan in scholen van menschen
En gij dringt u, vroolijk en vrij, uit den krachtigen wortel,
Neven elkander omhoog en grijpt, als zijn prooi een aadlaar,
Met uw geweldige armen de ruimte, en tegen de wolken
Richten vroolijk en groot, zich uw zonnige kronen.
Ieder van u is een wereld, als sterren des hemels
Leeft ge, een god gij elk, tezaam als vrije verbondnen.
Konde ik het knechtzijn lijden, ik benijdde
Nooit dit woud en sloot mij graag aan 't gezellige leven.
Boeide 't gezellige leven maar niet dit hart mij,
Dat van de liefde niet laat, hoe graag zou ik neven u wonen.

Aan de Groote Dichters

De Ganges hoorde den triomf van den vreugdegod
Toen naadrend van den Indus de alveroveraar,
De jonge Bacchus, kwam met heilgen
Wijn uit hun sluimer de volken wekkend.

O wekt, gij dichters, wekt uit hun sluimer hen
Die nu nog slapen, geeft ons de wetten, geeft
Ons leven, heerscht, Heroën! gij slechts
Hebt een veroveraarsrecht als Bacchus.

Aan de Schikgodinnen

Slechts éénen zomer gunt, o geweldigen,
En éénen herfst tot rijping van zangen mij,
Dat williger mijn hart, van 't zoete
Spelen verzadigd, het leven late.

De ziel wie niet op aarde haar godlijk recht
Gewerd, rust óók beneden in d' Orkus niet;
Doch mocht ik eens het heilge, mij zoo
Na aan het hart, het gedicht volvoeren:

Wees dan gegroet me, o stilte van 't schaduwrijk.
Tevreê zal 'k gaan, indien ook mijn snarenspel
Niet met me omlaaggaat; éénmaal
Leefde ik als goden, en meer behoeft niet.

thuiskomst

Blij keert de schipper weer naar den stillen stroom,
Van gindsch ver eiland waar hij uit oogsten ging;
Zoo kwam ook ik weer huiswaarts, mochte ik
Schatten zooveel als smarten oogsten.

Gij dierbare oevers die mij hebt opgevoed,
Stilt gij mijn liefdesmarten, belooft gij mij,
Wouden, gij, van mijn jeugd, wanneer ik
Weerkom, uw vrede nog eenmaal weder?

Aan beek, in koelte, waar ik het golvenspel,
Aan stroomriet waar ik glijden de schepen zag,
Daar ben ik haast; bergen, vertrouwde,
Die mij behoedden, van 't vaderland de

Vereerde, veilge grenzen, mijn moeders huis,
Omarmingen van zuster en lieven broer,
U groet ik haast, en gij omsluit mij,
Dat als in banden mijn hart geneze.

Mijn trouwgeblevenen! - Doch ik weet, ik weet,
Van liefde 't leed geneest ge zoo haast mij niet,
Dat zingt geen wiegezang dien troostend
Sterflijken neuriën uit het hart mij.

Want zij wier hand het hemelsche vuur ons schonk,
De Goden, geven 't heilige leed ons ook.
Dat het ons blijve. Een zoon van de aarde
Zij ik; tot lieven gemaakt, tot lijden.

Aan de Duitschers

Spot met kinderen nooit, als zij, de onnoozelen,
Groot en moedig in schijn, schomlen op 't houten paard,
O gij goeden, ook wij zijn
Dadenarm en gedachtenvol.

Komt nochtans, zooals straal uit het gewolkte breekt,
Uit gedachten misschien zinnig en rijp de daad?
Volgt op schrift, als op loovers
Donkre bladen, de gulden vrucht?

En is 't zwijgen in 't volk, is het de viering soms
Vóór het feesten? de vrees waar zich de god door meldt?
O, dan neemt mij, gij lieven!
Dat ik boete de lastering.

Lang, te lang toch alreeds, dwaal ik den leek gelijk
In des vormenden geests wordende werkplaats hier;
Wat ontbloeit versta ik,
Wat hij mijmert versta ik niet.

En vóórvoelen is zoet, nochtans een lijden ook,
En reeds jaren genoeg leef ik in sterflijke
Onverstandige liefde
Aldoor twijfel-ontroerd om hem,

Die 't standvastige werk minnend uit scheemrende
Volle ziel en ook mij nader, mij sterflijken,
Waar ik tsage, des levens
Reine diepte te rijpen drijft.

Scheppensmachtge, wanneer, Genius van ons volk,
Wanneer toont ge u geheel, ziel van het vaderland,
Dat ik dieper mij buige,
Dat de fluistrendste snaren zelfs

Mij verstommen voor u, dat ik beschaamd en stil,
Als een bloem van den nacht, hemelsche dag, voor u
Einden moge met vreugde,
Als zij alle met welken ik

Voormaals treurde, wanneer deze onze steden nu
Wakker, open en klaar, vol van een reiner vuur,
En de bergen der duitsche
Landen bergen der Muzen zijn,

Zooals d' heerlijken eens, Pindos en Helikon
En Parnassos, en wijd onder des vaderlands
Gouden hemel de vrije
Klare, geestvolle vreugde glanst.

Eng voorwaar en beperkt is onze levenstijd,
't Aantal jaren van ons schouwen en tellen wij,
Doch de jaren van volken,
Zag een sterfelijk oog die ooit?

Als uw ziel ook soms boven de eigene tijd
Zich, verlangende, tilt, - treurende vindt gij dan
Toch aan 't koude strand u
Saam met de uwen en kent ze niet.

IV De dood van Empedokles Brokstukken tweede lezing

Eerste Bedrijf Eerste Tooneel Mekades, Hermokrates

MEKADES
Hoort ge het dronkne volk?

HERMOKRATES
Het zoekt hem.

MEKADES
Zijn geest
Heerscht over hen.

HERMOKRATES
Ik weet: als het dorre gras
Zijn menschen brandbaar.

MEKADES
Dat één man zoo de menigte ontsteekt, mij is 't
Alsof Zeus' bliksem het woud
Aantast, en vreeslijker.

HERMOKRATES
Wij binden daarom de menschen
Een doek voor de oogen, opdat ze
Te forsch niet aan 't licht zich laven.
Niet worde aanwezig
Voor hen het godlijke.

Hun hart mag
Wat leeft niet vinden.
Weet ge van de Ouden niet
Die men lievlingen noemt van de goden?
Zij voedden de borst
Aan krachten van d'oorsprong,
Hun, helderzienden,
Verscheen het onsterflijke.
Dus bogen die trotschen
Dan ook het hoofd niet
En voor die geweldigen
Bestond niets anders,
Het veranderde zich voor hen.

MEKADES
En hij?

HERMOKRATES
Dat maakte te machtig hem
Dat hij de vertrouwde
Werd van goden.
Zijn woord luidt het volk
Als klank van d'Olympos;
Zij danken het hem
Dat hij van den hemel roofd'
De levensvlam, ze
Verradend aan sterflijken.

MEKADES
Zij weten niets
Dan hem,
Hij zal hun God,
Hij zal hun Koning zijn.
Apol heeft - heet het -
Voor de Trojers de stad gebouwd,
Doch beter helpt ons
Een groot mensch door 't leven.
Zij spreken dwaas van hem,
Kennen geen wetten meer,

Geen dwang, geen zede.
Een dwaalster is opgegaan,
En ik vrees, dit teeken
Duidt op aanstaande ramp
Die hij broedt in stilte.

HERMOKRATES
Vrees niet, Mekades.
Hij zal niet.

MEKADES
Zijt gij dan sterker?

HERMOKRATES
Wie hen verstaat
Beheerscht de sterken.
Dezen zeldzamen ken ik wel.
Overgelukkige
Werd hem van d'aanvang
De zin verwend en
't Geringste verwart hem: hij boet dan bijster
Dat hij de menschen tezeer bemind heeft.

MEKADES
Niet lang zal het duren,
Dat zegt mijn hart mij,
Maar lang genoeg toch
Wanneer hij valt als hij eerst geslaagd is.

HERMOKRATES
Hij viel immers al.

MEKADES
Wat zegt ge?

HERMOKRATES
Ziet ge dan niet: den rijken
Aan geest misleidden de armen,
De blinden den leider.

Zijn ziel wierp hij voor het volk, verried
Aan gemeenen goedmoedig de gunst van goden,
Doch wrekend hoonlachte leege weergalm
Uit doode borst genoeg hem tegen.
En een tijd verdroeg hij het, pijnde zich
Geduldig, begreep niet
Waar het aan haperde, dan wies verwaten
Het volk zijn dronkenheid; verbijsterd
Vernamen zij 't, als hem van eigen woord
De boezem beefde, en zeiden:
Zoo spreken Goden!
Dan gaven namen die ik u niet noem
Den trotschen treurende de knechten.
En eindlijk neemt de dorstende het gif,
De arme die met zijn geest niet weet
Waar hij zal blijven en zichzelf niet vindt,
Hij troost zich met de razende
Aanbidding, en, verblind, wordt hun gelijk,
Den ziele-leêgen bijgeloovigen;
Zijn kracht ontweek hem,
Hij gaat in nacht en weet niet
Hoe zich te helpen, en wij helpen hem.

MEKADES
Is dat zoo zeker?

HERMOKRATES
Ik ken hem.

MEKADES
Een overmoedige aanspraak valt mij in.
Hij hield die op de Agora.
Ik hoorde 'm zeggen tot het volk: gij eert me en
Doet wel daaraan,
Want de natuur is stom,
Zon, lucht en aarde en al de uit hen geboornen
Leven vreemd met elkander,
Eenzaam, als niet verwanten.
Wel wandlen in den godlijken geest

Vrije eeuwig-krachtge wereldmachten
Rondom de verganklijke,
Doch wilde planten
Op wilden grond
Zijn in den schoot van de goden
Alle sterflijken gezaaid,
De karig gevoeden, en dood
Scheen hun de bodem als één niet
Levenwekkend hem pleegde.
Mijn akker pleegt hij. Mij maken
Kracht en ziel tot één wezen
Sterflingen en goden.
En warmer omvangen de eeuwige machten
Het strevende hart en krachtger gedijen
Door den geest van vrijen de voelende menschen,
En deel aan mij heeft
Wat mij niet kent en toch moet noemen,
En de liefde van levenden
Draag ik van de een naar d'ander,
Wat d' een ontbreekt
Breng ik van d' ander,
En bindend
Beziel en verander,
Verjong en versnel ik
De aarzlende wereld
En geen en allen gelijk ik.
Zoo sprak de overmoedige.

HERMOKRATES
Dat is nog weinig. Ergers sluimert in hem.
Ik ken hem, ik ken ze, de overgelukkige
Door den hemel verwenden,
Die alleen hun ziel voelen.
Als eenmaal hen 't oogenblik opschrikt -
En licht geraakt zijn de kwetsbaren -
Dan stilt hen niets meer, brandend
Drijft hen een wond, ongeneeslijk
Gist het in hen. Ook hij! Hoe stil hij schijne
Toch gloeit, sints het volk hem mishaagt,

In zijn hart de tyrannenlust.
Hij of wij! En het schaadt niet
Als wij hem offeren. Ondergaan
Moet hij toch!

MEKADES
Terg hem niet: pers de opgesloten vlam
Die zóó zich verstikt, niet in de ruimte.
Drijf d'overmoedge tot brutale daad
Niet zelf, dan kan hij maar door woorden zondigen,
Sterft als een dwaas en schaadt ons weinig.
Laat hem maar droomen, vliegen
Waarheen hem lijkt, dat 's beter
Dan dat hij als roover zich neerstort.

HERMOKRATES
Gij vreest hem dan wel deerlijk, arme man.

MEKADES
Ik mijd graag naberouw,
Verschoon 't verschoonbre.
Leven en aanleg leerden me
De Nemesis te eeren.
De priester hoeft dat niet die alles weet,
Heilge, die alles heiligt.

HERMOKRATES
Begrijp me, onmondige! eer gij
Mij lastert. Vallen moet hij. Dat 's
Wat ik u zeg; geloof me, te verschoonen
Wensch ik hem meer dan gij. Want nader
Dan gij ben ik hem. Doch versta dit wel:
Verderflijker dan zwaard en vuur is
De menschegeest, de godgelijke,
Als hij niet zwijgen kan en zijn geheim niet
Ongeopenbaard bewaren. Blijft hij stil
Sluimeren in zijn diepte en geeft wat nood doet,
Weldadig werkt hij dan; maar vretend vuur,
Breekt hij eens uit zijn banden.

Weg dan met hem die de eigen ziel en
Haar goden bloot geeft, die vermetel
Het onuitspreekbare wil spreken,
Die zijn gevaarlijk goed als ware 't water
Verspilt en uitstort: erger is dat
Als moord, en gij spreekt vóór zulk een?
Beleutren wilt ge 't onafwendbare?
Laat dat! Het is zijn noodlot. Zelf
Maakte hij 't zich, en zoo moet elk
Ondergaan in ellende en dwaasheid, die
Godlijks in menschehanden levert.
Weg met hem!

MEKADES
Zoo zwaar moet boeten wie het beste
Wat hij bezit, zijn ziel, vertrouwt aan menschen? -

HERMOKRATES
Het doen staat vrij, maar 't Noodlot blijft niet uit.
Hij mag met woorden grootdoen, mag
Het kuisch-verzweegne leven verontreingen,
Zijn zielsgoud delven aan 't gemeene licht:
Gebruiken mag hij wat aan sterflijken
Niet tot gebruik gegeven werd: zijn eigen
Verderf komt, eer hij anderen verderft.
Is zijn verstand niet al verward? is hem
Onder het volk de volle ziel niet,
De overgevoelige, al genoeg verwilderd?
Hoe is hij al een eigenmachtige
Geworden, deze alles-meedeelende
Goedwilge man! hoe is hij zoo veranderd
Tot een verwaatne die als spel van zijn handen
Goden en menschen acht.

MEKADES
Vreeselijk spreekt gij, priester. Nochtans dunkt
Uw donker woord mij waar. -

V Hölderlin en Vondel Brokstukken uit Koning Edipus

1

EDIPUS ***(zijn verhaal tot Jokasta)***
Mein Vater Polybos war von Korinth,
Die Mutter Merope von Doris. Dort
Ward ich geschätzt der grösste von den Städtern,
Eh dies Geschick kam über mich, und wert
Zu wundern ists, doch meines Eifers nicht.
Ein Mann beim Mahle voll von Trunkenheit
Sagt mir beim Wein, ich sei unecht dem Vater,
Und ich, erzürnt, den gegenwärtigen Tag
Kaum aushielt; doch am andern ging ich hin,
Zur Mutter und zum Vater, fragte drüber.
Unwillig trugen die den Schimpf von dem,
Dem dieses Wort entgangen. Das erfreute
An ihnen mich. Doch stach mich dieses immer.
Denn vieles war dahinter. Und geheim
Vor Vater und vor Mutter reis ich weg
Nach Pytho. Mir verachtet Phöbos das,
Warum ich kam, und schickt mich weg, und anders
Mühsame, Grosse, Unglückliche zeigt
Er mir und sagt, ich müsste mit der Mutter
Vermischet sein, und Menschen unerträglich
Zu schauen ein Geslecht erzeugen, auch der Mörder
Des Vaters sein, der mich gepflanzet hätte.
Da ichs gehört, durchmessend unter Sternen
Zuletzt den Boden von Korinth, entfloh ich,
Damit ich nie daselbst von meiner bösen
Orakelsprache schauete die Schande.
Gewandert aber komm' ich in die Gegend

Wo umgebracht der Herr ist, wie du sagst.
Auch dir, o Weib! und Wahres sag' ich, dass
Ich nahe wandelt' auf dem Dreiweg, wo
Der Herold und auf einem Füllenwagen
Ein Mann herfahrend, wie du mir berichtet, mir
Begegneten, und aus den Wege mich
Der Führer und der Alte mit Gewalt trieb.
Ich schlage, wie heran er lenkt, den Fuhrmann
Im Zorn, und wie mich stehen an dem Wagen
Der Alte siehet, zielt' er mitten mir
Aufs Haupt und schlug mich mit dem Doppelstachel.
Ungleich hat ers gebüsst. Denn schnell getroffen
Vom Stabe dieser Hände, rücklings wird
Heraus vom Wagen plötzlich er gewälzt.

Mijn vader, een Korinter, en bij allen
Zoo groot geacht, was Polybus genaamd,
En Merop hiet mijn moeder. Ik befaamd,
Was in de stad, bij al de burgerije,
Gezien, totdat mij dit ('t welk ik belije
Verwondrens waard,) gebeurt, maar mijnen staat
Niet paste: want een heer, door overdaad
Van drank vervoerd, steekt op, vaart uit en lastert,
En scheldt me voor een vondeling, een basterd.
Ik, dus gehoond, verkropte 't nauw dien dag:
Maar 's andren daags genaakte ik met beklag
Mijn vader en vrouw moeder, ondertastte
De zaak: en zij, dewijl men mij belastte
Met dit verwijt, vergramden, meer dan ooit
Voorhene, op hem die dit had uitgestrooid:
En ik, hoewel mijn ouders mij beminnen,
Krop dit verwijt in mijn gemoed, van binnen
Vol hartewee. Ik reis naar Delfis kerk
Zoo stil, dat geen der ouderen het merk':
En God Apol, wiens antwoord ik kwam hooren
Voorspelt me niets, uit zijne donkre koren,
Dan schriklijkheên, en jammer, en hoe 't lag

Bij noodlot, dat ik nog mijn bruiloftsdag
Zou vieren en in moeders echt mij mengen,
Een gruwzaam kroost bij haar ter wereld brengen.
Vermoorden zelf mijn vader die mij teelt.
Ik, die mij al dees schriklijkheên verbeeld,
Sloot, dus gedreigd van mijn geboortestarre,
Korintenland te ontwijken, en heel verre
Van daar te vliên, om dit schandaal te ontgaan,
Hetwelk ik uit Apollo had verstaan.
'k Vertrekke, en koom, (zoo 'k uit u heb vernomen)
Daar Laius is vermoord en omgekomen:
En toen ik nu ('k beken het u rechtuit)
Ter plaatse kwam, daar zich de driesprong sluit,
Bejegent me een heraut, en op een wagen,
Een oude (zoo gij mij hebt voorgedragen)
Van runderen getrokken. Dees bestaan
Mij uit den weg te drijven, en te slaan.
Ik toornig, sla den voerman, die braveerde,
Mij uit den weg terugge stiet, en keerde:
En de oude sloeg me, als ik kwam tot hem treên
Met kracht op 't hoofd, wel tweemaal achtereen,
Werd ruim betaald met mijnen staf geslagen
In eene reis, dat hij steil uit den wagen
Ter aarde stort.

2

De Bode ***(in antwoord op de vraag wie Jokasta doodde)***
Sie selber durch sich selbst. Doch ist von dem
Das Traurigste entfernt. Der Anblick fehlet.
Doch sollst, soviel auch mir Gedächtniss blieb,
Das Leiden du der Kämpfenden erfahren.
Denn da im Zorne stürzend sie gekommen
Ins Innere des Hofs, lief sie zum Brautbett schnell,
Und riss das Haar sich aus mit Fingerspitzen.
Als sie die Türe hinter sich geschlossen,

Ruft sie den Lajos, der schon lange tot ist,
Des alten Samens eingedenk, worüber
Er tot sei und die Muter übrig lasse,
Die kinderlos nach ihm die Kinder zeuge,
Und jammert um ihr Bett, wo sie unglücklich
Zwei Männer aus dem Mann und Kinder bring' aus Kindern
Und wie sie drauf umkam, das weiss ich nimmer.
Denn schreiend stürzte Oedipus herein,
Vor dem man nicht ihr Unglück sehen konnte.
Auf ihn, wie er umherging, sahen wir.
Er irrt und will, dass einen Speer wir reichen,
Dass er sein Weib, sein Weib nicht, und das Feld,
Das mütterliche find' und seiner Kinder.
Dem Wütenden wies es von Dämonen einer,
Kein Mann von denen die zugegen waren.
Gewaltig stürzt' als unter einem Treiber
Und trat auf beide Türen er, und sprengte
Die hohlen Schlösser aus dem Grund und stürzt'
In das Gemach, wo hängend wir die Frau sahn.
In Stricken hättst du sie verstrickt gesehn.
Wie er sie sieht, lautbrüllend, der Arme löst
Das hängende Seil, und auf die Erde fiel er,
Der Leidende. Drauf wars ein Anblick schrecklich.
Die goldnen Nadeln riss er vom Gewand,
Mit denen sie geschmückt war, tat es auf,
Und stach in's Helle seiner Augen sich und sprach,
So ungefähr, es sei, damit er sie nicht säh',
Und was er leid' und was er schlimm getan,
Damit in Finsternis er anderer in Zukunft,
Die er nicht sehen dürft' ansichtig werden mög'
Und denen er bekannt sei, unbekannt.
Und so frohlockend stiess er öfters, einmal nicht
Die Wimpern haltend, und die blutigen
Augäpfel färbten ihm den Bart, und Tropfen nicht,
Als wie von Mord vergossen, rieselten, sondern schwarz
Vergossen ward das Blut, ein Hagelregen.

Zij holp zich zelf van kant, en dat bij velen
Meest wordt beklaagd, is dat men niet vernam
Noch zag hoe zij tot zulk een ende kwam.
'k Zal evenwel u, naar mijn beste onthouwen,
Het deerlijk end der droeve ziele ontvouwen.
Mevrouw, vergramd ten drempel opgetrêen,
Vloog dadelijk naar bruidsbed, daar ze alleen
Na 't sluiten van het slot en kamerdeuren,
De vlechten van het hoofd begon te scheuren,
Om Laius, lang gestorven, riep met kracht,
Den eersten man weer ophaalde, en gedacht,
En de oorzaak van zijn dood, zich, zonder hoeder,
Beklaagde, als een verlate en droeve moeder
Voor haren zoon tot zulk een kinderteelt;
De dubbele echt en 't bruidsbed zich verbeeldt;
Hoe ze uit een man zich mannen baarde, en kinders
Uit kinderen, al stof tot zooveel hinders.
Of zij 't hierop bestorf, dat weet men niet:
Want Edipus al jammerende schiet
Ter kamer in, waardoor wij niet aanschouwen
Haar ongeval, maar de oogen stadig houwen
Gehecht op hem, die hene en weder liep.
Hij vloog al voort met groot misbaar, en riep
Geweer, geweer ons allen toe, en vraagde
Waar hij zijn vrouw en moeder, de beklaagde,
De moeder van zijn kindren, vinden mocht.
Terwijl hij raast, 'k weet niet wat God hem brocht
Tot kennis: want hem niemand van ons allen
Dit wees. Hij schreeuwde, als waar hij overvallen,
Van iemand voortgerukt in dit rumoer.
Hij loopt met kracht de deuren op den vloer,
De hengsels uit de posten, dat ze bogen.
Zoo komt hij dol ter kamer ingevlogen,
Daar wij, helaas, de koningin, o strijd!
Zien hangen aan een koord geknoopt. Hij krijt
Haar schriklijk aan, met opgespalkte blikken,
Poogt fluks de koord van haren hals te ontstrikken,
En worpt zich op den vloer verbaasd in 't stof.
Daar zag men een droef schouwspel op het hof:

Want toen de man van 't kleed, gelijk bezeten,
Den gouden haak, haar pracht, had afgereten,
Zoo rukte hij hiermee zijne oogen uit
Het aangezicht, en jammerde overluid:
Ik kan haar in dien schijn niet meer aanschouwen,
Noch zooveel kwaads en ramps, bij mij gebrouwen,
Wil, van het licht beroofd, geen bloedschand zien,
Noch kennen die mij helpen. Dat verbien
En weigren mij de billijkheid en reden.
Dus huilt hij, slaat de winkbrauw van beneden
Omhoog, verscheurt zijne oogen, als verwoed.
De oogappel verft zijn aanzicht nat van bloed,
De kaken, niet alleen van bloed bedropen,
Maar als een plas en regen overloopen
Van 't zwarte bloed.

3

EDIPUS ***(tot den Rei)***
Da dieses nun zum besten nicht getan ist,
So unterweise nicht und rate mir nichts an,
Ich wusste nämlich nicht, mit welchen Augen ich
Den Vater angesehn, zum Hades wandelnd,
Und auch die arme Mutter. Welchen beiden
Ich Mühn vollbracht, die grösser sind als Qualen.
Da war der Kinder Angesicht, wuchs täglich auf,
So wie aufwuchsen, anzuschauen mir
Nun nimmermehr! und meinen alten Augen
Nicht Stadt und Turm, die Bilder nicht der Geister,
Die heiligen, worum ich Aermlichster,
So gut, ein einziger Mann, gehalten und in Thebe
Ich selber mich gebracht. Denn selber sagt' ich,
Dass alle hassen ihn, den götterlosen,
Der als Unheiliger geoffenbaret
Durch Götter sei und das Geslecht des Lajos.
Da meinen Schimpf ich also kundgetan,
Sollt' ich mit graden Augen diese sehn?

Mit nichten. Sondern wäre für den Quell,
Der in dem Ohre tönt, ein Schloss, ich hielt' es nicht,
Ich schlösse meinen müheselgen Leib,
Dass blind ich wär' und taub. Denn süss ist es,
Wo der Gedanke wohnt, entfernt von Uebeln.
Io! Kithäron! Warum nahmest du mich auf?
Und tötetest empfangend mich nicht gleich,
Damit ich Menschen nie verräte, wer ich wäre?
O Polybos and Korinth, ihr väterlichen,
Ihr altgerühmten Haüser, wie so schön
Erzogt ihr mich, vor Uebeln wohlverborgen.
Jetzt werd ich schlecht, der Schlechten Sohn gefunden.
O ihr drei Wege! du verborgner Hain,
Du Wald und Winkel auf dem Dreiweg, wo
Von meinen Händen ihr mein Blut, des Vaters Blut
Getrunken, denkt ihr mein? was ich für Werke
Getan bei euch und dann, als ich hieher kam,
Was ich dann wieder tat? o Ehe, Ehe!.
Du pflanzest mich. Und da du mich gepflanzt,
So sandtest du denselben Samen aus,
Und zeigtest Väter, Brüder, Kinder, ein
Verwandtes Blut, und Jungfraun, Weiber, Mütter,
Und was nur Schändlichstes entstehet unter Menschen!
Doch niemals sagt man, was zu tun nicht schön ist.
So schnell, als möglich, bei den Göttern, begrabt
Mich draussen irgend, tötet oder werft
Ins Meer mich, wo ihr nimmermehr mich seht.
Geht! haltet es der Mühe wert, den Mann,
Mühselig, anzurühren. Folget mir!
Habt keine Furcht! So nämlich ist mein Uebel,
Dass vor mir nie kein Mensch es tragen mochte.

Och, leer me niet, noch geef me raad
Wat mij best voegt in dezen staat:
Want hoe zoude ik toch vader met mijne oogen
In Plutoos rijk omlaag aanschouwen mogen,
Of moeder, mits ik door hun beider dood

Mijn misdaad heb verdubbeld, en vergroot?
Maar 't aanzien van mijn telgen, in haar bloeien,
Valt aangenaam: men ziet ze gaarne groeien.
Voorwaar, ik kan dees stad met mijn gezicht
Niet aanzien, noch haar torens, noch 't gesticht
Der kerken of de beelden van de goden,
Die me in dees stad getrouw hun hulpe boden,
En eerelijk opvoedden. 'k Heb gestoord
Door mijn besluit, een hoog gesproken woord,
Vrijwillig mij van al dit goed versteken,
Besloten dat zich elk aan mij mocht wreken,
Verdrijven dien godloozen, eenen man
Zelfs van de goôn besmet gedoemd, en van
Vorst Laius bloed, toen ik mijn schandvlek meldde,
Mijn bloedschandaal al 't volk voor oogen stelde.
Hoe kon ik hen met schaamtlooze oogen zien?
Onmogelijk: en zoo het kon geschiên
Dat ik mij zelf 't gehoor benam, 'k wou de ooren
Straks sluiten om een ander niet te hooren,
En teffens blind en doof zijn; want het is
Een groote troost in groote droefenis
Dat iemand al zijn zinnen wordt benomen.
Citheron, wat mocht gij mij wellekomen?
En waarom holpt gij 't kind niet ras van kant?
Zoo had men nooit van mijn geboortestand
Geweten. o Vorst Polybus, landouwen,
Korinte, valsch mijn vaderland gehouwen,
Wat hebt ge mij, een gruwzame etterplaag,
Gelijk wat schoons, wat eêls, gevoed zoo graag!
Nu oordeelt elk mij snood van snoôn gesproten.
o Driesprong, o bosschaadjen, dicht besloten
In schaduwen! o boomen! enge plaats
Des driesprongs, die mijn vaders bloed, vol smaads
Vergoten van dees handen, hebt gedronken,
Gedenkt u niet hoe mijne gruwlen stonken,
En hoe ik uit dien moordhoek herwaart kwam?
Dit kwaad bedreef? o bruiloftstorts, o vlam,
Brocht gij ons voort? ontvingt ge na het baren
Het zelve zaad, en teelde door het paren

De vaders, broers en kinders, bloedverwant,
Bruids, vrouwen, en ook moeders, schand bij schand,
Daar elk van spreekt: want 't voegt geenszins te geven
Een schoone naam 'tgeen schendig is misdreven?
Versteekt me, o ramp, fluks ergens in een hoek.
Vermoordt me of plompt me in zee gelijk een vloek,
Daar ik niet meer verschijn voor iemands oogen.
O burgers, komt mij schichtig aangevlogen.
Gehoorzaamt noch ontziet me niet. Geen man
Dan ik alleen dit jammer dragen kan.

Aanteekeningen van een Duitsche Reis
Door
T.J. De Boer.

In de maand Juli, voor een buitenverblijf dit jaar niet bizonder uitlokkend, heb ik een aantal steden van Noord- en Midden-Duitschland bezocht. Een groot deel van mijn tijd heb ik doorgebracht in musea, bibliotheken en akademische inrichtingen. Daar het universiteitsleven in Duitschland een maand later eindigt, zooals het ook later begint, dan bij ons, zoo heb ik ruimschoots gelegenheid gehad om de kennismaking hiermee te vernieuwen. Met velen ook heb ik over dit leven mogen spreken, meer met leeken dan met geleerden en vooral meer met studenten dan met professoren. Om verschillende redenen scheen mij dit gewenscht. Den geleerde evenals den kunstenaar kan men altans eenigermate uit zijn werk leeren kennen, maar om met het nog geen boeken schrijvend akademisch publiek wat nader bekend te worden is in de eerste plaats persoonlijke omgang noodzakelijk.

Van wat ik zag en hoorde geef ik hier enkele algemeene indrukken weer, zonder streng geografische of chronologische volgorde.

* * *

Door heel Hannover, tot Berlijn, van Berlijn tot Frankfort en van Frankfort tot voorbij Keulen vervolgt mij de reclame die er wordt gemaakt voor de ‘Leibnitz Cakes.’ Dat is de modern-duitsche hulde gebracht aan hem die, in zijn universaliteit, de meest duitsche filozoof is. Het meest duitsch omdat

hij, voorzoover dat in zijn tijd nog mogelijk was, met zijn geest alles omvatte. Bij alle specializeering nu van het tegenwoordige leven blijft dat, voor ieder op zijn gebied, het ideaal van den Duitscher, een onartistiek en in den grond toch ook onwetenschappelijk ideaal: alles te omvatten. 'Gründlichkeit', zoo wordt er altijd beweerd, is een eerste eigenschap van den Duitscher. Ik spreek het niet tegen, maar veel meer dan dit heb ik nu het woord 'Vollständigkeit' hooren gebruiken. Men streeft in alles naar 'Vollständigkeit'. Elk museum, zelfs in kleinere steden, moet een zoo volledig mogelijk overzicht geven van de beschaving van alle landen en tijden. En wie over een onderwerp de literatuur niet volledig kent, die weet er eigenlijk, volgens het oordeel van velen, niets van.

Zoo leeft daar de geest van Leibniz voort, van dezen bibliothecaris die er zich op beroemde alle boeken te lezen en uit alle wat goeds te halen. Sommige professoren - de studenten klagen er over - vullen uren alleen met litteratuuropgaaf, alsof er geen bibliografieën bestonden. Prof. Ziegler zegt zelfs tot zijn studenten naast betere dingen deze enormiteit: 'Lesen sie und lesen sie viel! Aber was sollen wir lesen? Ich könnte darauf mit einem Wort sagen: alles!'[1)]

Veertig jaar lang (1674-1714) tot zijn dood had Leibniz zijn hoofdverblijf in Hannover. Zijn huis, aardige duitsche Renaissance, is er nu ingericht als Kunstgewerbemuseum. Beter keus had men inderdaad niet kunnen doen. In de woning van dien polyhistor, die de ideën van alle tijden en denkers met elkaar vereenigde, staan vredig naast elkaar de werken van allerlei stijl. Ze zijn bijna overal op dezelfde wijze ingericht, die musea van kunstnijverheid: kamers in stijl van gothiek tot empire en produkten van de nijverheid van bijna alle volken der aarde. Ze zijn voortreffelijk geordend en beschreven, ze hebben zeker tot den economischen bloei van de duitsche nijverheid zeer veel bijgedragen, maar of ze aan de artistieke opvoeding van het volk bevorderlijk zijn geweest, mag met recht worden betwijfeld. De gevolgen ziet men in die kakelbonte huizenrijen van nieuwe straten en in de nog bonter interieurs.

1) Der deutsche Student am Ende des 19. Jahrhunderts, blz. 195. 8te Aufl. Leipz. 1902.

Er is op 't oogenblik gelukkig een kentering merkbaar, een streven naar eenheid en eenvoudigheid van stijl. In de nieuwste duitsche bouwkunst blijkt dit b.v. uit den invloed van architekten als Mersel te Berlijn.

En dan ziet men een en ander in de meeste duitsche steden wat bij ons veel zeldzamer is, hoewel men het hier zou verwachten: lanen met tuinen voor de huizenrij en, ook waar die voortuinen ontbreken, balkons vol bloemen. Deze vooral verzoenen ons met veel smakelooze architectuur.

* * *

Den eersten avond wandelend onder de bloeiende linden van Berlijn hoor ik toevallig een ernstig gesprek over de beteekenis van Spinoza's *idea adaequata*. Het is of ik opeens in een andere wereld ben. Want het tegenwoordige Duitschland, vooral Noord-Duitschland, brengt ons telkens de vraag op de lippen: is dit nog wel het land van denkers en dichters? Zij die Amerika kennen worden overal aan de Nieuwe Wereld herinnerd. Ontzaglijk is de economizeering van het leven hier, er heerscht orde en een zindelijkheid, waarbij de spreekwoordelijk Hollandsche verdwijnt.

Breede straten worden overal aangelegd, groote openbare gebouwen: warenhuizen, raadhuizen, schouwburgen, stations zijn pas voltooid of in aanbouw. Alles is berekend op het verkeer, met name in Berlijn. Dit staat geheel in het teeken van den automobiel. Wandelen kan men er niet meer en de conversatie is er dood. Het is een stad die men bewonderen kan, maar haar liefhebben, zooals men houdt van Bonn of Heidelberg, van Dresden of München, van Weenen of Parijs, dat is eenvoudig onmogelijk. De economische jacht verbant daar veel rustige kultuur.

Het heeft mij getroffen dat er onder de nieuwe tijdschriften, die in Duitschland evenals bij ons met den dag talrijker worden, minstens een dozijn het woord ‘Kultur’ in den hoofd-of ondertitel brengen. Het heeft iets parvenuachtigs, dit pronken met een voorbijgaanden titel. Men kan het ook als een bewijs van een slecht geweten beschouwen. In elk geval be-

hoeft men geen profeet te zijn om te voorspellen dat op dezen kultuurvloed een natuureb zal volgen.

Onder hen die echte kultuur vertegenwoordigen is hier wel in de eerste plaats te rekenen de General-Direktor der Königlichen Museen, Dr. Bode. Het Kaiser-Friedrichs-Museum is, wat het inwendige betreft, zijn schepping. Dat het een banaal gebouw is, op een zeer ongunstige plaats, dat is allerhoogste, maar niet zijne schuld. Zijn verdienste echter is de keus en schikking van het beste uit christelijke en oostersche kunst dat er te Berlijn te vinden is. Het is een verademing door die niet overvolle zalen te gaan, waar alle middelmatigheid buitengesloten is. We zijn dat van musea niet gewoon.[1)]

De heer Bode heeft groote plannen ten aanzien van de ontwikkeling der Berlijnsche musea. Het is hier niet de plaats daarop in te gaan. Maar wel wensch ik de aandacht te vestigen op de opvatting van Bode omtrent de taak der provinciale musea, omdat die opvatting mij zeer rationeel voorkomt en bij ons behartiging verdient. Dat de provinciale musea in de eerste plaats ons geschiedenis en eigenaardigheden van de provincie moeten laten zien, staat ook voor Bode vast. Maar dan wat het aesthetische betreft: Velen zijn van meening, ook ten onzent, dat men het daar wel met wat minder soort kunst kan doen dan in de centrale musea, dat men aan de kleinere plaatsen mag afstaan wat b.v. voor het Rijks Museum niet goed genoeg is. Terecht komt Bode daartegen op. Het beste is nergens te goed. En als men in de provincie geen middelen heeft om origineelen van den eersten rang te koopen, dan is het nog beter goede reproducties tentoon te stellen, dan zich met tweede of derde rangswerk te vergenoegen.

Een ware verrassing wacht den bezoeker van de National-Galerie te Berlijn, die onder de voortreffelijke leiding van Von Tschudi staat. Beter misschien dan in eenig fransch museum vindt men daar de moderne fransche kunst vertegenwoordigd. Men moet, om ze te zien, naar de derde

1) Wat mij in de Hollandsche afdeeling alleen niet bevalt is het deftige rijkverzadigde groen, waartegen de schilderijen hangen. Dit trekt te veel de aandacht en doet ook schade aan sommige kleuren van de stukken. De een of andere nuance van grijs, zooals in de National-Galerie ware beter.

verdieping, en er wordt beweerd dat het allermodernste, Van Gogh b.v., voor hoog en laag beide voorloopig verborgen blijft in de kamer van den Directeur. Hoe dit zij, dat goede fransche en andere buitenlandsche kunst in de National-Galerie wordt geëerd, is een bewijs te meer voor den univerzeelen zin van het duitsche volk.

Ik ben natuurlijk ook op de tentoonstelling van de ‘Sezession’ geweest. Behalve een paar Van Gogh's en enkele andere stukken is er nu alles duitsch. Vroeger was het getal buitenlanders er grooter. Zeer groot is nu het aantal stukken van den jubileerenden voorzitter Liebermann. Eigenlijk herinnert hij mij te veel aan Holland, zooals ik altijd vond dat Böcklin te veel aan Italië doet denken. Een Duitscher moet toch ook duitsch blijven, zooals Menzel en, in Zuid-Duitschland, Leibl. Leibl is bij ons te weinig bekend. De fijneren in Duitschland weten dat hij, en en niet de zoete brave Thoma, het Zuiden vertegenwoordigt, evenals Liebermann het Noorden.

Dat Liebermann de man van het oogenblik en van de naaste toekomst is, daaraan valt niet te twijfelen.

* * *

Het duitsche universiteitsleven heb ik meer in de kleinere plaatsen, Göttingen, Marburg, Giessen en Bonn, dan te Berlijn, Leipzig en Halle gezien.

In de eerstgenoemde plaatsen is de universiteit alles of bijna alles. Göttingen met 35000 inwoners heeft 2000 studenten. Een tram bestaat daar niet en fabrieken mogen er in de stad niet worden opgericht. Niets dan studentengezang stoort er de rust van den vreemdeling. Marburg heeft 20000 inwoners en, dezen zomer, 1800 studenten. Het ligt zeer romantisch en het terrein schijnt voor industrie ongeschikt. Het ontwikkelt zich zuiver als universiteitsstad. De professor kan er nog kool voor zijn eigen tafel bouwen. Studenten nemen hier de eerste plaats in, dan komen de professoren en in de derde plaats de militairen.

Minder zuiver is de ontwikkeling van Giessen en Bonn, maar het is toch zeer veel dat de eerste stad met 30.000 inwoners 1200 en de tweede met 50.000 inwoners 3500 studenten telt.

Het ligt niet in mijn bedoeling een volledige schildering van het universitaire leven te geven. Alleen op enkele eigenaardigheden, op enkele bizonderheden vooral in de ontwikkeling van de laatste jaren, wil ik hier wijzen.

Men is bij ons algemeen van meening dat er in Duitschland veel meer studeeren dan hier en dat een geleerd proletariaat daarvan het gevolg is. Die meening is slechts gedeeltelijk juist en wordt met den dag minder juist. 't Is waar, het voorbereidend hooger onderwijs wordt er meer gezocht dan bij ons, in verband o.a. met het privilege van den eenjarigen militairen dienst. Maar het getal studenten verschilt betrekkelijk niet veel van het onze: 50.000[1)] op de 60 millioen inwoners van het Duitsche Rijk, maken ongeveer dezelfde figuur als de 4000 bij ons. Dit laatste cijfer ontleen ik aan onze studenten-almanakken. Voor een vergelijking met duitsche toestanden is het waarschijnlijk wat te hoog, maar onder de duitsche studenten bevinden zich ruim 5000 buitenlanders. Alles te zamen genomen - en persoonlijke kennismaking heeft mij in die overtuiging bevestigd - geloof ik niet dat het onderscheid groot kan zijn. De aandrang naar de universiteit is gedurende de laatste jaren in Duitschland niet in dezelfde mate gestegen als de bevolking. Maar wel is er een zeer groote toename van het aantal studenten aan de hoogescholen voor landbouw, handel en nijverheid. Het technisch hooger onderwijs neemt een verbazende vlucht. Om maar iets te noemen: in Hamburg is men bezig een soort van Amerikaansche universiteit te stichten; in Frankfort is er kort geleden een Academie voor sociale- en handelswetenschappen opgericht; in Mannheim denkt men binnenkort zoo iets te doen; en overal worden de reeds bestaande inrichtingen uitgebreid. Amsterdam mag er een voorbeeld aan nemen, daarom maak ik er melding van. Nergens echter beperkt men zich in Duitschland tot zuiver vakonderwijs, ook aan de technische hoogescholen wordt onderricht gegeven in geschiedenis en literatuur, in kunst en filosofie. Ik heb voor mij de series van de handelshoogescholen in Frankfort en Keulen voor het volgende semester. De daar gegeven colleges laten zich verdeelen in de volgende groepen:

1) Bij dit en alle volgende cijfers worden onder studenten de toehoorders meegerekend.

	Frankfort	Keulen
natuurwetenschap, techniek en handelswetenschap in engeren zin	30	25
economie en economische aardrijkskunde	22	29
rechtswetenschap	12	20
verzekeringswetenschap, wiskunde en statistiek	7	8
moderne talen, literatuur, geschiedenis en filosofie	37	52

Van de laatste rubriek vallen ongeveer ⅔ op de moderne talen (technisch) en ⅓ op de zoogenaamde geesteswetenschappen. In elk geval blijkt hieruit de univerzeele opvatting ook van het technisch onderwijs. En wat men er voor doet, dat blijkt o.a. uit de groote gebouwen, die men er voor inricht. In Oktober zal b.v. te Keulen het nieuwe gebouw voor de Handels-Hochschule worden ingewijd, een gebouw dat bijna 4 millioen Mark heeft gekost. En te Frankfort heeft de filosoof van de Academie, Prof. Marbe, een Seminar en een psychologisch laboratorium beter en rijker ingericht dan aan vele universiteiten het geval is.

* * *

De Duitschers noemen zich zelf nog - met nederigen hoogmoed misschien - een arm volk. Zelfs in de grootste bloeiendste steden ziet men veel wat deze uitspraak schijnt te bevestigen. Er is minder comfort dan wij gewoon zijn. In doorsnee woont en eet men goedkoop en kleedt zich niet naar de laatste mode. Toch wordt er veel geld uitgegeven, vooral voor het openbare leven. De moderne Duitscher ziet er uit als een die veel verdient en veel verteert, en dan meer in gezelschap dan individueel. Daarmee schijnt ook samen te hangen de onbekrompenheid waarmee openbare gebouwen worden gesticht: bij Amerika staat men daarin nog ten achter, maar men is er ons ver vooruit.

Nemen we, om eén voorbeeld te geven, eens het kleine Giessen in het arme Hessenland. De stad heeft wat tabakindustrie, maar de hoofdstraat ziet er ellendig uit. Toch heeft men er juist een nieuwe Schouwburg gebouwd: 600 burgers hebben daarvoor 400.000 mark bijeengebracht en de stad

heeft er 200.000 mark bijgevoegd. Dat kan men bij ons in den Haag of Utrecht niet beter doen.

Terwijl ik dit schrijf is men te Giessen. gereed om het 300-jarig bestaan der Universiteit te vieren. Het karakter dier Universiteit is van het begin af hetzelfde als bij ons: het is een lands-universiteit, gesticht om predikanten voor de landskerk en ambtenaars voor de staatsdienst op te leiden. Dit karakter heeft Giessen nog, evenals andere kleine universiteiten, anders waren ze misschien verdwenen. De groote meerderheid van de studenten te Giessen stamt uit het groothertogdom Hessen, moet hier examen doen en bezoekt daarom ook geen andere universiteit. De meesten zijn lid van een Corps of Burschenschaft of andere studentenvereeniging, zooals hun vaders dat waren. Hun leven is engbegrensd en de groote wereld kennen ze bijna alleen uit boeken. Maar er zijn toch talenten, en niet alleen wetenschappelijke, die zich in deze stilte vormen. De dichter Klinger en Börne hebben er gestudeerd. Verder was b.v. Liebknecht te Giessen Corpsstudent en David, de afgevaardigde van Mainz in den Rijksdag, een der eerste krachten in de jonge Duitsche sociaaldemokratie, was daar Burschenschafter.

Voor 't overige schijnen die kleine Universiteitsstadjes wel de broedplaatsen der duitsche wetenschap. Daar begint de jonge professor zijn loopbaan vóordat hij naar de groote centra geroepen wordt. Daar schrijft hij zijn dikke boeken, klagend alleen hierover dat de kleine Universiteitsbibliotheek en andere inrichtingen hem te weinig hulpmiddelen bieden.

Eerst privaat-docent aan een grootere, dan buitengewoon professor aan een kleinere, eindelijk gewoon aan de groote universiteit: dat is de levensloop van vele beroemde duitsche geleerden.

Een der oorzaken van den bloei der duitsche wetenschap is zeer zeker het instituut der privaat-docenten. Daarvan is men m.i. ten onzent nog niet genoeg doordrongen. Men behoorde hier jonge geleerden van goeden aanleg aan te moedigen en ook onbemiddelden door remuneratie in staat te stellen zich op een professoraat voor te bereiden. Nu gaan er velen geïsoleerd in een afmattende praktijk ten onder en van

wetenschappelijke mannen hebben we geen keus. De wetenschap is geen liefhebberij, maar eischt de inspanning van een menschenleven. Waarmee ik niet bedoel dat iemand zich te spoedig en te veel moet beperken of ooit den samenhang met het leven en de kultuur van zijn tijd mag verliezen, maar alleen dit dat de dienst der wetenschap *het* levenswerk zij. Waar dit den meesten jaren lang door de eischen der praktijk onmogelijk is, daar worden levens gebroken en wordt de vooruitgang der wetenschap tegengehouden.

Ik weet wel dat de duitsche wetenschap niet in alles ons ideaal mag zijn. Gelukkig wie in plaats daarvan of daarmee vereenigd den ruimeren blik van den Engelschman en de fijnere smaak van den Franschman bezit. Maar alles wat school en methode kunnen bereiken - en de meesten van ons gewone stervelingen kunnen daar niet buiten - dat wordt in Duitschland gedaan. Het is niet weinig.

* * *

De duitsche wetenschappelijke kultuur draagt een zeer mannelijk karakter. Op het jongste Philologen-Congres te Amsterdam heeft Mej. Dr. Baale aangetoond dat er in ons land meer vrouwelijke gymnasiasten zijn dan in heel Duitschland. In overeenstemming daarmee is het beeld dat de duitsche universiteit vertoont. Terwijl bij ons van de 4000 studenten er 500 dames zijn, zijn het in Duitschland van de 50000 slechts 2100. En van deze 2100 zijn maar 250 geïmmatriculeerd, d.w.z. in den vollen zin studenten met alle rechten aan deze kwaliteit verbonden, de andere zijn toehoorderessen. Tot nog toe is een immatriculatie alleen aan 7 van de 21 universiteiten mogelijk, n.l. in Baden, Beieren, Saksen en Würtemberg. In geheel Pruisen is het onmogelijk, hier kunnen vrouwen alleen als toehoorderessen worden toegelaten. En dan hangt het nog van den professor af, of ze iets van de wetenschap mogen vernemen. In Berlijn b.v. wordt een lijst gepubliceerd van professoren, die in 't geheel geen dames wenschen, van andere, die ze slechts op sommige colleges willen zien en van een derde groep, die ze alleen op schriftelijk verzoek toelaat. Dat de studie van de vrouw in Duitschland in akademische kringen

niet gaarne wordt gezien, blijkt duidelijk uit het feit dat de dochters der professoren zeer zelden op de lijst der studeerenden voorkomen. Te Berlijn ontmoette ik in de universiteit de dochter van een professor, maar zij kwam er alleen om haar hulpbehoevenden vader te geleiden en op mijn vraag, tot welke faculteit ze behoorde, antwoordde ze: 'Das machen wir nicht mit.'

Ik had te Berlijn ook het genoegen tot een academisch pic-nic in het Grunewald uitgenoodigd te worden. De Professor had daar ± 25 studenten, leden van zijn seminarie, en bovendien voor deze gelegenheid zijn eigen familie en een tiental dochters van andere professoren meegenomen. Daar heeren en dames elkaar niet kenden, zoo bleef langen tijd een eerbiedige afstand tusschen beide bewaard. Eerst nadat de Professor ons samen blindemannetje liet spelen, waaraan hij zelf met de Frau Geheimrat deelnam, werd de verhouding beter. En in de allerbeste harmonie zijn we gescheiden.

* * *

Niets is natuurlijker dan dat de student aan de universiteit den omgang met zijn mede-studenten zoekt. Dat is een betere school voor het leven dan het college. Zooals jonge kunstenaars in het atelier vaak meer van elkaar dan van den meester leeren, zoo hebben ook in sommige opzichten de studenten meer aan elkaar dan aan den professor.

De wijze waarop in Duitschland aan de gezellige behoeften der studenten wordt voldaan, heeft nog iets van de oude en ook nu lang niet verdwenen Kleinstaaterei. Ik neem als voorbeeld Göttingen, omdat het vereenigingsleven daar zeer ontwikkeld is. Daar vindt men 7 Corps, 4 Burschenschaften, 2 Landsmannschaften, 6 vereenigingen voor zang en sport, 8 wetenschappelijke vereenigingen, 1 Verein Deutscher Studenten (antisemietisch), 3 christelijke en 3 katholieke vereenigingen en nog enkele andere die geen bepaalde rubriek vormen: in 't geheel bijna 40 met ± 800 leden[1)]. De eigenaardigheid van deze vereenigingen is dat ze het lidmaatschap

1) Aan de kleinste universiteiten is het aantal geinkorporeerden betrekkelijk grooter maar aan de zeer groote veel kleiner.

van andere uitsluit: ook de zoogenaamde wetenschappelijke vereenigingen wijden zich gedeeltelijk, op afzonderlijke kneipabende, bij uitstapjes enz., aan de gezelligheid.

Dit bonte studentenleven (de meeste vereenigingen dragen haar kleur) heeft zich, wat den tegenwoordigen vorm betreft, eerst in de 19de eeuw ontwikkeld. Het toppunt van de ontwikkeling is misschien omstreeks 1870 bereikt. Uit de 18e eeuw stammen de van ouds bestaande *nationes* (Landsmannschaften) die de studenten van een bepaald territorium omvatten. De meeste Corps zijn uit deze nationes voortgekomen en dragen er nog de namen van: Saxonia, Borussia, Bremensia enz., maar men behoeft b.v. niet meer uit Bremen afkomstig te zijn om lid van de Bremensia te worden. De Burschenschaft is in het begin der 19e eeuw, in verband met de Duitsche vrijheids- en eenheidsbeweging ontstaan, oorspronkelijk met de bedoeling om alle studenten in één verband saam te vatten. Dit doel is, evenals het toenmalig streven naar nationale eenheid, mislukt. De Burschenschaften zijn dan vereenigingen geworden als de Corps met dezelfde namen en dezelfde gewoonten, in den regel alleen wat burgerlijker, omdat de leden over bescheidener middelen beschikken. Corps en Burschenschaften hebben gewoonlijk een eigen huis, terwijl de andere vereenigingen meestal een lokaal voor haar vergaderingen huren.

De maand Juli is in alle duitsche universiteitssteden de maand van de Stiftungsfeste (lustrumfeesten). Zij worden elk jaar, maar om de vijf jaar zeer luisterrijk gevierd, en daar er overal minstens 20 vereenigingen bestaan, heeft men er telken jare verscheidene van die feesten. Een kleine universiteitsstad is daarom in Juli nooit zonder vlaggentooi. Ik heb er al gezien in Leipzig en Halle, maar het meest natuurlijk in Göttingen en Marburg (Giessen heeft zijn lustra dit jaar uitgesteld tot begin Augustus, om ze met het 300-jarig jubilee van de Universiteit te doen saamvallen). Het aantrekkelijke van die duitsche lustra is dat het getal reunisten, die hun leven lang met de studentenvereeniging verbonden blijven, zoo groot is en dat de burgerij er zoo hartelijk aan deelneemt. Ik heb twee lustra meegevierd, het laatste te Bonn, waar een

boottocht op den Rhijn tot aan Linz het glanspunt van het feest was. Daar leert men de onvergetelijke poëzie van het duitsche studentenleven kennen.

* * *

Wij kennen den drinkenden en vechtenden Corpsstudent als karikatuur uit de Fliegende Blätter. Zoo, als karrikatuur, verschijnt hij ook in de geestige schetsen, die Jules Huret het vorige jaar over Göttingen in den Figaro schreef. Maar Huret kende weinig Duitsch, moest zich van een tolk bedienen, maakte slechts kennis met de Corps, niet met andere vereenigingen, en is niet doorgedrongen tot de ziel van den duitschen student. Deze vindt in zijn vereeniging heel wat meer en wat anders dan de gelegenheid tot vechten en drinken. Voor velen is de ordelijke tucht van het vereenigingsleven heilzaam. Zonder dien band zouden ze zeker in dronkenschap en ander genot ondergaan.

De vormen nu, waarin aan de behoeften van den student wordt voldaan, zijn voorbijgaand. Wat zich in de 19e eeuw heeft ontwikkeld, zal hoogst waarschijnlijk in de 20e gedeeltelijk ondergaan. De strenge beperking van het Corpsprinciep, de eisch dat iemand bijna al zijn tijd in zijn eigen kringetje moet doorbrengen, zal zich niet kunnen handhaven. Er zijn verschijnselen die hierop wijzen. En omdat ook bij ons het vrije studentenleven in allerlei botsing komt met de traditie van het Corpsleven, wil ik nog even wijzen op een nieuwe beweging onder de duitsche studenten, waarmee ik vooral in Göttingen gelegenheid had kennis te maken. Ik had daar n.l. het voorrecht door den ijverigen en energieken voorzitter van de over heel Duitschland verspreide organisatie te worden ingelicht.

Die nieuwe organisatie, die zich *Freistudentenschaft* noemt - buitenstaanders spreken van *Wildenschaft* of *Finkenschaft* - heeft een tweeledig doel. Eenerzijds wil ze, in navolging van het oorspronkelijke doel der Burschenschaft, meer eenheid brengen in de studentenwereld, andererzijds, en dat is het naaste en nu reeds vruchtbaar gebleken streven, tracht ze aan de niet geinkorporeerde studenten de voordeelen van het ver-

eenigingsleven te verschaffen, zonder de hinderlijke alle vrijheid van individueele beweging belemmerende inrichting daarvan over te nemen.

Wat zijn het voor studenten, die tot geen enkele vereeniging behooren? Gedeeltelijk zijn ze te arm om zich ergens aan te sluiten. Velen, de zoogenaamde *Streber*, werken en werken om maar zoo spoedig mogelijk door 't examen te komen. Nog anderen zijn volkomen indifferent ten opzichte van gezellig verkeer en een meer algemeene ontwikkeling. Er is echter een kern van niet-ge-ïnkorporeerden die behoefte heelt aan wat het vereenigingsleven biedt. Daarvoor zorgt nu de georganiseerde Freistudentenschaft, en zij verbindt zooveel mogelijk met de gezelligheid ook de nuttigheid. Zoo wordt er aan ieder iets geboden: gelegenheid voor gezellig samenzijn met een leestafel, gelegenheid om tennis, voetbal enz. te spelen, om uitstapjes te doen; maar dan ook gelegenheid om aan wetenschappelijke excursies deel te nemen, voordrachten te hooren van studenten of professoren, debatavonden enz. Verder worden er door het bestuur in een kamer van de Universiteit op bepaalde uren aan studenten inlichtingen verschaft omtrent de studie, omtrent de noodige boeken, waarvan koop en verkoop ook bemiddeld wordt, omtrent de gelegenheid om door lessen te geven of door anderen arbeid mee in eigen onderhoud te voorzien. Aan sommige Universiteiten, te Leipzig o.a., worden vanwege de Freistudentenschaft cursussen voor arbeiders gegeven. Op allerlei wijs streeft zij dus naar een praktisch idealisme.

Deze ‘freistudentische’ beweging is in 1896 te Leipzig begonnen en nu aan bijna alle universiteiten vertegenwoordigd. Ze wil ook eenheid brengen in de studentenwereld, maar bevordert daardoor voorloopig de tweedracht, omdat de bestaande corporaties haar vijandig zijn. Zij leeft als de meeste nieuwe bewegingen, van het idealisme der leiders - alle ambten zijn eere-ambten - en van de wijze waarop de volgers baat bij haar vinden. Voor 't overige is de organisatie niet zeer stevig: alle nietgeïnkorporeerde studenten hebben het recht het bestuur te kiezen en alle studenten mogen, onder zekere zeer gemakkelijke voorwaarden, van de gezellige en nuttige inrichtingen

gebruik maken. Ongelijke verdeeling van rechten en plichten dus en geen andere dan een zedelijke band: dat is nog wel duitsch idealisme! Zal echter de Freistudentenschaft werkelijk de eenheid van de studenten tot stand brengen, dan kan ze dit alleen door - wat de enthousiasten niet willen - op haar beurt de sterkste corporatie van alle te worden. Dit nu is zeer moeilijk in onzen individualistischen tijd, met name in het particularistische Duitschland; het is misschien een onbereikbaar ideaal. Maar dat de Freistudentenschaft er naar streeft, dat heeft mij goed gedaan en gaarne groet ik bij dezen mijn jonge vrienden over de grens, die mij zoo heusch ontvingen en met wie ik een aangenamen dag heb meegeleefd[1].

1) Ik kan hier slechts een korte algemeene aanteekening geven. Mocht iemand nadere bizonderheden wenschen, die neme b.v. ‘Vorträge und Aufsätze aus der Comenius-Gesellschaft, XIII, 4.’ Berlin 1905.

‘I lock my door upon myself’ (Fernand Khnopff)
Door
P.N. Van Eyck.

De jonge vrouw spreekt:

Dit is de dag, waarop mijn droom van jeugd zal breken,
Waarop mijn laatste kinderlach zal sterven gaan.

Die droom..., mijn lach....

Zooals den voor'gen nacht een bleeke,
Dof-zilvren nevelsluier heenwond om de maan,
Zoo zal mijn lach den doodstrijd van dien droom omweven
Met dempend-bleeken ernst, en teere troosting geven
Aan wat wellicht té droef, té schreiensrijk zou zijn.

Nu is hij stil, die droom, dien 'k als een koelen wijn
Uit volle bekers van gepeinzen heb gedronken
Met óogen méer dan mond, - waarvan mijn oogen blónken
In raadsel-vollen glans, die nu nog in mijn blik
Zachtschijnend naglanst, tot het wonder oogenblik
Dat droom én glanzen sterven gaan....

Dezelfde misten
Om 't maanlicht in dien nacht, mij vreemd beschijnend, wisten
Dat déze grijze dag zijn plooiend doodenkleed

Zal hangen rond mijn kwijnend peinzen, om het leed,
Dat moog'lijk rijzen gaat, met vleien te vervagen,
En ik ook wist, dat tusschen alle zonnedagen,
Die ruischend langs mij gaan, een zóó stil komen zou,
Dat mijne jeugd kon overneev'len in zijn grauw. -
Aldus is 't déze dag, en als de zilvren vazen
Der schemering zijn uitgestort, en door de wazen
Van mijn vertrek nog slechts wat buitenlamplicht leekt,
Weet ik, dat mèt den dag, mijn jeugd ook is verbleekt. - -

Ik zal mijn deuren sluite'....opdat mijn eenzaam peizen
Geen vreemd gebaar verbreekt en het vertrouwde, grijze
Gespin des middags door geen ongekozen tint
Gemengde schelheid wordt....

De reutelende wind
Sterft langs mijn open raam, ik hoor een zwakke regen
Zacht tikken op de straat der mijmerende wegen,
Waarlangs een schaarsche tred, eentonig, verder gaat.
Zoo is de stilte goed....

Waar mijn piano staat
Wil ik gaan nederzitten, om mijn arm te leunen
Op 't glanzend instrument, dat het geheimste deunen
Van mijn geluk, het teerste neuren van mijn leed,
Mijn welig-rijk verdriet, óok zwijgend, mét mij wéet. -
Hier zít ik, afgewend van 't raam en 't marm'ren morren
Van mijn Medoesa, die, nu leed én vréugd verdorren,
Het roerloos staren van mijn blik niet moge zien.
Hier zit ik, met genegen hoofd, terwijl misschien
Mijn matte handen, die het, saamgevouwen, schragen,
En mijne losgegolfde haren, breed uitspreidend, dragen
Het laatste glanzen van het middag-stille licht.
En wáar nu, vóór mijn peinzend kijken opgericht

Drie bruine lelies geurloos staan, daar zal ik turen
Naar 't breede leege tusschen twee van hen, tot de uren
Van dezen dag vergaan zijn en de scheemring is
Verteerd tot streelend-weeke en milde duisternis.

Dit is mijn zoet geheim, dat 'k, waar geen ander staren
Iets ziet dan ledigheid, het schimmig ommewaren
Van alles, wat mijn jeugd ooit voelde of zag, aanschouw.
- Ik zie het oogebrekend sterven van de vrouw,
Die mij gebaard heeft, ú, mijn moeder, die me omhulde
Met zacht gebaar van liefde, en die het eerst ook vulde
Mijn óog met tranen en mijn hart met zoel verdriet, -
Toen gij gestorven waart, en 't loom-lief wiegelied
Niet meer om mijnen droom den glans hing van uw zingen....
En na háar rijzen andre, blijde en droeve dingen
Van steeds onstage vreugde en immer wiss'lend leed.
Ik, die des avonds in de scheemring zat, gereed
Tot droomen aan het open venster, en dan dwalend
Met mijmer-oogen langs de luchten, die, vervalend,
Door fijne boomen zeefden, - langs de doffe gracht,
Die water-roerloos glóm en donker, doezel-zacht
Den huizen-weerschijn droeg, een matten sluier weefde
Waarmede ik in den nacht, wanneer zij naderzweefden
Met zwijgende innigheid het blonde hoofd omwond
Der droomen, die de schijn van verre pracht mij zond,
Om zachtjes lachend langs mijn raam te komen ruischen
En, wijlend korten tijd, mij neurende te fluistren
Van wat nog komen zou; - ik, die, in 't koele zand
Mijn warme handen woelend, over 't bruine strand
En langs de witte golven mijnen blik liet glijden,
Hoog van het glooiend duin, en naar de fijne, wijde
Omlijning van den kim en naar de rimpling zag
Van 't glimmer-zilvren schuim, dat aan de zeezoom lag.

Ik, die in al mijn dage' en veel doorwaakte nachten
Het komend groot geluk met durend-schoon verwachten
Droef-blijde tegenzag en dan de naad'ring in
Een melodie, een geur, een lied, een bloembegin,
In 't ròse kleuren vond van bloesemende boomen
En iedre nieuwe lent het eindelijke komen
Nabij wist, schoon 't niet kwam, - 'k ben rijk en stil geweest,
Ik heb gedronken in een vredig vreugde-feest,
Maar altijd onvoldaan, totdat mijn sterk verlangen
Volgroeid was en gerijpt, en na zijn groenend-lange
Verwachtingsdroom, gelijk een vruchtenschil, te zwak
Voor 't rijpe sap, éénmaal naar éénen openbrak. -
Dat ál is nu voorbij...Het was als wolkpaleizen
Van goud en mistig licht, - maar die steeds verder deizen
In dalende avond naar den donkerenden kim.
Het was gelijk een zaal, waarin een mat geglim
Van lichten vleugelt en de klank van twee violen
Tezaam stemt tot één zang, - hoe vreugden-innig dolen
Geluiden door 't gewelf, - maar 't stille licht vervliet,
En langzaam stervend, breekt het tonen-nijgend lied.
Wee mij, het is nóg droef,...en ik, die het nu hénen
Gemeend heb...en voor wie wat lampen reeds weer schenen
Van stiller leven in een roode toekomstvlam....
Maar 'k wil niet schreiend zijn....Want alles, wat ééns kwam,
Ging dat niet altijd heen? Waarom dan weenend treuren
Om wat toch nooit meer komt? - de zwaar-gefloersde deuren
Zijn op 't verleden dicht, en door het duister gaat
Een weg naar 't nieuw paleis, waar Morge' als wachter staat.

De avond is nu nabij...de dag is in mijn peinzen
Stil heengegaan, en 'k voel hoe mijn gedachten deinzen
Als scheem're schepen, uit een rimpel-vlakke ree
Zacht deinend naar een wijde en zilverende zee.

En alles wat ik droomde en alles wat ik voelde,
En wat ik neurde en zong, gaat als een koel-verzwoelde
En luwe wind met hen, en als een donkre vloot
Zeilt ginder aan den kim in 't stervend avondrood.

Ja, alles is nu héén, het ver en vol verleden,
En ook wat gistren was, en wat vannacht, wat heden,
En ook wat dezen middag was, gaat heen, - geen ding
Leeft nog dan in een mist van grijze erinnering....
En de avond is gevallen: vol van dunne wazen
Vernevelt het vertrek en fijn-gespannen gazen
Gaan langs de zoldering en hangen, dof en vaag,
Met duisterheden zwaar beladen, naar omlaag.
En 'k blijf nog wachten, - hoofd-gebogen...: op het komen
Van maanlicht-luchten nacht?...of op het dauwig doomen
Van een nieuw-lichten dag? - Nu komt een flauwe schijn
Van buitenlampen vlótten, met een kwijnend klein
Geglans op de piano; langs de grauwe wanden
Drijft gele glimmer heen, - en langs mijn bleeke handen,
Waarop nog steeds mijn hoofd een stille steunplaats vindt,
Streelt even 't zuchten van den reutelenden wind.
Nu is het goed en stil....een oov'ral suizend zwijgen,
Waarin de regendroppels tikkend nederzijgen....
Zoo zal 't ook morgen zijn, en ieder, ieder ding
Zal glanzen in den mist van verre erinnering.

Willem van Haren's ‘Friso’
Door
J. Koopmans.

II

Frieslands roem moge geënt worden op Rome's wetten en op de Indiese wijsheid; zijn volk zal doorstraald worden van 't vrome vuur van de Perziese godsdienst. Naast de plek van Friso's kroning rijst een zoden-altaar. Niet met het polytheïsme van Rome of Taprobane wil hij z'n volk gelukkig maken; hij zal het inwijden in de zuiverder leer van Zoroaster. Friso zelf is op z'n zwerftocht er mee bekend geworden; ook hierin was Teuphis zijn Mentor; niet in onnuttig gepeins toch had Teuphis z'n tijd onder de Magieërs van Tamasis doorgebracht. En zo had ook Friso de goden van de hemel, de zeeën en de holen op zij gezet, en al zijn aandacht aan Ormoes geschonken, die hij had leren vereren als de enige eeuwige Geest; volmaakt van wezen; de dingen scheppend uit 't niet en weer stortend in 't niet, al naar eigen wijze bevinding; wiens eerste daad was geweest de oproeping van de Engel des Lichts, de oorsprong van 't goede, die onmiddellik de Geest der Duisternis als een noodwendige schaduw naast zich kreeg; en dat deze geesten, in eeuwige strijd, de een als oorzaak van 't goede en de ander als aanstichter van 't kwade, aan 't einde der dagen zullen worden opgeroepen voor Ormoes, die rekenschap vraagt van 't sterfelike leven; dat de Geest der Duisternis zal worden nedergeploft ter helle, en de Goede Geest met z'n scharen de

Goddelike woningen zal bevolken, en dit alles, met de schepping van de mens uit geest en stof, en met een geestelik leven na dit leven; over de plicht van de mens z'n geestelike behoeften te verzorgen, met door te dringen in de wetenschap en de deugd te beoefenen, Gode welgevallig te leven, en de mensen wel te doen en te delen in hun smarten; 't bijgeloof, de onwetendheid en 't priesterbedrog te vluchten, ‘wier baatzncht de Rede doet zwijgen’, al te zamen oorzaken van Afgoderij, en uitvindsels van dweepzucht en list.

Zo wordt, door Teuphis' leer, prins Friso een verlicht regent, die dan ook, overeenkomstig z'n verhelderde begrippen, niet meer aan de Godlike afkomst van z'n Vaderen mag geloven, - opzettelik volksbedrog van een snode priesterschap, - maar nu zo verstandig moet zijn als zijn oorsprong aan te merken de bekende *aartsvader* Bacchus, die waarlik niet nodig heeft tot een bovennatuurlik wezen verheven te worden, aangezien hij door 't bevechten van 't wild gedierte, 't temmen van panters, en 't planten van de wijnstok genoeg voor de roem van z'n naam heeft bedreven: leraart Teuphis.

Op het vieren na van de Zonnegod M i t h r a : als de zetel van de Geest des Lichts, - blijkt de aldus gepredikte leer van Zoroaster niet alleen nagenoeg Bijbels te zijn, - maar datgene wat Teuphis over 't verzamelen van kennis, 't weren van bijgeloof, 't voorkomen van priesterbedrog en 't appeleren van de mens op z'n Redelikheid en Zedelikheid, aan Friso meent te moeten mededelen, is iets zo opmerkelik 18de eeuws, dat wij er van zelf toe worden gebracht, hieromtrent uit het dichtwerk nadere gegevens op te sporen. Men vergete niet, dat omstreeks de tijd, waarin dit werk werd opgezet, de hogere standen en de gestudeerden hier te lande vrij wel van de kerkelike orthodoxie waren geëmancipeerd. De professor te Groningen, bij wie Van Haren in z'n studietijd thuis had gelegen, was een bekende theologant. De vrije gedachte liet zich gelden. Het deïsme zat in de lucht. De wetenschappen, en niet het minst de natuurkundige op de basis van 't empiries beginsel, begonnen hun veroveringswerk. De Bijbel en de studie zouden voortaan naast elkander staan. Het Christendom zou worden een aan de Rede te toetsen, verstandelik te be-

redeneren stelsel, dat de zwaarwichtigste vraagstukken als niet voor menselike oplossing vatbaar, en als te hyper-rationalisties op zij wenste te schuiven, en zich zou houden aan wat de natuur als overeenkomstig haar verschijnselen bestaanbaar en voor 't verstandelik oordeel begrijpelik toeliet. Daarmee kon al wat op de godsdienst betrekking had, tot zelfs voor de grote menigte als gemeengoed worden gepopulariseerd. Priestelike vertolkers waren dan overbodig. Geesteliken konden volstaan met voorgangers te zijn; als wetsverklaarder zou de Rede fungeren, werkzaam in ieder individu. Zo dacht men zich de toekomst. De nieuwe mensen van morgen kon men zich niet meer denken of scheppen met uitgediende theorieën. En zo kon evenmin prins Friso, als de voortreffelike inleider van een ideale samenleving niet langer worden verondersteld te zijn behept met begrippen, die de toets der Rede niet konden doorstaan, veel minder nog draagwijdte hadden voor een stichting van lange eeuwen. Friso kan derhalve niet anders worden dad een 18de eeuwse ‘Aufklärungs’-man. Zoroaster leert hem een oppervlakkig Bijbels dualisme, en Teuphis heeft te Tamasis aan de voeten van geen andere Magieërs gezeten dan die van Leibnitz, Wolff, en van de Engelse deïsten.

Ook hierin, zoals in vele andere dingen, schijnt de bron, waaruit de wijsheid vloeit, te liggen langs de boorden van de Indus. Koning Porus, de beschermer van Melite, en in haar persoon tevens van Vorstendeugd en Rechtvaardigheid, is als antagonist van de ontaarde Macedonieër, in alle opzichten een model; ook in zake religie heeft deze vorst, volgens de ‘Friso,’ een opvoeding gehad, die aan alle prinsen voor de volgende eeuwen tot een voorbeeld kan strekken. Drie grijsaards, bene vens een militaire gouverneur, hebben voor z'n opvoeding gezorgd. Zij leerden hem waarheid spreken, de zeden liefhebben, en list en ledigheid weren. De meeste zorg droegen ze, om hem uit de handen der priesters te houden. Hoe nuttig en nodig ze ook waren voor de massa, voor de opvoeding der koningen, meende de Raad van Toezicht, waren zij als een pest, omdat zij met vleitaal toegang zochten te krijgen, en eenmaal doorgedrongen tot in de omgeving der prinsen, zich beijverden het Bijgeloof naast hen op de troon te zetten. Doch

gelukkig, - 't is Teuphis, die 't verhaal doet, - toen op zekeren dag een der priesters op de jonge Vorst z'n gezag wilde uitoefenen, pakte een der toezienders, de militaire te weten, de man bij de kladden en wierp hem de trappen af. Sedert kwamen bij Porus geen priesters meer, of ze moesten ontboden zijn; en in dit geval hadden ze slechts hun mond open te doen over dingen waarnaar hun gevraagd werd. De macht van de priesterschap had nu voor goed uit; gelukkig voor de gemeenschap, moraliseert Teuphis, omdat te voren de klerus nooit had nagelaten kennis en onderzoek als menselike verwaandheid te lasteren. Hoe dwaas toch! alsof de mens de beesten evenaarde! Alsof hij de gave des oordeels niet had te aanvaarden tot een vrij en wettig gebruik! Allerminst had de Schepper met de hoogste der geschenken bedoeld, het te onderwerpen aan 't slaafs beheer van een domme priesterschap! Neen, voor 't verstand is de ruimte de vrijheid; niet, zoals 't stof der aarde, is de geest door zijn traagheid geketend; integendeel, hij vaart omhoog om voeling te houden met z'n Goddelike oorsprong!

Teuphis, en daarvoor is hij opvoeder, verbindt aan zijn beschouwing de nodige wenken voor de praktijk. De Prins, vermaant hij, houde dus, in al de slingeringen van 't Lot, z'n oog gericht naar de Rede! ‘Verhef, Friso, in uw toekomstig rijk de Wetenschap; steun met uw geld de geleerden! Dan zal er onder uw volk een jeugd opgroeien, welke met edele geestesgaven bedeeld, een sieraad zal zijn voor uw huis en u zal dienen met z'n oordeel en raad. Laat, naast uw rang, ook uw eigen wijsheid een voorwerp van 's volks verering zijn, en toon uw ruime blik, door de wet en 't beheer toe te vertrouwen aan de zaakkundigsten, om daarmee aan anderen de ere te gunnen, waar 't nodig is om de eigen eer aan u te houden.’

Hoe nauw de godsdienstig-wijsgerige begrippen waarmee Van Haren Friso naar de volken van 't Westen laat trekken om er de waarborgen van hun geluk te brengen, samenhangen met de tijd waarin de ‘Friso’ het licht der wereld zag, blijkt ten overvloede uit het priesteroproer op Taprobane, kort voor 't vertrek der Indiese prinsen naar Pasargadae.

Charsis' eed wacht nog altijd op vervulling; Pasiphaë heeft zich laten bepraten door de boden van Agrammes, en Cosroës weifelt onder de invloed van Pasiphaë. Daar komen de priesters in verzet. Een eed is een eed, beweren zij, en de heiligheid van 't eenmaal gegeven woord mag niet worden beledigd. Jupiter zou zich belgen, z'n plagen het rijk bezoeken. - Aan-vankelik slaagt het verzet; het volk windt zich op en sleept de massa mede, die, onkundig van de ware toedracht der zaak, uit troebel water haar eigen voordeel hoopt te vissen. Doch even onzuiver is der priesteren motief. Niet het schenden van de eed is de oorzaak van hun agitatie. De eedschennis is slechts aanleiding, Jupiters tussenkomst slechts hefboom. De priesters stellen zich voor een loer te draaien aan 't Hof. Cosroës en Pasiphaë nemen met de eredienst een loopje. 't Hof vindt dat het met de betrachting van de religie wel wat minder kon. 't Vermaak, dacht Pasiphaë, kon wel wat minder door geestelike ceremonieën onderbroken worden. Dit komt de eer van de klerus te na. Ze wil correctie, en roept Jupijn als boeman op. Alles zal goed gaan, berekent de hoofdman der priesters. Vooreerst zal na 't verdrijven van Agrammes' gezanten de dankbare Friso een gemakkelike bondgenoot zijn. Kinderwerk is 't, met diens hulp een zwakkeling als Cosroës te wippen. En de nieuwe Vorst, waartoe het ganse volk na 't ledigen van de troon de geliefde Friso zal bestemmen, zal, als maaksel van hun handen, zich gewillig naar de belangen van z'n geestelike beschermers vlijen. Te lichter slaagt het plan, meent de aartspriester, omdat Charsis zelf, bij een eventuele eedbreuk, Cosroës voor onwaardig hield de kroon te dragen, en haar in dat geval dacht toe te wijzen aan Friso. De priesterschap deed dus bij stuk van zaken niets meer, dan ten uitvoer brengen wat de wens van Charsis en de wil der Goden was geweest: de landsbelangen in handen geven van hem, die 't reeds door zijn trouw had verdiend.

Doch kan het zijn, dat Friso een kroon aanneemt uit de handen van priesters?

Zal hij, hoe er toe gerechtigd ook door de toezegging van Charsis, het koningschap aanvaarden met behulp van omstandigheden, wier gunst door onoprechte bedoelingeu en vuige volkshartstochten is voorbereid?

Daarvoor staat Friso te hoog.

Geen kroon kome in z'n handen, die 't loon is van boosbeid en verraad.

Liever geen zetel, dan een, waaraan 't minste verwijt kleeft: wat bereikt moet worden, moet worden verkregen langs de weg der deugd, al loopt hij door enkel doornen!

Geen regering toch kan gedijen, die gevest is op de losse grond van een volksoproer!

Streng is de straf des Hemels aan 't volk, dat, onwillig om aan de bovengestelde machten de verschuldigde eer te geven, zich vermeet zelf de rechter te willen zijn over de koninklike daden, en de wettige Oppermacht wil weerstaan!

Dit is dezelfde Friso, die, uit de school van de Romeinse Patricius, eenmaal in 't land der Friezen gekomen, z'n volk op 't hart zal drukken, zijn staf te willen verbreken, zo hij die door z'n wanbeleid mocht onteren.

Doch de inkonsekwentie is slechts schijnbaar.

Het volk der Friezen is een toekomstig Romeins volk onder toekomstig Romeinse wetten; het volk op Taprobane dreigde een speelbal te worden in de handen van priesters. Aan zulk een volk moeten andere eisen gesteld, meent van Haren. Met hen die zo laag staan dat ze zich zullen laten misbruiken door een bedriegelike priesterbent, is voorzichtigheid geraden. Men houdt ze 't best in bedwang door 't goddelik recht der koningen. Ten slotte is 't de praktijk, die beslist.

Ondertussen heeft de nederlaag, waarin Cosroës en Pasiphaë tegenover het dreigende volksoproer zijn komen te staan, hen met hangende pootjes naar Teuphis gedreven, en deze neemt de gunst der omstandigheden te baat, om het koninklik paar ernstig over hun gedrag terecht te wijzen. Teuphis is, door 't gehele epos, onveranderlik de hoogstaande en fiere geest, onversaagd in 't gevaar, steeds zich zelf bezittende en zich rijk gevoelende in dit bezit, de tiepe van de wijsgeer zoals de mannen der Renaissance zich 't liefst de strenge stoïese naturen der Oudheid voorstelden. Niet alleen dat hij 't muitend gemeen heeft bezworen, en Friso's eer hoog heeft gehouden, hij laat in die hoogheid Cosroës' eigen vernedering weerspiegelen. Ook

als redenaar is hij van koninklik bloed. ‘Wat is, - overweegt hij tegenover 't aangezicht van Cosroës, - ‘tans, nu de golven der hartstochten om ons woelen, ons overeenkomstig recht en rede het meest geraden? U steunen tegenover het volk? Op voorwaarde soms van een nieuwe toezegging op hulp? Gemakkelik ware 't te doen; doch eigen ere verbiedt, ten twede male de mond van een meinedige geloof te slaan. - Zullen we dan 't oproer stijven? Wees niet bezorgd; nimmer zullen we de hand slaan aan de Majesteit van de kroon. Nog minder zou ons ervaren leed vreugde kunnen scheppen uit eens anders ongelukken. Vrees evenmin, dat wij met ruw geweld, u, koning, uit nood het woord afpersen, dat plicht of dankbaarheid niet hebben vermogen uit te spreken. Doch waartoe is 't nodig! Onze moed is wakker genoeg, om elders oprechter heersers te zoeken. Niet overal verzaakt, door goud en vleierij verdwaasd, het hart z'n duurste plicht. Er zijn nog koninklike gemoederen die wijsheid en deugd hoger achten dan ijdel vertoon en zinstrelend vermaak. Voorbeelden te over, die eigen waakzaamheid verkiezen boven 't lichtgelovig vertrouwen op slaven en vrouwen. 't Moge Cosroës welgaan, zo welgaan met trouweloosheid bestaanbaar is. 't Is niet te hopen dat z'n lot ooit weer afhangt van 't bon plaisir van iemand die hij beledigd heeft.’

* * *

Cosroës kan er mee volstaan, zal men zeggen. Maar zózeer is dit boek een pleidooi voor de deugd, en zozeer moet met nadrukkelike onderstrepingen worden aangewezen, dat de afwijking van de menselike plichten zoals er Rede en de Zede ze in onze harten hebben neergelegd, kastijding verdient, dat Friso op z'n reis nog eens gelegenheid krijgt, op aanschouwelike wijze de ervaring op te doen, hoe een handel en wandel als door Cosroës en Pasiphaë werd begonnen, als uitvloeisels van een verdorven aard of van een verdwaasd gemoed, noodwendig ten verderve moet leiden. Want Friso, de gepraedestineerde Aufklärungs-vorst, moet worden een strenge zedemeester. Een korte stonde slechts heeft Van Haren hem op z'n tocht Brittanje, destijds het ruwe land der polygamisten, laten bezoeken; inderdaad is Friso doorkneed met de ethiek

van Engelse moralisten. Ook hij vertoont, met alle verwerping van orthodoxe opvattingen, dat de zedeleer, onafhankelik van de kerkelike leerstellingen, het feitelik wezen van alle religie is. De deugd wordt beloond, de boosheid gestraft. Ook dáárvoor richt een hiernamaals. Doch 't oordeel is aan de onderwereld. Daar zit op z'n rechterstoel Ariman, en ontbiedt voor zijn uitspraak het schimmenheir. Friso moet getuige zijn. Door de schacht, waar de helledraak, de plaag der Alanen, wordt uitgedreven, geleidt, op last van Ormoes, een goede engel hem door het rijk der doden, en verkondigt hem met woord en aanschouwing het lot van hen, die op aarde des Hemels toorn op zich laadden. Zo handhaaft eensdeels in 't epos zich de Hellevaart, en leren wij voor Arimans stoel de aard van de straffen kennen, aan de ongerechtigheid opgelegd. Reeds bij de intrede omringen Friso, als scharen vogels, talloze drommen van geesten, nieuwsgierig naar de verschijning van de eerste aardling, die 't gebied van de Duisternis bezocht. Dan voert de tocht voorbij de in eenzaamheid toevende en wantrouwend omziende gierigaaard, veroordeeld tot eeuwig schijven-tellen; voorbij kijvende scharen, die de kinderen en hun ouders verbeelden, wier zorgeloze opvoeding verwaarlozing baarde; voorbij de logendienaars, de vleiers, de...Hier wordt de Prins van een waan genezen. De toekomstige Gebieder had zich voorgesteld, dat zij die Vorsten vleien zich strenger straffen berokkenen dan zij die de gemene lieden flikflooien. Maar de Engel verklaart, dat hierin geen onderscheid mag bestaan. Wie een gewoon mens bedriegt, doet dit een gewoon mens alleen, omdat hem de gelegenheid tot dieper bedrog ontbreekt. Kon hij z'n neiging botvieren bij schoner gelegenheid, 't zou niet aan hem liggen zo 't gif niet schadeliker werkte. Zodat het groter kwaad dat misleide koningen stichten, niet terugvalt op de ziel van de vleier, maar op die des konings. Koningen moeten zich zelve kennen....Daar naderen ze de troon van Ariman zelf, de geweldige. Uit zijn monsterborst vliegen af en aan, naar de mensheid, de wanschapen zonden; naast hem spitsen zich de Dood en 't Berouw op 's mensen vernietiging, en omzweven de Levensrampen de plaats des oordeels. Juist wordt Agrammes voor hem gesleept. Z'n schim verhaalt in eigen aanklacht de val van 't vorstenhuis der Gan-

gariden en van een ganse rij van intrigues....Hoe leerzaam voor Friso! Hoe liet zich hier merken, dat al het zwoegen van 't boze hart, op hope van rijkdom en macht, het zielsgenot voor immer verstoort, omdat de gemoedsrust onmogelik kan kiemen in de sfeer van de Heerszucht. Integendeel, Agrammes' zorgen waren met den dag vermeerderd. Tans openbaart hij wenende z'n snode gedragingen. Fluks zendt het Berouw hem z'n pijlen toe. De gestrafte schim, voor eeuwig veroordeeld tot de knagende pijn der wroeging, verheft zich, en zwevende in de duisternis, vervloekt hij uur op uur z'n geboortestond.

Ormoes heeft het zo beleid, dat Friso midden in de meest actuele processen valt. Daar naderen Cosroës en Pasiphaë, de voormalige gebieders van Taprobane. Na Friso's vertrek hadden ze, Teuphis' vermaningen latende wat ze waren, hun lichtzinnig leven van plezier op een nog ruimere voet voortgezet. Onder de bedrijven had Phasiphaë tevens een nieuwe minnebrand voelen opvlammen voor een zeker jongeling, verre bloedverwant van de gevallen Torymbas. Om nu de oude rekening met Cosroës'hof beter te kunnen vereffenen, vond de jongeling het in 't belang van de zaak, het ijzer voor 't smeden heet te houden. Hij deed dit op zijn wijze zeer verstandig. Hij veinsde tegenzin in 't ongeoorloofde van een liefdehandel. Z'n berekening kwam uit: Pasiphaë beraamde Cosroës' verwijdering en bood tot dat doel haar minnaar zelf de vrije toegang tot de koninklike slaapvertrekken aan. Zodra de gevaarlike vriend zich van de trouw van 't leger zeker wist, beging hij het stuk. Cosroës vond z'n einde; maar de moordende volk doorboorde ook Pasiphaë's hart. Beide staan tans voor 't dodengericht, en horen de aanklacht, die Ariman 't loon voor hun misdrijf doet ramen. Cosroës, wiens aanleg onbedorven was, slaat z'n ogen neer. Hij voelt waarin hij te kort kwam. 't Berouw zendt hem één van z'n pijlen toe. Pasiphaë echter maakt kabaal, noemt alles logen en laster. Doch de nachtelike katastrofe op Taprobane heeft meer zielen aan Ariman geofferd. De vertrouwden en dienstbaren, die van haar schuld getuigen, geven de aanklacht steun. 't Berouw spant z'n boog; twee pijlen branden haar in 't hart. Verder gelast de Hellevorst, dat hun schimmen eeuwig elkander zullen vergezellen, en eeuwig elkander zullen begrimmen.

Zó worden de zonden gestraft.

Zo heilzaam is 't, o Friso, als mens z'n hartstochten te bedwingen, en als Vorst z'n eer te stellen in 't geluk van z'n volk!

Ook Ariman, die met z'n infernaal wetboek en z'n uitgebreid justitie-personeel in dienst gesteld is van de opvoeding van de oervorst der Friezen, is niet in gebreke gebleven zich op de hoogte te stellen van de denkbeelden, die Friso in z'n nieuw vaderland in toepassing gebracht wenste te zien, en men staat verwonderd, hoe de hellevorst, doordrongen van de 18e eeuwse principes, zich in z'n vrijzinnigheid geëmancipeerd heeft van alle ‘onzedelikheid’. En een beeldendienst was onzedelik. Was het mogelik geweest, dat er katholieken in zijn gebied waren afgedaald, hij zou geen hunner in genade hebben ontvangen. Hoe edel van hart en zuiver van wandel ook, hij zou hun de roomse eredienst als een grief aanrekenen. Hij zou hun voor ogen honden hoezeer ze, door een bizondere waarde toe te kennen aan kerkelike gebruiken en plechtigheden, de grote massa in de waan hielpen brengen, dat een bijgeloovige deelneming er aan hun eeuwig geluk verzekeren kon. Heidenen wisten 't niet beter, zou hij er bij voegen, maar volgelingen van het zuivere Evangelie moesten beter weten en niet langer berusten in een verbastering, die uit misverstand zo niet uit misleiding, was ingetreden; ze te handhaven, - zou hij niet nalaten hun toe te voegen, - tegen de rede in, was bedrog en een zedeloos bedrijf. Tevergeefs beweren dan ook de beeldaanbidders, die voor z'n stoel worden opgebracht, dat zij niet anders doen dan de traditie volgen hunner voorouders, die onder 't knielen voor stoffelijke godenbeelden, zich daarbij het aanzijn van een levende Godheid te dieper trachtten in te denken. Wat hamer, vaart Ariman uit, denk je dat de grote massa óók op die wijze zou oordeelen? In genen dele. Onbewust voor de kern der mysterieën, zal ze in haar werktuigelikheid en met haar beperkte denkvermogens geen andere Godheid meer eren willen dan die ze voelen en tasten kan, en per slot van rekening als een God erkennen wat door mensenhanden moest worden geformeerd. Ariman behandelt de heiligenvereerders dan ook als afgodisten. Hun straf wijst hun wanbegrip uit. Voor hen blijven eeuwig zweven de doods-

beenderen en 't vereerde timmerhout, als een sarrend aandenken aan hun bespottelike dienst; en een blijvende stem vermaant hen sarcasties, voor hun knagend zelfverwijt hun troost te zoeken bij die heiligen, wier aanbidding ze bij hun leven hadden nagelaten aan 't ware Licht te toetsen.

De eeuw der ‘Verlichting’, wars van 't leerstellige in de confessieën van zo veel gezinten en sekten, alleen 't oog richtende op wat de mensheid verbindt, en als ingeschapen rede en zede de broedergeest wakker houdt, kan niet anders dan in het teken der tolerantie staan, en Ariman beijvert zich dan ook, de roeping door z'n leuze hem opgelegd, trouw te vervullen. Ziet ge die ijveraars, die zeker van de Waarheid, al de dissenters ter helle verwijzen? De Hellevorst zal ze wel krijgen! Zeloten in de relegie, geen korter metten dan met deze. Geen belacheliker waan, dan Rechter op aarde te willen zijn, en 't zwaard der helle voor anderen te wetten! Ariman zal ze laten voelen, wat zo'n hellezwaard wel is. De kwellingen, die ze anderen meenden toe te wijzen, mogen hen leren, hoe weinig recht ze hebben zich te beroepen op Ormoes, de God des Hemels.

In de grond van de zaak is de strengheid jegens de priesters, als dragers van 't gezag, geen andere dan de strengheid jegens de aardse heersers, Aan beide wordt opgelegd de plicht der zelfkennis, het verantwoordelikheidsbesef als dragers van 't gezag. Hun staf wordt verbroken, zo zij misleiden die hen volgen. Hun val is onvermijdelik, zo ze afstaan van rede en recht. Toch spreekt hier niet de mond der oudheid alleen. Op de eeuwenoude stam is een nieuwe loot geënt. Wel klinkt ook hier de alle idyllen en epoden doorklinkende toon, dat koningen wijzen zijn in de eerste plaats, dat de oudste koningen wijzen wàren, en de gouden Eeuw eerst terug komt, als opnieuw de toekomstige koningen zich toetsen aan de roem van 't vervlogen Eden. Ook hier zit de grootse leer ten troon, dat de deugd er moet zijn om haar zelfs wil, en daar, waar zij worstelt met de tegenspoed, de teleurstellingen des levens dienen te worden aanvaard als de lessen van de levensschool, en krachtsbesef de prijs zal zijn voor de doorstane rampen. Doch naast de deugd van een Socrates is ook de kennis der Aufklärungs-eeuw een

onmisbare schat geworden. Wat meer is, Stoa en Verlichting hebben zich geassociëerd. Niet langer monopoliseert de passieve ‘wijsheid’ de zielenadel. De wetenschap trok er haar wissels op; de godsdienst zuiverend van bijgeloof en onzedelikheid, maakt zij haar reinheid tot zedeleer, en haar betrachting tot deugd. Voor de buitenwereld echter bleven beider betrekkingen dezelfde. Het eeuwig geestelike in de mens bleef hoofdzaak. Aanzien en rijkdom gingen steeds voort ijdelheden te zijn; stand en macht waren hinderlik omdat ze plichten oplegden. Waarborgen gaven ze gene; en steeds nog bleef ‘de kleene rust’ het veiligst bezit van een straffeloos gemoed.

* * *

In 't Nederland van omstreeks 1740; te midden van de weelde die een langdurige vrede er onder een ongehoorde welvaart verspreidde; met het indommelend patriciaat, wiens zonen in zwierige kleeding, in de spiegelsalons de dagen der jongelingschap verspilden; met regenten, die vóór ze de wegen kenden, door een familieëntrust zich reeds van een eerepost verzekerd wisten; wiens gezanten meer slim dan kloek, liever dan zelf de lijn en de geest der verdragen aangevend, de naijver der grote machten uitbuitten; - dit Nederland, waarin de roem van een aristokraties regenten- en geleerdendom ging plaats maken voor een, zowel universele als nationale tendenzen najagende beoefening van moderne wetenschappen, gepaard aan een in tal van geschriften beredeneerde politieke en sociaal-economiese zelfbetrachting; - in dit Nederland van 1740 moest Van Haren's antiek en massief epos, te midden van het bladwisselend intellectualisme neervallen...als een baksteen. Uitgezonderd die mannen, wier geest in alle eeuwen thuis was, viel het stroeve Stoïcisme gewrongen in stroeve verzen, de meeste magen te zwaar. 't Was uit de tijd; eerst langzaam gelukte 't de tijdgeest, aan de oorspronkelikruwe trant van deze wijsheidsleer te wennen. Om de kern te genieten, ging echter sommiger ‘smaak’ zich met het werk bemoeien. Van Haren, in dezen zich zelf niet zeker, gaf toe. En wat het lot van het werk na z'n compromis met de kunstopvatting van z'n tijd is geweest, - de lezer kan de vrucht

der toenmalige kritiek terugvinden in Friso's ‘Tweede Druk’, zelfs op voorlichting van anderen, die de uitkomsten hunner vergelijkingen in hun onderzoekingen hebben openbaar gemaakt.

Op de sterke jongere was de zwakker gewordene oudere gevolgd.

‘'t Is al vergulde ellende!’ schreef de eerste Willem van Haren, de Ambassadeur, kort voor 't sluiten van de Nijmeegse vrede, - waarschijnlijk aan Viersen; meer dan verzadigd door de beslommeringen die z'n post hem bezorgde, en de rust zoekende bij 't afdalen van zijn ouderdom, na de wereld te hebben doorkruist, ‘dans un emploi, véritablement honorable et au dessus de mon mérite, mais...qui au bout du comte n'est autre chose que *splendida miseria*.’[1)]

Wie kent niet de echo er van, uit ‘Het Menschelijk Leven’ van de jongere Willem? - het leven een droom; de arbeid een strijd; de nacht zonder rust; de dagen bestuurd door 't grilligst Lot; de hoogheid vernederd; de dwaas verhoogd; doch 't hoofd gebogen: aan God het Beleid!

De 28-jarige had een levensschool gegeven; in onze litteratuur blijft Teuphis het hoogste ideaal van de Wijsgeer....De 56-jarige had gefaald; hier buigt hij in een stil ogenblik het hoofd; zo aanstonds overmant hem de moeheid en zoekt hij de dood.

Ook in deze had het speelse Lot een tegenstelling geschapen!

Als geheel, is de ‘Friso’ hoog van stijl, en de openbaring van een voorname en diep wijsgerige geest. De adel der gedachte verlochent zich nimmer; de ethiek puilt de bladzijden uit. De aard der denkbeelden herinnert aan Spieghel en Hooft; in opzet en uitvoering komt het epos naast Fénélons ‘Telemachus’ te staan, waaraan het stuk herinnert, maar dat in z'n strekking aan een bepaald persoon en in z'n levensblik aan een gegeven cultuurtijd gebonden, in ruimte van blik, zo niet in geesteshoogheid tevens, aan ‘Friso’ de meerderheid laat. Als kunstprodukt echter staat van Harens werk zwakker.

1) H a l b e r t s m a , Fragmenten no. 5. (Zie ook de vorige en volgende brieven,) Deze vervulde 14 Ambassades en 44 bizondere commissiën.

Fraaie tegels vragen, om schoner uit te komen, regelmaat en kunstige schikking. In de ‘Friso’ is de schikking verre van onberispelik. Tussen goed geslaagde, krachtig gelende verzen vallen matte herhalingen of slappe tussenzetsels. Daardoor zijn schone partijen zeldzaam Ook zijn de strofen geen verzen; hier en daar heeft de dichter zich met twaaf lettergrepen met een rijmwoord vergenoegd. Hinderlik is die onpoëtiese stroefheid 't meest waar de zwakkere inhoud tevens de gang verflauwt; ze wijkt op de achtergrond, waar de kracht en hoogte der denkbeelden met de woord-beweging in overeenstemming komt, en eigenschappen in de mens Van Haren verheft, die de hoedanigheden van z'n dichterschap doen vergeten.

Er is een vaderwoord van de straks tot ondergang bestemde Orsines tot z'n dochter Atosse, de stammoeder der Friezen, zeldzaam hoog van edele gevoelens en ontroerende zelfverlochening....

Er is een wedervinden te Gades van de zwervende zoon en de naar 't uiterst Westen gebannen Melite, van warme en tedere verrukking....

Er is een toespraak van Teuphis, tijdens een zeestorm, tot 't scheepsvolk over de Almacht van Ormoes-Jehova, waardig, krachtig en breed. Ze kenmerkt 't duidelikste de wijsgerige ethiek, waarvan het werk van onze Friese edelman doorlopend 't welsprekend manifest is[1].

> Gylieden, ongewoon der Zeevaart, en nog nooit
> Geweest daar 't dolle Nat niet dan verwoesting strooit,
> En oorlogskielen op den klip in tweên doen rollen,
> Of, nog verwoeder, zwelgt als spaanders in den hollen
> En ondoorgronden buik; weet dat des Stuurmans merk
> In 't naad'rend onweêr niet veel heils ziet aan het zwerk.
> Elk oogenblik staat ons ontroering aan te treffen.
> Gewis zult gy, zowel als ik, nog niet beseffen
> Hoe schrikkelyk het is, in de on-afmeetbre kom
> Der waat'ren, met den dood te worstelen, rondom
> In duisternis, nu niet aan iemand te verbeelden,
> En dikwijls Helden, dien gevaar noch dood verveelden

1) Ve Boek, vs. 123-185.

In 't Oorlogs-veld, geheel ontstellend. Niets kan zijn
Voor 't menschlijk oog zo naar, zo vreesselijk in schijn.
Alleen in schijn! want hier is 't Goddelijk vermogen
Ook tegenwoordig, ons aanschouwend met zijne ogen:
Zo magtig ons alhier in dezen Oceaan
En al de razernij der winden bij te staan,
En te beschutten, als in 't land der Prasiaten,
En daar de Ganges koomt te voorschijn in uw Staten.
Vorst Porus is niet meer dan wij daar voor bevrijd,
En op een' hogen berg zo min als hier vermijd
De mensch Gods hand. Wil hij rechtvaardig ons doen sneven,
Want alles is van hem rechtvaardig, 't zoude ons leven
Niet rekken, waren wij nu tot Magramme, of op
Het Serische gebergt, of klimmende op den top
Van Hora's duin-gevaart. Zijn Goddelijke wetten
Zijn door vernuft, nog vlijt, nog midd'len, te beletten!
En is 't dat ons de dood hier heden treffen zal,
Hoe toch gebeurd dat? onbestemd? en bij geval?
O neen! wij vloden dan vergeefs met vlugge schreden,
En hadden elders tot geen meer gerustheid reden!
De waat'ren vlieten niet alleen op zijn bevel.
Meer volgt het. De Natuur, in 't vredigste gestel,
Snelt voor zijn aangezicht, en, ligt voor Hem te ontroeren,
Heeft duizend midd'len om den mensch ter dood te voeren!
Maar wederom: heeft Hij, die Wind en Zee gebied,
Niet voor dat ons alhier iets dodelijks geschied,
't Rolt alles over 't hoofd, onmachtig 't neer te drukken,
En kan het zelf geen hair met al deez woede ontrukken:
De Bliksem flikkert in het water. Geen gevaar
Al barst de Lugt; en, in den nagt die 't alles naar
En ijsselijker maakt, vermijden alle Stoffen
Den Mensch, dien God gebood te laten ongetroffen:
En hem ontziende, dien de Schepper met zijn hand
Bedekt, staat hij gelijk als op een vreedzaam strand.
Zo past het Groot te zijn, en niet wanneer gevaren
Verre af zijn! 't Is hier tijd om woord en daad te paren.
Wie dient een' waren God en vreest iets buiten Hem?
Een laffe ziel, die niets dan spooksel, lugt en stem,
Voor godvrucht neemt, 't geen haast verdwijnt van voor zijne ogen,
In 't allereerst gevaar ten afgrond neêrgevlogen!
Gij nogtans door de vrees regtvaardig te verbannen,
Verwaarloost niets, stelt alle ervarentheid, o Mannen,
In 't werk (vervolgd hij tot het Scheepsvolk.) Als het hart

Door doods-gevaar niet is onrustig, nog verward,
Verdubb'len hoop en heil. Bedaarde en stille zinnen
En snelle handen doen alleen in nood verwinnen.
Flauwhartigheid verslapt de zenuwen: maar moed
Schenkt helden-kragt. Dan volgt de zeege op tegenspoed!

Zedelijkheid en socialisme
Door
Is. P. De Vooys. (*Vervolg*).

'Ein Versuch' noemt Kautsky het boek, waarin hij tracht 'de verhouding van de ethica tot de materialistische geschiedsopvatting' uiteentezetten. Wat bedoelt hij daarmee? Duidelijk niets anders dan een theoretische afleiding van de zedelijkheid als maatschappelijk verschijnsel. Maar even duidelijk is het dat Kautsky niet uit eigen aandrang daartoe is gekomen, zooals met Dietzgen vroeger wel het geval was. Zijn allereerste bedoeling is strijd tegen de Neo-Kant beweging. Daarin ziet hij een ondermijning van 't Marxisme en dus van den wetenschappelijken grondslag der sociaal-demokratie. En die strijd achtte hij 'dringend notwendig'.

Gaat hij al niet zoover als Franz Mehring, die bij de bestrijding van Kant[1)] schreef zich bewust te zijn van 'een eenzaam pad' te bewandelen, hij erkent toch: 'den grooten invloed door Kant's ethica in onze eigen rijen gewonnen.' Wat is nu de houding door den leider der streng Marxistische theoretici aangenomen?

Veroordeelt hij ethische opvattingen als ideologische reflexverschijnselen, die ten deele nutteloos, ten deele zelfs gevaarlijk zijn, omdat zij de aandacht afleiden van den noodzakelijken ontwikkelingsgang der samenleving? Ziet hij elk ethisch streven als een krachteloos en ledig pogen, daar de handelingen der

1) Neue Zeit XXII. 2. S. 554.

menschen gedetermineerd zijn door de ekonomische verhoudingen? En is zijn laatste consekwentie de overbodigheid van ethische bewegingen, daar wetenschappelijk de noodzakelijkheid van de sociaal-demokratie, van haar overwinning en dus van 't socialisme vaststaat, waarmede dan evenzeer noodzakelijk andere meer gewenschte zedelijkheidsbegrippen zullen ontstaan? Dit toch zijn langen tijd de Marxistische opvattingen geweest, zooals b.v. uit de houding van F. v.d. Goes tegenover de drankbestrijding nog onlangs bleek. Kautsky neemt echter in zijn 'Versuch' reeds direct een andere houding aan, een andere, doch geen tegenovergestelde. In beginsel houdt hij vast aan het gedetermineerd zijn van alle geestesverschijnselen door de ekonomische verhoudingen.

De erkenning echter dat ook ideologiën kunnen inwerken - of terugwerken - op de maatschappelijke ontwikkeling, een erkenning die - het zij ten volle erkend - steeds door het Marxisme is gedaan, geeft gelegenheid om de gestrengheid der ekonomische determinatie te temperen. Van die gelegenheid maakt Kautsky gebruik. 'Wie die anderen ideologischen Factoren ist auch die Moral imstande, die ökonomische und gesellschaftliche Entwicklung zu fördern. *Gerade darin liegt ja ihre gesellschaftliche Bedeutung*.' Op deze uitspraak moest natuurlijk een theoretische afleiding van die 'Moral' volgen. Want is zij instaat de maatschappelijke evolutie te bevorderen, dan spreekt het vanzelf dat de sociaal-demokratie, die ook juist die bevordering nastreeft met haar rekening houdt.

Naast deze theoretische komt dan ook Kautsky tot een zeer belangrijke practische erkenning, dat er n.l. bestaat: 'eine Summe von Erscheinungen die wir unter dem Namen des *ethischen Idealismus* zusammen fassen', al voegt hij er aan toe: 'der mit dem philosophischen nicht verwechselt werden darf.' En dat hij inderdaad inziet dat de sociaal-demokratie dit ethisch idealisme noodig heeft blijkt duidelijk uit den slotzin van zijn 'Vorrede': 'Das Büchlein soll nicht beschaulichem Erkennen dienen, sondern dem Kampfe, einem Kampfe in dem wir *die höchste ethische Kraft*, wie die gröszte Klarheit der Erkenntniss entfalten müssen, sollen wir siegen.'

Wordt de beteekenis dezer erkenning nu verzwakt doordat Kautsky een klassenmoraal, en daarmede een 'besonderes

sozialdemokratisches Moralprinzip' aanneemt? Op gelijksoortige wijze als H. Roland Holst ten onzent had Kautsky in de 'Neue Zeit' verkondigd, dat 'sociale deugden als hulpvaardigheid, opofferingsgezindheid, waarheidsliefde enz., slechts voor de genooten, niet voor het medelid eener andere maatschappelijke organisatie gelden.' Tegen de misvatting als zou hij deze opvatting aanprijzen komt Kautsky uitvoerig op. Geen aanprijzing van een beginsel, maar constateering van feiten had hij bedoeld.

Al noemt hij het een 'zedewet', zoo wil hij dit anthropologisch opgevat hebben, doordat n.l. een historische beschouwing van de zedelijke *practijk* in het verleden zulks leert. Maar zegt hij verder: 'man hat keine Ursache, sich deshalb gerade über die Sozialdemokratie zu entrüsten, da es keine Partei gibt, die den Begriff der Gesellschaft weiter fasst wie sie, die Partei der Internationalität, die alle Nationen, alle Rassen in das Bereich ihrer Solidarität zieht.' En na een korte historische beschouwing, komt hij tot de slotsom, dat het kapitaal den materieelen grondslag legt voor een algemeen menschelijke moraal, maar diezelfde moraal met voeten treedt, terwijl het proletariaat een maatschappijvorm zal scheppen, waarin de gelijkheid van alle menschen krachtens de zedelijkheidswet van een vromen wensch tot werkelijkheid wordt.

De houding van Kautsky is dus duidelijk. Het practisch ethisch idealisme, dat in den tijd der gevoelssocialisten en van de veroordeeling der sociaal-demokratie op zedelijkheidsgronden, door Marx en Engels bespot werd, maar dat toch in de massa leeft en zich te zekerder durft vertoonen naarmate de gehuichelde en reactionnaire vorm ervan zeldzamer voorkomt, wordt ten volle door hem aanvaard en theoretisch erkend, Er wordt zelfs 'een kracht' en 'een wapen' in gezien van bijzondere beteekenis. En niet alleen bij de massa, ook bij de vooraanstaande toongevende leiders. 'So bricht auch zum Beispiel in einem Marx mitunter bei seiner wissenschaftlichen Forschung das Wirken eines sittlichen Ideals durch.' Ook 'innerhalb der konservativen Klassen' zijn er 'einzelve Individuen' die slechts los aan hunne klasse verbonden zijn en geen klassebewustzijn ontwikkelen; met sterke sociale neigingen en deugden, waardoor zij huichelarij en cynisme verafschuwen.

Zij vervoegen over zóo groote intelligentie, dat zij de tegenstrijdigheid tusschen overleefde zedelijke stellingen met de maatschappelijke nooden gevoelen, en moeten daarom voor zich zelf nieuwe zedelijke idealen opstellen.

Geen wonder dus, dat de Neo-Kantianen, zooals b.v. Vorländer, over het practische in Kautsky's houding tevreden zijn. Dit was de erkenning, die zij in de sociaal-demokratie propageerden, en aanvaard wenschten te zien. Dat zij dit echter deden op grond van Kant's ethica wordt door Kautsky scherp veroordeeld. Zijn betoog hiertegen bestaat logisch uit twee deelen, n.l. een kritiek op Kant, en de ontwikkeling van een historischmaterialistischen grondslag van 't practisch ethisch idealisme. Daaraan gaat echter in een tweetal hoofdstukken een poging vooraf, om in een historisch overzicht van ethisch-filosofische stelsels aantetoonen, dat de ontwikkelingsgang over Kant heen, naar het historisch materialisme leidt, een en ander gedetermineerd door de daaronder liggende maatschappelijke evolutie. Gezien deze breede opzet, moet inderdaad Kautsky's boek een ‘Versuch’ heeten.

* * *

Waar de materialistische geschiedsbeschouwing tot op heden - en gezien de beschikbare arbeidskrachten begrijpelijkerwijze - zich beperken moest tot algemeene beschouwingen en behandeling van enkele begrensde tijdperken, zoodat geen groot en algemeen doorgevoerd historisch werk de nieuwe methode tot een volledige toepassing bracht op de beschavingsgeschiedenis der menschheid, is het uiteraard ondoenlijk ekonomische grondslagen voor den ontwikkelingsgang der filosofie aantegeven, zelfs wanneer er van zoo'n evolutie in groote trekken sprake kan zijn. Kautsky's schets laat dan ook geheel en al onbevredigd. Allereerst al waar het betreft een historisch overzicht van de ethica als filosofisch stelsel, daarnaast waar hij voor verschillende stelsels een maatschappelijken ondergrond tracht aantegeven. Het algemeene schema is van den beginne af duidelijk. De ontwikkeling geschiedt niet rechtlijnig, maar dialectisch in tegenstellingen. De groote tegenstelling bestaat tusschen het materialisme, dat alle verschijnselen, ook geestelijke, binnen het kader van algemeene natuurnoodzakelijkheid wil

verklaren; en het idealisme, dat geestelijke verschijnselen ook uit den geest afleidt. Tot zoover is de Marxist gelijk aan den aanhanger van 't mechanisch materialisme. Hij gaat verder, waar hij de tegenstelling tusschen materialisme en idealisme niet als iets blijvends opvat, maar als een historisch heen en weergaan. Terwijl het idealisme de filosofie is van maatschappijen, klassen of tijdperken, waarin geen nieuw ekonomisch leven zich ontwikkelt; de materieele vooruitgang reeds is verkregen en tot stilstand komt, zal het materialisme de filosofie zijn van opkomende klassen en volken, en van tijdperken waarin revolutionnaire energie woelt naar verandering. Aldus het schema. Ware het dwingend bewezen, zoo zou duidelijk zijn dat de sociaaldemokratie door aftewijken van haar materialistische wereldbeschouwing kenteekenen vertoonde van verval, van verzwakking der revolutionnaire energie, van het opgeven harer historische taak.

Kautsy's betoog is nu in 't oog springend zwak en leeg. Vergeleken bij werken als Buckle's History of Civilisation, dat het verband tusschen wetenschap (materialisme) en maatschappelijken vooruitgang nagaat, of Lange's Geschichte des Materialismus, dat de groote beschavingsbeteekenis van het materialisme aantoont, is zijn voorraad gegevens uiterst armelijk. Durfde Kautsky het dan niet aan, zoo vraagt men zich af, om als Buckle en Lange deden, de wetenschap aantewijzen, als de groote bevorderaar van vooruitgang, verlichting en vooral van materieele verbeteringen en mildere zeden? En zou hij, gezien de groote beteekenis van 't materialisme voor de wetenschap, zijn betoog niet ruggegraat gegeven hebben, door tusschen maatschappelijke evolutie en filosofie de ontwikkeling der wetenschap te stellen? Of was de tegenstelling tusschen de burgerlijke en de socialistische wetenschap zoo'n diepe kloof? Ziet hier zijn mager betoog.

In het eerste hoofdstuk over Antieke en Christelijke ethiek worden Epikureus en Plato tegenover elkaar gesteld met de Stoïsche filosofie daartusschen. Alleen voor de opkomst der filosofie in Griekenland wordt een poging tot ekonomische verklaring - door de Perzische oorlogen - gewaagd. Uit Stoicisme en Platonisme wordt het christendom opgebouwd,[1)]

1) Waar bleef Aristoteles?

waarmede het materialistisch Epikurisme overwonnen werd. De ethiek in de filosofie van godsdienst bevrijd door naar redelijke verklaringen van 't zedelijk handelen te zoeken, werd door 't Christendom weer geheel theologisch.

En 't Christendom dat mogelijk was door den afkeer van de werkelijkheid in landen met ekonomische verwording, leerde 't moraal huichelen, nadat door de Volksverhuizing de Germanen de vreugde aan het leven weer hadden hersteld. Tengevolge hiervan zou later alle maatschappelijk verzet zich theologisch uiten en zich tegen kerk en priester-overheersching richten.

In dezen gedachtegang worden geen nieuwe lichtstralen op de oude stelsels geworpen, noch ook dat oude zoo voorgesteld dat de talrijke vragen welke een verklaring van ethisch handelen te beantwoorden heeft, duidelijk worden.

Met een grooten sprong over de filosofie der renaissance, die uitsluitend natuurfilosofie zou zijn met Spinoza's leer als ‘Gipfelpunkt,’ handelt een tweede hoofdstuk over de ethiek in het tijdperk der ‘Aufklärung.’[1)]

Drie richtingen ziet Kautsky, overeenkomstig met die van Epikureus: - de Fransche materialisten - het Stoïcisme - de Engelsche moralisten, en Plato - dat is de Duitsche filosofie met Kant.

Dat de ‘Aufklärung’ ethische beschouwingen uitlokte werd veroorzaakt door het opkomend kapitalisme.

Het Fransche materialisme zou zich voornamelijk gronden op de burgerij; het was revolutionnair tegen kerk en staat, die de oorzaak waren dat geen betere zedelijkheid aanwezig kon zijn, en dat niet de burgers in behartiging van 't algemeen belang, maar in zelfzuchtige genoegens bevrediging van 't eigen belang vonden. Dat, zooals feitelijk het geval was, vooral de Fransche adel en de hofkringen materialistisch dachten, was bij hen een trotsche domheid, die geen gevaar voor eigen heerschappij zag, terwijl het materialisme bij de intellectueelen onder de burgerij den strijdlust aanvuurde.

Kan deze historisch-materialistische verklaring van de Fransche school bezwaarlijk bevredigen, moeilijker taak had

1) Over Bacon, Newton, Descartes, Leibniz geen woord.

Kautsky om de maatschappelijke gronden voor het Engelsche moralisme aan te geven.

Engeland stond toch in de kapitalistische ontwikkeling vooraan. De moderne ekonomie ontstond er dan ook, en toch miste de Engelsche filosofie het radikale van de Franschen. Zoo zegt Kautsky ten minste, n.l. van af zijn materialistisch standpunt. Hij komt daardoor er toe een nieuw 'algemeines Gesetz der gesellschaftlichen Entwicklung' aantenemen, dat 'Länder, die in der ökonomischen Entwicklung den andern vorangehen, dahin neigen an Stelle radikaler Lösungen Kompromisse zu setzen.'

Ten slotte ziet Kautsky in Kant, een 'Zurück auf Plato' - merkwaardiger wijze dus op den eersten grooten socialistischen utopist - en daarmede een teruggang, een reactie, verklaarbaar door den politieken stilstand in Duitschland.

Met deze twee hoofdstukken is Kautsky er niet in geslaagd, noch om de ethiek als filosofisch probleem in historisch overzicht duidelijk te maken, noch ook om een maatschappelijken ondergrond ervan te verduidelijken. De oorzaak ervan ligt al te zeer voor de hand, n.l. gemis aan kennis van filosofie en geestelijk leven in verschillende tijdperken. Waar hij zelf later moet erkennen, dat men 'um eine sittliche Forderung zu verstehen, nicht blosz das gesellschaftliche Bedürfniss kennen muss, das sie hervor rief, sondern auch die besondere *Denkweise* der Gesellschaft, die sie schuf,' geldt dit in nog heel wat sterkere mate de filosofie van een bijzonder denker, een volk of een tijdperk. Omdat Kautsky dit miste is zijn historische beschouwing uiterst zwak en leeg en daarom mislukt.

* * *

De kern van het boek is de kritiek op Kant. Een hoeveelheid algemeene kennis en begripsvaardigheid kan aan het historisch materialisme een bewegelijke levendigheid geven, die den geest boeit, maar wanneer het tegenover een stelsel als de kritische filosofie van Kant komt te staan moet het meer kern en kracht toonen, ook al zou het aan pakkende eigenschappen verliezen. Want dit is toch duidelijk, dat eenvoudige kennis van 't historisch-materialistisch beginsel, hoe

nieuw, hoe dialectisch-proletarisch het moge heeten, nooit andere oudere wetenschappelijke en filosofische kennis zonder meer kan vervangen. Dat heeft Kautsky terecht ingezien. Een historisch-materialistische verklaring van den samenhang tusschen de resultaten van Kant's kritisch denken met maatschappelijke toestanden en denkbeelden in zijn tijd, moge op zichzelf interessant zijn, het is geen kritiek op de afleiding dier resultaten, m.a.w. het raakt Kant's filosofie niet aan.

Het is altijd een van die kleine, populaire kanten van de kritiek op Kant geweest, om hem te prijzen voor zijn Kritik der reinen Vernunft, en zijn Practische-Vernunft-kritiek toeteschrijven aan karakterzwak afbreken van 't eigen werk door angst voor hooge autoriteiten, of voor de maatschappelijke consekwentie's. Het is bijna onbegrijpelijk, dat een dergelijke beschouwing zich hardnekkig voortplant waar zij in zichzelf zoo onlogisch is, en zoo absoluut strijdig met de feiten van Kant's eigen geschriften. Begrijpelijk wordt het alleen door de aardige en geestige vormen, waarin b.v. Heine en Schopenhauer dergelijke verhalen voor 't groote publiek klaar maakten. In een kritiek op Kant hoort het niet thuis. Eerst na een afbrekend zakelijk oordeel, moge het als verontschuldiging gelden. Zoo kan een historisch-materialistische verklaring van Kant's resultaten aanwijzen, waarom deze niet meer voor onzen tijd kunnen gelden, mits eerst aangetoond is *dat* ze onjuist zijn.

Kautsky tracht dat te doen. Zijn poging laat echter alles te wenschen over, en is al te duidelijk die van een filosofisch ongeschoold denker. Al noemt hij Kant's ontwikkeling van de idealiteit van ruimte en tijd: ‘eine der kühnsten Leistungen des menschlichen Geistes’, zoo heeft hij het transcendentale karakter der afleiding niet begrepen, zelfs niet gezien. En dat is juist het allervoornaamste; het is de probleemstelling, waarop Kant's kritiek het antwoord is. Wie niet tot het probleem genaderd is, kan onmogelijk het antwoord verstaan. En tot die nadering komt de materialistische opvatting van ‘ervaring’ nooit. Al begint Kant met te zeggen, dat wij niets kunnen kennen dan door ervaring, zoo wil dit niet zeggen, dat ‘ervaring’ het begrip is, dat zoo axiomatisch vaststaat, dat daarover niets meer te zeggen valt.

Integendeel is de geheele Kritik der reinen Vernunft een

ervaringskritiek, een onderzoek naar het probleem dat in 't begrip ervaring ligt opgesloten of m.a.w. in de waarde en in de mogelijkheid van wetenschap. Al wat nu te denken valt *over* ervaring, doch *zonder* ervaring, heet transcendentaal. Zoo komt Kant in de kritiek op de ervaring tot het aannemen van een transcendentale idealiteit van ruimte en tijd. Voor de ervaring zelf zijn echter ruimte en tijd niet ideëel maar reëel. Wie dus *door* ervaring het ervaringsprobleem tracht te onderzoeken, - zooals de psychologie doet - blijft in een reële ruimte en tijd. Kautsky begaat de uiterst gewone, en door tal van filosofen - ook door niet-Kantianen - weerlegde misvatting de transcendentale idealiteit als ervaringsidealiteit optevatten. Daardoor miskent hij vanzelfsprekend de geheele beteekenis van Kant. De opheffing van de tegenstelling tusschen idealisme en materialisme, ter krachtige bevestiging der waarde van ervaring en wetenschap, die Kant's filosofie tot een keerpunt in de geestesgeschiedenis maakt, berust juist op transcendentale grondslagen en die ziet Kautsky niet. Voor hem blijft er slechts een keuze tusschen idealisme en materialisme, en daar Kant duidelijk geen materialist is, moet hij hem wel bij ‘mystici en idealisten als Berkeley’ indeelen.

Hiermede is eigenlijk reeds de geheele verdere kritiek veroordeeld, want zij gaat niet tegen Kant maar tegen het door hem overwonnen ‘mystisch idealisme’ dat elke wetenschap ondermijnde.

Evenals de ervaring, kan ook de ethiek, zooals trouwens elke psychische uiting van den mensch, een onderwerp voor ervaringsonderzoek vormen. Kant maakte daartoe den weg geheel vrij. Maar daarom kan zoo'n onderzoek, hetzij psychologisch of anthropologisch, niet tegenover Kant's Kritik der practischen Vernunft gesteld worden; het staat er geheel naast. Kautsky kon echter niet anders dan die transcendentale Kritik wetenschappelijk zien. De probleemstelling, het resultaat van Kant's ethica en de consekwentie's ontwikkeld in dat al te veel verwaarloosde boek, dat pas goed de eenheid van Kant's filosofie begrijpelijk maakt, n.l. de Kritik der Urteilskraft, moesten hem ontgaan. De kategorische imperatief, als een ervaringsoordeel opgevat, is natuurlijk niet ‘überraschend neu’, zooals Kautsky opmerkt, maar bijna onnoozel.

De groote beteekenis ervan wordt pas gezien als een wetgevenden vorm, die buiten de ervaring ligt, d.i. buiten alle beschouwingen in het kader der causaliteit. Ook hier is het een antwoord dat onmogelijk te begrijpen is, wanneer de probleemstelling ontbreekt. En dat is bij Kautsky blijkens zijne beschouwingen over 'Freiheit und Notwendigkeit' het geval. Het 'gevoel van vrijheid' blijft voor hem een verschijnsel, door ervaring te onderzoeken. Natuurlijk wederom niet ten onrechte. De ervaring heeft vrij baan. De psycholoog trachte zooveel mogelijk daarvan te weten te komen, door studie, proefneming en waarneming, zoo bij dier als mensch. Maar nooit wordt daardoor begrijpelijk, waarom dat gevoel van vrij te zijn, dat toch in de ervaring steeds zal blijken uitteloopen op een daad, gedetermineerd door prikkels en driften, gerechtvaardigd is als wezenlijk vrij tegenover den denkenden geest. Waarom voelt de geest het vrijheidsgevoel als vrij? Dat is het probleem waartoe de materialist, waartoe de wetenschap, waartoe Kautsky niet nadert. En daarom gaat Kant's beantwoording buiten de kritiek door ervaring te geven, geheel en al om. Geen wonder dat ten slotte Kautsky de geheele filosofie van Kant ziet als een stelsel dat den wetenschappelijken geest tracht af te wenden van de materialistische wereldbeschouwing, maar hij vergist zich als hij dit gelijkstelt met afwenden van de vrije wetenschap.

Bovendien slaagt hij er niet in aantetoonen, dat de Kantherleving reactionnair is. Hij moet eigenlijk toegeven, dat de Kantiaansche ethica ook voor het socialisme ten volle aanvaardbaar is. Te verwachten was een betoog dat de revolutionnaire arbeidersbeweging behoefte heeft aan een vrije, geheel vooroordeelslooze wetenschap, aan een nieuw geweten, dat door geen scrupules belemmerd wordt, en dat de Kant'sche ethica daartoe in den weg staat. Het laatste kon Kautsky niet, waar hij de hoogste ethische kracht noodig acht, zullen de arbeiders overwinnen. En het eerste zou een bewijsmateriaal van feiten eischen, dat, gezien de kracht die van Kant uitging voor de moderne wetenschap, onmogelijk te leveren was. Kautsky verkondigt alleen, doch zonder overtuigend bewijs, dat de Neo-Kant-beweging uitging van de zelfvoldane bourgeoisie van 1848. Het tegendeel is echter waar, het zijn juist

die ‘enkele individuen’ geweest, die naar nieuwe ruimere zedelijkheid streefden, waarover hij zelf met erkenning hunner zelfstandigheid spreekt, en die los van hunne klasse, geen klassebewustzijn ontwikkelden.

Zichzelf gewonnen geven, spreekt dan ook uit den slotzin van de kritiek op Kant: *Trotz* des kategorischen Imperativs, den das Kant'sche Sittengesetz dem einzelnen zuruft, is seine historische gesellschaftliche Tendenz von seinen Anfängen an bis heute die einer Abstumpfung, einer Versöhnung der Gegensätze, nicht die ihrer Ueberwindung durch den Kampf *gewesen!* Maar voor de toekomst? vragen daarop de Neo-Kantianen.

* * *

De betoogkern van kritiek op Kant, ingeleid door een zwakke historische beschouwing, wordt ten slotte opgelost in een historisch-materialistische afleiding van 't ‘zedelijk ideaal’, dat is van het practisch ethisch idealisme. Zooals uit het voorgaande reeds duidelijk kan zijn, wil deze afleiding wetenschappelijk, d.w.z. binnen het kader der natuurnoodzakelijkheid blijven. Kautsky sluit zich dan ook voornamelijk aan bij Engels, zooals diens inzichten blijken uit zijn Anti-Düring, zijn Ausgang der klassischen filosofie, en zijn Ursprung der Familie. Marx en Dietzgen, ook door hem genoemd, zijn meer filosofisch. En zooals Engels in latere jaren de gestrengheid eener ekonomische determineering temperde door andere factoren dan de productiewijze te erkennen, zoo maakt ook Kautsky menige reserve, wanneer hij de ekonomische verhoudingen aan heerschende zedelijkheidsopvattingen ten grondslag legt. Een zeer belangrijke reserve is reeds aangehaald, waarin erkend wordt dat om zedelijke vorderingen te begrijpen, men de denkwijze, dat is dus het geestelijk leven moet kennen (pag. 123). Een andere is deze dat men de bijzondere productiewijze van een land op een bepaald tijdstip pas goed kan begrijpen door geografische omstandigheden en historisch geworden gewoonten te bestudeeren, daar de kennis van de techniek der productiewijze onvoldoende is (pag. 116-117). Merkwaardig vooral is de beschouwing van Kautsky over den naam van de Marxistische wereldbeschouwing (pag. 78-79). Betitelt Kautsky zijn boek zóo, dat men alleen aan een mate-

rialistische geschiedsopvatting, dus aan een methode moet denken, reeds in zijn voorrede spreekt hij duidelijk van materialistische filosofie en van dialectisch materialisme. Boven namen als ‘monisme’, ‘kriticisme’, ‘realisme’ ter onderscheiding van 't verouderd zuiver natuurwetenschappelijk materialisme, geeft Kautsky den voorkeur aan een naam, die zoo scherp mogelijk de onderscheiding van burgerlijke opvattingen kenmerkt en die ziet hij in den naam ‘materialisme’.

Voor hem is dit zoo radikaal, dat de verdediging er van door de conservatief geworden burgerij niet meer mogelijk is, en die verdediging alleen veilig blijkt op het proletarische standpunt. In dit betoog schuilen onderscheiden misvattingen. Terecht blijft Kautsky staan op den naam materialisme, omdat dit zooals b.v. ook Lange aannam, de kenmerkende betiteling is voor alle stelsels, die uit de vormen der materie, uit het eigenschappelijke der geheele verschijningswereld naar algemeen voor de stof geldende natuurwetten alles willen verklaren. Ten onrechte echter neemt Kautsky aan dat zijn wereldbeschouwing geheel verschilt van 't natuurwetenschappelijk materialisme; en evenzeer is onjuist dat dit bij de conservatief geworden bourgeoisie geen aanhang meer zou vinden. Daar het materialisme berust op causaal werkende wetenschap, moet het voortdurend veranderen, zich telkens weer vernieuwen bij den vooruitgang dier wetenschap[1)].

Nu is het een zeer duidelijk waarneembaar verschijnsel, dat zoowel de hervormingsgezinde als de conservatieve liberale bourgeoisie, die beiden den klassenstrijd ontkennen, op de resultaten der natuurwetenschap - en daaronder de causaal verklarende en historisch werkende ekonomie begrepen - een materialistisch stelsel ontwikkelen, dat grondslag voor haar politiek optreden is. Wat zij daarbij aan de Marxisten, en voor een groot deel niet ten onrechte, verwijten, is het onvoldoend en niet grondig rekening houden met de nieuwste resultaten der wetenschap, met psychologie, anthropologie (ras-

1) Dit blijkt b.v. scherp door het langzamerhand verdringen van de atoomtheorie door de electromagnetische electronen-theorie, die voor een nieuw materialisme zulke voordeelen biedt - stoffelijke en geestelijke verschijnselen zijn dan n.l. beide electrisch - dat zoo'n nieuw electrisch materialisme mag verwacht worden.

senstudie), ethnologie en biologie. Dat het Marxisme dit niet doet is vooral toeteschrijven aan de dialectiek, door Marx Hegeliaansch toegepast. De dialectische methode is zuiver filosofisch, niet natuurwetenschappelijk. Door de Marxisten wordt het verschil gewoonlijk niet scherp gesteld; zij kunnen het ontwijken door de dialectische ontwikkeling optevatten als het evolutiebeginsel. Dit nu is wel natuurwetenschappelijk.

Dialectiek en evolutie zijn echter in wezen onderscheiden, hoezeer zij zich bij de practische toepassing laten verwisselen. De dialectiek is wel een ontwikkeling, maar in tegenstellingen, die de evolutie niet zoo schematisch kan aannemen. De tegenstelling van these-antithese opgelost in de synthese komt uit den geest en staat buiten de ervaring, dat is buiten de natuurnoodwendigheid.

Het laten varen van de dialectiek zou dan ook moeten beteekenen den klassenstrijd evolutionair opvatten, dat is op kennis van zijn verschijningsvormen, terwijl dialectisch de tegenwoordige klassenstrijd zich scherp - these en antithese - kapitaal en proletariaat - in twee machten vertoont, uit wier strijd alle maatschappelijke verschijnselen van nu te verklaren zijn, en in de toekomst als socialistische synthese te voorschijn zullen komen. De ontkenning van *dien* klassenstrijd - door Kautsky van de Neo-Kantianen gevreesd - komt dan ook het scherpst voort uit het materialisme, en wel uit een van gelijke bewegingen en zelfs met verder durvende consekwentie's dan 't Marxisme.

Deze beschouwing moest wel voorafgaan, omdat Kautsky's afleiding vau 't practisch ethisch ideaal zeer duidelijk natuurwetenschappelijk materialistisch is. Vandaar ook de gemakkelijkheid, waarmede hij de strengheid der theorie tempert, waar volgens hem de feiten, dus de ervaring anders spreekt.

Wat is nu zijn afleiding? In hoofdzaak is die Darwinistisch, dat is anthropologisch.

Zoowel bij dieren als bij menschen vertoont zich het verschijnsel van ‘sociale driften en deugden.’ Het bestaan en de ontwikkeling daarvan wordt door selectie en aanpassing in den strijd om het bestaan verklaard. ‘Ein tierischer Trieb, nichts anderes ist das Sittengesetz.’ Geen wonder dat daarbij Kautsky uit de pen glipt, dat voor de rede, die de daden uit-

pluist en naar de oorzaken vraagt, ‘alles notwendig, nichts gut und böse ist.’ Zoo ergens dan geldt hier dat Kautsky tekort schiet in zijn wetenschappelijk materialisme. Allereerst doordat selectie en aanpassing in de nieuwere biologie tot tal van vragen aanleiding geven, die in Kautsky's populair monisme verborgen blijven. Bovendien staat vast dat aan die evolutionnaire krachten geheel andere werking is toeteschrijven in een menschelijke samenleving, als in de dierenwereld, juist onder invloed van de zedelijkheidsbegrippen. Ook psychologisch schiet Kautsky tekort door geen onderscheid te maken tusschen instinct en verstand, tusschen instinctieve dat is automatische associatie's, en redelijke. In 't algemeen is zijn grondbegrip van ‘drift’ niet meer up-to-date, waar een prikkel noodig is om die drift op te wekken. Hoe het echter ook zij, ook in onvoldoenden vorm, is toch zijn resultaat zuiver materialistisch. Voor de causaal verklarende wetenschap is vanzelfsprekend elk zedelijkheidsbegrip in mensch of samenleving gedetermineerd, maar.....is ook nimmer te begrijpen, waarom het een zedelijkheid uitspreekt, of zooals Kautsky terecht zegt, waarom het iets verkeerd iets anders goed kan noemen. Deze begrippen van goed en kwaad zijn voor de wetenschap en voor 't materialisme niets dan namen, ledige conventioneele namen.

Wanneer Kautsky dan ook verder moet gaan om uit de zedelijkheid als dierlijke drift, het zedelijk ideaal afteleiden, erkent hij dat Darwin hem in de steek laat. De Fransche materialisten, die dat zedelijk ideaal zagen als ‘de natuur in den mensch’ hem van den beginne af aangeboren, kunnen hem niet bevredigen. Dat hij daarin iets bovennatuurlijks ziet gaat niet volkomen op. Het zou evengoed een natuurdoelmatigheid kunnen zijn, daar ook de sociale drift altijd slechts gebrekkig het doel (behoud van de soort) bereikt. Causaal gezien is het zedelijk ideaal stellig een schakel in de determinatiereeks van oorzaak en gevolg.

Doch juist voor dat zedelijk ideaal zal het speciaal Marxistisch materialisme een verklaring geven. Hier begint Kautsky onderscheid te maken tusschen dieren- en menschengemeenschap, en ontwikkelt de invloeden door de productiewijze, werktuig, machine, arbeidsverdeeling, taal, enz. uitgeoefend op de vormen

der samenleving. Zooals reeds aangehaald moet hij erkennen, dat de denkwijze op de moraal invloed heeft, ja zelfs, dat de moraal als deel van den ideologischen bovenbouw der samenleving ‘sich von seiner Grundlage loslösen und eine Zeitlang ein selbstandiges Dasein führen kann’. Ondanks dit alles blijft hij zuiver materialistisch denken, en ziet de moraal gedetermineerd door de omstandigheden, zij het ook niet alleen ekonomische. Tot een zedelijk ideaal komt hij daarmede niet, en kan hij ook onmogelijk komen.[1)] Daartoe zal hem de filosofische dialectiek helpen in den vorm van den klassenstrijd. Nog logisch in zijn gedachtengang neemt hij aan, dat in de strijdende klassen de sociale driften zullen werken in het voordeel der klasse. Dan komt echter de sprong. Naarmate de klassenstrijd zich naar dialectisch schema zuiver uit als een strijd van twee machten, groeit bij de onderdrukte klasse de ‘sittliche Empörung’; stellen zij tegenover de oude moraal een nieuwe, die zij als moraal voor de geheele maatschappij willen doorvoeren. Zoo ontstaat het zedelijk ideaal, waarvoor de koenheid en de geestdrif aangroeit door de versterking der sociale driften. Hier laat de logica los. Logisch is een klassenmoraal, logisch is de neiging van de eene klasse om haar moraal voor de andere geldend te maken. Maar onbegrijpelijk is dat de eene nieuw, de andere oud zou zijn; onbegrijpelijk de ‘Empörung’, onbegrijpelijk ten slotte dat met de kracht de geestdrift aangroeit. En nog onbegrijpelijker is dat die nieuwe moraal tot inhoud heeft: ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’. Logisch zou zijn ‘omgekeerde onderdrukking’. Hoe redt zich Kautsky uit deze tegenstrijdigheid? Op één manier, door het socialistisch einddoel te schilderen, doch dat is de dialectische synthese, en gaat buiten natuurnoodwendigheid om. Daarnaast blaast hij opeens het zedelijk ideaal het levenslicht uit, door het te noemen ‘etwas rein negatives, nichts als der Gegensatz zur

1) Duidelijk blijkt dit nog op enkele plaatsen, waar hij een terloopschen aanval op Kant denkt te doen, b.v. pag, 97, waar bij het aannemen van een vrije wil en een zedewet, die onafhankelijk van tijd en ruimte onze handelingen in tijd en ruimte beheerschen, gelijkstelt met 't aannemen van een zelfstandige productiviteit van 't kapitaal. Of pag. 128, waar hij de Kantianen toedicht, dat zij den geest als zelfstandige drijfkracht in de ontwikkeling van 't maatschappelijk organisme willen binnensmokkelen; beide aanvallen in de lucht.

herschenden Sittlichkeit.’ Aldus niet: vrijheid gelijkheid en broederschap, maar het omgekeerde van ‘onvrijheid, ongelijkheid, en uitbuiting’, in 't kort een goocheltoer om het socialistisch einddoel te behouden en toch voor de verklaring weg te moffelen. De tegenstrijdigheid is dan ook voor 't materialisme onoplosbaar. Dat *moet* aannemen dat geen nieuwe zedelijkheid ontstaat dan door materieele maatschappelijke veranderingen.

Aldus eindigt Kautsky's Versuch. Het was noodig zijn poging in onderdeelen te volgen. Zijn fout is klaarblijkelijk dat hij in zijn stelsel 't praktisch ethisch idealisme aanvaard heeft. Dat behoort daarin niet thuis. Zijn misvatting is dat 't materialisme de radikaalste geestesuiting is en voor 't proletariaat aangewezen. Zijn zwakte is niet alleen gebrek aan filosofische kennis, maar ook onvoldoend diep doordringen in de nieuwere wetenschap. De verdediging van de vrijheid dier wetenschap, de propaganda tot het volgen der lessen door haar geleerd, blijft - vooral voor de arbeidersbeweging - noodig tegenover idealistische ideologiën. En aan die wetenschap zal de arbeidersbeweging de kracht moeten ontleenen om haar moeilijken strijd te voeren, de kracht en de richting voor den te volgen weg.

Voor die wetenschap en voor die strijdkracht is Kautsky te velde getrokken. Doch hij richtte zich daarbij verkeerdelijk tot de Neo-Kantianen. Want al trachten zij aan 't practisch ethisch idealisme een stevigen redelijken grondslag te geven, zij verzwakken daarom de wetenschap niet. Erkenning dat ter verwerkelijking van ethisch streven, ekonomische voorwaarden verwerkelijkt moeten zijn, stuit bij hen op geen bezwaar. Integendeel is het juist hun allereerste doel om de theorie zoo te vervormen dat de vrije wetenschap - vrij van maatschappelijke tendenzieuse invloeden, vrij ook van idealistische ideologiën en dogmatische stelsels - in redelijk verband erkend wordt met een krachtig en strijdlustig ethisch streven, krachtig en strijdlustig door den gloed der ideeën. Voor 't bespreken van 't verband tusschen die beiden geeft Amerika en de boeken van Sombart en Sinclair over 't socialisme in dat land, een uitstekende gelegenheid.

* * *

De Marxistische theorie vond vooral in Duitschland een groei der verschijnselen, die al haar stellingen scheen te bevestigen. De maatschappelijke ontwikkeling, die aan alle ideologiën ten grondslag zou liggen, verliep langs de aangegeven lijnen, en het zich vormend proletariaat toonde zich zoozeer geneigd de proletarische wetenschap te aanvaarden, dat de stelling juist scheen alsof dat proletariaat door zijn bijzondere omstandigheden geen moeite had maatschappelijke problemen te doorzien, die voor de bourgeoisie niet te ontwarren waren. Vandaar de opvatting dat in andere landen, waar theorie en arbeidersbeweging niet zoo op elkaar pasten als een sleutel op het slot, een achterlijkheid, een domheid en een conservatisme bij de arbeiders aanwezig waren, waarover 't Duitsche licht zijn stralen zou laten schijnen. Die lichtstralen bleven echter te veel tooneeleffect van uit het stelsel dat zich als een goed werkend projectie-toestel scherp afsloot ter concentreering van zijn lichtkracht. Het is dan ook de wetenschap die met mindere concentratie, maar met grootere breedte den samenhang van de verschijnselen opspoorde, welke tegen 't Marxisme in verzet kwam. Burgerlijke, vijandige wetenschap zou het eerst heeten. Toen het ook uit de eigen rijen opdook werd het revisionisme genoemd. Maar door betiteling met vijandige namen was het niet tegen te houden. Hoe kon het ook? Want de kracht der moderne sociaaldemokratie was juist geweest van utopie tot wetenschap te zijn gekomen. Voortzetten van de studie door Engels, maar vooral door Marx begonnen, was onafwijsbaar noodig. Het was niet voldoende de ontdekkingen dier voorgangers te populariseeren en te propageeren, want de wetenschap ontwikkelde zich verder. Een burgerlijk geleerde werd ten slotte de krachtigste verdediger van Marx, die in zijn breed werk ‘Der moderne Kapitalismus’ de eerste voortbouwer was aan de fundamenten van ‘Das Kapital’. Geen wonder dat deze zelfde geleerde zijn oog richtte op het land, waar 't kapitalisme zijn breedste en diepste ontwikkeling had gevonden. Wat Sombart deed, zou Marx stellig gedaan hebben, n.l. zich afgevraagd, waarom in Amerika zich geen krachtige arbeiderspolitiek ontwikkelde. Deze vraag ligt zoo voor de hand, en is van zoo'n groot belang voor de kennis van den algemeenen maatschappelijken ont-

wikkelingsgang, dat het niet stellen ervan meer dan een leemte, n.l. gebrek aan wetenschappelijken zin kenmerkt.

In een land met de meest demokratische staatsinrichting ter wereld, waar niemand van invloed op de regeering is buitengesloten, waar de volksinvloed zich in alles en geleidelijk kan uiten, waar geen vooroordeelen zich doen gelden, geen feodaliteit, geen kerkheerschappij bestond, de meest mogelijke persoonlijke vrijheid is toegestaan en dus alle verhinderingen voor ontwikkeling eener arbeidersbeweging ontbreken, zooals die in de oude wereld bestaan, in dat land is het kapitalisme gegroeid als nergens elders. En toch ontbreekt er een sociaaldemokratie als b.v. in Duitschland.

Nadat Sombart met overtuigende cijfers en feiten heeft aangetoond van welk eene, het geheele leven overweldigende, kracht het kapitalistisch systeem in Amerika is, en hoe de omvang en macht der arbeidersbeweging zoo gering bleef, dat practisch daar te lande geen sociaal-demokratie bestaat, formuleert hij aldus het theoretisch zoowel als practisch interessante probleem:

'De Vereenigde Staten zijn het land van de hoogste kapitalistische ontwikkeling, hun voortbrengingsorganisatie toont derhalve onze toekomst. Wat Marx in 1867 met recht van uit Engeland aan Duitschland kon zeggen, mogen wij op Amerika toepassen: de te fabula narratur Europa, wanneer wij over Amerikaansche toestanden mededeelingen doen. Ten minste wat de kapitalistische ontwikkeling aangaat. Dat land van onze toekomst heeft nu een in den kern onsocialistische arbeidersbevolking: is dit verschijnsel dus iets, wat voor ons in de toekomst ligt? Hadden wij ongelijk door het ontstaan van het socialisme als een noodzakelijk gevolg van 't Kapitalisme aantezien?'

Inderdaad blijkt Amerika een terrein zoo rijk aan feiten, dat de waarneming ervan ter toetsing van alle theoriën, onvermijdbaar is. Niet minder dan de wetenschappelijk te verkrijgen zekerheid omtrent het toekomstig bestaan der sociaal-demokratie hangt ervan af.

De oplossing van dit probleem zoekt Sombart door toepassing zijner wetenschappelijke methode, dat is door streng causaal de maatschappelijke verhoudingen te doorzoeken, of

daaruit de kapitalistische gezindheid, ‘de Amerikaansche geest’, der arbeiders is afteleiden, dan wel of zich het kapitalisme bij verdere ontwikkeling dan in Europa, inplaats van 't proletariaat de overwinnaar in den klassenstrijd zal toonen.

Achtereenvolgens gaat hij de houding van den arbeider in 't politieke leven, zijn ekonomische positie en zijn erkenning als staatsburger na tot in de uiterste details van de werkingen der politieke machine, tot aan behuizing, voeding, levensgenot, tot aan de manieren van 't onderling verkeer.

Het geheele maatschappelijke leven van den arbeider wordt in het normale beeld ervan voor oogen gebracht en daarmede begrijpelijk gemaakt, hoe hij ‘tevreden’ moet zijn, geen reden heeft tot ‘revolutionnaire gezindheid’ en wel neiging tot uiterst practische, opportunistische behartiging van gemeenschappelijke en eigen belangen. De groote bezwaren om tegenover de twee sterke, bijna beginsellooze politieke partijen een derde staatspartij te vormen, blijkende uit talrijke mislukkingen, het ontbreken van een druk door een overheerschend staatsgezag, de betrekkelijke materieele welstand met de open kans van zich omhoog te werken, de maatschappelijke erkenning zoowel door den ondernemer als door de geheele omgeving als gelijkgerechtigd burger, de mogelijkheid in tijden van werkeloosheid of voor personen van intens vrijheidsgevoel om in de Far West grond te verkrijgen, dit alles werkte samen om den geest van tevredenheid aan te kweeken. Aldus bevestigt Sombart het vertrouwen, dat wetenschappelijk uit maatschappelijke omstandigheden ook ‘de Amerikaansche geest’ te verklaren is. Is daarmede nu bewezen dat het socialisme geen noodzakelijk gevolg van het kapitalisme is? Zoover gaat het bewijs niet. Aangetoond is alleen, dat zelfs bij de krachtigste werking van den productie-factor, de vorming van een strijdlustig socialistisch proletariaat kan worden tegengehouden door...ja door wat? Hierom gaat het. Sombart neemt nu aan dat het slechts tijdelijke en plaatselijke hindernissen waren, en dat de bestaansvoorwaarden voor een Amerikaansche sociaaldemokratie bezig zijn zich te vormen. Is dit nu het geval, dan is voor de sociaal-demokratie, Amerika ongetwijfeld het land, waar de verwerkelijking van den ‘dag der dagen’ het meest nabij moet liggen. De ekonomische en maatschappelijke

voorwaarden ervoor schijnen aanwezig; alleen het leger, de strijdlust, de ‘geest’ ontbrak.

In elk geval toont zijn boek dat het ontstaan eener sociaaldemokratie en van een toekomstig socialisme wetenschappelijk naar de grondslagen in maatschappelijke omstandigheden te onderzoeken is, mits door een vrijen onpartijdig causaal denkenden geest.

Zoo'n wetenschap was noodig, was onontbeerlijk. Dat kan blijken uit de algemeene erkenning der waarheid van Sombart's uiteenzetting door de leiders der Amerikaansche socialistische partijen, en uit het afdrukken van zijn studie in de International Socialist Review. De resultaten van zoo'n onderzoek vormen als 't ware de landkaart van het terrein, waar de propagandisten der sociaal-demokratie hun veldtocht moeten uitvoeren. Die moet en kan de wetenschap ontwerpen. Daaruit valt eerst af te leiden of er voor de ontwikkeling der sociaal-demokratie kansen zijn, en leert verder hoe die kansen te gebruiken zijn om overwinningen te behalen.

Moet daaruit nu afgeleid worden dat er voor een ethisch streven verder geen plaats is? In Sombart's werk was er, en te recht, geen plaats voor, wel voor de geldende ethische opvattingen. Wat hij daaromtrent mededeelt is treurig. Genotzucht, Mammonsdienst, corruptie, zelfzucht en gemis aan solidariteit komen overal kijken uit de oude schillen van een strenge schijn-moraal. Er schijnt in dat paradijs van 't kapitalisme geen kans meer voor hooger geestelijk leven. Alles is bruikbaar gemaakt en aangepast aan de zucht tot winst maken. 't Is een hel geworden voor ieder met hoogere aspiratie's, met gevoel voor menschelijke waarde. De wetenschap constateert het en verklaart. Maar de mensch heeft meer te doen dan die wetenschap te vormen. In de enkele individuen rijst de ‘sittliche Empörung’ op, die daden vraagt. Dat is het ethisch streven. Zoodra dit buiten de grenzen van het individu treedt en het maatschappelijk terrein binnengaat, zou het krachteloos zijn, indien het niet steunde op de wetenschap. Maar uit de wetenschap komt het niet voort. Het is de practische Vernunft, die tot daden aanspoort, tot daden door de Urteilskraft in wetenschap, die zij daardoor richt naar doeleinden; tot daden verder in 't persoonlijk en maatschappelijk leven ter verwerkelijking

van een rijk van 't recht, daarbij gebruik makende van haar meerderheid boven de wetenschap-vormende reine Vernunft. Ziet nu deze begripsabstractie levend beeld geworden in het van zedelijke verontwaardiging doortrilde boek van Sinclair; The Jungle.

Het zelfde onderwerp behandelt Sinclair als Sombart, n.l het leven van den Amerikaanschen arbeider. De juistheid van de wetenschappelijke analyse wordt duidelijk voelbaar onder de schrille ellende-schildering van Chicago's vleeschfabrieken. Het kapitalisme in al zijn uitingen toont Sinclair: scherp geraffineerd winstbejag door niets weerhouden, maar daarnaast de zedelijke onhoudbaarheid van de toestanden, waarbij geen ‘algemeen belang’ meer bestaat. De schim van het winstmaken, die menschengeest, liefde, barmhartigheid, eerlijkheid, verslindt, de machtige afgod, die een hel maakt van dat vrije, rijke land, wordt voor het ethisch oordeel gebracht. En wie zou het doemvonnis niet uitspreken? De ethische invloeden op de arbeiders worden getoond, en de dadenrichting gewezen naar het van geestdrift en heiligen ijver vervulde socialisme. Vertrouwt het, volgt zijn leiding, het moet ter overwinning voeren, uw hulp zal niet vruchteloos zijn, zegt de wetenschap en zij werkt voort den weg te verkennen en te bereiden. Maar het ethisch oordeel toont zich in zijn menschelijke kracht; zeker, voor het wetenschappelijk oordeel is dat een gedetermineerd verschijnsel, machteloos zonder de hulp dier causaal werkende natuurwetten - maar het is machtig over anderer geest en ethisch oordeel, omdat het leert zien, dat de wereld nog een andere waarde heeft dan naar hare natuur-noodwendigheid, een waarde die 't zelfde menschelijk onvermijdbare lot kan maken tot een hel van donkere driften of tot een hemel van klaar bewust leven in aandoeningen van toekomstige vreugde.

* * *

Blijkt voor Amerika de noodzakelijkheid dat het socialisme zich als een ethisch streven zal uiten, om te ontkomen aan de uiterst materialistisch gezinde en daarom met het Amerikaansch kapitalisme verzoende vakbeweging, en opdat het gezien zal worden als

de opheffer van toestanden, die tot de grofste onzedelijkheid en psychische ellende voeren; voor landen als Duitschland met een krachtig georganiseerde sociaal-democratie staat het eenigszins anders. De groote massa der arbeiders is socialistisch. Zij is dat geworden, stellig met ethische agitatiemiddelen, maar zonder in haar theorie voor een ethisch doel plaats interuimen. Integendeel is meer en meer de gewonnen massa materialistisch opgevoed en beleerd. Een machtige vakbeweging heeft zich gevormd, die niet het algemeen belang, maar het eigen vakarbeidersbelang, zuiver materialistisch nastreefde en met kalm succes. Trouwens de theorie leerde dat daardoor - als automatisch - het socialisme werd gediend. Eenerzijds is echter gebleken dat daardoor een geest bij de arbeiders ontstond, die het directe vakbelang stelde boven het groote algemeen belang: n.l. boven het socialisme; een geest, die neiging had zich van de sociaal-demokratie te emancipeeren. Daarnaast echter komt het streven op, - zoo machtig dat Kautsky het aanvaardde, - naar een practisch ethisch idealisme.

Daardoor is in Duitschland het zedelijk ideaal naast wat het in Amerika moet zijn, een verlosser uit drukkende gevoelens van den Mammonsdienst, uit een zedelijk pessimisme, tegelijkertijd meer geworden n.l. een maatschappelijk verschijnsel van zoo groote beteekenis, dat het door de socialistische wetenschap niet langer verwaarloosd kan worden. Dat blijkt overtuigend uit het even helder als geestdriftig geschreven boekje van Rudolf Goldscheid, getiteld: ‘Verelendungsoder Meliorationstheorie.’

Het zedelijk ideaal dat Kautsky ‘rein negatif’ noemde, kan in groote menigten tot een psychologisch verschijnsel worden, dat een schakel vormt in de causaalreeks van belangrijke gebeurtenissen. Het geweld, de ‘Geburtshelferin einer neuen Gesellschaft’. heeft steeds als directe oorzaak een zelfde sterke gezindheid in een menigte. Dat de psychologische neiging door ekonomische omstandigheden veroorzaakt wordt, kan daaraan niets veranderen. Trouwens Marx heeft wel degelijk met het massa-psychologisch verschijnsel rekening gehouden, n.l. in zijn Verelendungstheorie.

Over die theorie is langen tijd strijd gevoerd. Hoe Marx haar ook bedoeld heeft, dit staat vast dat tegenwoordig niet

van een absolute Verelendung der arbeiders, doch slechts van een relatieve kan sprake zijn. Daardoor komt nog duidelijker uit, dat het als gevolg van die Verelendung verwachte optreden der arbeiders, een oorzaak moet hebben in het gevoel, een gevoel gewekt door verstandelijk vergelijken van hun levenslot met dat der bezitters. Marx kon een bepaalden vorm van dat gevoel verwachten, zelfs tot het ontstaan ervan concludeeren, maar waarnemen kon hij het niet. Nu echter de sociaal-demokratie groeit, of reeds gegroeid is tot eene macht, tot een uitgebreide en stevige organisatie, die reeds bleek op het lot der arbeiders een verbeterenden invloed te kunnen uitoefenen, behoort de arbeiderspsyche tot het gebied der ervaring. Wat gaat daarin om? en wat is de beteekenis van den geest onder de arbeiders voor de toekomst. Hierdoor moet de Verelendungs-theorie geheel veranderen; van ekonomisch-afgeleid wordt zij psychisch-waarneembaar. Dat maakt weer dat niet het bewust worden van 't klassenbelang - *oorzaak* tot organisatie - maar het ontwaken tot een nieuw intens gevoel van menschenwaarde - *gevolg* der organisatie - den socialistischen geest der arbeiders beheerscht. In dezen gedachtengang komt Goldscheid tot een vernieuwing en aanvulling van Marx' stelsel. Het tijdstip der ethiek is volgens hem gekomen, omdat door ekonomische oorzaken de macht ontstaan is haar te aanvaarden. ‘Wenn es den Vertretern des ökonomischen Liberalismus auch glücklich gelang, den Glauben an die Allmacht der Ideen der Lächerlichkeit preiszugeben und das Schlagwort von der Ohnmacht der Ideen zum Fundament aller Sozialwisschenschaft zu machen, so ist es doch eine unleugbare Tatsache, dasz der Glaube an die Allmacht der Ideen das revolutionärste Prinzip ist, welches überhaupt in der Welt existiert.’ Naast het ekonomisch liberalisme van de Engelschen, stond echter steeds het filosofisch liberalisme van de Aufklärungsstrijders, overtuigd van de almacht der ideën. De krisis in 't Marxisme is nu niets anders als de krisis van 't ekonomisch liberalisme binnen 't socialisme. Marx' ekonomisch materialisme moet een ekonomisch idealisme worden, wat het socialisme in zijn wezen is. Op grond daarvan moet de verelendungstheorie plaatsmaken voor een meliorationstheorie, leerende dat het lot der arbeiders door hun

eigen actie en strijd verbetert; en dat die verbetering voorwaarde is voor het vasthouden aan den hardnekkigen strijd ter bereiking van het groote einddoel.

Het practisch ethisch idealisme is niet negatief, het leeft in de arbeidersmassa, die hoop op de toekomst heeft en zich strijdbaar maakt. Daardoor wordt het van zoo'n beteekenis, dat ook de theorie er als een positief feit mee rekening moet houden. Op die wijze dringt niet de ethiek overheerschend binnen de wetenschap, maar maakt haar juist vrij. De grens haar door een overdreven pessimisme gesteld tegenover de massapsychologie valt weg, en op het nieuwe terrein openen zich nieuwe banen. Wel heerscht de ethiek dan, zooals zij altijd heerscht n.l. over de daadbezinning in de menschen, over de macht die de wetenschappelijk geleidde arbeidersbeweging aan die bezinning kan verschaffen, maar nooit binnen de wetenschap. Geen materialisme, geen verstelselde wetenschap is in staat de verheldering van denkbeelden te geven, die op deze wijze door de practijk in de theorie doordringen. Dat vermag alleen een filosofie, die wanneer zij 't socialisme in zich opneemt zal moeten zijn een filosofie der gemeenschap. Zoo'n filosofie ontwierp onze landgenoot H. van Treslong, en de inhoud van zijn boek vormt het slot dezer bespreking.

(Slot volgt.)

Hugo Von Hofmannsthal: Boodschap Vertaald Door Maurits Uyldert.

Ik heb bemijmerd dat wij schoonste dagen
slechts zulke noemen mogen daar wij dwaalden,
saamsprekend en het landschap ons voor ogen,
in 't rijk der ziel: daar tot den heuvel op,
de schaûwen tegemoet, wij stege' in 't loof
dat ons omving als 't reeds eenmaal doorleefde,
daar op omheinde weiden wij den droom
van 't leven vreemd van nooit vermoedde wezens,
ja, sporen van hun gaan en drinken, vonden
en over 't vijverwater traag gesprek
nog diepre welving dan de hemel spieglend:
ik heb gemijmerd over zulke dagen
en dat naast deze drie: gezond te zijn,
en blij om eigen lijf en leve' en om
gedachten, vleugelen van jonge aadlaars
slechts één nog past: gezellig zijn met vrienden.
Zo wil ik dat gij komt en met mij drinkt
uit gindse kannen die mijn erfgoed zijn
versierd met loofwerk en bewiekte kindren
en met mij in de omtuinde toren zit:
twee jonglingen bewaken daar de deur

in wier gelaten met gedempten blik
halfafgewend een schriklik noodlot loert,
u zo verstenend aanziet dat ge zwijgt:
en ge mijn land vóór u ziet uitgestrekt,
dat dan wellicht een vers van u het mij
veredelt in toekomstge eenzaamheid,
en hier en daar herinnering aan u
in schaduw nestelt en in schemering
den weg door duistre kruinen neemt en door
de lucht, de schaduwloze wegen langs
heenrolt gelijk een verre gouden donder.

Het Ontwapenings-vraagstuk[1)]
Door
Mr. P. Brooshooft.

De engelsche afgevaardigden ter Vredesconferentie, vooral de heeren Fry en Reay, zijn in den laatsten tijd door hunne pacifistische landgenooten, in de eerste plaats door William Stead in zijne *Courier de la Conférence*, geweldig hard gevallen wegens beweerde ontrouw aan de hun toebedeelde roeping om de beperking der wapeningen in de Ridderzaal ter sprake te brengen.

Het komt mij voor dat, al mogen dan ook de twee genoemde heeren geen indrukwekkende rol ter conferentie hebben gespeeld, de teleurgestelden over de ontwapenings-quaestie[1)] meer moeten mikken op het hoofd van den engelschen premier Campbell Bannerman, die reeds een paar maanden vóór de Conferentie de allures aannam alsof zijne regeering op dat gebied wonder wat zou doen, zoodat fantastische dagblad-redacteurs hem reeds zelf naar den Haag lieten trekken om pardoes de Ridderzaal te komen binnenvallen met de leus: beperkt uwe krijgstoerustingen!'[2)]

1) Dit woord wordt natuurlijk gebruikt bij verkorting, want het zal wel in niemands hoofd opkomen, dat de mogendheden zich geheel zouden moeten of kunnen *ont*wapenen. Hiermee zullen zij dienen te wachten tot het tijdperk is bereikt van den eeuwigen vrede voor een aaneengesloten wereldrijk, wat voorloopig nog wel wat te wenschen overlaat.

1) Dit woord wordt natuurlijk gebruikt bij verkorting, want het zal wel in niemands hoofd opkomen, dat de mogendheden zich geheel zouden moeten of kunnen *ont*wapenen. Hiermee zullen zij dienen te wachten tot het tijdperk is bereikt van den eeuwigen vrede voor een aaneengesloten wereldrijk, wat voorloopig nog wel wat te wenschen overlaat.

2) In de openbare vergadering der Conferentie van 17 Augustus is, naar men weet, eindelijk een 'voeu' der Engelsche gedelegeerden voorgelezen, waarin wordt uitgesproken dat het in studie nemen der quaestie 'fort desirable' is, welke laatste uitdrukking, op duitsch verzoek, was gesteld voor 'urgent'.

Die uitlating van Bannerman was eenvoudig een verschijnsel der bekende liberalistische mooidoenerij. Hij weet zoo goed als ieder, die niet door pacifistisch fanatisme in zijn bol is gekrenkt, dat beperking der krijgstoerustingen nog niet onder de groote mogendheden ter sprake kan komen. Zelfs de minister van buit. zaken, Edward Grey, huichelde mijns inziens, toen hij 17 Juli j.l. de weêklagende afgevaardigden der 'Interparlementaire Unie' ten antwoord gaf, dat de publieke opinie eerst moest worden bewerkt, de zaak 'harmonisch' moet worden 'ontwikkeld' (op dit woord moet Sir Edward octrooi vragen) en dan een daartoe strekkend voorstel op een volgende conferentie wel gunstig zal worden ontvangen.

Aan de publieke opinie ligt het waarlijk niet. Bijna ieder, die thans met zijn gezin f 50, f 100 en meer, alleen aan militaire uitgaven belasting betaalt, wil gaarne die uitgaven zien bekrimpen. Maar met de meest 'harmonische ontwikkeling' kan de zaak ook op een volgende conferentie nog niet met gunstig gevolg ter sprake komen, omdat de regeeringen, en zelfs de volken, *nog niet buiten den oorlog kunnen*, en dus een beetje beperking der krijgstoerustingen zou gelijk staan met de afspraak, dat men allen de handen op den rug zal houden. Dan zou men zoo nu en dan een hand zenuwachtig zien trekken om te voorschijn te komen, gebrom, geknor, geschimp, woedende blikken - en eindelijk patst broeder Jonathan's hand op de magere jukbeenderen van zijn Japanschen buurman, of Michel stompt zijn boerenvuist tegen John Bull's dikken neus....alle handen vliegen te voorschijn, en een gevecht volgt zooals er vóór deze 'beperking der krijgstoerustingen' nooit een werd geleverd.

De regeeringen, en zelfs de volken, kunnen nog niet buiten den oorlog, schreef ik.

Waarom niet?

Omdat het dagelijksch brood van de groote massa er mee is gemoeid.

Mevrouw Bertha von Süttner causeerde onlangs in den *Cercle International* over het 'veroverings-recht', en meende met de betwisting van dit recht ook den oorlog te bestrijden. Mijns inziens haalde zij slechts een oud windroer uit het arsenaal, waarmeê zij door den achterlader van den tegen-

woordigen vijand ‘Oorlog’ reeds lang tegen de vlakte zou worden geworpen vóór zij hem nog half binnen schot kon krijgen. De tegenwoordige oorlogen toch hebben niet meer, zooals die van vroegere potentaten, een Lodewijk XIV, een Napoleon, tot hoofdmotief den lust tot ‘verovering’. In den Fransch-Duitschen oorlog mag deze bij Duitschland nog even om den hoek zijn komen gluren, tot herkrijging van zijn beweerd historisch bezit Elzas-Lotharingen - sedert 1870 zijn de oorlogen (wanneer men de uit Turkije's wanbeheer en de oude, langzaam afbrokkelende, Europeesche traktaten-politiek voortvloeiende opstanden tegen de Porte, de Russisch-Turksche en onderlinge nationaliteits-oorlogjes der Balkan-staten uitzondert) *oeconomische* oorlogen geworden.

Onder ‘oeconomischen oorlog’ versta ik in hoofdtrekken zulk een, die ten doel heeft grooter afzet-gebied te vinden voor de producten van eigen industrie, of wel die industrie naar elders uittebreiden of nieuwe industrie in den vreemde te veroveren, al hetwelk ten slotte is gericht op het verschaffen van bestaansmiddelen aan de steeds grootere volksmassa, die in het eigen land geen, of geen voldoend betaalden, arbeid kan vinden.

Vooral in de oorlogen of dreigende vredebreuken tusschen Europeesche en overzeesche landen komt dit karakter duidelijk uit. De oorlog van Rusland met Japan kwam in hoofdzaak neer op de vraag, wie in Korea en Mantsjoerije den afzet zijner eigene producten zou beheerschen en exploitatie van nieuwe voortbrengselen (mijnen, bosschen, landbouw etc.) zou kunnen drijven. Hetzelfde lag ten grondslag aan alle verwikkelingen en dreigende oorlogen in de vorige en deze eeuw tusschen de Europeesche mogendhedend en China, Rusland over voorrechten in het aan Siberië grenzende Noorden, Frankrijk in het aan Fransch Indo-China grenzende Zuiden, Engeland om vestiging en handels-voordeelen in het hart des Rijks (Sjanghay, beheersching der Nang-tsje-Kiang rivier). De groote opium-oorlog van 1840 was al bijzonder kenmerkend geweest, daar hij tot hoofdoorzaak had het drijven van Engeland om, tegen den wil des Chineeschen keizers, het verderfelijke heulsap uit Britsch-Indië naar China in te voeren. Duitschland (Kiaoutsjou) streeft evenzeer naar oeconomische en handelsvoordeelen.

De oorlog tusschen China en Japan ging feitelijk om het afzetgebied in en de exploitatie van Korea. De Spaansch-Amerikaansche oorlog had tot aanleiding de finantieele uitputting der Spaansche koloniën door het moederland, de ellende dientengevolge der volksmassa aldaar, de opstanden daaruit voortgevloeid op Cuba, en de groote finantieele belangen, die verder tal van Amerikaansche burgers op dit eiland hadden. De Ver. Staten lieten Cuba vrij, wijl zij dit voor hunne oeconomische belangen toch genoeg onder den duim meenden te hebben (waarop zij evenwel in 1906 zijn moeten teruggekomen), maar behielden de Philippijnen als nieuw afzetgebied voor hunne producten, tevens militair steunpunt tegen Japan of Britsch-Indië. De Engelsch-Transvaalsche oorlog, ontdaan van zijne vele gezochte aanleidingen, kiesrecht-haarkloverijen etc., was feitelijk een strijd om het overwicht der engelsche kapitalisten in de mijn-industrie, om meer geld dus naar Engeland en arbeid voor engelsche onderdanen in Zuid-Afrika, welk laatste doel de al te begeerige Rand-lords evenwel trachten te doen schipbreuk lijden op den aanvoer van Chinezen, die weldra weer het veld zullen moeten ruimen. De europeesche verwikkelingen met Marokko, het grimmige knorren tegen elkaar der europeesche doggen om die kluif, hebben alweer geen ander doel, dan afzetgebied en handelsvoorwaarden in dit brok van Afrika's Noordkust. Zelfs de chronische onmin tusschen de Staten van Zuid-Amerika, nu en dan uitbrekende in een acuut oorlogs-verschijnsel, hebben, naast aangeboren twistziekte der warme zuidelingen, bijna altijd een oeconomischen ondergrond, het bezit van nieuw gevonden mijnen of andere exploitatiën, d.i. van het dagelijksch voedsel voor een deel der onderdanen, naast eventueele rechtstreeksche belangen voor de schatkist en den kapitalist. Chili kreeg het in 1879 met Bolivia en Peru aan den stok om de guano en salpeter van het landschap Atacama. De Argentijnsche republiek wilde van deze rijkdommen, nadat zij door Chili waren veroverd, insgelijks een deel hebben, welke twist slechts dáarom niet tot een oorlog leidde wijl geen der beide landen er geld voor had en dus quasi werd uitgemaakt door arbitrage der Vereenigde Staten (± 1900). Brazilië en Bolivia gingen elkaar in 1903 bijna te lijf over ontdekte goud-

ertsen in het z.g. Acre-gebied, doch kwamen gelukkig nog tot een minnelijke schikking. Columbia zette in 1903 een grooten mond op tegenover de Ver. Staten over een zeer bijzonder oeconomisch belang, de rechten op het a.s. Panama-kanaal, waarop Panama, dat tot Columbia behoorde, eenvoudig door den grooten heer te Washington werd verklaard tot een zelfstandige republiek. Het gaat natuurlijk niet aan, alle twistjes en oorlogjes der laatste jaren en hunne oorzaken te ontleden. Ik meen echter genoeg te hebben gezegd ten bewijze mijner stelling, dat de oeconomische ondergrond, d.i. feitelijk de noodzaak om de massa des volks aan brood te helpen, schier bij alle is te vinden. En zoo zal ook, wanneer bijv. Japan in oorlog komt met de Ver. Staten, de eerste aanleiding (allengs in bij-oorzaken verwikkeld) zijn de uittocht van tallooze rijstlooze Japanners, om in Amerika een bordje voedsel te verdienen; en zoo het tusschen Engeland en Duitschland tot een uitbarsting mocht komen, de onwil van het op den vasten grond zoo machtig geworden Duitschland om aan Groot-Brittannië de oppermacht te laten over de zeewegen, en daarmêe over de veiligheidskleppen, waarlangs steeds meer industrieele producten naar elders kunnen worden afgeleverd en steeds toenemend onvoldoend gevoed proletariaat arbeid en loon kan vinden.

Dáár ligt dan ook, verhevene vorsten, deftige ministers, geleerde diplomaten, de door u om begrijpelijke redenen steeds achter de schermen gehouden hoofd-aanleiding tot iederen grooten modernen oorlog: in de slechte, onhoudbare arbeidstoestanden uwer eigene landen! Gij moet uwe katoentjes, uwe kramerijen, uwe arbeiders, uw petroleum, uwe werktuigen, uwe kleedingstukken, en wat niet al, naar andere volken vervoeren, omdat uwe magazijnen er van overvuld zijn, uwe technisch volmaakte fabrieken steeds nieuwe débouchés behoeven, uwe arbeiders met krachtige armen en vuisten steeds meer werkeloozen in hunne gelederen tellen. Maar weet ge wel, dat diezelfde arbeiders u zouden kunnen geven wat gij in vreemde landen zoekt, indien de vruchten van uwen nationalen arbeid maar wat beter werden verdeeld? Langs diezelfde magazijnen, gevuld met duizenden onverkochte zaken, loopen dagelijks duizenden mannen en vrouwen, die deze zaken

bijna evenzeer noodig hebben als het dagelijksch brood, doch ze niet kunnen koopen uit gebrek aan geld. Hadden zij een goed menschelijk bestaan, dat is voldoende geld om te koopen wat een in onzen tijd levend mensch matig noodig heeft aan bestaans- en genotmiddelen, dan zouden niet alleen uwe magazijnen in een oogenblik zijn uitverkocht, maar gij zoudt met kracht de machines uwer talrijke fabrieken moeten laten draaien om steeds weer nieuwe kooplustigen te bevredigen. Is dit dan geen absurde toestand, geen comble van Abderieten-politiek, dat gij uwe eigene landgenooten niet genoeg betaalt om een aantal zaken te koopen, tot het vinden van een afzet waarvoor gij met alle mogelijke helsche machines andere volken gaat uitmoorden?

Met andere woorden: de arbeids-regeling, die het leeuwendeel der vruchten van den arbeid toekent aan enkele personen of maatschappijen, en het overige verdeelt onder duizenden, die daarvan niet behoorlijk kunnen leven, die regeling, de *individualistische,* is de hoofdbron van alle moderne oorlogen. En of gij nu al afspreekt: wij zullen een geweer of wat in het rek en een paar kanonnen en paarden op stal zetten, en eenige honderden mannen naar huis zenden - het geeft alles niets zoolang die arbeids-regeling blijft bestaan. Telkens zullen overvulde magazijnen, hongerende mannen en vrouwen, u dwingen, de weggeworpen wapens ijlings weer optenemen, en even brave, geschikte menschen, als *uwe* landskinderen zijn, er meê te gaan dooden.

Behalve dit verrichten van monniken-arbeid door eene beperking der krijgstoerustingen, die men door economischen dwang misschien reeds weer een jaar later hals over kop zal moeten uitzetten tot hun allerhoogste expansie-vermogen, is er, *bij de tegenwoordige individualistische arbeidsregeling,* ook nog een groot *praktisch* bezwaar.

Ik bedoel het naar hunne haardsteden terugzenden van duizenden menschen uit het volk, en het gelijktijdig beperken van den staatsarbeid op groote scheepswerven en fabrieken van oorlogswerktuigen.

Het kan thans door den grootsten optimist of den domsten struisvogel niet meer worden tegengesproken, dat er

chronische werkeloosheid heerscht, herhaalde en dikwijls langdurige overschrijding van de vraag naar arbeid door het aanbod. De talrijke comité's en autoriteiten in groote steden om dat kwaad te bezweren, de werkeloozen tijdelijk aan arbeid te helpen, of door middel van ‘verzekering’ met stads- of staatshulp den moeilijken tijd te helpen doorscharrelen, zijn daarvoor afdoende bewijzen.

Dit zoo zijnde, behoeft het geen betoog, dat de vermeerdering van het arbeids-aanbod met een 100.000 man (op staande legers als die in Duitschland en Frankrijk van ± 650.000, in Rusland van 950.000, Oostenrijk van ± 400.000 geen buitensporige inkrimping), die tot nu toe door den Staat van al het noodige werden voorzien, gepaard met een vermindering der Rijks-bestellingen aan scheepswerven en fabrieken, die ook tal van werklieden zou doen afdanken, het bezwaar der werkeloosheid en der neerdrukking van loonen gevoelig zou doen toenemen.

De klassieke staathuishoudkundige doctrine, die nog steeds in vrije vraag en aanbod de oplossing van arbeids-crisissen meent te kunnen zoeken, ontkent dit gevolg eener beperking der krijstoerustingen, en als men hare netjes in elkaar passende betoogen leest, zou men geneigd zijn uitteroepen: ja waarlijk, dat is hoogst eenvoudig en sluit als een bus. Zoo citeerde de heer v.d.M. uit Groningen in een overigens zeer lezenswaardig artikel van het *Sociaal Weekblad* van 3 Augustus j.l., met instemming de volgende weerlegging door Frédéric Bastiat in zijn ‘Ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas’, uit welke aanhaling trouwens blijkt, hoe lang de quaestie de staathuishoudkundigen reeds bezig houdt, daar Bastiat dit aardige boekje schreef in 1849, één jaar vóór zijn dood.

‘Stel’ - zoo zegt hij daar - ‘wij zijn in een dorp in mijn vaderland. De recruteurs gaan er rond en lijven een man in, de belasting-ambtenaren gaan er eveneens rond en nemen er een som van, laat ons zeggen, duizend francs in ontvangst. De man en het geld worden naar Parijs gebracht, het eene bestemd on den ander een jaar te doen leven zonder productieven arbeid te verrichten. Voor Parijs brengt deze verandering slechts voordeel te weeg, maar richt uw oog zich naar het dorp, dan moet ge wel, wanneer ge ten minste niet

bevooroordeeld zijt, inzien dat dit een werker heeft verloren benevens de duizend francs, die de arbeid der bewoners het opbrachten, en tegelijk het voordeel, dat de man door de uitgave van zijne verdiensten voor noodzakelijk onderhoud rondom zich verspreidde. Er schijnt compensatie in de verandering te bestaan, met dien verstande dat Parijs thans krijgt wat het dorp verliest en het nationaal vermogen dus op gelijke hoogte blijft. Hier is evenwel het onderscheid: in het dorp arbeidde een man, te Parijs daarentegen draait hij het hoofd slechts naar rechts en links, want hij is soldaat. Het geld en zijne circulatie blijven gelijk, doch in het eene geval telde men drie honderd dagen van productieven arbeid, tetwijl in het andere driehonderd dagen van *improductieven* arbeid aanwezig zijn, altijd verondersteld dat een deel van het leger nlet onmisbaar is voor de openbare veiligheid. Nu komt de ontwapening. Men spreekt van een overvloed van 100.000 arbeiders ongeveer, vrijgekomen door gebrek aan werk in militaire inrichtingen, van vermeerderde concurrentie en van den druk dien dit uitoefent op den koers der loonen. Dat ziet ge, doch er is iets wat ge niet ziet. Dat is, dat 100.000 soldaten huiswaarts te zenden beteekent hen teruggeven aan de belastingbetalers; dat op deze wijze 100.000 man op de arbeidsmarkt te werpen tegelijkertijd beteekent de aanwezigheid van honderd millioen, bestemd om hunne loonen uit te keeren, beteekent met het aanbod van werkkrachten ook de vraag daarnaar te verhoogen, waaruit vanzelf volgt dat eene ternederdrukking der loonen alleen in schijn bestaat. Ge ziet niet, dat het verschil tusschen beide toestanden alleen hierin aanwezig is, dat thans het land de honderd millioen aan de 100.000 man uitkeert om te kunnen manoeuvreeren en dat anders het land hen die uitbetaalt voor hun werk; ge ziet niet, dat, hetzij de belastingplichtige zijn geld betaalt aan een soldaat en daarvoor niets ontvangt, hetzij hij zulks doet aan een arbeider en wel voor bepaald werk, de nadere gevolgen van de circulatie van dit geld volkomen dezelfde blijven.'

'Het schrikbeeld - zoo voegt de heer v.d.M. hieraan toe - dat de ontwapening over geheel de wereld een horde werkloozen zou brengen, is inderdaad een schrikbeeld zonder meer. Voor de fabrieken, die te voren zich wijdden aan de

vervaardiging van oorlogswerktuigen, zal arbeid te over komen, doordat een groot deel van het nationaal budget dan kan worden aangewend ter bevordering van vreedzame werken voor handel en verkeer, die te lang reeds op afdoening wachtten, doordat ook de behoeften zich aan alle kanten zullen moeten uitbreiden en de banden tusschen de volkeren zullen dienen te worden versterkt.'

Dit alles schijnt heel logisch, en Bastiat heeft door zulke populaire beelden, als van dien uit het dorp genomen man met de daartegen opwegende 1000 francs, reeds menigeen ingepalmd - maar tegelijkertijd ook menige staathuishoudkundige dwaling in het menschenbegrip ingevoerd of bevestigd. Want op den keper beschouwd gaat de redeneering heelemaal niet op. Vooreerst is het een fout, of liever een fantasie, te stellen dat voor zekeren man uit een dorp juist een bepaalde som door een of meer dier ingezetenen aan belasting zou worden opgebracht. En deze fout is van belang, wijl slechts dáárdoor later de fictie kan worden volgehouden, dat bij terugkeer van den man die andere ingezetene ook zijne 1000 francs aan belasting zou terugkrijgen. Integendeel, de belasting zou in de schatkist blijven, en wie weet aan welke andere dingen, misschien niet eens aan sociale, misschien aan verhooging van reeds hooge traktementen worden besteed. In geen geval krijgt de belastingbetalende A. zijne 1000 francs terstond terug. Daardoor vervalt van zelf de onderstelling, dat hij dit geld zou kunnen besteden om aan den nu in het dorp teruggekeerden soldaat werk te verschaffen. En zelfs al kreeg hij ze terstond terug, zou hij ze zonder twijfel niet voor dat doel bestemmen, wellicht er aandeelen voor nemen in Redjang Lebong of Simau, zoodat ze in ieder geval de ruime wereld ingingen en voor het dorp in quaestie de vermeerdering van het arbeidsaanbod door den teruggekomen soldaat wel degelijk zoo plaats hebben. Hij zou dus de eventueele werkeloosheid (zij bestaat bijna overal) komen vermeerderen, of de loonen drukken. Ten overvloede laat Bastiat, behalve door den belastingbetaler, dezelfde vrijkomende 1000 francs nog weer eens voor produetief werk besteden door den *Staat*. En ook de heer v.d.M., niettegenstaande hij reeds heeft gedisconteerd het door Bastiat aangegeven voordeel, dat de belastingbetaler den gewezen soldaat 1000 francs zal laten

verdienen, herhaalt, dat ‘een groot deel van het nationaal budget dan (n.l. als die duizenden francs vrijkomen) kan worden aangewend ter bevordering van vreedzame werken.’

Waarlijk, af die naïeve schijn-logika zal niet wegnemen, dat het werpen van 100.000, tot nu toe door den Staat betaalde, mannen op de arbeidsmarkt de moeilijkheid van zoovelen, om hun dagelijksch stukje brood en dat hunner vrouwen en kinderen te verdienen, nog zal vergrooten.

De heer Dr. J. Rutgers, die den 8en Augustus in den Cercle International een voordracht hield over de *‘Oorlogen en dichtheid van bevolking*’, bevestigde geheel mijn gevoelen, dat de oorlogen zich zelve aan de staten opdringen door noodzakelijkheid om afleiding te geven aan de volksellende. Hij zoekt echter de oorzaak dier ellende niet in verkeerde verdeeling der produkten van den arbeid (het loonstelsel) maar in overbevolking, en beveelt dan ook als redmiddel aan: beperking der kinder-voortbrenging.

Nu staat vooreerst deze beperking, althans de middelen die men daartoe moet aanwenden, velen sterk tegen, maar ten tweede zal men er haar bij de talrijke volksklasse, die van een jochie of meissie nog steeds (schoon dikwijls ten onrechte) een bijdrage in de verdiensten hoopt, nooit *in* krijgen. Het schijnt mij dus tamelijk onvruchtbaar, maar altijd weer te hameren op het aambeeld dezer beperking van het kinderental als middel tegen de maatschappelijke rampen. Maar bovendien: ik *ontken* overbevolking in Europa of Amerika, althans overbevolking in verhouding tot de productie. Ik houd veeleer met kracht staande, dat er is over-*productie*. Heeft niet al dat geoorlog van Europeesche met Oostersche staten ten doel, nieuw afzetgebied te vinden voor de overvloedige producten van landbouw en nijverheid? Heeft niet Engeland zijn eigen Indië zwaar benadeeld om er maar den afzet te behouden van zijne katoentjes? Doet niet Frankrijk iets dergelijks met Indo-China, Amerika met de Philippijnen, Japan met Formosa? Er is dus, in vergelijking met de voortbrenging, niet te veel volk in Europa; maar er is te veel *arm* volk. Indien iedereen kon meekoopen, dan was er geen enkele fabrikant, die elders afzetgebied behoefde te zoeken. En deze armoede komt voort uit het individualistisch-nationale arbeids-stelsel. Was de arbeid

sociaal-internationaal geregeld, dan zou ieder op deze wereld nog altijd een behoorlijk bestaan vinden, en tegen dat de grond niet meer voor allen genoeg opbrengt (volgens generaal Brialmont zal over 2½ eeuw de aarde bevolkt zijn met 12 milliard hoofden, terwijl de grond van alle vijf werelddeelen, uitstekend gecultiveerd, slechts voor 6 milliard voedsel zal opbrengen) - tegen dien tijd zal de chemie zeker het geheim hebben opgelost om de voeding kunstmatig te helpen.

De maatschappij mag dus m.i. gerust voortgaan met vervulling der teelt-behoelfte, door de natuur in mensch, dier en plant gelegd - mits de arbeid aller menschen internationaalsociaal worde geregeld. Ieder werke voor en wordt betaald door de geheele wereld-gemeenschap. Telegrafisch, telefonisch en ook voor lichaamsverplaatsing, zal de geheele wereld zoo goed als aan elkaar sluiten. In iedere plaats, waar menschen wonen, is een bureau van den arbeid. Een hoofd-bureau in den omtrek wordt dagelijks telegrafisch op de hoogte gehouden van alle streken der wereld, waar arbeid aangeboden wordt. De productie wordt door een centraal-internationaal bestuur zóó geregeld, dat beide steeds nagenoeg tegen elkaar opwegen, m.a.w. dat in alle takken van nijverheid steeds voldoende wordt gearbeid om de geheele wereldbehoefte aan de verschillende producten te voldoen. Ieder, die arbeiden wil, kan dus altijd arbeid vinden. Zooveel mogelijk wordt plaatselijk arbeids-verbruik geregeld naar de plaatselijke of dichtbij-be-hoefte, maar kan dat niet, dan zal een arbeidzoekende vrede moeten nemen met een drie- of vierdaagsch reisje naar Afrika, Azië, Amerika, waar men hem noodig heeft. De betaling, hetzij in producten hetzij in specie, is, daar de geheele productie steeds naar de geheele behoefte is geregeld, altijd voor de behoeften van een werker voldoende. Wie *niet* wil werken zal zich moeten getroosten een onaangename vrijheidsberooving, in een inrichting waar men hem zooveel mogelijk nuttig zal bezig houden. Wie niet *kan* werken, zieken etc., zullen liefderijk worden verzorgd voor rekening der gemeenschap, zooveel mogelijk met hunne bloedverwanten als verplegers.

Iets dergelijks zal de wereld dienen te worden, wil zij worden bevrijd van de rampen: oorlog, honger, diefstal, ellende, pestholen. Voor de enkele duizenden thans bevoorrechten is het een

weinig aanlokkelijk vooruitzicht, echter te overkomen door de bedenking dat zij er niet van daag of morgen in zullen worden verplaatst, maar eene evolutie van wel zeker een eeuw er het menschengeslacht zal heenvoeren. Voor de thans ellendige groote massa daarentegen een prachtige horizon. Maar zóóveel is zeker, niet voor dat een dergelijke wereld-aansluiting is bereikt, zal duurzaam en volledig worden verwezenlijkt Bertha v. Süttners: '*Die Waffen nieder!*'

Boekbeoordeelingen

P.H. van Moerkerken Jr. De Doodendans (1905) Modron (1903) XXX Verzen (1907)

De Doodendans. - Indien het waar is dat op de goede bedoeling de doodstraf staat - gelijk Karel v.d. Woestijne doet uitkomen in zijn geestige behandeling van den Blauwbaard - heeft de heer Van Moerkerken zijn leven reeds verbeurd. Alle goede bedoeling in een dichterschap is uit den boze indien het wezen eraan ontbreekt; zij leidt tot die hatelike en vloekbare middelmatigheid die erger is dan de weerzijdse uitersten. Bewuste zorgvuldigheid in versificatie is een kwaliteit, die evenwel verzen noch leven geeft, nóch de inderdaad vaak komiese uitvloeisels van een feitelik ondichterlik gemoed te niet doet. De poëtiese toestand van het gemoed die men de inspiratie pleegt te noemen, ontbeerde de heer Van Moerkerken niet geheel en al, maar zij verleidde hem, zich te laten meêvoeren met den stroom van opdringende ritmen, zij verleidde hem tot het neervallen op onredelik, vaak zinloos rijm. *De Doodendans*, een drama in verzen die doorlopend gekunsteld en onzuiver zijn is, kortweg gezegd, slecht werk van een ernstig maar ondichterlik mens.

De dramatiek van *De Doodendans* is een innerlike - en daardoor een waardevollere dan die van de meeste drama's van onzen tijd -, het is de strijd van den lust aan den schonen schijn van het leven, tegen den lust aan den dood. Het is de overwinning van den laasten op den eersten, in de hoofdfiguur, waarmeê het drama besluit.

De figuren van *De Doodendans* zijn geen mensen geworden,

daartoe behoefden de verzen minder bewuste berekening en de lenigheid die slechts het ware leven geeft. Een dramaties figuur leeft door de woorden, door de taal die zij spreekt, en is die taal, zijn de verzen, onnatuurlik, dan is de figuur verloren. Hier horen wij steeds den onbeholpen versificateur, het gehele drama door, en niet de vele stemmen zijner levende ziel.

Hiermede heb ik het voornaamste gezegd, want al het andere is een gevolg van deze hoofdgebreken, van dit hoofdgebrek in enen: dat de schrijver geen dichter is. Toch wil ik in 't kort den gang van het drama schetsen en enkele verzen aanhalen; een lichte schadeloosstelling voor de waarlik weinig opwekkende taak die de lezing was, moge hier dan de bevrediging zijn van het bewijs.

Het drama is verdeeld in zeventien Handelingen van ongelijke lengte. Het speelt omstreeks het begin der XVe Eeuw, in een tijd toen de pest het land teisterde en ontucht gevolg, en oorzaak mede, van dezen geesel was. Het geeft dan de zielestrijd, voornamelik, van den kunstschilder Hans, die door zijn zinnelikheid meegesleept wordt in de rondom levende ontucht, maar wiens levensernst hem tenslotte het gehele leven van ellende en valse schijn, vervloeken doet. Het drama is vol allegoriese verschijningen, gelijk de Doodendans zelve een is, en zet ook in met een samenspraak tussen Dood, Pest en Ontucht, en wel met deze ongelukkige verzen:

DOOD: Mijn bleeke ros, draag snel mij voort!
Voorbij, voorbij zijn bergen en wouden:
Hebt gij de klokken der stad gehoord?
Geen stroom, geen berg kan ons weerhouden.
Mijn bleeke ros, draag snel mij voort!
ONTUCHT: Ha, ik zie muren, torens, kerken...
PEST: Mijn adem waait al langs de zerken.
De nachtwind jaagt ons voort.
DOOD: Mijn dochter, wat smeulen uw oogen.
PEST: Wie brandt niet om zoo rijke prooi!
DOOD: Mijn kind, wat draagt ge een vreemde tooi...
Wat wilde lust gloeit in uw oogen.

die behalve het tiende, machteloos van herhaling zijn, en bitter weinig uitdrukking geven aan het dichterlike visioen van ver-

derf. Toch behoren deze nog, hoe onhandig ook gebouwd, tot de beste.

De twede handeling: Hans in gesprek met den monnik Michaël. Hans klaagt op deze troebele wijze:

> Ach bittere eerzucht, wreed verlangen
> Naar roem en liefde en 't aardsche schoon
> Ik voel mij zelven in dien waan gevangen,
> En al mijn streven wordt me een hoon. (blz. 7.)

Dat aanwijzend-voornaamwoord in de derde regel werkt verwonderend. In wélken waan voelt hij zich zelven gevangen? En heeft de vierde regel niet iets van slordig proza? Hebben alle vier niet iets, of veel, daarvan? Meent de heer Van Moerkerken dat men verzen schrijft om de onmacht, die de idee niet tot logiese, klare uitdrukking laat komen, te verbergen achter ritme en rijm? Waarlik, een nederig prozaïst heeft reden zich te ergeren over de pretentie waarmede hier naar de onsterfelikheid wordt gereikt.

En deze troebelheid is voortdurend. Bijv. op de volgende blz. dit:

> [De jaren] Toen ik nog g'loofde dat een minnend hart
> Een deel slechts ware van één wezen,
> Dat elk van beide' in 't andere hart mocht lezen
> De zoete troost voor al zijn smart.

Wie of wat zijn die 'beide' daar wij juist over een eenheid spreken hoorden? Ik begrijp wel wat de heer Van Moerkerken zeggen wil, maar dat ligt aan mij en zeker aan hem geenszins. Sterkere en meerdere voorbeelden behoefik niet voor wat ik slordigheid en geestelike slapte moet noemen.

Door de ontwaking van de zinnelikheid die sensualiteit is hier, wordt de kunstenaar Hans gedrongen zich geheel aan zijn lusten over te geven. Gelijk geniet hij van dit nieuwe genot en is er ook ellendig door want hij beseft iets van de vergankelikheid van al het wereldse, van juist dàt, wat dan zo een grote plaats in zijn leven inneemt. Terwijl hij zo de vrede ontbeert die hij verlangt, ontmoet hij den monnik Michaël, een soort verkapte Mephistofeles. ‘Jonge man, u zij vrede!’ zegt deze, en Hans:

‘Ik dank u, broeder: 't is een schoone wensch,
Helaas! maar onbereikbaar voor een mensch.

welke woorden wel weinig den even later volgenden vraag van Michaël:

O, waant gij dat ge in mij den vrede ziet?’

motiveren.

Michaël doorziet Hans' hart; hij verklaart zijn ontwaakte zinnelikheid uit de dreigende nabijheid van den dood die alle mensen tot heviger leven opdrijft:

‘Om 't schoon der min, der minnelijke vrouw,
Te zien in al haar licht, *in al haar schaûw*.’

(Vooral deze rijm is kostelik).

Michaël, een vrij warrige figuur zonder bepaald karakter, moedigt Hans aan de macht van den Zwarten Dood in muurschilderingen te verbeelden, waarvoor hij hem de gedaanten voorvoeren zal, 's nachts op 't kerkhof. Tegelijk wekt hij Hans tot lichtzinnig en wellustig leven op, daar hij zodoende tot de erkenning zal komen ‘dat er niets op aarde is

Dan wreed bedrog en droefenis.’

Deze erkenning heet hij ‘een trotsche klaarheid’ en in deze geestelike verheldering verleidt hij meisjes die hem bekoren, en verschopt ze weer, want alle schoonheid, alle deugdzaamheid is toch waan en is vergankelik! Waarom hij zich, bij deze levensbeschouwing, zooveel moeite met Hans maakt; waarom hij zich zo verbitterd uit?

‘De Doodendans’ wordt aan Hans op 't kerkhof vertoond. En hem wordt de wrede tegenstelling tussen zinnelik-schoon leven en rottende dood zo hevig bewust, dat hij haar afbeelden zal. Komies klinkt in verband, in direct verband, met deze ernst de retories uitgegalmde verzengroep waarboven wel staat: ‘in zichzelven zacht sprekend’, maar die niettemin schreeuwerig is en niet anders dan rumoerig gelezen kàn worden, beginnend met (blz. 26): ‘Michaëls macht, dien demon, kan 'k niet derven’...enz. en waar Hans besluit:

Want als 'k bepeins hoe eens de slag mijns harten
Nu dreunend als een donkre orkaan,

Zal zwijgen met zijn lust, zijn smarten,
In eenzaamheid en nacht vergaan,...
Hoe 't grijnzend lijk ook mij zal tarten
Met wenkende' arm en wreed gebaar,
Dan eisch ik al 't genot der zinnen,
Dan wil ook ik in zoeten roes beminnen
Die teedre huid, dat geurend haar,
En onder al die pracht het hart beluistren
Dat vaak mijn hart in wanhoop deed verduistren.

Nietwaar, 'zacht gesproken' klinken ons deze verzen over dien 'slag' die 'als een donkre orkaan dreunt' en tenslotte 'in eenzaamheid vergaat', niet bepaald, en psychologies diep en menselik gevoeld is die wending naar de sensuele lust niet te noemen.

Maar genoeg over dit boekje dat als parodie bedoeld had kunnen zijn. Wie belangstelling voor Hans voelt of voor zijn vreemden vriend Michael, volge den verderen loop van dit onbelangrijk verhaal. Dezen hier te schetsen ware een ernstige en uitvoerige behandeling, die de zwakke betekenis van het gedicht niet rechtvaardigt. En die de kreupele verzen onmogelik maken.

Onbeholpenheid kan nog een zekere bekoring hebben, wanneer zij een gevolg is van naieviteit; maar deze arbeid is te bewust en heeft met het spontane naieve helaas niets van doen. De fouten van dezen dichter zijn fouten van den bewusten mens en daarom te zwaarder geldig.

Enkele goede verzen nu en dan, zeker; maar dit is juist het kenmerk van den middelmatigen, dat de deugdelikheid niet gehéél te loor is.

* * *

Modron. Beter, veel beter dan *De Doodendans*, is *Modron* dat, ofschoon twee jaar eerder uitgegeven, later geschreven schijnt. De bouw heeft meerdere harmonie; de taal meer zuiverheid. Modron werd ook in proza geschreven en de heer v. Moerkerken schijnt deze behandelingswijze beter in zijne macht te hebben dan de zuiver poëtiese. Toch is dit boekje nog ver van goed.

Het drama speelt in de XIIIe eeuw.

In de eerste acte een samenspraak tussen Iwen, de beeld-

houwer, en Modron. Iwen zegt: ‘Mijn werk heb ik lief, Modron,...de geringste arbeider geeft zijne penning om de eenvoudige kapel van zijn gehucht te sieren met beeldwerk aan de poort. Het is grootsch, die wijde liefde als een klare stroom door alle harten te zien gaan.’ En Modron, die hem lief heeft, zegt dat zij van hem heen wil gaan: ‘Zie, Iwen, uwe droomen, uwe begeerten gingen verder dan mijne kracht reikte; waar uw verlangen gaat, kan ik u niet volgen. Gij spraakt tot mij van de verhevene werken die gij zoudt bouwen, en van de hymnen die daar zouden rijzen ter eere Gods,...maar ik begreep nimmer uwe verlangens; ik leefde met mijn arme hart in stilte en eenvoud. Gij hebt in uwe liederen gezongen van mij,...maar gij verhieft mij in sferen waar mijne nederige ziel nimmer zal verschijnen. Gij hebt mij mede willen nemen in uwe droomen, niet denkend aan die van mij-zelve...Ik heb mij willoos voelen worden,...ik was een ding dat gij streeldet, maar ik was niet uwe gelijke, en...ik was mijzelve niet meer. Toen moest de spanning mijner liefde breken.’ (15). Tot deze renunciatie komt Modron, doordat zij in Edith, de dochter van een ouden bouwmeester, een vrouw gezien had die Iwen beter begrijpen zou dan zij ooit kon. Zij voelde toen, wat Edith later uitspreekt (blz. 39): ‘Op dat oogenblik, Iwen, zag ik dat uwe harten leefden in de wondere bedwelming, in de uchtend-aromen der eerste liefde,...maar ik zag ook, ziende in uwe oogen vol onbevredigdheid, ziende naar hare trekken vol innig-verborgen leed, dat uwe levensverwachtingen op vér-verscheiden sferen waren gericht,...dat gij nimmer zoudt samengaan tot ééne zonnige hoogte van leven.’

Edith vindt Iwen in wanhoop en troost hem. Wanneer hij zegt:

‘Mijn leven wankelt, het heeft geene grondslagen meer’, wijst zij hem op zijn werk: ‘Gij hadt uwe ziel aan eene sterfelijke neiging gegeven; geef u voortaan slechts aan het onvergankelijke’. ‘Geef uwe liefde geheel aan de goddelijke gedachten; wend u af van menschelijke begeerten’ (32). Door deze troost voelt hij zich dermate gesterkt, door Edith's geest voelt hij zich dermate ingenomen, dat hij zijn smart om Modron *bijna vergeet. ‘Zou dan waarlijk de vergetelheid over mij komen?*’ roept hij uit en aan Edith zegt hij zijn liefde voor haar.

Mooi is, hoe in het begin van dit drama, op den achtergrond het spel der ouderen zich beweegt, die ver van hun kinderen zijn, die hunne zielsbewegingen niet verstaan, en die daarom, steeds een nadering zoekende, treuren. ‘Nieuwe tijden breken aan, die wij niet zullen begrijpen,’ (77) zegt Edith's vader.

De schijnbare vergetelheid waarin Iwen leefde blijkt niet duurzaam. Ook Modron, die wel haar liefde bedwongen heeft, lijdt toch vreezelik: *daar zij niet vergeten kan*. Modron begeeft zich naar den ‘Stroom der Vergetelheid’ en ook Iwen is op weg daarheen. ‘Wat geweest is, kán niet sterven in mijn hart, maar verdwenen is het voor altijd’ (54). Het drinken uit den stroom redt hen niet. ‘Wie jong is heeft het water van dezen stroom niet noodig. Het leven zelf brengt vergetelheid’ (55).

Dan, tenslotte neemt Edith afscheid van Iwen. De droom van zijn vroegere liefde leeft te sterk in hem dan dat Edith en hij elkaar zouden kunnen naderen. ‘*Het onvergetelijke houdt ons gescheiden*’ (65) zegt Edith. Edith die eerst gehoopt had de zielen van Iwen en Modron te omvatten met hare liefde, toen die van Iwen met de hare te zien saamgroeien, overleeft deze dubbele teleurstelling niet. Minder krachtig en moedig dan Modron stort zij zich van de kooromgang der kerk en sterft.

Modron is een drama dat zegt hoe het eens doorleefde in ons ingeleefd is en tot ons wezen onvervreemdbaar behoort. De behandeling is sterk beïnvloed door Maeterlinck's *Aglavaine et Sélysette*, maar het werk mist de rijke symboliek en de geestelike fijnheid van Maeterlincks boek. De overeenkomst die opvallend is in veel opzichten, laat toch geen vergelijkende kritiek toe.

Een zekere gelijkwaardigheid moet hiertoe voorwaarde zijn, en ontbreekt helaas. Modron is véél geringer, en ligt bijna buiten de litteratuur. Fouten zijn er bovendien zeer vele. Enkele wil ik hier even aangeven.

De verheven toon waarin het drama gezegd wordt, ligt naar de zijde van de pedante frase méér dan naar die van het eenvoudig-gevoelde woord. Ik meen, dat de taal weer niet die is van het spontane gemoed, maar van den schoonsprekenden, verstandeliken geest. Een gevoelig, of echt dichter

laat zijn figuren niet zeggen - m.a.w. zegt zélf niet - in groot verdriet om een verloren liefde: (blz. 16) ‘Het is afschuwelijk....het onmogelijke blijkt mogelijk. Maar ik begrijp het nu: dit is het LEVEN; dit noemt men HET LEVEN. Ik was een kind, dat ik nog kon gelooven in een eeuwig-durende liefde,...’ enz.

(blz. 31) ‘Neen, neen, nietwaar? het is niet mogelijk. Maar het onmogelijke is mogelijk gebleken, en dit heett mij *in de sferen der wanhopigen gevoerd*.’ (Deze laatste cursivering van mij. Die sferen der wanhopigen zijn danshuizen e.d.)

(blz. 77. De vader van Edith bij het lijk van zijn kind en bij dat van Iwen, tot de moeder van Iwen die nog niet weet wat met haar kind geschied is, sprekende:) ‘Ik zeg u: daar ligt mijn kind, mijn eenigste: Edith. Daar, daar ligt uw zoon: Iwen. Zij hadden elkander lief, geloof ik,...men noemt dit: liefhebben, nietwaar?...maar waarom dan sterven? Hij was een groot kunstenaar,...hij heeft een wonder verricht, het beeld der Heilige Maagd,...hebt gij het niet gezien? Het is een wonder, zeg ik u,...ik stond sprakeloos van schrik, toen ik het zag....Het waren niet meer de trekken eener godheid, maar van eene levende mensch. Het is onuitsprekelijk schoon,...maar ik weet dat dit de vernietiging is der aloude kunst. Dit is het leven der sterfelijken, dat zich mengt in de goddelijke starheid der overgeleverde vormen. Dit is de eerste slag tegen de bovenmenschelijke gebaren-wereld der beeldhouwkunst,...tegen de verheven rust van de bouwkunst. Nieuwe tijden breken aan, die wij niet zullen begrijpen, die ons zullen verwerpen.’ Ik vraag, is dit de taal van een oud en sympathiek kunstenaar zoals de vader van Edith toch gegeven werd, of van een lijkredenaar, een predikant?

Fout is, waar het gehele drama bestaat uit psychiese conflicten en toestanden die zeer reëel zijn en elkaar verklaren laten, de invoering van dien ‘Stroom der Vergetelheid’, die zovele lijdenden plotseling, door een dronk, uit het smartelike der ongewilde herinnering redt. Een onharmoniese ezelsbrug.

Fout is het, psychologies fout, dat Edith zegt, als zij hoort dat Iwen door Modron verstoten is: ‘Iwen, dat is niet mogelijk’. waar zij later vertelt van haar eerste ontmoeting met Modron en Iwen: ‘Op dat oogenblik, Iwen, zag ik dat uwe harten

leefden in de wondere bedwelming, in de uchtend-aromen der eerste liefde,...maar ik zag ook, ziende in uwe oogen vol onbevredigdheid, ziende naar hare trekken vol innig-verborgen leed, dat uwe levensverwachtingen op vér-verscheidene sferen waren gericht,...dat gij nimmer zoudt samengaan tot ééne zonnige hoogte van leven' (39). Als zij zó in de harten van Iwen en Modron gelezen had, van waar dan die plotselinge verwondering?

Fout is het, psychologies fout, Iwen, nadat Modron hem verlaten heeft, te laten verzeilen in die 'sferen der vergetelheid', n.l. in de sferen van Ontucht etc. Een der 'deernen' waarbij hij troost gezocht heeft, vertelt, romanties: 'Hij heeft niet gelachen deze drie dagen dat hij bij mij was. Op den tweeden nacht werd ik wakker, en, bij het doodsche schijnsel der ondergaande maan, zag ik hem over mij heen gebogen, mijn weeken borst betasten, als zocht hij mijn hart. Ik vroeg hem wat hij wilde, en, terwijl hij mij aanzag met woeste oogen, zeide hij: Ik wilde weten of gij allen niet eender zijt,...en ja, gij zijt dezelfden, gij zijt allen, onkuische en kuische vrouwen, slechts een sterflijk lijf,...wel schoon en warm, maar de voosheid in u dragend,...een lijf, dat eens de Dood ten laatsten dans zal leiden.' (28). Vooral die 'woeste ogen' zijn mooi.

En zo voorts.

Leest en herleest men het boekje aandachtig en overweegt zijn oordeel, dan komt men tot 't resultaat dat het hier en daar wel een aangename indruk maakt, maar dat het in bedoeling en in uitwerking eigenlik toch niet veel om 't lijf heeft.

* * *

XXX Verzen. Ook de XXX Verzen die voor kort gebundeld verschenen (S.L.v. Looy 1907) zijn beter dan *De Doodendans*. Maar wat geven zij? Een oogst van vele jaren, uit vele jaren de keur. Doch, hoe weinig, hoe bedroevend weinig belangrijk. Onbeduidend zijn al deze verzen, de gaven toch uit de beste momenten van des schrijvers leven, onbeduidend in klank en bouw, onbeduidend bijna steeds in de idee. De treffende uiting van den getroffenen vinden wij niet,

wel hier en daar nog eens een algemeenheid niet onaardig, niet zonder gevoel, maar toch onbeholpen gezegd. Onbeduidend toch noem ik een versje als dit, hoewel het een der beste is: *Zij schreef:*

> ‘Ik heb in storm en sneeuw gewacht.
> Waarom zijt gij niet meer gekomen...
> Reeds viel de nacht
> En weende en zong zoo droef door de oude boomen.
>
> Het werd al laat; het licht verdween.
> Mijn kind, waarom mij zoo bedrogen?
> Toen ging ik heen...
> Maar de avond zag geen lach meer in mijne oogen.’ (9.)

Waarom in de vijfde regel: ‘Het werd al laat; het licht verdween,’ wanneer de derde zegt: ‘Reeds viel de nacht’? En hoe onnatuurlik en conventioneel die zesde regel. Welk meisje schrijft zo aan haar minnaar: ‘Mijn kind, waarom mij *zoo bedrogen’!*

Van deze gedichten-soort dertig te bundelen en onze lezers aan te bieden, ik kan het slechts aanmatigend noemen.

Wanneer men zeer welwillendgezind leest, kan men werkelik van een regel, van een kwatrijn zelfs nu en dan, zeggen dat het ‘wel aardig’ is. Maar de onbeholpenheid blijft steeds en overal opvallend. Of, zoals bij ‘Heimwee’ verliezen alle goede kwaliteiten zich in een opgezwaaide retoriek. Grappig komt dit uit in het teatrale ‘Haar Hart’ (33), een typiese v. Moerkerken:

> Zij rustte bij de bron in 't woud
> En scheen te mijmren bij 't zoet klateren.
> Haar handen waren bleek en koud,
> Haar kleed sleepte in de duistre wateren.
>
> Haar lokken hingen wild om 't hoofd,
> Hare oogen stonden strak te staren
> Als was van 't schoonste zij beroofd
> Dat ze eens in 't hart nog mocht bewaren.
>
> De nacht viel, en een laatste gloed
> Van verre pracht bescheen haar trekken;

Ook die kon in haar star gemoed
Geen vonk van 't oude leven wekken.

Toen tastte ik onder bleeke borst
Naar 't hart dat 'k meer dan 't leven minde;
Maar hoe 'k ook zocht, met wilden dorst,
Geen hart, geen steen zelfs, kon ik vinden.

Ik behoef hier niets te cursiveren. Vooral het laatste kwatrijn is interessant en toen ik dat ijverig zoeken zag gebeuren, met wilden dorst, naar die steen in de boezem...Een dergelik melodramaties vers conserveert onze ernst niet, en dwaasheden als op de volgende blz:

Nu zal in wilden nacht uw koude haard
Wit zijn van sneeuw, *uw warmte derven*.

tekenen het karakter van 's heeren v. Moerkerkens fantastiese kracht.

Negen regels bevat het boekje, die mooi zijn. Ik bedoel de negen laatste regels van blz. zes. Negen regels; maar dan volgen direkt weer onsmakelikheden als:

'O, zoo Gij stierft, en ik niet met U stierf,'

'Ik zou, *waar vocht en worm Uw lijk verweerden*,
Dalen in 't Graf...'
'O Liefste, *ik kuste Uw voeten week-verteerde*,
O Liefste, ik kuste Uw mond dien Dood verwierf,
O Liefste, ik kuste Uwe oogen dof-verweerde,...

De heer v. Moerkerken, zo moet men zijn oordeel over dit bundeltje samenvatten, is, zeker een minnaar der schone letteren, en heeft zelf, nu en dan, ook eens een gevoel geschetst, een idee gebeeld, en niet ongelukkig, altijd. Enkele aardige en gevoelige regels komen in zijn boekje voor, soms is een enkel gedichtje in z'n geheel wel aardig. Maar zoals de heer v. Moerkerken een is, zijn er in ons land vele schrijvers, die noch de drukkers, noch het publiek lastig vallen. Schare de heer v. Moerkerken zich bij deze en vergete niet, dat de lof van een huisgenoot of vriend voor hem van meer waarde dient te zijn dan de blaam van een letterkundige.

MAURITS UYLDERT.

Verbod van loodhoudende verven. Sociaaltechnische Vereeniging van demokratische Ingenieurs en Architecten. No. 4.

Het loodwit heeft reeds een oude beruchtheid. Wanneer gedacht wordt aan beroepsziekten, aan allerlei kwalen die vooral den arbeider dikwijls onverwachts overvallen zonder dat hij ze ontgaan kan, omdat ze uit zijn werk voortkomen, dan geeft de loodvergiftiging daarvan het duidelijkste beeld. Hoe lang zou het reeds in ons land bekend zijn, dat de loodwitfabrieken, waar het technisch vermaarde Hollandsche product werd vervaardigd, moordholen voor de arbeiders zijn? En hoe lang is dat beschouwd als een onvermijdelijk offer! Want zoo is het beschouwd. De vervaardiging en dus ook het gebruik van loodwit opgeven; daaraan werd niet gedacht. De beste en uitgebreid toegepaste verfstof kon onmogelijk gemist worden. Zijn dekkend vermogen, zijn bestendigheid tegen klimaatinvloeden werden in de techniek zoo hoog geschat, dat de voordeelen daarvan opwogen tegen het verlies van gezondheid en leven van eenige loodwitarbeiders. Hoeveel slachtoffers er waren? Daarnaar werd liever maar niet gevraagd. Waartoe zou een lugubere statistiek dienen, wanneer toch geen verbetering te brengen was? Een dergelijke moedeloosheid wordt echter harteloosheid, nu de techniek niet meer gebonden is aan routine en zuiver empirische werkwijzen. De vraag of loodwit niet gemist kan worden was volkomen gerechtigd en moest zelfs gesteld worden zoodra de techniek rationeel en wetenschappelijk werd beoefend. Niet meer mocht worden voortgegaan met overgeleverde werkwijzen, zonder te onderzoeken of er geen betere mogelijk waren. En beter is stellig een werkwijze die geen slachtoffers vergt. Een stof die het loodwit kan vervangen, en die onschadelijk is bestaat nu reeds lang, n.l. het zinkwit. Vandaar de strijd tegen het loodwit.

Inderdaad een strijd, want belangzucht geholpen door routine verweerden en verweeren zich nog hardnekkig tegen alle pogingen om het loodwit afteschaffen. En tot nu toe met succes. Want reeds in 1780 werd door Courtois de vervanging aanbevolen, en in 1786 op uitvoerige en degelijke wijze bepleit

door Guyton de Morveau. Zelfs de krachtige pogingen van den schilderspatroon Jean Leclaire te Parijs van af 1844 leden schipbreuk, ondanks verschillende onderzoekingen zijn bewijzen bevestigden. Het was duidelijk dat een sterkere actie noodig was. En in Frankrijk is die, ten derde male begonnen, nog niet ten volle geslaagd, maar toch dicht bij het doel vooral omdat de betrokken arbeiders zelf voor hunne gezondheidsbelangen opkwamen. Pas sedert eenige maanden is het wettelijk verbod van loodwit opnieuw door de Kamer naar de Senaat gezonden, die het aannam doch met schadevergoeding aan de loodwitfabrikanten, wat de Kamer er weer uitlichtte. Welk een langdurige agitatie en strijd is daarvoor noodig geweest. En hoe is daarbij gebleken dat de onheilen door 't loodwit aangericht ontzettend veel omvangrijker waren dan het publiek vermoedde. Niet alleen de maatschappelijke schipbreukelingen, die geen ander middel hebben om den mond open te houden dan door arbeid in de loodwitfabrieken, maar ook en in sterke mate de schilders, verlakkers en ververs staan voortdurend aan het gevaar bloot. Tevens is daarbij gebleken hoe het heerschende oordeel over de grootere waarde van het loodwit boven het zinkwit door niets gerechtvaardigd is.

De strijd die in Frankrijk meer dan een eeuw lang heeft geduurd, wordt nu ook in allerlei andere landen gevoerd. In Duitschland en Engeland zijn praeventieve wettelijke maatregelen vastgesteld, maar vooral in Duitschland geven de schildersgezellen den strijd niet op, al wordt die tegen een machtige patroonsbond gevoerd.

En in ons land? Een vroeger zwakke, sedert kort in kracht groeiende gezellenbond heeft al lang, maar zonder voldoende agitatiegegevens voor 't verbod van loodwit gepleit. Een commissie ingesteld door de regeering om de mogelijkheid der vervanging van loodwit te onderzoeken is, evenals in 't buitenland bijna als regel 't geval was, eenstemmig tot het resultaat gekomen dat zinkwit eer beter dan slechter is. En dit nog wel terwijl twee zeer deskundige leden dier commissie, een professor in de leer der bouwmaterialen, en een bekend schilderspatroon in vroeger door hen geschreven leerboeken, de routineopvatting over de voorkeur van 't loodwit hadden ondersteund.

Tegen de dientengevolge genomen regeeringsmaatregel

om bij wijze van proef voor Rijkswerken het loodwit af te schaffen, is de patroonsvereeniging van schilders reeds onmiddellijk in verzet gekomen, beweerende dat haar door een onderzoek is gebleken dat in ons land zoo goed als geen loodvergiftiging onder schilders voorkomt.

Waar een reeds zoo angstvallig zwakke poging der regeering de tegenstanders in 't geweer bracht, moet de strijd tegen 't loodwit met energie voortgezet worden. En daartoe behoort in de allereerste plaats het verspreiden van kennis over het onderwerp. Op uitstekende wijze is dit geschied door de brochure van den civiel-ingenieur P. Bakker Schut als uitgave van de sociaal-technische vereeniging van demokratische Ingenieurs en Architecten. Met de overtuigende gegevens, die hierin zijn verzameld, aangevuld door de gegevens uit het voorloopig verslag der Loodwitcommissie, kunnen allen die willen medewerken om het loodwit te verbannen, zich voldoende wapenen. In de eerste plaats is dit te verwachten van de gezellenbond, maar ook van vooruitstrevende gemeenteraden en gemeentebesturen, van architecten en particulieren, die voor eigen werk zinkwit kunnen eischen. Noode wordt gemist een statistiek van loodvergiftigings gevallen, doch hier is niet de brochure, maar de achterlijkheid van den hijgiënischen staatzorg schuld. Waar b.v. het ambtelijk verslag, van de plaatselijke ziekenkas voor schilders in Berlijn over 1906 aangeeft dat in dat eéne jaar op de ruim 5000 leden ver meer dan 300 duidelijke gevallen van loodvergiftiging zijn voorgekomen, en waarschijnlijk nog dubbel zooveel, die onder andere namen verborgen gingen, kan ieder zich met eén oogopslag van de ernst van 't onderwerp overtuigen. Zulke cijfers zijn voor ons land niet te geven. Niemand weet die gegevens. Dat de besproken brochure ook op deze leemte wijst moge ertoe bijdragen, dat verbetering tot stand komt.

J. MOLENMAKER.

[Deel 4]

Bali
Door
Jan Prins

Een uitgestrekte kust, de grauwe stranden
van dof en dorstig zand, de zachte lijnen
der oeverbochten, - en dan het verdwijnen
dier scheiding, waar de verre brekers branden.

Geen leven, geen beweging. Rustig stijgen
vanaf de smalle zandstrook de terrassen
en trapsgewijze velden, met gewassen
van tweeden oogst bebouwd, in breede treden
den hoogen woudzoom tegen, en beneden
ligt, waar de klapperstammen overneigen,
de kampong Sanoer. - Ver en verder wijkt, -
zoover als her en der zich de oogen wenden, -
't omliggend land, en wordt de glooiing zachter
tot waar de rug der heuvels is bereikt.
Daarachter staat de boschrand, en daarachter,
over de velden heen, waar menschen wonen,
tegen de bergen, waar de goden tronen,
ligt, van wonderen vol, het onbekende.

Onmetelijk, oneindig rijk verschiet,
rijk met den schaduwrijkdom uwer wouden,
met al, wat bosch en dal verborgen houden,
de geest, die ruimte zoekt, bereikt u niet.

In onverbroken, aldoor breeder rijen
zetten de heuvels, rondgetopt, zich voort,
en gaat de volheid verder, ongestoord
van hellingen en vochtige valleien.
Het zonlicht blinkt en zinkt er, blond en blij
gedragen op dat stijgende getij
van golvend bosch, dat breekt tegen de rotsen
zooals de brekers van de branding' klotsen
op dammen, die in zee gaan. - Vager wordt
de verte, waar de wilde groei der wouden
zich worstelend in de ravijnen stort,
reuzen gelijk, die zich omstrengeld houden.
Waar alles tot één wildernis vergroeit
van steen en wortels, en de krater loeit,
toornig als de Verdelger zelf, - en hoog
de rankheid oprijst van den tweelingboog,
die al de zuivere slankheid in zich sluit
en opheft van de vorstelijke bruid,
die hoog en fier in roode sluiers staat,
wanneer de zon achter haar zinken gaat,
en schoongekleed in al haar schaduwpracht
zich aanbiedt aan 't verlangen van den nacht.
Zij, die verheven in de wolken huist,
om wie het water, rijkgepareld, ruischt,
die, om haar mildheid, duizend zangen loven,
de Goenoeng Agoeng. - Eeuwig om haar zwijgt
het diep mysterie, - eeuwig tot haar stijgt
de aanbidding op der menschen, die gelooven.

Maar wondervoller dan die wildernis
van donker woud en kille diepten is
de vlakte, waar de menschenwereld woelt
en langs de wegen het gedrang krioelt

der menigte. Waardoor, in kavalkaden,
de pikolpaarden, hevigstappend, gaan
en 't leven uit de belletuigen slaan,
hoog met den last van schuddend graan beladen.
Waar op de paden van den passar, dicht
met opgestapeld, vochtig ooft bezoomd,
het vroege volk zijn bezigheid verricht,
waar glahzig mandewerk verhandeld wordt,
en van de rijst, op matten uitgestort,
de blankheid roomig in den schemer droomt.
De venter laat voorzichtig in die zijden
en gladde zuiverheid zijn vingers glijden,
en onderwijl ziet hij de vrouwen aan,
die slankgewikkeld in haar sarongs gaan,
de schouders naakt en trots teruggedrongen,
en hoog 't. weelderig hoofdhaar opgewrongen.
De vlakte, waar op de erven, dicht omwald,
de harde stamper in den vijzel valt
en wordt gedompeld in dof knarsend koren.
Men kan nog ver dien vollen hartklop hooren
en volgen in zijn regelmaat. - Waar al
de wegen, vluchtend uit den schaduwval,
zich voor de woning van den vorst verbreeden,
en neergezeten om de steenen treden
't gedoken volk den rijksbestierder wacht.
De ruggen zijn gebogen, en de pracht
der krissen en langslepende gewaden
schijnt helder in de zon. Omzichtig waden
de hovelingen door de hooge poort
den schemer in. De stilte zet zich voort
tot voor den drempel van de lustverblijven,
waar de gewijde tempelvisschen drijven
diep in den koelen vijver, en het licht

aan ieder ding zijn wonderen verricht.
Waar langs de stijlen die gedreven weelde
van blad en bloemen bloeit, en godenbeelden
uitspringen in de zon. Daar staat de steen
in torens rood in brand, en daaromheen
strekt hof aan hof zich uit, tot waar de luister
van witte spitsen schittert in het duister,
het blauwomneveld, teeder boschbegin.

Daarbuiten vaart de wind de velden in,
en van alom voert hij den blijden buit
in de armen van het ruischende geluid,
dat voor hem opgaat, waar de rijpe rijst
hem eerbied in zijn koninkrijk bewijst.
En welk een rijk. Geen, die zoo'n rijk bestiert,
zoo hoog een feest in zooveel rijkdom viert,
voor wien zoo looverige boschprieelen
zijn koelen schat den koelen nacht ontstelen,
aan wien de dag, van 's morgens vroeg tot laat
in 't zinkend licht, zoo luisterrijk vergaat.
Geen wonder, dat hij dikwijls aan zijn lust
den teugel viert, en op de bergen rust,
en hoog boven zijn uitgestrekt gebied
de weelde van zijn koningschap geniet.
Dan ligt het land, verlaten en beroofd
van lafenis, den bodem diep gekloofd,
van hitte vol. Dan martelt de natuur
de harde geesel van het zonnevuur,
dat in de velden gloeit als vloeiend goud, -
tot aan de verre schaduw van het woud.

Prachtig en donker hangen in de bosschen
de takken af en dichte loovertrossen,

grazige verten dekkend, waar het licht
vanuit de ruimte voor den schemer zwicht.
Belommerd voeren de onontgonnen lanen
onder de bochten door van de lianen
als open poorten onder licht festoen
den dwaalhof binnen van diepglanzend groen.
Vochtige kleine vlakten zijn als kreeken
van zonlicht in de donkerte, waar beken
zacht in haar kronkelige bedding spreken;
waar met een weekheid blad en bloem beslaat,
en uit de vrucht, die bloedrood opengaat,
de rijkdom breekt van 't geel, voldrachtig zaad.
Van loten en zich strengelende stelen
ineengeweven, hangen de gordijnen,
die schaduwen en lichten schemer deelen,
en die de zonnevlagen zacht doorschijnen.
Als voor een hoog en plechtig feest versierd
verheffen zich, van wingerden omslierd
en lange ranken, de geduchte zuilen
en stammen van het woud, en breken los
in 't overhemelende bladerbosch,
waar zich de schuwe nacht in kan verschuilen
voor 't morgenzonlicht. En wat verder is
de vlakte, waar in 't woudgeheimenis
de boschgod zetelt, en in wijde kransen
de blijgezinde boschgodinnen dansen.
Haar zachte haren ziet men in rivieren
van zilver licht over de heesters zwieren
en van haar bleeke voeten overal
den snelgevluchten, schaduwigen val.
Maar als het avond wordt, gaat al dat wonder
van lichte kleur in treurend daglicht onder,
en wordt het donker, leeg en stil in 't woud.

En als het nacht is, en het somber hout
staat hoog en dreigend in de lucht gestegen,
ontwaakt een ander leven, en bewegen
andere schimmen zich. Dan schuifelt, schier
onhoorbaar, uit de duisternis geboren,
de gladde slang, en slingert zich naar voren,
en stort zich neder op den buffelstier,
en drukt zich om zijn sidderende zijden.
Zij breekt de beenderen, en langzaam glijden
de zwarte kronkels om de ruige huid.
Dan valt alom de vraatzucht op haar buit
en vurige oogen gluren. Heete klauwen
slaan in 't lauwlillend vleesch, en op den grond
worstelen wreede lust en wanhoop rond,
en oogen, wijd van lijdensangst, aanschouwen
een hel van toomelooze drift en leed
en vijandschap, waar niemand nog van weet.

Geen land, of in den aard van menig ding
ligt iets bijzonders: in de schemering
zooals die invalt, het namiddaglicht,
zooals dat rustig op de wolken ligt,
of, lustiger, tusschen de takken glijdt
en alles vol maakt van zijn vroolijkheid.
In 't ruischen van den wind, den zwoelen geur,
die van de velden overtrekt, de kleur
van 't koele water 's morgens, overal
is iets, dat men zoo licht niet vinden zal
in vreemde landen, en wie dat bemint,
die heeft zijn land gekend. Voor hem begint
een ander leven, want van uur tot uur
aandachtig, gaat hij voortaan de natuur
verwonderd na. -

Wat is 't, dat uw gemoed
het meest beminde, Wrekers van 't geloof,
dat lang miskende, aan al wat sterven doet
in stillen trots? - Gun van dien éénen schat
een weinig mij, - gun mij dien laatsten roof,
nu ik bezing, wat gij hebt liefgehad,
nu van uw eigen eerbied tot mij komt
en uitvloeit, waar uw lippen zijn verstomd.
Wat was het? Waren het de rijke velden,
waar 't zorgenvol bedrijf de rijst op teelt,
dat land, waardoor 't in val op val versnelde,
't wellende en zijpelende water speelt?
Was het de schaduwstilte van de wouden,
tegen de bergen hoog en trotsch getroond,
die diepten, waar de duisternis in woont,
in spleten en spelonken onderhouden
om uit te zwermen, als de hemel brandt,
in zwarte vluchten, ver over het land?
Was het de zon, die zegevierend baaien
en bochten van den morgendamp verlost,
als de oever, donker, drijft in drijvend goud,
en bij de kampong, diep in 't roerloos hout,
krijgshaftig de gekamde hanen kraaien,
met hunne veeren prachtig uitgedost?
Wat was het, dat uw dichte benden dreef
in onrust om het nachtelijke kamp,
terwijl van boord de witte bliksemlamp
haar bleeke teekens in de wolken schreef,
nu hier, dan daar? De klappers stonden hoog
als donkere gedaanten in den nacht,
en ver, tot waar de branding brak, en zacht
het luisterende woud zich overboog,
lag, flauwverlicht, het voorterrein verlaten.

Dan zong de vlucht der gierende granaten
omhoog; - maar uw vermetelheid vergat
bedreiging en gevaar en kwade kansen
en 's morgens, als bewakers van uw schat,
stonden de steile, witbevlagde lansen
strijdvaardig voor het bosch. Wat deed u dood
en leven om een oogenblik vergeten,
wat deed uw houding rustig zijn en groot,
terwijl de salvo's in de borsten beten,
als wolven zoo vraatzuchtig? En wat deed
u uitgaan in uw witgewasschen kleed,
reizingend, tot dat plechtig, somber feest
van 't allerlaatste? Wat is het geweest
dat u bezielde, en daar wij niet van weten?
Gij hebt alleen dat hoog geheim bezeten,
waarvoor het leven zelf in nevel wijkt.
Wie daarop uitziet heeft zijn doel bereikt.
Wien dat gegeven is wordt niets ontnomen.
Gij zaagt uw zon verdonkerd, van uw droomen
de eenzame stilte en de verborgen pracht
voorbij, - toen is u 't moedig hart gebroken.
Uw oogen op die schoonheid zijn geloken.
Het werd nog even licht, - toen viel de nacht.

Olaf Trygveson
Door
G.E.G. Meuleman.

I Uit Snorre Sturluson

Van allen, die in de middeleeuwen over Olaf Trygveson schreven, geeft Snorre Sturluson het meest zuiver geschiedenis. Hij is een strenge waarheidzoeker, en geeft niet, dan wat hij zelf voor historisch houdt. Hij vermeldt wel sagen, waarin geesten en kabouters een rol spelen en gelooft ook aan tooverkunst, maar houdt zich liefst aan 't werkelijke. Karakteristiek is 't, zoo rationalistisch hij over de heidensche goden schrijft: dit zijn vroeger menschen geweest, die na hun dood als god beschouwd werden. Zoo was Odin een groot veldheer, die de tooverkunst verstond en zich in verschillende gedaanten om kon scheppen. Te meer verbaast zulk een nuchtere opvatting, als, we bedenken dat Snorre leefde in het wonderland IJsland, met zijn groote contrasten van langen zomerdag en langen winternacht, waar de strijd in de natuur het hevigst is, waar bergen en wolken en rotsenhooge golven telkens de meest fantastische tafereelen geven, waar de mensch in de natuur zelf het wonder beleeft en de mythen van zelf uit de natuur moeten ontstaan. Ik geloof dat het christendom de mythevormende kracht bij Snorre gedood heeft.

Maar hij is voor zijn tijd betrouwbaar en zijn eenvoudige, objectieve voorstelling is vaak schilderachtig.

Dit vertelt Snorre van Olaf:

Olaf Trygveson werd geboren op een eiland, toen zijn moeder Astrid vluchtte voor den overwinnaar van zijn vader. Drie jaren lang hield zij zich onder voortdurend gevaar in het land verborgen en ging toen per schip naar haar broeder Sigurd in Gardarike. Maar vikingen overvielen het schip, scheidden Olaf van zijn moeder en beiden werden als slaaf verkocht. Tot zijn negende jaar bleef Olaf bij een boer, die hem gekocht had voor een goede bok. Toen werd hij op de markt opgemerkt door zijn oom Sigurd, die hem onder de bescherming stelde van Koning Waldemar van Holmgaard, (Novgorod) in 't oosten van Gardarike. Daar kreeg hij de eer, die een koningszoon toekwam; Olaf was heel mooi, groot en sterk, en in flinkheid alle Noormannen, waarover geschreven staat, vooruit. Hij werd een geducht legeraanvoerder onder Koning Waldemar en kwam tot eer en rijkdom.

Maar zooals vaak gebeuren kan, als buitenlanders tot macht of eer komen, zoo gebeurde het, dat velen er misnoegd over waren, dat hij den Koning en niet minder de Koningin zoo lief was en er werd zooveel kwaad van Olaf tegen den Koning gesproken, dat zijn positie onmogelijk werd. Hij zei het hof vaarwel en zeilde met zijn schepen de Oostzee in. Naar het Westen koers zettende, kwam hij op Burgunderholm (Bornholm), waar hij plunderde en velen gevangen nam. Zij kregen daar ruw weer en storm, zoodat zij 't daar niet uit konden houden en naar Vendland gedreven werden, waar zij een goede haven vonden. Geira, een dochter van Koning Borislav bestuurde het rijk, waar Olafbeland was, en noodigde hem met zijne manschappen uit, den winter bij haar door te brengen. Olaf bleef dien winter bij Geira. Zij mochten elkander graag, zoodat Olaf aanzoek deed en het gebeurde, dat hij nog dien winter Geira kreeg. Toen beheerde hij het rijk met haar. Hij trok naar de heeren in Vendland, die onder Geira geweest waren, maar haar de schatting geweigerd hadden en bracht hen alle ten onder en op Skaane en Gothland plunderde hij en maakte veel buit.

Otta was toen Keizer in Saxenland (Otto). Hij zond boden naar den Koning van Denemarken om hem en zijn volk het christendom te doen aannemen. Anders, liet de Keizer zeggen, zou hij met een leger tegen hen opkomen.

De koning van Denemarken zond boden naar Haakon de Jarl, die toen meester was van de heerschappij in Noorwegen, en naar vele anderen en verzamelde een enorm groot leger. De Danevirke, de Deensche wal, een sterke burchtmuur van steen, turf en hout, met een diepe gracht er langs, die in 't Zuiden van Denemarken lag tusschen twee golven, die diep in het land drongen, werd versterkt en daar werd Haakon de Jarl geplaatst. Ook keizer Otta had een geweldig leger, waaronder ook koning Borislav met zijn' schoonzoon Olaf Trygveson.

Keizer Otta kon de Danevirke niet vermeesteren, maar ging naar Jutland, waar hij den Deenschen koning versloeg. Een heilige bisschop, Poppo, verkondigde hem 't christendom en droeg gloeiend ijzer op zijn hand zonder zich te branden. Toen liet de koning zich doopen en met hem het heele Deensche leger.

Ook Haakon de Jarl, koning van Noorwegen, liet zich op verzoek dadelijk doopen; hij kreeg geleerden en priesters mee om het geloof in Noorwegen te verkondigen.

Lang moest de Noorsche vloot in de haven blijven liggen, voor de wind gunstig was om naar huis te zeilen, maar toen die gunstige wind kwam en de schepen zeilree waren, liet Haakon eerst alle geleerden en priesters met de heilige boeken onder den arm, weer naar land waden en vertrok zoo heiden als hij gekomen was.

Olaf Trygveson was drie winters in Vendland geweest, toen zijn vrouw Geira een ziekte kreeg, die haar den dood bracht. (990). Dat was voor Olaf zoo'n verdriet, dat hij het daar niet langer harden kon; hij liet oorlogschepen bouwen en trok uit op vinkingtocht en plunderde eerst in Friesland, toen in Saxenland, tot in Vlaanderen toe. Daarna stuurde Olaf op Engeland aan en plunderde ver in 't land. Eerst naar Northumberland, toen naar Schotland, op Man, Ierland, tot op de Scillyeilanden toe. Vier jaar was Olaf op dien plundertocht.

Toen Olaf op de Scillyeilanden lag, hoorde hij, dat er in de buurt een waarzegger was, die voorspellen kon, en dat het dikwijls zoo ging, als hij zei.

Olaf kreeg lust die waarzeggerij te beproeven, en hij zond de sterkste en grootste man van zijn gevolg, gekleed zoo

mooi als maar mogelijk was, naar hem toe en deze moest zeggen dat hij koning Olaf was, want Olaf was over alle landen beroemd doordat hij mooier, sterker en grooter was dan alle anderen. En toen de man voor den waarzegger kwam en zeide, dat hij de koning was, kreeg hij dit antwoord: ‘Niet zijt gij de koning, maar ik ben van meening, dat gij uw koning trouw zijt.’ En hij sprak verder niets tot dezen man. Nu begreep Olaf, dat 't een goede voorspeller was en hij ging naar hem toe en vroeg, wat hij te zeggen had over Olafs toekomst, en of hij een rijk zou krijgen, of ander geluk. De hermiet antwoordde met heilige voorspelling: ‘Ge zult een heerlijk koning zijn en heerlijke werken uitvoeren. Ge zult vele mannen tot geloof en doop brengen. Opdat ge niet twijfelen zult, zal ik u dit teeken geven: bij uw schepen zult ge vijanden in hinderlaag ontmoeten en in strijd raken; zult vele mannen verliezen en zelf gewond worden, zoodat ge den dood nabij zult zijn, maar, op een schild naar 't schip gedragen, zult ge in zeven dagen weer genezen, en later zult ge gedoopt worden.’

Alles kwam uit, zooals de kluizenaar voorspeld had en toen Olaf weer beter was, ging hij weer naar hem toe en vroeg hem, hoe hij aan zijn wijsheid kwam. De kluizenaar zei hem, dat de God der Christenen zelf hem liet weten, al wat hij wenschte en sprak Olaf van vele groote werken en na deze gesprekken liet Olaf zich en het heele gevolg doopen. Daar woonde hij toen heel lang en leerde het ware geloof en nam met zich mee priesters en geleerde mannen. Van de Scillyeilanden zeilde Olaf in den herfst naar Engeland. Hij lag daar in een haven en trok uit zonder oorlog, want Engeland was gekerstend en hij was ook christen nu. En daar was opontbod, dat alle mannen te zamen moesten komen. Toen alle mannen daar bijeen waren, kwam daar een Koningin Guda, die getrouwd geweest was met een machtig Jarl en nu het rijk bestuurde. Er was een man in haar rijk, die Alwin heette, een groot strijder, ook in tweegevecht. Hij had om haar geworven, maar zij had geantwoord, dat zij kiezen wilde wie zij hebben wou uit al de mannen van haar rijk en daarom was nu deze mannenvergadering. Daar was Alwin gekomen, opgepronkt zoo mooi als maar kon en vele anderen waren

daar, in prachtige kleeren. Olaf was daar ook, maar hij had zijn ‘onweerskleeren’ aan, een ruige kap om en stond met zijn gevolg verder weg dan de anderen. Guda ging rond en bekeek ieder, die haar leek er manlijk uit te zien. En toen zij bij Olaf kwam, keek zij hem in 't gezicht en vroeg wat voor man hij was. Hij noemde zich Ole, dat deed hij altijd als hij onbekend wou blijven. ‘Ik ben een vreemdeling hier,’ zei hij. Guda sprak: ‘Wilt ge mij hebben, dan zal ik u kiezen.’

‘Daar wil ik geen neen op zeggen’ zei hij en vroeg haar naam, geslacht en herkomst.

‘Ik ben,’ zei zij ‘een koningsdochter uit Ierland en was getrouwd met den Jarl, die vroeger hier het rijk bestuurde. Sedert hij stierf regeerde ik. Heel veel mannen hebben om mij geworven, maar geen een, die ik hebben wou en ik heet Guda.’

Zij was jong en mooi. Olaf en zij verloofden zich. Alwin daagde Olaf tot een tweegevecht uit en Olaf overwon hem daarin, maar doodde hem niet, hij verbande hem en al zijne goederen trok hij aan zich. Toen trouwde Olaf Guda en woonde in Engeland en soms in Ierland.

Onder Haakon de Jarl had Noorwegen goede jaren en gelukkige oorlogen en Haakon was bemind. Maar later werd het volk ontevreden op Haakon, omdat de vrouwen niet veilig voor hem waren. Haakon de Jarl was te weten gekomen, dat er westwaarts over de zee een man was, die zich Ole van Gardarike noemde en die voor een koning gehouden werd. Nu had de Jarl gehoord, dat Trygve Olafson een zoon gehad had, die bij koning Waldemar opgevoed was en Olafheette en hij vermoedde dat dit dezelfde was. Er was een man, Tore Klakka, een goed vriend van Haakon, die veel op vikingtocht ging en overal bekend was. Dezen zond Haakon de Jarl westwaarts over zee om ter koopvaart naar Dublin te gaan en en te onderzoeken, wat voor man Ole was. En als hij hoorde, dat 't Olaf Trygveson was, dan moest hij hem in den val lokken.

Tore trok naar Dublin en kreeg Olaf te spreken. En Olaf deed hem vele vragen over Noorwegen en Haakon Jarl, of die bemind was. Tore antwoordde: De Jarl is zoo machtig, dat niemand iets anders durft te zeggen, dan hij het wil, maar

ik ken de gezindheid wel van 't volk en ik weet wel, dat velen blij zouden zijn als er een koning kwam uit 't geslacht van Harald Schoonhaar. Maar we zien er geen kans toe, want 't is een heel ding om tegen Haakon de Jarl te strijden. Dit trok Olaf aan en toen zij daar eenige malen over gesproken hadden, openbaarde Olaf hem zijn naam en geslacht en vroeg of hij meende, dat de boeren hem tot koning zouden willen, als hij naar Noorwegen kwam. Tore zette hem sterk tot dien tocht aan en prees zijn moed bovenmate. Daarop zeilden zij beiden van 't Westen met vijf schepen over de Orkneygroep. Hier begon Olaf al met zijn bekeeringen. De Jarl van een van deze eilanden werd voor de keus gesteld zich te laten doopen of 't eiland te vuur en te zwaard vernield te zien en dan te sterven. En zooals het voor den Jarl nu stond, koos hij, zich te laten doopen en zoo werd hij en al het volk christen. Oostwaarts zeilde Olaf steeds verder en kwam voor 't eerst op Noorschen bodem aan wal bij Moster. Daar liet hij in een tent missen zingen. Op die plaats werd later een kerk gebouwd.

Tore raadde hem aan zoo snel en onbemerkt mogelijk te zeilen en den Jarl als 't kon onverwachts te overvallen. Zoo zeilden zij nacht en dag, zonder dat het landvolk wist, wie daar met zoo groote vaart voer. Maar toen zij in 't Noorden in Agdenaes kwamen, hoorden zij, dat Haakon de Jarl in de fjord lag en in twist was met de boeren. Nu kwam het leelijk uit voor Tore, want na den gelukkigen oorlog was iedereen in Noorwegen Haakon toegedaan en nu was er een groot hoofdman in 't land gekomen en de boeren waren niet op de hand van Haakon.

Haakon vluchtte op de hofstede van een zijner geliefden en werd daar met een vertrouwd dienaar, Karke, verborgen in een kuil onder een grooten steen.

Olaf trok met 5 langschepen de fjord in en Erlend, de zoon van Haakon wilde er uit zeilen met drie. Erlends mannen vermoedden onvrede en vluchtten naar land, maar Olaf doodde Erlend en maakte met zijn mannen velen gevangen. De boeren namen dadelijk Olaf tot koning. Samen gingen zij nu Haakon de Jarl opsporen en kwamen ook op de plek waar Haakon met Karke onder den grond verborgen lag. En Olaf

sprak luid, dat hij ieder die Haakon schade deed, met eer en goederen zou beloonen. Karke en Haakon hoorden het. Karke stak dien nacht Haakon dood en bracht het hoofd aan Olaf. Maar Olaf liet hem 't hoofd afslaan, omdat hij een verrader was. De haat tegen Haakon was toen zoo groot, dat niemand hem anders dan den Kwade durfde noemen. Maar Snorre noemt zijn goede eigenschappen op en zegt ook: de hoofdoorzaak van zijn val was, dat nu de tijd gekomen was, dat offers en menschenoffers veroordeeld moesten worden en in de plaats daarvan het heilige geloof kwam en de goede zeden.

Olaf Trygveson werd nu op een groote volksvergadering in Drontheim tot koning uitgeroepen over al het land, dat Harald Schoonhaar gehad had. Erik, de zoon van Haakon de Jarl en zijn andere verwanten vluchtten naar Zweden.

Olaf liet, kort nadat hij tot koning uitgeroepen was, zijn verwanten bij zich komen en sprak hun er over, dat hij het christendom over Noorwegen wilde invoeren en dat zij zich daarbij aan zijn zijde moesten scharen. Hij zeide: voor hem stond het tusschen twee dingen: Heel Noorwegen christen te maken, of te sterven.

Zij gingen er op in en beloofden hem te steunen. Koning Olaf sprak toen in 't openbaar en gebood allen christen te worden. De machtigsten hadden reeds vroeger door den Deenschen Koning Harald Gormson het christendom aangenomen en gingen er dadelijk toe over. Dien zomer werden allen christen op de plaats waar Olaf woonde.

Het volgend voorjaar (997) trok Olaf weer uit om 't volk 't christendom op te leggen en niemand durfde zich te verzetten en allen werden gedoopt.

Op Hordaland was een groot geslacht van sterke en moedige mannen. Toen dezen hoorden, dat de koning met een groot leger 't land doortrok en de oude wetten verbrak, en dat men hem niet durfde tegenspreken, gingen zij met hunne vrienden raadplegen wat zij moesten doen, want spoedig zou de koning ook daar komen. Zij kozen drie mannen, die onder hen het best spreken konden en deze moesten den koning te kennen geven, dat zij geen onwettigheid wilden begaan, al gebood de koning zelf het ook. Toen de koning de volksvergadering bijeengeroepen had, kwamen daar alle boeren

in volle wapens. Het eerst stond koning Olaf op en sprak de boeren met zachte woorden toe. Toch zeide hij, dat zij het christendom aan moesten nemen en anders aan zijn toorn blootstonden. En toen Olaf uitgesproken had, stond van de boeren die gene op, die 't meest welsprekend was en gekozen was om 't eerst den koning te antwoorden. Maartoen hij wou beginnen te spreken, kreeg hij 't zoo benauwd voor de borst en moest hij zoo geweldig hoesten, dat hij geen woord kon uitbrengen en maar weer ging zitten. Daarop stond de tweede op, want hij wilde, dat er toch antwoord kwam, al was het voor den eerste slecht uitgevallen. Maar toen die begon te spreken, moest hij zoo stotteren, dat hij ook al geen woord kon uitbrengen. Toen gingen allen, die 't aanhoorden, aan 't lachen en de boer ging weer zitten. Eindelijk stond de derde op en wou gaan spreken, maar toen hij begon, was hij zoo heesch en sprak met zoo'n dikke tong dat niemand verstaan kon wat hij zei, en hij ook al moest gaan zitten. Toen durfde niemand van de boeren verder probeeren den koning tegen te spreken. Maar toen zij niemand hadden om te antwoorden, kwam er van al hun tegenstand, die zij bieden wilden, ook niets terecht en zoo gebeurde, dat zij alles wat de koning gebood inwilligden en voor de koning afscheid nam, werden allen gedoopt.

Op het Gula-ding, een andere vergadering, ging het zoo toe: De boeren hadden gezegd hem te willen antwoorden en zij zeiden dit: Als gij, koning, denkt ons te dwingen tot het verbreken van onze wetten en ons met dwang ten onder te kunnen brengen, dan zullen we met alle macht tegen u opstaan en dan moet het noodlot een van ons de overwinning geven.

Maar als gij ons een verzoek wilt inwilligen, dan kunt ge veel van ons gedaan krijgen.

‘Wat eischt ge dan om tot een vergelijk te komen?’

‘Dat ge uw zuster Astrid verloven wilt met Erling Skjaalgson, de veelbelovendste jonge man uit de streek.’

De koning antwoordde, dat het hem een goed huwelijk leek, maar dat Astrid zelf daarover te beslissen had.

Olaf sprak er Astrid over, maar deze zeide:

‘Weinig geeft het mij, dat ik een koningsdochter en een

koningszuster ben, als ik getrouwd word met een man zonder koningsnaam. Ik wil dan liever nog een paar winters op een betere partij wachten.'

Hiermee was 't gesprek ten einde. Olaf liet nu een havik, die Astrid bezat, plukken en zond hem zoo naar haar toe. 'Vertoornd is mijn broeder nu,' zei Astrid en wat later ging zij naar Olaf om te zeggen, dat hij maar over haar huwelijk beslissen moest, zooals hij wilde. 'Ik heb dan toch ook macht genoeg,' zei Olaf, 'om Jarl te maken wien ik verkies.'

Toen de bruiloft later gevierd werd, wilde Olaf Erling dan ook Jarl maken maar Erling antwoordde: 'Niemand van mijn familie is Jarl geweest en ik wil niet hooger zijn dan zij; maar in mijn stand moogt ge mij zoo machtig maken als ge wilt.' En Olaf schonk hem heel veel land om over te heerschen:

Op een volgend 'ding' kwam de koning met een groot gevolg mannen, allen zwaargewapend en stelde hen voor deze keuze: 't Christendom aan te nemen of tegen hem te strijden. En daar de boeren geen voordeel zagen in een strijd, lieten zij zich maar liever doopen.

Olaf zeilde naar Laden en haalde daar de heele offerplaats neer; al de versierselen liet hij er afnemen, een groote gouden ring, die Haakon de Jarl in de hoofddeur had laten maken nam hij mee en daarop liet hij het offer verbranden.

Toen deden de boeren de oorlogspijlen over het land rondgaan en brachten een leger op de been. Maar Olaf ontweek den strijd en zeilde zoo spoedig mogelijk terug naar Vik, waar hij woonde.

Olaf dong naar de hand van een koningin Sigrid; hij zond haar den gouden ring van Laden omdat hem dit een kostbaar geschenk toeleek en had een samenkomst met haar te Konungahella. Die ring werd door ieder aan Sigrids hof zeer geroemd maar twee smeden waren er, die hem op de hand wogen en er zachtjes over spraken. De koningin vroeg hun, waarom zij daarover spotten en kreeg eindelijk uit hen, dat er bedrog in die ring was en na openbreken vond men er koper in. De koningin was kwaad en zei dat Olaf haar dan wel in meer bedriegen kon dan in dat eene.

Het volgend voorjaar had Olaf weer een samenkomst met

Sigrid te Konungahella en spraken zij over hun huwelijk. Daarbij zei Olaf, dat Sigrid zich moest laten doopen en het ware geloof aannemen. Zij antwoordde: Niet wil ik van 't geloof afwijken dat ik altijd gehad heb en mijn heele familie heeft. Ik zeg er ook niets van, dat jij gelooft aan den god die je wilt.' Toen werd Olaf driftig en zei: 'Waarom zou ik met jou willen trouwen, als je heidensch bent als een hond!' en sloeg haar met een handschoen in 't gezicht. Olaf stond op en Sigrid ook en deze zeide: 'Dat kon je dood wel eens worden,' en zoo scheidden zij.

Olaf Trygveson wilde daarop de streken om Drontheim christen maken en schreef een groote volksvergadering uit op Frosta. Maar toen daar de pijlen voor rondgingen, maakten de boeren er zulke inkervingen in, dat 't oorlogspijlen werden en zoo kwamen alle mannen uit den omtrek van Drontheim in volle wapenrusting op het 'ding'.

De koning begon te spreken, maar al heel spoedig gingen de boeren er tegen in schreeuwen en zeiden, dat hij hem verdrijven zouden, als hij hun oude wetten verbreken wilde.

Toen Olaf de woede der boeren en hun groote leger zag, begreep hij, goede vrinden met hen te moeten blijven en sprak hun toe met zachte woorden, en zeide: 'We moeten goede vrienden zijn, zooals we vroeger afgesproken hebben. Gij moet mijn godsdienst leeren kennen en ik wil uw grootste offerplaats bezoeken en uw plechtigheden bijwonen en dan zullen we samen afspreken, welken godsdienst wij willen hebben.'

Toen werden de boeren zachter gestemd, alle onderhandelingen geschiedden in der minne, en zij spraken af, dat koning Olaf het groote midzomeroffer te Maere bij zou wonen, waar alle boeren en machtige hoofden altijd samen kwamen.

Tegen midzomer kwam de koning dan ook in Maere, maar hij had bij zich een machtig groot leger zwaargewapenden.

Des avonds te voren noodigde hij alle boeren op een schitterend gastmaal. Den dag van het offer liet hij hen eerst de mis bijwonen en sprak daarna tot hen het volgende:

'Volgens afspraak zullen wij elkaars godsdienst leeren kennen en daarom kom ik hier uw offer bijwonen. Maar nu ik met u offeren moet, nu wil ik ook het grootste offer, dat gebruikelijk is, en alleen van menschen. En niet wil ik daartoe

kiezen slaven of misdadigers, maar tot de gave der goden moeten de bésten onder de besten uitgekozen worden en daartoe benoem ik Orm-Lygra van Medalhus, Kaar van Gryting, - en hij noemde nog wel een tiental mannen en gebood hen dadelijk voor 't offer te gaan halen.

Daarmee had hij het pleit gewonnen, want toen de boeren zagen dat zij in legersterkte niet tegen den koning op konden, legden zij het heele bestuur in zijn handen.

Allen, die daar waren, lieten zich onmiddellijk doopen en zwoeren den koning het geloof zuiver te bewaren en niet meer in 't offeren te vervallen. De koning hield al deze mannen te gast en zij gaven hem broeders of zoons tot gijzelaar.

Op een volgend ‘ding’ hadden de boeren een flinken woordvoerder IJzerbaard, die onder algemeene toejniching den koning verweet de oude wetten te verbreken en toen zeide de koning maar weer vriendelijk, hun zeden te willen leeren kennen en liet zich naar de offerplaats brengen. In den tempel waren eenige weinigen van 's konings mannen en de hoofdman met eenige boeren. Thor was daar de meest geëerde god en stond met goud en zilver gesierd op een voetstuk. Daar sloeg op eens de koning hem doormidden en zijne mannen sloegen de andere goden van hun voetstukken af; de boeren en hun woordvoerder werden ook gedood en daarop trad Olaf buiten den tempel en vroeg de boeren, wat zij wenschten, christendom of strijd. En, daar hun aanvoerder dood was, durfden zij den strijd niet voortzetten en allen werden gedoopt.

Op een latere samenkomst met deze mannen werd afgesproken, dat Olaf trouwen zou met Gudrun, dochter van IJzerbaard. Maar in de bruiloftsnacht had Gudrun een dolk bij zich, om hem, zoodra hij in slaap zou zijn, te dooden. De koning, bijtijds wakker, neemt haar het mes af en geleidt haar uit. Gudrun met hare mannen trok dien nacht voor goed weg van koning Olaf.

Dien winter liet de koning een prachtig zeilschip bouwen, de Traan.

Altijd ijverde hij voor 't Christendom en probeerde 't eerst met goede woorden, later met dreigementen. Een man, Haarek, dien men hem verraderlijk gebracht had, en dien hij maar niet tot het christendom over had kunnen halen, liet hij echter

ongedeerd weer gaan. ‘Want je zou kunnen zeggen, dat ik je met bedrog gevangen had. Maar weet, van den zomer kom ik bij je om je af te leeren tegen 't christendom te spreken:’ En Olaf gaf hem dertig man mee en een goed schip om naar huis te komen.

Een zware strijd had Olaf te voeren tegen Raud, een boer, die, waar hij maar kon, het christendom hoonde. Olaf ging hem met schepen bestoken, maar op den ingang van de fjord, waar Raud woonde, stond zoo geweldig storm, dat Olaf een week lang niet naar binnen kon. Dat was duivelskracht en Olaf vroeg bisschop Sigurd deze te overwinnen. De bisschop trok daarop zijn mooiste misgewaad aan, ging op den steven van 't koningsschip, liet kaarsen aansteken en wierook branden. Een Christusbeeld werd op den steven geplaatst en de bisschop las 't evangelie en vele gebeden en sprenkelde wijwater over 't heele schip. Toen gebood hij de zeilen af te nemen en in de fjord te roeien; de koning riep de andere schepen toe de Traan te volgen en daar ging de vloot vooruit en niemand merkte meer van tegenwind in de vaargeul, hoewel zij door de stormen en hooggaande golven de rotsen aan weerszijden niet zien konden. Raud werd overwonnen en moest, toen hij het christendom bleef hoonen, den marteldood sterven.

De Draak, het schip van Raud, werd nu 't koningsschip, want 't was mooier dan de Traan.

In 999 kwamen vele IJslanders naar Nidarös, waar ook koning Olaf verblijf hield. Maar toen de IJslanders dat hoorden, wilden zij zoo gauw mogelijk weer weg zeilen, want zij hadden gehoord, dat Olaf iedereen tot christen maakte en bleven veel liever heidenen. Maar de wind dreef hun schepen terug en zij konden niet weg. Het was dicht bij Mikalsmis (29 Sept.) en de koning beval de IJslanders deze bij te wonen. Zij gingen er heen en luisterden naar de mooie zang en de klokkeklank. En weer terug, zei iedereen, wat hij er van vond. Natuurlijk komt alles den koning ter oore, en die er goed van sprak werd gemakkelijk tot het christendom overgehaald.

Bij de IJslanders was ook Halfröd de skald. Hij liep met eenige mannen en groette den koning toen hij hem tegenkwam.

De koning liet hem bij zich komen en vroeg zijn naam. ‘Halfröd heet ik.’

‘De skald?’

‘Ik kan dichten.’

Toen vroeg de koning: ‘Wil je wel 't christendom aannemen en mijn man worden?’

Halfröd antwoordde: Op één voorwaarde zou ik me willen laten doopen, dat is, koning, dat ge mij zelf ten doop houdt.’ Dat wilde de koning wel en toen Halfröd door den koning gedoopt was vroeg deze hem weer:

‘Wil je nu mijn man zijn?’

Halfröd antwoordde: ‘Op één voorwaarde. Ik was onder Haakon de Jarl. Maar nu wil ik noch onder u, noch onder iemand anders staan, als ge niet belooft, me nooit weg te zullen jagen.’

‘Halfröd,’ zei de koning, ‘dit weet ik wel dat je niet zoo wijs bent dat je nooit iets doen zult, wat ik niet dulden kan.’

‘Dood mij dan,’ zei Halfröd.

‘Jij bent ook een lastige skald, zei Olaf, ‘maar mijn man zul je zijn.’

‘Wat krijg ik van u op 't naamfeest, koning, als ik Lastige Skald heeten zal?’

Een zwaard gaf de koning hem, maar geen scheede. Hij moest nu een gedicht maken, waar in iedere regel zwaard voorkwam. In dit vers vroeg Halfröd meteen om een scheede en die kreeg hij dan ook. Halfröds liederen zijn de grootste bron voor de geschiedenis van Olaf Trygveson.

Koning Olaf was in alle opzichten de grootste man in Noorwegen van allen, over welke wij te berichten hebben. Hij was sterker en handiger dan wie ook en er zijn veel sagen van hem geschreven. Een is deze, dat hij boven op den Smalserhorn zijn schild vastmaakte. Een andere, dat hij een man uit zijn gevolg, die op den berg het pad gebaand had en vastgeraakt was, zoodat hij voor noch achteruit kon, bevrijdde en onder zijn arm naar beneden droeg.

Koning Olof was de vroolijkste van allen en zacht en minzaam, maar heftig in alles, boven allen moedig in den strijd maar heel wreed als hij vertoornd was en hij kon zijn vijanden vreeselijk pijnigen.

Zijn vrienden hielden dan ook heel veel van hem, maar zijn vijanden beefden voor hem. Daarom ook gebeurde alles wat

hij wilde, sommigen deden zijn wil uit liefde, anderen uit vrees, zegt Snorre.

Zeker is, dat hij met al zijn christendom sterk bleef vasthouden aan het heidensche ideaal: vriend van mijn viend, vijand van mijn vijand.

Dien winter liet de koning een schip maken, dat veel mooier en grooter was dan een van de schepen, die er in 't land waren, men kan er de onderste balken nog van zien. Torberg was de bouwmeester, maar heel veel anderen arbeidden er ook aan, om boomen te vellen of ze in stukken te houwen of het hout over te brengen. Alle dingen daarvoor waren van 't beste materiaal. Toen 't schip bijna af was, vonden zij het op een morgen aan een kant geheel bedorven door houwen, die er in gegeven waren.

'De man, die dat gedaan heeft moet sterven,' zei de koning, 'maar die mij zegt wie 't geweest is, zal groot loon krijgen.

Torberg had het zelf gedaan, zei hij.

'Maak 't dan weer zoo, als 't geweest is, daar hangt je leven dan van af.'

Toen ging Torberg die kant zoo houwen, dat de behandelde zijde van 't schip veel mooier geworden was en toen hij 't heele schip zoo gemaakt had was 't een prachtig schip, een Drakenschip; de kanten waren heel hoog en de voor - en achtersteven prachtig verguld en uitgesneden.

De koning had al een drakenschip, maar dat was kleiner en werd genoemd Ormen korte, de korte Draak, maar dit in tegenstelling Ormen lange, de lange Draak.

Erik de Jarl, de zoon van Haakon, die naar Zweden gevlucht was, ging jaar op jaar in vikingtocht. Sigrid, de koningin, die door Olaf zoo beleedigd was geworden, was getrouwd met koning Svein van Denemarken. Svein gaf zijn zuster Tyre ten huwelijk aan koning Borislav van Vendland ondanks haar verzet en haar zeggen niet te willen trouwen met een heidensch oud man. Zij werd er met groot gevolg heen gebracht en zou groote eigendommen in Vendland krijgen. Maar, zoolang Tyre onder de heidenen was, wilde zij eten noch drinken en na zeven dagen liep zij weg. Zij kwam naar Noorwegen en stelde zich onder bescherming van koning Olaf. Tyre kon goed praten en de koning zag dat zij mooi

was en toen viel 't hem in, dat dit wel een goed huwelijk voor hem zou zijn en hij bracht het gesprek daarop, of zij niet met hem wou trouwen. Zij vond zoo'n beroemd man te trouwen een goeden uitweg en zei, dat hij het maar weten moest. Zoo trouwden zij, maar dien winter klaagde koningin Tyre dikwijls tegen Olaf, dat zij in Noorwegen heel geen landgoederen had, zooals dat toch voor een koningin paste en vroeg Olaf met mooie woorden, bij koning Borislav haar eigendommen in Vendland te gaan opeischen. Olafs raadsmannen raadden hem dit sterk af. Maar zij smeekte zoo en zei zoo vaak, dat hij bang was voor haar broeder Svein, dat Olaf hardop zwoer, nooit voor Svein te wijken.

Olaf liet nu bekend maken, dat hij een zeeoorlog wou beginnen. Uit heel Noorwegen kwamen de mannen en schepen samen. Olaf zelf was op Ormen lange en men zei, dat de mannen van de Orm zoo hoog boven de anderen stonden in schoonheid, kracht en moed, als de Orm boven de andere schepen.

Voor Olaf uittrok, zond hij zendelingen naar IJsland en Groenland met dit gevolg, dat daar in het jaar 1000 de heele bevolking christen was.

Olaf zeilde uit naar 't zuiden en alle grooten van 't land voegden zich bij hem met hun groote schepen. Met wel zestig langschepen zeilde hij Denemarken voorbij naar Vendland, waar hij een ontmoeting had met koning Borislav, die dadelijk alle opgeëischte eigendommen afstond.

Intusschen zette koningin Sigrid haar man sterk aan tot oorlog met Olaf: ‘'t Is al reden genoeg, dat hij je zuster Tyre getrouwd heeft zonder je goedvinden; je vader zou zoo iets nooit verdragen hebben!’ Zij praatte zoo, dat koning Svein 't er geheel mee eens werd en boden zond naar Olaf van Zweden en Erik de Jarl. Er werd afgesproken, dat zij allen te zamen Olaf op zouden wachten als hij uit Vendland kwam en hem verslaan. Zij brachten een enorm groot leger samen.

Toen dit voorbereid was, zond Svein Sigvald de Jarl naar Vendland om te weten te komen, wat Olaf deed en hem in den val te lokken. Sigvald won in Vendland 't vertrouwen van Olaf en bood aan, toen er geruchten liepen van een

overval van Denemarken, met hen terug te zeilen, voor de veiligheid en ook omdat hij de diepste plaatsen in zee goed kende.

Zoo ging Sigvald met zijn elf schepen voorop en de zestig van Olaf volgden en werden door Sigvald geleid langs het eilandje Svåld waar de ontzettend groote vloot van Denen, Zweden en gevluchte Noren hen opwachtte. Nu komt de beschrijving van den slag bij Svåld, waar de groote Olaf den dood vond.

Svein van Denemarken, Olaf de Zweed en Erik de Jarl gingen met groot gevolg op het eilandje Svåld en zagen, dat daar vele schepen aan kwamen. Het was mooi weer en heldere zonneschijn. Daar zagen zij een heel groot en prachtig schip. Beide koningen zeiden: ‘Dat is een heel groot en bijzonder mooi schip, dat kan wel Ormen lange zijn.’

‘Niet is dat Ormen lange,’ zei Erik de Jarl en daar kwam ook aan een nog grooter schip. Toen sprak koning Svein:

‘Bang is Olaf Trygveson nu, hij durft niet te zeilen met den kop op den voorsteven.’ Erik antwoordde:

‘Niet is dit 't schip van den koning, 't is 't schip van Erling Skjaalgson; laat hem maar doorzeilen, want 't is beter voor ons, dat dit schip zoo mooi en zoo goed toegerust, gemist wordt in de vloot van Olaf als wij strijden.’

Daarop zagen zij Sigvalds schip, dat naar het eiland bijdraaide en nu kwamen er drie allermooiste schepen aan.

‘Daar is Ormen lange,’ zei koning Svein, laten we naar de schepen gaan.’ Erik riep:

‘Ze hebben nog wel andere groote en mooie schepen dan Ormen lange, laten we wachten.’ Velen zeiden toen:

‘Niet wil Erik de Jarl nu strijden en zijn vader wreken, het is groote schande en alle landen zullen er over spreken, om hier met zoo'n groot leger te liggen en Olaf Trygveson voorbij te laten zeilen.’

Maar daar zagen zij weer vier schepen aan komen en een er van was een draak, heel groot en met goud versierd. Toen stond Svein op en zeide:

‘Hoog zal Ormen lange mij van avond dragen, dat schip wil ik sturen’ en velen riepen, dat het een heerlijk werk was, zoo'n schip te laten maken. Toen zei Erik, zoo luid, dat allen het hoorden:

‘En al had koning Olaf geen grooter schip dan dit, dan

zou koning Svein 't nog nooit van hem winnen alleen met 't Deensche leger!' Allen gingen naar de schepen nu, maar daar zagen zij weer drie heel groote schepen komen en een vierde 't laatst en dat was Ormen lange. En toen zij Ormen lange zagen, zeiden allen en niemand sprak 't tegen, dat daar Olaf Trygvesons schip moest zijn.

Sigvald de Jarl liet de zeilen vallen en roeide niet verder en ook de andere schepen wachtten Olaf op. En toen de koning er aan kwam zeilen, roeide de heele vijandelijke vloot hem te gemoed. En de mannen des konings vroegen hem terug te gaan en niet den strijd aan te binden met zulk een groot leger. Maar Olaf antwoordde luid: 'Laat de zeilen vallen. Niet zullen mijne mannen aan vluchten denken. Ik ben nooit gevlucht in den strijd. God beschikt over mijn leven, maar nooit wil ik op de vlucht gaan.' Het werd gedaan, zooals de koning gebood.

't Koningsschip lag in 't midden tusschen de Traan en Ormen korte. De stevens werden aan elkaar gebonden en zij wilden Ormen lange achteruit leggen, zoodat 't schip niet voor de beide andere uitstak. Maar Olaf verbood dat, 't moest vooruitsteken bij de andere. 'Dan wordt het hard werk op den voorsteven, vandaag,' zei Ulf de roode.

'Ulf, ben je beide, bang en rood?' vroeg Olaf.

'Keer maar even weinig den rug naar den vijand, koning, daar in de hoogte, als ik 't doe op den voorsteven!'

De koning richtte een pijl op hem. 'Schiet maar ergens anders heen, koning, waar 't meer noodig is; wat ik doe, doe ik voor jou.'

De koning stond boven op de Orm, hoog in de lucht. Hij had zijn verguld schild aan den arm, zijn goudbedekte helm op en een kort rood kleed aan over de brunie. Hij was licht te kennen.

Toen hij zag, dat de vijanden zich verdeelden en voor iedere vorst merkteekenen gezet werden, vroeg hij:

'Wie is de vorst van het leger, dat juist tegenover ons ligt?'

't Was Svein van Denemarken.

'Niet zijn we bang voor die ellendelingen; er is geen moed in de Denen. Wie is daar rechts?'

Olaf met het Zweedsche leger.

''t Zou beter voor de Zweden zijn, thuis te zitten en hun

bloedoffers te drinken, dan onder onze wapenen te komen.

Maar wie zijn daar links?'

'Dat is,' zeiden zij, 'Erik de Jarl, Haakons zoon.'

'Hij heeft werkelijk wel reden om ons te zoeken, en van hen kunnen wij een scherpe strijd verwachten, want 't zijn Noormannen, zooals wij.'

De drie koningen hadden afgesproken, Noorwegen na Olafs val te verdeelen en wie Ormen lange overwon, zou al de buit krijgen.

Eerst viel koning Svein met de Denen op Ormen lange aan, maar hij werd zoo afgeslagen, dat zij vluchtten en zich buiten het bereik van de Noren hielden. Dat ging juist, zooals Olaf gedacht had. En Olaf van Zweden ging het evenzoo, zij werden zoo ontvangen, dat zij 't er maar bij lieten. Maar Erik de Jarl begon aan de uiterste punt van de linie en verwoestte met zijn manschappen schip na schip, tot alleen Ormen lange nog over was. Daarop richtte zich toen onder Erik de Jarl al wat aan Denen en Zweden nog over was. Daar werd gevochten met zwaarden, gestoken met speren en geworpen met alles wat er maar voor gebruikt kon worden en zij schoten met bogen of met de hand.

Zulk een regen van pijlen ging daar over 't schip, dat men zich nauwelijks met een schild kon verdedigen, want van alle zijden lagen de schepen om het koningsschip. Olafs mannen waren toen zoo razend, dat zij op de scheepsranden sprongen om met het zwaard te vechten en al vechtende te water vielen, niet anders denkend of zij stonden op den vasten wal.

Achter op het koningsschip zat Einar Tambeskjelv en schoot met de boog en zekerder dan alle anderen; hij mikte steeds op den Jarl en raakte bijna den arm.

'Schiet op dien man, daar in de hoogte,' zei Erik tot een boogschutter. Deze schoot en de pijl trof Einar midden in zijn boog, zoodat die met geweld uit elkander barstte.

'Wat barstte daar met zoo'n geweld?' vroeg Olaf,

'Noorwegen uit uw hand, koning.'

'Zoo'n groote barst is er nog nooit geweest,' zei de koning en reikte hem zijn eigen boog toe.

Hoog op 't schip stond Olaf Trygveson en hij schoot maar altijd door en altijd twee pijlen te gelijk. Hij zag

dat de zwaarden van zijn mannen niet goed meer sneden en haalde nieuwe uit de kist onder de koningsbank. Toen zagen zijn mannen, dat er bloed uit de mouw liep, maar niemand wist, waar hij gewond was.

Twee malen probeerde Erik op 't schip te komen en twee malen werd hij teruggeslagen; maar de mannen op 't koningsschip waren zoo gedund en zooveel scheepsplanken waren leeg, dat de mannen van den Jarl eindelijk van alle zijden op het schip kwamen. Alle verdedigers gingen naar 't hooge achterdek, waar de koning was. Kolbjörn Stallare stond naast den koning. Zij waren zeer gelijk in kleeding en wapenrusting. Kolbjörn was een heel groot en mooi man. Nog was er vreeselijke strijd. Maar, doordat er nu zooveel van de Jarlsmannen op 't schip gekomen waren, als er maar in konden en zijn schepen van alle kanten om de Orm lagen en er weinig volk over was om 't schip tegen zulk een groot leger te verdedigen, daardoor vielen de meesten in korten tijd, hoewel het sterke en moedige mannen waren en Olaf zelf en Kolbjörn sprongen overboord en al wat er nog aan verdedigers over was sprong overboord. Koning Olaf zonk dadelijk, hij had het schild boven zich gehouden, maar Kolbjörn, die het schild onder zich hield, zonk niet zoo gauw en werd opgevischt. Men hield hem voor den koning, maar toen hij herkend werd, kreeg hij genade.

Zoo was het einde van Olaf Trygveson. Niemand wilde gelooven, dat hij werkelijk dood was en vele verhalen kwamen er, dat hij ontkomen was en terug zou komen met een leger, maar, hoe dit ook zij, zegt Snorre, Olaf Trygveson kwam nooit meer aan de regeering in Noorwegen.

Het Beoordeelen van Gedichten
Door
Albert Verwey.

Het is het moeielijkste oogenblik van mijn leven geweest toen ik begreep voortaan zelf te moeten uitmaken of mijn gedichten goed of slecht waren. Ik deed in mijn jeugd niets zoo graag als dat oordeel aan een ander overlaten. En nog - als er een engel uit den hemel kwam die zei: wentel al uw kunstenaarstwijfels op mij, ik zou hem omhelzen en me gewonnen geven.

Want één ding is het dichten en een ander is het her-voortbrengen van het gedichte ter beoordeeling. Her-voortbrengen. Iets anders is het niet. Men kan oordeelen naar een indruk; maar tenzij die indruk in ons een beeld van het heele werk schiep, kunnen we niet zeggen dat in ons oordeel dat werk begrepen is. Wij spreken dan niet van een oordeel, maar van een meening. Zwakke toevallige indrukken veroorzaken meeningen, nu deze, dan gene, en zoo kan het voorkomen dat men van een gedicht vandaag dit, morgen iets anders meent en een oordeel erover niet heeft. De meeste menschen leven in meeningen die zij zoolang behouden als ze door hun omgeving gedeeld worden. Duikt straks in hun nabijheid een andere op, een tegenstrijdige, dan overwegen ze, ze hellen er toe over, ze aanvaarden haar. Er is maar één middel om aan de meening te ontkomen, dat is dat men het beoordeelde in zich heeft, dat men het kent.

Er zijn twee wijzen van kennen: de algemeene en de bizondere. Alles wat ik weet van *den* mensch, van *het* boek, van *het* gedicht, is algemeene kennis, kennis van dat wat aan

alle menschen, boeken, gedichten gemeen is. Maar tot deze kan ik niet komen dan na de bizondere. Herhaaldelijk moet ik eerst één mensch, één boek, één gedicht gekend hebben. En deze bizondere kennis, die dus de grondslag van *alle* kennis is, blijkt van heel anderen aard dan de algemeene. Zij houdt zich niet bezig met de betrekkingen tusschen dingen, maar met de dingen zelf: ze vormt zich niet een begrip, waarin tal van dingen begrepen zijn, maar een beeld dat de vertegenwoordiger van één ding is. Zij werkt niet door het Verstand dat begrijpt, maar door de Verbeelding die hervoortbrengt en doet zien.[1)]

Aan deze kennis houdt zich de beoordeelaar van gedichten. Wat hij noodig heeft is de volkomen kennis van het bizondere: het gedicht zelf, levende in zijn geest, zichtbaar voor zijn geestes-oog, aldoor aanwezig en voelende als een deel van hem. Ontberen kan hij het nu naar zijn indruk: hij zegt en zingt het alsof het zijn eigen is: het is hem of hijzelf het schrijven zou wanneer het niet al bestond.

De vraag is alleen of hij tot deze bevrediging van innerlijk bezit geráken kan. Kan hij het niet, dan ligt het werk buiten of boven hem. In dat geval zwijgt hij. Maar bezit hij het, laat hij dan zeggen wat hij ervan vindt en voelt.

Ik sprak nu enkel van gedichten die tot innerlijk *worden kunnen*. Wanneer iemand woorden bij elkander zet, alleen omdat ze zijn oor behagen, of omdat zij een uiterlijke waarneming voor hem vasthouden, dan is het waarlijk niet noodig, en ook niet mogelijk, ze tot innerlijk bezit te maken. Door den oppervlakkigsten indruk worden zij volkomen gekend. Gedichten, om tot innerlijk te kunnen en te moeten worden, dienen uit een innerlijk ontstaan te zijn. Zij moeten werkelijk *uiting* zijn, uiting van innerlijk, en dit is het eerste en eigenlijk het éenige oordeel dat dan geveld kan worden: het gedicht dat zich zoozeer tot innerlijk maken kan, moet de volkomene uiting zijn van innerlijk en is als zoodanig goed en schoon.

De eigenlijke schoonheidswerking bestaat dus daarin dat men innerlijk, dat wil zeggen door de verbeelding, gelijk wordt aan een ander innerlijk. Het gevoel van die gelijkheid heet

1) Benedetto Croce: Aesthetik; vert. Karl Federn.

schoonheidsgevoel. Het is het meest volkomene van alle gevoelens. Het voorwerp waardoor dat gevoel wordt opgewekt heet schoon.

Als een dichter een gedicht, iedere kunstenaar zijn werk maakt, dan zoekt hij de gelijkheid tusschen indruk die innerlijk gewórden is en uiting die innerlijk verbééldt. Hij schept inderdaad gelijkheid tusschen tweeërlei innerlijk. Het eerste innerlijk, gebonden aan den indruk, kent hij alléén, het tweede wordt door de uiting in gemeenschap gebracht met anderen. Elke zulke gemeenschap (zoowel die van zijn eene innerlijk met zijn andere, als die van dit laatste met vreemden) is verbeelde gelijkheid.

Verbeelde gelijkheid is het scheppend beginsel, zonder hetwelk de wereld een chaos zou zijn. Alles wat goed en schoon is wordt daaruit voortgebracht. Wat men waarheid noemt (ook wiskunstige) is niets anders dan zijn duidelijke aanwezigheid.

De kunstenaar schept eruit: de beoordeelaar herkent het en spreekt ervan.

Een andere kritiek is er niet, om de eenvoudige reden dat er in kunst niets belangrijk is dan òf, op welke wijs en in welke mate deze gelijkheidsverbeelding erin is uitgedrukt.

De eerste en onmiddelijke werking van een gedicht ligt in zijn geluid. Niet dat men een vers heeft te hooren als een verzameling van kunstig naast elkaar gezette klanken. Maar men moet het hooren als stem, als maatvolle stem, als ontroerde stem. Maat, ontroering en stem zetten zich onmiddelijk in ons voort en worden op het eigen oogenblik door ons her-voortgebracht. Dat wil zeggen dat wij, buiten alle nadenken om, het vers nazeggen.

Zoodra deze eerste her-voortbrenging heeft plaats gehad, zoodra dus een gelijkwording van ons met den dichter gebeurde, zoo zeer dat wij, als het ware, in zijn plaats traden, op dat eigen oogenblik deelen wij zijn schoonheidsgevoel en vinden we zijn gedicht schoon.

Toch is het mogelijk dat de gedachte aan schoonheid ons niet dadelijk bewust wordt. Hoe dieper wij onder den indruk zijn, hoe langer die bewustwording, dat oordeel, zal uitblijven. Er zijn menschen die nooit oordeelen. Zij voelen de ontroering

van den dichter en deelen die. Dat die vereeniging met den dichter een eigene blijdschap voortbrengt, weten ze misschien niet eens. Toch is in hun gevoel, evenals in het zangerig woord van den dichter, die blijdschap aanwezig. Zij is het kenmerk dat de vereeniging heeft plaats gevonden en het oordeel richt zich daarnaar.

Daaraan is het te wijten dat Wordsworth het schoonheidsgevoel als een *overbalance of pleasure* definieerde. *Pleasure*, in den zin van vreugde, is het stellige teeken waaraan de aànwezigheid van een goed gedicht wordt gekend.

Veel menschen meenen, als een gedicht hun wordt voorgelezen, dat zij het nu ook meteen moeten begrijpen. Zij trachten den zin van de woorden vasttehouden en zijn teleurgesteld, ontevreden op zichzelf of op den dichter, als hun dat niet lukt. Zij vergaten dat een gedicht voor de verbeelding is en dat zij met hun verstandsbedrijvigheid de ware werking ervan in den weg stonden. Het is heel wel mogelijk dat ons bij een eerste lezing niet anders bereikt dan een zekere geluidsbekoring, maar dit is veel, omdat we zeker kunnen zijn dat die voorloopig onontleede bekoring het gedicht zelf is, wel te verstaan zooals het zich openbaart aan alleen ons gehoor. Al het andere is ons daardoor genaderd, al hebben wij het ons niet bewust gemaakt, en al zullen wij het ons niet kúnnen bewust maken dan door herhaalde lezing.

Juist omdat een gedicht niet een mededeeling aan het verstand is, en wij er nochtans een oordeel, dat is een verstands-vonnis, over willen uitspreken, juist daarom moeten we voorzichtig zijn en de verbeelding niet belemmeren in haar luisteren. De verbeelding luistert, telkens weer, en al luisterend ziet zij: het gedicht maakt zij zich eigen, en wij kennen het zoodra *zij* er zich één mee voelt. Het verstand, middelerwijl, let niet op het gedicht, maar let op haar. Het verstand stelt vast wat het gedicht den eenen en den anderen keer ons aandoet, het bewaart van die verschillende momenten de herinnering, en het onthoudt die tot het laatste kronende oogenblik waarin de verbeelding het gedicht ziet en beschouwt. Op *dat* oogenblik neemt het Verstand de uitspraak van de Verbeelding over, of juister het brengt in vorm van oordeel wat deze ziet en

erkent. *Dit* oordeel is het alles-omvattende: het zegt alles wat het verstand omtrent het gedicht begrepen heeft in één volzin.

Het Verstand neemt de uitspraak van de Verbeelding over. Dat wil zeggen: er is gelijkheid tusschen dat wat de Verbeelding erkent en wat het Verstand onder woorden brengt, maar toch is er nog iets anders dan het eenvoudige erkennen van de Verbeelding. Er is namelijk dit dat het laatste moment waarin de Verbeelding het gedicht geheel zag, het einde is van een rééks van momenten. Al de vorige zijn in dat laatste opgeheven en aanwezig. Voor de Verbeelding *zijn* ze in dat laatste; nu deze haar weg daarheen heeft afgelegd, heeft ze haar doel bereikt en bekommert zich niet meer om haar lotgevallen. Maar het Verstand heeft haar waargenomen. Dit is erop uit om ook op *zijn* wijs het gedicht te doorleven en in zijn oordeel optenemen. De opperste uitspraak van de Verbeelding heeft het nu, maar tevens heeft het de erinnering van de voorafgegane ondervindingen. Het gaat nu den weg terug, schakelt het eene moment aan het andere, toont eindelijk in een kringloop, die van innerlijk beeld tot uitersten indruk alle stadia van aanraking met het gedicht bevat, al wat de Verbeelding aan het gedicht heeft beleefd. Het toont dit in een verband dat tegelijk de ervaring van de Verbeelding is en de aaneenschakeling van zijn eigen denken. Wat de Verbeelding *zag*, maakte het Verstand *begrijpelijk*.

Dit is. geloof ik, de eenige weg waarlangs wij tot een oordeel kunnen geraken over gedichten, hetzij van anderen of van ons zelf.

Allerlei psychologie
Door
T.J. De Boer.

1. Congres-psychologie.[1)]

Zeker, er waren enkele kunstgevoeligen, die het grove heiligschennis achtten dat een werk van Rembrandt als levend beeld vertoond werd, zooals hier in den Stadsschouwburg voor het congrespubliek gebeurde. Er waren er, Joden uit Oostelijk Europa, die eenige teleurstelling niet verborgen, omdat ze hier hier geen Spinoza-kultus, zelfs geen Spinoza-studieclub meer vonden; die tevergeefs op straat naar het geboortehuis van den filosoof en in den winkel naar zijn portret vroegen. Maar dat zijn bij dergelijke gelegenheid altijd uitzonderingen. De meesten vonden Holland een heel mooi land, de menschen zeer gastvrij en het Wilhelmus prachtig. Het viel bizonder op hoe gaarne onze Oostelijke buren het ‘van Duitschen bloed’ meezongen.

Hoewel het Congres, evenals de wetenschap, internationaal was, hadden er zich, tot beter welslagen daarvan, nationale comité's gevormd, daaronder een Poolsch comité. Er had dus ook een Keltisch, Baskisch of Friesch Comité kunnen zijn, enz. Een klein incident toonde dat nationale of internationale verwikkelingen onder vreedzame geleerden niet uitgesloten zijn. De Polen b.v. weigerden, volgens gegeven aanwijzing, naast de Russen te worden gefotografeerd. En in intiemen

1) Het Internationaal Congres voor Psychiatrie, Neurologie, Psychologie en Krankzinnigenverpleging werd 2-7 September te Amsterdam gehouden.

kring zongen ze voor ons hun volkslied met dat zoo bescheiden melancholisch klinkend begin:

Nog is Polenland niet verloren.

* * *

Het gemakkelijk verstaan en spreken van vreemde talen is meer een eigenschap van kellners dan van geleerden. Zoo is er op het Congres veel gesproken wat niet verstaan werd. De Engelschen doen zelfs heelemaal geen moeite om verstaanbaar te zijn. En eigenaardig klonk het toen een Hollander die Duitsch en een Vlaming die Fransch sprak, elkaar in 't Nederlandsch toeriepen: Ik begrijp u niet. Maar hier zat de kwestie waarschijnlijk dieper.

Bij gelegenheid dat een Duitscher een Franschman niet verstond, beval Prof. Janet uit Parijs het Esperanto aan. Zou dat werkelijk de hulptaal van de internationale wetenschap moeten worden? De behoefte aan zulk een taal is er wel, maar of dit middel het juiste is? Ik twijfel nog. Ik zal mijn bezwaren hier niet uiteenzetten, maar ze voor een deel saamvatten in een enkele vraag: hoe moet men b.v. de *e* uitspreken in 't Esperanto? Kenners hebben mij daarop geen antwoord gegeven. Wie op 't Congres Russen en Polen heeft gehoord, heeft hun Duitsch of wat voor taal dan ook, niet of met groote moeite kunnen verstaan, omdat ze o.a. de *e* heel anders uitspreken dan wij. De uitvinder van 't Esperanto, dr. Zamenhof, zal 't ook wel op die wijze doen. Hoe kunnen wij hem dan verstaan? Men ziet, een algemeene spreektaal te maken, dat is nog zoo eenvoudig niet.

* * *

Het was de eerste maal dat neurologen en neuropathologen, psychologen en psychopathologen benevens kriminalisten op één congres waren vereenigd. De eenheid der wetenschappen en de eenheid van wetenschap en leven was de idee die voorzat op deze vredesconferentie van geleerden. Dat de psychologie zich hier gelukkig aansloot, was zeker in de eerste plaats het werk van Prof. Heymans, die èn door zijn leiding in deze sectie èn

door zijn bijdrage over speciale psychologie de eer der Nederlandsche wetenschap hoog hield.

Een overzicht over de resultaten van het Congres is eerst te geven nadat de Handelingen ervan gedrukt zijn. Voorloopig zij de indruk weergegeven dat de beteekenis het meest lag, behalve in het allervoornaamste: persoonlijke kennismaking, in de referaten der inleiders, niet in de vrije voordrachten. De vrijheid van drukpers is reeds zoo groot, dat de vrijheid van voordracht op de congressen m.i. wel redelijk beperkt mocht worden. Tenzij men de regel late gelden dat voor den psycholoog elke spreker om de een of andere reden interessant is.

* * *

2. Toegepaste Psychologie.

De 19de eeuw heeft zich gekenmerkt door de toepassing van natuurwetenschappelijke methoden en resultaten op het gebied vooral van de nijverheid en de geneeskunde. Haar toepassing in de zoogenaamde geestelijke of kultuurwetenschappen is altijd nog meer een eisch dan een feit. Toch dringt de eenheid van alle wetenschap er toe. Dezelfde eenheidsgedachte, die op het besproken congres de vertegenwoordigers van verschillende wetenschappen samenbracht, vraagt tegenwoordig om toepassing van de psychologie op allerlei gebied, eenerzijds in de meer praktische paedagogiek, kriminalistiek en psychiatrie, anderzijds ook in de meer theoretische wetenschappen van geschiedenis, taal, kunst, godsdienst en recht. Het is daarom dat de ‘Gesellschaft für experimentelle Psychologie’ den isten October van het vorige jaar een ‘Institut für angewandte Psychologie und psychologische Sammelforschung’ te Wilmersdorf bij Berlijn heeft geopend. Dit Institut geeft een tijdschrift uit, waarvan kort geleden een eerste stuk is verschenen en waarop ik ten zeerste de aandacht van belangstellenden wensch te vestigen.[1)]

Is dan, zoo vraagt men misschien, de moderne psychologie, waarvan de 18de eeuw het zwakke begin zag, maar die eigenlijk slechts een halve eeuw oud is, reeds zoover dat zij voor alzijdige

1) Zeitschrift für angewandte Psychologie und psychologische Sammelforschung. Zugleich Organ des Instituts etc. Hrsg. von William Stern und Otto Lipmann. Erweiterte Fortsetzung der Beiträge zur Psychologie der Aussage.

toepassing vatbaar is? Het antwoord daarop kan geen onvoorwaardelijk ja zijn, behoeft echter niet zuiver ontkennend te luiden. Min of meer bewust of onbewust past reeds iedereen in de genoemde wetenschappen zijn eigen psychologie, of wilt ge zijn praktische menschenkennis, toe. Dit zal ook in het vervolg zoo blijven en in de hoogst gekompliceerde gevallen, waarmee die wetenschappen te doen hebben, dikwijls onvermijdelijk zijn. De wetenschap van den grootsten geleerde zal in vele gevallen altijd ten achter staan bij de intuitie van den praktischen menschenkenner en den kunstenaar. Daarmee is echter een algemeen streven naar het bereikbare niet veroordeeld. Veroordeeld is alleen de te snelle deduktie van den theoreticus die naar geen ervaringsfeiten vraagt dan hoogstens voor zoover ze zijn theorie kunnen bevestigen, en veroordeeld evenzeer de lichtzinnige induktie uit een materiaal, dat zonder kritiek van alle kanten op zijn Amerikaansch bijeengesleept wordt, hoe meer hoe liever. Juist daarom is de oprichting van het genoemde Duitsche Institut en de uitgave van de Zeitschrift met vreugde te begroeten, omdat de namen van leiders en uitgevers ons de zekerheid geven dat zij de gevaren van de beide uitersten zullen vermijden. Schitterend of wereldbewegend zullen misschien de resultaten van de voor toepassing vatbare wetenschap vooreerst niet zijn, maar...de wetenschap heeft tijd.

* * *

3. Droompsychologie.

Weinigen zijn zoo gelukkig als een mijner akademievrienden, Prof. Weygandt te Würzburg, die met zijn droomen den hoogsten graad in de wetenschap heeft bereikt. Zijn akademisch proefschrift n.l. is een beschrijving van de droomexperimenten, die hij bij zichzelf heeft gedaan of laten doen. Hij is een man van geest en fantasie en daarom waren wij, zijn kennissen, wel eens skeptisch, wanneer hij ons het lange relaas van een droom deed. Maar de methode op zichzelf is goed.

De heer Wijnaendts Francken[1)] volgt de Amerikaansche enquête-methode. Van een 100 à 160 intellektueel ontwikkelde

1) De Psychologie van het Droomen. Haarlem 1907.

personen krijgen we te hooren, wat ze zich omtrent hun eigen droomen meenen te herinneren of wat ze daarvan denken. Meer dan dit volgt er niet direkt uit de gegeven antwoorden. Het schijnt mij dan ook toe dat aanteekeningen omtrent nauwkeurige waarnemingen, zooveel mogelijk ook met experiment, van enkele personen over een zeker tijdperk meer wetenschappelijke waarde zouden bezitten dan het subjektief getuigenis van de veel te velen.

De schrijver heeft veel wetenswaardigs op aangename wijze meegedeeld. Omdat ik noch over zijn belezenheid noch over een groot ervarings-materiaal beschik, zal ik den inhoud van zijn werk onbesproken laten. Slechts een enkele opmerking wil ik hem en anderen ter overweging aanbevelen.

Men weet, welk een groote rol ten allen tijde en tegenwoordig nog het getal in de wetenschap en de filosofie speelt. Boven veel van wat in den laatsten tijd geschreven wordt zou als motto kunnen staan: Alle goede dingen bestaan in drieën. Ik ben in dit opzicht altijd wat skeptisch geweest, maar nu heeft er mij in het materiaal van den heer Francken iets getroffen dat tot nadenken stemt en dat mij bijna bewogen heeft een Pythagoreër te worden.

Van de 225 mannen, die de schrijver omtrent hun droomleven heeft ondervraagd, hebben er juist 100, van de 90 vrouwen juist 60 geantwoord. Dat kan toevallig zijn, maar andere verschijnselen maken het mij moeilijk aan toeval te denken.

Er hebben dus in 't geheel 160 personen geantwoord, en wel op 38 vragen. Natuurlijk hebben ze sommige vragen niet of althans niet met voldoende duidelijkheid beantwoord. Slechts op 2 vragen hebben allen een antwoord gegeven dat te gebruiken was. Ziehier de lijst van wat mij merkwaardig scheen:

2 vragen beantwoord door 160 personen

2 vragen beantwoord door 150 personen

2 vragen beantwoord door 145 personen

9 vragen beantwoord door 140 personen

1 vragen beantwoord door 130 personen

2 vragen beantwoord door 125 personen

2 vragen beantwoord door 120 personen

1 vragen beantwoord door 115 personen

3 vragen beantwoord door 100 personen

Dat zijn dus totaal 24 vragen, die door een afgerond aantal personen werden beantwoord. Alleen de overblijvende 14 vragen vonden een goed begrip bij een niet afgerond aantal dat tusschen de genoemde ligt. M.a.w. de uitslag van de gehouden enquête schijnt op een wezenlijke waarde van het tientallig stelsel te wijzen. Het is inderdaad moeilijk daarbij geen Pythagoreër te worden. Want de schrijver is een empirisch onderzoeker, die wars is van alle bespiegeling, dus ook van getallen-speculatie.

Drost's ‘Hermingard’ Gedeeltelijk herdrukt
Door
Albert Verwey.

Sints enkele jaren geniet Aernout Drost een nieuwe bekendheid. In mijn *Leven van Potgieter* had ik gelegenheid uitvoeriger van hem te spreken dan tevoren gebeurd was. Bij den uitgever Schreuders verscheen daarop in 1906 de nieuwe uitgaaf van *De Pestilentie te Katwijk*, wat tengevolge had dat in het Februari-nummer van *De Beweging* (1907) J. Koopmans die schets met Drost's eersten arbeid, den roman *Hermingard van de Eikenterpen* vergeleek. Hij gaf van dit laatste een uitvoerig overzicht en prees het boven *De Pestilentie,* niet als kunstwerk, maat omdat het in tegenstelling tot dit gewrocht van *nationale* bewogenheid, de eenige nederlandsche uiting van een *europeesche* gemoedsbeweging is geweest. Als zoodanig had ik het dan ook graag in zijn geheel herdrukt gezien, al moest worden opgemerkt dat het, onrijp en retorisch, niet de onmiddelijkheid en kracht van *De Pestilentie* heeft. Koopmans kent aan *Hermingard* ‘het natuurlijk kleed’ toe, terwijl de zeventiende-eeuwsche taal van het latere door hem als ‘'t aangewezen kostuum’ wordt gedoodverfd. Ik kan dat niet toegeven: de taal van *Hermingard*, hoe gaaf en deugdelijk ook in haar oratorischen zwier en geestelijken hartstocht, is veel minder dadelijk, veel minder warm, boeiend, kleurig, veel minder levend en krachtig dan die van *De Pestilentie*. Als er sprake moest zijn van ‘natuurlijk’ en ‘aangewezen’, dan zou ik zeggen: onder den zeventiende-eeuwschen mantel roert zich een natuurlijk lichaam en klopt een waarneembare

hartslag, terwijl onder den romeinsch-christelijken peplum aangewezen vormen zich met berekening bewegen. Men probeere maar eens de beide werken hardop te lezen: men zal voelen hoe rustig en verzekerd de stem in het eene klinkt en hoe overmatig gespannen in het andere. Het laatste, denkt men dan, is geschreven door den bewonderaar van Bilderdijk, het eerste door den beminnaar van Hooft.

De deugd van *Hermingard* ligt dan ook minder in den voltooiden arbeid dan in het plan: het boek is belangrijker voor de kennis van Drost en voor die van het geestelijk leven in zijn tijd, als voor de ontwikkeling van de nederlandsche prozakunst. Hoe boeiend ook voor hen die in zijn maker en in dat geestelijk leven belangstellen, is het niet in staat geweest, zooals *De Pestilentie*, den stijl te bepalen van zijn tijdgenooten, en kan een dergelijke invloed, ook nu, niet ervan worden verwacht.

Door bovenstaande overwegingen ben ik maar half verzoend met de weigerachtigheid van sommige uitgevers aan wie ik een herdruk aanbeval. Ik wil in elk geval trachten door een gedeeltelijken herdruk, gepaard aan inleiding en toelichting, de lezers van *De Beweging* met het boek bekend te maken.

Twee invloeden laten zich in *Hermingard* gemakkelijk onderscheiden: die van Walter Scott en die van de christelijke herleving uit de jaren 1815 tot '30. Bakhuizen van den Brink vertelt dat D.J. van Lennep op zijn colleges ‘betoogde hoe ook onze grond, hoe ook onze geschiedenis voor dichterlijke opvatting vatbaar waren, hoe ook hier het terrein lag voor verdichtingen als die van Scott.’ En - gaat hij voort - ‘er zat iemand onder zijn hoorders die met meer gretigheid dan de fijnheden van grieksch en latijn die wenken opvatte. Het was Drost.’ *Hermingard* speelt op vaderlandschen grond en wil een episode uit de vaderlandsche geschiedenis voorstellen: maar tegelijk was Drost's ideaal de christelijke herleving van zijn tijdperk.

Vooralsnog is de uitbeelding van dat ideaal, in de figuur van Hermingard, voor hem de hoofdzaak. Later vertoont het zich veel minder volstrekt en omgeven door vaderlandsche gestalten in de Hechtje van *De Pestilentie*.

Drost moet een vakantie hebben doorgebracht in Gelderland. In *De Vriend des Vaderlands* van 1833 heeft hij een gedicht dat den naam van dit gewest voor titel heeft.

> Een zanger 't wuft gevoel der drokke stad ontweken
> Vond perkloos heil en zegenvolle rust
> In 't paradijs van Rijn- en IJsselstreken;
> Nooit zwol zijn borst van zooveel hemellust.
> Ach 't duurde kort! De nooddwang riep hem wêer
> Uit die volschoone en onvolprezen oorden
> Naar d'Ystadwalm en Amstels schrale boorden;
> Het zoet geneugt verzwond en keert licht nimmermeer.

Dit is de aanhef en in een aantal strofen van afwisselenden vorm prijst hij ‘'t berg- en dalenland’ met zijn stroomen en bronnen, zijn koren- en boekweitvelden, zijn geboomte en zijn herinneringen. Volgens één regel van het gedicht moet hij er geweest zijn tijdens den belgischen opstand, juist als Potgieter, die er doortrok toen hij uit het Zuiden over Aken naar Holland ging. Potgieter was een onvergelijkelijk krachtiger en zelfbewuster dichter dan Drost. Wij stellen ons hem te paard voor, zijn verbeelding met jacht en vizioenen van oorlog stoffeerende: in zijn *Wilhelms Reize* heeft hij zich zoo afgebéeld. Drost was daartegenover de mijmeraar die onder boomen dwaalde of ‘op 't verbruinde mos heraemend neergezegen, door beuk- en eikenloof voor 't middagvuur behoed,’ ‘in kalme rust zielevrede’ zich voelde tegenzweven. Maar voor beiden is Gelderland gewijde grond geworden, en op dien grond, niet ver van Arnhem, het oude Arenacum, dweept ook Hermingard.

Het was in het jaar 320 dat een gezant van de Franken de bewoners van de Eikenterpen tot nieuwen strijd tegen de Romeinen kwam oproepen.

‘Dit oord, voor een groot gedeelte door ondoordringbare moerassen en bosschen, van de overige wereld afgescheiden, strekte ter woonstede aan eenige oud-Batavische huisgezinnen, onderhoorigen van den grijzen hertog Thiedric. Na jeugd en mannelijken leeftijd in onrust en woeling doorgebracht te hebben, doorleefde deze vorst van overouden adel, aldaar de

trage jaren des ouderdoms; elke vreugde was voor hem reeds gestorven, behalve die, welke hem het herdenken der heerlijke dagen des mannelijken leeftijds verschafte, en de zaligheid, welke het vaderhart genoot in den levensbloei van twee jeugdige menschen, Siegbert, zijnen eenig overgebleven zoon, en Hermingard, eene zeventienjarige maagd, welke hij, toen zijn broeder Godehard in 306, dit, ten koste van het moederlijk leven geboren kind naliet, tot zich genomen, als zijne eigene dochter beschouwd, en tot echtgenoote van den rustigen Siegbert bestemd had. Welf de Usipeter, een grijze Bard, en Landwijn en Ernhold, verre spilmagen van den hertog, behoorden voorts tot de aanzienlijkste bewoners der Eikenterpen, en stonden hoog in de vereering en achting der huisgezinnen van vrije mannen en lijfeigenen aangeschreven. Kalm en eensgezind leefden deze lieden in eene streek voort, welker woeste en bebouwde gedeelten evenzeer het penseel van een meester waardig zouden geweest zijn.'

Aan den avond van den dag waarop Siegbert, haar minnaar, in den oorlog getrokken is, zit Hermingard op den terp, die naar den Rijn ziet. Neven haar zit Marcella, een Romeinsche, die met haar kind Paulinus den gekwetsten en door Thiedric meegevoerden gemaal Caecinius gevolgd was. De laatste stierf. Zij bleef met haar zoon bij Hermingard. Wat deze nu wenscht is een godheid die haar troosten kan over het vertrek van Siegbert. Maar welk een godheid? Romeinsche noch germaansche goden kunnen haar bevredigen. Het wijsgeerig gemoed van Marcella heeft zij niet. De God van de Christenen? Marcella spreekt alleen ervan om hem te hoonen. Op dat oogenblik verschijnt de grijsaard die bestemd is haar tot dien God te bekeeren.

'De oude was ondertusschen genaderd. Somber was zijn voorkomen en zijne kleeding: dezelve bestond uit eene grijs, met wit omboord, onderkleed, hetwelk in eene wijde broek van dezelfde kleur eindigde. De zwarte met zilver geboorde voetzoolbanden waren tamelijk versleten, en de verschillende weersgesteldheid van eenen langdurigen reistocht, had zich kennelijk genoeg aan het zwarte bovenkleed medegedeeld, aan hetwelk eene breede hoofdkap was vastgehecht, welke des grijsaards

zilverwitte lokken voor wind en regen beschutte. Ernstig en somber als deze kleedingkeuze was zijn belangwekkend gelaat; diepe weemoed en knagende smart lagen over hetzelve verspreid, maar toch glansden door dezen nevel welwillende goedhartigheid en een teedere zielsaanleg. Hij moest een zeer gevoelige ziel hebben en deze ziel moest door talrijke leven sstormen geschokt zijn. Aan zijn zijde ging een zeven- of achtjarig knaapje, wiens kastanje-bruine lokken van onder den breeden Romeinschen reishoed, bevallig, langs de schouderen, op het bruin met rood omboorde gewaad vielen. Zijne donkere oogen stonden levendig en scherpzinnig, maar men kon het den jongen aanzien, dat hij door eene veruitgestrekte reis vermoeid was. Het elpenbeenkleurig gelaat werd door geen blosje versierd. De beide reizigers werden door een Cretenser hond vergezeld.

‘Langs den oever genaderd, had de vreemdeling, in overdenkingen verdiept, de vrouwen bereikt, welke hij eerst gewaar werd, toen de knaap hem op dezelve opmerkzaam maakte. Nu vestigde hij een oogenblik het oog op Hermingard en Marcella, en het “weest gegroet, mijne dochters!” klonk in het latijn van zijne verbleekte lippen.’

De groep is sterk omlijnd. Ze vormt eigenlijk nu al de eerste christen-gemeente in Nederland. Maar juist terwijl Caelestius zijn geloof aan de vrouwen zal meedeelen, wordt hij genoodzaakt met den jongen Timotheus de wijk te nemen. Welf verschijnt en roept Hermingard tot deelneming aan den offerdienst. Het voorkomen van den heidenpriester wordt ons aanstonds beschreven als volgt:

‘De donkerroode gloed van het vuur gaf hem een vreeselijk voorkomen. Zijn roskleurig haar, hetwelk de ouderdom weinig verbleekt had, vereenigde zich met de borstelige knevels en een zorgvuldig gekamden baard. Het hooge diep gefronste voorhoofd eindigde in hoekige wenkbrauwen, waardoor de grauwe oogen beschaduwd werden; in wier blik bij het donkere licht van de offervlam, woeste hardvochtigheid en wraaklust schenen te branden. Een nauw om het lichaam sluitend purperverwig kleed, eene wolfshuid, die met den kop het

hoofd van den Bard tegen wind en weder beschutte, en een breed knijf, dat in zijn gordelband hing, was de bij zijn voorkomen en karakter passende kleeding.'

Tnsschen hem en de christengroep zal een strijd ontstaan, die dadelijk wordt ingeleid. Thiedric heeft een droom van boos voorteeken. Alleen door een zwaar offer kan de toorn van de goden gezoend worden. Alvorens het offer te noemen begeeft Welf zich naar de goddelijke vrouw, Witte Geertrud van den Lippetoren.

Hermingard verlangt te weten wat het lot is van den vreemdeling. Eerst werd zij door het weer teruggehouden.

'Eindelijk wisselde de gestadige ruwheid van het jaargetijde nog eens met heldere dagen af. Vervuld van het blijde denkbeeld der mogelijkheid eener ontmoeting, voor welker waarschijnlijkheid zij zich zorgvuldig elken grond ontveinsde, begaf de jonkvrouw zich, met hare getrouwe gezellin, reeds vroegtijdig naar den wilden terp. Hermingard had haar het stout ontwerp nog niet mede willen deelen, maar deed, na wederom tevergeefs eenigen tijd den grijsaard verbeid te hebben, den gewaagden voorslag. Met levendige kleuren schilderde zij aan hare vriendin het lot, hetwelk den grijsaard ten grave zou voeren, wanneer hij krank en verlaten nog in het woud leefde. Marrcella gevoelde diep medelijden met den ongelukkige en den armen knaap, die in zijn jammerlot deelde. Hermingards onrust en onzekerheid, of de vermoedelijke Christen nog leefde, was zoo dringend. dat hare vriendin bewogen werd, het roekeloos besluit goed te keuren en haar te volgen. Met vlugge schreden daalde de jonkvrouw van den steilen terp en trad moedig het donker bosch in.

Eene onwillekeurige huivering greep de vrouwen, toen zij het woud ingetreden waren, aan. Het kraken en schuifelen der afgevallen eikenbladeren ruischte slechts in de stilte, die hier heerschte, en bij tusschenpoozen door den herfstwind afgebroken werd, wanneer deze zich verhief en door de toppen der hoogste boomen snerpte. De natuur had aanvankelijk eene soort van weg gevormd, door eene dubbelde rij van eikenboomen, die met eenige regelmatigheid tusschen het dichte

kreupelbosch voortslingerde. Bekommerd volgde Marcella hare gebiedster. Meer en meer begon het duister te vallen; telkens werden zij in het voortgaan belemmerd, door de boomstammen, die op de ruwen en doornrijken grond nedergeploft waren, terwijl de wortels van eeuwenheugende eiken op verscheidene plaatsen zich uit de moerassige korst, - want eenen onder hunne voeten opbobbelenden bodem betraden zij - opwaarts gedrongen, en aan de zwarte dras ontworsteld hadden. Geenszins bereidde de verdere tocht haar

> Een belommerd pad langs liefelijke streken,
> Bekorelijk doorsneên met kabbelende beken,

integendeel, de streek werd steeds moerassiger, en scheen de uitspraak van den lofredenaar Eumenius te wettigen, welke beweert, dat de Batavische grond bijna geen grond genoemd kon worden.

Na een geruimen tijd voortgegaan te zijn, werd haar, door een dicht rietbosch, de weg afgesneden; zij keerden terug, naar hare meening, langs het vorige pad, maar de duisternis misleidde haar; zij sloegen een anderen weg in, en werden, door het breede water van eene beek, die hier den weg afsneed, eerst overtuigd gedwaald te hebben. Nu rees de angst bij de schuchtere vrouwen hooger; het was niet verre van middernacht. Het pad, hetwelk ternauwernood dien naam mocht dragen, verloor zich nu geheel in dicht kreupelhout en distelige struiken, welke den beurtelings rijzenden en dalenden grond bedekten, en zich tusschen reusachtige boomen verhieven. Op eenen met mos begroeiden boomstam, wierp zich Hermingard, toen hare krachten geheel uitgeput waren, neder; de vrees en de koude herfstnacht deden haar koortsachtig trillen en klappertanden. Marcella was bedaarder en moediger, en wist harer meesteres denzelfden moed inteboezemen. Ondertusschen was de toestand der jonkvrouw beklagelijk: haar schoeisel ongeschikt, om de voor geluk en levensrust bestem de maagd tegen een distelig steenpad te beschermen, was reeds sints lang vaneen gereten, maar, van smart over hare vruchtelooze poging vervuld, lette zij, evenmin als de droeve Cypris in het dichterlied

Op het berggruis 't blanke yoetjen ingetrapt,
Op den scherpen hagedoren die haar boezem openkrabt.

Bij de eerste morgenschemering was Hermingard weder bereid, zich met inspanning van hare overgeblevene krachten, voortteslepen. Steeds staarde zij naar het verschiet, of zij des grijsaards gestalte gewaar mocht worden. Lang te vergeefs: eindelijk echter ontdekte zij, bij het omwenden van een ruw pad, in den mistigen morgennevel werkelijk eene gedaante, met langzame schreden voor haar heen gaan. “Heil ons, Marcella, de grijsaard!...” riep zij verrukt uit, en herhaalde jubelend denzelfden kreet; zonder verder aan hare gezellin te denken, vloog zij voorwaarts, maar de jonkvrouw scheen bestemd om immer teleurgesteld te worden; het dichte hout onttrok den vreemde wederom geheel aan haar oog; snel beklom zij eene steile hoogte, en werd van dezelve op eenigen afstand, dezelfde gestalte gewaar, doch tevens merkte zij verheugd op dat zij, de zijde des heuvels houdende, den voorttrekkenden lichtelijk zou kunnen bereiken. Weldra gelukte haar dit. “Toef, o vreemdeling!” riep zij naar het beneden liggende pad. “Dank zij het oogenblik, dat mij u vinden doet!” Snel als een lichtstraal daalde zij van de hoogte; de vreugde en overijling verhinderden haar eenen dorentak te zien, welke onverhoeds haar oog kwetste; de felle pijn deed haar hetzelve met de hand bedekken, in hetzelfde oogenblik lag zij aan den boezem des grijsaards. “Man des vredes!” ging zij in blijde vervoering voort, “mijn hart heeft vurig begeerd u weder te zien. Heilig is mij dit oogenblik, pijn noch afmatting kan ik voelen, want...” een luide gil brak hare woorden af - zij had de hand van hare oogen verwijderd en zag Welf den Usipeter voor zich staan.’

De bekentenis dat zij een Romein zocht, een vijand van haar volk, een spion misschien, wekte de woede van den priester op. Hij keerde met de vrouwen huiswaarts. Als offer vroeg hij van Thiedric den zoon van Marcella, den eenigen Romein dien hij treffen kon.

Wanneer men - en men heeft er recht toe - den jongen Paulinus beschouwt als een vooruitgeschoven post van het Christendom, dan ziet men in de twee volgende hoofdstukken

zijn eerste ontmoeting met het Heidendom afgebeeld. Het kan zijn dat de uitslag, ook voor den scherpzichtigen lezer, nog in het duister blijft.

Vijfde Hoofdstuk

Een Frankische legerbode, die den volgenden dag in de eikenterpen aankwam, gaf aan de zaken geenszins gelukkiger wending. De aanstalten der verbondene volksstammen en de vijandelijke houding, welke zij aan schenen te nemen, hadden de aandacht van den waakzamen keizer gewekt en reeds vernam men, dat Konstantijn's zoon, de onlangs tot Caesar verheven Crispus, met eene aanzienlijke legermacht in aantocht was, om elke oproerige beweging te fnuiken. De Romeinsche keurbenden overtroffen verre de Frankische legerhoopen, zoodat ieder inzag, dat thans meer dan immer de bijzondere bijstand der beschermgoden noodig was, opdat de overwinning hare palmtakken niet weder den Romeinen toe zou zwaaien. Alles scheen onheilspellend, maar het vreeselijkst voorteeken was de dood der hagedissen van den Frankischen koning. Hierdoor meende men zich de ijselijkste toekomst onherroepelijk bereid te zien. Welf drong derhalve op de vreeselijke offerhulde aan, en Thiedric moest hem inwilligen, dat dezelve drie dagen later, terwijl de maan haren vollen wasdom bereikte, geschieden zou.

Gelaten hoorde Paulinus zich den dag aankondigen, waarop hij voor 't laatst de zon aanschouwen zou. Slechts het scheiden van zijne moeder en derzelver droefheid, ontweldigde hem somtijds luide klachten. Telkenkeere dat Welf hem zijn levensonderhoud bracht, vorschte hij met angstige nieuwsgierigheid naar zijne moeder uit, doch indien het gevoel eenmaal in den boezem des grijsaards een' zetel gevonden had, thans scheen hetzelve daarin versteend; zijne bescheiden waren altijd zoo koel en vluchtig, dat de jongeling zich eindelijk van elke navorsching moest onthouden.

Het was op den avond vóór het zoenfeest, dat Welf keuriger spijs dan gewoonlijk naar den kerker deed brengen en dezelve aan Paulinus voorzette.

‘Morgen zal ik dan sterven, Usipeter?’ vraagde de gevan-

gene, en kreeg een bevestigend antwoord. ‘De laatste bede,’ ging Paulinus nu voort, ‘zult gij mij voorzeker niet weigeren te verhooren. Mijne moeder, de dierbare, kan ik niet zien, niet spreken. Zij zou slechts tranen plengen, ik haar niet kunnen troosten. Maar bid onze gebiedster, de deugdzame Hermingard, dat zij mij bezoeke. Deze gunst is de eenige, welke ik van u vorderen zal. Het is mijne laatste bede, grijsaard.’

‘Ik zal Thiedric's nicht uwe begeerte overbrengen,’ antwoordde Welf en verwijderde zich.

Zoodra Hermingard den wensch van Paulinus vernomen had, haastte zij zich om aan zijne begeerte te voldoen. De Usipeter geleidde haar naar den ouden toren. Zij traden door het offerbosch; reeds had men hier aanstalten voor het feest van den volgenden nacht gemaakt: de houtstapel was bereids gereed; eenige oude Batavieren voegden er de laatste eikenklossen bij. Terwijl knapen en meisjes, in kinderlijke lichtzinnigheid dartelende, bloemen voor het doodfeest van hunnen natuurgenoot zochten, stonden Ernhold en Landwijn, met over elkander geslagene armen, het zwoegen der knapen gade te slaan die een zwaar van eikenhout vervaardigd kruis, bij den houtstapel, oprichteden. De Usipeter wierp op dit alles een' doordringenden maar tevredenen blik. Hermingard huiverde en omsluierde zich het hoofd. Een eng pad was nauwelijks tusschen het wild geboomte gebaand en

> overal
> Ontsproten beerenklauw, wolfswortel, hondsdraf, varen
> En watercalaminthe en scherpe distelblaêren.

Deze weg leidde naar den toren, welke, naar luid van eene volksoverlevering, in Caesars tijd, ter verdediging gebouwd was, volgens anderen, aan zekere wichelares Leve tot verblijf gestrekt had. Het gebouw, toen reeds in merkelijk verval, was van buitengewoon groote steenen samengesteld, wier grijze kleur gedeeltelijk met mos, muurbloemen en klim-op bedekt was. Het bovenst gedeelte van den ingang was bijna gelijk met de oppervlakte van den grond, zoodat men eenige trappen af moest gaan, om in het gebouw te treden. Een kruiselings over de uit wilgenrijs dicht ineen gevlochtene deur gespannen keten, maakte den gevangene de vlucht onmogelijk.

Welf ontsloot den ingang, deed Hermingard binnentreden en zou haar aan den voet des torens verbeiden. Langs eenige ongeregeld op elkander gestapelde en met klei bevestigde steenen, steeg de Bataafsche jonkvrouw naar den eigenlijken kerker. Dezelve was een rond, van hooge muren omgeven, vertrek, geheel zonder zoldering. Ruw in de wanden aangebrachte nissen moesten Paulinus tegen de regenvlagen beschermen en ten nachtleger strekken; doch daar het gebouw, sints langen tijd, verlaten was geweest, had het lichtschuwend gevogelte zich dezelve toegeëigend. Hier schudde een vledermuis al piepende hare lederen vleugels, ginds steende een uil op zijn nest, en staarde met de vurige oogen op de menschelijke wezens, welke zijne eenzaamheid verstoorden. Nachtspinnen en ander ongedierte werkten voorts mede, om dit verblijf voor den gevangene tot den zetel der folterendste ellende te maken, maar Paulinus scheen hierboven reeds verheven. Met het oog ten hemel gericht, stond de jongeling in gedachten verzonken; zijne gelaatstrekken kenteekenden kalme berusting in zijn lot en verachting van het lijden; ja, terwijl, door een in den muur opengelaten vak, de roode wedergloed der ondergaande zon zich over zijn gelaat verspreidde, scheen er een meer dan aardsche verhevenheid door zijne trekken aangeduid te worden.

Bij het naderen der jonkvrouw, keerde de gevangene zich langzaam tot dezelve; een vriendelijke glimlach schemerde door den verheven ernst. ‘Gij verhoort mijne bede, gebiedster!’ sprak hij, ‘dank zij u voor die gunst. Zie, de zon werpt haren laatsten gloed in den kerker; laat mij Phoebus' gunst thans nog voor het laatst genieten.’

‘Is er bij dat denkbeeld kalmte in uw hart, ongelukkige Paulinus?’ vraagde Hermingard.

‘Zoude ik ervoor terugsidderen?’ antwoordde hij in geestvervoering, ‘in het land der gezaligden zal mij steeds reinere lucht en heerlijker lichtstroom omvloeien. Ja, treffelijke maagd: ik gevoel het, na mijnen dood zal ik noch ophouden te bestaan, noch ongelukkig zijn. De eindpaal van mijn leven is de eindpaal van mijn lijden; maar mijne moeder...de ongelukkige moeder...ik weet het, Hermingard, edele jonkvrouw, ook gij zijt niet gelukkig.’

‘Neen Paulinus, niet gelukkig. Ik zou u kunnen benijden.’

‘Haat het leven niet!’ hernam de jongeling, u kan het nog goed zijn te leven, mijn hart bidt uwer deugd dat loon toe, maar ik smeek u, vertroost mijne aangebedene moeder, dank haar, o, dank haar vurig voor hare liefde, zorgen en wijsheidslessen. De treffelijke vrouw scherpte mij gevoel voor het schoone en goede, en berusting in den wil van het noodlot in. Beide bleven mij bij, ja veel meer nog, zij verhoogen en ontwikkelen zich in gloeiende kracht, terwijl het uur vast aanrukt, dat de boeien des aardschen levens zal slaken. Het wordt mij koel en kalm om het hart, en wanneer ik aan den dood en een volgend leven denk, is het mij wel en zalig, en ik moet glimlachen van heimelijke vreugde. Geheel zal ik niet sterven, maar in eene wereld leven als de dichters ons maalden? - neen, neen ook dit niet; mijn ziel voelt een denkbeeld van verfijnder geluk dan zij voorspellen. Doch wat waarborgt mij dat het niet louter droomen zijn.’

‘Ons hart, Paulinus! dezelfde hoop leeft, dezelfde verwachting gloeit in mijnen boezem. Na het doodsuur wachten ons schoone en heldere dagen; ach! ik trad gaarne die toekomst tegen; voor Siegbert en het vaderland te sterven, zou mij de edelste en schoonste dood zijn. Maar dat uw leven voor ons opgeofferd moet worden, ach, Paulinus! dat is een vreeselijk en ondragelijk denkbeeld.’

‘Om mijne moeder, ja!’ hervatte Paulinus, ‘maar gij zult haar verzorgen en troosten, de getrouwe Hermingard blijft hare belofte gestand. Dit denkbeeld schenkt mij kracht om te berusten, en ik streel mij met de gedachte, dat er een wederzien is na den dood. Laat mij in zoo schoon eene mijmering voortdweepen, tot mijn sterfuur helderder licht in de toekomst werpt, of, - maar neen, neen, de overtuiging, welke mij den boezem zoo zalig doet kloppen, zal, kan niet bedrogen worden. Verzeker aan mijne moeder, edele gebiedster! dat ik de stervenssmart veracht: nimmer betreure zij mij overmatig; want beklagenswaardig zal ik na dit leven niet zijn. En nu, deze laatste gunst zij het einde uwer tallooze weldaden. -’

Hermingard, van zielssmart buiten zichzelve, wenkte hem te zwijgen.

‘Zoo mogen de Goden het u dan loonen!’ ging Paulinus

voort, ‘verlaat mij thans, ik smeek u zulks, reeds heb ik uw gevoel te zeer verwond. Verlaat mij, edele Hermingard! zoolang gij hier zijt, wensch ik u steeds nog veel te zeggen; ik gevoel groote, zeer groote en verhevene gewaarwordingen; zij doorstroomen mijn afgekoeld hart, dringen mij zalige tranen in de oogen, maar vinden geene woorden, waarmede de mond ze zal uitstorten. Zoo vaar dan wel, eeuwig wel! Hermin gard, ween niet om mij, ach dat ook mijne moeder niet om mij weende! Zeg het der droeve dikwijls, er is een wederzien!’

Te vergeefs trachtte Hermingard eenige woorden uit te spreken. Paulinus drukte haar eerbiedig eenen afscheidskus op den schoonen mond, deed zwijgende het gouden borstversiersel, de aurea bulla, welke op zijne wollen tunica hing, af, reikte hetzelve der jonkvrouwe toe, en begeleidde haar toen tot aan het benedengedeelte van den ruwen trap. Welf opende den ingang, het laatste vaarwel stierf op des jongelings lippen weg. Met het donkere oog Hermingard in kalmen ernst aanstarende, hield hij hare hand in de zijne geklemd en kon niet spreken, eindelijk stamelde hij met de grootste inspanning: ‘Hermingard! Hermingard! ach, verlaat mijne moeder niet!’ Maar Hermingard verstond zijne woorden niet meer, hare denkenskracht was verdoofd, en uitgeput zonk zij aan den boezem der getrouwe Gisela, die haar, in hevigen zielsangst, verbeid had. Bezorgd over hare gebiedster kon de arme maagd slechts één blik op Paulinus werpen. Het was een blik vol van de onbeschrijfelijkste uitdrukking.

Het oog van Paulinus ontmoette het hare, eene zonderlinge en nieuwe gewaarwording ontroerde zijn hart, tranen drongen zich in zijne oogen, en een zucht zweefde over zijne lippen; toen wendde de jongeling zich langzaam om, begaf zich weder naar zijnen kerker en bleef een' geruimen tijd naar den hemel staren, waar dichte wolken somtijds de sterren omhulden, maar zeldzamer de maan aan het oog onttrokken, wier grijswitte nevelkringen woeste en onstuimige dagen voorspelden.

Weenende bereikte Hermingard haar verblijf, daar zonk zij op eene rustbank neder en verborg het schoone gelaat op de peluw. Met teedere bezorgdheid stond Gisela aan hare zijde. Het gerucht der schreden van eene binnentredende vrouw, deed Hermingard de oogen naar den ingang wenden.

Marcella was binnengetreden en knielde naast haar neder.

‘Hebt gij mijn' Paulinus gesproken, gebiedster? vraagde zij op een' bedaarden toon. De jonkvrouw wenkte toestemmend, en reikte haar het gouden sieraad toe, terwijl een nieuwe stroom van aandoeningen haar belette te spreken. ‘Wees kalm, dierbare Hermingard!’ hernam de Romeinin, ‘zie, ook ik ben kalm. -

Verbaasd merkte Hermingard de verandering der zielsgesteldheid van de ongelukkige moeder op. Marcella's trekken kenmerkten statigen ernst, in haar uitgeweend oog fonkelden geene tranen meer. De wanhopige droefheid was door de zonderlingste bedaardheid opgevolgd; alleen hare kleeding en het loshangend haar, hetwelk door den matronen-hoofdband niet gesnoerd werd, herinnerden de wanorde, die in hare denkbeelden had plaats gegrepen.

Elke blik op de weldra kinderlooze weduwe vermeerderde Hermingard's verwondering. Geenszins was Marcella's ziel in die bedriegelijke kalmte, welke niet zelden de hevigste stormen voorafgaat, veel minder in de ongevoeligheid van den waanzin. Met weemoedigen ernst smeekte zij nu, dat Hermingard haar derzelver laatste onderhoud met den veroordeelde zou mededeelen. De kalmte van Marcella had gelukkige uitwerking op de edele jonkvrouw. Zij ving het verhaal aan. Gelaten luisterde Marcella, somtijds zelfs deed zij zekere verrukking blijken; toen Hermingard zweeg en op hare legerstede terugzonk, wischte de moeder zich een traan uit het oog, omhelsde de vorstelijke maagd, en dankte haar voor hare menschlievende goedheid. ‘Gij hebt recht Paulinus!’ riep zij uit, ‘geheel zullen wij niet sterven, dat de vlammen vrij onze stoffelijke en zichtbare woning verteren, het onstoffelijke en betere deel blijft voortduren, en wisselt het bestaan der vreemdelingschap voor haar eigenlijk verblijf. De ziel trekt slechts door dit leven naar eene eeuwige woning, en zal het daar de plaats der gelukzaligheid zijn, o, dan vind ik er mijn' Paulinus weder: want waar zou eene moeder gescheiden van haar kroost en gelukkig zijn? Juno handelde rechtvaardig en goed, toen zij de edele zonen der Argivische priesteres, ten loon hunner moederliefde, uit dit leven opriep: spoedig toch zal zij de gelukkige moeder met haar gezaligd kroost hereenigd hebben.

Morgen sterft Paulinus; ween niet edele Hermingard, morgen houdt Paulinus op te lijden, morgen zal hij gelukkig zijn. Indien de onsterfelijkheid niet zalig was, zouden de Olympbewoners de gruwzaamste tirannen zijn. Zie Hermingard! deze denkbeelden heeft het uur mij geschonken, toen gij Paulinus bezocht. Verwondert gij u thans nog over mijne kalmte? - De heilvolste toekomst, of het einde des lijdens lacht den zoon toe; steeds vreesde zijne moeder de Goden, en bood hun met reine handen de offergave. Mag ik dan niet hopen ook na dit leven gelukkig, in mijnen zoon gelukkig te zijn? Weet ik het niet, dat de vernietiging reeds redding en wenschelijke uitkomst is? -'

'Waarom eene ijskoude gedachte naast de heerlijkste plaats geschonken?' antwoordde Hermingard, en achtte het noodzakelijk, haar in een vertrouwen te bevestigen, hetwelk de fel gewonde ziel met kalmen moed en hoop vervulde. Haar hart stemde met Marcella in, dat zulk eene toekomst het menschelijk zijn in een schoon en verheven bestaan zou verwisselen, maar Hermingard's verstand, door geen' hemelschen lichtstraal voorgelicht, zocht vergeefs naar gronden waarop dit geloof gevestigd mocht worden. Voor dezen oogenblik echter stelde zij elken twijfel ter zijde, en de kalmte der berusting daalde ook in haren boezem. Afgemat legde zij het hoofd neder, en sluimerde na weinige oogenblikken in. Marcella keerde naar hare woning terug.

Maar wie kalm, wie bedaard mocht zijn, Gisela was het niet. - Als Paulinus, een kind der natuur, in bijna gelijke betrekking en op denzelfden grond opgevoed, had zij den jongeling, van den teedersten leeftijd af, met zusterlijke liefde, bemind, zijne deugden bewonderd en nauwgezet zich ten voorbeeld gesteld. Ook hem was de schuldelooze niet onverschillig; maar de kiem van het zaligst zielsgenot, de paradijsvreugde der bloeiende jeugd, sluimerde diep verborgen in zijn borst. Zijne gansche boezem was van liefde voor zijne moeder vervuld, haar behoorde onverdeeld dat hart nog toe, hetwelk door geene vuriger aandoening ontgloeid werd. Gisela had zich evenmin ooit het denkbeeld gevormd, dat Paulinus voor haar de eenige zou zijn, - dat haar leven in het zijne als opgelost was; thans gevoelde zij het op eens en gevoelde het in vollen omvang, hoe haar hart aan den jongeling verbonden was, hoe veel zij voor hare

liefde durfde bestaan, maar ach! tevens besefte zij het, met ijskoude huivering, dat zij niets voor hem doen kon. Daarom gaf zij zich, terwijl zij den nacht bij Hermingard doorwaakte, aan radelooze droefheid over, en stond haar spintuig onbewegelijk, terwijl dat der grijze voedster-moeders der jonkvrouw, welke met trouwhartigen naijver de edele maagd wilden verzorgen, rad als hare tongen voortging. Geheel van het ongeluk van den bloeienden Paulinus vervuld, leende Gisela het oor niet aan de gesprekken der ouden, tot dat derzelver onderhoud eene voor haar geenszins ongewichtige richting nam.

'De arme knaap,' zuchtte de oudste der vrouwen, eene afgeleefde best. 'Hij zal vreeselijke nachten in den woudtoren doorleven. Aardgeesten en kaboutermannen vieren daar schrikkelijk feest; eens heb ik het bijgewoond Landhilde! maar geen menschelijk oor kan dat stenen en schateren aanhooren, geen mond die verschrikkelijkheden afmalen. Ik zag het Landhilde! hoe zij in vurige nevelwolken dansten en rondzwierden. Het is daar vreeselijk, nimmer naderde ik sints dat oord.'

'Wie van de onzen zou zich dat waagstuk onderwinden, Regenschwijt!' hernam hare gezellin en tijdgenoote. 'De Usipeter alleen heeft macht, om die nachtspoken te bedwingen. Ik waagde mij nimmer bij dat gebouw. Die plaats is door de Goden vervloekt. Zij ligt woest en ledig; de vale beuk kwijnt er, de popel ruischt in klagende lijktonen, geen vogel heeft er nog ooit de stem verheven, evenmin, als er aan gene zijde, in het doode meer, een spartelvisch immer den kleinsten kring gevormd heeft. Slechts in den zwarten nacht is dat water beroerd, dan joelen daar de Alvinnen huilende rond, tot dat de ochtend haar rusten doet van het nachtelijk rondslingeren op de vonkschietende golven.'

'Groote Goden!' zuchtte Landhilde, en de draad sidderde in hare vingers, 'wie zou dat schrikoord durven naderen. Wee, wee hem!' herhaalde Regenschwijt, vreeselijk zal hem te middernacht het brullen van den vurigen weerwolf wekken, dien de oude Wibald daar gezien heeft.'

'En die reuzenschim in het zwarte dampkleed, die om den top des torens zweeft, en dan in vuurgloed henenvaart. Hu, het is vreeselijk, wee, wee hem!'

De ouden gingen voort, elkander van schrik te vervullen, en putteden hare herinneringskracht uit, tot onderlinge mede-

deeling der gruwzaamste overleveringen. Gisela hoorde haar echter niet meer; Landhilde's meening, dat eenvoudige menschelijke moed den woudtoren niet zou durven naderen, had een stout denkbeeld bij haar opgewekt. Zij gevoelde het, om den geliefde te redden, durfde zij al die gevaren trotseeren; snel, als de eerste gedachte in haren boezem ontstond, ontwikkelde zich het koene plan. Zij wilde zijne redding beproeven, den Bard en des Hertogs gramschap tarten; dan zou, indien zij de prooi niet werd der vreeselijke geestenwereld, de morgenzon door den geredden begroet worden. Zij juichte in haren vond. Smart en kommer werden vergeten. Zou de eenige niet gered worden? - en nu, wanneer zij eens in ballingschap heentrok, vaderland en aanverwant verliet, om den vluchtende te volgen, indien hij haar beminde, gelijk zij hem aanbad, en zij leven kon, waar Paulinus leefde; stierf, waar deze sterven moest? - Heerlijk en grootsch opzet! Heilig natuurgevoel, waar voerde gij den mensch niet tot het stoutste waagstuk? in welken tijd, onder welke hemelstreek, verloochendet gij uwen invloed. - Gisela zal het waagstuk bestaan! - maar neen - het vermetele plan is reeds in een' diepen zucht verworpen. Zij, de Batavische maagd, zou trouweloos aan de Goden en Hermingard worden, de redding van Siegbert en het levensheil van deszelfs geliefde aan haar geluk opofferen, zij zou de nederlaag van het vaderland beslissen. Eene huivering trilde door de leden van het vrome maagdelijn; hare liefde voor Paulinus mocht slechts weenen.

Zesde Hoofdstuk

Traag kroop, voor sommige van de bewoners der Eikenterpen, de dag voorbij, welke het plechtige nachtfeest vooraf ging; voor anderen echter snelde hij al te ras voort; zij hadden zoo gaarne het treurtooneel verschoven gezien, als konde uit elke vertraging redding dagen. De avond kwam en verduisterde verder den hemel, die den ganschen mistigen dag, met grauwe dampen overtrokken was geweest. Geene enkele star kon haren glans door het doffe grauw boren; de volle maan scheen zich heden niet uit het duister nevelfloers te onthullen; het was, als weigerde zij de dwepende verkrachting

der natuurwet te aanschouwen, die door een hardvochtig wangeloof gepleegd stond te worden.

Akelige stilte heerschte nog in de ruime hal van Thiedrics woning. Allengs ontstak men in dezelve de fakkels, want weldra moest men Witte Geertrud van den Lippetoren verwachten; reeds vroegtijdig was Welf vertrokken om haar tegemoet te gaan en derwaarts te geleiden. Thiedric en zijne grijze aanverwanten begaven zich naar de hal en wachtten ongeduldig de verschijning der verhevene vrouw, die nog steeds bleef toeven.

Thiedric was zeer onrustig; het hoofd ter aarde gebogen en de armen kruiselings over elkander geslagen, zat hij zwijgend aan het boveneinde der zaal, op eene verhevenheid, onder een verhemelte, uit Romeinsche schilden en speren, oudvoorvaderlijke' zegeteekenen, samengesteld. Hermingard trad, door eenige vrouwen vergezeld, de hal binnen en zette zich aan zijne linkerzijde op eenen zetel neder; eerbied en plechtstatigheid geboden haar, bij de ontvangst der machtige wichelares, tegenwoordig te zijn. Nu en dan wierp de hertog een' deelnemenden blik op zijne schoone nicht; hare boezem, door een kostbaar wit gewaad omsloten, zwoegde hevig en bewoog gestadig de donkere lokken, die langs denzelven verspreid nederhingen; met hevige inspanning verkropte zij hare droefheid, de ziel doorsnijdende zuchten, die zij loosde, ontgingen Thiedric niet, en dikwerf drukte hij haar de hand, ja somstijds scheen eene klacht op zijne lippen te zweven, maar een blik op den Frankischen legerbode, die, in ijzeren wapendos, aan zijne rechterzijde stond, legde hem het zwijgen op; deszelfs listige, onder den zwaar gevederden stormhoed, fonkelende oogen kenmerkten even weinig deelneming, als de sombere en straffe gelaatstrekken van Landwijn en Ernhold; Thiedric drukte de lippen tezamen, liet de wenkbrauwen zinken en staarde onverschillig op de rij van fakkels, die, door een twaalftal knapen, aan beide zijden van de hal geschaard, gedragen werden.

Eindelijk brak een dof gejoel de doodsche stilte af, om het naderen der wichelares aan te kondigen; weinige oogenblikken later leidde de Bard de geheimvolle vrouw binnen. Eerbiedig trad Thiedric met zijne aanverwante nader om haar te

verwelkomen. Witte Geertrud scheen, zooverre men zulks uit hare ingehulde gedaante kon besluiten, eene vrouw, die de krachtigste jaren van den vrouwelijken leeftijd nog niet lang voorbij was; hare lokken waren zorgvuldig door eenen doek verborgen, waarin ook de kin besloten was. Een dichte hoofdsluier met eenen dunnen krans van ijzerkruid omvlochten, bedekte bovendien voor alle stervelingen hare gelaatstrekken. De witte mantel, aan den hals door een bronzen gesp bevestigd, reikte over hare gansche rijzige gestalte tot aan den grond, en bedekte het grootste gedeelte der gelijkkleurige onderkleeding; slechts aan de linkerzijde week dit opperkleed een weinig en ontdekte een offermes met gouden gevest, hetwelk van den breeden koperen gordelriem afhing, aan welks polijsting buitengewone zorg was toegewijd.

Na de eerste begroeting werd der wichelares eenige spijs en wijn aangeboden, maar zij weigerde vóór de offerplechtigheid eenen beet of teug te gebruiken, en bewaarde een geheimzinnig en indrukwekkend stilzwijgen. Haar gelaat was steeds naar Hermingard gewend; gedurig sloeg zij de sidderende maagd gade, en bekommerde zich veel minder over den hertog, die eerbiedig naast zijn' zetel en tegenover den haren stond.

Welf trad nu aan een' vensterboog; nog was de gansche hemel duister, somwijlen slechts glansde een bleek weerlicht in de benedenlucht, om het donker zwerk daarna te donkerder af te doen deinzen. De maan bleef nog altijd achter dichte wolken verborgen, maar de Usipeter meende toch, dat het offeruur weldra daar zou zijn; hij wenkte derhalve zijnen gebieder, opdat deze de wichelares zou bidden, zich naar het gewijde bosch te begeven, om het offer te wijden, zoodra de maan eenen gunstigen blik op hen zou nederwerpen.

‘Welaan!’ sprak Thiedric, ‘de boet, dien de Goden zich bedongen, is gereed, edele vrouw! Zij moge hun welgevallig zijn, en het volk en mijn zoon redden!

> ‘Heil! wie der Goden zegen zoekt;
> Wee! wie onwillig offert,’

antwoordde Witte Geertrud van den Lippetoren, kort en somber, terwijl zij den Usipeter wenkte, om naar den rijkversierden wagen, waarmede zij derwaarts gevoerd was, teruggeleid te

worden. Eerbiedig knielden de vrouwen ter aarde, terwijl zij trotsch en fier voorbijtrad, deemoedig bogen de mannen het hoofd en kruisten de handen op de borst; alle volgden met langzame schreden en onder het akeligst stilzwijgen. Slechts Hermingard niet; zij bleef in de hal achter, plaatste zich aan een der vensterbogen, en zag werktuigelijk den plechtstatigen stoet na, die zich thans in beweging gesteld had. Eenige knapen openden den optocht, zij droegen blakende fakkels, wier roode vlam elk oogenblik door den opstekenden wind dreigde gebluscht te worden, terwijl dwarrelende rookwolken den geheelen stoet in eenen gloeienden nevel hulden. Op deze knapen volgden Landwijn en Ernhold, wier boogschutterlijke bekwaamheid deze genade aan den ter dood gedoemde beloofde, dat hunne schichten hem spoedig van het lijden zouden ontslaan. Door eenige met offertuig beladene lijfeigenen voorafgegaan, trokken de witte, in een los gareel geslagene, paarden, langzaam en statig den wagen voort, waarop Witte Geertrud gezeten was. Eene dwergachtige gestalte, niet weinig naar den Naan gelijkende, welke in de Roman van Ferguut

> enen eyseliken Seriant

genoemd wordt, bestuurde behoedzaam de lederen mondriemen der paarden. Zonderling werd zijne donker purperen en grillig versierde kleeding door de fakkels verlicht. Ter linkerzijde van het voertuig ging de Usipeter. Hertog Thiedric en de Frank volgden met afgemetene schreden; zonderling stak de zwarte wapenrusting des laatsten bij het witte schild af, hetwelk aan zijnen arm hing; achter hen, sloten zich de overige bewoners der Eikenterpen aan. Doodsche en huiveringwekkende stilte vergezelde hunnen tocht. Het ongewone der plechtigheid drong de mannen tot somberen ernst, in menig vrouwelijk oog blonk een traan.

Van denkenskracht beroofd staarde Hermingard de voorttrekkenden langs den ruwen afhellenden weg een' geruimen tijd na; reeds lang was de stoet uit het gezicht verdwenen, reeds lang klonk haar het kraken der wagenraderen niet meer in het oor, toen zij nog aan den hoogen vensterboog stond; de jonkvrouw echter sloeg niets gade, luisterde naar niets.

Eindelijk keerde zij zich snikkende om en wendde het van tranen vochtig gelaat naar het binnengedeelte der hal, maar trad verschrikt eenige schreden terug. Zij had gemeend alleen te zijn: thans ontdekte zij bij het blauwe licht, hetwelk in de hal schemerde, eene vrouwelijke gedaante, welke eene soort van vaas, met beide handen, omklemd hield.

‘Gij hier....in deze oogenblikken....rampzalige!’ riep Hermingard uit, terwijl zij in deze gestalte Marcella herkende.

‘Hoe ben ik nog rampzalig? -’ vraagde deze, ‘ja gij hebt recht jonkvrouw!’ ging zij terstond met levendigheid voort, maar nog slechts weinige oogenblikken en dan, bij de Goden! o noem mij dan niet ongelukkig meer.’

‘Wat wilt gij Marcella?’ vraagde Hermingard in hevigen zielsangst.

‘Sterven!’ was het antwoord.

‘Sterven,’ herhaalde de maagd en klemde de Romeinin in hare armen, als wilde zij haar met geweld van dit besluit terughouden.

‘Ja, sterven,’ zeide Marcella nog eens met vreeselijke kalmte, ‘wat zou ik langer leven? Het lijden wordt mij te zwaar. Jupiter heeft mij de poort geopend: ik volg den aangewezen weg. Vaarwel dan jonkvrouw! Gelijk de zoon u dankte, zoo dankt ook de moeder u voor uwe gunst en liefde. Wees gelukkig, vrome Hermingard! mijne oogenblikken zijn dierbaar....Ik zegen u tot in den dood.’

Zij poogde zich uit Hermingard's armen los te wikkelen, maar deze klemde zich in wilde smart aan de geestdrijvende en snikte: ‘Nimmer, Marcella, nimmer, ongelukkige! ach gij zijt waanzinnig,’

‘Neen jonkvrouw, niet waanzinnig!’ antwoordde Marcella. ‘Toen ik dit besluit nam, dacht ik geregeld. O, het sterven is der moeder niet bang, waar haar kroost sneven moet; na deze ure zou het leven mij eene gedurige marteling zijn, de dood spaart mij dezelve. Het levensspel zal mij nimmer weder behagen, daarom wil ik niet meer spelen, maar ga heen, zonder de onsterfelijke Goden aan te klagen. De slagen van het lot kan ik niet verdragen, vluchtende wil ik dezelve ontwijken. Gij kent den naamloos teederen band niet, waardoor ik aan mijn' Paulinus geboeid ben. Maar nog eens, de oogenblikken zijn dierbaar. Ik zal met Paulinus sterven! Mocht

ik u eenmaal wedervinden!' Zij omhelsde Hermingard met teederheid, wikkelde zich daarna kalm uit derzelver armen en vertrouwde haar aan Gisela. 'Ook u zij mijne zegen!' sprak zij nog, verborg de urne onder haar opperkleed en verliet met haastige, maar vaste, schreden de hal, den weg naar het offerbosch inslaande.

Sidderende en van schrik, verbazing en droefheid als verpletterd, stonden de beide maagden dáár. 'Wat kan zij verliezen?' zuchtte Hermingard eindelijk. 'Wat heeft zij de kinderlooze weduwe verloren! De krans, dien de lente haar weefde, werd uiteengereten; de bloesem, in die lente ontloken, sterft voor den naderenden zomer; zal zij in de herfst bloemen zoeken of vruchten van den winter verwachten? - Maar nu, ach! zullen nu onze Goden verzoend worden? - Stroomen kostbaar menschenbloed worden ter hunner eere gewijd. Wat klappertandt en nokt gij Gisela? Vreest en siddert gij, omdat de wind opsteekt, o, laat dezelve woeden! vreeselijk moge hij door eik en olm, door els en wilg gieren! De Godheid daalt in den feestnacht neder.' Angstig wrong zij de handen, koude zweetdroppels perelden op het schoone gelaat; woest hingen hare lokken over den boezem.

'De Godheid richt...wees bedaard,' stamelde Gisela! 'Gebiedster wees gerust...want...'

'Kom Gisela!' hervatte Hermingard, 'hier is het eene ondragelijke foltering. Vergezel mij naar buiten. Zij leven nog. De bleeke nachtgodin is nog door zwarte wolken omhuld. Zij zal het teeken niet geven, want vriendelijk is het zachte hemellicht; maar Thor, die vreeselijke, zal de zwakkere belagen en woest en wild het sluierkleed wegrukken!.,.'

Gisela zag angstig naar buiten. Donker rood en doodelijk wit wisselden zich gestadig op hare kaken af; eene geestverbijsterende onrust beklemde en schokte haar hart. Zij ondersteunde Hermingard, maar had evenzeer ondersteuning noodig. In angstige verwachting staarde zij naar de duisteren hemel. Gisela wilde spreken; hare tong weigerde derzelver dienst. Eindelijk verhief zich plotseling eene felle windvlaag en stormde bulderend door het woud; het zwerk scheurde vaneen, en met ijselijken glans vertoonde zich de maan op eene doorschijnende vlakte. In hetzelfde oogenblik verhief zich, van de

zijde van het woud, een schelle kreet. De stormvlaag voerde denzelven op gedienstige vleugelen naar de Eikenterpen. Met onbegrijpelijke drift schoven de wolkgevaarten zich weder voor de maan, het duister was vreeselijker dan te voren, maar een tweede rukwind verscheurde opnieuw het wolkenfloers en voorbij de in nevelkringen verbleekende maan joegen in wilden storm de zwarte wolkbrokken; uit de verte verhieven zich woeste kreten en jammertonen, maar in de hal heerschten grafstilte en grafduister. Men scheen daar niet te ademen; een wervelstorm van droge herfstbladeren, welke door den wind naar binnen gejaagd was, had het licht uitgedoofd...

De treffendste trek die zich over dit tafreel ontplooit is het geloof in de onsterfelijkheid. Paulinus, Hermingard, Marcella, - of het gevoel voortkomt uit de behoefte niet geheel te sterven of uit den wensch door den dood vereenigd te worden met gestorven geliefden, of - christelijkst van al, bij de jonkvrouw van de Eikenterpen, - uit verlangen ontbonden en gelukzalig te zijn: het onsterfelijkheidsgeloof blijkt de nerf van hun gemoedsleven. Het blijkt tevens de nerf van Drost's Christendom. Geen wonder: Klopstock vroeger en Bilderdijk later ontleenden er hun kracht en bezieling aan.

In een bloed- en brein-rijk Christendom ging de strijd tusschen werken en voorbeschikking: in ons latere werden de wereld en de wensch ‘ontbonden te worden en bij Christus te zijn’ tegenover elkaar gesteld.

In dien tweespalt, die er voor haar nauwelijks een is, voelt zich Hermingard. Als zij uit een ziekte, die haar na den offernacht bevallen heeft ontwaakte en Marcella haar geruststelt: ‘Uw Siegbert leeft,’ dan is haar antwoord: ‘Siegbert, - ja ook hem, den dierbaren, gedenk ik. Maar Caelestius?’ - Het blijkt dat die grijsaard haar in een vizioen verschenen is en zijn naam geopenbaard heeft. Tegelijkertijd zijn meerdere geheimzinnigheden opgedoemd. Een romeinsche kruik in de tent van Hermingard is een geschenk van de wichelares Witte Geertrud. Gisela, die Paulinus had willen redden - redde zij hem? Marcella zei dat haar zoon gedood was toen vlak voor het offerfeest de bliksem den toren deed storten waarin hij

gevangen zat. Gisela leek sints dat uur gemoeds- of geesteskrank. - Een betrekking van den vreemdeling op Hermingard werd bij hun eerste ontmoeting door zijn verschrikte opzien toen zij sprak, lichtelijk aangeduid.

Veel en velerlei moet zich ontwikkelen. Maar allereerst moet Hermingard christin worden en zich in het geloof vereenigen met Caelestius en Timotheus. De eerste maal toen zij na haar ziekte buiten kwam 'bleef ze eerbiedig, met gevouwene handen, alles wat haar omringde, gadeslaan. Eindelijk zweefde een glimlach van verrukking om haren mond, zij sloeg het vochtig oog ten hemel, en lispelde, nauw hoorbaar, maar diep gevoelig: 'Ach! ach! hoe schoon!'

'Ja, Goddelijk schoon!' riep de diepgeroerde Marcella uit.

'"Eene weldadige Godheid moet in de natuur wonen," hernam Hermingard, "zij zal de verscheidenheid daargesteld hebben, welke zich in heerlijke overeenstemming oplost, en ons tot eene aanbidding voert, verhevener en verbindender dan ooit nog mijne ziel in het offeruur vervulde. O Marcella! het is mij eene behoefte, die Godheid te beminnen, haar het zacht gloeiend gevoel, dat mijn binnenste, zonder bepaald doel, vervult, toetewijden. De goden des vaderlands kan ik slechts vreezen; nu en immer moet ik hunne verbolgenheid duchten. Gij, vriendin! zeg het mij, gevoelt gij eene dergelijke gewaarwording? Kunt gij mij eene Godheid noemen, die ik mijne gloeiende aanbidding toe zal wijden?"'

Is niet deze behoefte zich te verliezen in de Godheid een andere vorm van het verlangen naar onsterfelijkheid? Hoor het, onmiddelijk daarop, in de klassische herinneringen van Marcella doorklinken.

'De aanblik uwer verrukking, edele vriendin, gaf Marcella ten antwoord, "verlevendigde dezelfde gewaarwording in mijne ziel; telkens vervult mij dezelve, wanneer ik de natuurpracht mag gadeslaan. Gij herinnert mij de dagen eener gelukkige jeugd, toen de van helder levensgeluk omringde Marcella, slechts bij naam, de wangunstwoede der lukgodin kende. In dien leeftijd vergezelde ik mijn vader op eenen tocht naar Griekenland. Ambtsbetrekkingen riepen hem naar Athene, gevoel voor het schoone der moederlijke natuur naar Thessalies heerlijke streken, naar het verrukkende Tempe-dal. Grootsch,

en schoon was dat schouwspel, toen wij, door de roosvingerige Aurora met zachten nevelgloed omglansd, de vallei bereikten; een dunne dampensluier lag nog over de bergen uitgespreid, dezelve omhulde bevallig het frissche groen der plataan- en esschenboomen, en zette ter zelfder tijd aan grotten en boschaadjen zeker geheimzinnig schoon bij. Wij verbeidden onder een loofwelfsel van laurieren en welriekende heesters, waar een bron van kristalhelder water aan mijne zijde ruischte, het verschijnen van den Zonnegod, eene frissche wellustademende koelte zweefde als bode den God des dags vooruit: heerlijk zag ik hem over den kalmen Peneus zijn stralenschat uitgieten. Toen vermeesterde mij, gelijk heden, die liefelijke aandoening welke ook u vervult, dat gevoel, hetwelk steeds gevoel blijft, de indruk te teeder dan dat zij zich mede zou kunnen deelen, het gevoel, dat er eene Godheid bestaat en het beseffen van onze betrekking op deze Godheid."'

Maar terwijl Marcella aanvankelijk bij dit gevoel blijven en in de natuur haar Godheid erkennen wil, wenscht Hermingard de hare in den geest te kennen en van de natuur los te maken. Innige overtuiging zegt haar dat als een bode van zulk een God de geheimvolle grijsaard, eerst in de werkelijkheid en daarna in den droom tot haar kwam.

Terwijl Marcella naar het gehucht gaat om een bode te hooren die, waarschijnlijk met tijding van Siegbert, gekomen is, en zij alleen achterblijft, ontdekt ze door een toeval dat de jonge Timotheus en met hem de grijsaard nog in het bosch verblijft.

Tiende Hoofdstuk[1)]

Weldra had de krijgsman de Eikenterpen en Thiedric's verblijfplaats bereikt. Met zweet en stof overdekt, snelde hij de breede hoogte op, welke de grondslag van het koepelvormig woongebouw van den Hertog uitmaakte. Het omheinende paalwerk binnengetreden zijnde, naderde hij den drempel, en zag door de dubbele boogdeur naar binnen: de hertogelijke

1) Eigenlijk het Negende. Na het Zevende is het cijfer van ieder hoofdstuk één te hoog. De nummering van de bladzijden is in orde en er is in het verhaal geen gaping.

woonstede was geheel verlaten, slechts een oude en vergrijsde jachthond werd door het gedruis zijner schreden uit den slaap gewekt en bromde, maar het geweld van den ouderdom had zoowel deszelfs gezicht als herinnering verstompt: want rustig bleef hij liggen en sluimerde reeds weder in dommelende gevoelloosheid, toen de vreemde Thiedrics verblijf verliet, en den weg naar het overig gedeelte der bewoonde streek insloeg.

Toevallig viel des krijgsmans blik op den bevalligen en lachenden terp, die Hermingard ter woonstede strekte; hij zuchtte bij den aanblik en sloop haastig voort, als schroomde hij door Siegberts geliefde opgemerkt te worden; plotseling werd hij teruggehouden. ‘Gij alleen?’ vraagde eene vrouwelijke stem, en woest drong de goudlokkige Gisela zich voor zijne voeten en zag hem met de waterblauwe oogen wild en krankzinnig aan.

‘Alleen,’ antwoordde de krijgsman somber.

De maagd vorderde geene nadere verklaring, maar stiet hem op zijde, keerde zich om en verliet hem. Den in zijne eigene gedachten verdiepten oorlogsknecht scheen aan deze ontmoeting weinig gelegen te zijn; onder het voortgaan wendde hij onwillekeurig slechts nog eens het hoofd om en zag Gisela, met een' haastigen gang, als naar een bepaald doel, voortstappen, terwijl zij gestadig de bloeiendste boomtakken afrukte en derzelver bladen over haar hoofd op de aarde strooide.

Al de woningen, welke de ongeluksbode - want zijn gelaat spelde eene heillooze mare - voorbijtrad, waren ledig en verlaten; hij echter scheen zulks niet optemerken, of liever de oorzaak moest hem niet vreemd zijn, want met ter aarde gerichte blikken stapte hij voort. Eensklaps echter bleef hij voor eene lage, maar zindelijke stulp staan, boog het hoofd in de lage opening, die aan het licht toegang tot het eng verblijf gaf, sloeg de blikken naar alle hoeken, trad daarna terug en vervolgde zijn weg met vermeerderde haast. Marcella wist, waar de Hertog zich ophield; op het veld aan gene zijde der terpen had de landelijke arbeid Thiedrics onderhoorigen tezamen vergaderd. Knapen en meisjes, maagden en vrouwen hielden zich daar ijverig met het akker- en veldwerk onledig en vertrouwden blijmoedig de zaadkorrels aan den door de lentezon gestoofden en losgemaakten grond. Met wijzen en aartsvader-

lijken ernst, bestuurden eenige grijzen het werk, en zonderling stak hun gefronst en somber gelaat bij de wezenstrekken der jongelieden af, wier aangezicht van vriendelijk levensgenoegen glansde, terwijl zij dartelende aan de voedsterende natuur de kiemen van hun levensonderhoud toewijdden.

Met rustige blikken zag Hertog Thiedric van de wijkbeld of heuvel der rechtsoefening, op dit tafereel van bedrijvig en rustig leven neder. Hij zat naast het aldaar opgerichte houten kruis in volle wapenrusting, als moest men een vijandelijken aanval duchten. Aan zijne zijde leunden Landwijn en Ernhold in gelijken dos op hunnen boog of speer en hunne gestrenge gelaatstrekken schenen inderdaad reeds den vijand te zoeken. Eene scherpe tegenstelling maakte het krijgshaftig voorkomen van dit drietal, met de vreedzaam arbeidende menigte, en niet weinig werd dezelve nog verhoogd door het beeld van weerlooze zachtaardigheid, hetwelk een paar jonge kinderen opleverden, die, niet verre van den Hertog en zijne aanverwanten verwijderd, zich met een ringelduifje vermaakten, hetwelk zich nu eens boven hun hoofd verhief, dan weder van de mollige handjes der kleinen graankorrels en liefkozingen kwam bedelen.

Maar zie! daar verheffen de kleinen eensklaps een angstig geschrei, strekken de handjes ten hemel en loopen onrustig en schreiend heen en weder. De duif had zich te hoog gewaagd en de roofzucht van een reiger ontvlamd, die thans ijverig en dreigend den kleinen vogel vervolgde; angstig piepende zocht het duifje te ontkomen, tevergeefs: steeds hooger en hooger opgejaagd, waren de krachten van de vervolgde weldra uitgeput en de wreedaardige vervolger vermeesterde zijne prooi.

Thiedric en zijne grijze vrienden hadden tot dusverre den strijd tamelijk onverschillig aangezien. ‘Bij de Goden!’ riep Landwijn uit, ‘de reiger zal zijne zege duur betalen, mocht zijn lot de toekomst van Rome zijn!’ Hij spande den boog. ‘Wat wilt gij,’ riep Ernhold hem toe, ‘uw schot zal geene enkele pluim van den vogel letten.’

‘Wat waagt gij tegen mijn schot?’ schreeuwde de ander en haalde de taaie boogpees reeds over.

‘Wat gij slechts wilt,’ was het antwoord.

‘Gewonnen!’ riep Landwijn, en snorrend kliefde zijn pijl de lucht.

‘Verloren!’ riep Ernhold, en zijn fonkelend oog staarde de schicht reeds na, welke hij tegelijkertijd van de boogpees joeg; sneller nog dan Landwijns pijl vloog de zijne naar boven, bereikt den anderen - één oogenblik - daar valt een doorkliefde pijl voor Thiedrics voeten neder. En de reiger?...is deze het ontkomen? - neen, ook hij was gekwetst: de stervende luchtvrijbuiter sloeg breede kringen in de lucht, buitelde van krachten beroofd en plofte ter plaatse, waar de kleinen stonden, neder.

Verheugd snelde de grijsaard toe, rukte de nog levende duif uit den bek des roofvogels en reikte dezelve den kinderen toe; toen nam hij eene groote veder, versierde met dien buit de pijl, door welke hij overwonnen had en wierp juichende den reiger verscheidene keeren omhoog. Thiedric klapte in de handen en gaf met levendigheid zijne goedkeuring te kennen, maar Landwijn stond bedrukt en mistroostig met de overblijfselen van zijn pijl in de hand en staarde dezelve aan; eindelijk naderde hij zijn grijzen makker, reikte denzelven met kwalijk verborgene smart zijnen fraai gewerkten boog toe en sprak: ‘Ernhold! dit zij uw deel - ik ben overwonnen. -’ Ernhold echter weigerde het wapentuig aan te nemen, drukte zijnen vriend trouwhartig de hand, en antwoordde: ‘Landwijn! ja, voorwaar ik verwon u, maar gij hadt mij den weg gewezen.’

De drie grijzen sloegen nu de kinderen gade: het meisje drukte de duif meewarig aan haar hart, en nette de verwarde vederen van den armen vogel die nog van angst heeg en sidderde; met den arm over den schouder der kleine geslagen en de blozende koon tegen de blanke wang zijner speelnoot gedrukt, hield het knaapje hunnen lieveling eenige gulden graankorrels voor, en zag denzelven, met goedhartige bezorgdheid, in het trouwe bruine oog. Kinderlijke onschuld, hoe machtig is uwe invloed! het gevoel onder den wapendos verstaald, weet gij voor zachte gewaarwordingen vatbaar te maken.

Slechts Welt bleef bij dit tooneel koud en onverschillig, en hield zich onverpoosd bezig met het vervaardigen van eene speer, uit stevig eikenhout, totdat Marcella hem in dien arbeid

stoorde en naar tijding van den nieuw-aangekomenen vraagde: deze echter had de wijkbeld nog niet bereikt. Weldra was de mare van zijn naderen algemeen verspreid en, met ongeduldige verwachting, zag men naar alle kanten uit, vanwaar de bode komen zou.

Niet lang deed hij zich meer wachten; hijgend en met stof bedekt ijlde hij derwaarts, doch zijne gebaren deden geenszins in het verwachtingvolle hart zoete hoop ontwaken: immers speer noch zwaard blonken in zijne hand, het schild hield hij verborgen; toen hij de samenvergaderden naderde, werden zijne schreden langzamer, zijne houding neerslachtig. Vrouwen, grijsaards en maagden drongen op hem aan, deze vraagde naar haren echtgenoot, gene naar zijn zoon, de verloofde naar haren geliefde, ontluikende knapen en meisjes naar vader en broeders, allen naar Siegbert. Doch norsch en doof voor hunne vragen, drong de krijgsman naar den gerichtsheuvel. Eensklaps echter wierp zich eene vrouw voor zijne voeten, en hield hem een aanminnig lachend wichtje voor. De krijger sloeg het oog op haar, een trek van vreugde ontplooide zijn ernsthaftig gelaat; hij richtte de vrouw op, omhelsde haar hartelijk, terwijl een traan uit zijn oog op het kind viel, hetwelk hij in vervoering aan het hart drukte, en, zonder zich aan deszelfs angstige kreten te storen, met kussen overdekte. Huwelijksmin en vaderliefde deden hem alles vergeten! Zijne gade lag aan zijne borst, het was de eerste telg van den echtelijken schoot, die hij aan het hart drukte. Maar dit oogenblik van zaligheid was slechts snel voorbijgaande, hij keerde uit deze zoete verrukking tot zichzelven, reikte het kind aan zijne gade over, schoof de geliefde, met een droefgeestigen glimlach, uit zijne armen en trad naar den hertog.

Sprakeloos boog hij zich voor Thiedric neder en hield de oogen ter aarde gevestigd. ‘Gij zijt een onheilsbode, Winfried!’ sprak de hertog met sombere strengheid, ‘nimmer verwachtte ik u als onheilsbode!’

‘Het is beslist, machtige gebieder!’ antwoordde Winfried, ‘het noodlot wierp den teerling, de worp was ons vijandig!’

‘De toorn der Goden woedt vreeselijk!’ hernam de hertog. ‘Grijzen, beklaagt, o beklaagt mij! Thiedric van de Eikenterpen is geen vader meer!’ Van rouw overkropt liet hij het grijze

hoofd op de borst hangen en gaf zijne smart in nokkend snikken lucht. Hoe hevig de smart ook allen aangetast had, want voor ieder moest Winfried een ongeluksbode zijn, aller droefheid scheen voor deelneming in den rampspoed van den beminden gebieder plaats te maken, wiens laatste zoon thans den dood in den krijg gevonden had en gelijk deszelfs zes broederen op het heldenbed gestorven was.

Eindelijk naderde Welf den hertog; Thiedric zag hem aan, wischte zich de oogleden af, en gebood Winfried, met verhevene waardigheid, de geschiedenis hunner nederlaag te verhalen. De krijgsman gehoorzaamde, maar het donkerrood, dat over zijn gelaat verspreid lag, toonde, dat onrustiger aandoening dan die der droetheid in zijn binnenste woelde.

'Gij, vorstelijke gebieder!' ving hij met edele fierheid aan, 'koester geen oogwenk het denkbeeld, dat schandelijke stervensvrees mijn voet gevleugeld zou hebben; waar het bloed der helden stroomde en het zwaard een heerlijken ondergang bevocht, daar miste men Winfried niet. Neen, bij Thor, den vreeselijken! een lafaard was ik nimmer. Zie mij aan, heer!' ging hij voort en wierp den helm in hetzelfde oogenblik af; een breede houw van het zwaard liep van den linker hoofdslaap tot de rechter wenkbrauw. 'Zie mij aan, heer!' herhaalde hij, den krijgsrok openrukkende: weinig slechts boven het hart vertoonde zich eene spieswond. 'Ziet gij het, edele Thiedric!' riep hij nu uit: 'op de borst, niet op den rug. Zoo bereikt geen wapentuig den vluchtende! Mijn vader stierf aan uwe zijde, noem mij vrij zijn zoon en ik zal niet blozen. Plicht en nooddwang voerden mij herwaarts terug.'

'Gij zijt gerechtvaardigd Winfried!' antwoordde de hertog met goedertierene zachtheid, 'spreek mij nu van onze nederlaag.'

'Het verhaal is droevig, maar grootsch, gelijk de verwoeste natuur na den watervloed. Roemvol en heerlijk sneuvelden onze mannen. De Goden moeten door hunnen heldendood verzoend zijn, hoe hoog hunne gramschap gerezen geweest zal zijn. Vreeselijk ja was die toorn; alle voorteekenen spelden het: wij zagen het en sidderden. Met wijsheid riedt gij ons den strijd af, tot gunstiger tijdstip aan zou breken; de Frankenkoning en onze vorst gaven die vermaning gehoor en het

leger zou het uur verbeiden, wanneer Thor, berouw over zijn grimmigheid hebbende, zijn zegen tot ons terug had doen keeren. De vergramde Godheid bespotte dit besluit. Het einde van den winter naderde; dikke ijskorsten stremden nog de rivieren en vloeden, en de bevrozene natuur, machtiger dan onze legervuren, deed de leden verstijven, toen, in een donkeren nacht, slaap en droomen door den galm des krijghoorns verdreven werden. Wakker geschrikt sprongen wij op en tastten naar schild en wapentuig. De Frankenkoning had kondschap gekregen, dat men, in het leger der keurlingen, den aanval beraamde; nu was zijn besluit genomen: die eer moest hun betwist; hij zelf wilde hen ten strijde dagen en gaf het bevel om de listigen, door onze waakzaamheid, te verrassen.

Naar de voorvaderlijke gewoonte schaarde onze wakkere bevelhebber, uw zoon, edele Thiedric! zijne benden in den vorm eener wigge; het geheele leger was weldra in slagorde geschaard. Zulk eene ontdekking hadden Caesars benden zich zeker niet voorgesteld, toen zij, na onze legerplaats omringd te hebben, de morgenschemering zagen grijzen. Hun legerhoofd weifelde een oogenblik, schande treffe den bloodaard! want aan zijne zijde was de overmacht en toovermiddelen beschutteden hem: geheel zijn leger was van vreeselijke kruisen voorzien, helm en schild, zwaard en lans, alles glinsterde van dat gevloekte teeken; in de purperen banieren flikkerde de kruisgedaante met vurigen gloed. Nog weifelde de Caesar, toen onze dapperen hem de keuze ontroofden; met krijgsgeschrei stormden zij aan. Ha! toen waarde de dood ijselijk over het strijdperk. Woedend streed men. De zwaarden kletterden, pijlen en werpschichten gonsden. Speer en heirbijl, donderbeitel en strijdpriem woedden en slingerden rond. Het was een schouwspel den krijgsgod waardig! Ik hoorde zijn woest en wild lachen tusschen het krijgsgeschrei en het paardengebries, en het schreeuwen der stervenden daveren. Uw zoon, edele Thiedric! verwierf zich een roem, kostbaarder dan de gezegendste leeftijd; reeds in den eersten strijd, sneuvelde de koning der Franken. Vorst Siegbert bestuurde geheel het leger. Ik zie, ja bij Thor! ik zie hem nog, op zijn wild strijdros over het veld rennen; waar het gevecht het hevigst was

zag men zijn gevleugelden helm schitteren, dáár hoorde men zijnen kreet daveren: “Val aan! val aan! het leven, niet den moed verloren!” Elk oogenblik gonsde een zwaard boven zijn hoofd, elk oogenblik werd een werpschicht op hem afgezonden; pijl op pijl gierde hem voorbij: maar het scheen, dat hij leven zou, om ons noodlot te betreuren! Het zwaard kliefde de ijdele lucht; de werpschicht snorde langs hem heen, menig pijl tuimelde naast hem in het bloedige zand. Zóó zag de dag hem zegevierend leven, terwijl ons leger bezweek, maar diezelfde dag zag hem vallen. Ik heb dit niet gezien: mijne borst was gewond, ter aarde gestort poogde ik mij op te richten, toen de Franken terugweken, over mij heen stormden, de wapenen nederwierpen en hunne redding in de vlucht zochten. Heer Thiedric! uw zoon was gevallen!...’

De oorlogsman zweeg eenige oogenblikken. Zijne droefheid en die zijner hoorderen gebood zulks.

‘Toen de avond viel’ - ging hij eindelijk voort - ‘was het veld eenzaam en verlaten. Caesars benden hadden een aantal van onze legerhutten in brand gestoken; zij juichten daar in schandelijke weelde. Door bloedverlies uitgeput, lag ik op het slagveld en zag de grijze wolken door rooden gloed verlicht, en hoorde op verren afstand sarrend gejubel. Om mij heen was alles stil; hier en elders hoorde ik slechts een afgebroken gekerm; aan mijne zijde blies er een al gillende den adem uit. Ik huiverde, maar dacht slechts aan mijn gebieder. Zoo veel mogelijk het bloed stelpende, wankelde ik eenige schreden voort, maar viel bij eenige lijken neder; mijn doel was onbereikbaar; toen sprong mij de eerste traan uit het oog, in hetzelfde oogenblik hoorde ik mijnen naam uitspreken en herkende, hoe zwak de toon was, Heer Siegberts stem; ik volgde de streek, vanwaar het stervend geluid kwam en vond mijnen edelen gebieder zieltogende; hij verbood mij te klagen, reikte mij zijn schild en beval, dat ik hem verlaten zou. Ik kon hem niet gehoorzamen. ‘Laat mij sterven,’ steende hij, ‘gij weet hoe ik sterf. Vertrek Winfried, en breng mijnen vader het schild!’ - Ik bleef doof voor zijn bevel, want dáár met hem te sterven zou mij een gewenschte dood geweest zijn, maar hij smeekte mij, bij al het lijden dat zijne wonden hem deden ondergaan, die foltering niet te voegen.

‘Ga, Winfried!’ zeide hij, ‘maar snijd mij de lokken af en breng ze der kuische en vrome Hermingard, de prijs van haren Siegberts geboorte is behaald.’ Het was mij als brak mijn boezem vaneen, doch Siegbert drukte mij rustig de hand en zweeg.

‘Een hevige sneeuwjacht bedekte het roode veld met witte vlokken; nog kon ik den edelen Siegbert niet gehoorzamen, maar poogde hem op de schouderen van den akker des doods te dragen; doch ter nauwernood beurde ik hem op, of van pijn vreeselijk gillende, bezwoer hij mij heen te gaan, en zijne rust niet te storen; ik liet hem deze rust, echter bleef ik en voelde koude noch sneeuwjacht.

Bij het aanlichten van den morgen herinnerde ik mij het bevel van den gesneuvelden gebieder. Ik moest alzoo gehoorzamen en van hem scheiden. Reeds hoorde ik de schreden van naderend krijgsvolk. Ik wischte de sneeuw van Siegberts gelaat, kuste den verstijfden en bestorven mond en begaf mij op weg. De woestenij zou mij voor slavenboeien beveiligen; ach! waarom moest ik door de dikke sneeuw het spoor bijster worden, en verdwalen, om in de handen der rondzwervende krijgslieden te vallen. Men voerde mij strengelijk geboeid terug. De Frankische krijgsgevangenen waren, na het sluiten van den vrede, uitgeleverd. Die laffen! Zij aanbaden den Caesar en zijnen God.

Mijn lot bleef onbeslist; reeds was de Caesar teruggetrokken; toen ik nog strengelijk bewaakt werd, mijn wapentuig en Siegberts schild had men weggeroofd, slechts de heilige lok droeg ik nog op het hart verborgen; eindelijk toch moest eenig krijgsvolk mij naar de zijde van den Rijn vervoeren; mijn besluit was genomen. Toen wij, op die reistocht, in het bosch kwamen, rukte ik mijne banden vaneen, sprong op den ellendigen, die het schild van Siegbert droeg, toe, ontweldigde hem hetzelve en vlood, snel als de stormwind, uit het gezicht der verschrikte soldaten. Daarna sloeg ik den weg naar onze Eikenterpen in, en trok onverpoosd voort, om te laat, maar altijd nog te vroeg, de tijding van den ondergang onzer dapperen te brengen.’

Winfried zweeg. Hertog Thiedric staarde het schild aan, en scheen van de zonderlingste aandoeningen om strijd vervuld,

maar ook hij bewaarde het stilzwijgen en stond langzaam op. Zijn oog stond dof, echter weende hij niet; zijn gelaat was ernstig, echter deden geene aandoeningen hem sidderen; met waardigheid trad hij door zijne onderhoorigen en scheen het weegeklag niet te hooren. Ook in zijn rampspoed moest de vorst groot zijn! Daarna betrad hij, door Welf gevolgd, den drempel van zijn verblijf - toen was hij vader! - Het mannelijk oudergevoel, zoo krachtig en edel, als de moederliefde teeder en stil verheven is, deed het hart van den Hertog der Eikenterpen breken. De koene krijgsman verloochent, in weerwil van zijn ruweren zielsaanleg, de liefde tot zijn kroost niet, die teederheid, verre verwijderd van eene zwakheid te zijn; volmaakt zijn karakter en behoort tot de waarde van zijn deugd, want

> Wie eenmaal Vader is en zich geen Vader voelt
> Houdt op een Held te zijn! -

In de wanden zijner woning was Thiedric vader en weende bittere tranen.

Den avond van den zoo vriendelijken morgen was doodsch en treurig, voor alle de bewoners der Eikenterpen, want met Siegbert was zijn maagschap omgekomen. Zij waren tot de schandelijke vlucht niet in staat geweest, waarin Belg en Frank hun heil zochten. Hier jammerde in de enge duistere tent, waar de rouw elk vroolijk licht verdoofd had, eene weduwe met het vaderlooze kroost; dáár klonk het rouwmisbaar eener moeder, ginds zaten eenige maagden bij elkander en plengden heete tranen, terwijl zij in het roemen der deugden van de gesneuvelden wedijverden, om hare droefheid telkens nieuw voedsel te geven. Maar eene zachte stem van vertroosting balsemde hare smart. Van stulp tot stulp ging Marcella, om het leed van moeders en echtgenooten door meewarige toespraak te verzachten, zij slaagde in deze poging, want - Paulinus' moeder was zelve ongelukkig en

> Wist door leed geleerd aan anderen hulp te bieden.

Ook aan de treurende maagden werd heulbiedende toespraak verleend: Hermingard weende met haar. Toen zij tegen het

neigen van den dag in hare woning terugkeerde, bracht Marcella haar behoedzaam de treurige mare en leverde haar de door Siegbert aan haar toegewijde lokken over. Het treurige maagdental der Eikenterpen vereenigde zich in hare woning. Met zielsweemoed, maar tevens met zachte kalmte, sprak Hermingard over het noodlot, hetwelk haar trof; o, zij konden er vertroostende tranen weenen! Met bewondering hoorden zij de ongelukkige, die Siegbert zoo rein en oprecht bemind had, van de wijsheid der hemelmachten, het heerlijke van een vroegtijdigen dood en van heilvolle onsterfelijkheid spreken. Heilige geestdrift deed de edele maagd woorden spreken, wien inwendige beteekenis haar als schoone en streelende hersenbeelden voor den geest zweefden, zonder dat zij grond had om de grens te bepalen, tot welke hare verbeelding die glansvolle toekomst willekeurig versierde. De droeve maagden leenden haar eerbiedig het oor, wischten de van tranen schemerende oogen af, dankten Hermingard met weemoedig glimlachen - en echter begrepen zij den waren zin van hare woorden niet.

Elfde Hoofdstuk

Eenige dagen, in welke de zoete en schoone natuur tot vreugde en spelen wenkte, waren voor Thiedric en de zijnen dagen van somberen rouw. Zwijgend en achteloos verrichtte men den noodwendigsten veldarbeid, tot de avond de treurenden ter gemeenschappelijke lijkplichtviering tezamen riep, welke het grootste gedeelte van den nacht werd voortgezet. De beker bleef op den hertogelijken disch onaangeroerd staan; somber stilzwijgen had de Thracische luidruchtigheid van zijne hal vervangen. Immers, hoe mannelijk eene vastheid hun karakter tegen de slagen van het noodlot stelde, zij waren allen vaders geweest, en den meesten hunner had de krijgswoede dit voorrecht en tevens de hoop op nakomelingschap ontroofd.

Gelijk Hermingard zich ten allen tijde boven het geslacht van hare tijdgenooten onderscheidde, gelijk hare vreugde altijd zaligende en stille tevredenheid was, zoo had hare droefheid iets diep eenvoudigs, maar tevens eene verhevene kalmte. Marcella bewonderde de lieve gebiedster, zoo dikwerf zij

haren blik op dezelve rusten deed, en haar oog, dat van Hermingard ontmoetende, daarin onderworpene smart en teeder gevoel in schemerend tranenvocht glanzen zag. Geheel van verrukking vervuld, zocht zij onder de godinnen van Latium en Hellas, naar eene die met Hermingard vergeleken mocht worden, maar de mingodes kon, in hare wanhoop over den geliefden Adonis, haar slechts het toonbeeld van schoon zijn, haar hart eerbiedigde de Neder-Germaansche maagd meer dan de Kapitoolsche Juno of Vesta, Romes gestrenge beschermgodin.

Bij al het belangrijke en treffende, hetwelk Hermingards droefheid voor de Romeinsche vrouw opleverde, bleef derzelver kalmte haar iets onverklaarbaars; met moeite kon zij dezelve in eene maagd gelooven, die, voor weinige maanden, geenszins dergelijke geestkracht ontwikkeld had. Zij putte hare denkkracht uit, om derzelver oorzaak uit te vorschen, maar wist dezelve eindelijk slechts aan zekeren wijsgeerigen zin toe te schrijven, welke Hermingard sints eenigen tijd scheen te beheerschen. Deze godsdienstige denkbeelden waren echter zeer onbepaalde geweest. Zij zelve scheen ze als liefelijke droombeelden te koesteren en alles ter harte te nemen, wat die zalige mijmering begunstigde. Het verwonderde derhalve de schrandere vrouw te meer, bij dergelijke omstandigheden, de ongelukkige zoo standvastig in die kalmte te zien volharden. De denkbeelden en voorgevoelens van Hermingard hadden dus voorzeker iets goddelijks en betrekkelijke waarheid, of de edele maagd was door eene onverwachte gebeurtenis gesterkt geworden. Weldra ging er voor Marcella een weldadig licht op.

Zoowel in hunne godsvereering als in zedelijke aangelegenheden, was het eene zorg onzer eerlijke voorvaderen, om het uiterlijk vertoon buiten te sluiten. De gemeenschappelijke lijkhulde werd derhalve weldra gestaakt; langer der droefheid bot te vieren, ware voor mannen schandelijk geweest, en had hen gelijk gesteld met de zwakke vrouwen, wier tranen bij elke herinnering op mochten wellen.

Verscheidene dagen na de onheilsmare werd Marcella des morgens door eene welluidende stem uit den slaap gewekt. Hermingard stond voor hare legerstede.

‘Wilt gij mij vergezellen, Marcella?’ vraagde zij zacht en vriendelijk. ‘Wilt gij de getuige van mijne vreugde zijn?’

De Romeinsche vrouw wist niet, of zij werkelijk ontwaakt was. Zij rees ondertusschen van hare sponde op. ‘Getuige van uwe vreugde?’ herhaalde zij, ‘ik was het sints lang van uwe smart. O! gaarne, zeer gaarne! Maar bij Castor, zeg mij...’

‘Geene vragen!’ fluisterde Hermingard, terwijl zij een angstigen blik naar buiten wierp. ‘Ach, ik smeek u, geene vragen!’

Marcella begreep nu, werwaarts hare gebiedster gaan wilde; weldra was zij vaardig en Hermingard's roeispaan kliefde reeds de spiegelvlakte van den Rijnstroom, toen de zonneschijf zich, in blozenden en tintelenden gloed, aan den gezichtseinder vertoonde. De overzijde bereikt hebbende, sloeg Hermingard terstond den weg naar het woud in en trad haastig voort.

‘Ik begrijp het doel van onzen tocht,’ zeide Marcella, ‘nu, vrome gebiedster! Het is mij helder, welk vooruitzicht, u, bij de wangunst der lukgodin, troostede.’

‘Ja, Caelestius is gevonden, Marcella!’ antwoordde Hermingard. Mijn droom is bevestigd, de grijsaard heet Caelestius.’

‘Zonderling en onbegrijpelijk!’ sprak Marcella.

‘Ik zal u alles mededeelen,’ ging de schoone maagd voort, maar laat ons eerst zorgen, den rechten weg in te slaan; de streek is mij nog tamelijk onbekend.’

Opmerkzaam volgden zij nu een der wegen, welke het woud in verschillende richtingen doorkruisten; op elken tweesprong was een der zijwegen aangewezen; deze gids volgde men en bereikte vervolgens een kreupelbosch; hetwelk eene opene plek omheinde, waar een mossige eikentronk, door een wilden rozelaar beschaduwd, de vermoeiden tot rust noodigde.

‘Hier willen wij Timotheus toeven,’ zeide Hermingard en zette zich neder. Marcella nam aan hare zijde plaats en luisterde met belangstelling, toen de jonkvrouw haar de toevallige ontmoeting mededeelde. ‘Ach, ik was als wanhopend,’ zeide Hermingard, toen ik den knaap uit het oog verloor; driftige begeerte gaf mij krachten; eer ware ik stervende nedergestort, dan dat ik van mijn voornemen af zoude gezien hebben. Ik riep Timotheus, de boschgalm antwoordde mij slechts; het spoor bijster, bleef ik een geruimen tijd rond-

zwerven en vond mij eindelijk op dezelfde plaats terug, vanwaar ik uitgegaan was. O, toen steeg mijne smart ten top, Marcella! heete tranen drongen zich in mijne oogen, maar in hetzelfde oogenblik hoorde ik de stem van den knaap; door de struiken baande hij zich een weg, want hij herkende mij. Zijn pleegvader had hem vermaand zorgvuldig het oog des menschen te ontwijken, om zich aan geen levensgevaar bloot te stellen, daarom was hij ontvlucht en doof voor mijne stem geweest, maar, door angstige overijling zelf verdwaald, had hij zich bij mijne nadering in de heesters verborgen, tot hij in mij de jonkvrouw herkende, naar welke zijn goede vader dikwerf gewenscht had, en welke hij in zijne gebeden indachtig was geweest. ‘Gij wilt ons verderf niet,’ sprak hij ‘mijn vader heeft telkens gewenscht u te ontmoeten, maar ach! de krankte heeft zijn gezicht verduisterd. - Caelestius is blind, dank zij echter de Godheid! zijn leven werd voor mijn rust en heil gespaard. Hij is een Christen, Marcella!’

‘Ach!’ zuchtte deze, ‘Christenen deden Heer Siegbert vallen!’

‘Deze aanmerking Marcella! kenmerkt partijzucht en godsdiensthaat’ hernam Hermingard, ‘breek den staf ook over uwen rijksgebieder, die zijne moeder ombracht, en uw geloof zal veroordeeld zijn.’

Marcella sloeg de oogen ter aarde, het deerde haar de geliefde gebiedster bedroefd te hebben.

‘O!’ ging Hermingard voort, ‘gij zoudt de christenen zoo diep niet miskennen, wanneer gij den kinderlijken eenvoud en lieftalligen vroomheidzin van den jeugdigen Timotheus had hooren spreken. Verhevene zaken sprak zijn mond van den Heer Christus. Ik luisterde, alsof eene Godheid van zijne lippen sprak, en kon ternauwernood van hem scheiden. Eindelijk drong de tijd. Timotheus vertrok onder het geleide van den hond, want deze had, door het fijne reukwerktuig, het spoor teruggevonden. Voortgaande vergewiste de knaap zich hiervan, ik begeleidde hem tot op deze plaats; toen verboden mijne krachten mij verder te gaan, en ik moest Timotheus derhalve op het ingeslagen spoor voort zien trekken, onder voorwaarde, dat hij zijn' pleegvader mijne heilbede over zou brengen, en hem zeggen, hoe vurig ik tot hem wensch te

komen; het knaapje beloofde mij elken dag herwaarts te gaan, tot hij mij vinden en naar Caelestius geleiden mocht. Nu kent gij mijn doel, Marcella! u heb ik tot gezellinne gekozen, dewijl ik u zoo gaarne gelukkig, onbepaald gelukkig, zag. Door Caelestius kunt gij dit worden. Werp derhalve die onverschilligheid van u, waardoor gij u elken blik buiten het tegenwoordige ontzegt; veins u niet sterk, waar de eerste aanval op uw gevoel uwe zwakheid toont. Vergezel mij naar den grijsaard, Marcella! maar met het hoofd vrij van eigenwaan en zelftrots, maar met het oog zoekende naar het licht der waarheid, en met eenen boezem van ijverig streven naar verhevener kennis ontgloord. Zult gij mij zóó naar Caelestius vergezellen, Marcella?' Geroerd omhelsde deze de van heilige geestdrift vervulde maagd, en nam het vaste besluit om met haar naar de waarheid te vorschen en voor derzelver stem hoofd en hart te openen.

Nog hielden zij elkander in de armen geklemd, en nog waren beider betraande blikken ten hemel gericht, toen Timotheus tusschen het geboomte verscheen, en met een gullen vreugdekreet Hermingard te gemoet snelde. 'Vader Caelestius wacht u!' riep hij haar toe. 'Telkens heb ik u reeds getoefd, lieve zuster! Zoo immers mag ik u voortaan noemen? Kom, vergezel mij thans.'

'Ook deze vrouw,' zeide Hermingard; is van begeerte vervuld, om uwen vader te zien.'

'Zij moge ons welkom zijn!' antwoordde Thimotheus, greep de hand van Hermingard, en huppelde vroolijk aan derzelver zijde voort. Marcella knoopte met den knaap een gesprek aan over Caelestius en hun eenzaam leven. Timotheus sprak met warmte van zijn pleegvader, deszelfs liefderlijke zorg en onderwijs; diepen indruk maakten de redenen van het Christenknaapje op Marcella's en Hermingard's hart, toen hij ongezocht en ongekunsteld, de lofredenaar van het geloof werd, in hetwelk hij door Caelestius gevormd was,

Onder dergelijke gesprekken waren zij doer talrijke, nu eens enge, dan weder ruime slingerwegen, aan een moeras genaderd, hetwelk met hoog riet bedekt was; een zware eikenstam, welke, naar het scheen, door den bliksem vaneengereten en door eenen stormwind over het moeras geploft was, gaf

den toegang tot het diepste gedeelte van het woud. Voorzichtig trad Timotheus over deze natuurlijke brug; de vrouwen volgden hen - aan gene zijde van het moeras verdiepten zij zich in dichte griendbosschen. De natuur werd hoe langer hoe woester: de takken van het hoog geboomte waren dicht in elkander geslingerd, hier en daar stond een doode stam te wankelen, en dreigde op hen neder te storten, terwijl de aarde met hoog opgewassen en welig gras, maar meer nog met scherpe doornen- en struikgewassen, begroeid was; nu en dan slechts stoorde het gekrijsch van eenen schuwen vogel, of het gebrom van eene op de wilde rozelaren azende bij, de statige stilte.

‘Wij zijn immers op het rechte spoor,’ vraagde Marcella.

‘Gewis,’ antwoordde de knaap. ‘Zie, daar is mijn wakkere Fides reeds!’ Met vleiend vreugdebetoon sprong het getrouwe dier om zijn jeugdigen meester. ‘Nog weinige schreden, en wij zijn bij mijn vader,’ voegde Timotheus er bij, en inderdaad, weinige schreden verder, schoof hij de dichte takken op zijde, opdat voor de vrouwen de toegang gebaand zou zijn. Marcella volgde hare meesteresse, en verrast stonden beiden eensklaps in een zeer bekoorlijk gedeelte van deze wildernis. Eenvoudige bearbeiding had de natuurlijke woestheid gematigd. Geen doornen of steenen kwetsten hier des wandelaars voet. Mollig gras en donzig mos bedekten den grond. De boomen hadden hunnen oorspronkelijken vorm en schoonheid behouden, zonder tot aan den benedenstam met bladen overladen te zijn, of misvormde takken weelderig over de aarde te doen slingeren. Hier en daar scheen eene mosroos of hagedoorn aangebracht te zijn, maar het zou moeilijk te beslissen zijn, of de natuur, dan wel de menschelijke zorg, dezelve derwaarts gebracht had; de laatste onderstelling scheen echter grond te hebben in de aldaar opgerichte hut, in welke de oppervlakkigste beschouwer reeds een kunstig samenstel herkende. Terzijde van deze stulp, sloop, over roodachtig en ertsaardig zand, tusschen frisch vergeet-mij-niet en prachtige waterleliën, een beekje voort, dat zich weinige schreden verder verloor,

Als ware 't ingeslapen
Op 't suizen van het lisplend gras.

Maar noch de jonkvrouw noch Marcella, wijdden aan dit natuurschoon, meer dan voorbijgaande bewondering, hare eerbiedige aandacht werd, reeds in het volgende oogenblik, door den aanblik des grijsaards gevestigd, die de priester van dit heiligdom der natuur scheen te zijn. Hij zat bij de beek, op eene zodenbank, aan zijne zijde lag een ree, tam en vriendelijk als die der ongelukkige Genoveva. Nieuwsgierig staarde dit dier met donkere en levendige oogen de vrouwen aan, terwijl het de voorpooten, als ter vlucht gereed, ophief. Caelestius vernam hare komst nog niet; hij bad: - de tezamen gevouwene handen deden dit door de naderenden opmerken, en voorwaar, zijne halfgeopende mond, de zachte onderwerping, welke zijne gelaatstrekken uitdrukten, het gesloten oog, dat ongevoelig voor de lichtende zonnestralen, naar derzelver gloed opgeheven was, maar voornamelijk de glans die zich over zijn gelaat verspreidde, waren zoo vele kenmerken zijner God verheerlijkende gepeinzen.

Hermingard was door verrukking en aandoening zich zelve, ontvoerd. Zoo zag ik hem, toen ik krank was, Marcella!' fluisterde zij dezelve toe. Ook deze beschouwde met ongewone belangstelling den heerlijken grijsaard; de ouderdom had ondertusschen, sinds hare vorige ontmoeting, op de gestalte van Caelestius zijn invloed geoefend en diepere groeven in zijn voorhoofd gedrukt. Marcella vreesde tevens, dat er, in weerwil van de rust en zielevrede, dewelke over het eerbiedwekkend gelaat van den grijsaard verspreid lag, iets in zijne trekken lag, hetwelk den stempel van eene weemoedige smart droeg, die niet aan zijnen gedurigen strijd met den tegenspoed, maar veeleer aan eenig geheim boezemleed toegeschreven moest worden.

Nu bemerkte de oude het naderen der vrouwen; hij richtte zich op en vraagde vriendelijk: 'Zijt gij het, Timotheus?'

'Ik ben het, mijn vader!' antwoordde deze, 'de schoone maagd van de Eikenterpen vergezelt mij.'

In hetzelfde oogenblik omhelsde Hermingard zijne knieën; de grijsaard boog zich, richtte haar op en drukte de van vreugde weenende aan zijn borst. 'De Heere zij met u!' sprak hij, met aandoening. - 'In eeuwigheid, amen! voegde het knaapje er bij, eerbiedig de handen ten hemel heffend.

‘Ook met mij zij uw God!’ riep Marcella uit, want het Godverheerlijkende schouwspel, dat de biddende aandacht van den grijsaard, de reine vervoering der edele maagd, en de kinderlijke godsvrucht van het knaapje, in zoo bevallig eene groep vereenigd, opleverde, had haar geheel verrukt; de blinddoek van heidensch vooroordeel omsluierde hare oogen niet meer, zij zag den christen, en in dien christen de natuurlijkste en lieflijkste aandoeningen van het hart naar hoogere leiding gewijzigd; zij zag zijne vrome vreugde, zij had zijn gebed gezien, - hier was geene dweeperij in het spel, aan de ziel des christens had zich de Godheid geopenbaard, wier woning boven de lichtwerelden des uitspansels de natuur aanwijst, zonder dat zij den blik toelaat over de azuren grensscheiding te dringen of ons volmaaktere kennis mede kan deelen.

‘Het zij dan zoo, vrouwe!’ hernam Caelestius, zich statig verheffende; en, terwijl Hermingard ter rechter- en Marcella ter linkerzijde aan zijn voeten nederknielende, het hoofd ter aarde bogen, en Timotheus de oogen ten hemel sloeg, breidde de grijze Christen de handen over hen uit, wendde het gelaat naar het Oosten en bad met eene van aandoening gezwollene stem...

Het enkele zien van den grijsaard was, niet alleen voor Hermingard, maar ook voor Marcella, voldoende geweest om in hem den Godsman te herkennen, dien zij zochten en zich met hem in het gebed tot zijn God te vereenigen. De droefheid om Siegberts dood verdween in de vreugde van deze gemeenschap. Er bleef nu enkel over te toonen dat ook boven de vrees voor eigen dood het geloof van den Christen verheven is.

(Wordt vervolgd.)

Zedelijkheid en socialisme
Door
Is. P. De Vooys. (*Slot*).

De moderne sociaal-demokratie zoekt naar een socialistische ethica. Het duidelijkst blijkt dit in het Duitsch Marxisme, dat een kwart eeuw de geheele beweging domineerde zonder een zedeleer. Dit beteekende niet dat de sociaal-demokratie zedeloos was. Het tegendeel is en was waar. De propaganda was voortdurend gericht op de zedelijke veroordeeling van bestaande stuitende en onrechtvaardige toestanden. En het respect dat de sociaal-demokratie afdwong berustte grootendeels op de ethische waardeering van haar daden. Zoo oordeelde Kutter en met hem zelfs wel tegenstanders. Waarom kon dit niet zoo blijven? Het ging toch gepaard met de oude tactiek en de Marxistische theorie. Waarom is er een filosofische grondslag noodig voor het practisch ethisch handelen? Allereerst is dit, zooals de Neo-Kantianen vooropstellen, een logische dwang. Wanneer steeds getracht wordt het goede te doen en het kwade te vermijden, waarom zou het dan niet erkend worden, en die erkentenis gegrond op den deugdelijken bodem van de filosofische ethica? Bovendien toonen zij aan hoe de vroegere moraal, die zich, en met zich de kapitalistische maatschappij, voor iets bovenmenschelijks en eeuwigdurends hield, niet meer bestaat. De zedeleer mocht eertijds een vijand der socialistische arbeidersbeweging geweest zijn, nu is zij dat stellig niet meer. Het ultra-kapitalisme omhult zich niet meer als een moreel onaantastbaar gezag, doch vecht als de macht van 't bezit grootendeels openlijk met de

middelen, waarover het beschikt. De georganiseerde ondernemers strijden op dezelfde wijze als de vakarbeiders en komen open voor hun belang op, zonder daarvoor steeds het algemeen belang in de plaats te stellen.

Inderdaad bestaat er voor de sociaal-demokratie geen reden meer vijandig te zijn tegenover eenig ethisch streven. Maar dit kan, evenmin als de overtuigende kracht van het Neo-Kantianisme een afdoend duidelijke oorzaak zijn voor het zoeken der sociaal-demokratie naar een ethica. De wezenlijke n.l. de krachtigste oorzaak ligt in het leven der sociaal-demokratie zelf. Niet het verleden, en ook niet het heden, maar de toekomst, waarheen haar ontwikkeling wijst, doet zich krachtig gevoelen.

Tot nu toe bleek het socialisme reeds een zedelijke macht in het maatschappelijk leven, maar een die in de daden een algeheele bevrediging vond. Dat begonnen wordt zich aftevragen wat het algemeene wezen van dat ethisch karakter is, wijst erop dat de bevrediging niet meer onbelemmerd en zonder twijfel ontstaat. Het vanzelfsprekende is verdwenen. Inderdaad is dit het geval. De groeiende macht der sociaal-demokratie en de ontwikkeling der maatschappelijke verschijnselen roepen een verantwoordelijkheid op, die niet meer door de theorie wordt gedekt. Haar toepassing in de practijk blijkt bezwaarlijker als vroeger en laat meer en meer zoowel de menigte der aanhangers alsook de leiders onbevredigd. Dit toont zich in twee schijnbaar geheel tegengestelde richtingen, n.l. waar het de houding der sociaal-demokratie geldt tegenover maatschappelijke hervormingen en tegenover de grootsche gedachte eener socialistische samenleving, dat is tegenover revolutie en einddoel. Schijnbaar geen scherper tegenstelling dan tusschen deze beide.

De stroom van geleidelijke kleine hervormingen verandert de demokratie steeds verder naar een staat van gelijk recht voor ieder, tracht het ekonomisch overwicht te verzwakken tot het evenwicht van aller belangen, en de middelen hiertoe aangewend verbeteren langzamerhand het lot der arbeiders. Hun loon stijgt, hun arbeidstijd wordt verkort, hun rechtstoestand verbeterd. Drankmisbruik en demoralisatie nemen af, de gezondheid wordt beschermd. Voor intellectueele op-

voeding, kunstgenot, levensvreugde, ook door verblijf in de natuur, zijn krachtige en ernstige bewegingen gaande. In de sociale wetgeving ontwikkelt zich de verwerkelijking eener organisatorische gedachte, die naar vakbeweging en coöperatie zich toeneigt om aantesluiten tot het geheel eener maatschappelijke regeling, waarin ook het algemeen belang de productie overheerscht. Dit alles is een richting, die der geleidelijke hervorming, een richting waarin nog slechts een zeer bescheiden stukje weg is afgelegd. Stellig is er nog zooveel en zoovelerlei te wenschen over, waartegen een sterke macht zich voortdurend hardnekkig verzet, dat het bereikte daarbij in het niet verzinkt. Maar vergeleken bij vroegere toestanden is dat bereikte zoo gering niet. En dit kan gezegd worden, dat het voornaamste ervan verkregen is door krachtig optreden der arbeiders zelf.

Dat optreden der arbeiders kan echter ook anders gedacht worden dan als stuwkracht voor kleine hervormingen n.l. als het leger der revolutie. Niet evenwicht van belangen, maar harmonie van daden en werk in een maatschappij van gelijke menschen, is de socialistische grondgedachte. Geen geleidelijke vermindering van ellende en onrecht, maar opheffing door vernietiging van het menschenlevens in massa bedervende en verteerende kapitalisme, is het socialistische doel.

Zijn de twee geschetste richtingen niet geheel uiteenloopend? En toch openbaart zich in beide dezelfde onbevredigdheid en hetzelfde verantwoordelijkheidsgevoel der tegenwoordige sociaal-demokratie. Begrijpelijkerwijze trouwens. Waar de veroverde lotsverbeteringen voor de arbeiders grootendeels aan hun eigen actie te danken zijn, geschiedde het toch ter uitvoering van en geleid door gedachten, die niet van socialistischen oorsprong waren, al is later een aanpassing ontstaan. Zoowel de vakactie als de coöperatie kwamen op in de sfeer der kapitalistische voortbrenging. Het zijn correctieven ter inperking van gebleken nadeelen, doch op de bestaande grondslagen der productie. En de sociale wetgeving, zoowel als de opkomende trustwetgeving, zijn van burgerlijken oorsprong met dezelfde corrigeerende bedoeling. Gebleken is echter dat aan dit alles pas dan eenige kracht gegeven wordt, indien de vereenigde arbeiders uit eigen beweging en ter behartiging van eigen belangen zich gaan weeren.

Heeft nu de sociaal-demokratie de arbeiders bijeengebracht, ‘bewust’ gemaakt en opvoedend georganiseerd, dan is een macht ontstaan, die niet kan nalaten zich in een snelleren gang der hervormingen te doen gelden. Gebeurt dat niet, zoo moet dit gevoelens van onvoldaanheid wekken. Daaruit ontstaat wat revisionisme of reformisme is genoemd. Is de macht aanwezig, maar blijft het resultaat uit, dan kan het niet anders of de vraag wordt gedaan of die macht wel practisch - of anders uitgedrukt taktisch - is aangewend. Die vraag stellen, beteekent neen te antwoorden. Een andere practijk, een andere tactiek, zóo in vakbeweging, coöperatie, als voor de politiek ter verkrijging van demokratische staatsinrichting en sociale wetgeving wordt voorgesteld of is reeds toegepast voor zij theoretisch wordt afgeleid.

Die kan niet anders dan afwijken van de socialistische gedachte. De vakbeweging gaat meer onderhandelen, verdragen sluiten, dan den guerrillastrijd der kleine werkstakingen geregeld voeren. De coöperatie veroordeelt productieve - naar beginsel socialistische - combinatie's, om de verbruiksvereeniging - een anderen vorm voor de kapitalistische naamlooze vennootschap op aandeelen - te ontwikkelen.

De arbeiderspolitiek ten slotte neigt van de isolatie naar een demokratisch bondgenootschap om directe overwinningen te kunnen behalen. Inderdaad zijn de gevaren voor afwijking van de socialistische gedachte bij deze aanwending van de groeiende macht niet te miskennen.

Maar wanneer de noodzakelijkheid dezer ontwikkeling zich doet gevoelen, komt ook het besef dat die ontwikkeling niet aan zichzelf overgelaten mag worden, doch leiding behoeft. Dat besef wekt gevoel van verantwoordelijkheid om die leiding te vragen bij de menigte, die leiding te geven bij de aanvoerders. Directe lotsverbeteringen van talloos velen hangen daarvan af. Wie heeft den moed ze af te wijzen, of de kans ze te bereiken, voorbij te laten gaan? En kan die leiding, mits voerende tot een sneller tempo der verschillende bewegingen, de geleidelijke kleine hervormingen niet maken tot een stroom, gaande naar een land dat van aspect weinig of niets van 't socialisme zal verschillen? Op die vragen geeft de theorie wel antwoord, maar geen dat in wezen kan be-

vredigen. En vooral niet omdat de verschijnselen die het reformisme aanmoedigen, tegelijkertijd nog een andere strekking vertoonen. Die verschijnselen toch berusten op de kans om door krachtige organisatie en rustelooze actie den gang der hervorming te versnellen. Dit wekt de reactie op en verscherpt maatschappelijke tegenstellingen, die aanleiding kunnen worden tot ernstige beroeringen van grooten omvang.

Werkstakingen en uitsluitingen, politieke agitatie's vertoonen neiging een zoo uitgebreid en algemeen karakter aantenemen, dat zij revoluties nabij komen. Het denkbeeld der algemeene werkstaking krijgt daardoor kansen van werkelijkheid, die de hoofden bezig houden. En zou het niet als revolutie bedoeld zijn, die kon er onverwacht uit geboren worden. Het is dan echter niet de socialistische revolutie, zooals die in de theorie uitgebeeld wordt.

Die uitbeelding stelde de revolutie voor als een zekerheid, een natuurnoodwendigheid. Maar het verwerkelijken daarvan op den dag dat het kapitalisme in een gering aantal individuen vertegenwoordigd, de verarmde massa niet meer zou kunnen bedwingen, is aldoor verder verschoven. Geen sociaal-demokraat kan *die* revolutie zoo dicht bij zich zien als Marx en Engels het deden. En dat ondanks het enorme verschil tusschen de jaren van het Kommunistisch Manifest en nu. Toen slechts het begin der kapitalistische ontwikkeling en een klein legertje internationalen. Nu in menig opzicht Marx' ekonomische verwachtingen ver overtroffen, en de internationale sociaal-demokratie gegroeid, in aantal, kennis, macht en leiding, zooals de ‘Centrale Raad’ eertijds niet heeft kunnen denken. En toch het einddoel zooveel verder verschoven, dat de sociaal-demokratie het bijna schuwt te denken aan ‘het einde van de voorgeschiedenis der menschheid.’

De Marxistische revolutie, die internationaal zich als een ekonomische noodzakelijkheid zal opdringen, is zoover uit de werkelijkheidssfeer gedwaald, dat de combinatie daarvan met de ‘algemeene werkstaking’ niet kan opkomen. Maar toch is er gedachte van revolutie, van revolutie als een machtig donker probleem. Zij kan komen door maatschappelijke beroeringen, politiek of ekonomisch. Zij kan vooral ook komen door die groote wereldgebeurtenissen, de oorlogen, waarbij

stellig ook ekonomische belangen meewerken tot voorbereiding der botsingen, doch eenmaal aangevangen zich verweven met nationale belangen en gevoelens, die ten slotte beslissend werken. Die oorlogen zijn door de tegenwoordige technische en massale ontwikkeling van 't militarisme voor de geheele maatschappelijke verhoudingen zóo schokkend, en toch ook zóo dreigend, dat de sociaal-democratie er mede rekening moet houden. Revolutie ter voorkoming wordt voorgesteld, revolutie als gevolg ervan verwacht.

Zóo wekken de maatschappelijke verschijnselen die het reformisme tot een noodzakelijkheid maken, verwachtingen van mogelijke revolutie. Die zal zich niet van te voren aankondigen, noch optreden in socialistisch beredeneerde vormen.

Maar toch gevoelt de sociaal-demokratie daartegenover een groote verantwoordelijkheid. De vroeger enkel als noodzakelijk voorgestelde gebeurtenis wordt een woord, een vorm voor iets dat de leiders als dreigend dichtbij kunnen gevoelen, een opkomende storm, loeiend in de nacht, waarin zij te midden van een luid geroep om licht en leiding als blinden kunnen staan.

Want in elke revolutie zal de sociaal-demokratie een macht zijn, van welker uitoefening groote belangen zullen afhangen. Hoe moet dan gehandeld worden? Daarvoor geeft de theorie geen raad. Zij zal hoogstens de revolutie, den oorlog kunnen verklaren, maar de gevolgen ten beste te leiden, ten bate der arbeiders en tot nadering van 't socialisme, daartoe geeft zij en kan zij ook geen richting aanwijzen.

Reformistische en revolutie-verantwoordelijkheid doen zich overal in de sociaal-demokratie gevoelen, dikwijls in dezelfde personen, vooral van hen wier blik in de wijdte gaat. Beide ontstaan uit dezelfde bron, de aangegroeide macht, die daden verlangt. Vandaar ook dat het Marxisme geen volledige bevrediging meer kan geven. Dat toch is de wereldbeschouwing van het weten en begrijpen, niet van de daad. Vroeger was dat noodig. Na 1848 toen Fransche, Duitsche en Engelsche arbeiders wapens hadden gevoerd, barricaden opgericht en verdedigd ontbrak het niet aan dadenlust. De revolutie was in de gedachten aanwezig. Wat wel ontbrak was kennis van de maatschappelijke verhoudingen. En daartegen toch richtte zich de arbeiders-revolutie, Die kennis moest aangekweekt

worden, en daarmede het geduld geleerd om het juiste tijdstip en de goede richting voor revolutionnair optreden te kiezen.

Geen massale macht alleen, maar organisatie was noodig. Zoo ontstond het Marxisme als een wereldbeschouwing, die de aanstaande revolutie leerde begrijpen, voor zij gemaakt werd. Ondertusschen groeide de sociaal-demokratie en ontwikkelden zich de maatschappelijke verschijnselen zoodanig dat de revolutie-neiging meer en meer verzwakte. De ondergang der Kommune, de geweldige militairistische organisatie bevorderden het geduld door 't wetenschappelijk socialisme geleerd. Maar de lust om de verkregen macht van millioenen vereenigden in daden te toonen wordt grooter. En daartoe bracht het Marxisme geen leiding. Zijn wetenschap was vroeger revolutionnair, omdat de ontwikkelingsgedachte toen nog baan moest breken. Dat is nu voor goed verkregen. En in zichzelf heeft het weten en begrijpen een conservatief karakter, daar het de feiten en verschijnselen steeds als gebeurd moet zien, als ontwikkeld uit aantewijzen oorzaken. Van daar dus het zoeken naar een ethica, als een leer voor daden. Ook Kautsky ziet dat in, maar de woorden in de voorrede van zijn boek kan hij later niet verwezenlijken. Zijn Marxistische verklaring van de moraal blijft grootendeels retrospectief, en is alleen in het slot dialectisch, maar daarmede zonder inhoud. Wat zal nu die gezochte socialistische ethica moeten geven? Dit is te begrijpen uit de oorzaken die dat zoeken opwekten, dus uit de onbevredigde gevoelens in de sociaal-demokratie tegenover de aanwezige maar uiterst langzame en met sterke weerstanden kampende geleidelijke hervorming, en tegenover een mogelijk opduikende revolutie in verband met het socialistisch einddoel. Vóór alles kan duidelijk zijn dat geen teruggang naar de individueele utopie en ideologie gewenscht wordt. De belangstelling voor de gedachten van Saint-Simon, Fourrier, Owen en Fichte zal wellicht weer toenemen naarmate niet langer Marx daarover zijn zware schaduwen werpt.

Maar herleving hunner utopiën is niet meer mogelijk. Wat zij misten, en wat Marx en Engels gebracht hebben is een levend bestanddeel geworden èn van de wetenschap èn van de sociaal-demokratie. De maatschappij is niet op eens omtezetten naar plannen van doelmatigheid en rechtvaardigheid

door enkele individuen ontworpen. En een ethisch streven ontleent niet de macht ter verwerkelijking aan een zedelijkheidsbesef, dat als uit een transcendente wereld achter het zieleleven in de wereldontwikkeling kan ingrijpen, maar aan oorzaken door die ontwikkeling zelf voortgebracht. Een socialistische ethica zal dus op deze begrippen moeten voortbouwen. Zij zal echter moeten geven wat het Marxisme niet kan of getoond heeft niet meer bevredigend te kunnen, n.l. een groot vooruitzicht openen, waardoor het reformistisch streven voor alle daden een duidelijke richting ziet, en in bewogen tijden de sociaal-demokratie met bewustheid haar weg kan bepalen. Daarbij zal de wetenschap krachtigen steun moeten verleenen, maar zij alleen is niet voldoende. Zij kan voor het handelend optreden de geheele omgeving verkennen en verklaren, maar zij kan niet de daadkracht die zich naar de toekomst richt aan zichzelf duidelijk maken en daardoor versterken. Ook de enkel filosofische ethica, die zuiver individualistisch is, die verklaart hoe in elk persoon een daadrichtende macht in zijn wil aanwezig is, blijft onvoldoende. Want hoe onmisbaar ook, zij geeft slechts aan het individu, niet aan de groote maatschappelijke macht die de sociaal-demokratie reeds geworden is, leiding. Wat zal nu de oplossing brengen? Hoe zal vereenigd worden, de opvatting dat alle maatschappelijke verhoudingen evenals alle natuurverschijnselen zich ontwikkelen naar vaste wetten, wier opsporing noodzakelijke voorwaarde ter deugdelijke bevordering van den vooruitgang is, met het besef dat de vaste wil en macht eener groote en geestdriftige sociaal-demokratie in de socialistische productie den grondslag zal leggen voor de nieuwe maatschappij van gelijkheid en recht?

De groote gedachte van het socialisme is begrepen in het denkbeeld der menschengemeënschap. Die veronderstelt reeds het noodzakelijk bij elkaar behooren, de breede band om het individueele bestaan van nature gelegd. De gemeenschap is de bron van alle zedelijkheid. Zonder haar had goed of kwaad geen zin. Zij is het doel van elk algemeen belang, de opheffing van het ontzedelijkend individualisme. In de gemeenschap ontmoeten elkaar dan ook en versmelten samen alle begrippen van zedelijkheid met de socialistische gedachte.

Haar wezen te doorzoeken, voorgelicht door de resultaten

der wetenschap van hare verschijningsvormen, is de taak van eene filosofie der gemeenschap. Daarvan mogen vooruitzichten verwacht worden, die de moderne sociaal-demokratie zoekt. Daarom is het boek van H. van Treslong van een bijzondere beteekenis.

* * *

De sfeer waarin Civitas den lezer brengt is een andere, een wijdere en ruimere dan waarin zich mijne beschouwingen tot nu toe bewogen. Niet uit en in de beweging en strijd van de tegenwoordige sociaal-demokratie, niet door overweging van velerlei gedachten van anderen bouwt H. van Treslong zijn filosofie der gemeenschap op. Van den beginne afkomen de zinnen op u toe met een eigenheid en breedheid als van den zeewind die over Holland's weidevlakten kan waaien. Voor den in eigen gedachten en werk opgesloten mensch zien zij er uit om over hem heen te gaan. Juist voor hen, voor wie zijn breede gedachten van een diepe opfrisschende werking kunnen zijn, bevat zijn boek geen aangrijpende en tot onmiddelijken strijd aanpakkende beschouwing, die hen verrast in hun tegenstrijdigheden en moeilijkheden om daaruit hen meetevoeren en meetelokken naar ruimten waar licht is en helderheid.

Die ruimten zijn er in Civitas, maar op zichzelf, in eigen openheid. De lezer moet daarin gaan met vertrouwen en met terzijdezetting van alle eigen gedachteworstelingen of vooropgestelde meeningen. Het boek is als een gedicht, er is een voortdurende eigenheid, een lyriek in, die toewijdende belangstelling vergt. Wordt die gegeven, zij zal niet onbeloond blijven.

Daarom is de sfeer van Civitas vanuit mijn vorige beschouwing zoo moeilijk binnentetreden. Uit de woelige veelheid van het Duitsche gedachtenleven in theoriebouw en knappe maar schoolsche uiteenzettingen, is de overgang als van een drukke jagende wereldstad naar de rust van de duinenkust. Maar al is die overgang als een slaand kontrast, hij is een genot. Diepte, breedheid, frischheid en vooral ook gevoel voor de schoonheid en macht van het geheele wereldleven verdringen kleine gedachten over kleine dingen om te zien naar wat het groote en machtige is. En toch zonder iets te ver-

liezen van wat wezenlijk en waardevol was in den vermoeiend afwisselenden stroom der dagelijksche gebeurtenissen. Het algemeen menschelijke, het zien naar breede horizonnen, het gevoelig zijn voor lichtschakeeringen in diepe luchten, wat ons Hollandsch geestelijk leven eigen is, werkt bevrijdend van het overrompelende en beslagleggende der Duitsche wetenschap met zijn degelijke maar daardoor ook plompe massiefheid. Daarom brengt dit nieuwe Hollandsche boek mij weer terug naar de gevoelens gewekt door de vroegere verzen van H. Roland Holst, waarmede mijn opstel opende. Daarin was hetzelfde geestesleven, waarvan ook H. van Treslong getuigt. Wat is het eigenaardige, het bekorende, het diep aangrijpende ervan? Is het de hoogheid - en in zekeren zin de voornaamheid - van een oorspronkelijk en rijk gemoedsleven? Is het de dichterlijke aanleg om daarvan te kunnen spreken in een stroom van taal, die levende beelden tot symbool van begrippen stelt, en daardoor begripsredenatie's opheft tot doorleefde werkelijkheden?

Daaruit rijst zeker de bekoring op als stem van wonderlijke nymphen. Maar het eigenaardige, het drijvende, ligt elders. De sterke en bijzondere persoonlijkheid, die zich zoo machtig kan uiten gevoelt zich in zichzelf beperkt en doorleeft verlangens, die de perken overschrijden als sterk gewassen rivieren de dijken, om meer in zich op te nemen dan het individueele alleen. Zulken weten een geest in zich van meer dan persoonlijk leven, en willen die bekend maken aan allen die er deel aan hebben.

Vandaar hun pogen naar breedheid, naar een rythme dat door innerlijke stevigheid ver kan gaan en veel dragen, naar een stem die aan bewogenheid het vermogen paart om alles te kunnen zeggen wat zielen doortrilt en hoofden doet bewust worden. Vandaar ten slotte die groote en opene genegenheid voor gevoelige en denkende geesten om hen heen, opdat zij binnengaan in het gemeenzame en hunne krachten te samen voegen.

Het is de drang naar de samenleving in een rijk en hoog persoonlijk bestaan, het is de menschengemeenschap die hen drijft tot kracht en uiting. Dat is het eigenaardige en het diepaangrijpende van het geestesleven, dat misschien nergens

ter wereld zich zoo menschelijk en diep levend vertoont als in ons land, zoo in H. Roland Holst en nu ook in H. van Treslong. Want de problemen van zedelijkheid en socialisme, die filosofische en Marxistische theoriën in gistende werking brengen, kunnen door wetenschappelijke geesten geformuleerd en in onderscheidene beschouwingswijzen opgelost worden, zonder ooit die intensiteit van levensbelang te bereiken, die den zielenood kenmerkt van een hooggeboren individueelen geest, die recht en macht tot een zielekoningschap gevoelt, maar de treden van zijn troon afdaalt, den prachtigen mantel van individualistisch hooge kunst achter zich werpt om te gaan als een der velen van de groote menschengemeenschap. Maar dan komt de nood van leven. Dan moet zijn stern gaan spreken niet met mindere hoogheid, maar met meer macht, meer breedheid, meer liefde. Dat is in ons land gebeurd. De groep van dichters en kunstenaars die een stoet volgelingen opriep om de hoogheden van 't eigen geestesbestaan te genieten en te verheerlijken op steile bergen van verrukkende kunst is in haar tocht gestuit. Hebben enkelen al na dwaling of verdooving het maskeradepak van een tooneelkoningschap, dat een ijdele menigte hen wel wilde gunnen, aanvaard om de heerlijke waarheid voor duffe verdwazing te ruilen; de besten en sterksten verkozen nood voor dood. Nood niet in het vrijwillig afstand doen van grootheidsgevoelens, die niet meer konden bestaan, maar nood in het zoeken naar een nieuwe grootheid onder den aandrang van een geen grootheid kennenden en willenden stroom, waarop zij zich lieten meedrijven. Daarom kan gezegd worden dat nergens ter wereld met grooter intensiteit de botsing van 't zichzelf omhoog wiekende individu met verlangen naar breede en harmonische gemeenschap wordt gevoeld. In Engeland was 't geweest, maar Ruskin's invloed is tot een onderstroom geworden. In Duitschland scheen de sprong te gevaarlijk, en werd de eenzaamheid, hoe verkillend ook, noodzaak.

De dichteres H. Roland Holst sprak al onmiddellijk in haar eerste verzen uit dat haar stem niet wilde heerschen maar leiden. Zij bouwde zich een gemeenschap, een innig zedelijke, in het zielsbestaan dat lief had en geloof had in het leven. Toen zij echter het breede wereldleven aanschouwde, en

de machteloosheid van haar zedelijke leiding bemerkte, wierp zij zich in den aanzwellenden stroom der sociaal-demokratie die haar de belofte gaf van een andere meer werkelijke gemeenschap. Gaf zij daarom het vertrouwen op de diepe waarheid van hare vroegere ‘Geleiders’ op? Schijnbaar en naar het redeneerend verstand te oordeelen wel, maar naar innerlijk gevoel nimmer. Want naar de breede en harmonische menschengemeenschap bleef haar verlangen zich richten, bleven haar daden op den uitkijk, en bleef haar stem en haar gedicht roepen. En in een nood zoo diep en ontroerend als haar Duitsche genooten niet konden begrijpen.

Van Treslong heeft anders gedaan. De belofte der sociaal-demokratie heeft ook hem bereid gevonden tot volgen. Doch hij heeft begrepen dat het die belofte was en niet de daarheen gerichte theorie, waarvan de aantrekking uitging. Hij heeft gezien dat het de gemeenschap was, die zijn leven als een zekerheid, als een grondslag behoefde. En niet door de Marxistische geleidelijke theorie maar door eigen zoeken was het pas als een waar bezit te verwerven. Die theorie was vroeger een weg geweest, was nu misschien nog een weg om tot de gemeenschap te naderen, maar voor andere geesten dan de zijne. De diepste gevoelens zwierven er af en dreigden te verdwalen. Een eenzaam padvinder is hij geworden, en wat hij vond heeft hij uitgestort in dien stroom van aandoeningen, met het breede rythme, dat gedachten en begrippen meedroeg, en dien hij een inleiding tot de filosofie der gemeenschap noemde.

* * *

De sfeer van Civitas is het hoogste en voornaamste van het boek. Hij geeft er een waarde aan, die het een vreugde is te erkennen en te prijzen. Poogde ik daarom mijn bespreking tot die sfeer te verheffen, zoo deed ik dat uit gevoel van dankbaarheid en plicht om te zeggen wat niet ongezegd kon blijven. Maar in deze beschouwing, die géén enkele boekbespreking bedoelt te zijn, moet ik den schrijver afvragen, welk licht zijn boek brengt over de verhouding van zedelijkheid tot socialisme.

Daarom zal ik ook niet trachten de hoofdlijnen van zijn

werk uitvoerig nateteekenen. Dat zou trouwens niet gemakkelijk zijn. De strooming der aandoeningen is zoo sterk, het rythme daarvan zoo overheerschend, dat de architectuur van den gedachtenbouw erachter verborgen blijft als achter bloemen en planten een versierde monumentale gevel. Maar al is dit zoo sprekend dat de strenge geleerde er de wenkbrauwen voor fronst, en - wat voor hem niet te hopen is - wellicht het boek ervoor terzijde legt; al is verder de diepe gevoelsdrang, waardoor het werk ontstond en waarvan het een uiting is, zijn hoogste en blijvende waarde, toch is de geest van den schrijver niet de mindere van den geleerde. Een kennis van filosofie en wetenschap, die zonder te pronken de eenzijdigheid evenzeer als de oppervlakkigheid schuwt, steunt voortdurend het bewogen en beeldend woord. Het is vooral de wetenschap, die de structuur der twee deelen van Civitas beheerscht; maar half verborgen. Toch zijn er als aan een feestelijk versierden gevel plekken, die meer strakke lijnen vertoonen. Zij zijn dan echter gebroken, en missen voor 't oog de schoonheid van evenmaat die zij wellicht in wezen bevatten. Zoo gaat het ook in 't boek van v. Treslong. Er zijn gedeelten, zooals de ‘kennistheoretische grondslagen’ in 't eerste deel, en ‘de normaliteit van het geestesleven’ in het tweede, waar de gevoelsstroom is afgebroken. De strakke redenatie die de onderbreking vult werkt dan verwarrend soms, wekt elders tegenspraak, is meerdere malen niet bevredigend of overtuigend. Maar de redenatie toont toch een ernstige structuur, die wellicht de harmonie bevat, welke niet tot den lezer doordringt. Bijna overal komt langzamerhand de aandoening opborrelen door het strakke betoog, als van een bron in stemmig oud bosch om een beekje te vormen dat zich naar den hoofdstroom toekronkelt en dat den spoed ervan versnelt. Totdat aan 't slot van het boek een breeder en machtiger rivier tusschen breede weiden en onder hooge luchten zich laat vervloeien in een zee met eeuwige golven wentelend naar wondervol verre gezichteinders.

Neen 't is niet gemakkelijk Civitas nateteekenen als een gedachtenbouw, al zijn overal de bewijzen aanwezig dat de wetenschappen evenmin verwaarloosd zijn als de stelsels der groote filosofen. Ook al niet hierom, daar de schrijver het versmaad heeft zijn eigen denkbeelden scherp afteteekenen in

overeenkomst en afwijking met die van geleerden en wijsgeeren. Hunne terminologiën worden niet dan wanneer 't absoluut onvermijdbaar was overgenomen, en zoodoende aan de naspeuring naar die overeenkomst en afwijking den pas afgesneden.

H. van Treslong wil zich zelf zijn, en wat hij te geven heeft, gaf hem daartoe het recht. Daarom laat ik anderen de taak tot kritische analyse en moet over den inhoud en gang van het boek belangstellenden naar eigen lectuur verwijzen. Maar mijn vraag behoeft niet onbeantwoord te blijven. Want het geheel der beide deelen in de diepste bedoelingen van den schrijver geeft een duidelijke en heldere voorstelling. Zedelijkheid voor 't individu als wetgever zijner daden alleen is machteloos zonder maatschappelijke werkingen, maar de sociaal-demokratie als enkel maatschappelijke kracht, als de gecombineerde macht van bezitlooze loonarbeiders, is evenmin door haar bestaan alleen voldoende om de toekomst der menschheid te verhelderen tot een rijk van recht en vrijheid. Hoe is uit die tegenstelling een levens- en wereldbeschouwing optebouwen, die kan bevredigen en door die bevrediging moed en kracht geeft om een toekomst te gaan veroveren? Dat is het probleem. Civitas stelt het niet, formuleert het ten minste niet. Een andere tegenstrijdigheid, een die dieper ligt en meer het wezen van 't geheele menschelijke bestaan raakt is de grondslag van het werk. Door daarop terug te gaan wordt de hopeloosheid om tot oplossing van 't oorspronkelijke ethische probleem te geraken duidelijk, maar tegelijk aangetoond dat die oplossing zonder belang is, indien een andere verheldering van inzicht wordt verkregen.

Die andere tegenstrijdigheid, tusschen het individualisme, - het ‘ik -’ en het socialisme, de gemeenschap, is minder actueel ten opzichte van den strijd tusschen Marxistische en ethische sociaal-demokraten, maar is van grooter en algemeener belang. Elke ontwikkeling, zoo van de practische verschijnselen alsook van de theoriën moet steeds duidelijker die diepere tegenstelling doen gevoelen. En wel omdat afgezien van tijdelijke politieke en ekonomische omstandigheden, individu en gemeenschap zonder ophouden den strijd om voorrang vechten. Dat verschijnsel, beginnende in het persoonlijke leven,

en van daaruit zich uitbreidend naar kringen, partijen, volken, rassen en naar de geheele menschheid, is het grondprobleem voor het socialisme, aan welks oplossing de wetenschap gestadig voortwerkt en tot welks verheldering ook tendienste van 't wetenschappelijk onderzoek, een socialistische filosofie van noode is. Dat grondprobleem kon verwaarloosd worden, zoolang binnen de grenzen van het wetenschappelijk onderzoek de partijdigheid tegenover 't socialisme moest worden bestreden, maar dien strijd eenmaal gewonnen, moest het met onverzwakte vraagkracht naar voren komen. Het socialisme als prediker der gemeenschap verloor tegen het individualisme, omdat dit zich een wetenschap, een filosofie, en een maatschappelijke organisatie schiep, terwijl het socialisme daartegenover geen gelijkwaardige krachten kon stellen. Maar een vernieuwd socialisme met maatschappelijke organisatie en met vrije wetenschap heeft nog niet de filosofie ontworpen, die beiden leiding zal geven. Het behield om die beiden te verkrijgen, grootendeels het individualisme, het gewone eigenbelang van den enkelling als grondslag, zoowel voor de wetenschap als voor de organisatie. Maar naarmate dat nieuwer socialisme, dat is de moderne internationale sociaal-demokratie groeit en dus het doel van een gemeenschap met sociale organisatie naderbij komt, moet het probleem der meest menschelijke tegenstelling zich in practijk en theorie krachtiger dan voorheen doen gevoelen. Daarom getuigt het van inzicht en innerlijke kracht dat Civitas van die tegenstelling uitgaat. Doch het uitgangspunt kan juist zijn, zonder dat nog het geheel der ontwikkelde voorstelling in staat is de moeilijkheden voor het denken en doen te ontwarren. De grootere diepte, het algemeen menschelijke van den grondslag zal het bovendien ongetwijfeld moeilijker maken een geheele wereldbeschouwing daarop te bouwen. Want het eischt vernieuwing van voorstellingen, die voor andere stelsels als algemeen aanvaard zonder meer beschikbaar zijn. De voorstelling die v. Treslong in zijn nieuwe wereldbeschouwing ontwerpt en verdedigt is dan ook grootsch opgezet, en toch tegelijk veelbelovend voor het verhelderen van duistere vragen en het ontwarren van ingewikkelde gedachtengangen. Die algemeene voorstelling, welke Civitas bevat, geeft aan de zedelijkheid een vasten grond. Dat is eenvoudig en duidelijk. Maar de vraag

is of die voorstelling ook filosofisch en wetenschappelijk houdbaar blijkt, en niet alleen houdbaar doch tevens vruchtbaar voor die beiden kan werken. Is dat het geval zoo is ook de kwestie der verhouding van zedelijkheid en socialisme in de geheele voorstelling opgelost als een morgennevel in zonneglanzen van rijper zomerdag.

* * *

Civitas is voor alles een ethica. Dat de innerlijke drang in de menschen om het goede te doen, zij het ook ten koste van groote offers en zelfs door vernietiging van het eigen bestaan, nooit en nimmer te verklaren is uit utiliteitsoverweging, listige genotsbegeerte of aangewenning is voor v. Treslong klaar als de dag.

De leugenleer, die dat beproeft, zoo zegt hij, stort door den drang der feiten om als een kaartenhuis. Neen achter den zedelijken aandrang staat de kategorische imperatief. ‘Er moet een macht zijn, die in het individu de neigingen en voorstellingen plant welke aan het welzijn der gemeenschap ten goede komen. Dat die macht aanwezig is bewijzen dagelijks de zeden, de wetten, de normen, de rechtsinstellingen.’ In wezen is het Kant's ethica, die aanvaard wordt. Maar is het bij Kant slechts de verhouding van het individu tot zijn naaste, die zich in den kategorischen imperatief uitspreekt, in Civitas is het de gemeenschap, die zich daarin toont. ‘Die macht nu, welke bij den individueelen geest in geval van weerstreving zich doet kennen als geweten en plicht, is niets anders dan de gemeenschapsgeest zelve, die zijn leden hanteert als instrumenten van zijnen wil.’ ‘Die gemeenschapsgeest den eenling doordringend met zijne voorstellingen en wilsbestrevingen reinigt hem van het bloot instinctieve, eenzijdig dierlijke genotsbegeeren en draagt hem naar een hoog en ruim gebied, waar hij de gescheidenheden ziet verzwolgen in den eenderen, alomvattenden wereldvloed. In die aanschouwing wordt de bereidwilligheid geboren, die, in het besef der aanhankelijkheid aan het groote wereldleven zich gereed maakt voor een dienende nederige taak. Dezelfde macht die dwingt tot erkenning van en aanbidding der gemeenschappelijke waarden, die

macht dwingt tot gestadigen arbeid in den dienst der gemeenschap, opdat zij immer rijker en schooner worde. Strevend naar dit goede, groote doel, wordt de individueele geest zich bewust van nieuwe, voorheen sluimerende kracht; hij voelt zich als herboren, nu hij de macht bespeurt, die arbeidt aan zijn verlossing, aan zijn ware onvergankelijkheid.' In dit ethisch, en in 't bijzonder socialistisch zedelijk hoofdmotief is de groote gedachte van Civitas uitgesproken.

Eenvoudig schijnt het, zooals Kant's kategorische imperatief eenvoudig en - voor Kautsky b.v. - bijna onnoozel was. Maar niet aan zijn inhoud, doch aan zijn werking en draagkracht voor de geheele voorstelling ontleent het zijn beteekenis. Dit kan al vast duidelijk zijn dat de zedelijke neigingen door dit dragend beginsel in Civitas een volledige bevrediging moeten vinden. Maar de vraag is of de moderne levensbeschouwingen ontsproten aan de groote geestesverhelderingen der wijsgeeren en aan de voortdurende kennisvondsten van de onuitputtelijk ijverige wetenschap zich kunnen oplossen en ruimte voor verdere ontwikkeling vinden in een stelsel dat op deze gemeenschapsgeest is gebouwd. Dit geldt in 't algemeen voor alle filosofiën en wetenschappen, het geldt in het bijzonder voor de socialistische leer en wetenschap, die de tegenwoordige sociaal-demokratie tot bewustheid en groei bracht. Het bijzondere is ook hier in 't algemeene besloten.

Wat van Treslong allereerst te doen had was de wezenlijkheid, de realiteit van de gemeenschapsgeest te verdedigen. Zijn werkelijkheid blijkt uit alle zedelijkheid, n.l. zijn werkzaamheid. Maar dat is voor de gewone, naieve opvatting niet voldoende. Want voor haar bestaat de gemeenschapsgeest hoogstens als een woord om heel vage dingen aanteduiden. Voor haar bestaat elke geest als noodzakelijk gebonden aan een lichaam, alles zuiver persoonlijk. Maar voor de gemeenschapsgeest is zoo'n lichaam niet aantewijzen. Die schijnbare zekerheid over 't individueele van den geest is een geloof, neen meer een dwaling, een waan, zoo leert van Treslong. Als dat ingezien is zal het begrijpelijk zijn waarom ook de gemeenschapsgeest bestaat. Hier ligt dus de grondslag van die algemeen menschelijke tegenstelling tusschen individualisme en gemeenschap. Wat is de gewone beschouwingswijze? Zeker

de gemeenschap van menschen wordt niet ontkend, maar zij is samengesteld uit individuen, en de geaardheid, het karakter, de neigingen, de geest van elk dezer voegt zich samen, maar in blijvende afgezonderheid tot...een menigte waaraan nooit zulk een eenheid toetekennen is, zooals het individu die bezit. Ieder voelt zichzelf het eerst, het zekerst, het best, en weet eigenlijk alleen van zichzelf alles af. En is dat individualisme niet de kracht van het leven, dat den geest verheft en zich doet gevoelen als een macht in de wereld, die beschaving, wetenschap en kunst heeft geschapen? De gemeenschap ten slotte kan pas harmonisch zijn, wanneer alle individuen, elk voor zich, zullen zijn ontwikkeld tot een zedelijkheidsbesef, waardoor zij elkaars menschenwaardigheid zullen respecteeren. Dat is het individualisme en de individualistische opvatting van een zedelijke gemeenschap, een opvatting die het socialistisch ideaal noodzakelijk verschuift naar een verre toekomst. Daartegenover nu stelt Civitas een andere gemeenschap, een die niet pas zich ontwikkelt uit bewuste individuen, die de vereeniging zoeken en willen, maar de gemeenschap, die er reeds is gelijktijdig met, - en noodzakelijk voor het bestaan zelf van - het individu. Die gemeenschap is er altijd geweest. De mensch was nooit alleen, maar altijd samen met anderen, en zijn ontwikkeling, zijn beschaving is slechts mogelijk geweest door dat samenzijn. Hoe is de menschelijke geest er dan toe gekomen om dat voortdurend te vergeten? Omdat die menschelijke geest door theologiën, filosofiën en heerscherswetenschap zich in allerlei waanvoorstellingen, weerspiegelingen van de ekonomische verhoudingen, in ideologiën, heeft opgehouden, zoo zegt het Marxistisch determinisme. De menschelijke geest is niets, een ideëele bouw op de eerst biologische, later ekonomische grondslagen van het menschelijk zoeken naar levensonderhoud, zoo leert die socialistische wetenschap. Niet echter zoo van Treslong. Neen het ontwaken van den menschelijken geest is voor hem meer dan een phase der geleidelijke natuur ontwikkeling naar strenge wetten van oorzakelijkheid. Ontwikkeling, hij neemt die aan, zonder voorbehoud, maar ontwikkeling van driften, instincten, en ontwikkeling ook van den menschelijken geest. Maar noch drift, noch instinct heeft dat in zich wat de geest juist tot geest maakt. Het ontstaan daarvan

is het ontwaken, waarover hij jubelt als ‘het geweldigst, het heerlijkst gebeuren, dat ooit de aarde vertoonde.’ Neen niet het aannemen van een zelfbewusten geest in den mensch, die een macht is als geen ander, is de waan. Het ontkennen daarvan is de overgave van den schepper aan het geschapene, is het zich opsluiten in een eigengemaakten kerker, in een natuurnoodwendigheid, die de geest zich uit eigen macht schiep ter ordening van de buitenwereld om hem heen. De macht van den geest is voor v. Treslong een motief niet minder heerlijk en sterk als dat van de gemeenschap.

De waan, waardoor die gemeenschap werd voorbijgezien in haar onmiddelijke en voortdurende werking was een ander, die de individueele geest in de schemering zijner ontwaking begon aan te nemen, en in zijne verdere ontwikkeling versterkte. Die waan is het vereenigen van den individueelen geest met de lichaamsvoorstelling. Dat lichaam is niet machtig als de geest, maar beperkt door zijn neigingen en driften. Van dat lichaam is waar wat de deterministen ervan zeggen op grond hunner ervaring en wetenschap. En door zijn beperktheid belemmert en verduistert het de geest. Diens macht ligt daarom niet in de lichaamsvoorstelling, maar in die der gemeenschap. Daardoor is het ‘een wordende macht, wiens krachtigen groei heerlijke toekomstbeloften met zich brengt.’

Aan de gemeenschapsgeest wordt dus de realiteit ontzegd op grond van den dwaze waan, dat de individueele geest aan het lichaam verbonden is, een waan die eerst onvermijdbaar scheen, maar in hooger groei is op zij gezet. Dat individualisme maakte dat de geest doof bleef ‘voor het donderend zeeëlied van den geest die in hem en buiten hem om in de wereld zich openbaart’ en ‘die opstijgende uit het bezielde de grenzen der individueele sfeer doorbreekt en zich uitbreidt in de onmetelijkheid,’ ‘Dofheid onvermogen, weemoed, wanhoop omstormen beurtelings het eenzame eiland der enkelziel en blusschen allengs de bewustheid uit, en het klare spel des geestes gaat onder in slaap en dood.’ Zoo voorspelt v. Treslong aan ‘den geest der eenzaamheid’ zijn toekomst. Maar ‘door onderdompeling in den gemeenschapsstroom wordt de individueele geest herboren tot een nieuw bestaan, dat volledige toewijding eischt in een sfeer van broederlijke liefde.

En de individueele waan zwicht voor de betoovering en liefelijken glimlach van die wereldmacht, die het gelijksoortige tezamen smeedt tot onvergankelijk verbond.'

Aldus is in Civitas de realiteit van den gemeenschapsgeest met vaste hand van wijsgeerig inzicht en met den gemoedstoon van diep innerlijke zekerheid gegrondvest op een terrein waar steeds de diepste probleem van filosofie en wetenschap lagen, op het terrein van de zelfbewuste wording van den geest, dat door ontzettende worstelingen, en na tal van dwalingen en mislukkingen, waarvan de geschiedenis van filosofie en wetenschap getuigen, is bevochten voor de vrijheid der gedachte, een vrijheid evenzeer uit den dwang van naieve zinnelijke voorstellingen als uit dien van eigen kennis bouwsels. Hiermede was niet meer dan een voorarbeid geschied, die noodzakelijk was om een betrouwbare basis te verkrijgen. Is het noodig den bouwmeester verder te volgen? Zijn schepping getuigt voor zich zelf en is bezwaarlijk hier in anderen vorm aftebeelden. Slechts dit moet ervan gezegd worden, dat zij beheerscht wordt door een grootsche visie van ontwikkeling; ontwikkeling van den individueelen geest en van de gemeenschap niet gescheiden elk voor zich en de een als een gevolg van den ander maar gezamenlijk. En die visie geeft verrassende vergezichten en opent groote ruimten en breede terreinen, zoowel voor wetenschappelijk onderzoek als ook voor wijsgeerige gedachtenbouwsels. Want het werk van den schrijver toont duidelijk twee kanten. Allereerst moet de gemeenschap gekend worden in al hare verschijningsvormen in een wetenschap, of liever in vele wetenschappen die 'de wetten der gemeenschap' zullen naspeuren, wetenschappen, die aan die taak den naam socialistisch kunnen verdienen. Die nasporing zal de kennis leveren om de ontwikkeling te leeren begrijpen. En mogen de kennistheoretische grondslagen voor wezen en ontwikkeling van individueelen en gemeenschaps-geest en wil soms meerdere verdieping en scherper begripsonderscheiding vragen, dan in Civitas voorkomen, de wetenschappen zien zich vrije en nieuwe banen geopend, waar al het verworvene erkenning en plaats vindt onder een nieuwe, algemeenere en breedere belichting. De massapsychologie die vormen en inhouden van het gemeenschappelijk leven nagaat; biologie en anthropologie, die

genetisch en historisch het karakter eener gemeenschap in zijn ontwikkeling en vervorming naspeuren, vinden hun taak aangewezen. En de psychologische problemen over den leider, die heerscher worden kan, wanneer maatschappelijke voorwaarden vervuld zijn, problemen van een onmiddellijk en aangrijpend belang, zullen taak en methoden van dat leiderschap aanwijzen. Ten slotte al de zoogenaamde ‘milieu’ invloeden waarmede de moderne wetenschap de groote werkingen en stroomingen in hun macht op het individu en diens terugwerking zoeken te doorgronden, zien zich als al de vorige wetenschappen één enkele groote lijn van ontwikkeling aangewezen, waarlangs zich de gevonden kennis kan groepeeren en de onderzoeker voort kan werken, de lijn van de ontwikkeling der gemeenschap naar het rijk der vrijheid, waar de zelfbewuste geest scheppend zijn wereldmacht tot onvergankelijke bevestiging heeft gebracht.

Naast die wetenschappelijke zijde van Civitas in het eerste deel getoond, staat in het tweede deel de metaphysische. Hier wordt de visie der ontwikkeling omgezet in den bouw eener wereldbeschouwing, die al het verkregene in zich opneemt. Allereerst om dat groote gebied van menschelijk leven, dat buiten het weten staat, te overzien. Dan vooral blijkt de groote vrijheid van den geest, die den dwang der naieve voorstellingen met evenveel kracht van zich afwierp als die van zijn eigen wetenschapsmaaksel. Daarom is de gemeenschapsgeest geworden tot een groote bevrijdende macht, die in staat stelt de groote menschelijke illuzies te zien zonder kleinzieligheid en met bewondering voor de levensmacht, die er zich in uitspreekt. Maar die tegelijk de ketenen der valsche idealen losbreekt.

Hier ontstaat langzamerhand zoo'n verhoogden gang van het rythme, dat de schrijver de redeneerende betoogen ontstijgt en in een reeks beelden groote vergezichten opent in de lyriek van ‘De zang der aarde’, ‘Het brandend braambosch’, ‘De mensch en zijn noodlot’, ‘Dood en onsterfelijk’ en ‘De stralende stad’.

Ver en hoog gaat de gang daarvan heen boven de woelige veelheid der maatschappelijke verschijnselen, waaruit de nood der duisternis deed zoeken naar een verheldering en leiding, over welke ik in dit opstel schrijven wou. En al raakt het

die verschijnselen niet aan, zoomin als zon en sterren en lichte wolken in hooge luchten het leven in steden en dorpen op een wijze doordringen zooals de winden in hun grillige macht van 't oogenblik dat doen, zij staan er toch boven te schitteren, geven hun licht en glorie, geven de pracht en het leven eraan.

In Civitas doortedringen, de gedachten te begrijpen, maar vooral den diepen gevoelstoon te vatten, zal den geest opvoeren in een sfeer waar zedelijkheid en socialisme geen tegenstrijdigheden meer bevatten, geen ingewikkelde beredeneeringen noodig zijn om de eenheid ervan te scheppen, waarom het dagelijksch leven in diepen nood en met oorspronkelijken aandrang roept. In die sfeer der gemeenschap waar geen enkel offer van de wetenschappelijke bereiktheden wordt gevergd, den onderzoeker zonder eenigen dwang ruime veelbelovende akkers en mijnen voor zijn studie ter bewerking worden aangewezen, in die sfeer is een levensvernieuwing, een kracht-verfrissching en een gemoedsverheffing te vinden, die meer dan iets anders het moderne leven behoeft.

Weemoed
Door
Is. P. De Vooys.

Door dadendrukte ging mijn wil
met stugge kracht, die nimmer boog;
maar ziel, die nooit zichzelf bedroog
werd droef en stil.

Gedachten drongen moeizaam voort
en vonden nergens kalme rust;
of mij een lach, een blijde lust
dan niet bekoort?

Hoe lente pronkte en heel de bloei
van boom en veld riep jeugdig luid,
mij lokte 't niet tot blijheid uit
in doffen boei.

Acacia's geurden om mijn huis,
Mij riep eer 'k sliep een nachtegaal,
zijn slag klonk door mijn zielezaal
als loos geruisch.

Nu ben ik stil in 't avondkalm
van killen zomer regendag,

'k herzie de vreugden waarom lag
Zoo'n zware walm.

Dit lied is de oude zachte klacht
om vreugden zelfbewust verbeurd,
om ziel, die zwijgt en zachtjes treurt
want stug is kracht.

Het Stuttgarter Kongres
Door
Mr. P.J. Troelstra.

I

De Internationale groeit!

Dit is wel de hoofdindruk, dien het Internationaal Socialistisch Kongres, dat van 18 tot 24 Augustus te Stuttgart daagde, op ieder onbevangene moet hebben gemaakt.

De Internationale groeit.

Niet zoozeer, omdat dit Kongres, met zijn 800 à 900 deelnemers, alle vorige in omvang zoo verre overtrof. Eenige honderden menschen van uit de gansche wereld kan men op verschillende wijze en voor allerlei doeleinden bijeenbrengen. Dat getal beslist dus niet - hoewel het feit, dat de gedelegeerden allen organisaties en partijen vertegenwoordigden, aan hun getal een zeker cachet geeft.

De Internationale groeit - in haar doordringen tot alle werelddeelen, waarvan dit Kongres getuigde. Was ook te Amsterdam Azië door Japan vertegenwoordigd, ditmaal was nevens Noord- en Zuid-Amerika en Australië ook Afrika opgekomen en wel door de socialistische partij van Transvaal. Zij groeit echter bovenal door den groei harer deelen.

Het verschil tusschen de Internationale, zooals we die sedert het Kongres te Parijs (1889) kennen en die, welke in 1872 haar laatste Kongres in den Haag hield, ligt juist hierin, dat de beteekenis der oude Internationale voornamelijk lag in de besluiten en manifesten van haren Generalen Raad, waarin Marx zitting had, terwijl die der nieuwe Internationale geheel

ligt in de organisatie, de machtspositie en het optreden der nationale partijen zelve. ‘Een staf zonder leger’ heeft men de eerste wel genoemd; met bijna evenveel recht kan men de nieuwe ‘een leger zonder staf’ noemen. Eerst sedert den ondergang der oude Internationale hebben zich in bijna alle landen van Europa en Amerika de sociaal-demokratische partijen ontwikkeld tot die wezenlijke machtsfactoren in de politiek, als hoedanig ze in toenemende mate optreden. Kon in 1904 in Amsterdam worden getuigd, dat in de parlementen van Europa 250 vertegenwoordigers der sociaal-demokratie, door een 6 millioen kiezers gekozen, zitting hadden - hun aantal is sedert beduidend toegenomen en nog veel meer dat hunner kiezers. De vereenigde Fransche partij bracht haar getal vertegenwoordigers van 46 op 52; de Belgische van 28 op 30, de Deensche van 16 op 28, de Noorweegsche van 3 op 10, de Zweedsche van 4 op 15; de Finsche won 80, de Oostenrijksche 87 met het nieuw veroverd algemeen kiesrecht; de Russische was in de tweede Douma met een 80-tal vertegenwoordigd; de Engelsche Labour Parby, waarachter een millioen leden der Trade-Unions staan, veroverde op beide burgerlijke partijen een 30-tal distrikten voor een onafhankelijke arbeiderspolitiek, de praktische uiting van hetgeen de arbeiders op het vaste land den klassenstrijd, sociaal-demokratie, noemen.

Deze reusachtige vorderingen in een tijdperk van drie jaren geven aan den achteruitgang in mandaten in Italië, Zwitserland en Duitschland te meer het karakter van een tijdelijk lokaal verschijnsel, niet op te vatten als een teeken van achteruitgang, omdat in die landen toch evenzeer de behaalde stemmencijfers zijn vooruitgegaan.

Wat echter nog meer van groei getuigt, is de vooruitgang der vakbeweging, juist in die landen, waar zij het nauwst met de sociaal-demokratie is geälliëerd. De Duitscge zgn. ‘sociaal-demokratische’ vakvereenigingen zagen sedert 1904 hun ledental van 1.052.108 tot 1.822.343 stijgen; hunne kassen en fondsen beginnen Engelsch gewicht te krijgen; de strijdbaarheid van hun optreden blijkt uit het belangrijk aantal werkstakingen, waaraan zij deelnamen.

Het is hier de plaats, om te wijzen op het rapport, door

De Brouckère over de verhouding van soc, dem. partij en vakbeweging uitgebracht en op de resultaten der enquête, daaromtrent door den Secretaris van het Int. Soc. Bureau gehouden. De Internationale - aldus leeren ons deze gegevens - groeit niet slechts met en door de vakbeweging, zij groeit *in* de vakbeweging en, wat van niet minder belang is, de vakbeweging groeit met en door haar.

De verhouding van vakorganisatie en soc. dem. partij is een teere kwestie. In Duitschland laat zich de onafhankelijke vakbeweging den naam 'sociaaldemokratische' aanleunen; hetzelfde geldt voor Oostenrijk-Hongarije. Is daar de unie tusschen beide organen der strijdende arbeidersklasse louter een persoonlijke, hoogstens daardoor gesanktioneerd, dat beide door middel hunner besturen waar noodig voeling met elkander houden en - in Oostenrijk - zich op elkanders kongressen doen vertegenwoordigen - er zijn landen, waar de naam sociaaldemokratisch in nog veel sterkere mate voor de vakbeweging past. In de Scandinavische landen is de Partij permanent vertegenwoordigd in het bestuur der centrale vakorganisatie en omgekeerd. In België maakt de vakorganisatie zelfs deel der Partij uit.

Natuurlijk dringt zich onmiddellijk de vraag op: hebben wij hier te doen met een verschijnsel als de 'Christelijke' vakvereenigingen, die veelal meer 'Christelijk' dan 'vakbeweging' zijn, die op 't gebied van den strijd tusschen arbeid en kapitaal vaak meer door de omstandigheden dan door een vooropgezet doel in het vuur worden gedreven en dan nog dikwijls toonen, daartegen absoluut niet bestand te zijn? Dat de katholieke arbeidersvereenigingen van wege de geestelijkheid bovenal worden gedacht als bijwagens van de Kerk, bleek herhaaldelijk uit hunne statuten zoowel als uit de feiten. De strijd, door de Roomsche geestelijkheid thans tegen de textielarbeiders-vereeniging 'Unitas' aangebonden, levert hiertoe een nieuwe bijdrage. Uit alles blijkt, dat niet de machtsvermeerdering der arbeiders, onmogelijk zonder organisatie aller belanghebbenden zuiver op den grondslag van hun gemeenschappelijk belang, het eerste doel is dezer vereenigingen; doch dat het streven der arbeiders in die richting hier eenvoudig wordt gebruikt, om hen voor doeleinden, vreemd aan dat streven, ja daartegen

lijnrecht ingaande, vast te binden aan de machten, tegen wie dat streven ten slotte is gericht.

Het is te begrijpen, dat zij, die op deze wijze de vakbeweging der arbeiders gewoon zijn te vervalschen, iets dergelijks ook bij hunne tegenstanders gemakkelijk veronderstellen. De sociaal-demokratie wordt voor dit doel gelijk gesteld met een gewone politieke partij, die op zetels en baantjes aast, voor zich en hare leden macht tracht te veroveren en tot de arbeidersklasse in geen andere verhouding staat dan die, welke de arbeiders ook in politiek opzicht voornamelijk als uitbuitings-objekt, als onontwijkbaar middel tot machtsvermeerdering der Partij, beschouwen. De burgerlijke partijen moeten, sedert de arbeiders het kiesrecht gedeeltelijk bezitten, onder hen voor zich reclame maken; zij vormen de hulptroepen, die zij tegen elkaar in het veld voeren; de arbeidersklasse is daarbij niet doel, doch middel voor het doel: verovering der macht voor een bepaalde partij.

Ditzelfde streven schrijft men de sociaal-demokratie toe bij haar optreden in zake de arbeiders. Een vakbeweging, die zich met de sociaal-demokratie verbroedert, heet zich voor de zegekar dier politieke partij te spannen en zich door haar politiek te laten uitbuiten; arbeiders-kiezers, die voor haar ter stembus gaan, heeten niet hun klasse, doch slechts een partij, op dezelfde lijn gesteld als de andere, te bevoordeelen.

Wat hierbij over het hoofd wordt gezien is het feit, dat de sociaal-demokratie nog iets anders, iets grooters is dan een parlementaire politieke partij. Sociaal-demokratie is ook: de leer van den klassenstrijd als drijfkracht aller politiek. Zij is bovendien: de gansche wereldberoerende en omvormende beweging der onterfde massa zelve, waarvan de verkiezingen slechts ééne uiting zijn. De moderne vakbeweging heeft den klassenstrijd, zij het niet als theorie, toch als feit aanvaard; tegen haar zijn alle methodes en wapenen in dien strijd op indutrieel zoowel als op politiek gebied door de kapitalistenklasse gebruikt, aan den lijve is haar het wezen van dien strijd gedemonstreerd; zij leeft in de atmosfeer van dien strijd. Om die reden kan zij, in de ruimste beteekenis van het woord, niet anders dan ‘sociaaldemokratisch’ zijn. In Engeland uit zich dit door de vorming der Labour Partij: een groot deel

der vakbeweging praktisch voor den politieken klassenstrijd georganiseerd. In de Duitsche landen is de sociaaldemokratie vóór de vakbeweging opgetreden; deze is naast en in haar opgegroeid, heeft hare vervolgingen gedeeld, onder de dwangwetten tegen haar gezucht, de boeien, haar aangelegd, mede gedragen; is in de school van haar praktischen en theoretischen strijd gevormd. De sociaaldemokratische arbeiders blijven in hun vakbond sociaaldemokraten. En op dezelfde wijze is ook in andere landen de eenheid tusschen beide vormen van beweging gegroeid. Niet als resultaat van een listig opgezet plan van politieke koppen; maar van de werkelijkheid, die steeds de sociaaldemokratie in het gelijk stelt, voor zoover zij - en dat is in de hoofdzaken het geval gebleken - gelijk heeft.

Uit het rapport van de Brouckère blijkt nu, dat daar, waar deze innige verhouding tusschen partij en vakbeweging bestaat, voor laatstgenoemde de resultaten het best zijn. De vooruitgang der vakbeweging, wat haar ledental betreft, voltrekt zich onafhankelijk van die verhouding.

Sedert 1890 is die vooruitgang verbazend. De 227.000 leden der Duitsche ‘soc.-dem.’ vakvereenigingen namen toe tot tegen de 2 millioen, de 46.000 der Oostenrijksche, in 1892, bedroegen 323.000 in 1905, Maar de Fransche vakbeweging, die tot heden anti-politiek staat tegenover de Partij, zag haar ledental in 5 jaren verdubbelen; de vakbonden der Vereenigde Staten, waarover de sociaal-demokraten zeer slecht zijn te spreken, wonnen in dien tijd het viervoud harer leden. Overal groei, behalve in Engeland, om de bekende redenen, aan de veranderde positie der Engelsche industrie op de wereldmarkt ontleend.

Wat echter opvalt in dit rapport is het onderzoek naar den invloed, dien de, feitelijk buiten de moderne arbeidersbeweging staande ‘American federation of Labor’ op den levensstandaard der fabrieksarbeiders heeft uitgeoefend. ‘De hooge Amerikaansche loonen’, zegt De Brouckère, ‘brengen ons hieromtrent vaak in dwaling en zeer velen beweren, dat de arbeiders, door zich af te wenden van de “hersenschimmen” en zich meer te bepalen tot “de praktijk”, meer welvaart en geluk zijn deelachtig geworden’. Deze bewering nu wordt door hem bestreden

met cijfers, ontleend aan de statistiek der groot-industriëele voortbrenging. Daaruit blijkt, dat de verhouding van het loon der arbeiders tot het netto-produkt in 1850 was 530%, in 1860 46%, in 1870 45%, in 1880 50%, in 1890 47% en in 1900 43%. Bovendien moet men niet vergeten, dat de werkman zijn waren koopt van den détail-handel en niet van de fabriek, zoodat hij aan een ontelbare massa tusschenpersonen een zware belasting moet betalen. Uit officieele gegevens leid hij af, dat deze schatting geregeld toeneemt; de détail-prijs der gewone volksbehoeften, uitgedrukt in den *en gros*-prijs, is van 1890 tot 1900 met 7 ½% toegenomen. In verband daarmede komt hij tot de conclusie, dat de capaciteit van den Amerikaanschen fabrieksarbeider, om zijn eigen produkt terug te koopen, in de laatste tien jaar met een zesde is verminderd. Uit een andere becijfering, ontleend aan Werner Sombart, toont hij aan, dat de verbetering van het inkomen der arbeiders in Duitschland die der Amerikaansche overtreft. Verdeelt men het loon in de vergoeding voor de produktiekosten van den arbeid en wat daar, tot verhooging van het leven, boven gaat, dan blijkt het, dat de Amerikaansche arbeider zijn loon, bijna dubbel zoo groot als dat van den Duitscher, in veel grootere mate aan het eerste deel moet besteden: het surplus is naar evenredigheid geringer dan in Duitschland! Dit wijst op een minder gunstigen levensstandaard.

De Amerikaansche arbeider - en hierbij wijst De Brouckère op zijne persoonlijke ervaring, die de statistische gegevens bevestigt - beschikt over minder macht en geld om zich te ontspannen, minder rust, minder vrijen tijd en minder genot. Het meerdere, dat hij boven den Duitscher geniet, is alleen datgene, wat door hem in winst voor den kapitalist moet worden omgezet.

Bovendien is het opvallend tegenover de loonsverhooging, die bijna overal door de vakbeweging is veroverd, dat sedert 1890 de loonen in de Vereenigde Staten relatief dalen. Terwijl de nationale rijkdom verdubbelde en het industrieele prodkt met meer dan de helft toenam, berekent hij voor de loonen eene verhooging van 5 tot 8%.

Uit een en ander leidt hij af, dat de arbeidersklasse, als zij hare vakactie plaatst buiten de Internationale, daarvoor

gestraft wordt in haar loon, in hare levensomstandigheden.

De vakstrijd moet een klassenstrijd zijn, op boete van onvruchtbaarheid. Sociaal-democratie en vakbeweging staan niet tegenover elkander als politieke club en stemvee; maar als uitingen van één strijd, ééner klasse. Het is in beide de arbeidersklasse, die zich manifesteert en wel tegen de kapitalistische klasse. In dit opzicht kan van neutraliteit geen sprake zijn. Niet tot schade der vakbeweging, daar blijkens de cijfers juist in de landen, waar de meeste homogeniteit tusschen beide bestaat, het percentage der georganiseerden in industrie, handel en vervoer het gunstigst is. Denemarken toch staat hier vooraan met 49.11%; dan komt Engeland met 26%. Maar landen als Zweden en Duitschland zijn reeds bezig, het in te halen: de 24 en 23.93% volgens de laatste opgaven zijn resultaten van zoo snellen groei - bij een stilstaan der Engelsche vakbeweging - dat men moet aannemen, hen eerstdaags het record der trade-unions te zullen zien slaan.

Zóó dus groeit ook de Internationale in de vakbeweging.

Zij groeit óók in haar eigen inwendige organisatie. Het Internationaal Socialistisch Bureau is geen staf van veldheeren, zooals vroeger de Generale Raad; maar als organisatorisch instituut heeft het sedert zijne oprichting op het Kongres te Parijs (1900) zich zijne plaats veroverd. De organisatie van dit Kongres was zorgvuldig voorbereid. Debatten over mandaten-kwesties, verdeeling van stemmen onder de groepen in elke delegatie, al die organisatorische vragen, die vroegere kongressen zoo ongenietbaar konden maken, kwamen niet meer voor. Daartegenover staat, dat alleen de leden van het Bureau weten, voor welke pijnlijke en moeilijke problemen dit bijna elken ochtend was geplaatst. Dat dit alles buiten het kongres om kon gaan, zoodat dit zijn tijd kon wijden aan de zakelijke kwestiën, waarvoor het was bijeengekomen, wijst op een vooruitgang in inwendige organisatie, die ook als een blijk van groei der Internationale moet worden gekonstateerd.

(Slot volgt.)

Boeken, Menschen en Stroomingen

P.L. Tak Gest. 24 augs. 1907

Een haastig woord ter herdenking van Tak in het Septembernummer van *De Beweging?* - Er was niemand die meer dan hijzelf een dergelijke haast gewraakt zou hebben, en bij wien zij minder paste. Hij had een eigenschap die in onzen tijd zeer zeldzaam is: hij wist iedere handeling te doen afhangen van zijn oordeel, zijn hart of zijn overtuiging, en haar vrij te houden van indruk en omstandigheid. Hij liet zich niet haasten. Hij deed al wat hij kon om temidden van de dringende menigte zelf te gaan.

Kwam die terughouding voort uit ongevoeligheid? - Het tegendeel is waar. Maar hij weerstond den aandrang van anderen omdat hij, dat doende, tevens zichzelf weerstond. Hij had zulk een lust mee te gaan. Hij was voor zooveel en zoo verscheidene zaken gevoelig. Voor weinigen is het bij elkander houden van zijn krachten en neigingen moeielijker dan voor hem geweest.

Wat ze samenhield, beheerschte en aanwendde, was de behoefte aan weldadige en doeltreffende werkzaamheid. Geloofde hij die te kunnen bevredigen, dan nam zijn blijmoedigheid licht wat hem soms te zwaar bleek...

Zijn ideaal was een leven van krachtige, doelbewuste, welwillende samenwerking. Onder de burgerij van zijn tijd vond hij dit hoe langer hoe minder. Hij hoopte het te vinden, hij vond het ten deele, onder de arbeiders. Hij hoorde tot hen die, aan de keerzijde van een beschaving gekomen, met weemoed haar verkeerdheid zien, maar vol vertrouwen op zoek gaan naar de schoonheid van een volgende.

Hij is een van *De Nieuwe Gids* geweest. Te beginnen met den tweeden jaargang deed hij in dat tijdschrift zijn ‘Indrukken van den Dag’ verschijnen. Hij was Nieuwe-Gids-man, niet enkel door die medewerking, maar omdat de gedachte van de oprichters hem de ware leek. Het nieuwe leven te uiten, te bevorderen, te vereenigen, niet alleen in letterkunde, maar ook in kunst, staatkunde, wetenschap, dat was hun uitgesproken voornemen, en daarvoor voelde Tak. Met *De Kroniek* heeft hij iets soortgelijks bedoeld en in het algemeen kan gezegd worden, dat de eigenlijke Nieuwe-Gids-geest: de toekomstverwachting saam met de veelzijdigheid, bizonder gelukkig door hem werd uitgedrukt.

In onzen tijd is het minder dan vroeger mogelijk dat één man alles is. De dichter, de geleerde, de staatkundige, elk van die behoeft, om te doen wat van hem gevergd wordt, een volledig leven. Maar hoe licht zal iemand die geheel dit ééne is, meenen dat de wereld om dit ééne draait. Zelf bij uitsluiting tot één ding bekwaam zal hij alle anderen van zijn beschouwingen uitsluiten. Toch is geen volk gezond, waarin enkel de staatkundige, enkel de geleerde, of enkel de dichter belangrijk is. Die allen, en die niet alleen, hebben recht op een plaats vanwaar ze gehoord worden. Gelijkelijk uit het volk voortgekomen, bestaat alleen in hun verkeer en samenhang het geestelijk leven van het volk.

Onder de menschen voor wie zeer licht de vakman, de staatkundige, of de leeraar van een vooraf beraamd stelsel alles is, was Tak een die den samenhang van het nederlandsch geestelijk leven kende, en aan zijn verkeer kon deelnemen. Hij was voor hen de gezant uit een ruimere wereld dan die waarin voorloopig hun strijdende gemeenschap zich bewoog. Want, bedenken we dit: de strijd, dien ook Tak medemaakte, verengt *alle* gemeenschap tot eene van partijgenooten, - maar nochtans is het *doel* van dien strijd de gemeenschap met alle menschen. Alleen in het geestelijk verkeer wordt die gemeenschap voor-gespiegeld. Dichters en staatslieden, geleerden en kunstenaars, mannen van alle beroep en bedrijf worden daar enkel gemeten naar hun talenten, hun karakter, hun deugden. Dáár kan het voorkomen, dat geleerden van denzelfden rang aanhangers zijn van verschillende overtuigingen, hetzij gods-

dienstige of staatkundige; dáár is het mogelijk dat het staatkundig genie ongevoelig is voor poëzie zoowel als kunst. Geen omgang meer dan deze leert bescheidenheid: in geenen opent het oog zich meer voor de deugden van anderen.

Wat Tak bracht was een blik in die ruimere wereld die zijn genooten sints lang begeerden: wat hij ontving was de moed en de lust ervoor te strijden.

Tot een strijdende gemeenschap te behooren is het geluk van ons leven; maar alleen als de toekomst-gemeenschap waarvoor we strijden, werkelijkheid in ons is. Dit klinkt vreemd, maar is het niet. Strijden voor dat wat men niet heeft, kan een bittere noodzaak zijn: een geluk is het nooit. Maar strijden voor dat wat men *is*, dat is een heerlijkheid. Wij *zijn* dan tegelijk de toekomst en het heden, de zegevierende en de strijdende, en in de zekerheid van zoo te zijn smaken we de rust van onze daden.

Blijmoedigheid, hartelijkheid, kennis, bekwaamheden, waren tezamen in Tak aanwezig. Daarmee diende hij, door raad en daad; en ook als daad noch raad konden baten bleef het voorbeeld van zijn persoonlijkheid.

Die zal moeielijk te vervangen zijn. Licht mogelijk dat er in de eerste tijden ook geen plaats voor is. Licht mogelijk dat de afscheidingen strenger worden; dat waar geen ruimte is, de ruime blik zich vergeefs spannen zou; dat het strijdgewoel van het heden de toekomst waarin we leven tijdelijk zal verduisteren en de stem niet gehoord zou worden van een die haar in zich droeg. Maar wat nood, wij weten dat na den strijd altijd zulken als helden zullen worden geprezen voor wie toekomst en heden een en dezelfde zijn geweest.

Boekbeoordeelingen

Onbevoegd inleiden. Naar aanleiding van: Zelfkeur. Bloemlezing uit het werk van een aantal letterkundigen. Uitgegeven ten bate van het Ondersteuningsfonds der Vereeniging van nederlandsche letterkundigen. Met een inleiding door L.S., portretten en biographieën. Eerste bundel. 1907. Uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur - Amsterdam.

In de ‘Nederlandsche Bibliotheek onder leiding van L. Simons,’ verscheen voor enige weken het boekje waarvan de titel hierboven staat. Bij alle sympatie die wij voelen voor de ‘Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur’ en voor haren bestuurder, beseffen wij toch pijnlik dat déze uitgave een ongelukje is.

Hoe komt het toch dat, op eigen gebied degelike en welonderlegde mannen, zich zo vaak compromitteren door gediletanteer in een vak dat niet het hunne is? In eigen vak spreken zij slechts wanneer zij hun onderwerp volkomen bemeesteren, want zij kennen de noodzakelikheid van den ernst erbij. Zij zijn op de zee die zij bevaren groot gebracht en zij weten dat overal klippen en wonderlike stromingen dreigen. De zeeën dan die nieuw voor hen zijn, schijnen zo rustig en vlak, zij kunnen er zonder gevaar spelevaren, menen ze, ze bestuderen geen kaarten, maken geen bestek op en - zitten vroeg of laat aan den grond.

Nu weer de heer L. Simons.

Een ondernemend man, zeker! Zijn ‘Wereldbibliotheek’ is een kranige daad. Hij is een man met initiatief en doorzettingsvermogen. Hij beplant niet alleen, maar brengt tot stand. Hij

berekent zorgvuldig alle moeielikheden en omzeilt ze. Op zijn gebied moet hij, volgens het oordeel van bevoegden, een lofwaardig werker zijn. Zijn ‘Studies in Volkskracht’ werden geprezen, zijn ‘Pro- en Contra-uitgaven’ vonden belangstelling, en zie, nu geeft hij ons daar in dat boekje ‘Zelfkeur’ een ‘Inleiding tot de nieuwe nederlandsche letterkunde,’ en schrijft daar nog een Inleiding voor, die beide uiterst bedenkelik zijn, om niet te zeggen aanmatigend.

Een inleiding tot de nieuwe nederlandse letterkunde bedoelt dit boekje en de heer Simons werpt zich als Inleider op. Wij zullen zien ot hij zich bevoegd toont.

‘De bundels (Zelfkeur) willen de lezers onzer Bibltotheek nader brengen tot den grooten kring onzer Nederlandsche dichters en schrijvers van heden’ (blz. 5). En: ‘Deze bundels zijn in zekeren zin als een aanvulling te beschouwen van Verwey's Inleiding’ (blz, 8).

Deze bedoeling gegeven, zien wij eens hoe hij zich dat aanvullend overdoen van Verwey's werk wel gedacht heeft. Ik citeer daartoe weer uit zijn ‘Enkel woord tot inleiding’:

‘De vereeniging van Nederlandsche letterkundigen is geen letterkundige bent. Evenals de Journalistenkring is zij zuivere vakvereeniging; en haar Ondersteuningsfonds een onderling fonds tot steun voor behoeftige leden. Vandaar mijn denkbeeld door een bundel bijdragen de kas te steunen.’ (blz. 5).

Wie dit citaat, in verband met het voorafgaande, aandachtig beschouwt, wordt verzocht ernstig te blijven. Inderdaad, het beginsel is zeldzaam; de heer Simons die het publiek ‘naderbrengen wil tot den kring onzer dichters en schrijvers’ gaat daartoe niet tot de ‘letterkundige benten,’ maar tot een ‘vakvereniging’.

Evenwel, hij voelt het onzinnige van dit ‘beginsel’ zeer goed, en terwijl hij het opstelt in den enen zin, - ‘beminnelikheid der menselike inconsequentie’ - verwerpt hij het in den volgenden:

‘En toch lag het voor de hand *dat ik niet alle 160 leden zou kunnen vragen* tot meedoen. De twee bundels moesten blijven binnen de mogelijke grenzen.

Geconstateerd zij daarom met nadruk, dat voor de keus der namen niemand verantwoordelijk is dan ik. Geconstateerd zij óok, dat er enkele namen gemist worden van medeleden,

die ik wèl gevraagd had, doch die niet konden of wilden meedoen. En, met erkentelijkheid tevens, *dat enkelen meedoen, die ik ongaarne voor de completeering miste, schoon ze nog geen lid, of niet langer lid van onze vereeniging zijn*'. (Ik cursiveer. M.U.).

Het voorbijgaan, willekeurig, van enkele leden, het gaan tot de letterkundigen buiten de vakvereniging - voor de volledigheid; en wij kunnen aannemen dat hij gekozen heeft die hij 't belangrijkst achtte, en voorbijging wie hij geen belangstelling waard vond - doet ons zien dat hij de boekjes geheel naar eigen subjectieve smaak saamstelde, en dat zij dus als 't ware de schaal vormen waarop de hoogte-stand van 's heren Simons' artistiek-litterair besef af te lezen is.

En het is met dit artistiek besef treurig gesteld.

Wanneer de heer Simons onderwerpen aangeeft voor de Pro- en Contra-tijdschriften, dan zijn hem deze onderwerpen opgedrongen door het modern maatschappelik leven. Hij is verdienstelik als bemiddelaar. Wanneer hij werken uitkiest voor de Wereld-Bibliotheek dan neemt hij zulke die de algemene smaak bevredigen. (Bijv. níet Potgieters 'Gedroomd Paardrijden', maar wel Multatuli's 'Max-Havelaar'). In beide gevallen is van een persoonlike keuze, van een geestelike leiding geen sprake. Maar in dit boekje 'Zelfkeur' is zijn keuze - niet de keuze der bijdragen die hij aan de genodigden overliet, maar de keuze dier genodigden zelf - wel persoonlik, en wij komen hier in onmiddelike beroering met zijn persoonlike smaak en artistiek inzicht. Dat in zijn bundel belangrijke namen ontbreken is hem niet te wijten - de beteren en meest wijzen hebben wel meewerking geweigerd. - Maar dat in zijn boekje nog de onbetekenendste en geringste namen voorkomen, dát is hem zeker aan te rekenen. Een paar voorbeelden maar. De eerste bundel wordt gesloten door den heer Hora Adama. Ik wil geen kwaad van dezen schrijver zeggen, maar alleen citeren wat in zijn biografie staat. 'J Hora Adema, geb 1852. Militair. Mijdde zich daarna aan de studie der muziekale compositie, *welke tot heden zijn hoofdstudie is gebleven. Bij tusschenpoozen legde hij zich ook toe op de letterkunde*, en verschenen, meestal in de N. Gids, gedeeltelijk pathol. novellen: T h e a , enz. 'Ook verschenen twee pathol.

drama's' enz. 'Na het mislukken van dit plan' (een schouwburgplan) '*trok hij zich uit de letterkundige wereld terug, om zich voortaan alleen te wijden aan zijn muziekale studies*'. (bl. 358 cursiv. van mij. M.U.).

Men ziet wel: een dilettant. Een die nooit invloed uitoefende, nooit naar voren trad en eigenlik nieteens een litterair kunstenaar was, want pathol. novellen en pathol. drama's behoren tuis in het pathologiese en niet in het litteraire gebied.

Des niettemin verzocht de heer Simons hem om een bijdrage. Zo ook den heer v. Collem. Waarom? Men leze eens uit zijn bijdrage: V r i j h e i d .

> In onze ziel is slavernij,
> In onze zielen is verrotting,
> Een kelder-lucht,
> De wanden wasemen giftig kopergroen,
> En voornemens rondkruipen in de ziel,
> Als mieren over dood edel gelaat,
> Stank in de holten onzer zielen is,
> En etterbuil is zij.

(De heer v. Collem ga naar J. Hora Adama. Misschien kan die hem van zijn kwalen afhelpen!)

Waarlik, men behoeft maar een blik te werpen op het gemêleerde gezelschap der bijdragenden en men doorziet het litteraire gemoed van den heer Simons, en ziet dat zeker niet hij de man is, geroepen tot in-leiden in onze nieuwe nederlandse dichtkunst.

'Bloemlezingen' gaat de heer Simons verder in zijn 'Enkel woord', 'missen hun doel, als ze niet opwekken tot lezen van de volledige werken. Laat geen onzer lezers wanen, de auteurs, die tot dezen bundel bijdroegen, te *kennen* als hij hun broksken gelezen heeft. Hun gansche werk vraagt zijn aandacht.' (blz. 7.)

De uitnodiging is vriendelik, maar naar bezadigder oordeel niet ver van misdadig. Het publiek kan den weinigen tijd die het aan kunstbeschouwing wijden mag, zeker heilrijker besteden, dan met aandachtige bestudering van al de hier bijeengestelde schrijvers, en de ijveraar voor volkskracht-versterking schâme zich over deze poging tot volkskracht-verwatering!

De onnozelheid zijner zelf-overschatting zou hem kunnen verontschuldigen als hij niet vooraf gewaarschuwd was.

Maar de heer Simons is in dit ‘Enkel Woord’ niet slechts onnozel, niet slechts waanwijs, hij toont zich helaas ook - dom.

‘Wie goed waarneemt wat nu in onze letterkunst woelt (letterkunst; hij bedoelt letterkunde, wat iets anders is), ‘zal bemerken een erkende of niet erkende worsteling tusschen 'tgeen Potgieter in de Camera afkeurde als de “kopieerkunst des dagelijkschen levens”’ (moet zijn: kopieer*lust* des d.l.) ‘en het zoeken naar een de levensidee en levenssamenvatting openbarende kunst’. (‘levensidee openbarend’ is al voldoende; ‘levenssamenvatting openbarend’ is verbeeldinglose taal). ‘Maar hij zal die worsteling minder zien als een strijd tusschen twee fel gekante partijen, doch sterker als een zelfstrijd in de kunstenaars, waarbij de grenzen niet scherper omtrokken doch eer uitgewischt raken.’ (Bewering die de heer Simons maar te zeer algemeen doet gelden, terwijl zij slechts voor énkele schrijvers waar is. Zijn noodzakelik onvoldoende belezenheid - hij is geen vak-man en slechts liefhebber - speelt hem hier parten. Ook het letterkundig leven en de bestudering van den geest in het leven der kunst eisen, zogoed als gemeentezaken, gehéél den man. Toepasselike spreekwoorden: Twaalf ambachten enz, Schoenmaker enz.)

‘Mag ook hier en daar een neiging bespeurbaar zijn om zich op te sluiten in groepjes, in 't bezit der alléén-zaligmakende kunstleer, duidelik is toch daartegenover een algemeener streven om, ieder zelfstandig, te komen tot een synthese, die veel, soms gezochte, tegenstellingen zal oplossen in een hoogere waarheid van velerlei schakeering’ enz. (blz. 7) Oef! De zinnen van den heer Simons zijn niet de klaarheid-zelf, maar wij begrijpen toch wel wat hij bedoelt. Wat hij beweert over dat ‘algemeener streven’ is, zoals ik reeds zei, een bewering, en niet meer. Of, wél meer. De gehele stelling is een domme bewering. Heeft de heer Simons wel eens de schone betekenis doordacht van de verbonden woorden ‘Eendracht’ en ‘Macht’? De heer Simons smaalt nu op die ‘neiging om zich op te sluiten in groepjes in 't bezit der alléen-zaligmakende kunstleer,’ maar zonder die neiging die men vindt bij iedre geestelike

Beweging, en die er de stuwkracht van is, zou de heer Simons niet-alleen hoogstwaarschijnlik geheel níets gemerkt hebben van ‘wat nu in onze letterkunst woelt,’ maar hij zou méér niet beseffen wat hij op 't ogenblik beseft. Indirect smaalt hij op de Nieuwe-Gids-Beweging en dat nú nog te doen is wel zéér achterlik. Ja, ook de Nieuwe-Gids-Géést bestond voor de Nieuwe-Gids-Beweging er was; vóór October '85 immers schreven Perk en Kloos in De Spectator, Verwey in De Amsterdammer, v. Deyssel zelfs in De Gooi en Eemlander; maar de Beweging heeft dien geest vrij-gevochten en zijn loop versneld. En evenals nú de heer Simons naar aanleiding van een nieuwe geestelike Beweging, smaalden toendertijd lieden van het slag L.S. over dat kleingeestig ‘zich opsluiten in gr. enz.’ Zeker, een geestelike stroming uit zich reeds vóór dat de onbewuste en bewuste strijders ervoor, zich verenigen tot een bent. Maar die vereniging is geenszins een teken van beperktheid maar van kracht. En dat de heer Simons dit nog niet in de laatste vijfentwintig jaar geleerd heeft, is wat ik met een hard woord dóm moet noemen.

22 Aug. '07.
MAURITS UYLDERT.

De Levensdroom
Door
Alex. Gutteling

Ages past the soul existed,
Here an age 't is resting merely,
And hence fleets again for ages,
While the true end, sole and single,
It stops here for is, this love-way,
With some other soul to mingle...

ROBERT BROWNING.

In kalmen zomeravond purperrood
Van wolken om de diep gezonken zon,
Had hij de branding langs die zwelde en vlood

Gewandeld aan het strand, de vloed begon,
Dieper geruisch ontmurmelde de zee,
De stille plassen die als bron bij bron

Lagen te blinken onder blauwen vree
Naderend steeds in schuimbelijnde bogen,
Maar telkens wijkend even, dat zij dee

Glanzen het zand van vloeibaar goud betogen.
Beurtlings op donkren grond en spiegelvloeren
Schreed hij, de jongling, 't hoofd omhoog en de oogen

Starend naar wolken die in goudschijn voeren.
Zijn voet knapte de schelpen en vertrad
Met doffen knal de sombre wieresnoeren

Maar in zijn ongeweten droom vergat
Hij 't al, zalig onroerd, ofschoon geen beeld
In hem verrees, ofschoon hij niets aanbad

Enkel verzonk in diepe kleurenweeld'
En diep gedreun van onafzienbre deining,
Waarmee het luiden van zijn jeugdziel speeld'

In heilgen ernst, en hel door de verdwijning
Van 't floers waar de eerste melodiên uit rijzen. -
Toen zonk de zon vuurrood in wolkenlijning.

Maar boven 't duin steeg als bij psalmenwijzen
Het Allerheiligste, de gouden maan.
En hij stond stil en staamlend gingen prijzen

Zijn zilte lippen haar, haar stralenbaan
Verheerlijkte zijn hoofd. - Hij steeg op 't duin,
Op 't zilvren zand de schaduw van zijn gaan.

Nu sliep hij in den schemerigen tuin
Van vale bloemen, berken en abeelen,
Wuivend en huivrend in de stralen schuin

Van 't neergaand maanlicht en het windespelen.
De nacht was zoel, donkere vlinders dwaalden
Suizend voorbij en kwamen zachtjes streelen

Zijn wang die als een bleeke nachtbloem straalde.
In avondduinkom was hij neergezonken,
Van kleuren die in zilvren schijn vervaalden,

Van geurend thijm en zwoele koelte dronken.
En wijl de maan haar boog naar zee beschreef
En zonk in golven die opalig blonken

En wijl het weerlicht met een zwak gebeef
Gloorde aan de kim, en wijl de sterren flauwden
Toen dra de daagraad glansde in 't wolkgeweef

En in het duindal wolge dampen dauwden -
Droomde hij met een lach ontroerd en vroom
Soms droef en star om wat zijn ziel aanschouwde,

Soms de armen heffend in begeerte en schroom
En woordloos preevlend als de sluimerwereld
Rondom, zijn wondren dubblen levensdroom.

Hij zag twee vrouwen komen: de eene ompereld
Het donkre haar in kunstgen wrong gewonden.
Op 't zijden kleed een gulden volte dwereld'

Waarin zijn oogen duizend beelden vonden
Ult alle landen, alle tijden, bloemen
En sterren, om haar borst en heupen rondden

De tafereelen talloos niet te noemen.
Haar blikken straalden fier doch liefderijk
En door de snaren van haar lier een zoemen

Des winds al fluisterde - o hoe vorstelijk
Straalde dat gouden speeltuig in haar handen -
Wat was de andere vrouw haar ongelijk

Wier vingren boersch een rietenfluit omspanden.
Haar kleed was paars en rood en geel, zoo diep
Van kleur als rijpe pruimen, peren brandden

En om haar hoofd graanblonde golving liep,
Haar hoofd blozend en blank als bloesemkronen
Waarin het donker oog droomerig sliep. -

Toen zei zacht zangerig de trotsche schoone:
‘Kies tusschen ons, maar weet: 't is voor uw leven,’ -
Een teere blos kleurde haar bleeke koonen.

En zij zag neer wijl de andere opgeheven
Bleef staren zonder lach of mondgetril.
‘'k Wil mij aan u voor heel mijn leven geven’:

Voor haar die sprak knielde hij, maar zeer stil
Wenkte zij hem te wijken: ‘Niet zoo snel,’
Zei ze: ‘nog kent gij niet uw waren wil.

Luister der toovring van ons beider spel:
Ons beider vreugde en leed moeten wij spreken -
Misschien, mijn vriend, kiest gij haar gaven wel...’

En wijl een traan uit 't glanzend oog kwam leken
Hief zij haar lier en greep in zilvren snaren,
Zoodat een heldre ruisching uit kwam breken

Wier tonen klaar als manestralen waren,
En in zijn droom ving aan een nieuwe droom:
Wegdrijvend als in zoele zachte baren

Viel hij in slaap, wijl de geluidenstroom
Beelden opstuwde in zijn ontvanklijkheid -
Zij woelden, deinden, rezen aan den zoom

Van zijn scheemrige ziel, gelijk zich spreidt
Een tafereel op het gevoelig glas -
En één kort uur scheen hem zijn levenstijd.

Het was hem of hijzelf de speler was
En voor den Meester zat hij neer die stil
Starend in zijn muziek de beelden las

Die in hem rezen zonder dat zijn wil
Ze opriep: hij leidde alleen dien kleurgen vloed
Door 't juichend galmen, 't fluisterend geril

Van zijn bedwongen snaren smeltend zoet
Of toornig dreunend - toen hij eindlijk zweeg
Glimlachte de ander, zei: ‘zoo is het goed’ -

En lei zijn hand op 't hoofd dat siddrend neeg. -
Dat was zijn eerste glorie. En hij zag
Hoe zijn gestalte forscher breedde en steeg -

Straks donsde 't om zijn kin - wijl dag aan dag
Hij speelde in droomen eindloos, - maar opeens
Voelde hij leeg zijn ziel. Hij zweeg. Daar lag

De wereld voor hem open, vol geweens,
Vol vreugd, vol strijd - levende heerlijkheid -
En zonder aarzling liet hij wat maar eens

De mensch geniet en ieder kind benijdt:
Zijn jeugd, achter zich. En hij schreed door steden
Waar rustlooze arbeid dreunde wijd en zijd,

Door dorp en veld en lieflijke eenzaamheden.
De menschen zocht hij en doorgrondde hen.
Hij wist waarvoor zij allen zwoegden, streden,

En om zijn vriendlijkheid waardeerde men
Zijn komst, schoon hij hun vreemd bleef. En de daden
Van de oudheid, al wat stift, penseel of pen

Vereeuwgen kon, en hoe en wie ze aanbaden
En wat zij wisten van der sterren banen,
Van dieren, van den groei der schaamle zaden,

Hun kunst, hun kennis, hun geloof, hun wanen -
Hij kende 't al. Hij reisde en zag de landen
Waar, pyramiden langs, de karavanen

Tijgen door 't eeuwen-puin in zonnebranden,
Waar van den tempel 't beeldgruis en de zuilen
Liggen verzonken in begroeide zanden,

En in de koele graven ging hij schuilen
Waar de gebalsemden in kleurge banden
Liggen gewonden - in de diepste kuilen

Der aard groeven ontzet zijn eeltge handen
Naar 't reuzendier-skelet, en de oudste talen
Las hij: het spijkerschrift op de rotswanden,

En alle zeeën zelfs ging hij doordwalen
Van pool tot pool, en in de zeeën duikend
Zocht hij een schat van paarlen en koralen

En bloemen in die schemering ontluikend,
En hoogste bergen dorst hij koen bestijgen
't Lief edelweiss aan steilsten afgrond pluikend.

Toen kwam hij thuis na zoo langdurig zwijgen
En greep zijn lier, en al die wondren klonken
Verheerlijkt in der tonen plechtig stijgen

Bezinning-vol en toch verrukking-dronken
Deed hij der wereld wemeling herleven
In melodieën die een ieder zonken

Diep in de ziel, want ieders heil en beven
Had hij verstaan en gaf hij schooner weer.
Van oovral tot zijn woning saamgedreven

De jonge zangren kwamen en zijn eer
Zongen zij luid, maar in eenzame stilte
Wijlde de Meester en hij zong niet meer.

Want plotseling was op zijn geest een kilte
Gevallen: ‘had één sterveling hem lief?’ -
En tevergeefs trachtte hij zijn geril te

Verwinnen toen zijn gouden lier hij hief
En vreemd en schril een klaagtoon kermde en ruischte er -
Zijn speeltuig viel - hij vlood gelijk een diet. -

Even ontwaakte hij en zonder luister
Zag hij de vrouw met neergezonken lier
Onder een zwarte spar in schaduwduister.

Maar vlakbij de andre stond en met een schier
Moederlijk-lieven blik zag zij hem aan.
Zij hief haar fluit met ongewilden zwier

En weer viel hij in slaap om te verstaan
Zijn andre leven in die nieuwe tonen
Die kweelden hoog als nachtegalen slaan.

Hij zag zich samen met een jonge schoone,
Zoet lachende en teer fluisterende vrouw.
Door warme zomerzon gebruind haar koonen,

Haar lokken blond en 't losse kleedje blauw.
De oogen diep-donker die hem steeds aanstaarden
Wijl hij zijn fluitelied aan 't suizend flauw

Zeegezang aan den gouden strandzoom paarde,
Alsof dier melodieën lieflijkheid
Zijn liefde haar nog schooner openbaarde

Dan 't speelsche kussen - zachtjes neergevlijd
Elkaar omstrenglend - op gloed-geurgen wang,
Haar lokken om hun beider hoofd gespreid.

Zoo zaten zij op 't duin veel dagen lang
Van koelen klaren morgen wazig-blauw
Tot 's avonds, en zijn jublend fluitgezang

Werd zwoeler, smeltender altijd en nauw
Weerhield hij zich, wen ze op het mollige zand
In 't zongoud droomrig en verliefd en flauw

Van oogopslag, hem toelonkte en haar hand
Verlangend hief. Tot eens het speeltuig hem
Ontzonk, en op haar wierp hij zich om dan 't

Kleed van haar lijf te ontgespen, en haar stem
Stamelde wel, doch weerde niet, en 't blanke
Gloeiende lichaam sloot in teedren klem

Zich aan het zijne. In 't ritslend halmenranken
Lagen ze en stoeiden en na 't zoete spel
Gloeiden hun oogen vol van zalig danken. -

Zij gingen wonen aan een zilvren wel.
Hun lichte kleine hut rees in gebladert
Van schoone boomen waar geen zongloed schel

Doorheendrong. Stammen door en twijggeädert
Blonk wijde vlakte en hemel, stroom en ster.
Want een rivier hun stille oase naderd'

En weiden, korenvelden, glansden ver
Van bloemen, schoven; en de bloesemtuinen
Omdonsden stralend 's voorjaars her en der

Hun breede lanen, kronkelige kruinen.
Gelukkig woonden zij in zomergloed,
En wen de winter op het sneeuwveld schuine

Stralen deed glinstren, wen als goud en bloed
De herfst hun bosch doorluisterde, slechts één
Zaligheid miste: een kindje, hun gemoed.

Doch hij werd krank en met verheeld geween
Zat ze aan zijn bed, maanden, en toen hij rees
Was hij zeer zwak en bleef dat lang: alleen

Kon hij niet loopen en zijn stem was heesch.
Zij was zijn troost, zijn moeder, hij haar kind,
't Vergeefs verlangde, aan wien zij teerst bewees

Door kleinste zorgen hoe zij hem bemind' -
En door haar trouw was hij weemoedig wel
Om haar, doch om zichzelven blij-gezind.

En wen zijn fluit hij somtijds hief tot spel
En hij hun liefde en hun geluk bezong,
Dan klonk zijn toon wel niet meer hoog en schel

Maar diep en warm, dat in haar ziel hij drong
Die dankzei met eenvoudig edel woord. -
In nieuwe lente werd de wereld jong

En hij weer sterker. 't Warme woud bekoord'
Hen tot een wandling en zij rustten uit
Waar hen een mosbank en een boomstam schoord.'

Zij hoorden niet het rommelend geluid
Dat naderde altijd dreigender nabij:
Schooner dan ooit bespeelde hij zijn fluit.

Hoe klonk zoo fier en zoo verrukt, zoo vrij,
Wijl 't komend onweer donderde en het licht
Al flitste door 't getwijg, zijn melodij?

Opeens kronkelde omneer een felle schicht
En zonder kreet stortte zij aan zijn zij
En een plasregen ruischte er eensklaps dicht

Van groote koude dropplen op hen bei, -
Maar zij was dood en hij verdwaasd, omniet
Gilde om vernietiging zijn wild geschrei:

De bliksems hoorden zijn gebeden niet
En togen verder, en hij bleef alleen
Met haar beweegloos lijf in 't schril gebied

Van huivrend licht en huiverend geween. -
En hij begroef haar. Tot hun beider kluis
Ging hij niet weer, maar sliep op mos en steen

En zwijgend ging hij snel langs ieder huis,
Doch in de stilte speelde hij, waar droef
De takken huifden, of bij 't stroomgesuis.

Hoe zwak ook, stierf hij niet. Zijn mond stond stroef
En lachte nooit meer, en zijn haar werd grijs
En lang - de wind doorstreek 't met zacht gezoef -

Doch altijd blijder werd zijn weemoedwijs,
Want altijd nader kwam hij bij den dood
Die - wist hij 't niet? - het eind was van zijn reis

Waar hij zijn lievling die zoo droef ontvlood,
Wier beeld hem scheemrend lichtte in de eenzaamheid,
Weer, en voor eeuwig nu, in de armen sloot'...

Toen was 't of hij ontwaakte. Een korte strijd -
Meer een bezinnen, een herinnering
Van al 't doorleefde - en de armen uitgespreid

Knielde hij neer in koortsge siddering
Voor haar die 't laatste lied speelde. En hij zei:
‘Vergeef, dat een verlangen me eerst beving

Naar háar ijdelen rijkdom. Zegen mij
Met 't smarten-rijke, liefde-rijke leven
Dat gij mij toonde, dat mijn leven zij.

Wil me uw eenvoudge rieten speeltuig geven:
Wat is de roem waar men de liefde mist? -
En gij die 'k wijken zie in snikkend beven

Wel heb ik liefde in úwen blik gegist,
Maar 'k weet: ‘een tweelingziel schenkt gij mij niet.
Ik heb gekozen.’ - ‘Voor uw leven is 't’ -

Sprak zeegnend de andre, reikend hem het riet -
‘Als gij ontwaakt zijt gij dees droom vergeten:
Wee wie zijn noodlot wakend voor zich ziet...’

En hij werd wakker, door de schuwe reten
Der slaaprige oogen gloorde morgenschijn,
Zijn vingertoppen leken licht te meten

De gaatjes van een Pansfluit hoog aan zijn
Spitsenden mond getild - er was geen fluit,
En geen herinnering aan vreugd noch pijn -

Daar steeg een leeuwerik het duindal uit
En jubelde in de zon, en hij stond op
En bij dat hooge, hemelsche geluid

Beklom hij droomerig den heuveltop
En zag de zon vuurrood, van 't wijde veld
Klonk karrenratelen en zeisgeklop,

En fier veerkrachtig als een jonge held
Kwam hij langs bramenrank en hageroos
Zijn ongeweten noodlot toegesneld:

Zijn schoone noodlot, dat hijzelf zich koos. -

Olaf Trygveson
Door
G.E.G. Meuleman.

II Over Snorre Sturluson, en den invloed van zijn saga's.[1)]

Olaf Trygvesons sage is bij Snorre veel langer, ook daar hij er veel ingewikkeldheden over Noorsche politiek in heeft.

Snorre, geboren 1178, was van een oud IJslandsch geslacht en werd sinds zijn derde jaar aangenomen en opgevoed door de machtigste en voornaamste man op IJsland, Jon Loftson. Dat was een vergoeding voor Snorre's vader, Sturla, die door Jon bij een rechterlijke uitspraak in 't ongelijk was gesteld.

Jon Loftsons huis te Odde was 't centrum van IJslandsche cultuur. Jon's grootvader, Saemund de wijze, was beroemd geweest als geleerd priester en uitstekend kenner van de IJslandsche en Noorsche oude geschiedenis en had een school gehad voor de opleiding van geestelijken, die voortgezet werd door zijn zoon Loft, ook priester.

Snorre heeft daar een geleerde opvoeding genoten en al

1) Hiervoor is gebruik gemaakt van:
Gustav Storm: Indledring til oversaettelse af Snorres Kongesagaer 1899.
Gustav Storm: Snorre Sturlassons Historieskrivning.
Finnur Jonsson: Den Islandske litteraturs Historie 1907.
Chr. Collin: Björnstjerne Björnson 1907.
P. Hansen; III. Dansk Litteraturhistorie 1902.
P.A. Munch: Uitgave van Kong Olaf Tryggvesöns saga af Odd Munck.

vroeg zich beziggehouden met de historische schriften, die daar in huis waren. Ook leerde hij daar de wet, die ieder machtig man moet kennen, daar hij wel eens recht moet spreken op de wijkgedingen en als lid van de wetgevende vergadering eens in 't jaar op het ‘Alting’.

Na Jon's dood bleef Snorre, die toen 19 jaar oud was, nog bij Saemund, Jon's oudste zoon, in huis wonen; Snorre was arm, want zijn vader was gestorven, toen hij nog heel klein was en zijn moeder, die toen Snorre's fortuin te beheeren gekregen had, had 't verspild. Maar Tord, Snorre's oudste broer, deed hem een rijk meisje aan de hand en in 1199 huwde hij haar, 't was Herdis, dochter van Berse, een machtig man en priester op Borg, waar de beroemde Egil Skallagrimson vroeger gewoond had. Zij kregen een dochter Albera en een zoon Jon, maar het huwelijk was niet gelukkig, daar Snorre wispelturig was en niet genoeg had aan één vrouw. In 1206 ging Snorre dan ook wonen op Reykjaholt en bleef zijn vrouw op Borg, zoodat het huwelijk toen feitelijk ontbonden was. Snorre was een uitstekend financier maar niet altijd heel keurig in de middelen om zijn waarden te vermeerderen. Reykjaholt was eigenlijk een goed van de kerk, en de priester Magnus Paalson had het hem te besturen gegeven. Maar Snorre richtte er zich geheel in, of het zijn eigendom was en zette er meer gebouwen bij en bouwde er een versterkingsmuur om heen. Dicht bij zijn huis was een warmwaterbron van 97° C. Snorre maakte nu een goot van gehouwen steen, een 20 M lang, die vlak bij zijn huis uitmondde in een ronde open badkuip van 4 meter middellijn en 1 meter diep. Daarin was het water 65° C, dus nog veel te warm, maar 's avonds zette Snorre een steen voor de goot, zoodat het water in een zijkanaal liep; den volgenden morgen was dan het water juist genoeg afgekoeld voor een bad. Dit is het eenig levende bewijs voor wat de Sturlungasage zegt van Snorre: ‘Hij was kunstvaardig in alles, waar hij zich met zijn handen op toelegde.’

Buiten Reykjaholt had hij nog vele goederen verkregen, hij schijnt 't gezocht te hebben in 't vreedzaam besturen daarvan, want als er twisten tusschen de geslachten zijn, treedt hij op als vredebewaarder.

Al vroeg was Snorre een goed skald. Zijn eerste gedichten waren lofliederen op de Noorsche koningen van zijn tijd, Sverre, die in 1202 en Inge, die in 1217 stierf en op Inge's halfbroeder, Haakon de Jarl. Deze gedichten liet hij in manuskript naar Noorwegen zenden en aanbieden. Men weet, dat Haakon, de Jarl het gedicht dankbaar aanvaardde en hem per schip een geschenk toezond, zwaard, schild en harnas en hem groote eer toezeide, als hij bij hem wilde komen. Ook verzocht hij hem een vers op zijn vrouw Kristine te maken. Snorre dacht er over, te gaan, maar dat voorjaar kwam op IJsland 't bericht van Haakons dood en het jaar daarop, 1215, werd Snorre voor de drie jaren benoemd tot voorzitter van het Alting, ‘wetzegger’.

De geleerden zijn 't niet eens over Snorre's houding. Finnur Jonson vertelt niets van neiging tot onvrede bij Snorre, maar Gustav Storm zegt, dat het de drie jaren van Snorre's functie meer aan den bisschop dan aan Snorre te danken was dat de vrede bewaard bleef.

Na 't afloopen van zijn functie, in 1218 trok Snorre naar Noorwegen om in eer en aanzien te komen bij de Noorsche vorsten en om het land te leeren kennen, waarvan hij de geschiedenis al sinds zijn jeugd had bestudeerd.

De twee jaar van zijn verblijf daar was Snorre bij Vrouwe Kristina, de weduwe van Haakon Jarl, en bij Skule Jarl en kreeg aan het hof van koning Haakon de hoogste rang onder de hovelingen, Skutelsvend, kamerheer, zouden wij zeggen. Bij die gelegenheid zwoer Snorre den koning trouw, maar daar 's konings macht niet tot IJsland ging, was de eed alleen geldig voor Snorre zoolang hij in Noorwegen bleef of op IJsland alleen om den koning diensten te bewijzen, zonder zijn onafhankelijkheid te verliezen. Toch werd die eed later noodlottig voor hem,

Toen Snorre nog bij Skule in Noorwegen was, gebeurde het dat Paal, de zoon van Saemund, Snorre's pleegvader, in Bergen om zijn pralen en pronken uitgelachen en bespot was geworden, en gekrenkt hierover, laat in den herfst uit Bergen wegzeilde en in een storm omkwam. Toen dit bericht IJsland bereikte, gingen zij daar de Bergensche kooplieden, die toevallig op IJsland waren, plunderen en deze namen volgens

het gebruik dier tijden weer wraak door Saemunds geheel onschuldige broer, Orm Jonson te dooden en kort daarop nam Orm's schoonzoon weerwraak door een Noor op IJsland, die ook geheel buiten die geschiedenis stond, te dooden.

Dat bericht zette in Noorwegen kwaad bloed en Skule Jarl dacht er over met vloot en leger naar IJsland te gaan, - zij vonden dat stellig een goede aanleiding voor veroveringen - maar Snorre wist dat te verhinderen. Hij schijnt daarbij echter zoo onvoorzichtig geweest te zijn, den Jarl den raad te geven, liever de machtigste mannen op IJsland voor zich te winnen en aangeboden te hebben deze over te halen om aan de Noorsche grooten te gehoorzamen. Hij zeide dat na Saemund Jonson zijn eigen broeders de machtigste mannen op IJsland waren en ‘zij zullen zeker doen, wat ik zeg.’ Skule Jarl ging daarop in en Snorre keerde terug met de officieële opdracht, de Noorsche kooplieden veiligheid te verschaffen op IJsland, maar in 't geheim moest hij koning en Jarl beloven IJsland onder de Noorsche koningen te brengen en kreeg daarvoor een benoeming tot Jarl. Als gijzelaar zou zijn zoon Jon naar Noorwegen komen. Wat die heimelijke belofte echter betreft, waarvan wat uitgelekt was op IJsland en die hem daar heel impopulair maakte, hij heeft nooit een stap tot het nakomen daarvan gedaan.

Toen Snorre in 1220 terugkwam, waren er allerlei twisten tusschen het geslacht, waartoe bij behoorde, dat van Odde en dat van Haukadal, en Snorre maakte daar gebruik van om zijn macht te vermeerderen en wilde wel heerscher op IJsland worden voor zich zelf. De Noorsche kooplieden konden door hem veilig op IJsland komen en handeldrijven, in zoover hield hij zijn belofte, en zijn zoon Jon zond hij naar Noorwegen, maar na drie jaar werd deze weer teruggezonden, zoodat de Jarl hem toen van zijn belofte ontslagen schijnt te hebben. Snorre werd in 1222 weer president van 't Alting en bleef dat tot 1231; hij reed dan daarheen met honderden in zijn gevolg, hij had in zich het ideaal van den ‘hövding’ van vroeger, hij gaf prachtige feesten, ‘zooals in den ouden tijd.’ Ja, hij schijnt zelfs een rol te hebben willen spelen als Odin, want het gebouw voor de volksvergadering noemde hij Walhalla, hij wilde zijn als Alvader onder zijn IJslanders. Die

tijd als ‘wetzegger’, 't was de mooiste en rustigste uit zijn leven. Snorre verstond ook goed de kunst, zijn zoons en dochters voordeelige huwelijken te doen sluiten en ook daardoor werd hij àl rijker en machtiger. Maar daar hij het altijd zoo pijnlijk en onbehagelijk vond, veel van 't zijne als bruidschat of erfdeel af te staan, waren er telkens veeten in zijn familie en was zijn positie nooit zoo vast. Na 1231 kwamen al die twisten en strijden in zijn geslacht, dat der Sturlungers, die uitvoerig verhaald worden in de Sturlungasage. Sturla, Snorre's broederzoon, had een pelgrimstocht naar Rome gedaan en in dien tijd waren zijn eigendommen door Urökja, Snorre's onechte zoon, geplunderd. Sturla, zijn terugreis nemende over Noorwegen, kreeg van den Noorschen Koning Haakon Haakonszoon, die ontevreden was over de beloftebreuk van Snorre, de opdracht IJsland onder Noorwegen te brengen onder de belofte Jarl van IJsland te worden, als het gelukte. Sturla begon op IJsland krijg tegen Urökja, waarin Snorre ook betrokken werd, en deze, die geen held in den oorlog schijnt geweest te zijn, verloor al zijn goederen en werd met andere hoofdmannen naar Noorwegen gezonden, omdat de Koning vrede tusschen hen stichten wilde. Dat was in 1237.

Dáár kwam de tijding, dat Sturla gedood was. Snorre schreef wel een rouwvers aan Sturla's broer, maar begreep niettemin, nu wel zijn macht en rijkdommen terug te kunnen krijgen en wilde zoo spoedig mogelijk naar IJsland. Maar de koning, wiens toekomstplannen door Sturla's dood verijdeld waren, wilde niet, dat Snorre hem op IJsland nog meer zou tegenwerken en verbood hem tot twee maal toe uit te zeilen. Maar: ‘Weg wil ik’ en Snorre zeilde toch. Dit was breken van den eed van trouw. Koning Haakon bewerkte nu Snorre's vijand Gissur tot de opdracht die Sturla vroeger gehad had en daarbij moest hij Snorre naar Noorwegen doen komen of als hij niet wilde, hem dooden. Gissur vond 't in alle geval maar het veiligste om Snorre, die al zijn macht en rijkdom op IJsland weer teruggekregen had, uit den weg te ruimen en op een donkere herfstnacht van 't jaar 1241 drong hij met zijne mannen Snorre's huis binnen. Snorre wilde zich in den kelder verbergen, maar daar kwamen alle mannen en ook de gehuurde moordenaar. Nog eens wilde Snorre zijn persoonlijk

gezag doen gelden. ‘Niet zul je houwen!’ maar de doodelijke slag viel.

Naast dat rustelooze, eerzuchtige leven van IJslandsche groote met moord en angst en veete, het echte op voordeel bedachte leven van zijn tijd, staat dat van Snorre in zijn studeerkamer te midden van de rust van zijn boeken. Hij moet wel alles gehad hebben, wat de IJslandsche literatuur tot zijn tijd had opgeleverd, dit blijkt uit zijn werken, en heeft waarschijnlijk de geheele boekerij van zijn pleegvader Jon geërfd en liet nog veel boeken die hij niet had, overschrijven. Ook kende hij bijna alle skaldeverzen en wist ze telkens te pas te brengen. Zijn hoofdwerk, de Snorre-Edda, schreef hij, toen hij tusschen de veertig en vijftig was, de koningssaga's in het laatst van zijn leven.

De Snorre-Edda is een systematisch leerboek voor de gronden van de dichtkunst en behandelt de Mythologie, de Taal en de Versvormen.

Als schrijver van de koningssaga's heeft Snorre verscheiden voorgangers gehad. Enkele noemt hij zelf in zijn voorwoord en daarom en om 't karakteristieke er van, neem ik dit in zijn geheel over:

‘In dit boek liet ik schrijven oude sagen van hoofdmannen, die rijken gehad hebben in de Noorsche landen en gesproken hebben de Deensche (Noorsche) taal, die ik wijze mannen heb hooren vertellen en hun geslachtsregisters, zooals men mij die geleerd heeft.

Sommige dingen worden gevonden in de stamboeken waarin koningen en andere hooggeboren mannen hun geslacht opgeteekend hebben en andere dingen zijn geschreven naar oude liederen en saga-dichten, waar men wel over gespot heeft; en hoewel wij niet zeker weten of alles waar is, zijn er toch gevallen, waarin oude wijze mannen deze voor waar gehouden hebben. Tjodolv de wijze van Kvine was skald bij Harald Schoonhaar. Hij dichtte ook over koning Ragnvald Heidum-haere dat vers, dat Ynglinga-tal genoemd wordt. Ragnvald was een zoon van Olaf Geirstade-alv, broeder van Halvdan Svarte. In dat gedicht worden genoemd dertig van zijn voorvaderen en van elk wordt verteld van hun dood en waar zij begraven zijn. Tjaalne wordt hij genoemd, die een

zoon was van Yngvefröj, aan wien de Zweden nog lang daarna offerden; naar zijn naam heeten zij Ynglingers. Oivind Skaldaspiller telde ook de voorouders van Haakon Jarl den machtige op in een gedicht, dat Haaloigjetal heet en gedicht is over Haakon. Daarin wordt eerst genoemd Saeming, zoon van Yngve-fröj; ook van ieder van dezen wordt verteld hoe de dood was en waar hij begraven ligt. Naar het gedicht van Tjodolv is eerst het leven van de Ynglingers geschreven en daarbij vermeerderd met wat wijze mannen zeiden. Het eerste tijdperk wordt het Brand-tijdperk genoemd: toen moest men alle dooden verbranden en bauta-steenen voor hen oprichten, maar nadat Fröj te Upsala in een heuvel begraven was, maakten vele hoofdmannen niet minder heuvels dan bautasteenen ter herinnering aan hun verwanten. Maar sedert Dan de hoogmoedige, koning van Denemarken, zich een heuvel liet bouwen en gebood, dat hij na zijn dood daarin gebracht zou worden in zijn feestgewaad en krijgsdracht met paard en zadeltuig en veel ander goed, toen deden daarna velen van zijn geslacht datzelfde en dat werd de oorsprong van het grafheuveltijdperk daar in Denemarken; maar het brand-tijdperk bleef lang bij Zweden en Noren. Maar toen Harald Schoonhaar koning was van Noorwegen, werd IJsland bevolkt. Bij Harald waren skalden en nog kent men hunne liederen evenals al de liederen over koningen die sedert in Noorwegen waren; en *wij* nemen liefst getuigenis van dat wat gevonden wordt in de liederen, die opgezegd worden voor de hoofmannen zelf of voor hun zonen; wij houden alles voor waar, wat gevonden wordt in de liederen over hun handelingen en strijden. Wel is het skaldenmanier, om hem, voor wien zij een lied maken het meest te prijzen, maar niemand zou toch durven wagen van hem zulke handelingen zelf te vertellen, waarvan al de toehoorders en hij zelf ook wisten, dat het leugens en losse woorden waren; dat zou spot zijn, maar geen lof.

Are de priester, de wijze, zoon van Torgils Gelleson was de eerste, die hier in 't land schreef in 't Norrönsch (de Noorsche schrijftaal in de 12e en volgende eeuwen) hij schreef over de vroegere tijd over oud en nieuw beide. In het begin van zijn boek schreef hij er 't meest over, hoe IJsland bevolkt werd en de wetten gegrondvest, daarna er over, hoe lang de Wet-

zeggers recht spraken en rekende wat dat betreft de jaren eerst tot den tijd, toen het christendom in IJsland kwam en daarna tot zijn eigen tijd. Hij voegde daarbij ook vele andere gebeurtenissen over het leven der koningen in Noorwegen en Denemarken en ook in Engeland en daarenboven nog over groote voorvallen hier in 't land. En alles, wat hij verhaalt, lijkt mij zeer geloofwaardig; hij was heel verstandig en daarbij zoo oud, dat hij geboren was in 't jaar na den val van Harald Sigurdson, (1067). Hij schreef, zooals hij zelf zeide, het leven der Noorsche koningen naar het verhaal van Odd Kolson, kleinzoon van Hall op Sida. En Odd kreeg zijn berichten van Torgeir Avraadskoll, die een wijs man was en zoo oud, dat hij woonde op Nidarnes, toen Haakon Jarl de machtige gedood werd (995). Op dezelfde plek liet Olaf Trygveson de koopstad stichten, die daar nu is. Are de priester kwam zeven jaar oud naar Haukadal, naar Hall, zoon van Toraren en bleef bij hem 14 winters. Hall was een heel wijs man, met een goed geheugen. Hij herinnerde zich nog, dat Tangbrand[1)] de priester hem doopte, toen hij drie jaar oud was; dat was een winter voor het christendom op IJsland wettelijk ingevoerd werd (1000). Are was 12 winters oud, toen bisschop Isleiv stierf (1080). Hall reisde in Noorwegen en woonde bij Olaf den Heilige en had daar veel voordeel van want hij leerde goed 's konings bestuur kennen. Maar toen bisschop Isleiv stierf, waren er 80 winters verloopen sedert Olaf Trygvesons val (1000). Hall stierf 9 winters na bisschop Isleiv, toen was Hall 94 winters oud. Hij was 30 winters oud, toen hij op Haukadal kwam wonen en woonde daar 64 jaar, zoo schreef Are. Teit, de zoon van bisschop Isleiv werd bij Hall op Haukadal opgevoed en bleef daar wonen. Hij onderwees Are de priester en leerde hem veel dingen van den vroegeren tijd, die Are later opschreef. Are leerde ook veel van Turid, de dochter van Snorre de Goede. Zij had veel verstand; zij herinnerde zich nog haar vader Snorre, die 35 jaar was toen het christendom in IJsland ingevoerd werd (1000) maar in het jaar na den val van Olaf den Heilige stierf (1031). Het is geen

1) Tangbrand, de priester, was door Olaf uitgezonden om de IJslanders te kerstenen, maar had door zijn ruw en woest optreden weinig succes.

wonder, dat Are vele oude gebeurtenissen kende beide van hier en in 't buitenland (Noorwegen) want hij had zijn berichten gekregen van oude en wijze mannen en zelf was hij leergierig en had een goed geheugen. Maar de liederen lijken mij het meest geloofwaardig, als zij goed gelezen en verstandig opgevat worden.'

Dat, waarover Snorre spreekt in zijn voorrede, was het 'Islendingabok' (Libellus Islandorum) van Are Frode (de Wijze) die leefde van 1067-1148. Dat geeft de geschiedenis van IJsland tot 1120 met geslachtslijsten en de geschiedenis der Noorsche koningen. Het wordt telkens in de IJslandsche literatuur aangehaald, maar is verloren gegaan. Later schreef Are zijn klein 'Islendingabok', dat alleen de geschiedenis van IJsland bevat en dat is nog in zijn geheel over, zoodat daaruit zijn methode volledig te kennen is. Merkwaardig is het, hoe Are, de eerste die de historie opschreef, de mondelinge mededeelingen, die zijn eenige bronnen waren, weet te schiften, het ware, en niet anders dan het bewezen ware er uit neemt, en alleen de voornaamste feiten van de geschiedenis in zijn boek zet. Zijn volkomen objectiviteit, zijn nuchter critische zin, zijn verwerpen van het onbewezene bracht de IJslandsche geschiedschrijving al in 't eerste begin tot de hoogte van wetenschap.

Buiten Are en de liederen heeft Snorre echter nog meer bronnen gehad. Wat Olaf Trygveson aangaat, had hij een voorbeeld in de Olaf Tryggvesonar saga van Odd Snorrason Munk (de Monnik). Odd was monnik in 't Tingöre klooster en stierf waarschijnlijk op 't eind van de 12e eeuw. Het latijnsche origineel is verloren maar in Oud-Noorsche vertalingen is zijn sage nog over. Een groot verschil is er tusschen dit werk en de gewone Oud-Noorsche sagen wat betreft stijl en karakter. De gewone sage, gegrond op mondelinge overlevering, zoo te zeggen alleen maar neergeschreven, niet gemaakt, heeft een zuiver oermenschelijk karakter, deze, in 't latijn geschreven door een monnik, die maar altijd las in latijnsche legenden en heiligen-biografieën, heeft in den stijl iets preekachtigs gekregen, waar men geen mensch achter voelt en is zelf een heiligenlegende geworden. Daarbij heeft de schrijver al het bovennatuurlijke, alle heilige handelingen

en mirakels vermeld, die hij maar over Olaf vinden kon, zonder zich om het eigenlijk historisch te bekommeren.

In dat zelfde klooster schreef broeder Gunlaug eenige jaren later nog een Olaf Trygvesons sage, waarschijnlijk omdat broeder Odd's geschrift hem niet geleerd of volledig genoeg was. Dit is verloren, maar een groot deel er van is opgenomen in de groote Olaf Trygvesons sage, een compilatiewerk waar zonder critiek alles wat over hem te vinden was ingebracht werd, en waarin dezelfde feiten soms tweemaal met een klein verschil vermeld worden.

Nog kende Snorre 't Fagrskinna (Mooie Perkament), waarvan de schrijver weer geput heeft uit Odd's Olaf Tryggvesonssaga. Evenals Snorre is deze schrijver skald en leek, geen kloosterbroeder en hij behandelt de legenden dan ook zeer rationalistisch. Hoe zelfstandig en oorspronkelijk zijn sagawerk ook is, hij mist Snorre's aanschouwelijkheid van voorstelling; en heeft hij tegenstrijdige berichten, dan weet hij niet te kiezen, maar wel de moeilijkheid te ontgaan door de mededeeling te veranderen in iets algemeens, bijvoorbeeld, zijn er verschillende namen van boeren genoemd, die in strijd zijn, dan laat hij de namen weg en spreekt maar van ‘boeren’.

Zoo zijn er genoeg handschriften, die dezelfde stof behandelen als Snorre, maar hij staat hoog boven zijn voorgangers doordat hij de kunst verstond zijn personen te doen leven en hen te karakteriseeren door hun gesprekken. Voor hem waren de kronieken, die hij vond, dan ook geen letters zonder leven. maar in zijn verbeelding zag hij de koningen en bijpersonen, zag hun handelingen en begreep hun daden. Was de dichter in hem niet overvleugeld door den waarheidzoekenden historievorscher dan had hij wel voor Noorwegen kunnen worden, wat Shakspere in zijn historische stukken voor Engeland geweest is.

De andere handschriften zijn dan ook vergeten en worden alleen voor studie gelezen, maar toen Snorre door vertalingen algemeen bekend werd, werd zijn sagaboek de geliefkoosde lectuur in Noorwegen en kreeg grooten invloed op de literatuur. Maar dat gebeurde pas later, daar na 1400 de Deensche taal zich uitbreidde over Noorwegen en de oude geschriften in 't Oud-Noorsch en IJslandsch niet meer verstaan werden.

Rechtsgeleerden alleen maakten nog werk van 't Oud-Noorsch en 't was dan ook een rechter, Mattis Störsson, die ± 1560 't eerst een uittreksel uit de koningssagen in 't Deensch vertaalde onder den titel: ‘De Noorsche kroniek van de vroegere koningen, heeren en vorsten, die geweldiglijk geregeerd en Noorwegens rijk bestuurd hebben uit het oude Noorsch in het Deensch overgebracht.’

Maar de eerste volledige vertaling is van Peder Clausson, kanunnik en aartsdiaken te Stavanger, die leefde van 1545- 1614. In de kerk van Undal, waar hij eerst predikant was, hangt nog zijn portret, een ineengedoken figuur met lange witte baard en golvende lange haren, die in de eene hand een zakdoekje en in de andere een kerkboek houdt. Deze Clausson deed veel aan geschiedenis en had van een rechter Oud-Noorsch geleerd; hij kreeg omstreeks 1590 een perkament in handen, dat een afschrift van Snorre bleek te zijn. Dit ging hij in zijn geheel vertalen en bewerkte de geschiedenis tot de dood van koning Sverre toe in 1263, hoewel hij zeer goed wist, dat dit laatste niet van Snorre was. Het is verwonderlijk, hoe goed Clausson met de weinige hulpmiddelen, die hij tot zijn beschikking had, het Oud-Noorsch begreep en zijn taal is edel en kernachtig en veel goede en oude woorden, die gevaar liepen door vreemde verdrongen te worden, heeft hij met succes gebruikt en voor de taal behouden.

Omstreeks 1630 werd een der afschriften van Peder Claussons werk in Kopenhagen gedrukt en uitgegeven. Nu was Snorre ‘uitgegraven uit de zwarte nacht der vergetelheid’ zooals de geleerde Arngrimr Jonsson het in een brief aan den uitgever uitdrukte. Nu had Noorwegen in eens een samenhangende en lezenswaardige voorstelling van de geschiedenis van de oudste tijden en de middeleeuwen.

En Snorre werd nu algemeen gelezen.

Grundtvig gaf in 1815 een soort vertaling van Snorre, maar dat was meer een vrije inkleeding in de volkstaal, die een heel anderen indruk op den beschaafde moest maken, dan de waardige eenvoud van de grondtext.

Nu komen nog de vertalingen van J. Aall in 1838/9 en van P.A. Munch in 1859 totdat eindelijk Storms geïllustreerde vertaling komt, bewerkt naar de volledigste en meest betrouw-

bare grondtext, die door Finnur Jonsson voor de uitgave gereed gemaakt wordt.

In de 19e eeuw eerst begint de kroniek van Snorre stof te worden voor literatuur. Oehlenschläger (1779-1850) de eerste van het Deensche ‘Gouden tijdperk’ van letterkunde begon in zijn reactie tegen 't dor geworden classicisme van de 18e eeuw, te zoeken in de bronnen van Noorsche geschiedenis en vond bij Snorre een rijkdom van motieven, waarvan enkele regels hem vaak stof gaven voor een heel drama.

Door Steffens bekend gemaakt met de Duitsche romantiek, van welke invloed zijn eerste gedichten sterk getuigen, moest deze al spoedig wijken voor die van Schiller aan wien Oehlenschläger zich nader verwant voelde. Zijn kerngezonde, vroolijke, kinderlijke natuur kon op den duur onmogelijk meegaan met de Duitsche nacht- en geheimzinnigheidsvereering. Oehlenschläger was een vreugde-mensch, die zich verheugt in den klaren dag en die, wel verre van zich te verliezen in het vage, het ideëele in hem tot zulk een verzinnelijking brengt dat zijn beelden tastbaar als van steen, in het klare zonlicht staan. Hij is het, die de romantiek in Denemarken een ander karakter geeft dan in Duitschland, helderder, wel minder diep, maar meer overeenkomend met de klare Denen. Daarbij Snorre's invloed: Bij zijn neiging tot het meer menschelijke kwam hij niet te land in de middeleeuwen, met hun grübeln in 't mystieke, maar bij den sage-koning, die den oermensch nader staat en in zijn gelukkige onbewustheid van zich zelf geen weifelen kent en zijn daden vermag te doen zonder nadenken of berouw.

Niet dat Oehlenschlägers helden 't ware karakter van die sage-menschen hebben, dat is ook bij zoo'n eerste treden in die richting niet te verwachten, hun woorden en handelingen komen voort uit Oehlenschlägers levensinzicht niet uit hun eigen.

Om ons tot Olaf Trygveson te bepalen, hij treedt op in Oehlenschlägers drama ‘Hakon Jarl, hiin Rige’ (de Machtige) 1805. Olaf is bij hem niet de man, die, het christendom brengende, in zijn handelingen toch het heidendom nader staat dan de leer, die hij predikt, zooals hij door Snorre voorgesteld wordt, maar een Christen met dezelfde beginselen en weife-

lingen als de 19e eeuwsche mensch, die zooveel eeuwen van Christendom achter den rug heeft. Oehlenschlägers Olaf is er bij die van Snorre op achteruitgegaan, zijn persoon krijgt iets zwaks door zijn voortdurend weifelen en vragen aan zijn priester, of zijn gedachten en wenschen niet zondig zijn. Hakon Jarl en vooral Thora, zijn geliefde, die Hakon door alles heen blijft liefhebben, na ontrouw, ongeluk over haar en de dood van haar beide broeders, deze zijn veel meer tot ons sprekende personen geworden dan Olaf.

Ook spreken Oehlenschlägers helden een taal zoo bloemrijk en rhetorisch, dat de sagamenschen zelf er weinig van begrepen zouden hebben, zij krijgen een roes van mooie woorden - maar, hoe weinig historisch en natuurgetrouw ook, 't is een uitstekend drama, want 't boeit van 't begin tot 't eind door mooie gedachten en pakkende en verrassende tafereelen. 't Is in onzen tijd van verantwoordelijke en sobere uiting, wezenlijk wel eens prettig, zich te kunnen laten gaan op een stroom van mooie woorden en groote, edele gevoelens! En ondanks zich zelf en zijn critisch gevoel wordt men meegesleept door Oehlenschlägers geestdrift.

Later in de 19e eeuw verandert ook het karakter van Snorre's invloed geheel. Volkomen anders bijvoorbeeld is de uitwerking die de Sagen gehad hebben op Ibsen en vooral op Björnson.

Bij Björnson is het juist de stijl, zijn korte stijl die niet alles uitdrukt, maar waar men veel tusschen de regels lezen moet, die door 't lezen van de sagen ontstaan is.

Toen Björnson van zijn 12e tot zijn 17e jaar te Molde op school was en de vacanties thuis doorbracht in de pastorie in 't Romsdal, waar hij altijd omging en praatte met de Romsdalsche kortsprakige boeren, was het Snorre en altijd door Snorre, waar hij in las en waaruit hij zijn vrienden op school en de boeren thuis, vertelde.

Dit onvermoeid vertellen van Björnson in zijn jongelingsjaren is van groote beteekenis voor hem later. Onwillekeurig bracht hij daarbij zijn woorden in overeenstemming met de levende taal van de boeren, tot wie hij sprak en zal hij de overeenkomst tusschen deze, die in weinig woorden veel zegt en de korte sage-stijl, gevoeld hebben. En ook tusschen de levende

menschen uit zijn landelijke omgeving. die hij van jongs af altijd al met liefde heeft trachten te doorgronden. en de onbewuste, recht-en-slechte sage-mannen moest hij de verwantschap onwillekeurig voelen. Deze twee voornaamste indrukken van zijn jeugd, die van lectuur en leven, wier werking nog versterkt werd door de gelijkheid, die er tusschen beide bestond, waren het, die Björnsons eerste dichterwerkzaamheid bepaalden. Zoo is ook deze tweeledig: *historische drama's* gaf hij, geput uit Snorre's kroniek *en boerennovellen* uit het leven der boeren in zijn omgeving; en voor de personen van beide was geen stijl meer passend voor hun karakter, dan de eenvoudige sage-stijl. Zijn eerste novelle, Synnöve Solbakken was een keerpunt in de literatuur. Hoe verschillend van de bloemrijkheid uit Welhaven en Wergelands tijd! 't Wekte razernij, dat hij zoo maar durfde. Dat was in 1857. En zoo was het ook nog de oude Snorre, die een omkeer teweeg bracht in de 19e eeuwsche Noorsche literatuur!

Nu is er geen drama van Björnson, dat op dezen Olaf gebaseerd is. Wel staat op den omslag van de Duitsche uitgave van Grieg's Koorwerk ‘Olaf Trygveson’ dat het naar een onafgewerkt drama van Björnson is, maar uitgegeven is dit in ieder geval niet. In Björnsons Verzamelde Werken heb ik niet meer dan twee gedichten op Olaf kunnen vinden. Landverkenning is het eene, dat diep-menschelijke gedicht, dat zoo grootsch-waar weergeeft, wat Olaf moet bezielen, met zijn idealen op weg naar zijn onbekend vaderland:

Landverkenning.[1)]

En dat was Olaf Trygveson;
Die noordwaarts den steven wendde
Op zee te vinden zijn koninkrijk,
Dat hem niet wachtte of kende.
Zoo kreeg hij het eerst van verre in het oog:
‘Wat is op de kust daar die muur zoo hoog?’

1) Vertaling van Augusta Peaux.

En dat was Olaf Trygveson,
Het land scheen versperd en gesloten,
En hij voelde zijn smachten van koning, jong,
Op de klippen stukgestooten,
Tot een skald kwam, die witte koepelen zag
En witte torens in wolkenrag.

En dat was Olaf Trygveson,
Als raakte het licht zijn oogen,
Zag hij op oud grauwen tempelmuur
De welving van sneeuwwitte bogen;
Toen dreef hem van binnen zoo sterk verlangen
Met zijn jong geloof te staan in die gangen.

Collin geeft de geschiedenis van het ontstaan er van: hoe Björnson zelf, in 1858 theaterdirecteur te Bergen langs de kust naar Drontheim voer om een theaterverbond tot stand te brengen, en hoe die barre Noorsche natuur, die hem nog nooit zoo geweldig had geleken, even als de menschen zich in den weg scheen te stellen aan zijn geestdriftige plannen voor Noorwegens toekomst.

Deze overbrenging van 't zelfdoorvoelde in verband met natuurindrukken op het groote oogenblik in 't leven van den Noorschen koning is merkwaardig voor 't leeren kennen van Björnsons dichtergang.

Wat een verschil in diepte als we dit vers vergelijken met ‘King Olaf's return’ uit Longfellow, die in zijn ‘Tales of a wayside Inn’ de geheele sage van koning Olaf uit Snorre behandelt, waar Olaf, staande op 't schip naar Noorwegen, denkt aan zijn verleden en Thors uitdaging beantwoordt met niets dan zelfvertrouwen: ‘I accept thy challenge, Thor!’

Nog is van Björnson het gedicht, dat weergeeft de stemming na den slag bij Svåld, waar Erling Skjalgson, vooruitgezeild was en nu wacht op Olafs schepen:

Olaf Trygveson.[1)]

De Noordzee draagt breede zeilenvlucht,
Hoog staat op het dek in de morgenlucht
Erling Skjalgzoon van Sole

1) Vertaling van Augusta Peaux.

Zijn oogen spieden naar Denenland:
‘Komt niet Olaf Trygveson?’

De draken lagen daar, vijftig en meer,
De zeilen vielen, naar 't land zag een heir
Van zonverbrand volk; toen wies 't met de golven:
‘Waar blijft Ormen lange,
Komt niet Olaf Trygveson?’

Maar 's anderen daags, toen in 't Oosten steeg
Zon uit de zee en de lucht nog leeg
Van een mast, toen werd het een storm te hooren:
‘Waar blijft Ormen lange,
Komt niet Olaf Trygveson?’

Stil, stil op denzelfden stond
Waren zij allen, van zeediepen grond
Klotste als een zucht om de kielen:
‘Genomen is Ormen lange,
Gevallen is Olaf Trygveson.’

En altijd later, in honderd jaar,
Maar liefst in nachten van mane klaar,
Volgt klagend de Noorsche schepen:
‘Genomen is Ormen lange,
Gevallen is Olaf Trygveson.’

Dichtjes[1)]
Door
W.L. Penning Jr.

I Vrij naar Goethe

Wie er zwijgen kan, geen dichter!
Hoorder moet er zijn en Richter -
Gisping prikkelt, lof verplicht.
Noode biechten wij in proza;
Eerst uw fluisterzang subrosa,
Muze! maakt ons 't hart weêr licht.

Wat ik leed en hoe ik leefde,
Waar 'k voor streed en waar 'k naar streefde,
Kweekte één tuil, gelijk ge ziet;
Zaad van rijpe en groene jaren -
Deugden, vreugden en bezwaren,
't Kwaad zelfs - komt ten goede aan 't Lied.

1) III-IX sluiten zich aan bij *Terugblik op stille nagedachtenis*, in de jongste Juni-aflevering van dit tijdschrift.

II Aan Magda B.

Met mijn bundeltje ‘Sintjans-lot’
In druk.

Stèm gaf 'k mijn dicht; en vaak gestoord,
Hebt ge aangehoord en opgeschreven -
Uit dubb'len nacht aan 't licht gebracht -
Hoe 'k blikte in vreugdevol ver-achterliggend leven.

Bevat'lijk-stille, uw pennevlucht
Trof me als gerucht van vogelveêren;
En 'k dacht aan 't wiekgeklep-muziek
Waarbij, ook naar háár tuin, mijn Muze u om zag keeren.[1)]

En zag maar schaars die wilde tuin
Uw blonde kruin in goudlicht bukken,
Nieuw groen Goddank, en blijde klank
Omspeelde er thans uw jeugd: oogst hielp zij l a c h e n d ! plukken

III In bangen tijd

Eerlijk getwijfeld heeft mijn jeugd;
Hoop kiemde uit voller leven;

1) ‘Kamermuziek’ blz. 126.
Naar 's levens tuinen weêr
Klapwiekt en neemt ons vogelijn
Blij' ommekeer!

Van wanhoop schrikt, voor wanhoop bukt
Geloof dat op mocht leven.

Eén teeken Gods, en hoe gepijnd -
Berustend zou ik wachten;
Geen teeken ooit!...Helpe mij God
Naar arbeids-heil te trachten!

*

En uit geen wolk, geen hemelzaal,
Schoot vonk en taal...

Antwoord, of wat ik antwoord waande,
Kwam needrig maar vertrouwlijk mooi:
Arm vogeltje, verstomd sinds maanden,
Mij stemde uw oproep uit de kooi!
Nog haapre 't lied, de zangtoon stijgt -
Waar luist'rend soms het leed voor zwijgt.

IV Vervulde wensch Aan onze afwezige

Als herfstgroet had een lieve hand
Bloembollen-keur voor elk op naam gezonden;
Naar soort van tint, meê-aangeduid,
Koost gij de glazen bekers uit,
Waarin ze op donk're plek uit water groeien konden.

En als een kind hadt ge u verheugd,
Verlangend dat úw deel zich al liet roemen!...
- Vergeten haast, met schrik herdacht,

Werd winterbloei aan 't licht gebracht:
Rouw - boog naar kelk en tros, drupte in de móóiste - ùw bloemen.

V In den nacht

Hoe vaak in droomen eensklaps mist' ik u...
En angstig zoekend - want in lijfsgevaren,
Hulp'loos in doodsgevaren wist ik u -
Zoekend die *mij* zocht, raadloos bleef ik waren;
En denkend mij úw angst, slaakte ik een kreet -
Die juichtoon werd, naast u me ontwaken deed!

In droomen voorgevoeld had ik uw dood.
Nu hij u wegnam, hoor ik vaak in droomen
Uw stem zoo klaar als ik die ooit genoot,
En zie ik u blijmoedig naderkomen;
Zalig verrast, klopt dan mijn hart zóó luid
Dat ik ontwaak....
    En 't sprookje is gruwzaam uit.

VI Dorre Tuin

Al meende ik soms: ‘meer bloem dan vrucht
    Schonk mij dit korte leven,’
Toch heb ik het ziels-lief gehad,
    En dank is nagebleven.

In eigendom gaf 't leven mij
Een oog voor al zijn schatten,
Een open hart voor elke gunst,
En vaardigheid in 't vatten;

Maar nutt'loos werd dat eigendom,
Nu 't lot niet meer wil baten,
Nu het mij dwong mijn liefste goed
Als leengoed los te laten.

*

Bang trad ik toe - en vond u leêg,
Plek mijner stille zorgen...
Dor en verlaten heel de tuin...
Waar was mijn Al geborgen?

Geteisterd had het daar gestaan,
Een oogwenk soms vergeten -
Nooit zooals nu, nooit zoo g e s t r i e m d ,
Had liefde 't zich verweten.

Heeft Hoogste Liefde nu mijn taak,
Mijn pleeg-taak opgenomen?
Zal 't mij ontrukte ooit weêr tot bloei,
Mijn kracht tot waarde komen?

Begaan met wat mij 't naaste was,
Moog ik berusting veinzen,
Ziels-onrust groeit mij over 't hoofd
Uit werkloos, troostloos peinzen.

*

Onkruid verstrikt me in dorren tuin;
Voor enk'le bruikbare uren

Ruilde ik graag kans op levensrest
Vol dagen die niet duren -

Niet duren in 't ontsteld gemoed...
Ach, zonder zielevrede
Deelt zich geen troost, geen schoonheidsglans
Aan rouw-gedacht'nis mede!

En dat ik in benauwdheid riep:
‘Zoo 'k hier nog voort moet leven,
Neem mijn geheugen ook, o God!’
Dat moog mij God vergeven.

VII De Zusters

Graf waar men de oud're legde,
Graf waar 'k de jong're bracht,
Nooit ging 'k van hier - of 'k zegde
De zusters s a a m goê-nacht!

Hergeeft uw rust ze elkander?...
Staag - de een vol levensdrang,
Van jongsaf stemmig de ander -
Zochten zij samengang.

Maar 't zusterlot dier beide,
Dier zusters ook van ziel,
Was weêrzien en weêr scheiden -
Tot droefst haar avond viel.

Die bracht ze elkaar wel nader,
Tot in dezelfde stad;
Maar bracht ze er niet te gader
Op 't donkre lijdenspad.

Aan huis en stoel gebonden,
Verzuchtend naar elkaar,
Pijnden ook zielewonden -,
Sloopte ook de s c h e i d i n g haar.

Geen zusterkus hereende
Wat laatste slaap vereent,
Hier waar nu vlinderwieken
Stoeien om lijkgesteent'.

Graf waar men de oud're legde,
Graf waar 'k de jong're bracht,
Nooit ging 'k van hier - of 'k zegde
De zusters s a a m goê-nacht!

Hoe zou ik kunnen scheiden
Mijn eigen arme vrouw!
En die haar jeugd geleidde,
Van stille zustertrouw.

Op *Nieuw Eik-en-Duinen*,
24 Mei 1907.

VIII Voor mijne woning Aan die mij wacht

Wijd gaat de wereld open
Voor zon en zomerlucht;
Lok-galm wordt elke voetstap,
Zang alle stemgerucht....
- Mooi moet nu veld en vliet zijn,
Mooi de oude beukenlaan;
Mooi, met zijn vijverglimlach,
Zal 't bosch te mijm'ren staan.

Toch boven die aanschouwing,
Zoo 'k daar nog macht toe had,
Verkoor ik rustbeluist'ring
Bezijden 't levenspad:
Mijn lief! nooit keerde ik somber,
Nooit eenzaam, van uw graf;
Mij was 't, waar 't lot u wegnam,
Of God me u wedergaf. -

*

Machtloos verlangen sussend,
Zwerft luwte om 't open huis,
Vult het met lindegeuren,
En boeit me aan bladgesuis.
Mijn lief! nu deel aan 't Schoone
Mijn kerker wijding gaf,
Nu overheert me een deemoed
Als naderde ik uw graf.

En 'k denk mij geestenstemmen
Over God's akkerdreef,
Waar herfst en stil gebeuren
Mijn oog verborgen bleef;
Droomde of beleefde ik alles?
Weêr waan ik u nabij,
Weêr zoekt mijn hand - in 't ledig....
Eenzaam, bezin ik mij....

Rijswijk, bij *Den Haag*.

IX Noodelooze bekommering

Scheen 't heiligschennis, buitenshuis - ook te gewagen
Van liefde's teêrste, van haar innigste bestaan,
Aan hoorders dacht zoo min mijn roemen als mijn klagen,
Maar dichter is hij niet, die hoorders tracht te o n t g a a n ;

Een toevlucht, ongezocht, heeft soms zijn hart te danken
Aan 't door zijn woord gestemd, aan 't diep verwant gemoed;
De menigte - blijft ver; zoo ze al iets hoort, zijn 't klanken;
Onschendbaar huist in 't lied, mijn ziel! uw heiligst goed.

Drost's ‘hermingard’ Gedeeltelijk herdrukt
Door
Albert Verwey. *(Vervolg)*

II

De Christus dien Caelestius Hermingard leerde was geen andere dan het ideaal, waaraan zij sints lang wenschte gelijk te zijn. De goddelijkheid zoo begeerlijk te achten, dat men zijn leven gaf in den bittersten dood, indien daardoor de zonde van alle menschen gezoend kon worden en zij konden ingaan tot het hemelsche, dat was haar als aangeboren, en in niemand geloofde zij gereeder als in een Heiland die dien dood had bestaan.

In de tweede helft van het boek is zij alreeds martelares geworden, verweven in de lotgevallen van een hartstochtelijke menschelijkheid. De persoonlijke en tijdsgevoelens van de menschen omstrijden haar. Hun warreling - en ontknooping - moet tot het zalige uiteinde van Hermingard door den lezer zelf worden gevolgd.

Dertiende Hoofdstuk

Dagelijks bezocht Hermingard nu, dikwerf met hare Romeinsche vriendin en niet zelden alleen, den waardigen grijsaard; van tijd tot tijd werd Caelestius haar dierbaarder; hoe helderder zij door zijn onderwijs voorgelicht werd, des te vuriger dankte

zij God, dat Zijne wijze liefde haar zulk een leeraar geschonken had. Welf's argwaan scheen ingesluimerd; teneinde denzelven niet op te wekken, koos Hermingard menigmaal den nacht, wanneer

> de sterren lichtten van den trone,

gelijk het in 't middeleeuwsche dichtwerk heet, om het woud in te treden: want omstreeks middernacht placht de christen, volgens de aloude gewoonte zijner geloofsgenooten, het gebed te verrichten, gelijk David dat uur tot zijne Godsvereering verkoos. Het overig gedeelte van den nacht kon hij niet rusten; in die stille, statige uren, zoo heilig voor het godsdienstig hart en den vromen christenzin, wanneer de natuur sluimert, en het oog weinig ontwaart dan onzekere vormen, waarop het rusten kan zonder er door afgeleid te worden; terwijl de ziel, van grootsche gedachten vervuld, zich in min enge kreitsen schijnt te bewegen; die stille statige uren, waarin de maan, omringd van flonkerende gestarnten, den blik en het hart tot hooger werelden opheft, werden aan het godsdienstig onderwijs van Hermingard en Marcella toegewijd. Dan zat de schoone jonkvrouw der Eikenterpen aan de voeten des grijsaards en hoorde aandachtig naar zijne woorden, gelijk Maria van Bethanië, in de heerlijke dagen, toen de Zaligmaker op aarde verkeerde, haren goddelijken vriend met deemoed en leerzucht het oor leende. Dan sprak Caelestius van God en het eeuwig leven; dan verhaalde hij van Christus' wonderen en marteldood, van lessen en gelijkenissen. Hermingard gevoelde zich in die gewijde uren onbeschrijfelijk gelukkig; met stil en aanbiddend geloof, heiligen weemoed en bewondering hoorde zij de woorden des levens, en dikwerf was hare boezem vervuld van

> Stille vreugd, die kwijnend streelt,
> Zacht in 't harte wemelt! -
> Blijdschap, die geen lachjes teelt
> Maar in tranen hemelt.

Nimmer daagde voor haar het morgenrood, of de edele maagd verzekerde, bij het afscheid, haren leeraar: ‘Vader! het was mij wèlzalig bij u te zijn.’

Niet minder dan het zacht godsdienstig gevoel door het

onderwijs van Caelestius gevoedsterd werd, bevredigden zijne lessen het verstand. Waar het fijn gevoel van het teedere pronkstuk van Gods schepping beslist had, werd door wijsgeerige overtuiging die uitspraak bezegeld. Hermingards schichtige denkbeelden van natuurlijke godsdienst wist hij te wijzigen en te regelen; met meewarige bekommering, geenszins met bijtenden spot, ontwikkelde hij het tegenstrijdige en ongerijmde van het veelgodendom, en bepaalde haar, na het ongenoegzame der natuurlijke godsdienst aangetoond te hebben, bij de weldadige algenoegzaamheid van het Christelijk leerstelsel. Zijn onderwijs met Apostolischen ernst voorgedragen, muntte door overreding en helderheid uit, en was geenszins op die wijze ingericht, waarop te dien tijde het Christendom doorgaans verkondigd werd: want noch door het aanvoeren der voorzeggingen van Israëls Profeten, in het beuzelachtige op den Zaligmaker toegepast, noch door de ondergeschovene godspraken van gewaande Sibyllen of andere voortbrengselen van een vroom bedrog, trachtte de eerwaardige man de waarheid zijner godsdienst te betoogen. Neen, gelukkiger, waardiger en menschkundiger standpunt had hij gekozen; het leven, karakter en de leer van den Heiland strekten ten hoofdgrond voor zijn betoog van derzelver goddelijkheid; nader bevestigde hij hetzelve door een bewijs, welks afdoende kracht vijftien volgende eeuwen bezegelden: de instandhouding, uitbreiding en steviger vestiging der Christelijke Kerk.

‘Ja’, sprak hij met levendigen nadruk, ‘deze bewijsgrond mag gewichtig genoemd worden: ten spijt van houtstapel en moordzwaard, van Heidenschen aanval en van de haat van het bedorven nageslacht der aartsvaderen, in weerwil van zoovele vervolgingen, nam de wasdom der Christenkerk toe; hare kracht scheen door het woeden van ongeloof en bijgeloof versterkt te worden, gelijk de steeneik zich in den stormwind forscher uitbreidt. Stelsels van menschelijke wijsbegeerten werden gepredikt en aangemoedigd en beschermd; derzelver leeraars, ik zal den grooten Plato slechts noemen, gehuldigd, Christus veracht; de uitspraken der eersten geëerbiedigd, de leer des Galileërs bespot; maar Plato sterft en zie, straks zijn zijne volgelingen in twee gedeelten verdeeld. Christus vaart ten hemel, het verachte visschershoopje blijft vereenigd, in

geloof, *hoop en liefde*; door zulken geest bezield, prediken zij hunnen God, en duizenden volgen die prediking; aller hulde wordt den Goddelijken meester toegebracht, en geen leerling die dat stelsel vervormt. Weinig jaren na Plato's dood, had Aristoteles reeds een deel van de denkbeelden zijns meesters verworpen en geheel andere inzichten ontwikkeld. Zijne school wedijverde met die van Plato. Bij de onzen zijn, wel is waar, sommigen van het spoor gedwaald, maar hunne begrippen hebben voorbijgaanden invloed; het geloof der leerlingen van Jezus Christus onzen Heer, is ook ons geloof en zal eenmaal dat der gansche wereld zijn, ja voorwaar, die heerlijke komst van het rijk Gods mogen wij, met het voorgeslacht, te gemoet zien: terecht kunnen wij ons des dichters woorden toeëigenen.

> Nimmer sla uw hoop aan 't wanklen,
> waar ons Christus schut en leidt.'

'Ik moet het erkennen,' zeide Marcella, 'dit is een gewichtig bewijs voor onze leer; weldra zal zij geheel zegepralen, maar zeg mij, is de Keizer een Christen?'

'Hij noemt zich zoo;' antwoordde Caelestius, 'het heilig zegel des doops verbond hem niet aan onze kudde. Door het gewijde teeken, hetwelk hij aannam en invoerde, vertrouwt hij te *overwinnen;* voor hetzelve verwerpt hij de logengoden van het Romeinsche rijk. Zijn vermaan wekt telkens het volk om onze leer te omhelzen.'

'Konstantijn een belijder van Christus?' zeide Marcella. 'Kan een Christen zoo bloedig een schouwspel als dat van Trier verordenen?'

Toen had hij zijn zin voor het Christendom nog niet aan den dag gelegd,' antwoordde Caelestius, 'zes jaren later, zegt men, vertoonde onze Heer hem, in den droom, het kruis, hetwelk hem tegen den geduchten Maxentius beschermen zou. Neen, zijn zegepraal was geenszins die des Christens! Het is waar, zijn invloed zal onze Kerk uitbreiden, maar wellicht zijn de gevolgen van heillooze uitwerking. De vorst is trotsch en bemint de zinnelijkheid, licht dat hij deze neigingen ook door zijne godsdienst wil bevredigen, en de Christenen zullen hunnen Heer niet meer *in geest en waarheid* aanbidden. Oudtijds werd alles ontweken, waaraan zich het denkbeeld van

afgodendienst verbinden kon; weldra zullen heidensche sieraden het oog van den ruwen volkshoop verblinden en hen overhalen, om de altaren en tempels slechts aan eene andere Godheid toetewijden. Uiterlijke glans zal de innerlijke waardij vervangen. Ach! zeer sombere vooruitzichten omnevelen het bestuur van Konstantijn. -' Hij zweeg; zijne gelaatstrekken stonden zeer bezorgd.

'Gij ziet het, Marcella!' verweet de jonkvrouw. 'Gij verstoordet onze gelukkige stemming. Ook mij hebt gij uit een zoeten droom gewekt, ik meende dat vrome deugd en hemelsche zin alle Christenen, gelijk Caelestius onzen weldoener, versierden.'

'En dacht u eene verbroedering van hemelsche menschen,' antwoordde de Romeinin, door deze vleiende wending zich verontschuldigende.

'Niet zóó, niet zóó,' riep Caelestius uit. 'O, spaar die wreede woorden; - ik verdien medelijden, geen lof. Zie in mij een zondigen, zeer zondigen mensch. De edele wijn verliest zijn geest in het onreine vaatwerk. Gelooft mij, waar ik u onderwijs en vermaan, leer ik meest mijzelven, beschuldig ik meest mijzelven. Acht dat onderwijs mij niet ten roem; want met den goddelijken Paulus moet ik het *wee* over mij uitroepen, indien ik het Evangelie niet verkondigde. Bewijst Gode en Christus uwe dankbaarheid, en wilt gij mij tevens weldadig zijn, - zoo bidt, bidt dan veel voor mij!'

Door zijne nederigheid diep geroerd, beloofden de vrouwen zijnen wensch, als het bepaaldste gebod, te eerbiedigen. 'Maar', vraagde Marcella, 'ik bid u, schets ons het waar karakter van de volgelingen des Heeren. De aantijgingen van mijn volk hebben hen grievend miskend.'

'En wanneer werd onze leer het niet?' antwoordde Caelestius. 'Ten allen tijde was zulks haar lot, en wat het grievendste is, door vele harer belijders. Tacitus, de geschiedschrijver, noemde onze goddienst eene verderfelijke dweeperij. Ach! hij kende ons evenmin als Judea's bewoneren, welke hij als vuige afgodendienaars schildert. Zijn vooroordeel werd de blinddoek van het beschaafde Heidendom: zelfs de rechtvaardige Plinius beschuldigt ons van hardnekkig en verregaand bijgeloof. Voorwaar, de Christenen van zijn tijd verdienden bijna evenmin

die blaam, als de goddelijke leer zelve: vroom, kuisch, menschlievend en nederig als zij waren, was de beschuldiging van Godverzaking, bloedschande en moord even onrechtvaardig als het veroordeelen onzer godsdienst, omdat zij nieuw is.'

'Vergun mij hier,' sprak Marcella, 'eene aanmerking, ik weet, gij zult dezelve oplossen. Wordt door deze nieuwheid aan de godsdienst mijner voorvaderen niet zekere voorrang en eerwaardigheid gegeven? In waarheid, het was mij eene verhevene gedachte, de godsdienst, in de geboorte der wereld, geloofd of door goedgunstige Godheden geopenbaard, uit te oefenen, en, zonder ons eenig gevoelen over die Goden aan te matigen, op voorvaderlijke wijze, het outer te ontsteken.'

'Ik weet dat uwe verlichtere kennis dit vooroordeel verwerpt', antwoordde Caelestius. 'Maar ook in de hand des ongeloovigen is dit wapen eene rijkgetooide blinkende speer, wier broosheid reeds bij den eersten aanval den strijd verliezen doet. Immers de moederlijke boezem is slechts voor de teederste, het beuzelende spel voor de ontluikende jeugd geschikt; aan beide moesten wij ons door ons geheele leven houden, indien men niet gevoelde, dat zulks met de ontwikkeling des lichaams in weerspraak ligt. En deze ontwikkeling, veredeling en verheffing zou men aan den geest weigeren? Niemand zal ontkennen, dat Plato grondiger en verhevener dan Thales, de eerste der wijsgeeren, dacht; niemand zal, na de voortgerukte geestontwikkeling, tot het leven der oude Pelasgen terug willen keeren, en het maatschappelijk en beschaafde samenleven voor hol en bergkloof verwisselen. Onvermijdelijke zaken, wanneer men aan het oude immer den voorrang toekent. Men verwijte ons alzoo de nieuwheid onzer godsdienst niet, maar spore de oorzaken na, waarom wij de oude verwerpen; terwijl derzelver aanhangers zelve een deel daarvan met geheel andere inzichten veranderen, en vreemde afgoderij voor de vroegere plaats doen maken. Zeg mij, herkent gij in het volksgeloof van uwen tijd de godsdienst van Numa Pompilius?'

'Gij hebt aan mijne verwachting voldaan,' zeide Marcella, 'ik bid u, ga voort met ons de volgelingen van onzen Heer te schilderen.'

'Door alle tijden heen was het lot der ware Christenen dat van hunnen Heer; gelijk Hij, werden zij miskend, omdat men

Hem miskende. Dewijl zij aan de heidensche feestvermaken geen deel konden nemen, dichtte men hun haat tegen het schoone en goede toe, en toch wekt onze godsdienst, meer dan elke andere, tot beider beoefening; terwiji men aanving hun de burgerlijke rechten te weigeren, kreet men de Christenen voor slechte burgers uit; tevergeefs gehoorzaamden zij alle rechtvaardige bevelen, tevergeefs baden zij voor het heil van den staat en hielpen denzelven verdedigen; - zij weigeren den mensch te geven wat Godes is. - Zie hier der Christenen misdaad, en het edelst bewijs hunner deugd en godsvrucht.'

'Men noemt onze godsdienst de voedstermoeder van domheid en lichtgeloovigheid, maar weet niet, dat Paulus *wijsheid* en *kennis* als de edelste Godsgeschenken huldigt. Onnoozele vrouwen en kinderen, beschuldigt men ons, door dweepende wartaal te misleiden, en nimmer onttrok zich een onzer aan den redestrijd met de *in dwaze wijsheid* volleerde wijsgeeren. Onze broederlijke liefde en het heimelijke onzer nachtelijke bijeenkomsten, waartoe de verdrukking dwong, gaven aanleiding tot de schandelijkste verdenkingen tegen onze zedelijkheid. Dergelijke beweegredenen doen ons door de beschaafden bespotten, terwijl de gemeene hoop ons veracht. Ach! konden de Christenen zich voor hun hart en geweten zoo geheel vrijspreken, als zij zich tegen dergelijke aantijgingen rechtvaardigen!' Caelestius zweeg en loosde eenen diepen zucht.

'Helaas!' ging hij voort, 'het Christendom is dat van vroegere dagen niet meer. Niet allen, die zich naar *den naam* Christus noemen, *staan* thans *af van ongerchtigheid*. Eertijds was men Christen, thans noemt men zich zoo. De Christenjongeling, die, van leliën en rozen omringd, met zijden koorden op eene donzen peluw gebonden, de verlokkingen der weelderigste wulpsheid teleurstelde, door zich de tong af te bijten, en door het wreedste lijden de verzoekingen wist te bestrijden, vindt nog velen, die hem bewonderen, weinigen, die hem zouden navolgen. De Christenvrouwen kleeden zich niet meer, volgens den raad van den Afrikaansche kerkvader, *met de zijde van eerbaarheid, en het zachte kleed der godsvrucht en het purper van den onschuldblos*. Pracht en praalzucht vervult hare harten. Het lichaam, niet de ziel wordt opgetooid. Vele

bieden zich tot martelaren, maar niet in dien zin als Polycarpus, welke ten koste van zijn leven den Heer getrouw bleef, die hem zeven en tachtig jaren nabij was geweest. Uit ijdelen hoogmoed hebben sommigen den dood gezocht, dewijl het leven hun walgde en de martelkroon hunnen naam op aller tong zou doen zweven. Zij namen den schijn aan als versmaadden zij de wereld, en toch bedoelde hun sterven niets dan de huldigende bewondering van die wereld in te oogsten. Tegen God vergrepen zij zich!' -

'Gelijk hun zedelijk karakter verbasterd is, zoo is ook de kerkleer dat eenvoudig, zacht verheven, grootsch en hemelsch stelsel niet meer, hetwelk de Zaligmaker, zijne leerlingen en de Apostolische vaderen predikten: menschelijke machtspreuken, valsche wijsbegeerte, aardsche begrippen en nietige beuzelgeest heeft men er ondergemengd; terecht worden vele Christenen derhalve beschuldigd; maar men beschuldige hen, dat zij *Christenen* heeten en dien naam onwaardig zijn.'

'Zie hier een gedeelte der tegenwoordige belijders van onzen Heiland geschilderd, want velen zijn den Heiland nog getrouw gebleven en heerlijke lofredenen op zijne leer.

'Heugelijk is mij dit denkbeeld;' sprak Marcella, 'waartoe toch zou ik het onaangename der gedachte ontveinzen, eene godsdienst te belijden, die van buiten veracht en door de belijders niet vereerd wordt?'

'Tot dergelijke denkwijze wordt door de verbasterde Christenen al te veel aanleiding gegeven,' hernam Caelestius, 'en echter zijn uwe woorden niet verstandig. Weet, dat gij bij uwe belijdenis, u onverdeeld aan uwen goddelijken Heer verbinden moet, doch waar gij Hem tot Heer kiest, hart en verstand, geenerlei invloed van buiten, die keuze leiden moet. Kies Hem tot Heer, en al waren er dan weinigen op aarde uwe broeders - *de wereld haat de waarheid* - velen zullen dan boven de gestarnten nauw aan u verwant zijn, velen in aanbiddende verrukking juichen, in het uur, waarin gij u aan Christus toewijdt; velen zijn u voorgegaan naar den hemel! Daarom zeg en bid ik het u: leef van de wereld gescheiden, met Christus vereenigd, heilige gemeenschap wacht u dan eenmaal met de heerscharen der geloovigen, die bij en in en met onzen Heer in eeuwige zaligheid één zijn!'

Veertiende Hoofdstuk

Zoo ging het godsdienstig onderwijs der beide vrouwen, gedurende een jaarkring, dikwijls afgebroken, maar echter onverstoord voort. Caelestius vond in Hermingard de teedergevoeligste en verstandigste leerlinge; de gesprekken met Marcella kenmerkten zich doorgaans door scherpzinnigheid en oprechte begeerte om overtuigd te worden, maar somtijds ook schemerden er sporen van ingeworteld vooroordeel en gehechtheid aan haar volksgeloof door. Toen eindelijk de tijd wederom naderde, wanneer de Christenwereld het feest der opstanding van den Zaligmaker pleegt te vieren, achtte hij haar genoeg van de waarheden der Christelijke godsdienst doordrongen, om door den doop tot de kerk van Christus gewijd te worden. Hij gaf zulks aan Hermingard en hare vriendin te kennen, die nu vol geloof, hoop en liefde den dag tegemoet zagen, welken Caelestius voor deze plechtigheid bestemd had.

Hij kwam die gewichtige dag: in de ernstigste stemming begaf de Bataafsche maagd, door Marcella begeleid, zich naar het verblijf van den waardigen grijsaard. De middag was reeds voorbij en haastig traden de vrouwen voort, want hoe zalig het haar in het hart was, toch werd haar de boezem van angstige vrees beklemd, in deze oogenblikken ontdekt te zullen worden, en steeds vermeerderde die schroom, toen, bij het voorbijgaan der woningen van Thiedrics onderhoorigen, grijsaards, vrouwen en meisjes de oogen op hunne gebiedster gevestigd hielden, elkander heimelijk toefluisterden, en haar met meer dan gewonen nadruk groeteden. Maar het waren geene verraderlijke woorden, die zij elkander toevoegden, het was de onwillekeurige betuiging: ‘Wat is zij schoon!’ en voorwaar, ook op het uiterlijk van Hermingard werkte het Christendom den weldadigsten invloed uit. Die idealische reinheid, die onbeschrijfelijke heiligheid, welke men, in de afbeeldsels der Heiligen, gedrongen wordt te bewonderen, maar die men in Heidensche godinnen en nimfen, al maalt de begaafdste kunstenaar dezelve, tevergeefs zou zoeken, veredelde ook op dien dag het gelaat der edele maagd. Nimmer was zij schooner, en echter werkte hiertoe geen kleederpracht, geen versiersel,

geen tooi mede. Zij had zich in eenen langen witten mantel gehuld, het kleed van dezelfde kleur bedekte zediglijk den reinen maagdeboezem; in breede golven vielen de bruine lokken statelijk langs hals en schouderen; toen Marcella haar aanzag, ontving zij het eerst een helder denkbeeld van de gestalte dier verhevene wezens, welke, als gedienstige geesten, den troon der Godheid omringen, en onwillekeurig riep zij uit: 'Neen, bij den hemel, er bestaat geene waarachtige schoonheid dan in vrome deugd!'

Toen zij met het kleine vaartuig snel over den Rijn staken, zagen zij op eenigen afstand eene andere boot naderen. 'De Hemel zij met ons: Welf!' riep Hermingard hevig ontroerd uit; haastiger kliefde hare roeiriem den stroom, en zich vleiende niet ontdekt te zijn, sprong zij, nog op eenigen afstand van den oever, aan land, en sloop met Marcella in de heesterstruiken.

Caelestius verbeidde zijne leerlingen reeds met ongeduld. Hartelijk en diep getroffen omhelsde hij haar, toen zij zijne verblijfplaats bereikt hadden. 'Ook deze genade, Heere!' sprak hij, 'groot is Uwe goedertierenheid! Gij zijt de God der barmhartigheid!' Nu ving hij een belangvol gesprek met de beide geloovigen aan. In de eerste plaats bepaalde hij haar bij die gedenkwaardige bondswoorden, waarmede de Heiland, gereed de aarde te verlaten, zijne leer en beloften besloot: *die in mij geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden*. Met hoogen ernst, verhevenen ijver en mannelijke welsprekendheid herinnerde hij haar wederom al het troostrijke, gewichtige, waarachtige en heerlijke, hetwelk deze belofte des scheidenden Heiland bevat.

Nu ging men tot de eigenlijke plechtigheid over: de armen om elkanders hals geslagen, traden de vrouwen naar de kleine beek; Timotheus geleidde zijn blinden voedstervader derwaarts. Nog eens stelde Caelestius aan de doopelingen levendig al de gewichtvolle verplichtingen voor, die zij, in dezen ure, op zich zouden nemen, en vraagde het haar ernstig af, of zij zich, onder het oog des Alwetenden, plechtiglijk voornamen, het beledene onwankelbaar vasttehouden; en toen nu de vrouwen, van heilige aandoening vervuld, haar toestemmend ja geantwoord hadden, toen zij, tot de enkelen in het water gedaald

waren en het gebogene hoofd ten westen gekeerd, tranen van ootmoed storteden, toen richtte Caelestius zich plechtstatig op, doopte de hand in het vaatwerk, hetwelk Timotheus hem aanbood; driemaal sprenkelde hij het water op hare lokken, en driemaal schitterden de heldere droppen, als zacht vonkelende parelen, terwijl de grijsaard de wijdingswoorden, in den gewonen vorm, uitsprak. Op hetzelfde oogenblik verlichtte een flauw weerlicht de lucht, langzaam en statig rolde in 't verschiet de donder en loste zich in het dof weergalmen van talrijke echo's op. De boomen ruischten en toch bewoog geen ademtocht van den wind het gebladerte. Godsdienstige huivering, als omzweefde hen de Godheid, vervulde aller boezem. Onbewegelijk hielden de gedoopten elkander omarmd. Zegenend spreidde Caelestius zijne handen over haar uit. Timotheus was op de knieën gezonken, geen hunner die niet bad: dat was een oogenblik van zaligheid.

'Ach God!' sprak de grijsaard eindelijk, 'hoe statig en heerlijk rolt daar de donder uwer majesteit door de zalen des uitspansels! Zoet en heilig gevoel, aanbiddende en vrome reinheidszin vervult onzen boezem, o, dat die zielsstemming in krachtigen gloed en jeugdig leven blijve voortduren! Genadige Hemelvader, schenk gij der geloovigen kracht tot willen, maar ook sterkte tot handelen, nu en immer tot handelen.'

In de gelukkigste stemming keerde men naar het verblijf van Caelestius terug; deze alleen was van minder blijmoedigen weedom vervuld; diepen indruk scheen de plechtigheid, welke hen nog wachtte, de viering des Heiligen avondmaals, op hem te maken. Het onweder naderde intusschen vast meer en meer; van alle kanten pakten zich zwarte wolken tezamen; elk oogenblik werd de lucht door het weerlicht in hellen glans gezet, en men zag zich derhalve genoodzaakt, onder het dak van den grijsaard, tegen de dreigende bui beschutting te zoeken.

Hermingard en Marcella plaatsten zich nu aan den ruwen eikenstam, welke tot tafel verstrekte. Timotheus geleidde zijnen voedstervader naar eenen zetel, tegenover de vrouwen, en bracht op de met helder lijnwaad, een weefsel van Hermingard's bedrevene hand, overspreide tafel, een houten kroes en een korfje brood; daarna ging hij ter linkerzijde van den grijsaard staan en leide de gewijde rol voor zich neder.

‘De Heere zij met ulieden!’ begon Caelestius thans en bad, toen de vrouwen op het voorbeeld van Timotheus, ‘en met uwen geest!’ geantwoord hadden, het gebed des Heeren met statelijken ernst; fluisterend stamelden de vrouwen zijne woorden na, en bekrachtigden met diep gevoel zijn *amen*.

‘Lees thans, mijn geliefde zoon!’ ging Caelestius voort, ‘het gewijd verhaal van de instelling dezer heilige plechtigheid, en gij, Geliefden! denkt daarbij aan des Heeren lijden en smadelijken dood, dankt Hem, en aanbidt Zijne heerlijkheid en verbindt u op nieuw om, door geloof en liefde, uwe dankbaarheid te toonen; smaakt en ziet, dat de Heer goed is!’

Timotheus vulde den houten kroes met eenig wijn, mengde er water onder, zette denzelven voor den grijsaard neder en opende den broodkorf; Caelestius brak het brood, terwijl zijn pleegzoon het verhaal der eerste nachtmaalsviering voorlas, gelijk hetzelve bij Lucas gevonden wordt; daarna ging de knaap voort met het lezen van den 103den Psalm, een door Caelestius geliefkoosd lied, hetwelk daarenboven bij deze plechtigheid, bij de eerste Christenkerk, in algemeen gebruik was. Ondertusschen reikte de grijsaard, na brood en wijn gezegend te hebben, beide de geloovigen toe; sprak haar daarna nog eens hartelijk aan en besloot biddende en dankende de plechtigheid, die met eenen kus, het zegel des gebeds, eindigde.

Het onweder was ondertusschen hevig begonnen te woeden; bliksemstralen doorkruisten de zwarte lucht en verlichtten het verduisterd woud, op eene schrikwekkende wijze; de grond daverde van de ontzaggelijke donderslagen en vreeselijk was de stilte, die, bij derzelver wegsterven, een oogenblik heerschte, om door den stormwind opgevolgd te worden, die wild door de toppen van het hoog geboomte joeg en de bui nog steeds nader aan scheen te stuwen. Eindelijk vielen er groote druppels, weldra kletterde een plasregen neder en verminderde het geweld van de bui; van oogenblik tot oogenblik vertoonde het luchtruim wel is waar nog een boogwelfsel van louter vuur, maar het vlammend rood van bliksemstralen werd allengskens zwakker; eindelijk vertoonde zich het weerlicht slechts flauw, een frissche wind waaide verkoelend door de lucht en dreef de zwarte bui af; het was - opdat wij ons van de aanmerking eens verdienstelijken schrijvers bedienen -

als wilde de hemel zeggen: ‘Ik heb u de majesteit van mijnen donder en orkaan doen hooren, ziet thans ook den glans van mijnen vrede! -’ Spoedig waren de dikke wolken van den hemel gevaagd; het werd schoon weder en statig glansde de maan, omringd van glinsterende gestarnten, aan den donker blauwen hemelboog; niets herinnerde meer de woeste onweersvlaag, toen Hermingard en Marcella de terugreis ondernamen. Alleen de weg, welke, door den hevigen plasregen, moeielijk gangbaar geworden was, droeg nog kenmerken van het woeden der natuurkrachten. Gaarne hadden de vrouwen haren tocht tot den volgenden morgen verschoven, maar daar zij vreesden, door den Usipeter bespied te worden, zou zulks te roekeloos geweest zijn.

Hermingard nam derhalve afscheid van Caelestius; alle waren bij dit vaarwel zonderling te moede; angstige voorgevoelens beklemden hunnen boezem, en met eene onbeschrijfelijke gewaarwording bad de grijsaard, haar bij den afscheidskus in de armen sluitende: ‘*Heilige Vader, bewaar ze in uwen naam!* -

Langer dan gewoonlijk duurde hare terugtocht; eindelijk bereikte men den Rijnoever, maar, wie beschrijft den schrik en de ontzetting der vrouwen? Het kleine vaartuig werd niet op de gewone plek gevonden. Welf - niets gaf haar grond dit te mogen betwijfelen - de verbitterde Welf had haar ontdekt; gedurende den nacht zouden zij aan deze zijde moeten toeven, om zich morgen verraden en wellicht voor altijd van de gelegenheid verstoken te zien, om Caelestius te mogen bezoeken.

‘Laat ons terugkeeren, wij zijn ontdekt,’ sprak Hermingard, ‘terug, terug, Marcella! naar Caelestius, opdat hij wete, welk gevaar ons boven het hoofd zweeft en Timotheus den eikenstam wegneme, die, over het moeras, gemeenschap met het dieper gedeelte van het woud heeft. En dan - God wil ons beproeven! - dan ons moedig tot den strijd bereid. Gij weifelt immers niet, Marcella? - Caelestius blijft ons dierbaar; de godsdienst, die wij heden beleden, bij elk lotgeval heilig!’

‘Ik ben eene Romeinin, jonkvrouw!’ antwoordde Marcella

fier, ‘Arria's landgenoote vreest den dood voor geliefden niet. Vroeger heb ik getoond het sterven met mijn zoon niet te duchten, thans schroom ik het niet voor mijn God! Het zal mij in de doodsure wèl zijn.’

‘Vergeef mij, Marcella!’ antwoordde Hermingard, ‘eigenlievend matigde ik mij eenige meerdere zielskracht aan. Neen, gij zult evenmin voor onzen Heer smaad en vervolging vreezen. Maar moet ik mij beschuldigen, Marcella? - mijn hart brandt in mij om, aan den Zaligmaker verbonden, der wereld het hoofd te bieden, in dien strijd zal ik mij zalig gevoelen. Zalig, nameloos zalig en toch niet met het denkbeeld van aardschen roem of blinkende naamglorie, neen, maar in het uitzicht op de onverwelkelijke kroon der overwinning, welke het rijk van Christus den vervolgden belooft.’

‘God is met ons!’ riep Marcella verrast uit, ‘een vaartuig nadert. Ziet gij ginds, die donkere gestalte op de zwarte golven zweven? - Hoort gij het ruischen van den golfslag?’

‘Veellicht is het Welf!’ zeide Hermingard zonder in hare vreugde te deelen.

‘God zij geloofd!’ hernam Marcella, ‘de Hemel beschikt ons iets beters. Ik herken eene vrouwelijke gedaante. Veellicht zijn wij door den Bard niet ontdekt, mogelijk voert eene uwer vrouwen het vaartuig herwaarts, hetwelk wij verzuimden vast te maken, en dat alzoo door de onstuimige golven afgedreven werd.’

Het kleine vaartuig was middelerwijl geland; de bestuurster wenkte haar te naderen. Kom herwaarts, herwaarts, gebiedster!’ klonk hare stem, ‘u wil ik redden, u zal ik redden, anderen mocht ik niet redden, wee mij!’

‘Gisela!’ riepen de beide vrouwen uit.

‘Nadert!’ herhaalde deze ongelukkige, ‘nader, jonkvrouw Hermingard! nader Marcella! Gij zijt het immers, ja, ja gij zijt het! Thans drijven geene nachtgeesten heur spel meer met mij. Hu! hu!’

‘Wij zijn het, Gisela! voer ons naar onze terpen, ongelukkig kind! Hermingard en Marcella smeeken het u.’

‘Zij moeten het gebieden,’ antwoordde Gisela, ‘ach betreedt, betreedt het vaartuig. ‘O! ik wachtte u reeds zeer lang.’

De vrouwen daalden in de boot; sidderende gevoelde zij

zich in de nabijheid van het wezen, hetwelk sints den vreeselijken offernacht, in sombere aan waanzin grenzende droefheid, ieder vermeden had; zij was uit de dienst van Hermingard ontslagen geworden, en leefde sinds een geruimen tijd afgezonderd van al de overige bewoners der Eikenterpen, zonder, door weefgetouw en wolzifting, gewichtige diensten te bewijzen.

'Gij bemint den nacht, gebiedster!' zeide zij, den roeispaan in het water slaande, 'o, dan zwerf ik ook gaarne, zeer gaande om. Het duister is vertrouwelijk. De vleugelen des nachts omschaduwen goede daden, die geen menschetong vermelden moet. Daarom is het zwart des middernachts u waard en dier, gebiedster! daarom bemint gij hetzelve, Marcella! O, ik weet het, gij doolt gerust en vreedzaam in het duister; vaak zag ik u langs dezen weg, voor het dagen van den morgen, of in de donkere uren van den nacht; ik wist dat gij heden de Eikenterpen verlaten en den stroom achter u gelaten hadt; en toch lag, vóór dat gij terugkeerdet, het vaartuig reeds aan deze zijde: de woede van den dondergod had het herwaarts gestuwd. Ik zeg het u en onthoud mijn woord: het is een onheilspellend teeken.'

Terwijl Gisela nog sprak, had het vaartuig den oever bereikt. 'Deel niemand onzen overtocht mede, arme Gisela!' zeide Hermingard. 'Gij zoudt mij kunnen verraden.'

'U verraden,' sprak zij, in gedachten verzinkende, 'geen trouwe lijfeigene kan de edele Hermingard verraden. Wee! wee! wee! die het bestond!'

Zij liep met snelle schreden naar hare woning, terwijl de Christinnen, in stede van den gewonen weg in te slaan, langs den korteren, door het offerbosch besloten te trekken. Huiverende betraden zij den door het ruwe bijgeloof heilig verklaarden grond, welken men slechts onder het priesterlijk geleide placht te bezoeken. Voor zeer korten tijd, tenminste na het onweder, scheen er geofferd te zijn; immers op het outer gloeiden nog eenige kolen en wierpen een onzekeren gloed op de nabij zijnde voorwerpen. Hevig klopte Hermingard het hart, toen zij de plaats betrad, door hare voorvaderen aan een geloof gewijd, hetwelk zij dezen nacht afgezworen had. Met de oogen ter aarde gericht, ging zij voort, zonder een woord met Marcella te wisselen; bij het afscheid kuste

zij hare vriendin, maar bewaarde een ernstig stilzwijgen.

De slavinnen, die bij uitsluiting aan hare dienst onderworpen waren, sliepen reeds rustig, aan het lager gedeelte van het verhevene rustbed. Zij waren de nachtelijke tochten van hare gebiedster gewoon, zonder derzelver doel te kennen; Hermingard had haar verboden naar de reden te vragen, en de bescheidene maagden wachtten zich wel, door één woord, het geheim dier tochten aan anderen uit te doen leken; hare meesteres te verraden was een denkbeeld, hetwelk in het trouwe Batavische hart nimmer opkwam.

Na zich in de nachtelijke bede nog eenmaal Gode bevolen te hebben, schikte Hermingard zich op hare legerstede, en wachtte den slaap, door welken zij echter wanhoopte in dezen nacht gestreeld te zullen worden. Maar de goede engel van den nacht was haar gunstig; spoedig verkondigde hare geregelde ademhaling, de rust van hare gansche gestalte en het zacht rijzen en dalen van den maagdelijken boezem, op welken de donkere haarlok neerhing, dat

> de zachte tooverbalsem
> Der natuur op haar was uitgegoten.

Weldra huwde zich een droom aan haren slaap; maar het was geen zachte en vriendelijke: het samentrekken van hare wenkbrauwen, het hoekige vaneenscheiden der lippen en de meer onrustige bewegingen van den boezem toonden dit. Een vreeselijk droomverschijnsel schokte hare, op dien dag door zoo talrijke aandoeningen geschokte ziel. Zij meende in het offerbosch verplaatst te zijn; zwarte nacht en een akelig duister heerschten aldaar; grijze vormlooze schimmen waarden, met dreigende gebaarden, rondom het outer; om derzelver kruinen schemerden dwaallichtvlammen; grimmig wenkten zij de jeugdige Christinne. Hermingard gevoelde zich, in weerwil van den maagdelijken schroom, sterk genoeg om het voornemen te volvoeren, hetwelk haar naar het gewijde woud had doen gaan; zij naderde om het outer en de heilige zaken te vernietigen. Maar de geestenmacht verzette er zich woedend tegen. Zij wierpen met bloedroode vlammen, teneinde haar het voorttreden te beletten. Hooger macht scheen Hermingard te beschermen, want sissende verdoofden de vlammen aan

hare voeten. Toen klemden zich al de geesten om het altaar en hieven een akelig gekerm aan; het gillen van weerwolven beantwoordde hetzelve van alle zijden. Terstond verhief zich een vliegende storm; als vederen vlogen de eikenkruinen door de lucht; een hol geluid, dat des donders gelijk, loeide door het woud, en op hetzelfde oogenblik verscheen eene zwarte nevelgestalte, op een donker strijdros gezeten. Eerbiedig weken de geesten terug en wuifden als in zegepraal. De ruiter plaatste zich voor het outer; in de linkerhand blaakte eene fakkel, de rechter zwaaide een bloedig zwaard. Hermingard schroomde niet; bad tot God en drong moedig op het altaar aan; toen zwaaide de gestalte met de fakkel voorbij zijn gelaat. - Hermingard herkende Siegbert. Hij wees met plechtig gebaar op zijne borst: een roode bloedstroom gudste uit dezelve langs den grond; zijne ernstige gebaarden en wilde gelaatstrekken dreigden; met de punt van zijn zwaard hield hij haar een gewijden eikenkrans voor, als wilde hij der afvallige daardoor vrees en eerbied inboezemen, maar moedig greep Hermingard denzelven en vertrapte dien, den eenigen waren God lovende; toen barstte op eens een hevige donder los, vreeselijk rolde Thor's wagen door de zwarte lucht, en woest zwierde de God zich de vurige pijlen over het hoofd; maar plotseling werd zijn bliksem door vuriger stralen gedoofd; een brullende stormwind deed de boomen kraken, de aarde spleet vaneen. Siegbert en al de spookgestalten werden er door verzwolgen. Knappende hemellichten regenden neder, - een schouwspel, gelijk de tijden van Julius Caesar opgeleverd zouden hebben - zij bedekten de plaats, waar de spooksels gezwierd hadden. Hermingard was hevig verschrikt, maar liet niet af te bidden, toen veranderde het woeden der natuur plotseling in eene statige stilte...de hemel opende zich: - een heerlijke lichtglans, zacht als die der maan en majestueus als het zonnevuur, verspreidde zich rondom de jonkvrouw. Tallooze engelen daalden langs dien lichtstroom, uit het azuren gewelf, bij Hermingard neder. Zij hoorde zachte, verheven jubelende rijen; een gewiekte jongeling van bovenaardsche schoonheid, reikte haar de hand, *'Wie volhardt tot den einde zal zalig worden*. De Heer heeft het gezegd, *Zijn woord is eeuwige waarheid!'* Zoo klonk het vriendelijk van des Hemelbode's

lippen, en in hetzelfde oogenblik ontvoerde hij haar aan de aarde, naar de bron des eeuwigen lichts. ‘Heilig, heilig, heilig!’ juichten de engelen en volgden in statelijken optocht. Hermingard gevoelde zich in de reine velden des ongeschapenen lichts, het verblijf der zaligen, verplaatst. Onafzienbare rijen van geloovige hemellingen lagen, in smetteloos witte gewaden met gouden riemen, nedergeknield; met de handen op de borst gevouwen en nedergebogene hoofden, lagen zij in heilige verrukking verzonken; eene heerlijke gestalte zweefde vol majesteit en heerlijkheid door de rijen heen, en hief een glanzenden beker omhoog; toen richteden zich allen op. ‘Halleluja, amen, amen, amen!’ was de eenparige jubeltoon; toen ruischte er een zachte wind en Gods engelen omvleugelden zich het hoofd, hunne wieken deden den aether van verhevene toonen ruischen, statig scheidden de wolken zich vaneen; eerbiedige stilte heerschte in den hemel: want de ongeziene Godheid werd voor de onsterfelijken zichtbaar. ‘Heilig, heilig, heilig’ hoorde Hermingard het nog galmen, maar niets zag zij meer: het was alsof die tonen haar nog in de ooren klonken en echter - zij was ontwaakt. - In den slaap had zij geweend.

Vijftiende Hoofdstuk.

Hermingard's vrees voor ontdekking scheen geheel hersenschimmig; den volgenden morgen immers ontmoette Welf haar zonder eenige meêbewustigheid aan haren tocht te verraden. Spoedig bemerkte de jonkvrouw echter dat hij haar niet uit het oog verloor, en toen zij, op den Rijnterp gezeten, eenig vlas uitzocht, zag zij Welf op weinig afstands; hij bespiedde haar. De aanvankelijk verminderde onrust werd bij deze omstandigheden opnieuw opgewekt en angstig voor den grijsaard bezorgd, welken zij meer dan zich zelve beminde, raadpleegde zij met hare vriendin, welke de beste wijze mocht zijn, om hem tegen eenig mogelijk leed te behoeden. Marcella meende, dat men Caelestius met overvloedigen leeftocht moest voorzien, en om zijner veiligheid wille, gedurende eenige dagen de Eikenterpen niet verlaten: zij wilde voorts Timotheus raden den boomstam weg te nemen welke de gemeenschap met het

verblijfvan den grijsaard daarstelde. Dit plan goedgekeurd zijnde, besloten de vrouwen verder, dat Hermingard, tegen den avond, den Rijn over zoude trekken, en aldaar met den jachtspriet ronddwalen; de spiedende Welf zou haar voorzeker volgen, en deze aldus verschalkt zijnde, kon Marcella zich onopgemerkt naar Caelestius begeven.

Met zorgende en liefdevolle mildheid maakten zij nu eenen korf met aangenaam verzuurde melk, vetten zuivel, wilde peren, pruimen, noten en gerstenbrood gereed, en ten bepaalden tijde begaf Hermingard zich op weg. Hoe beleidvol de Bard haar volgde, de jonkvrouw ontdekte hem toch; zij ontveinsde dit echter en doolde, schijnbaar gerust, door het woeste woud rond. Na tot het vallen van den avond, den Bard op deze wijze verstrikt te hebben keerde de jonkvrouw huiswaarts; heimelijk wierp zij een' blik in Marcella's woning: hare vriendin scheen reeds vertrokken en hartelijk juichte Hermingard in de onschuldige list.

Winfried zat voor zijne woning, toen Hermingard dezelve voorbij trad. Zijne gade zat aan zijne zijde, en het bevallig schouwspel, dat de gelukkige ouders opleverden, boeide hare schreden; haar zacht en warm gevoel werd gestreeld door den aanblik van deze lieden, wier grove en forsche gelaatstrekken in deze oogenblikken meer bevalligheid hadden door de uitdrukking van ouderlijk genoegen, bij het gadeslaan van het mollig en welgemaakte knaapje, hetwelk, voor hunne voeten, in het schild des vaders wiegde. Vertrouwelijk lag de breede hand des krijgsmans op den gevulden schouder zijner echtgenoote, liefdevol hield hij het hoofd naar den boezem der gade gebogen; ook hem, gelijk Tasso's oorlogsman, verteederde

> De tooverzoete naam van vader en gemaal,
> Als 't lenig honigwas, de borst van hecht metaal.

Met eerbied stonden de onderdanige lieden bij het naderen van hare gebiedster op, maar vriendelijk en minzaam begroette deze hen en sloeg welgevallig hunnen telg gade, op wiens frissche lippen zij een' kus drukte.

‘Draagt hij den naam zijns wakkeren vaders, Winfried!’ vraagde zij.

‘Ik was in den krijg’, antwoordde de Batavier, ‘toen mij de jongen gebaard werd; eens droomde ik van het kind, hetwelk mijne gade onder het hart droeg: ik geleidde hem in den slag, zag hem reeds voor den edelen Siegbert, onzen Heer, strijden en met ons de oude onafhankelijkheid herwinnen. Die droom loog schandelijk! De knaap werd mij geboren, maar nimmer zal hij voor Heer Siegbert de oorlogskans wagen. De dappere krijgsgebieder zit reeds in Walhalla aan. Toen ik terugkeerde, vraagde ik aan mijne Goedelijne, welken naam zij den knaap zou geven? “Welf!” antwoordde zij. Maar ik zeide: Neen Goedelijne! Siegbert zal zijn naam zijn, opdat hem steeds dapperheid en volharding herinnerd worde, en hij onwrikbare vastheid en burgertrouw na leere jagen.’

‘Onbeschaamde!’ riep de Usipeter uit, die heimelijk achter hem gestaan had; ‘Zoo waant gij, dat mijn naam den knaap tot mindere deugd opgewekt zou hebben? Gij vergeet ze dan, de treffelijke geschiedenis des eeuwigen roems van mijnen stam!’

Winfried boog zich verlegen, want de Bard oefende ontzagwekkenden invloed op Thiedric's onderhoorigen.

‘Haast zal dat heldenfeit vergeten zijn, gelijk zwaardendans en lansenspel!’ ging Welf voort. ‘Met mij sterft mijn geslacht; het verwijfde volk vergeet zijn voorouderlijk bestaan. Maar wat nood! schaterend klinkt onze lof in Walhalla's velden, dáár kent men het geslacht der Usipeters; dáár drinkt Welf, de zeewolf, uit den schedel van den Romeinschen honderdman. Gij, kinderen der laffe verdorvenheid! zijt onwaardig daaraan te gedenken. Gij zult daden der oudheid vergeten, die het kroost des broedermoorders bewondert. Slavernij en vergetelheid dreigt gansch het volk en ook Thiedric's stam. Nergens mag men op een manmoedig nageslacht hopen; de oude heldendeugd sterft met onzen leeftijd. Onze vrouwen...., maar Welf zal voor het verledene de toekomst vergeten.’

‘Uwe redenen zijn scherp als de winterstorm’, antwoordde Winfried, ‘zij teisteren mijne borst gelijk de ijsdroppen op het slagveld mij tegenkletsten. Neen, ik zal u niet vergeten, u noch het heldenstuk uwer voorouderen! Na onzen stamvader en vorst Siegbert, is Welf de Usipeetsche zeewolf, de derde

naam, dien mijn zoon uit zal spreken. Maar verhaal ons nog eenmaal die geschiedenis, dikwerf hoorde ik u, maar steeds klinkt het mij heerlijk en schoon, en jaagt mij het bloed met streelende drift door de aderen.'

De Bard door deze toespraak gevleid, leunde op zijne speer en ving het verhaal aan dat wonderen verkondigen zou.

'De geweldige Caesar toonde het overzeesche gewest der blanke Caledoniërs aan zijn volk, opdat deszelfs keurbenden in dat nevelland zouden verschijnen en èr verloren gaan, gelijk de bleeke straal der herfstzon over de heuveltoppen sluipt, verdwijnt - en geen spoor achterlaat. Bij de Ongezienen! toen waren de Britten nog een koen volk - Vorstinnendeugd leefde onder hen -' Welf zag Hermingard met een' hatelijken blik aan en herhaalde: 'Vorstinnendeugd leefde onder hen maar bezweek; - met haar hing het volksgeluk verloren. Romeinsche sterkten, afgodentempels en legerplaatsen rezen op den nooit ontwijden grond. De stem der verhevene aanvoerdsters klonk niet meer over het slagveld; het rinkelen der slavenketen verving die grootsche tonen. In poelen en moerassen zocht men de Caledoniërs om hunne deugd te straffen. Germanië moest beulen leveren; ook mijn geslacht, gewoon het zwaard tegen Rome te voeren, werd gedwongen de breede wateren over te steken, om de braven te bestrijden, wier krijgsdeugd eens bij hen haar voorbeeld vond. Zij gehoorzaamden en zelfs Welf, mijn vrome stamvader, getroostte zich die schande, om daardoor te heerlijker hunne eer te herstellen. Men wilde onze vaderen naar de kunst leeren strijden, straks bewezen zij het den snorkenden, dat de natuur hen vormde. De verwatenen vielen onder hunne slagen. De Usipeetsche vrijheidskreet was hun doodlied. "Wraak en vrijheid," gilden de braven ten afscheidsgroet en wierpen zich in de vaartuigen, zoo juichten zij en straften de verraderlijke scheepsvoogden. "Wraak en vrijheid!" klonk het verre, zeer verre over de golvenbaan. Reeds had Welf de zeewolf zijne Usipeters uit het gezicht gevoerd; reeds spatten de witte schuimkuiven tegen de stevens der drie schepen, toen de Romein hun grootsch bestaan vernam, en over het heldenstuk verstomde. Welf voerde de zijnen nu over het groene waterveld; langs de stranden der slavenden voerde hij

hen, door branding en klippen. Nooddwang, geen Romeinsche hebzucbt en gierigheid dreef hen tot roof, zij zochten buit bij de laffe verwonnelingen, en dikwerf keerden de lichte vaartuigen rijk beladen naar de breede wateren terug; dan schaterde het strand van hun vreugdegejuich, dan ging de beker in joelende vreugde rond, dan viel de teerling en verdeelde rechtvaardig den welkomen buit. Maar er volgde een tijd, en wederom viel de teerling - toen waren de Goden verbitterd - mijn stamvader zuchtte: - de teerling besliste niet meer de gunst, maar de ongunst van het lot. In een zwarten orkaan gezeteld, voer de vergramde Godheid over de zee, en dreef de schepen naar het einde der natuur, waar de brullende storm over de sneeuwkruinen der witte nevelbergen giert. De bodem der zee spleet vaneen, als dreigde hij de dapperen te verzwelgen, dan weder schenen zij in de omnevelde hemellichten geslingerd te worden. Welf de zeewolf zag het met strakke oogen en sidderde niet; maar toen de Godheid het stormkleed afschudde en de grijze schuimhoopen langzaam op het zwarte water dreven; toen het bleeke daglicht de mistwolken dunde, zonder hem de beide vaartuigen zijner lotgenooten te ontdekken, toen het scheepsvolk leeftocht vroeg en de leeftocht ontbrak, toen sloeg Welf's mannenhart aan het vreezen en zag treurig over de zee; stranden noch kusten vertoonden zich; overal een duistere hemel, overal zwarte golven; de verdwaalde zeemeeuw alleen paarde zijn gekrijsch aan het knarsen der roeispanen. Zes nachten en zes dagen doolden zij hongerende rond, het zilte nat sloegen zij gretiger dan den gerstenwijn binnen; moediger dan de Romers in hunne oude legerplaats weêrstonden zij de felle plaag, maar eindelijk reet de honger hen het ingewand van een. IJl, de roodlokkige, sprong woedend in het zwalpende nat en vond er den dood. Alle zouden zijn voorbeeld volgen. Toen hief Welf de zeewolf den teerling omhoog. “Men mocht loten”, gebood hij, “en hij wien het lot aanwees, zou zijn lichaam den gezellen ten spijze wijden.” Juichende stemden allen in zijn besluit, en noemden hem den raadzamen. Toen wierp hij zelf eerst den teerling, daarna een ander en wederom een en een vierde, en Thiethelm, des zeewolf's zoon en allen. Het lot had beslist; wie het getroffen had? vraagde men niet, want Thiethelm stootte zich

het zwaard in de borst. Welf zag het, en zuchtte en morde niet, maar hongerde. Zoo kwamen er dagen aan dagen, elken dag ging de teerling rond, en elken morgen was de beenderhoop op den voorsteven grooter. Eindelijk voerde een gunstige wind hen in de ruime zee, naar het kroost van Mann, den verhevenen Godentelg, God Tuisco's zoon. Zij strandden bij de met haarbossen versierde Sueven; zij strandden om feest te vieren: de priester voerde den elpenwagen rond, waarop de moederlijke Hertha, voor het oog de menschen onzichtbaar, rond werd geleid. Vriendelijk ontving het volk den zeewolf en zijne gezellen. Wapen en ijzer was door het feest verbannen, maar taaie banden bleven de trouweloozen over, om Welf en zijne braven te knevelen; als gevangenen zouden zij de vreugde van het Godenfeest verhoogen. Diep onder den grond, wierp men mijn stamvader en de zijnen, in een gruwzaam en vreeselijk hol; opeengetast, zouden hier velen gesmoord zijn, zoo niet, bij het verschijnen der treurende maan, zes hunner weggesleept waren. Welf zag hen nimmer weder. Voorwaar, gij moogt het gelooven, zij waren tot het godinnenbad gewijd! Met kloeke list wist Welf de zeewolf zijne lotgezellen te redden, toen de morgennevel verdunde, ploegde zijn vaartuig de zee reeds weder. Nu zwierven zij weder dagen en weken rond, en leefden van den medegesleepten buit, en trotseerden storm en onweder, vijand en belager. Trotsche overmacht vermeesterde den koenen zeewolf en verkocht de vrije en rustige mannen als slaven. Ook voor mijn' stamvader ontving men het schandgeld, maar kort roemde zijn meester op dat bezit: het kostte hem het nietswaardige leven. Welf versloeg hem met een' enkelen vuistslag en keerde naar zijn wijf; hij betreurde den dood van zijnen zoon niet meer, maar verheugde zich over Thiethelm's leven in Walhalla.’

Hier zweeg de laatste nakomeling van den Usipeetschen zeewolf, en wierp eenen doordringenden blik op zijne toehoorders, om in hun oog de opgewondene verrukking te zoeken, die hij door zijn verhaal opgewekt had; hij vond dezelve, maar zonder naar de uitdrukking van die bewondering te wachten, wendde hij zich af en verwijderde zich. Hermingard had hen reeds verlaten.

Marcella bereikte ondertusschen gelukkig het verblijf van Caelestius: zij vond den grijsaard in overdenkende aandacht naar zijnen voedsterling luisterende, die hem uit het dichterlijkste zedeschrift der gewijde rol, het boek Job voorlas.

‘Ik breng u Hermingard's heilbeden over,’ sprak zij, ‘de vrome maagd vreest u te moeten ontwijken, opdat uwe veiligheid gewaarborgd zij. Wij duchten, mijn vader: dat onze tochten ontdekt zijn.’

Toenemende treurigheid bewolkte des grijsaards gelaat. Zijne ijverige, verstandige en Godgewijde leerlinge was hem zoo dierbaar geworden; nimmer was zijne ziel kalmer gestemd, zijn gemoed rustiger, dan wanneer hij zich met haar onderhield, en nu, ach! op het onverwachtst werd hem het toekomstig vooruitzicht op die gelukkige oogenblikken, ontroofd! Diep trof den onvoorbereiden Caelestius deze tijding. ‘Gods wil geschiede!’ zuchtte hij eindelijk, ‘de Heer zond mij door de edele Hermingard zooveel troost..., o, ik had dien hier noodig - en thans wordt zij mij weder ontnomen - dat valt zeer zwaar, nameloos zwaar, maar ik dank er u voor, Vader in den Hemel! -’ Het kostte hem veel die woorden te spreken. Diep getroffen zweeg hij eenige oogenblikken.

‘Wie heeft ons ontdekt?’ vraagde hij eindelijk.

‘Welf de Usipeter’, antwoordde Marcella.

Plotseling verspreidde zich een doodelijk bleek over des grijsaards gelaat; eene hevige siddering doortrilde hem; hij boog het hoofd neder en herhaalde dof: ‘Welf de Usipeter! God is rechtvaardig!’

Zonderling trof Marcella de nadruk, waarmede de Caelestius dat ‘God is rechtvaardig’, uitsprak.

‘Het zij dan zoo!’ ging hij kalmer voort. ‘Mocht het den Heer behagen, dat uwe vrees slechts ijdel ware, of het gevaar door eenige voorzorg ontweken konde worden! maar als er eens geene keuze overbleef tusschen het verachten van uwe godsdienst en van uw aardsche leven, dan heeft mijne Marcella immers geene keuze?’

‘Neen, bij den hemel niet!’ antwoordde zij. ‘Ik zeide het der geliefde Hermingard en ik herhaal het u, toen mijn zoon vermoord zou worden, had ik eenen afkeer van het leven;

sinds ik hem miste, walgde mij het aardsche bestaan, ofschoon ik mijzelve trachtte te misleiden. Gij deedt mij den eenig waren God kennen en mijne levensbestemming inzien, toen berustte ik in den wil der Voorzienigheid en leerde erkennen, dat het goed is te leven, maar ook weet ik, dat het beter is ontbonden te zijn. Zegevierend ga ik den dood tegemoet, die tot een heerlijker bestaan voert.'

'Hermingard ken ik!' sprak Caelestius.

'Zij wenscht de kroon der overwinning,' ging Marcella voort. 'Leven en geluk heeft zij in de godsdienst gezocht, de dood zal haar dien triomfkrans toereiken. Zij is bereid, zij heeft geleerd te sterven.'

'Heil u edele zielen!' riep Caelestius in geestvervoering uit. 'De dood zal u ten leven leiden. Laf en schandelijk is het, als een onwaardig krijgsman, den kampstrijd moede, het veld te verlaten, of, te zwak om levensrampen te verduren, zich in de onwillige armen des doods te dringen, maar schoon, ondenkbaar schoon mag het heeten, in den strijd voor de waarheid, het aardsche leven te verachten, de prangende boeien als geestelijke parelen te beschouwen, gelaten het marteltuig te zien dreigen, en des te inniger Gods genade over hen te bidden, die baldadig het licht versmaden. Zoo wapen u dan, Marcella! tot dien heerlijken en laatsten strijd. Spreek tot het afgodisch volk van den Eeuwigen en Zijne openbaring; wellicht zult gij de blinden tot het licht voeren. God geve zulks! Maar schuwen en verachten zij dat licht, belagen en vervolgen zij u, volhard, volhard dan moedig en ijverig en ten einde toe; trotseer de vervolging en verblijd u, gelijk de treffelijke Paulus, ten plengoffer voor het geloof te mogen verstrekken; treed den dood tegemoet, hij is u niet verschrikkelijk maar zoet en zaligend. Engelen zullen u aan de grenzen der geestenwereld tegenzweven en tot onzen Heer voeren. Hij wil u liefhebben! eene onvermengde zaligheid zal den aardschen onspoed vervangen. O, Marcella, wanneer gij dan u nog herinnert, dat er een rampenvol aanzijn bestaat, indien gij het niet vergeet, dat er elders ellendigen zijn, indien gij, bij het aanschouwen der eeuwige Zon van rechtvaardigheid, gedenkt, dat er hier wezens ademen, wier oog het zonnelicht - die schemerschaduw der Godheid - niet ziet, o bid,

bid dan dat God mij genadig zij; maar neen, Marcella!' ging hij in geestvervoering voort, 'ook ik zal mijnen Heer belijden. Vereend zullen wij de vervolging en de ure des doods tegengaan, vereend zullen wij sterven, - en als zich dan voor u de hemel opent, en wanneer gij en Hermingard de eeuwige genade voor mij inroept...God! zullen wij dan gescheiden worden?...'

'- Wij gaan dan alle sterven!' riep Thimotheus uit, die zich aan Marcella's zijde gedrongen en, met vlammende oogen, de redenen zijns pleegvaders aangehoord had.

'Ach neen! -' hernam Caelestius. 'Wijselijk maar toch wreed breekt gij de verrukking af die mij vervoerde; neen, wij mogen niet sterven, Timotheus! ik moet voor u leven; daartoe rust eene heilige verplichting op mij. God roept u nog niet ten strijde. Later zal die ure voor u aanbreken, wij moeten leven, - ik moet lijden.'

'Waarom leven, waarom lijden, mijn vader?' vroeg de opgewonden knaap.

'Vraag mij niets verder,' antwoordde Caelestius, 'ik herhaal het u, wij moeten leven. Marcella en Hermingard! onze geliefde zusters in den Heer, is het vergund, dien vereerenden dood te sterven. Van zulk een schoon einde moet ik afzien. Vrees den dood niet, geliefde! waar zij u omsingelen, die het lichaam niet de ziel kunnen dooden, doch zoek hem nergens roekeloos; waar gij elders uitkomst ziet, moogt gij voor dien wenk der Voorzienigheid niet baldadig de oogen sluiten. Waar het biddend opzien tot God u slechts overblijft, daar alleen moogt gij uitroepen: *"Kom haastelijk, Heere Jezus! ja, kom haastelijk!"* En vaarwel nu mijne dochter! God beschikke alles ten beste! Hij is de Heer van leven en dood, de Alwijze en Algoede, zóó heeft hij zich geopenbaard, en vol vertrouwen kunnen wij daarin berusten; nooit is dit geloof gelogenstraft. Ga in vrede, de Heer zal met u zijn! Mijne Hermingard en u, beide zal ik missen; zoete oogenblikken heb ik doorleefd, terwijl ik reeds allen wereldheil vaarwel had gezegd; ik zal God voor het genotene danken! Vaarwel Marcella! breng mijn afscheidsgroet - wilde God het nu zoo - mijnen laatsten afscheidsgroet aan Hermingard. Er is een leven na dit leven...' De grijsaard boog zich ter aarde en bad.

Marcella verliet hem diep ontroerd. Timotheus vergezelde

haar, zij deelde hem de maatregelen mede, voor des grijsaards veiligheid beraamd. Hij beloofde dezelve in acht te zullen nemen, zijn gevoel was bij het afscheid diep bewogen, maar toch riep hij, toen Marcella aan gene zijde van het moeras den eikenstam neder deed zinken: ‘Lieve Marcella! Vaarwel! zorg dat gij om onzentwil niet van voornemen verandert.’

Deze woorden schreef de voortreffelijke Origenes eenmaal aan zijnen vader, toen deze in den kerker het uur van den laatsten martelstrijd verwachtte.

Zestiende Hoofdstuk

Zoodra de zon den volgenden morgen haar licht ver en helder over ons halfrond verspreidde, begaf Marcella zich naar de woning van Hermingard, om der jonkvrouw haar laatste onderhoud met den somtijds zoo raadselachtigen, maar altijd vereerenswaardigen Caelestius mede te deelen. Zij trad in het verblijf, waar hare vriendin eenmaal zacht en ongestoord gerust had, maar sinds lang de nachtelijke uren wakende of in afgebroken sluimering doorbracht; doch welk een schrik tastte haar aan, toen zij de lijfeigenen van hare schoone gebiedster aan het voeteneind der jonkvrouwelijke legerstede, zwijgende en neerslachtig zag zitten en op het ledige rustbed staren! ‘Waar is onze gebiedster!’ vraagde Marcella van onbeschrijfelijken angst vervuld.

De vrouwen antwoordden niet, maar wezen naar buiten.

‘Waar is onze gebiedster?’ herhaalde Marcella.

Utha, eene der vrouwen, haalde de schouders op. ‘Wij weten het niet,’ gaf zij eindelijk ten antwoord. ‘Heden nacht is de vorstelijke Hermingard ons ontnomen.’

Marcella zonk op eene houten rustbank neder. ‘Bij den hemel, lieve vrouwen! verhaalt mij, wie, wie heeft haar weggevoerd? Ach verzwijgt mij niets!’

‘Wij weten het niet,’ gaf Utha wederom ten antwoord. ‘Toen wij ontwaakten, was alles duister. Wij zwegen, want onze gebiedster zuchtte; zware stappen dreunden op den grond; toen sprak de schoonlokkige Hermingard eenige vreemde en zonderlinge woorden: “Heden hebt gij macht over mij, morgen kunt gij over mijn leven beslissen, maar daarmede heeft uw

gezag uit. Ik zal leven, al doet gij mij sterven.” Toen verliet zij dit verblijf, en nog is zij niet teruggekeerd. Alleen de Ongezienen weten, of wij haar immer weder zullen zien.’

Marcella had de toedracht der zaak reeds begrepen. Voor Hermingard was alzoo de beproevingstijd verschenen, welken zij niet schroomde. Zij twijfelde niet, of Welf had haar naar elders gevoerd; mogelijk had zij reeds in eene der onderaardsche holen, niet verre van den woudtoren, hare gevangenis gevonden. Veellicht had de woeste Bard ook haar reeds opgespoord, en verre van voor dit denkbeeld terug te schrikken, wenschte de fiere Romeinin zich die gelegenheid, om met hare geliefde meesteres hetzelfde lot en hetzelfde lijden te deelen.

Geen gevaar duchtende, maar hetzelve kloekmoedig trotseerende, verliet Marcella Hermingard's verblijf en sloeg den weg naar de omstreek van den woudtoren in. Nergens ontmoette zij iets, hetwelk haren waan versterkte, alles was woest en eenzaam, de weg ruw en ongebaand; het pad met distels en doornen bedekt; in den drassigen grond was geen spoor dan dat van hare voeten. Om zich echter geheel te overtuigen, trok zij tot aan de bouwvallen van den woudtoren voort. Nog nimmer had zij, sinds het verlies van haren Paulinus, dat onzalige oord bezocht. Vreeselijke steenmassa's en plompe muurbrokken lagen ginds en her verstrooid, ontkleurd en grijs mos, ijzerkruid en steenplanten bedekten dezelve. Hier stond zij dan op de plek, waar zij haren zoon verloren had. Welke herinneringen voor het moederlijke hart! - Zonder zich om het nachtgevogelte, dat om haar heen fladderde, te bekommeren, ging zij, met wankelende schreden, langs het puin, onder hetwelk Paulinus, het leven van haar leven, begraven was. Zij liet haar hoofd tegen den laatsten zijmuur rusten, die aan de zijde van den trap was blijven staan. Eene verroeste keten hing met lange schakels naar beneden, zij ontdekte eenige in den muur gegriffelde woorden. Hare aandacht verdubbelde: langs het afgebrokkeld overschot van den trap opklimmende, kon zij het schrift ontcijferen, en na eenige inspanning las zij sidderend het volgende:

der beste en dierbaarste moeder toegewijd;

Ik ween, zij moet niet weenen.

Deze woorden schenen er door Paulinus in de laatste oogenblikken zijns levens ter neder geschreven; de droeve moeder staarde met onafgewende blikken op die laatste ontboezeming van zijn ouderlievend gevoel; de wonde, die zich steeds nog in haar hart gevoelen deed, was eensklaps op het pijnlijkst opengereten. Het was haar als in dien vreeselijksten aller nachten! Gedurig bleef zij dit dierbaar opschrift gadeslaan; de letters waren er zeer diep ingesneden; een bleeke zonnestraal sloop er over heen, als wilde zij dat schrift der moeder in een zachter en bemoedigender licht doen beschouwen, en inderdaad, die kwijnende glans vertroostte Marcella. Even levendig gevoelde zij het verlies van haren Paulinus als in het vreeselijke uur der voorgenomene zoenplechtigheid, evenzeer werd zij door diepe treurigheid aangetast, maar zij weende thans niet, als zij die geene hoop hebben; neen Christelijke kalmte stortte een' zachten balsem in haar hart, Christelijke onderwerping lenigde de felle wonde; waar zij te voren een eeuwigen scheidsmuur tusschen haar en haren lieveling gevreesd had, dáár hechtte haar thans eene nieuwe en zoete betrekking aan de geestenwereld; toen had het ongeluk Marcella het bestaan eener Godheid doen betwijfelen, thans rees haar ootmoedig en geloovig gebed tot den Alwijzen.

‘Zoo strekken die ontzaggelijke steengevaarten u dan ten grafteeken Paulinus!’ zeide zij, ‘rust zacht, rust zacht, eenige! o, dikwerf wil ik herwaarts komen en op uwe groeve schreien, eene felle smart moge mij den boezem vervullen, weemoedige vreugde zal dezelve lenigen. Hier zal ik weenen en bidden. Hier zal het mij in het nachtelijke uur zijn, alsof gij mij nabij waart, en wanneer de verblinden mij om mijn geloof dooden, mocht mij dan de genade verleend worden hier te sterven; mocht uw graf dan het mijne zijn, opdat wij ons, in den dag der opstanding, hier wedervinden!’

Eindelijk herinnerde de diepgeroerde moeder zich het doel, hetwelk haar derwaarts gevoerd had en verliet de bouwvallen van den woudtoren. Wederom teleurgesteld, wanhoopte zij hare gebiedster op het spoor te zullen komen en ging bijna werktuigelijk langs den stroom. Weldra trof zij een grijsaard aan, die zich bezig hield, om den gladgeschubden visch uit

de netten te halen, welke, gedurende den nacht, eene rijke prooi voor hem verstrikt hadden.

‘Hebt gij de vorstelijke Hermingard gezien, oude?’ vraagde zij, een ontkennend antwoord schromende, maar Ruinhold knikte toestemmend, zonder de vin van een grooten snoek, die duchtig met den staart sloeg, los te laten. ‘Ik heb haar gezien;’ antwoordde hij onverschillig, ‘toen ik hedenmorgen heenging, om bij mijne netten de wacht te houden, zag ik de jonkvrouw met den Usipeter, in den morgennevel, voor mij heengaan. Eene heerlijke vangst schonken de waternikkers mij heden, wensch mij geluk, Romeinin! -’ Zonder zich verder over Marcella te bekommeren, trok hij den tegenstrevenden visch door de garendraden, en wendde zich af, om de netten in de zon uit te spreiden. Marcella verwijderde zich. Nu dacht zij aan Gisela's nachtelijke zwerftochten, en hoopte, dat deze de vereerde gebiedster gezien had en iets uit zoude doen lekken.

Terstond begaf zij zich naar derzelver stulp en vond het ongelukkige meisje ijverig aan het spinnen, terwijl zij, met afgebrokene woorden, een soort van klaagzang opdeunde.

‘Zaagt gij de gebiedster, goede Gisela?’

‘Ja’, antwoordde deze.

‘O, ik bid u, welken weg heeft men ingeslagen?’

‘Naar het Noorden of Westen, Zuiden of Oosten,’ antwoordde Gisela, ‘ik mag niets zeggen. De Goden zouden zich wreken, en ach, Godenverbolgenheid drukt zeer zwaar! Vraag het. der gebiedster, zij heeft het duchtig ondervonden. Maar thans is alles, alles voorbij. De Goden zijn verzoend.

Elke poging om iets meer te vernemen, was vruchteloos. Gisela weigerde elke opheldering.

Marcella sloeg nu den weg in, welken de grijze visscher gewezen had; op weinig afstands ontwaardde zij den Hertog, met zijne spilmagen Landwijn en Ernhold, vergezeld van eenige vlugge knapen. Boog, jachtspriet en knijven gaven het doel van hunnen tocht te kennen, en bedreigden de herten, dassen, vossen en ander boschwild met een' gewissen ondergang. Marcella aarzelde niet om Thiedric aan te spreken.

Met angstige verwachting naderde zij den Hertog. Een zwarte wolfspels hing over deszelfs bruine onderkleederen langs

zijne schouderen, en kwam te meer uit door het aschgrauw van den zindelijk gekamden baard, welke zich tot het opperdeel van de breede borst uitstrekte. ‘Heer!’ dus ving zij aan, ‘mijne gebiedster bevindt zich niet in hare woning; zij is verdwenen.’

‘Gij zult haar op haren terp niet wederzien!’ antwoordde de Hertog, en er lag in den toon zijner stem iets, hetwelk geheimen onwil te kennen gaf. Landwijn en Ernhold zagen elkander verwonderd aan; Thiedric had hen reeds vroegtijdig tot het weispel genoodigd, hetwelk hij, sinds lengte van tijd, niet bijgewoond had; dit had hun eenige bevreemding gegeven, maar niemand die een woord van het vertrek der schoone Hermingard gehoord had.

‘Heer!’ ging Marcella ontroerd voort en trad nader. ‘Bij al wat heilig is! zeg mij, werwaarts is de vorstelijke Hermingard gevoerd?’

‘Zij is heengegaan en zal niet wederkeeren,’ antwoordde Thiedric met bedaarden ernst. ‘Bekommer u niet over de schoonlokkige maagd, Marcella! keer rustig huiswaarts.’ Thiedric wenkte zijne grijze gezellen hem te volgen en verliet haar met rassche schreden.

‘Zij zal niet wederkeeren’, herhaalde Marcella. ‘Almachtige God! welk lot moet haar deel worden!! - dat is U bekend, eeuwig en heerlijk Wezen!’ voegde zij er met geestdrift bij, ‘en Gij zult haar niet verlaten. Zoo heeft de ruwe wereld dan reeds haren strijd met u aangevangen, edele Hermingard! Wees moedig en verheug u in Gods wegen; de overwinning zal uwe blijdschap zijn. Ach! ware het mij slechts vergund, met u voor mijnen Heer te lijden, met u voor mijnen Heer te strijden. Nimmer zal het mij aan moed, nimmer aan volharding ontbreken, om den dood tegemoet te gaan, en telkens mij zelve, nooit mijn' Heiland te verloochenen!’

Intusschen was Hermingard reeds op aanzienlijken afstand van den voorvaderlijken grond verwijderd. Haar gelaten stilzwijgen brak de norsche sprakeloosheid van Welf niet af. Haastig zetteden zij, na den Rijn overgetrokken te hebben, langs den tamelijk ongebaanden weg, hunnen tocht voort. Eenmaal vraagde zij met bescheiden gezag, werwaarts de

Bard haar voeren wilde. Eerbiedig merkte Welf aan, dat zij den eindpaal hunner reis tegenstreefden.

Bij den invallenden nacht, hadden zij een oord bereikt, hetwelk weleer bewoond geweest scheen te zijn. De grond was er met zand en de overblijfselen van palen en gebroken aardewerk bedekt; een welig rietgras schoot er in dichte bossen op. Eene overstrooming moest die plek van derzelver bewoners beroofd en de ruwe bebouwing vernield hebben. Eene dier onderaardsche verblijven, welke het oudste voorgeslacht der Nederduitschlanderen tot woningen verstrekten, was hier overgebleven, en scheen den Bard meermalen tot nachtverblijf gestrekt te hebben; ook thans had hij dit hol tot hetzelfde einde bestemd. Hij verzocht Hermingard naar beneden te gaan, zwijgende gehoorzaamde zij. Welf volgde haar, spreidde versche biezen op den grond, ontstak het vuur, reeg eenig gevogelte, hetwelk hij geschoten had, aan de jachtspeer en roostte hetzelve met de bedrevenheid van een' Homerischen held. Met onderdanig dienstbetoon bood hij hetzelve der jonkvrouw aan; deze echter weigerde iets anders te gebruiken dan eenig water, hetwelk Welf uit eene kleine beek schepte. Ofschoon niemand den maaltijd met hem deelde, liet de oude zich denzelven niet minder smaken; toen het gebraad en gerstenbrood en zijne goede kruik met geestrijken drank genuttigd was, wierp hij zich dicht aan het vuur neder, wikkelde zich in zijnen mantel en zonk, toen hij den pijlkoker onder het hoofd had geschoven, weldra in eene diepe rust.

Hermingard zat op de rietbossen, die Welf voor haar ter legerstede gespreid en met haar overkleed bedekt had. Haar oog rustte op het allengskens verdoovend vuur en de roode lichtspatten, die, tusschen het houtskool ronddwalende, de laatste brandstof vernietigden. Wel was het haar beklemd om het hart, maar voornamelijk om het lot, hetwelk Caelestius te duchten stond; hare hoogste droefheid was de scheiding van dien treffelijken leeraar; de levendige verbeeldingskracht stelde haar schriktooneelen voor den geest, waarin des grijzen Christens deugd ten gruwzaamste vervolgd werd. Eigen lot en eigen rampspoed, de toekomst die haar dreigde, zag zij in veel zachter licht. Moed en standvastigheid zetelden in haren boezem en sterkten haar tegen elk gevaar; vertrouwen

op God gloeide in haar binnenste, en werd door een hartig gebed verhoogd; hoe rampspoedig de omstandigheden zijn mochten, waarin zij zich bevond, zij weende niet luid, noch stoorde door weeklachten de doodsche stilte van den eenzamen nacht. *Schoone zielen* - de Duitsche zanger zegt het waar en verheven - *schoone zielen lijden stil*.

Zoo bracht de edele maagd gelaten en in Gods wegen berustende, kalm den korten zomernacht door; bij de eerste ochtendschemering ontwaakte de Bard en nog was de dag niet,

> Rijk aan glans, met purperpraal ontloken,

toen zij den tocht weder voortzetten.

(Wordt vervolgd).

Gedichten
Door
Th. Van Ameide.

Verheldering I

Hoe week omwolkt zich alle kracht....
een toren duikt in mistig leed
en smelt in vaagheid: ach, wie weet
zijn vormen in de vooze vacht?

Alles is vol en dicht en zacht,
de kleuren slapen zonder weet,
het hart gaat langzaam en vergeet
het opene en de hemelpracht

en 't spelen van den blijden wind:
- wie schoot weleer in groote vaart
door ruimten als de vrijheid mint? -

o trage stilten! Maar begon
daar niet opeens - van waar, van waar? - 't
neersprankelen van 't carillon?

II

Door wolken drupt een teer geluid,
een blijheid zwierend klein door 't grauw,
het gretig oor verneemt het nauw,
als 't hart reeds klaar zijn konde duidt:

schoon oogen zien den damp niet uit,
vast staat de toren in dien rouw,
zijn stem klinkt spelend als door 't blauw,
door demping fijner, niet gestuit.

En die verdoofd in duister zat
en levend stil was als de dood,
hij heft het hoofd en luistert wat...

Door weeken grijzen weemoed viel
- zoo wacht hem nòg een morgenrood? -
het verre spelen van de ziel.

Avondzegen I

Na troeblen drang een helderheid,
een klare rust uit gistig broeien
doen in mijn vruchtbaar hart ontbloeien
de rozen der bezonkenheid.

Zoo heeft mij hier een vrêe gebeid
na vagen tocht van bont vermoeien

zoo mag ik in den avond groeien
tot deze zuil van zekerheid.

O leven, hoe zoo licht zoo klaar,
als voor mijn groot en rustig oog
gij toeft en staat in stelligheid;

als elk verlangen, elk bezwaar,
al wat den luiden dag bewoog
verbleekt en zachtjes van mij glijdt....

II

Als alles wankt en welkt en wijkt,
wat stond in dag als starre rots
van pijn, als zwarte bloem van trots
die zwijgend in den nevel prijkt,

hoe zwelt me een vreugd! Mijn blik bezwijkt
niet voor den naakten blik des lots
en met de rust eens ouden gods
aanzie 'k, hoe alles mij gelijkt.

Ik lijd in pijn zoo mist als luister,
ach ik, een klein onmachtig mensch,
die leeft, zooals hij leven kan.

Maar eenzaam in mijn kamerduister
word ik de waarheid van mijn wensch
en voeg het leven in mijn ban.

Verlangen

In 't water ziet mijn minziek oog
een beeld zoo fijn en spiegelklaar,
klein, ver en helder leeft het daar,
sinds om den rand mijn hoofd zich boog.

Ontastbaar 't wezen, eindloos hoog,
welks lokkend beeld ik stil bestaar,
tot 'k sterve van verlangen, waar
het ééne leeft, dat mij bewoog.

Maar 't houdt onwrikbaar stil zijn stand
tegen den hemel, licht en hel,
een onbereikbre flonkering.

En als ik met een zachte hand
zijn beeld wil vatten in de wel,
verdwijnt het in een rimpeling.

Ziekentroost I

Is dit de wiekslag van den dood?
De wereld wordt op eens zoo zwart...
ik wist toch alles grauw en hard,
waarom dan nu deez' bittre nood?

Wat wolken kleuren zich wat rood
in 't westen, waar een schijn wat mart,

en heel de lucht wordt zachf verward,
alsof een lente ons avond bood.

Is het deez' tweespalt in de dingen,
is het de tweespalt in 't gemoed?
't Is of mijn voeten niet meer gingen...

alsof ik heel geen weg meer weet...
hoe lijkt het zachte sterven goed,
nu, in den winter wrang en wreed.

II

Maar als die zachte lentelucht,
licht blozend over 't veege land,
ons wordt in schooner zielsverband
tot troost en liefelijk gerucht

van hoop en naderend genucht,
een afglans van een beter strand
dan waar wij hier met zwakke hand
den weg ons teeknen naar 't gehucht,

zoo welfde om 't schrikklijk eenerlei
van doodschen winter in mijn ziel
uw woord een lucht van mijmerij.

En zonder dat een warmte mild
de starheid brak, die mij beviel,
was 't kinderhart al haast gestild.

Schepping

Als uit den schok van ziel en wereld
het streng noodzakelijke woord
ontspringt, dat ons al lang bekoord,
dat ons al lang had vaag omdwereld;

als al wat in den hemel sterelt,
als al wat in den afgrond gloort,
zijn vormeloosheid voelt gestoord
en om ons hoofd ten kroon zich perelt,

dan voelt de ziel haar eigen woning
haar eigen zetel weer geschoord,
waarin zij zit als heer en koning,

en kan doen vloeien op haar woord
de schoonheid als een gulden honing
uit alle bloemen opgespoord.

Verzen
Door
M.S. Roetman.

Het sneeuwt

Het sneeuwt: als ik den licht verbaasden blik
naar buiten heb, weten de witte dingen
niet of zij stijgen zullen dan wel 't dik
tapijt volvormen, dat andere hingen
over straten en tuin. Wat musschen kringen
van boomen, bol op 't blank, in drok gepik
naar aarde 't snaveltje. Of stemmen zingen
diep in mijn oor is het stil vlokgetik.

Het sneeuwt, in vroegen ochtend na den nacht,
die onder zwarte stolp 't geheim begon:
de stappen van de menschen gaan heel zacht
midden den wollen zegen; zonder zon
ziet hel de wereld als een vreemd paleis,
waar ik aanlandde over paden grijs.

Bui in klein stadje

Het regent en nu is het buit'ne grijs
van stroomen water en van gracht verruwd
het gladde vlak, dat straks het groene rijs
der boomen kaatste, bobbelend bestuwd
van rappe vlagen. In een broze luwt'
ertusschen kampt wel iedre straal om prijs
van steilst te vallen tot omhoog geduwd
wordt plots het bladerscherm op oude wijs.

Het regent en nu lage huizen staan
achter lijnigen sluier, die verbleekt
geweten kleur, zoodat, een sprookje, spreekt
sputterend straatje. Zwiepend takken slaan
glimmende vrachten, of voor mijn gezicht
een wiel van groensel afloopt, donker, licht.

Polder

Vensters van boerenwoning boven blauw
van laagsten muurstrook blinken, lichte oogen,
midden van andre steenen 't oude grauw
in lommerdonker, door den wind bewogen.

Geverfde stammen nog de kalmte hoogen,
alsof een koele kamer afsloot nauw
beweven takkendak, hoorbaar doorvlogen,
waar men na zwerving gaarne rusten wou.

De lange laan ligt als een schaduwkoker
door zonnewei, die lijk een schotel daalt
van dijkrand, waar een rosse molen praalt,
duistere streep in straffer groen en oker
en wit en 't zoete blauw van melkerskiel,
dat is een vlekje tusschen 't veegekriel.

Litteratuur en Leven in de Vijftiende Eeuw
Door
C.G.N. De Vooys.

G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, deel II (1907).

De vijftiende eeuw was een belangrijk tijdperk voor de Nederlandse gewesten. Op politiek gebied worden de grondslagen gelegd voor de nieuwe Staat, door de botsing van het absolutisties streven der Bourgondiërs met de ten ondergang neigende feodaliteit. Antwerpen komt omhoog, en verduistert door zijn handelsmacht de glans van het kunstminnende Brugge. De kerkgeschiedenis gewaagt van Geert de Grote, de Windesheimers en de 'moderne devotie'; een voorspel van de tijd dat het geestelik zwaartepunt uit de Zuidelike naar de Noordelike gewesten verlegd zal worden. De muziek en de schilderkunst wijzen namen aan van Europese betekenis. Hoe staat het met de letterkunde van diezelfde periode?

Lange tijd heeft de mening geheerst dat de produkten van die 'rederijkerstijd' de moeite van de kennismaking niet waard zijn. De meeste ontwikkelden zullen zich hoogstens een paar namen of titels herinneren. Die slechte reputatie wordt verklaarbaar, wanneer we nagaan hoe onze litteratuurgeschiedenis in de vorige eeuw tot stand kwam.

Het streng-Protestantse Nederland begon zijn geschiedenis belangrijk te vinden bij de opstand tegen Spanje. Vlijtige oudheidkundigen snuffelden in de dokumenten van de 'duistere' Middeleeuwen, maar hun vondsten waren losse kuriosi-

teiten. Toen de Romantiek het oudheidkundig onderzoek ging bezielen, en belangstelling wekte voor het leven, meer dan voor de dokumenten van de Middeleeuwen, dreef de krachtige stoot van de Gidskring ten onzent de stroming in nationale bedding. De geidealiseerde zeventiende eeuw verrees in volle luister. En door het verbond van kunst en wetenschap richtte zich ook het zoeklicht van de historie op dat tijdperk van nationale roem. Maar op de geleerde wereld, vooral van de taalonderzoekers, werkte van Duitse zijde een andere invloed. De herleefde studie van de Middeleeuwse taal en litteratuur was een zijstroming van de Duitse romantiek; de dichter Hoffmann von Fallersleben speelde daarbij een gewichtige rol. Dat onder de indruk van de eerste vondsten de artistieke betekenis van deze nieuw-ontdekte letterkunde overschat werd, ligt voor de hand.

Typies voor de enthousiaste ontvangst van die eerste 'ridderromans' is een redevoering die Matthijs de Vries in 1846 uitsprak *Over de oorzaken van het verval en den ondergang der Middeleeuwsche Letterkunde*.[1] 'Telkens verrijst het ridderlijk heldendicht van die dagen in glansrijker luister voor het oog van den geschiedkenner.' - 'De hoofschheid en kieschheid van uiterlijke vormen heeft op die zangen een stempel gedrukt, dien wij nog na eeuwen bewonderen. De Nederlandsche taal der twaalfde en dertiende eeuw, hoe krachtig was zij en stout, hoe buigzaam en smijdig, hoe naief en bevallig, hoe zoetvloeijend en welluidend.'

Na die glansperiode werd het nacht: 'de letterkunde moest te gronde gaan en in uitterende zwakheid versterven,' totdat met de nieuwe tijd 'de dageraad aanbrak, die met de stralen van het heldere zonnelicht Europa zou verlichten en verwarmen.' Die tussenperiode moest zo duister mogelijk gemaakt worden om het licht des te beter te doen uitschijnen. Geheel in strijd met de historie werd de karakterloze achttiende eeuw in het verleden geprojekteerd: 'Fransche zeden en levenswijze werden overal geldig, Fransche weelde verkwistte de schatten, door de noeste vlijt der vaderen opgehoopt. De geestdrift voor vaderlandsche gevoelens verkoelde, de belangstelling in eigen

1) In de *Werken van de Maatsch. v. Ned. Lett.* 1850.

volkswaarde werd flaauwer, en zoo verloor ook de eigen letterkunde de achting, die haar vroeger gesteund had.' In verband daarmee stond het diep verval van de taal: 'Eigen kracht en zinrijkheid week voor vreemde matheid en ledigen klinkklank. Aan verrijking van den taalschat door zelfstandige ontwikkeling werd niet meer gedacht, en de Nederlandsche taal verzonk tot een staat van barbaarschheid, die het kiesch oor onzer vaderen in de twaalfde eeuw verscheurd zou hebben, en ons in de negentiende walgen doet.'

Opmerkelik is nog, en oppervlakkig gezien zelfs bevreemdend, dat in de glansperiode ook toegelaten werden de didaktiese geschriften van Maerlant en zijn school, met hun allesbehalve 'poëtiese' stof, en ondichterlike 'verzen.' Maar daarin zag men het sympathieke wetenschappelike streven van een omhoogworstelende 'ontwikkelde' burgerij. De liberale geschiedbeschouwing stileerde de 'strenge Maerlant' tot een verlicht bestrijder van het klerikale bijgeloof: 'de bovennatuurlijke droomerijen en wondervertelsels, waarvan de latere ridderromans overvloeiden, waren een doorn in zijn oog.' - 'In zijne *Naturen Bloeme* ondermijnde hij dat geheele toovergebouw, en legde den grondslag tot ware natuurkennis.'

In de lijn, door De Vries aangegeven, lag Jonckbloet's *Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst* (1851-'55), die weldra toongevend werd. Het is merkwaardig, te zien hoe Jonckbloet's werk verloopt. Voortgezette studie bracht nieuwe stof en nieuwe kennis, maar geen nieuwe bezieling van die stof. De glans van de ridder-poëzie verbleekte, toen de Franse originelen voor den dag kwamen; de didactiese rijmelarijen konden de toets aan esthetiese theorieën niet doorstaan, en behoorden dus 'eigenlik' niet tot de letterkunde. Kon er zelfs bij 'volslagen gebrek aan oorspronkelijkheid' wel van een nationale letterkunde sprake zijn?

In één opzicht bleef Jonckbloet het met De Vries eens: hij deelde zijn afkeer van de vijftiende-eeuwse rederijkersprodukten, die niets bevatten dan 'ellendige, walgelijke rijmelarij, dan schoolsche vertoogen met een ijdelen omhaal van zoogenaamde geleerdheid, waarin maat en rijm het eenige flaauwe denkbeeld van poëzij bewaarden', gelijk De Vries het uitdrukte. Zulk werk was 'waardeloos'; zulke allegorie

in beginsel ‘onaesthetisch’, meende Jonckbloet. Maar bij de laatste stond dit oordeel niet gelijk met een vonnis over de gehele vijftiende-eeuwse letterkunde. Want in zijn boek kwamen twee hoofdstukken voor, waarvan de stof grotendeels in de vijftiende eeuw viel: het Drama en het Lied. De mysterieen mirakelspelen met de kluchten hield hij kunstmatig van de rederijkerslitteratuur gescheiden, om ze aan de ‘Middelnederlandse’ letterkunde te koppelen, terwijl toch de herkomst duidelik was. Toen op de onbetwijfelbare kunstwaarde van het vijftiende-eeuwse wereldlik en geestelik lied gewezen werd, door het proefschrift van Kalff (1883) en de inleidende studie van Acquoy (1886), werd het ieder duidelik dat die eeuw nog iets anders dan rederijkers-geknutsel opgeleverd had.

Ondertussen was hetzelfde terrein ook van een andere kant genaderd. De kerkhistoricus Moll, aangetrokken door de innige vroomheid van de vijftiende-eeuwse devoten, had zich in het geestelik leven van die tijd verdiept, en zijn liefde overgeplant in zijn leerlingen. Acquoy nam zijn taak over, en vormde op zijn beurt een school. Zo kwam een rijke litteratuur voor den dag, in het Latijn en in de volkstaal, waarvan een bekoring uitging, ook op andersdenkenden. Van Vloten toonde zijn onbevangenheid in het waarderen van die devote en naieve kunst, toen hij in 1851 een keuze uit Middelnederlandse *Prozastukken* uitgaf. Naast de geschriften waarin de ‘moderne devotie’ zich uitte, bleken de kloosterbibliotheken nog een schat van andere stichtelike lektuur, vertaald en oorspronkelik, bezeten te hebben.

Jonckbloet nam aarzelend een en ander over die stichtelike letterkunde in een *Aanhangsel* op, maar zijn doktrinair-estheties vooroordeel tegen het proza als ‘kunstvorm’, en zijn liberaal vooroordeel tegen de Middeleeuws-christelike levensbeschouwing, verhinderden hem om aan dit belangrijke onderdeel van de vijftiende-eeuwse litteratuur recht te doen. Meer en meer bleek intussen de scheiding tussen letteren en theologie onhoudbaar. Jongere litteratoren voelden zich bij de keuze van een proefschrift tot die stichtelike litteratuur aangetrokken. Het ontgonnen terrein breidde zich uit. De rijke stof wachtte op de vormende hand van de geschiedschrijver.

In het tweede deel van zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* heeft prof. Kalff voor het eerst getracht, het opgehoopte materiaal in samenhang te brengen, en ons te schetsen hoe het geestelik leven van de vijftiende eeuw zich in de litteratuur afspiegelt. Kalff's boek heeft voorgoed het vooroordeel tegen de vijftiende eeuw, door Busken Huet en Ten Brink nog verbreid, ter zijde gezet. De onmiskenbare verdiensten van dit werk heb ik elders in het licht gesteld.[1)] Een in biezonderheden afdalende bespreking is hier dus onnodig. Van meer belang lijkt het mij, de opzet van deze *Geschiedenis* te toetsen, en naar aanleiding daarvan op het verband tussen litteratuur en leven in deze periode te wijzen.

Daartoe dienen we eerst de samenstelling na te gaan. In de dertiende eeuw - neemt de schrijver aan - 'heeft het leven zich standsgewijze geuit in de poëzie.' Vandaar zijn indeling in drieën: de ridderpoëzie, de geestelike poëzie en de poëzie der Gemeenten, die in Maerlant hun synthese vonden. Het kenmerkend onderscheid tussen de dertiende en de veertiende eeuw is 'de ontkieming van het nationaal gevoel,' maar toch blijft ook in die eeuw de litteratuur standsgewijze te groeperen. Daardoor krijgt het eerste deel van zijn *Geschiedenis* een kunstige - m.i. al te kunstige - samenstelling. Tot de vijftiende eeuw genaderd, geeft hij de scheidslijnen tussen drie standen-litteraturen, die voor de veertiende al moeielik te trekken waren, geheel op, en komt tot een andere indeling in drieën, naar genres, nl. het Lied, het Drama en het Proza. Feitelik is dus dc indeling van Jonckbloet behouden, maar de vroeger stiefmoederlik behandelde derde afdeling komt hier geheel tot zijn recht.

Deze veranderde grondslag wordt aldus gerechtvaardigd: 'Het streven der Bourgondische Regeering naar uiterlijke eenheid van hare staten loopt evenwijdig met hetgeen wij, ten minste in de Dietsche landen, zien gebeuren in de onderlinge verhouding der drie standen: de vroegere drie-heid wordt geen

1) In het *Museum* (Aug.-Sept. 1907; 415-419). Vergelijk de grondigprincipiële bespreking van het eerste deel door Koopmans in de vorige jaargang van *De Beweging* (Julie-aflevering).

drie-eenheid, doch maakt gaandeweg plaats voor eene eenheid: die der burgermaatschappij.'[1] Dit is moeielik te rijmen met deze uitspraak: 'In het leven van dien tijd vertoont zich menige scherpe scheidingslijn; ook in de literatuur ontbreken zulke lijnen niet. Geestelijk en wereldlijk stonden tegenover elkander; de drie standen waren gescheiden; hooge muren stonden tusschen stad en land. Zulke scheidingen vinden haar weergade in de standen-literatuur, in de tegenstelling van *abelspel* en *sotternie*, in de verdeeling der refereinen: *int vroede, int amoureuze, int zotte.* '[2]

Uit de tegenstelling tussen deze beide aanhalingen blijkt dat de schrijver zich onvoldoende rekenschap gegeven heeft van de achtergrond waartegen de door hem bestudeerde letterkundige produkten moesten afsteken. Nog duideliker wordt dat uit de slotzin van zijn *Inleiding*: 'Aan het naamlooze (van talrijke tooneelstukken, liederen en prozawerken) beantwoordt het onpersoonlijke van hun karakter. Dat is de reden waarom wij ze toeschrijven aan den grooten naamloozen dichter, die *volk* heet; de reden waarom wij de kunst van dezen tijd *volkskunst* noemen.'[3]

Al komen dus in dit boek tal van aardige opmerkingen voor, o.a. in het hoofdstuk *Het literair leven*, de zwakke zijde blijft, dat bij de monografiese behandeling van de onderdelen het verband tussen litteratuur en leven niet tot zijn recht komt.

Is het noodzakelik dat aan staatkundige eenheid ook eenheid van kultuur beantwoordt? Er zijn tijden waarin één overheersende streek, één heersende stand zozeer de drager wordt van de beschaving, dat de letterkundige voortbrengselen uit één geest gesproten schijnen. Zulk een tijd was de vijftiende eeuw stellig niet. Wanneer we de schriftelike nalatenschap overzien, schijnt het een zonderling mengsel van tegenstrijdige elementen: naast de simpelste volkslegenden, mirakelen en overleveringen, een verheven een verfijnd-persoonlike mystiek; naast de pronkende rederijkersverzen met

1) Kalff II, blz. 67.
2) Kalff II, blz. 345.
3) Kalff II, blz. 75.

schijnvertoon van deftigheid en geleerdheid, de eenvoudigroerende geestelike liederen; naast de preek het obscoene volkslied en refereyn; naast het geestelik drama de losse klucht. Hoe daar orde in te brengen? A priori is een indeling naar genres niet af te keuren, want daardoor kan met het gelijksoortige ook het dieper verwante bij elkaar geschikt worden. De aanlokkelike indeling van de litteratuur als uiting van afzonderlike volksgroepen stuit n.l. in de praktijk op grote bezwaren. De standen waren geen kasten, en geen stand is naar zijn geestelik gehalte homogeen. De aanzienlike geslachten die in de steden de overhand gekregen hadden, stonden in aanzien en ontwikkeling op één lijn met de lagere adel. De 'burgerij' was geen eenheid, maar de standenscheiding tussen de land en kapitaal bezittende hoge burgerij en de handwerksman had zich voltrokken. Met dit verschil in welstand gaat verschil in kultuur gepaard. De geestelike stand werd aangevuld zowel uit de adel als uit de burgerij; de kloosterbevolking was zeer ongelijksoortig. Een Utrechts geestelike, Jan van Styevoort, verzamelt een bundel refereynen, waarin grof-realistiese minnetafreeltjes vreedzaam naast stichtelike rijmen staan. Daarentegen laten eerzame burgers de bijbel afschrijven, en brengen naast wetenschappelik ook stichtelik proza in hun huisbibliotheekje.

En dan het grote kultuurverschil in uiteenliggende streken. Wat een geheel andere geestelike atmosfeer in een wereldcentrum als Brugge of Antwerpen en in de landelike IJselstreken, waar de broeders des gemenen levens werkten! In het Zuiden hadden zelfs kleine steden hun school; in het Noorden was het met onderwijs in lezen en schrijven treurig gesteld. Geen wonder dat de Vlamingen en Brabanders op de 'botte Hollanders' neerzagen, en dat dus mensen van dezelfde 'stand' op heel ander geestelik peil konden staan.

Of de geschiedschrijver bij de kompositie van zijn verhaal allereerst rekening houdt met standen, met genres of met landstreken, of met alle drie, is ten slotte van ondergeschikt belang. Maar noodzakelik voor het histories verband is, dat hij ons òf door een brede inleiding, òf doorlopend, aantoont hoe de litteratuur een uitvloeisel is van het geestelik leven.

In het centrum van de Middeleeuwse kultuur stond de Kerk. Daar ligt de bron van een eerbiedwaardige Europese beschaving, gedragen door een internationale taal: het Latijn. De kloosterbibliotheken stelt men zich gewoonlik voor als magazijnen van theologiese geleerdheid, als bewaarplaatsen voor de filosofen en dichters van de heidense en christelike voortijd. Maar er school ook veel volks-eigen litteratuur: de naieve apokriefen, de overleveringen en legenden uit het volk opgekomen, en in boeken als de *Dialogus miraculorum* van Caesarius van Heisterbach, het *Biënboec* van Thomas van Cantimpré bewaard; de levens van Jezus, de sermoenen, voor de minst ontwikkelden toegankelik, of speciaal voor hen geschreven. Aan die eeuwen-lang verzamelde schatten had het gehele volk deel: de geleerden en de predikers, de kloosterlingen en de leken. De bijbelse figuren leefden niet alleen voor de monnik die in de eenzaamheid van zijn cel over de boeken gebogen zat, of voor de toehoorders bij het sermoen, maar ook in het Kerstlied, in het mysterie-spel op de markt, en bij de grote volksfeesten van de rederijkers, wanneer er tableaux vivants georganiseerd werden ter ere van een vorstelike intocht.

De litteratuurgeschiedenis kan ons nu leren in hoever de verschillende volkskringen daar deel aan hadden, van de geleerdste theoloog tot de eenvoudigste boer. Daarmee is niet bedoeld dat de vijftiende-eeuwse maatschappij een zuiver Christelik karakter droeg. Er was een heidendom, slechts formeel aan de kerk gebonden, of geheel los er van. De liedjes en verhalen uit de taveernen, de kluchten, staan ver van het Christendom. Er was een heidendom met Christelik vernis in de bedevaarts- en mirakel-litteratuur. Er was in het leven soms een dooreenmenging van wereldse en geestelike elementen - evenals in het hedendaagse Katholicisme - waarvan de innerlike harmonie moeielik te vinden is. Maar ook: er worden stromen zichtbaar die van de Kerk af zullen voeren, vooral onder de rijke stedelike burgerij. Met het loslaten van de Middeleeuwse traditie op staatkundig en oeconomisch gebied zal een geestelike emancipatie samengaan. Deels leidde dat tot vervreemding van de Kerk in een gezuiverd individueel Christendom, dat langs de lijn van de moderne devotie naar

de hervorming voerde. Deels leidde het, onder renaissanceinvloed, tot vervreemding van het Christendom, al bleef de uiterlike band met de Kerk bewaard. Jacobsen heeft er, in zijn studie over Van Mander, terecht op gewezen hoe de renaissance in de kunst van buiten naar binnen indrong. In de vijftiende-eeuwse rederijkerswereld beginnen de renaissancesieraden te woekeren, al blijft de kern meestal onaangetast. De Middeleeuwer zag op zijn toneel de hemel, waar de drievuldigheid zetelde te midden van heiligen onder het gezang van engelenscharen. Weldra zal de rederijker in de Sinnespelen diezelfde. 'troon' gebruiken voor de heidense Olympus, en er Jupiter in plaatsen, omgeven door goden en godinnen.[1)]

Maar al zijn er onchristelike elementen en kiemen, het beste dat de vijftiende-eeuw heeft voortgebracht, ontsproot op de bodem van de Christelike kultuur. Deze bodem moet dus ook door de geschiedschrijver van de letterkunde nauwkeurig gekend worden. Wat daarbij het eerst opvalt, is de groote continuïteit van die beschaving. Vandaar dat een scherpe begrenzing van de vijftiende eeuw onmogelik is. Als eindgrens kan, voor Noord-Nederland vooral, de hervorming gelden, al komen we daardoor een heel eind voorbij 1500. Maar een begingrens is alleen door praktiese overwegingen van de geschiedschrijver gerechtvaardigd. Immers, de kerkelike geschriften van vroegere eeuwen waren niet verouderd; het geloof van de kerkvaders werd ongewijzigd aanvaard; de wonderverhalen uit de dertiende eeuw vernieuwden zich in de vijftiende: de mirakelen uit het *Biënboec*, de oude Marialegenden behoorden tot beide eeuwen. Geert de Grote kan voor zijn prediking een sermoen van Sint Bernard woordelik gebruiken. De *Imitatio Christi* kon grotendeels ook een paar eeuwen vroeger geschreven zijn. Uit de vijftiende-eeuwse Kerstliederen, uit de mysterie-spelen spreekt geen nieuwe levensen wereldbeschouwing.

Hoe zag nu het geloof van die tijd er uit? Om daarvan een beeld te krijgen, dient men op de schakeringen te letten; wie gaat zoeken naar *het* geloof, of anderzijds naar scherpe grenslijnen, komt op een dwaalweg. Men moet

1) Endepols: *Het decoratief en de opvoering van het Mul. drama*, blz. 44.

niet allereerst vragen naar de kerkleer, maar onderzoeken hoe de grote massa van de leken, hoe de onontwikkelde kloosterbroeder zich het bovenzinnelike voorstelde. Een rijke voorraad van legenden, mirakelen, visioenen en biografieën stelt ons in staat om het geloof van de naieve Middeleeuwer te leeren kennen: zijn kinderlik-wonderbare hemel met engelen en heiligen, zijn angst voor de duivelen, die overal hun slachtoffers beloerden, zijn vertrouwen op de genaderijke Moedermaagd. Maar ook: zijn vertrouwelike omgang met het goddelike en zijn meeleven met de heilige geschiedenis. Dit geloof is de noodzakelike achtergrond voor het drama en het geestelik volkslied, voor de heiligenlevens en visioenen. Wie daar vreemd tegenover blijft staan, komt ook niet onder de bekoring van die eigenaardige schoonheid die daaruit opbloeit. Want het is een schoonheidsbloei, door sappen van binnen uit gevoed. Daarom lijkt het mij een onjuist beeld, wanneer Kalff spreekt van Schoonheids ‘blide incomste,’ ook in de litteratuur, in verband met zijn stelling dat in de vijftiende eeuw ‘het esthetisch element tot invloed en aanzien kwam naast het ethisch element, dat zich in onze volksontwikkeling der 14de eeuw zoo krachtig geopenbaard had.’[1)]

De schoonheid van de oude Kerstverhalen in poëzie en proza, van de Drie-koningen-, van de Maria-Magdalena-legende, van de episoden uit Jezus' leven en passie; de visioenen van het oordeel, de hel en het paradijs; de naieveteit van zo menige Maria- en heiligenlegende, doen niet zozeer denken aan de verfijnde détail-kunst en kleurenpracht van Van Eyck en Memlinc, als aan oude houtsneden in onze inkunabelen, of nog liever aan tekeningen van Dürer en Cranach. Maar soms naderen de weke lijn, de gevoelige toon, de schilderachtige détails tot de fijnheid van Memlinc's kunst; de realistiese trekjes en karakterisering tot de raakheid van Breughel's volkstafrelen.

Onder de invloed van de veertiende-eeuwse mystiek verdiepte zich het geloof. De ‘moderne devotie’ staat schijnbaar op een heel ander plan dan de bonte Christelike mythologie van de brede volkskringen, waarin zoveel oud-Germaans

1) Kalff II, blz. 112.

volksgeloof gekerstend voortleefde. Toch stonden de meeste vijftiende-eeuwse devoten niet buiten de volksvoorstellingen, en allerminst vijandig er tegenover. Het waren geen Protestanten vóór de hervorming. Zij hebben hun aanrakingspunten zowel met de volkslitteratuur als met de algemeen-Christelike letterkunde en de Germaanse mystiek. Van Ruusbroec loopt de lijn door het werk van Geert de Grote en Hendrik Mande, en misschien van Johannes van Scoenhoven, naar het Noorden, maar tegelijk worden Suso en Tauler ijverig gelezen. Grenzen van taal en nationaliteit bestaan er voor deze kringen niet: in hun ascetiese wereldbeschouwing staan ze even ver van de natie als van de 'wereld'. Mande schreef Nederlands, Thomas a Kempis en Gerlach Petersen meestal Latijn, maar hun geschriften zijn evenzeer of even weinig nationaal eigendom. Niet minder moeten wij er voor zorgen, dat we niet aan deze litteratuur, die uiterst individueel kan zijn, onze individualistiese maatstaf van 'oorspronkelikheid' aanleggen. Oorspronkelik te zijn gold allerminst als verdienste. Soms is het de nederigheid, die b.v. Johannes van Scoenhoven in een voorrede doet zeggen dat hij uit zich zelf niets vermag, maar 'als een arm scaepkijn in eens vreemden acker getreden' is, en zijn traktaat vergaderd heeft 'van den aren uut eens vreemden acker gelesen, dat is uut den campe der godliker scrifturen.' Maar daarachter zit de gedachte, die Dionysius de Karthuizer uitdrukt met de woorden van de heilige Hiëronymus: 'als we bidden, spreken we met God; als we studeren (d.w.z. stichtelike geschriften lezen) spreekt God met ons.' De mens is het nietige werktuig waarmee de goddelike wijsheid zich openbaart. 'Non quaeras, quis hoc dixerit, sed quid dicatur, attende,' zei Thomas Kempis:[1] 'Vraag niet wiè het gezegd heeft, maar let op wàt gezegd wordt.' Artistieke ijdelheid is dus al zulke geschriften geheel vreemd. 'Styli colorem vitare propono' (Sierlikheid van stijl vermijd ik opzettelik) schrijft Dionysius. Voor de juiste waardering van zulke litteratuur is het dus weer nodig zich in te leven in die sfeer van ascetiese vroomheid. Wie zonder dat de 'kunstwaarde' bepalen wil, of allereerst naar het origineel grijpt om de verdienste

1) *Imitatio* I, 5.

van de vertaalkunst te beoordelen, ziet slechts de buitenkant.

En dat dit proza, zowel het Latijnse als het Dietse, een eigen sobere schoonheid kan bezitten, blijkt behalve uit het alom bekende *Imitatio* ook uit menige bladzijde die meestal tot de lektuur van enkele theologen beperkt blijft, of die nog in handschrift verborgen ligt. Bovendien kan ook het geestelik lied, dat uit de moderne devotie voortkwam, eerst onder de belichting van deze omgeving tot zijn volle recht komen.

Ook een figuur als Dionysius de Karthuizer, de hartstochtelike man van wetenschap en tevens man van de daad, mag in de litteratuurgeschiedenis niet ontbreken, al was het alleen om het verband van de Nederlandse beweging met de algemeen-Europese stroming aan te geven. Gewoonlik stelt men zich de vijftiende-eeuwse devoten te naïef voor. De belezenheid van deze geleerde Karthuizer in Christelike, Griekse en Oosterse wijsheid is verbazingwekkend, evenals zijn eigen produktie. Als vriend van Nikolaas van Cusa speelde hij op het wereldtoneel een belangrijke rol. Ook de hulpmiddelen waarover de vijftiende-eeuwse wetenschap beschikte, waren allesbehalve primitief: door de handel in manuskripten waren nieuwe werken, die in Cordova, Granada of Bagdad geschreven werden, soms binnen een jaar in ons land bekend,[1] terwijl omgekeerd de werken van Dionysius tijdens zijn leven te Rome gelezen en geprezen werden.

In deze asectiese vroomheid blinkt de Christelike idee het zuiverst uit. Maar naast deze devotie, die zich liefst buiten de samenleving terugtrok, of die samenleving van hoge idealen trachtte te doordringen, stonden de geesteliken, die zich in die maatschappij thuis voelden. Een type daarvan lijkt mij de hofprediker Dirc van Delft, die aan buitenlandse universiteiten geleerdheid en wereldkennis opgedaan had. Een dergelijk schrijver is ingenomen met eigen kennis, niet vrij van auteursijdelheid. Geleerdheid wordt voor hem doel; geen middel. De maatschappelike moraal dringt zich naar voren; zijn levensbeschouwing is aristokraties. Over zijn werk loopt de lijn naar de zuivere moraal los gemaakt van het eigenlik religieuse, die tot de vertaling van de *Coninx Summe* en het

1) Zie *Dionysius der Karthaeuser*, door D.A. Mougel (Duitsche vertaling, blz. 23).

gemoraliseerde *Scaecspel* leidt. De moraal die in dit laatste werk verkondigd wordt, is allereerst bestemd voor de adel en de stedelike aristokratie waaruit de legisten voortkwamen. In der *Minnen Loep* van Dirc Potter voelen we ons geheel in de wereldse hofatmosfeer, en de wereldse moraal. Busken Huet deed dus een greep die van inzicht getuigt, toen hij om de vijftiende eeuw in zijn *Land van Rembrandt* te karakteriseren, Potter naast Thomas en Kempis typeerde, als de beide uitersten van de lijn die uit het klooster naar de wereld voert. Toch is het voor de diepere kennis van de Middeleeuwse mens weer heel merkwaardig, dat dezelfde Dirc Potter op zijn oude dag berouwvol een stichtelik-moraliserend werk, *Die bloeme der deuchden* schreef.

In de Zuidelike Nederlanden voert de lijn die van het ascetiese Christendom naar het wereldlike Christendom loopt, ons niet naar de hoven of naar de adel, want daar heerste een Franse beschaving, maar naar de rederijkers in de grote steden. Het komt mij voor dat een groot deel van die rederijkerspoëzie ten onrechte als *volks*kunst beschouwd wordt. Zou dit niet in de eerste plaats een litteratuur van en voor de stedelike aristokratie zijn? Natuurlik niet uitsluitend: de navolging speelt daarbij ook een rol; talenten uit handwerkerskringen of op het platteland zochten uiting in de kamers, of trachtten mee te dingen naar de prijs. Maar het pronken met mooie woorden, het zoeken naar mythologiese en geleerde opschik ging samen met het pronken in fluweel en zijde bij de feesten. Het beoefenen van de kunst als sport, als een tijdverdrijf, evenals het boogschieten, past beter in het leven van een bevoorrechte stand. Opmerkelik is dat dikwels geesteliken als leiders in de rederijkerskamers optreden.

Nu de mening dat de rederijkers-litteratuur uit een kleurloze massa van langdradige allegoriese rijmelarijen bestaat, onhoudbaar gebleken is, wordt het zaak, dat wij ons van de maatschappelike achtergrond een helder beeld trachten te vormen.

Tot de ‘rederijkers’-litteratuur behoren immers het mysteriespel *Die eerste bliscap* zowel als de mirakelspelen en de moraliteit *Elckerlyc*, waarvan de sobere ernst nog onlangs een modern publiek boeide. Daartoe behoren de realistiese refereinen in de volkstoon, met echt komies talent geschreven, en de sociale *Sinnespelen* van Cornelis Everaert, waarvan

dr. J.W. Muller de betekenis aantoonde als spiegel van de klasse-tegenstellingen in het ondergaaade Brugge[1]. Een rijke verscheidenheid dus, in plaats van eentonigheid. Daarom kan de stelling dat de rederijkers ‘de tolken waren van de ontwikkelde burgerij’ niet zonder nader onderzoek aanvaard worden. Evenmin zouden we het ontstaan van de moraliteit uitsluitend willen verklaren uit ‘de toenemende geestelijke zelfstandigheid, die er behoefte aan had, de waarheden des geloofs voor het verstand aannemelijk te maken.’[2] De *Elckerlijc* is het beste voorbeeld dat een allegorie nog iets meer kan zijn dan een verstandelik ‘bewijs’. Dat de ‘ontwikkeling’ van de toenmalige burgerij niet louter verstandelik was, kan juist uit de litteratuur aangetoond worden. Bij deze burgerlike litteratuur zulen we ook rekening te houden hebben met de onderstroming van de eigenlike volkskunst, zoals die zich geheel ongekultiveerd in het wereldse volkslied vertoont. De boerden, de realistiese refereinen in de volkstoon, de komiese tussenspelen in het geestelik drama zijn daaraan nauw verwant.

Met al deze opmerkingen bedoelde ik meer, te wijzen op het onmisbare van een kultuur-historiese achtergrond voor de litteratuurgeschiedenis, dan zelf die achtergrond in hoofdtrekken te ontwerpen. Dat zou een veel dieper gaande studie vereisen. In elk geval kan hieruit blijken dat het minstens onvoorzichtig is om van *de* Middeleeuwse geest te spreken. Evenmin als elders in de historie zijn de levensverschijnselen in de vijftiende eeuw zo eenvoudig. De ‘late’ Middeleeuwen zijn geen tijdperk van verval of van dorre onbeduidendheid geweest, en evenmin louter een overgangstijd. Voor ieder die dit traditionele vooroordeel uit Jonckbloet of zijn navolgers opgedaan heeft, zal de lektuur van Kalff's tweede deel, dat evenals het eerste van talent en smaak getuigt, een ware verrassing zijn, die tot nadere kennismaking met dit verwaarloosde tijdvak in onze letterkunde uitlokt.

Assen, Okt. 1907.

1) Zie zijn opstel in de *Verslagen en Mededeelingen van de Vlaamsche Academie* (1907).
2) Kalff II, blz. 335.

De Tegenwoordige Stand en Kansen der Nederlandsche Sociale Wetgeving
Door
J. Molenmaker.

De strooming voor sociale wetgeving, die in ons land na de enquetes van 1887 en 1890 zoo krachtig het land der practische politiek kwam binnenzetten en de richtingen aanwees, waarin zij banen voor een modern leven zou openen, dreigt in het zand te verloopen. Dit schijnt kras gezegd in een tijd dat bijna alle politieke partijen zich beijveren voor sociale wetgeving; in een tijd dat telkens bij de Kamer wetsontwerpen van socialen aard inkomen. Toch meen ik dat de beweering juist is en van een zoo groot belang, dat bespreking de aandacht verdient.

Natuurlijk is onmiddellijk toegegeven, dat in de verschillende politieke programma's de sociale hervorming op den eersten rang staat, of ten minste op een plaats waar het kiezersoog zonder moeite de gebruikelijke formules kan vinden. Toegegeven is ook dat diverse troonredenen zonder uitzondering maatregelen tot sociale hervormingen aankondigen.

Maar het is bekend dat een stroom, die in 't zand verloopt aan breedte zooveel wint als aan diepte en stuwkracht verloren ging. Dat laatste verlies nu is duidelijk waartenemen. Daarvoor is het reeds voldoende de geschiedenis onzer sociale wetgeving in vogelvlucht te overzien. Dan toch valt het op, dat de Arbeidswet die in 1889 onder den eersten indruk der parlementaire enquete tot stand kwam, en wier werking bijna

onverdeeld gunstig genoemd kan worden, geen tweede stapje op den ingeslagen goeden weg verder gebracht werd. Ook de Veiligheidswet van 1895, die op menig punt onvoldoende bleek om de gezondheidsgevaren der arbeiders degelijk te bestrijden bleef wat zij was. Zelfs het eerste eenigszins schroomvallige uitvoeringsbesluit van 1896 bleef met een kleine uitzondering tot op heden ongewijzigd.

Dat deze beide wetten 18 en ruim 10 jaren bleven staan op denzelfden graad van hervormingswarmte is teekenend. Het wijst op de voldaanheid van genoeg hervormd te hebben op dit gebied. De mogelijkheid om verder te gaan kon niet betwijfeld worden. Onzekerheid en technische moeilijkheden, die de geboorte eener eerste arbeidswet tot een bezwaarlijke verlossing maken, bestonden niet meer. Maar de aandacht der belangstellenden ging in die jaren andere banen. In 1897 kwam de wet op de Kamers van Arbeid. De mislukking hiervan was eigenlijk vooruit te voorzien. De vorm voor een sociale maatregel was eraan gegeven, maar de inhoud werd er uit gepeuterd. Vertegenwoordigende en tegelijk verzoenende lichamen die zonder stevig verband grillig nu in deze dan in gene stad in 't leven geroepen werden, en dan van elke schijn van macht beroofd, konden onmogelijk de reuzentaak vervullen om de vulkanische wording van de rechtsverhoudingen in de arbeidswereld te leiden. Er was bij de makers van die wet geen ernstige wil om goed en flink integrijpen. Dat bleek ook verder toen ondanks de spot-opwekkende mislukking der Arbeidskamers geen hand tot redding werd uitgestoken, ja zelfs pogingen door de Kamers zelve gedaan om zich van hun ‘Engelsche ziekte’ zooals minister Kuyper het noemde, te genezen, werden tegengewerkt en verboden.

Vanaf 1897 begint dan de bouw der arbeidersverzekering. Maar hoe onzeker. Geen groote lijnen en plannen. Doch alleen nateekenen van 't Duitsche en Oostenrijksche voorbeeld. Na veel moeizaam werk, beginselopoffering en kompromissen komt in 1901 de Ongevallenwet tot stand.

Zonder nu eenigszins uitvoerig de bijna 5-jarige werking dier wet nategaan, kan wel gezegd worden dat om de wezenlijk goede kern een hopeloze verwarring is gesticht van een logge Rijksverzekeringsbank die met een dure bureaukratie zich niets

aantrekt van de heftig keffende risico-dragende vereenigingen om haar heen. De ‘machine’ om een Amerikaansch beeld voor de organisatie te gebruiken, die den arbeider bij ongeval hulp moet verschaffen, doet juist dàt nog maar gebrekkig doch is verder zoo ingewikkeld, dat er een groote hoeveelheid kracht verspild wordt om haar zelf in beweging te houden. En wat een gekraak, gepiep en lawaai daarbij. Wat een opgewaaid stof.

Dat maakt het ook zoo moeilijk om aan de arbeidersverzekering voorttebouwen. In plaats dat het begonnen werk de voortzetting eenvoudiger maakte, is juist het omgekeerde het geval. De ongevallen verzekering is een groote sta-in-den-weg voor een goede ziekte- en invaliditetsverzekering. De ingewikkelde organisatie, die 't werk zoo duur, zoo langzaam en gebrekkig doet kan niets meer torsen, maar moet juist geholpen worden door haar van een deel van de taak te ontlasten. Daarmede zou dan de ziekteverzekering erfelijk belast worden waarschijnlijk tot eigen verderf. En ook voor de ouderdomsverzekering moest blijkens 't kortgeleden ingediende wetsontwerp, weer een nieuwe organisatie een Ouderdoms rentebank ontworpen worden in Den Haag. Dat is het resultaat van de gebrekkige wet van 1901. Maar deze kon alleen zoo gebrekkig zijn, omdat niet de ware, eenvoudig krachtige hervormingsijver aanwezig was, en politiek geschipper met bureaukratisch geknutsel ervoor in de plaats kwamen.

De juistheid ervan blijkt ook uit gelijktijdige maatregelen. Allereerst de leerplichtwet van 1900, waaruit zorgvuldig geweerd met wat de uitvoering tot een wezenlijk sociale maatregel zou maken, als 't arbeidsverbod, vergoeding bij armoede, verplichtte kindervoéding en kleeding en schoolartsen. En 't resultaat bleef niet uit. Na 't groote politieke tournooi en wat mislukte pogingen tot strenge doorvoering bleef er over: een zeer groote papierrommel van schrijfwerk met talrijke vergad erende commissie's en verder weer rust.

Dan de zoo hoogst belangrijke Woningwet van 1901 en 't begeleidend zusje de Gezondheidswet. Van totale mislukking kan natuurlijk geen sprake zijn. De nood was op 't gebied der arbeiderswoningen te groot. Doch de belangrijke hervormingen die verwacht werden zijn uitgebleven. De krotten bleven, de nieuwe goedkoope woningen lieten nog op zich wachten.

De nieuwe bouwverordeningen belemmerden nieuw-bouw en brachten weinig verbeteringen in slechte woontoestanden.

Alleen sommige groote in uitbreiding zijnde gemeenten profiteerden van de nieuwe onteigeningsbepalingen.

Het particulier initiatief, de grondslag der wet, was zooals de maker, Mr. Goeman Borgesius zelf moest erkennen, ontoereikend.

Over de Gezondheidswet, die de Centrale Raad met hoofdinspecteurs, inspecteurs en gezondheidscommissie's in 't leven riep, behoeft niet uitgeweid. De lust tot ingewikkelde machinebouw, zonder te letten op den te leveren arbeid, als alles maar loopt; de lust in 't kort tot nieuwe bureaukratiebouw van de oude dito heeft ook hier volle ruimte genomen om zich te uiten.

Na 1902 kwam geen belangrijke sociale wet meer tot stand. Dat de hervorming niet overbodig was omdat er tevredenheid heerschte onder de arbeiders, nu geen enquête's de burgerij meer ontrustten bleek nog eens duidelijk in 't voorjaar 1903, toen 't verwaarloozen van jarenlange gegronde klachten zich plotseling wreekte. Maar weer bleek hoe de hervormingszin alle kracht verloren had toen beloften aan de spoorwegarbeiders niet eens ingelost konden worden.

Ten slotte is het arbeidscontract het bewijs hoe de sociale wetgeving haar richting is kwijt geraakt en in juristerij tot eigen schade verdwaalde. De stellig niet onpartijdige kritiek der groot-industrieele Eerste Kamerleden die echter samenging met de omgekeerd partijdige kritiek der sociaal-demokratische Tweede-Kamer collega's toonde duidelijk aan dat de sfeer van het Burgerlijke wetboek, van de kennis van 't privaat en publiek recht een geheel andere is als die waar de belangen van arbeiders en werkgevers in een nieuwe rechtsverhouding tot evenwicht trachten te komen. De sociale hervormer van 't arbeidscontract had de geheele arbeidswerkelijkheid vergeten, en met kunst en vliegwerk werd aan 't collectief contract een klein plaatsje gegund. Is het te veel gezegd dat de strooming voor sociale wetgeving in 't zand dreigt te verloopen? Dat er een paar kleine succesvolle wetjes zijn geweest de phosphorwet van 1901 en de Caissonwet van 1904, die eigenlijk van uit de gebrekkige practijk der veiligheidswet zich aan de regeering opdrongen, omdat er iets moest gedaan worden, verandert

niets aan 't breedere overzicht. Zoo het dan al niet wetten in 't staatblad zijn geweest, die van den ijver tot sociale hervorming getuigden, doen dat dan niet sprekend de verschillende wetsontwerpen? Dat kan en wordt gevraagd. Voor ziekteverzekering is er reeds een 2de ontwerp, voor ouderdomsverzekering een derde. Ongevallen-verzekering voor visscherij en landbouw komt aan de orde. En wat arbeidswetgeving betreft, lag er de groote wet van Dr. Kuyper met de regeling van 't leerlingwezen.

Ook minister Lely had een een werk- en rusttijdenwet ingediend en vooraf 't kamerlid Pyttersen een bakkerswet. Deze regeering zegde wijzigingen van Arbeidswet en Veiligheidswet en nieuwe uitvoeringsbesluiten toe.

Dit alles is op te sommen om de beweering te weerleggen. Doch zonder resultaat. Dat, wat ik juist wilde aantoonen, was het gebrek aan kracht om de sociale hervormingen van de politieke programma's tot werkelijkheid te maken. De weg moet natuurlijk gaan over wetsontwerpen. Eer die bereikt zijn duurt het al zoo lang, dat de kracht, om door de twee Kamers heen te komen, niet meer toereikt. Een volgende regeering heeft dan weer nieuwe plannén. Dat er wetsontwerpen komen, zijn en gaan zegt dus niet veel. Wat het nog zegt is bovendien niet gunstig.

De poging van minister Lely tot regeling der werktijden van volwassen arbeiders, raakte door zijn vaagheid in principes en ingewikkeldheid van uitvoering vanwege eigen onwaarde op den achtergrond. Diens ouderdomsverzekering was een paard, dat nog op 't laatste nippertje maar toch te laat op de verkiezingsparade kwam aanhinken.

Het ‘wetboek op den arbeid’ van Dr. Kuyper is door mij reeds vroeger uitvoerig beoordeeld.[1)] Gezien de wederwaardigheden van de Drankwet hadden deze 444 artikelen zeker niet de bekend slechte kamerlucht zonder flauw te vallen doorstaan.

En wat te zeggen over de verzekeringsontwerpen. Zoo iets dan maken deze op treffende wijze duidelijk dat er op 't gebied onzer sociale wetgeving windstilte heerscht. Had de ervaring met de ongevallenwet niet moeten leeren, met welk

1) Zie de Toekomst der Nederl. Arbeidswetgeving. Ie Jaarg. De Beweging.

belangrijk werk men zich ging bezighouden. Doch de krantenbelangstelling ging niet verder dan aan een enkele detail te plukken en de publieke belangstelling was beneden 't nulpunt.

Nogmaals toonen ook de wetsontwerpen aan dat de strooming voor sociale wetgeving in 't zand dreigt te verloopen.

* * *

Is de sociale hervorming dan overbodig geworden? Zijn de toestanden sedert. een kwart eeuw zooveel verbeterd dat nu wel weer de maatschappelijke krachten 't werk der hervormers zullen voortzetten? Inderdaad is er eenige verbetering, die echter niet overschat mag worden. Want nog steeds zijn een groot deel der Nederlandsche arbeiders ondervoed; nog steeds wonen zij voor een groot deel duur en slecht; nog steeds zijn er buitensporige werktijden, zijn de arbeiders aan gevaren voor hun gezondheid en leven blootgesteld b.v. door zandsteen, loodwit. jute- en katoenstof. Nog steeds wordt er op loonen beknibbeld, vernietigt ziekte 't huiselijk geluk door armoe. Nog steeds is de oude arbeider dikwijls een verworpene, goed voor 't armhuis. En meer nog dan dit alles. Zou nu de sociale hervorming kunnen stilstaan bij het kleine beetje wat sedert 1889 tot stand kwam. Integendeel is juist de verwachting grooter. Meer dan de toestanden verbeterden, groeide het bewustzijn bij de arbeiders dat een beter lot voor hen mogelijk is. De banden van fataliteit, waaraan zij vroeger geloofden, vielen af. De onderworpenheid waarmede vroeger in nood de gave der rijken werd gevraagd en aanvaard, wordt een last die grooter pijn nog dan de armoede gaat veroorzaken.

Sociale hervorming is meer, oneindig veel meer noodig nu dan vijf en twintig jaar geleden. 't Moderne leven roept om leiding bij het scheppen van nieuwe en betere vormen.

Eigen kracht heeft het genoeg, maar geen heilzame inperking om het op de juiste banen vooruit te stuwen. Daarom is het van zóó'n groot belang zich af te vragen wat de oorzaak kan zijn dat de sociale wetgeving dreigt te stranden vlak bij de haven en met het kalmste weer. Waarom de verslapping van den in 1887 zoo krachtig ontwaakte hervormingsijver? Blijkt dat ook nog niet duidelijk uit het feit dat een Neder-

landsche vereeniging voor wettelijke bescherming der arbeiders, waarin de onderscheidene politieke partijen vertegenwoordigd zijn, zoo bitter weinig van zich doet hooren, terwijl b.v. haar Duitsche zuster telkens nieuwe onderwerpen in studie neemt en naar voren brengt.

De meest voor de hand liggende oorzaak is de eigenaardige politieke constellatie. Schijnbaar wordt daaruit alles verklaard. Zoodra de antithese politiek, de scheiding der kiezers naar godsdienstig geloof, de overhand behield boven een sociale politiek die conservatieven en maatschappelijk hervormingsgezinden tegenover elkaar zou stellen, moest er op 't gebied der sociale weigeving verwarring ontstaan. Geschillen, die van geestelijken oorsprong waren, maar maatschappelijk van weinig beteekenis werden verscherpt en bevochten, terwijl zeer scherp onderscheiden opvattingen over sociale verhoudingen in een kompromis tot schijnbare eenheid werden gebracht. En dat zoowel links als rechts, maar rechts het meest verborgen.

Een dergelijke handelwijze verzwakt elke hervormingszin. Wat in het louteringsvuur van publiek onderzoek en van diepgaande maar opbouwende kritiek versterkt en gezuiverd moest worden, eenerzijds van roekeloosheid door onbekendheid met de werkelijkheid, doch daarnaast van angstige schroom, die voor denkbeeldige bezwaren tegen een nuttige hervorming terugwijkt, werd verborgen en tegen die kritiek gevrijwaard opdat niet zou blijken hoe los de eenheid was. Ingewikkelde vormen, kregen daardoor een voorkeur, die anders onbegrijpelijk zou zijn. En hoe spreekt zich die voorkeur uit in het bijna overal te hooren oordeel, dat men tegenwoordig geen goede eenvoudige wetten meer schijnt te kunnen maken. Onleesbaar, onontwarbaar schijnt een onvermijdelijke eigenschap van een sociale wet. Toch is het duidelijk dat dit niet zoo kan en tenminste niet zoo behoeft te zijn. Wat moet duidelijker en voor ieder begrijpelijker zijn dan juist een sociale wet die een bepaalde hervorming beoogt en de directe maatschappelijke belangen van zeer velen en nog wel van betrekkelijk onontwikkelde arbeiders raakt. En wanneer die hervorming eenvoudig zal zijn, kan de woordelijke uitbeelding ervan in de wet stellig duidelijk zijn. Maar, en dit is de hoofdzaak de hervorming zelf is niet eenvoudig en wordt niet eenvoudig

gewild. Het is steeds een geven en nemen, een geven aan de hervormers en een terugnemen om de conservatieven tevrede te stellen.

Een hervormingszin die zich niet open kan uitspreken, die geen voortdurende en geestdriftige propaganda zou maken voor duidelijk aan te wijzen plannen maar die zich gedwongen beperkt tot aanprijzing van halfheden, is een opdrogende bron.

Dezelfde pogingen om de antithese politiek te behouden, en de neiging der liberale handelsburgerij om het koste wat het wil aan 't bewind te blijven, veroorzaakte nog een ander verschijnsel dat evenzeer voor de sociale wetgeving belemmerend werkte, n,l. het spelen met de kwestie der kiesrechtuitbreiding.

Meer nog dan de strooming voor sociale wetgeving, wier spoed gemakkelijk genoeg te vertragen en wier helderheid te vertroebelen bleek, moest de kiesrechtkwestie verstorend op de antithese politiek werken. Vandaar dat het terrein verliezend liberalisme er een middel inzag om de rechtsche coalitie te bestoken, zoodra die het regeeringskasteel bezet hield of dreigde te bezetten. Vandaar ook het zoeken der rechterzijde om door een kompromispantser van huismans- en capaciteiten kiesrecht de gevaarlijke projectielen af te weeren.

Doch waait weer een liberale wind om het Haagsche torentje, dan gaat de kieskwestie zoover als mogelijk is naar achter, b.v. achter een blanco, en dat nog aan 't eind van het vierde jaar.

Vandaar dat zoowel links als rechts gepleit wordt en geredeneerd over den voorrang van sociale wetgeving boven kiesrechtuitbreiding.

Het is duidelijk dat er geen voorrang behoeft te bestaan en geen strijd om voorrang. Sociale wetgeving mits niet in naam maar in wezen hervormend, kan altijd gebeuren en te beter naarmate het gepaard gaat met kiesrechtuitbreiding.

Zij, die 't algemeen kiesrecht niet willen, houden dat juist tegen uit vrees voor vergaande sociale hervormingen, en doen dat door schijn sociale maatregelen te laten voorgaan, en nog liever door aan sociale wetsontwerpen een langgerekte parlementaire verzorging te besteden zonder veel uitzicht op de staatsbladpoort naar 't maatschappelijk leven.

En toch gaan vele werkelijk hervormingsgezinde politici

daarin mede. De leus voor sociale wetgeving schijnt hun een kansje toe om wat tot stand te brengen, zij het ook een bedorven ongevallenwet of een woningwet topzwaar op de basis van een bedroevend zwak particulier initiatief.

Op deze wijze, die wellicht te scherp is aangegeven, maar toch in hoofdzaak juist, kan verklaard worden, waarom de hervormingslust der tegenwoordige politiek zuchtend zit te staren voor bergen wetsontwerpen, opgeblazen vol van zinrijke en zinzware artikelen als een rijstebreiberg die luilekkerland heet, maar de arbeiders misschien nog zwaarder op de maag zal komen te liggen als de kamerleden die er nu in studeeren moeten. Toch is een dergelijke verklaring slechts oppervlakkig. De sociale wetgeving moge een kind zijn van de burgerlijke politiek, het is een kind dat opgevoed wordt in een ruimer sfeer dan parlementshuizen, in het volk zelf, waarbij het zich een eigen bestaan tracht te vinden. Zoodra de sociale wetgeving werken gaat wordt zij een levende vorm van het maatschappelijk leven, die uit de maatschappij haar levenskrachten put. Daarom kan het wel eens zijn, dat bedorven sociale wetgeving wordt als de bezemstok voor den toovenaarsleerling, een schrik voor de politiek die haar in 't leven riep.

* * *

De sociale wetgeving is door hare aanvankelijke bevorderaars beschouwd als bescherming der ekonomisch zwakkeren, als een poging om door den staat maatschappelijke misstanden op te heffen. In wezen is zij echter de vorming van een nieuw arbeidsrecht, de organiseerende kracht tot versterking en leiding eener beweging naar een nieuwe samenleving, waarin ook de arbeiders zullen zijn burgers met evenvolle rechten en waardigheid als elk ander. Naarmate de maatschappelijke ontwikkeling verder gaat en de arbeidersbeweging de nieuwere denkbeelden naar voren brengt, komt het wezen der sociale wetgeving scherper tot uiting.

Toen omstreeks 1870 ook in ons land de maatschappelijke vernieuwing zich begon te vertoonen, en de teekenen zichtbaar werden, dat ook de arbeiders zich van eigen menschelijke waardigheid bewust werden, moest wel blijken hoezeer de

toestanden bedroevend en onrechtvaardig waren. Misstanden moesten ze aan hen schijnen, die een normaler beeld van de maatschappelijke verhoudingen naar geldende denkbeelden en zedelijkheidsopvattingen voor oogen hadden. De burgelijke politiek maakte zich sterk die misstanden op te heffen, zich verdienstelijk voor de arbeiders te toonen, door hen met hun maatregelen te beschermen, te patroniseeren. Vooral de handelsburgerij, had deze illusie's. En gesteund door de vertegenwoordigers der landbouwbelangen kostte het geen moeite aan de industrie verplichtingen op te leggen, mits, zooals dan ook geschiedde, landbouw en zelfs de veenderij van de wettelijke bemoeiïng verschoond bleven.

Zoo scheen de sociale hervorming na de beide enquêtes toekomst te hebben. De onrust onder de arbeiders, hun groeiende ontevredenheid, rumoerige vergaderingen en werkstakingen wekten een vrees die een heilzame aansporing gaf. Er moest iets gedaan worden. En er werd ook iets gedaan. Daarna bleek echter de vrees eenigszins overdreven. De arbeidersbeweging ontwikkelde zich en werd duidelijker gezien, maar in vormen die bij de burgerij weinig sympathie vonden. Daardoor begon de ijver te bekoelen. De eerste moreele politiek sloeg om in een ‘realpolitiek’ zoover het de arbeiders betrof. Want zij, de arbeiders, zij werden eerst bij keuze bijna, later in grooter aantal kiezers wier stemmen voor de politieke partijen waarde hadden.

En de arbeidswetgeving eerst met takt, dat is zeer slap toegepast begon geleidelijk aan beteekenis te winnen. De industrie organiseerde haar politieke invloed. Ook de handel zag in de havens een arbeidersbeweging wassen. Duidelijk bleek bij de ongevallenwet hoezeer de verhoudingen na de enquêtes veranderd waren.

De vrees door de staking van 1903 gewekt was een heel andere dan die van 25 jaar vroeger. De sociale wetgeving werd een politiek onderwerp een leus voor de kiezers. Uit het wezen van de sociale wetgeving en de ontwikkeling der maatschappelijk verhouding is het daarom begrijpelijk dat de ijver voor sociale hervorming van aard veranderde. Oorspronkelijk moreel en filantropisch bedoeld als een duidelijke en scherp begrensde taak, die toewijding en werkkracht verdiende,

werd zij een politiek onderwerp, waarin verschillende belangen elkaar ontmoetten en hunne krachten gingen meten.

De verandering van aard behoefde echter geen verandering van kracht te zijn. Maar uit den nieuwen aard was het duidelijk dat de kracht zou afhangen van de arbeiders zelve.

De invloed die de arbeiders zouden uitoefenen op de regeering door de volksvertegenwoordiging moest een maatstaf worden voor den spoed waarmede sociale wetten tot stand zouden komen maar meer nog voor de materie die ze zouden regelen. En hier is nu ten slotte de scherpste oorzaak voor het verloopen der eerste beweging voor flinke sociale hervormingen. De arbeidersbeweging is lang in gebreke gebleven er zich mede te bemoeien.

Na 't mislukken der eerste kiesrecht-beweging ging zij den anarchistischen kant uit en liet de burgerlijke hervormers aan hun lot over. De kerkelijk gezinde arbeiders bleven voor een groot deel op den achtergrond en schonken de kerkelijke leiders onbeperkt vertrouwen. Zij formuleerden geen wenschen of eischen maar lieten alles over aan hunne politieke vertegenwoordigers. De sociale wetgeving dreef dus als een zeilschip met moed in zee gegaan, doch zonder wind in de zeilen. Daarentegen ontstonden om de romp heen stroomingen naar ongewilde richtingen en werd de buik zoo begroeid dat er geen gang in te houden was.

Dat maakte het inlossen der verkiezingsbeloften en de uitvoering der sociale programma's moeilijk.

In de laatste jaren is dat echter veranderd. De neutrale vakbeweging in het N.V.V. tot nieuw leven geroepen heeft zich onmiddellijk de bevordering der arbeidswetgeving tot taak gesteld. Of de opvolgers der oude sociale hervormers, de vrijzinnig demokraten van de nieuwe frissche bries zullen profiteeren is echter een vraag. Duidelijk beoogt het N.V.V. een zuivere arbeiderspolitiek en zoekt zij in de S.D.A.P. hare vertegenwoordiging.

Doch ook de katholieke arbeiders in sterke vakvereenigingen georganiseerd die reeds meerdere malen als in Twente, Eindhoven en Tilburg hunne geestelijke adviseurs meenamen in stakingen, laten wenschen van arbeiderspolitiek hooren.

Op het Katholiek sociaal congres te 's-Bosch van dezen zomer,

werd niet minder dan op het congres van N.V.V. en S.D.A.P. in 't voorjaar te Amsterdam gehouden op ingrijpende maatregelen aangedrongen.

Alleen Patrimonium roerde zich nog niet, doch gezien hoe hare leden, landarbeiders, zich uitgelaten hebben over hunne levensverhoudingen, is het duidelijk dat ook van deze zijde een arbeiderspolitiek te wachten is.

Er is dus een directe en zeer belangrijke verandering gaande, die in de politiek stellig merkbaar zal worden.

Toch is er nog een omstandigheid, die de kansen der sociale wetgeving beheerscht. De nieuwe kracht die aan 't opkomen is vindt geen onontgonnen terrein, waarop zij haar invloed kan uitoefenen.

Er bestaat een sociale wetgeving, waaraan voortgebouwd moet worden, en er bestaan vaste plannen voor dien voortbouw, die niet zoo gemakkelijk terzij geschoven worden.

Dat dit niet zoo gemakkelijk gaat blijkt wel uit de verzekeringsontwerpen voor ziekte en ouderdom van deze regeering, die in hun geheele structuur sprekend op die der vorige regeering gelijken.

De bezwaren die zich reeds voordeden bij het brengen der ontwerpen in het Staatsblad, de groote bezwaren die in de vormen dier ontwerpen zelve liggen worden niet alleen overwonnen door de kracht eener arbeiderspolitiek.

Wat is nu de oorzaak van die bezwaren, die stellig weggenomen zal moeten worden? Dit is een belangrijk punt, vooral belangrijk voor de arbeiders. Deze eischen nu den 10-urigen arbeidsdag, beperking van kinderarbeid door verbod tot op't 14de jaar; beperkte nachtarbeid. Verder verbetering der ongevallenwet, enkele verbetering in het ziekteverzekerings-ontwerp en voor een deel staatspensioneering.

Maar al die eischen zijn betrekkelijk vaag, en sluiten niet onmiddellijk aan bij de bestaande wetten en ontwerpen. Ook de huisindustrie zal weldra aan de orde komen en voor de eerst aangeheven leus van ‘afschaffing’ meer practische maatregelen in de plaats moeten komen. Hoe echter ook, door 't opnoemen van de gewenschte maatregelen zijn de bekende bezwaren niet opgeheven. Het duidelijkst blijkt dit ten opzichte der arbeidersverzekering. Daar bemoeien de arbeiders zich al

bitter weinig met de vormen van de organisatie. Alle vormen zijn hun goed mits hunne belangen niet zijn geschaad. Daaruit spreekt de geest om het maken der sociale wetgeving grootendeels overtelaten aan de burgerlijke partijen, aan de burgerlijke politici. Dit nu is onjuist gezien. Want de groote oorzaken voor den tragen gang der sociale wetgeving, voor de onvoldoende uitvoering, de slechte organisatie, de stroeve en logge werkwijzen ligt in de bureaukratische wording der wetsontwerpen.

Door de industrieelen is dit terecht ingezien. Zij die in hun groote bedrijven voortdurend organiseeren en reorganiseeren, hebben tal van fouten der sociale wetgeving, die onnoodig lastig zijn en schreeuwend kostbaar, zonder de arbeiders te baten, direct opgemerkt, en de oorzaak ervan aangewezen.

Het was vooral Mr. L.H.W. Regout in de Eerste kamer gesteund door D.W. Stork die duidelijk hebben aangetoond hoe het onmogelijk is dat een paar Haagsche departementsambtenaren de ruimte van blik en de voldoende ekonomische en technische terreinkennis hebben om belangrijke sociale wetten voortebereiden.

Doch ook de arbeiders hebben begrip van organisatie, en wanneer zij willen, kunnen en zullen zij dezelfde fouten zien. Trouwens wanneer zij voortgaan met een ernstige actie voor sociale wetgeving moeten zij het ondervinden.

Scholing in 't Romeinsche recht, in civiel en publiek rechtelijke theoriën en in universiteitsekonomie stelt nog niet in staat het arbeidsrecht te formuleeren, dat in wording is in het practische leven van elken dag, op fabriek en werkplaats.

Daarom moet de sociale wetgeving beter voorbereid worden, zullen de kansen voor belangrijke hervormingen die tevens practisch een degelijk en stevig deel van 't maatschappelijk leven zullen gaan vormen, beter worden dan zij nu staan.

Hoe moet die voorbereiding geschieden? Allereerst door de arbeiders zelf. De wetgeving moet voor hen niet een van boven opgelegde maar feitelijk ongekende macht zijn.

De belangstelling in de naleving der bestaande wetten moet toenemen, studie's over andere regelingen moeten de vakvereenigingen bezig houden. En zooals de industrieelen niet

schuwden een eigen ontwerp ziekteverzekering te maken,[1] zoo meesten ook de arders de detailarbeid niet veronachtzamen. Naarmate hunne bezoldigde bestuurders in aantal toenemen zal dat ook mogelijk worden.

Doch ook van een vereeniging als die tot wettelijke bescherming der arbeiders mag gevraagd worden, dat zij de taak door Mr. Kerdijk begonnen met het populariseeren der arbeidswetten voortzet. Vooral voor haar is een ruim gebied aanwezig om kennis te verspreiden.

Ten slotte mag vooral van de regeering gevraagd worden, dat zij medewerkt tot betere voorbereiding der sociale wetgeving. Wetsontwerpen in de departementsbureau's stuk na stuk te laten maken is daartoe niet voldoende. Er dient een krachtig centrum van organisatie te zijn, een Bureau van den Arbeid dat kan beschikken over goede gegevens door bedrijfstellingen en speciale onderzoekingen. Dat bureau kan dan op de hoogte zijn van de werkelijke arbeidsverhoudingen en publicatie's daarover geregeld doen verschijnen. Dan ook zal er stellig meer eenheid, meer plan komen en daardoor ook vertrouwen in de ingediende wetsontwerpen.

* * *

De strooming voor sociale wetgeving dreigt in 't zand te verloopen. Nog geldt deze beweering ondanks de meerdere ingediende wetsontwerpen. Het is niet te voorzien of een daarvan zal worden aangenomen door de Tweede Kamer voordat de voorstellen tot Grondwets-herziening in behandeling komen. Gesteld dat dit gebeurde, dan nog zit er een Eerste Kamer op de wacht, die reeds meerdere malen toonde tegen verwerping niet op te zien. En zelfs als het nog gelukte in de oogen der strenge senatoren genade te vinden, blijft toch de vraag of iets beters dan Ongevallenwet of Woningwet of Drankwet wordt bereikt.

Meer dan ooit zijn voor de verdere ontwikkeling der sociale hervorming goede wetten noodig organisatorisch gedacht, geschikt voor het te bereiken doel en passend op het modern ontwikkeld maatschappelijk leven.

1) Departement Haarlem der Maatschappij van Nijverheid.

Slechte wetten zijn hoe goed bedoeld ook ernstige hindernissen voor later. En dit geldt niet alleen werkgevers, maar ook en vooral de arbeiders.

Behalve echter de verzekeringsontwerpen, waaraan een afzonderlijk artikel gewijd zal worden, is er nog zooveel op 't gebied der arbeidswetgeving te doen. Hoe lang wachten reeds de bakkers op hun nachtrust? De loodwitarbeiders, de schilders dienen geholpen tegen vergiftigingsgevaar. De steenhouwers mogen niet ongesteund blijven. Dan is er de vraag om regeling vau huisindustrie, tienurendag, beperking van nachtarbeid. Hoe levendig zijn de wenschen en verwachtingen.

Maar ook verder. Het arbeidscontract zal een nauwgezette studie over de uitwerking eischen. De Kamers van Arbeid dienen gereorganiseerd. De havenarbeid, winkelarbeid, kantoorbediendenarbeid vraagt wettelijke regeling. Ook koetsiers en kellners vragen hulp tegen al te lange werktijden.

Bij al dat werk is een voorlichting noodig die de regeering niet bezit en de arbeiders nu nog niet kunnen geven.

Wanneer de kiesrechtstrijd ontbranden zal, zullen ongetwijfeld ook de wenschen voor sociale wetgeving voortdurend in bespreking komen. Doch dit zal de kansen niet vergrooten indien niet ingezien wordt dat de sociale wetgeving is een werk dat moet berusten op uitgebreide en degelijke kennis van de verhoudingen zooals die leven in de maatschappij en zich daar ontwikkelen, een werk dat meer dan formules, dat organisatie eischt, zoowel van bovenaf bij de regeering als van onderaf uit de arbeiders. De breede stroom van tegenwoordige plannen is verleidelijk door den schijn. Maar krachtig zal die pas worden als door inniger contact met het maatschappelijk leven en losser van de bureaukratie een diepergaande belangstelling ontwaakt, dan nu aanwezig is.

Het Stuttgarter Kongres
Door
Mr. P.J. Troelstra.

II

Voordat ik overga tot de behandeling der punten van de dagorde van het Kongres, dien ik aan de samenkomst der socialistische parlementsleden (‘Interparlementaire Konferentie’) en de groote betooging, die aan het Kongres voorafging, enkele woorden te wijden.

Wat de Konferentie betreft, deze heeft feitelijk slechts twee onderwerpen behandeld, n.l. een voorstel der Engelschen, om meer eenheid en onderlinge informatie tot stand te brengen in zake arbeidswetgeving onder de socialistische parlementsfraktien der verschillende landen en een voorstel van schrijver dezes om een kommissie te benoemen ter bestudeering van het politieke systeem der sociaaldemokratie.

De Engelschen wilden, dat het Int. Soc. Bureau een rapport zou publiceeren, waarin het maximum, dat in de bestaande fabriekswetgeving op elk gebied is bereikt, zou zijn opgenomen, met het doel, dat de socialistische parlementsfraktiën in elk land zouden trachten, dat maximum in hunne wetgeving door te voeren. Tevens werd aangedrongen op verzameling der socialistische wetsvoorstellen en de indiening daarvan tegelijkertijd in alle parlementen.

Tegen het laatste kwam een zeer beslist verzet van Vollmar, Van Kol en Adler. Besloten werd, dat de parlementaire groepen elkander hunne voorstellen zouden mededeelen en dat het Int. Soc. Bureau de noodige informatiën in zake

arbeidswetgeving zal verstrekken, met name wat de socialistische wetsvoorstellen betreft. Meer was zeker in den geest van het Engelsche voorstel niet te bereiken. Uniformiteit van socialistische ontwerpen is even onmogelijk als gelijktijdige indiening daarvan in alle parlementen. Gaat men bijv. de houding der socialistische fraktiën omtrent bepaalde punten als arbeidscontract, arbeidspensioneering enz. na, dan zal men veel verschil, zoowel in standpunt als in uitwerking, waarnemen. De Engelsche socialisten zijn voorstanders van een staatspensioen aan alle burgers, die het noodig hebben, met verwerping van premiebetaling door de gerechtigden. De Fransche socialisten zijn deel voorstanders van verplichte pensioenverzekering, met een bijdrage van den Staat, deels van staatspensioneering. De Duitsche socialisten werken steeds aan de uitbreiding van het stelsel der pensioen-verzekeringsdwang, die door de Nederlandsche S.D.A.-P. zoo beslist mogelijk wordt verworpen. Wil men de redenen weten van deze groote verschilpunten, dan zijn daarvoor allerlei historisch-politieke en sociale oorzaken aan te wijzen. De vraag, in hoever in een bepaald land de vakbeweging kans heeft, de belasting van het arbeidersbudget met uitgaven voor de verplichte verzekering op de ondernemers over te wentelen, is voor het standpunt der soc. dem. partijen ten opzichte der verplichte premiebetaling van groot belang. Ook speelt, bij de beoordeeling of men de ondernemers een groot deel der kosten zal laten opbrengen dan wel, door 't belastingstelsel, de gansche kapitalistenklasse het arbeiderspensioen zal doen betalen, de structuur van het nationale kapitaal een groote rol. In een land, waar het geld- en koloniale kapitaal het industrieele kapitaal overtreft, zal men eerder tot staatspensioneering komen, waarvan dan ook de renteniers enz. de kosten mede zullen dragen, dan in een land, waar het kapitaal voornamelijk zit in de industrie.

Zulke verschilpunten komen bij elk belangrijk onderwerp ter sprake en daarom kon van het Engelsche voorstel niets meer terechtkomen, dan de Konferentie er van heeft gemaakt.

De diskussie over de poging, om de Interparlementaire konferentie het initiatief te doen nemen voor eene studie omtrent het politieke systeem der sociaal-demokratie, heeft geen ander resultaat gehad dan dat dit punt op de dagorde

der eerstvolgende konferentie is geplaatst. Een ander resultaat was niet te verwachten, daar het onderwerp ingrijpend, nieuw en niet voldoende voorbereid was, terwijl de toelichting en de strekking van het voorstel, uit den aard der zaak te beknopte, ruimte lieten voor tal van misverstanden, waaraan het, vooral in de redevoeringen van Vaillant en Adler, dan ook niet ontbrak. Jaurès - de eenige, die vooraf meer uitvoerig op de hoogte mijner bedoeling was gesteld - verdedigde de strekking van het voorstel, waarvan trouwens de noodzakelijkheid bovenal moet blijken in een land als Frankrijk, met zijn demokratisch régiem, republiekeinsch, open voor alle invloeden der publieke meening, in zijn politiek stelsel overgevoelig voor de verschillende en afwisselende groepeering der partijfrakties en dientengevolge sinds jaren lijdende aan een groote onvruchtbaarheid van het parlement op sociaal gebied.

Reeds Marx en Engels zijn na de Parijsche kommune tot het inzicht gekomen, dat met de verovering der staatsmacht door het proletariaat het laatste woord der sociale revolutie niet zou zijn gesproken. Het feodalisme heeft zijn eigen politiek stelsel gehad; het kapitalisme heeft dat door het liberaal burgerlijke stelsel vervangen; het socialisme zal zich eveneens een eigen politiek stelsel moeten vormen. Het is een adagium van het historisch materialisme, dat op den grondslag eener veranderde productiewijze een nieuwe politieke bovenbouw moet ontstaan. De bevestiging en uitbeelding van het kollektivisme in de produktie eischt een politiek stelsel, dat op een beperkte autonomie van bedrijfsgroepen is gebaseerd, die een zekere zelfstandigheid genieten op hun eigen terrein, met een zekere publieke autoriteit over minderheden op dat terrein zijn bekleed, in onderling verband met elkander staan en tot breideling van hun groepsegoïsme ondergeschikt zijn aan het orgaan der gemeenschap.

Zooals voorheen het liberalisme het historisch geworden orgaan der bourgeois, het parlement, heeft uitgebeeld, tot de hoeksteen van zijn politiek stelsel heeft gemaakt, zoo kan ook het socialisme reeds thans de historisch, in den strijd zelf geworden organisaties aanwijzen, die de bouwsteenen van zijn politiek stelsel zullen moeten vormen.

Dat de staat, zooals wij dien kennen, in zijn wezen voor-

namelijk een Herrschafts-instituut is. dienende om een heerschende klasse in hare bevoorrechte positie te beschermen tegen de overheerschte massa, is door Engels historisch aangetoond. Een beweging, die het wegvallen van het ekonomisch klasseverschil in haar einddoel heeft begrepen. kan reeds om die reden niet in den staat het instrument zijner eigen politieke aktie zien. Den staat over te leiden in eene organisatie der maatschappij, hem te veroveren om hem op den duur af te breken, al naarmate zijne funktiën door nieuwe organen worden overgenomen - dit is wel de eerste taak der sociaaldemocratie van het oogenblik af, dat zij de politieke macht in handen heeft gekregen. Maar hoe wil zij dat doen? Welke maatregelen denkt zij daar voor te nemen? Welk systeem denkt zij daarbij te volgen?

Ziehier eenige vragen, die tot heden in de sociaaldomokratie niet zijn behandeld, hoogstens ‘gestreift’. En er zijn er, blijkens de diskussie in de konferentie, die bang zijn, dat de internationale sociaal-demokratie door de verantwoordelijkheid voor eenige poging in deze richting op zich te nemen, zich in de oogen der tegenstanders zal krompromitteeren. Deze meening steunt op de dwaling, dat het doel zou zijn, een soort schets van den socialistischen toekomststaat te maken, terwijl niets anders wordt beoogd, dan het systeem te vinden, waarmede de geleidelijke ontwikkeling van den tegenwoordigen staat naar het socialistisch régiem kan worden voltrokken.

Overigens meen ik, wat dit punt betreft, te mogen verwijzen naar de uitvoerige toelichting tot mijn voorstel, in *Het Volk*, de *Sozialistische Monatshefte, l' Humanité* en andere socialistische persorganen gepubliceerd.

Na de konferentie en de schitterende opening van het Kongres had in een der voorsteden van Stuttgart een openlucht-meeting plaats, waar van een zestal tribunes door de voormannen der Internationale het woord werd gevoerd. Op weg daarheen kon men bemerken, zich onder een sociaaldemokratisch volk te bevinden. Behalve de 17.000 betoogers, uit alle oorden van Wurtemberg opgekomen, waren op en om het terrein zeker een 60.000 personen aanwezig. De aankomst van bekende persoonlijkheden als Bebel, Jaurès enz. gaf aanleiding tot

opgetogen demonstraties. Van de tribunes flitsten de woorden der sprekers als bliksemstralen door de lucht en van uit de massa dreunden de bewijzen van instemming, daverden de toejuichingen, als donderslagen. Er was een onweerstemming in de massa. Het was de meest indrukwekkende betooging, die ik ooit heb bijgewoond.

Thans overgaande tot de dagorde van het Kongres zal ik de punten, waaromtrent het eene beslissing heeft genomen, een voor een behandelen, zonder mij daarbij aan de volgorde, waarin zij behandeld zijn, te storen.

Beginnen wij dus met de *emigratie en immigratie van vreemde arbeiders*.

De resolutie omtrent dit punt is het resultaat van een stuk praktischen arbeid, door het Kongres verricht, en waarop dit trotsch mag zijn.

De invoer toch van vreemde arbeidskrachten is voor de moderne arbeidersbeweging een der neteligste kwesties, die reeds de oude Internationale heeft bezig gehouden. Wie bedenkt, hoe fel vaak de strijd der vakorganisatie is tegen de onderkruipers uit het eigen land, die, vaak uit achterlijke streken gehaald, bij conflicten met den patroon worden gebezigd, om haar in den strijd om een goed loon en voor andere vaak met moeite verkregen betere arbeidsvoorwaarden in den rug te vallen - die zal begrijpen, hoe scherp en ingewikkeld het vraagstuk is van den invoer van arbeiders uit vreemde, vaak achterlijke landen.

De Duitsche mijnwerkers zien zich in dit opzicht bedreigd door de duizenden Polen en Italianen, die in de mijnen werken; de invoer van Italiaansche arbeiders voor den bouw van Fransche spoorwegen verwekte bloedige botsingen; met woede zien de Duitsche en Engelsche matrozen negers en chineezen hunne plaats op de schepen innemen; in Australië bewerkte de invoer van chineezen voor sommige arbeiders een 25-tal jaren geleden een loonsverlaging met 50 procent; in Transvaal steeg de de macht der mijn-magnaten tegenover den blanken arbeider eveneens door chineezen-invoer. Bovendien is er een voortdurende emigratie van lager loon eischende arbeiders uit België

en Italië in Frankrijk, uit Nederland in Duitschland, enz., waardoor steeds meer in allerlei vakken den ondernemers een nieuwe reserve wordt toegevoerd, waarop de behaalde resultaten der vakbeweging niet van toepassing zijn.

Geen wonder, dat onder de georganiseerde arbeiders een levendig verzet tegen den vrijen invoer van vreemde arbeiders is ontstaan. Te meer, waar die invoer vanwege de ondernemers en de stoomvaartmaatschappijen kunstmatig wordt bovorderd. Hunne agenten zoeken overal, waar de arbeidersbevolking door een lager levensstandaard, politieke of ekonomische misstanden enz., door nood of vervolging in hun eigen land tot den bedelstaf zijn gebracht, de emigratie te bevorderen, waar door elementen in het nieuwe land worden gelokt, die met weinig tevreden zijn.

De Amerikaansche vakbeweging eischt dan ook sedert tal van jaren, dat geen landverhuizer wordt toegelaten, die niet beschikt over een geldsom, waardoor hem voor meer dan een jaar een zelfstandig bestaan is verzekerd. De campagne der arbeiders in San Francisko tegen de toelating van Japansche arbeiders is bekend, evenals het succes, door hen behaald.

De wettelijke bepalingen, in de Vereenigde Staten tegen den invoer van vreemde arbeiders ingesteld, betreffen de bemoeielijking van dien invoer, o.a. door van de emigranten een belasting te eischen en een onderzoek naar hun gezondheidstoestand te doen instellen. Verder bestaat het verbod van invoer met het doel, ‘den toestand van inheemsche arbeiders te verslechteren’; verder de strafbaarstelling van scheepvaartmaatschappijen, die door agenten of reklame de immigratie kunstmatig bevorderen. In vele gevallen blijft de wet een doode letter, vooral ook, omdat de belangrijkste bepalingen niet gelden voor alle staten.

De socialistische arbeiders staan tegenover dit vraagstuk in een moeilijke positie, omdat hun gevoel van internationale solidariteit, dat ongehinderde toelating aller arbeiders en hunne onbelemmerde opneming in de vakorganisatie eischt, hierbij in botsing komt met hun zucht, om zich in den direkten strijd voor hunne vakbelangen niet door deze, voor organisatie meestal ongeschikte elementen te laten verlammen of benadeelen. Zoo kwam het, dat de Amerikaansche socialisten bij

de jongste campagne ten gunste der anti-immigratiewet zich zelf vrijwel op non-activiteit hebben gesteld, terwijl die van San-Francisco mede hebben geagiteerd tegen de toelating van Japansche landverhuizers.

Zoo is het te verklaren, waarom het Int. Kongres van Amsterdam in 1904 de kwestie niet tot oplossing heeft kunnen brengen. De aangenomen resolutie verdeelt de menschheid in gepriviligeerde en achterlijke rassen (‘Chineezen, negers, enz.’) en vordert, térwijl zij in 't algemeen de immigratie wil vrijlaten, ter zelfdertijd den strijd tegen den invoer van arbeiders, die tot die achterlijke rassen behooren. Door den Amerikaanschen gedelegeerde Hillquit werd dit laatste geëischt op grond, dat zonder verbod van toelating van koelies en negers de Amerikaansche arbeidersbeweging zou te gronde gaan.

Op dit Kongres werd de wenschelijkheid uitgesproken, het punt op het volgend Kongres nogmaals te behandelen, een behandeling, door verschillende opstellen in de socialistische pers voorbereid en die dan ook heeft geleid tot de aanneming eener resolutie, waardoor het vraagstuk onder de socialisten tot een bevredigende oplossing schijnt te zijn gebracht.

Deze resolutie verklaart de landverhuizing der arbeiders uit het streven der kapitalisten, om het aandeel der arbeiders in het arbeidsprodukt te verminderen en stelt het verschijnsel op één lijn met andere gevolgen van het kapitalisme, als werkloosheid, overproduktie, enz.

Verbodsbepalingen tegen de landverhuizing acht de resolutie reaktionair; zij verklaart zich met name tegen uitsluiting van bepaalde naties of rassen, ook al erkent zij de moeilijkheden, die uit hunne toelating voor de inheemsche voortvloeien.

De maatregelen, in de resolutie opgenoemd om het kwaad te temperen, betreffen ten eerste het land, waarheen de landverhuizers gaan. Zij beoogen, de voordeelen der arbeidswetgeving ook voor de vreemde arbeiders te doen gelden, hun de politieke rechten der inheemsche arbeiders toe te kennen en hunne inlijving in de vakorganisatie te bevorderen. Alleen voor die arbeiders, die een kontrakt gesloten hebben, dat hun de vrije beschikking over hun arbeidskracht en loon ontneemt (kontrakt-koelies), wordt de in- en uitvoer verboden.

Voor het land, vanwaar de landverhuizers komen, wordt

geëischt, bevordering en internationale aansluiting der vakbeweging, inlichtingen omtrent den werkelijken toestand in het immigratieland en wettelijk optreden tegen den zwendel, waarmede arbeiders daarheen worden gelokt. Verder een nieuwe regeling van het transportwezen, met aanstelling van inspecteurs voor het toezicht. Aan het Int. Soc. Bureau is opgedragen, deze materie nader uit te werken.

Van het korte debat over deze resolutie, waaraan o.a. de Japanner Kato in naam der uitgesloten Japanners deelnam, is vooral merkwaardig de verklaring van Hillquit, die in de sectie tegen de resolutie had gestemd, dat de Amerikanen zich naar deze resolutie zullen voegen, hunne taktiek daarnaar zullen veranderen. Het is een bewijs van de groote praktische beteekenis der socialistische kongressen, dat zulk eene verklaring kan worden afgelegd. Hiermede is voor het vervolg een twistappel, die de internationale solidariteit der arbeiders tot een frase dreigde te maken, uit de socialistische beweging verwijderd. Het kongres zou reeds loonend werk hebben verricht, al had het niet meer dan dit ééne punt opgelost.

(Slot volgt.)

Boeken, Menschen En Stroomingen

de omgekeerde wijze.[1] Van Eeden. Van Eeden's Dubbel-Ik.

VAN EEDEN: Ik heb er genoeg van. Ik heb nu 45 jaar geprobeerd op mijn voeten te loopen. Het gaat niet. Voortaan loop ik op mijn hoofd.
VAN EEDENS DUBBEL-IK: Het gaat niet? Wat gaat niet? Zou iemand als jij niet kunnen loopen, zooals iedereen loopt?
VAN EEDEN: Natuurlijk kan ik dat. Je denkt toch niet dat het aan mij ligt? -
v.E.'s D.-I.: Waar dan aan?
v.E.: Aan de aarde.
v.E.'s D.-I.: Aan de aarde?
v.E.: Natuurlijk: aan de aarde. Als die goed was zou ik niet inzien waarom ik er niet op loopen kon.
v.E.'s D.-I.: Dat begrijp ik. Maar dan zou je dus eigenlijk niet jezelf, maar de aarde moeten omkeeren.
v.E.: Je hebt gelijk. Maar dat kan niet. Dat heb ik geprobeerd. Ik dacht dat een wijze als ik de aarde heel makkelijk zou kunnen omkeeren.
v.E.'s D.-I. En ging het niet?
v.E. Dat zie je. De aarde heeft *mij* omgekeerd.
v.E.'s D.-I. Dat is dan toch - ik had haast gezegd: de omgekeerde wereld, maar ik wil zeggen: de omgekeerde wijsheid.
v.E. Zeg dat niet, waarde vriend, anders dan als scherts, die ik je, vooral in mijn omgekeerden toestand, gaarne gunnen zal.

1) Korte samenvatting van een opstel, getiteld *Mijne Ervaringen op Sociologisch gebied* in *De Gids* van Oct. l.l.

v.E's. D.-I. Hoe zoo: Zeg dat niet? Je meent toch niet dat de aarde gelijk zou hebben?
v.E. Zonder twijfel, mijn waarde. Zonder twijfel heeft de aarde gelijk. Ze werkt door instinkt, door natuurwet.
v.E.'s D.-I. En vin-jij dat dan goed?
v.E. Goed? Goed en goed is twee. Hoe bedoel je dat?
v.E.'s D.-I. Ik bedoel: jij zou toch willen dat ieder zijn natuur corrigeerde - door zijn zedelijkheid.
v.E. Ja juist, daar heb je het. Door zijn zedelijkheid. Dat *heb* ik gewild. Maar ik wil het niet meer, om de bliksem niet.
v.E.'s D.-I. Maar, Van Eeden, vind je dan dat de aarde nu zoo maar haar gang moet gaan?
v.E. Welja, laat ze haar gang gaan. Ik ga ook mijn gang. Welteverstaan op mijn hoofd. De natuurwet is heilig.
v.E.'s D.-I. Maar als dat zoo is - zou ik zeggen - dan is ze net iets voor jou.
v.E. Hoe zoo?
v.E's. D.-I. Wel, heilig.
v.E. Nu ja, wat zou dat?
v.E.'s D.-I. Ik wil zeggen: als de natuurwet heilig is, dan hoef *jij* toch waarachtig voor haar niet op je kop te gaan staan.
v.E. Ik zal het je uitleggen: de natuurwet is heilig, maar - op een andere manier dan ik.
v.E.'s D.-I. O zoo.
v.E. Vat je 'm?
v.E.'s D.-I. Ja, als je me nog even een zetje geeft.
v.E. Goed dan: de natuurwet is heilig, maar je moet een bruut zijn om het erbij uittehouden.
v.E.'s D.-I. Een bruut -
v.E. Ja, een bruut. Verzet je je tegen de natuurwet, dan ben je heilig, want je hebt een ideaal dat boven de natuurwet is -
v.E.'s D.-I. Ah!...
v.E. Best, je ziet al wat. Je hebt een ideaal dat boven de natuurwet is. Maar heb je zoo'n ideaal niet, dan volg je de natuurwet, en dan ben je -
v.E.'s D.-I. Dan ben je -

v.E. *Niet* heilig natuurlijk! Dan ben je een bruut, een Bismarck, een Napoleon!
v.E.'s D.-I. En dat ben jij niet -
v.E. Neen, dat ben ik niet -
v.E.'s D.-I. Maar je kan het toch worden.
v.E. Ik? jawel; maar ik doe het niet.
v.E.'s D.-I. Je doet het niet? -
v.E. Nee, ik doe het niet. Ik verdom het.
v.E.'s D.-I. Hoor eens, *als* je nu toch -
v.E. *Als* ik een bruut kon wezen, dan deed ik het nog niet. Heb je ooit gehoord van een *wijze* bruut?
v.E.'s D.-I. Een wijze bruut.
v.E. Ja, mijn waarde. Ik ben een wijze. Vergeet dat niet. Ik kan de aarde door-zien. Ik kan de natuurwet doorzien. En een bruut is iemand die de natuurwet *niet* doorziet. Begrijp je 't nu?
v.E.'s D.-I. Juist, jij kunt doorzien dat een bruut de natuurwet *niet* doorziet. Om dus een bruut te zijn zou je - door jezelf moeten kunnen heenzien - hi-hi-hi - om het zoo maar eens uittedrukken.
v.E. Je ziet, je staat daar alweer voor een natuurwet. En omdat ik nu wijs genoeg ben om de natuurwet te doorzien en niet wijs genoeg om door mezelf te kunnen heenzien, daarom doe ik niets. Of liever, ik doe wel wat. Ik loochen de natuurwet. Ik ga op mijn hoofd loopen. Dan kan hij zien dat ik hem in de gaten heb en dat ik hem loopen laat voor malle Jan.
v.E.'s D.-I. *(ter zijde)* Of hij jou.
v.E. Wat zeg je?
v.E.'s D.-I. Niets, ik dacht zoo of ik nu voortaan ook op mijn hoofd moet loopen.
v.E. Dat's waar: je bent mijn Dubbel-Ik. Laat ik er even over nadenken.
v.E.'s D.-I. Nu?
v.E. Ik heb er over nagedacht. Ik vind beter van niet. Het is beter dat er altijd een van ons tweeën is, die op zijn voeten loopt. Je kan nooit weten waar het goed voor is.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Nieuws uit oude Boeken *door* F. Bezemer Sr.

Het is een dol boekje. dat op geen enkele hoogte van de literatuur staat. Maar dat heeft de schrijver ook niet gewenscht. Als men hem die literatuur voorstelde als een pakhuis, mits vol boeken, en gezellig, bijvoorbeeld met uitzicht op een binnenplaats, dan zou hij zich daar heel goed mee kunnen vereenigen. Hij zou dan denken: ik zal er me opsluiten en zien of er iets van mijn gading is.

Men merkt dan gauw, dat men een oud-onderwijzer vóór zich heeft. Onderwijs, onderwijzers en leerboeken trekken zijn aandacht, en daarna werken of bizonderheden die vergeten werden, liefst zulke waar 'alevel wat raars' aan is. Zijn genoegen is veelal gemoedelijk-humoristisch en hij voelt bizonder veel voor de kleine grapjes, die eigenaardig-aangelegde menschen in vroeger tijden hebben uitgehaald. Vermakelijke spraakkunsten en letterkundige bedriegerijen behooren daartoe.

De heer Bezemer is liefhebber van kurioziteiten. Datgene wat buiten den regel valt van hedendaagsche smaak of ontwikkeling, wat afwijkt van het gewone weten, dat juist bemint, dat juist beschrijft deze zoeker naar het merkwaardige. Ge ziet wel, dat hij voor de geleerden, die van regel en wet houden, zijn waarde heeft. Hij bezit het weten dat buiten het hunne valt. Hij kan hen geruststellen als zij verschrikt opzien bij het vinden van een afwijking. Wat hun zonde lijkt tegenover den redelijken samenhang van hun wetenschap, toont hij hen als de uitzondering die hun wet bevestigt.

Er zijn in de achtentwintig korte opstellen en de nog veel grootere reeks van platen, die dit boekje saamstellen, een belangrijk aantal bizonder- en zeldzaamheden. Ieder zoeke er het zijne in. Eéne overtreft alle anderen: ze is namelijk niet een boek, maar een mensch. Op blz. 54 vertelt de schrijver dat hij een bewonderaar van Jan Luyken gekend heeft die een eersten druk van *De Duytse Lier* bezeten had. Die druk

moet door Luyken zelf, omdat de gedichten hem op rijper leeftijd te dartel schenen, grootendeels vernietigd zijn. De vereerder van 150 jaar later had dit gelezen; en hij had gemeend den Vereerden niet beter te kunnen dienen dan door hem natevolgen. Hij had het boek verbrand. - Hoe moet het hart van den heer Bezemer geklopt hebben bij het vinden van dit menschelijk *unicum*. Het verlies van de papieren rariteit vergaf hij hem.

A.V.

Een luchtige lezing
Iets over de Literatuur dezer Dagen, een Nutslezing door J. de Meester, bij C.A.J. van Dishoeck te Bussum, 1907.

Een luchtige lezing die het Zwolsche Nuts-publiek met genoegen zal hebben aangehoord. Ze doet aan de gesprekken en opstellen denken waarin we voor twintig, vijfentwintig jaar de tijdgenooten trachtten te bekeeren tot De Nieuwe Gids, haar kunst en haar denkbeelden. We vinden dat aardig, maar wrijven ons dan de oogen uit: ja waarlijk, dit is een lezing van 1907. Heeft de klok dan al die twintig en meer jaren stilgestaan?

Wat de heer De Meester aanprijst is het Nieuwe-Gids-impressionnisme, vooral in kritiek en proza-kunst. Van de poëzie zwijgt hij. Zij was, zelfs in den Nieuwe-Gids-tijd, altijd maar gedeeltelijk impressionnistisch. Nochtans was *zij*, en indien het proza dan allerminst het naturalistische, de drijfkracht van de oorspronkelijke Nieuwe-Gids-beweging. Wie de laatste bespreekt zonder *haar* te noemen, geeft noodzakelijk een onvolledige en onware voorstelling.

En evenmin als in het begin, was bij de latere voortzetting van de beweging het hierbedoelde proza van zulke beteekenis.

Het Naturalisme, in bond met de poëzie hier te lande opgekomen, werd door zijn grootsten voorstander vijftien jaar geleden dood verklaard. Het beste wat in latere jaren geschreven en bewonderd wordt, behoort er niet toe. Wat er wel toe behoort is de arbeid van den heer De Meester. Dit is natu-

ralisme, in zijn laatsten staat van overgehaaldheid, en met idealistische essens aangezet. De weeë frazen waarmee deze schrijver (p. 51 van de lezing) de mogelijkheid van een idealistische kunst besuikert, geven genoegzaam te kennen hoe weinig hij van de nederlandsche poëzie, van poëzie in het algemeen, gevoeld en begrepen heeft. De verheerlijking van de beschrijvingskunst die hij daartegenover stelt, is alte verouderd om er bij stiltestaan. Wij weten nu wel wat dit heele gehaspel met woorden, dit uitknijpen van de taal alsof ze verf en geen taal is, voor de toekomst van onze letteren beduidt. Prikkel van zenuwen, geen voedsel van gemoed, geest en verbeelding wordt er door voortgebracht. Klein geklonter, maar geen groot zien van wat alleen door de lijnen van de strenge gedachte kan worden uitgedrukt. Anarchie van het zinnenleven, die slappe geesten en bijziende oogen kweekt.

De heer De Meester, die *nu* nog, en met bewondering, Flauberts woorden ‘la déplorable manie de l'analyse me tue’ aanhaalt, - de heer De Meester wete dat wij, wel verre van door deze ‘manie’ onszelf of het opgroeiend geslacht te willen dooden, ons en hen sterk en levend willen maken door het besef van de eenheid die, onontleed, uit al wat leeft ons tegenstraalt.

Opwaartsche wegen[1)]

De poëzie van Henriëtte Roland Holst is in *Opwaartsche Wegen* minder dan in de *De Nieuwe Geboort* gevoelig voor de buitenwereld. Ze is nog dieper naar binnen getogen en leeft met gedachten en denkbeelden. Ze is evenwel niet minder gevoelig. Dit is haar groote deugd, eigenlijk haar eenige. Er is stem in de verzen, en een stem die zeker van zichzelf is. Voeg daarbij dat er, hetzij voor dingen, voor menschen of voor ideeën, altijd meegevoel in die stem klinkt en ge kunt u overtuigd houden de dichteres allen lof die haar toekomt - en het is zeker geen kleine - te hebben toegekend. Allen, of neen, het zou kunnen zijn, dat ge haar stem en gevoelskracht wèl, maar in geringe mate toeschreeft. Ge zoudt er

1) Bij H.A. Wakker & Co. te Rotterdam.

verkeerd aan doen, want een zwakke natuur is zij in geenen deele. Integendeel overtreft niemand haar in dichterlijken adem, en wat wilt ge onder de uitdrukking ‘dichterlijke adem’ anders verstaan als ‘de stem van haar gevoel’.

De bundel bestaat uit zeven gedeelten. Het eerste: ‘De Vrijheid Nadert’ bevat een aantal gedichten waarin de komst van de Vrijheid wordt tegemoetgezien. Vrijheid is, in de gedachte van Henriëtte Roland Holst, een ander woord voor Socialisme. - ‘Liefde van Nu’ heet de tweede afdeeling. ‘De Moeder’, ‘De Man en de Vrouw’ en ‘De Vriend’ zijn daarvan de drie dubbel-gedichten. Dubbelgedichten, want het denkbeelden-karakter van deze poëzie toont zich hier heel duidelijk: de eenvoudige behandeling van de genoemde onderwerpen wordt telkens gevolgd door wat men een tegen-zang zou kunnen noemen. Na de verheerlijking van het moederschap wordt de schande die onze tijd het aandoet, uitgesproken. Na het bezingen van de liefde volgt een zang waarin de onder-worpenheid-in-de liefde voor de toekomst veroordeeld wordt. Na de karakteristiek van de vriendschap komt de bejammering dat vriendschap niet bestand bleef tegen verschil van overtuiging en de toezegging, dat ze dit - in de nieuwe gemeenschap wèl zal zijn? - ‘De Laatste Dag van het Jaar’ is een gedicht dat onmiddelijk bij de langere stukken van *De Nieuwe Geboort* aansluit. Diezelfde korte rijmende regels in vrije maten, een zelfde eenvoudige verbeelding: een gesprek of alleenspraak waarin uiterlijk of innerlijk levensgebeuren overzien wordt, met het doel te geraken tot een gedachte-besluit, dat vooruit vast moest staan. De man, samen met zijn vrouw op een oudejaarsavond, overziet hun liefdeleven, ledig en vergankelijk, den droom van hun verheerlijking voor elkander, om er dan van af te zien en in de Menschheid, haar leven en haar toekomst, de zee te erkennen waar de enkeling zich in verliest. In dit soort gedichten is de gevoelige klemtoon van de dichteres het zekerst: korter en ingetogener in *dit* gedicht dan in vroegere soortgelijke, gedempter, maar daarom niet minder waar. De ‘Drie Hymnen aan het Leven in Gemeenschapsgevoel: ‘In Jeugd’, ‘In Rijpen Staat’, ‘Bij Sterven’, drukken dit gedempte, dat toch innerlijk zingt, nog beter uit. Zij zijn de beste gedichten van het boek. Zij drukken dat gedempte uit en eigenlijk

niets anders; door hun doen zoowel als door hun woorden.

> ‘Wat temperde uw vlam mijne oogen?
> Ge hunkert niet meer zoo vooruit.
> Hart waagt ge niet meer den hoogen
> sprong? en gij stemgeluid
> gij hebt den klank verloren
> van zegevierend metaal:
> gedempter gebiedt uw toren
> en de tuin der verlangens wordt schraal.’

In de ‘Gestalten’ die nu volgen, worden ‘De Eenzame’, ‘De Deemoedige’ en ‘De Ruiter’ afgebeeld. De eerste is de Ik-mensch, de tweede de Slavenziel, de derde de Opstandige. Men voelt dat de gedemptheid tegelijk een saamtrekking van kracht is geweest. Grootste krachtsuiting is dan ook de ‘Triomf van het Socialisme’, een lang gedicht in vijfvoetige verzen met verwonden rijmen, een gedicht dat eigenlijk niet anders is dan een aanroeping en als met dynamische kracht zich door zeshonderd regels voortstuwt. Met het nog langere werk ‘Voor het Vaandel’ in paarsgewijs rijmende hexameterachtige verzen, loopt de stroom van woorden en gedachten uit, vereenvoudigt zich tot de voorstelling van Mei-vergaderingen en toespraken. Het dagelijksch leven van de propagandiste heeft hier een vatbaren, zelfs eenigszins gestiliseerden vorm gekregen.

Vraagt men nu wat de oorzaak is dat ondanks zoo hooge deugden als we vooraf erkenden, de indruk van dit boek toch niet zoo groot is als we gehoopt hadden, dan is ons antwoord dat 1e. de stof pover is, en 2e. al te dikwijls een licht van gratie ontbreekt.

De stof is pover: er is één enkele gedachte die zich in de verschillende gedichten maar weinig weet te schakeeren, veel minder dan ze dat in *De Nieuwe Geboort* deed, toen ze nog tot geringer staat van bewustheid gekomen was.

En er ontbreekt gratie. Wat is gratie? Gratie is niet enkel bevalligheid, maar ze is het licht van den geest dat alle voorstellingen helder maakt, alle zóó doet zien als ze best uitkomen, alle het meest naar ieders wezen en het heerlijkst in den samenhang met de andere *leven* doet.

Het groote gedicht aan het eind blijft leeg: gebrek aan

stof zoowel als fout in de verdeeling. De ‘Triomf van het Socialisme’, hoewel een stroom, is bijna doorgaans een troebele.

De verbeelding was niet rijk, de geest was niet sterk genoeg.

Als bij een opnoeming van de oorden waar het geloof aan het socialisme opkomt, wordt voortgegaan:

> ‘Er is geen spanne gronds nu, waarop rijst
> een wildernis van steen die als een beest
> het land vreet en vergruist tusschen zijn kaken
> beemden en weiland en het grazend vee
> en overdekt met warreling van daken
> de velden waar eertijds door 't gelend koren
> het lichte spelen van den wind heenglee -
> er is geen schoons ontwijd, geen schoons verloren,
> verwoest door doodlijke eenvormigheid
> of uit dien dorren schoot wordt gij geboren,
> Socialisme, stralende Idee.’

als zóó gesproken wordt, zeg ik, dan voelen wij de gratie als bevalligheid zeker aanwezig, de volzin is, in dit gedicht, een van de allerbeste; maar naar twee richtingen wordt er van deze zuivere lijn afgeweken: er worden òf te veel waarnemingen opgestapeld òf te veel fantasie-beelden - ver-zonnen, zei ik haast. Het een zoowel als het ander komt voort uit de afwezigheid van die andere gratie die de beeldende werkelijkheid en het werkelijkheid-volle beeld in een heldere eenvoudigheid weet te vereenigen. Dionysos moge dan tevreden zijn, Apollo is het niet.

Toch meene niemand dat mijn bedoeling is hem door een ongunstig oordeel van dit boek af te houden. Van een menschelijk gevoel, zoo waar, zoo innig en zoo moedig zijn wij allen verwanten. Dat de moed onder een innerlijken aandrang waagzucht wordt, dat het innerlijke koken overgist, dat een uitbarsting die werkelijke vlammen uitslaat ook steenen en asschen uitwerpt, - wij zeggen het, maar zonder dat het onzen eerbied voor het natuurverschijnsel verkleint.

Misschien zal het Henriëtte Roland Holst ook meer verheugen dan deren als zij minder door de kundigen geprezen dan door alle gevoelige harten gelezen wordt.

ALBERT VERWEY.

De Graalsage bij Chrétien de Troyes
Door
G. Busken Huet.

Frisch, liefelijk en levendig is de aanhef van le *Conte du Graal* van Chrétien de Troyes[1]. Op een schoonen lentedag, in het bosch, ontmoet een jonkman, 'zoon der weduwe', geheel in de landelijke eenzaamheid opgevoed en die was uitgegaan om te jagen, ridders van het hof van Artur. De jonkman, die nog nimmer ridders heeft gezien, doet hun allerlei vragen, die bewijzen dat hij van het ridderwezen even weinig afweet als van de wereld in het algemeen. Enthusiast over hetgeen hij vernomen heeft, verklaart hij aan zijn moeder dat hij naar het hof van Artur wil vertrekken, ten einde er zich ridder te doen slaan. Ondanks haar smeekingen, volhardt hij in zijn voornemen en verlaat haar.

Eenmaal uitgetrokken om avonturen te zoeken, gedraagt de jonge man, van wien de lezer eerst veel later verneemt dat hij Perceval heet, zich als een echte 'dolende ridder'[2]. Hij komt in aanraking met een schoone dame, die het ongeluk heeft, een jaloerschen *ami* te hebben; verschijnt aan het hof van Artur, waar hij zich onbehouwen gedraagt, als iemand

1) Het gedicht ontstond La 1169, zeker vóór 1188, waarschijnlijk vóór 1180. Het was het laatste werk van den dichter en bleef onvoltooid. Er bestaan op het gedicht vervolgen, die wij buiten onze beschouwing laten, evenals de redactie uit Wales (*Peredur*), die een probleem op zich zelve is.
2) De uitdrukking is oud; men vindt haar, meen ik, niet in den *Perceval*, maar in een ander, ouder gedicht van Chrétien, *Ivain*, v. 259 ed. Foerster.

die niet op de hoogte is van het fijne hofleven; ontvangt van een grijsaard, die hem tot ridder slaat, aanwijzingen, hoe zich te gedragen, bepaaldelijk den raad, geen indiscrete vragen te doen; staat een jonkvrouw bij, die belegerd werd door een nabuur, die haar wilde dwingen hem haar hand te schenken, slaat de aanvallers terug en wint haar liefde. Hij verlaat haar ten einde zijn moeder weder op te zoeken; en het is op dat oogenblik dat hij de ontmoeting heeft die een keerpunt wordt in de vertelling.

Hij stuit op een rivier; een bootje, waarin twee mannen, komt den stroom afdrijven, ankert, en één dier mannen begint te visschen. Perceval, die geen boot ziet, groot genoeg om hem met zijn paard over te zetten, vraagt waar hij nachtverblijf kan vinden? Hij wordt door den man in het bootje verwezen naar diens eigen verblijf. Perceval vindt, na eenig zoeken, een prachtig kasteel; over de ophaalbrug die wordt neêrgelaten rijdt hij naar binnen. Hij geeft zijn wapenen af; men geleidt hem naar de groote zaal.

Daar vindt hij een grijsaard, gewikkeld in een bonten mantel, en naast het vlammend haardvuur op een rustbed liggend. De gastheer verontschuldigt zich dat hij niet kan opstaan om hem te verwelkomen, een gesprek wordt aangeknoopt, een dienaar treedt binnen met een wonderbaar zwaard, dat Perceval wordt aangeboden[1)], uit naam van zijn nichtje (*vostre niece, la sore* [= goudblonde] *pucele*). Perceval omgordt zich met het zwaard en geeft het daarna aan den dienaar die zijn wapenen in bewaring heeft.

Terwijl hij zijn gesprek met zijn gastheer voortzette kwam, uit een aangrenzend vertrek, een andere dienaar, die een witte lans droeg; een droppel bloeds vloeide van het ijzer, tot aan de hand van den drager. Perceval had de vraag op de lippen ‘hoe dit gebeurt’ *(coment cele chose avenoit)*, maar, indachtig aan den raad dien hij ontving, geen indiscrete vragen te doen, zweeg hij.

Daarna zag hij twee andere dienaren binnenkomen met kandelaren in de hand, op hen volgde een jonkvrouw (*une*

1) Vgl. over deze episode, voor ons duister, omdat Chrétiens gedicht onafgewerkt bleef, Jessie L. Weston, *The Legend of Str Perceval*, London, 1906, I, 132 vgg.

damoisele) die een schotel *(un graal)*[1] droeg; met dien schotel kwam zulk een licht in de zaal dat de kaarsen [in de zaal of op de kandelaren] haar licht schenen te verliezen, zooals de sterren, wanneer zon of maan schijnt. Op het meisje dat den schotel droeg, volgde een ander, dat een zilveren bord *(tailleor)* droeg. De schotel was van goud, versierd met edelgesteenten, de rijkste die in zee of op aarde te vinden waren. Even als de lans werd de *graal* langs het rustbed van den grijsaard gedragen naar het aangrenzend vertrek. Perceval heeft opnieuw neiging te vragen, wie met den schotel wordt bediend, maar opnieuw zwijgt hij. Hem en zijn gastheer wordt een prachtig maal voorgezet, waarbij het zilveren bord dienst doet bij het voorsnijden van het wildbraad[2]. - Bij ieder nieuw gerecht dat wordt voorgezet, wordt de *graal* langs de tafel gedragen; Perceval weet steeds niet wie er mede wordt bediend en hij neemt zich voor, het vóór zijn vertrek aan één der dienaren van het hof te vragen. - Nadat de maaltijd is afgeloopen, wordt de grijsaard door vier dienaars naar zijn kamer gedragen; Perceval begeeft zich ter ruste; den volgenden morgen vindt hij de deuren, die den vorigen avond open stonden, gesloten; hem blijft niets over dan zijn wapenrusting aan te trekken, te paard te stijgen en heen te rijden. Daar hij op het kasteel niemand ziet, hoopt hij nog, dat hij in het bosch om het kasteel iemand zal vinden, die hem kan zeggen waarom de lans bloedt, of dit is om eenig verdriet, en waar de *graal* wordt heengedragen. De ophaalbrug wordt onder zijn paard weggetrokken, zoodat Perceval zonder een sprong van het dier in het water zou zijn gevallen.

Later ontvangt Perceval eenige verklaring van het geheim zinnig tooneel dat hij heeft bijgewoond. De *Roi-Pêcheur* -

1) Niet '*le* graal', nog minder '*le saint* graal', zooals in de latere romans.
2) Indien den minste deze *tailleor* dezelfde is, die boven bij de beschrijving van den graaloptocht werd vermeld; de uitdrukking door Chrétien gebezigd (**le** *tailleor d'argent*) schijnt terug te slaan op de voorafgaande vermelding van **un** *t. d'a*. Er is evenwel twijfel, daar men uit een andere plaats (v. 4745 ed. Potvin) zou opmaken, dat het eerstgenoemde *tailleor* bij den *graal* behoort. - Als kostbaar huisraad vindt men zilveren *tailleors* ook vermeld in den door Potvin uitgegeven Graal-roman in proza, p. 66. Het woord beteekent zeker 'bord, voorsnijbord' en ging over in de Germaansche talen: Duitsch *Teller*, oud-Vlaamsch *talioor*.

zoo heet de eigenaar van het kasteel - is inderdaad een Koning, die met een lans in de heupen werd gewond, zoodat hij niet te paard kan stijgen en hengelen in een bootje zijn eenige ontspanning is. Perceval's nichtje - Wolfram's Sigune - door hem ontmoet, kort nadat hij het kasteel verlaten heeft, wil weten of hij heeft gevraagd waarom de lans bloedde? Neen. - Of hij gevraagd heeft, waar de Graal heen werd gedragen? wat men er mede doet? - Neen. - Zij doet hem over zijn zwijgen de hevigste verwijten: waren de vragen gedaan, dan zou de Koning van zijn wonden zijn genezen en zijn land hebben teruggekregen *(tere tenist)*.

Nog precieser inlichtingen ontvangt de jonge ridder van een zijner ooms, die kluizenaar is (een der wonderlijkheden van Chrétien's gedicht is, dat Perceval herhaaldelijk bloedverwanten ontmoet, van wie hij vroeger nimmer heeft hooren spreken). Perceval's zwijgen op het oogenblik dat hij had moeten vragen is, volgens den kluizenaar, het gevolg van de schuld die hij op zich laadde, toen hij zijn moeder plotseling verliet, zonder naar haar om te zien, en deze diensvolgens van hartzeer stierf. ‘De persoon die uit de *graal* bediend wordt, is mijn broeder; de Koning-Visscher is zijn zoon. De heilige man (de vader van den Koning) neemt geen ander voedsel tot zich dan de hostie, die hem in den schotel *(graal)* wordt aangeboden: zóó heilig is de schotel en hij zoo vergeestelijkt, dat die ééne hostie voldoende is om hem in het leven te houden. Sedert twintig jaar verliet hij de kamer niet, waar gij den schotel zaagt binnendragen. Ik zal de boete opgeven die gij doen moet om van uw zonde verlost te worden.’ - Volgen uitleggingen over de godsdienstige en riddelijke plichten die Perceval heeft te vervullen. Verder behandelt Chrétien, in een lange episode, avonturen van Walewein (Gauvain) en daar zijn gedicht onafgewerkt bleef, verschijnt Perceval niet weder op het tooneel; wij kunnen alleen gissen dat hij, als besluit van verdere avonturen - waarin het wonderzwaard dat hem op het kasteel ten geschenke werd gegeven, een rol zou hebben vervuld - op den burg van den *Roi-Pêcheur* terugkwam, de vragen deed en zoo een einde maakte aan het lijden van den Koning en aan den vloek die op hem rustte.

Lag het in het plan van den dichter, aan het slot van zijn

gedicht, bij dat tweede, bevrijdende bezoek van het wonderslot, aan Perceval nog nadere inlichtingen te doen geven omtrent de natuur van Schotel en Lans en de voorgeschiedenis van beide voorwerpen? Vooreerst doe ik opmerken - wat reeds door verschillende geleerden is aangetoond - dat de vraag die Perceval moet doen, niet betrekking heeft op het wezen van den schotel, of op hetgeen met den schotel vroeger is voorgevallen, maar enkel en alleen op den persoon die er mede wordt bediend. Nemen wij een bizonder plechtig oogenblik: Perceval is aan Artur's hof; een bodin komt hem verwijten dat hij den *graal* uit het oog verliest, er zich niet verder om bekommert. Perceval komt tot bezinning, hij doet een gelofte (v. 6105 vgg. uitg. Potvin): o.a. zal hij nooit twee nachten onder één dak slapen, ‘eer hij weet wie met den *graal* wordt bediend, eer hij de bloedende lans zal hebben gevonden en hij zal weten, waarom zij bloedt.’ - Deze woorden zouden desnoods doen vermoeden dat de lans - in Chrétiens gedicht even gewichtig als de schotel - een geschiedenis had; maar is het niet opmerkelijk, dat Perceval niet zegt: ‘eer ik weet, waarom de lans bloedt en waarom de schotel zoo bizonder vereerd wordt?’ Men zou zeggen dat voor Chrétien de schotel enkel een wonderbaar, heilig voorwerp was, maar niet dat met dit voorwerp iets buitengewoons zou zijn voorgevallen, dat het een geschiedenis had. Was voor Chrétien, als voor Robert de Borron en latere verhalers en dichters, de *graal* een reliquie van de passie van Christus, waarom wordt door den dichter zelfs geen vingerwijzing gegeven in die richting? En Chrétien is geen stumpert, die botweg verhaalt: hij verstaat uitstekend de kunst, de aandacht en de nieuwsgierigheid van den lezer te spannen, hem te boeien door toespelingen op de dingen die komen zullen.

Deze geheimzinnige optocht met lans en schotel, die Perceval aanschouwt, is voor de geleerden die aan den zuiver-Christe-lijken oorsprong der Graalsage gelooven, een herinnering aan de kerkelijke processies. R. Heinzel heeft gepoogd, dit in bizonderheden te bewijzen;[1)] bepaaldelijk is voor hem het zil-

1) In zijn verhandeling *Ueber die französischen Gralromane* in deel XL der *Denkschriften* der Weener Akademie, p. 7-8.

veren voorsnijbord *(tailleor)* dat na den *graal* wordt gedragen, de *patena*, het zilveren plaatje of schoteltje dat op de miskelk wordt gelegd. Maar wij zagen reeds dat deze *tailleor* waarschijnlijk later in het verhaal voorkomt als het bord waarop het wild voor Perceval en zijn gastheer wordt voorgesneden, en dus niets heiligs of geheimzinnigs heeft, en zelfs indien men de twee *tailleors* uit elkander houdt, blijft het onbegrijpelijk dat een Katholiek der XIIe eeuw - Chrétien of een voorganger van Chrétien - een zoo bekend voorwerp als de zilveren *patena* zou hebben verward met een zilveren voorsnijbord.

Een ander geleerde, K. Burdach[1)], poogde zeer vernuftig aan te toonen dat de oorsprong van den optocht bij Chrétien en van de geheele Graalsage te vinden is in de Misplechtigheden der Grieksche Kerk; bij deze plechtigheden - veel samengestelder dan die der Westersche Kerk - speelt ook de lans - herinnering aan de lans waarmede de zijde van Christus werd doorstoken - een groote rol; verhalen aangaande deze gecompliceerde ceremoniën en processies, door pelgrims uit het Westen slechts half begrepen, zouden, naar het Westen overgebracht, aanleiding hebben gegeven tot het ontstaan der sage omtrent Graal en Lans.

Tegen deze verklaring kan men aanvoeren wat reeds door E. Martin[2)] tegen die van Heinzel werd aangevoerd: het feit dat de *graal*, bij Chrétien, door een jonkvrouw *(damoisele)* gedragen wordt en een andere *damoisele* den *tailleor* draagt. In de Oostersche zoowel als in de Westersche Kerk zijn vrouwen van de eigenlijke cultushandelingen uitgesloten. Is het niet vreemd dat, zoo Graal-processie wortelt in liturgische plechtigheden van het Oostersche of Westersche Christendom, reeds bij Chrétien, *onze oudste bron*, een zoo groote afwijking voorkomt?

Er is meer. Op de bloedende lans komt Chrétien later, zooals wij zagen, herhaaldelijk terug, zonder ooit te zeggen dat wij hier met een Christelijke reliquie te doen hebben.

1) Ik ken de hypothese uit het résumé van een voordracht te vinden in de *Deutsche Litteraturzeitung*, 14 November 1903, kolom 2821 vgg. Ik weet niet of B. haar sedert meer uitvoerig ontwikkelde.
2) *Wolfram von Eschenbachs Parzival und Titurel*, Kommentar, *Einleitung*, p. LIV.

In een episode van de avonturen van Walewein - ook Walewein moet de lans zoeken - wordt zelfs iets gezegd[1)] wat met de voorstelling van een Christelijken oorsprong moeilijk schijnt te vereenigen. ‘Van deze lans staat geschreven’, heet het, ‘dat een uur zal komen dat het koninkrijk Logres, dat vroeger het land der *Ogres* was (de oude Dietsche vertaling zegt: *der heidene lant*) door de lans zal worden verwoest’. De geheimzinnige lans treedt hier op, niet zegenend en weldadig, zooals men van een Christelijke reliquie zou verwachten, maar vernietigend en verwoestend. De Graal, beschouwd als Christelijk heiligdom, bevindt zich hier in verdacht gezelschap.

Er komt nog een bezwaar bij, waarmede de voorstanders van den uitsluitend Christelijken oorsprong der sage niet genoeg rekening houden, als zij het niet geheel over het hoofd zien. Eenmaal aangenomen dat de sage werkelijk geen anderen oorsprong heeft dan Christelijke voorstellingen: hoe te verklaren, dat zij zich zoo zonderling ontwikkeld heeft? Toegegeven dat, hoe dan ook[2)], zich eenmaal de voorstelling had gevormd van een wonderbaren schotel, die een rol zou hebben gespeeld in de passie van Christus: dan blijft nog uit te leggen hoe men de sage heeft overgebracht naar Engeland, haar vastgehecht aan ridders van het hof van Artur; hoe men, uitgaande van uitsluitend Christelijke gegevens, is gekomen tot de voorstelling van een soort tooverkasteel waar de ‘Graal’ bewaard werd; hoe, eindelijk, uit Christelijke elementen en uit die elementen-alleen, de merkwaardige figuur is ontstaan van den gewonden *Roi-Pêcheur*, figuur die zeker niet eigen is aan Chrétien, maar die in andere Graalromans telkens weder voor den dag komt[3)]. Is het waarschijnlijk, verklaarbaar dat dit

1) Vgl. over deze plaats, door Heinzel ten onrechte (p. 5-6 van zijn verhandeling) als onecht verworpen, de aanteekening aan het slot.
2) In een vorig artikel (*De Beweging*, November 1906) heeft men gezien, dat in de verhalen omtrent Jozef van Arimathea juist de schotel ontbreekt. In dat zelfde artikel werd uitgelegd waarom het systeem van Wechssler, dat de Christelijke Graalsage in Wales laat ontstaan en zich daar verbinden met enkele Keltische elementen, onhoudbaar is.
3) Men vindt haar nog terug in een zoo laat product als het door Lodewijk van Velthem vertaalde vervolg op de *Merlijn* (*Livre d'Artur*) v. 19099, uitg. Van Vloten.

alles door een soort logische zelfontwikkeling voortkwam uit de geringe kiem der legende van Jozef van Arimathea en diens bloedreliquie?

In zijn verhandeling over de Fransche Graalromans - verhandeling bewonderenswaardig als verzameling van materiaal, maar die al te zeer de sporen draagt van het streven om aan de Graalsage een zuiver Christelijken oorsprong toe te kennen - heeft R. Heinzel een dergelijke verklaring beproefd. Nemen wij den gewonden Koning-Visscher. Dat hij optreedt als visscher verklaart Heinzel uit de verhalen over visschen en vischvangst in het Nieuwe Testament. Ten einde begrijpelijk te maken, waarom een Koning genoodzaakt was, te leven als visscher, heeft men hem later, volgens Heinzel, voorgesteld als lijdende; en dit lijden, nog later, verklaard als gevolg van een wond. - Vernuftig is dit alles zeker; maar het is ook duidelijk, dat men op deze wijze alles kan verklaren en het is de vraag of dergelijke verklaringen de moeite en de combinatie-gave waard zijn, die men er aan besteedt[1]. Daargelaten nog dat Heinzel zelf genoodzaakt is, aan te nemen dat Chrétien - die toch onze oudste bron is - zich afwijkingen van de primitieve sage veroorlooft of er geen juist begrip van had[2], en dat die primitieve sage, die zich ongedwongen uit Christelijke elementen alleen zou laten verklaren, een hypothese van Heinzel zelven is.

Ik geloof dat wij een anderen weg in moeten slaan. Het verhaal van Chrétien bevat zeker één Christelijk element, de vermelding der hostie die op den schotel wordt gelegd en het eenige voedsel is van den grijsaard, vader van den *Roi-Pêcheur*; maar aan den anderen kant bewijst de ongelukkige poging

1) Heinzel, in zijn aangehaalde verhandeling, p. 63, 95, 101, 179. Even subtiel en onbevredigend is ook, p. 104 - 105, de verklaring van de reden, waarom de Graalhoeder als Koning werd beschouwd: men zou aan het naar Engeland overgebrachte geslacht van Jozef van Arimathea een theokratisch gezag hebben toegeschreven, priesterlijk en koninklijk tegelijk (voorstelling van Robert de Borron, of ongeveer); later zou de opvatting *mehr weltlich* zijn geworden, m.a.w. de Priester-Koning werd enkel Koning. H. ziet hier over het hoofd, dat de roman van Robert de Borron jonger is dan die van Chrétien.

2) Heinzel, a.w.p. 186: 'Chrestien setzt schon eine längere Entwicklung der Graltradition voraus, deren Einzelheiten er nicht immer richtig verstanden hat.' Vgl. p. 8 van Heinzel's verhandeling.

van een geleerde als Heinzel dat de conceptie van den Graal, zooals wij die in onze oudste bron vinden, zich niet enkel uit gegevens der Christelijke overlevering laat verklaren. Dat Chrétien wat hij mededeelt eenvoudig zou hebben verzonnen, is geheel onaannemelijk: hij zegt uitdrukkelijk dat hij een verhaal op rijm brengt dat hij vond in een boek, dat hem door den Graaf van Vlaanderen wien hij zijn gedicht opdraagt, werd overhandigd. Over taal en vorm van dat boek *(livre)* zijn allerlei gissingen gemaakt, die hier niet besproken behoeven te worden, maar er is geen reden om aan het wezenlijk bestaan van het geschrift te twijfelen, nu Chrétien het vermeldt, zich beroepend op den persoon op wiens verzoek hij zijn gedicht vervaardigde en zonder er eenige van de min of meer verdachte bizonderheden bij te voegen - dat het manuscript oud was, dat het in het Latijn was gesteld, dat het in een klooster was gevonden enz. - waardoor de middeleeuwsche dichters ons zoo vaak doen twijfelen aan het bestaan der schriftelijke bronnen die zij beweren te hebben geraadpleegd. Dat alles wat in het gedicht van Chrétien staat, ook stond in het *livre* van den Graaf van Vlaanderen is hoogst onwaarschijnlijk: de *trouveur* kan episoden van eigen vinding in het verhaal hebben gebracht; maar uit zijn uitdrukking moeten wij opmaken dat hij in de hoofdzaak, wat de kern der avonturen van Perceval betreft, er zich toe bepaalde, zijn eigen dichterlijken vorm te geven *(rimoier)* aan hetgeen hij in zijn bron vond.

Die bron, de *conte* waarop Chrétien zich beroept, bevatte zeker Keltische elementen. Niet alleen heet bij Chrétien Perceval, *le Gallois*, de ‘man uit Wales’;[1)] maar de Keltist Zimmer toonde aan dat het verhaal van Perceval's kindschheid en van zijn eerste optreden aan het hof van Artur - verhaal dat men in meer primitieven vorm elders in de middeleeuwsche litteratuur terug vindt - treffende overeenkomst heeft met de eerste avonturen van den Ierschen epischen held Cuchulinn. Het is dus niet onmogelijk dat ook Keltische overleveringen eenig licht kunnen werpen op het vervolg van het verhaal, op den wonderbaren schotel en wat daarmede in verband staat.

1) De naam Perceval is zeker niet Keltisch; maar men kan voor den oorspronkelijk Keltischen naam een Franschen in de plaats hebben gesteld.

Beginnen wij met de bizonderheid die aan de voorstanders van den zuiver-Christelijken oorsprong het meeste hoofdbreken heeft veroorzaakt: de figuur van den gewonden Koning-Visscher. Ernst Martin heeft - en het verbaast mij dat zijn bewijsvoering niet meer bijval vond - gewezen op de treffende overeenkomst van deze geheimzinnige verschijning met een zeer bekende gestalte uit de Keltische sage: die van den aan zijn wonden lijdenden Koning Artur. Zooals men weet, verhaalt Gaufrei van Monmouth dat Artur, na den geweldigen slag waarin hij zijn trouweloozen neef Modred overwon, maar zelf doodelijk werd gekwetst, ten einde van zijn wonden genezen te worden, werd overgebracht naar het eiland Avallon. En dat wij ditmaal niet te doen hebben met een persoonlijke vinding van den onbeschaamden geschiedvervalscher Gaufrei, blijkt uit allerlei getuigenissen: het eerst uit dat van Gaufrei's Franschen vertaler Wace, die het bericht van zijn origineel aanstonds aanvult, zeggend dat Artur nog steeds in Avallon verblijf houdt en de 'Bretons' zijn terugkeer verwachten.

Men stelde zich dien aan de menschenmaatschappij ontrukten Artur voor als in een geheimzinnige eenzaamheid levend, maar steeds *gewond*, steeds *lijdende*. Zóó wordt Artur ons voorgesteld in een merkwaardige Siciliaansche sage, opgeteekend door Gervasius van Tilbury, die in 1212 schreef en Sicilië bezocht omstreeks 1190. Hij verhaalt[1)] hoe een paard van den Bisschop van Catane, terwijl de stalknecht het roskamde, plotseling losbrak en vluchtte in de bosschen aan den voet van den Etna; hoe de palfrenier, het paard steeds zoekend, eindelijk Artur vond, in een prachtig paleis uitgestrekt op een rustbed; de Koning geeft aanstonds bevel dat men het paard aan den stalknecht zal teruggeven en verhaalt hem, dat hij daar sedert lang terneder lag, lijdende aan wonden die zich ieder jaar weder openden en die hij ontvangen had in den slag tegen Modred.

De overeenkomst tusschen dezen aan zijn wonden lijdenden

1) Elders stelt ons dezelfde Gervasius Artur voor, overgebracht naar Avallon, opdat zijn *ieder jaar opnieuw uitbrekende wonden* verpleegd zouden worden door de fee Morganda (Morgain); bij Leibnitz, *Scriptores verum Brunswicensium* (Hanoverae 1707) I, 937.

Artur, verblijf houdend in een prachtig, nagenoeg ontoegankelijk slot, en den eveneens gewonden *Roi-Pêcheur*, evenzoo teruggetrokken levend in een geheimzinnig wonderkasteel, is te groot om toevallig te zijn. Dat de Siciliaansche sage een reflectie zou zijn van het verhaal van den *Roi-Pêcheur* of een uitwerking der mededeelingen van Gaufrei van Monmouth over het uiteinde van Artur, is geheel onaannemelijk. Geschriften als de romans van Chrétien de Troyes, als de Fransche vertalingen van Gaufrei, circuleerden in de twaalfde eeuw alleen in den vorm van zeldzame en kostbare handschriften, waaruit groote heeren en dames zich lieten voorlezen; daarentegen draagt het verhaal, door Gervasius geboekt, alle kenmerken eener echte volkssage. Over de vraag, hoe zij naar Sicilië kwam, is veel gegist; de natuurlijkste en thans vrij algemeen aangenomen onderstelling is, dat zij van de Bretons van het vasteland werd overgenomen door hun naburen, de Normandiërs, en door dezen naar Sicilië overgebracht en op den Etna gelocaliseerd, nadat zij het eiland veroverd hadden.

Wij zijn hier op het gebied der echte volksmythologie, en evenals de Artur der legende moet de gewonde Koning der Graalsage zijn oorsprong hebben in een mythologische voorstelling. Tot zoover ga ik geheel met E. Martin mede; ik wijk van hem af waar hij onderstelt[1)] dat de gewonde *Roi Pêcheur* oorspronkelijk Koning Artur was. Het is m.i. natuurlijker, aan te nemen dat èn de gewonde Artur èn de gewonde Koning-Visscher gelijkelijk reflecties zijn van een oudere, geheel bovennatuurlijke figuur der Keltische mythologie.[2)]

Gaan wij iets verder. Volgens Gaufrei en ander berichtgevers werd Artur overgebracht naar Avallon. Over dit Avallon, de naam zoowel als de zaak, is veel getwist; maar één punt kan als zeker worden beschouwd; Avallon is, in de voorstellingen der Britten, hetzelfde als *Sid*, het bovennatuurlijke wonderland der Iersche mythologie. De geleerdheid en het combinatievermogen van Zimmer gaven ons het bewijs. Het

1) *Zur Gralsage* (Quellen und Forschungen XLII) p. 31.
2) Het bestaan van een dergelijke figuur heeft men afgeleid uit een bericht, bewaard gebleven bij Plutarchus, waarin evenwel geen sprake is van een *wond*. Vgl. J. Rhys, *Studies in the Arthurian legend*, Oxford, 1891, p. 367.

wonderbare zwaard van Artur, dat in de Fransche romans *Escalabur*, bij Gaufrei van Monmouth *Caliburnus* genoemd wordt, heet in teksten uit Wales *Caledvwlch*. Dit woord is blijkbaar hetzelfde als het Iersche *Caladbolg*, naam van het zwaard van den held Leite. Gaufrei van Monmouth (IX, 4) zegt uitdrukkelijk dat Caliburnus 'was gesmeed in het eiland Avallon'; en aan den anderen kant noemt een oude Iersche tekst Caladbolg *asidib*, 'afkomstig uit *Sid*, het feeënland.'[1] Daar *Caliburnus* = *Caledvwlch* = *Caladbolg*, is Avallon = *Sid*. Het bewijs is mathematisch.

Wij weten dus dat Avallon, waar Artur werd heen gebracht na zijn verwonding, oorspronkelijk gelijk stond met het feeënland der Iersche mythologie. Het prachtige kasteel op den berg Etna is dus een latere, rationalistische wijziging der volkssage. Houdt Artur, aan de menschenwereld ontrukt, oorspronkelijk verblijf in het land der feeën, dan is ook het feeënland het ware verblijf van den geheimzinnigen *Roi Pêcheur*. Ook diens kasteel is een latere vervorming der sage, ontstaan toen men aan de oude mythologische voorstellingen den vorm gaf van tooversproken, waarin alles meer menschelijk toeging.

In de epische teksten der Iersche litteratuur is dikwijls spraak van *Sid*, het feeënland; en deze teksten zijn, wat voor ons doel gewichtig is, vervat in handschriften niet jonger dan het begin of het midden der twaalfde eeuw, zoodat zij onmogelijk den invloed kunnen hebben ondergaan der Fransche Arturromans van Chrétien de Troyes en diens school; daarbij komt nog dat de epische verhalen, in die handschriften vervat, een traditioneel karakter dragen en ook de taal, volgens de specialisten, veel ouder moet zijn dan de XIIe eeuw. - Wat nu in die Iersche verhalen bijzonder treft, is dat in de beschrijving der heerlijkheden van *Sid*, zoo dikwijls spraak is van wonderbare, onuitputtelijke spijs en drank die daar verschaft wordt. In de *Avonturen van Connla* verschijnt den held een fee, die hem naar haar land wil lokken; zij noodigt hem uit met haar te gaan naar het land der levenden, waar *zonder toebereidselen eeuwig feest wordt gevierd*[2]. Bij haar

1) Zimmer, *Gött. gelehrte Anzeigen*, 1890, p. 516, 517.
2) 'Je viens, dit la jeune femme, des terres des vivants....Nous faisons des festins sans fin, qu'on ne prépare pas.' D'Arbois du Jubainville, *L'Epopée celtique*, I, 385. Vgl. de vertaling bij A.C.L. Brown, in de Bostonsche *Studies and notes in philology and litterature*, VIII (1903) p. 29.

heengaan geeft zij Connla een appel; deze appel voedde hem een maand lang, de appel verminderde niet in omvang, maar bleef steeds even groot. In een later, XIVe eeuwsch verhaal, vinden wij Connla terug, in een wonderbaar eiland, naast de fee die hem had ontvoerd, en steeds met zijn wonderappel.[1] In een ander verhaal, *de Reis van Bran, zoon van Febal*, heet het, als de held met zijn genooten in het Land der Vrouwen komt[2]...'*they went into a large house, in which there was a bed for every couple...The food that was put on every dish vanished not from them*.' - In een in veel opzichten merkwaardig Iersch verhaal, het *Ziekbed van Cuchulinn*, zendt de held zijn wagenmenner Loëg naar een wonderland, waarheen hij (Cuchulinn) door een fee, Fand, was uitgenoodigd. Teruggekeerd doet Loëg verslag van de wonderbare dingen die hij heeft gezien (Brown, o.c. p. 37):

> There is a well in the noble Sid,
> With three fifties, gay mantled...
>
> There is a cask there with joyous mead,
> Which is distributed to the household;
> It continues ever, enduring is the custom,
> So that it is always constantly full.

De vertaling van O'Curry, herzien door Kuno Meyer (*Voyage of Bran*, I, 155) luidt:

> There is a vat there of merry mead,
> A-distributing into the household,
> Still it remains, constant the custom,
> So that it is ever full, ever and always.

Bij d'Arbois de Jubainville, *Epopée celtique*, I, 200, luidt de plaats:

1) Brown, p. 74.
2) *Voyage of Bran*, ed. Kuno Meyer, London, Nutt, 1895, I, 30.

Il y a une source dans le noble palais des Side

Là est une cuve de réjouissant hydromel,
A partager entre les habitants de la maison.
Elle ne s'épuise jamais; la coutume est établie
Qu'elle soit toute pleine à toujours.

In het Wonderland der Feeën, in *Sid*, vond men dus een kom of vat, steeds vol mede (honingwater). Wilde dit zeggen dat het vat steeds gevuld werd naarmate men het ledigde, zoo zou het niet veel bizonders zijn: de zin is blijkbaar dat het vat steeds vol blijft, hoezeer men er ook uit put.

Al deze getuigenissen, ouder, zooals wij zagen, dan de romans van Chrétien de Troyes, bewijzen dat in de mythologie van den Keltischen stam dien wij het best kennen,[1)] onuitputtelijke spijs en drank, magische voorwerpen die steeds voedsel verschaffen of waaruit een wonderdrank steeds te voorschijn komt, een eerste plaats innamen onder de heerlijkheden van *Sid*, het feeënland van het Keltische volksgeloof en der Keltische poëzie.

De Graal behoort blijkbaar tot dezen kring van voorstellingen, ook hij geeft op wonderbare wijze voedsel; de wijze waarop Chrétien de Troyes zich uitdrukt, geeft te verstaan dat, als één hostie, op den schotel gelegd, voldoende is om den grijsaard die haar tot zich neemt, in het leven te houden, zulks minder te danken is aan de wondermacht der hostie, dan aan de wondermacht van den *graal*. In de vervolgen op Chrétiens gedicht en bij Wolfram van Eschenbach komt dit vermogen van wonderbare spijziging dat de schotel bezit, nog duidelijker aan den dag.[2)] De *graal* schenkt wonderbare spijs,

1) Wij zullen laten zien, dat ook in teksten uit Wales spraak is van een wonderketel, in verband met de bovennatuurlijke wereld. Ik bedien mij hier niet van dit getuigenis, omdat het niet ouder is dan de veertiende eeuw en dus minder directe bewijskracht bezit dan de Iersche teksten.

2) Het is niet onmogelijk dat Wolfram, behalve Chrétien's gedicht, nog andere gegevens had over den Graal, geput uit verhalen, die schriftelijk, of misschien mondeling, uit Frankrijk naar Duitschland waren gekomen; vgl. ook de plaatsen uit Heinrich von dem Türlin's *Króne*, behandeld door E. Martin (*Zur Gralsage*, p. 30, 31). Er zijn nog andere redenen om aan te nemen, dat uit Frankrijk overgekomen Keltische vertellingen in Duitschland opgang maakten. Zulke op zich zelf staande verhalen zijn natuurlijk iets geheel anders dan het uitvoerige hypothetische werk van Kiot, dat verdwenen zou zijn zonder in Frankrijk eenig spoor na te laten.

zooals het vat of kruik in het verhaal over Cuchulinn wonderbaar honingwater. En wij vinden den wonderschotel in een tooverkasteel, dat oorspronkelijk identisch was met het wonderland der Iersche mythologie, *Sid*.

Eén bizonderheid is geheel in overeenstemming met het tot nu toe verkregen resultaat: het feit dat in den bij Chrétien beschreven optocht de *graal* wordt gedragen door een *damoisele*, terwijl een andere *damoisele* den *tailleor* draagt. Zijn ergens jonge meisjes op haar plaats, dan is het in het wonderland der Keltische mythologie; de *Sid* is bij uitstek het verblijf der feeën, der onsterfelijke meisjes die de helden verwelkomen. In de boven geciteerde geschiedenis van Connla heet *Sid* het land 'alleen bewoond door vrouwen en jonge meisjes.'[1] In de *Reis van Bran* is het in het 'land der Vrouwen' dat den held met zijn genooten de wonderbare spijziging ten deel valt, boven vermeld. In de *Reis van Maëlduin* komt de held met zijn gevolg eerst bij een eiland 'der kuische meisjes,' waar hun wonderbare spijs werd voorgezet 'die den smaak heeft dien ieder wenscht,' en later landen zij in een ander 'eiland der meisjes,' die het tegenovergestelde van kuisch zijn (Brown, p. 63, 65). - Kortom, het wonderland der Keltische mythologie wordt steeds voorgesteld als bevolkt met vrouwen en meisjes: wij vinden het terug in het *Meide Lant* van Ulrich von Zatzikhoven's *Lanzelet* (naar een verloren Fransch gedicht bewerkt), in het *Chasteau as puceles* der latere Fransche Arturromans, en zoo het niet absoluut zeker is dat wij in de *damoiseles* van Chrétiens gedicht een herinnering hebben te erkennen aan de bevallige bevolking van het oude Keltische Feeënland[2], dan is het toch opmerkelijk dat zij *niet* in strijd zijn met onze verklaring, terwijl, zooals wij zagen, de theorie van den zuiver Christelijken oorsprong der Graalsage er geen weg mede weet.

1) Brown, p. 29, vgl. de vertaling van het zelfde stuk door F. Lot, *Romania* XXVII. 550, vgg.
2) De *Banshee* (etymologisch 'vrouw uit *sid*') de moderne Iersche en Schotsche volksverhalen is nog steeds essentieel een vrouwelijk wezen. Vgl. het artikel *banshee* in het groote Engelsche Woordenboek van Murray.

Eenmaal aangenomen dat het wonderbaar vermogen van den schotel onafhankelijk is van de hostie die er op gelegd werd, is het niet moeilijk te verklaren hoe die trek - *de eenige bepaald Christelijke trek* die in Chrétien's verhaal te vinden is - in de sage is gekomen. Het is zeer wel mogelijk dat hier alleen is te denken aan analogie: de wonderbare spijziging heeft Chrétien - of waarschijnlijk reeds een vroegeren verteller - doen denken aan verhalen, in Christelijke legenden[1)] van wonderbare spijziging door een hostie, en de verteller verbond de twee voorstellingen. Op zich zelf is dit Christelijk détail geen beslissend argument tegen den Keltischen oorsprong der sage. Ook in de meest echte Iersche verhalen, de *Reis van Bran*, de *Reis van Maëlduin* (Brown, p. 58, 66) vindt men sporen van Christelijke voorstellingen, opgenomen in het heidensch-mythologisch geheel. Het is ook mogelijk dat de hostie de plaats innam van een oudere, wezenlijk Keltische voorstelling; men herinnert zich uit de geschiedenis van Connla den wonderbaren appel. Lag oorspronkelijk op den *graal* zulk een appel, later door een hostie vervangen, om het verhaal te kerstenen? Ik geef dit voor louter gissing, meer niet. - Indien wij aannemen dat de Graalsage, zooals wij haar bij Chrétien vinden, wortelt in de Keltische voorstellingen die wij zoo even bespraken, dan verklaart zich in ieder geval het feit dat bij Chrétien, in de vervolgen op Chrétiens gedicht die zich bij Chrétien het nauwst aansluiten en bij Wolfram von Eschenbach, die, volgens de aannemelijkste gissing, Chrétien tot leider had, de Graal *geen* reliquie is, met de passie en het bloed van Christus niets gemeen heeft.

Veel hangt af van de vraag: hebben wij in deze kwestie het recht, gebruik te maken van Iersche epische verhalen? Dat Chrétien die verhalen zou hebben gekend is onmogelijk: het onderscheid tusschen den *Conte du Graal* en de Iersche teksten is trouwens zóó groot, dat de vraag niet behoeft te worden gesteld. De Keltische verhalen die hij in Fransche bewerkingen kende waren afkomstig òf uit Wales en Cornwall,

1) Martin, in zijn uitgave van Wolfram's *Parzival, Kommentar, Einleitung*, p. LIV, verwijst bepaaldelijk naar de legende van den H. Pachomius. Daar vond ik die bizonderheid niet terug; wèl in het leven van een anderen hermiet, Johannes, in Ruffinus, lib. II, bij Rosweyde, *Vitae Patrum* (Antv. 1615) p. 472, 473.

òf uit het continentale Bretagne. Over het dilemma: Kelten van Groot-Brittannië of continentale Kelten is, met het oog op den oorsprong der Arturromans, veel geschreven; maar deze discussie is voor ons tegenwoordig doel onverschillig[1]. Niet weg te redeneeren is het feit van de overeenkomt tusschen Fransche Arturverhalen en Iersche epische verhalen, een overeenkomst die in sommige gevallen nog treffender is dan in het bizonder geval van den *Conte du Graal*. Eén van tweeën: die verhalen waren een zeer oud gemeengoed der Keltische stammen, zoodat de vertellers uit Wales of Bretagne *hun* eigenaardige lezing konden mededeelen aan Fransche *conteurs*, terwijl de Ieren de hunne opteekenden; of wel - waarschijnlijker onderstelling - die verhalen waren oorspronkelijk Iersch en werden vóór de twaalfde eeuw overgebracht naar Wales, Cornwall en het continentale Bretagne. Dat er verband bestond tusschen de Iersche epische overlevering en die van Wales is bewezen: de namen van Iersche helden vindt men terug in verhalen uit Wales, en aan den anderen kant waren de Bretons van het vasteland niet vreemd aan de tradities van hun stamgenooten in Groot-Brittannië: zoo wordt Koning Marcus van Cornwall - hoogstwaarschijnlijk dezelfde als de Marc der Tristansage - vermeld in een in Bretagne geschreven heiligenleven[2]. En nu vinden wij juist in de litteratuur van Wales sporen van een mythe die, terwijl hij treffende overeenkomst heeft met de boven behandelde Iersche sagen, nog meer overeenstemt met de voorstelling bij Chrétien.

De mythe die ons hier interesseert komt voor in een duister gedicht, overgeleverd in een handschrift der veertiende eeuw, maar dat een sage behandelt die niet voorkomtin de Fransche Arturromans: een tocht van Artur naar Annwn, weder het wonderland der Keltische mythologie: het is dus zeer onwaarschijnlijk dat het gedicht ontstond onder invloed der Fransche verhalen. In dat gedicht wordt gezegd dat in Annwn onder

1) Wat de *Conte du Graal* betreft is het feit, dat de held, Perceval, uitdrukkelijk *le Gallois* wordt genoemd, hoewel gewichtig, niet beslissend genoeg om ons te dwingen, aan te nemen dat *le livre*, waarop Chrétien zieh beroept, verhalen bevatte, die primitief uit Wales af komstig waren.

2) Brown, *l.c.*, p. 52; vgl. ook het boven gezegde over het zwaard van Artur. - Bedier, in zijn uitgave van den *Tristan* van Thomas, II, p. 111.

meer te vinden is een ketel, met paarlen versierd, verwarmd door den adem van negen meisjes en waarin nimmer voedsel zal worden gekookt voor een lafaard. De termen van het gedicht zijn duister, maar het is evident dat wij hier te doen hebben, volgens de uitdrukking van A.C.L. Brown, met een *magic cauldron, that presumably furnishes inexhaustible food*[1]. Het is dus hoogstwaarschijnlijk dat de voorstelling van een wondervat of wonderketel in het feeënland van ouds aan nog andere Keltische groepen bekend was dan aan de Ieren, hetzij als overoud gemeengoed van den stam, hetzij als ontleening aan Iersche tradities.

Het is niet moeilijk zich de latere evolutie der sage voor te stellen. Na de bekeering der Kelten tot het Christendom verloren de oude sagen over het feeënland - primitief vereenzelvigd met het land der Goden en der wonderbaar voortlevende helden uit den voortijd - hun godsdienstig karakter; zij werden episoden van tooverspooken, avonturen van zwervende helden.[2] Van zulk een held kon worden verhaald dat hij doordrong tot in het Feeënland, er den wonderbaren schotel zag en tevens den aan zijn wonden lijdenden Koning (eerst waarschijnlijk een mythologische figuur, later meer menschelijk opgevat). De held moest, wilde hij den lijder genezen, een *vraag* doen, die op den schotel betrekking had - variant van het tooverwoord dat in zoo menig sprookje voorkomt. Mogelijk had het feit dat de held niet durfde vragen, omdat hij den raad had ontvangen niet indiscreet te zijn, oorspronkelijk een andere beteekenis, die verdween, toen de oude, godsdienstige zin van het verhaal zich verduisterde[3]. Duister is ook waarom

1) Brown, *o.c.* p. 78; vgl. ook Rhys, *o.c.*, p. 305. - Vgl. ook in een Iersch verhaal der XIIe eeuw (bij Nutt, p. 185) een *cauldron which was used to return his own proper share to each*, evenwel niet vermeld in verband met *sid*.

2) De Iersche sage zelve kwam aan bij dit stadium in de 'reizen' (*imrama*) van Bran, Maëlduin. De 'dolende ridder' der middeleeuwsche romans is slechts een vervorming van den zwervenden, avonturen zoekenden Keltischen held. Vgl. het artikel van G. Ehrismann in de *Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache* van Paul en Braune, XXX, I, vgg.

3) Nutt, *Studies on the legend* of *the Holy Grail* (London, 1888) p. 212 vermoedt dat het Perceval's zwijgen primitief het gevolg was van een *gess*, een soort taboe, die hem was opgelegd. Van zulk *gess*-verplichtingen is in de oude Iersche verhalen herhaaldelijk spraak.

de gewonde vorst de ‘Koning-Visscher’ heet: deze benaming kan in verband staan met een bizonderheid der Keltische mythologie die ons onbekend bleef. Wij moeten wèl in het oog houden, dat de mythologie der Keltische stammen slechts onvolledig, in late opteekeningen als bij brokken tot ons kwam: het is dus geen wonder dat, van een gegeven verhaal, niet alle bizonderheden aanstonds opgehelderd kunnen worden. Tegenover den voorstander van den Christelijken oorsprong der sage hebben wij het recht, veeleischender te zijn, daar de godsdienstige legenden-litteratuur der middeleeuwen vrij wel bekend is: wij zagen dat een kenner dier litteratuur als Heinzel in zake den *Roi Pêcheur* niet verder kwam dan de gewrongen verklaring, boven samengevat. De naam *Roi Pêcheur* blijft vooreerst onverklaard, welke hypothese wij ook aannemen over de sage in het algemeen[1].

Wij zagen hoe de hostie in het verhaal kwam, zooals Chrétien het heeft. Toen eenmaal dit Christelijk element in de sage was gebracht, was het natuurlijk dat andere Christelijke elementen volgden, totdat de sage geheel ‘gekerstend’ was; dit moet zijn geschied òf na Chrétien, òf onafhankelijk van dezen. Uitgangspunt van deze ontwikkeling, die wij vinden in de vervolgen op Chrétiens gedichten en in dat van Robert de Borron (chronologisch zeker na Chrétien te stellen), was, volgens de zeer aannemelijke gissing van G. Paris, de bloedende lans. Deze moest de menschen der twaalfde eeuw, vol van de verhalen der Passie, doen denken aan de lans waarmede, in het Evangelie van Johannes (20, 34), de zijde van Christus werd doorstoken: dit verhaal was in de middeleeuwen algemeen bekend en met apocriefe bizonderheden opgesierd. Het denkbeeld dat de schotel óók een reliquie van het lijden van Christus was, lag voor de hand; en toen dit denkbeeld eenmaal werd uitgewerkt, lag het ook voor de hand in de geschiedenis van den tot bloedreliquie verheven Graal een rol te doen spelen door een zoo bekend persoon als Jozef van Arimathea, die reeds in een Syrische legende in verband was gebracht met het bloed van

1) Verklaringen uit de Keltische mythologie, die mij niet voldoen, zijn te vinden bij Nutt, p. 269-271 en bij Arthur Machen, in *the Academy*, 17 Augustus 1907, p. 798, kol. b.

Christus.[1] Dat de Graal tevens Avondmaalschotel werd, was het natuurlijk gevolg van zijn eigenschap als vat dat wonderbaar voedsel kan verschaffen en van de vermelding der hostie.

De verdere ontwikkeling der Graalsage, tot op den grooten Graalroman is proza en de Graal-Queste, ontwikkeling waarin het geleerd-geestelijk element meer en meer op den voorgrond treedt, ligt buiten de grenzen van dit artikel en ook biedt deze ontwikkeling, zoowel wat betreft de chronologie der werken als de in deze vervatte bizonderheden, nog groote moeilijkheden. Ik sta evenwel nog stil bij eenige punten die ons tegenwoordig onderwerp direct raken.

Vooreerst dat Wolfram van Eschenbach van den Graal als reliquie der Passie niets schijnt te weten en, terwijl hij aan den Graal een godsdienstige beteekenis geeft, het heilige voorwerp in verband brengt met een Christelijken mythus (val der Engelen) die tot een geheel anderen kring van voorstellingen behoort. Dit zwijgen van Wolfram verklaart zich indien wij onderstellen dat hij, met het gedicht van Chrétien vóór zich, op zijn eigen houtje aan het raden en combineeren ging, zich misschien daarbij bedienend (deze concessie kan men doen aan de voorstanders van den 'Oosterschen' oorsprong der Graalsage) van mythen der Muzelmannen die, tijdens de kruistochten, naar het Westen kunnen zijn doorgedrongen[2]. Het feit dat Wolfram en de latere Fransche Graalromanschrijvers na Chrétien elkanders voorstelling van den oorsprong en beteekenis van den Graal wederkeerig ignoreeren is zeker geen directe bevestiging van onze hypothese; maar het is merkwaardig dat het feit in die hypothese zoo volkomen past.

Tot de wending die de Graalsage nam, heeft zeker bijge-

1) Vgl. de vorige studie in *De Beweging* van November 1906. - De hypothese van G. Paris werd uitvoerig uiteengezet en toegelicht door wijlen Prof. Van Hamel in *De Gids* van 1888, III, 290. Zij onderstelt, dat de geheele latere Graallitteratuur het onafgewerkt en dus voor de tijdgenooten raadselachtig gedicht van Chrétien tot basis heeft. (Dit is ook de opinie van W. Goltherr, *Gesch. der deutschen Litteratur*, I, 159, die trouwens niet vast gelooft aan den Keltischen oorsprong der sage). Maar het is ook mogelijk, dat die ontwikkeling plaats had buiten Chrétien om, indien van de bloedende lans gewag werd gemaakt in diens bron.

2) Bepaaldelijk de verhalen over den uit den hemel afkomstigen heiligen steen te Mekka, waarop reeds W. Scherer wees (*Geschichte der deutschen Litteratur*, 3e Ausg. p. 176).

dragen de religieuse tint die over sommige gedeelten van het gedicht van Chrétien is uitgespreid, zoodat de *Conte du Graal* in dat opzicht een tegenstelling vormt met de vroegere, geheel wereldsche werken van den dichter. Niets dwingt evenwel tot de onderstelling dat deze tint het gevolg was van het onderwerp van het gedicht; men moet, - wij volgen hier de zeer juiste opmerkingen van Wechssler[1] - rekening houden met de tijdsomstandigheden. De twaalfde eeuw is de eeuw der geestelijke ridderorden, der Tempeliers en Johannieters; het is zeer wel mogelijk dat de beschermer van Chrétien de Troyes, de Graaf van Vlaanderen, aan wien hij zijn gedicht opdroeg, hem verzocht zal hebben in zijn werk rekening te houden met deze nieuwe richting van het ridderwezen. Op zich zelf was het trouwens natuurlijk dat de zwervende helden der Keltische sagen, tot 'dolende ridders' geworden in Fransch costuum der twaalfde eeuw, een meer geestelijk karakter aannamen, naarmate in Frankrijk-zelf de ridderschap meer onder geestelijken invloed kwam. Deze evolutie, die wij in de *Graal-Queste* voltooid vinden, kon zeer goed plaats hebben, ook al had de Graalsage oorspronkelijk geen Christelijk karakter.

De ontwikkeling die van den oorspronkelijk mythologischen schotel der Keltische overlevering een Christelijke reliquie en een Christelijk symbool maakte, staat niet alleen: zij vindt haar pendant, zooals reeds Jonckbloet opmerkte, in de geschiedenis der bloedende lans,[2] wier Christelijke oorsprong, zooals wij zagen, hoogst twijfelachtig is, en die de lans werd waarmede de zijde van Christus werd doorstoken. Nog treffender voorbeeld geeft, eveneens naar Jonckbloets opmerking, de Ronde Tafel van Artur en zijn ridders, omdat hier de niet-Christelijke oorsprong van de traditie zeker is. De eerste schrijver die van de Ronde Tafel gewaagt, Wace, de vertaler van Gaufrei van Moumouth, spreekt er van als van iets waarover de 'Bretons' menige fabel *(mainte fable)* verhaalden: dit wijst (in verband vooral met een andere plaats van Wace) op mondelinge traditie, voortgeplant door vertellers, op verhalen

1) *Die Sage vom Heiligen Gral* (Halle, 1898) p. 46, 47, 153.
2) *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, I, 237 (3e uitgave). Jonckbloets verklaring der lans neem ik niet over, omdat hij haar ontleende aan La Villemarqué, een zeer weinig betrouwbaar geleerde.

wortelend in de volksoverlevering; niets geeft het recht, aan te nemen dat hier een kerkelijke legende ten grondslag ligt. Maar bij Robert de Borron is de door Artur, op raad van Merlijn opgerichte 'Ronde Tafel' een navolging geworden van de tafel opgericht door Jozef van Arimathea, en deze weder een herinnering aan de Avondmaalstafel van Jezus en de apostelen[1]. In al deze gevallen wordt een primitief Keltische overlevering omgestempeld tot een Christelijke, gelijk vroeger in de middeleeuwen Germaansche, nog vroeger Grieksche of Romeinsche voorstellingen door het Christendom waren overgenomen en vervormd. De heidensch-mythologische Graal, omgeschapen in een Christelijke reliquie, staat volstrekt niet op zichzelf.

Een laatste vraag kan nog opkomen: wat was primitief de beteekenis van het wonderbare vat, den wonderbaren schotel, die in het Feeënland der Keltische mythologie gevonden wordt? Gold het hier een voorstelling die geheel eigen was aan de Kelten, dan zou men het antwoord aan de Keltisten moeten overlaten. Maar dergelijke wonderbare voorwerpen, die spijs of drank verschaffen, vindt men elders, in mythologie en *folk-lore*. Tot vervelens toe vindt men telkens bij schrijvers, die over de Graalsage handelen, het *Tischlein deck dich* terug uit een sprookje bij de gebroeders Grimm. In een middeleeuwsche sage uit Cilicië is spraak van een dergelijk wonderbaar servet (*manutergium*)[2]. Eigenaardig Keltisch is, dat dergelijke voorwerpen in verband gebracht worden met het Feeënland, *Sid;* en dit feit zou allicht een verklaring kunnen geven van het ontstaan van dergelijke voorstellingen in het algemeen, ook bij andere volken dan de Kelten.

Sid - the Other World, zooals Engelsche en Amerikaansche geleerden het noemen - is het land der Feeën, maar ook het land der Goden, der met de Goden gelijkgestelde zalig voortlevende dooden.

Zeer vroeg reeds moeten verschillende volken die er in geslaagd waren zich te verheffen tot de voorstelling van 'Goden', van beslist bovenmenschelijke wezens, zich hebben afgevraagd: waarom sterven de Goden niet? Voor ons is het iets van zelf sprekends dat Goden en aan Goden verwante bovennatuurlijke

1) Vgl. den *Merlijn*, in Maerlants vertaling, v. 7259-7379, uitgave Van Vloten
2) Martin, *Zur Gralsage*, p. 36.

wezens onsterfelijk gedacht worden; maar voor den onbeschaafden, primitieven mensch, spreekt dit niet van zelf.[1] Men gaf op de vraag verschillende antwoorden. Dan eens zeide men dat de Goden, hemelsche wezens, beschikten over uit den hemel afkomstig voedsel, waardoor zij hun onsterfelijkheid, die hun niet van natuur eigen was, voortdurend hernieuwden; vandaar voorstellingen van nektar, ambrosia en dergel.[2] Of wel - en dit schijnt meer bepaaldelijk de voorstelling der Kelten te zijn geweest - men beschouwde de Goden als groote toovenaars, die door hun tooverkunst zich wonderbare voorwerpen wisten te verschaffen, waaruit spijs of drank voortdurend te voorschijn kwam. Gelijk voor den onbeschaafden mensch een toovenaar een soort aardsche God is, worden de Goden gedacht als bovenaarsche toovenaars, nog vermogender dan de aardsche; vandaar in verschillende mythologiën de wonderbare wapenen der Goden, de wonderbare voorwerpen die zij weten te vervaardigen (men denke aan den Homerischen Hephaestos), hun wondermacht in het algemeen. In de Keltische mythologie spelen dergelijk wonderdingen[3], later overgegaan in de Arturromans, een groote rol. De Graal, vermoeden wij, behoorde aanvankelijk ook tot dezen kring van voorstellingen. Aan den anderen kant konden dergelijke concepties ook bij andere volken ontstaan; losgemaakt van den mythologischen bodem waarin zij aanvankelijk wortelden, werden zij meegesleept door den steeds levenden stroom van het volkssprookje - welks helden, als de Goden der mythologiën, in vele gevallen toovenaars zijn - en vandaar het *Tischlein deck dich* en dergel.; terwijl bij den Graal, in meer vaste epische verhalen verheerlijkt, het verband tusschen het wonderbare voorwerp en het Wonderland der Goden en Feeën steeds zichtbaar blijft: nog in de latere en laatste Graalromans ver-

1) Vgl. Frazer, *The Golden Bough*, II, p. 1 vgg. (2d. edit., London, 1900).
2) Vgl. Roscher, *Nekiar und Ambrosia*. (Leipzig, 1883).
3) Bepaaldelijk een wonderbare drinkbeker, waardoor men waarheid van leugen kan onderscheiden [vgl. den hoorn in het Fransche *Lai du Cor*] door den Ierschen held Cormac aangetroffen in den woning van den God Manannan, te gelijk met een tafellaken dat bovennatuurlijke spijs verstrekt; Nutt, *a.w.* p. 194. Het verhaal bleef slechts in late hss. bewaard, maar de titel wordt vermeld in het 'Boek van Leinster' (1150).

schijnt de tot Christelijke reliquie herdoopte wonderschotel in een tooverkasteel, herinnering aan den primitieven *Sid*.

Aanteekening.

De plaats over de bloedende lans (Chrétien, éd. Povin, v. 7542-7545, vgl. boven p. 249-250) is door Heinzel verworpen en door een onbeteekenende lezing vervangen, voor welke hij slechts één handschrift kan aanvoeren. De plaats kan hier niet *à fond* worden behandeld: ik merk alleen op, dat de door Heinzel verworpen verzen zich bevinden, behalve in het door Potvin gebruikte handschrift, in de zeven hss. (door mij geverifieerd) van den *Conte du Graal* die de Bibliothèque Nationale bezit; daarbij komt nog dat de bewerker van de in 1530 gedrukte proza-redactie en de middelnederlandsche vertaler, van wiens werk brokken zijn opgenomen in den *Lancelot*, blijkbaar de door Heinzel geschrapte verzen onder de oogen hebben gehad. Het is alleronwaarschijkst dat deze *tien* getuigenissen zouden teruggaan tot één en hetzelfde geïnterpoleerde hs., wat toch in de onderstelling van Heinzel nooodwendig het geval moest zijn.

In het boven geciteerde artikel van Ehrismann wordt beproefd, de Graalsage in verband te brengen met een episode van den *Tundalus*. Ik durf den schrijver op dit terrein niet volgen, daar het nog steeds de vraag is, of in de Tundaluslegende echte Keltische (Iersche) elementen te vinden zijn.

Bij de in het artikel van November 1906 vermelde litteratuur over de Graalsage, kan men nog voegen een artikel van Paul Hagen, *Wolfram und Kiot*, in dl. XXXVIII (jaargang 1900) van het *Zeitschrift für deutsche Philologie*, waarin de schrijver aan het bestaan van ‘Kiot’ (die evenwel geen Kiot heette), vasthoudt en tot allerlei verrassende, àl te verrassende conclusies komt. Ik doe hier alleen opmerken dat een hoofdvraag p. 13-14 door den schrijver m.i. niet juist wordt gesteld. Het voorname argument tegen het bestaan van Kiot is niet *dass wir von seinem Werk ausser durch Wolfram nichts wissen*, maar dat van de geheele zoo eigenaardige voorstelling van den oorsprong van den Graal en wat hiermede samenhangt, zooals Wolfram die geeft, in de Fransche Graal-litteratuur geen spoor is te vinden.

Hegel en de Kunstgeschiedenis[1)]
Door
T.J. De Boer.

Zooals het denken van Kant zich vooral ontwikkelde bij een onderzoek van de wiskundige natuurwetenschappen, zoo ging Hegels filozofeeren uit van de beschouwing van historische vraagstukken.[2)]. Kant zocht de voorwaarden waaronder objektieve ervaring mogelijk is, en omdat hij die voorwaarden in het kennend subjekt zocht, heeft Hegel hem altijd van subjektivisme beschuldigd. Wat Hegel zelf wil is een objektieve en absolute kennis van de geestelijke subjekten en hun eenheid. Wat zijn *wij?* zoo vraagt Hegel, deels onder den invloed van Kants praktische filozofie, deels in verband met eigen theologisch-historische studiën. Vragen van historische ontwikkeling, vragen naar het verband tusschen individu en gemeenschap vooral hebben meer en meer Hegels denken bepaald, Daarom is eenige kennis van zijn filozofie voor de beoefenaars der historische wetenschappen van aktueel belang. Om slechts een paar voorbeelden te noemen: wie het economisch stelsel van Karl Marx wil verstaan of de nieuwste konstruktie van de duitsche geschiedenis door Karl Lamprecht

1) Voordracht gehouden in de historische sectie van het vijfde Nederlandsche Philologen-Congres, 3 April 1907, te Amsterdam. Met hier en daar een enkele bijvoeging, maar geen wezenlijke verandering.
2) Aan de hand van Dilthey's voortreffelijke studie: *Die Jugendgeschichte Hegels* hoop ik binnenkort hierop terug te komen. 't Is jammer dat het gezegd moet worden, maar 't is zoo: Kuno Fischer's veelgeprezen werk over Hegel helpt ons weinig of niets, wanneer we dezen filozoof willen begrijpen. Dat wordt bizonder duidelijk, als men daarna de fijne opmerkingen van Dilthey leest.

wil begrijpen, die zal goed doen met het systeem van Hegel te bestudeeren. Verschillende richtingen in de historische wetenschap van de negentiende eeuw hebben min of meer bewust den invloed van Hegel ondergaan: zoowel de evolutionistische geschiedbeschouwing als die richting die de begrippen gemeenschapsgevoel, volksgeest, de psyche van de massa e.a. op het historisch gebeuren toepast.

Nu kan ik er niet aan denken in enkele oogenblikken het geheele systeem van den filozoof uiteen te zetten, zelfs niet voor zoover het betrekking heeft op de wetenschap der geschiedenis. Om praktische redenen - omdat ik o.a. het genoegen heb gehad met eenige studenten de *Aesthetik* te bespreken - beperk ik mij hier tot de kunstgeschiedenis. Mocht de filozofie daarbij niet tot haar recht komen, Hegel zelf, die ook in de historische ontwikkeling overal de dialektische ontvouwing van de idee wist te vinden, zal de eerste zijn om het ons te vergeven.

* * *

Met enkele algemeene bepalingen moet ik beginnen, om dan zoo spoedig mogelijk tot de historisch-aesthetische toepassing te komen.

Kunst is volgens Hegel idee in zinnelijke verschijning. In plaats van idee zegt hij ook de waarheid of de vrijheid of de absolute geest of het goddelijke, maar voor 't gemak en de duidelijkheid spreek ik verder van de idee. Opgemerkt zij alleen dat men onder idee niet mag verstaan een bizondere voorstelling, ook niet een algemeen abstrakt verstandsbegrip, maar de konkrete, levensvolle werkelijkheid van den geest zelf. Wij denken niet alleen, wij beleven de idee en wel langs, drie trappen. De laagste trap waarop de idee ons zinnelijk verschijnt is de kunst; op een hoogeren trap wordt de idee in ons voorgesteld, d.i. de religie; eindelijk wordt op den derden of hoogsten trap van geestesleven de idee zuiver gedacht of begrepen, en dit heeft plaats in de filozofie. Achtereenvolgens beleven we dus de idee in zinnelijke waarneming, in de inwendige voorstelling, in het zuiver begrip.

De kunst nu geeft ons de idee in zinnelijke waarneming

voor de *Anschauung* zegt Hegel.[1] Bij de behandeling van de verschillende kunsten houdt hij zich echter niet geheel aan deze definitie. Eigenlijk heeft de *Anschauung* alleen plaats in de beeldende kunsten: in bouw-, beeldhouw- en schilderkunst. Anders is het in muziek en poëzie.

De muziek is *anschauungslos*, geeft ons geen *Anschauung*. Wat dan wel? De muziek is, volgens Hegel, uitdrukking van *Empfindung*. Onder *Empfindung* verstaat hij behalve de gewaarwording van de enkele zintuigen ook het lagere gevoel, n.l. het gevoel van lust en onlust met verschillende graden van sterkte. Deze beide nu, gewaarwording en gevoel in den aangegeven zin, behooren volgens Hegels psychologie tot de natuurlijke ziel, niet tot het hoogere geestelijke leven. De muziek is dus uitdrukking van het natuurlijke en geeft ons geen *Anschauung* van den geest, geen idee in zinnelijke verschijning, m.a.w. de muziek is, hoewel hij haar behandelt, volgens Hegels eigen definitie geen kunst. Zij staat daarvoor te laag, op den trap van het natuurlijke.[2]

Is de muziek nog geen kunst, de poëzie is al meer dan kunst. Uitdrukkelijk zegt Hegel dat de poëzie ons voorstellingen geeft - daarmee staan we op den trap van het religieuze - ja zelfs filozofische gedachten, zooals in de *Gedankenlyrik* van Schiller, een kunstsoort die door hem zeer hoog wordt geschat. En dat niet alleen: de poëzie stijgt niet alleen boven de andere kunsten als uitdrukking van de idee; maar de zinnelijke verschijning verliest hier haar waarde. Daardoor onderscheidt de poëzie zich van alle andere kunsten. Het materiaal van den beeldhouwer is b.v. het marmer, dat van den musicus de toon. Zoo zouden we verwachten als materiaal van den dichter het woord, de taal. Neen, zegt Hegel, het materiaal van de poëzie is geheel innerlijk, onze inwendige voorstelling.[3] Het woord is maar een teeken, daarom is het voor de dichtkunst wezenlijk onverschillig of het gedicht ge-

1) Onder *Anschauung* verstaat hij de objectiveering onzer gewaarwordingen in ruimte en tijd. Zoowel de beeldende kunsten, de kunsten van de ruimte, als muziek en poëzie, de kunsten van 't tijdelijk verloop, kunnen daaronder vallen.
2) Aesth. III, 130, 132 (midden), 146.
3) Zie Aesth. III, 227.

lezen of voorgedragen wordt, of het uit gebondèn stijl in proza of uit de eene taal in een andere wordt overgebracht: dat alles raakt het wezen van de poëzie niet, dat in innerlijkheid bestaat.[1)]

Volgens het psychologisch schema van Hegel krijgen we dus deze stijgende volgorde der kunsten: muziek - beeldende kunst - poëzie, waarvan eigenlijk alleen de beeldende kunst aan de gegeven definitie beantwoordt. Hij heeft ze echter in andere orde behandeld.

Gegeven zijn vijf kunsten: bouw,- beeldhouw- en schilderkunst, muziek en poëzie. 't Spreekt van zelf dat die zich moeten voegen naar 't bekende drieslagstelsel en niet los naast elkaar mogen worden geplaatst. Het lag nu voor de hand om de drie beeldende kunsten tot één groep saam te vatten en muziek en poëzie afzonderlijk te behandelen. Hegel heeft daar zelf aan gedacht. De beeldende kunsten, zegt hij, zijn er voor het oog, de muziek voor het oor, de poëzie zoowel voor het oor als voor het oog, doordat ze tot de verbeelding spreekt; de poëzie is dus de syntheze van de andere kunsten. Die indeeling vindt hij echter te uiterlijk. Toch geloof ik dat ze een hoofdmotief is voor de gekozen volgorde, d.i. naar het dialektisch schema van theze, antitheze en syntheze. In de beeldende kunsten wordt het uitwendige gesteld, d.i. de theze, de muziek trekt zich in het innerlijke terug, d.i. de antitheze, de poëzie vereenigt beide, is de syntheze of, zooals Hegel ook zegt, de totaliteit van alle kunst. Zeer duidelijk is dit motief, het dialektisch schema, bij de indeeling van de poëzie in epos, lyriek en drama. Het epos vertelt uiterlijk gebeuren, de lyriek geeft het innerlijke weer, het drama is de syntheze van innerlijk en uiterlijk.

Maar Hegel geeft een ander schema, waardoor de motieven van het psychologische en het dialektische worden bedekt.

Zooals gezegd: kunst is idee in zinnelijke verschijning, ze is tweeledig en daardoor zijn drie kombinaties mogelijk: 1°. de idee komt niet voldoende uit in de verschijning, het materiaal

1) Daarom is voor H. poëzie eigenlijk *de* kunst: aan haar denkt hij meestal wanneer hij over het wezen en de vormen der kunst spreekt. In nauw verband hiermede staat ook, dat hij de kunst zooveel mogelijk in samenhang met de mythologie en de religieuze kultuur van het volk behandelt. Op zich zelf uitstekend!

is haar nog te machtig: dit is het geval in de symbolische kunst. De idee *zoekt* hier nog de passende vorm; 2°. idee en verschijning dekken elkaar, ze hebben elkaar gevonden: dit gebeurt in de klassieke of ideale kunst, die volmaakte eenheid of harmonie van inhoud en vorm is; 3°. de idee gaat uit boven de verschijning, ze vindt geen vorm die haar bevredigt, die haar volkomen kan uitdrukken. De idee is meer dan zinnelijke verschijning ooit zijn kan. Zoo vinden we de idee in de romantische kunst.

Nu ga ik ik hier niet in op de vraag van filozofische kritiek: hoe kan ik idee en verschijning met elkaar vergelijken en deze drie stadiën onderscheiden? We moeten ons nu tot het historische bepalen.

Het laatstgenoemde schema, dat van de zelfontwikkeling van de idee boven het zinnelijke uit is - de namen toonen het reeds aan - niet alleen een dialektisch, maar ook een aesthetisch en een historisch schema. Symbolische, klassieke en romantische kunst zijn niet alleen momenten van alle kunst, maar ze verdeelen de kunsten en zij wijzen op het historisch verloop. De bouwkunst is de symbolische kunst, omdat de nuttigheid, maar vooral de zwaarte van het materiaal de idee niet tot volle vrije uitdrukking laat komen. De beeldhouwkunst is de klassieke kunst, omdat idee en verschijning hier in de schoonste eenheid van het menschelijk lichaam samenvallen. Dan vormen schilderkunst, muziek en poëzie te zamen de romantische kunst, omdat de beteekenis van het uiterlijke hier afneemt en het innerlijke leven in al zijn diepte en rijke verscheidenheid tot uitdrukking komt.

Symbolisch, klassiek, romantisch, het is zooals ik zei, tegelijk een historische volgorde.[1)] Symbolisch is de kunst van het Oosten, klassiek de kunst van Griekenland en Rome of eigenlijk alleen van Griekenland (Rome is imitatie) en romantisch is de kunst van de christelijke volken, hoofdzakelijk echter die van de germaansche wereld.

Hoe is Hegel tot deze historische konstruktie gekomen? Het is, kort gezegd, zijn eigen levenservaring in verband met de ontwikkeling van de historische wetenschap van zijn tijd.

1) Vgl. Aesth. II, 265.

Hij was theoloog en hij had een klassieke opleiding genoten. In 1770 is hij geboren, zoodat zijn jeugd samenvalt met den bloeitijd van het klassicisme, dat een nieuwe of helleensche Renaissance kan genoemd worden. Samen met zijn jonge vrienden Schelling en Hölderlin bestudeerde hij grieksche denkers en dichters, samen bewonderden zij Schillers gedichten, met name *Die Götter Griechenlands*. Ideaal was hun al wat grieksch was: grieksche taal[1)] en filozofie en religie, de grieksche polis of stadstaat even goed als grieksche kunst en poëzie. Individualiteit en toch stijl, eenheid van alle levensuiting, dat vonden deze enthoesiaste jonge mannen in het grieksche leven. Iu Griekenland waren ze thuis. Op lateren leeftijd aan den droom van zijn jeugd denkend, schreef Hegel nog: 'Wenn es erlaubt wäre eine Sehnsucht zu haben, so wäre es nach solchem Lande und solchem Zustande.'

Tegenover die klassieke wereld nu stond het Christendom. Bij velen als een tegenstelling. Maar Hegel als theoloog en religieus denker die hij was, zocht het Christendom als syntheze te begrijpen. Een van de eerste filozofische konstrukties, die hem voorzweefde, toen hij zich van de theologie losmaakte, was deze: Israël en Hellas als tegenstellingen op te vatten, waarbij dan het licht vooral op Hellas valt, en het Christendom als syntheze, als hoogere eenheid van die beide tegendeelen, te begrijpen. Wat was toen Israël? Immers niets anders dan dat deel van de oostersche wereld, waarvan hij uit den Bijbel een voorstelling had. Maar tijdens het leven van Hegel breidde de kennis van het oosten zich uit. Niet alleen die van de arabische of mohammedaansche kultuur. Men ging tot de oudheid terug. In het laatst der 18e eeuw ontdekten de Engelschen de indische literatuur, fransche geleerden hielden zich bezig met China, met het oude Perzië en Egypte. En in de eerste twintig jaren van de negentiende eeuw, die aan Hegels uitwerking van de Aesthetik voorafgaan, begon de beoefening van de oostersche filologie in Duitschland. Ik behoef u slechts den naam van Bopp en de gebroeders von Schlegel te noemen. Deze beweging

1) Vgl. over Hegels opvatting van de taal Dr. B. Faddegon in het Tijdschrift voor Wijsbegeerte, afl. 3, blz. 275 vv.

maakte op Hegel e.a. grooten indruk. Naast de grieksche en de christelijke wereld deed zich daar een derde groote wereld open, de oostersche oudheid. Want alles wat men daar vond hield men voor oud, zeer oud, en of het nu chineesch of egyptisch, perzisch of indisch was, het was alles oostersch.

Eén begrip voor zeer verschillende dingen. Want, niet waar, de idee, de absolute idee van de geschiedenis is maar een. En nu vond Hegel daar zoo verschillende volken, die kolossale monumenten van beschaving hadden nagelaten, reusachtige gebouwen en beeldhouwwerken, groote gedichten, kunst van groote afmeting, van zeer uiteenloopende vormen, van de meest grillige fantazie, uitmondend ten slotte in de wonderen van Duizend en een Nacht. Hoe dat vele en velerlei onder één begrip te vangen? Het antwoord van Hegel - wij weten het reeds - is: de idee verschijnt daar nog niet zuiver, zij zoekt nog de passende vorm, terwijl ze allerlei probeert.

Hoe steekt, bij dat veelvormige oosten af de eenheid van de grieksche kultuur! Vooral zooals Hegel haar kende. Wij weten nu veel meer van de grieksche voorgeschiedenis en de grieksche oudheid, wij zien de nationale eenheid in de veelheid eerst worden. Maar voor Hegel en zijn jonge tijdgenooten was de grieksche kultuur, bij al den rijkdom van individueele ontwikkeling, een ideale eenheid. Daar waren inhoud en vorm, idee en zinnelijke verschijning harmonisch vereenigd, het ideaal der kunst dus bereikt. De grieksche godsdienst was de religie van de kunst, de filozofie was er kunst, de staat was er een kunstwerk, levend in al zijn deelen.

En dan valt in de christelijke wereld die konkrete levende eenheid uit elkaar. De christelijke of romantische geest is het gemoed, de innigheid, zooals die voornamelijk aan de germaansche volken eigen is. Het uitwendige is voor hen van minder beteekenis, de kunstvormen worden verbroken, omdat het innerlijke, de subjectiviteit heerscht. In het Oosten was de kunst symbool, een onvolkomen teeken voor de idee. In Griekenland was de kunst individueel, volkomen adaequate uitdrukking van de idee in zinnelijke verschijning. In de middeneeuwen en den nieuwen tijd is de kunst subjektief,

het overwicht van de idee maakt de verschijning tot iets minderwaardigs, een toevallige, niet meer passende uiting voor den absoluten geest. Voor ons, zegt Hegel, is de kunst een overwonnen standpunt. In het klassiek verleden ligt het ideaal, eens bereikt en dat nooit weer terugkeert. Daarom is het nu mogelijk de geschiedenis van de kunst en haar filozofie te geven, zooals men van een doode de biografie schrijft.[1)]

Ik heb daar den algemeenen gang van de kunstgeschiedenis geschetst. Zij verloopt in de fazen van symbolische, klassieke of individueele en romantische of subjektieve kunst.

Maar elke kunst heeft ook een eigen geschiedenis. Daarover nog enkele opmerkingen.

Over de geschiedenis van de muziek, een enkel woord in 't voorbijgaan uitgezonderd, zwijgt Hegel. Waarom? Men zou kunnen vermoeden dat ze daarvoor te laag staat. Maar Hegel heeft haar als romantische kunst tusschen schilderkunst en poëzie gezet en vermoedt dat zij, naar analogie van de dichtkunst, wel een geschiedenis zal hebben, die bij de verschillende volken weer zeer verschillend zal zijn. Het vermoeden is juist en de reden die Hegel opgeeft, waarom hij de geschiedenis van de muziek niet behandelt, is eerbiedwaardig. Ik geef u zijn eigen woorden: ‘da mir für die Geschichte dieser Kunst ebensosehr brauchbare fremde Vorarbeiten als eine genauere eigene Bekanntschaft abgingen, so blieb mir nichts übrig, als einzelne historische Andeutungen gelegentlich einzuschalten.’[2)]

In deze woorden heeft Hegel met gewenschte duidelijkheid uitgesproken, hoe hij de kunstgeschiedenis beschrijft: òf volgens ‘genauere eigene Bekanntschaft’ òf volgens ‘brauchbare fremde Vorarbeiten’. Ik durf veronderstellen, dat geen enkel historicus tegen deze methode bezwaar zal hebben. Maar zeker wel daartegen dat Hegel, hoewel hij volgens eigen bekentenis de geschiedenis van de muziek in 't geheel niet, die van andere kunsten niet voldoende kende, toch een konstruktie van de kunstgeschiedenis heeft gegeven, die niet aan de ontwikkeling van de kunst zelf is ontleend.

Daarom wordt dan nu de geschiedenis van de bizondere

1) Vgl. Aesth. II, 244 v.; III, 117; vooral I, 16, 135.
2) Aesth. III, 396.

kunsten zeer verschillend behandeld, al naarmate Hegel, ‘genauere eigene Bekanntschaft’ of ‘brauchbare fremde Vorarbeiten’ tot zijn beschikking heeft. De muziek is, we hoorden het, zonder geschiedenis. De beeldhouwkunst en van de dichtkunst het epos hebben weinig geschiedenis. Immers, de grieksche beeldhouwkunst is de ideale plastiek en het epos is bijna gelijkbeduidend met het Homerische epos. Daar hebben we idealen, en uit het begrip volgt nu dat de voor- en nageschiedenis van weinig belang is.[1)] Bij de geschiedenis van de schilderkunst is Hegel wat uitvoeriger. Van de klassieke schilderkunst was echter in dien tijd nog niet veel bekend en dat zal wel één van de redenen zijn, waarom de schilderkunst van de andere beeldende kunsten wordt afgescheiden, om samen met muziek en poëzie de romantische groep te vormen. Hegel konstrueert dan de byzantijnsche schilderkunst als symbolisch, de italiaansche (Rafael) als klassiek en de germaansche of duitsch-hollandsche als romantisch.

Van alle kunsten wordt alleen de bouwkunst geheel historisch behandeld: oostersch, grieksch-romeinsch en romantisch d.i. gothiek. De gothiek wordt opgevat als uitdrukking van den romantisch-christelijken, speciaal germaanschen geest. Maar de vraag, waarom de christelijke idee eeuwen lang naar de passende gothische vorm moest zoeken, wordt niet beantwoord.

Overal beschrijft Hegel met voorliefde het klassieke als ideaal van de kunst. In zoover blijft hij trouw aan de indrukken van zijn jeugd. Zelfs in de poëzie, de hoogste romantische kunst en de syntheze van alle kunst, en dan in het drama, dat weer de totaliteit van de poëzie is, gaat er niets boven de Grieken: de Antigone van Sofokles is voor hem het ideaal van alle kunst.

De kunst als kunst heeft haar tijd gehad: onze protestantsche religie, onze idealistische filozofie zijn er, volgens Hegels overtuiging, eigenlijk boven verheven. Maar geen moment van den geest gaat verloren. Wat *aufgehoben* is, wordt niet alleen opgeheven in negatieven zin, maar ook bewaard en verheven tot iets hoogers.

Zoo kan dan ook Hegel nog van de kunst genieten en aan

1) cf. Aesth. II, 451/2.

dat genot danken we in de Aestethik enkele mooie bladzijden, die het verklaarbaar maken, dat sommige kunstenaars, dichters vooral, haar prijzen. Voor de poëzie wordt door Hegel zelfs een uitzondering gemaakt, wat betreft de mogelijkheid van verdere ontwikkeling: zij is niet enkel een overwonnen standpunt. Hegel zelf heeft te veel, vooral van Schiller en Goethe en van zijn omgang met Hölderlin genoten, om hier niet een heerlijke inkonsequentie te begaan. Wij hebben reeds gehoord, dat de poëzie in de inwendige voorstelling leeft en dat zij zelfs in Schillers Gedankenlyrik filozofische gedachten kan uitdrukken. Maar ze is ook eeuwig jong. Wat b.v. het epos. betreft, meent Hegel, dat een botsing tusschen de Oude en de Nieuwe Wereld, tusschen Amerika en Europa wel een nieuw Heldendicht tengevolge zou kunnen hebben.

En optimistischer nog drukt hij zich uit over de lyriek:

'Man muss nicht etwa meinen, dass eine Nation hundert und tausend Jahre hindurch die nämlichen Lieder singen müsste. Ein irgend sich weiter entwickelndes Volk ist nicht so arm und dürftig, dass es nur einmal Liederdichter unter sich hätte; gerade die Liederpoesie stirbt, im Unterschiede der Epopoee, nicht aus, sondern erweckt sich immer von Frischem. Dies Blumenfeld erneuert sich in jeder Jahreszeit, und nur bei gedrückten, von jedem Vorschreiten abgeschnittenen Völkern, die nicht zu der immer neubelebten Freudigkeit des Dichtens kommen, erhalten sich die alten und ältesten Lieder...jede Zeit schlägt ihren neuen Liederton an.'

Uitnemend gezegd! Hoe onaannemelijk mij dan ook, in onzen tijd, Hegels filozofische konstruktie van de kunstgeschiedenis als geheel toeschijnt, zoo wil ik toch niet sluiten zonder de verzekering te geven van mijn bewondering voor die vele bizonderheden, waarin Hegel onmiddelijk zijn eigen levensgevoel uitspreekt, bewondering vooral voor de wijze waarop hij de kunst in samenhang brengt met de eigenaardige ontwikkeling van een volk. In dit laatste opzicht is merkwaardig o.a. zijn waardeering van de hollandsche schilderkunst, met name van het genre.

Hegels eigen leven is gedragen door de overtuiging dat in geen moment van historische ontwikkeling vóor hem het denken zijn hoogst mogelijke volkomenheid heeft bereikt. Moge een

dergelijk vertrouwen in nieuw leven nog menig kunstenaar bezielen om, filozofische vooroordeelen en voorspellingen ten spijt, te streven naar hooger. De renaissance van onze dagen, na de wankultuur van de negentiende eeuw, geeft ten minste eenige hoop dat zulk streven vruchtbaar kan zijn.

Drost's ‘Hermingard’ Gedeeltelijk herdrukt
Door
Albert Verwey. *(Vervolg)*

Zeventiende Hoofdstuk

Zooverre Konstantijn de Groote den machtigen rijksstaf zwaaide, was aan het Christengeloof de lang betwistte vrijheid geschonken, de eerbied, waarop het aanspraak mocht maken, toegewijd. Van spijt vervuld, verliet de afgodendienst het wankelend outer, en in blijde verrukking riepen de geloovigen elkander toe: ‘Ziet, het rijk van onzen Heer zal over de aarde komen!’

Maar voor Germanië waren die betere tijden nog niet aangebroken. Daarom was Hermingard in den toren van Witte Geertrud gekerkerd; daarom rustten hare samengevouwene handen treurig in den schoot en sloeg haar vochtige blik onbewegelijk den glans der maan gade, die op de golven van den Lippestroom danste, en eenen schemertint tusschen de afhangende takken en schaduwen der zwarte boomen verspreidde, welke zich op vrouw Geertrud's eiland verhieven, en haar hoog verblijf een nog somberder, akeliger en geheimzinniger aanzien bijzetten.

Drie maanden had Hermingard zich aldaar reeds als gevangene moeten beschouwen, en den dag grootendeels in stille gebeden en stomme smart gesleten; somtijds slechts sloeg zij de hand aan het weefgetouw, en dikwijls glinsterde

dan een traan tusschen de witte, zuiver gekamde wol, gelijk de zachte parel op het vorstelijk hermelijn. Geertrud was doorgaans afwezig. Zij zocht de eenzaamheid en hield zich in het hoogste gedeelte van den toren met het verlezen van geneeskruiden, het samenstellen van toovermiddelen en de nasporing der toekomst uit geheime teekenen, onledig, of bleef in het nevengebouw de gewijde paarden waarnemen, welke door den doofstommen dwerg Wimond, Geertrud's eenigen dienaar, bewaakt werden. De wichelares bewaarde een gedurig stilzwijgen, leide nimmer haren sluier af en scheen zich om de christen-jonkvrouw geheel niet te bekommeren; echter sloeg zij dezelve dikwijls heimelijk gade. De reden, waarom Hermingard dus gekerkerd moest kwijnen, helderde de geheimzinnige vrouw haar niet op; deze had ondertusschen sinds lang ingezien, dat Geertrud haar slechts aan zichzelve overliet, om alzoo haar karakter en denkwijze grondig te bespieden.

Zoo verliep dag aan dag. Somtijds was Geertrud eenige achtereenvolgende dagen van haren toren afwezig; des nachts was Hermingard doorgaans alleen; die statelijke uren had zij der godsdienst gewijd: dan bad zij tot den Vader der liefde voor den hoogvereerden leeraar, dan smeekte zij om moed en kracht en hoogeren geest, en vaak hoorde de Brukteersche visscher, in het stille nachtuur, wanneer de maan over berg en dalen haren glans verspreidde, en de koelte tusschen het gebladerte ruischte of over den vloed zweefde, langs welken zijne schuit afzakte, dicht bij het eiland, welluidende tonen door de lucht zweven, waaruit zich dan klanken verhieven, wier glastoon iets bovenmenschelijks had en zonderlinge gewaarwordingen in zijne ruwe borst opwekte. Verwonderd staarde de visscher den toren aan en was aan de plek geboeid, als de tonen reeds zwegen luisterde hij nog, maar wanneer eindelijk het laatste geluid der harp in het lispelend koeltje wegstierf, dan rilde hij en sloeg haastig de riemen door het water, als vreesde hij de betoovering van een' verleidelijken watergeest. Maar Hermingard's gezangen waren geene tooverzangen, vloekwaardig in oogmerk en ijdel in gevolgen! De vrome jonkvrouw zong dan de gewijde lofliederen door Caelestius haar geleerd, terwijl hare hand over de snaren van de

reusachtige harp gleed, welke doorgaans op het heidensche hooggetijde van daverende grepen weergalmde, maar wier snaren thans

> zacht alsof der wiuden adem en geen stervling die bewoog,

van teeder wegsmeltende tonen ruischten en geen ruwen Bardenzang maar het weemoedig Psalmlied begeleidden.

Op zekeren nacht vond vrouw Geertrud haar in deze heilige Godshulde verzonken. De geestdrift, welke Hermingard bezielde, had haar deze wereld doen vergeten. Zij bemerkte het naderen van de wichelares niet. Verhevener aanblik dan het biddende meisje, had een engel des hemels nauwelijks op kunnen leveren. Naast de harp geknield, hield zij met de linkerhand dezelve vast, terwijl hare rechtervingers over de snaren zweefden, en een weemoedig akkoord aan dezelve ontlokten, dat zachtkens in de smeltendste tonen wegstervende, hare stem begeleidde, om zich verheven en heerlijk in een' gloeienden klankenstroom op te lossen. De volle maan verlichtte vriendelijk Hermingard's gelaatstrekken, wier zachte en kalme weemoedigheid gelijke aandoeningen opwekte. Met eene zachte stem hoorde vrouw Geertrud haar de volgende woorden zingen:

> Schoon 't duister heersch; geen licht ons oog mag treffen,
> 'k Zal steeds, mijn God! uw liefde en trouw verheffen,
> Neen, Gij verliet mij nooit, o Heer!
> Gij zijt mijn schild en wapent mij in 't strijden,
> Uw troost en zorg bestuurt mijn lot en lijden,
> Eén wenk van U - en niets bedreigt mij meer.
>
> Uw hand begon, die hand zal 't ook volenden.
> Uw goedheid, Heer! zal eenmaal uitkomst zenden;
> Die goedheid duurt in eeuwigheid.
> Ge onttrekt U niet aan 't werkstuk uwer handen,
> Hoe fel en wreed de haat ons aan moog' randen,
> 't Volzaligst lot wordt ons door U bereid.

Het lied was geëindigd. Nog eens sloeg de zangster het harpakkoord aan, vouwde toen de handen en verzonk in den gebede. Maar wel spoedig stoorde vrouw Geertrud haar vroom gebed en zeide: ‘Volg mij, Hermingard!’ Zwijgende gehoorzaamde de jonkvrouw. Zij traden buiten den toren.

Vrouw Geertrud voerde haar onder het loof van een' zwarten beukenboom naar eene ruw steenen bank, die geheel met geheimvolle tooverteekenen beschreven was.

‘Heile's dochter nadere de machtige Geertrud!’ sprak zij nu, ‘zij hoore en spreke! Ik wil u hooren, Hermingard! daarom geleidde ik u herwaarts, opdat uwe mond waarheid, heldere waarheid spreke, gelijk het lichte en zachte blauw van den hemel door geen nevelwolkje besmet wordt; gaven de Goden het, dat mijn hart zich over uwe woorden verheugen mocht, gelijk mijn oog zich verlustigt in den aanblik van dien eeuwigen prachtvollen maanglans. Ik eisch uw vertrouwen, edele maagd! ik heb recht hetzelve te eischen, want de machtige Geertrud bemint u; zij wil uwe moeder zijn, Heile's dochter is haar waard en dierbaar. Beantwoord mijne liefde, Hermingard! zeg mij uwe geheime gedachten en volg mijn' wil; er wachten u dan heerlijke dagen, mijne gunst en liefde zal u niets weigeren. De sluier, die mij van de wereld scheidt, zal u niet van mij verwijderen. Ik bemin u Hermingard.’

Er was in hare doffe stem diepe weemoed en aandoening; onwillekeurig had zij dus sprekende hare gevangene omvat; Hermingard weende aan hare borst; het hart der wichelares was niet koud, driftig bewoog zich haar boezem. Met onstuimigheid hield vrouw Geertrud haar omklemd, voerde haar vervolgens zacht naar de bank terug, en sprak nu haastig: ‘Hermingard! wie leerde u dien zang?’

Hermingard zweeg.

‘Het lied is in de spraak der overweldigers tot eenen kunstigen maatzang samengesteld; de Romeinsche beeldendienster leerde u dat lied niet. Antwoord mij, dochter van Heile! wie leerde u dat lied?’

Een' hevigen strijd kampte de edele maagd voor hare waarheidsliefde tegen den angst over het lot van den grijzen geloofsgenoot. Hem zou zij nimmer verraden, maar nimmer ook door logentaal hare lippen bezoedelen.

‘Gij blijft zwijgen, schoonlokkige Hermingard! Is het een stilzwijgen, dat gij nimmer zult eindigen, wee u dan, maar driewerf wee u, wanneer uwe tong thans verstomd is, om straks te levendiger logen en bedrog te spreken! Want weet het, Hermingard! de Goden laten niet toe, dat hunne gewijden

bedrogen worden; het weefsel der logen zijgt als dat der nachtspin voor mijnen blik uiteen. Ik weet de waarheid en ik weet alles; daarom stelde ik Heile's dochter slechts op de proef, zij behoeft mij Caelestius niet te noemen.'

Met een kreet van verbazing greep Hermingard de hand der wichelares. 'Groote God! kent gij hem, wijze vrouw?'

Smadelijk stiet Geertrud de hand der jonkvrouw terug. 'Gij dacht mijne wetenschap binnen enge perken te begrenzen, Hermingard! Waandet gij dan dat zij, wier oog in het verleden en in de toekomst als in het heden ziet, dat zij, die het weet, wanneer een storm de Batavische vaartuigen op den oceaan verbrijzelt, schoon hier eene matige koelte om den toren blaast; dat zij die het oorlogsstaal hoort kletteren, al verwijderen dagen afstands haar van den strijd; waandet gij, dat zij uwe schreden, de schreden eener zwakhoofdige maagd, niet zien en uw doel doorgronden zou? Gij vleidet u dan door boog en jachtspriet mij het doel uwer tochten te verbergen; wanneer de slaap de oogen der stervelingen bezwaarde, zoudt gij gerust rondzwerven, en meendet gij, dat Geertrud's oog door het nachtelijk duister niet boren kon. Maar ik zag u, Hermingard! - bij het licht der maan waarde ik in bleeke dampen om uwe schreden en hoorde uwe woorden en kende uwe daden.'

Sidderende en in wanhopige spanning luisterde Hermingard naar de woorden der wichelares. 'Gij kent Caelestius dan en het leven is hem niet benomen!' riep zij uit, en wierp zich voor de ontzaggelijke vrouw op de knieën. 'O! ik bid u, heb deernis met mij. Zeg mij, leeft, leeft hij nog?'

'Gij twijfelt er rechtmatig aan, Hermingard!' antwoordde vrouw Geertrud, 'uw vrees was meer gegrond, dan uw verstand er de reden van weet te verklaren. De kortzichtige dwaas raadt dikwerf oorzaak en gevolgen, en juist dan speelt zijne onwetendheid hem het honendste spel. Gij hebt recht mij, die geroepen is ter handhaving van der Goden eer onder het menschengeslacht te vragen, of de dienaar des Kruisgods uit het Oosten nog leeft, en niets had de dwaalzinnige Hermingard te wachten, dan dat ik u dit staal -' (woest rukte zij het offermes van den koperen gordelriem) - 'voor de oogen hield en uw oog op bloedkleurige roestvlekken staarde. Die wraak zou de wraak eener dienares der Ongezienen zijn, en

o, wat zou ik bovendien.....maar neen.....het zal nimmer geschieden. Vaak wrong ik in woede mijne handen, en greep dit werktuig der rechtvaardigheid - mijn verstand juichte het opzet toe, mijn binnenste gloeide van felle wraakzucht, en toch moet ik het u toeroepen: Caelestius leeft!'

'God zij geloofd!' riep Hermingard uit, en verhief handen en oogen ten hemel.

De wichelares was in hooge geestdrift: zonder op dezen jubelkreet acht te geven, ging zij voort: 'ja, Caelestius leeft, hij leeft, wiens naam ik niet uitspreek zonder dat het merg in mijn gebeente ijskoud stilstaat, hij leeft, en ik zal hem niet dooden.'

'Gij zijt goed en edelmoedig, wijze vrouw!' voerde Hermingard haar toe.

'Bedrieg u niet,' ging vrouw Geertrud voort, 'ik wil u niet bedriegen; u komt het oordeel over mijne daden niet toe; ik herhaal mijne woorden, ik zal Caelestius niet dooden, en toch zou geen bode mij aangenamer zijn dan die, welke tot mijnen toren kwam en mij in het koeltje toefluisterde: "Caelestius is gestraft!"

"Ach, zou het menschelijk gevoel, de stem der natuur...."

"De stem der natuur," viel vrouw Geertrud haar in de rede, "juist deze zou mij kalm bij zijn lijk doen staan. Al stond zijn moordenaar daar aan mijne zijde, al wischte hij voor mijne oogen Caelestius' bloed van zijne spies, ik zou op geen wederwraak bedacht zijn, en evenmin hem de reden van die bloedige daad afvorderen, als men den meester tot verantwoording roept die zijnen slaaf nedervelde. Ik alleen mag hem niet ombrengen. De nachtgeesten hoorden in het akeligste uur mijn woord en geloften. Eene vreeselijke macht houdt mijne hand gekluisterd. Duizende speren staan mij ter beschikking, één wenk, en zij zouden zijn hart doorboren. Welf behoefde zijne wijkplaats slechts te kennen, en de nacht zou haar duister over den ontzielden werpen. Maar neen, Hermingard! ik wil hem beschermen; wie wederstreeft Geertrud van den Lippetoren? - Caelestius zal veilig zijn. De jonkvrouw der Eikenterpen heeft zijn leven in hare macht."

"Ik?" vraagde de jonkvrouw met drift.

"Gij, dochter der blanke Heile; maar verwijder daartoe eerst die geestdrift verre van u. Bij de Ongezienen, gij bemint

Caelestius, en gij moogt, gij moest hem....”Zij brak eensklaps af en ging hevig voort, “hij verdient uwe liefde niet, die genegenheid is den Ongezienen een gruwel, maar zij kan hem heilzaam en nuttig worden, opdat zijn leven hem gewaarborgd zij.”

“Verklaar u nader, vrouw Geertrud!” bad Hermingard.

“Het zij zoo!” ging deze voort. “Hebt gij het doel reeds begrepen, waartoe ik u herwaarts daagde? Dit uur zal het u oplossen: - gevoelt gij u gelukkig, Hermingard? - waarom het verbloemd, waartoe in den onschuldigen blik gehuichelde tevredenheid gemengd? Ik weet het, gij zijt niet gelukkig. De zeden en levenswijze van het brave volk, hunne inborst en vermaken zijn de uwe niet. Nadat Siegbert den dood gestorven is, zal de lieftallige Freya uwen boezem door haren gloed nimmer, nimmer streelen. Der stervelingen samenleving smaakt u niet meer; het zij zoo Hermingard! verhef u boven dezelve, verlaat de kinderen der aarde en wijd u den Goden toe, zij hebben het mij bevolen u tot hunne gemeenschap te roepen; verbind u derhalve aan hunne dienst, en in gebed en offer zult gij de verloren levensrust, het verzwonden geluk wedervinden; beide zullen voor u terugkeeren, wanneer gij slechts leeft om dat van anderen te behouden. Ik zal u het Goddelijke verklaren, ik wil uw oog verhelderen, opdat gij de onfeilbare teekenen leert erkennen, die de toekomst ontwikkelen; gij zult u in het aanstaand geluk vóór deszelfs bestaan verheugen; rampen en godentoorn ziet gij als dreigende onweêrswolken aan het zwerk der toekomst samenpakken, opdat gij ze door ijverig gebed en bezwerende offers, af moogt weren. Hoor, ja hoor mij verder, Hermingard! elke winter spreidt bleeker kleur over mijne lokken, weldra zal Witte Geertrud henen gaan en gelijk niemand weet, van waar zij kwam, zoo zal het ook verborgen blijven, werwaarts zij vertrokken is. De tijd nadert, dat men hier vragen zal, waar is wijze Geertrud van den Lippetoren? en dat de stilte het antwoord zal geven. Bedwing uw ongeduld, Hermingard! laat mij mijn last voleindigen.”

“Vergeef mij vrouw Geertrud; ik ken denzelven reeds.”

“En gij gehoorzaamt?”

“Nimmer,” antwoordde Hermingard.

“Bij de Goden, trek dat woord in,” riep Geertrud uit, “uw leven en het zijne staan op het spel, trotseer de Goden niet, tart hunne wraak en mijnen toorn niet. - Zeg mij, dat gij dat ongelukswoord niet gesproken hebt; uw eeuwig heil hangt er aan!”

“Vrouw Geertrud! gij bedriegt u,” antwoordde Hermingard nu stoutmoedig maar met edele waardigheid, mijn geluk is verzekerd; het berust in hoogere hand dan de uwe. Zie, ik wil uw vertrouwen hulde doen. Ik weet het, gevreesde vrouw! gij haat mij niet; met moederlijke zorg gelooft gij voor mijn heil te waken, daarom zal ik het u niet verhelen: eene ijdele en rampzalige dwaling schrijft uwe goden hun bestaan toe. Één hoog, één eenig, één waarachtig Goddelijk Wezen aanbid ik. Ongezien, gelijk gij uwe goden noemt, is dat Wezen, maar de gansche natuur doet dien alwijzen en liefdevollen scheppingsgeest kennen; de aanbiddelijke liefde van dien Hemelheer deed ook mij tot de kennis van zijn Wezen opvoeren, Hem alleen bemin ik, Hem alleen gehoorzaam ik, Hem alleen vrees ik, tot Hem alleen bepaalt zich mijne Godsdiensthulde.’

Hermingard zweeg; met verkropte woede had Geertrud haar aangehoord, met vonkelende blikken staarde zij ten hemel. ‘Groote goden!’ riep zij uit, ‘moest ik uwe rechtvaardigheid niet betwijfelen, daar gij zooveel gruwelen toelaat! Zoo is dan ook Heile's dochter door hem in het verderf gestort. Diep en wreedaardig grijpt gij mij in het hart, Hermingard! Eens waart gij mij zoo dierbaar, en nu - sidder ik van u terug. Eenmaal bewaarde mijne machtige kunst den levensadem in uwen boezem, thans wenschte ik, dat hij veeleer dan die zwarte en heillooze woorden, uwe bestorvene lippen ontzweefd was.’

‘Gij redde mij alzoo uit die krankte, eerwaardige vrouw!’ sprak Hermingard, en de zachte, in onschuldbesef kalme blik scheen Geertrud vergeving voor de smart te vragen, die zij haar aan moest doen.

‘Mijne zorg schikte u de gouden kruik toe,’ voerde vrouw Geertrud haar tegen. ‘Wee, wee, ik bereidde in dat heulsap mij grievende hartsfoltering. Maar zou Hermingard, zou Heile's dochter zoo snood ondankbaar kunnen zijn?’

‘Wilt gij mijn leven terugnemen, om die weldadigheid uit te wisschen, gelaten zal ik mij aan uwen wil onderwerpen,’ gaf de vrome jonkvrouw ten antwoord, ‘doch ook dan zou ik uwe schuldenares blijven, want tegen een gansch menschenleven kan het tijdperk opwegen, hetwelk ik sinds mijne krankte doorleefde. Maar de dienst-schuld, die dan gedeeltelijk op mij rustte, moet onveranderd blijven, wanneer gij ze tot dien prijs niet vernietigen wilt; uw bevel mag ik niet gehoorzamen: mijnen God moet ik getrouw blijven, want de Heer heeft het gesproken: *mij zult gij dienen met geheel uw hart en met geheel uwe ziel*.’

‘Heile's dochter vergeet de voorwaarde, onder welke zij over het leven van Caelestius beschikt?’

‘Zij vergeet dezelve,’ hernam Hermingard, ‘het is waarheid, - maar zou zij dan denken, wanneer men haar geloof en Godsvereering ten offer vordert? Neen vrouw Geertrud! geenerlei voorwaarde, hoe vleiende dezelve ook zijn moge, bevordert uw oogmerk. Caelestius bemin ik eindeloos meer dan mijzelve, maar ook eindeloos minder dan mijn' God.’

‘Wat hoogmoed betrok den zetel in uw hart? zwak kind! zoo meent gij mij te wederstaan, mij te trotseeren, welke tallooze benden van onverwinbare strijders als één man volgden? Geertrud's hart hebt gij gebroken, beroem u dáár op, Hermingard! maar nimmer zult gij u beroemen ongestraft mijn liefde gehoond te hebben. De kwaadaardige hagedis moge den redder, die hare bevrorene leden in zijn' boezem ontdooide, door eenen giftigen beet beloonen, de man behoudt de kracht, om het ellendig dier te verpletteren. Keer naar den toren, Hermingard! Thans ken ik uwen wil; weldra zult gij dien van Geertrud van den Lippetoren hooren.’

Hermingard keerde naar Geertrud's verblijf terug, en trad aan het venster: de maan scheen haar weemoedig toe te lachen; het was, als of de starren helderder en vriendelijker flikkerden en de *grenzen van het lijden* zich duidelijker opdeden; toen knielde de jonkvrouw naast het groote eikenhouten speeltuig en wilde bidden, maar op hetzelfde oogenblik werd zij op zij geschoven; vrouw Geertrud was haar gevolgd; wild stiet zij de sidderende maagd weg, greep de reusachtige harp en sleepte dezelve naar het venster. ‘Nooit zal het gewijde

straffeloos ontwijd worden', riep zij uit, en wierp in hetzelfde oogenblik de harp uit het venster; op het grauwe steen aan den voet des torens viel dezelve neder en was verbrijzeld. Met snerpend wangeluid klonken de snaren bij het springen, en als evenveel helsche geesten bauwden talrijke echo's het schelle geluid na.

Achtiende Hoofdstuk

Reeds den volgenden dag ondervond Hermingard de gramschap der gestrenge wichelares. Geertrud bande de maagd uit hare nabijheid, tot het onderste gedeelte van den toren, een somber ten eenemale veronachtzaamd verblijf, het toevluchtsoord van al het lichtschuwend gedierte. Door middel van eene stierhuidlederen ladder naar omlaag gevoerd, was haar de hoop op ontvluchting volstrekt afgesneden; wellicht zou zij haar gansche leven in den kerker moeten eindigen, wanneer zij hare godsdienstige denkwijze niet af wilde zweren, om met de hoogste en meest geëerbiedigde macht bekleed te worden. Geen oogenblik rees echter het denkbeeld van eenige keuze voor haren geest. Zij had besloten voor Christus' zaak te sterven; met moed zag zij de vervolging tegemoet; immers, zij wist het, *den vervolgden* was *het Koninkrijk der hemelen* toegezegd; de moed, die haar eens, in eenen gedenkwaardigen droom, bezielde, wapende haar thans inderdaad tegen foltering en zielslijden, ja zelfs dan, wanneer Hermingard *haar leven op moest offeren om hetzelve te behouden*, gevoelde de godvruchtige maagd zich gesterkt, om met de heilige der legende te zeggen:

> Wat schaadt mij een sterven, gekocht ook met pijn?
> Het gunt mij met Jezus vereenigd te zijn.

De arbeid, vroeger haar troost, was haar thans ontzegd. Onverdeeld wijdde zij den tijd aan Godgewijde overpeinzingen en gebeden toe; Jezus' godsdienst verleende haar troost en bemoediging. Wanneer somtijds haar hart treurig gestemd werd, en de somberheid der buitenwereld zich aan hare gemoedsstemming mededeelde, zong zij half luide, - gelijk het der oude

Christenen gebruik was, - een vroom lied, en zelden, neen nimmer, miste hetzelve een' heilzamen invloed op haar uit te oefenen.

Eens knielde Hermingard wederom eerbiedig neder, om zich in de avondbede Gode te bevelen, toen zij plotseling door den doordringenden galm van een' horen verschrikt werd. Dit ongewoon geluid boeide hare opmerkzaamheid. Zij luisterde; na eenige oogenblikken herhaalde zich de langgerekte galm, die door de omliggende heuvels terug werd gekaatst. Hermingard begaf zich naar de opening, waardoor het licht in haar verblijf viel; nu ondekte zij aan den voet van den toren een vaartuig, waarop zich een in eenen dichten mantel gehulde man bevond, die den horen in de hand hield en het hoofd naar boven richtte, om de verschijning der wichelares te verbeiden. Ten derde male klonk het galmend geluid; in dezelfde gestalte bleef de vreemdeling geduldig het gevolg zijner opdaging tegemoet zien. Hermingard huiverde onwillekeurig terwijl zij hetzelve afwachtte; eindelijk verlichtte eensklaps een helle gloed de gedaante, sidderend sprong zij terug, stortte op de knieën neder en bad met gevleugelde woorden.

Vrouw Geertrud had den klank des horens reeds bij het eerste geluid gehoord; daar zij echter onledig scheen met het toebereiden van een zeer samengesteld kooksel, staakte zij die bemoeiing niet, maar bleef volijverig voortvaren en murmelde binnen 's monds bij tusschenpoozen eenige bezweringswoorden. De tweede galm werd gehoord, doch in stede van naar het venster te gaan, plaatste Witte Geertrud zich naast het vuur, legde het hoofd in de hand, en staarde weemoedig in de heldere vlam; eindelijk klonk het geluid haar nog eens in het oor; nu stond zij onwillig op, omsluierde zorgvuldig het gelaat, nam een vlammend stuk hout van het vuur en verscheen voor het torenvenster.

‘Wie stoort Geertrud's arheid en verbreekt hare rust?’ vraagde zij met gestrengheid.

‘Welf de Usipeter’, antwoordde de man in het vaartuig, en boog het hoofd eerbiedig neder.

‘Wat wil hij?’ vraagde vrouw Geertrud verder.

‘Hulp en redding smeekt hij van de machtige’, antwoordde de Bard.

‘Wat anderen verwerpen, zij hem geschonken’, klonk het uit den toren, ‘nader met uw vaartuig en verklaar u. Is het raad of daad, die men van Geertrud smeekt?’

‘Daad’, antwoordde de Bard. ‘De grijze ouderdom worstelt met zijn' ijskouden zoon den zwarten dood; Hertog Thiedric is het doel van hunnen strijd. De vledermuisvlerken van den levensbanner zijn uitgespreid, om zijne prooi te omvatten, maar de ouderdom wil zijne macht niet vernietigd zien. Nog duurt de kamp voort. Vorst Thiedric ligt wezenloos; zijn oog spelt zijn lijden, in stomme smart staart de held ons aan; het sidderende leven doet zijne tanden klapperen, zijn boezem klopt angstig; hij weet, welk een strijd om hem gestreden wordt. Te vergeefs hebben onze vrouwen kruidige mengsels gereed gemaakt, op u, op u alleen, machtige Geertrud! is aller vertrouwen gevestigd.’

Toen antwoordde Witte Geertrud van den Lippetoren:

Heil hun die vertrouwen,
Op machtige Geertrud.
Als 't leven hem goed is,
Zal Thiedric niet sterven.
Maar wie zal beslissen
Of 't leven hem goed is? -

De derde der dagen
Dan leeft hij gelukkig
Of treurt niet rampzalig.
Nooit treuren de dooden.
Toef en wacht den kostbren heildronk die hem vrijwaart van den dood,
Tot de bange strijd beslist wordt door het derde morgenrood.

Vrouw Geertrud verliet het venster. Een' geruimen tijd moest Welf wachten; eindelijk vertoonde de dwerg zich buiten den toren, naderde het vaartuig en reikte den Bard eene kruik van Hetrurisch aardewerk, welke het geneesmiddel bevatte. Dankbaar aanvaardde Welf dezelve en keerde, met bezorgden ijver, maar de Eikenterpen terug, waar Thiedric's onderhoorigen, die gestadig rondom de hal van den stervenden vorst vergaderd waren, onrustig zijne terugkomst verbeidden.

Vrouw Geertrud was ondertusschen tot het kokende mengsel

teruggekeerd. Met ingespannen aandacht zag zij in het bobbelende vocht en vervolgde haren doffen tooverzang. Toen de drank op het geweldigst ziedde, wierp zij er eenige kruiden in, en dadelijk was het hevig bruisen gestild. Nu goot zij een deel van het vocht in eene drinkschaal, en sprak met geheimzinnige gebaren de bezwerende tooverspreuk uit. In gedachten verzonken, hield zij een' geruimen tijd den beker in hare hand; reeds was het vocht geheel koud geworden, toen zij den dwerg wenkte en haren wil door teekens te kennen gaf. Gehoorzaam, maar met trage schreden begaf deze zich naar het valluik, hetwelk den toegang tot Hermingard's verblijf verleende: voorzichtig daalde hij langs den lederen trap naar beneden, trad in eene eerbiedige houding naar de jonkvrouw en reikte haar, op de knie gebogen, den geheimzinnigen drank toe.

Welf's verschijnen had al te veel herinneringen bij Hermingard opgewekt en door te angstige vrees haren boezem beklemd, dan dat zij in had kunnen sluimeren. Wakende zat zij nog op hare legerstede. Op dit uur was zij niet gewoon Wimond te zien naderen. Schroomvol ontwaarde zij het doel zijner zending en wankelde, of zij den beker af zou wijzen dan aan moest nemen. Door teekenen trachtte zij den dwerg af te vragen, of in dezen drank het gift gemengd was, dat hare onschuld straffen zou? maar Wimond haalde de schouders op, en zag haar met de hatelijke oogen bedrukt aan.

‘Uw wil geschiede, algoede Wijsheid!’ sprak de vrome maagd en blikte ten hemel. ‘Ik zal den kelk drinken, al verspreidde dit vocht den dood door mijne aderen. Thans mag ik tot U vluchten, want nergens biedt zich uitkomst aan. De engel der genade zette mij den beker aan de lippen! - Eeuwige Hemelvader, zie in barmhartige liefde op mij neder!’ Vastberaden dronk zij het vocht, waarvan zij de beslissendste uitwerking meende te moeten verwachten.

Met zachtmoedige gelatenheid en den ernst eener doode, reikte Hermingard de geledigde drinkschaal aan Wimond toe; het ongelukkig wezen was merkbaar aangedaan; zijne akelige gelaatstrekken werden door die smart nog afzichtelijker; een traan rolde uit de lange oogharen. Onder het uitbrengen van eenige verwarde klanken, greep hij Hermingard's hand, kuste dezelve en verliet met overhaasting den kerker, die sinds lang van hare stille

verzuchtingen getuigde en wellicht spoedig hare laatste hooren zou.

Toen Wimond zich verwijderd had, en het duister weder onbepaald gebied voerde, knielde Hermingard.

- 'U zij dank, algoede God!' zoo bad zij, 'dat Gij, in de ure der beproeving, mij krachten verleende boven den Apostel des Heeres, die toen zijn' Meester verloochende. Vader! wanneer het vocht, dat in mijn binnenste zoo zonderling een' gloed verspreidt, weldra in mijn hart den levensadem weg mocht doen sterven, dan beveel, dan beveel ik in Uwe handen mijnen geest! Dankbaar voor dit aardsche leven - die dag, zacht en liefelijk in zijne wording, maar stormachtig en toch zegenvol in zijn ontwikkeling, - zie ik hooger bestaan mij tegenglanzen. Het voorgevoel van hemelzaligheid leert mij de waarde van het wereldleven kennen. Gelijk de dag uit den nacht geboren wordt, zoo verrijst voor ons uit duisternis licht. Vader in den hemel! reikhalzend zie ik naar dat hooger zijn uit, maar roem U ook, dat ik hier geleefd, en hier geleden heb.'

Zij zweeg eenige oogenblikken, daarna vervolgde zij: 'Ja, goed was het mij te leven, maar beter te sterven. En toch, schroom ik het denkbeeld, dat die vreemde gewaarwordingen, welke ik meer en meer gevoel, de boden des naderenden doodengels zijn. Niet uit wuften wereldzin of afschrik van het stervensuur, ducht ik dien laatsten strijd. Neen, maar - uit innig zelfsmistrouwen. - Immers voor uwen heiligen troon zal mijne ziel verschijnen! - God! waar is de sterveling, die gelijk uw Zoon onze Heer, zeggen mag: *"Het is volbracht!* Maar hoop en geloof, Hermingard! met den Middelaar moogt gij uwen geest in des Vaders handen bevelen, bij Hem is verschoonende liefde. Ja, door Christus zal *het sterven mij gewin zijn!*"

Eenige uren wellicht nog en eene hoogere ontwikkeling breekt voor mij aan. Ach, nog slechts één aardsche wensch blijft in mijn binnenste leven. Nog eenmaal wenschte ik den schoonen sterrenhemel, den vlietenden stroom, bosschen en beemden te zien, en hun het vaarwel, het eeuwige vaarwel toe te roepen! Immers, wanneer de vergeldingsdag mijn lichaam herschept, dan zal de aardsche natuur vernietigd zijn.

In den nacht van het niet zijn zij dan alle teruggekeerd, die heerlijke wonderwerken. Daarom, vaarwel o natuur! dankbaar scheide ik in deze ure van u, want gij waart mij de eerste Godstolk en bevestigdet liefdevol Zijne nadere openbaring. En nu, o Heer! bid ik Uwe liefde, dat zij wakend en weldoend met de mijnen zij! Vergeef onzen vijanden hunnen onzaligen ijver. Ach! mocht Uw rijk spoedig tot hen komen! Wèl had ik gewenscht, Uw werktuig daartoe te zijn, maar de omstandigheden verboden het: vrouw Geertrud weigerde mij te hooren. De ongelukkige! haar hart beminde mij trouw en goed. - En toch zij weigerde...Maar hoe, indien zij mij thans zag?...indien zij mij in deze oogenblikken hoorde?...God, dat denkbeeld zendt Gij mij uit uwen hemel! Zegen, ach! zegen deze ure door zoo groot eene gunst. Mijn sterven zij haar leven!'

Met wankelende schreden begaf Hermingard zich naar den toegang tot den kerker. Haar hoofd gloeide; zij moest hetzelve met de hand ondersteunen. 'Vrouw Geertrud!' riep zij nu, 'gehoorzaam onderwierp ik mij aan uwen wil. Voldoe, ik smeek het u, mijne laatste bede: zie de stervende!' Hare zachte kreet werd door den weêrklank in een lispend gesuis terug gegeven; geen antwoord klonk uit den toren. Hermingard wachtte eenige oogenblikken, - te vergeefs; zij herhaalde hare bede dringender, hare vraag bleef evenzeer van gevolg verstoken; eindelijk zag zij, dat de valdeur langzaam en flauw verlicht werd. - Met behoedzame schreden was de dwerg den ingang genaderd, hij hield de linkerhand aan den mond om de ademhaling in te houden, in de rechter droeg hij eene kleine lamp; alles verried zijn oogmerk, om de edele maagd te bespieden. Hermingard gaf hem door teekenen te verstaan, dat zij zijne gebiedster wilde spreken; toen barstte de knaap eensklaps in een heesch en hatelijk lachen uit, de vreugde schitterde in zijne trekken; hij haalde de schouderen op, schudde in woeste blijdschap het hoofd, en verliet in allerijl den ingang. - Onaangenaam moest Hermingard de gewaarwording zijn, dat haar toestand bij den wanstaltigen Wimond dergelijke aandoeningen kon opwekken, maar haar geest gevoelde zich boven dergelijke verguizingen verheven.

Negentiende Hoofdstuk

Terwijl Geertrud's kunst ingeroepen werd, om het leven van den hertog der Eikenterpen te behouden, kwijnde de grijze Christen in zijn eenzaam woudverblijf weg. Allengskens verminderden zijne krachten, echter scheen zijn dood nog niet nabij; hij wenschte denzelven ook niet, want bij elk gemis ketende hem nog eene ijzervaste boei aan dit leven - het was de jeugdige Timotheus. Met vaderlijke vreugde merkte hij dagelijks deszelfs jeugdigen vroomheidszin op. Zoete gewaarwordingen welden in zijnen boezem, wanneer de knaap, met de levendigheid van zijn leeftijd, de onmiskenbaarste bewijzen zijner gehechtheid aan den braven pleegvader gaf. Wanneer Timotheus in het gebed voor Hermingard en Marcella deelde, was Caelestius geruster dan ooit, dat God hun smeeken verhooren zou. Vaak klemde hij den knaap aan het hart, bad God heimelijk en noemde zijnen kweekeling *zijn lieven en getrouwen zoon in den Heere*.

Toen de herfst weder genaderd was, waren de avonduren voor den leergierigen Timotheus recht gelukkige stonden. Na de dagelijksche zorg voor hunne levensbehoeften, rustte hij dan met het bevallig cherubijnenhoofd in Caelestius' arm en luisterde aandachtig, wanneer deze hem menige treffende gebeurtenis uit de geschiedenis des Christendoms en deszelfs vervolging mededeelde.

Het was weder zulk een avond. De scherpe wind gierde om het verblijf van Caelestius, door de ontbladerde takken van het hoog geboomte. Timotheus wierp droog wilgenrijs onder de eikenblokken, die aan den haard lagen, en weldra verspreidde zich een verkwikkende gloed op het gelaat van den grijsaard; Caelestius glimlachte van genoegen.

‘Vader, lieve vader!’ sprak Timotheus nu, ‘waar mag onze zuster Hermingard zich thans wel bevinden. Wie weet waar zij is?’

‘God!’ antwoordde de oude gelaten. ‘Hij verliet haar niet, mijn kind! Niemand, die op Hem vertrouwt, maakt hij beschaamd.’

‘Wellicht,’ ging het knaapje voort, ‘leeft zij niet meer.’

‘Het zou haar goed zijn ontbonden te zijn,’ hernam Caelestius. ‘De dood is den vromen en goeden eene weldaad Gods, en goed en vroom is Hermingard; niemand kan haar daarin overtreffen.’

‘God zij gedankt, dat Hij die weldaad mijn goeden en vromen vader nog niet bewijst!’ ging de knaap voort.

Caelestius loosde een diepen zucht, en zeide toen: ‘spreek zoo niet, Timotheus!’

Er volgde een langdurig stilzwijgen.

Eindelijk begon Timotheus weder: Wat zult gij mij heden verhalen, mijn vader!’

‘Voorwaar,’ antwoordde Caelestius, ‘weldra zal het veld van Christendeugd en Christenlijden, hoe ruim eene gelegenheid het oplevere tot bewonderend onderhoud, voor u geene nieuwe stof meer verschaffen. Maar ik weet het, gaarne wilt gij dezelfde geschiedenis hooren verhalen, het is een arm en ijdel verhaal, dat den nieuwsgierigen slechts boeit. De schrift, die van onzen Heer getuigt, en alles, wat tot den Heiland en zijne volgelingen betrekking heeft, is den zoeten galm van Hermingard's stem gelijk; dikwerf moge men die streelende tonen hooren, telkens wekken zij eene verhoogde zucht bij ons op, om dat reine en zuiverste genot opnieuw en wederom opnieuw te smaken. Heden echter wil ik nog eenmaal eene nieuwe geschiedenis mededeelen, ik gevoel mijn gemoed daartoe gestemd. Een schoon en treffend en leerzaam verhaal mag het genoemd worden, daarom, mijn zoon! luister aandachtig en prent het diep in uw geheugen. Licht nadert de tijd, dat ik opgeeischt zal worden, om rekenschap van het toevertrouwde talent te doen, en zwaar kon het mij dan op het hart wegen, indien ik dit verhaal u verzwegen had. Gij dan, dierbare Timotheus! denk er ernstig, denk er veel aan, wanneer uw vader niet meer op deze aarde leeft.’

Men onverdeelde aandacht vouwde de knaap de handen tezamen, en Caelestius begon zijn verhaal:

‘Joannes, de Apostel, dien de Heer lief had, was door Nero's opvolger, den wreeden keizer Domitianus, verre van maag en geloofsgenoot gescheiden, en op Patmos, een eiland aan gene zijde van Griekenland, verbannen.

Kalm en onderworpen leed hij daar; een aantal van jaren

had hem geleerd te lijden, en hij wist *dat die getrouw is tot in den dood, de kroon des levens gegeven zal worden*. Joannes stelde er zijn goddelijk Evangelie samen, zag den hemel geopend en dacht aan de aarde niet.

God strafte Domitianus: hij viel door de dolken der raadsheeren. Nerva, een voortreffelijk vorst, en de beschermer der Christenen, was zijn opvolger. Toen keerden vele uit de ballingschap en ook Joannes kwam terug te Ephesus, in de vrome gemeente, *wier arbeid en werken en lijdzaamheid* geroemd wordt. Hij kwam tot den gastvrijen en ijverigen Gajus en de uitverkorene vrouwen; alle ontvingen hem met christelijke dankbaarheid, en de verflauwde liefde van sommigen werd door des Apostelen vermaan en voorbeeld tot vorigen gloed hersteld. Diotrephes zelfs berouwde het den liefdevollen en nederigen wederstreefd te hebben.

Toen ging Joannes ook naar de omliggende steden en vlekken, om de kudde der geloovigen gade te slaan, en aan waardige herderen hunnen werkkring te wijzen. Ook te Smirna kwam hij, *waar men bij verdrukking en armoede rijk was*.

De gemeente vereenigde zich aldaar in het godshuis. Joannes zag de getrouwe schaar, die in eenen godverheerlijkenden lofzang de harten uitstortte; hij zag het en weende van godsdienstige vreugde; allen sloeg hij vriendelijk gade, maar eindelijk bleef zijn blik lang en onbewegelijk op een schoonen jongeling gevestigd, die ter linkerzijde onder de mannen stond en, met den ootmoed der onschuld, het lied medezong.

Toen de godsman nu, door een woord van troost en opbeuring, nieuwe kracht en blijdschap in Christus aan de vergadering der geloovigen mede had gedeeld, wendde Joannes zich tot den bisschop, en zeide: “Neem gij dezen jongeling in uwe hoede, ik beveel hem u, onder het oog van Christus en de kerk aan. De bisschop beloofde het, en den nieuwen herder vertrouwend, keerde Joannes naar Ephesus terug.

Eenige tijd ging voorbij, eer Joannes weder te Smirna in de gemeente geroepen werd. De grijze Apostel schonk haar zijn raad en bijstand; zoet was het hem als een getrouwe dienstknecht in den wijngaard des Heeren te arbeiden. Toen hij nu deze taak volbracht had, vraagde hij terstond den

bisschop: “Waar is mijn zoon?” - “Hij is gestorven, broeder!” antwoordde de bisschop, en zuchtte en sloeg de oogen ter aarde. - “Gestorven?” vraagde de verschrikte Apostel, “hoe en welk een dood?” - “Hij is Gode afgegestorven!” antwoordde de bedrukte bisschop. “Ik had hem tot een toonbeeld van deugd gevormd, en het zegel des Heeren was aan hem, als aan een volmaakten bewaarder, toevertrouwd, ik meende zijne deugd kon den strijd wagen. Helaas, hij was er niet bestand voor! Het zaad was op eene steenrots gevallen. Hij was een Demas en had de wereld lief. Wulpsheid voerde hem tot baldadige drift, toomelooze dartelheid deed hem tot gierigen moordlust overslaan - hij werd...een roover.” - “Ik en Christus vertrouwden u, in de gemeente, dat pand toe,” sprak de bedroefde grijsaard en scheurde zijne kleederen. “Mijns broeders ziel vorder ik van u, waar is de ongelukkige?” - “Op het gebergte,” antwoordde de verslagen kerkdienaar. - “Ik moet hem zien,” zeide de edele Joannes, en wenschte, dat men hem een paard en wegwijzer verschaffen zoude. Nu toog hij naar de schuilplaats der roovers en werd door hen gevangen. “Daartoe kwam ik,” sprak de heilige man, “voert mij naar uwen aanvoerder.”

En de jongeling stond daar in vollen wapendos; hij was schoon, maar schoon als een gevallen engel, en wachtte hem. Doch den aanblik des Apostels kon hij niet verdragen, en van schaamte en wroeging vervuld, vluchtte hij.

Maar Joannes sprak: “vlucht niet, mijn zoon! uw vader is een ongewapend grijsaard! Ach vlucht niet, nog is er hoop op uwe redding. Bij Christus wil ik voor u instaan, ja voor u sterven, mijn kind! Maar vlucht niet; bij God stelde ik mijne ziel voor u ten borgtocht, verlaten kan ik u niet. Vlucht niet, vlucht niet, mijn zoon! Christus zond mij!”

Toen bleef de jongeling staan en staarde met donkere blikken ter aarde, en zweeg, totdat hij eensklaps het vloekwaardig wapentuig nederwierp, en sidderde en een vloed van tranen plengde. Die tranen waren zijn antwoord. Hij weende berouwvol aan den boezem van Joannes.

De verloren zoon was wedergevonden; hij keerde met Joannes terug. Zijn redder werd zijn weldoener. Des Apostels

verheven ootmoed en christendeugd deelden zich aan den afgedoolde mede. De misstap der jeugd werd door den langen leeftijd, in gebed en boete, hersteld. Het verdonkerde goud schitterde nu helderder dan ooit.'

'Welk een heerlijk verhaal, vader!' riep de bewogen knaap in geestvervoering uit. 'Zie, ik beminde den goddelijken Joannes reeds zoo recht innig om zijn dierbaar Evangelie, maar thans ben ik weder door nieuwe liefde aan hem gehecht. Die jongeling echter zondigde zeer zwaar, vader! Hoe kon hij de wereld meer dan onzen Heer beminnen.'

'Ja, zeer zwaar zondigde hij,' herhaalde Caelestius met somberen nadruk. 'Maar oordeel, in uwe onbeproefde onschuld, niet te streng. Gij kent de wereld niet, *die staat*, *zie toe dat hij niet valle! - waak en bid opdat gij niet verzocht worde*, leert u onze Zaligmaker, en buiten dat gedurig waken en bidden zal de vrome zin, die in u woont, u niet voor afdwalen bewaren. Timotheus, bij den Alomtegenwoordigen! vergeet dezen avond nimmer. Herinner u telkens het oordeel, hetwelk gij over den leerling van Joannes uitgesproken hebt, en blijf hetzelve gedurig gestand.'

'Maar mijn hart is thans vol, mijn zoon!' ging hij voort. 'Ik moet u nog veel, zeer veel zeggen; de tijd dringt, want - waarom zou ik het u verhelen - weldra zal het uur daar zijn, dat ik u verlaat. Ik zal sterven, Timotheus! en dan zult ge alleen staan; angstig is mij de boezem beklemd, wanneer ik aan uw lot, en tevens aan den jongeling van Smirna denk, wiens eerste geschiedenis, helaas! de geschiedenis van te velen is. Timotheus! ik heb God zeer dikwijls voor u gebeden. - Gij kunt hier niet blijven, gij zult tot eene wereld moeten terugkeeren, die u vreemd is, gelijk gij haar. O, wanneer gij uit deze barbaarsche wildernissen tot de beschaafde samenleving genaderd zijt, - wanneer gij de wereld leert kennen, dan, Timotheus! zal weldra de eerste blos uwe wangen kleuren, gelijk de zon des avonds de kimmen verwt. Gij bemint dat schouwspel, maar, geloof mij, een heerlijker aanblik is de vlammende onschuldblos; vernietig hem niet, mijn zoon! hij is de tolk eener reine ziel.

Gij zijt goed en vroom, Timotheus! ook de gevallen jongeling was deugdzaam, eer hem de verzoeking naderde; toen zijne

deugd in den strijd moest blijken, viel hij. Ach! de zonde hult zich in bloemen, wier slangenhuidskleuren het oog verblinden; waar de ontluikende knop betoovert en door haar geur bezwijmelt, daar kost het onbeschrijfelijk veel zichzelven aftesterven en de bloem des genots terug te stooten. De zonde doet den verblinde eenen droom van weelde en genot droomen - hij ontwaakt - alles is een Hel geworden. Timotheus, Timotheus! dan heeft men zijne ziel vermoord, dan kent men God niet meer - -'

'Niet ieder', vervolgde hij weder, 'komt, gelijk de leerling van Joannes, tot in keer, en zegt met den verloren zoon: *Vader! ik heb gezondigd tegen den hemel en tegen u*. En al roept de genade van Christus de doode ziel tot een nieuw leven, het berouw blijft, het berouw vergezelt ons tot aan het graf. O moge de wrekende engel daar haren geesel in den lijkkuil nederwerpen!...Onverpoosd wordt de verkrachte reinheid door het leven gewroken. Nergens levensvreugd, nergens levensgenot; lof is den berouwhebbende grievender dan felle beschuldiging. Zijn ziel moge vertrouwen, dat bij God vergiffenis is, nooit zwijgt de verwijtende stem, die hem zegt dat hij moedwillig die schuld mateloos verzwaarde; en heil, ja driewerf heil hem! die, als deze jongeling, in de eerste vaag des levens, uit den verdervenden zwijmel gewekt wordt; wee hem! die eindelijk ontwaakt, om op een gansch doorgebeuzeld leven terug te zien, terwijl de zonde, in duizend schrikgestalten over hare zegepraal jubelt. O wee, wee Timotheus! zie in mij dat lijden, zie in mij die rampzaligheid!...'

Vreeselijker dan ooit, greep eene wilde droefheid Caelestius aan; tranen vloten uit zijne verduisterde oogen op den baard, hij wrong zijn kleed tusschen de handen en bedekte zich met hetzelve het hoofd. Verslagen zag Timotheus hem aan, weende, en knielde aan zijne voeten; eindelijk echter stond hij op en sprak met liefelijken ernst dezelfde troostwoorden des gewijden dichters, wier beproefde invloed op Caelestius vroeger door Hermingard en hare vriendin bewonderd was, en wederom scheen een bode van Gods genade en goedertierene barmhartigheid tot den grijsaard te spreken. Toen Timotheus zweeg, strekte zijn pleegvader de handen naar hem uit. Deze vloog aan zijnen boezem. 'Timotheus! ach,

beloof het mij in dit uur, voor den alomtegenwoordigen Heer, des Heilands geboden te bewaren.'

'God zij daartoe met mij, vader!' antwoordde de knaap.

'Hoor nog eenmaal mijn raad en vermaan,' hernam zijn pleegvader, 'deze zijn het eenigst erfgeschenk, dat ik u toe mag wijden,' en nu ving hij nog eenmaal aan te spreken; het waren woorden van rijken zin en trouwhartigen raad, van godsdienstig en zedelijk belang. Diep getroffen drukte Timotheus telkens des grijsaards uitgeteerde hand. 'Vader, mijn hart verstond u!' riep hij uit, toen Caelestius eindelijk zweeg. 'Ach! bid God thans met mij, dat hij den jongeling Zijnen geest schenke!'

En hij knielde en weende; Caelestius legde de handen op zijn hoofd, en deed het gebed der teederste liefde en van den heiligsten ernst tot den troon des Allerhoogsten stijgen.

Na het gebed zong Timotheus zijn avondpsalm en maakte zich gereed om ter rust te gaan. Maar eerst trad hij eerbiedig tot zijn pleegvader en zeide: 'Vergeef mij een stouten wensch, vader! zeg mij wie zijn mijne ouders?'

'Ik kan u niet antwoorden, Timotheus!' antwoordde de oude diep geroerd, 'dit geheim moet met mij ten grave gaan. Uwe zielerust en innerlijk geluk zijn gewaarborgd, zoolang gij er niet naar onderzoekt. Zoek het derhalve nimmer uittevorschen.'

'Maar, vader! wanneer die vreeselijke ure dan gekomen zal zijn, en uwe liefde niet meer over mij waakt, wat ach! wat moet er dan van mij worden?'

'Dan verlaat gij dezen oord om u naar het Oosten te begeven, mijn zoon! God zij met u! Reis immer voort, tot gij Jeruzalem, de heilige Godstad, zult bereikt hebben. Vertoon u aldaar bij Macarius den bisschop; God rekke tot dien tijd zijn vroom en eerwaardig leven. Verkondig hem mijnen dood en noem mijnen naam. Hij zal voor u zorgen, Timotheus! en het leven zal u vriendelijker toelachen dan in dit ruw oord, waar gij het lijden van een diep rampzaligen grijaard deelt; maar dit moest mijn lot zijn, lieve getrouwe! gij zult mij niet vergeten. Vorsch nimmer mijn geheim uit.'

Berustend drukte Timotheus zijne hand: 'Gij waart mij een goede vader en immer zal ik God voor dien vader dankbaar

zijn. In uw graf zal Timotheus u gedurig beweenen en zegenen en uwe lessen eerbiedigen! - 'Hij vlijde zich ter ruste en sluimerde weldra in den zachten slaap der onschuld.

Caelestius bleef in diep gepeins aan de vuurstede zitten, welke door Timotheus nog eenmaal van nieuwe brandstof voorzien was. Geenszins was zijne hartstochtelijke ontroering geheel bedaard; nu eens sloeg hij de armen woest op de borst over elkander, dan weder zweefden eenige biddende woorden op zijne lippen; somtijds zat hij een tijd lang bewegingloos en vierde daarna zijnen hartstocht den ruimen teugel. 'Zult gij in het graf zwijgen, stem des berouws!' zuchtte hij - '*Barmhartig en genadig is de Heer...Zonden als scharlaken maakt hij witter dan sneeuw*, wat niet al mag men van den God der liefde hopen! Hij kent mijn hart en mijn lijden...Hij hoort mijn gebed...die bede moge in den oordeelsdag pleiten...de bron der barmhartigheid kan mij verzaligen door het woord der genade! Vertrouw erop Caelestius, oprechte boete pleit bij de eeuwige rechtvaardigheid...maar luid en fel zal voor dien richttroon eene vermoorde ziel u aanklagen, u haren moordenaar en haren schender noemen. Het leven in berouw gesleten was slechts de boete voor haar vermoord levensgeluk, Naechthilde! zult gij mij daar boven niet aanklagen, schenkt gij mij vergiffenis?'

'Is Caelestius vergiffenis waardig?' vraagde eene doffe en sombere stem. De grijsaard was als versteend, en luisterde van boezemangst vervuld; alles bleef nu stil; echter had hij zich niet bedrogen, want Fides had op hetzelfde oogenblik gebast, deszelfs klagelijk kermen brak thans alleen de stilte af. De vraag en de toon der stem beide hadden den grijsaard geweldig aangetast. De schrik belette hem het denken, hij zweeg en wenschte de stem niet weder te hooren; weldra echter werd dezelfde vraag op gelijke wijze herhaald.

'Dat beoordeele de Alwetende!' antwoordde Caelestius.

'Wie spreekt tot mij?'

'Waartoe die vraag, Caelestius!' hernam de stem, en de grijsaard zat daar gelijk David, toen de Godstolk Nathan hem het verpletterend *Gij zijt die man!* toeriep.

'De dooden keeren niet weder!' sprak hij eindelijk. 'Leeft gij nog Naechthilde? o God! antwoord mij, Naechthilde!'

‘Naechthilde stierf om u!’ antwoordde de stem zachter en met weemoed.

‘Wee, wee mij! Zij stierf en - en vloekte mij niet? - Ik verdiende het...duizend dooden had ik aan haar verdiend. Wee mij! Nimmer kan ik haar nagedachtenis verzoenen.’

‘Nimmer,’ herhaalde de stem. ‘De bloem, eenmaal in den adem van het noorden verstoven, wordt nooit door zijn schender hersteld. Naechthilde's leven en Naechthilde's dood, Naechthilde's tranen en Naechthilde's bloed zijn over u gekomen, Caelestius! Als zwarte pekdroppels en roode vuurspatten branden zij op uw hart. Maar gij kunt uwe schuld verminderen, uw berouw toonen. Naechthilde's vrede vermoordet gij, in den bloei van haar leven; uit het zwarte graf wil zij u rust schenken.’

‘Rust!’ riep Caelestius uit, ‘wie ge ook zijt, gij hebt daar een zoet tooverwoord gesproken: rust...Zeventig winters gierden woest over mijn hoofd, maar nog woester stormde het in mijn hart. Bij den heiligen God, waar vindt Caelestius rust?’

‘Bezweer mij ééne voorwaarde en Naechthilde's schim kan bevredigd worden.’

‘Ik beloof u alles - alles wat de Christen beloven mag.’

‘Lafaard! eene nietige opoffering weigert gij voor uwe rust. Hoor mij, denk aan Naechthilde en beraad, beraad u, want het oogenblik verloopt, en elke hartklopping is mij kostbaar. Ruil uwe rust tegen het marteltuig, waaraan het afgodsbeeld geklonken is, zweer den kruisgod af! - In nevelglans waart Naechthilde's schim om u heen. Op den wervelwind, die door het woud loeit, zweefde zij herwaarts; uwe oogen zijn verduisterd, grijsaard! maar al zaagt gij scherp als de buitzoekende roofvogel, gij zoudt haar niet herkennen, terwijl de blauwe mistwind door hare grijze lokken speelt, terwijl het nevelkleed over de bloedige borst wappert, terwijl haar waterig gelaat met glanslooze tranen bekreten is. Zoo kendet gij haar niet, Caelestius, en wie, wie ontsierde haar?’

De stem zweeg. De tochtwind snoof door het verblijf en blies piepend in de vlam der eikenblokken. Andermaal heerschte in de stulp eene vreeselijke stilte.

‘Antwoord Caelestius!’ klonk de stem nog eenmaal.

‘Ik ben Christen; mijnen Heer en mijnen God verloochen ik niet; tot dien prijs mag ik de schim niet bevredigen.’

‘Gij spreekt in dwaze zelfzucht,’ murmelde de stem. ‘Zoo wilt ge dan Naechthilde niet verzoenen! Wee u, dubbel wee! - Ook Hermingard van de Eikenterpen vermoordt gij.’

‘Eeuwige God!’ riep Caelestius uit, en eene radelooze droefheid greep hem aan.

‘Kies voor het laatst,’ sprak de stem, ‘verbreek het kruisgodbeeld en Naechthilde gaat de oorvede met u aan[1]; Hermingard van de Eikenterpen zal gered zijn.’

‘Nimmer,’ antwoordde de grijsaard, het kruis grijpende en met vuur aan zijn hart drukkende. ‘Hermingard's bloed komt niet over mij. Haar is het sterven gewin, zij volhardde tot het einde. Eischte Naechtilde den dood van het bouwvallig lichaam, dan wilde zij mij onverdiend weldadig zijn, want het leven is mij eene vreeselijke boete, ziet gij het niet, hoe mijn gebeente verdord is? - dat is van smart. Ziet gij, hoe mijne kaken inzonken: - dat is van wroeging. Ziet gij, hoe mijne oogen uitgedoofd zijn, dit is het werk der tranen van boete! O, ik ben zeer zwaar gestraft, maar nimmer meer dan de rechtvaardigheid eischte, nog verdien ik uw medelijden niet, ik mag het zelfs niet inroepen.’

‘Mijn medelijden!...’riep de stem diep bewogen uit, maar versmoorde in hetzelfde oogenblik. ‘Ach,’ voegde zij er met eenigen weemoed bij, ‘zult gij dan nog volharden!’

‘Tot in den dood!’ antwoordde Caelestius met edele kalmte.

‘De ure is voorbij, alles beslist!’ klonk de stem nog eenmaal; toen ruischte het zonderling door de stulp; in kalme verwachting bleef Caelestius verbeiden wat er verder geschieden zoude, maar alles bleef stil, en geen geluid klonk meer in zijne ooren, dan de herfstwind, die zich somtijds met wilde vlagen verhief.

Twintigste Hoofdstuk

Rondom de legerstede van den Hertog der Eikenterpen waren zijne getrouwen vergaderd; de oude Landwijn stond ter

1) Oorvede, eigenlijk oervede, een eed, waarbij men van de wraak over een geleden ongelijk afzag.

rechterzijde van het stierenhuiden rustbed en verwarmde, ware het mogelijk, de kille hand des verscheidenden. Ernhold lag op de knieën, naast Thiedric's legerstede, en staarde met zorgvollen angst op de gelaatstrekken van den grijsaard, die reeds door de hand des doods verstijfden; zijn oog was gebroken: toen Welf met eene fakkel naderde, staarde zijn gebieder, met onafgewende blikken, in het roode licht. Het was een plechtig en aandoenlijk schouwspel die vier grijzen gade te slaan.

De Bard trad naar den ingang der hertogelijke woonstede, ‘Winfried!’ vraagde hij, ‘breekt de morgen niet aan?’

‘De gezichtseinder wordt nog slechts flauw verlicht,’ antwoordde deze. Welf keerde naar des Hertogs legerstede en verschikte de peluw onder het matte hoofd des grijsaards, - deze was der buitenwereld reeds vreemd geworden. Sprakeloos staarden de getrouwe vrienden op den stervende; het kostte hun veel van hem te scheiden; op hunne ruwe gelaatstrekken was droefgeestig gevoel te lezen, en in angstige spanning verbeidden allen het morgenrood.

Ook de getrouwe vrijlieden en lijfeigenen van Thiedric verzamelden allengs weder rondom des hertogen verblijf, om naar deszelfs toestand bij Winfried te vernemen, die aan de omtuining van Thiedric's terp stond en zijne blikken strak naar het Oosten gericht hield. ‘Dáár breekt het licht door!’ riep hij eensklaps uit, en trad naar binnen; hij sidderde voor de gevolgen van dit beslissend oogenblik.

‘Het morgenrood!’ sprak hij tot Welf.

- ‘Heeft beslist.’ - voegde eene doordringende stem erbij. Schuw zagen de Batavieren op - daar stond Witte Geertrud van den Lippetoren - haastig wendden zij den blik naar den kranke: - op hetzelfde oogenblik blies deze den laatsten adem uit.

Geschokt en ontzet door de verschijning der wichelares die den dood binnen scheen te voeren, stonden Thiedric's verwanten, en zelfs Welf onbewegelijk daar. Weldra volgde er een zeer treffend tooneel van mannelijken rouw: Met betraande oogen drukten zij een afscheidskus op Thiedric's lippen en spraken het zegenend vaarwel. Toen verwijderden zij zich eerbiedig tot op eenigen afstand, want vrouw Geertrud stond

nog aan het benedeneinde van Thiedric's legerstede; hare taak was hier nog niet voleindigd. Slechts Welf bleef in het stof gebogen naast het lijk des Hertogs; zijn hart werd van droefheid vaneen gereten, en toch weende hij niet.

Vrouw Geertrud naderde. Zij leide de hand op Thiedric's hart; het had opgehouden te slaan. Nu look zij zachtkens de gebrokene oogen des grijsaards. ‘Ga’ sprak zij met somberen weemoed, ‘ga, vorstenzoon! naar het eeuwige heldenland, waar uwe voorvaderen en broederen en zonen in de verhevene mistpaleizen leven en zegevieren. Na den dood zullen de goden u beweldadigen,’ voegde zij er zuchtende bij. ‘Vaarwel, Thiedric! wanneer morgen de zon ter kimme daalt, zal de vlam der houtmijt oprijzen; als de maan aan den blauwen hemel bleekt, zal uwe asch verzameld zijn; geen sterfelijk oog ziet dan ooit uwe gestalte weder, maar geslacht aan geslacht zal machtigen Thiedric's deugd vermelden en uwe grafplaats vereeren, terwijl gij u aan den goddelijken feestwijn verzadigt. -’

Zij verwijderde zich. Ook Landwijn en Ernhold verlieten des Hertogs hal om den treurenden lijfeigenen bevel te geven, dat zij tot het plechtige feest der lijkhulde aanstalten zouden maken; Welf alleen week niet van de sponde zijns gebieders. Hij waakte den ganschen nacht bij het lijk, en hield gestadig den blik op hetzelve gevestigd, maar nimmer toch glom het tranenvocht in zijne aschgrauwe oogen.

De avond kwam. Thiedric's hal was van alle zijden gesloten. Welf alleen zat in de duisternis bij het lijk en drukte de ijskoude hand. Toen trad Witte Geertrud van den Lippetoren binnen. ‘Weldra zal het oogenblik daar zijn, dat de levenden zich van de dooden scheiden,’ sprak zij, ‘de getrouwe dienaar heeft zijn plicht volbracht.’

‘Bij Wodan! neen,’ riep Welf uit, ‘nog rust er eene verplichting op hem. Wraak beloofde ik aan het lijk van den edelen gebieder, die belofte zal volvoerd; eer streele geene rust den laatsten Usipeter. Bloed, Christenbloed alleen verzoent mij. Christenwreedheid heeft Thiedric's broeder, Heer Godehard vermoord; Christentooverij doodde zijn zoon, den blonden Siegbert; Christenbedrog bracht Hemingard ten val en de Godenlastering der bruinlokkige maagd vermoordde

Thiedric's wegstervend leven, dat ons weldadig en streelend was, als de zonnestraal aan de westerkim. Wraak op den Christen! Wraak op zijne medestanders!'

'Gij spreekt vrome mannentaal, Welf!' zeide vrouw Geertrud zacht.

'Vijftig winters zijn voorbijgegaan,' hernam de Usipeter, 'sinds de zwarte nacht het eerst dien wraakeed hoorde; na dat uur heb ik denzelven telkens herhaald, maar driewerf herhaal ik hem thans, en gij, onzienlijke Goden! gij, stille duisternis! gij, verhevene vrouw! hoort, hoort gij allen mijne woorden: Welf zal niet rusten, eer hij de wraak gevonden heeft. Priem en dagge gaan heden op Christenbloed uit; voordat zij aan dat bloed zich verzadigd zullen hebben, rusten zij niet.'

De wichelares wikkelde zich dieper in haren mantel ; zij scheen te sidderen.

'Gij, verhevene!' wendde zich Welf tot haar, 'weet gij de schuilplaats van den zoon der ondeugd ? Zoo wijs mij dezelve; geene grootere weldaad kunt gij den laatsten Usipeter betoonen.'

Zij schudde weigerend het hoofd.

'Bij Wodan en al de Goden ! ik bezweer u, noem het door zijn adem verpeste oord!'

'Ik kan het niet,' antwoordde Witte Geertrud langzaam en somber. 'De Goden zelve hebben gericht,' voegde zij erbij en verliet hem. - Welf wierp zich wederom op het lijk, hetwelk weldra door de vlam verteerd zou worden.

Het uur der doodsche feestviering was daar. Men voerde Thiedric's lichaam ten brandstapel; de hertogelijke wapenrusting werd op de houtmijt gelegen, aan de zijde van het lijk bond men de honden Guyter en Bliktand; zij schenen gewillig met hunnen grijzen meester te sterven, en lekten nog de bleeke kaken van het lijk. Landwijn's hand ontstak het stroovuur; weldra ontvlamden de blokken van noten- en terpentijnhout, en zonden een hellen gloed ten hemel; toen naderden Welf en vier der oude vrijlieden, met langzame schreden; de menigte, die treurig het doodsche schouwspel gadesloeg, zag den Bard naar de houtmijt klimmen: hij hief het schild omhoog, hetwelk den roem van Thiedric beschut, en in zoo talrijke krijgsbedrijven den stoot van de speer en

het blinkende slagzwaard weerstaan had. Driewerf vertoonde hij het zware oorlogstuig met plechtig gebaar en wierp hetzelve daarna in de flikkerende vlam. Een algemeene kreet van smart krijschte door de lucht. Welf verliet het lijkvuur en stapte met woeste schreden boschwaarts. Men zag hem niet weder, eer de maan den volgenden avond haar bleek licht op den zoden heuvel wierp, welke op de asch des koenen Hertogs opgericht was; toen zat Welf op den terp, met de breede dagge in den gordel en de speer in de hand. In droefgeestig gepeins, leunde hij met het hoofd tegen den aldaar opgerichten lijksteen, en, wie hem naderen mocht en troost of voedsel bood, hij bleef sprakeloos voor zich nederzien en schudde toornig het hoofd. Landwijn en Ernhold begaven zich derwaarts om met hem te spreken, maar ook hunne poging was ijdel. Toen men den volgenden morgen bij de grafplaats kwam, was Welf verdwenen, en vele dagen verliepen, eer men hem aldaar weder zag.

Ondertusschen had des Hertogs dood aan Marcella eene merkwaardige bestemming bereid: - Zij was de verzorgster van Caelestius geworden. Witte Geertrud had haar den zoeten last gegeven om den wegstervenden grijsaard te verzorgen. Denzelfden avond, toen Thiedric begraven werd, was de wichelares in de hut der geloovige vrouw verschenen, terwijl deze, van vromen zin vervuld, voor de blinde heidenen bad. ‘Rijs op!’ had zij gesproken, ‘Caelestius verbeidt u, uwe spoedt beschermt zijn en uw eigen leven!’ Na dit bevel gegeven te hebben, had Geertrud haar verlaten. Marcella aarzelde niet te gehoorzamen; terwijl Thiedric's lieden in deszelfs hal vergaderd waren en zijnen dood betreurden, begaf zij zich op den haar zoo bekenden weg; de maan lichtte haar vriendelijk voor. Tot het diepste gedeelte des wouds was de toegang weder daargesteld, behoedzaam trad Marcella over den krakenden eikenstam, en verwonderde zich hoe dezelve weder over het moeras lag, maar nog hooger steeg deze verwondering, toen zij, gene zijde van het moeras bereikt hebbende, omzag, en die natuurlijke brug op hetzelfde oogenblik in de diepte nederzonk. Eindeloos scheen haar de weg naar het verblijf van Caelestius. In het eind bereikte zij hetzelve. De grijsaard lag op zijne legerstede - één oogenblik...en

Marcella hield, van verrukking sprakeloos, den ongelukkige in de armen geklemd.

‘Wie zijt gij? Voert gij mijn Timotheus terug?’ vraagde de oude met angstige haast.

‘Timotheus!...’riep Marcella uit, ‘Almachtige God! is hij u ontnomen?’

‘Marcella, vrome Marcella!’ voerde haar de blinde zacht toe,’ ik herken u. ‘*De Heer is goed!*’

‘Geprezen zij Zijne gunst,’ antwoordde de Christin. Wij willen ons verheugen, al werpt de wereld nieuwen alsem in de hemelsche vreugdeteug. Helaas neen! ik heb Timotheus niet gezien. Ach, zeg mij, wanneer werd hij u ontroofd?’

‘In den vorigen nacht verdween Timotheus; nog is hij niet wedergekomen en hij zal ook niet terugkeeren, Ach! bij die bewustheid was mijn hart gebroken; voortaan meende ik mij in geen goed menschenhart te zullen verheugen, maar de Heer verliet mij niet! Hij schonk mij de vrome Marcella. Vrede zij u!’

‘En genade van onzen Heere Christus!’ antwoordde Marcella statelijk, ‘ik bid u,’ ging zij daarna voort, ‘kunt gij gissen, wie den knaap ontvoerde?’

‘Zij die u herwaarts zond,’ gaf Caelestius ten antwoord, ‘het raadselachtig wezen, hetwelk altijd mijn hart foltert; heden een trawant van het rijk des satans, morgen een engel des lichts schijnt. In spijt van zichzelve moet zij tot beide gedwongen worden. Hermingard, de reine en edele maagd is in hare macht.’

‘Hermingard!’ riep Marcella uit, ‘o zeg mij, vader! is het lot der veelgeliefde u bekend?’

‘De wreedste onzekerheid pijnigt mij deswegens,’ antwoordde Caelestius. ‘Men had haar leven voor mijn godsdienst veil. Wat meent gij, Marcella! men kende de Christenen niet. Sinds vernam ik niets van het lot der goede en vrome, maar dagelijks bid ik God voor haar; wellicht heeft de gezaligde die bede niet meer noodig; wellicht heeft des Heeren genade voor haar de ure der overwinning reeds aan doen breken - *zalig zijn de dooden, die in den Heere sterven!* Laat ons in God gerust zijn, Marcella!’

‘Christus zal met haar zijn,’ hernam Marcella met be-

traande blikken. ‘De strenge wichelares, Witte Geertrud...’

‘Gij kent onze vervolgster?’ vraagde Caelestius. ‘O, ik bedroog mij niet in mijne gissing, zij die ons Hermingard en Timotheus ontroofde, zond u herwaarts?’

Marcella bevestigde zijne vraag. ‘Bij den hemel!’ ging hij voort, ‘verhaal mij alles, wat gij van dat geheimzinnig wezen vernomen hebt, alles, alles. -’

Zij voldeed aan zijne begeerte. Met groote opmerkzaamheid leende Caelestius haar het oor. ‘Hebt gij de trekken dier vrouwe ooit gezien?’ vroeg hij daarna.

‘Zij is zorgvuldig gesluierd,’ gaf Marcella ten antwoord,’ ‘geen sterveling, die ooit haar gelaat aanschouwd heeft.’

‘Indien...’sprak de grijsaard in zichzelven...’Eeuwige God, dat zou recht vreeselijk zijn!’ Hij verviel in sombere mijmering en zweeg een geruimen tijd.

‘Vader!’ begon Marcella eindelijk weder, ‘ach, zeg mij, hoe werd Timotheus u ontnomen?’

‘Gisteren verscheen de geestdrijvende afgodenpriesteres weder in dit verblijf. Timotheus sliep reeds. Wij waren alleen. Die ure vergeet ik nimmer! Toen vorderde zij opnieuw, dat ik den eenigen God zou verloochenen, om Hermingard's leven te redden; ik weigerde; in woedende gramschap dreigde zij vreeselijker dan ooit. Al te getrouw bleef zij haar woord gestand! Dien nacht ontwaakte ik en riep Timotheus, maar Timotheus was er niet en Timotheus is niet wedergekomen. Ach! hij was mij zoo dierbaar. Gij kunt mijn boezemleed niet beseffen, Marcella!’

‘Is hij dan meer als de wees van eener uwer aanverwanten?’

‘Vraag mij niet verder,’ antwoordde Caelestius. ‘Waarom zoudt gij hem niet als mijn pleegzoon beschouwen? Hij kon u niet dierbaarder worden, wanneer gij nadere omstandigheden kende. Van zijne vroegste jeugd kweekte ik Timotheus op en wijdde hem den Heere toe. Zijne Samuelsjeugd deed rijke bloesems van een Godverheerlijkenden levensloop ontluiken. Het wicht van lijden drukte mij neder, Marcella! maar gelaten en dankbaar zal ik boeten, indien ik slechts nimmer beklaagd worde. Ik had Timotheus geleerd mij nooit te beklagen; wees even barmhartig, mijne dochter! zoek mij slechts door Gods woord te troosten. Spaar mij voor navorschingen;

de tijd zal het beslissen, of gij mij, aan deze zijde des grafs, geheel zult leeren kennen.'

Caelestius zweeg. Marcella beloofde zijn wil stiptelijk te zullen eerbiedigen, en las hem nu, uit de gewijde rol, het *gebed des bedrukten* (*Ps.* 102) voor.

Een en Twintigste Hoofdstuk

Het was een gure avond op het einde van den jare 326, toen op den wilden terp eene hooge gestalte onbewegelijk op de stevige speer rustte, en het oog naar den noordelijken gezichtseinder gevestigd hield, waar zich, van tijd tot tijd, lichte glanzen vertoonden, die nu eens in sierlijke bogen over den hemel golfden, dan weder in gloeiende strepen, vol schitterend kleurgewissel, over het uitspansel vlogen, of in helder damplicht, aan de kimmen tintelden.

'Wees gegroet Usipeter! vanwaar dat bloedig licht?' vraagde een man, die ondertusschen den heuvel genaderd was en een pas geschoten reebok op den grond wierp.

De Usipeter keerde zich tot den spreker, zag hem aan, maar sloeg toen, zonder te antwoorden, de oogen weder naar den hemel; het bloedkleurig licht was reeds weder tot een geelachtigen tint overgegaan, en deze verzwakte van oogenblik tot oogenblik.

'De Noordsche morgen licht aan,' antwoordde hij nu, 'de Goden verkondigen den zeeman storm; het Noorden zal bloed storten. Ha! mocht het mij een genadig voorteeken zijn!' Met een fonkelend oog sloeg de spreker zijne hand aan de dagge, welke in zijnen gordel hing.

'Grijze Welf! heeft de tijd u nog niet kunnen verzoenen?' vroeg de jager.

'Bloed verzoent mij slechts,' antwoordde Welf. 'Geen leeftijd als de mijne vermag dit. Mijn woord is heilig. Batavieren en Usipeters zijn geene zonen van het Zuiden; nog is het mijn woord, Winfried, wraak op Siegberts' verwinnaren, wraak op den schandelijken Christen!'

'Ja, wraak! op Siegbert's verwinnaren', antwoordde deze, 'ik heb dezelve reeds op het slagveld bezworen, toen ik mijn meester zag sterven; dat woord vergeet ik niet. Wijs mij den

bondvriend aan, die zich aangordt om den Romein te bestrijden, zeg het mij, dat hunne keurbenden ten strijde zijn getogen, en vaarwel dan wijf en kroost! Vorst Siegbert wordt gewroken; Winfried vreest den strijd niet, waar het de eer van het heldengeslacht geldt; maar waarom woedt gij tegen een vreemdeling, die, verre van hier, zijn ellendig aanzijn wellicht reeds verloren heeft en door de Onzienelijken gestraft werd?'

'Onnoozele!' antwoordde Welf, 'gij kent het genot niet, hetwelk de straffende gerechtigheid ons schenkt. Wanneer het wild everzwijn mij aanvalt, grijp ik bedaard mijne speer en stoot het grimmig dier, met wissen mik, neder, opdat zijne stervenssmart kort zij; maar wanneer de adder, die mij listig en heimelijk beet, in mijne handen valt, dan verheugt zich mijn hart, wanneer ik hem den kop kan verpletteren, en het oog van geen wulpschen Romein rust zoo genietend op onze vrouwen, als het mijne op de stuiptrekkingen van het ellendig dier. De Goden richten! - Wraak zal mij verleend worden; - wanneer des tegenstanders bekkeneel verpletterd is, Winfried! eerst dan, zult gij het zien, hoe Welf tot zijne vaderen gaat. Zoolang sparen hem de Goden.'

'Grijsaard! verflauwt de haat dan niet met het leven!' zeide Winfried, 'ik meende, dat die verderfelijke gloed door het naderen van den zwarten dood verdoofd werd.'

'In mijne borst nimmer, Winfried!' antmoordde Welf. 'Ha! nog stormt het daar wild en woedend, wanneer ik aan het verledene denk; wraak en wederom wraak op onzen vijand. Zeg mij, Winfried! hebt gij hem niet gezien?'

'Niemand zien wij in onze terpen, niets stoort onze droevige vreedzaamheid. Wel was Ernhold waardig genoeg, om den edelen Thiedric optevolgen, maar den vaderlijken bewindvoerder hebben wij in hem niet wedergevonden. Treurig en echter streelend zijn ons de oogenblikken, wanneer wij van des Hertogs deugd, van Vorst Siegbert's jongelingsmoed en van de lieftalligheden der bruinlokkige Hermingard spreken. Zeg mij, Welf, is u het lot der edele maagd bekend?

'Neen,' antwoordde de Bard kort, en eene sneeuwbui, die hem vochtige vlokken tegenjoeg, maakte een einde aan het gesprek....'Ga met mij oude!' sprak Winfried, 'de nacht zal guur en akelig zijn, mij dunkt de wind, die het bloed-

roode licht verkondde, steekt reeds op. Vergezel mij naar mijne woning; door de zorg van mijn trouw wijf wacht ons op de schouw menig knappend eikenblok; zij zal vaardig den reebok bereiden; mijn kleine Siegbert ons den lindenhouten beker met gerstenwijn toevoeren en u over u moedige voorvaderen spreken en vragen.'

Met eene trouwhartige goedwilligheid, die scherp bij het gewone karakter van den ouden woestaard afstak, drukte Welf Winfried's hand. 'Gij zijt gul en gastvrij, gelijk het eenen Nederduitscher betaamt,' antwoordde hij, 'maar ik mag niet; geen woondak zal mij beschermen, geen krachtige teug mij verkwikken, zoolang ik de wraak niet gevonden heb. Wilt gij mij echter een goed onthaal schenken, zoo geef mij een deel van uw wild. In mijn hollen eikestam, want de goede natuur heeft mij zulk eene woning verschaft, zal ik mij hetzelve toebereiden.'

Winfried sneed een bekwaam deel van den reebok.

'De Goden mogen met u zijn,' sprak Welf, 'leef in uwen echt gelukkig, Winfried! voed uwen knaap tot voorvaderlijk krijgs- en jachtleven en in den haat der overheerschers op. Vaarwel, Winfried! wensch ook mij een goeden tocht; nimmer moge ik u weder ontmoeten, tenzij om u toe te roepen: "Winfried: ik heb den dooden zoen, mijzelven wraak verschaft!"

Winfried zweeg, nam zijnen reebok weder op den schouder en ging heen. Welf bleef echter op den wilden terp toeven en scheen onzeker, werwaarts hij gaan zoude. Het weder werd allengskens ruwer; de wind stak op; een opkomende storm scheen de voorspelling van het noorderlicht bereids te vervullen. De Usipeter sloeg de onstuimige natuur lang met onverschilligheid gade; eindelijk maakte hij zich gereed in zijn vaartuig te stappen, om de rivier aftezakken, toen zijne aandacht door eene kleine boot geboeid werd, welke de golven, met bijna bovennatuurlijke snelheid, doorkliefde; een wit sluierkleed wapperde in den wind en straks herkende Welf, in de lange vrouwelijke gedaante, die op het voorste gedeelte van het vaartuig stond, Witte Geertrud van den Lippetoren. Zij bemerkte hem tenzelfde tijde; eensklaps bleef hare boot liggen en met eene sombere stem vraagde zij hem: 'Zwerft gij nog rond, Welf?'

‘Wanneer zal ik vrede hebben?’ gaf hij ten antwoord. ‘Wraak heb ik den Goden, de schimmen e n mijzelven gezworen, wanneer toch zal deze mij geschonken worden? De hemelmachten en gij veelvermogende! haat en dwarsboomt mij; nu, zoo zal ik dan van woede verteren, maar niet rusten, neen nimmer rusten.’

‘Uw oog is door den kommerlijken ouderdom verduisterd,’ antwoordde Geertrud, ‘gij weet de toekomst niet meer te bespieden. Groote en wichtige gebeurtenissen voorspelt mijn mond u: heden nacht verduistert de witte maan, dit is derzelver voorteeken. Gij zult voldoening vinden, Welf! Heden sterft Caelestius.’

‘Is deze geene ijdele belofte, machtige vrouw?’ vraagde de Usipeter eerbiedig, ‘gij hebt mij reeds vroeger van zijn sneven gesproken!’

‘Ik moest toen zijn leven ontkennen, Welf! De Ongezienen hadden het mij bevolen; thans misleidt mijne tong den grijzen Usipeter niet.’

‘Ik zal uwe woorden vertrouwen,’ antwoordde Welf. ‘Hij zal sterven, hij zal sterven,’ herhaalde hij, en eensklaps rees een nieuwe wensch bij hem op. ‘Eéne gunst,’ riep hij uit, ‘bij de Goden en mijn recht! ontzeg mij die niet, machtige Geertrud: Laat mij zijn doodslijden en stervensangst zien, opdat ik, wanneer hij om mededoogen kermt, wraak en wederom wraak van de hemelsche rechtvaardigheid bidde!’

De wichelares sidderde, zij rustte op een' roeispaan, anders zou zij nedergestort zijn.

‘De nacht der wraak is dáár,’ ging Welf voort, ‘akelige duisterheid baarde denzelven. Vijftig winters zijn daarhenen, en morgen verjaart het, dat ik op mijnen terp keerde, en mijn noodlot beslist was. Gij zijt rechtvaardig, Ongezienen! - Vrouw Geertrud wees mij welgezind, voer mij tot hem, deze nacht moge mijn vermoord geluk verzoenen.’

‘Neen,’ antwoordde deze met eene doffe stem; hare sidderende hand wenkte den dwerg toe, en binnen weinige oogenblikken was het vaartuig buiten het gezicht van den Usipeter. Deze stond op den heuvel, een' held van den Schotschen dichter gelijk, wien, op het heideveld, de geesten zijner voorvaderen in dampnevelen verschijnen en de storm-

wind met stalen wieken omruischt. Zijn fonkelende blik was naar de zwarte wolken gericht, die dicht opeengepakt door het zwerk stuwden. Hij scheen het niet te bemerken, hoe de stormvlaag door het luchtruim loeide, tusschen de struweelen snerpte en in zijne baard en lokken zwierde; het verleden en het heden beide vervulden hem van overspannen woede. ‘Thans Goden!’ riep hij toen eensklaps, in zinsvervoering uit, sprong in zijn vaartuig, stuurde naar gene zijde van den vloed en hoorde het niet, dat hem op eenigen afstand een blijde welkomstkreet toegeroepen werd, welken de wind hem op gedienstige vleugels tegenvoerde.

Twee lieden doorkliefden, begunstigd door den stroom, het water. Vroolijk klonk hun lachen, wanneer somtijds een stortgolf over hunne hoofden brak, of eene wervelvlaag hen tot inspanning der fiksche krachten drong. ‘Hermingard!’ klonk het tusschenbeide, en als eene echo klonk het dan weder: ‘Hermingard! - moeder!’

De waterreizigers hadden den boord van den stroom bereikt; een hunner stond reeds op den oever. Het was een jongeling in Romeinsch slavengewaad; hij reikte zijnen reismakker de hand toe; ook deze leefde in het tijdperk der bloeiendste jeugd, zijne kleeding verried den Romeinschen krijgsman; ieder, die Keizer Konstantijn's neiging tot verspillende pracht kende, moest spoedig in hem een' lijfwachter van den regeerder des keizerrijks herkennen. Een zijner voetschoeisels was door het zwemmen losgeraakt; terwijl hij hetzelve weder aanbond, perste de jongeling, in het slavengewaad, zich het water uit de gulden lokken, en lachte hartelijk, toen het helder nat hem voor de voeten nedergudste. ‘Het kille vocht zal zich wel nooit weder in mijne vlechten verbergen,’ sprak hij, ‘Hermingard zal den tweeden haarbos, ter gedachtenis van mijn slavenlot, ontvangen. Kom, broeder! haasten wij ons voort. Hoog klopt mij de volle borst. Hoeveel gebeurde er niet, sinds ik mijne Hermingard op dezen terp vaarwel zeide! de welbeminde zal zich verheugen. Getrouw is zij mij gebleven, getrouw tot in den dood; ik ken hare edele inborst. De voor haar herlevende zal Hermingard dier en welkom zijn. Bij Thor of bij Christus! ik bemin mijne nicht nog hartelijker. En mijn vorstelijke vader...hij

treurt om de schande der nederlaag, maar de zoon van zijn heldengeslacht heeft ze niet berokkend; als altijd zal hij mij beminnen en nieuwe ontwerpen beramen.'

Zoo sprekende, had hij zich op de zodenbank nedergeworpen; onwillekeurig zette zich de andere jongeling aan zijne zijde en sprak vertrouwelijk:

'Thans word ik toch wel van den boet-dood vrijgesproken. O, hoe verrukt zal mijne moeder mij omhelzen en ik de dierbare vrouw aan het hart drukken! Siegbert! het is een zeer liefelijk gevoel, zijne ouderen en geliefde betrekkingen weder te zien! Men zou er eene scheiding om wenschen. En wanneer men, zooals gij de uitverkorene maagd...voorwaar, dat is zaligheid!'

'Alles is hier hetzelfde, Paulinus!' hernam de in het slavengewaad gekleede Siegbert, terwijl hij opstond. 'Ook in onze woningen moge niets veranderd zijn! Kom, gaan wij verder; ik heb den weg nog in het geheugen bewaard. Dikwerf plukte Hermingard langs denzelven met mij de roos en klimopkelken, om eenen krans te maken, die in hare bruine lokken fraaier prijkte, dan het steenen sieraad op het hoofd der vervloekte Fausta. Hermingard zal eene goede ega zijn. Paulinus! ons wacht eene vroolijke toekomst.'

'Ook mij kan zij nog recht vriendelijk zijn,' antwoordde deze, terwijl zij rustig doorstapten. 'De lieve Gisela, mijne levensredster, zwoer mij eeuwige liefde; thans zal ik haar dien eed bevestigen en hare brave ziel zich verheugen. De schoone meisjes van Latium konden, door hare brandend kwijnende blikken, zwartglanzige vlechten en zwevende gestalten, mijn herdenken niet verbannen aan het rein blauwe oog, de rijke gouden lokken en degelijker lichaamsbouw van mijne weldadige redster, de boschlelie der Eikenterpen. Niets drong Gisela uit mijn hoofd of uit mijn hart. Slechts somtijds, wanneer eene vrome Christenmaagd mij, bij het verlaten van het bedehuis, ontmoette, gevoelde ik, dat zij mij meer kon zijn dan Gisela. Maar ik zal haar van onzen Heer spreken en Gisela wordt mij eene jeugdige Christin.'

'Herkent gij dien ouden eik ginds?' vraagde Siegbert, 'nog is de grijze stam niet bezweken. Heil ons, Paulinus! een angstig voorgevoel mengde zich in mijne vreugde, en ik

schroomde het bereiken onzer terpen. Maar de eik troost mij: zijne ouderdom bleef gespaard, waarom zou die mijns vaders geknot zijn?'

'Algoede God! straks moge mijne dankzegging uit het volle hart tot U oprijzen. Gij zijt liefde, ik hoop op U!' sprak Paulinus en sloeg de oogen naar den onstuimigen hemel.

'Hoe zoet zal het ons straks zijn, om aan den hoogvonkenden haard gezeten, de kleederen te drogen, den lang gemisten gerstenwijn met wakkere teugen te genieten, en, terwijl men het rundervleesch toebereidt, den mannen ons lotgeval mede te deelen. Ik beloof het u, Paulinus! men zal bij den beker uwe vriendschap niet vergeten.'

'Vlei mij niet,' antwoordde Paulinus, 'vriendendienst was mij altijd behagelijk; wat ik deed, was mijn plicht.'

'Wee hem!' hernam Siegbert met drift. 'Wee hem, die uwe daad zóó durfde beoordeelen. Ons geslacht is dankbaar en onbaatzuchtig. Waan niet, dat zij uwe edelmoedigheid zullen verkleinen.'

'Uw geslacht is dankbaar,' viel Paulinus hem ernstig in het woord, 'nu dan, dat het zijne dankbaarheid den eeuwigen God toewijde, in wiens hand ik het werktuig tot uwe redding was, opdat er nog grootere dingen geschieden mogen.'

'Gij hebt geenszins Romeinsch gehandeld; gij en vorst Crispus waren' de eenigen, die ik niet haten, die ik beminnen kon. Broeder! veracht onze dankbaarheid niet.'

'Gij zoudt hetzelfde gedaan hebben;' hernam Marcella's zoon glimlachende, 'maar het zal mij voorzeker wel om het hart zijn, wanneer de edele Hermingard mij door een' blik hare vreugde over uwe terugkomst doet gevoelen. Ja Siegbert! er wachten ons zalige oogenblikken.'

'En toch wordt het mij beklemder om het hart,' antwoordde Siegbert, 'hoor, hoe onheilspellend loeit de orkaan in het hoog geboomte; is het niet, als of de booze geesten in wilde jacht door het woud rennen? Zij verkondigen iets vreeselijks.'

'Bijgeloof voegt ons niet', vermaande de jonge Romein, 'God de Heer bestuurt alles wijs en goed; geene booze geesten zijn de werktuigen, waardoor Hij zich verklaart. Broeder!....' wilde hij voortgaan, maar eensklaps brak Siegbert zijne rede

af. - ‘Mijn voorgevoel heeft mij niet bedrogen, Paulinus!’ riep hij uit. ‘Ziet gij ginds dien zoden terp, Paulinus? ziet gij dat schemerend wit, hetwelk zich op den donkeren heuvel verheft? Dat is een lijksteen, bij Thor! ziet gij, hoe hoog dezelve is? - Die plek was bestemd, om mijns vaders lijksteen te dragen’, voegde hij er op eenen zieldoordringenden toon bij.

Verwilderd snelde hij naar den heuvel, viel op den natten grond snikkende neder en drukte het hoofd op den kouden steen; er bleef hem geen twijfel over. - In al het gevoel der onverbasterde natuur klaagde hij over het lot, dat de vleiende voorstelling zijner verbeelding door zoo gruwelijk eene wezenlijkheid deed opvolgen. Diep getroffen stond Paulinus aan zijne zijde; hij deelde hartelijk in zijn boezemleed, en sidderde op het denkbeeld, in een volgend oogenblik door dergelijk een' slag verpletterd te worden; onrustig speelden zijne vingers met het gouden kruis, hetwelk aan eene keten van hetzelfde metaal op zijne borst hing. De smart van den vaderloozen vriend eerbiedigende, toefde hij op de plek, hoe hevig zijn verlangen ook was om verder te gaan. Siegbert sprak niet, maar weende groote tranen. In het eind begon Paulinus hem te troosten en aan te moedigen, om den lijkheuvel te verlaten; maar Siegbert weigerde het met stugge moedeloosheid en verklaarde bij den lijksteen te zullen toeven, tot zijn reisgenoot terugkeerde, om hem ook Hermingard's dood te verkondigen.

Tevergeefs zocht Paulinus des jongelings besluit te veranderen; hij zag zich genoodzaakt, in vreeselijken gemoedsangst, alleen naar de Eikenterpen te gaan. Weldra bereikte hij het bewoond gedeelte, en trad de eerste stulp, welke hij aantrof, binnen. Een recht vreedzaam tafereel lachte den onrustige tegen. Aan het knetterend vuur zat een echtpaar; de man hield op zijne knieën een knaapje, dat met de poezele handjes dartelend in zijnen baard speelde en dan weder de lokken der moeder greep, die met liefderijke zorg een sluimerend wichtje aan den vollen boezem wiegde. Nieuwsgierig zagen beide op; de vrouw verschrikte, toen de vreemdeling in krijgsmansdos, het verblijf van gelukkigen vrede, binnentrad; - de Romeinsche oorlogsrok had eene andere uitwerking op haren echtgenoot: onwillekeurig zocht zijn blik

naar speer en zwaard, en rustig stond hij op, om dezelve te grijpen. Herinneringen uit het verleden keerden versch en bloedig in zijne gedachten; het gouden kruis glansde hem vijandig tegen. ‘Wie zijt gij?’ riep hij Paulinus toornig toe, die, op hetzelfde oogenblik, vriendelijk dezelfde vraag deed. Nadere verklaringen waren noodig, eer men elkander kende; Winfried staarde den dood gewaande vol verbazing aan, en hoorde de vragen niet, waarmede Paulinus hem bestormde. Slechts toen de jongeling hem zeide, dat Siegbert leefde, verstond hij denzelven, maar geloofde hem niet. Paulinus moest hem die verzekering herhalen; toen biggelden de tranen hem langs de kaak, hij kuste Paulinus met Duitsche ruwheid, doch weigerde iets te antwoorden, eer hij Vorst Siegbert gezien zoude hebben. Hij snelde naar Thiedric's grafterp. Eén denkbeeld vervulde den trouwhartigen lijfeigene, het was: ‘mijn gebieder leeft!’

Met een' kreet van verrukking sloot Winfried den troosteloozen jongeling in zijne armen; lang duurde het, eer de vlaag van hartstochtelijke aandoeningen - even fel als de storm, die den nacht vreeselijk maakte - genoegzaam bedaard was, om eenige mededeeling van Winfried te kunnen erlangen. - Hoeveel nieuwe wonden werden er toen niet toegebracht! -

(Slot volgt.)

Vijf Gedichten
Door
Henriëtte Labberton-Drabbe.

I Wanhoop

En paarden draafden door der luchten wanden,
In doffen zwerm van waasomweekten dwang,
Het bloed verdroop uit mijn verkilde handen
En heftig steeg op naar mijn keel de drang

Tot snikken woest, des hemels lage landen
Droegen wat vale huizen, als een bang
Gekwijn van al het aardsche, in starre randen
Van grijze horizon verstierf het lang

En uitgeplat stuk land, en wild en dreigend
Sleurden de wolken door den grauwen grond
Des hemels - o ik arme, die daar zwijgend

En zielsverlaten door mij zelve dwaalde,
En uit mijzelve niets dan leegheid haalde,
En in het leven niets dan wreedheid vond.

II Avondbegin

Droomrig en zacht glijdt over 't duin de schijn
Van avondzon, als oud verguld om grijze gobelins;
Rechts ligt het groen in teedre kleuren wijd gespreid:
In de avondnevel stijgt een vage droom van eeuwigheid.
Lager, in 't bladstil bosch, staan violette stammen
Rustig bijeen, vereenzaamd groepje, in 't licht
Dat langzaam daalt, en van zijn laatste glorie
Bewust, de aarde overvliet in duizend kleuren.
- Lichtende, zachte stamme', in windverwrongen
En bochtge omlijning is me uw schoonheid zóo,
Zóo lieflijk en volkomen, als mijn gansche leven
In één moment, één enkle zucht gegeven.

III Verlaten tuin

Tuin met vertreden gras en vale schulpen,
Neerhangend loof in oud verdroefde lijn
Langs grauwe muren, en in 't hoekje een schijn
Van najaarszon nog; o, mijn stille en fulpen -
Verzachte weemoed ziet u droevig aan,
En 'k weet niet wat ik voel of wat ik wensch:
Ik zie uw innig wezen, en de zuivre, vaste grens
Van schijn en waarheid voel ik door mij gaan.
- Hoe kan het zijn, dat uit die dofverweerde wanden
Mijn leven licht, dat uit die grijze looming
Van wintervagen tuin me omgeeft een drooming
Van nooit begrepe' en onbetreden landen!

IV Octobermiddag

De regen valt als zachte, fijne draden,
De grijze boomkleur stijgt op witte lucht -
Wat blâren vallen week, met vocht beladen,
En over de aarde gaat geen kleinst gerucht.

Boomen en zachte kleine huisjes baden
In atmosfeer van nevelkoele lucht,
En langs de stammen gaan de omdroomde paden
Vertrouwlijk rustig, in gebogen vlucht.

Wazige tuin met vijvers! - achtergrond, waartegen
Mijn leven staat als een fijn wit visioen,
Tuin als een spinrag in den lichten regen:
Bladerenfijn - grijsgroen, en geel, en groen,
En bruin en rood, en àlle teêre kleuren
Tesaamgewerkt als innigst zielsgebeuren.

V Avondwandeling

Zilverenblank steeg in de klare stilte
't Geluid van onze stemmen en een zacht
Gerucht van dorre blâren; boomen stonden als
Vergeten sproken in een ijle damp
Van nachtlucht, diep aandoenlijk, en het water
Lag, fijn belicht het donkre vlak, bezonken

En rustig in de zacht gebogen randen
Van 't bolwerk; nevelfijn en vol mysterie
Steeg 't blârenkantwerk in de wolge lucht,
Groen-wit belicht, opeens wegwolkend
In waterkoele vacht van duisternis.
- Toen ging er door mijn ziel dat vol gevoel
Van liefde om u en om de boomen:
Zoo trekken 's morgens door het roerloos land
Dat nog bevangen ligt in mijmering van misten,
Zacht-sterke paarden voor een ploeg in rustgen gang
En onverwacht, uit donkre binnenwegen.

In Memoriam Charles van Lerberghe (1861-1907).
Door
P.N. Van Eyck.

Planeet, stil schijnend in een winterlucht,
Waar kille vorst de tinteling verschrilt
Van vele sterren, - zóó waart gij, en 't lied
Dat aan uw mond ontdeunde, had zijn toon
Van zachte teerheid vol.
    Toen, - o, het leed
Van hóeveel harte' - omzonk u waanzins damp.

En, als een wijd vertrek, waarin de glans,
Die blonk van meen'ge matomglaasde kaars,
Gedoofd wordt, duister, en een dompe walm
Blijft na, - zoo droegt gij in uw ledig hoofd
Een korten tijd de schaûw'ge schimmen nog
Van ongezongen zangen, - en gij stierft. -

Gij stierft en 't kwam tot mij, o weet: het klonk
In vluchtig woord van hard en schel gesprek, -

Het vlood voorbij, - en verder ging de dag
In scherts en lach en monkelend genot, -
Waar had ik nog gedachtenis van u?

Maar in den avond, toen een teedre vlam
Om mijn gelaat den schijn spon, waar uw lied
Ook vaak zóó zoet van was, toen schreide een zwaar,
Snikkend-strak leed omhoog, en woordeloos
Gedacht ik u, en speurde een enkel vers,
Niet luide, maar met weeke zielestèm,
Zooals ook gij 't eens hoordet, - ach, zoo stil! -
Lévend zóó stil reeds, - na; en schreide dan?

Gij stierft, - maar weze erinnering van zang
En reeden dank het witte lijngewaad,
- Voor eeuwig? - ach, tot lijkwa van uw dood.

Daendels - Van Heutsz
Door
Mr. P. Brooshooft.

Weldra zal het een eeuw zijn geleden, dat Mr. Herman Willem Daendels, Maarschalk van Holland, optrad als Gouverneur-Generaal van Ned. O.-Indië.

Onder de fransche en bataafsche republieken zich onderscheiden hebbende als dapper soldaat, opgeklommen tot den rang van Luitenant-Generaal, populair door zijn krijgsroem, werd hij ook geëerd door koning Lodewijk, die hem, na andere eerbewijzen, den 28sten Januari 1807, met schier onbeperkte volmacht, benoemde tot Gouverneur-Generaal van N.O.-Indië.

De kolonie verkeerde, economisch en militair, in zeer ongunstigen toestand, had dus een krachtige hand noodig om te worden opgevoerd tot meerderen welstand en verdedigd tegen de dreigende aanvallen der Engelschen.

Daendels, die na zijne juridische promotie in 1783 zijn militaire glorie verwierf door aansluiting bij de patriotten, de revolutionaire partij, toonde zich van het eerste oogenblik dat hij de macht in handen had een ultra-despoot. Hij erkende geen recht van den onderworpene, duldde geen weerstand van den verongelijkte, voelde niets voor leed of verbittering van anderen, had tot eenigen leiddraad zijn eigen tyrannieken wil en veelal slechte neigingen.

Tegenover den ellendigen toestand der bevolking was geveinsde steun zijn hoofdpolitiek. Hij erkende dat de ‘contingenten’ en ‘verplichte leverantien’ de bevolking uitmergelden. Contingenten waren, naar men weet, jaarlijksche leverin-

gen in producten, door de O.-I. Compagnie in de door haar onderworpen of bij contract verkregen Java-deelen opgelegd aan de inlandsche hoofden, welke hoofden ze weder eischten van de bevolking. Rijst, indigo, tabak, klapper-olie, katjongolie, djati-balken, katoen, garen, peper, wat niet al, moest grootendeels zonder en gedeeltelijk voor kleine betaling jaarlijks in de pakhuizen worden ingeleverd. De gedwongen leverantien waren nog radikaler. Zij eischten eenvoudig de inlevering van *al* wat van een produkt werd geoogst, tegen zeer lagen prijs, een monopolie dus van zeker produkt, zooals van den Bosch ze later meer stelselmatig invoerde. Koffie was, ook bij de komst van Daendels, het belangrijkste en voordeeligste dezer gouvernements-alleenrechten.

De groote maarschalk nu volgde tegenover deze volksuitbuiting de ons helaas zoo welbekende staatkunde van schijnethiek. In den ‘Staat der Ned. Oost-Indische Bezittingen onder het Bestuur van den G.G. Herman Willem Daendels’, die hij in 1814 publiceerde tot rechtvaardiging van zijn bestuur, erkende hij ten volle dat de toestand van den Javaan deerniswaardig was, maar beweerde tevens dat de hoofdoorzaak was gelegen in de knevelarij zijner hoofden, geenszins in het stelsel zelf der contingenten en gedwongen leverantiën. Hij trachtte dus, deze rechtstreeks door de schatkist te doen innen, en schafte slechts de contingenten af van een aantal artikelen van ondergeschikt belang. Wat voor de schatkist van eenige beteekenis was behield of verzwaarde hij. De levering van indigo en katoenen garens, die zoo goed als onverkoopbaar bleken, was reeds vervangen door een belasting in geld, en deze handhaafde hij. Tevens legde hij den Javaan het verbouwen van katoen, dat hij naar China dacht te kunnen uitvoeren, op als verplichte cultuur. Toen die uitvoer, wegens mindere hoedanigheid van het product, mislukte, werd de verplichte kapas-cultuur weer ingetrokken, en alle kracht gericht op de rijst-contingenten en uitbreiding der verplichte koffie-cultuur. Groote massa's rijst moesten worden geleverd tegen f 1.25 den pikol, en voor de gedwongen koffiecultuur werd aangesteld een Inspecteur-Generaal, met volmacht om overal op Java, waar hij dit noodig oordeelde, koffietuinen te doen aanleggen en bewerking, onderhoud en pluk naar zijne

inzichten te regelen. Daarmee begon die lijdens-geschiedenis van zwaren arbeid voor ontginning van dikwijls ongeschikte gronden, onttrekking aan den eigen sawah-arbeid, ongelijke, slechte of geheel uitblijvende betaling na 4 of 5 jaren inspanning, die onder het latere cultuurstelsel zou worden vervolgd. In bovengenoemden '*Staat*' beroemde de Maarschalk zich er op, dat hij in drie jaren tijds de bij zijn komst aanwezige 27 millioen koffieboomen had opgevoerd tot 72 millioen, dus bijna verdrievoudigd.

Om quasi den druk van dezen koffie-arbeid te verlichten werden, zooals hij beweerde, de gouvernements-heerendiensten van de koffie-planters overgebracht op de niet-koffie-plantende inboorlingen. Dit is op zichzelf reeds onzin, daar men voor de noodige diensten aan wegen, bruggen, waterwerken, loopers- en draagdiensten etc. in zekere koffie-streek geen menschen kan laten komen uit andere gewesten, waar *geen* koffie groeit. Maar bovendien heeft de 'Donderende Maarschalk' (dit werd bij den inlander zijn bijnaam) juist op het stuk van heerendiensten zoowel de bevolking als hare hoofden zoo afgrijselijk gemarteld, dat hij daartoe liever maar geheel het zwijgen had moeten doen.

Ieder kent de vermaardheid, die Daendels zich heeft veroverd door den aanleg van zijn grooten postweg over Java, en voorzeker is die weg van groot nut voor het nageslacht. Maar mag een werk, zonder meer, worden geprezen wijl het nut brengt aan de later levenden? Wanneer het is verkregen door ruwen dwang, zware mishandeling, uitputting en dood van tallooze medemenschen; wanneer het dus, behalve tegen den regel van eerlijke economie, dat een tegenwoordig geslacht niet mag worden uitgeput ten voordeele van de toekomende, nog zondigt tegen de eerste voorschriften van menschelijkheid - moet men dan niet erkennen dat zulk een werk den despoot, die het liet uitvoeren, allerminst tot eer kan strekken, en dat het nageslacht eerst dan zonder schaamte en droefheid de voordeelen er van zou mogen trekken, wanneer het was daargesteld met behoorlijke belooning voor de gepreste arbeiders en een weinig zorg voor hunne gezondheid en leven?

Hoe het daarentegen is gegaan met deze en zooveel andere door Daendels afgeperste openbare werken, werd treffend en

eenvoudig meegedeeld in een rapport, dat de Engelsche Luitenant-Gouverneur Raffles, die optrad na een kort intermezzo van Janssens, zich door met de inlandsche huishouding bekende ambtenaren liet uitbrengen over den toestand der Javanen. Na de z.g. ‘ordinaire heerendiensten’ te hebben beschreven, zegt dit rapport over de ‘extra ordinaire’:

> ‘Deze zijn zooveel te ondragelijker voor den gemeenen man, vermits dezelve geene bepaling hebben; tijdens dat de Heere-weg gemaakt is, van de beide uitersten bijna van Java, ten minste van Bantam af tot Kalie Tikus toe, aan het Banjoewangische, heeft bijna alles, wat leven ontvangen had, daaraan moeten werken, bij duizenden tegelijk, en hier op Java's Noord-Oostkust zonder genot van eenige betaling of equivalent dan die van sommige weldenkende Regenten die aan die rampzalige Javanen (want dus waren de gebezigde woorden) óf een mond vol rijst lieten uitdeelen, of wel hun het huis- of zoogenaamde hoofdgeld, bekend onder den naam van Wang-Gelek, kwijtscholden. Zietdaar dan de wezenlijke corvée[1)] in naam en in betrachting! De weg door het bosch van *Kadawang*, of tusschen *Wielerie* en *Batang*, heeft aan duizenden het leven gekost, door de daar heerschende ongezondheid. De Regent van Batang zelve is daarbij omgekomen, met een aantal hoofden; en hiervoor is den gemeenen man geen korrel rijst te goed gedaan.
> ‘Bij het werken aan wegen voegt zich het maken van rivieren of doorgravingen, zooals die geweest is van de rivier de *Toedoenang*, onder *Fangalangie*, tot aan de zoogenaamde binnen-zee, eene doorgraving zoo noodeloos als onkundig behandeld. Het maken van bruggen, het bezigen, zonder genot van betaling, van handwerkslieden, alle leverantie van Adâp, Bamboesen, Kadjangmatten, rottings en wes meer, waarvoor geen betaling geschiedde - en in één woord alle die verrigtingen, waartoe de gemeene man gedwongen of gerequireerd wordt, zonder dat hij daarvoor het minste equivalent geniet.’

Naar men ziet maakten Raffles' rapporteurs, wien alleen inlichting was gevraagd over de economische toestanden der

1) De ‘*corvée*’ was, naar men weet, het misbruik dat zooveel heeft bijgedragen tot opstuwing der volkswoede, die de eerste Fransche revolutie in 't leven riep: de bijna onbeperkte beschikking van den ‘seigneur’ over den arbeid zijner ‘cerfs’ (opgezeten boeren), waardoor dezer eigen bouwvelden werden verwaarloosd ten behoeve van die des meesters, wegen, bruggen, bosschen etc. om het ‘Kasteel’. P.B.

Javanen, geen gewag van de wreedheden, bij den aanleg van den postweg op bevel des maarschalks gepleegd, de gestrafte, gegeeselde ja zelfs naar men verzekert ter dood gebrachte hoofden wanneer deze geen kans zagen het geëischte aantal arbeiders naar hun graf of hun beestenwerk te drijven. Al dit onrecht kwam voor, niet slechts bij den wegen-arbeid, maar ook bij dien in de omgeving van Batavia en andere defensie-werken. Het treffendst bij dien aan de Meeuwen-baai in Bantam, dien ik wat uitvoeriger zal beschrijven wijl hij tevens Daendels' despotisch en laaghartig optreden tegen de Javasche Vorsten teekent.

Hij bestemde aanvankelijk die baai tot maritiem station (later liet hij ze varen door de Merak-baai en deze weder voor Soerabaja, zoodat al de volks-opoffering aan de Meeuwen-baai nutteloos was). Het werk, geleid door kolonel Cowel, was ontzettend zwaar; bosschen van zware boomen moesten worden geveld, moerassen gedempt, heuvels weggegraven. De uitdampingen van den grond waren zoo giftig, dat weldra velen der gepreste werklieden bezweken; kolonel Cowel zelf werd aangetast en stierf te Batavia. De sterfte werd zóó groot, dat zelfs de Sultan van Bantam de menschen er niet meer kon heen drijven of, zoo zij al gingen, weerhouden van met heele troepen te vluchten. Deskundigen, die ter plaatse geweest waren, waarschuwden Daendels dat de voorgenomen werken niet waren uittevoeren. Ook de Koning (Sultan) van Bantam zond twee gezanten, met den Commandeur du Puy, om bedenkingen in te brengen. Daendels wilde naar geen rede luisteren. Hij zond du Puy terug met vijf harde eischen: primo den rijksbestuurder, oom des Sultans, dien hij beschuldigde van onwil, naar Batavia op te zenden; secundo dagelijks duizend man voor de werken aan de Meeuwenbaai te leveren; tertio dat de Sultan zijn kraton zou afbreken en naar Anjer verplaatsen; twee andere van minder belang. Ieder kon begrijpen, dat de rijksbestuurder Mangkoeboemi niet goedschiks naar Batavia zou gaan en, indien hij van Daendels' eisch de lucht kreeg, zich ook niet langs een zoet lijntje door du Puy tot zich zou laten lokken. Verstandig beleid zou dus hebben geeischt, du Puy althans dezen, maar liefst alle eischen, in 't geheim ter hand te stellen. Wel verre

hiervan had Daendels ze, in tegenwoordigheid der Bantamsche gezanten, openlijk aan tafel besproken, en toen du Puy eenige bedenkingen maakte, had hij een der aanwezigen, die zijne woorden voor de gezanten in 't maleisch overbrachten, gelast dien inlanders te zeggen: dat de Commandeur bang scheen te zijn voor de Bantamsche krissen. Als men bedenkt, dat die Puy in Bantam het Nederlandsche gezag vertegenwoordigde, moet men wel komen tot de slotsom dat de Gouv.-Generaal opzettelijk aanstuurde op een bloedige ontknooping, die hem een voorwendsel zou geven om het Sultanaat van Bantam te nekken. Die toeleg gelukte dan ook volkomen. Du Puy keerde 10 November 1808 met de gezanten naar Bantam terug, met den last van Daendels, hem vóór 15 November op alle vijf eischen stellig antwoord te doen toekomen. Terstond zijn opdracht bij den Sultan vervullende, kreeg hij ten antwoord dat de eischen 1 en 2 zouden worden nagekomen, maar wat het opbreken van den Kraton betreft, de Sultan de graven zijner voorzaten niet mocht verlaten. Dit schreef hij 12 November aan den Gouv.-Generaal, die onmiddelijk antwoordde, dat hij op voldoening van alle eischen moest aandringen. Du Puij begaf zich daartoe in den middag van 14 November met een luitenant en 14 man naar den Kraton. De Rijksbestuurder, onderricht van het hem dreigende gevaar, had tal van getrouwen verdekt opgesteld, die du Puy met zijn lijfwacht overvielen en allen afmaakten. Den 15den November deze tijding ontvangen hebbende, was Daendels reeds den volgenden dag met 1000 man op weg naar Bantam, waar de Sultan, ofschoon 3000 man te zijner beschikking hebbende, door velen zijner grooten werd verlaten en den Kraton zonder slag of stoot overgaf.

Volgens het ‘Overzicht’ over Daendels' bestuur, in 1816 uitgegeven door den Oud-Gouverneur van Java's Noord-Oostkust en Dir.-Generaal van N.-Indië, Nic. Engelhard, waaraan bovenstaande bijzonderheden gedeeltelijk zijn ontleend, heeft Daendels zich toen in den Kraton tegenover de moeder, vrouw, kinderen en andere vrouwen van den Sultan gedragen als Alexander de Groote tegen die van den verslagen Darius in 333, hetgeen niet anders kan beteekenen, dan dat hij ze gevankelijk meevoerde en tot slachtoffers zijner lusten maakte.

Een der ratoes is, volgens denzelfden schrijver blz 157, geruimen tijd ten huize *Buitenzorg* 'Hof-Dame' van Daendels geweest en genoot daar, als eerste favorite, 'vele gunsten'; 'doch om eene quèrelle is zij, met haar vader, daarna wederom naar Bantam teruggezonden, en heeft daar niet lang gejouisseerd van haar leven, als zijnde met haar vader op een deerlijke wijze vermoord.'

De Rijksbestierder Mankoeboemi werd ter dood veroordeeld, de Sultan verbannen naar Amboina, een groot deel van Bantam en de aanhoorige Lampongs onder rechtsstreeksch Nederland's gezag gebracht, de rest onder schijn-gezag van den kroonprins als Sultan gesteld, die een vast jaargeld kreeg, terwijl de opbrengst der middelen en cultures aan het Gouvernement werden getrokken.

Tegenover de midden-Javasche Vorstenlanden zien wij van Daendels dezelfde boosaardige politiek als tegenover Bantam: provocatie en daarna de sabel, evenals russische politie bij volksberoeringen.

De uittarting was hier een quaestie van ceremonieel. Reeds enkele weken na zijn aankomst gaf hij den residenten aan de hoven van Djokjakarta en Soerakarta, die voortaan 'Ministers' zouden heeten, een instructie, waarbij de pajong - evenals een eeuw later in een der eerste aanschrijvingen van een ander geniaal militair-staatsman - de hoofdrol speelde. De 'ministers' zouden zich, in tegenwoordigheid der vorsten en bij plechtige gelegenheden, steeds een geel-vergulden pajong, met licht-blauw afgezet, doen nadragen. Als men bedenkt dat de groote gele pajong sinds eeuwen een embleem was, dat de Aziatische vorsten zich voorbehielden, in 't algemeen 'geel' de vorstelijke kleur is, zoodat ook de briefwisseling geschiedde onder enveloppe van geel taf, waarvan tot dien tijd alleen de Gouverneur-Generaal zelf zich evenzeer bediende, is het duidelijk dat het nieuwe pajong-bevel een uitdaging tegen de vorsten was. Eenige andere futiliteiten, zooals het maken van drie buigingen voor den vorst, het aanbieden der sirih-doos etc., werden bij dezelfde 'instructie' afgeschaft.

Het doel werd slechts ten deele bereikt. Soesoehoenan en Sultan vereenigden zich wel tot verzet, maar de eerste krabbelde terug, waarop ook de Sultan bakzeil haalde. Daendels, die het vooral op den als zeer rijk bekend staanden Sultan had begrepen, zette de uittarting voort door dezen in Juli 1809 te bezoeken en hem zooveel mogelijk te grieven, beginnende met hem op 4 palen van zijn hoofdstad, te Bantoelan, door twee zendelingen tot zich te doen brengen en hem daar op een troon te ontvangen. De Sultan slikte alles, zoodat de provocatie mislukt scheen. Nieuwe welkome aanleidingen gaven echter de aanmatigende regent van Madioen, Raden Ronggo, schoonzoon van den Sultan, die inderdaad allerlei willekeur bedreef, en intrigues aan het Djokjasche hof zelf, namelijk een samenspanning van des Sultans derde vrouw Ratoe Kentjana, zijn broer Noto Koesoemo en diens zoon Noto Diningrat tegen den rijksbestuurder Danoe-Redja, zwager van den kroonprins. Daendels trok partij voor den rijksbestuurder en eischte de uitlevering van Raden Ronggo. Een vrij groote legermacht stond gereed om Djokja aantetasten. De Sultan herstelde terstond den rijksbestuurder in al zijne waardigheid en zond een sterke krijgsmacht uit om den in openlijken opstand gekomen Raden Ronggo te vatten, die dan ook te Kertosono sneuvelde. Noto Koesoemo en Noto Diningrat werden tevens, op eisch van den G.G., uitgeleverd en in het fort te Cheribon gevangen gezet. Schoon dus de Sultan zich aan alle bevelen had onderworpen, was de Groote Heer nog niet voldaan. Hij trok zelf aan het hoofd zijner troepen naar Djokja, onttroonde den Sultan ten behoeve van den kroonprins, legde een zware oorlogsvergoeding op en schafte een bij contract door ons Gouvernement aan den Sultan verschuldigd ‘strandgeld’ af. Ook aan Soerakarta, dat volkomen onderworpen was gebleven, werd, onder bedreiging der krijgsmacht, bedoeld strandgeld ontnomen. De grenzen van de Vorstenlanden en het Gouvernementsgebied werden ten onzen voordeele anders geregeld, maar zóó slecht dat de uit de behouden enclaves voortvloeiende strooptochten, prang dessa's etc., later veel hebben bijgedragen tot het uitbreken van den Java-oorlog. Tot het afschaffen van eenig gering deel der tallooze drukkende heffingen van het volk, die naast de verpachte

tolpoorten en marktgelden in 1825 de volksmassa als één man Diponegoro's oproep tot den prang sabil deden volgen, stak Daendels, schoon de gelegenheid zoo schoon was, geen vinger uit. Hij was slechts bedacht op afschaffing, met contractbreuk, der door het gouvernement verschuldigde strandgelden, en uitbreiding van gouvernements-gebied tegen geringe vergoeding (voor den Soesoehoenan betaling zijner schulden ad 97.000 Spaansche matten, voor den Sultan intrekking der eerst opgelegde oorlogsschatting!). Zelfs verzwaarde hij de volkslasten nog aanmerkelijk, door den Sultan op te leggen het onderhoud van het fort Bojolali, den Soesoehoenan van dat te Klaten, en beiden van de groote wegen in hun gebied, wat natuurlijk gebeurde in onbetaalde leveringen en heerendienst. Zijn gewetenloos-wraakzuchtige natuur eindelijk toonde de groote man ook hier door zijn moreelen moord-aanslag op Noto Koesoemo, den meest ontwikkelden en hollandsch-gezinden pangeran te Djokja, en diens zoon Noto Diningrat, gehuwd met de meest geliefde dochter des Sultans. Over deze twee was Daendels uitsluitend voorgelicht door den vijandig tegen hen overstaanden rijksbestuurder Danoe Redja, en slechts op diens inblazingen liet hij hen uitleveren, zette hen te Tjeribou gevangen, en schaamde zich niet aan den landdrost van die plaats, Waterloo, te schrijven dat het Gouvernement de prinsen moeilijk kon ter dood veroordeelen, maar dat hij, de Gouv.-Generaal, hoopte te vernemen dat zij niet meer bestonden.[1)] Gelukkig wist Waterloo de uitvoering van dit zijdelingsch bevel te verschuiven, zoodat de onverwachte komst van Daendels' opvolger Janssens de prinsen redde. Raffles vergoedde aan Noto Diningrat eenigszins de hem aangedane verongelijking door hem in 1812, bij den dood des Sultans, het regentschap en de voogdij van den onmondigen opvolger toe te vertrouwen.

Voor Daendel's optreden tegen de Java-vorsten zal ik het hierbij laten en mij dus niet begeven in de, ook zeer ingewikkelde, verhoudingen in Cheribon. Later, bij de vergelijking van *zijne* politiek tegenover inlandsche grooten met die van den tegenwoordigen gouverneur-generaal, zal ik de ge-

1) Veth, Java II blz. 567. Engelhard blz. 258.

volgen en doelmatigheid van zulk een staatkunde bespreken.

Zeer merkwaardig is ook de wijze, waarop de despoot van 1808 tot 1811 trachtte te komen aan het geld voor zijn krijgshaftig bestuur. Uit Nederland was toen evenmin als thans hulp te hopen. Onder Daendels sneden de Engelschen de Indische schatkist van allen (trouwens bovendien van Lodewijk en Napoleon niet te verwachten) steun uit Europa af, onder van Heutsz de nu wel voor goed gebleken, trouwens door de regeering zelve aangevuurde, onwil van Nederland om iets noemenswaards van de vroeger geroofde millioenen tot Java's opleving te restitueeren.

De hoofdbron van Daendels' buitengewone inkomsten was de landverkoop aan partikulieren. Let wel, niet gewone overdracht van stukken gronds, maar verkoop, aan Chinezen en andere fortuinzoekers, van geheele landstreken, met menschen en dieren er op, inclusief het uitoefenen van souvereine rechten over die menschen. In de ommelanden van Batavia, Tangerang, Krawang, maar vooral in Oost-Java verkocht hij, die quasi het gezag wilde hooghouden, aldus groote brokken souvereiniteit, belastingrecht, heeredіensten, contingentenrecht, kortom alles wat de volksmassa tot slaaf maakt van den gewetenloozen partikulier. De gewezen Kapitein-Chinees van Soerabaia Hangtjang Pit werd aldus eigenaar van nagenoeg de geheele regentschappen Besoeki en Panaroekang, en daarna ging voor een millioen rijksdaalders het regentschap Probolinggo aan diens broeder Hang Kie Ko, Kapitein-Chinees van Passaroeang. Deze Chinezen zouden in jaarlijksche termijnen de koopsommen betalen, maar wijl Daendels het geld contant verlangde, gaf hij voor het bedrag schuldbrieven uit, die hij te Soerabaia en Semarang in circulatie bracht voor zilver. Naar den laatsten kolossaal-verkoop kreeg dit papier den naam van ‘Probolinggopapier’; de in West-Java uitgegeven schuldbrieven heetten ‘Batavia-papier’. Niettegenstaande bij ordonnantie op het omlaag drijven van den koers dezer Staatsschuldbrieven de hardste en zotste straffen werden gesteld - geeselen, brandmerken, dwangarbeid, ja zels doodstraf - daalde het Probolinggo-papier reeds terstond bij uitgaaf tot 50 en het Batavia-papier tot 30 procent zijner nominale waarde. De koperen geldstukken werden eenvoudig in tweeën gekapt, opnieuw gestempeld en aldus

voor de dubbele waarde uitgegeven. Partikulieren accepteerden ze daartoe natuurlijk niet, en zoo werden ze uitgegeven aan lieden, afhankelijk van de regeering, ambtenaren en vooral militairen. De troepen te Batavia, waarheen het grootste deel der krijgsmacht was getrokken, werden ten slotte alleen betaald in papier en koper.[1)]

Een andere eigenaardige wijze om aan geld te komen was, dat Daendels zich eenvoudig, z.g. tegen verband van producten, toeëigende de gelden van uitlandige personen, hetgeen hij in zijne finantieele stukken noemde: ‘disponéren over de kapitalen voor uitlandige personen welke alhier onder de gemeente zijn uitgezet.’ Voorts de zoogenaamde ‘quotisatiën’, zijnde gedwongen buitengewone heffingen van partikulieren; en eindelijk de ‘vrijwillige geldtellingen’, zijnde bijdragen van partikulieren met het oog op den toestand van 's lands kas, waarbij meer de telling dan de vrijwilligheid dient op den voorgrond gesteld.

Bij dit alles moet nu zeer zeker worden in het oog gehouden, dat Indië reeds lang geheel van het moederland was afgescheiden, handel en verkeer met Europa door de Engelschen nagenoeg onmogelijk werden gemaakt en dus de Indische schatkist, onder moeilijke omstandigheden, zichzelf geheel moest bedruipen. De middelen, die Daendels gebruikte om aan geld te komen, zouden dus kunnen worden verschoond, indien hij niet tegelijkertijd zichzelf, ten koste van de schatkist en met onbarmhartige knevelarij der bevolking, had bevoordeeld. De Gouverneurs-Generaal bewoonden sedert Mossel (1760) van gouvernementswege een buitenverblijf te Weltevreden, met land en jachtrecht, en een uitgestrekt landgoed te Buitenzorg, bevattende nagenoeg de geheele tegenwoordige assistent-residentie van dien naam, met uitzondering van het landgoed Depok. Het was in 1745 afgestaan aan den Gouv.-Gen. van Imhoff, onder voorwaarde dat het zou blijven aan de opvolgende Gouverneurs-Generaal en niet worden vervreemd. Het Gouvernement hief later deze bepaling op, en het land behoorde dus aan de erven Van Imhoff. Daar deze het niet

1) Zie voor dit alles Veth's ‘*Java*’ II blz. 577, en Engelhard's vroeger vermeld ‘Overzicht’ blz. 240-242.

bleken te kunnen beheeren, werd het voor betrekkelijk geringen prijs door het Gouvernement gekocht en ging in vollen eigendom over op den G.-G. Mossel. Eerst door gewoonte en vervolgens bij de wet ging het toen van den eenen landvoogd op den anderen over, tegen betaling van den oorspronkelijken zeer matigen koopprijs, waartegenover zij de ruime inkomsten van het land trokken, wat op zichzelf reeds een voordeelige geldbelegging was. Daendels nu wist, met medewerking van den Directeur-Generaal van IJsseldijk, die in eene 'consideratie' aan de Hooge Regeering de inkomsten van Buitenzorg ongunstig voorstelde, gedaan te krijgen dat hij, tegen geheele overlating van Weltevreden aan het Gouvernement, Buitenzorg in vollen eigendom verkreeg, dus met recht om het persoonlijk te exploiteeren, verkoopen etc., zonder gehoudenis om het over te laten aan opvolgers, en wel tegen den eenmaal betaalden lagen prijs. Daarna ging hij de lasten der bevolking enorm opdrijven, o.a. door in te trekken de Publicatie waarbij heffing van meer dan 1/10 der padi-opbrengst werd verboden, door verbetering van wegen, bruggen, grondbewerking in onbetaalden heerendienst, door ontneming van allerlei voordeelen aan regenten en hoofden. Op bladzijden 116-121 van meergemeld 'Overzicht' van Engelhard kan men een uitvoerige opsomming dier knevelarijen vinden. Aldus de inkomsten hebbende opgedreven, verkocht hij het land bij kavelingen aan particulieren met groote winst. Veth noemt op blz. 576 deel II van 'Java' 60.000 rijksdaalders voor de opgedreven inkomsten en 860.000 rijksdaalders 'papier' voor verkoopsommen, terwijl Daendels het paleis en omliggenden grond en meubels nog aan het Gouvernement wist terug te verkoopen voor 400.000 rijksdaalders. Hoeveel hij bij deze kwanselarij heeft geprofiteerd, kan ik niet met juistheid nagaan. De '*Encycklopedie van Ned.-Indië*', deel I blz. 412 spreekt van 'een buitensporige winst.' Engelhard berekend op blz. 124 zijn winst uit den landverkoop op 143.060 rijksdaalders zilver, zegge f 358.000. Laat hij bij den terugverkoop van het Paleis etc. nog een kleine f 150.000 hebben geprofiteerd, dan heeft hij zich, ten nadeele der uitgemergelde schatkist, voor welker nooden blank en bruin letterlijk werden gevild, bevoordeeld met een vijftal tonnen gouds.

Na de overweldiging van Batavia eigende hij zich bovendien persoonlijk toe het geheele distrikt Djasinga, wat echter door de Regeering in Holland krachteloos werd gemaakt. Hij was in één woord, anderen gewetenloos uitbuitende, voor zichzelf in hooge mate baatzuchtig en gierig. Reeds terstond na zijne benoeming toonde hij zijn hebzucht door verhooging der vergoeding zijner reiskosten te vragen, o,a. voor kosten tot Lissabon alleen f 45,090, waarvoor koning Lodewijk bij eigenhandig geschreven antwoord f 25,000 genoeg oordeelde. En dit terwijl hem was toegekend een traktement van f 118.800, ingaande bij zijn vertrek uit Nederland, f 80,000 voor uitrusting en onderhoud gedurende de reis, behoud van zijn militair traktement van f 12,000, ruim (mij niet juist bekend) pensioen, eveneens pensioen van f 5000 aan zijne weduwe zoo hij binnen 4 jaren kwam te overlijden.[1)]

Het is wel opvallend, hoe zulk een groot man, die geheel onbewogen duizenden en duizenden laat bloeden ten behoeve der schatkist, met zorg de handen op zijn eigen zak houdt, ja zelfs niet aarzelt om daarheen uit diezelfde schatkist eenige onwettige kanaaltjes af te leiden.

De medegedeelde fragmenten uit het Bestuur van Daendels mogen natuurlijk in geenen deele worden beschouwd als eene, zelfs in de verte, volledige beschrijving dier driejarige landvoogdij of van 's mans bekwaamheden en karakter. Voor de militaire organisatie, administratie, hervorming der ambtenaarswereld, de justitie, politie, buitenbezittingen etc. etc., deed hij in dat korte tijdsverloop ontzachelijk veel, deels goed, deels slecht, maar alles gekenmerkt door het ruw-despotische karakter van den gebieder, en wat de inlandsche bevolking betreft met de bekende tartufferie van groote beweging over bagatellen (het vrij verklaren van wat pandelingen, het bestraffen van eenige knevelende hoofden) maar tegelijk zelf de gansche bevolking kwellende en uitputtende door onduldbare lasten in geld en arbeid.

Ik kom nu tot den man met even despotischen aanleg als

1) D.J. Mackay, Academisch proefschrift 1861 blz. 5.

Daendels, wien een eeuw later het wel en wee van Ned.-Oost-Indië werd in handen gegeven. De heer Kielstra, die gedurende de Boulangistische rage van het najaar 1904, in den Haagschen Dierentuin, den toen juist benoemden Gouv.-Generaal van Heutsz vergeleek met Jan Pieterszoon Coen, had m.i. juister gedaan door als model te kiezen den grooten man van honderd jaren geleden.

Inderdaad zijn de gemeenschaps-punten opvallend.

Beide van burger-afkomst, Daendels iets deftiger dan van Heutsz. De een uit het Geldersche Hattem, de ander uit het Drentsche Coevorden. Gaan in dienst, onderscheiden zich in den oorlog, brengen het door hun krijgsroem tot de hoogst aanzienlijke en voordeelige betrekking van Gouv.-Generaal van Ned. O.-Indië.

Eerste punt van zorg voor beide eminente mannen: de pajong. Voor Daendels om dat praaltuig aan zekere residenten te gelasten, voor van Heutsz om het hun te ontzeggen.

Nadat dit pak van 't hart is, begint de groote politiek.

Beiden vinden Java, en vooral de inlandsche bevolking, in een deplorabelen toestand. Door Daendels zelf werd dit geconstateerd in zijn ‘Staat’ van 1814, voor van Heutsz was het wel en degelijk erkend door den minister die hem deed benoemen, wiens driejarig parlementair geschipper zich geheel cońcentreerde om de vraag, hoe de door hem zelf afgekondigde economische inzinking van Java tegen te houden.

Beiden weten tot herstel van dezen ongunstigen Java-toestand niets spoedigers te doen, dan zich te werpen in kostbare oorlogen met, en zeer heftig optreden tegen, inlandsche vorsten. Het is, schoon niet te prijzen, toch te verklaren. Een uitsluitend militair verleden verloochent zich niet. Het meent instinktmatig dat alles, ook economische welvaart, door wapengeweld kan worden afgedwongen; het telt de menschenlevens en groote onkosten minder dan de bevelhebbers-voldoening om den lieden eens ‘mores te leeren’; het weet, daardoor bij de licht te verblinden volksmassa terstond eer te zullen inoogsten, terwijl het zware werk om eene bevolking welvarender te maken eerst na langen tijd, wellicht eerst onder het nageslacht, tot zijn recht kan komen.

Daendels vond zijn oorlogs- en vorstenvernederings-werk

vlak bij de hand, in Bantam, de Vorstenlanden, Tjeribon; voor van Heutsz was ten deze op Java natuurlijk niets meer te doen, tenzij men wat paperassen-gewissel met den kleinautokraat Couperus in Djokja als anti-vorstenpolitiek in aanmerking wil brengen. Voor van Heutsz boden zich als arbeidsveld slechts de Buitenbezittingen, Atjeh, Djambi, Celebes, Bali, Ceram, Boeton, N. Guinea, Flores, Timor.

Men heeft in al het vorenstaande gezien, hoe Daendels tegenover de vorsten op Java eerst uittartend, daarna ruw, onbarmhartig, onrechtvaardig, zelfs misdadig, optrad. Zeer zeker zal ik niet beweren, dat onder van Heutsz in de Buitenbezittingen even weerzinwekkend is gehandeld, maar trekken van overeenkomst met de Daendels-politiek vinden wij toch ongetwijfeld in hetgeen gedurende de laatste twee jaren aan inlandsche vorsten en hoofden is geschied.

De tegenwoordige Celebes-oorlog die, ondanks de herhaalde verzekeringen der regeeringspers dat ‘het verzet voor goed gebroken is’ (verzekeringen die reeds een half jaar na den aanvang begonnen), sinds Juni 1905 een reeks gevechten, overvallen, slachtingen, échecs en wraakoefeningen vertoont, waarvan het eind nog niet is te voorzien, werd aangevangen omdat de Vorst van Boni, tegen wien het oorspronkelijk was gericht, niet wilde toestemmen in de bij het door hem onderteekende contract van 16 Febr. 1896 bedongen overname der Bonische tolrechten door het Gouvernement. Dit is door alle sophismen van *Handelsblad* te Amsterdam en *Javabode* te Batavia niet weg te redeneeren. Er waren of werden althans te berde gebracht een aantal andere grieven tegen La Pawawooi Karaëng Segeri. Maar men bedenke wel, dat wij al deze dingen steeds hooren van slechts één kant, n.l. van onze, niet zelden bevooroordeelde of slecht ingelichte, ambtenaren, zoo ongeveer dus als de rapporten die Philips II over de Hollanders moet hebben ontvangen van Alva. Dat zulke rapporten inderdaad veel afhangen van het persoonlijk inzicht der opvolgende ambtenaren, blijkt uit het feit, dat de Gouverneur van Celebes, Van Braam Morris, die nog bijna drie jaren na die contracts-teekening aan 't bestuur bleef, nooit over La Pawawooi (die trouwens, wegens uitmuntende diensten aan het Gouvernement in 1683 en 1668/77, de gouden medalje had ontvangen) heeft geklaagd.

Dit is geconstateerd in een communiqué, door den Gouv.-Gen. van Heutsz zelf aan de Indische pers verstrekt in Mei 1905 en o.a. te vinden in de *Locomotief* van 2 Juni 1905. Sprekende van de door La Pawawooi als vorst niet vervulde verwachtingen, heet het daar lakoniek: ‘Onder Gouverneur van Braam Morris kwam dit nog niet zoo aan den dag.’ De Radja, waaraan eenigen tijd later volgens de officieele berichten geen haar meer goed scheen, ontving dan ook nog den 31sten Augustus 1898 de groote gouden ster van verdienste. Maar onder den Gouverneur van Hoëvell kwamen op eens allerlei wandaden aan het licht! De man, van wien van Braam Morris verklaarde dat de leden van de Hadat, en met hen geheel Boni, hem tot leenvorst wenschten (officieel pers-communiqué *Locomotief* 2 Juni 1905) was nu een afschuwelijke knevelaar van zijne bevolking geworden en zond overal, zelfs naar de gouvernements-landen, trawanten om de daar gevestigde Bonieren af te zetten. Men gevoelt dat hier sprake moet zijn van een of andere, naar des Radja's meening ook door buitenlandsche Boniërs verschuldigde, belasting. Het is maar hoe men de zaken voorstelt. Wanneer Chinezen en inboorlingen eens hunne voorstellingen gaven van *onze* belastingheffing, zou men wat hooren! Ook in aangelegenheden van Wadjo, Loewoe en andere rijkjes mengde hij zich geweldadig, op, ik wil het gaarne aannemen, volgens zijn contract ongeoorloofde wijze. Maar *dit* staat vast: *men deed er den Radja geen oorlog voor aan*. De Gouv.-Gen. Rooseboom verzocht zelfs uitdrukkelijk in Juni 1903 van Hoëvell's opvolger Kroesen, in zijne adviezen over de tegen Boni te volgen politiek ‘rekening te houden met den wensch der regeering, dat een gewapend optreden tegen Boni zoo mogelijk moest worden vermeden, indien dit niet bepaald geëischt werd door 's lands belang of waardigheid’ (meergenoemd communiqué). Kroesen bezocht in Januari 1904 den Radja, en hield hem al die knevelarij, inmengings- en geweldsgrieven nog eens ampel voor. Tevens bedreigde hij hem met hoogst ernstig optreden van het Gouvernement, indien hij niet toegaf in een andere grief, namelijk de sedert 1900 door hem geweigerde overdracht van Boni's in- en uitvoerrechten aan het Gouvernement. Dat deze fiskale quaestie, en geene andere, in werkelijkheid heeft doen besluiten tot den oorlog, werd

door G.-G. van Heutsz zelf zeer naïef erkend in bovengenoemd officieel communiqué. ‘De halstarrige, door niets gemotiveerde weigering van den leenvorst - zoo verklaarde Z.E. daar - om aan een zijner contractueele verplichtingen te voldoen, zette de kroon op zijne tekortkomingen. Waren de **vorige** tekortkomingen van Boni's bestuurders steeds met eene voorbeeldelooze lankmoedigheid behandeld, **thans** *kon met deze houding geen genoegen meer worden genomen*.’

Het is dus niet aan den minsten twijfel onderhevig, dat eerst de *fiskale* grief tot den oorlog heeft doen besluiten. Voor de beöordeeling nu in hoeverre wij in deze grief het loyale recht (wel te onderscheiden van de letter eens politieken contracts) op onze hand hadden, komen drie punten in aanmerking.

Ten eerste de, meer moreele, overweging, dat de van den Radja geëischte overdracht zijner tolrechten voortvloeide uit een zeer bekrompen fiskale politiek. Makassar werd indertijd, door een breed opgevatte handelspolitiek, verklaard tot vrijhaven. Door onthouding der noodige havenwerken - ten behoeve van Neêrland's batig slot - verhinderden wij het gedurende tientallen van jaren zijn, met dat voorrecht beoogden, hoogen bloei als transitohaven te bereiken. Toen het aldus als vrijhaven was genekt, gingen wij het, krachtens de wet van 30 December 1899, weer inlijven bij het groote Ned. Indische tolgebied. Hevige protesten van den Makassaarschen handel lieten den fiskus onverbiddelijk. En **nu** kwamen er terstond havenwerken, aanlegsteiger, hangars, al wat de douane maar noodig had. En **nu** deed men ook goedgunstig recht wedervaren aan een suppletoire grief van den Makassaarschen handel, dat dan ten minste ook op de overige kustplaatsen van Celebes tolrechten door het Gouvernement zouden worden geheven, daar deze anders voor de hoofdstad gevaarlijke concurrenten konden worden. Met verschillende kleine vorstjes werden toen onderhandelingen aangeknoopt en door onze pressie de afstand hunner tolrechten verkregen. Boni echter weigerde. Ziedaar den oorsprong van den thans 2½-jarigen Celebes-oorlog.

Ten tweede. De weigering van La Pawawooi had, behalve zijne straks te noemen bezwaren tegen de wording van zijn contract, een niet geheel verwerpelijken grond in de krenterig-

heid, waarmede door ons Gouvernement de schadeloosstelling aan andere vorstjes was berekend. In eene nota van 28 September 1905, tot wijziging der Indische Begrooting voor 1906, en in het Kamerdebat van 28 Nov. 1905, als antwoord op eene vraag van den heer Pierson, verklaarde minister Fock, dat de opbrengst der van de vorstjes op Celebes afgekochte rechten heel wat meer bedraagt dan de hun toegekende schadeloosstellingen. Blijkbaar werden dus dien vorstjes bedragen toegekend, die beneden de waarde der afgestane rechten bleven, en daar de onderhandelingen met die radja's reeds dateerden van 1899 (zie meergenoemd pers-comminiqué) droeg de vorst van Boni hiervan natuurlijk kennis. Daar nu de man, volgens de rapporten van gouverneur Van Hoevell, zeer geldzuchtig was, heeft deze wetenschap zeker tot zijne weigering bijgedragen; en terecht, want art. 21 van het contract 1896 gaf der Regeering de bevoegdheid tot overname der tolrechten slechts *tegen schadevergoeding*, waaronder natuurlijk moet worden verstaan *minstens* volle vergoeding der schade. Het is *mogelijk*, dat den radja een daartoe voldoend bedrag is ‘in uitzicht gesteld’, maar blijkens hetgeen hij moet hebben vernomen van de ervaring der andere vorstjes en de algemeen bekende krenterige gewoonten der indische fiskale politiek had hij alle reden om een ruime berekening van het door hem te lijden verlies te betwijfelen.

Eindelijk het contract van Februari 1896 zelf. De gewezen assistent-resident A.J.A.F. Eerdmans, bekend wegens zijne, door langdurige aanraking verkregen, kennis der inlandsche toestanden op Celebes, interviewde in December 1905 ter reede van Soerabaia den gevankelijk naar Batavia overgebrachten La Pawawooi zelven. Deze verklaarde toen, dat hij na den dood der leenvorstin van Boni in 1895 geenszins als vorst wenschte optetreden, maar daartoe door den gouverneur van Braam Morris bijna werd gedwongen. Hiermee strookt volkomen het meergenoemde pers-communiqué van den G.G. van Heutsz, volgens hetwelk de gouverneur, bij zijne aankomst te Boni, de minderjarige dochter der Vorstin reeds door de rijksgrooten vond aangewezen als opvolgster, doch zich hiermeê niet vereenigde, de zaak nader met de Hadat besprak en ten slotte La Pawawooi, onder nadere goedkeuring

van den G.-G., *aanwees* als leenvorst. Ook de nieuwe Encyclopaedie van Winkler Prins, thans genaderd tot de letter E, schrijft onder het hoofd '*Boni*': 'Nadat deze vorstin den 17den Februari 1895 was overleden, wist ons Gouvernement *door te drijven*, dat niet haar minderjarige dochter Basse Daëng Baoe, noch de prins gemaal Kraeng Popo door den Hadat tot opvolger werd benoemd, doch de kroon aan den broeder der leenvorstin, tot dusver rijksbestierder, La Pawawooi Karaëng Segeri kwam. Aldus, schoon hij zich wegens zijn leeftijd en gezondheid niet geschikt achtte, tot den troon letterlijk geprest, stelde hij als voorwaarde aan den gouverneur, dat dan althans in het politieke contract zijner voorgangers (waarin de verplichting tot overdracht der tolrechten *niet* voorkwam) niets zou worden veranderd. Toen hij daarna het hem door den gouverneur voorgelegde contract teekende, deed hij dit zonder het te lezen, in volle vertrouwen dat er geene veranderingen waren gemaakt. Later door den eisch tot overdracht der tolrechten bemerkende dat dit *wel* het geval was, weigerde hij dus hardnekkig, waartoe hem trouwens de Aroe Pitoe (leden van den rijksraad) zoo goed als dwongen. De heer Eerdmans verklaart, dat deze loop van zaken niemand onwaarschijnlijk zal voorkomen, die, zooals hij, jaren lang aanraking heeft gehad met inlandsche vorsten en de hoogst nonchalante wijze kent, waarop door hen contracten met het Gouvernement worden gesloten. In het *Soer. Handelsblad*, dat de beschrijving zijner interview opnam, zei hij: 'Voor iemand, die met de finesses van het contractsluiten niet bekend is, grenst de zorgeloosheid, door de zelfbesturen bij die gelegenheden aan den dag gelegd, aan het ongelooflijke. Voor onze zijde valt natuurlijk steeds de meeste accuratesse bij die gebeurtenissen te controleeren; 't geldt immers den paperassenwinkel. Maar minder accuraat zijn wij gewoonlijk in het uitleggen van de bepalingen der contracten. Ik heb gevallen bijgewoond, waarbij zelfbesturen eenvoudig een contract voorgelegd werd ter teekening, terwijl de inhoud hun onbekend was en vermoedelijk ook altijd gebleven zal zijn.'

Na zulk een verklaring van een man der ondervinding van den heer Eerdmans, in verband met die van den ex-radja zelf en zijne, anders bijna onverklaarbare, hardnekkige weigering

om aan artikel 21 der overeenkomst te voldoen, mag men veilig aannemen dat aan die contract-sluiting van 1896 werkelijk een steekje los is geweest.

Een en ander heb ik hier uitvoerig uiteengezet, omdat wel moet vast staan dat La Pawawooi niet is een gemeene oproerling, maar een aanzienlijke overwonnen vijand, die vroeger aan het Gouvernement gewichtige diensten bewees, daarvoor herhaaldelijk door de Regeering werd onderscheiden, en die ten slotte is aangevallen om redenen, in ieder geval voortspruitende uit bekrompen fiskale politiek, en wier billijkheid, zooal uit een streng-wettelijk, dan toch uit een moreel oogpunt, nog lang niet vaststaat.

Hiermede nu is geenszins in overeenstemming de behandeling, die de gevangen vorst van de Regeering ondervindt. Men heeft hem te Bandoeng ingekwartierd in een schunnig logies, blijkbaar ook in een schunnige buurt (zooals onlangs uit een mededeeling in de *Preanger Bode* bleek, tegenover een bordeel) waar een betrekkelijk schunnig maandgeld hem door een schout (in Indië een ondergeschikt politie-ambtenaar), zonder voldoende contrôle, wordt toegeteld. In hoeverre dit maandgeld klopt met het bezit dat hem te Boni is ontnomen en dus het - juist thans te 's Hage voor beschaafde volken weer gesanctioneerde - voorschrift wordt opgevolgd der onaantastbaarheid in den oorlog van partikulieren eigendom, kan ik onmogelijk nagaan. Maar al had de oude Vorst niets meêgebracht - deze wijze van hem, na zijne vroeger in Celebes-oorlogen, o.a. tegen Kraeng Bonto Bonto, aan het Gouvernement bewezen diensten en vroegeren vorstelijken rang, te behandelen, ademt nog den geest der onbeschaafde tijden, toen de overwinnaar ook aan den gevangen vijand zijn toorn en wrok deed gevoelen. Het is, met wijziging naar tijd en omstandigheden, de geest die Daendels tegen verslagen vorsten en hunne bloedverwanten bezielde, en die, naar wij zullen zien, ook tegenover andere aanzienlijke inlandsche vijanden zich nog berhaaldelijk doet gelden.

Ook ons optreden tegen den vorst van Gowa zal door de geschiedenis niet worden geboekt als een staal van edelmoedige politiek.

Dat deze radja, Makoelaoe Hoesin bin Idries Karäeng Lembangparang, wiens landje niet aan ons leenroerig maar bondgenootschappelijk was, wiens vader en broeder, zijn voorganger, dan ook met het Gouvernement op den besten voet stonden, de zijde van Boni koos zoodra wij dit aan boord kwamen met onze fiskale eischen. mag wel eens tot nadenken stemmen hen, die op grond der eenzijdige voorlichting van ambtenaarsrapporten maar voetstoots aannemen dat wij tegenover Boni in ons heiligste recht waren. Vooral de vorst van Gowa, onmiddellijk naast ons gebied zetelende, een ontwikkeld man, die met Makassar en het Nederlandsche element in herhaalde aanraking was, kon op zijn vingers narekenen, dat ons overwicht in bewapening, discipline en oefening spoedig met zijn inlandsch gewapend volkje zou klaar komen. Hij ging willens en wetens zijn verderf tegemoet. Tóch koos hij Boni's zijde. Maar zóó goed begreep hij het gevaar, dat hij reeds spoedig na ons gewapend optreden tegen Boni zich tot onderwerping bereid verklaarde.

Wat deden wij toen? Iets dergelijks als Daendels' provocatie tegenover Bantam. Het was of wij 's vorsten inkeer, die ons de gelegenheid benam hem te vernietigen, betreurden. In zijn eigen gebied, voor zijn eigen grooten en in tegenwoordigheid van civiele en militaire Europeanen, sprak de Gouverneur Kroesen hem zóó vernederend toe, dat geen inlandsch vorst van eenig aanzien en zelfbewustheid na deze ervaring de vriend van ons gouvernement had kunnen blijven. Om de maat vol te maken, legde men hem een boete op van 10.000 gulden. Den volgenden dag was dan ook de vogel gevlogen. En daarop is begonnen die afschuwelijke jacht, die een vol jaar lang onze, elders zoo noodige, troepen letterlijk heeft afgejakkerd, tot het uitgeputte stuk wild in een ravijn nederviel. Ziedaar hooge gezagspolitiek. Geen waardig aanvaarden der betuiging van spijt eens aanzienlijken inlanders, die toch vroeger onze vriend en bondgenoot was. Terstond na een fout onze zware, despotische hand op hem gelegd, hem diep gegriefd, hem vooral - die vloek van Van Heutsz' Atjeh-stelsel, die den geheelen Archipel in beroering brengt - ‘in zijn beurs getast’. En na hem op deze wijze het land te hebben ingejaagd, een echte jagers-wreedheid om hem weer te vangen. Want

wat voor kwaad had Makalaoe Hoesin, toen hij nagenoeg zonder gevolg aan de golf van Mandar zat, ons eigenlijk nog kunnen doen? Minder zeer zeker dan de verbittering, thans aan beide zijden gewekt, zoowel bij onze door het (in den natten moesson hij uitstek moerassige) gebied van de Beneden-Sadang afgebeulde soldaten, als bij geheel het inlandsche Celebes, dat getuige was van de wijze waarop twee zijner voornaamste vorsten door de verfoeide Compenie als schadelijke dieren werden doodgejaagd.

Ook in Atjeh is zulk bekrompen hooghartig optreden tegen overwonnen vijanden schering en inslag. Bij autokratische naturen, als die van Daendels en van Heutsz, schijnt het er niet in te kunnen dat, naar beschaafde begrippen, het in verzet komen tegen ons gezag niemand als een *misdaad* mag worden aangerekend. Een vijand is geen schavuit. De loyale overwinnaar verliest tegenover den gevangen vijand allen wrok. Wij zagen, hoe geheel anders het was bij Daendels. Ook Van Heutz laat ten deze te wenschen. Reeds als gouverneur van Atjeh behandelde hij dikwijls den onderworpen vijand minachtend. Een ooggetuige verhaalde mij het volgende. Toeangkoe Abdul Madjid, het hoofd van den tak der sultansfamilie die vroeger te Koeala Bateë aan de kust van Pidië was gevestigd, viel in 1896 van onze zijde af en werd in Februari 1900 door onze troepen overvallen en gevangen genomen. Toekoe Moeda Lehman, behoorende tot het Polim-geslacht, die onder hem had gestreden, meldde zich kort daarna vrijwillig. Beiden werden gevankelijk naar Kota Radja gebracht en kwamen daar den 28sten Februari aan het station, op het oogenblik dat de Gouverneur naar de Westkust vertrok. Toekoe Moeda Lehman, die zich vrijwillig had onderworpen, mocht den Gouverneur naderen en kreeg een hand; Mohammad Bateé daarentegen, die van geen onderwerping had willen weten, kreeg de boodschap dat hij tusschen de bajonetten mocht blijven, daar de Gouveneur hem niet wenschte te zien. Op den vader van Mohammed, die reeds eenige jaren als rustig onderdaan te Kota Radja woonde, en op zijne vrouwen en gevolg, maakte deze behandeling, evenals op den man zelf, een bitteren indruk. De Atjeher beschouwt allerminst zijne hoofden, die tegen ons streden en werden overwonnen, als misdadigers. Ons beschaafd

Gouvernement doet het wèl. Geen zweem van edelmoedigheid wordt ooit betracht, altijd maar een klopjacht op de partij van verzet, neerschieting van hoofden en minderen met onze männlichers, wrok-politiek tegen de overwonnenen. Zulke noodelooze vernedering blijft in het bloed zitten, is onder meer de verklaring van dat tot ontrouw vervallen van hoofden, op welke men na jarenlange gedweeheid meende te kunnen rekenen.

Deze verwachting is trouwens zeer kortzichtig. Wat toch mag men eischen van zoovele aanzienlijke Atjehers die, na jarenlang opgejaagd te zijn, beroofd van vrouw en kinderen, terwijl hunne getrouwen hun geleidelijk ontvielen, ten slotte het moede hoofd in den schoot legden, en dan nog soms onnoodig worden gegriefd? De jongste verrassingen met den ex-pretendent Toeangkoe Daoed, zijn oom Toeangkoe Hoesin, Teungkoe Djohan van Lamjong, Toekoe Ali van Meulaboh en anderen, die allen bleken te heulen met de kwaadwillige benden, opgepakt en naar Java verbannen werden, geven het antwoord. En hoe behandelt men hen dáár? Teungkoe Hassan, vorstelijk afstammeling in den 4den graad, voor twee jaren naar Java verbannen, werd, in afwachting der aanwijzing van zijn definitief ballingsoord (naar 't schijnt thans Keboemen), gedurende een vijfmaandsch verblijf te Batavia behandeld als dwangarbeider. Dit lekt nu uit door de pers, maar het zou de moeite waard zijn eens geheel *le dessous des cartes* te kennen omtrent de behandeling dier Atjehsche grooten, om te beoordeelen in hoever vernedering, machts-hoovaardij en onedelmoedigheid onzerzijds bijdragen tot die eindelooze beurtreeksen van onderwerping en verzet.

Een zeer belangrijke karaktertrek, aan van Heutsz met Daendels gemeen, is beider waan omtrent de macht der wapenen om volken duurzaam te onderwerpen, hoe beiden er een eer in stelden om met geringe geldmiddelen (Daendels door den oorlogsdwang, van Heutsz wegens zijn eerzucht om te paradeeren als hersteller van Indië's finantieel evenwicht) en daardoor met te geringe troepen en krijgsuitrusting, kunststukken van gezags-uitbreiding te volbrengen, waaraan niet slechts duizendtallen inlanders maar

ook eigen officieren en soldaten worden ten offer gebracht.

'Ik zal' - zoo schrijft de oud Directeur-Generaal Nic. Engelhard in zijn meermalen aangehaald 'Overzigt' van 1816 - 'ik zal de kunde van dezulken niet taxeeren, wier gevoelen de Generaal Daendels opgeeft als bereids voor lange geoordeeld hebbende, dat het Gouvernement zich op Java door de wapenen moest doen eerbiedigen. Onbekend met de gesteldheid van het Land en den aard van den Inlander, kan men met de beste trouw in dat begrip zijn, en nogtans dwalen, zooals het geval hier is. Zij, die met beiden bekend zijn, en ondervinding hebben van het voeren van oorlog in deze landen, zullen van een tegenovergestelde opinie zijn, en het altoos als geraden beschouwen liever met iets toetegeven den oorlog te vermijden als door op zijn stuk te staan denzelven te bevorderen, en te risquéren het gansche land in opstand te brengen en te ruineeren, waarvan de Generaal Daendels het levendige voorbeeld voor zich heeft in het koningrijk Bantam. Nimmer zou onder het bestuur van den Generaal Daendels dit Rijk tot rust gekomen zijn' (blz, 303).

En op bladz. 38 van zijn vinnig maar leerzaam geschrift zegt dezelfde schrijver:

'De Generaal D. heeft het stuk van de Vorsten op Java, van de Regenten en Inlanders *en bagatelle* getracteerd; en met dat al heeft hij ondervonden, welke bekommernissen hem de zaken van Bantam en die van Djoejacarta gegeven hebben. Men lette op de menigte van brave Staf- en Subalterne Officieren, die hij in beide oorlogen heeft gesacrifieerd, in welke hij, zelf in persoon agerende, het hoofd heeft gestoten.'

Inderdaad beleefde Daendels niet veel genoegen van zijn geweldenarij tegenover Bantam. Veth II blz. 553 beschrijft den toestand, na de vroeger vermelde provocatie en vernedering des Sultans en de ontneming van een brok zijns rijks (het distrikt Djasinga voor Daendels zelf!) als volgt:

'De kust van Banten werd gedurig verontrust door roovers uit de Lampongs, en het binnenland werd onveilig gemaakt door velen die, met de nieuwe orde van zaken ontevreden, zich in de bosschen tot rooverbenden vereenigd hadden. Zelfs de jonge vorst werd verdacht onder den invloed der rustverstoor-

ders te staan, waarom Daendels hem in Mei 1809 onder voogdij stelde van den nieuwen, door hemzelven benoemden Rijksbestuurder en een tweeden Pangéran. Doch ook dit hielp niet. Men vernam zelfs dat de Lampongute roovers zich bij Tji Boengoer aan de Peperbaai verschanst hadden, en Daendels, die in persoon eene expeditie tegen deze bende aanvoerde, moest, tot zijn grooten spijt, onverrichter zake aftrekken, schoon de roovers tegen het einde van den drogen moesson uit eigen beweging die plaats weder verlieten.'

Toen Daendels daarop meende door een nieuwen krassen maatregel, het annexeeren van geheel Beneden-Bantam en aanstellen van een nieuwen Sultan over de Bovenlanden, de zaken te kunnen dwingen, werd het er niet beter op. De misnoegden - door Daendels steeds 'roovers' genoemd, zooals onze Atjeesche vijanden thans 'kwaadwilligen' - roerden zich meer dan ooit, trotseerden opnieuw een door den landvoogd uitgezonden expeditie en namen zelfs den nieuwbakken Sultan gevangen.

Zooals het in Bantam was, zoo ging het in Cheribon en de Vorstenlanden. Overal, waar Daendels met despotische ruwheid of arglistige politiek had gemeend zijn gezag te kunnen doen gelden, was het een toestand van verwarring, rooverij, verzet, wapengeweld, in welke chaos eerst het engelsche tusschenbestuur eenige orde heeft weten te brengen. Zooals Engelhard terecht zei: hij risqueerde het gansche Land in opstand te brengen en te ruineeren.

Wat Daendels deed voor Java, doet thans, naar mijn en veler overtuiging, van Heutsz voor de Buitenbezittingen. Door de chauvinistische pers wordt hem daarvoor lof toegegalmd. Eindelijk doen wij ook daarbuiten ons gezag gelden! De volken verlossen wij van slavernij, pandelingschap, knevelarij! De bezittingen buiten Java doen wij bijdragen in de algemeene lasten, waardoor het finantieele evenwicht zal worden hersteld. - De geschiedenis zal uitmaken, wat van al dezen wierook terecht komt. Ik voor mij ben van oordeel dat van Heutsz, evenals Daendels en alle despotische naturen, zijne kracht overschat en daaraan land en volk waagt. Voor het duurzaam doen gelden van ons gezag over een gebied van ruim 1.800.000 vierkante kilometers bezit Indië, na de Nederlandsche roof-politiek der

vorige eeuw, niet meer de middelen; wij kunnen niet overal, waar de bevolking ons haat wegens de wreedheden der verovering en de terstond opgelegde zware lasten, op den duur voldoende krijgsmacht onderhouden om de noodige bestuursambtenaren te steunen. Telkens zullen dus, nu hier dan daar, nieuwe opstanden uitbreken, die, om het eenmaal bevestigde ‘gezag’ te handhaven, zending van nieuwe militaire macht en nieuwe bloedbaden noodig maken. De onbeteekenende belastingbijdragen der betrekkelijk arme bevolkingen zullen daardoor niet alleen geneutraliseerd, maar verre overtroffen worden. Indië's financieel evenwicht zal dus niet worden hersteld, maar hopeloos verbroken. De ‘zegeningen van een ordelijk bestuur’ zullen reeds alleen door deze telkens herhaalde bloedbaden worden veranderd in periodieke ellende. Maar bovendien is drukkende nooddruft, zooals die door ons ‘ordelijk bestuur’, met zijne zware lasten en verwaarloozing van bijna alle volksbelang wordt veroorzaakt, niet zoo heel ver te verkiezen boven vrijheids-berooving, die den slaaf of pandeling wel dwingt tot arbeid maar hem, als regel, ten minste behoorlijk voedt en onder dak brengt. Er zal dus ontstaan een toestand van duurzaam wapengeweld, finantieele ruïne en economische armoede, waaraan niet onmogelijk, gelijk het Engelsche tusschenbestuur aan de door Daendels geschapene verwarring, een vreemde, machtiger mogendheid een einde zal moeten maken.

Men zal zeggen, dat de politiek van Daendels tot fnuiking van de macht der Vorsten op Java, voortgezet in den loop der 19de eeuw, dan toch maar heeft geleid tot een tegenwoordig Java, dat geen knevelarij meer kent van inlandsche potentaten. Toegegeven. Maar vooreerst geldt, dat de tegenwoordige knevelarij van exorbitante belastingen en de periodieke (in sommige streken duurzame) nooddruft der groote massa ook niet uitgevlakt mag worden. Ten tweede viel het breken der vorstenmacht op het betrekkelijk kleine Java binnen ons finantieel en militair vermogen, maar zal, zooals gezegd, het duurzaam handhaven van rechtstreeksch gezag op de dertien maal uitgebreider Buitenbezittingen onmogelijk blijken, ons door herhaalde straf- en dwang-expeditiën volslagen uitputten. Ten derde en voornaamste: ik geloof dat het, op zichzelf voortreffelijke, doel om den volken van onzen indischen Archipel

de zegeningen te geven van ons rechtstreeksch bestuur op veel schooner en afdoender wijze ware te bereiken geweest, dan door het Daendels-stelsel om met beestachtige wreedheid onder levende geslachten hervormingen door te drijven, waarvan volgende geslachten zoogenaamd de vruchten zullen plukken. De geheele vorige eeuw, waarin wij niets anders hebben gedaan dan Java uitputten, hadden wij daartoe tijd. Wij hadden het geld, thans besteed om openbare werken aan te leggen en staatsschuld te delgen in Nederland (dat er waarlijk niet gelukkiger en veerkrachtiger door is geworden), moeten aanwenden om de vorsten en andere aanzienlijke inlanders, zoowel op Java als de buitenbezittingen, tot onze beschaving op te heffen. Wij hadden onze edelste mannen tot hen moeten zenden, niet met hondsch gezag, dat leidt tot moord en doodslag, maar in eenvoudige, broederlijke gelijkheid, die nog altijd door den minder beschaafde van den meer ontwikkelde is op prijs gesteld wanneer zij *werkelijk* vrij blijft van aanmatiging. Door de aanraking met zulke mannen, door voorts de zelfbesturende vorsten op hun heurt als gasten naar Batavia of Nederiand te roepen, hen daar de voordeelen onzer beschaving, den adel der christelijke beginselen, de wonderen onzer industrie te doen zien, zouden wij hen tot andere menschen hebben gemaakt. Tot het doordringen van **al** die voorname inlanders met het hoogere staathuishoudkundig beginsel, dat de vorst niet bestaat om te zwelgen in uitbuiting van het volk, maar voor de schoone roeping om dat volk gelukkig te maken, zou dan de stap niet moeilijk zijn geweest, Scholen, hoogere zoowel als lagere, kerken, menschlievende en wetenschappelijke instellingen, waren alom verrezen. Men kan er gerust op zijn dat dan op den laatsten dag der 19de eeuw de zon zou zijn ondergegaan over een uitgebreid eilandenrijk, waar alle volken en vorsten de *werkelijke* ‘zegeningen van een ordelijk bestuur’ genoten, in plaats van de thans met verfoeilijke bloedbaden en schijn van naastenliefde aan de moedwillig dom gehouden volken opgedrongene.

Men spreke er dus niet van, dat bloed- en bedrog-politiek als die van Daendels noodig waren om Indische nageslachten gelukkig te maken. Wij hadden dat heel anders kunnen doen, maar wij hebben het niet *gewild,* want *wijzelf* wilden die

volken uitbuiten, konden dus den vorsten geen beginselen leeren van edele staatkunde. En *nu* zal, volgens een troonrede die men H.M. de Koningin heeft doen uitspreken, dat verzuim worden ingehaald. Nu maakt men waarlijk zichzelf en het volk diets, dat een generaal van Heutsz een schoone taak vervult door die 'zegeningen' te brengen aan de Buitenbezittingen met hetzelfde bloedige geweld, als waarmêe een generaal Daendels het trachtte te doen aan Java. Welk een rampzalige verblinding! Uit haat zaaien kan geen oogst van zegen opschieten. De zonde dezer bloedbaden zal aan het nageslacht worden bezocht, en finantieel zal reeds het tegenwoordige Indië er aan te gronde gaan.

Hoe zeer deze finantieele onmacht om het werk des gewelds voort te zetten door G.-G. van Heutsz zelf wordt gevoeld; hoe hij daardoor de Atjeh-pacificatie, die gewichtiger was dan al het andere en waaraan hij zijn opkomst dankt, weer in den grond bederft, zal ik nu met eenige woorden in 't licht stellen.

Veel is reeds geschreven over de oorzaken van de merkbare verslimmering der toestanden in Atjeh, nadat het gouverneurschap van den tegenwoordigen landvoogd een beslissende stap op den weg der pacificatie had gezet. Van Daalen zou geen staatsman geweest zijn zooals van Heutsz; de hoofden zouden òf te veel worden vertrouwd òf voor het hoofd gestooten; men ontwapent de goedgezinden en laat hen dan aan hun lot over; de soldaten verbitteren de bevolking door in de kampongs te rooven en allerlei onguur optreden; de hoofden worden gekweld door boeten en inhoudingen, de bevolking door belastingen, heerendiensten, kampong-politie, niet of te laat betaalde requisitiën. Dit en veel meer leest men dagelijks in schier alle correspondentiën uit Atjeh, zoowel aan Nederlandsche als aan Indische bladen, zoowel van mannen die achter de schermen kijken als van koristen, die in het algemeene broehaha meeschreeuwen.

Blijkbaar is dus de hoofdzaak juist. Het gaat weer mis. Maar al die dingen zijn slechts de détails. Allengs is ook de grondoorzaak door de best ingelichien aan den dag gebracht. Uitnemende verslaggevers toonden aan, dat de fout schuilt in des landvoogds eer-

zucht om niet slechts als bedwinger en zegenaar der buitenbezittingen in de historie te worden geboekstaafd, maar ook als hersteller van Indie's finantiën. Daarom moeten de oorlogen worden gevoerd op een goedkoopje. De Celebes-veldtocht is hierdoor bij de soldaten de minst populaire uit de indische krijgsgeschiedenis geworden. Gebrekkige verpleging en uitrusting dikwijls; te kleine troepenafdeelingen; bloedige overvallen, hoofdstooten voor bentings (Bambapoeang, Kantoe, Boentoe,-Batoe etc., etc.) en met groote verliezen terug; van heinde en ver bij elkaar scharrelen van wraak-colonnes; afstraffing met de männlichers; elders van voren af aan beginnen. Ziedaar den Celebesoorlog van half 1905 tot.....?

Ook op Flores plukt men weer de wrange vruchten van die halstarrige eerzucht des landvoogds om met een handvol soldaten geheele bevolkingen te onderwerpen en onderworpen te *houden*. Christoffel met eenige brigades maréchaussées, gesteund door een compagnie infanterie en wat politie-soldaten, zou de zeer vrijheidslievende bevolking van dat groote eiland voor goed tot rede brengen. Het gevolg was, na het neerschieten van een honderd of wat inlanders in de binnenlanden, een tweede bloedige overval der aan de bescherming van politie-soldaten overgelaten hoofdplaats Endeh, waarbij velen der onzen, zelfs eenige vrouwen, werden doodgemarteld. Wat zal daar nu weder gebeuren? En wat op Timor, waar onder dergelijke omstandigheden een patrouille van 19 man dezer dagen nagenoeg geheel is vermoord?

Niet minder moest Atjeh onder het vooze stelsel lijden. Ten behoeve der overige expedities werd de troepenmacht daar belangrijk verminderd, en de geheele tegenwoordige lijdens-geschiedenis is daarvan het gevolg. Dit was het oordeel van *alle* Atjeh-correspondenten. Volgens mededeeling van den minister van koloniën bij het jongste Atjeh-debat in de Tweede Kamer, spreken zoowel de Gouv.-Generaal als de Gouverneur van Atjeh het tegen. Natuurlijk, want erkenning van het feit zou zijn eene erkenning van Atjeh's te groote ontvolking ten behoeve van al het wapengeweld in den overigen Archipel, en van Daalen is wel zoo verstandig, zijn hoogsten chef niet tegen te spreken. Waarom het dan echter met de Atjeh-pacificatie zoo treurig is gesteld, hebben geen van beide nog weten te

verklaren. Dezer dagen nu klonk daaromtrent hier te lande een getuigenis, zoo verpletterend voor de politiek van den ‘oorlog op een koopje’, dat zelfs de moedwilligste twijfelaar wel moet gelooven. De gevolgen, zoowel voor onze troepen als voor den Atjeher, zijn zóó schril aangetoond, dat de door Havelaar ingeleide ‘rilling door het land’ ook hier niet is uitgebleven en zich krachtig toonde bij het Kamer-debat over de Indische begrooting.

Het waren maar de mededeelingen van een eenvoudig gewezen marechaussée-officier in een buitenaf weinig bekend blaadje, de Haagsche *Avondpost*. Maar de kleine details bewijzen zóó duidelijk dat hier een ooggetuige spreekt, en de schrijver, vriend en kameraad van het leger, bewonderaar overigens van den militair van Heutsz, is zoo blijkbaar te goeder trouw, dat aan de door hem medegedeelde afschuwelijke gevolgen der geld- en troepen-onttrekking niet kan worden getwijfeld.

‘Te allen tijde’ - zoo schreef hij in genoemd blad van 15 October - ‘heeft de overheid, wanneer zij niet langer bij machte was haar gezag te doen gelden, haar toevlucht genomen tot afschrikwekkende middelen. Afgescheiden van het twijfelachtige nut van dergelijke geweldmaatregelen, werden deze wreeder en wreeder, naarmate het gezag in zijn wezen voozer werd. Deze eenvoudige regel, die de wereldgeschiedenis, ook onze vaderlandsche, op bijna elke bladzijde te lezen geeft, herhaalt zich op dit oogenblik op Atjeh, met dezelfde oorzaken en dezelfde gevolgen.

‘*Ons onvermogen op Atjeh heeft geleid tot een wreed stelsel*.’

In de *Avondpost* van 17 en 18 October - na in 't voorbijgaan te hebben aangetoond hoe minister Fock officieel was misleid bij zijne tegenspraak van het gebruik der dum-dums, daar alle manschappen ze in hunne broek- of jaszakken verborgen hadden, en b.v. de commandant in het bivak, waar schrijver 2de officier was, had voorgeschreven, dat alle manschappen bij het uitrukken *moesten* voorzien zijn van 15 dum-dums - in de genoemde twee nummers licht hij die gevolgen van ons toenemend onvermogen op Atjeh met een aantal voorbeelden toe.

Vooreerst ten opzichte onzer eigene officieren en manschappen. De bivak-kommandanten kunnen door onvoldoende bezetting dikwijls niet ver genoeg patrouilleeren. De rest van het gebied

wordt verwaarloosd. De *djahat* gaat zich weer in die streken vestigen, en de bevolking maakt spoedig met hen gemeene zaak.

De bivak-commandant van Moeë Goelee had twee groepen (40 man) onder zijne bevelen en kreeg in opdracht te patrouilleeren en de Chineesche koelies, belast met het aanleggen van den Gajoe-weg, te dekken. Voorts moest er dagelijks een deel af voor wachtdienst, zieken enz., er moest iederen daag transport geloopen worden om den enormen voorraad rijst, benoodigd voor de koelies, steeds aan te vullen. *De commandant was onmachtig te patrouilleeren*.

Dezelfde onmacht voor den bivak-commandant van Teupin Blang Mane wordt door schrijver met cijfers aangetoond.

In het bivak van Tange bleef, gedurende een drieweeksche afwezigheid van den commandant voor noodige inspectie naar Geumpang en andere orders, slechts een sergeant over met zes zieken en 15 man. Hij werd geregeld door beschoten, zond soms (niettegenstaande streng verbod van zulke zwakke patrouilles) 5 man een minuut of tien uit, maar bleef al dien tijd door de djahats ingesloten.

Luitenant Scheuer rukte, bij gebrek aan troepen, alleen met een hoornblazer uit, en werd afgemaakt.

Te Teupin Blang Mane rukte een iste luitenant, die met een paar zieken en invaliden in 't bivak achterbleef, toen hij buiten snelvuur (wegens een klewang-aanval) hoorde, *alleen* uit om zijn geschokten troep te bemoedigen.

Segli, Meulaboh, Lo Seumawe, waren in 1905, 06, 07, herhaaldelijk geheel ontbloot van manschappen; de dokter. kreeg dan in opdracht, als er iets gebeurde de zieken in het hospitaal te wapenen.

Toen schrijver eens overnachtte bij den bivakcommandant van Takeujong (Gajoelanden) en hem vroeg hoe het stond met de veiligheid, legde de commandant op een groote aan den wand hangende kaart van zijn gebied vijfmaal de uitgestrekte hand naast elkaar en vroeg: ‘Kan jij dat schoonhouden met tachtig man?’

‘Zulke toestanden,’ zegt schrijver, ‘zijn niet plaatselijk, zij komen geregeld voor.’ *Overal en altijd* is er gebrek aan troepen, en, door de groote onderlinge afstanden der bivaks, gebrek aan samenwerking.

Ziedaar voor ons vechtvermogen. Dat is slechts bedenkelijk. Maar terecht *verfoeilijk* noemt de schrijver het gevolg van onze onmacht voor de barbaarschheid tegenover de bevolking.

Die onmacht, zegt hij, '*dwingt onze patrouilles den vijand kwartier te weigeren en hët maken van gevangenen te vermijden*, *of dezen te dooden als zij ze ondanks zichzelf toch maken*.'

Een patrouille, voor acht dagen op excursie, maakt vijf gevangenen, 1 grijsaard, 2 gewonden, 1 vrouw met een zuigeling. Teruggaan *mag* niet, want aan de opdracht is nog niet voldaan; meevoeren *kan* niet; achterlaten evenmin wegens het gevaar voor verraad en mislukking der excursie; een gedeelte der patrouille met de gevangenen naar het bivak terugsturen kan niet, wegens gebrek aan manschappen; ergo: afmaken!

Onder dezen dwang maakten o.a. de luitenants Sloos en Schneider in 1905 hunne gevangenen af.

Bij uitrukken voor het opruimen van ladangs (uitgekapte, bewoonde en bebouwde gedeelten in het oerbosch, gewoonlijk verblijfplaatsen van uitgewekenen en daarom door ons verboden), worden slechts bij hooge uitzondering 'kwaadwilligen' *gearresteerd*. Steeds melden de maandverslagen: 'neergelegd zóóveel man, waaronder zóóveel vrouwen en kinderen.'

Zulke nederzettingen van menschen worden dus eenvoudig uitgemoord, als holen van schadelijk gedierte.

Wegens gebrek aan troepen voor de bezetting van étappen langs den verbindingsweg met één onzer bivaks, werden op den Gajoetocht:

bij de verovering van Koetö Reh *afgemaakt* 313 man; gevangen genomen *geene;*

in gampong Likat *gedood* 220 man, *gewond* 2, gevangen genomen *geene;*

in gampong Koetö Lingat Borö *gedood* 344, *gewond* 1, gevangen genomen *geene*.

De inneming van Tampeng, blijkbaar door schrijver bijgewoond, vertelt hij als volgt:

'De bezettting van gampong Tampeng had hare munitie zoo goed als verschoten, nadat zij 5 uren de onzen had weten terugteslaan na elke bestorming. Eerst nu gelukte het den marechaussées de wallen te beklimmen en vluchtten de be-

legerden, verstoken van munitie, achter kleine borstweringen in de benting zelf. De vrouwen, kinderen en weerloozen vluchtten in drommen in groote, vierkante kuilen, in de hoop dekking te vinden tegen de projectielen uit onze karabijnen. Nu kregen de brigade-commandanten den last, om beurten met hunne brigades van den wal te springen, naar die kuilen opterukken, daar een salvo in aftegeven en in een ren weer terugteloopen naar de wallen, omdat van af de wallen geen vuur gebracht kon worden in die kuilen. Sprongen enkelen in doodsangst uit de kuilen, dan stonden andere marechaussées klaar hen met hunne karabijnen optevangen, en zoo werden allen tot den laatste afgemaakt. Één dier brigade-commandanten vertelde ons na afloop: '*Luitenant, mijn kerels maakten er gewoon een lolletje van*'.[1)]

Daar wij *onmachtig* zijn de Gajoe- en Alas-landen behoorlijk te bezetten, heeft het Atjehbestuur een eigenaardig middeltje verzonnen om de djahats uit te roeien. Het *fokt* broeinesten van verzet. Het laat opzettelijk groote gampongs, als Geumpang, Beroeksah, Serbodjadi, Anoï Samarkilang enz. een tijd lang met rust, om daar benden kwaadwilligers zich te doen vormen, die door de lange afwezigheid der 'Compeunie' zorgeloos zijn geworden. Dan worden deze '*klepkooien*' overvallen en weer een hoop djahats 'neèrgelegd.'

Bij overvalling van bovengenoemde 'ladangs' wordt zelden of nooit gesommeerd, onverwacht wordt alles neergeschoten. Vrouwen en kinderen worden in de journalen òf verzwegen, òf bij de andere dooden opgeteld, òf heeten den troep te hebben 'aangevallen', óf zijn 'bij ongeluk' neergeschoten. Voorbeelden alweer. Bij een overval van een ladang aan de kroeëeng Tadoe in midden 1904 door 2 brigades marechausséé werden 2 vrouwen en 1 zuigeling neergeschoten; bij affaire Samoeitie 9 Nov. 1965, 1 oude en 1 jonge vrouw gedood; Mei 1904 bij een overval van de ladang Pang Adam sneuvelden 'eenige vrouwen'; op 29 Juli 1905 bij Mandjing 9 dooden, waaronder 4 vrouwen; bij 'opruimen' van een ladang in

1) En nog durft de *Nieuwe Courant*, in deugdzame verontwaardiging, *Het Vaderland* berispen omdat het wijst op de barbaarschheid onzer Atjeh-troepen, en wordt de heer de Stuers, als 'gevoelsmensch', door den heer Plemp 'op zij gezet!' (N.C. 20 Oct. 1907).

Meulaboh, Augustus 1905, op de 20 dooden 6 vrouwen, van 11-15 Nov. in idem 4 vrouwen, etc., etc., etc.

Schrijver onderbreekt zich in de opsomming dezer gruwelen met den uitroep: '*Schande de regeering*, *die zulke bloedbaden noodzakelijk maakt*.'

Accoord. Maar wie moet hier worden aansprakelijk gesteld? Is niet aan den heer van Heutsch voor zijne Atjeh-politiek carte blanche gegeven? Wordt niet, ook in zijn verdere veroverings-politiek, Buitenzorg gewillig gehoorzaamd door het Plein? Bewijst niet de Marechaussée-officier in de *Avondpost* ook zonneklaar, en werd bij het jongste indische begrootingsdebat niet weer afdoende bevestigd, dat minister Fock op iedere Atjeh-klacht in de Kamer eenvoudig het officieele lesje opzegt, hem uit Buitenzorg gedicteerd? Het is dan ook niemand anders dan de Gouv.-Generaal die, ten behoeve van zijn wijd vertakt imperialisme, Atjeh doemt tot de onmacht, waaruit al deze gruwelen voortvloeien. De Gouverneur-Generaal - die omtrent al deze in doodsangst nagejaagde, in moordputten, ravijnen of op het vrije veld van hun eigen vaderland neergeschoten stumpers, vrouwen en kinderen, vorsten en gemeenen, op den jongsten 31 Augustus, sprekende in naam van Neêrlands hoogste Vrouw, de woorden aandurfde: 'Een *kalme berusting* is geoorloofd waar de militaire macht ingreep en menschenlevens verloren gingen!' En dienzelfden man droeg nu de minister van koloniën, met medewerking van de maar al te gewillige Tweede Kamer, op, in persoon te Atjeh de gevolgen van zijn verderfelijk 'overal oorlog op een zuinigje' te gaan onderzoeken, en aan de Regeering rapport er over uittebrengen! De 21 November aangevangen Atjeh-reis van den G.-G. van Heutsz is een der meest humoristische van die 'handigheden' van minister Fock, die de heer van Kol gedurende de Kamer-zittingen pleegt aanteteekenen.

Het 'oorlog voeren op een goedkoopje', waardoor Daendels' slecht betaalde soldaten (naar wij zagen in gedeprecieerd papier en gekapte koperstukken) zich te buiten gingen aan allerlei willekeur tegenover de bevolking, vinden wij dus onder van Heutsz op Atjeh en elders terug.

Een ander punt van overeenkomst tusschen de beide land-

voogden was hunne volkomen blindheid voor het onrecht, aan het volk gedaan door buitensporige eischen van kosteloozen arbeid en voor de verbittering daardoor gewekt.

Wat honderd jaar geleden werd geëischt voor den grooten weg over Java, voor verdedigings- en andere werken in de ommelanden van Batavia, Bantam en elders, wordt thans bijna even onbarmhartig gevorderd in Atjeh, op Celebes, op de overige eilanden waar wij oorlog voeren. In Atjeh is de gedwongen kostelooze arbeid voor wegen-aanleg, volgens *alle* berichtgevers, een der belangrijke oorzaken voor de nieuwe opleving van het verzet. In Celebes gaat het eenzelfde gangetje. Een patrouille rukt uit, bezoekt kampong aan kampong, die volk moeten leveren voor nieuwe wegen. Kampong A. zóóveel man te weinig aan 't werk - f 50 boete. Het hoofd van kampong B. heeft, wegens dringenden veld-arbeid, met geen geld of goede woorden zijne mannetjes naar den weg der Compenie kunnen drijven - f 100 boete. Kampong C. is zelf niet netjes onderhouden; de reukzenuwen van den patrouillecommandant worden onaangenaam aangedaan door onbeheerde nalatenschappen onder de op palen staande huisjes - f 25 boete. Reinheid is een goed ding, maar haar op deze wijze te leeren aan kampong-hoofden, in wier land men kwam binnen vallen en die tot nu toe van den prins geen kwaad wisten, is voor die menschen wat duur en lijkt al te veel op een troebele bron van inkomsten voor de Compenie. De inlanders althans vatten het aldus op, en de verbittering is naar rato.

Maar zoowel de wegen als de nette kampongs verantwoordt de Compenie voor haar geweten met de fictie, dat zij ten bate komen van den gemeenen man zelf. Ook Daendels rekende dit uit in zijne verantwoording van 1814 (‘Staat der N.O.I. Bezittingen’ etc.), maar zijn criticus Engelhard was zoo vrij, op blz. 147 van zijn ‘Overzicht’ dit goedpraten van de barbaarsche arbeids-eischen ‘een voorbeeldelooze onbeschaamdheid’ te noemen. En hij toonde aan dat, behalve de dood van zoovelen, ook geweldig volksverloop uit de geplaagde streken het gevolg was, en dat zelfs vele Regenten, die dikwijls ten koste hunner eigen beurs (voor voeding etc.) maar moesten zorgen dat het volk er was, er doodarm door zijn geworden. ‘Het lot van den gemeenen man’ - zoo schrijft hij op blz. 144 - ‘was allerbezwarendst

en de drukking en dienstpresteering hield niet op gedurende het bestuur van Generaal Daendels. En wat de Regenten betreft, deze waren bij de komst van Zijne Excellentie Janssens op de kust tot zulk een bittere armoede vervallen, dat de meesten de sieraden van hunne vrouwen en kinderen bereids hadden verpand om de kosten goed te maken, die hen drukten, en onderscheidenen, die bereids hun pondok (buitenschede van de kris) of hunne sauwas hadden verkocht of verzet.'

Brengen wij de hoofden op Atjeh en Celebes niet in dergelijken toestand, ja nog erger? Meermalen vragen hoeloebalangs op Atjeh hun ontslag, omdat zij geen kans zien aan onze eischen van veiligheids-contrôle of volks-leverantie te voldoen, maar met een uitbrander over te weinig ijver worden doorgaans zulke verzoeken geweigerd.

Wie zoo vrijmoedig omspringt met heerendiensten der bevolking doet het ook allicht met anderen gedwongen arbeid. In het eerste dezer opstellen zagen wij, hoe Daendels in de drie jaren van zijn bestuur den gedwongen aanplant van koffieboomen op Java bijna verdriedubbelde. En waarlijk, ook hierin tracht Van Heutsz, niettegenstaande de beruchtte lijdensgeschiedenis der dwangcultuur, hem natevolgen! Nog nauwelijks een half jaar aan het bestuur, zond hij den residenten van de Preanger, Pekolongan, Semarang, Pasoeroean, Besoeki, Kadoe en Madioen een circulaire, om hen te verbieden verdere voorstellen te doen tot het beschikbaar stellen van koffiereserveterrein voor den inlandschen landbouw, anders dan bij gebleken volstrekte noodzakelijkheid, welke urgentie uit die voorstellen ten duidelijkste zal dienen te blijken. A bon entendeur demi mot suffit. Niet slechts zijn de voorstellen tot afstand van koffie-reserveterrein er door beperkt, maar ook nieuwe koffieplantsoenen op hoog gezag werden hier en daar aangelegd, o.a. in de afdeeling Soekaboemi van de Preanger. De arbeid van eenige duizenden inlanders voor een onzeker, ongelijk en wellicht geheel onbeteekenend loon is daardoor weer onteigend. Over een drietal jaren zal blijken, voor hoeveel centen per dag die menschen in vijf jaren hebben gewerkt. In 1907 blijkt de weersgesteldheid minder meegaande dan de residenten, want de oogst is bijzonder schraal. 'Zelfs het streven was schoon', kan de G.-G. zeggen.

Met generaal Daendels heeft generaal van Heutsz voorts gemeen het gebrek aan economische kennis en ontwikkeling, dat met bijna kinderlijke naïviteit doet heenstappen over de, niet slechts wetenschappelijk maar ook praktisch dubbel en dwars geblekene bezwaren tegen zekere fiskale of huishoudkundige maatregelen. Daendels zagen wij papieren geld in omloop brengen tegen onvoldoenden waarborg (immers slechts eventueele afbetalingen van Chinezen voor landverkoop) in kas en de dolst-wreede straffen uitvaardigen tegen het drijven van agio in dit, natuurlijk terstond gedeprimeerde, papier. Op *deze* wijze geld maken kan thans natuurlijk bij niemand meer opkomen, maar de economische ketterijen waardoor de G.G. van Heutsz het doel tracht te bereiken zijn toch ook niet voor de poes. De uitvoerrechten, welker onrechtvaardige, ongelijkmatige, voor de concurrentie van het eigen met het buitenlandsche produkt schadelijke werking door eminente deskundigen en door de praktijk zoo afdoende is aangetoond, trachtte hij (volgens vertrouwelijke mededeeling aan. de *Favabode* over zijne begrootingsplannen voor 1906) op nieuw in te voeren voor **zeven** indische produkten, suiker, kina, kinazaden, gekorven Java-tabak, petroleum, gasoline en coprah, en ze aanmerkelijk te verhoogen voor boschproducten op de buitenbezittingen. Schoon verscheidene dier plannen (waaronder gelukkig het recht op coprah) in Nederland zijn geketst, heeft de landvoogd de indische uitvoerrechten toch met ongeveer ¼ millioen weten op te drijven, n.l. een raming voor 1908 van f 1.918.000, tegen f 1.666.000 voor 1906. De sluiting der Atjeh-havens Idi en, Bajeuen en de voorgenomene van Segli, om de tram kunstmatig te doen rendeeren (al wordt deze bedoeling door den stets-verneinenden advokaat-minister Fock dan ook weer tegengesproken), is een nog klemmender voorbeeld van het stellen eens autokratischen wils tegenover de natuurlijke ontwikkelings-wetten van handel en welvaart. De daad is door een, zoowel op handels- als koloniaal politiek gebied zeer competent man, den oud-minister Cremer, voldoende onder vuur genomen om hier nog kruit er aan te verspillen. Ik wil alleen nog opmerken, dat volgens eenparig oordeel van de pers-correspondenten te Atjeh ook deze onverstandige handelwijze veel bijdraagt om de verbittering

gaande te houden. Daendels' verkoop van grond en menschen aan partikulieren vond medio 1813 in Probolingo een eigenaardige Nemesis in den moord op den landheer Han Hi ko, overste Fraser en eenige andere engelsche officieren, bij gelegenheid van een gastmaal ten huize van dien Chineeschen volksuitbuiter, natuurlijk weer gewroken door een vreeselijk bloedbad en ophangerij, onder de inlanders aangericht door 'Schotsche jagers' en 'Bengaleezen'. Voor Atjeh zal de economische fout van generaal van Heutsz niet minder bloedige gevolgen hebben in het daardoor toenemend verzet. Over 't algemeen mag de geheele economische politiek van dezen landvoogd worden beschouwd als een miskenning van gezonde staathuishoudkundige beginselen, of wel van praktische ervaring in Indische toestanden. Zijne ondoordachte, gedeeltelijk geketste, gedeeltelijk doorgedrevene belastingplannen, zijn boete- en dwangarbeidsstelsel in pas onderworpen streken, zijn mislukt Atjeh-hoofdgeld, zijn doorzetten in Groot-Atjeh eener bedrijfs-belasting, zelfs zijne belastinghervormingen z.g. in het belang der inlanders op Java, maar ten slotte blijkende tot nog grooter willekeur en druk te leiden (het Soer. Handelsblad van 20 Juli j.l. toonde dit o.a. aan voor de nieuwe bedrijfs-belasting, die zij noemde eene 'politiek-gevaarlijke tartufferie', waartegen de Tweede Kamer z.i. hare stem moet verheffen),....dit en zooveel meer zijn daarvan de sprekende bewijzen. Want wat in de Indische begrootingen, ook weer in die voor 1908, wordt geschermd met maatregelen tot economische opheffing der inlandsche bevolking is toch waarlijk een spotternij tegenover de zoo groote en dringende behoeften. Hetzelfde blad, welks redacteur nu tot mijne voldoening ook een open oog heeft verkregen voor het wezen der Van Heutsz-politiek, noemde deze begrooting niet oneigenaardig 'een uitgebreid menu van liflafjes'. En - zooals ook de hoofdredacteur der *Locomotief* herhaaldelijk aantoonde - deze liflafjes worden, in Indië aangekomen, den hongerigen nog slechts ten deele voorgezet. Volgens het jongste Koloniaal Verslag was van de geraamde f 2.630.000 (op zichzelf waarlijk niet overdadig!) voor de voortzetting van een 17-tal groote bevloeiings- en afwateringswerken, wegens 'ongunstige weersgesteldheid' slechts

f 1.370.501 verwerkt, en van de raming ad f 500.000 voor nieuwe bevloeiïngswerken slechts f 351.723.

De verbazende, en toch wegens de persoonlijkheid des sprekers volkomen vertrouwbare, staaltjes die Dr. W. de Vogel dezer dagen in het Indisch Genootschap gaf van het onthouden door de Regeering der allereerste noodwendigheden aan de inrichtingen tot ziekenverpleging, bewijzen ookal de waarde van dat paradeeren op eene Indische begrooting met fraaiïgheden als een rechtsschooltje voor inlanders, een bestuurs-academie, een paar kruimpjes onderwijs, een scheutje crediet-wezen, en wat daar verder in het brakke water wordt gemorst. Waar blijft ook de politie-verbetering? Zij wordt eenvoudig door den minister dood gezwegen. En het gevangeniswezen? En de dwangarbeiders? Toen voor de Boni-expeditie dringend zulke menschen noodig waren, werd de ingenieur van de Ombiliënkolenexploitatie aangeschreven zooveel mogelijk bannelingen gereed te houden, met bijvoeging dat niet de geneesheer maar *hij* verantwoordelijk was voor evacuatie of niet-beschikbaarheid wegens ziekte! Ça sent son Daendels d'une lieue.

Een bekende grief tegen Daendels, over willekeur en dikwijls onverklaarbare begunstiging of benadeeling van sommige personen bij benoemingen of ontslagen, wordt wellicht nog sterker ingebracht tegen den G.-G. van Heutsz. Ik noem als voorbeelden de pensioneering van den zeer bekwamen Gen.-Majoor Soeters, die het als waarnemend inspecteur der Infanterie met den toenmaligen Gouverneur van Atjeh van Heutsz meermalen aan den stok had gehad; het aanvaarden van den heel wat minder bekwamen Gen.-Majoor J. van der Wijck als legercommandant, wat volgens het algemeene oordeel reeds heeft vastgestaan bij de benoeming van den heer v. Heutsz tot Gouv.-Generaal; de benoeming van den kapitein der Infanterie Colijn tot adjunctregeeringscommissaris voor de decentralisatie, op een traktement van naar ik meen f 1200 's maands; de herstelling in activiteit, die onder den G.-G. Rooseboom door den legercommandant de Bruyn beslist was geweigerd, van den uit Atjeh zeer met van Heutsz bevrienden Kolonel der Cavalerie Jhr. de Lannoy; het meewerken met dezen wapen-chef om den energieken majoor Posno, ridder der Militaire Willemsorde, (wiens succès in een geschil met de Lannoy onder den leger-

commandant de Bruyn oorzaak was geweest van het door de Lannoy zelf gevraagde ontslag) uit den dienst te verwijderen, hetgeen dezer dagen door de Commissie voor de Verzoekschriften der Tweede Kamer is genoemd een ‘ernstig onrecht’, dat moet worden hersteld; het plaatsen van kapitein Van der Weijden, schoonzoon des Gouv.-Generaals, bij den Generalen Staf en het bevorderen bij keuze van zijn anderen schoonzoon Heldens tot majoor, beide naar het vrij algemeene oordeel der officieren niet voldoende gerechtvaardigd door uitmunten der genoemde heeren boven de door hen gepasseerde krijgsmakkers; de benoeming van Luit.-Kolonel Swart tot Gouverneur van Celebes, met passeering van den militairen commandant Overste Michielsen; het ontslag van den Dir. Offic. v. Gez. 1ste klasse van Dorsen, niettegenstaande deze geschikt was verklaard voor bevordering; het naar veler oordeel onbillijke ontslag van Kolonel Ten Bosch; - om te besluiten met een geval uit den civielen dienst - de recente benoeming van den ass.-resident E. Meertens tot resident van Batavia, met passeering van naar ik meen 32 in de ranglijst boven hem staande ambtgenooten.

Nog verschillende kleine trekjes van overeenkomst tusschen de twee Indische autokraten van begin 19de en begin 20ste eeuw zouden zijn aan te geven. Zoo bijv. de niet juist altijd delicate uitvallen van beide hooge heeren in hunne omgeving en partikuliere gesprekken, waarvan ik nu maar geene voorbeelden zal aanhalen. Evenzoo de neiging van beiden om in hunne partikuliere belangen op de kleintjes te passen. Laat ik terstond zeggen, dat ten deze alleen het familietrekje gemeen is, maar de naneef gunstig afsteekt bij den voorman. Van iets dat gelijkt op Daendels' handelwijze in zake de overneming van Buitenzorg kan hier geen sprake zijn, en dat zou trouwens tegenwoordig zoo grif niet gaan. Het is alleen bekend, dat de G.-G. van Heutsz zijne f 132.000 en verdere emolumenten allerminst over den balk gooit. Enkele traditioneele bijdragen zijner voorgangers aan weldadigheids-inrichtingen heeft hij welstaanshalve bestendigd, maar in de huishouding van zijn paleis, tuin, stallen let hij zeer op de kleintjes, en indertijd trok het de aandacht, dat hij aan een lijst van officieren voor versnaperingen etc. aan de naar Boni vertrekkende troepen zijn bijdrage onthield.

Met dit gunstige verschil voor den nakomer zal ik mijn parallel tusschen de twee landvoogden eindigen. Zeer zeker hebben beiden ook hunne deugden, maar geene die het geluk van een volk kunnen dienen, en daar mijn vergelijking geen karakterstudie maar uitsluitend het welzijn van Indië bedoelt, blijven zij buiten beschouwing. Op wapengeweld steunt thans, evenals toen, onze geheele Indische politiek. Er zijn er, die dit bewonderen en de nadeelige gevolgen vergoelijken. Wellicht te goeder trouw gelooven zij aan den ‘zegen’, die volgens de Indische troonrede van 31 Aug. 1907 daaruit ten slotte voor de volken zal voortvloeien. Ik toonde hierboven reeds aan, waarom ik die goede verwachting niet deel. Wie heeft gelijk? Met den criticus van Daendels, Nic. Engelhard, zeg ik: ‘De posteriteit, zoo niet nog het tegenwoordige geslacht, zal regter zijn.’

's-Gravenhage, 22 November 1907.

Het Stuttgarter Kongres
Door
Mr. P.J. Troelstra.

III

Vooral voor ons land hebben de debatten over de *koloniale kwestie* bizonder belang; daarom zullen wij deze iets meer uitvoerig behandelen.

Bij deze debatten heeft de strijd in de Duitsche partij tusschen revisionisten en marxisten een groote rol gespeeld. Men herinnert zich, dat de laatste ontbinding van den Rijksdag plaats had naar aanleiding der afstemming van de koloniale begrooting door het Centrum en de Sociaaldemokraten. De laatsten hebben toen de verkiezingskampagne hoofdzakelijk tegen de 'Kolonialschwärmer' gevoerd. Het belang van het Duitsche volk bij de koloniën werd ontkend; gewezen werd op de vergrooting van de vloot- en legeruitgaven, die van de koloniale politiek een onvermijdelijk gevolg zijn en de kiezers werden aangespoord, zich tegen deze politiek, alleen gevoerd in 't belang van enkele kapitalisten, uit te spreken.

Hiertegen heeft de Regeering niet stil gezeten. De heer Dernburg is zelf in volksvergaderingen opgetreden, om zijne politiek te verdedigen en aan bijval heeft het hem niet ontbroken. En na de nederlaag der Partij bij deze verkiezingen is van revisionistische zijde betoogd, dat o.a. hare zuiver negatieve taktiek ten opzichte van het koloniale vraagstuk daartoe heeft bijgedragen. Van die zijde werd beweerd, dat de ontwikkeling van het kapitalisme in de Europeesche landen kolonisatie en koloniaal bezit noodzakelijk maakt en dat de

sociaaldemokratie, die immers niet reaktionair het rad der geschiedenis wil trachten terug te drijven en door het kapitalisme heen naar het socialisme wil, dit proces niet kan negeeren, doch slechts, zooals zij in 't algemeen doet, de uitwassen er van moet trachten af te snijden en de hardheden moet verzachten. Geen principieele ontkenning dus van de koloniale politiek, doch alle krachten der partij gebruiken, om haar zooveel mogelijk vrij te houden van de gruwelen en uitbuiting, die met haar onder kapitalistisch regiem gepaard gaan.

Het scheen eerst in de kommissie, die de behandeling van het vraagstuk voorbereidde, alsof het in volkomen eenheid op het kongres zou worden afgehandeld. Van Kol en Wibaut stelden met den hoogst radikaal gezinden Duitscher Ledebour ééne motie voor, waarin ‘de tegenwoordige koloniale politiek’, die geen sociaaldemokraat goedkeurt, nogmaals wordt verworpen. Het wezen dier kapitalistische politiek wordt daarin aldus geschetst: ‘vreemde landen te veroveren en vreemde volken te onderwerpen, om hen zonder verschooning ten bate van een verdwijnende minderheid uit te buiten.’

Verder werd veroordeeld: elke politiek van roof en verovering, die slechts een onbeschaamd gebruik maken is van het recht van den sterkste.’ Aan de socialistische parlementsleden wordt de taak opgelegd, die methode van uitbuiting en slavernij te bestrijden.’

Klinkt dit alles vrij negatief, de resolutie gaat op het positieve terrein over, waar zij als middel tot die bestrijding noemt: op te komen voor hervormingen om 't lot der inboorlingen te verbeteren en elke miskenning van 't recht der inboorlingen en hunne uitbuiting en slavernij te verhinderen. Een beslist positief doel, vruchtbaar voor een program van praktische politiek is ‘de opvoeding tot onafhankelijkheid,’ die de resolutie als leidend beginsel stelt.

Van twee zijden echter werd nu een kwestie in 't debat gebracht, waarover op en na het Kongres de strijd wezenlijk heeft geloopen: de vraag of de sociaaldemokratie zich slechts heeft te keeren tegen het specifiek kapitalistische der koloniale politiek en een eigen socialistische koloniale politiek moet voeren, dan wel of elke koloniale politiek uit den booze moet

worden geacht, zoodat met de overwinning van het socialisme de koloniën vrij zullen zijn en geen dwang van de ‘kultuurnatiën’ op de achterlijke volken meer zal worden uitgeoefend.

Terwagne stelde namens de minderheid der Belgische delegatie voor, aan de resolutie toe te voegen: ‘Het kongres verwerpt niet principiëel en voor altijd een koloniale politiek, die onder eene socialistische regeering beschavend zou kunnen werken.’ En de Duitsche revisionist dr. David stelde de kwestie meer theoretisch in de door hem verdedigde overweging: ‘dat het socialisme de productiekracht der geheele aarde in dienst der menschheid wil stellen en alle volken, van wat kleur of taal zij zijn, tot de hoogste beschaving opvoeren.’

Hiermede wordt aan de socialistische beweging een hoog kultuur-doel gesteld, volkomen met haar wezen homogeen. Maar daaruit volgt dan ook, wat dr. David er uit afleidt: ‘het kongres ziet in de koloniale idee als zoodanig een werkelijk bestanddeel van het geheele beschavingsdoel der socialistische beweging.’ Daarop zou dan de verwerping der kapitalistische koloniale politiek, die slechts uitbuiting voor winstmaking beoogt, volgen.

De meerderheid der Kommissie verklaarde zich voor een toevoeging in dezen zin. Deze werd door Van Kol aldus geformuleerd: ‘Het Kongres stelt vast, dat het nut der koloniale politiek algemeen, in 't bizonder echter voor de arbeidersklasse, sterk wordt overdreven. Het verwerpt echter niet principieel en voor altijd elke koloniale politiek, die onder socialistisch bewind beschavend zou kunnen werken.’

De aldus aangevulde meerderheidsresolutie werd op het Kongres door Van Kol verdedigd tegen een resolutie-Ledebour c.s., die van geen socialistische koloniale politiek wilde weten en de voorname taak der Partij ziet in het bekampen der koloniale politiek.

Dat de debatten, in het plenum gevoerd, veel helderheid hebben gebracht, kan moeilijk worden beweerd; eerder het tegendeel. Trouwens de inleiding van den rapporteur was weinig geschikt, om voor een heldere, zakelijke discussie als grondslag te dienen. Wij zien hierbij gaarne enkele te sterke uitdrukkingen over het hoofd, die onzen vurigen Van Kol vaker ontsnappen, zooals bijv. de verbazende bewering, als

zouden de Nederlandsche sociaaldemokraten het met hunne hervormende aktie in het Parlement reeds zóóver hebben gebracht, dat men thans in Indië geene dorpen meer verbrandt, niet meer als regel weerloozen vermoordt en niet meer schiet met ontplofbare kogels. De onvermoeide strijder tegen deze gruwelen, die elk jaar door de Soc. dem. fraktie in de Kamer moesten worden gegeeseld, is door de ironie der geschiedenis verplicht geweest, in November de koloniale misdaden op de kaak te stellen, waarvan hij het bestaan in Augustus heeft ontkend.

Intusschen behoeft dit aan zijne konklusie, dat op koloniaal gebied evenzeer hervormingen zijn te verkrijgen, zij het niet, bij gemis aan aktie en organisatie der belanghebbende bevolking zelve, in die mate als in ons eigen land, geen afbreuk te doen. Dat het een kleine minderheid van een paar man in de Kamer zou gelukt zijn, het imperialistisch karakter dier politiek, die meer dan welke door win- en veroveringszucht is geïnspireerd, te doen verdwijnen, kan wel niemand ooit hebben gedacht. De invloed van ons werken ligt dan ook elders. De Nederlandsche regeering is verplicht, meer dan vroeger het belang der Indische bevolking te behartigen; voor hare geneeskundige verpleging en onderwijs zorg te dragen, haar ekonomischen en rechtstoestand te onderzoeken en te verbeteren, den belastingdruk te verminderen en dien op de kapitalisten te verzwaren. In dit opzicht is nog wel niet veel, maar toch reeds een en ander verkregen; voor een parlementairen arbeid van tien jaren geen gering succes.

Een resultaat, van genoeg waarde om er op voort te bouwen en den arbeid, aan zijne verkrijging besteed, met noesten vlijt voort te zetten.

De misvatting evenwel, waartoe de scherpe aanval op de Duitsche partij en de voorstellers der minderheidsresolutie aanleiding gaf, was deze, dat het leek, alsof dezen van geen hervormenden arbeid wilden weten, terwijl zij dezen wel degelijk aanvaardden. Indien zij eene ‘socialistische koloniale politiek’ ontkenden, was dit niet de politiek van hervorming in de richting der opvoeding tot onafhankelijkheid, waarvan de resolutie spreekt. Deze wordt door alle Sociaal-demokraten aanvaard; ook in dit opzicht is de gansche internationale Sociaal-demokratie homogeen in haar praktisch optreden.

De strijd loopt alleen over de - op dit oogenblik vrijwel ‘academische’ - kwestie, of de Sociaal-demokratie, zoodra zij uit de handen der bourgeoisie de leiding der moderne natiën heeft overgenomen, nog koloniën zal blijven bezitten. Tegen de bevestigende beantwoording dier vraag zijn enkele argumenten aangevoerd, die wij nog even willen memoreeren.

Ten eerste de vraag der ‘Bevormundung’ van achterlijke volken door meer ontwikkelde. Met veel pathos hoorden wij op het Kongres groote theoretici der Partij verklaren, dat zulk eene Bevormundung in strijd was met de beginselen der sociaaldemokratie.

Met verbazing hebben wij ons afgevraagd, hoe men tot deze stelling is gekomen. Dergelijke algemeene stellingen, los van ekonomische verhoudingen, zwevend in de lucht boven de zich steeds veranderende behoeften der menschen, klassen en volkeren, zou men eerder verwachten in de leer van het ‘natuurrecht’ der katholieken of van de ‘ordonnantiën Gods’ der calvinisten, dan in de beschouwingen van historischmaterialisten als Kautsky, Ledebour e.a. Zeer zeker heeft het Loudensch Kongres van 1896 zich uitgesproken vóór de autonomie van kleine natien; maar daarmede worden niet bedoeld volksstammen in de Tropen, die, aan eigen despoten teruggegeven, veelal in erger slavernij zouden vervallen dan waartoe het kapitalistisch koloniaal bewind hen heeft gebracht, laat staan dan waarin de heerschappij van een socialistischen staat hen zou brengen.

Ed. Bernstein heeft trouwens met de stukken aangetoond, dat een dergelijk algemeen beginsel nooit door de grondleggers der sociaaldemokratie is geleeraard. Integendeel bewees hij met een citaat uit Lassalle's geschrift ‘Der Italienische Krieg’, precies het tegendeel. Het citaat is leerzaam genoeg, om het hier over te nemen.

‘Zooals nu,’ schrijft Lasalle, ‘het recht der geschiedenis en van hare totaalontwikkeling grooter is dan dat van de volkeren elk op zich zelf - zooals het recht van elk dier volkeren in het historisch organisme *op* een eigen optreden, op eigen ontwikkeling juist gebonden is aan de voorwaarde, *dat* zij optreden, *dat* zij zich ontwikkelen, zoo blijft het recht der volksgeesten *op* een eigen bestaan hieraan verbonden, *dat* er een

volksgeest aanwezig zij, die zich op zijn eigen wijze ontwikkelt en met het beschavingsproces van het geheel meegaat. Waar dit niet het geval is wordt de verovering een recht, hetzij reeds bij voorbaat, hetzij later blijke, dat dit recht werkelijk bestond....Met deze eenige bepaling dus, of met deze nadere bepaling, moet het beginsel der vrije nationaliteiten worden opgevat; anders houdt het op, een beginsel te zijn en gaat over tot onzin.'

Bovendien bewees Bernstein uit uitingen van Engels, dat die in 1882 ten opzichte van den opstand der Zuidslaven in de Kriwoschje tegen de Oostenrijksche regeering en ten opzichte van de nationale partij in Egypte tegen de Engelsche overheersching een zelfde standpunt innam: het dweepen, vooral van de Fransche en Italiaansche socialisten met de zelfstandigheid dezer volken werd door Engels naar het gebied der gevoelspolitiek verwezen.

O.i, heeft David in de kommissie het juiste standpunt ingenomen en zal de noodzakelijkheid voor de moderne natiën, om voor hunne behoeften den rijkdom der natuur in de tropische gewesten te gebruiken, hen steeds, onder elk régime, dwingen, over die volkeren, die òf onwillig, òf onmachtig zijn, hun die goederen bij vrijen ruil te verschaffen, een zekere heerschappij uit te oefenen.

Dat onder socialistisch régiem, waar meer algemeen menschelijke belangen en behoeften, en niet het bekrompen egoïsme der winst- en dividendmakers, de drijfveer zijn, dit geschieden zal op een wijze, die den onder voogdij gestelden meer ten goede komt dan thans geschiedt, ligt voor de hand.

Toch - en hier komt een tweede argument aan de beurt - is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat men daarbij stuit op gewelddadigen tegenstand dier volken en, om dien te breken, ook tot geweld zijn toevlucht zal moeten nemen. Al behoeft hierbij nog niet te worden gedacht aan de gruwelen, waarvan tegenwoordig steeds sprake is - toch is een gewapend optreden, verovering een onderwerping, hierbij onvermijdelijk.

De tegenstand tegen deze eventualiteit, en dat nog wel van den kant van zoo besliste aanhangers der Marx-Engelsche geschiedenistheorie, wij zeggen het Bernstein na, 'berührt

etwas komisch'. Alleen van Tolstoianen en dergelijke kan men verwachten, dat zij het geweld afkeuren alleen omdat het geweld is. Het is maar de vraag, hoe, waartegen en onder welke omstandigheden het wordt gebruikt. Elk geweld, dat noodzakelijk blijkt als middel tot een hooger, meer algemeen nuttig doel, dient aanvaard.

Wij zullen onze beschouwingen over dit interessante, maar voor de praktische politiek der sociaaldemokratie niet urgente onderwerp hiermede sluiten.

Voor die praktijk komt het verschil tusschen de beide richtingen, die elkaar op het Kongres bestreden, hierop neer, dat de eene een positief, theoretisch gemotiveerd, systematisch opgebouwd program van socialistische aktie wenscht, daarbij de ontmaskering van en de kritiek op de kapitalistische aktie niet vergetende - terwijl de andere, zonder te weigeren, bij gelegenheid voor direkte hervormingen te werken, zich toch hoofdzakelijk tot die kritiek en tot principieele afwijzing van elke bemoeienis met kolonien wenscht te bepalen.

In de Duitsche delegatie had de eerste richting de meerderheid. En zij kon zich daarbij beroepen op Bebel, die op 1 December 1906 in den Rijksdag een standpunt heeft ontwikkeld, dat alleen in hare opvatting, tot zijn recht komt.

De verhouding der vakbeweging tot de Sociaal-demokratie. - Ziedaar wel het belangrijkste punt op de agenda. De behandeling ervan was door een enquête van den Internationalen Secretaris en een studie van De Brouckère uitnemend voorbereid. Hierbij was gebleken, dat tusschen de beide vormen der proletarische beweging bijna overal innige samenwerking bestaat, die zich organisatorisch op verschillende wijzen uit. Het innigst is dat verband wel in België, waar de vakvereenigingen deel uitmaken van de Partij, vertegenwoordigd zijn in den Landelijken Raad en dus uitgesproken Socialistische organisaties zijn. Hiertegen komt, voornamelijk van den kant der Antwerpsche diamantbewerkers, verzet, o.i. zeer begrijpelijk en door de Belgische Socialisten ten onrechte zoo fel bestreden. Wat thans in België bestaat, bestond vroeger ook in de Scandinavische landen en Nederland, ja was tijdens de oude Internationale algemeen. Zoodra echter de vakbeweging zich begint

te gevoelen, hare eigen krachten heeft geschoold, haar eigen taak zelfstandig verricht, zich onder de arbeiders sterk uitbreidt, wordt de behoefte aan zelfstandigheid op eigen gebied even sterk als die aan samenwerking met de politieke beweging op het terrein der algemeene arbeidersbelangen. De poging van De Brouckère, om dit systeem door het Kongres te doen aanvaarden, kon dan ook niet slagen.

Een tweede vorm van samenwerking is die van de Scandinavische landen, waar de Partij permanent is vertegenwoordigd in de Landscentrale der vakbeweging en deze in het Partijbestuur. Bij de groote uitsluiting van vóór eenige jaren in Denemarken heeft de vakbeweging van dit verband de vruchten geplukt, daar de gansche Partij, met haar enorm gelezen pers, zich met succes er vóór heeft gespannen. En in Zweden heeft de Partij ervan geprofiteerd, toen het haar in de gelegenheid stelde, den strijd voor het algemeen kiesrecht te voeren door middel eener demonstratieve algemeene werkstaking.

Uit het innige verband tusschen de Oostenrijksche en Hongaarsche sociaal-demokratie en de vakbeweging aldaar moet ook het succes worden verklaard, waarmede in beide rijken de strijd voor het algemeen kiesrecht is gevoerd. Een revolutionair, politiek sentiment in de vakbeweging is onontbeerlijk om deze voor groote akties van het proletariaat in beweging te zetten en dit sentiment is in deze landen aanwezig.

Iu Duitschland heeft de vakbeweging jaren lang geleden onder de socialistenwet, die haar in hare beweging belemmerde, maar ook onder de geringe beteekenis, die het orthodoxe Marxisme aan de vakbeweging als zoodanig toekent. Sedert de opheffing der socialistenwet heeft echter de Duitsche vakbeweging zich hare plaats weten te veroveren; zij heeft thans twee millioen arbeiders in hare centrale organisatie vereenigd en staat daar, met hare groote bonden, hare fondsen, arbeidssekretariaten en pers, als een stuk krachtig nieuw leven. Hoe minder direkte vruchten de parlementaire aktie in den Rijksdag kan opleveren, des te meer moest zich de vakbeweging toeleggen op het veroveren van verbeteringen in den toestand der arbeiders. Zij draagt daardoor een bij uitstek praktisch karakter. Hare voormannen echter zijn bijna zonder

uitzondering sociaaldemokraten, evenals hare leden. Zij komt er steeds voor uit, dat de sociaaldemokratie, de andere, politieke, zijde is van diezelfde beweging, die in haar hare industrieele uiting vindt. Het Partijbestuur en de Generalkommission vergaderen dikwijls samen en waar het, na de kongressen der Partij te Jena en der vakorganisatie te Keulen, scheen, of over de van Marxistische zijde sterk vooropgeschoven politieke massa-staking strijd tusschen de beide organisaties zou ontstaan, is deze op het Kongres te Mannheim bijgelegd, nadat de uitgebleven staking voor het Pruisische kiesrecht het bewijs had geleverd, dat ook de Partij er niet aan denkt, de schoonklinkende resoluties in daden om te zetten. In plaats, dat het vooropstellen der algemeene werkstaking als een nieuw revolutionair strijdmiddel de Duitsche partij in een meer revolutionair stadium zou hebben gebracht, is juist het omgekeerde het geval geworden, Werkstaking is een wapen uit het arsenaal der vakbeweging; zoodra de Partij dat wil gebruiken, moet zij de vakbeweging mee hebben; deze vormt, krachtens haar wezen, dan de heilzame praktische rem, die de Partij verhindert, zóó snel te marcheeren, als de litteratoren, de dichters en kunstenaars, die de groote lijnen zien en vaak de kleine vergeten, wel zouden willen.

In Engeland heeft zich een beweging voltrokken, aan die in Duitschland tegenovergesteld. Daar heerschte tot voor korten tijd de vakbeweging oppermachtig; van een zelfstandige arbeiderspolitiek was zij afkeerig, van socialisme wilde zij niet weten. De oprichting echter van het komitee van Arbeidersvertegenwoordiging den grondslag heeft gelegd tot de vorming eener Arbeiderspartij, die bij de laatste verkiezingen met een dertigtal leden het Lagerhuis is binnengetrokken en daar, onder leiding van de mannen der Independent Labor Party, een eigen arbeiderspolitiek voert.

Voor zoover men dit als het begin eener sociaaldemokratische partij kan beschouwen, is hier het verband zeer innig, daar hier de vakvereenigingen feitelijk met een socialistische partij samen de politieke partij vormen.

Overal dus verband en samenwerking, behalve in Frankrijk, waar de Confédération du Travail, onder anarchistische leiding niets wil weten van flinke contributiën en politieke aktie,

zich liever te buiten gaat aan ‘sabotage’ en ‘direkte aktie’ en tegenover de socialistische partij een bepaald vijandige houding aanneemt.

Sedert Jaurès, na het Amsterdamsche kongres, in plaats van het ‘republiekeinsche bloc’ zijn ‘socialistisch bloc’ heeft gesteld, worden hij en zijne partij zoodanig door de eenheidsidee bezeten, dat zij zelfs het anarchisme onder hunne vleugelen trachten te verzamelen. Vandaar die dwaze resolutie op het Kongres te Nancy, waarin wordt verklaard, dat, om de samenwerking tusschen partij en vakbeweging niet onmogelijk te maken, beide niets met elkaar te maken moeten hebben. Een echte gelegenheids-resolutie, ter eere der anarchistische vakbeweging opgesteld, maar die men nu trachtte, internationaal te maken. In de kommissie voor de vakbeweging gelukte dit niet. De Oostenrijker Béér vooral trok hier de lijnen voor het verband, een man uit de organisatie zelve, die de onmisbaarheid eener permanente voeling en samenwerking bij ervaring kent. In de aangenomen resolutie wordt deze dan ook uitgesproken.

De Franschen zagen blijkbaar geen kans, in de openbare zitting van het Kongres de resolutie van Nancy er door te krijgen. Zoo was er wel eene minderheidsresolutie, doch eene van den Amerikaan De Leon, een bekende intransigente figuur uit de Amerikaansche beweging, die meent, de vakbeweging aldaar tot betere gedachten te brengen door haar steeds als handlangster van het kapitaal voor te stellen. Dit geschiedde ook nu weer in zijne resolutie, die dan ook door de Amerikanen niet werd gesteund, hoewel deze zeer zeker erkennen, dat de vakbeweging onder de leiding van Gomperts c.s. niet staat op socialistischen bodem.

De Fransche meerderheid trachtte nu eene ‘verklaring’ te doen aannemen, waarin de eischen, in de resolutie gesteld, voor Frankrijk niet toepasselijk werden verklaard, althans ‘akte werd genomen,’ dat zij in Frankrijk niet werden toegepast. Het verzet hiertegen in den boezem van het Kongres had tengevolge, dat deze verklaring niet aan stemming werd onderworpen.

(Slot volgt.)

Boeken, Menschen en Stroomingen

Stefan George: *Der Siebente Ring*

Er zijn daarin geesten gebannen, sommige die ook elders, andere die alleen in duitsche lucht leven. Zonder twijfel zal de zwerm, nu hier dan daar, en op het onvoorzienst, uitbreken: engel zoowel als kobold. De geestenbanner zelf is er machtig in en niet te meten met de maat van gewone stervelingen, hetzij hij, zich oprichtend, streng en verachtend, de machten van den tijd, dien afgrond, door zijn bezweringen meestert, of gebukt de gedaanten bespreekt, die zich uit zijn eigen hart, dien kolk, dien vijver, losmaken, of geknield de hoogere wezens aanroept die, door de stralen van zijn zang geboeid, uit hun hemel afdalen. *Zijn* veelvormige gestalte is van deze verbeeldingswereld het middenpunt en die wereld de zijne. De vraag of ze ons al of niet verwant mag zijn is minder belangrijk waar haar bestaan onmiskenbaar is. Hebbe deel eraan voor wien ze zich wil openen en wie zonder gevaar voor *eigen* wereld de gemeenschap wenscht.

* * *

Het kenmerkende is dat de dichter zich een houding gekozen heeft waarin hij al de gebeurtenissen die gedurende een tijdsverloop van zeven jaar op hem afkwamen, kon ontmoeten en beantwoorden. Was hij vroeger de aan de werkelijkheid ontvlodene, daarna de mijmeraar die uit eigen ziel of de denker die uit eigen geest zich een omgeving schiep, hier heeft hij zich een plaats gezocht midden in de werkelijkheid. Niet evenwel omdat hij haar bemint. Integendeel: even weinig als vroeger bemint hij haar. Maar nu heeft hij haar aangedurfd.

In de ‘Zeitgedichte’ voelt men dadelijk dat de, wel nog nog altijd voorname, taal, meer dan vroegere van denzelfden dichter, voeling met het dagelijksche leven houdt. De voorwerpen van dat leven worden erin genoemd. De toon heeft minder van zingen dan van spreken. De deugden: klaarheid, nauwkeurigheid, zijn bijna die van het proza.

Vooral in deze ‘Zeitgedichte’ ziet men de blijken van een veranderd gemoed: een bekeering die bijna een opzet is. Tyrannisch, ook tegenover zichzelf, dwong George zich tot een standhouden dat hem pijnlijk viel.

Maar terwijl in deze eerste van zeven reeksen de onmiddelijke schok met de wereld van zijn tijd gebeurde, spiegelde die strijd zich in tal van begeleidende beelden af. ‘Gestalten’ noemt hij die. En eerst na deze begint het eigenlijke leven, het uitstroomende en niet het in verzet gesloten wezen van den kunstenaar.

Bij deze gedichten, ‘Gezeiten’ genoemd, zijn de schoonste die hij ooit geschreven heeft: ‘Wenn dich meine wünsche umschwärmen,’ ‘Für heute lass uns nur von sternendingen reden,’ ‘Stern der dies jahr mir regiere,’ ‘Betrübt als führten sie zum totenanger,’ ‘Du sagst dass fels und mauer freudig sich umwalden,’ ‘Trübe seele - so fragtest du - ’ en ‘Der Spiegel.’ Het meest stellige wat hij heeft, zijn liefde-verlangen en leed, is hierin uitgesproken, meer nog beeldgeworden zóó, dat geen adem van den innerlijken gloed verloren ging en geen sprankel ervan onzichtbaar bleef.

Het meest stellige wat hij heeft. En uit dit bezit verklaart zich zijn gaan tot de werkelijkheid. Hij die de wereld van zijn tijd verdoemt, heeft tevens het geloof van zijn verlangen zoowel als den moed van zijn leed: hij zal niet ophouden te gaan zien of hij de beantwoording van zijn liefde vinden kan.

Wanneer de ‘Zeitgedichte’ een kruis zijn waarvan de eene balk wereldverachting heet, dan ligt deze zeker boven, maar het is ook waar dat toekomst-verwachting de naam van de onderliggende is.

George heeft daarom goed gedaan de ‘Zeitgedichte’ in dit boek optenemen en vooraan te stellen. Zij zijn er het sterke geraamte van.

In de vierde reeks: ‘Maximin’, blijkt op welke wijze de

dichter zijn liefde bekroond en bevredigd ziet. Niet de minnaar toch, maar wel de in liefde geloovende voelt zich zalig. Niet een mensch, maar een god was Maximin, jong gestorven en wien de vereering van den dichter geldt. Hij, die in zijn jeugd (Hymnen, Pilgerfahrten, Algabal) de gestalten van koning, priester en pelgrim beleefde, en die ook nu, in de 'Zeitgedichte', met geen ander gevoel koninklijkheid, priesterschap en zoeken naar idealen tegenover de veile vorsten en de grove menigten van onzen tijd verheerlijkte, hij vindt zich getroost door deze goddelijkheid, die hij op aarde vond, en waarmee hij voortaan zich in den geest vereenigd voelt.

Zoowel van deze vereeniging als van de voorafgegane toestanden zijn in de twee volgende reeksen: 'Traumdunkel' en 'Lieder' de sporen. Verzen als 'Mein kind kam heim' en 'Liebe nennt den nicht wert der je vermisst' toonen hoezeer de nu dicht aan de werkelijkheid naderende taal van den dichter zijn teerste ontroeringen zuiver weet bloot te leggen.

De laatste reeks, 'Tafeln', heeft in kleine gedichten, meerendeels kwatrijnen, de losse woorden, door een bepaalde werkelijkheids-gebeurtenis opgewekt. Evenals vooraan het werk de 'Zeitgedichte' een afscheiding, maken deze aan het einde een overgang naar de daagsche wereld waarin de dichter zich bewust blijft dat hij leeft.

* * *

Liefdeverlangen dat zich hoe langer hoe meer vergeestelijkt, maar zich den god niet anders dan onder geliefde trekken kan voorstellen, - zoo is het wezen van George. Zooals Christus door zijn jongeren, zoo wordt zijn grieksche Christus, Maximin, door hem vereerd in de herinnering. En daar hij evenzoo geestelijke hoogheid niet kan denken zonder priesterschap, stelt hij aan de ploertige vorsten van onze dagen den Paus, Leo XIII, als de verpersoonlijking van zulke hoogheid voor. Zoo knoopen zich de met hem geboren ideën, in hun behoefte aan zichtbaarwording, telkens vast aan vroegere zichtbaarheid. Niet anders dan de priesterlijkheid het koningschap, dat hij zich als van godswege, door geboorte en lange kweeking, denkt. Aan den koning sluit zich de adel aan. En gelijke

van de hooggeborenen is in zijn voorstelling de dichter, de kunstenaar. Niets haat hij meer dan de middelmaat, maar tevens de prijzers van de gelijkheid, verraders van de heiligster rangorde. Liever dan deze heeft zijn schoonste orde tegenover zich den chaos of de verkeerdheid.

George gaat zoover in het belangrijk-achten van deze denkbeelden, dat hij aan een spontaan gedicht, waarin de dichter als de dadenlooze wordt voorgesteld, een *pendant* geeft, dat 'Der Fuerst' heet. De toon van de twee gedichten is volstrekt verscheiden, het laatstgenoemde is gedachte zooals het eerste gevoel is, opzettelijk zooals het eerste vanzelfsch, leerstellig bijna zooals het eerste verbeelding. Toch stelt hij ze onder één titel bij elkaar: 'Der Fuerst und der Minner.'

Het is bij ons overzicht van het boek al gebleken, dat de liefde eerst in haar onmiddelijke, daarna in haar vergeestelijkte faze, deze liefde die George's wezen is, hier omgeven staat door een leger van strijdbare denkbeelden. Deze denkbeelden die worden uitgesproken, uitgebeeld, door woorden en vormen, ontnomen aan natuur en geschiedenis, hebben neven zich vaste voorstellingen, ontleend aan een vroeger, een verwant complex van denkbeelden. Zoo is de god, na zijn kort verblijf op aarde 'gelangt zur macht des Trones,' zoo krijgen de zielen van groote gestorvenen op de sterren hun zetel. En dergelijke voorstellingen staan niet als beelden, als gevoels-schepping, maar als symbolen van onaantastbare geldigheid. De stellige zangtoon van de religieuse gedichten, een donkere ondergrond waarop de heldere stem beweegt, heeft den aard van een kerkelijk recitatief.

Een diep en krachtig onmiddelijk gevoel zien wij dus in voortdurenden bond met een machtige en herkenbare overlevering. Het toont zich, duidelijker en aangrijpender dan ooit tevoren, in sommige gedichten, in de meeste daarentegen vermengt het, verbergt het zich, en gaat onder tenslotte in het alles overheerschende geweld van die bindende traditie.

Door dezen bond heeft zich de dichter George in zijn tijd gesteld en is er voortaan niet van te scheiden. Want de woeling en gisting van zijn oorspronkelijk wezen heeft zich gehuwd aan een verleden dat in den tijd blijft nabestaan.

Ons die in een andere landstreek wonen, in een andere

geesteswereld thuis zijn, ons dunkt allerminst een van de latere Pausen zinnebeeld van geestelijke hoogheid, ons dunkt het Koningschap van het gemoed te wellen uit dieper bron dan voorvader en hulde, ons heeft de Goddelijkheid niet een enkel aangezicht en de gemeenschap van geesten geen behoefte aan symbool en leerstelligheid. Wij zijn anders, en anders is ook ons dichterschap. Hoewel evenzeer strijdende voelen wij ons niet verheven, ook niet boven het minste, maar ervaren in onze gelijkheid met al het levende onze, ware, verhevenheid.

Dit verschil zoo zijnde erkennen wij van land tot land en van kring tot kring andere schoonheden en zien in hun bond de Eenheid. Niet in de denkbeelden die we terugwijzen, maar in de oorspronkelijke ontroering die we deelen voelen we ons met den Dichter één.

ALBERT VERWEY.